نۇر روزى

ئۇنجانباي

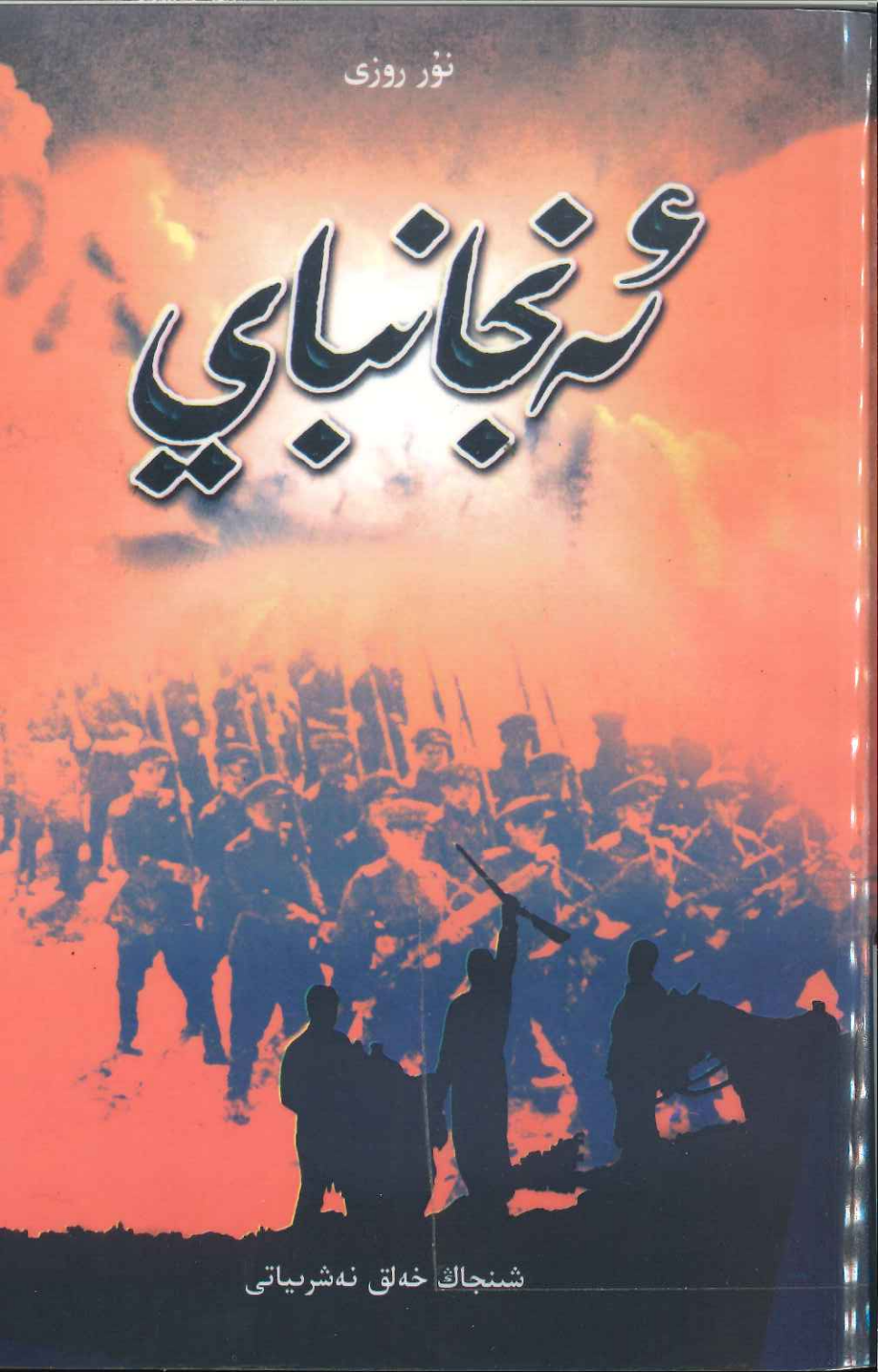

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

نۇر روزى

ئەنجانباي

(تارىخىي رومان)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

安江巴依/努尔·肉孜著. —乌鲁木齐:新疆人民出版社,2002.11
ISBN 7—228—07633—8

Ⅰ.安… Ⅱ.努… Ⅲ.安江巴依—生平事迹—维吾尔语(中国少数民族语言) Ⅳ.K828.715

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2002)第 083166 号

责任编辑:买·西帕
责任校对:艾吉尔古丽·吐尔逊
封面设计:艾克拜尔·沙力

安江巴依(维吾尔文)
(长篇小说)
努尔·肉孜著

新疆人民出版社出版
(乌鲁木齐市解放南路 348 号邮政编码 830001)
新疆新华书店发行
新疆维吾尔自治区党校印刷厂印刷
850×1168 毫米 1/32 开本 19.5 印张
2003 年 1 月第 1 版 2003 年 1 月第 1 次印刷
印数:1—4000

ISBN7—228—07633—8/K.1064 定价:25.00 元

پىلانلىغۇچى: ئىزچىلار كىتابخانىسى

مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ

ISBN 7-228-07633-8
K1064(民文)定价:25.00元

ISBN 7 - 228 - 07633 - 8
9 787228 076338 >

72

مۇندەرىجە

كىرىش سۆز ..... (1)
بىرىنچى باب ئۇ تۆرەلگەن ماكان..... (1)
ئىككىنچى باب مەڭگۈلۈك ئاھانەت ..... (7)
ئۈچىنچى باب شاھىت ئىسىملار ..... (19)
تۆتىنچى باب ئوغرى يولدا بۇلاڭچى يوق..... (26)
بەشىنچى باب مەكتەپ..... (65)
ئالتىنچى باب قارلىق ..... (71)
يەتتىنچى باب ئۇنىڭ كۆڭلىدىكى ئادىشى ... (91)
سەككىزىنچى باب «مەن ئۆزلىرىنىڭ. . . » ... (103)
توققۇزىنچى باب تېرەك بوستاندىكى نىكاھ ... (115)
ئونىنچى باب ساز يىگىت..... (128)
ئون بىرىنچى باب بەتنام ..... (143)
ئون ئىككىنچى باب چېلىشچى ..... (173)
ئون ئۈچىنچى باب «مېنىڭ ماكانىم ئوپال» ... (215)
ئون تۆتىنچى باب مەھبۇس ..... (237)
ئون بەشىنچى باب تەشنالىق ساداسى ..... (253)
ئون ئالتىنچى باب ئازابلىق كۈنلەر ..... (292)
ئون يەتتىنچى باب جامالىدىن، سىز قەيەردە ... (302)
ئون سەككىزىنچى باب قوراللىق قوزغىلاڭ باشلاندى...(329)
ئون توققۇزىنچى باب ئوغۇل بالا جەڭگە يارالغان ... (349)
يىگىرمىنچى باب مەن ئەنجانباي..... (377)
يىگىرمە بىرىنچى باب سىناق..... (395)

يىگىرمە ئىككىنچى باب هالاكەت بۇيرۇقى ..... (447)
يىگىرمە ئۈچىنچى باب قاپقان ..... (505)
يىگىرمە تۆتىنچى باب خائىن ..... (520)
يىگىرمە بەشىنچى باب شۇم خەت ..... (535)
يىگىرمە ئالتىنچى باب پاجىئە ..... (572)
يىگىرمە يەتتىنچى باب ئەنجانباينىڭ كاللىسى ..... (593)

كىرىش سۆز

ئۇنىڭ ئىسمى — ئەنجانباي. تەكتى قەشقەر كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ئوپال يېزىسىدىن. ئۇ ئانىسىنىڭ قورسىقىغا تۆرىلىپلا چېكىدىن ئاشقان زۇلۇمنىڭ دەھشەتلىك ئازابىغا دۇچار بولۇپ ئۆز يۇرتىدىن قوغلانغان. مۇساپىرچىلىق، موھتاجلىق، غېرىبلىق ئازابىدا سەرسان بولۇپ يۈرۈپ، ئەنجاندا بۇ دۇنياغا كۆز ئاچقان. شۇڭا، ئاتا ـ ئانىسى خار ـ زارلىقتا ئۆتكەن قاباھەتلىك يىللاردا ئۆزلىرىگە ـ باشپاناھ بولغان، مۇساپىرلار توپلاشقان ئاشۇ ئۇلۇغ شەھەرنىڭ نامىدا ئۇنىڭغا «ئەنجانباي» دەپ ئىسىم قويغان. كېيىن، خۇددى ئۇ ئۆزى دېگەندەكلا، ئۇ بۇ دۇنياغا كېلىپ كۆزىنى ئېچىپلا، بۇ دۇنيانىڭ بايلارنىڭ جەننىتى، يوقسۇل ـ كەمبەغەللەرنىڭ دوزىخى ئىكەنلىكىنى كۆرگەن. «ئۆكتەبىر ئىنقىلابى» نىڭ تەسىرى، ئۇنىڭ كىچىك كاللىسىنى خېلى ئوبدانلا سەگىتتى. دوزاخنى يوق قىلىش ئۇچۇن ئېزىلگۇچىلەر قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، مۇستەبىت ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇپ تاشلاشنىڭ زۆرۈرلۇكىنى ھېس قىلدۇردى. بۇ مۇقەددەس نىشانغا يېتىش ئۇچۇن، ئۇ تېخى كىچىك تۇرۇپلا ئۆزىنى ھەر تەرەپلىمە چېنىقتۇرۇشقا باشلىدى. ئۆز يۇرتى — ئوپالغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىنمۇ يەنە ئۆزىنى چېنىقتۇرۇپ، ماھارىتىنى ئۆستۈرۈشنى زادىلا توختاتمىدى. ئەزگۈچى ھاكاۋۇرلارغا بوزەك بولماي نوچىلىق بىلەن ياشىدى. لېكىن، زالىملارنىڭ جەننىتى بولغان زۇلمەتلىك بۇ دۇنيا ئۇنىڭ ئادەمدەك ئۇنداق ئەركىن ـ ئازادە ياشىشىغا يول قويمىدى. بايلار

ئۇنى داۋاملىق تىللىدى، ھاقارەت قىلدى. چوماقچىلىرىنى توپلاپ، ئۇنى باغلاپ، ئۇرۇپ قىينىدى، بىر ئوبدان ئائىلىسىنى بۇزدى، ھەتتا تۆھمەت ـ بوھتانلارنى چاپلاپ ئۇنى تۇرمىگە قاماتتى. غەزەپ ـ نەپرەتكە تولغان ئەنجانباي، تۇرمىدىن چىقىپلا باتۇرانە قەدەم تاشلاپ، «تاغ ئىنقىلابى» دەپ نام ئالغان تاشقورغانغا توپلانغان جەنۇبىي شىنجاڭ قوزغىلاڭچىلىرى قوشۇنىغا قاتناشتى. ئۇزۇنغا قالمايلا ئۇنىڭ جەڭدىكى ئاجايىپ باتۇر ـ قەيسەرلىكى، جەڭگە قوماندانلىق قىلىشتىكى پەم ـ پاراسىتى، ماھارىتىنى ئالقىشلاپ، گېنېرال لېيتىنانت ئىسھاقبېك ئۇنىڭغا پودپولكوۋنىكلىك نامىنى بېرىپ، ئويتاغ پولكىنىڭ مۇئاۋىن كوماندىرلىقىغا تەيىنلىدى.

دەل مۇشۇ چاغدا، ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتى بىلەن گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئوتتۇرىسىدا 11 ماددىلىق كېلىشىمنامە تۈزۈلۈپ قالدى! بۇ چاغدا تاشقورغاننى بازا قىلغان قوزغىلاڭچى قوشۇنلار جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىپ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئون نەچچە ناھىيىنى قورشاپ، ئىسكەنجىگە ئېلىپ بولغان، بۇ جايلارنىڭ ئازاد قىلىنىشىغا پەقەت ساناقلىق كۈنلەرلا قالغانىدى. شۇڭا، ئەنجانباي بۇ كېلىشىمنامىگە قايىل بولمىدى، «بۇيرۇققا بويسۇنمىدى» دېگەن باھانە بىلەن جازالىنىپ قېلىشتىنمۇ قورقمىدى! تارقىتىۋېتىلگەن قوزغىلاڭچىلارنى توپلاپ، يەنە خەلق ئازادلىقى ئۈچۈن بولغان كۈرەشنى قەتئىي داۋاملاشتۇرۇۋەردى. گومىنداڭ قوشۇنلىرىنىڭ قان قەرزگە بوغۇلغان بىر نەچچە داڭلىق، ھاكاۋۇر باشلىقلىرىنى ئۆز قولى بىلەن جەھەننەمگە ئۇزاتتى. جەڭلەرگە ماھىرلىق بىلەن قوماندانلىق قىلىپ، نۇرغۇنلىغان دۈشمەنلەرنى يوقاتتى. ئەتراپلىرىدىكى ھەددىدىن ئېشىپ كەتكەن زومىگەر، باندىتلارنىڭ ئەدىپىنى بېرىپ، پۇقرالارنىڭ ھاياتىنى قوغدىدى. نەتىجىدە ئۆزلىرىنى قالتىس نوچى چاغلاپ، ھە دېسىلا مەيدىسىگە

«گۇپ ـ گۇپ» مۇشتلاپ قويىدىغان خېلى چوڭ باشلىقلارمۇ ئۇ قوماندانلىق قىلىۋاتقان ئادەملەرگە قارشى ئۇرۇش قىلىشقا جۇرئەت قىلالمايدىغان، ھەر خىل باھانە ـ سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ ئۇرۇش قىلىشتىن ئۆزىنى قاچۇرىدىغان، ئۆزىنى يارىلاندۇرۇۋالىدىغان، ھېچقانداق ئىلاج قىلالمىغانلىرى كۆچە كۆيدۇرۇپ، بۇتلارغا باش ئۇرۇپ ئەرۋاھلاردىن مەدەت تىلەيدىغان، ھايات قالىتىپ كېلەلمەسلىكىدىن ئەندىشە قىلىپ، ئۇرۇشقا ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى بىلەن يىغلاشقان ھالدا ۋىدالىشىپ، خوشلىشىپ ماڭىدىغان، ھەتتا ئۇنىڭ نامىنى ئاڭلاپ قالسىمۇ قورقۇنچتا بەزگەكتەك لاغ ـ لاغ تىترەپ، تامدەك تاتىرىپ كېتىدىغان ھالەت باش كۆتۈرۈپ قالدى. بۇ خىل تەتۇر ھالەت گومىنداڭچىلار باشلىقلىرىنىڭ بېشىنى قاتۇرۇۋەتتى. ھەممىدىن يامان بولغىنى شۇكى، شۇ كۈنلەردە ئەتراپلاردىكى باشقا ناھىيە، بازار، يېزا، قىشلاقلاردىمۇ ئەنجانىيغا ئەگىشىپ قايتا قوزغىلىڭچىلارنىڭ كۈندىن ـ كۈنگە كۆپىيىپ ئەدەپ كەتكەنلىكى بولدى. گومىنداڭچىلار ئاخىر ئەنجانىينى يوقاتماقچۇچە تاغ ئىنقىلابچىلىرىنى تەلتۆكۈس يوقىتىشنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىكىنى تونۇپ يەتتى. ئۇلارنىڭ ئۇنىڭ بىلەن سوقۇشۇپ ئۇنىڭ يېڭىلمەيدىغانلىقىغا كۆزى يەتتى. ئاخىر ئۇلار ھېچقانداق ئىلاج قىلالماي يۇمشاق قوللۇق بىلەن ئۇنى ئالداپ ئۆزلىرىگە ئەل قىلىش كويىغا چۈشۈشتى. ئۇنى ئۆزلىرىگە ئەل قىلىش ئۈچۈن بىر نەچچە قېتىم يۇرت كاتتىلىرىنى، ئامبال، قازىلارنى نۇرغۇنلىغان سوۋغا ـ سالاملارنى ئېلىپ، ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈشكە ئەۋەتتى. ناۋادا ئۇ ئەل بولىدىغان بولسىلا ئۇنىڭغا ئامبالىلىقنى، ھەتتا ئۇنىڭدىنمۇ چوڭراق ئەمەلدار بىلەن نۇرغۇنلىغان ئالتۇن، كۈمۈشلەرنىمۇ قوشۇپ ئىنئام قىلىپ بېرىدىغانلىقى ھەققىدە نۇرغۇن ۋەدىلەرنى بېرىشتى. لېكىن، دۈشمەنلەرنىڭ بۇ ھىيلىسىمۇ ئەسقاتمىدى. ئۇ: «ئۇنداق تۈزكور

ئەنجانباي تېخى تۇغۇلمىدى! » دەپ ئۇلارنىڭ ئوبدان دەككىسىنى بەردى.

دۇشمەنلەر يەنە باشقا بىر سۈيقەستنى پىلانلىدى: ئەنجانبايىنى تىرىك تۇتۇپ بەرگەنلەرنىڭ ياكى ئۇنى ئۆلتۈرۈپ كاللىسىنى ئېلىپ كەلگەنلەرنىڭ ئەمەلى ھەسسىلەپ ئۆستۈرۈلىدىغانلىقى، نۇرغۇن ئالتۇن، كۈمۈش، يەر - زېمىنلارغا ئىگە بولىدىغانلىقى ھەققىدە تەرەپلەردىكى گازارمىلارغا، بازارلارغا، ھەتتا بەزى مەھەللىلەرگىمۇ ئېلانلارنى چاپلىدى. دۇشمەنلەرنىڭ بۇ قېتىمقى ھىيلىسى ئۆز كۈچىنى كۆرسەتتى. خائىن - ساتقىنلار قۇتراپ، ئۇۋۇلىرىدىن تەڭلا چىقىشتى. لېكىن، ئويتاغ پولكىنىڭ كوماندىرى دۆتلىك قىلدى! دۇشمەنلەرنىڭ ھىيلىسىنى چۈشەنمىدى. ئەنجانبايىنىڭ قاتتىق قارشىلىقىغا قارىماي، جاھىللىق بىلەن ئۆز گېپىدە چىڭ تۇرۇۋالدى. خائىنلارنىڭ قىزىقتۇرۇشىغا ئالدىنىپ: دۇشمەنلەرنىڭ قاپقىنىغا دەسسىدى! نەتىجىدە نەچچە يۈزلىگەن ئىنقىلابچىلارنىڭ جېنىغا زامىن بولۇپ ئىنقىلابنى چوڭ زىيانغا ئۇچراتتى. ئەنجانباي قورشاۋدا قالغان ئىنقىلابچىلارنى قۇتقۇزۇش يولىدا قۇربان بولدى. دۇشمەنلەر ئۇلارنىڭ كاللىسىنى سازايى قىلىپ پۇخادىن چىقىۋالدى.

ئازادلىقتىن كېيىن، ئەنجانبايغا «ئىنقىلابىي قۇربان» نامى بېرىلىپ، دەرۋازىسىنىڭ ئۈستىگە شەرەپ تاختىسى ئېسىلدى.

ئۇنىڭ قازا قىلغىنىغا 50 نەچچە يىل بولۇپ قالدى. لېكىن، ئۇنىڭ باتۇرلۇق، تىراگېدىيىلىك ئوبرازى ھازىرغىچە كىشىلەر قەلبىدىن چىقمىدى. ئۇلار ئۇنىڭ كىشىلەرنىڭ قەلبىنى لەرزىگە سالىدىغان ئاجايىپ باتۇرلۇقلىرىنى، ئەدەپ - ئەخلاقلىق ئىش ئىزلىرىنى مەدھىيلەپ قوشاقلار قوشۇپ، نەغمە - ناۋالار قىلىپ تۇرۇشتى. ئازنا، پەيشەنبە كۈنلىرى بامدات نامىزىدىن يانغان جامائەت مەسچىتتىن چىقىپلا ئۇدۇل تۇپراق بېشىغا

بېرىپ، ئۇنىڭ روھىغا ئاتاپ خەتمە ـ قۇرئان، دۇئا ـ تەگبىرلەرنى قىلىپ يوقلاپ تۇرۇشتى. ئۇلار ھەر قېتىم تۇپراق بېشىغا بارغاندا قاپقارا چاچلىق، زىلۋا، كېلىشكەن، ياشلا بىر ئايالنىڭ ئۇ يانقان تۇپراقنى قۇچاقلاپ، ئېسەدەپ يىغلاۋاتقانلىقىنى كۆرەتتى، ئۇنىڭ قاپقارا كۆزلىرىدىن ئاققان تارام ـ تارام ياش تامچىلىرى بارماقلىرى ئارىسىدىن تامچىلاپ چىقىپ، خۇددى سول بارمىقىدىكى كۆپكۆك ياقۇت كۆزلۈك ئۇزۈكىنىڭ كۆزىگە ئوخشاشلا ۋىل ـ ۋىل ۋىلىلدايتتى. ئۇلار بۇ ئېچىنىشلىق مەنزىرىنى كۆرۈپ، ئاھ ئۇرۇپ: «بىچارە ئايشەمگۈل!» دەپ ئۇلۇغ كىچىك تىنىشاتتى.

ئۇ ئايالنىڭ چاچلىرى ئاستا ـ ئاستا ئاقاردى. لېكىن، ئۇ قېرىپ تاكى ئالەمدىن ئۆتكۈچە ئۇ تۇپراقنى قۇچاقلاپ يىغلاپ، يوقلاپ تۇرۇشنى توختاتمىدى.

بۇ تراگېدىيىگە ئۆزى بىۋاسىتە قاتناشقان ياكى بۇ ۋەقەلەرنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن، ئاڭلىغان مەسۇم چوڭ قاتارلىق 40 نەچچە ئادەمنىڭ گاھى كۈلۈپ تېلىقىپ، گاھى يىغلاپ ئېسەدەپ تۇرۇپ قىلغان تەسىرلىك بايانلىرىغا، شۇنداقلا ماڭا ئىلھام ـ مەدەت بېرىپ يازما ماتېرىياللار بىلەن تەمىنلىگەن زۇلال ياقۇپ، خوجا ئابدۇراخمان، ئىسمائىل ئىبراھىم، مەھەممەتئىمىن ئەخمەت، ئابلىمىت ئىمىن قاتارلىق ئۇستازلارغا ئالاھىدە تەشەككۈر بىلدۈرىمەن. لېكىن، سەۋىيەمنىڭ بەكمۇ چەكلىك بولۇشى سەۋەبلىك، بۇ تراگېدىيىنىڭ بەزى جايلىرى كەم ـ ئۇزۇك، سۇس چىقىپ قالغانلىقىدىن بەكمۇ ئەپسۇسلىنىمەن.

ئاپتور

بىرىنچى باب

ئۇ تۆرەلگەن ماكان

ئوپال — تەبىئەتنىڭ تەڭداشسىز كارامىتىدىن خۇددى گۈلزارلىقتەك گۈزەل، ساغلام ئانىنىڭ كۆكسىدەك بەرىكەتلىك يارالغانىدى.

قۇمالتاغ، بۆرىتوقاي تېغى، چۇمگەن تېغى، ئايۇاتى تېغى، بوستانتېرەك تېغى... دەپ ئاتىلىدىغان، پامىرنىڭ خۇددى چۆكلىنىپ يانقان تۆگىلەرنىڭ لوكسىدەك ئېگىز - پەس كۆرۈنىدىغان، قاتمۇقات زەنجىرسىمان گىرەلىشىپ كەتكەن ئالتاغىل تاغ تىزمىلىرى باغرىدىن ئورۇن ئالغان، رەڭگارەڭ گۈللۈكتەك باغۇ بوستانلىق قارىباش، بەشباغ، يارغۇ، باش يارغۇ، موللام بېغى، كۆكچى، قۇمباغ، دوغلات، دۆ ئۆستەڭ، ھۆل جىگدە، نۇقەت، ئايدىڭكۆللەر... خۇددى ئالتۇن زىرىنىڭ چېچەكلىرىدەك بىر - بىرىگە يانمۇيان تىزىلغان. بۇ كەنتلەرنىڭ ئوتتۇرىسىغا خۇددى ئاشۇ زىرىنىڭ ياقۇت كۆزىدەك ياپيېشىل جۇلالىنىپ تۇرىدىغان ئوپال بازىرى جايلاشقانىدى.

كۈنپېتىش تەرەپتىكى تاغ، دەريا، بۇلاقلاردىن باشلىنىدىغان گاھى لاي - لاتقىلىق، گاھى سۇپسۇزۇك تەۋەررۈك سۇلار خۇددى قان تومۇرلاردەك بىر - بىرىگە ئەگرى - بۈگرى ھالدا تۇتاشقان چوڭ - كىچىك جىلغىلار ئارقىلىق كۈنچىقىش تەرەپكە قىشمۇ ياز ئۆكسىمەي ئېقىپ، بۇ چەت، مۇنبەت زېمىننى سېخىيلىق بىلەن كۆكەرتىپ، كۆڭۈل ياشىرىدىغان ئارامگاھقا، بەرىكەتلىك

ماكانغا ئايلاندۇرغانىدى.

بۇ گۈزەل دىيارنىڭ كۈنپېتىش تەرەپتىكى زامان - زامانلاردىن بىرى مەرپەت ئۇرۇقلىرىنى چېچىپ توزۇماس گۈل - چېچەكلەرنى ئېچىلدۇرغان، مۇقەددەس روھى دىللارنى يورۇتۇپ، تەنلەرگە كۈچ - قۇۋۋەت ئاتا قىلىپ «ھەزرىتى موللام» دەپ ئاتالغان نامى جاھانغا مەشھۇر ئۇلۇغ ئەۋلىيا مەھمۇد قەشقەرىنىڭ تەۋەررۈك قەبرىگاھى بىلەن كۈنچىقىش تەرىپىدىكى «ئىملىرىم» نامى بىلەن مەشھۇر بولغان ئۇنىڭ ئىخلاسمەن تالىپلىرى ئاكا - ئۇكا ئىمام مالىك ئەكبەر، ئىمام مالىك ئەسقەرلەرنىڭ قەبرىگاھلىرى باراقسان دەرەخزارلىقلار ئارىسىدىكى ئېگىز قىيالىقتا ھەيۋەت بىلەن قەد كۆتۈرۈپ، كىشىلەرنى مەرپەتپەرۋەرلىككە، باتۇرلۇققا چاقىرىپ تۇراتتى. بۇ ئۇستازلارنىڭ تەلىمىدىن سېھىرلەنگەن كىشىلەرنىڭ مەرپەتپەرۋەرلىكى، سېخىيلىقى، مەردلىكى، دوستانىلىقى، خەير - ساخاۋەتچانلىقى... تۇپەيلىدىن بۇ سېخىي يۇرت زامان - زامانلاردىن بېرى دانىشمەنلەرنىڭ جەم بولىدىغان مەرپەتخانىسىغا، پالۋانلارنىڭ ماھارەت كۆرسىتىدىغان ياخشى سورۇنىغا، يېتىم - يېسىرلارنىڭ پاناھگاھىغا، ئىلىم تەشنالىرىنىڭ بىلىم بېغىغا ئايلانغانىدى.

«ئىملىرىم» ھەققىدە رىۋايەت قىلىنىشىچە، ئەينى زاماندا، مۇشۇ ماكاندا ئىمام مالىك ئەكبەر، ئىمام مالىك ئەسقەر ئىسىملىك ئىككى ئاكا - ئۇكا تالىپلار ياشاپ ئۆتكەنىكەن. ئۇلارغا ئۇلۇغ پىر ئۇستاز ھەزرىتى موللام نىڭ بىر شاگىرتى ئۇستاز ئىكەن. ئۇ ئۇستاز، شاگىرتلىرىنىڭ تولىلىقىدىن بەكمۇ ئالدىراش ئىكەن. تالىپلىرىنىڭ سەۋىيىسىگە قاراپ، ئۇلارنى بۆلەك - بۆلەكلەرگە بۆلۈپ، ئايرىم - ئايرىم ھالدا نۆۋەت بويىچە دەرس ئۆتىدىكەن. بۇنداق نۆۋەت ھەر تالىپقا ئايدا ئاران بىرلا كېلىدىكەن. تالىپلار ئۆز نۆۋىتى كېلىپ بولغۇچە، بىلىم -

ئىلىم ئېلىش تەشنالىقىدا، ئۇستازىنىڭ نۇر يېغىپ تۇرىدىغان چېھرىنى بالدۇرراق كۆرۈشكە، ئىلىم ـ تەھسىللىرىنى بالدۇرراق ئاڭلاشقا تەقەززا بولۇپ كېتىدىكەن. بۇ قېتىمقى دەرس ئاڭلاش نۆۋىتى ئەتە بامداتتىن كېيىنلا باشلانماقچىكەن. ئاكا ـ ئۇكا ئىمام مالىك ئەكىبەر، ئىمام مالىك ئەسقەرلەر ئالدىنقى قاتاردا تۇرۇپ دەرس ئاڭلاش نىيىتىدە كېچىلەپ يولغا چىقىپتۇ. قارا جىلغا بىلەن قىزىل جىلغىنىڭ قوشۇلغان يېرىدە سۇ كېچىپ ئۆتۈپتۇ. «يەتتە ئىزلىرىم» دېگەن مازارنىڭ قېشىغا يېقىن كەلگەندە، يىراقتىن بىر جۈپ چىراغنىڭ يورۇقىنى كۆرۈنۈپتۇ. ئۇلار ئەجەبلىنىپتۇ. ئاستا ـ ئاستا ئۇ چىراغلارغا يېقىنلىشىپتۇ. بېرىپ قارىسا رەھمەت ئىسىملىك ياشلا بىر يىگىت بىر جۈپ ئۇينىڭ مۆڭگۈزىگە بىر جۈپ چىراغنى تېڭىپ قوش ھەيدەۋاتقۇدەك، ئۇلار سالاملاشقاندىن كېيىن:

— ئى ئاغىنە، نېمە ۋەجىدىن كېچىدە قوش ھەيدەيسىز؟ ئالدىراشلىقتىن شۇنداق قىلامسىز؟ ۋە ياكى بولمىسا بىراۋ سىزنى كېچىدە قوش ھەيدەپ بېرىشكە زورلىدىمۇ؟ بىرەر زالىمنىڭ زۇلمىدىن شۇنداق قىلىشقا مەجبۇر بولدىڭىزمۇ؟ ـ دەپ سوراپتۇ.

يىگىت ناھايىتى مەيۈس ھالدا مۇنداق دەپ جاۋاب بېرىپتۇ:

— ئى ئاداشلىرىم، دادام ئۆلۈپ كەتكەن. ئانام تۇل، ياشاندى. دۇنيالىقتا يالغۇز مەن بىرلا ئوغلى بار ئىدىم، مەندىن ئۆزگە يەنە بىرەر يۆلەنچۈكى يوق ئىدى. يېقىندا تاغىنىڭ ئۆڭكۇرىگە بىر ئەجدىھار پەيدا بولۇپ قالدى. كۈنلۈكى بىر ئادەم، بىر ھايۋان، بىر ئۇلاغ ئوت ـ خەسىنى دەم تارتىپ يەيدۇ. ناۋادا ئۇنىڭغا ئەنە شۇنداق كۈنلۈكى بىر ئادەم، بىر ھايۋان، بىر ئۇلاغ ئوت ـ خەسىنى يەتكۈزۈپ بەرمىسەك، ھەممە ئادەمنى بىراقلا دەم تارتىپ يەۋېتىدىكەن. شۇڭا، ئادەم نەسلىنىڭ قۇرۇپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ، يۇرت ئاقساقاللىرى مەسلىھەتلىشىپ، يەتتە يۇرتتىن كۈنلۈكى نۆۋەت بويىچە بىر ئادەم، بىر ھايۋان، بىر ئۇلاغ ئوت،

خەس بېرىپ تۇرۇشنى ھۆددە قىپتۇ. شۇنىڭغا ئاساسەن نۆۋەت تەرتىپى بەلگىلىنىپتۇ. ئاشۇ نۆۋەت تەرتىپى بويىچە ئۆلۈم نۆۋىتى ماڭا كېلىپ قالدى، ئەتە مېنى ئەجدىھاغا تاشلاپ بېرىدۇ. شۇڭا، ئانام كىشىنىڭ قولىغا تەلمۈرۈپ قالمىسۇن، ئاخىرقى قېتىم بولسىمۇ خىزمىتىنى قىلۇالاي دەپ ئالدىراپ، كېچىلەپ قوش ھەيدەۋاتىمەن. مەن ئۆلۈشتىن ئىلگىرى يەرلەرنىڭ ھەيدەپ تۈگەتمىسەم بولمايدۇ، خوش ئاداشلار.

ئۇ شۇنداق دەپلا يەنە قوشنى ھەيدەشكە چۈشۈپتۇ. ئەجدىھاغا غەزىپى ئۆرلىگەن ئۇ ئاكا ـ ئۈكا تالىپلار خىزىر ئۇستاز ھەزرىتى موللامنىڭ قېشىغا بېرىپتۇ. كۆرگەن، ئاڭلىغانلىرىنىڭ قالدۇرماي بىرمۇ بىر بايان قىپتۇ ھەمدە ئۆزلىرىگە ئاشۇ ئەجدىھانى ئۆلتۈرۈشكە ئىجازەت بېرىلىشىنى تەلەپ قىپتۇ. ئۇستاز بۇ بالا ـ قازانى ئاڭلاپ ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كېتىپتۇ. قولىغا شەمشىرىنى ئېلىپ: «بالىلىرىم، مەن باراي، بالا ـ قازانى مەن تۈگىتەي، خەلقنىڭ مۈشكۈلىنى ئاسان قىلاي! ئاللا مېنىڭ بۇ مۇقەددەس بۇرچۇمنى ئادا قىلىشىمغا ئىجازەت قىلغاي، ئامىن» دەپ قولىنى دۇئاغا كۆتۈرۈپتۇ. ئاكا ـ ئۈكىلار يىغلىشىپ تۇرۇپ يالۋۇرۇپتۇ:

— ئەلگە ئىلىم، باشپاناھ ئەلادۇر. ئەل ھەزرەتلىرىگە موھتاجدۇر، جاھان تالىپلىرى ئۇستازلىرىنىڭ ئىلىم ئۆگىتىشىگە تەشنادۇر. مانا بۇ ھەزرەتلىرىنىڭ مۇقەددەس بۇرچىدۇر. ئەجدىھانى يوقىتىشقا بىز قادىرمىز. ھەزرەتلىرىنىڭ بېرىشى ھاجەتسىزدۇر. بىزگە ئىجازەت قىلغايلا.

ئۇستاز ئۇزاق ئويلاپ، ئۇلارنىڭ تەلىپىگە ماقۇل بولۇپتۇ. لېكىن، كىمنىڭ بېرىشى توغرىسىدا ئاكا ـ ئۈكىلار تالىشىپ قاپتۇ. ئۇ مەن بارىمەن دېسە، بۇ مەن بارىمەن دەپ چىڭ تۇرۇۋاپتۇ، ئۆز ماھارەتلىرىنى سۆزلىشىپتۇ. ئۇستاز ئىمام مالىك ئەسقەرنىڭ گۇمپىسىنىڭ ئارتۇقراق ئىكەنلىكىنى پەملەپ،

ئۇنىڭ بېرىشىغا ئىجازەت قىلىنۇ. ئىمام مالىك ئەسقەر ئاكىسىنىڭ شەمشىرىنى بىر يېنىغا، ئۆزىنىڭ شەمشىرىنى بىر يېنىغا تېڭىپتۇ، ئۇستازىنىڭ شەمشىرىنى چىڭ تۇتۇپ كۆكرىكىگە تىرەپ تەييارلىنىپتۇ. شۇئان ئۇستاز دەرھال ئىككى كۆلچەك تەييارلاشنى، بىرىنى كۆك ئىنەك سۈتى بىلەن، يەنە بىرىنى سېرىق ئىنەك سۈتى بىلەن تولدۇرۇشنى جاكارلاپتۇ. ناۋادا ئىمام مالىك ئەسقەر ياردار بولۇپ ئوڭ يېنىغا يېقىلسا، كۆك ئىنەك سۈتىدە يۇيۇشنى، سول يېنىغا يېقىلسا سېرىق ئىنەك سۈتىدە يۇيۇشنى، شۇنداق قىلغاندىلا ئەجدىھانىڭ زەھىرىنى قايتۇرغىلى بولىدىغانلىقىنى جېكىلەپتۇ.

ئىمام مالىك ئەسقەر ئەجدىھانىڭ چېقىشىنى ساقلاپ تۇرۇپتۇ. بىر ھازادىن كېيىن، خۇددى قارا دۆەك بىر نېمە يىلاندەك تولغىنىپ، سۇرۇلۇپ چىقىپتۇ ـ دە، ئاغزىنى خۇددى غاردەك يوغان ئېچىپ، بىرلا دەم تارتقانىكەن، ئىمام مالىك ئەسقەر خۇددى شامال ئۇچۇرۇۋەتكەن غازاڭدەك ئۇچۇپ بېرىپلا ئەجدىھانىڭ ئاغزىغا كىرىپ كېتىپتۇ. يانلىرىغا تېڭىۋالغان شەمشەرلەر ئەجدىھانى يېرىپ ئىككى ياتا قىلىپ تاشلاپتۇ. ئىمام مالىك ئەسقەرمۇ زەھەرلىنىپ ئوڭ يېنىغا يېقىلىپتۇ. ئۇنى كۆك ئىنەك سۈتىگە چىلاپ يۇغان بولسىمۇ، زەھەر قايتالماپتۇ. سۈتنى تەكشۈرۈپ كۆرسە سۈتكە سۇ ئارىلاشتۇرۇپ قويغانلىقى مەلۇم بوپتۇ. ئەسلىدە كۆك ئىنەك ئاز بولغانلىقتىن سۈت كەملەپ قالغان، «تەسىرى بولماس» دېگەن خام خىيال بىلەن كۆك ئىنەك سۈتىگە سۇ ئارىلاشتۇرۇپ قويۇلغانىكەن. خالايىق ئىمام مالىك ئەسقەرنى كۆتۈرۈپ ئۇنىڭ تۇرار جايىغا ئېلىپ مېڭىپتۇ. قارا جىلغا بىلەن قىزىل جىلغىنىڭ قوشۇلىدىغان جايىغا كەلگەندە، ئۇ ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ. قارا سۇ بىلەن قىزىل سۇ ماتەم تۇتۇپ، ئەسلىدىكى قوشۇلىدىغان جايىدا قوشۇلماي 800 قەدەم نېرى بېرىپ ئاندىن قوشۇلۇپتۇ. ئۇنى دەل شۇ جايىغا دەپنە قىپتۇ.

كېيىن ئۇنىڭ ئاكىسى ئىمام مالىك ئەكبەر ۋاپات بولغاندا ئۇنىمۇ ئىنىسىنىڭ يېنىغا دەپنە قىپتۇ.

بۇ ئاكا ـ ئۇكا ئىماملار ئەسلىي چېلىشچى، چەۋەندازلارنىڭ سەردارلىرى ئىكەن. ئەجدىھانى ئۆلتۈرگەن ۋاقتى — دەل هوشۇر ئېيىدا يۈز بەرگەنىكەن. شۇ سەۋەبتىن ئۇلارنىڭ قەبرىگاهى — جامائەتنىڭ تاۋاپ قىلىدىغان ئۇلۇغ مازىرىغا، بۇ تەۋەررۈك مازار جايلاشقان خاسىيەتلىك زېمىن، ئۇلارنىڭ مۇقەددەس روهىغا ئاتاپ دۇئا ـ تىلاۋەت قىلىدىغان، نەزىر ـ چىراغ، زاراخەتمە ئۆتكۈزىدىغان ئوچچە سورۇنغا، پالۋانلارنىڭ ماهارەت كۆرسىتىدىغان قاينىمىغا ئايلىنىپ قالدۇ. بۇ قاينىق پائالىيەت هەر يىلى هوشۇر ئېيىنىڭ دەسلەپكى كۈنىسىلا باشلىنىپ توپتوغرا 40 كۈن دەۋاملىشىدىغان ئادەت بارلىققا كېلىدۇ.

زامان ـ زامانلار ئۆتۈپ كەتتى. لېكىن، ئاكا ـ ئۇكا ئىماملىرىمىزنىڭ مۇقەددەس روهى كىشىلەرنىڭ قەلبىدە خۇددى ئۆچمەس چىراغتەك يانماقتا. كىشىلەر ئۇلارنىڭ روهىغا ئاتاپ دۇئا ـ تىلاۋەت قىلماقتا، ئۇلارنىڭ روهىدىن مەدەت تىلىمەكتە. ئۆتكەن ـ كەچكەنلەر ئات ـ ئۇلاغلىرىدىن چۈشۈپ، ئۇلارنىڭ قەبرىلىرىگە دۇئا ـ تىلاۋەت قىلىپ بولۇپ، ئاندىن يوللىرىغا راۋان بولماقتا.

ئىككىنچى باب

مەكتەپ ئاھانىتى

1906 ـ يىلى ئوپال.

«ئىمامىلىرىم» دا ھەر يىلى ئەتىيازلىق تېرىقچىلىق مەزگىلىدىن ئىلگىرى باشلىنىدىغان 40 كۈنلۈك سەيلىنىڭ ئاخىرقى ھەپتىسى، چارشەنبە.

بۈگۈن سەيلە تازا قىزىپ كەتكەنىدى. گويا كى پۈتكۈل ئىنسانلار، ئات ـ ئۇلاغلار بۈگۈن مۇشۇ خاسىيەتلىك دىيارغىلا جەم بولغاندەك، ئات ـ ئۇلاغ، ئادەمنىڭ تولىلىقىدىن بەكمۇ قىستا قىستاڭچىلىق بولۇپ كەتكەنىدى، ھەتتا دەسسەپ ئۆتكۈدەك كىچىككىنە جايىنى ئىزلەپ تېپىشمۇ خېلى مۇشكۈل ئىدى. توپا ـ توزاندىن نەپەس سىقىلىپ كۆڭۈل ئېلىشاتتى. چۇشكۈرۈك، يۆتەل تۇتۇپ ئارام بەرمەيتتى.

ئۇلۇغ ئەۋلىيالار قەبرىگاھى ـــ «ئىمامىلىرىم» دەپ مۇقەددەس نام بىلەن مەشھۇر بولغان شالاڭ دەرەخزارلىقلار ئارىسىدىكى بۇ جايىنىڭ ئېگىز ـ ئېگىز دۆڭلۈكلىرى، ئويمان ـ چوڭقۇرلىرى، جىرالىرى، ئېگىز ـ پەس تاغ قاپتاللىرىدىكى كارامەتچىلىك مۆجىزە ـــ تۇشمۇ تۇشتىكى بۇلاقلاردىن بۇلدۇقلاپ ئېتىلىپ چىقىپ تاغ قاپتاللىرىنى بويلاپ پەسكە شىرقىراپ چۈشكەن سۇپسۈزۈك سۇ بىلەن تېمىپ ئېقىۋاتقان جىلغا بويلىرى، مەرىپەت گۈللىرى ئېچىلىپ تۇرغان ئوپاللىقلارنىڭ ھويلا ـ ئارام لىرى، باغۇ ـ بوستانلىرى، يوللار،

BIBLIOTHEK GÖTTINGEN

دەل ـ دەرەخلىك ئېگىز ـ ئېگىز دۆڭلەر، قارا جىلغا، قىزىل جىلغا بويلىرى... مىڭ ـ مىڭ سەيلىچىلەر بىلەن توشۇپ كەتكەنىدى.

قۇيۇن ئارىلاش شامال چىقىپ غازاڭ، ئەخلەت ـ چاۋارلارنى ئۇرۇپ، توپىلارنى توزۇتاتتى. زېمىندىن كۆتۈرۈلگەن چاڭ ـ توزانىڭ قويۇقلۇقىدىن ئاسماندا لەيلىشىپ يۈرگەن سۇس ئاق بۇلۇتلار ئاستىنىدا خۇددى ھېلىقى قارا بوران باستۇرۇپ كېلىدىغاندەك قىزغۇچ تۇمان قاپلاپ، كۈننىڭ نۇرىنىمۇ غۇۋالاشتۇرغانىدى. ئاچچىق چاڭ ـ توپا دىماغنى ئېچىشتۇراتتى، قورۇق يۆتەل تۇتاتتى، چۈشكۈرتەتتى. لېكىن، كىشىلەرنىڭ بۇنىڭ بىلەن كارى بولمايتتى. ئوغلاق ئوينايتتى، چېلىشاتتى، ئىلەڭگۈچ، سارغايدى ئوينايتتى. توپ ـ توپ بولۇشۇپ نەغمە ـ ناۋا قىلىشاتتى. ئەل ـ نەغمىچىلەر داپ ئوينىتىپ مۇڭلۇق مۇقام كۈيلىرىگە چېلىشاتتى. دارۋازلار مۇئەللەقتە موللاق ئاتاتتى. پاخلان قىز ـ چوكانلار بوستان چاچلىرىنى تېقىملىرىغا لىك ـ لىك تاشلاپ ئىلەڭگۈچ ئۇچۇشاتتى. مەددىاھلار ساپايىلىرىنى سوقۇشاتتى. ئاشپەز، ناۋاي، قاسساپ، باققاللار ئاغزى بېسىلماي خېرىدار توۋلىشاتتى.

باقاخۇن ئوغلى جۇمەخۇننى كۆتۈرۈپ توختىخان بىلەن جامەئەتنى ئارىلاپ يۈرۈپ سەيلە قىلماقتا.

«ئىماملىرىم» مەسچىتىنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى تەكشى، كەڭ ـ كەڭرى ئويمانلىقتا دۆڭ باغرىنى بويلاپ قاتارلىسىغا جۇپ ـ جۇپ ئىلەڭگۈچ تۈۋرۈكلىرى ئورنىتىلغانىدى. دۆڭنىڭ قاپتىلىدا ئاچىماق ـ ئاچىماق شاخلاپ ئۆسكەن، قۇچاق يەتكۈسىز، ھەيۋەتلىك قاپاق تېرەكلەرنىڭ شاخلىرىغا، ئىلەڭگۈچلەرگە ئۇدۇللاپ ئېسىلغان توم ـ توم ئارغامچىلار يەرگىچە سۆرۈلۈپ تۇرۇشاتتى. ئۇ ئارغامچىلارنىڭ قېشىدا توپ ـ توپ قىز ـ چوكانلار قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ، نۆۋەت كۈتۈشۈپ

تۇراتتى.

ۋاي – ۋۇي، ماۋۇ قىزىقچىلىقنى! ئەسلىي تاماشا بۇ يەردىكەنغۇ! بەللى! ئۇچۇشىدىن چۇشۇشى قىزىق، چۇشۇشىدىن چىقىشى ئۇنىڭدىن قىزىق. كىشىنى خۇددى ئۇچۇرما بولغان قارلىغاچلارنىڭ شاختىسىن – شاختا قونغىنىغا ئوخشاش زوقلاندۇراتتى. جۇپ – جۇپتىن پاخلان قىز – چوكانلار ئىلەڭگۈچلەردە بوستان چاچلىرىنى تېقىملىرىغا لىك – لىك تاشلاپ، ھەۋەس بىلەن شۇنداق ئېگىز ۋە تېز ئۇچۇشاتتىكى، تۇشمۇ تۇشتىن: «ئېھ! ۋاي! ، يا ھەزرەت! ئاپلا بولمىدى! ۋاي خۇدايىم» دېگەندەك ئەنسىز سادالار ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ شامال تولۇپ كۆپتۇرۇلگەن كۆينەكلىرى غۇر – غۇر شامال چىقىرىپ غۇيۇلدايتتى. قاتار ئىلەڭگۈچلەرنىڭ بىرسى كۆتۇرۇلسە، يەنە بىرسى پەسلەيتتى. بۇ خۇددى ھاۋا ئۆزگىرىش ئالدىدا، تاختا بولغان بۇغدايلىقتا پەرۋاز قىلىۋاتقان قارلىغاچلارغا ئوخشايتتى. ئۇلار ئۇچا – ئۇچا ئاخىر ھېرىپ قالاي دېگەندە ئىلەڭگۈچ ئاستا – ئاستا پەسلەيتتى – دە، چۇشۇش نۆۋىتى كەلگىنى دۆڭدىن شۇڭغۇتۇپ بېرىلگەن ھېلىقى ئارغامچىغا شاپىيدە ئېسىلىپلا قاڭقىپ بېرىپ تېرەكنىڭ يېنىدا توختاپ چۇشۇۋالاتتى. ئىلەڭگۈچ كۆتۇرۇلۇپ يەنە بىر پەسلىگەندە، بۇ تەرەپتە چىقىش نۆۋىتى كەلگەن بىرسى يەنە شۇ ئارغامچىغا ئېسىلىپلا قاڭقىپ بېرىپ ئىلەڭگۈچكە توغرىلىناتتى – دە، لىككىدە چىقىۋالاتتى. شۇنداق قىلىپ ئىلەڭگۈچلەر توختىمايتتى، ئۇچىدىغانلار نۆۋەتلىشىپ ئارقا – ئارقىدىن چىقىۋېرەتتى. ئون نەچچە مويسىپىت ئۇچۇشى ئېگىز، چىقىپ چۇشۇشى چاققان، چەبدەس قىز – چوكانلارنىسى، بىرەر كىيىملىكتىن شايى، ئەتلەس ياكى ياغلىقلار بىلەن تارتۇقلاپ تۇرۇشاتتى. جامائەت توختىماستىن «باركاللا!» ئوقۇيتتى. «كۆز تەگمىسۇن! ئاي – هاي! . . . ياشاپ كەت ئەزىمەتلەر!»

دەپ گۈر ـ گۈر توۋلىشاتتى. ئۇلارنىڭ قارلىغاچلاردەك پىلدىرلاپ ئۇچۇشلىرى باقاخۇن ئەر ـ خوتۇن ئىككىسىنى زوقلاندۇرۇۋەتتى. ئۇلار ھەۋەسلىنىپ ئاغزىنى ئېچىشقانچە تۇرۇپلا قېلىشتى. جۈمەخۇن قەغەش قىلىپ تېپىرلىغىلى تۇردى. لېكىن، ئۇلار يەنىلا ئىلەڭگۈچ تاماشاسى بىلەنلا مەستخۇش بولۇپ كەتتى. ھەممىنى ئۇنتۇپ ئىلەڭگۈچلەرنىڭ ئۇچۇشىغا ھاڭۋېقىپ قاراپ، ئىلەڭگۈچ قايسى تەرەپكە ئۇچسا، ئۇلارنىڭ بېشىمۇ شۇ تەرەپكە ئەگىيەتتى. جۈمەخۇن تېپىرلاپ زادىلا جىم تۇرغىلى ئۇنمىدى، تېپىچەكلەپ پەسكە سىيرىلدى، باقاخۇن ئۆزىمۇ تۇيمىغان ھالدا بالىسىنى يەرگە قويدى. كۆزى يەنىلا شۇ ئويۇندا بۇلۇپ قالدى. ئۇزاق ئۆرە تۇرغانلىقىدىن پۇتلىرى تالدى بولغاي، ئۆز ئېغىرلىقىنى ئۇ پۇتىدىن، بۇ پۇتىغا يۆتكەپ تۇرىۋەردى. بەك قىزىقىپ كەتكەنلىكىدىن ئېگىزرەك يەردە ئارام خۇدا ئولتۇرۇپ راھەتلىنىپ كۆرمەيمۇ دەپ ئويلىدى ـ دە، تۇيۇقسىز بالىسى ئېسىگە كېلىپ ئىككى يانغا قارىدى، خوتۇنىغا قارىدى، بالا يوق. ئۇيان ـ بۇيان ئىزدەشتى، ھېچ يەردە كۆرۈنمىدى. «جۈمەخۇن! جۈمەخۇن» دەپ توۋلاشتى، جاۋاب بولمىدى. كۆرگەن ـ بىلگەنلەردىن سوراشتى، لېكىن ئىز ـ دېرىكى بولمىدى. ئاخىر بۇلار يەنە ھېلىقى ئىلەڭگۈچ كۆرگەن يەرگە كەلدى. ئۇيان ـ بۇيان قاراۋېتىپ يول بويىدىكى ئۇجمىلىككە كۆزى چۈشتى. ئۇجمىلەرگە يۆلەپ سېلىنغان چوڭ سۇپىدا ئون نەچچە بەگزادە گىلەم ئۈستىدە بەزمە قۇرۇشۇپ ئولتۇراتتى. ئاغزى بېسىلماي قاقاقلاپ كۈلۈشەتتى. كۈلۈشۈپ ـ كۈلۈشۈپ پەسلەيتتىيۇ، يەنە شۇ ھامان ئۆپكىسى كەتكەندەك كانايلىرىنى قېقىشىپ كۈلۈشۈپ كېتەتتى. «ۋاي قورسىقىم!» دەپ، تولا كۈلۈپ سانجىق تۇرۇپ قالغان قورساقلىرىنى مۇجۇقلايتتى. باقاخۇن شۇنداق قاراپلا جۈمەخۇننى كۆرۈپ قالدى. ئۇ سورۇننىڭ ئوتتۇرىسىدا، تەم ـ

تەم دەسسەپ ئۇنىڭ ـ بۇنىڭغا قاراۋاتاتتى. بەگزادىلەر قاداقلاشقان قورساقلىرىنى تۇتۇشۇپ تېلىقىپ ـ تېلىقىپ كۈلۈشەتتىسى. باقاخۇن ئەر ـ خوتۇن يۈگۈرۈشۈپ يېتىپ كەلگەندە بەگزادىلەرنىڭ پاراڭلىرى ئۇلارنىڭ قۇلىقىغا چۈشۈپ قالدى:

— ۋاي تونۇمامدىغان! بۇ ھارام تاشاقنىڭ دادىسى بىر ماكانسىز، ئانىسى قەلەندەر ئەۋلادى.

— ھارام... ھارام! مانا، ھە!....

— بالىسى ھارام... ئانىسىنى ھالاللاپ... قەلەندەر بولسىمۇ.... ھاھ ـ ھاھ... ھاھ!...

— ۋاي ـ ۋۇي بەگزادەم، سىلىگە تەلمۈرۈۋاتىدىغۇ؟ تونۇپ قالدىمۇ نېمە؟ يوتقان تېشىدا!...

— ھاھ ـ ھاھ ـ ھاھ!...

— بەلكىم ئانىسى كۆرسىتىپ قويغاندۇ.

— قەلەندەر دېگەننى بىر توغرام نان بىلەن ـ ھە؟ ھاھ ـ ھاھ...

— بۇ شۇمتەككە قەلەندەرچىلىك ئەۋلادىدىن مىراس قالغان تەۋەررۈك دېسىلە؟

— شۇنداق، ئەسلىي زاتى قەلەندەر. نەسلى ماكانسىز...

— بولدى ـ بولدى، كىچىك بالىدا ئەيىب يوق. كىچىك بالا قۇرئاندىن ئۇلۇغ دېگەن گەپ بار. ئاغزىدىن سۈت تېمىپ تۇرغان بالىغا شەك كەلتۈرمەيلى. كىچىك بالا دېگەن شۇ ـ دە، چوڭلارنى كۆرسە ئەركىلەيدۇ، قەلەندەرچىلىك قىلىپ رىزقىنى تېپىپ يېيىشنىمۇ يامان دېگىلى بولمايدۇ. بۇمۇ ئاللانىڭ ئەمرى بىلەن بولغان. ئاللانىڭ بەندىسى ـ دە!

— ۋۇي، بەگزادەم، نېمە بولدىلا؟ جۇۋىلىقنىسى ئۇرسا تونلۇققا دەز كېتىپتۇ، دېگەندەك ئۆزلىرى تەگەپ قالدىلىغۇ؟ يا، ياكى سىلىنىڭمۇ ئۆز ۋاقتىدا ئازراق ئىش پەش... ھە؟ ـ ھا ـ ھا!...

توختىخاننىڭ غەزەپ ئاچچىقى كەلدى! يۈرىكى يەڭگە سانجىلغاندەك زىڭىلداپ ئاغرىپ كەتتى. ئاچچىقىدا ئۇ نومۇسسىزلارنىڭ ياقىسىدىن ئېلىپ، خەلقىئالەم ئالدىدا رەسۋاسىنى چىقىرىپ، ئوبدانلا پۇسكايىتىپ دەردىنى ئالماقچى بولدىيۇ، چەتتىرەك بىر جايدا ئۇ ئەبلەخلەرگە غەزەپ بىلەن ئالىيىپ قاراپ تۇرۇشقان تۆت ـ بەشتەك مويسىپىت موللاملارنى كۆرۈپ قېلىپ، ئۇلاردىن نومۇس قىلدى ـ دە، يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقان قەدەملىرى تۈيۈقسىز توختاپ قېلىپ جايىدىلا تۇرۇپ قالدى. بولمىسا توختىخان دېگەن شۇ! ئۇنداق بېلىنىڭ تۆۋىنىگە سۈيۈقئاش بارمىغان پوچى بايۋەچچىلەرگە ئوبدانلا تېتىيتتى! خەپ مۇناپىقلار! ئاھ! بۇ ئاھانەتنى!... ئۇنىڭ غەزەپتىن كۆزى ئالدى قاراڭغۇلاشتى. ئاق سىرىق مەڭزىلىرى تاتىرىپ، سامان رەڭگىنى ئالدى. ياغلىقىنى چىشلىدى. يوغان ـ يوغان جۈپ كۆزلىرى لىققىدە ياشقا تولدى.

ئاھ خۇدا! پېشانىسىگە پۈتۈلگەن دۇشۋارچىلىق تامغىسى!... ئوتتۇمۇ كۆيمەيدىغان، سۇدىمۇ ئېرىمەيدىغان، ئاقمايدىغان مەڭگۈلۈك ئاھانەت!

ئاتىدىن بالىغا... بالىدىن ـ بالىغا...! مىراس قالدىغان مەڭگۈلۈك ئاھانەت!... «دىۋانى!...»

ئاھ خۇدا ئۆزۈڭ بار!...

باقاخۇن گۈس ـ گۈس دەسسەپ مېڭىپ سورۇنغا كىرىپ كەلدى. بالىسىنى قولىغا ئالدى، بېشىنى سىلىدى. توپلىرىنى قېقىۋېتىپ مەڭزىلىرىگە چوككىدە سۆيدى. شۇ ئارىدا ھېلىقى بايۋەچچىلەردىن بىرسى شالىنى چاچتى:

— باقاخۇن! مۇبارەك بولسۇن! بۇ بالىنى ئەسلى زاتىنى ئۇنتۇمىسۇن دەپ خېلى ئەجىر قىلغان ئوخشايلا، كىچىكىدىلا نەسلى ـ زاتىنىڭ مۇبارەك ئۇدۇمىنى ئوبدانلا ئۆگىتىپلا. ئەقىللىرىگە بارىكاللا! ئەمدىزە، بۇ بالىنىمۇ جۇمە دىۋانى دېسەك

خوپ ياراشقۇدەك، هاھ ـ هاھ! . . . جۇمە دۇانى! . . .
هاھ ـ هاھ! . . . تەۋەررۈك مىراس. . . هاھ ـ هەي!
— هاھ ـ هاھ! هاھ ـ هاھ! . . .
— هاھ ـ هاھ ـ هاھ! . . . . هىھ ـ هىھ. . .
— ۋاي قورساقلىرىم! . . .

باقاخۇن غۇژۇيدە بولدى. بېشىغا توقماق تەگكەندەك تۇگۈلۈپلا قالدى. غەزەپتىن قارىمۇتۇق رەڭگى تومۇردەك قاردىاپ كەتتى. يارىشىملىق شاپ بۇرۇتى لىك ـ لىك تىترىدى.

— تەقسىر، ئېشەك سۈيدۇكىدە بولسىمۇ ئېغىزلىرىنى چايقىۋېتىپ گەپ قىلسىلا. ئەتىگەندە غالجىر ئىتنىڭ يىلكىدە ناشتا قىلغانمىدىلە!؟ بۇ بالا قەلەندەرچىلىكنى ئۆگىنىپ قالسىمۇ، بۇلاڭچىلىقنى ئەسلا ئۆگەنمەيدۇ، ئەسلىي زاتى بۇلاڭچى ئەمەس!

جامائەت گۈرىدە يىغىلدى. بەزىلىرى ئېغىزلىرىنى تۇتۇپ پىخىلداپ كۈلۈشسە، بەزىلىرى ئاۋازىنىڭ بارىچە قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ كېتىشتى:

— هاھ ـ هاھ ـ هاھ! . . . جايىدا بابلىدى، تازا جايلىدى!
— خوپ بولدى. ئاتا ـ بوۋىسىنىڭ بۇلاڭچىلىقىنى كىم بىلمەيدۇ.
— ئۆزىمۇ قايسى بۇلاڭچىدىن كەم؟

ھېلىقى بەگزادىنىڭ تۆت ـ بەش لۇكچەكلىرى باقاخۇنغا تەڭلا ئېتىلدى. لېكىن، ئۇمۇ بوش كەلمىدى. زامانىسىنىڭ جامائەت ماختايدىغان نوچىسى ئىدى. ئالدىغا كەلگەنلەرنى قوچقارچىلاپ كاللا قويۇپ يىقىتاتتى. ناھاللىق ئۆتۈكى بىلەن پاچاقلىرىغا قاس ـ قاس تېپىپ دۈم چۈشۈرەتتى. پەشۋالاردىن ئۆزىنى چاققانلىق بىلەن قاچۇرۇپ گەدەنگە سالاتتى.

بەگزادىنىڭ لۇكچەكلىرى پىچاقلىرىنى سۇغۇرۇشتى. باقاخۇننى چۆرىدەپ كېلىپ يەنە غەزەپ بىلەن ئېتىلدى. باقاخۇن

شاققىدە ئۆزىنى بىر يانغا ئالدى. يولدا تۇرغان بىر ھارۋىغا كۆزى چۈشتى، دە، سەكرەپ بېرىپ ھارۋىنىڭ بىر بالدىقىنى سۇغۇرۇپ ئالدى. لېكىن، بۇ جېدەل ئۇزاققا سوزۇلمىدى. باقاخۇننىڭ يالغۇزلۇق قىلمۇاتقانلىقىنى پەملىگەن 40 ـ 50 دەك ئادەم گۇررىدە قىسىلىپ كىرىپلا ئۇلارنى ئاجرىتىۋەتتى. بۇ جېدەلدە باقاخۇن زىيان تارتمىدى، گەپتىمۇ كەتكۇزۇپ قويمىدى، جايىدا ئىككى ئېغىز گەپ قىلىپ ئۇلارنىڭ يېغىرىنى ئېچىۋەتتى. ئۇچ ـ تۆت پەشۋا تېگىپ كەتتى.

لېكىن، ئۇ بۇنىڭغا ھېچ نېمە بولمايتتى. پەرۋايىغەمۇ كەلمەيتتى. لېكىن، ئۇ شۇنىڭدىن كېيىن بېشىنىمۇ كۆتۈرەلمەي كىشىلەرگە تۇزۇكرەكمۇ قارىيالماي كۆڭلى مەيۇس يۈردى، ئۇلۇغ ـ كىچىك تىناتتى، چىشلىرى غۇچۇرلايتتى. توختىخان مىش ـ مىش يىغلايتتى. باقاخۇنغا تىكىلىپ قارىيالمايتتى. ھەپتە ئۆتتى. ئۇلار ئۆيدىن تالاغا چىقمىدى، نەزىر ـ چىراغلارغىمۇ بارمىدى. جىم ـ جىممىدە بولۇشۇپ كەتتى. باقاخۇن خېلى بىلىنگۈدەك كۆتۈرۈلۈپ قالغان توختىخاننىڭ قورسىقىغا پات ـ پات قاراپ قويياتتى. ئۇلۇغ كىچىك تىناتتى.

X X X

باقاخۇن خۇپتەن نامىزىنى ئوقۇپ بولدى، لېكىن جايىنامازدىن قوپمىدى. پەرزەنت ئوتىدا يۈرىكى ئۆرتىنىپ، ئاللادىن ئۇلارغا نىجاتلىق تىلەپ يىغلاپ، ئولتۇرۇپلا قالدى.

تەڭرى ئۇنىڭغا ھەممە ئەزاسى بېجىرىم، ساغلام بىر ئوغۇل ئاتا قىلدى. شۇ تاپتا ئۇچۇرما بولۇپ قالدى. تەڭرى ئۇنىڭغا يەنە رىزقى بەرسە بۇگۈن ـ ئەتە ئۇچىدۇ، قانات قېقىپ پەرۋاز قىلىدۇ، قاتارغا قوشۇلىدۇ. تەڭرى ئۇنىڭغا يەنە ئۇكىلىرىنى بېرىدۇ. ئۇلارمۇ ئۇنىڭغا ئوخشاش ساغلام چوڭ بولىدۇ.

باقاخۇن دۇئاغا قولىنى كۆتۈردى. تەنلىرى تىترەپ، كۆزلىرىدىن تارامىلاپ ياشلار تۆكۈلدى. «ئامىن، ئاھ خۇدا! ئاجىز بەندەڭمەن. گۇناھلىرىم ئۇچۇن مىڭ مەرتىۋە توۋا قىلىمەن. دوزاخىنىڭ قەھرىدە كۆيۈپ كۈل بولۇشقا لايىقمەن. ئىمانىمنى پاك قىلغايسەن، ساپ ئىمانىم بىلەن دەرگاھىڭغا كېتىشكە نېسىپ قىلغايسەن. بالىلىرىمنى خېيىمخەتەردىن، بالا ـ قازادىن، غېرىب ـ غۇرۇبەتتىن، قورۇق سۆز، قۇرۇق تۆھمەتتىن ساقلىغايسەن. ئۇلارغا پاك ئىمان بەرگەيسەن. ئۇلارنى دۇئانىنىڭ ئەۋلادى دېگەن يامان ئاتاقتىن ساقلىغايسەن، ئۇنداق شۇم ئېغىزلارنىڭ زۇۋانىنى بەنلىۋەتكەيسەن... ئاللاھۇ ئەكبەر...»

دۇئادىن توختىغاندا ئۇنى چىلىق ـ چىلىق تەر باسقان، ئەزايى بەدەنلىرى شىشىپ، لايدەك ئېزىلىپلا كەتكەنىدى. پۇت ـ قوللىرى بەزگەكتەك لاغ ـ لاغ تىترەيتتى. بۇ بىر تەقۇادار مۇسۇلمان ئاللاتائالاغا چىن ئىخلاسى بىلەن مۇناجات ـ ئىلتىجا قىلغاندا كۆرۈلىدىغان ئالامەت ئىدى.

ئاھ بالىلىرىم!... شۇ بالىلارنى دەپ مانا ئەمدى ئۆزىنىڭ كىندىك قېنى تۆكۈلگەن، ئاتا ـ ئانا، قوۋم ـ قېرىنداشلىرىنىڭ، يار ـ بۇرادەرلىرىنىڭ قەبرە ـ تۇپراقلىرىنى باغرىغا ئالغان، ئۇ بەكمۇ سۆيىدىغان ئانا يۇرت ـ ئوپالدىن كەچمىسە بولمىدى. بولمىسا، ئۇلار «ماكانسىز، قەلەندەر!» دېگەن ئاھانەتتىن مەڭگۈ قۇتۇلالمايدۇ. شۇنداق، ئۆزىنىڭ بوۋىسى ئەسلىي باشقا يۇرتلۇقكەن، مۇساپىرچىلىقتا بۇ يۇرتقا كېلىپ قالغانىكەن. توختىخانىنىڭ ئاتا ـ بوۋىسى مۇشۇ يۇرتلۇق بولسىمۇ، يوقسۇزلۇقتىن تىلەمچىلىك قىلىپ جان بېقىشقا مەجبۇر بولغانىكەن. ياق ئەمدى بولمايدۇ! زادى بولمايدۇ!... دۇئانى!... ماكانسىز! ۋاي خۇدايىم! بۇ خورلۇق ئاھانەتكە ئۆزلىرى چىداپ كەلدى. پېشانىسىگە پۇتۇلگەنكەن، ئىلاجى يوق ئىچىدە قان

يىغلىدى، قاقشىدى، ئەمدىزە، بالىلىرى! . . . ياق - ياق! بالىلىرى ئوندىق ئاھانەتكە قالمىسۇن! ئۆزىمىزنىڭ تەكتىنى بىلمەيدىغانلارنىڭ يۈرتىغا كېتەيلى! شۇندىلا بالىلار ئەنە ئاشۇ ئاھانەتلەردىن قوتۇلىدۇ. ئۇلارنىڭ زۇۋانىي توتۇلغۇچە، ھېچبولمىغاندىمۇ، بىزنى ئونتۇغۇچە بولسىمۇ مەيلى! بۇ يۈرتتىن كېتەيلى! كۆزىدىن يىتەيلى! بولدى ئوپالدىن كەچمىسە زادى بولمىدى، ياقا - يۈرتلاردا سەرسان - سەرگەردان بولسىمۇ، دۇم يېتىپ، دۇم قوپسىمۇ، ئاچلىق، جاندىن ئۆتىدىغان جاڭ - جاڭ سوغۇقنىڭ دەردىنى بولدى دېگۈچە تارتسىمۇ، قەدەمدە توققۇز تەزىم، بىر پارچە نان، ياتقۇدەك كىچىككىنە بۇلۇڭ، پۇچاقلار... ئۇچۇن بوينىنى قىسىپ كۇچۇكلىنىپ، خورلانسىمۇ مەيلى! . . . جان ئامان بولسلا ئۇ ھەممىگە چىدايدۇ، ھەممىگە رازى بولىدۇ، شۇنداق ئۇ بالىلىرى ئۇچۇن، ھەممىگە چىدايدۇ! ئاشۇ قارا كۆز بالىلىرىدىن باشقا ئۇنىڭ يەنە نېمىسى بار؟ مېلىدىن، جېنىدىن كېچىدىكى، ھەرگىز ئۇلارنى چېقىل - چۇقۇلغا ئۇچراتمايدۇ! شامالغا دارتمايدۇ. ئاللا يولدا ئەلگە يارامليق پەزىلەتلىك ئادەم قىلىپ چىقىشنى ئارزۇ قىلىدۇ. ئۇلار ئەل - جامائەت ئۇچۇن، يۇرت ئۇچۇن ھەقنى سۆزلەيدىغان، ھەق ئىشنى قىلىدىغان لىلا ئادەم بولسلا، ئۇ شۇنىڭغا رازى بولىدۇ، شۇكرى قىلىدۇ. ئانىسىنىڭ ئاق سۈتىنى ھالالىلاپ ئەمگەن، ئاش - نانىنى ھالال يىگەن بولىدۇ. ئاھ، كۆز قارىچۇقلىرىم. . .

شۇ تاپتا ئۇ جايىنامازدا ئولتۇرغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ خىيال كەپتىرى ئوپال ئاسمىنىدىن ئەگىپ ئۇچۇپ يىراقلارغا پەرۋاز قىلدى...

بىر كۇنى ئاخشىمى باقاخۇن بالىسى جۇمەخۇننى مەكتەپكە يېقىپ تۇرۇپ ئاستا، لېكىن قەتئىي تەلەپپۇزدا شۇنىرلىدى:

— توختىخان، بىر خۇرجۇن نان تەييارلىغىن، بولدى بۇ

يۇرتتىن كەچتىم. ياقا - يۇرتلارغا كېتەيلى. ئۇ يەرلەردە ئەجدادىمىزنىڭ كىملىكىنى ھېچكىم بىلمەيدۇ. پۈت - قولىمىزنىڭ پەنجىسى بەش، نەگىلا بارساق رىزقىمىزنى تېپىپ يېيەلەيمىز. بىز نېمە بولساق مەيلى، بالا شۇ قەلەندەر...

«ئاپلا! شۇم ئېغىزلىقىم، دېمەيدىغان گەپ چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ بېشى چۈشۈپ كەتتى. پۇشايمان ئىلكىدە قېلىپ تىت - تىت بولدى. كەچۈرۈم سورىغاندەك يىلىنىش بىلەن خوتۇنىغا تەلمۈردى. توختىخان گەپ - سۆز قىلمىدى، تاتىرىپ كەتكەن لېۋىنى چىشلەپ شۇككىدە ئولتۇردى.

ئاردىدىن ھەپتە ئۆتتى. باقاخۇن بۇ يۇرتتىن كېتىش نىيىتىدىن يەنىلا يانمىدى. لېكىن، كۆڭلى بۇ نىيىتىنى ئايالى توختىخاندىن باشقا ئىنسانغا تىنمىدى. شۇ ئاردا ئۇ ئاتا - ئانىسىنىڭ، ئۇرۇق - تۇغقان، يار - بۇرادەرلىرىنىڭ تۈپراق - قەبرىلىرىنى يوقلاپ، دۇئا - تەگبىرلەرنى قىلىپ، ئۇلار بىلەن خوشلىشۋالدى، يول تەييارلىقىنى قىلىپ پۈتتۈرۈۋالدى. بىر كۈنى ئاخشىمى ئەل ئۈيقۇغا كەتكەندە، توختىخان بىلەن جۇمەخۇننى بىر ئېشەككە مىندۈرۈپ، بىر خۇرجۇن نان - پان بىلەن بىر قاپاق سۇنى يۇدۇپ يولغا چىقتى. مۇساپىرلار شەھىرى - ئەنجاننى كۆزلەپ ۋېلى رەۋەندىنىڭ ئېشەك كارۋىنىغا ئەگىشىپ مىڭ يول داۋانى ئارقىلىق يۈرۈپ كەتتى. داۋاننىڭ چوققىسىدا ھەمراھلار توختاشتى. ئات - ئۇلاغلىرىدىن چۈشۈشتى. قوللىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈشۈپ كۆزلىرىدىن تارامىلاپ ياشلار تۆكۈلگەن ھالدا قەشقەر تەرەپكە قاراپ دۇئا قىلىشتى:

— خوش، خۇداغا ئامانەت قەشقەر! خۇدا يەنە كۆرۈشۈشكە نېسىپ قىلغاي! ئامىن.... ئامىن... ۋېلى رەۋەندە ئېشەككە مىندى، ئۇلۇغ - كىچىك تېنى. چار ساقلىنى سىلىدى. ئوڭ قولى بىلەن ئوڭ مەڭزىنى تۇتقان ھالدا ياش يۇقى كۆزلىرىنى يۇمدى - دە، ھەر قېتىم مۇشۇ داۋاندىن ئاشىدىغان چاغدا

ئېيتىدىغان ناخشىسىنى يەنە باشلىۋەتتى:

— كېتەر بولدۇم - كېتەر بولدۇم،
يىراقلارغا كېتەر بولدۇم.
ئۆز يۇرتۇمدىن ئايرىلىپ مەن،
خار - مۇساپىر بولار بولدۇم.

. . . . . .

توختىخان يېشىنى سۈرتۈۋېتىپ، يېنىدا كېلىۋاتقان باقاخۇننىڭمۇ يېشىنى سۈرتۈۋاتقانلىقىغا كۆزى چۈشۈپ قالدى - دە، كۆلى بۇزۇلۇپ، ئۆزىنى توختىتىۋالالماي ئۇن سېلىپ يىغلاپ سالدى:

— ئاھ خۇدا! پېشانىمىز تەتۈر ئىكەن. غېرىب - مۇساپىرچىلىق، پېشانىمىزگە پۈتۈلگەنىكەن! خۇدا ئۆزۈڭ بار!...

ئۇچىنچى باب

شاھىت ئىسىملار

شۇ يىلى كەچكۈز.

ئەنجان، قورغان تۆپە كوچىسى، ھەمدۇللاخان ئاشخانىسى. خوجايىنىنىڭ سىمىزلىكىدىن ئىنجىقلاپ ئارانلا ماڭالايدىغان خوتۇنى - شازادىبۇۋى ئىنجىقلاپ ھاسىرىغىنىچە كىرىپ كەلدى - دە، قىيپاشراق، ياشاڭغۇراپ تۇرىدىغان چېقىر كۆزلىرىنى ئوينىتىپ تۇرۇپ باقاخۇنغا تىكىلدى:

— ئى باقاخۇنكە، تېزرەك بولىڭ، سۆيۈنچى بىرىڭ، سۆيۈنچى، پاخلانىدەك ئوغۇل.

— رەھمەت ئايلا، سىزدىن سۆيۈنچى ئايلانسۇن. جېنىم بىلەن، ھە، قېنى كۆڭلىڭىزدىكىنى دەڭ.

— باشىڭىزدەگى قەشقەرنىڭ ئەنە شۇ چۈس دوپپەسى.

— ۋاي - ۋۇي خان ئاچا، تۇزۇكرەك بىر نېمە دېسىڭىزچۇ، كونىراپ ئەبجىقى چىقىپ كەتكەن، مۇنداق كونا دوپپىنى نېمە قىلىسىز؟ بەلەنرەك بىر نېمە دېسىڭىزچۇ؟

— مىنگە ئۇندەك ياخشىراغى يوق، كوھنە بولسا يەم بۆلەدى؟ دەدەمنىڭ يۈرتلىرى، قەشقەرنىڭ تەبەررۇكى - دە. دەدەم يۈرتلىرىنى يوقلاپ كېلىمەن دەپ كېتىپ كىلالمادىلەر. تۇپراقلىرى ئەنە شۇ جايدە قالدى.

— مەرھەمەت.

شازادىبۇۋى، كونىراپ كىزىكلىرى تىتىلىپ كەتكەن

دوپپىنى قولىغا ئالدى. كۆزىگە سۈرتتى، مەيدىسىگە ياقتى. باقاخۇن پەشتامىسىنى يەشتى. ئوتتۇرا بويلۇق، ئاپئاق ساقاللىق سالمەجانغا چىنە - چەينەكلەرنى تاپشۇرۇپ بېرىپ، چايخانىنىڭ ئارقا قورۇسىدىكى ئۆيىگە كىردى. زاكىلانغان، كۆزلىرىنى يوغان - يوغان ئېچىپ ياتقان ئوماققىنە ئوغۇلنى قولىغا ئالدى. «ئاھ! شۇڭقارىم» دەپ مەيدىسىگە باستى. ھالسىزلانغان توختىخان يىقىملىققىنە پىسخىكىدە كۈلدى.

ئەتىسى ئىمام غولامىدىنخان جاينامازغا زاكىلانغان بالىنى قولىغا ئالدى:

— خوش باقاخۇنكە، ئوغۇلنىڭ ئىسمىنى نېمە دەپ قويسەك بولار؟

— ئەنجانباي بولسۇن، ئەنجانباي. مۇساپىرچىلىقتا مۇشۇ يەردە تۇغۇلدى. مۇشۇ مۇساپىرلار شەھىرىنىڭ نامى قويۇلسۇن. مۇساپىرچىلىقنىڭ شاھىتى بولۇپ قالسۇن.

ئىمام ئەزان توۋلىدى. بالىنىڭ ئىككى قۇلىقىنى تۇتۇپ ئەزان ئوقۇپ «ئەنجانباي» دەپ ئىسىم قويدى. بالا تېتىك، ساغلام ئىدى. ئانچە - مۇنچە يۆتەل ، ئىچى سۇرىدىغان، قىزىتىپ قالىدىغان پارچە - پۇرات ئاغرىق - سىلاقلىرىنى دېمىسە «ۋاي! » دېگۈدەك ئادەم قورقىتىدىغان كېسەل بولۇپ باقمىدى. لېكىن، نېمە ئۇچۇندۇر ئىككى ياشتىن ئاشقان بولسىمۇ تېخىچە ئايىغى چىقمىدى. تەمتىلەپ مېڭىشقا تەمشىلەتتىيۇ، پۇتىنى يۆتكىيەلمەي دەلدۇگىنىپ يېقىلىپ چۈشەتتى. تېۋىپ: «ئەنسىرىمەڭ، بالىدا كېسەل يوق ئىكەن. قارىمامسىز، بۇ ئىككى يېرىم ياشلىق بالىنىڭ بويىنى ئۇچ ياشلىق بالىنىڭ بويىدىنمۇ ئېگىز تۇرسا، قاۋۇل ئادەم بولىدىغان مۇشۇنداق بويى ئېگىز بالىلارنىڭ ئايىغى كېيىن چىقىدۇ. مۇبارەك بولسۇن، خۇدايىم سىزگە چوڭ بولسا پالۋان بولىدىغان مۇشۇنداق قاۋۇل پەرزەنت بېرىپتۇ. خۇداغا شۈكرى قىلىڭ» دەپ، باقاخۇننى

خاتىرجەم قىلدى.

1908 - يىلى، ئەنجان. قىش پەسلى، بىر كۈنى كەچىسى چايخانىنىڭ يېنىدىكى پاختا دۇكىنىغا تۆيۈقسىزلا ئوت كەتتى. بۇ ئوت ئۇلغىيىپ ياغ دۇكىنىغا تۇتاشتى. ھەش - پەش دېگۈچە چايخانىمۇ كۆيۈپ بولدى. پۈتۈن ۋەجىدىن قۇرۇق قالغان چايخانا خوجايىنى خاپىلىقتا، تاشكەنتتىكى تاغىسىنىڭ قېشىغا كەتتى. باقاخۇن يەنە ئىش ئىزلەپ بارمىغان يېرى، كۆرۈشمىگەن ئادىمى قالمىدى. شۇ كۈنلەردە شەھەرنىڭ ھەممىلا يېرىدە ئىش ئىزلەپ قاتراپ يۈرۈشكەن مۇساپىرلار توشۇپ كەتكەندى. «غېرىبنىڭ قاياشى، مۇساپىر» دېگەن گەپ راست ئىكەن. باقاخۇن ئىش تاپالماي بېشى تازا قېتىپ قاتراپ يۈرگەندە، يەنىلا ئاشۇ توختىكام توقماق ئۇنىڭغا ئەسقاتتى. ئۇ تاشكەنتكە كارۋان ھەيدەپ ماڭىدىغان چاغدا باقاخۇننىمۇ بالا - چاقىسى بىلەن بىللە ئېلىپ يولغا چىقتى.

چۆل - جەزىرىدىكى «تىللا بۇۋى قەبرىستانلىقى» غا كەلگەندە توختىخاننى تولغاق تۇتۇۋالدى. شالاڭ توغرا‌قلىقلار ئارىسىدىكى بوران ئۇچۇپ تۇرىدىغان ۋەيرانى يالغۇز دەڭدە بىر قىز دۇنياغا كەلدى. بۇ قىزغىمۇ «مۇساپىرچىلىقنىڭ شاھىتى بولسۇن» ئۇچۇن، شۇ جاينىڭ نامى بىلەن «ئايىم تىللاخان» دەپ چىرايلىق ئىسىم قويۇلدى.

ئۇلار تاشكەنتكە كېلىپ، شەھەرنىڭ چېتىدىكى سەلىم خوتەنىنىڭ دېڭىگە چۈشتى. بۇ خوپ كەڭرى، كاتتا دەڭ ئىدى. كۈنلۈكى كارۋانلارنىڭ ئىككى - ئۈچ يۈزدەك ئات - ئېشەكلىرىنى ئېغىللىرىدا ساقلاپ بېرەلەيتتى. لېكىن، ھويلىسىغا دۆۋىلىنىپ كەتكەن قېغ، كارۋانلارنىڭ لىققىدە ئاشلىق قاچىلانغان تاغارلىرى، قالايمىقان تاشلاپ قويۇلغان ئېگەر، توقۇملارنىڭ تولىلىقىدىن ئۇيان - بۇيان ئۆتمەك خېلى مۇشكۈل ئىدى.

باقاخۇن ھېرىپ چارچىغىنىغا قارىمىدى، بىرەرسى

دېمىسمۇ، شۇ ئاخشىملا ئۆزلۈكىدىن بىرەر يۇزدەك قوزۇق ئۇچلاپ، تاملارغا قاتار قېقىپ، ئۇنىڭغا ئىگەر، توقۇملارنى ئېسىپ قويدى. قىغلارنى يۆتكىدى، يول بوشىدى. شۇندىلا ئۇ ئۇخلاشقا ياتتى. ئەتىسى سەھەردىلا ئورنىدىن تۇردى. دەڭجانىڭ ھارۋىسىدا قىغلارنى تالاغا توشۇشقا باشلىدى. ئەتىسىمۇ، ئۆگۈنمۇ يەنە شۇنداق ئۇدا ئۇچ كۈن ئىشلەپ، دەڭنى پاكىز، رەتلىك ـ تەرتىپلىك قىلىۋەتتى.

باقاخۇننىڭ كاللىسىنىڭ سەگەكلىكى، پۇت ـ قولىنىڭ چاققانلىقى، ئاغزىنىڭ يۇمشاقلىقى... دەڭجاغا ياراپ قالدى. ئۇ ئۇنى ئېڭكىدە ئىملاپ كۆرسىتىپ تۇرۇپ، توختىكام توقماق بىلەن خېلى ئۇزاق مۇڭداشتى. شۇنىڭدىن باشلاپ ئۇ بۇ دەڭجانىڭ يارامليق يارەمچىسى بولۇپ تۇرۇپ قالدى.

1911 ـ يىلى، تاشكەنت، ياز پەسلى. سەلىم خوتەننىڭ ئاشۇ دېڭىدە يەنە بۇدرۇققىنا بىر ئوغۇل بۇ يورۇق دۇنياغا كۆز ئاچتى. مۇساپىرچىلىقتا، بۇ يىراق شەھەردە تۇغۇلغانلىقى ئۇچۇن ئۇنىڭغىمۇ مۇشۇ شەھەرنىڭ نامى بىلەن تاشكەنباي دەپ ئىسىم قويۇلدى.

X X X

شۇ كۈنلەردە بالىلار چىرايلىق، ساغلام، تېتىك ئۆسمەكتە ئىدى. باقاخۇن بىلەن توختىخان ئۇلارغا كۆز تېگىپ قېلىشتىن ئەنسىرەپ، ئۆيگە پات ـ پات ئىسرىق سېلىپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ بېشىدىن ئۆرۈپ سەدىقە بېرەتتى.

مانا بۇ يىل ئەنجانباي مەكتەپ يېشىغا توشىدۇ. شۇ تاپتا ئۇ يەتتە ياشقا كىرەي دەپ قالدى.

ئوقۇسۇن!... بالىلار چوقۇم ئوقۇسۇن! بىزگە ئوخشاش ئىلىمنىڭ سۇنۇقىنى بىلمەيدىغان كۆزى ئوچۇق قارىغۇ، قارا

قورساق ئادەم بولۇپ قالمىسۇن، خەت ئوقۇيالايدىغان، يازالايدىغان، ھېساب - كىتاب قىلالايدىغان ئاق بىلەن قارىنى، ھەق بىلەن ناھەقنى پەرق قىلالايدىغان يارامليق ئادەم بولسۇن، ئوقۇسۇن. . . .

10 - باشلانغۇچ مەكتەپ ئانچە يىراق ئەمەس، ئۇلار تۇرۇشلۇق دەڭنىڭ ئالدىدىكى ئاچا يولنىڭ دوقمۇشىدىن ئوچۇقلا كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. ئەنجانباي بۇ مەكتەپكە ئالتەقاچانلا كۆنۈۋالغان، ئاكىسىغا ئەگىشىپ بىرىپ مۇئەللىملەرنى كۆرگەن، بالىلار بىلەنمۇ ئوبدانلا تونۇشۇۋالغانىدى.

1913 - يىلى، تاشكەنت، كۈز پەسلى.

شالاڭ چاچلىرىغا ئاق ئارىلىغان - ياشانغان، زىلۋا بويلۇق ئوقۇتقۇچى ئايال ئەنجانبايغا تىكىلىپ قارىدى. بوينىغا ئۆچ بۇرجەكلىك كۆز تۇمار ئېسىلغان، ئۆسكىلەڭ، ساغلام بۇ بالىغا مەسلىكى كەلگەنلىكىدىن يېقىملىق قارا كۆزلىرىگە غەل - غەل ياش ئالدى: «ياشاشنىڭ يېڭى قەدىمىنى باسقانلىقىڭىزغا مۇبارەك بولسۇن» دەپ ئۇنىڭ مەڭزلىرىنى يۇمشاق ئالقانلىرىغا ئېلىپ، پېشانىسىگە چوككىدە سۆيدى. ئاندىن بۇرۇلۇپ ئۇنىڭ ئىككى ئۆكسىنى تۇتۇپ تۇرۇشقان باقاخۇن بىلەن توختىخانغا قاراپ: «ئەجرىڭىزلەرگە بارىكاللا» دېدى - دە، ئۇنى يېتىلەپ سىنىپقا ئېلىپ كىرىپ كەتتى.

X X X

1918 - يىلى، تاشكەنت.

ئەنجانباي 5 - سىنىپنى ئەلا نەتىجە بىلەن پۈتتۈردى. ئۇ يەنە داۋاملىق ئوقۇشقا ئىنتىزار ئىدى، لېكىن ئىلاجى بولمىدى. تاشكەنت مالمانچىلىق، قاچ - قاچ، بۇلاڭ - تالاڭ ئىچىدە قالدى. جان قايغۇسى كىشىلەرنى سارىاسىمە قىلىۋەتتى. مەكتەپ

تاقالدى!

بۇ مالمانچىلىق، ئەنسىزلىك باقاخۇننىڭ بېشىنى قاتۇرۇۋەتتى. دەككە - دۈككىدە باشقا جاي - شەھەرلەرنى تىڭ - تىڭلاپ باقتى. ئاھ خۇدا! ھەممىلا جاي ئوخشاش ئىكەن، «ئۇر - ئۇر!»، «چاپ - چاپ!!» جاھاننى قاپلاپتۇ!

بىر تەرەپ: «جاھان مېنىڭ!» دېسە، يەنە بىر تەرەپ: «ياق!» دەيدۇ! يەنە بىر تەرەپ بولسا: «بىزمۇ بار!» دەپ سەكرەپ قوپىدۇ! زادى قايسىسىنىڭ توغرا؟ بۇنىڭغا خۇدايىم بىر نېمە دېمىسە، ئىنسان بىلىپ بولمايدۇ! بۇ مالمانچىلىق قاچان تۈگەيدىغاندۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە قارغىش تەككۈر ئوغرى - بۇلاڭچىلارمۇ قۇتراپ ئەدەپ كەتتى. ئاچارچىلىق ھالسىراتتى. مۇساپىرلار كېسەل بىلەن قىرىلىشقا باشلىدى. ھايات قالغانلىرى تۇركۈم - تۇركۈملەپ ئەسكەرلىككە، ھاشارلارغا توتۇلدى. كەتكەنلەرنىڭ تولىسى كېلەلمىدى، ئىز - دېرىكىمۇ بولمىدى. باقاخۇندەك قۇرامىغا يەتكەن، ئۇنىڭدەك قاۋۇل ئادەملەرغۇ ئاللىبۇرۇنلا بورانىنىڭ بۇرنىغىلا ئۇچرىدى، تۈتۈلۈپ تۈگىدى. ئەمدى نۆۋەت قېرىلار بىلەن بالىلارغا كەلدى. شۇ كۈنلەردە 40 - 50 ياشلىقلارنى «قېرى» دېمىدى، ئەنجانباي، جۈمەخۇندەك 14 - 16 ياشلىق بالىلارنى «كىچىك» دېمىدى. ئىش قىلىپ مىلتىق، جوتۇ - كۇرەك تۇتالمىغۇدەك ئەركەكلەرنى تاپقان يەردە تۈتۈپ كېتىۋەردى. لېكىن، باقاخۇن تۈتۈق بەرمىدى. ئىككى ئوغلىنى «قانىتىغا قىستۇرۇپ» خۇمدانلاردا، ئەسكى تاشلاندۇق تاملىقلاردا، قەبرىستانلىقلاردا، چاتقاللىق - جاڭگالىقلاردا يېتىپ - قوپۇپ قېچىپ يۈردى. لېكىن، بۇمۇ كار قىلمىدى. ھامان بىر كۈنى تۈتۈلۈپ قېلىش خەۋپى قاش بىلەن كىرپىكىنىڭ ئارىلىقىدىكى ئىش بولۇپ قالدى. «ئۆزىڭغۇ مەيلى، تېنى ساقلا بولسا جېنىنى جان ئېتىدۇ. لېكىن، بالىلار قانداق قىلىدۇ؟ كىم باشپاناھ بولىدۇ؟ ياق! يەنە تۇرۇشقا

بولمايدۇ. بالىلارنى بۇ ئاپەتتىن قۇتقۇزمىسا، ئاتىلىق بۇرچى مەڭگۈ ئادا بولمايدۇ. توختىكام توقماقنى تاپىدۇ. گۇ نۇرغۇن يوللارنى بىلىدۇ. كىشىلەرگە كۆرۈنمەيدىغان ئوغرى يوللار بىلەن يولغا سېلىپ قويىدۇ. خۇدا خالىسا پات ـ ئارىدا ئاھ! قەشقەر قايداسەن؟ دەپ يولغا چىقىدۇ».

«قەشقەرگە قايتىپ بارسا، يۈرتداشلار ئۇلارنى قېتىغا قاتار، ھېلىقىدەك كونا خامانىنى سورۇپ، ئۇنداق ماكانسىز، قەلەندەر، دۇئانى!» دەپ ئاغزىنى ئۇششۇتۇپ يۇرمەس. ئارىدا ئون نەچچە يىل ئۆتۈپ كەتتى، بەلكىم بۇ چاققىچە ئۇنتۇلۇپمۇ كەتكەندۇر ئىلاھىم. شۇنداق بولغاي، ئۇنتۇمىغان بولسا، تىلىغا كۆيدۇرگەن چىقىپ زۇۋانى تۇتۇلغاي!...

مەيلى، نېمە بولسا، بالىلارنى ئېلىپ قەشقەرگە كېتەيلى، قەشقەرگە!... ئاھ خۇدا!! يولىمىزنى ئاسان قىلىپ، بىزنى ئامان ـ ئېسەن قەشقەرگە يەتكۈزگەيسەن! خەير ـ خوش، بېشىمىزغا كۇن چۈشكەندە، بىزنى قوينىغا ئالغان ئىسسىق ماكان ـ تاشكەنت، ئەنجان...

تۆتىنچى باب

ئوغرى يولدا بۇلاڭچى يوق

1920 - يىلى، كۈز پەسلى.

ئۇلار ئالدىراشچىلىقتا، ناشتىمۇ قىلمىشمىدى. سەھەردىلا يولغا چىقتى. يۇلتۇز تېخى تارقاپ بولمىغانىدى. ئاسمان سۇپسۇزۇك، داغسىز ئىدى. كۆك قەھرىدە ئاندا - ساندا يۇلتۇزلار پىلىلدايتتى، سۇس چاقنايتتى. توختىخان كۈندىكىدەك يەنىلا ئالمچىپار ئېشەككە مىندى، تاشكەنبايىنى ئالدىغا، ئايىم تىللانى ئارقىسىغا ئالدى. كۆك ئېشەككە خۇرجۇن - قاپاق ئارتىلدى. ئۇنىڭغا «ئۇچ چوڭ ئەر كىشى» دەملىشىپ مىنىدىغان بولۇشتى.

قىزىق گەپ، ئەمدىلا تېخى 14 ياشقا كىرگەن بالىنى قانداقمۇ چوڭ ئەر كىشى دېگىلى بولسۇن؟ لېكىن، بۇنداق گەپلەرگە ئەنجانباي ئۇنىمايتتى، ئۆزىنى «راۋۇرۇس چوڭ ئەر كىشى» دەپ ھېسابلايتتى. دېمىسىمۇ ئۇ يېشىغا قارىماي ئېگىزلا بوي تارتتى، تەڭتۇشلىرىدىن بىر غېرىچ ئېگىز تۇراتتى، ئاكىسى بىلەن تەڭلىشىپ، دادىسىنىڭ ئېڭىكىگە تاقاشتى. چوڭلارچە خېلى - خېلى ئىشلارنى قىلالايتتى، تاغارغا يان بولالايتتى. زەمبىلنىڭ بىر بېشىنى كۆتۈرۈشكە يارايتتى، دەڭگە چۈشىدىغان مېھمانلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ ئەدەپ بىلەن سالام بېرەتتى، ئات - ئۇلاغلىرىنى ئېلىپ جاي - جايىغا باغلايتتى، كېتىدىغان چاغلىرىدا، ئۇلارنىڭ يۈك - تاقلىرىنى ئارتىشىپ بېرەتتى. ئاق يول تىلەپ «خوش» دەپ يولغا سېلىپ قويۇاتتى. لېق چاي

قويۇلغان پىياله، چىنىلەر تىزىلغان پەتنۇسلارنىڭ ئېگىز كۆتۈرۈپ، تۇز تۇتۇپ، داۋالغۇتماي جاي - جايغا قويالايتتى. مەشرەپلەردە چوڭلار بىلەن بىللە ئۇسسۇلغا چۈشەتتى. ئوڭ قېشىنىڭ قۇيرۇقى بىلەن لىك - لىك قاش ئېتىپ كىشىلەرنى كۈلدۈرەتتى. ئون ئۇرۇقلۇق چوتنى تاس - تۇس سوقۇپ، دەڭنىڭ كۈندىلىك ھېسابى - كىتابلىرىنىڭ بىردەمدىلا پۈتتۈرەلەيتتى. يەنە تېخى يېتىمچىلارنىڭ دۇئايىسالام خەت - چەكلىرىنى دۇدۇقلىماي ئوقۇپ بېرەتتى، ئەۋەتىدىغان سالام خەتلىرىنى قوشاقلار بىلەن تولدۇرۇپ يېزىپ بېرىپ ئۇلارنى خۇش قىلىۋېتەتتى. تېۋىپ باشلاپ كېلىپ، چۈشكۈنلەرنىڭ كېسىلىنى داۋالىتاتتى. ئوتۇن ياراتتى. چوڭلار بىلەن بەسلىشىپ تامچى ئۈستاملارغا خىش - كېسەك تاشلاپ بېرەتتى. بەزىدە تېخى ئۇنىڭ چوڭلار بىلەن چېلىشىمەن دەپ مەيدانغا چۈشۈۋېلىپ، باشقىلارنى كۈلدۈرۈۋېتىشى تېخىمۇ قىزىق.

ئىش قىلىپ، ئۇ شۇ كۈنلەردە بىر ئەر كىشىنىڭ قولىدىن كېلىدىغانلىكى ئىشلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىشقا ئىنتىلەتتى. ئۆزىنى زورلايتتى.

ئالدىدا يول باشلاپ كېتىۋاتقان قارا ئېشەكلىك، چار ساقال بوۋاي توختىكام توقماق ئىدى. ئۇ سەپەرگە چىققاندا خۇرجۇنغا ئىككى ئۆرۈك توقىمىنى سېلىپ يۈرەتتى، گاھىدا بىلىگە قىستۇرۇۋالاتتى، «لازىم بولۇدۇ، ھەمراھ» دەپ دائىم يېنىدىن ئايرىمايتتى. مۇشۇ توقماقلىرىدىن ئوغرى - بۇلاڭچىلارنىڭمۇ ھەزەر ئەيلەيدىغانلىقىنى ماختىنىپ سۆزلەپ بېرەتتى. بوۋاي ياشانغانلىقىغا قارىماي بەكمۇ چاققانىدى. قېچىرىدەك ھەر يوغان ئېشەكلەرنىمۇ ھەرگىز قىرغا تارتىپ يۈرمەيتتى، ئاختا قويۇپلا لىككىدە مىنىۋېرەتتى. ئۇنىڭ 40 يىللىق ئۆمرى چاكارچىلىق بىلەن ئۆتكەنىدى. رەۋەندىلەرنىڭ ئېشەكلىرىنى ھەيدەپ ئەل كېزەتتى. ئۇ بىلمەيدىغان يۇرت، ماڭمىغان يول يوق ئىدى. ئەل

كېيىنكىسى دۆڭ ـ چوڭقۇرلارنىڭ ھەممىسىنى بىلەتتى.

باقاخۇننىڭ بوۋاي بىلەن تونۇشۇپ قېلىشى تۈيۈقسىز بولدى. ئۇ ئەنجانغا كېلىپ كىرگۈدەك ماكان، قىلغۇدەك ئىش تاپالمايۋاتقان بەكمۇ بىئارام بولدى. ئۇنىڭ ـ بۇنىڭ ئىشىكىدە يۈرۈپ، ئۇ يەر ـ بۇيەرگە سوكۇلداپ يۈرۈپ بىر ئايدەك ۋاقتى غەم بىلەن ئۆتتى. بىر كۈنىسى ئەنجاننىڭ غەربىدىكى ئۇستى يېپىق رەستىدە ئىش ئىزدەپ كېتىپ باراتتى، ئالدى تەرەپتىن 20 ـ 30 دەك ئېشەكلەرنى ھەيدەپ بىر بوۋاي كېلىپ قالدى. ئېشەكلەر يولنى پۈتۈن ئالغانلىقتىن، باقاخۇن چەتكىرەك چىقىپ تۇردى. ئېشەكلەرگە لەققىدە ئاشلىق قاچىلانغان تاغارلار ئارتىلغانىدى. ئوتتۇرىدا كېتىۋاتقان ئىككى ئېشەك قىستىلىپ قالدى، بىر ـ بىرىگە ئۇرۇلۇپ، بىرىدىكى تاغار بىر يانغا ياڭداپلا ئۆرۈلۈپ كېتىۋاتقاندا، بوۋاي ئېشەكلەر ئارىسىغا كىرىپ ھېلىقى تاغارنى يۆلىمەكچى بولدى. ئۇ ئەسلىدە ياڭداپ كەتكەن تەرەپنى يۆلىمەكچىدى، لېكىن، ئۇ تەرەپتە ئېشەكلەر تىقما ـ تىقماق بولۇپ قاپلىشىپ قالغانلىقتىن ئۆتەلمەي، بۇ تەرەپتىكى ئېشەكتىن ئارتىلىپ تۇرۇپ، تاغارنى كۆچەپ تارتقانىدى، ئېشەك دۈگجۈيۈپلا بوۋاي تەرەپكە يېقىلىپ تاغارلار بىلەنلا ئۇنى بېسىۋالدى. يىراقتىن قاراپ تۇرغان باقاخۇن تاختا ئېرىقتىن سەكرەپ ئۆتتى ـ دە، يۈگۈرۈپلا كېلىپ تاغارنى بىر يانغا ئالدى، ئېشەكنى تارتىپ تۇرغۇزدى، بوۋاينى يۆلىدى. لېكىن، بوۋاي ئورنىدىن تۇرالمىدى.

— ئاتا، قەيەرلىرى ئاغرىپ كەتتى؟ بەك ئاغرىۋاتامدۇ؟ ئاپلا، ماڭا كېلىشمەسلىكنى!

بوۋاي ئىنجىقلاپ تۇرۇپ ئۇنىڭغا تىكىلدى:

— ۋايجان! ۋاي پۈتۈم! ۋاييەي! نەس باستى، سىز، ئوكام سىز يېتىمچى ئوخشىمامسىز؟

— شۇنداق، قەشقەرلىق. نەگە بارماقچىدىلە؟ مەن ئاپىرىپ

قويايي.

— ۋايجان، ئەجەب ئاغرىپ كەتتى كاساپەت! ۋاي پۇتۇم، — بوۋاي تىترەپ تۇرغان قولىنى كۆتۈرۈپ ئالدى تەرەپنى كۆرسەتتى، - رەستىنىڭ ئاۋۇ بېشىدا، ئوك تەرەپتە ۋەلىخان بايىنىڭ دېڭى بار. شۇلارغا توختىكام توخماق بولالمىدى، ماڭالمايۋاتىدۇ، دەپ قويسىڭىز، ۋاي پۇتۇم!

باقاخۇن بوۋاينى يۇدۇپ، ئېشەكلەرنى ھايداپ، ئۇ دېگەن دەڭگە كەلدى. ھاي - ھوي دېگۈچە بوۋاينىڭ تونۇش - بىلىشلىرى گۈررىدە ئولاشتى. بىردەمدىلا بىر تېۋىپنى باشلاپ كەلدى. «يوتا گۆشى ئازاراق بۆلۈنۈپ كېتىپتۇ» دېگەن بىلەن بوۋاي بىر ئايدەك يېتىپ قالدى. باقاخۇن ئۇنى كۇندە دېگۈدەك يوقلاپ تۇردى. توختىخانمۇ ئۇنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالغاچ يېتىمچىلارنىڭ چاي - پايلىرىنى قاينىتىپ، ئاش - پاشلىرىنى ئېتىپ، نان - پانلىرىنى يېقىپ، كىر - قاتلىرىنى يۇيۇپ، يامىاپ دېگەندەك ئىشلىرىنى قىلىپ بېرىپ، ئۇلارنىڭ دەردىگە دەرمان بولدى. ئەمدى يېتىمچىلار ئۆزلىرىدىن غەم يېمەيدىغان بولدى. «كەتسە ئىشكىلىرى ئوچۇق قالىدىغان، كەلسىمۇ ئوچۇق تۇرىدىغان» بولدى. ئاش - نېنى تەييار، كىيىم - كېچەكلىرى تەق، ھەممىدىن خاتىرجەم بولدى.

چاكار دېگەن شۇنداق بولىدىكەن، رەۋەندى نەگە بۇيرۇسا، شۇ يەرگە ماڭىدىكەن. دېگەندەك شۇنداق بولدى. بوۋاي ئەمدىلا ساقىيىپلا چاكارلار بىلەن بىللە باشقا ياقتا كېتىشتى. مېڭىش ئالدىدا باقاخۇننى ھەمدۇللاخان دېگەن ئاق كۆڭۈل ئادەمنىڭ چايخانىسىغا تونۇشتۇرۇپ قويدى.

چاكارلار شۇ كەتكەنچە ھەپتىلەپ، ئايلاپ، گاھىدا تېخى يىللاپ يوقلىپ كېتەتتى. لېكىن، ئۇلار نەگىلا بارمىسۇن توختىكام ئۆزلىرىنىڭ خەۋىرىنى قىلىپ تۇراتتى. شۇڭا، باقاخۇن ئۇلارنىڭ نەگە كېتىپ بارغانلىقىنى، نەدە تۇرۇۋاتقانلىقىنى

بىلىپ تۇراتتى.

چايخانىغا ئوت كەتتى. باقاخۇن نەگە بېرىپ، نەدە توختاشنى بىلەلمەي بېشى قېتىپ تۇرغاندا ئۇنىڭغا يەنىلا توختىكام ئەسقاتتى. ئۇنى تاشكەنتكە بىللە ئېلىپ كەلدى. كۇنمۇ جاھانغا قارىغاندا ھەر ھالدا ياماڭ ئەمەس ئۆتىدىغان بولۇپ قالدى. كېيىنمۇ «يېتىمچىنىڭ قاياشى ـ مۇساپىر» دېگەندەك توختىكام ئۇلارنى پەقەتلا تاشلىمىدى. «قاچ ـ قاچ» باشلانغان چاغدا ئۇلارنى ئەپچىللىك بىلەن يوشۇردى. باقاخۇننى نەمجان بوۋايدەك، بالىلىرىنى قەز، چوكانلاردەك ياساپ، نەمۇنە قاچۇرۇپ ئېلىپ يۇردى. باقاخۇن يېنىپ كەتمەكچى بولغاندا، «بولدى باقاخۇن، ئەمدى كەت، ئۆز تەۋەلىكىمىزگە كەت، ماغدۇرۇڭنىڭ بارىدا يەر زېمىنلىك بول» دەپ ئۇنى ئالدىراتتى. «ئىشىم بار» دېگەننى باھانە قىلىپ كارۋان بېشىغا دەپ قويۇپلا ئۇلارنى ئۇزىتىپ يولغا چىقتى.

مانا بۇگۇن تۆت كۇن بولۇپ قالدى. «خەتىرى يوق، يېقىن» دەپ، ئۆزى بىلگەن ئەگرى ـ توقاي چىغىر يوللار بىلەن مېڭىپ، ئۇلارنى باشلاپ كەلمەكتە ئىدى. يول ئازابىنى يەڭگىللىتىش ئۈچۇن ئۆزى كۆرگەن، ئاڭلىغانلىرىنى ھېكايە، چۆچەك قىلىپ سۆزلەپ، ئۇلارنى كۇلدۇرۇپ تېلىقتۇرۇۋېتتى. ئۇ ئەل ئۇنداق ئاۋات، بۇ ئەل مۇنداق نامرات، ئۇ يول ئۇزاق، ئەگرى ـ توقاي، بۇلاڭچى كۆپ، دەپ چۇشەندۇرەتتى. مۇشۇ يول بىلەن قەشقەرگە 15 قېتىم بېرىپ يانغانلىقىنى، ھەتتا بىر يىلى تېخى ئۆزى يالغۇزلا تۆت قېتىم‌بېرىپ كېلىپ، ھېچقانداق خەتەرگە يولۇقمىغانلىقىنى ماختىنىپ تۇرۇپ سۆزلەپ بەردى. سۆزلەپ ـ سۆزلەپ، يەنە شۇ چوڭ يولنى باقىدىغانلاردىن قاقشايتتى. چوڭ يولدا بۇلاڭچى، ئوغرىلارنىڭ كۆپلۇكىنى، ھەتتا چوڭ يولنى توسىدىغان ھۆكۇمەت خادىملىرىنىڭمۇ بۇلاڭچى ئىكەنلىكىنى چۇشەندۇرەتتى. شۇڭا، مۇشۇنداق «ئوغرى يول»

بىلەن مېڭىش لازىملىقىنى تاپىلايتتى.

— ھىم، قاراڭ ۇلمىش تېخى! ھۆكۈمەت بۇلاڭچىلىرى! مەيلى ئۇ تەرەپتىكىسى بولسۇن ياكى بۇ تەرەپتىكىسى بولسۇن، ھەممىسى ئوخشاشلا بۇلاڭچى! ئالدىڭىنى توسۇپلا تاپقان ـ تەرگىنىڭنىڭ ھەممىسىنى بولىۋالىدۇ! سەل چىڭراق تۇرساڭلا جايىڭدىلا گۇم قىلىپ پېشانەڭدىن تۇتۇن چىقىرىدۇ! بۇنداق ئىشنى تولا كۆرۈپ زەردە گۆش بولۇپ كەتتۇق. ئىتتىن قورققان گاداي بولماپتۇ، جاھاننىڭ ئېتىكى كەڭرى ئىكەن. قاتمۇقات تاغلار ئارىسىدىن ئۇلار بىلمەيدىغان ئوغرى يول تاپتۇق. شۇنداق قىلىپ ئۇيان ـ بۇيان ئۆتۈپ يۈرۈپ، ريسقىمىزنى تېپىپ يەپ يۈرۈۋاتىمىز. سۆگەت بوستانىغا بارغاندا، سىلەرنى ئاشۇنداق ئوغرى يولغا سېلىپ قويىمەن. ئوغرى يول بىلەن ماڭساڭلار خۇدايىم بۇيرۇسا، تاغ ـ داۋانلادىن ساق ـ سالامەت ئۆتۈپ كېتەلەيسىلەر، ھۆكۈمەتنىڭ قاراۋۇللىرىغا ئۇچراپ قالمايسىلەر. ھېچ كىشى بىلمەيدۇ. چىغىر يول بىخەتەر. ئوغرى، بۇلاڭچى دېگەن چوڭ يولدا بولىدۇ. قورقماڭلار، خۇدايىم ساقلايدۇ.

ئۇ مۇشۇنداق گەپلەرنى تولا سۆزلەيتتى. نەچچە ـ نەچچە قېتىم دېگەنلىكىنى ئۇ ئۆزىمۇ بىلمەيتتى. سۆزلەپ ـ سۆزلەپ توختىغاندا مۇساپىرلارنىڭ سەپەر ناخشىسىنى باشلايتتى. لېكىن، بۇگۈن ئۇنىڭغا نېمە بولدىكىنتاڭ، گەپ ـ سۆز قىلمىدى، خۇددى مۇگدىگەندەك كۆزلىرىنى يۇمۇپ جىممىدە مېڭىۋەردى. ئۇلار بۇگۈن تاڭ ئاتماستىلا يولغا چىققانىدى. ئالاھازەل ئىككى ئاش پىشىمدەك ۋاقىت يول يۈرۈپ تاڭنى ئاتقۇزدى. كۈن دەرەخ بويى كۆتۈرۈلگەندە دەل ـ دەرەخلىك غۇجمەك ـ غۇجمەك مەھەللىلەر تۇگىدى، پايانسىز قىزىل قۇملۇق يول باشلاندى. قىزىل قۇم بارخانلىرى ئارىسىدىكى بۇ يول خېلى كەڭرى ئىدى، ئەگرى ـ توقاي بولسىمۇ ھارۋىلار بىمالال ماڭالايتتى. لېكىن، ئۇششاق چامداپ قەدەمنى تېز يۆتكىمىسە ئوشۇققىچە قۇمغا پېتىپ قالاتتى.

بەزىدە بۇ يول ئارىلاپ ـ ئارىلاپ ساسلىقنى ياندايمۇ قالاتتى. تولا دەسسىلىپ قېتىپ كەتكەن بۇنداق شورلۇق يولدا مېڭىش خېلى ئاسان ئىدى. ئۇستىدىن ئېغىر يۈكنى ئېلىۋەتكەندەك خېلى يەڭگىللەپ قالاتتى.

قۇملۇقتىن چىقسا ساسلىق، ساسلىقتىن چىقسا يەنە قۇملۇق... خۇددى ماڭسا ـ ماڭسا تۈگىمەيدىغاندەك پايانسىز چۆل ـ جەزىرىلەر باش ـ ئايىغى يوقتەك زەنجىرسىمان تۈتىشىپ تۇراتتى.

ئۇلار توختىماي مېڭىشتى. كېتىپ بېرىپ قاتتىق قۇرۇق نان يېيىشتى. ئۇسسىغاندا قاپاقتىكى ئىسسىپ قالغان سۇنى ئىچىشتى. ئۇلار ئالدىرايتتى. ئالدىرىمىسا كۈن ئولتۇرغۇچە قونالغۇغا يېتىپ بارغىلى بولمايتتى. ئېشەكلەرمۇ بىر خىل يورغىلاپ يولنى خېلى ئاۋۇتتى. سەل قاشاڭلىق قىلسا، يۇلغۇن تايىقى ساغرىسىغا قاس ـ قۇس تېگەتتى. ھاردۇقمۇ ئالمىدى. ھىم! خۇدايىمەي! نەدىكەن ئۇ ھاردۇق ئالغۇدەك جاي؟! نە بىرەر تۇپ دەل ـ دەرەخ، نە سايە بولغۇدەك دالدا بولسىچۇ كاشكى! ئاندا ـ ساندا ئۇچراپ قالىدىغان تىزغا چىقمايدىغان پاكار-پاكار يۇلغۇنلار، قۇلاقلىرى سارغىيىپ قۇرۇلۇپ قالغان شالاڭ قومۇشلار، كۆتەكلىرىنى شامال ئېچىۋەتكەن قۇرۇق يانتاقلار... كۈن چۈش بولغاندا قۇملۇق تېخىمۇ قىزىپ كەتتى. قۇملۇقتىن كۆتۈرۈلگەن ئىسسىقلىق ئۇلارنى خۇددى تونۇر يالقۇنىدەك لاپ ـ لاپ كۆيدۈرۈۋەتتى، چىپ ـ چىپ تەرلەپ كىيىملىرى ھۆل بولۇپ كەتتى.

— ۋاي خۇدايىم! مۇشۇمۇ كۈز كۈنلىرى بولدىمۇ؟ بالىلارنى ئىسسىق ـ سوغاقتىن قاچۇرۇپ، مۇشۇنداق بەك ئىسسىقمۇ ئەمەس، سوغۇقمۇ ئەمەس ـ دەل كۈز ۋاقتىنى تاللاپ يولغا چىققىنى نېمىسى؟! ـ باقاخۇن ئېشەكلەرنى ھەيدەپ كېتىۋېتىپ غۇدۇرايتتى.

«بالىلارغا ئىسسىق ئۆتۈپ كەتمىسۇن!» دەپ، ئۇلارنىڭ بېشىغا كىيدۈرۈپ قويغان تۇماقلارنىڭ تېشىغا تەر ئۆرلەپ چىقىپ ھۆل قىلىۋەتكەنىدى. ئۇلارنىڭ مەكتىلىرى ئانارەك قىزىرىپ، لەۋلىرىنى گەز باغلاپ كەتكەنىدى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇلار يەنىلا غەيرەتلىك ـ تېتىك كۆرۈنەتتى. يۈز ـ كۆزلىرىدىكى تەرلىرىنى يەڭلىرى بىلەن سۈرتۈۋېتىپ، كۆزلىرىنى چىم ـ چىم چىمىلدىتىپ، كۈلۈشۈپ، ئاۋازىنى بولۇشچە قويۇپ بېرىپ ناخشا توۋلاپ، يەنە بەزىدە تېخى ئانچە ـ مۇنچە ئۇچراپ قالغان توشقانلارنى قوغلاپ ئويناپ مېڭىۋەردى. بەزىدە ئانچە ـ مۇنچە قويۇن ئارىلاش غۇر ـ غۇر شامالمۇ چىقىپ قالاتتى، بۇنداق چاغدا ئادەم سەگىپ قالاتتى. لېكىن، كۆزگە قۇم كىرىۋېلىپ ئاچقىلى قويمايتتى. ھاۋا ئىسسىغانسېرى توشقان، تۈلكە دېگەنلەرمۇ كۆرۈنمەيلا قالدى.

كۈن چۈشتىن قايرىلغاندا توختىكام ئوڭ قولىنى ئوڭ قۇلىقىغا ياقتى ـ دە، بېشىنى شۇ تەرەپكە سەل قىيسايتىپ تۇرۇپ باياۋان ناخشىسىنى باشلاپ قالدى. مۈگدىگەنلەر سەگەكلەشتى. ئېشەكلەر چۆچۈشۈپ تېخىمۇ تېز ـ تېز يورغىلاشقا باشلىدى.

ئەنجان قۇم، تاشلىق،
مۇساپىرلار قاقشايدۇ.
تاغ ـ داۋاندىن ئۆتەلمەي،
ئاھ ـ زار ئۇرۇپ يىغلايدۇ.

يولىمىز يامان چۆللۈك،
قاتمۇقات ئېگىز تاغلىق.
قانداق قىلىمىز ئەمدى،
قالدى ئۆمۈرلەر چاغلىق.

ناخشا ئۇلارنى ئەزدى. باشلىرىنى كۆتۈرمەي شۇككىدە مېڭىشتى. «خوتۇن خەق دېگەن بارغىمۇ يىغلايدۇ، يوققىمۇ يىغلايدۇ» دەپ خېلى پو ئانىدىغان باقاخۇننىڭمۇ كۆزىگە ياش كەلدى. يۈزىدىكى تەرىنى سۈرتكەن بولۇڭلىپ يېشىنىمۇ سۈرتۈۋالدى. ئۇلار شۇ ھالدا خېلى ئۇزاققىچە ئۇن - تىنسىز ماڭدى. ئەنجانىاينىڭ كۆزىگە خېلى يىراقتىنلا يولنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرغان مۇشتۇمدەك قارىراق نەرسە كۆرۈندى، يېقىنلاشقانسېرى ئۇ نەرسە تېخىمۇ يوغىنىدى. باشقىلارمۇ ئۇ نەرسىنى كۆردى. يېقىنلاپ بېرىپ 10 - 20 قەدەمدەك قالغاندا ھەممىسى تەڭلا توۋلىۋەتتى:

— قوغۇن! . . .

دېگەندەك ئەنجانلىق يۈگۈرۈپ بېرىپلا ئادەم بېشىدىنمۇ يوغانراق بىر كۆكچىنى قولىغا ئالدى. ئاپتاپتا ئىسسىپ قالغان قوغۇن گۈپپىدە پۈراپ كەتتى. ھەممىسى توختىدى. شۇ تاپتا ئۇلار خوپ ئۇسسىغانىدى. گۈپ - گۈپ پۈراپ تۇرغان قوغۇننىڭ پۈرىقىدا ئېغىزلىرىغا سېرىق سۇ يىغىلدى. لېكىن، ھېچ كىشى يەيلى دېمىدى. قوغۇنغا قاراپ تۇرۇپلا قېلىشتى.

ئەنجانلىق قوغۇننى بىردەم پۈراپ تۇردى - دە، يەنە پەم بىلەن جايىغىلا قويدى.

— قالسۇن. ئۇسساپ جېنى ھەلقۇمىغا كېلىپ قالغان بىرەر مۇساپىرنىڭ ھاياتىنى ساقلاپ قالسا ئەجەب ئەمەس. بىزنىڭ ئېچىدىغان سۈيىمىز بار.

— باركاللا ئوغلۇم! ئىنساپىڭغا ھەشقاللا! - باقاخۇن خۇشاللىقتا توۋلىۋەتتى. كۆزلىرى چاقناپ كەتتى. بالىسىنىڭ بېشىنى سىلىدى، -خۇدايىم دىلىڭنى يورۇق، ئىمانىڭنى ئۇلۇغ قىلسۇن ئىلاھىم!

توختىخان ئوغلىدىن بەكمۇ سۆيۈنۈپ كەتتى، مەسلىكى كېلىپ كۆزىگە لىققىدە ياش ئالدى. ئىككى تامچە مەرۋايىتتەك

سۈپسۈزۈك ياش مەڭزىنى بويلاپ ئاقتى. بوۋاي مەمنۇن بولغان هالدا مەيدىسىگە چۈشكەن ساقىلىنى سىلاپ تۇرۇپ بېشىنى ئارقا - ئارقىدىن لىڭشىتتى.

— بولىدىغان گەپ، قالسۇن. ئىنىمنىڭ شۇنداق دەيدىغانلىقىنى ئاباياملا پەملىگەنتىم. مە، ئۇكام، سەنمۇ پۇرىۋالغىن. يۇرتقا بارغاندا چىلگە دېگەن جىق. هە، ئۇكام، - جۈمەخۇن شۇنداق دەپلا ئانىسىنىڭ ئالدىدا تۇرغان تاشكەنبايغا بەردى. كىچىككىنە تاشكەنباي قوغۇننى قۇچاقلاپ تۇرۇپ بىردەم پۇرىدى - دە مىلىققىدە كۈلۈپ ئاكىسىغا ياندۇرۇپ بەردى.

ئۇلار ئاغزىغا كەلگەن سېرىق سۇنى غىرت - غىرت يۇتۇۋېتىپ يەنە يولىغا راۋان بولۇشتى.

ساۋابلىق ئۈچۈن بىرەر - ئىككى كۈنلۈك يىراق يەرلەردىن قوغۇن - تاۋۇزلارنى ئېلىپ كېلىپ چۆل، جەزىرىلەردىكى يوللارنىڭ ئۇيەر - بۇيەرلىرىگە تاشلاپ كېتىش - مۇشۇ ئەتراپتىكى ئىخلاسمەن مۇسۇلمانلارنىڭ ئادىتى ئىدى. ئۇسساپ - چاڭقاپ تۇمشۇقى يەر دىرەپ قالغان مۇساپىرلار پىچىپ يەپ، قوغۇن - تاۋۇز ئەكېلىپ قويغان كىشىلەرنىڭ هەققىگە غايىبانە دۇئالارنى قىلىشىپ كېتىۋېرەتتى.

كەچ پېشىن ۋاقتى بولۇپ قالدى، كۈن قىزىل قۇم دۆڭلىرىگە دەرەخ بويىلا قالدى. ئۇلار ئېگىز بىر دۆڭدىن ئايلىنىپ ئۆتكەندە يىراقتىن غۇژىمەككىنە بىر يېشىللىق كۆرۈندى. شۇئان توختىكام ئۈنلۈك توۋلىۋەتتى:

— هاي - هاي! ئاخىر يېتىپ كەلدۇق! سۆگەت بوستانغا كەلدۇق، بۈگۈن مۇشۇ يەردە قونىمىز!

X X X

سۆگەت بوستان — كىچىككىنە ئۆتەڭ ئىدى. باراقسانلاپ

ئۆسكەن قويۇق جىگدىلىكلەر ئارىسىدىن 20 ـ 30 دەك ۋەيرانى ئۆيلەر چالا ـ يوچۇق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. خېلى يىراقتىنلا جىگدە غازىڭنىڭ قاڭسىق پۇرىقى گۇپ ـ گۇپ پۇراپ تۇراتتى. ئىسمىغا مۇناسىپ بىرەر تۇپمۇ سۆگەت كۆرۈنمەيتتى. كۇن چىقىشتىن كۇن پاتارغىچە قومۇش، يېكەن ئۇنگەن ساسلىق. بۇ تەرىپى بولسا، قومۇشلۇق، يانتاقلىق قىزىل قۇم بارخانلىرى بىلەن ئورالغانىدى.

كەچ كىرىدى. كۇن ئولتۇرۇپ زاۋال بولدى. توختىكام بىلەن ئەنجانباي تېخىچە يوق. ئۇلار كېلىپلا ئېشەكلەرنى دەڭجاغا تاپشۇرۇپ بېرىشكە چىقىپ كەتكەنىدى، ساقلا ـ ساقلا پەيدا بولمىدى، توختىخان قاينانتقان چاي ئاللىقاچان سوۋۇپ قالدى. باقاخۇن بىلەن جۇمەخۇن دالادا ئۇيان ـ بۇيانىنى ئىزدەپ باقتى. قىمار ئويناۋاتقان، نەشە چېكىۋاتقانلار ئۇچراپلا تۇردى. لېكىن، ئۇلار ھېچ يەردە كۆرۈنمىدى. بىر ئائىلىكىنىڭ ھەممىسى دەككە ـ دۇككىگە چۈشۈپ تىت ـ تىت بولۇپ تۇراتتى، توختىكام بوشاشقان، سالپايغان ھالدا كۆزلىرىنى قىزارتىپ كېرىپ كەلدى. ئۇلار بوۋاينىڭ ھالىدىن ئەجەبلىنىپ ھاڭ ـ تاڭ قېلىشتى.

— توختىكا، بىر قىسىملا تۇرىلمۇ؟

— مىجەزلىرى يوقمۇ؟

— بوۋا، نېمىدىن رەنجىدىلە؟ كۆزلىرى ياش يۇقى؟

بوۋاي ئۇنچىقمىدى. ئاستا كېلىپ كىگىزگە ئولتۇردى.

— ئانا ـ ئانا، ئۆردەك سوقۇۋالدىم ئۆردەك، شورپا...

ئەمدىلا بىر پۇتىنى بوسۇغىنىڭ ئىچىگە قويغان ئەنجانباي ئۆيدىكىلەرنى كۆرۈپ چۆچۈپ تۇرۇپلا قالدى. ئۇلار ئۆڭسىلى ئۆچكەن ھالدا بوۋايغا تىكىلىشىپ تۇراتتى. بوۋاي بېشىنى كۆتۈرمەي پۇشۇلداپ ئولتۇراتتى. نېمە بولدى؟ بىلگىلى بولمايتتى، ئۇ تەشۋىش بىلەن دادىسىغا قارىدى.

— ساڭا نېمه بولدى؟ - باقاخۇن سەل ئاچچىقى بىلەن ئوغلىدىن ياندۇرۇپ سورىدى، - يەتتە خۇپتەنگىچە يېتىسەن، ئەنسىرەپ ئىزدىمىگەن يېرىمىز قالمىدى. بۇنداق دەشت - بايا‌ۋاندا. . . .

— ھاھ - ھاھ، ھاھ. . . ئەنسىرىگۈدەك نېمىسى بار. مەندىن ھەمىشە ئەنسىرەپلا ياكى مەن بىر كىچىك بالا بولمىسام، ئۆردەك تۇنقىلى باردىم. ساسلىقتا غاقىلداپ ئالەمنى مالەم قىلىپ، مانا بۇنى جىگدە ئوتۇنىدا سوقۇۋالدىم. ئاكا، ئانامغا يۇگداپ تەييارلاپ بەرگىنە، بىر شورپا قىلىپ بەرسۇن، بوۋام بىلەن ئوبدانلا خوشلىشىپ ئالايلى.

— ھىم. . . توختىكام بىر نېمە دېمەكچى بولۇپ ئاغزىنى ئۆمەللىدىيۇ، لېكىن شۇ ھامان شۇك بولۇۋالدى. بىردەم پىشانىسىنى ئۇۋۇلىدى. ناس چەكتى. كېيىن بېشىنى ئاستا كۆتۈرۈپ توختىخانغا تىكىلدى، — ھەي رەھمەتلىك. سىلە قۇراملىقتا ئىدى، جەستى مۇشۇ يەردە قالدى. تۇنۇگۈن كېچە چۈشۈمگە كىرىپ قاپتىكەن، ئەتىگەندىن بېرى كۆڭلۇم پەرىشان، ئېسىمگە كەلسىلا يۈرىكىم مۇجۇلۇپ كېتىدۇ. بىچارىنى قەشقەردىن تۇتىنچى قېتىم چىقىشىمدا ئېلىپ چىققان. ئۇنى مۇشۇ يەردە كېچىسى كۆك پېت چېقىۋالدى. زىغىر پاخىلىدا ئىسلىدۇق، كونا تۇماقتا تەرلەتتۇق، پەۋا قىلمىدى. ھە. . . ي! ئېغىر بوي ئىدى. ئېشەكلەرنى سولاپ قويۇپلا تۇپرىقىنى يوقلاپ كەلدىم. مۇشۇ ئۆينىڭ كەينىدىكى دۆڭنىڭ ئۇ تەرىپىدە، بىر توپ توغراقنىڭ يېنىدا. ئۆز ۋاقتىدا يالغۇز قالغانىدى. ئەمدى 20 - 30 بويتۇ. 35 يىل بولدى. يىلدا بىر‌ەر قېتىم يوقلىيالايمەن. يېشىمۇ مەندىن خېلى بەك كىچىكتى.

توختىكام ئۇلۇغ - كىچىك تىندى. باقاخۇن ئەر - خوتۇن بوۋايغا ئۇنى - بۇنى دەپ تەسەللى بەرگەن بولدى. بىر ھازادىن كېيىن بوۋاي باقاخۇنغا تىكىلدى.

— خوش باقاخۇن، يېتىمچىلارنىڭ ھەممىسىنىڭ كۈنى ئوخشاش قاتتىق، شۇڭا بۇنداق گەپلەرنى سورىمايتتىم. سوراپ قالدىم. خاپا بولمىغىن. ئاز ـ تولا بىر نەرسە قىلالمىدىڭمۇ، قانداق؟

— نەدىكىنى، ـ باقاخۇن ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى. خىجىل بولغاندەك بېشىنى ئۇستۈن كۆتۈرمەي جاۋاب بەردى، — تاپقان ـ تەرگىنىمىز جەردى، — تاپقان ـ تەرگىنىمىز جان ساقلاشتىن ئاشمىدى. ھاياتلا بولساق... بالىلارنى تىنچلىق چوڭ قىلىۋالساقلا بولدى. شۇكرى قىلىمىز.

— خۇدايىم بېرە، شۇكرى قىلساق. ھە، يەر ـ زېمىن سېتىۋالارسەن؟

— شۇنداققۇ نىيىتىم بار ئىدى، ئۇخلىسام ـ قوپسام كاللامدا شۇ خىيال — يەر ـ زېمىن. يېتىمچىلار يىغىش قىلىپ يوللۇق تۇنقان 20 ـ 30 تەڭگىدەك بىر نېمە بار. بۇنىڭ بىلەن قانداقمۇ بىر نېمە قىلغىلى بولار؟

— قىل ـ قىل، قىلمىساڭ بولمايدۇ. جېنىڭنى تىكىپ قويۇپ يەر ـ زېمىنلىك بولمىساڭ كۈن ئالغىلى بولمايدۇ، بۇڭاي بالىلارنىڭ باشلىرىنى بىر ـ بىردىن سىلىدى، ـ مانا بۇلارمۇ چوڭ بولۇپ قالدى، كارغا كېلىدۇ. قىل ـ قىل، — بۇڭاي يېنىنى ئاختۇرۇپ بىر خالتىنى چىقاردى. ئۇنىڭدىن ئىككى قۇلاقلىق ئىككى يامبۇنى چىقىرىپ باقاخۇنغا ئۇزاتتى، — مە، باقاخۇن، بۇ چۆچۈرە قۇلاقلارنى يېنىڭغا سېلىپ قوي، دەردىڭگە دەرمان قىلاسەن. ئازاراق يەر ـ زېمىنلىك بولۇپ قالساڭ تېخى ياخشى.

— بۇ... بۇ. توختىكا، بۇ، — باقاخۇننىڭمۇ، توختىخانىڭمۇ ئاغزىغا بۇنىڭدىن باشقا گەپكە كەلمىدى، ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ تۇرۇپلا قېلىشتى.

— ھەي بولدى، بولدى، ئېلىۋال. بۇ تۇزۇت قىلغۇدەك

ئۇنچە يوغان نەرسىمۇ ئەمەسقۇ. ئەپ قوي، لازىم بولار. ئاز بولسىمۇ، يوللۇقۇم بولۇپ قالسۇن. ئوبدان ساقلا، ئالە، كۆڭلۇم قالمىسۇن. ھى - ھى... ھى، — بوۋاي كۈلدى، — بىر كىچە دەتتىكامغا چۈشتۇم. ئامىتىم كەپتىكەن، ھى - ھى، ھى. كۆڭلۇڭگە شەك كەلمىسۇن، سەن بىلەن ماڭا ھالال. قولۇمغا تۆت، بەش تەڭگە بىر نېمە كىرىپ قالسىلا، ئابلاخان بايىنىڭ كۆزى قىزىرىدۇ، جىم تۇرمايدۇ، ئويناپلى دەپ تولا خاپا سالىدۇ. ئۆزى ئۇستا قىمارۋاز، شۇنىڭغا ئىشىنىدۇ. ئاچچىقىم كەپتىكەن ھى - ھى، ھى. مانا ئەمىسە دەپ تازا بابلىدىم. ئويناپلى دەپ ئۇخلاتمىغانىدى. ماقۇل دېپ قىمارۋازلار راسا جىق يىغىلىدىغان سورۇندا ئويىنىدۇق. ئادەم ئاز يەردە ئويىنىساق ئۇتتۇرۇۋەتسە بەرگىلى ئۇنمايتتى. ھىم! ئادەم جىق بولسا يۇزى كېتىشىدىن قورقىدۇ. يېڭىلسە بېرىپ مەردلىكىنى كۆز - كۆز قىلىدۇ. ئابلاخان باي مەرد ئىكەن، چاكىرىغا ئۇتتۇرۇپ قويسىمۇ پۇلىسىنى بېرىدىكەن دەپ نام ئالىدۇ. شۇنداق قىلىپ ئىككى ھەپتە ئىلگىرى تۆت يامبۇ ئۇتۇۋالدىم. نەچچە يىللاپ ئىشلەپ ئالالمىغان ھەققىمنى بىر ئاخشامدىلا ئېلىۋالدىم. مە، ئۇكام، مۇنۇنمۇ ئېلىۋال. قېينانامغا تاشلاپ بەر، - ئۇ خالتىسىدىن يەنە ئىككى يامبۇنى چىقاردى، — مېنى چوڭ كۆرمەي، تاش يۈرتقا ئېلىپ كېتىدىكەن دېمەي، قورقمايلا قىزىنى كەينىمگە سېلىپ قويغانىدى، قېرىپ كەتتى. ئۇنى - بۇنى ئەۋەتىپ تۇرىمەن. خام بازىرىدىكى ھېيتاخۇن گەزمالچىنىڭ دۇكىنىنىڭ يېنىدىلا ئۆيى بار، ئامىنەخان ئاچا دېسە ھەممە ئادەم بىلىدۇ. ئوپال بىلەن قەشقەرنىڭ ئارىلىقى، كىچىككىنە يول. يوق گەپ، ئاۋارە قىلىپ قويىمەن. ھە، ئەمدى ئۇخلايلى. بەك ھېرىپ كەتتىم. بىز مۇشۇ يەردە خوشلىشىمىز. سىلە ئۇ تەرەپكە ماڭىسىلەر، مەن بۇ تەرەپكە... ھە مۇشۇ ئۆينىڭ كەينىدىكى دۇكىنىنىڭ يېنىدىلا بىر چىغىر يول بار، ھېلىقى بىز كەلگەن يولنىڭ سول تەرىپىدە.

شۇنداق ماڭسام خۇدا بۇيرۇسا بىر ھەپتىگە تاشكەنتكە چۈشۈپ بولىمەن، ئۇ يەردىن ئىستامبولغا جۆنەيدىكەنمىز. ئەمدى ئېشەك ھەيدىمەيدىكەنمەن. يۈك ساقلايدىكەنمەن. ھە، ئۇخلايلى. بىسمىللاھىر راخمانىررەھىم. بىردەمدىلا ئۇنىڭ خورەك ئاۋازى ئۆينى بىر ئالدى.

X X X

ئۇلار بۇگۈن سەل ۋاقچىراق يولغا چىقىپ قالدى. قورساقنى راۋۇرۇس تويغۇزۇپ ماڭمىسا، ئىسسىق ئېلىپ كېتىشىدىن ئەنسىرىدى. شۇڭا، ئاخشامقى ئۆردەكنى پىشۇرۇپ بولغۇچە كۈنمۇ چىقىپ قالدى.

توختىكام توقماق قوينىدىن كاللەك ـ كاللەك بىر نېمىلەر چىگىلگەن ئالىچىپار سەگەز ياغلىقنى چىقاردى:

— بۇنى سادىق پوچىغا ئالغاچ كەتسەڭ بوپتىكەن. قېينانام بىلەن بىر مەھەللىدە، سادىق پو دېسە ھەممە ئادەم بىلىدۇ. قەدىناس ئاغىنەم ئىدى. بىچارىنىڭ خوتۇن ـ بالىسى، ئۇرۇق ـ تۇغقىنىمۇ، ھەتتا بىرەر مۇشۇكى، توخۇسىمۇ يوق. مۇشۇ نەرسە بىلەن كۆڭلىنى خوش قىلىپ كۈن ئۆتكۈزىدۇ. ئاخشام ساڭا تەڭلەشكە نومۇس قىلدىم، لېكىن كۆڭلۈم قويمىدى. كۆڭلىنى ئاچسۇن، بىر كۈنمۇ بولسا خۇشال ـ خۇرام ئۆتسۇن دېدىم. ئېغىر كەلمىسە. . . .

باقاخۇن ھەيران بولۇپ سورىدى:

— نېمە بۇ شۇنچە خىجىل بولغۇدەك؟

توختىكام يەرگە قارىۋالدى:

— نېمە بولاتتى، نەشە! مەنغۇ ئىللا ـ بىللا بۇنداق نەرسىگە ئەسلا يېقىن يولىمايتتىم. قىماردا ئۇتۇۋالسام، بەرگىلى پۇلىسى يوق، مۇشۇ نەرسىنى ھېسابلاپ بەرگەنىدى. ئاشۇ ئاغىنەمنى دەپ

ساقلاپ قويغان. كىچىك چېغىدىلا ئۆگىنىپ قاپتىكەن، قانچە قىلدى، پەقەتلا تاشلىيالمىدى. بۇ نەرسىمۇ، ھېلىقى يامبۇلارمۇ قەشقەرنىڭ تەۋەررۈكى. ئاز - تولا بىر نەرسىگە ياراپ قالىدۇ. يامبۇ شۇ تەرەپتىلا ئاقىدۇ.

باقاخۇن ئۇنىڭ قولىدىن ئۇ نەرسىنى ئېلىپ قوينىغا سالدى. توختىكام شۇندىلا ئاستا بېشىنى كۆتۈرۈپ، خجىل بولغان ھالدا ئۇنىڭغا قارىدى:

— خوش ئۇكام، مەن ئەمدى ساڭا ماڭىدىغان يولنى ئوبدان كۆرسىتىپ قوياي، كۆرۈڭالغىن. خاتىرجەم بول، ئۇنداق ئوغرى يولدا بۇلاڭچى يوق. بۇلاڭچى دېگەن بارغۇ، ھە، دېگىن، ئادەم تولا ماڭىدىغان چوڭ يولدىلا بولىدۇ. بۇنداق چىغىر - يوللارنى ئوغرى بىلمەيدۇ. كۆڭلۈڭنى توق تۇتۇپ مېڭىۋەرسەڭ بولىدۇ. ھەي! ئاشۇ چوڭ يولدىن مېڭىشقا خۇدايىم ساقلىسۇن. بۇ بۇلاڭچىدىن قۇتۇلساڭ، ھۆكۈمەتنىڭ قاراۋۇلخانىسىدىكى بۇلاڭچىلارغا تۇتۇلىسەن. شۇڭ تۇرمىساڭ جاندىن ئايرىلىسەن. ئىلاھىم قۇرۇپ كەتسۇن ئۇ مۇناپىقلار! جۇرۇڭلار، ماڭىدىغان تەرەپنى ئوبدان كۆرىۋېلىڭلار. ئېزىقىپ قالساڭلار چاتاق بولىدۇ، - توختىكام ئېگىز بىر دۆڭنىڭ ئۈستىگە چىقىپ كۈنچىقىش تەرەپنى كۆرسەتتى، — باقاخۇن، ئەنە ئاۋۇ يىراقتا كۆرۈنگەن ھەممىدىن ئېگىز تاغچۇ، ھە - ھە شۇ، ئاشۇ ھەممىدىن ئېگىز تاغ، ھە - ھە شۇنداق. چوققىسى تۆگە لوكىسىدەك ئېگىز - پەس. ھە، ھەبەللى، ھە ئاشۇ تاغنى قارارلاپ ماڭساڭلار كەچ كىرگۈچە ئۇ تاغنىڭ يېنىغا يېتىپ بارالايسىلەر. ئۇ يەردىن ئۇ تاغنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى چىغىر يولغا چىقىسىلەر. ئاشۇ چىغىر يولنى تاشلىماي ئوبدان بىر ھەپتە ماڭساڭلار، خۇدا بۇيرۇسا قاراقارتاغ ئاغزىغا چىقىسىلەر. ھەھەي! ئۇ يەر دېگەن ئۆز تەۋەلىكىمىز! ئۇ يەرگە يېتىپ بارساقلا كۆڭلىمىز خاتىرجەم بولىدۇ. قاراقارتاغ ئېغىزىدىن

چىقساڭلارلا ئاشۇ تاغنى بويلاپ ئاقىدىغان بىر جىلغا بار، كەڭلىكى ئالاھازەل يۇز قەدەمدەك كېلىدۇ، سۇيى تىزغىمۇ چىقمايدۇ. ئۇ جىلغىدىن ئۆتۈپ يەنە بىر كۇن ماڭسا، تېرەك داۋانغا يېتىپ بارغىلى بولىدۇ. ئۇ جايلارنىڭ ھەممىسى ئۆز تەۋەلىكىمىز، ئۆز تەۋەلىكىگە ئۆتكەندە ئادەمنىڭ كۆڭلى باشقىچە كۆتۈرۈلۈپ قالىدۇ. «ئۆز ئۆيۈڭنىڭ خۇشلۇقى، پۇت قولۇڭنىڭ بوشلۇقى» دېگەن شۇ - دە. ئوي - دۆڭلىرىنى بىلىسەن، دوست - دۇشمىنىڭمۇ تونۇش، ئۇرۇق - تۇغقان، ئەل - جامائەتمۇ يېنىڭدا. ھە، خەپ سول قول تەرەپنى بېسىپ مېڭىپ سالماڭلار. ناۋادا سول قول تەرەپنى بېسىپ مېڭىپ قالساڭلار چوڭ يولغا چىقىپ قالىسىلەر، ئوغرى - بۇلاڭچىلارغا ئۇچراپ قالىسىلەر. ھە، يەنە ھېلىقى بۇلاڭچى قاراۋۇللارمۇ بار تېخى! ئۇلار ئادەمنى بۇلاپ سويغان پىيازدەك قىلىپ قويىدۇ. مەن دېگەندەك ماڭساڭلار بولىدۇ. ئۇنىڭدىن بەلەن يول يوق. خەير يول بولسۇن، - بوۋاي قوللىرى تىترىگەن ھالدا بالىلارنىڭ مەڭزىگە بىردىن - بىردىن سۆيدى. ئاق يول تىلەپ دۇئا قىلدى، - ئامىن، سىلەرنى خۇداغا تاپشۇردۇم. ھە، باقاخۇن ئۇنتۇپ قالمىسا، خام بازىرى، گەزمالچى، ھېيتاخۇن دۇكىنى، ئامىنەخان، ھە، ئۇنتۇمىغان بولساڭ مەيلى. كەكە، پالتا، پىچاقلىرىڭنى چانمايدىغان، لېكىن ئاسان قولغا چىقمىدىغان قىلىپ جايلاشتۇر. ناۋادا ئوغرى بۇلاڭچى.... ھەي بولدى، بولدى. خاتىرجەم بولۇڭلار، قورقماي مېڭىۋېرىڭلار. مەن دېگەن ئۇ ئوغرى يوللاردا بۇلاڭچى يوق. خەير - خوش خۇداغا ئامانەت.

— خوش، خوش! خۇداغا ئامانەت.

— بوۋا، خوش - خوش.

ئۇلار ئۇزاپ قارىسى كۆرۈنمىدى. شۇندىلا توختىكام ئۆز يولىغا راۋان بولدى. ئارىدىن ئانچە ئۇزاق ئۆتمەيلا، ئاخشام ئۇلار قونغان سۆگەت بوستان دېگەن ھېلىقى جىگدىلىك مەھەللىدىن

سالۇا تۇماقلارنى چۆكۈرۈپ كىيىۋالغان ئىككى ئاتلىق ئادەم چىقىپ كەلدى. ئۇلار باقاخۇنلارنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ مېڭىپ، باشقا بىر چىغىر يولغا كىرىپ كېتىشتى. بۇنى ھېچ كىشى سەزمىدى.

X X X

ئۇلار دۆڭلەردىن ئاشتى، ساسلىقلاردىن ئۆتتى. بىر - بىرىگە مىنگىشىپ كەتكەندەك گىرەلەشكەن قاتمۇقات ئالمتاغىل تاغلار ئارىسىدا چوققىلىرى بۇلۇتلارغا تاقىشىپ ھەممىدىن ئېگىز كۆرۈنگەن تاغنى قارارلاپ مېڭىۋەردى. ھېلى يېتىپ بارغىلى بولمىدىغاندەك يېقىنلا كۆرۈنگەن بۇ تاغ بارغانسېرى ئارقىسىغا يۆتكىلىپ يىراقلاپ كەتكەندەك، چوققىلىرى تېخىمۇ ئېگىزلەۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. قۇملۇق تۈگىدى، شېخىللىق تاشلىق باشلاندى. تاشلىقلاردا چىغىر يوللار پات - پات يوقىلىپ كېتەتتى ياكى باشقا ياقلارغا باشلايتتى. باقاخۇننىڭ بۇنىڭ بىلەن كارى بولمىدى. ئاشۇ ئېگىز تاغنى قارارلاپ ئوڭ قولنى بېسىپ مېڭىۋەردى. ماڭدى - ماڭدى، خېلى داۋانلاردىن ئاشتى. ئېگىزلىرىدىن ئايلىنىپ، پەسلىرىدىن كېسىپ ئۆتتى. پات - پات كېيىكلەر ئۈچراپ، بويۇنلىرىنى تىككىدە تۇتۇپ تاق - تاق سەكرەپ كېتىپ قالاتتى.

توختىكام ئۇلارنى يامان يولغا باشلىماپتىكەن. ئىش قىلىپ ئۇيەردىن بولمىسا بۇ يەردىن، بۇ يەردىن بولمىسا ئۇ يەردىن ماڭغۇدەك يول تېپىلاتتى.

كۈن چۈشتىن قايرىلدى. ھېلىقى ئېگىز تاغنىڭ باغرىدا خېلى كەڭرى تۈزلەڭلىك باشلاندى. بىردەم ماڭغاندىن كېيىن بۇ تۈزلەڭلىك تارىيىپ - تارىيىپ خۇددى تاغ ئوتتۇرىسىدىن كېسىپ يول ئالغاندەكلا ئىككى تەرىپى تىككىدە ھاڭغا ئايلاندى. يەنە

بىردەم ماڭدى. ھاڭنىڭ كۈن چىقىش تەرىپىدىكى تىك قىيا پەسلەپ چوڭقۇر جىلغىغا تۈتاشتى. ئۇلار شۇ تاپتا ئوڭ تەرىپى تېگى كۆرۈنمەيدىغان تىك جىلغا، سول تەرىپى ئۈستى كۆرۈنمەيدىغان ئېگىز تاغ ئارىسىدىكى بىرلا ئېشەك ئاران پاتىدىغان تارغىنە ھاڭ بىلەن مېڭىشقا توغرا كەلدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە مۈشۈ تارغىنا ھاڭنىڭ ئىچىدە ھەر ـ ھەر يوغان قورام تاشلار يولنى توسۇپ تۇراتتى. ئادەم ياكى ئېشەك ئوڭ تەرەپكە سەل پەل سىلجىپ كەتسىلا، تېگى كۆرۈنمەي چوڭقۇر ھاڭغا تىك موللاق ئېتىپ چۈشۈپ كېتەتتى. باقاخۇن ئۇلارنى توختاتتى.

— ئەنجانباي، سەن ماۋۇ ئېشەكنى تۈتۈپ مۈشۈ يەردە تۇرۇپ تۇرغىن. جىم تۇرغىن جۇمۇ، مەن ئاكاڭ، ئاناڭ، ئۇكىلىرىڭنى، يەنە لاقا ـ لۇقمانلارنى ئۇ باشقا ئاپىرىپ قويۇپلا كېلەي، پەخەس بول جۇمۇ.

باقاخۇن ئەنجانبايغا شۇ گەپلەرنى تاپىلاپ قويۇپلا ئالىچىپار ئېشەكنى يېتىلىدى. جۇمەخۇن ئۇ ئېشەكنىڭ ئارقىسىدىن ئىتتىرىپ ماڭدى. توختىخان تاشكەنبايىنى كۆتۈرۈپ، ئايىم تىللاخاننى يېتىلەپ، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ كەتتى، دەل مۈشۈ يەردە ئۇلارنى پالاكەت باستى. ئۇلار ئۇزاپ بىر تۇقايدىن ئايلىنىپ كەتكەندىن كېيىن ئەنجانباي ئۇيان ـ بۇيان قاراشقا باشلىدى. ئۇنىڭ كۆزى قىيانىڭ يېنىدىن ئۇنۇپ چىققان پاخپاق ئارچىغا چۈشتى. ئۇ ئارچىنىڭ يېنىدىكى ئادەم بېشى پاتقۇدەك يوغانلا كامارىدىن ئۇششاق ئوت ـ خەسلەر، ئوچار ـ قۇشلارنىڭ پەيلىرى چېقىپ قالغانىدى. ئەنجانباي ئۇ كامارغا ئېشەك ھەيدەيدىغان ئۇزۇن تاياقنى ئۇزىتىپ باققانىدى، تاياق يەتمىدى. يامىشىپ چىقاي دېسە، تۇتقۇدەك، دەسسىگۈدەك بىر نېمە يوق، ئاخىر ئۇ ئېشەكنى سۆرەپ كامارنىڭ يېنىغا يېقىن ئەكەلدى. ئاندىن ئېشەكنىڭ ئۈستىگە لىككىدە چىقىپ ئۆرە بولدى. تىك تۇرۇپ تاياقنى، يەنە ھېلىقى كامارغا كىرگۈزۈپ

باقتى. بىر غۇلاچ ئۇزۇن تاياق ئارانلا بويلىدى. ئۇنىڭ ئىچىدە نېمە بارلىقىنى بىلمىشكە بەكلا قىزىقىپ قالغان ئەنجانباي تاياق بىلەن ئۇ كامارنى كوچىلاۋەردى. دەل شۇ چاغدا كامارىدىن يوغانلا بىر قۇش پالاق - پۇلۇق ئۇچۇپ چىقتى - دە، ئېشەكنى ئۇركۈتۈۋەتتى. ئەنجانباي قىيانىڭ يېنىغىلا يېقىلىپ چۈشتى. لېكىن، ئېشەك ئۆزىنى توختىتالمىدى. دەلدۇگۇنۇپلا جىراغا چۈشۈپ كەتتى. تاشلارنىڭ بىر - بىرىگە ئۇرۇلۇپ سوقۇلغان تاراق - تۇرۇقلىرىنىڭ ئەكس ساداسى جىرانى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى. ئەنجانباي جىرانىڭ يېنىغىلا يېقىلغانىدى. جەينەكلىرىنى، تىزلىرىنى يېغىر قىلىۋالدى. ناۋادا بىر غېرىچ ئۇيانغىراق يېقىلغان بولسا، ئۇ چاغدا!... ئاھ خۇدا! ئۇمۇ تۇگەشكەن بولاتتى!

ئۇ قورقۇپ تاتىرىپ كەتكەنىدى. يۈرىكى ئات چاپقاندەك دۇكۇلدەپ، سوغۇق تەر بېسىپ تۇراتتى. شۇنداق بولسىمۇ، ئۇ چاچراپلا ئورنىدىن تۇردىيۇ، لېكىن بەك قورقۇپ كەتكەنلىكتىن پۇت - قوللىرى لاغىلداپ تىترەپ جايىدىلا تۇرۇپ قالدى. بىر ھازادىن كېيىن، يۈرىكىنىڭ ئېغىز - پەس سوقۇشى جايىغا چۈشكەندەك بولدى - دە، پەسكە تىكىلىپ قاراپ تۇرۇپلا قالدى.

ئەمدىلا چىغىر يولىنىڭ ئۇ بېشىغا چىققان باقاخۇن، بايىقى تاراق - تۇرۇقنى ئاڭلاپلا چۆچۈپ كەتتى -دە، ئەنجانبايدىن ئەنسىرەپ «ئاپلا!» دەپ ئارقىسىغا يېنىپ چاپتى. ئۇ، ئەنجانباي قالغان ھېلىقى يەرگە كېلىپ ئۇيان - بۇيان قارىدى، لېكىن ئەنجانبايمۇ، ئېشەكمۇ كۆرۈنمىدى. ئۇنىڭ كۆڭلى بىر پىشكەللىك يۇز بەرگەنلىكىنى تۇيۇپ قالدى - دە، يۈرىكى «قارتلا!» قىلىپ تېخىمۇ چۆچۈدى. كۆزلىرى چەكچىيىپ، پۇت، قوللىرى تىترەپ كەتتى. ئۇ گاڭگىرىغان ھالدا پەسكە قاراپ بار ئاۋازى بىلەن توۋلىدى:

— ئەنجانباي!!

تاغ ـ تاشلاردىن، جىرالاردىن ئۆز ئاۋازىنىڭ ئەكس ساداسى ياندى. لېكىن، ئەنجانبايدىن سادا بولمىدى. باقاخۇن ئالاقزادە بولغان ھالدا قوللىرىنى ئاغزىغا كانايچىلاپ تۇتۇپ تۇرۇپ يەنە توۋلىدى. ئەنجانباي! ، ئەنجانباي! ...

بىر ھازادىن كېيىن جىلغىنىڭ ئىچىدىن خۇددى يەرنىڭ تېگىدىن چىققاندەكلا ئەنجانبايىنىڭ زىل ئاۋازى ئاڭلاندى:

— ۋاي ـ ھە! !

باقاخۇندا ئۈمىد پەيدا بولدى. خۇشاللىقتىن يۈرىكى ئويناپ، كۆزلىرى پارقىراپ كەتتى. ئوغلىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغىنىغا تازا ئىشەنچ قىلالماي يەنە توۋلىدى:

— ئەنجانباي! !

— ھە... ! مانا مەن! چىقىۋاتىمەن!

دېگەندەك بىر ھازادىن كېيىن، ئەنجانباي خۇرجۇن ـ قاچا، كىگىز، كۆرپىلەرنى كۆتۈرۈپ ھاسىرىغان ھالدا جىلغىدىن يامىشىپ چىقتى. باقاخۇن ئىككى قوللاپلا ئوغلىنى قۇچاقلىۋالدى. ئۇنىڭغا تەلمۈرۈپ قاراپ، يۈز ـ كۆزلىرىنى سىلاپ:

— بىر يېرىڭ...؟ — دەپلا تۇرۇپ قالدى.

— ياق دادا، ھېچنېمە بولمىدىم. ئېشە...

— بولدى، بولدى ھېچ ۋەقەسى يوق. بېشىڭغا كەلگەن بالا ـ قازا ئىكەن، بوپتۇ بالام، كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلما. جان بولسا جاھان، ئاش بولسا قازان. ئۆزۈڭ ساق قالغان بولساڭ، شۇنىڭغا مىڭ قەتلە شۈكرى قىلساق بولىدۇ.

— قاپاق سۈنۈپ كەتتى.

— ئاپلا چاتاق بوپتۇ. سۇ...

ئېشەك نېمە بولۇپ جىلغىغا چۈشۈپ كەتتى؟ ئۇرغانمىدىڭ؟

— ياق، ئاۋۇ كامىردا، — قۇشلارنىڭ پەيلىرى تۇرۇپتىكەن، نېمە باركىن، قاراپ باقاي ... ئەنجانباي

خجىللىقىدىن بېشىنى كۆتۈرمەي تۇرۇپ، بولغان ئىشنى سۆزلىدى. باقاخۇن ئوغلىنىڭ بالىلىق قىلغانلىقىنى چۈشەندى. ئۇ بوي جەھەتتە يوغان زەمدەك كۆرۈنگەن بىلەن، تېخى بالا ئىدى. باقاخۇن گەپمۇ قىلمىدى. ئوغلىنىڭ ئېگىپ تۇرغان بېشىنى سىلاپ قويدى ـ دە، ئۇنى يېتىلەپ كەتتى. ئۇلار توختىخانلار ساقلاپ تۇرغان جايغا كەلگەندە ئانا نېمە ئىش بولغانلىقىنى ئەنجانباينىڭ بېشىنى ئېگىپ تۇرۇشىدىن بىلدى، ئەمما ھېچ ئىشنى ئۇقمىغاندەك گەپمۇ قىلمىدى.

ئۇلار ئالاھازەل بىرەر ئاش پىشىمدەك مېڭىشقانىدى، يول بارغانسېرى تارىيىپ كەتتى. بىر ـ بىرىنىڭ ئارقىسىدىن قاتار تىزىلىپ مېڭىشقا مەجبۇر بولۇشتى. دەل شۇ چاغدا ئالدىدىكى قىيالىقنىڭ ئارقىسىدىن تۆت ئادەم سەكرەپلا ئۇلارنىڭ ئالدىغا چۈشۈشتى. ئۇلارنىڭ قولىدا كالتەك، توخماق، پالتا ـ كەكە بار ئىدى. ئەلپازىدىن ئادەم يەيدىغاندەك ياۋۇزلۇق چىقىپ تۇراتتى. ئارقىسىدىنمۇ ئۇچ ئادەم ئۇلارنى قىستاپ كېلىشتى: «قاراقچىلار! . . . » باقاخۇن بىلەن توختىخان قورقۇنچتا يۈرىكى پوكۇلداپ تاتىرىپ كېتىشتى. بالىلارمۇ قورقۇنچتا چىرقىرىشىپ، ئاتا ـ ئانىلىرىغا چاپلىشۇۋېلىشتى. ئاندىن بىرى ۋارقىرىدى:

ئاڭلاپ تۇرۇڭ! ھەر قايسىڭغا جان لازىم بولىدىغان بولسا ھەممە ۋەجىڭنى چىقىرىڭ! بولمىسا جېنىڭنى ئالىمىز! بولۇڭە چاپسان!

باقاخۇن قول باغلاپ تۇرۇپ ئۇلارغا يالۋۇردى:

— جېنىم غوجىلىرىم، رەھىم قىلىڭسىلا، بىز يۇرت كېزىپ، قەلەندەرچىلىك قىلىپ جان بېقىپ يۈرگەن مۇساپىرلارمىز، ھەر قايسىلىرىغا يارىغۇدەك ھېچنېمىمىز يوق.

— ۋالاقلىما! جېنىڭغا تۇرامسەن، مېلىڭغىمۇ؟! تېز بولە!!

باقاخوننىڭ چېكىسىدىن چىپىلداپ تەر قويۇلۇشقا باشلىدى. كۆڭلىكىمۇ تەردە ھۆل بولۇپ كەتتى.

توختىخان چاچلىرىنى چۈۋۈدى. خىرىلداپ، كۆڭۈل ئاينىغىدەك خارقىراپ يۆتىلىپ، خۇددى قېرىپ بىر پۇتى گۆرگە ساڭگىلىغان مومايلاردەك ئىنجىقلاپ تۇرۇپ ناله قىلدى:

— بالىلىرىم، مېنىڭ مۇشۇ يېتىم نەۋرىلىرىمگە رەھىم قىلىڭلار، ئاللا ئىگەم دۆلىتىڭلارنى زىيادە قىلسۇن، رەھىم قىلىڭلار.

بۇلاڭچىلارغا بۇنداق يىلىنىپ يالۋۇرۇشلار كار قىلمىدى. باقاخوننىڭ قويۇنلىرىنى، يانچۇقلىرىنى، ھەتتا ئىشتانىنىڭ لەپەزلىرىنىمۇ چالا قويماي ئاختۇرۇپ ھېچ نەرسە تاپالمىدى. توختىخاننىڭ بىلىكىدىكى قاشتېشى بىلەيزۈكىنى تارتىۋېلىشتى. ئاختۇرمىغان بالىلارنىڭ يانچۇقلىرىمۇ قالمىدى. پەقەت خۇرجۇندىكى ياغلىققا چىگىلىك ھېلىقى تۆت ـ بەش كاللەك نەشىلا ئۇلارنى خۇش قىلمۇەتتى، شۇنداق بولسىمۇ بۇنىڭغا يەنىلا رازى بولۇشمىدى.

— راست قەلەندەر ئىكەن. ئېسىت! سۆگەت بوستاندىن ئەگىشىپ كەلگەنگە چۈشلۈق ئىش بولمىدى.

— بىكارغىلا تۆت كۈن ئاۋارە بوپتۇق.

— كېمى ئاۋۇ خوتۇننى ئېلىۋالساق تولىدۇ.

— مالڭ ـ ماڭاۋەي، ئادەمنىڭ كۆڭلىنى ئېلىشتۇرماي! بۇۋىمدەك يۈزىنى يۆگۈۋالسا، ئاسماندىكى ئايدەك كۆرۈنۈپ كەتكەن ئوخشىمامدۇ؟ بايا ئاڭلىدىڭغۇ گەپ قىلالماي ئىنجىقلاپ خارقىراپ كەتكەنلىكىنى! قېرىپ ماكىلداپ قالغان مومايى ئىكەن.

— مەيلى شۇ تاپتا...

— تاغدا گۈلدەك قىز ـ چوكانلار سامانداك.

بۇلاڭچىلار ئەنە شۇ ھالدا كاسلىدىشىپ، خۇرجۇن،

كىگىز - كۆرپىلەر ئارتىلغان ئېشەكنى ئالدىغا سېلىشىپ پەسكە چۈشۈپ كېتىشتى. باقاخۇن كۆزلىرى قىزارغان، چەكچەيگەن هالدا ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قاراپ تۇرۇپلا قالدى - دە، جايىدا زوڭلا ئولتۇرۇپ هۆركىرەپ يىغلاپ سالدى:

— تۇغەشتۇق! هەممىدىن قۇرۇق قالدۇق! ئېسىت - ئېسىت! بىر چىشلەم نانمۇ قالدۇرۇشمىدى! هەممىنى بۇلاپ كېتىشتىي! ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق؟! ئاھ خۇداھ، مۇشكۈلىمىزنى ئاسان قىلغايسەن! باشپاناھ بولغايسەن!

بايا باقاخۇننىڭ بۇلاڭچىلار بىلەن تازا بىر ئېلىشقۇسى بار ئىدى، گەپ - سۆز يوق ئىككى - ئۈچىگە تېتىيتتى. لېكىن، بالىلىرىغا زىيان - زەخمەت يېتىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، ئۆزىنى ئاران تەستە بېسىۋېلىپ جىم تۇرۇۋالدى. ناۋادا ئۆزى يالغۇز چاغدا ئۇچراپ قالسىدى، ئۆزىنىڭ نېمە بولۇپ كېتىشى بىلەن كارى يوق، پۇخادىن چىققىچە ئېلىشاتتى. هېلىمۇ ئۆزىنى تۇتۇۋالغىنى ئوبدان بوپتۇ. بالىلىرى ئامان قالدى، خۇداغا شۈكرى.

توختىخان بىلەن بالىلىرىمۇ مىشىلداپ يىغلاۋاتاتتى. پەقەت ئەنجانبايلا يىغلىمىدى. ئۇ لېۋىنى چىشلەپ، قاپقىنى تۇرگىنىچە بۇلاڭچىلار كەتكەن تەرەپكە قاراپ تۇراتتى. ئۇ بۇرۇلۇپ ئانىسى بىلەن دادىسىغا بىرەەم تىكىلىپ قاراپ تۇرۇپ قالدى، ئاندىن تەمكىنلىك بىلەن:

— دادا ئىككىمىز بۇلاڭچىلارنىڭ ئارقىسىدىن بېرىپ باقمامدۇق، — دېدى.

— نېمە ئۈچۈن؟

— ياتمىغان - قونمىغان جايىنى كۆرۈپ باقايلى، ئېپى بولسا بابلىۋېتەيلى.

شۇ تاپتا باقاخۇننىڭ غېمى ئۇلارنى قانداق بابلاشتا ئەمەس، تەڭگە، يامبۇلارىمۇ ئەمەس، بەلكى ناندا ئىدى. ناندا...

يېگىلى نان بولمىسا قانداق قىلىدۇ؟! تاغ ـ داۋانلاردىن قانداق ئېشىپ، يۇرت ئىچىگە قانداق بارالايدۇ؟! ماقۇل، بۇلاڭچىلارنىڭ قوندىغان جايىنى تاپقانمۇ بولايلى. لېكىن، بۇلاپ قاچقان نانىنى بىز ئېلىپ قاچقۇدەك يەرگە تاشلاپ قويمايدۇ ـ دە! ياق دەي دېسە تېخى. بالىلىرى ئاچ قالىدۇ! ئۇنىڭ ئۇستىگە تاكى شۇ كۈنگە قەدەر ئەنجانباينىڭ تەلەپ ـ ئارزۇلىرىنى قاندۇرۇپ كەلگەن، رايىغا باققان. ئۇنىڭ ھازىرقى ئەلپازى خوپ ياماق تۇرىدۇ، ياق دېسە ئۆزى يالغۇز بېرىشتىن يانمايدۇ. بۇ بالىنىڭ مىجەزى مۇشۇنداق، ئاچچىق ھەم تاتلىق.

— ماقۇل، — دېدى باقاخۇن لىككىدە ئورنىدىن تۇرۇپ، بارساق بارايلى، لېكىن قىلچە ئۇمىد يوق. خۇدايىم بىر نېمە دېمىسە. . . .

X X X

ئاتا ـ بالا ئىككىسى بۇلاڭچىلار كەتكەن يانتۇلۇق بىلەن تۆۋەنگە پەسلەپ، قات ـ قات تاغلار ئارىسىدىكى سەل ئاقىدىغان كەڭرى جىلغىغا چۈشۈشتى. تاشلىق، شېغىللار ئارىسىدا ئانچە ـ مۇنچە پەرق ئېتىشكە بولىدىغان ئېشەك تۇيىقىنىڭ ئىزى بىلەن مېڭىپ، بۇلاڭچىلارنىڭ ئارقىسىدىن ئەگەشتى. پەسرەك بىر تاغدىن ئايلىنىپ ئۆتكەندە، چەت ـ چەتلىرى يىراق ـ يىراقلاردىكى تاغلارغا تۇتاشقان ئاندا ـ ساندا يۇلغۇن، ئارچا، چىغلار... ئارىلاش ئۆسكەن، كەڭرى ئالا يارلىققا چىقىپ قېلىشتى. بۇ ئالا يارلىقنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدە، خۇددى ياساپ قويغاندەكلا يۇمىلاق، چوققىسى بۇلۇتلارغا تاقاشقۇدەك ئېگىز بىر تاغ كۆرۈندى. ئېشەكنىڭ ئىزىمۇ دەل شۇ تەرەپكە كەتكەنىدى. ئۇلار بىر چاي قاينىمى مېڭىپ ئۇ تاغقا يېقىنلاشتى ـ دە، تاغنىڭ قاپتىلىدىكى بىر ئۆڭكۇرگە كۆزى چۈشۈشتى. دەل شۇ چاغدا

غۇر – غۇر شامال چىقىپ، ئۇلارنىڭ بۇرنىغا نەشنىڭ سېسىق – ئاچچىق پۇرىقى گۇپپىدە ئۇرۇلدى. باقاخۇن ئاستا پىچىرلىدى:

— ئاران تۇرۇپتىكەن، نەشىگە دۇم چۈشۈپتۇ.

ئۇلار چىغلارنىڭ دالدىسى بىلەن مېڭىپ ئۆڭكۇرگە يېقىنلاپ كەلدى. ئۆڭكۇرنىڭ ئەتراپىدا ئادەم كۆرۈنمەيتتى. ئېشەك ئۆڭكۇرنىڭ پەس تەرىپىدىكى چىغلىققا باغلاپ قويۇلغاندەك كۆرۈنەتتى. ھايۋان دېگەن شۇ – دە، ئىگىسى نېمە غەمدە، نېمە كويدا؟ بىلمەيدۇ – دە؟ ئۇ ئېشەك ئۇلارنىڭ كەلگەنلىكىنى سېزىپ قالدى بولغاي، ئۇلار تەرەپكە قاراپ قۇلاقلىرىنى دىڭشىدە تىك قىلىپ ھاڭراشقا باشلىدى. ئىككىسىنىڭ قورقۇنچتا پۇت – قوللىرى لاغ – لاغ تىترەپ، كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتتى. ئالاقزادە بولۇپ چىغنىڭ دالدىسىغا كىرىۋېلىپ، يەرگە چىڭ چاپلىشىپ يېتىۋالدى. ھېلىمۇ خۇداغا شۈكرى، بىرەر ئادەم چىقىپ ئۇيان – بۇيان قارىمىدى قويمىدى. ئۇلار شەپە چىقارماي ئاستا مېڭىپ ئېشەكنىڭ قېشىغا كەلدى. خۇرجۇن، كۆرپىلەر يەنە ئاۋالقىدەكلا ئارتىقلىق يېتى تۇراتتى. خۇرجۇننىڭ ئىزمىسى يېشىلمىگەن، توقۇمغا قولمۇ تەگمىگەنىدى.

«نەشە خۇمارى تۇتۇپ، نەپسى تاقىلداپ تۇرالماي قالغانىكەن، نەشىنى كۆرۈپلا خۇددىنى يوقىتىپتۇ. كېلىپلا ئۆزىنى ئېتىپتۇ ئۆلگۈرلەر!» دەپ ئويلىدى باقاخۇن. شۇ ئاردا ئەنجانباي شەپە چىقارماي تېز – تېز مېڭىپ، ئۆڭكۇرنىڭ يېنىغا بېرىۋالدى. باقاخۇن ئۇنى توسۇۋالالمىدى، ھەتتا شەرەتلەپ «ھاي!» دېيىشكىمۇ ئۇلگۈرەلمىدى. ئۇنىڭغىچە ئەنجانباي بىر ياندىن يامىشىپ چىقىپ، ئۆڭكۇرنىڭ ئىچىگە قاراشقا باشلىدى. باقاخۇن تىت – تىت بولۇپ، «ئاپلا، چاتاق بولدى!» دەپ ئويلاپ، لېۋىنى چىشلەپ داڭقېتىپ تۇرۇپلا قالدى. ئەنجانباي ئۆڭكۇرنىڭ ئاغزىدا ئۇزاق تۇرمىدى، تېزلا يېنىپ چۈشتى. ئۇلار

ئېشەكنى يېشىپ، ئەندىشە بىلەن پات ـ پات ئارقىسىغا قاراپ قويۇپ، كەلگەن يولى بىلەن مېڭىپ يېنىپ كەلدى. توختىخان بىلەن بالىلار ساقلاپ تۇرغان جايغا ئاز قالغاندا، باقاخۇن ئوغلىغا كايىدى:

— نېمىشقا ئۇنداق قارامليق قىلىسەن؟ تۇتۇلۇپ قالساق ئۇلاردىن تىرىك قۇتۇلالامدۇق؟! ئۇ چاغدا ئاناڭ بىلەن ئاكا ـ ئۆكىلىرىڭ بۆرە، قاغا ـ قوزغۇنلارغا يەم بولۇپ تۈگىشىپ كەتمەمدۇ؟! قاپاقۇاش!

ئەنجانباي خىجىل بولۇپ شۇك بولۇپ قالدى. لېكىن، قىلغىنىغا پۇشايمان قىلمىدى. دادىسىنىڭ كۆزىگە تەلمۈرۈپ قاراپ تۇرۇپ، تەمكىنلىك بىلەن جاۋاب بەردى:

— بىز يېتىپ بارغاندا بىرەر ئادەم كۆرۈنمىدى، ئۆڭكۈرنىڭ ئىچىدىنمۇ بىرەر ئاۋاز ـ تاۋۇش ئاڭلانمىدى. كۆڭلۈمگە گۇمپىدە گۇمان چۈشتى. ئۇلار بىزنىڭ كەلگەنلىكىمىزنى ناۋادا سېزىپ قالغان بولسا، بىزنى بابلاپ تۇتۇۋېلىش ئۈچۈن باشقا جايدا مارىلاپ تۇرۇۋاتامدىكىن؟ دەپ ئويلاپ ئۆڭكۈرنىڭ ئىچىگە قاراپ باققۇم كەلدى. ئۇلار ھەممىسى ئۆڭكۈرنىڭ ئىچىدە ئىكەن، مەستلىكتە ئوڭتەي ـ توڭتەي يېتىپ ئۇخلاپ كېتىشىپتۇ، مېڭىنى تەپسىمۇ تۈيمايدۇ. ئۇلارنىڭ ئۇ ھالىغا قارىغاندا ئەتە مۈشۈ چاقىسىچىمۇ ئويغانماي ئۇخلاۋېرىدىغان ئوخشايدۇ. باش ـ ئاياغلىرىدا چىلىملار تۇرىدۇ. يەنە قىپقىزىل بىر ياتا گۆش بىر يانغا تاشلاقلىق تۇرىدۇ. قارىغاندا قوتاز گۆشىدەك قىلىدۇ. ئاچچىقىمدا ھەممىسىنى ئۈجۈقتۇرۇۋېتەي دەپتىم، لېكىن ئۆزۈمگە ھاي بېرىپ توختاپ قالدىم. نامەردلىك بولمىسۇن دېدىم، ئۇخلاپ قالغان ئادەمنى ئۇرۇش نامەردلىك بولىدۇ. ئۆلۈكنى ئۇرغانغا ئوخشاش. مەرد ئادەم ئۇنداق قىلمايدۇ. ئوچۇق ـ ئاشكارا بولىدۇ، ئوچۇق مەيدانداً ئېلىشىدۇ. «مەردنى مەيداندا سىنا» دېگەن شۇ ـ دە، بولمايدىغان بولسا ۋاي ـ ۋۇي،

ئۆڭكۇرنىڭ ئالدىدىكى كاللامدەك ھەر يوغان تاشلار بىلەن ئۇ ئەبلەخلەرنىڭ كاللىسىنى ھاي ـ ھوي دېگۈچە يانچىپ تاشلايتتىم. ئۇلار بىزنىڭ كەلگەنلىكىمىزنى سېزىپ قالغان بولسىمۇ مەيلىدى، بۇ كەڭرى مەيداندا بىر قەپەس ئېلىشاتتۇق، ئوبدانلا تېتىيتۇق. ئەتىگەن ئالدىمىزنى توسۇۋالغان چاغدا ئاچچىقىم تازا كەلدى، بىر ئېلىشاي دېدىم، لېكىن سىلەرنى ئويلاپ ئۆزۈمنى بېسىۋېلىپ شۇك تۇرۇۋالدىم.

— بولمىسىچۇ؟ بىزنى ئويلىمىغان بولساڭ قانداق قىلاتتىڭ دەيمەن؟

— ئەدىپىنى بېرەتتىم.

— قانداق بېرەتتىڭ؟

— تاغنىڭ ئۈستىگە چىقىۋېلىپ، تاشلار بىلەن كاللا ـ مالليسىنى يېرىپ تاشلايتتىم. ھەرگىز تۇتۇق بەرمەيتتىم.

— سەن بەك نوچىغۇ؟

— مەن سېنىڭ بالاڭ ـ دە.

باقاخۇن ئوغلىنىڭ بۇ گەپلىرىنى ئاڭلاپ ئەقلى ھەيرانۇھەس قالدى. ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ ئوغلىنى ھازىرلا كۆرۈۋاتقاندەك ئۇنىڭ باش ـ ئايىغىغا قاراپ تۇرۇۋېلا كەتتى: «توۋا، كىچىككىنە تۇرۇپ گېپىنىڭ يوغانلىقىنى قارىمامدىغان بۇنىڭ، ‹ئۆزى مۇشتەك، كاللىسى قوش مۇشتەك› نېمە دېگەن بەكۋاشلىق، نېمە دېگەن قارام! شۇنداق بولسىمۇ خېلى جىگىرى بار ئادەم بولىدىغان ئوخشايدۇ. ھازىرقى زامانداۋ شۇنداق ئادەم بولمىسا بوزەك ئېتىدۇ، كۇن ئالالمايدۇ!

كەچ كىرىپ كۇن ئولتۇرۇشقا ئاز قالغاندى. ئۇلار تېز ـ تېز مېڭىشقا باشلىدى.

توختىخان تاقەتسىزلىك بىلەن ئۇلارنى ساقلاپ تۇرغاندى. قاراڭغۇ چۈشۈپ قالغان بولسىمۇ بۇلاڭچىلارنىڭ يەنە قوغلاپ كېلىشىدىن ئەنسىرەپ ئۇلار دەرھاللا يۇرۇپ كەتتى.

X X X

ئاي چىقتى. يۇلتۇزلارمۇ قويۇق ئىدى. لېكىن، يورۇقلۇقنى تاغلار توسۇۋالغانلىقتىن ئاسمان يورۇق، ئۇلار ماڭىدىغان يول قاراڭغۇ ئىدى. يولنىڭ تارلىقىدىن بىرنىڭ ئارقىسىدىن يەنە بىرى قاتارى تىزىلىپ ماڭمىسا بولمايتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە يول تولىمۇ ئېگىز - پەس، ئوڭغۇل - دوڭغۇل ئىدى. يىقىلىپ - قوپۇپ، ئۇرۇلۇپ - سوقۇلۇپ كېتەتتى. ئۇلار شۇ هالدا مېڭىپ هېرىپ هالى قالمىدى. تاڭ سۈزۈلۈشكە ئاز قالغاندا بىر دوقمدا ئولتۇرۇپ هاردۇق ئېلىشتى. بالىلار ئولتۇرۇپلا جاي - جايىدىلا ئۇخلاپ قېلىشتى. شۇ چاغدا باقاخۇن ئۆزىگە يۆلىنىپ ئۇخلاۋاتقان ئەنجانباينىڭ بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ، ئۇنىڭ تۇنۇگۈن كەچقۇرۇن دېگەن هېلىقى گەپلىرىنى توختىخانغا بىرمۇ بىر سۆزلەپ بەردى. توختىخان ئۇلۇغ - كىچىك تىندى.

— هەي... نېمە ئىلاجى بار دەيلا، بۇ بالا دېگىنىنى قىلىدىغان، كۆڭلى تارتمىغان ئىشنى زورلىسىمۇ قىلمايدىغان، خۇدىكى چوڭراقلارغا ئۆزىدىن چوڭ بولسىمۇ زادىلا سالام قىلمايدىغان كاج ئادەم بولۇپ قالدى. ئۆتكەن يىلى، هە، ئۇ چاغدا سىلى ئۆيده يوق ئىدىلە، ئۇنىڭ بىر ساۋاقدىشىنىڭ پۇتىنى، غۇلامىدىن خان قانجۇقنىڭ ئىتى چىشلىۋاپتىكەن، بۇ بالا ئۇ ئىتنى بىر كۈن قوغلاپتۇ. ئاخىر تۇتۇۋېلىپ چىشىنى چېقىۋېتىپتۇ. بىر هەپتە كىر - قاتلىرىنى يۇيۇپ بېرىپ، يالۇۋۇرۇپ ئاران تەستە ئۇلارنىڭ جېدىلىنى پەسلەتتىم. يەنە تېخى هېلىقى تۇل خوتۇن ساربخان بۇۋىنىڭ بىر جۇجىسىنى سار ئېلىپ قاچقانىكەن، بۇ كاج بالا ئاشۇ سانى تۇتىمەن دەپ بىر هەپتە هەپىلەشتى. ئاخىر تور تۇتۇپ، تورنىڭ يېنىغا بىر توخۇنى باغلاپ قويۇپ يۇرۇپ ئۇ سانىمۇ تۇتۇپ ئۆلتۇرۇۋەتتى. ۋاي - ۋۇي! دەپ كەلسەك ئىش تولا. ئۇ چاغدا سىلى ئۆيده يوق، هەممە بالاغا

يالغۇز مەنلا قالغانىدىم. يەنە تېخى كەمبەغەللەرنىڭ بالىلىرىغا باش بولۇۋېلىپ، باينىڭ بالىلىرى بىلەن سوقۇشقان، مۇشتلاشقان... ۋاي - ۋۇي! كۈندە جېدەل سوراپ كۈنۈم كەتكەن. شۇنداق بولسىمۇ بۇ بالىنىڭ ئوتى باشقىچە. يۈرىكىم گۈر - گۈر كۆيىدۇ. ئەس يادىم مۇشۇ بالىدىلا قالىدۇ. «يامانىنىڭ ئوتى يامان بولىدۇ» دېگەن تەمسىل بىكارغا ئېيتىلمىغانكەن. ئۇنىڭ ھازىرقى مۇشۇ ئەلپازىدىن قارىغاندا، تۇتسا سېپى بار ئادەم بولىدىغان ئوخشايدۇ. ئىلاھىم شۇنداق بولغىدى، خۇدايىم مۇرادىغا يەتكۈزگىدى. مەيلى نېمىلا بولمىسۇن سىلىگە ئوخشاش بەدبەختە ئەركەك تۇكى بار، نوچى ئادەم بولۇشىدا گەپ يوق.

— شۇنداق. سىلىنىڭ سۈتلىرىنى ئىمىپ چوڭ بولدى. ئۇمۇ سىلىگە ئوخشاش شەرەنداز - چېچەن ئادەم بولۇشىدا گەپ يوق.

— ۋۇي! - ئۇلار چۆچۈپ ئەنجانبايغا قاراشتى، - ئويغىنىپ كېتىپسەن - دە؟

— . . . . . .

قىيالىق پەسلىگەنسېرى يولمۇ كېڭەيدى. دېمى تۇتۇلۇشمۇ ئازلىدى، باشمۇ قايمىدى. ئەمدى ھېلىقى ھەيۋەتلىك ئېگىز تاغلار ئارقىدا قالغانىدى. ئۇلار بارغانسېرى پەسلەپ بىر تاغنىڭ ئايلانمىسىدىن ئۆتكەندە، ئالدى تەرەپتە كەڭرى بىر ئېقىن كۆرۈندى. چوڭ - كىچىك ھەممىسى خۇشاللىقتا قەشقەر تەرەپكە قاراپ تەڭلا توۋلىۋەتتى.

— ھاي - ھۇي! ھاي - ھۇي! ھاي - ھۇي! . . .

— ئاھ! . . . ئۆز تەۋەلىكىمىزگە كېلىپ قاپتۇق! . . .

ئېقىن خوپ كەڭ ئىدى. بۇ قاشتا تۇرۇپ توۋلىسا، ئۇ تاشقا ئاران ئاڭلىناتتى. لېكىن، ئانچە چوڭقۇرەك كۆرۈنمەيتتى، خۇددى گىل سۈيىدەك قىزغۇچ پوركاپ لاي سۇ تەكشى يېيىلىپ

ئاستا ئاقماقتا ئىدى. چوڭقۇر ـ دۆڭ جايلىرىنى مۇنداق قاراپلا بىلگىلى بولمايتتى، شۇنداق بولسىمۇ ئۇلار تەۋەككۇل قىلىپ «بىسمىللا» دەپ، بىر ـ بىرىنىڭ قوللىرىنى چىڭ تۇتۇپ سۇغا كىرىشتى ـ دە، تەكشى ئېقىۋاتقان دۆڭرەك جايلىرىنى پەملەپ مېڭىشتى. ھەر ھالدا ئانچە چوڭقۇرمۇ ئەمەسكەن، چوڭقۇر دېگەن يەرلىرىمۇ يوتىدىن ئاشمىدى.

ئۇلار تىنچ ـ ئامان ھالدا ئۇ باشقا چىققاندا كۈن ئولتۇرايلا دەپ قالغانىدى. بىردەمدىلا زاۋال بولدى. ئۇلار قونغۇدەك ئەپلىكرەك جاي ئىزدەپ بىر داۋاندىن ئايلىنىپ ئۆتۈشتى. ئىككى تاغ ئارىسىدىكى ئوچۇقچىلىققا چۈشۈشتى. باقاخۇن ئۇچ پۇتلۇق داڭقانىنى كۆتۈرۈپ يەنە ئارقىسىغا ياندى، ھېلىقى ئېقىنغا بېرىپ تولدۇرۇپ سۇ ئېلىپ كەلدى. ئوتۇندىن غەم قىلمىسىمۇ بولاتتى، قولىنى ئۇزاتسىلا قۇرۇق ئوت ـ چۆپ چىقاتتى. توختىخان ياغلىققا يۆگىۋالغان قۇرۇتۇلغان ئۇگرە بىلەن يانچۇقىغا سېلىۋالغان تۆت تال چامغۇردا سويۇق ـ سىلەك ئاش ئەتتى. ئاش پىشتى، لېكىن. خېلى ئۇزۇنغىچە ئىچىشمىدى. قۇم ـ لايلىرى تېگىگە ئولتۇرۇپ سۇزۇلگەندىن كېيىن ئىچىشتى. گىرىچ ـ گىرىچ قۇم چاينىسىمۇ ھېچ كىشى غەم قىلمىدى. پايانسىز كۆك ئاسماندا سانسىزلىغان يۇلتۇزلار چىمىرلايتتى. ئاي يورۇقىدا بالىلار داق ـ داق قاتتىق، ئېگىز ـ پەس يەرگە سېلىنغان كىگىزدە كىيىملىرى بىلەنلا يېتىپ ئۇخلاپ قېلىشقانىدى. تاغدەك يۆلەنچۇكى بولغان ئانا بىلەن دادا يېنىدا تۇرسا، ئۇلار نېمىدىن ئەنسىرەيتتى؟ غېمىدە يوق پۇشۇلدىشىپ سوت ئۇيقۇسىدا ئۇخلىماقتا ئىدى. ئالدى پۇتلىرى چېتىلىپ قويۇلغان ئېشەك ئوت ـ خەس ئىزدەپ دىڭگوكلاپ مېڭىپ كىرىسلىتىپ ئوت يەيتتى.

باقاخۇن غەمدە ئىدى. بۇ يەرگىچىغۇ سالامەت كېلىۋالدى. ئۇ تەرەپ قانداق بولار؟ قايسى تەرەپ بىلەن ماڭسا خەتەرگە

ئۇچرىماس؟ . . . خۇدايىم ساقلا، خېيىم ـ خەتەرگە ئۇچرىماس. يۇرتىغا بېرىۋالسا، سالامەت بولسا، يېتىمچىلار بىلەن توختىكام يوللۇق تۇتقان پۇللارغا ئاز بولسىمۇ زېمىن سېتىۋالسا، بالىلىرىنى ئاچ ـ توق قويماي چوڭ قىلسا. . . ئۇ يېرىم كېچىگىچە شۇ خىياللار بىلەن ياتتى. ئۇخلاش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. بۆرىلەر ۋە باشقا يىرتقۇچ ھايۋانلار مۇشۇ ئەتراپتا تولا دەپ ئاڭلىغانىدى. باقاخۇن ئۇزۇن ساپلىق چوڭ پالتىسىنى چىڭ تۇتتى. قىسقا ساپلىق كىچىك پالتىسى بىلىگە قىستۇرۇلغانىدى. ئۇ خىيال سۈرۈپ ياتقاندا يىراقتا بىر يەردە سۇنىڭ شىرىلدىغان ئاۋازى ئاڭلاندى. ئۇ تېخىمۇ دىققەت بىلەن قۇلاق سالدى. شىرىلداش ئۇلار كەلگەن تەرەپتىن ئەمەس، كۈنچىقىش تەرەپتىن ئاڭلاندى. تازا زەن سالغانىدى نازۇك شىرىلداش يېقىنلا يەردە ئاڭلانغاندەك بولدى. ئۇ ئورنىدىن تۇردى. سۇ شىرىلدىغان تەرەپكە قاراپ ماڭدى. ئالاھازەل 50 ـ 60 قەدەمدەك ماڭغانىدى. ئۆڭ ئورنىدىكى يوغانلا بىر تاشنىڭ تېگىدىن شىرىلداپ چۈشۈپ ئېقىۋاتقان بىلەكتەك سۈپسۈزۈك سۇنى كۆردى. يا ھەزرىتى! خۇدانىڭ قۇدرىتىنى. ئۇ قانغۇچە ئىچتى. بىردەم ئولتۇرغاندىن كېيىن يېنىپ كەلدى. سوزۇلۇپ ياتتى. بىر ۋاقىتتا ئاتنىڭ كىشنىشى ئاڭلانغاندەك قىلدى. باقاخۇن قۇلىقىنى دىك تىكىپ تىڭشىدى. دېگەندەك ناھايىتى يىراقتىن ئاتنىڭ سوزۇپ ـ سوزۇپ كىشنىشى ئاڭلاندى. باقاخۇن يەنە خېلى ئۇزۇنغىچە تىڭشاپ باقتى. لېكىن، قايتا ئاڭلانمىدى. ئىش قىلىپ قانداقلا بولمىسۇن تاغنىڭ ئۇ تەرەپلىرىدە ئات بار، ئادەمۇ بار، يېقىن ئەتراپتا چارۋا باقىدىغانلار بولسا كېرەك. بەزىدە تېخى تۇرۇپ ـ تۇرۇپ بۆرىلەرنىڭ قورقۇنۇچلۇق ھۇۋلاشلىرى ئانچە ـ مۇنچە ئاڭلىنىپمۇ قالاتتى. زومەھەللىدە باقاخۇننىڭ كۆزى ئۇيقۇغا ئىلىنىپ قالدى، غەپلەت ئۇيقۇسى ئۇنى ئىلكىگە ئالدى. دېمىسىمۇ بىر نەچچە كۈندىن بېرىكى ئۇيقۇسىزلىق، يول

ئازابى ئۇنى خېلى ھالسىراتقاندى. ئۇيقۇچىلىقتا ئېشەكنىڭ ھاڭرىغانلىقىنى ئاڭلىغاندەك قىلدى. بىر چاغدا توختىخان ئۇنى جەينەكلەپ ئويغاتتى.

— ھوي - ھوي! قوپسىلا ئېشەك كۆرۈنمەيدۇ.

باقاخۇن كۆزىنى ئاچتى. چاچراپلا ئورنىدىن تۇردى، تاڭ ئاتقان، كۈن قىزىرىپ چىققاندى. ئۇ ئۇيان - بۇيان قارىدى، دېگەندەك ئېشەك ھېچ يەردە كۆرۈنمىدى. بىر ھازا ئىزدىدى. ئاخىرى خېلى يىراقتىكى بىر قۇرۇق جىلغىنىڭ ئىچىدىن ئۇنىڭ ئاغامچىدا چېتىپ قويۇلغان ئىككى پاچىقى بىلەن سۆڭەكلىرى ئۇچرىدى. ئېشەك بۆرىلەرگە يەم بولغانىدى.

ئاھ خۇدا! جېنىمىز ئامان قاپتۇ، پاناھىڭدا ساقلىغىنىڭغا شۈكرى!

X X X

ئۇلار خۇرجۇن، قاچا، كىگىز - كۆرپىلەرنى كۆتۈرۈپ نەچچە داۋانلاردىن ئاشتى. باقاخۇن كۆتۈرۈۋالغان سۇ چايقىلىپ، ئىچىلىپ تۈگىدى. چۈش بولغاندا ھېرىپ، ئۇسساپ بولالماي ئىككى تاغ ئارىسىدىكى بىر ئوتلاقتا توختاشتى. شالاڭ ئارچىزارلىق تاغلار يېقىنلا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. باقاخۇن شۇ تەرەپلەردىن سۇ تېپىلىپ قالارمىكىن، دېگەن خىيال بىلەن ئەنجانبايىنى ئەگەشتۈرۈپ سۇ ئىزدەپ كەتتى. توختىخان باشقا بالىلىرى بىلەن بىللە قېلىپ ئۇلارنى خېلى ئۇزۇن ساقلىدى. ئۇسسۇزلۇقتىن كالپۇكلىرى گەز باغلاپ، سىزىق - سىزىق يورۇقلار پەيدا بولدى. سۇ تۈگۈل، باقاخۇننىڭ ئۆزىدىنمۇ دېرەك يوق. توختىخان تىت - تىت بولدى. ئۇنىڭ پەمىچە باقاخۇن كەتكەندىن كېيىن ئەرگە يارىماس - لايپاش خوتۇن بولسىمۇ، شۇ چاققىچە ئۇچ قېتىم ئاش پىشۇرۇپ بولاتتى. نېمە بولغاندۇ؟

خۇدايىم ئۆزۈڭ ساقلا. جۇمەخۇن ئىزدەپ باراي دېگەنسىدى، توختىخان قويمىدى. شۇنچە جىق تاغلار ئارىسىدا نەدىن ئىزدەيدۇ، نەگە كەتتى، نەگە ئەمەس، كىم بىلىدۇ؟ كۇن ئولتۇرۇشقا ئاز قالدى. ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق؟ توختىخاننى غەم باستى. ئۇ ئۇلار كەتكەن تەرەپكە قاراپ قايغۇرۇپ تۇرغاندا يىراقتىن باقاخۇن كۆرۈندى. ئۇ بىر ئادەمنى يۇدۇپ كېلىۋاتقاندەك قىلاتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئەنجانباي بىر مىلتىقنى ئۆشنىسىگە ئېسىپ، داڭقاننى كۆتۈرۈپ ئەگىشىپ كېلىۋاتاتتى. توختىخان چۆچۈپ كەتتى، ھاڭ - تاڭ قېلىپ تۇرۇپلا قالدى. باقاخۇن ئۇ ئادەمنى پەم بىلەن كىگىزگە يانتۇزدى. ئۇ ئادەمنىڭ يىرتىلىپ تىتما - كاتاڭ بولۇپ كەتكەن كىيىملىرى قېتىپ كەتكەن قان داغلىرى بىلەن ئالا - بۇلا بويۇلۇپ كەتكەنىدى. تاش تىلىۋەتكەن، دەرەخ پۇتاقلىرى غاجىۋەتكەن بەدەنلىرىدىن تېخىچە قان تەپچىپ تۇراتتى. كۆزلىرىنى ئاچالماي «ئىھ - ئىھ!» دەپلا ئىنجىقلايتتى.

— ئاسمان - پەلەك تىك قىيانىڭ قاپ بېلىدىكى ئارچا دەرىخىگە پۇتى ئاسمانغا، بېشى يەرگە بولۇپ، ئىلىنىپ قالغانكەن. تاغدىن يىقىلىپ چۈشكەن ئوخشايدۇ، قىيانىڭ تېگىدە ئىگەر، يۈگەنلىك بىر ئاق ئاتنىڭ ئۆلۈكى تۇرىدۇ. ئاۋۇ يانچۇقىنى شاخ ئىلىۋېلىپ يىرتىۋەتكەنكەن، بىر مۇنچە پۇللىرى چىقىپ چېچىلىپ قاپتۇ، يىغىپ ساق قالغان يانچۇقىغا يەنە سېلىپ قويدۇم. خەنزۇدەك قىلىدۇ. قارىمامدىغان بېشىدىكى چېچىنى، خۇددى قىز بالىلارنىڭ كوكۇلىسىغىلا ئوخشايدۇ، كىيىمىمۇ شۇنداق. ھۆكۈمەتنىڭ ئادىمىدەك قىلىدۇ. بۇ تاغدا نېمىش قىلىدىكىنتاڭ.

توختىخان ئۇ ئادەمگە بىردەم قورقۇمسىراپ قاراپ تۇردى - دە، بېشىدىكى روملى بىلەن ئۇنىڭ يۈز - كۆزلىرىدىكى توپا - چاڭلارنى سۈرتتى، يارىلىرىنى تازىلىدى.

قارىغاندا ئادەمنىڭ ساق يېرى يوق ئىدى. توختىماي ئىنجىقلايتتى. باقاخۇن ئۇ ئادەمنىڭ بېشىنى يۆلىدى. توختىخان داڭقاندا ئۇنىڭغا سۇ ئىچكۈزدى. ئۇ ئادەمنىڭ ئىنجىقلىشى ئاستىلاپ، قىسىق كۆزلىرىنى موللىدە ئاچتى، يەنە يۇمدى، خېلىدىن كېيىن يەنە ئاچتى. ئەتراپىغا جانسىز قاراپ ئۇلارنى كۆرۈپ چۆچۈدى ـ دە، شۇ ھامان كۆزىنى يۇمۇۋالدى.

— ھۆكۈمەت ئادىمى ئوخشايدۇ، بولمىسا بۇ تاغدا خەنزۇ نېمىش قىلىدۇ. تېخى ماۋۇ مىلتىقمۇ ھۆكۈمەت مىلتىقى ئىكەن، ئوۋ مىلتىقى بۇنداق بولمايدۇ.

— ئاپلا، مۇشۇ ئادەملەردىن قېچىپ يەنە مۇشۇلارغا ئۇچراپ قالدۇقمۇ نېمە؟

— تاشلىۋېتىپ كەتسەك ھېلىلا بۆرە يەپ بولىدۇ. بوپتۇ، بۇمۇ خۇدايىمنىڭ بەندىسى ئىكەن. كۆڭلىگە ئىنساپ بېرەر. پېشانىمىزگە كەلگەننى كۆردۇق. ئېلىۋالسا شۇ پۇلنى ئېلىۋالا، ھايات ئادەمنى تاشلىۋېتىشكە ئادەمنىڭ كۆڭلى قويمايدۇ، ھەي نەگىلا بارساق شۇ پېشكەللىك! ساقلاپ باقايلى، قېنى نەدىن كەلدىكىن؟

ئۇ ئادەم يەنە كۆزىنى ئاچتى. ئەيىپ ـ ئەيىپ دەپ بېشىنى كۆتۈرمەكچى بولدى، لېكىن كۆتۈرەلمىدى. باقاخۇن ئۇنى يۆلىدى. ئۇ ئادەم چۆچۈپقىنا ھەممەيلەنگە بىردىن ـ بىردىن قاراپ چىقتى، ئاندىن ئۇيان ـ بۇيانغا تىكىلدى. يېنىدىكى مىلتىققا كۆزى چۈشتى. قولىنى مىلتىققا سوزماقچى بولدى، لېكىن ئەيىپ دەپ ئىڭراپ سالدى. ئۇنىڭ بىر بىلىكى سۇنغان، يەنە بىر بىلىكى سۇنمىغان بولسىمۇ خېلى قاتتىق زەخمە يېگەنىدى. ئۇ باقاخۇنغا تىكىلدى، كۆزى بىلەن مىلتىقنى ئىشارەت قىلدى.

— خۇي[1] بۇ خۇي؟ باقاخۇن دادىل جاۋاب بەردى.

— خۇي.

---

① خەنزۇچە بىلەمسەن، بىلمەمسەن، دېگەن مەنىدە.

— خاۋ! تەي خاۋلياۋ. نو... نىگە سەن، دا!

— ھە، نېمە دەپ كالدۇر - كۇلدۇرلىشىسلەر؟ نېمە دەيدۇ؟ راست بۇلارنىڭ زۇۋانىنى ئاز تولا بىلىمەن دېگەندەك قىلاتتىلە، — دېدى توختىخان ئېرىگە.

— نېمە دەيتتى؟ مىلتىق ئاتالامسەن دېدى. ئەسكەرلەرنىڭ مىلتىق ئاتقانلىقىنى تولا كۆرگەنىدىم. ئاتالايمەن دېدىم. ئالدىمىزدىكى ئاۋۇ تاققا قارىتىپ ئاتقىن دېدى.

— مەن، مەن، دادا، مەن ئاتاي. خوش بولۇپ كېتەي مېنى ئاتقىلى قويغىنا، - ئەنجانباي دادىسىغا تەلمۈرۈپ تۇرۇپ مىلتىققا ئېسىلدى. باقاخۇن بۇ چاققىچە بالىسىنىڭ پەقەتلا رايىنى ياندۇرمىغانىدى. شۇڭا:

— ھە، بوپتۇ. ئاتساڭ ئات. مۇرەڭگە تاقاپ تۇرۇپ ئات. بولمىسا ئارقاڭغا ئۇچۇپ كېتىسەن.

— ماقۇل، ۋاي دادا، خاتىرجەم بولغىنە. ئەسكەرلەردىن ئاغىنەم بار ئىدى، شۇلار مىلتىق ئېتىشنى ئۆگىتىپ قويغان.

ئەنجانباي شۇنداق دەپلا مىلتىقنى قولىغا ئالدى - دە، 10 - 15 قەدەمدەك نېرىغا يۇگۇرۇپ بېرىپلا ھېلىقى تاغ تەرەپكە قارىتىپ پوڭ - پوڭ ئىككى پاي ئوق چىقاردى. مىلتىق ئاۋازى تاغلارنى لەرزىگە سالدى. ئۇنىڭ ئەكس ساداسى تاغ ئارىسىدا خېلى ئۇزۇنغىچە ياڭرىدى.

ئۇلار خېلى ئۇزاق ساقلاشتى، كۈنمۇ كىرىپ كېتەي دەپ قالدى. شۇ چاغدا ھېلىقى خەنزۇ ئادەم يەنە: «دا- دا!» دېدى. ئەنجانباي يەنە ئىككى پاي ئوق ئاتتى. كۈن كىرىپ كەتتى، گۇگۈم چۈشتى. دەل شۇ چاغدا ئاتلارنىڭ تاقىراقلىغان تۇياق ئاۋازى ئاڭلاندى. باقاخۇن ئاۋازنىڭ بارىچە ئۇنلۇك توۋلىدى:

— ھاي - ھاي!... — ھاي - ھاي!...

ئۇچ ئاتلىق ئادەم ئۇلار تەرەپكە ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ كەلدى.

X X X

ئۇلار ئون نەچچە كۈنلۈك يول ئازابىدا بەك ھېرىپ - چارچاپ، ئۇيقۇسىراپ كەتكەنلىكىدىن تاك ئانقانلىقىنىمۇ تۇيماي مىلىق - مىلىق ئۇخلاپ كېتىشتى، كۈن نەيزە بويى ئۆرلىگەندىلا ئاندىن ئورنىدىن ئارانلا تۇرۇشتى. ئىشكىنىڭ يېنىغىلا سۇ تولدۇرۇلغان چېلەك - چەينەكلەر توختىتىپ قويۇلغانىدى. ۋاقچە بولۇپ قالغان بولسىمۇ تاھارەت ئېلىپ نامازلىرىنى ئوقۇشتى. شۇ چاغدا ھەربىيچە كىيىنگەن بىر قىرغىز پەتنۇسقا تىزىلغان قاچىلاردا ھورى چىقىپ تۇرغان شورپىلارنى ئەكىرىپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا قويدى.

— ھە، ھاردۇقلىرىڭىز چىقىپ قاپتىمۇ؟ بېگىم سىلەردىن بەك خۇرسەن. سەھەردىلا شەھەرگە دوختۇرغا بارماقچىدى، سىلەر بىلەن كۆرۈشۈپ ئاندىن ماڭىدىغان ئوخشايدۇ، گېپىي بارەك. قېنى بېقىڭلار، پاخلان شورپىسى، ئالاھىدە سىلەرنى دەپ سويدۇق. تاماقتىن كېيىن مەن بىلەن كۆرۈشسۇن، دەيدۇ. ئاچچىقى بەك يامان بەگ ئىدى. ئىككى - ئۈچ يىلدەك بولدى. ئاچچىقى يامان، تولا چېچىلىدىغان بولۇپ قالدى.

— بېگىم؟ نەنىڭ بېگى؟

— مۇشۇ قاراۋۇلخانىنىڭ بېگى.

تاماقتىن كېيىن باقاخۇن بەگنىڭ ھۇجرىسىغا كىرگەندە ئۇ ياستۇققا يۆلىنىپ ياتاتتى. ئۇ باقاخۇننى كۆرۈپ كۈلدى. بېشى بىلەن كارىۋات يېنىدىكى ئورۇندۇقنى كۆرسىتىپ ئولتۇرۇشقا ئىشارەت قىلدى.

— ياخشىمۇ سىز؟ تاماق يېدىڭىزمۇ؟

— يېدۇق. بىر ئاز ياخشى بولۇپ قالدىلىمۇ؟

— ھە، سەل يامان ئەمەس، ئىش قىلىپ تۆنۈگۈنكىدىن خېلى ياخشى. ئوڭ قولۇم سۇنۇپتۇ. پۇتلىرىمنىڭ قايسىسى

ساق، قايسىسى زەخمە يېدى، بىلگىلى بولمايدۇ، ئىششىپ كېتىپتۇ، مىدىراتقىلىمۇ قويمايدۇ. پېشكەللىك - پېشكەللىك!

— بېگىم، بۇ نېمە بولۇپ؟

— ھەي، نېمە بولاتتى. كۆڭلۈم يېرىم. يۇرتتا ئاتا - ئانام، خوتۇن - بالىلىرىم قالغان. ئون يىل بولدى، كۆرۈشەلمىدىم، سېغىنىپ كەتتىم، ياكى خەت - خەۋىرى يوق. ئىچىم تىتىلداپ بەكمۇ بىئارام بولىمەن. ئۆزۈمنى بېسىۋېلىش ئۈچۈن ھەر كۈنى ئۇ تاغ، بۇ تاغقا چىقىمەن، ئۇنى - بۇنى ئېتىپ ئوۋ ئوۋلاپ دېگەندەك كۆڭلۈمنى خوش قىلىمەن. ئوۋغا كۆنۈپ قاپتىمەن. كۈنۈم يەنە شۇ غەم بىلەن تۆنۈگۈن جەنۇبىي تاغقا چىققانىدىم. بىر ئارقار ئۈچرىدى، قوغلاپ يىراقتا كېتىپ قاپتىمەن. بىر يەردە ئۇنى يېتىۋېرۈپ قويدۇم، نەگە كەتكەندۇر دەپ ئۇيان - بۇيان قاراپ خېلى ئۇزۇن تۇرۇپ قالدىم. ئېتىم تۇيۇقسىزلا قاتتىق كىشنەپ، سەكرەپ، چىچاڭشىپ كەتتى. شۇئاندا كۆزۈم ئاتنىڭ ساغرىسىغا چۈشۈپ قالدى. تولۇم چاشقاندىنمۇ يوغان ئاچىماق قۇيرۇقلۇق بىر نەرسە ئاتنىڭ ساغرىسىغا چاپلىشىۋاپتۇ. ئۆزۈمنى تاشلاپ بولغۇچە ئات بەك چىچاڭشىپ كېتىپ، ئۇنىڭ بىلەن قوشۇلۇپلا ھاڭغا چۈشۈپ كەتتىم. سىزگە ئۇچرىمىغان بولسام ياكى بۆرىگە يەم بولاتتىم، ياكى شۇ يەردىلا تۇگەشكەن بولاتتىم. رەھمەت، ھاياتىمنى قۇتقۇزۇپ قالدىڭىز، ھە، سورىۋالاي. سىز قايسى يۇرتتىن؟ تېخى ئىسمىڭىزنمۇ بىلمەيمەن.

— ئوپالدىن. ئىسمىم باقاخۇن.

— ھە، باقاخۇن - باقاخۇن. ئوپالمۇ بەلەن يۇرت، بۇ يەرگە يىراق ئەمەس. ئۇ يەردىكى لەڭزىگە پات - پات بېرىپ تۇرۇمەن. بېرىپ - كېلىش ئاسان. سىزگە بىر مەسلىھەتىم بار. مەن ھېلى شەھەرگە ماڭىمەن. مەسلىھەتنى پۈتتۈرۈۋالساق، مۇشۇ يەردە بىللە ئىشلىسەك، قىرغىزلار جىق، توڭچىلىق قىلىپ بەرسىڭىز. سىزنى ئوبدان رازى قىلىمىز. ھازىرلا جاۋاب بېرىڭ

دېمەيمەن. يۈرتقا بېرىپ ئويلىنىپ جاۋاب بەرسىڭىز، — قاراۋۇلخانا بېگى ئىشىككە قاراپ توۋلىدى، — قېنى سىلە؟ — شۇ ھامان بىر ئەسكەر قىزىل تاۋارغا يۆگەلگەن بىر نېمە سېلىنغان تەخسىنى كۆتۈرۈپ كىرىپ كەلدى، — باقاخۇن، ئاز بولسىمۇ ماۋۇ تەڭگىلەرنى ئېلىۋېلىڭ. بالىلىرىڭىزنى ئوبدان ئوزۇنلاشتۇرۇۋېلىڭ. ئاز بولسىمۇ، بىز يەنە بولغاندىكىن.

باقاخۇن تۇزۇت قىلمىدى. ھەشقالالا دەپ تەڭگىلەرنى ئالدى.

— خوش، بۈگۈن مۇشۇنچىلىك بىر نېمە دېيىشەيلى. بولالمايۋاتىمەن. ئىشقىلىپ يولىڭىزغا قارايمەن.

ئەسكەرلەر بەگنى ھارۋىغا ياتقۇزۇپ شەھەرگە ئېلىپ ماڭدى. باقاخۇن بالىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ قاراۋۇلخانىنى ئايلاندى. بۇ قاراۋۇلخانا تاغنىڭ قاپتىلىدىكى يانتۇلۇققا جايلاشقانىدى. چۆرىسىگە تاشلاردىن ئادەمنىڭ قولى يەتمىگۈدەك ئېگىز تام قوپۇرۇلغان، . ئۆيلىرى كېسەكتىن سېلىنغانىدى. ئات ئېغىللىرىمۇ شۇ قورۇنىڭ ئىچىدە ئىدى. ئانچە چوڭ ئادەم كۆرۈنمەيتتى، يەتتە ـ سەككىزدەك ئەسكەر ئۇيان ـ بۇيان چېپىشىپ يۈرۈشەتتى. قورۇنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر ئارغامچا بويى ئېگىزلىكتە بىر پوتەي بار ئىدى، پوتەيدە مىلتىقلىق ئىككى ئەسكەر ئەتراپىغا سىنچىلاپ قارىشىپ تۇراتتى. قاراۋۇلخانىغا يانداشقان تىك قىيانىڭ يېنىدىكى كەڭرى يول خېلى يىراقتىنمۇ ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بۇلار توسۇلۇپ قالمىز دەپ قاچقان جاي دەل مۇشۇ قاراۋۇلخانا ئىدى. باقاخۇن ئايلىنىپ مېڭىپ دەل مۇشۇ قاراۋۇلخانىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىكى جىلغىغا كېلىپ قالغانىدى. ئەگەر بەگكە يولۇقۇپ قالمىغان بولسا، ئېھتىمال جىلغىنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى ئارچىزارلىق تاغ ئارىسىدىن ئۆتۈپ كەتكەن بولاتتى. توختىكام دېگەن كۆرسەتكەن يېرىمۇ دەل شۇ ئىدى. كىم بىلىدۇ. تەقدىرنىڭ بۇ قىسمىتىنى؟ . . .

ئەتىسى قاراۋۇلخانا ئىككى ئات قوشۇلغان بىر ھارۋا بىلەن باقاخۇننى يولغا سالدى.

بەشىنچى باب

مەكتەپ

ئوپال، 1921 ـ يىلى، كەچ كۈز.

كۈزلۈك ھوسۇل يىغۇۋىلىنىپ، ئېتىز ـ ئېرىقلارنىڭ ئالدىراش ئىشلىرى تۈگىدى. بىر كۈنى ئەتىگەنلىكى كۈن ئەمدىلا چىقىشىغا باقاخۇن بىلەن توختىخان بالىلىرى ئەنجانباي، ئايىم تىللاخان، تاشكەنبايلارنى ئەگەشتۈرۈپ، بۇ دۇنياغا يېڭىلا كۆز ئاچقان قادىرخاننى قۇچقىغا ئېلىپ، توختى موللام مەكتىپىگە كەلدى. بۇ مەكتەپ باقاخۇنلار ئولتۇرۇشلۇق ژىكچى مەھەللىسىگە تۇتۇشۇپ تۇرىدىغان دۆڭ ئۈستەڭ مەھەللىسىدە ئىدى. ئىتلارنىڭ قاۋاشلىرى، توخۇلارنىڭ چىللاشلىرى، كىشىلەرنىڭ توۋلاشلىرى، ناخشا ـ غەزەللىرى ئوچۇق ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

باقاخۇن ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن بىر سەرىپۇش تۇرماق، يېڭىسارنىڭ قىزىل چەكمىنىدە تىكىلگەن بىر تون، مەسىلەرنى توختى موللامنىڭ ئالدىغا قويدى. موللام قوللىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ تۇرۇپ، بالىلارنىڭ ئوبدان ئوقۇشىنى، ئىمانىنىڭ پاك بولۇشىنى تىلەپ دۇئا قىلدى. ئەنجانباينىڭ خەت ساۋاتى خوپ ئوبدان ئىدى، لېكىن ئايەتلەرنى ئانچە ياخشى بىلمەيتتى. شۇڭا، شۇ كۈنىسىلا «بىسمىللا» دەپ، «كەلىمە تەيبە» نى يادلاشقا تۇغرا كەلدى. ئىككى سىنىپلىق بۇ مەكتەپنىڭ ھويلىسىمۇ ئىككى ئىدى، ئىككىلىسىنىڭ دەرۋازىلىرى ئوخشاشلا كۈنچىقىش تەرەپكە

قارايتتى. ئوڭ تەرەپتىكىسىدە ئوغۇللار، چەپپە تەرەپتىكىسىدە قىزلار ئوقۇيتتى، ئوتتۇرىسىنى ئېگىز بىر تام ئايرىپ تۇراتتى.

ئوغۇللارمۇ، قىزلارمۇ ئوخشاشلا سىنىپلىرىدا تاملارغا يۆلىنىپ، كىگىز - كۆرپىلەردە يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ، ئۇنلۈك توۋلىشىپ، ئۆز ساۋاقلىرىنى تەكرارلايتتى. ئوغۇللار بىلەن قىزلار ئارىلاشتۇرۇلمايتتى، پەقەت ۋاراڭ - چۇرۇڭلىرىنىلا ئاڭلاشقا، دەرۋازىلىرىدىن چىقىۋاتقانلىقىنى كۆرۈشكىلا بولاتتى. ئوغۇللارنىڭ ئارىسىدا بەش - ئالتە ياشلىق نارەسىدە بالىلارمۇ، ساقال، بۇرۇتلىرى خەت تارتىپ، قورامىغا يەتكەن يىگىتلەرمۇ بار ئىدى. قىزلارنىڭ ئارىسىدا بولسا، ئون ياشتىن ئاشقانلىرى كۆرۈنمەيتتى.

ئەنجانباي تىرىشىپ ئوبدان ئوقۇدى. ئەتىياز كىرىپ بولغۇچە ھەپتىيەكنى تاماملىدى. لېكىن، قۇرئاننى باشلاش ئالدىدا ئويلىمىغان بىر سەتچىلىك يۈز بېرىپ، ئۇنىڭ كۆڭلى ئازار يەپ قالدى.

مەكتەپنىڭ ئالدىدىكى ئازغىنە ئېرىقتا قىشمۇ ياز سۇپسۇزۇك بۇلاق سۈيى ئېقىپ تۇراتتى. بالىلار ئارام ئېلىش ۋاقىتلىرىدا كىيىملىرى ھۆل بولۇپ كەتسىمۇ كارى بولماي سۇ كېچىپ، ئاتلىمىچۇق ئويناپ سەكرىشەتتى. ئۇلارنىڭ چۇرقىراشلىرى مەھەللىنىڭ ئۇ بېشىغىمۇ ئوچۇق ئاڭلىنىپ تۇراتتى. لېكىن، ئۇ قىز سۇغا كىرمەيتتى. كۆينەكلىرىنى بېلىگە تۇرۇۋېلىپ، ئۇدۇلىغا قاراپ لىك - لىك سەكرەپ، ئېرىقنىڭ ئىككى قېشىدا ئاتلىمىچۇق ئويناياتتى. ئۇ ھەر سەكرىگەندە بىر پۇتى ئېرىقنىڭ بۇ قېشىغا، يەنە بىر پۇتى ئۇ قېشىغا تەڭلا چۈشەتتى. سىكىلەك چاچلىرى ئۇنىڭ مۈرىلىرىدە لىكىلداپ ئويناپ ئەنجانبايىنى زۇقلاندۇرۇۋېتەتتى. ئۇ تاكى ئۇ قىز ئويۇنىنى توختاتقۇچە ئۇنىڭغا قاراپ ھاڭۇېقىپ تۇرۇپلا قالاتتى. بىر كۈنى دەرس ئاربلىقىدا توختى موللام ئەنجانبايىنى شەرەتلەپ يېنىغا چاقىرىپ قالدى.

داستىخانغا چىگىلگەن پەيشەنبىلىك نانلارنى ئۇنىڭغا تۇتقۇزۇپ، سەلىمەخان مومايغا ئاپىرىپ بېرىشنى تاپىلىدى. سەلىمەخان مومای يېشى 80 دىن ھالقىغان، ئىگە - چاقسىز قالغان، ئاجىز ئايال ئىدى. يۆلىمىسە ئورنىدىنمۇ تۇرالمايتتى. سەدىقىگە تاينىپ كۆن كەچۈرەتتى. توختى موللام مەكتەپكە چۈشكەن پەيشەنبىلىك نانلارنى ئۇزۇلدۇرمەي ئەۋەتىپ ئۇنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ تۇراتتى. ئاپىرىپ بېرىشنى بالىلارنىڭ چوڭى بولغان ئەنجانباي قىلاتتى. ئۇ بۇگۈنمۇ ئادەتتىكىدەك يىغىلغان نانلارنى كۆتۈرۈپ سەلىمەخان مومانىنىڭ ئۆيىگە ئاپىرىپ بەردى. مومای ئادەتتىكىدەك يەنە يىغلامسىراپ تۇرۇپ، تىترەپ تۇرغان قوللىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ئۇنىڭغا دۇئا قىلدى. ئەنجانباي مومانىڭ يېنىدىن يېنىپ مەكتەپنىڭ ئالدىغا كەلگەندە ھېلىقى سېكىلەك چاچلىق قىزغا كۆزى چۈشۈپ قالدى. ئۇ قىز مىشىلداپ يىغلامسىراپ تۇرۇپ قوللىرى بىلەن تامبىلىنىڭ لېپىزىنى چىڭ تۇتۇپ ئۇستۇنگە تارتىۋاتاتتى. ئۇنىڭ ياشقا تولغان بىر جۈپ قارا كۆزلىرى شۇ تاپتا خۇددى سۇدىكى بىر جۈپ مەرۋايىتتەك ۋىل - ۋىل ۋىلىلدايتتى. ئەنجانبايىنىڭ ئۇنىڭغا بەكلا ئىچى ئاغرىپ كەتتى:

— ئايشەمگۈل نېمە بولدى؟ نېمىشقا يىغلايسىز؟

ئايشەمگۈل ئېسىدەپ تۇرۇپ ئۇنىڭغا تىكىلدى:

— ئېرىقتىن سەكرەپ ئاتلىمىچۇق ئۆيناۋاتسام، تامبىلىمنىڭ بېغى ئۇزۇلۇپ كەتتى، چىگەلمىدىم.

ئەنجانباي ئۇزۇلگەن قۇنى ئۇنىڭ قولىدىن ئالدى. ئۇنى چىڭ چىگىپ ئۇلىدى.

— ھە، مانا ئەمدى بولدى. ئۇزۇلۇپ كەتمەيدۇ، باغلىۋېلىڭ. ئۆيگە بارغاندا لېپىزىگە ئۆتكۈزۈۋالىڭىز بولىدۇ.

لېكىن، قىز كىچىكلىك قىلدى. ئۇ قۇنى بېلىدىن ئايلاندۇرۇپ باغلىيالمىدى. تامبىلىنى كۆتۈرسە، كۆڭلىكى

چۇشۇپ كېتىپ، كۆڭلىكىنى كۆتۈرسە، تامبىلى چۇشۇپ كېتىپ ئۇنى كۆپ ئاۋارە قىلىۋەتتى.

دېمىسىمۇ ئۇ بالىلارنىڭ ئەڭ كىچىكى ئىدى. مەكتەپكە كىرىش يېشىغا يېتىشكە يەنە تېخى بىر - ئىككى يىلدەك ساقلاشقا توغرا كېلەتتى. لېكىن، ئۇنىڭ ئاتا - ئانىسى «ئۆيدە زېرىكىپ قالمىسۇن، قولىقىنى پۇشۇرغاچ تۇرسۇن» دەپ ئويلاپ، ئۇنى مەكتەپتىكى بالىلارغا قوشۇپ قويغانىدى.

— ئەمىسە سىز تامبىلىڭىزنى ئىككى قوللاپ ئېگىز كۆتۈرۈپ تۇرۇڭ، مەن باغلاپ قوياي، - ئەنجانباي شۇنداق دەپلا قۇنى ئۇنىڭ قولىدىن ئېلىپ، بېلىدىن ئايلاندۇرۇپ تامبىلىنىڭ ئۇستىدىن چىڭ باغلاپ قويدى، - ھە، مانا بولدى، ئەمدى خاتىرجەم ئويناۋېرىڭ.

دەل شۇ چاغدا مەمتىمىن چىقىپ قالدى. ئۇ بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ قېلىپ، «قىز بالىنى قۇچاقلاۋاتىدۇ!» دەپ توختى موللامغا چېقىپ قويدى. شۇ كۈنى كەچتە ئەنجانباي «قىز بالىنى قۇچاقلىۋالغان!» دېگەن بەتنام بىلەن يۇتكۈزۈلۈپ، تاياق سۈنۈپ تۇگىگۈچە ساغرىسىغا راسا كېلىشتۇرۇپ «ئەدەپ تايىقى» يېدى.

مەمتىمىن بەگنىڭ ئوغلى بولۇپ، ئەنجانباي بىلەن تەڭ دېمەتلىك ئىدى. بىللە ئويناپتتى، بىللە ئوقۇيتتى. ئادەتتە ئۇنى «ئاغىنەم» دەپ ئاغزىدىن چۈشۈرمەيتتى. مانا ئەمدى قارا يۇزلۇك قىلىپ ئۇنى ئاھانەتكە قويدى.

ئەنجانباي، بۇ ئىزا - ئاھانەت، ئەلەمگە چىدىمايى بىر نەچچە كۈنگىچە مەكتەپكە بارمىدى. كېيىن، ئاتا - ئانىسىنىڭ زورلىشى بىلەن يەنە ئىلاجسىز ھالدا مەكتەپكە بېرىشقا مەجبۇر بولدى. لېكىن، ئۇنىڭ كۆڭلى مەكتەپتىن بەكلا سوۋۇپ كەتكەنلىكتىن بالدۇرقىدەك كۆڭۈل قويۇپ ئوقۇشتىن قالدى.

دەل شۇ كۈنلەردە تاغدىن تاھىر، زاھىر ئىسىملىك ئىككى قىرغىز ئاكا - ئۇكىلارنى ئۇلارنىڭ دادىسى توختى موللامنىڭ

مەكتىپىگە ئەكېلىپ بەردى. بۇ بالىلار خۇش چاقچاق، ئويۇن - تاماشاغا ئامراق چېلىشچىلاردىن ئىدى. ئەنجاينىڭ بۇ قاۋۇل يىگىتلەرگە مەسلىكى كەلدى. ئۇلار بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن قولىنى ئۇزاتتى.

— ئاغىنە بولۇپ قالايلى.

— ئاغىنە بولۇپ قالايلى؟ سەن بىلەنمۇ؟ بەللى مۇنداق دېگىن تېخى! بىز دېگەن بارغۇ، ئاتلاپ قويغىن، چېلىشچىلار بىلەن ئاغىنە بولىمىز.

— ئەمىسە سىنىشىپ باقامدۇق؟

— بىز بىلەن سىنىشىمىز دېگۈچە نېنىڭنى جايلاپ يېسەڭچۇ! سەندەك ئۇزۇنتۇرا - شاداپاچاق، لەڭگۇشلاردىن چېلىشچى چىقمايدۇ.

— سىلەر بىلەن ماۋۇ ئوك قولۇمنى باغلاپ قويۇپ، ماۋۇ سول قولۇم بىلەنلا چېلىشىشقا چۈشمەن، بولامدۇ؟

— پوچىلىقىنى!

— كىم پوچى، كىم نوچى؟ قېنى كۆرەرمىز.

X X X

مانا ئەمدى ئوبدان بولدى. ئەنجانباي خېلى ئوبدانلا تۇزىلىپ قالدى. ئۇنى مەكتەپكە بېرىشقا زورلاشنىڭ ھاجىتى قالمىدى. ئۇنىڭ ھېلىقى كۆڭۈلسىزلىكلىرى ئاللىقاياقلارغا ئۇچۇپ كەتكەندەكلا كۆڭلى ئوچۇق، خۇشخۇي ھالدا سەھەردىلا مەكتەپكە چاپىدىغان بولۇۋالدى. ئۇ بالىلار كېلىپ بولغۇچە تاھىر، زاھىرلار بىلەن بەسلىشىپ، يىراقلارغا يۈگۈرۈيتتى. مەكتەپ قوروسىنىڭ ئالتە قۇرلۇق تېمىنىڭ ئۈستىدە گاھى تىك تۇرۇپ يورغىلايتتى، گاھىدا تېخى پۈتلىرىنى ئاسمانغا قىلىپ ئىككى قوللاپ مېڭىپ چۆرگىلەيتتى، پۈتلىرىنى جۈپلەپ تۇرۇپ

ئېرىقلاردىن ئاتلايتتى. شوتىنىڭ بالدىقىنى تۇتماي «تاق ـ تاق» دەسسەپلا ئۆگزىگە چىقاتتى. «هاي! ـ هۇي!» دېگۈچە خۇددى ئوغرى مۇشۇكتەكلا دەرەخلەرگە چاققانلىق بىلەن يامىشىپ چىقاتتى. ئاندىن بىر قەپەس چېلىشاتتى. تاكى توختى موللام ياكى خەلپەت، ئۇلارنى دەشكۈشلەپ ئاجراتمىغۇچە بولدى قىلمايتتى.

مۇشۇنداق خۇشاللىق كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇ يەنە بىر قېتىم بەختسىزلىككە ئۇچرىدى. لەپىلدەپ قار يېغىۋاتاتتى. ئۇ ئالتە قۇرلۇق تامنىڭ ئۈستىدىن تېيىلىپ يىقىلىپ چۈشتى. سۆڭگىچى ئىغىر زەخمە يەپ ئۆيىدە يېتىپ قالدى. تاھىر، زاھىرلار ئۇنى كۆندە دېگۈدەك يوقلاپ تۇردى. بىر كۈنى ئۇلار:

— پاتراق ساقايساڭ تاغقا بىللە بېرىپ كەلسەك، ـ دېدى.

ئەنجانباي خۇشال بولۇپ توۋلىۋەتتى:

— بەلەن گەپ بولدى! تاغدا مىلتىق تېپىلامدۇ؟

— بېلى چىڭ ئادەمگە ھەممە نەرسە تېپىلىدۇ.

— ئاھ خۇدا!

ئالتىنچى باب

قارلىق

ئوپال ژىكچى مەھەللىسى،
1924 - يىلى، باش باھار.

پېشايۋانلىق ئىككى مېھمانخانا ئەر - ئايال تۈنەكچىلەر بىلەن توشۇپ كەتكەنىدى. ئۇلارنى ئوتتۇرىدىكى چوڭ ئايۋان ئايرىپ تۇراتتى. ياغ پۇرۇتۇلۇپ، ئەرۋاھلارنىڭ روھىغا ئاتاپ دۇئا قىلىندى. قۇيماق سېلىندى، چاي ئىچىلدى، شورپا تارتىلدى، يەنە دۇئا قىلىندى. شۇنىڭغىچە بالىلار ئاتا - ئانىلىرىنىڭ يانلىرىدا خۇشال - خۇرام ئولتۇرۇشتى. لېكىن، 100 رەكەت نەبلە ناماز تۈگەشكە ئاز قالغاندا ئۇلارنى ئۇيقۇ باستى. ئاتا - ئانىلىرى تۆبە ئىستىغپار ئېيتىپ يىغا - زارىغا چۈشكەندە، ئۇلار چۆچۈپ يەنە ئويغىنىپ كېتىشتى - دە، ئۇلارنىڭمۇ ئىچى سىيرىلىپ، مىشىلدىشىپ يىغلاشتىيۇ، دۇرۇت ئوقۇشقا ئۆتكەندە زېرىكىپ ئولتۇرالماي قېلىشتى - دە، بىر - بىرىنى شەرەتلىشىپ تالاغا چىقىشتى. ئۇ، بۇنى شەرەتلەپ، بىرسى يەنە بىرسىنى چاقىرىپ يۈرۈپ بىردەمدىلا تۈنەككە كەلگەن بالىلارنىڭ ھەممىسى پېشايۋان ئاستىغا يىغىلىپ بولۇشتى.

ئاسماننى قاپقارا بۇلۇتلار قاپلىغان، يۇلتۇزلاردىنمۇ قىلچە ئەسەر يوق، ئالەم - جاھان قاپقاراڭغۇچىلىق ئىلكىدە ئىدى. ھەتتا تۆت - بەش قەدەم نېرىدىكى ئادەم ياكى تۈۋرۈكنىمۇ پەرق ئېتىشكە بولمايتتى. بۇنداق قاراڭغۇلۇق مۆكىمۆكىلەڭ ئويناشنىڭ كۆڭۈلدىكىدەك ياخشى پەيتى ئىدى. بۇنداق قاراڭغۇدا

بالىلار بىر ـ بىرىنى ئاسان تاپالمايدۇ، جاھاندا بۇنىڭدىنمۇ قىزىق ئويۇن يوق. ئۇلار خۇشال ھالدا بىر دەم مۆكىمۆكىلەك ئويناندى. ئۇلارنىڭ پالاقلاپ يۈگۈرۈشلىرى، بىر ـ بىرىنى تۈتۈۋالغاندا قاقاقلاپ كۈلۈشلىرى، قىيا ـ چىيالىرى ھويلىنى بىر ئالدى. ئويۇن تازا قىزىغان چاغدا، تۇيۇقسىز لەپلەپ قار يېغىشقا باشلىدى. بىر دەمدىلا يەر يۈزىنى بىر غېرىچ قېلىنلىقتا قار قاپلاپ كەتتى. دەل شۇ چاغدا دەرۋازا ئالدىدا ئىككى ئادەمنىڭ سۆزلىشىۋاتقانلىقى ئاڭلىنىپ قالدى:

— ياپىرىم، ماۋۇ تېتىقسىزلىقنى! قىشنىڭ ئۆپكىسى كېتىپ كانىيى قالغاندا قار يېغىۋاتقانلىقىنى كۆرمەمدىغان، چېچەك ـ چوكانلار ئېچىلاي دەۋاتسا!

— بۇ، بۇ يىل قىش كىرگەندىن بېرى ياغقان تۇنجى قېتىملىق قار بولدى. ئەتىياز كىرىۋاتقاندا، سېرىق قار دېگەن شۇ ـ دە، تۇنجى قار. ۋاي ـ ۋۇي! تۇنجى قاردا قارلىق تاشلىشىدۇ! بەللى، شۇنداق بولۇپ قالسا مەشرەپ ئويىنامدۇق تېخى! —

— ۋاي خۇدايىم، ئۇمۇ بار گەپ.

بالىلار ئۇلارنىڭ پاراڭلىرىنى ئاڭلىدى. لېكىن، كارى بولمىدى. يەنىلا ئۆز ئويۇنلىرىنى ئويناۋەردى. مۆكىمۆكىلەك ئويناپ ھېرىپ ھالى قالمىغاندا دۇم ـ دۇم ئويناندى. بۇ ئويۇننىڭمۇ تازا قىزىقى قالمىدى. تولا مۇشت يەپ بارا ـ بارا قاتاردىن چۈشۈپ قالغانلار كۆپەيىپ كەتتى. شۇنداقلا بالىلار لەپلەپ چۈشۈۋاتقان قارغا بىر دەم قاراپ تۇرۇشتى ـ دە، يەنە چۈرقىراشقا باشلىدى:

— ھەھەي! بەلەن بولدى! ئەتىگەنلىككىزە، پۇخادىن چىققۇچە قۇچقاچ تۇتىدىغان بولدۇق!

— سامانلىقتا!

— كامارلاردىمۇ بولىدۇ!

— توشقان توتمىز!

ئۇلار چۇرقىراپ، ھەر كىم ھەر نېمە دەيتتى، ھەتتا بەزىلىرى دادىسى بىلەن بىللە تاغقا چىقىپ كېيىك، ئولاي ئوۋلىماقچى بولسا، يەنە بەزىلىرى تېخى جىلغىدا مۇز تېيىلماقچى بولاتتى. شۇ چاغدا ئاربىدىن بىرى ئۇنلۇك توۋلىۋەتتى:

— ئاي ـ ھاي! ئەسلىي ئويۇننى مانا ئەمدى ئوينايدىغان بولدۇق! چوڭلار ئەتىلىككە بىرسىنىڭ ئۆيىگە قارىلىق تاشلايدىكەن، كەچتە مەشرەپ ئويناپ كۆڭۈل ئاچىدىكەن. بىزمۇ بارىمىز!

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئۇلار بىردەم شۇككىدە بولۇپ قېلىشتىيۇ، يەنە شۇئانلا چۇرقىراشقىلى تۇردى.

— بىزمۇ تاشلايلى!

— شۇنداق. چوڭلار ـ چوڭلارغا تاشلىسۇن، بىزمۇ ئۆز ئاداشلىرىمىزغا تاشلايلى!

— بىزمۇ ئۆز ئالدىمىزغا مەشرەپ ئوينايمىز!

— قارلىق تاشلايمىز، مەشرەپ ئوينايمىز...!

ئۇلار شۇنداق چۇرقىراشسىمۇ لېكىن قارلىقنى قانداق يازىدۇ؟ نېمە دەپ دەيدۇ؟ دېگەندەكلەرنى بىلمەيتتى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى خەت يازالايدىغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار قارلىقنى قاملاشتۇرۇپ يازالمايدۇ ـ دە! ئۇلارنىڭ بىلىدىغانلىرىمۇ تاياقلىق تۇرسا، ئۇنىڭدىن ـ بۇنىڭدىن ئاڭلىغان پارچە ـ پۇرات، چويلىدا توختىمايدىغان گەپلەرنى قانداقمۇ قارلىق دېگىلى بولسۇن؟

— ياق، بولمايدۇ! قارلىقنى راۋۇررۇس قاملاشتۇرۇپ يازالايدىغان ئادەمنى تاپماي بولمايدۇ.

بالىلار ئۇنداق ئۇستا خەتتاتنى ئاخىر تاپتى. ئۇلار تۇنەكتە بىر بۇلۇڭدا يالغۇز ئولتۇرغان خەلپەتنى بىر بۇلۇڭغا تارتتى. ئۇ بالىلارنىڭ تەلىپىنى ئاڭلاپ، كۆلۈپ كۆزلىرى قىسىلىپ

كەتتى ـ دە، بالىلار بىلەن بىللە ھويلىغا چىقتى.

— بەللى ـ بەللى، قار يېغىپتۇ ـ دە! بوپتۇ ـ بوپتۇ يېزىپ بېرەي. مۇشۇنداق تۇنجى قېتىم ياغقان قاردا قارلىق يازسا، ئۇ قارلىق بولىدۇ، بولمىسا ئىناۋەتسىز بولىدۇ. جۇرۇئىلار، ئۆيدە يازايلى.

دېمىسىمۇ بۇ يىل قىش كىرىپ تاكى شۇ كۈنگىچە بىرەر قېتىم بولسىمۇ قار ئۇچقۇنداپ باقمىغانىدى. بۇ «قوي قوزىسى» خەلپەتنى توختى موللام شەھەردىكى مەدرىسەدىن ئېلىپ كەلگەنىدى. ئۇ كۈندۈزى بالىلارغا ساۋاق بېرەتتى، ئۆلۈم ـ يېتىملەردە مۇڭلۇق خەتمە قۇرئان قىلىپ، كىشىلەرنى يىغلىتىۋېتەتتى؛ كىشىلەرنىڭ خەت ـ چەكلىرىنى يېزىپ، ئوقۇپ بېرەتتى. ئۇ شۇ تاپتا غۇۋا چىراق يورۇقىدا قومۇش قەلەمدە قارلىقنى ھەۋەس بىلەن يېزىپ پۈتتۈرۈپ بولدى ـ دە، كالتە ـ كالتە يۆتىلىپ قويۇپ ئۇنلۇك ئوقۇشقا باشلىدى:

«قارلىق

ئاللا رەھمىتىدىن يەر يۈزىگە ياغدى قار،
رەھمىتىنى ياغدۇرۇپ، بىزگە قىلدى ئاشكار.
كۆڭۈل خۇشلۇقىدىن بۇ ئويۇننى باشلىدۇق،
كۆڭۈل تارتىپ سىلىنى، بۇ قارلىقنى تاشلىدۇق.
قارلىق ئېلىپ بارغانىنى پەم ئەيلەپ تۇتسىلا،
قېشىغا ئوسما قويۇپ، چوڭ ئىبرەت قىلسىلا.
ئارقىسىدىن قوغلىشىپ تۇتالماي قالسىلا،
مەشرەپنىڭ ھازىرلىقىنى ئوبدان قىلسىلا.
پەيزىۋات قوغۇنىدىن سەككىزنى تاپسىلا،
يەنە بەشكېرەم[1] ئالما، ئانارى ئالسىلا.

① بەشكېرەم — قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىنىڭ شەرق تەرىپىگە جايلاشقان بىر يېزىنىڭ نامى. ناھىيە مەركىزى بىلەن بولغان ئارىلىقى 20 كىلومېتر.

هىلىم، سىلىم دۇتار، داپ، غىجەكنى چالسىلا،
ئۇلار بولمىسا موللاق ساتارنى تاپسىلا.
ئۇسسۇلچىلار مەشرەپ، ناۋانى قىزىتسىلا،
خېنىم ئاچا، چوڭ قازاننى پاتراق ئاسسىلا»
— قانداق بوپتۇمۇ؟
بالىلار تۇشمۇتۇشتىن چۇرقىرىشىپ جاۋاب بېرىشتى.
— بوپتۇ - بوپتۇ! تازا بەلەن بوپتۇ!
قارىلىققۇ بولدى، لېكىن ئۇنى كىمگە تاشلايدۇ؟
بالىلار خېلى ئۇزاق تالاشتى. ئاخىر مۇشۇ تۇنەككە كەلمىگەن بالىلارنىڭ ئۆيىگە تاشلاشنى قارار قىلىشتى. ئۇلار يەنە تۇنەك بولۇۋاتقان ئۆيلەرگە كىرىشتى. چوڭلارنىڭ كۆزلىرىنى غەلىتە قىلىپ، ھەممە ئادەمگە قاراپ چىقىشتى. يوقلارنى ئۇنىڭدىن - بۇنىڭدىن سوراپ بېقىشتى. تەڭتۇش، تونۇش - بىلىشلىرىدىن سۇرۇشتۇردى. ئاخىرىدا ئەنجانباي بىلەن مەتمىننىڭ كەلمىگەنلىكىنى. باقاخۇنكام تاغدا كېسەل بولۇپ قېلىپ يېتىپ قالغانلىقى ئۇچۇن، قاراۋۇللار ئۇنى ئاخشام ھارۇندا ئەكېلىپ قويۇشقانىدى. ئۆيىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى پاپىپىتەك بولۇشۇپ ئۇنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىشۇاتاتتى. ئۇنداق بولمايدىغان بولسا، ئەنجانباي بۇ تۇنەككە چوقۇم كېلەتتى، بالىلار بىلەن ئاپاق - چاپاق بولۇپ بىللە ئويناپتتى.
مەتمىننىڭ نېمىشقا كەلمىگەنلىكىنى ھېچ كىشى بىلمەيتتى، بىلگۈسىمۇ كەلمەيتتى. ئۇنىڭ كەلمىگىنىمۇ ئوبدان بولدى. ناۋادا ئۇ كەلگەن بولسا، ئۇنى ئۇرۇپ، بۇنى سۇرۇپ بالىلارغا ئارام بەرمەيتتى. بۇگۈنكىدەك بۇنداق كۆڭۇللۇك ئوينىيالمايتتى.
ئۇلار ئۇنى دەپ، بۇنى دەپ بىردەم تالاشقاندىن كېيىن ئاخىرى ئەنجانبايغىلا تاشلايدىغان بولۇشتى.
— قارىلىق دېگەننى مەرد ئادەمگە تاشلايدۇ!
— ئۇ دوستلىرى ئۇچۇن جېنىنىمۇ ئايىمايدۇ!

مەمتىمىنگە ھېچقايسىسى ئۇنىمىدى:
— پىتنىڭ ئىچىگە ھېسىپ قۇيىدۇ!
— نامەرد!
خوش، ئۇنداق بولسا قارلىقنى ئەنجانبايغا كىم تاشلاپ بېرىدۇ؟ ئۇنىڭغا ئۇلار گاڭگىراپ قېلىشتى. «مەن ئاپىرىپ تاشلاي» دېگىلى ئادەم چىقمىدى. خېلى ئۇزۇنغىچە غۇل ـ غۇلا قىلىشتى. ئۇ بۇنىڭغا: «سەن ئاپارغىن» دېسە، بۇ ئۇنىڭغا: «ياق سەن ئاپارغىن!» دەپ ئۇنىمىدى. ئۇلار قارلىقنىغۇ جان دەپ ئاپىرىدۇ. لېكىنزە، ئەنجانبايىنى بوشاڭ چاغلىغىلى بولمايدۇ ـ دە، ئىككى سەكرەپلا تۇتۇۋالىدۇ! يۇگۇرۇش، چېلىشىشتا، ئوپال تەۋەسىدە كىم ئۇنىڭغا تەڭ كېلەلەيدۇ؟!
ئۇلارنىڭ ھەممىسى تۇتۇلۇپ قېلىشتىن قورقتى. شۇنداق، ناۋادا تۇتۇلۇپ قالسا، قارلىق ئۆزىگە يانىدۇ. جاماەتنى مېھمان قىلىپ، بىر ئاخشام مەشرەپ بېرىشقۇ ئاسان، ھەممىسى ماقۇل دەيدۇ، ئاتا ـ ئانىلىرىمۇ ياق دېمەيدۇ. گەپ ناۋادا تۇتۇلۇپ قالىدىغان بولسىلا، يۈزىگە قارا سۈرتۈپ، قوتۇر ئېشەككە تەتۈر مىندۈرۈپ، مەھەللىمۇ مەھەللە ئايلاندۇرۇپ يۈرۈپ سازايى قىلىنىدىغان گەپ! مانا مۇشۇلا ئادەمگە ئەلەم قىلىدۇ،
شۇنداق قىلىپ قارلىقنى ئەنجانبايغا تاشلاپ بېرىشكە ئادەم چىقمىدى.
— ئۇنداق بولسا، قارلىقنى يىرتىپ تاشلايلى، ـ دېدى خەلپەت خىتاب قىلىپ، — مەشرەپ ئويىنىمساق بولىدىغۇ.
— ياق ـ ياق، يىرتمايلى. ئادەم چىقىدۇ.
— قېنى ئەمسە كىم نوچى؟
— مەن!
بۇلۇڭدىن قىز بالىنىڭ زىل ئاۋازى ئاڭلاندى، بالىلار تەڭلا شۇ تەرەپكە قاراپ ھەيران قېلىشتى.
— ئايشەمگۈل؟ سىز...؟

— هەئە مەن، قارلىقنى مەن ئېلىپ بارىمەن. ئەنجانباي مېنى تۇتالمايدۇ، ئۇ دېگەن ئەنجانباي، قىز بالىلارنى، ئاجىزلارنى قوغلىمايدۇ، چېقىلمايدۇ. ھەممىڭلار ئۇنى مەرد دەيسىلە يۇ، شۇنىمۇ بىلمىدىڭلارمۇ؟

ئايشەمگۇل تۇنەكتە مومىسىنىڭ يېنىدا تۇرغانىدى. ئايسىخان بۇۋى قانداقتۇر بىر ئايەتنى ئوقۇغىلى تۇرغاندا ھەممىسى جىم بولۇشتى. دەل شۇ چاغدا، ھويلىدىكى بالىلارنىڭ ۋاراڭ ـ چۇرۇڭلىرى ئاڭلىنىپ قالدى ـ دە، ئۇنىڭمۇ ئولتۇرغۇسى كەلمەي ھويلىغا چىقتى. بالىلارنىڭ تالاش ـ تارتىشلىرىنى ئاڭلاپ ئىشىنىڭ تېگىگە يەتتى ـ دە، قورقمايلا «قارلىقنى مەن ئېلىپ بارىمەن!» دەپ ئوتتۇرىغا چىقتى. بۇمۇ بولدى، ئىش پۈتتى. ئايشەمگۇل كۆڭلىدە «توۋا!! ئۇنى ھېچ كىشى تېخى مەندەك چۈشەنمەپتۇ» دەپ ئويلاپ قالدى. دېمىسىمۇ شۇ تاپتا ئۇنى ھېچ كىشى ئۇنىڭدىك چۈشەنمەيتتى، ـ توۋا، بۇ تېتىقسىز گەپنى! باشقىلارنىڭ ئۇنى ئۇنىڭدەك چۈشىنىشىگە نېمە ھەققى!»

X X X

باقاخۇن يېرىم كېچىدىن كېيىن چىلىق ـ چىلىق تەرلىدى. قىزىتمىسىمۇ خېلى ياندى. كۆزى بىردەم ئۇيقۇغا ئېلىنغاندەك بولدىيۇ، لېكىن تاڭ سۈزۈلمەستىنلا ئويغىنىپ كەتتى. ئۇنىڭ پۈت ـ قوللىرى دىر ـ دىر تىترەيتتى. ئۇرۇپ چېقىۋەتكەندەكلا ئاغرىيتتى، باشلىرى قېيىپ، كۆڭلى ئېلىشاتتى. ئۇ شۇنداق بولسىمۇ، دەلدۇگىنىپ يۇرۇپ تاھارەت ئالدى، ئاندىن «مەسچىتكە بېرىپ جامائەت بىلەن كۆرۈشىمەن» دەپ تام تۇتۇپ، ئىشىك تەرەپكە قاراپ ماڭدى. توختىخان «ئۇزۇلۇپ قالىلا، سەل ساقايغاندىن كېيىن بارسىلىمۇ بولىدۇ» دەپ نەسىھەت قىلىپ ئالدىنى توسۇۋالسىمۇ ئۇنىمىدى، جۇمەخۇنغا يۆلىنىپ مەسچىت

تەرەپكە كەتتى. توختىخان ئەنسىرەپ ئىشىك ئالدىغچە ئۇزىتىپ چىقتى. ئالەمنى ئاپئاق قار قاپلىغانىدى، قار يەنىلا توختىماي يېغىۋاتاتتى. ئۇلار توغرا يولغا چىقتى، دوقمۇشتىن ئايلاندى، يىراقلاپ سۆگەتلىكلەر ئارىسىدا قارىسىي كۆرۈنمەي قالدى. توختىخان شۇندىلا يېنىپ كىردى. ئۇزۇن ساپلىق شىۇاق سۈپۈرگە بىلەن، ئىشىك ئالدىدىن تاكى توغرا يولغىچە سۈپۈردى. لېكىن، سۈپۈرۈلگەن يەرلەر بىردەمدىلا يەنە ئاپئاق قار ئاستىدا قالدى. ئۇ ياندۇرۇپ يەنە سۈپۈردى. يولغا بىردەم تىكىلدى. يولدا ئادەم قارىسى كۆرۈنمىدى. كىرىپ كېتىۋېتىپ ئارقىسىدا قارىنىڭ غىرىسلىغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ قالدى. ئۇ ئاۋاز كەلگەن تەرەپكە قارىغانىدى، سۆگەتلىك ئارىسىدىكى چىغىر يولدا بىر ئادەمنىڭ مۇشۇ تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈندى. ئۇنىڭ بوي تۇرقى پاكارراق ئىدى، مېڭىشىمۇ چوڭ ئادەمگە ئوخشىمايتتى. ئۇششاق چامداپ تېز ـ تېز ماڭاتتى، يەڭگىل ـ يەڭگىل دەسسەيتتى. ئۇ ئادەم تېز ـ تېز مېڭىپ يېقىنلاپ كېلىپ توختىخاننىڭ ئالدىدا توختىدى — دە، توختىخان ئۇنى تونۇپ بولغۇچە ئارىلىقتا:

— ھارمىسلا توختىخان ئاچا؟ ـ دەپ تىنچلىق سورىدى.

توختىخان ھاڭ ـ تاڭ قالدى. «توۋا، ماۋۇ قىزغا بۇگۈن نېمە بولغاندۇ؟ بىرەر ئىش يۈز بەردىمۇ، — نېمە؟ ئادەتتە كۆپكۈندۈزلىرى ئىشىك ئالدىدىن ئۆتۈپ قالسا، ھەر قانچە زورلىسىمۇ تارتىنىپ ‹خوش› دەپ ئۆيگە كىرگىلى زادى ئۇنمايتتى. ۋىل ـ ۋىل قىزىرىپ، بېشىنى كۆتۈرمەيلا مېڭىپ كېتىپ قالاتتى. بۇگۈن غەلىتىغۇ، قار يېغىۋاتسا، تېخى تاڭ سۈزۈلمەستىنلا. . . »

— ۋۇي ئايشەم خېنىمىمۇ سىلە؟ ۋاي خۇدايىمەي، تونۇماي قاپتىمەن. ئۆي ـ ئىچى تىنچلىقتۇ؟ بۇ تەرەپلەرگە. . .

— شۇنداق ئاچا، ئالدىراپلا كەلگەنىدىم. ئاخشام ئوسمان

قىرغىز بىزنىڭ ئۆيگە چۈشكەنىدى، سەھەردىلا كېتىدىكەن، باقاخۇنكام بىلەن كۆرۈشۈۋالسام دېگەنىدى. خەۋەر قىلغىلى كېلىشىم.

بۇ گەپلەرگە توختىخان قانداقمۇ ئىشەنسۇن، ئۆيىدە يەتتە ـ سەككىزدەك چاكار ـ مەدىكارچىسى تۇرسا، ئۇلار «هايت!» دېسىلا شۇ هامان بەجا كەلتۈرىدىغۇ؟ ياق، بۇ بىر ئىشنىڭ شەپىسى. چوقۇم بىر گەپ بار. لېكىن، توختىخان بۇنىڭ نېمىنىڭ شەپىسى، زادى قانداق گەپ ئىكەنلىكىنى دەماللىققا بىلەلمەي قالدى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇ چاندۇرمىدى.

— ئوبدان بوپتۇ قىزىم. يۈرسىلە ئۆيگە كىرەيلى، بىردەم ئولتۇرسىلا.

ئايشەمگۈل ھېچقانداق تۇزۇت قىلمايلا ھويلىغا كىردى. توختىخان ئۇنى ياندىكى كىچىكرەك بىر ئۆيگە باشلىدى. بۇ ئەنجانباي يېتىپ قوپمىدىغان ئۆي ئىدى. ئۆينىڭ ئىسسىق ئۇنىڭغا لاپپىدە ئۇرۇلدى. ئايشەمگۈل سۇپىنىڭ لېۋىگىرەك ئولتۇرۇپ، قاپقارا قاشلىرىغچە باستۇرۇپ تېڭىۋالغان تۇتلىق يۈڭ رومىلىنى كەينىگىرەك سۇرۇپ قويدى. ئۇنىڭ قىياقتەك قېلىن قاش ـ كىرپىكلىرىنى نېپىز بىر قەۋەت قىراۋ باسقان، ئىككى مەڭزى توغاچتەك قىزىرىپ كەتكەنىدى. توختىخان ئەجەبلىنىش نەزىرىبىلەن ئۇنىڭغا سىنچىلاپ قارايتتى. ئايشەمگۈل ئادەتتە ئۆيگە كىرسە قىزىرىپ تاتىرىپ، ئۇنى بۇنى باھانە قىلىپ ئۆيگە كىرگىلى ئۇنىمايتتى، بۈگۈن دەپ بولغۇچە كىردى، غەلىتە ئىش.

توختىخان چاي دەملەش ئۈچۈن ئىچكىرىكى ئۆيگە كىرىپ كەتتى. بۇ پۇرسەتتىنى غەنىيمەت بىلگەن ئايشەمگۈل يانچۇقىدىن دەرھال قارلىقىنى چىقىرىپ تەكىيىنىڭ تېگىگە تىقىپ قويدى. ئۇنى ـ بۇنى دېگەن بولۇپ ئەنجانبايىنى ساقلىدى. لېكىن، ئەنجانباي كۆرۈنمىدى. سوراشتىن ئۇيالدى، ساقلاۋېرەي دېسە

تېخى، تۇزۇك باھانە ـ سەۋەب يوق، ئاخىر ئۇ ئىلاجسىز ھالدا ئورنىدىن تۇردى.

— توختىخان ئاچا، مەن كېتەي، باقىكام كەلسە دەپ قويسىلا، بىزنىڭ ئۆيگە لىپىدە بېرىپ كەلسە، ھوي، ھە، راست ئاغرىپ قالدى دېدىلە، كېلەلمەيدىكەن دەپ قويای.

— ۋاي قىزىمەي، بىردەم ئولتۇرسىلا، گۇڭگۇر ـ مۇڭگۇر مۇڭدىشىپ ئولتۇرايلى.

قارلىقنى ئەنجانبايغا خەۋەر قىلىپ قويالمىغانلىقىدىن كۆڭلى تولمۇ يېرىم بولغان ئايشەمگۈلنىڭ كۆڭلىدىن بىر ئوي كەچتى. ئەنجانباي قارىغاندا سىرتتا بىرەر ئىش بىلەن ئاۋارە بولسا كېرەك» ئۇ سىرتقا چىقىپ قاراپ باقسا بەلكىم ئەنجانبايىنى ئۇچرىتىپمۇ قالار. شۇ چاغدا «قارلىق قالدى» دەپ قويۇپلا قاچسا بولمىدىمۇ؟ ئۇ شۇ خىيال بىلەن توختىخانغا تىكىلدى:

— خوش خان ئاچا، مەن قايتاي. ئۆيدىكىلەر ئەنسىرەپ قالمىسۇن.

ئۇلار ئىشىك ئالدىغا بىللە چىقىشتى. بوسۇغىدىن ئۆتۈپ تۇرۇپلا قېلىشتى. دەرۋازا ئالدىدىكى ئۇجمىنىڭ پۇتىقىغا ئەنجانبايىنىڭ چاپان، كۆينەك، تۇماقلىرى ئىلىقلىق تۇراتتى. سەل نېرىراقتا ئۇ بېلىنىڭ يۇقىرىسى قىپىيالىڭاچ ھالدا بەدەنلىرىگە قار سۈرتۈۋاتاتتى. ئۇ قارنى شۇنداق ھەۋەس بىلەن سۈرتەتتىكى، ھەتتا ئۇلارنىڭ چىققانلىقىنىمۇ تۇيمىدى. توختىخان ئۇنىڭغا بىردەم تىكىلىپ قاردى ـ دە، بوشقىنا توۋلىدى:

— ۋوي بالام، بۇ نېمە قىلغىنىڭ؟ ئۇنداق قىلما، سوغۇق ئۆتۈپ قالىدۇ. مېھمان كەلسىمۇ كارىڭ يوق تېخى.

ئەنجانباي بۇرۇلۇپ ئارقىسىغا قاردى ـ دە، ئۇلارنى كۆرۈپ ھودۇقۇپ قالدى.

— ۋۇي - ۋۇي، ئايشەمگۈل خېنىم ئوخشىمامدۇ؟ ئاپلا، بىخەۋەر بولۇپ قاپتىمەن. يۈرسىلە ئۆيگە كىرەيلى.

— خوش ئەنجانباي ئاكا، مەن كەلگىلى نەۋاق بولۇپ قالدى.

— ئايشەمگۈل سىز؟...

ئۇنىڭغىچە ئايشەمگۈل ئون نەچچە قەدەمدەك نېرىغىراق بېرىۋېلىپ توختىدى - دە، ئۇنلۈك توۋلىدى:

— ئەنجانباي ئاكا، ئامانمۇ، ئامانەتكە قىلماڭ خىيانەت. تەكىينىڭ تېگىدە قارلىق قالدى. هاھ - هاھ - هاھەي...

ئۇنىڭ زىل، جاراڭلىق كۈلكىسىنىڭ ئەكس ساداسى ژىكچى مەھەللىسىنىڭ تاڭ سەھىرىنى زىل - زىلگە كەلتۈرۈۋەتتى.

— قارلىق؟! ۋۇي بۇ... ئايشەمگۈل، هەي ئايشەمگۈل.

لېكىن، ئايشەمگۈل توختىمىدى. كۈلگىنىچە يۈگۈرۈپ سۆگەتلىك ئارىسىغا كىرىپ كەتتى. ئەنجانباي جايىدا تۇرۇپلا قالدى، ئۇنىڭ قولىدىكى كاللەك قار ئېرىپ تۆگىدى.

— قارلىق. قوغلىسىلا بالام، تۇتۇۋېلىپ ئۆزىگە ياندۇرسىلا...

ئەنجانباي كۈلۈپ قويدى:

— ياق ئانا، ئات، تۆگە سويۇپ باشلىساقمۇ كەلمەيدىغان مېھمانىنى قوغلىساق بولمايدۇ. ئاھ...!

توختىخانىنىڭ كۆڭلى بىر نېمىنى تۇيغاندەك بولدى. ئۆيگە كىردى، تالاغا چىقتى. كۆڭلىدىكى تۇگۈننى يېشەلمەي قولى ئىشقا بارمىدى. «شۇمىدۇ؟ - دېگەن خىيال، ئۇنىڭ كۆڭلىدىن نېرى كەتمىدى، — شۇ بولسىدى، تازا كۆڭۈلدىكىدەك بولغان بولاتتى، تۆردە ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ خىزمىتىنى قىلاتتىم، — لېكىن ئۇ ئويلاپ - ئويلاپ كۆڭلىگە ئەندىشە چۈشۈپ لاسسىدە بولۇپ قالدى، - ۋاي خۇدايىم، بۇ جاھاننى... ئۇ دېگەن باينىڭ قىزى تۇرسا... ئۇنىڭ ئۇستىگە تېخى كىچىككىنە سېكىلەك قىز تۇرسا، ئېغىز ئېچىشقا بەك بالدۇر، يەنە ئالتە - يەتتە يىل

ساقلايدىغان گەپ. »

X X X

دېگەندەك باقاخۇن ئەتىسى ئاخشىمىلا بالىلار ئۇچۇن مەشرەپ قىلىپ بەردى. مەشرەپكە كىچىكلەرمۇ، چوڭلارمۇ، قىز - چوكانلارمۇ كەلدى. بۇگۇنكى تۆر بالىلارنىڭ بولدى. چوڭلار رازىمەنلىك بىلەن پەگادا ئولتۇرۇشتى. ئۆيگە پاتمىغانلار هويلىدا چېلىشىشقا چۈشتى. جۇمەخۇن بوز پاخلاننى سويدى. لېگەن - لېگەنلەردە ئالما، ئاموت، قوغۇن - تاۋۇزلار تىزىلدى. شورپىدىن كېيىن پولو تارتىلدى. هېلىماخۇن، سىلىماخۇنلارنىڭ ئورنىغا، قاسىم راۋاپ، سەمەت غېجەكلەر هازىر بولدى.

داپ، غېجەك، ساتارلار سازلاندى. بۇ مەشرەپمۇ باشقا مەشرەپ، توي - تۆكۈنلەردە ئانچە مۇنچە ئېيتىلىپ قالىدىغان «دوك موللام» نى دولان ئۇسۇلىغا تەڭكەش قىلىپ باشلاندى. ئەنجانباي ئوتتۇرىغا چۈشتى، چۆرىدەپ تۇرغانلارغا تەزىم قىلدى، ساز، ناخشىلارغا ماس كەلتۇرۇپ ئوسسۇلنى باشلىدى. ئۇ ئۇسسۇلنى لەرزان ئويناپتتى. ساز، ناخشىلارغا پۇت - قوللىرى جاي - جايىدا ماس كېلەتتى. ناخشا قايغۇلۇق مۇقامدا سوزۇپ ئوقۇلغاندا بېشى ئىگىلەتتى، كۆزلىرىدە ياش تامچىلىرى ئەگىپتتى. خۇشاللىق كۈيلىرىدە كۆزلىرىدە، لەۋلىرىدە كۈلكە جىلۋىلايتتى.

موللام - موللام، ئەسلىي ئەمەس موللام،
تۇغۇلۇپ قويۇلغان ئىسمى موللام.
قىش - ياز دېمەي ئون يىل ئوقۇپ موللام،
«موللام» دەپ يازالمىغان موللام.

ناخشىسىنىڭ ياندۇرمىسىنى ھەممە ئادەم بىلەتتى. سازلارغا تەڭكەش قىلىپ چاۋاك بىلەن ئېيتاتتى:

موللام - موللام، دوك موللام،
ئاقساپ ماڭسەن موللام.
بىر پۇتۇڭ ناكار بولدى،
زايە بولدۇڭ دوك موللام.

قىزىل جىلغا بېشىدىكى قاشتا،
تۇتۇۋاپتۇ ئۆزىدىن چوڭ ئاشنا.
يېشى 50 ھەم ئورۇق - ئاشتاختا،
ساۋاب بولسۇن، دەپتۇ قۇلۇم - قوشنا.

ياندۇرمىسى:

يولۇڭنى تېپىۋاپسەن،
مۇبارەك بولسۇن موللام.
جاھاندىكى ئىشلارنىڭ،
قىزىقى شۇدوك موللام.

ئەنجانباي ئۇسۇلنى ھەۋەس بىلەن ئويناياتتى. پۇت - قوللىرىنى ناخشا، سازلارغا كېلىشتۇرۇپ تەڭكەش قىلاتتى، گاھى ئوتقا چۈشكەن قىلدەك تولغىناتتى، گاھى تال - چىۋىقتەك ئىگىلەتتى. موللامغا بەخت كەلگەندە مەيدىسىنى كېرىپ پىرقىرايتتى. قوللىرىدىن قاس چىقىرىپ، سىپتا قەدەم بىلەن ئالدى - ئارقىسىغا لىك - لىك دەسسەيتتى. لەۋلىرىدە جىلۋىلىك كۈلكە يامراپ، ئوڭ قېشىنىڭ قۇيرۇقىدا لىپ - لىپ قاش ئېتىپ كىشىلەرنى كۈلدۈرۈۋېتەتتى.

ماڭاي دېسە ماجالى يوق موللام،
ئېشەكنى يانقۇزۇپ مىنىپ موللام.

ئاخشام كېلىپ، سەھەر كېتىپ موللام،
كۆڭلىنى ئوبدان خۇش قىپتۇ موللام.

ياندۇرمىسى:

موللام ـ موللام، دوك موللام،
بوش كەلمەپسەن دوك موللام.
سەنمۇ ھەم ئوغۇل بالا،
غەيرەت قىلغىن دوك موللام.

موللامغا كۇلپەت كەلدى. ئەنجانىلىك بېشى ئىگىلىپ، چىرايى تۇتۇلدى، كۆزلىرى قىزىرىپ، كىرپىكلىرىدە ياش تامچىلىرى يالتىرىدى. ئۇ شۇ ھالدا ئورنىدىلا پىرقىراپ چۆرگىلەۋەردى. ئەنە يېقىلىدۇ، مانا دۇم چۈشىدۇ دەپ ھەممە ئادەم دەككە ـ دۈككىگە چۈشتى. لېكىن، قاراۋېرىپ ئۆزلىرىنىڭ بېشى قېيىپ يەرگە قارىۋېلىشتى.

ناله قىپتۇ موللام ئاللاغا،
نان تېپىپ بېرەلمەي بالىلارغا.
نان تېپىپ بەرسە يېمەي گۆش دەپتۇ،
ئاچچىقىدا راسا ساپتۇ باشلارغا.

ياندىكى ئۆيدە قىز ـ چوكانلار نەغمە ـ ناۋا قىلىپ، ئۈسسۈل ئويناپ ئولتۇرۇشقانىدى. لېكىن، ئۇلارنىڭ ئويۇنلىرى تازا قىزىمىدى. شۇڭا، «ئەنجانىلىك ئۈسسۈلىنى كۆرىمىز» دەپ ئولتۇرالمايلا قېلىشتى. بىردىن، ئىككىدىن سۇغۇرۇلۇپ چىقىپ كېتىپ ئۆيدە ئازلا قىزلار قالدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارمۇ ئۆز ئويۇنلىرىنى بولدى قىلىشتى ـ دە، توپۇرلىشىپ چىقىپ، ئىشىك

ئالدىدا قىستا ـ قىستاڭ هالدا ئۆره تۇرۇپ ئەنجانباينىڭ ئۇسسۇلىنى كۆرۈشكە باشلىدى.

ئەنجانباي ئۇسسۇل ئويناۋاتقىنىنى كۆتۈردى. شۇ هامان كۆزلىرى ئىشىك ئالدىدىكى قىز ـ چوكانلار ئارىسىدا ئۆزىگە جىلۋىلىك ناز بىلەن تەبەسسۇم قىلىپ تىكىلگەن بىر جۈپ ئوتلۇق كۆز بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. «ئاھ! بۇ جادۇ كۆزلەرنى! . . . »

ئەنجانباي خۇددىنى يوقىتىپ قويغىلى تاس ـ تاماس قالدى، لېكىن شۇئان ئۆزىنى تۇتۇۋالدى، چاندۇرماي ئۇسسۇلىنى ئويناۋەردى. هەر قېتىم ئايلىنىپ ئىشىكنىڭ ئۇدۇلىغا كەلگەندە هېلىقى نازۇك تەبەسسۇملۇق كۆزلەرگە قاراپ يېنىك تەزىم بىلەن قايتۇرۇپ تۇردى. لېكىن، شۇ تاپتا ئۇنىڭ پۈت، قوللىرى خۇددى ئۆزىنىڭ ئەمەستەك تازا قولاشماي ئۇسسۇلنى بايامقىدەك لەرزان، شوخ، چاققان ئوينىيالماي قالدى. چۈنكى، قىزنىڭ شەهلا كۆزلىرى ئۇنى ئىلكىگە ئېلىۋالغانىدى. ئۇ شەهلا كۆزلەر ئۇنى سىرتقا چىقىشقا ئىشارەت قىلدى. ئۇ سەل تېخىرقىغان هالدا چاندۇرمايلا ئاستا مېڭىپ سىرتقا چىقىپ كەتتى. سەزگۈر ئانا توختىخان هەممىنى كۆرۈپ، تۇيۇپ تۇردى: «توۋا! بويىغا يەتمىگەن ـ تېخى ئەمدىلا ئون ياشتىن هالقىغان كىچىككىنە قىز بالا تۇرۇپ ئوغلۇمنى ئۆزىگە رام قىلىۋاپتۇ. كۆزلىرى ئەجەب ئوتلۇق ئىكەن. رىزقى قېتىلسا كېيىنچە. . . »

توختىخان چوڭ ئوغلى جۇمەخۇننى ئەنجانباينىڭ ئورنىغا ئۇسسۇلغا چۈشۈشكە ئىشارەت قىلدى. جۇمەخۇن سەل تېخىرقىغاندەك تۇرۇپ قالدىيۇ، لېكىن شۇ هامانلا ئۈچ ئاغىنىسى بىلەن بىللە ئۇسسۇلغا چۈشتى.

ئايشەمگۈل ئەنجانبايىنى دەرۋازىنىڭ ئۇ تەرىپىدىراق ساقلاپ تۇراتتى.

— مومام ماڭۇ ئۇزۇكنى سىزگە بېرىڭ، رازى بولسۇن

دېگەنىدى. ئۇزاق بولدى. سىز بىلەن كۆرۈشەلمىدىم، قارىغىنىمۇ كۆرسەتمىدىڭىز، — دېدى ئايشەمگۈل ئەنجانبايغا تەلمۈرۈپ قاراپ، — ھېلىقى يىلى سىزنىڭ مېنىڭ كاساپىتىمدىن موللامدىن تاياق يەپ يېتىپ قالغانلىقىڭىزنى مومام مەندىن ئاڭلىغانىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ داۋاملىق «ئۇنىڭغا ئۇۋال بوپتۇ، سېنى دەپ ئازار يەپتۇ. ئۇنى ئوبدان رازى قىلمىساق بولمايدۇ» دەپ سىزنىڭ گېپىڭىزنىلا قىلىدۇ. شۇڭا، مومام سىزگە مۇشۇ ئۇزۇكنى ئەۋەتتى. رازى بولۇپ قالسۇن، دەيدۇ.

— ئۇزۇك؟

— ھەئە ئۇزۇك، سىزنى كۆڭلىدىكىدەك رازى قىلىش ئۈچۈن، بۇنىڭدىن باشقا مومامنىڭ كۆڭلىگە يارىغۇدەك ئوبدانراق بىر نېمە تېپىلمىدى. سىزگە يالداما بولۇپ قالسۇن، دەيدۇ. بۇ ئۇزۇك مومامغا مومىسىدىن قالغان يالدامىسى ئىكەن. يېقىنراق كېلىڭا، ئاۋۇ بارمىقىڭىزغا ئۆز قولۇم بىلەن سېلىپ قويای. سىزگە تازا يارىشىدۇ.

ئەنجانباي قارىغۇدا ئۇنىڭ قولىدىكى ۋىلىلداپ تۇرغان ئالماس ئۇزۇكنى كۆردى. ئۇ ھاڭ ـ تاڭ قېلىپ ھودۇقۇپ كەتكەنلىكىدىن خۇددىنى يوقاتقان ھالدا ئۇ كۆرسەتكەن سول قولىنى ئۇنىڭغا ئۇزاتتى. ئايشەمگۈل ئۇزۇكنى ئاغزىدا ھورداپ نەمدەپلا ئۇنىڭ كىچىك بارمىقىغا سېلىپ قويدى. ئەنجانباي داڭقېتىپ تۇرۇپلا قالدى:

— ۋاي خۇدايىم! ئۇ ئىش بولغىنىغا ئۇچ ـ تۆت يىل بولغان تۇرسا، تېخىچە ئۇنتۇماپتىمۇ؟

— ۋىيەي، ئۇ ئىشنى ئۇنتۇش مۇمكىنمۇ؟ مەن ئەسلا ئۇنتۇمايمەن!

ئەنجانباي بارمىقىدىكى ئۇزۇكنى سىلاپ تۇرۇپ كەتتى.

— ئەنجانباي ئاكا، — دېدى ئايشەمگۈل سەل دۇدۇقلاپ تۇرۇپ، مەن ئەتىدىن باشلاپ مەكتەپكە بارمايدىغان بولدۇم.

— نېمە ـ نېمە، نېمە دېدىڭىز؟
— مەن بۇنىڭدىن كېيىن مەكتەپكە بارالمايدىغان بولدۇم.
— ۋۇي نېمىشقا، نېمە بولدى؟
— بويۇمغا يېتىپ قاپتىمەشمەن.
— سىز؟
— ھەئە مەن. دېمىسىمۇ مەن ئون ياشتىن ئاشتىم.
— ۋاي خۇدايىم، ئەمدى كۆرۈشمىكىمىز تېخىمۇ تەس بوپتۇ ـ دە؟
— كۆڭۈلدە شۇنداق نىيەت بولسىلا، كۆرۈشۈش ئاسان. خوش خۇداغا ئامانەت.

ئايشەمگۈل ئۇنىڭ بىلەن خوشلىشىپلا يەنە مەشرەپ بولۇۋاتقان ئۆيگە كىرىپ كەتتى. ئەنجانباي تېخىمۇ ھاڭ ـ تاڭ قالدى. بىر ھازادىن كېيىن ئۇمۇ ئۇنىڭ ئارقىسىدىن يېنىپ كىردى.

X X X

يېرىم كېچىدىن ئۆتكەندە مېھمانلارغا پولو تارتىلدى. ئاشتىن كېيىن ئۇلار خوشلىشىپ تارقىلىشقا باشلىدى. ئايشەمگۈل مومىسى بىلەن بىللە قايتىپ كەتتى. بالىلار ھېرىپ كەتكەنىدى. جامائەت تارقاپ بولۇشى ھامانلا كىرىپ ئۇخلاپ قېلىشتى. توختىخان باقاخۇننى يۆلەپ ئېچكىرىكى ئۆيگە ئېلىپ كىرىپ ياتقۇزۇپ قويدى. ئاندىن ئۆيلەرنى يىغىشتۇردى. ئۇنىڭغىچە تاڭ سەھەر ۋاقتى بولۇپ قالدى. ئۇمۇ خېلى ھېرىپ قالغانىدى. شۇڭا، كۆزىنى پەنتۇرۇپ ھاردۇقىنى ئېلىۋالماقچى بولدى. لېكىن، شۇ ھامانلا بالىلىرى ئېسىگە كېلىپ ئورنىدىن تۇردى. ئۇلارنىڭ ئۇخلىغاندا يوتقانلىرىنى ئېچىۋېتىدىغان يامان قىلىقى بار ئىدى. شۇڭا، ئانا ئۇلارنى كېچىلىرى بىر ـ ئىككى

قېتىمدىن يوقلايتتى. ئانىغا بالىنىڭ ئۆگىيى بولمايدۇ. ھەممە بالىنىڭ ئوتى ئوخشاشلا بولىدۇ. لېكىن، نېمە ئۈچۈنكىنتاڭ، ئاش ـ تاماقتا ئەنجانبايغا كەلگەندە ئاننىڭ قولىدا چۆمۈچ ئۇزاقراق توختاپ قالاتتى. «كىيىملىرى كىرلىشىپ قالدىمكىن» دەپ ئويلاپ ھەر كۈنى ئاخشاملىرى ئونىڭ كۆينەك، تامباللىرىنى تەكشۈرۈپ كۆرۈپ باقاتتى. باشقا بالىلىرىنىڭ كىيىملىرى بىر قېتىم يۇيۇلۇپ بولغۇچە، ئۇنىڭ كۆينەك، تامباللىرى ئىككى ـ ئۈچ قېتىم يەڭگۈشلىنىپ قالاتتى. ئەنجانباي ئاخشىمى سەل ـ پەل كېيىنرەك قالسىلا، ئاكىسىنى ئۈيان ـ بۇيانغا چاپتۇراتتى. «ھەي، ئۆزى يامانىڭ ـ ئوتى يامان دېگەن گەپ راست ئىكەن. بولمىسا بۇ كەپسىز بالىنىڭ ئوتى نېمىشقا باشقىچە بولىدۇ؟»

توختىخان ئەنجانباي ياتقان ئۆيگە كىرگەندە، ئۇ تاتلىق ئۇخلاۋاتاتتى. يوتقىنى سەل ئېچىلىپ قالغان، سول قولىمۇ يوتقانىنىڭ تېشىغا چىقىپ قالغانىدى. ئانا ئۇنىڭ قولىنى يوتقانىنىڭ ئىچىگە كىرگۈزۈپ قويماقچى بولدى. ئۇنىڭ كىچىك بارمىقىدىكى ۋىلىلداپ تۇرغان قىپقىزىل ياقۇت كۆزلۈك ئۈزۈككە كۆزى چۈشۈپ تۇرۇپلا قالدى. بۇ چاققىچە ئوغلىنىڭ قولىدا بىرەر ئۈزۈكنى كۆرمىگەنىدى. كۈندە كېچىلىرى تولا تۆتۈپ، سىلاپ تويماي قارايدىغان بۇ قوللاردا بۇنداق نەرسە ئەسلا بولمىغانىدى. ئانا ھاڭ ـ تاڭ قالدى. بىر ھازاغىچە ئويلاپ بۇ ئىشنىڭ تېگىگە زادىلا يېتەلمىدى.

تاڭ يورۇدى. ئەنجانباي ئادىتى بويىچە يەنىلا بالدۇر ئورنىدىن تۇردى. ئانىسى ئۇنىڭ بارمىقىدىكى ئۈزۈكنى ئىما قىلىپ كۆرسەتتى:

— بەك چىرايلىق ئىكەن، ساڭا ئوبدان يارىشىپتۇ. مۇبارەك بولسۇن.

شۇندىلا ئۇ بارمىقىدىكى ئۈزۈككە بىر ھازاغىچە تىكىلىپ

قاراپ تۇرۇپ كەتتى. ئاندىن كېرىلىپ تۇرۇپ كۈلدى:
— ئايشەمگۈلنىڭ مومىسى ئەۋەتىپتۇ.
— ۋىيەي، نېمىشقا؟
ئەنجانباي ئۈيالغاندەك يەرگە قاراپ تۇرۇپ ئانىسىغا ھەممە ئىشلارنى سۆزلەپ بەردى.
شۇندىلا ئانىنىڭ غەش كۆڭلى ئېچىلدى، كۆڭلىدىكى تۇگۈنمۇ يېشىلدى. ئەسلىدە ئۇ بۇ ئۇزۇكنىڭ كېلىش مەنبەسىنى ئويلاپ تاپالماي تاڭنى ئاتقۇزغانىدى. ئوغلىدىن ئەنسىرەپ «جاھاندا ئازمايدىغان كىم بار؟ ناۋادا ئېزىپ سېلىپ، قىمارغا ئارىلىشىپ قالغان بولسا، ئۇتۇۋالغان ئوخشايدۇ» دەپ ئوغلىدىن گۇمانلىنىپ خاپا بولۇپ قالغانىدى. دېمىسىمۇ شۇ كۈنلەردە ياشلار ئارىسىدا قىمار ئويناش ئەدەپ كېتىپ، ئاتا ـ ئانىلار غەم ـ ئەندىشىدە ئۆتۈشەتتى. ھە، مانا ئەمدى بولدى، ھەممە ئىش ئايدىڭلاشتى، توختىخانىنىڭمۇ كۆڭلى جايىغا چۈشتى.
— ھە ئەسلىدە مۇنداق ئىش ئىكەن ـ دە! ۋاي خۇدايىمەي، ئاشۇ كىچىككىنە ئىشنىمۇ تاكى ھازىرغىچە ئۇنتۇمىغان بولسا... نېمە دېگەن ئاق كۆڭۈل ـ ھە. بېچارە مومايى نەۋرىسىگە بەك ئامراق ئىكەن. بوپتۇ، بىزمۇ ئۇنىڭ ئوبدان يارىشىغىنى قىلايلى.
توختىخان بىر ھازاغىچە ئويلىنىپ ئولتۇرۇپ قالدى. ئويلاپ ـ ئويلاپ ئاخىر ئورنىدىن تۇردى. ئىچكىرىكى ئۆيگە كىرىپ كات ساندۇقنىڭ ئىچىدىكى كىچىككىنە تۆمۇر ساندۇقچىنى تېپىپ، قىزىل تاۋارغا يۆگەلگەن بىر تۇگۇنچەكنى يەشتى. ئۇنچە ـ مارجانلار ئارىسىدىن كۆپكۆپ ياقۇت كۆزلۈك ئۇزۇكنى ئالدى — دە، بىردەم تىكىلىپ قارىدى. بۇ ياقۇت كۆزلۈك ئۇزۇكنى ئەنجانباي تۇغۇلغاندا شازادىبۇۋى ئۇنىڭ مۇبارەكلەپ سوۋغا قىلغانىدى. ئۇ ئۇزۇككە يەنە بىردەم تىكىلىپ قاراپ ئاستا ئورنىدىن تۇردى. ئەنجانبايىنىڭ قېشىغا كىرىپ،

ئۇزۇكنى ئۇنىڭغا تەڭلىدى:

— سەنمۇ ماڭا ئۇزۇكنى ئايشەمگۈلگە بەرگىن. «بۇ مېنىڭ سىزگە تۇنجى قېتىم قىلغان سوۋغىتىم بولۇپ قالسۇن» دېگىن. ئۇ ئەقىللىق قىز، كۆڭلىمىزنى چۈشىنىدۇ.

توختىخان بۇ ئۇزۇكنى ئەنجانباينىڭ ھېلىقى قىزىل ياقۇت كۆزلۈك ئۇزۇك سېلىنغان بارمىقىغا جۈپلەپ سېلىپ قويماقچى بولغانىدى، ئۇ بارماققا بۇ ئۇزۇك پاتمىدى. چىمچىلاققا ئوبدانلا پاتتى. توختىخان ئۇزۇكلەر سېلىنغان ئىككى بارماقنى تۇتۇپ جۈپلەپ باققانىدى، ۋاھ! ئوبدانلا جۈپ كەلدى. توختىخان كۈلدى:

— پاھ ـ پاھ! بىرسى قىزىل، بىرسى كۆك. جۈپلەنسە بەك چىرايلىق يارىشىدىكەن!

ئەمدى ھەر ئىككىلىسى تەڭلا قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىشتى. توختىخان جۈپلەنگەن ئۇزۇكلەرگە زوقلىنىپ يەنە بىردەم تىكىلىپ قاراپ تۇردى ـ دە، «خۇدايىم شۇنداق قىلغىلى نېسىپ قىلا» دەپ ئاستا چىقىپ كەتتى. ئۇ بۇ كۆپكۆك ياقۇت كۆزلۈك ئۇزۇكنىڭ ئەتىلا ئاشۇ نازۇك بارماققا سېلىنىپ قويىلىدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى.

يەتتىنچى باب

ئۇنىڭ كۆڭلىدىكى ئادىشى

ئوپال، قۇمباغ كەنتى ژىكچى مەھەللىسى 1927 ـ يىلى كەچ كۇز.

— ئارغامچى ـ ئارغامچى ـ ئارغامچى. . . !

— غەلۋىر ـ غەلۋىر ـ غەلۋىر. . . !

كۆك قەھرىدە توپلىشىپ ئۇچۇۋاتقان قارا قۇشقاچلار گويا بالىلارغا ئىتتائەت قىلغاندەكلا پەرۋاز قىلىشاتتى. گاھ، غۇيىدە تىزىلىپ خۇددى ئارغامچىدەك ئۇزۇن سەپ بولاتتى، گاھ گۇرىدە يىغىلىپ خۇددى غەلۋىردەكلا يۇمىلاق بولۇپ ئۇچاتتى. گاھ، لاچىندىن ئۇركەندەكلا ۋاشىشىدە كۆك قەھرىگە شۇڭغىيىتتى، گاھ، قومۇشلۇققا قارا قۇيۇن كەلگەندەكلا گۇر قىلىپ پەسلەيتتى. بالىلار قارا قۇشقاچلارنىڭ ئەنە شۇنداق گاھ غەلۋىردەك يۇمىلاق بولۇپ، گاھ ئارغامچىدەك ئۇزۇن سەپ بولۇپ، گاھ كۆك قەھرىگە شۇڭغۇپ كۆتۈرۈلۇپ، گاھ گۇرىدە پەسلەپ يەر يۈزىگە يېقىنلىشىپ ئۇچۇشلىرىغا زوقلىنىپ قاراپ، قاقاقلاپ كۈلۈشەتتى، چاۋاك چېلىشاتتى، دوپپىلىرىنى ئاسمانغا ئېتىپ سەكرىشەتتى، ھەۋەس بىلەن توۋلىشاتتى:

— ئارغامچى ـ ئارغامچى ـ ئارغامچى. . . !

— غەلۋىر ـ غەلۋىر ـ غەلۋىر. . . !

— ئەنە شۇنداق قىلىپ بالىلىرىنى ئۆگىتىدۇ. تاغدىن ئۆتۈپ كەتمىسە، قىشتا. . . . ئاھھۇ! ـ ئاھھۇ! . . . ياز بولسا

كېلىدۇ. قىش بولسا يەنە كېتىدۇ. ھە... ي! شۇم قىش يەنە كەلدى! يەنە شۇ دىشۋارچىلىق... سوغۇق...

شۇ تاپتا ئۇ ھېنېمنى سەزمەيتتى. يېنىدىلا پاراسلىتىپ قوناق شېخىنى باغلاۋاتقان بوۋاينىڭ ھېلىقىدەك ئېچىنىشلىق دادلاشلىرىمۇ ئۇنىڭ قۇلىقىغا كىرمەيتتى. ئۇ ئاسمانغا قاراپ ھاڭۋېقىپ تۇراتتى. قاپقارا ئويناق كۆزلىرى توختىماي، چىمىلدايتتى. يۈمران لەۋلىرىدە پىسىڭ - پىسىڭ كۈلكە يۇگۇرۈيتتى.

— ھوي سۇلايمان! ! ھوي سۇلايمان قاپاق! !

ئۇ چۆچۈپلا ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ قاراپ مەمتىمىنگە كۆزى چۈشتى - دە، قورقۇپلا كەتتى. مەمتىمىن قىر بېشىدا بېلىگە تىرىۋالغان ھاسىسىنى قولتۇقلىرىدىن ئۆتكۈزۈپ پۈتلىرىنى خۇددى جۈۋازچىنىڭ قايچىسىدەك كېرىپ تۇرغان ھالدا ئۇنىڭغا دىكىنىپ قاراپ تۇراتتى. ئۇ بېلىنى كىندىكىنىڭ خېلى تۆۋىنىدىنلا باغلىۋالغانىدى. شۇڭا، مەيدىسى ئېچىلىپ، قورسىقى خۇددى ئېسىپ قويغاندەكلا پومپىيىپ چىقىپ قالغانىدى. چېغ يوللۇق يالاڭ تونىنىڭ ئۈستىدىن باغلىۋالغان قىزىل تاۋار بەلباغنىڭ ئۇچلىرى تىزغىچە ساڭگىلاپ تۇراتتى. ئۇنىڭ بۇ تۇرقى بەئەينى قارانچۇققىلا ئوخشايتتى.

— كالىنى توسامسەن ئەبگار! !

كالىلار بېشىنى كۆتۈرمەي ئوتلاۋاتاتتى. لېكىن... ئالا بۇقا... «ئاپلا!...» سۇلايمانىڭ يۈرىكى قارتلا قىلدى - دە، ئالاقزادە بولۇپ كەتتى. كۆز يەتكۈسىز كەڭرى قوناق ئېڭىزلىققا باشتىن - ئاياغ قاراپ چىقتى، لېكىن ئالا بۇقا كۆرۈنمىدى.

— ھوي ھاڭۋاقتى قارىغۇ! ئاۋۇ كالىنى توسقىن دەيمەن! - مەمتىمىن ھاسىسىنى شىلتىپ يول تەرەپنى كۆرسەتتى، — تۇرغىنىنى دېپەيدەك!

ئالا بۇقا تېخى بېشى ئۈزۈلمىگەن قىرغا بېسىقلىق قوناق

شاخلىرىنى تازا ھۇزۇرلىنىپ يەۋاتاتتى. سۇلايمان چۆچۈپلا كالىغا قاراپ يۇگۈردى:

— ھوش - ھوش! قارىغا بالاتەككۇر!

لېكىن، كالا توۋلىغانغا پەرۋا قىلمىدى. قۇيرۇقىنى شىپاڭشىتىپ، شاختىن بېشىنى كۆتۈرمىدى. سۇلايمانىنىڭ قورقۇنچتا پۇت، قوللىرى كالامپايلاشتى - دە، دەلدۇگۇنۇپلا ئورغاق قىيپاش كەسكەن ئۇچلۇق قوناق كۆتىشكىگە گاچچىدە! دەسسەپ سالدى! ئۇنىڭ پۇتى پىژژىدە ئېچىشىپ كەتتى. لېكىن، ئۇنىڭ بۇنىڭ بىلەن كارى بولمىدى. ئاقساپ يۇگۈرۈپ بېرىپلا كالىنىڭ دۇمبىسىگە پاققىدە! شاپىلاقلىدى:

— ھوشەھ نىجىسنىڭ كالىسى!

كالا پۇششىدە قىلىپلا قاچتى. لېكىن، سۇلايمان ماڭالماي پۇتىنى قۇشلاپلا ئولتۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ پۇتى خۇددى تۇز قۇيغاندەكلا پىژىلداپ ئېچىشىپ كەتتى. بىردەمدىلا ئۇنى تىترەك ئارىلاش سوغۇق تەر باستى، شۇ ئارىلىقتا مەمتىمىن ھاسىسىنى پۇلاڭلاتقىنىچە يۇگۈرۈپ كەلدى - دە، كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، سۇلايمانىنى باش - كۆز دېمەستىن ۋاقشىتىپ ئۇرىۋەردى. سۇلايمان «ۋاي» مۇ دېمىدى. پەقەت ئورۇق قوللىرى بىلەن يۈزىنى توسۇپلا تۇرىۋەردى. لېكىن، ھاسا، ئۇنىڭ بىلەكلىرىگە، باش - كۆزلىرىگە ۋاقشىتىپ تېگىۋەردى.

— ھوي تۇزكور! كىم نىجىس؟!

— . . .

— بىز نىجىسمۇ؟!

— سۇلايماندىن سادا چىقمىدى. مەمتىمىن يەنە چىشىنى غۇچۇرلىتىپ تۇرۇپ ھاسىسىنى ئېگىز كۆتۈردى - دە، ئۇنىڭ بېشىنى چەنلەپ: «ئەي!!» دەپ شىلتىدى، لېكىن ھاسا سۇلايمانغا تەگمىدى، «تارس!» قىلغان بىر تېپىك بىلەنلا «تاراڭكىدە!» نېرىغا قاڭقىپ كەتتى. مەمتىمىن چۆچۈپلا يېنىغا

قارىغانىدى، ئۆزىگە مەسخىلەك قادىلىپ تۇرغان ئەنجانبايغا سوقۇلۇپ كەتكىلى تاس ـ تاماس قالدى. ئۇ ئارقىسىغا بىر قەدەم داجيىپلا ۋارقىرىدى:

— سەن؟! سەن... نېمە دەيسىناۋاسەن؟!

— كىشىلەرنى ئۇرما دەيمەن! قانداق؟!

— ھوي چىت لاتىسى! سېنىڭ نېمە كارىڭ؟!

— ھوي تېزەك قۇرتى نجىس! مېنىڭ نېمىشقا كارىم بولمايدىكەن؟! نوچى بولساڭ يەنە ئۇرۇپ باقە! ئاۋۇ ھۆرپەيگەن تەخەي تۇمشۇقۇڭنى ئامۇت سالغان خۇرجۇن قىلىۋەتمىسەم ھېساب ئەمەس!

ئېگىزلىقتىكى ئۇ تەرىپىدىكى كۆتەمە ئېرىقتىكى بويىدا بىرمۇنچە ئايالار قوناق سويۇۋاتاتتى. ئىككىسىنىڭ توۋلاشقان ئاۋازى ئۇلارغا ئاڭلىنىپ قالدى بولغاي، ئارىدىن بىر ئايال ئورنىدىن تۇردى، قولىنى پېشانىسىگە قويۇپ سايىۋەن قىلىپ تۇرۇپ، ئۇ ئىككىسى تەرەپكە بىرەم تىكىلىپ قاردى ـ دە، شۇ ھامان رومىلىنى قولىغا ئېلىپلا بۇ تەرەپكە قاراپ يۈگۈردى. ئۇ توختىخان ئىدى. ئۇ پۈتلىشىپ نەچچە قېتىم يىقىلدى، يەنە تۇردى. ئاخىر بولالماي يىراقتىنلا ھاسىراپ تۇرۇپ توۋلىدى:

— ھاي ـ ھاي... باللىرىم، ئۇرۇشماڭلار! نومۇس قىلىڭلار، جىدىلىڭلار نە ـ نەگە كەتتى ئالەمنى مالەم قىلىپ، ـ ئۇلار ئىككىسى تەڭلا لىپىدە قاراشتى. توختىخان ھاسىراپلا ئۇلارنىڭ قېشىغا كەلدى، ـ بولدى، بولدى ئۇرۇشماڭلا چۈجە ـ خورازلار، 20 ياشقا كىرىپ قالدىڭلار، غىجىلىشۇەرمەي ئوبدان ئەل ـ ئاغىنە بولۇپ ئويناڭلار، — توختىخان ئىللىق كۈلۈمسىرەپ مەمتىمىنىڭ قېشىغا كەلدى. گەرچە توپا ـ چاڭ بولمىسىمۇ ئۇنىڭ چاپان، تامبالىرىنى قاقتى، — خاپا بولمىسىلا بالام، مەن ناماقۇل بولاي، ئۇنى مەن ئادەم قىلاي.

توختىخان مەمتىمىننىڭ مەيدىسىنى يېپىپ قويماقچى بولۇپ، ئۇنىڭ چاپىنىغا قولىنى يېقىن ئەكېلىشىگە مەمتىمىن تەلەتىنى غۇژۇيدە تۇردى - دە، ئىتتىرىۋەتتى:

— ئۆتەپ بارسىلا نېرى! قېلىنلىقىنى!

— خوش - خوش بالام، خاپا بولمىسىلا، كۆڭۈللىرىگە ئالمىسىلا.

— ھىم، ئاغىنە بولمىش تېخى! كىم بىلەن؟ ھىم، — ئۇ تۇمشۇقىنى ئۇچلاپ، بوينىنى تولغىنىچە بېرىپ ھاسىسىنى قولىغا ئالدى. قىردىن ئۆتۈپلا ئاغزىنى بۇزدى، - شۇمتىكىگە گەپ قىلمايدۇ، ماڭا تېخى ھېيتىتى - پىتىتى دەيدۇ سەت پۇچۇق! ئەبگار دۇنيا! ماكانسىز سۇپۇرۇندى!

«ماكانسىز! قەلەندەر!» ئاھ خۇدا! يەنە شۇ ئاھانەت!

ئاتا - بوۋىسىدىن مىراس قالغان، ئوتتىمۇ كۆيمەيدىغان، سۇدىمۇ ئېرىمەيدىغان بۇ قاباھەتلىك ئاھانەت يىللاردىن بېرى ئۇلارنىڭ پېشانىسىدىن نېرى كەتمىدى. مۇشۇنداق مۇناپىقلار گەپ ئارىسىدا گەپكە پۇتلاپ «ماكانسىز، قەلەندەر» دېگەندەك گەپلەرنى قەستەنگىلا ئارىلاشتۇرۇپ، ئۇلارنى زەھەرلىگەن يىلاندەك چېقىۋالمدۇ. تىللاپ ئاھانەت قىلمىدۇ. بۇنداق ھاقارەت - ئاھانەتلەرگە ئەنجانباي پەقەتلا چىدىمايتتى، زەردە گۆش بولۇپ خۇددى ئوتتا پۇچۇلانغاندەكلا تولغىنىپ كېتەتتى. ئۇ شۇ تاپتىمۇ مەمتىمىننىڭ ئۆزىنىڭ ئالدىدا ئانىسىنى ئاشۇنداق سەت ھاقارەت قىلغانلىقىغا زادىلا چىداپ تۇرالمىدى. ئاچچىقىدا چىرايى تاتىرىپ كەتتى! شۇنداق بولسىمۇ ئۇ چىشىنى چىشلەپ تۇرۇپ ئۆزىنى بېسىۋالدى.

— ھەي ئېشەك، يوغانلىق قىلما! گېپىڭ بولسا ماڭا قىل، ئانامنى چىشلەپ تارتما!

— ھوي، مەن تېخى سەندىن قورقامدىم؟ ماكانسىز! قەلەندەر!!

«ماكانسىز! قەلەندەر!!» ئاھ خۇدا!!
يەنە شۇ قاباھەتلىك ھاقارەت ـ ئاھانەت!!
مانا ئەمدى ئەنجانباي ئۆزىنى زادىلا تۇتۇۋالالماي قالدى. ئۇ ئىپلاسنىك ئاغزىنى يىرتىپ تاشلاش ئۈچۈن چىشىنى غۇچۇرلىتىپ ئۇنىڭغا تاشلاندى! لېكىن، توختىخان كاپپىدە ئېسىلىۋېلىپ ئۇنى ماڭغىلى قويمىدى:
— قوي بالام، ئاۋارە بولما. ئەسكى بىلەن تەڭ بولما، خۇدايىم بىر كۈنى ئۇنىڭمۇ جازاسىنى بېرىدۇ.
مەمتىمىن قېچىپ كېتىۋېتىپ يەنە ئاغزىنى بۇزۇپ تىللىدى:
— قېنى كەلمەمسەن ئاغزىدا شەھەر ئالىدىغان پوچى، تاغدا تېزەك يېيدىغان ماكانسىز غالچىنىڭ بالىسى! ئۇقۇپ قوي! مەن ھېچنېمىدىن قورقمايمەن! غوجىكاڭ بەگنىڭ ئەتىۋارلىق بالىسى. خەپ توختاپتۇر، قاپىقىڭنىڭ بېزىنى ئالمايدىغان بولسام!!
— ھىم، ھېلىغۇ بەگنىڭ بايۋەچچىسى ئىكەنسەن، ئامبالنىڭ كۆچۈكى بولساڭمۇ پەرۋايىم پەلەك. مېنىمۇ ئوبدان بىلىپ قوي: باقاخۇنىنىڭ ئوغلى. تۇرغان ـ پۇتكىنىمنىڭ ھەممىسى باشتىن ـ ئاياغ ئەنجانباي! سەنمۇ ئالدىرىماي تۇر، خەپ نوخلاڭنى ئالمايدىغان بولسام!!
— قويە بالام، تىلىغا كۆيدۇرگۇ چىققۇر. ئۇ ئەسكىگە ئۆزۈڭنى ئاۋارە قىلمىغىنە.
سۇلايمان تېخىچە پۇتىنى قۇشلاپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ تىلىنىپ كەتكەن پۇتىدىكى قان توختىغان، لېكىن چىرايى تاتىرىپ كەتكەن، ئۆزىمۇ تۇگۈلۈپلا قالغانىدى. توختىخان ئۇنىڭ سوغۇقتا قىزىرىپ چاك ـ چاك يېرىلىپ، خۇددى ئۆمۈچۈك تورىدەكلا تىلىم ـ تىلىم بولۇپ كەتكەن ئۇرۇق پۇتلىرىغا قاراپ ئىچى ئاغرىپ كەتتى ـ دە، ئاستا ئولتۇرۇپ، ئۇنىڭ يارىلانغان

پۈتىنى قۇچىقىغا ئالدى.

— بالام، بەك ئېچىشۇاتامدۇ؟ ھەي ئىستەي— ... ئۇ يانچۇقىدىن كىچىككىنە قايچىسىنى چىقاردى. داكا رومىلىنى كىرت - كىرت كېسىپ بىر پارچىسىدا ئۇنىڭ كۆتىشەك تىلىۋەتكەن پۈتىنى سۈرتۈپ تازىلىدى، ئاندىن قالغان پارچىسىدا يارىنىڭ ئاغزىنى بېسىپ تۇرۇپ تېڭىۋەتتى — ھە، مانا ئەمدى بولدى. ئۇششۇك يارىسى بولۇپ قالمىسىلا، ئاسانلا ساقىيىپ كېتىدۇ.

— رەھمەت توختىخان ئاچا، مەن بىلمىسەم، خۇدايىم بىلەر.

— ئو... رەھمىتىڭنى قوي. يارىڭ ساقىيىپ قالسا مەن شۇنىڭغا خوش. پەخەس بول، سۇ ئوتلاپ قالمىسۇن، يىرىڭداپ قالمىدۇ.

— ئانا.

— ھە.

— مېنىڭ ھېلىقى پۈتۈمغا پاتمىغان كەشىم نەدە؟

— كاتىنىڭ كەينىگە تاشلاپ قويغاندەك قىلىۋىدىم، ئۇكىلىرىڭ كىيەمدىكىن دەپ.

— ھە، بولدى، ئۇلارغىمۇ خۇدايىم بېرىپ قالار، — ئەنجانباي قولىنى شىلتىدى - دە، ئۆي تەرەپكە قاراپ يۈگۈرۈپ كەتتى. ئۇ ئارىدىن ھايال ئۆتمەيلا ھاسىرىغىنىچە نىمكەش بولغان بىر جۇپ تاسمىلىق كەشنى كۆتۈرۈپ يېنىپ كەلدى، — قېنى ئاداش، كىيىپ باقە. چوڭ كېلىپ قالسىمۇ مەيلى، ئىش قىلىپ سوغۇققا دالدا بولمىدۇ.

ئانا ئۇنىڭ گېپىنى ماقۇللىغاندەك بېشىنى لىڭشىتىپ تۇرۇپ پىسكىدە كۈلدى:

— بىچارە بالا بۇ ھالى بىلەن كالىلارنى قانداقمۇ باقالار؟

— مەن بېقىپ تۇراي.

— سەن؟ . . . ئاشۇ بەگنىڭ كالىلىرىنى. . . ؟

— بولمىسا بەگ ئۇنى قوغلاپ چىقىرىدۇ. ئۇ قارا يېتىم تۇرسا، باردىغان - تۇرىدىغان جايى بولمىسا. . .

— سەن ئوقۇۋاتساڭ؟

— ۋاي ئانامەي، ئوقۇش - ئوقۇش دەۋېرىدىكەنسەن، ئەجەبمۇ زېرىكتىم شۇ توختى موللامدىن! كۈندە جەڭگى - جېدەل، ئۆگەتكەن نەرسىسىنىڭ تايىنى يوق، ساپلا قۇرۇق ۋەز - نەسىھەت! ئۇنى دېمىسەمغۇ ئاللا بۇرۇنلا. . . ! «ئىم بولمىدى، دېمەيدىغان گەپ ئاغزىدىن چىقىپ كېتىپ قالدى!» ئانا ئەجەبلەندى. ئوغلىنىڭ گەپنى ئۇزۇپ قويۇشى، ئۇنىڭغا غەلىتە تۇيۇلدى. ئۇ لەپپىدە ئوغلىغا قارىدى.

— ھە، نېمە دېدىڭ؟ ئۇنى دېمىسەم؟ بۇ... بۇ؟

ئوغلى يەرگە قارىۋالدى. ئاقسېرىق مەڭزى ۋاللىدە قىزاردى.

ئانا ئوغلىدىن جاۋاب كۈتۈپ تۇرۇپ قالدى. لېكىن، ئوغلى تەپكۈچ ئوينىغاندەك كۆتىشەككە يەڭگىل - يەڭگىل تېپەتتى. «توك، توك» چىققان ئاۋازغا تەڭكەش قىلغاندەك ئويچان كۆزلىرىنى لىپ - لىپ يۆتكەيتتى. ئانا سۆزمە قاپاقلىرىنى لىككىدە كۆتۈرۈپ ئويلىشىپ قالدى:

«كىم بىلىدۇ بالىلار ئىشىنى، ئۇنى دېمىسەم، دېگىنىگە قارىغاندا ئۆزىگە ئوخشاش ئويۇن قېپى بىر ئاغىنىسىنى دەيدىغان ئوخشايدۇ بەلكىم». لېكىن، ئانا ئوغلىنىڭ ئۇ «ئويۇن قېپى ئاغىنىسى» گە قىزىقىپ قالدى. «ۋاھ ئۇنى دېمىسە ئاللىبۇرۇنلا مەكتەپتىن قالىدىكەن - دە، قالتىسقۇ! شۇنداق تارتىشقۇدەك كۆڭلىدىكى بىرەر ئادىمى بولمىسا، ئۇنداق گەپنى قىلامدۇ؟ شۇ ئاغىنىسىگە تارتىشىپمۇ بولسا، مەكتەپكە كۆيۈك ئاپتاپتەك ئانچە - مۇنچە پال - پۇل بېرىپ يۈرۈپتۇ - دە».

ئانا ئوغلىنىڭ كۆڭلىدىكى ئاشۇ ئادىشىنى بىلمەيتتى. بىلسە

ئىدى، ئۇنىڭغا ئۇنى ـ بۇنى بېرىپ مېھمان قىلاتتىى. ئۆز بالىسىدەك كۆرۈپ ئوغلىغا تېخىمۇ ئامراق قىلاتتى. شۇ ئادىشى ئوغلىغا گەپ يېگۈزۈپ، ئۇنى مەكتەپتىن كۆڭلى سوۋۇمايدىغان قىلاتتى. مۇشۇ كۈنلەردە ئۇنداق قىلمايمۇ بولمايتتى. ئوغلى «تاپتىن چىقىۋاتاتتى». سەھەردىلا ئېرىق ئۆستەڭلەردىن تۆت پۇتلۇق بولۇپ كىيىكچىلەپ ئاتلايتتى، مۇزلۇق سۇغا بېلىقچىلاپ سەكرەيتتى. ئەتىگەنلىك ناشتىدىن كېيىن مەكتەپكە كېتەتتى. لېكىن، ئانا تېخى قاچا ـ قۇچىلارنى يۇيۇپ بولغۇچە ئەنجانبايىنىڭ قىزىل جىلغا بويىدا ئات چاپتۇرۇپ يۈرگەنلىكىنى ئاڭلايتتى، ئۇ يەردىن ياندۇرۇپ كەلسە، چېلىشىش سورۇنىغا چاپاتتى. ئانا ـ ئانىسىنى قورقۇتۇپ، ئالتە قۇرلۇق ئېگىز تامنىڭ ئۈستىدە سېرىق تورغايدەك يورغىلايتتى. تېخى بۇنىسى ئاز دېگەندەك، باشقىلارنى مۈشتۇمدەك يوغان تاشلارنى ئۆزىگە قارىتىپ ئاتقىلى سېلىپ، ئۇ تاشلارنى كاپ ـ كاپ تۇتۇۋېلىشلىرىنى دېمەمدىغان! يەنە تېخى ئادەم بېشىدەك يوغان ـ يوغان تاشلارنى ئېگىز ـ ئېگىز تاملارنىڭ ئۈ تەرىپىگە گۈم ـ گۈم تاشلاپ، ئادەمنىڭ تېنىنى جۇغۇلدىتىشلىرىچۇ ئۇنىڭ! كىيىملىرىنى يۇيۇپ، ياماپ ئولگۇرتكىلى بولمايتتى. ئەتىگىنى داغ ـ دۇغسىز، بېجىرىم چىقىپ كەتسە، كەچتە يۇزى كۆك، بۇرنى ئىششىق كېلەتتى. ئىش قىلىپ نەدە ئەنسىزلىك بولسا، ئەنجانبايمۇ شۇ يەردە بولاتتى. شۇنداق بولسىمۇ دەردى يامانىنىڭ ئوتى يامان دېگەندەك ئانا يەنىلا بۇ ئوغلىغا بەكلا ئامراق ئىدى. ئۇنى دەپ يېنىدىن دائىم بىر توقاچنى كەم قىلمايتتى. كەڭ غوللۇق يەلكىسى، تەڭتۇشلىرىدىن بىر غېرىچ ئېگىز تۇرىدىغان قاملاشقان بوي ـ تۇرقى، سوزۇنچاق قاش ـ قاپاقلىرى، ئوينىاپلا تۇرىدىغان يوغان كۆزلىرى، كىشىلەرنى كۈلكىگە قىستايدىغان قېشىنىڭ قۇيرۇقىنى لىك ـ لىك ئېتىپ ئۇسسۇل ئويناشلىرى، بېشىنى تىك تۇتۇپ، قول سېلىپ مېڭىشلىرى، مۇڭلۇق ناخشىلىرى،

ھەممىگە تەڭ ئېگىلىپ سالام بېرىشلىرى، يەنە... يەنە ئانا ئۆزىمۇ دەپ بېرەلمەيدىغان خىلى - خىلى يېقىملىق ئوبدان ئىشلىرى... ئۇنىڭ مەسلىكىنى كەلتۈرەتتى. لېكىن، بۇنىڭ بىلەن ئۇنى قاتارغا قوشۇلدى، دېگىلى بولمايتتى. ھېلىقىدەك قاملاشمىغان قىلىقلىرىنى تاشلاپ، ئوبدانراق ئوقۇپ چوڭ موللا بولالىسا تېخى ياخشى، ئۇنداق بولالمىسا، خەتمە - قۇرئان قىلالمىغۇدەك مىرزا بولالمىسمۇ، ئاز - تولا سالام خەتلەرنى يازالمىغۇدەك ئاز - تولا سورۇنى بار، خەلقئالەم ئىچىدە: كەلسىلە دېگۈدەك يۈز - ئابرۇيى بار ئادەم بولالىسا، ئانا شۇنىڭغا رازى بولاتتى. ئۇنىڭ ھازىرقىدەك دادىسىدىن كەلگەن خەت - چەكلەرنى دۇدۇقلىماي ئوقۇپ بېرىشلىرى، يەنە ئۇنىڭغا دائىمۇ دانە قىلىپ قاملاشتۇرۇپ جاۋاب خەت يېزىشلىرى، ئازىنا، پەيشەنبە كۈنلىرى بوۋىسىنىڭ قەبرىسىگە بېرىپ سوزۇپ خەتمە - قۇرئان قىلىشلىرى، ئۇنىڭ مەستلىكىنى كەلتۈرسىمۇ، لېكىن ئۇ ئۇنىڭدىن يەنىلا رازى ئەمەس ئىدى: «ھە... ي! بۇ دېگەن كارى چاغلىق ئىشقۇ، ئۆزىنىڭلا ھۆددىسىدىن چىقسىلا بولامدىكەن؟ جامائەتنىڭمۇ دەردىگە دەرمان بولالىسا ھېساب بولىدۇ. شۇڭا، ئوقۇمۇشلۇق موللا بولمىسا بولمايدۇ!» ئانىسىنىڭ ئولتۇرسا، قوپسا ئويلايدىغىنى شۇ ئىدى. لېكىن، نېمە ئۈچۈنكىن، ئىككى يىلدەك بولدى، ئوغلىنىڭ بۇ مەكتەپتىن كۆڭلى سوۋۇپ قالدى. ئاشۇنداق «بىمەنە» قىلىقلارنى قىلىپ، ئانىسىنىڭ كۆڭلىنى غەش قىلدى. توسۇپ باقتى، نەسىھەت قىلدى، خاپا بولدى، ئاچچىقلىدى.

دادىسىمۇ تاغدىن تولا كېلىپ، ئۇنىڭغا نەسىھەت قىلدى. ئۇ شۇ چاققىچە ھېچقاچان ئوغلىغا قاش كۆتۈرۈپ ئالمىسىمۇ قارىمىغان، ئۇنى تىللاپمۇ سالمىغاندى. لېكىن، كېيىنچە ئۇنىڭ «بىمەنە قىلىقلىرى» نىڭ تېخىمۇ ئەدەپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ ئاچچىقى كەلدى. تاياق تەڭلەپ قورقۇتۇپمۇ باقتى، لېكىن كار

قىلمىدى. «قاملاشمىغان قىلىقلىرى» دىن تەزمەكتە يوق تېخىمۇ ئەدەپ كەتتى. خۇشى كەلسە مەكتەپكە بارىدى، خۇيى تۇتسا، يەنىلا شۇ گۇلدۇر - پالاق ئىشلار بىلەن بەند بولدى. قولۇم - قوشنىلار «بالىلار گول كېلىدۇ، خۇي پەيلىمۇ ئوخشىمايدۇ، گاھىدا ئاتا - ئانىسىنى پوش دېمىگەن بالىلار، كۆڭلىدىكى ئادىشىنىڭ گېپىگە «ھەببەللى!» دەپلا دوست تارتىدۇ» دېيىشتى. بۇمۇ ئوبدان مەسلىھەت بولدى. ئانا ئەمدى ئۇمىدىنى ئوغلىنىڭ كۆڭلىدىكى ئاشۇ ئادىشىغا باغلىدى. لېكىن، ئوغلىنىڭ كۆڭلىدىكى ئادىشى زادى كىم؟ ئۇنىڭدىن - بۇنىڭدىن سۇرۇشتۇرۇپ سوراپ باقتى. لېكىن، ئۇلاردىن «ھەممىسى بىلەن ئوخشاش» دېگەن مۇجمەللا جاۋابقا ئېرىشتى. ئانا ئويلايتتى، سۇرۇشتۇرەتتى. «ئۇنىڭ كۆڭلىدىكى ئادىشى زادى كىم؟» دېگەن ئوي - خىيال ئۇنىڭ كۆڭلىدىن نېرى كەتمەيتتى. «بەللى - بەللى، پەرەز توغرا چىقتى. مانا - مانا، ئۇنىڭ كۆڭلىدە ئۇ تارتىشقۇدەك ئادىشى بار ئىكەن ئەمەسمۇ؟ بولمىسا ئۇنى دېمىسەم دەمدۇ؟ دېمەك، بۇ كۆڭلىدىكى ئاشۇ ئادىشىغا تارتىشىپ دېگىنى بولماي نېمە؟ لېكىن، ئۇنىڭ كىملىكىنى سورىسا، يەرگە قارىۋالىدۇ. قىزىرىپ، تاتىرىدۇ، قىز بالا؟... ناۋادا شۇنداق بولسا ئىزا تارتىپ... ياق - ياق... كىم ئۇنىڭ قىز بالا بىلەن بىرگە يۈرگەنلىكىنى كۆرۈپتۇ؟ تازا قاملاشمىغان گەپ بولدى - دە! ئايشەمگۈل بىلەنغۇ خېلى ئەپ ئۆتكەندەك كۆرۈنىدۇ. لېكىن، ئۇ كىچىك تۇرسا، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ دېگەن باينىڭ قىزى، بىزنى يارىتمايدۇ. ئەپ ئۆتكەندەك قىلغان بىلەن، كۆڭلىدىكى ئادىشى بولالمايدۇ. تاھىر، زاھىرلامۇ خېلى بالدۇرلا تاغقا قايتىپ كەتكەن تۇرسا... يەنە كىم قالدى؟ ۋاي خۇدايىمەي، ئۇنىڭ كۆڭلىدىكى ئادىشى زادى كىم بولغىيدى؟».

سۇس تۇمانلىق كېچە، توختىخان ئانا غۇۋا ئايدىڭدا پاراسلىتىپ قوناق سويۇۋاتاتتى. لېكىن، ئۇنىڭ خىيالى يەنىلا

ئوغلىنىڭ ھېلىقى «كۆڭلىدىكى ئادىشى» دا ئىدى. ئىتلارنىڭ ئەنسىز قاۋاشلىرى، توخۇلارنىڭ پاق ـ پۇق قانات قېقىپ سوزۇپ چىللاشلىرى ئۇنىڭ خىيالىغا دەخلى بولمايتتى. ئۇ پىچىرلايتتى:

— ئۇنى دېمىسەم. . . ؟ توۋا، ئۇ كىمنى دەيدىغاندۇ؟ ئۇ بۇ سوئالنى ئۆزىدىن نەچچە قېتىم سورىدى؟ ئۇ ئۆزىمۇ بىلمەيتتى. لېكىن، ئۇنىڭ كىملىكى ئۇنىڭ خىيالىغا ئەسلا كىرىپمۇ باقمايتتى. ئۇ ئويلاپ ـ ئويلاپ ئەنجانبايدىن يەنە شۇ سوئالنى تەكرارلاپ سوراۋېرەتتى.

— ئۇ كىمنى دەيدىغاندۇ؟ ئۇنىڭ كۆڭلىدىكى ئادىشى زادى كىم؟ . . .

— ۋاي ـ ۋۇي ئانا سىلىنىزە، كىشىلەر ئايالىلارنى «ئەزمە كېلىدۇ» دېسە، مەن: «ياق، مېنىڭ ئانام ئۇنداق ئايالىلاردىن ئەمەس» دەيتتىم. لېكىن، سىلىنىمۇ زە، مۇشۇ كۈنلەردە ئاشۇنداق يوقىلاڭ ئىشلارنى يېپىدىن ـ يېڭىسىگىچە تولا سوراۋېرىپ ئىچىمنى پۈشۇرۇۋەتتىلىغۇ! — دېدى ئەنجانباي ئەتىسى ئاخشىمى ئانىسى يەنە ئۇنىڭ كۆڭلىدىكى ئادىشىنى تىلغا ئالغاندا خاپا بولۇپ، — ئىلگىرىغۇ تاھىر، زاھىرلارغا تارتمىشقانىدىم. يەنە ئايشەمگۈلمۇ. . . تاھىر، زاھىرلار خېلى بالدۇرلا تاغقا قايتىپ كەتكەن. ئايشەمگۈلمۇ بويىغا يېتىپ قاپتىمىش، ئەمدى مەكتەپكە بارسا بولماسمىش.

— ئايشەمگۈل؟ ۋاي خۇدايىمەي! ئۇ دېگەن باينىڭ قىزى تۇرسا، سېنىڭ كۆڭلۈڭدىكى ئادىشىڭ بولۇشقا مۇناسىپ كېلەرمۇ؟

— خۇدايىم بۇيرۇسا.

سەككىزىنچى باب

«مەن ئۆزلىرىنىڭ...»

ئوپال، 1931 ـ يىلى ياز.

ئۇ مۇنداق «غەلىتە ئويۇنلار» نى ئويناپ يۈرگىلى ئالاھازەل يەتتە ـ سەككىز يىلدەك بولۇپ قالغانىدى. قىش ـ ياز دېمىدى، قار، يامغۇر، بوران ـ چاپقۇن بىلەنمۇ كارى بولمىدى. كۇن ئاشۇرماي ئويناۋەردى، ھازىرغىچىلىك تاشلىمىدى. ئۇ ئويۇنلىرىنى تاڭ سەھەردىلا باشلايتتى، كۇن چىقىش بىلەن تەڭ تاماملايتتى. ئالدى بىلەن جايىدىلا تۇرۇپ پۈتلىرىنىڭ ئۇچىدىلا لىك ـ لىك سەكرەيتتى، پۈتلىرى يەردىن پەقەت بىر غېرىچلا ئېگىز ئۆرلەيتتى. مۇشۇنداق سەكرەپ قىزىغاندا چوڭ يولغا چىقىپ «ھەزرىتى موللام»① نى قارارلاپ يۈگۈرۈيتتى. ئۇ يەردە مازايى ـ ماشايىخلارغا دۇئا ـ تىلاۋەت قىلىپ بولۇپ، يەنە يۈگۈرۈپ قايتىپ، مەھەللىسىدىكى ئۆستەڭ بويىغا كېلىپ توختايتتى. ئۇنىڭ پەمىچە بۇ ئارىلىق ئۇچ مىڭ قەدەمدەك كېلەتتى. ھاردۇقمۇ ئالماي ئۆستەڭدىن ئاتلاشقا باشلايتتى. بۇ ئۆستەڭنىڭ كەڭلىكى ئۇچ قەدەمدەك كېلەتتى. ئۇ يانغا ـ بۇ يانغىمۇ 100 قېتىم ئاتلايتتى. بىرەر قېتىم سەل پەل قىرنىڭ ئىچىگىرەك سەكرەپ سالسا، ھەرگىز ھېساب قىلمايتتى، قايتا ـ قايتا سەكرەپ ئاتلايتتى. ئاتلاپ بولۇپ، تاش تاشلاشقا باشلايتتى. ئۇ تاشلارمۇ ئانچە كىچىك ئەمەس ئىدى، چوڭلىرى

① ھەزرىتى موللام — مەھمۇد قەشقەرىنىڭ قەبرىسى بار جاي.

كىچىك بالىنىڭ بېشىدەك، كىچىكلىرىمۇ قوش مۇشتەك كېلەتتى. يۇمىلاق - يۇمىلاق بۇ تاشلارنى ئالتە قۇرلۇق تامدىن بىردىن - بىردىن ئاتلىتىپ، باغ تەرەپكە تاشلايتتى. بۇ تاشلارنىڭ سانىمۇ ئاز ئەمەس ئىدى. دەسلىپىدە كۈنلۈكى 20 - 30 دىن تاشلىدى، كېيىنچە بارا - بارا كۆپەيتىپ، ئۈچ يىلغا يەتمەيلا تاشلار سانىنى 300 گە يەتكۈزدى. ئارىلىقمۇ بارا - بارا يىراقلاۋەردى، قەدەممۇ قەدەم ئارقىغا يېنىپ، يەتتە قەدەم كەڭلىكتىكى قوناقخانىنىڭ ئارقا تېمىغا تاقاشتى. ئۇ، بىرەر تاش تامغا سەللا تېگىپ ئۆتۈپ كەتسىمۇ، ھېساب قىلمايتتى، ھەتتا پۇتىنى بەلگىلەنگەن چۆنەكتىن بىر غېرىچمۇ ئالدىغا سۈرمەيتتى. 300 تاشتىن بىرەرسى كەم بولۇپ قالسىمۇ ئۇنىمايتتى، ئۆزى رازى بولغاندىلا ئاندىن يۈگۈرۈپ بېرىپلا ئالتە قۇرلۇق تامنىڭ دەل ئۈچىنچى قۇرىغا پۇتىنى تەككۈزۈپلا خۇددى ئېشەككە ئاختا قويغاندەكلا سەكرەپ چىقىپلا تامغا مىنەتتى. ئاندىن پۇتلىرىنى ئاسمانغا قىلىپ تىك تۇتۇپ، قوللىرى بىلەن مېڭىپ قوناقخانىنىڭ تېمىنى ئون قېتىم مېڭىپ ئايلىنىپ چىقاتتى. مۇشۇ ئويۇنلىرى تۈگىگەندىن كېيىن، ئاندىن تامدىن سەكرەپ چۈشۈپ يالىڭاچلىنىپ، بۇلاقنىڭ مۇزلۇق سۈيىدە يۇيۇناتتى. ئۇنىڭ بۇ «غەلىتە ئويۇنلىرى» ئۇنىڭ ئۈچۈن «پەرزلىرىنىڭ پەرزى، ئارزۇلىرىنىڭ ئارزۇسى، شۇنداقلا ئۆزىگە تۆلىمىسە بولمايدىغان قەرزى» بولۇپ قالغانىدى. بىرەرسى ساقىت بولۇپ قالسا، ھەرگىز بولمايتتى. يۇرت ئاتلاپ باشقا ياققا كېتىپ قالسىمۇ يەنىلا بۇ «قەرز» نى «نەقلەشتۈرۈپ» يۈرەتتى، ھەرگىزمۇ «نىسپى» قالدۇرمايتتى. زېمىننىڭ ئېتىكى كەڭرى، تام، ئېرىق - ئۆستەڭ، تاش توقماقلار ھەممە جايدا تېپىلاتتى. مەيلى قەيەردە بولمىسۇن، ئۇنىڭ بۇ «قەرزلىرى» كۈن چىقىش بىلەن تەڭ تۈگەيتتى. لېكىن، ئۇنىڭ شۇ كۈنكى «قەرز» لىرىدىن باشقا يەنە تېخى، ئادا قىلمىسا بولمايدىغان «پەرز»

لىرىمۇ بار ئىدى. بۇ «پەرز» لىرىنى ئادا قىلمىسا «كۆزى ئوچۇق كور، قاناتسىز قۇش، جانسىز تەن» بولۇپ قالاتتى. شۇڭا، بىردەم بىكار تۇرمايتتى. «ۋاقتىدا تاماق يېمەيدىغان، ئۆيدە تۇرمۇدۇڭ، ئەنسىرەتتىڭ!» دەپ ئانىسى قاقشاپ قالاتتى. بىلمىنى ئاشۇرمىسا، كورلىقى بويىچە قېلىۋېرەتتى، كۆزى ئېچىلمايتتى، مېۋىسىز دەرەختەك هوسۇلسىز بولۇپ قالاتتى. مۇنداق قارىغاندىغۇ، خەت ساۋاتى ئاز - تولا بارەك، لېكىنزە، يۇرتتىكى ئۆمەر داموللام، قۇربان ئاخۇن خەلپىتىم، قاسىم قازى ئاخۇنۇم، سىدىق مۇسا يەنە تېخى ئۆزى بىلەن تەڭتۇش ياكى خىلى كىچىك بولغان ئۆمەر مەمتىلاجى، ئەمەت قاسىم، مەمەت زۇنۇن... دەك ياش ئوقۇتقۇچىلارغا ئوخشاش بىلىملىك ئەمەس، ئاسمان - زېمىن پەرق بار. ئۇلار دېگەن كىشىلەرنى ئوقۇتالايدۇ، خېلى چوڭ - چوڭ كاتتىلارغىمۇ بىلىمنى ئىشلىتىپ گېپىنى ئۆتكۈزەلەيدۇ، جاهاننىڭ ئوڭ - تەتۇرسىنىڭ نېمىلىكىنى ئوبدان پەرق قىلالايدۇ. ئۆزىچۇ؟ پەقەت خەت يازالايدۇ، ئوقۇيالايدۇ، تۆت ئەمەلنى ئىشلىيەلەيدۇ، شۇنچىلىك بۇ نېمىگە دال بولسۇن؟ مۇشۇكىمۇ ئاپتاپقا چىقمايدۇ. شۇڭا، ئۇنىڭ كۆڭلى بەكمۇ يېرىم ئىدى. شۇ سەۋەبتىن ئەتىسى - ئاخشاملىرى ئۇلارنىڭ يېنىدىن نېرى كەتمەي، كىتابلارنى سوراپ ئېلىپ ئوقۇيتتى.

ئات مىنىشنى ئۆگىنىشمۇ ئۇنىڭ ئادا قىلمىسا بولمايدىغان «پەرزى» ئىدى. ئات بولمىسا «قاناتسىز قۇش» بولۇپ قالاتتى. هازىرغىچە «ئۇنىمۇ خۇدايىم بىرەر» دەپ تاقەت قىلىپ كەلدى، لېكىن ئۇ ئاتسىز قالمىدى، يۇرت، ئەل - ئاغىنىلىرى ئۇنىڭدىن ئات ئايىمىدى. ئوغلاق سالمىدىغان چاغلاردا، تۆي - تۆكۈنلەردە ئىگەر - يۈگەنلىك ئاتلار كىشنىشىپ، چاپچىشىپ ئۇنىڭ ئىشىكىنىڭ ئالدىنى چاڭ چىقىرىۋەتتى. ئاتلارنى تاللاپ مىنىپ، هەر نوچى چەۋەندازلارنى چاڭ - توزاندا قالدۇرۇۋېتەتتى.

بىر نەچچە يىل ئىلگىرى دادىسى، تاغدىن بىر ئوۋ مىلتىقى ئالغاچ كەلگەنىدى. مىلتىقتىن راۋۇرۇس ئېتىشنى ئۆگىنىشمۇ ئۇنىڭ «پەرزى» ئىدى. لېكىن، بۇ «پەرز» نى ھەر كۈنلۈكى تۇتۇشقا ئۇ ئامالسىز ئىدى، ئوق يېتىشمەيتتى، ئوق ئىزلەپ تېپىشمۇ مۇشكۈل ئىدى. لېكىن، بۇنىڭلىق بىلەن ئۇ توختاپ قالمايتتى. ئىزدەپ ـ سوراپ تاپاتتى. لېكىن، تاپقانلىرىمۇ بەك ئاز ئىدى، ئاشۇ 10 ـ 15 تال ئوقنىڭ بىرەرسىنىمۇ زايا قىلماسلىق ئۈچۈن، نىشانلىرىنى سائەت ـ سائەتلەپ قارىغا ئالاتتى. شۇ كۈنلەردە ئۇ كۆزى ئىلىنغانلىكى نەرسىلەرگە بىمالال ئوق تەككۈزەلەيدىغان، كۆك قەھرىدە پەرۋاز قىلىۋاتقان ئۈچار ـ قۇشلارنىمۇ تىك موللاق چۈشۈرەلەيدىغان بولۇپ قالدى، ھەتتا يىراقتا تىكلەپ قويۇلغان داچىننى كۆرەلىسىلا ئوقنى ئۇنىڭ تۆشۈكىدىنمۇ ئۆتكۈزۈۋېتەلەيتتى، لېكىن داچىن ئۆرۈلۈپ كەتمەيتتى. بۇنداق چاغلاردا ئۇ ھەرگىزمۇ يالغۇز بولمايتتى. ئۇ مىلتىقنى كۆتۈرۈپ چىقتىمۇ بولدى، «تاماشا كۆرىمىز» دەپ 20 ـ 30 ئادەم ئۇنىڭغا ئەگىشىۋالاتتى. ئۇنى دەي ـ دەيگە سېلىپ بەس ـ بەستە پۇل تىكىشەتتى.

ئۇلارنىڭ پۈتۈشۈپ قويغان نەرخلىرىمۇ بار ئىدى. توشقانغا تەككۈزسە ئون پۇل، قىرغاۋۇلغا تەككۈزسە 20 پۇل، ئولايغا تەككۈزسە ئىككى تەڭگە، كىيىك، جەرەنلەرگە تەككۈزەلىسە تۆت تەڭگە... دېگەن نەرسىگە تەككۈزەلىسە، ئەنجانباي ئۇتقان بولاتتى، تەككۈزەلمىسە ئۇتتۇراتتى. ئۇتقانلار پۈتۈشكەن نەرخ بويىچە پۇل ئالاتتى، ئۇتتۇرغانلارمۇ بىرنى كام قىلماي تۆلەيتتى. ئوۋلىرىنى شۇ يەردىلا كاۋاپ قىلىپ تەڭ يەيتتى. ئەنجانباي ئۇتتۇرمايتتى. لېكىن، بەزىدە ئانچە ـ مۇنچە ئۇتتۇرۇپ قويغاندەكمۇ قىلاتتى. بۇنىمۇ ئاشۇلارنىڭ كۆڭلى ئۈچۈنلا قەستەنگە شۇنداق قىلاتتى، لېكىن، بۇنداق قىلىشقا باشقىلار ئۇنمايتتى. «بۇنداق قىلسا ئويۇننىڭ مەززىسى بولمايدۇ» دەپ ئۇنى ئەيىبلەيتتى. شۇڭا،

نىشانلاپ ـ چەنلەپ ئاتاتتى. لېكىن، ئۇ ئۇتۇۋالغان پۇللىرىنى ئالغىلى ئۇنمايتتى، ئوق تېپىپ بېرىشكە قىستايتتى. مۇشۇنداق ئويۇننىڭ قىزىقچىلىقىدا بەزىدە تېخى يۈرت ئاتلاپ تاغلارغىمۇ چىقىپ كېتەتتى. ئۇ يەرلەردىمۇ ئويۇن بىلەنلا بەند بولۇپ قېلىپ 10 ـ 15 كۈنلەرگىچىمۇ قايتىپ كېلەلمەي قالاتتى. شۇ كۈنلەردە ئۇنىڭ ئاكىسى جۇمەخۇن يۈرتتا يىگىت بېشى ئىدى. ئۇ ئىنىسىدىن ئەنسىرەپ، يىگىتلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قوغلىشىپ يۈرەتتى. «هايت!» دېسىلا بىرسى بېرىپ ئانىسىغا خەۋەر قىلىپ قوياتتى. شۇڭا، ئانىسى ئۇنىڭدىن ئانچە ئەنسىرەپمۇ كەتمەيتتى. لېكىن، تولا سېغىنىپ هالسى قالمايتتى.

X X X

بۈگۈن شەنبە كۈنى ئىدى. ئەنجانباي ئويۇنلىرىنى ئويناپ، ئەتىگەنلىك «قەرز» لىرىنى تۈگەتتى. ئالدىراپلا بۈگۈنكى ئۈجمە سەيلىسىگە بېرىشقا تەييارلاندى. ئۆتكەن شەنبە كۈنى تاغدىكى ئاغىنىلىرى بىلەن ئوۋدا بىللە بولۇپ قېلىپ شۇ كۈنكى ئۈجمە سەيلىسىگە بارالماي ئايشەمگۈل بىلەن كۆرۈشەلمەي قالدى. پەقەت چۈشىدىلا تاتلىق دىدارلىشىپ تۇرالىدى. «ئەنە شۇنداق چۈشلەرنى تېخىمۇ جىقراق كۆرسە... ياق ـ ياق، ئۇخلىدا كۆرسە... بۈگۈن سەيلىگە كېلەلەمدىكىن؟ ياق چوقۇم كېلىدۇ. هە، مەيلى ئۇ بۈگۈن قەيەردە بولمىسۇن، ئۇنىڭ بىلەن كۆرىشىمەن، مۇڭدىشىمەن، ئاھ... ئايشەمگۈل، بۈگۈن جامالىڭنى بىر كۆرسەتكىنە...» ئۇ شۇ خىيال بىلەن ئېتىز ـ ئېرىقلارنىڭ قىرلىرى ئارقىلىق ئۇدۇللاپ مېڭىپ ئۈجمە سەيلىسى بولۇۋاتقان هەزرىتى موللام تەرەپكە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

ئەينى يىللاردا ھەزرىتى موللام نامى بىلەن مەشھۇر بولغان ئۇلۇغ ئەۋلىيا مەھمۇت قەشقەرىنىڭ ئىمانى ئۇلۇغ، دىلى يورۇق ئەۋلادلىرى، بوۋىسىنىڭ قەبرىگاھىنى جەننەتتەك كۆكەرتىش ئۈچۈن، قەبرىنىڭ ئالدى تەرىپىدىن باش - ئاياغلىرى كۆرۈنمەيدىغان تەرەپ - تەرەپلەرگە ئۇزۇندىن - ئۇزۇنسىغا سوزۇلغان، كەڭرى ئېرىق - ئۆستەڭ، يوللارنى ياساپ، يان - يانلىرىغا رەت - رېتى بىلەن قاتارى ئۇجمىلەرنى سېلىپ كۆكەرتىشكەنىدى. شۇنىڭدىن بىرى ھەر يىلى ئۇجمە پىشقاندا ئەر - ئايال، باي - گادايلارنىڭ ھەممىسى بۇ تەۋەررۈك زېمىنغا يىغىلىپ، نەغمە - ناۋا بىلەن ئۇجمە سەيلىسى قىلىپ كەلمەكتە ئىدى. جامائەت ئۇجمە پىشقاندىن كېيىن باشلاپ ھەر شەنبە كۈنى كۈن چىقماستىنلا بۇ يەرگە يىغىلىپ، تاكى كۈن ئولتۇرغۇچە تاماشانى قىزىتاتتى. تونۇش - بىلىش، ئەل - ئاغىنە، ئورۇق - تۇغقانلار جەم بولاتتى، ئاشىق - مەشۇقلار دىدارلىشاتتى، مىسكىنلارمۇ كۆڭۈل ئېچىشاتتى. بۇ ئۇجمە سەيلىسى پەقەت تۆت شەنبە كۈنىلا بولاتتى، تۆتىنچى شەنبە كۈنىسى سەيلە ئاياغلىشاتتى. ئۇجمىمۇ غازاڭ بولۇپ تۇگەيتتى.

بۇگۈن ئۇجمە سەيلىسىنىڭ تۆتىنچى كۈنىسى ئىدى. شۇڭا، ئەنجانباي سەيلىگە بالدۇرراق بېرىشقا ئالدىراپتتى. ياق! مەشۇقىنى كۆرۈشكە ئالدىراپتتى. «ئۇ بۇگۈن كېلىدۇ، ھەممە ئادەم كېلىدۇ. بۇ شەنبە ئۆتۈپ كەتسە، ئۇجمە سەيلىسىمۇ تۇگەيدۇ، يەنە بىر يىلغىچە بولمايدۇ. ۋاي خۇدايىم، توۋا! مەن نېمە دەۋاتىمەن! ئۇ چاغقىچە ساقلاپ تۇرغۇدەك مادار ئەدە! ئۇ چاغقىچە ئۇ پەرىشتە ئاللىقاچانلا مېنىڭ نىكاھىمغا ئۆتۈپ، ئۆزۈمنىڭ بولۇپ قالىدۇ. ئۆزۈمنىڭ!»

ئۇ ھەزرىتى موللامغا يېقىنلاشقانسېرى، يۈرىكى تېخىمۇ دۈپۈلدەشكە باشلىدى، ئۇ ئۆزىنى بېسۋېلىش ئۈچۈن ئاۋازىنى بوشراق چىقىرىپ ناخشا ئېيتىپ ماڭدى:

بۇلبۇللىرىم سايرايدۇ،
باھار بولغان ئوخشايدۇ.
يۇرەكلىرىم جىغىلدايدۇ،
يايرىم كەلگەن ئوخشايدۇ.

ئىشىك ئالدى قوش تېرەك،
قوش تېرەككە سۇ كېرەك.
قەلەم قاشلىق يىگىتكە،
سۆمبۈل چاچلىق قىز كېرەك.

ئۇ قاتار سۆگەتلىكتىن چىقىشىغلا، قوناقلىقنىڭ ئۇ بېشىدىن بۇ تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتقان ئايشەمگۈلگە كۆزى چۈشۈپ قالدى ـ دە، قەدىمىنى تاقىقىدە توختىتىپ تۇرۇپلا قالدى. ئۇنىڭ يان ـ يانلىرىدا باشقا ئادەم كۆرۈنمەيتتى. ئەنجانىلىق ئاغزىنى ئۇچلاپ «ھۇشت» قىلىپ ئىسقىرتتى. ئايشەمگۈل بۇ تەرەپكە لىپىدە قاراپ قويۇپلا كېلىۋەردى. ئۇ قوناقلىقنىڭ ئۇ تەرىپىدە، ئەنجانىلىق بۇ تەرىپىدە ئىككىلىسى ئۇدۇللا بىر ـ بىرىگە قاراپ مېڭىۋەردى. ئارىلىق يېقىنلاشقانسېرى ئەنجانىلىنىڭ پۇت، قوللىرى كالامپايلاشتى. ئۇلار يېقىنلاشقاندا ئۇلارنىڭ ئالدىنى بىر ئېرىق توستى. ئېرىقتا لىپمۇ لىق سۇ ئېقىۋاتاتتى. قەدىمىنى چوڭراق ئالسىلا ئۆتۈپ كەتكىلىمۇ بولاتتى. لېكىن، ئەنجانىلىق ئالدىراپ قالدى. سەكرەپلا ئاتلاپ ئۆتۈپ كەتمەكچى بولۇپ ئاتلىشىغا قېرىشقاندەكلا ئوڭ پۇتىدىكى تاسمىلىق كەشنىڭ ئۈچى ئىشتانىنىڭ سول تەرەپ پۇشقىقىغا كىرىپ قالدى ـ دە، پۇتىنى قاشقا قويالماي سۆنىڭ ئوتتۇرىسىغلا پالاقىدە يېقىلىپ چۈشۈپ چۆمۈلۈپ كەتتى. بۇ خۇددى چۈشىدە قارا باسقاندەكلا بىر ئىش ئىدى. ئۇ ئەندىكىپ تېزلا ئورنىدىن تۇردى. ئۇنىڭغىچە ئايشەمگۈلمۇ ئېرىق بويىغا كېلىپ بولدى. ئۇ ئەنجانىلىنىڭ سۇدا

ئېقىپ كېتىۋاتقان بادام دوپپىسىنى سۈزۈۋېلىپ ئاستا ئۇنىڭ قېشىغا كەلدى. ئەنجانباي ئىزا تارتىپ كەتكەنلىكتىن يۈزلىرى قىزىرىپ، ئۆپكىدەك ئېسىلىپ كەتكەنىدى.

— ئەنجانباي ئاكا، ھېچ گەپ يوق، شۇنىڭغىمۇ تەڭلىك بولامدىغان. ئادەمنىڭ يىلتىزى يوق، يېقىلمايدىغان كىم بار؟ — لېكىن، بۇ گەپلەر ئەنجانبايغا تەسەللى بولالمىدى. ئۇ ئاچچىقىدا بېشىنى تۆتۈپ قىزىرىلا زوڭ ئولتۇرۇپ قالدى، — بولدى قويسىلا، شۇنچە بىئارام بولغۇدەك نېمە بوپتۇ؟ باشقا ئادەم كۆرمىدى. مەن ئۆزلىرىنىڭ ئادىمىغۇ؟ مەن ئۆزلىرىنىڭ!...

«ئۆزلىرىنىڭ؟ — بۇ گەپ بىلەن ئەنجانبايىنىڭ كۆڭلى خېلى ئېچىلىپ قالدى. ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ قىزغا قارىدى، — شۇنداق، سىز مېنىڭ، چوقۇم ئۆزۈمنىڭ، چوقۇم!...»

— خېنىم، تىنچلىق تۇردىلىمۇ؟ بۇ تەرەپكە...

— ھە، سىلىنى تاغدىن ئاخشام يېنىپ كەپتۇ، دەپ ئاڭلىغانىدىم، — ئايشەمگۈل چېچىنى ئويناپ تۇرۇپ يەرگە قارىۋالدى، — كۆرگۈسى كېلىدىكەن... بۈگۈن مېنى سەيلىگە چىققىلى قويمىدى. سىلە بىلەن كۆرۈشۈپ قالغىلى بولارمىكىن دەپ ئويلاپ، يالغاندىن: «ھامما ئاچامنىڭ ئۆيىگە بېرىپ كېلەي» دەپ بۇ تەرەپكە چىقىشىم ئىدى. ناخشىلىرىنى ئاڭلاپ ئۇدۇللا مۇشۇ تەرەپكە كېلىشىم. ياخشى، بىرسى كۆرۈپ قالمىدى. سىلىنى مەندىن ئەنسىرەپ قالمىسۇن دەپ.

ئەنجانباي ئاستا ئورنىدىن تۇردى. قىزغا مۇلايىمغىنا قاراپ كۈلۈمسىرىدى. لېكىن، تىلى ئۆزىنىڭ ئەمەستەك ئاغزى گەپكە كەلمەي دۇدۇقلىدى:

— سەيلىگە؟ بۇ قانداق گەپ بولدى؟ نېمىشقا چىققىلى قويمايدىكەن؟

— بىلمىدىم. ئىش قىلىپ مۇشۇ كۈنلەردە مېنى تالا — تۈزگە چىققىلى قويمايدىغان بولۇۋالدى. ئەمدى بىز سەگەك

بولمىساق بولمىدى.

— ھە...؟ مۇنداق دېسىلە تېخى، ماۋۇ ئىشنى!

دەل شۇ چاغدا سۆگەتلىك ئارىسىدىن غەلىتە كالتە يۆتەل ئاۋازلىرى قالدى:

— ئۆھۆۋ! ـ ئۆھۆۋ...!

ئايشەمگۈل چۆچۈدى:

— خوش ئەنجانباي ئاكا، مەن كېتەي، ئارقىمىزغا ساقلاندى كىرىۋاپتۇ. ھېلىقى ئاۋاز بىزنىڭ مالچىنىڭ يۆتىلىشىگە بەكمۇ ئوخشايدىكەن، — ئۇ شۇنداق دەپلا بىر قىزىل تاۋار تۈگۈنچەكنى ئەنجانبايغا ئۇزاتتى، — ئاز بولسىمۇ....

ئەنجانباي ھەيران بولغان ھالدا «ھەشقاللا» دەپ ئۇ تۈگۈنچەكنى قولىغا ئالدى. ئايشەمگۈل ئارقىسىغا يەنە ـ يەنە قاراپ قويۇپلا قوناقلىققا كىرىپ كەتتى. قوناقلارنىڭ ئېگىزلىكى تىزغا كېلەتتى، لېكىن ئۇ كۆرۈنمەي قالدى. ئەنجانباي بىر ھازادىن كېيىن ئېسىگە كەلدى ـ دە، ئۇ كەتكەن تەرەپكە قاراپ ئۇنلۈك توۋلىۋەتتى:

— شۇنداق! سىز مېنىڭ! چوقۇم مېنىڭ!!

ئۇ سۆگەتلىككە كىرىپ تۈگۈنچەكنى ئاچتى: ۋاھ! پۇل؟ ياغلىقتا ئون تەڭگە پۇل پارقىراپ تۇراتتى.

«ماۋۇ ئىشنى؟ مەن پۇلسىز قالمىسام، بۇ قانداق گەپ، نېمىشقا پۇل تۇتىدۇ؟ — ئەنجانباي ئويلاپمۇ بۇ ئىشنىڭ تېگىگە زادىلا يېتەلمىدى. ئاخىر، — بەلكىم دەردىگە دەرمان قىلسۇن دېگەندۇر» دەپ ئويلىدىيۇ، بۇ جاۋابىمۇ تازا قانائەت قىلمىدى. كۆڭلى غەش ھالدا ئۆيگە يېنىپ كەلدى. كېيىملىرىنى يەڭگۈشلەۋېتىپ، ئايشەمگۈلنىڭ ھېلىقى «سەگەك بولمىساق بولمىدى» دېگەن گېپى تۇيۇقسىزلا يەنە ئېسىگە كېلىپ قالدى ـ دە، كۆڭلىگىنىڭ بىر يېڭىنى بىلىكىگە ساپغىنىچە تۇرۇۋىلا كەتتى. بۇ گەپ ئۇ تاكى سەيلە بولۇۋاتقان ھەزرىتى

موللامغا يېتىپ بارغۇچە ئۇنىڭ كۆڭلىدىن نېرى كەتمىدى. پۇل بىلەن هېلىقى گەپنىڭ قانداقتۇر بىر باغلىنىشى بارىدەك هېس قىلىپ قالدى.

ئۇ يېتىپ كەلگەندە سەيلە تازا قىزىپ كەتكەنىدى. تەرەپ - تەرەپلەردە داپ - دۇمباقلار داراڭلاپ ساز، ناخشىلار ياڭرايتتى، ئىلگىرى شاخ - شاخلاردا ۋىل - ۋىل مەي باغلاپ پىشقان ئۇجمىلەر مانا ئەمدى خېلى شالاڭلاپ قالغانىدى. شۇنداق بولسىمۇ توپ - توپ يىگىتلەر پۇتلىرى بىلەن شاخ - شاخلارنى گۇس - گۇس تېپىپ، قوللىرى بىلەن شالدۇر - شۇلدۇر سىلكىپ ئىرغىتىشاتتى. سارغىيىپ مىلىق - مىلىق پىشقان ئۇجمىلەر پەستە قىز - چوكانلار تۇتۇپ تۇرۇشقان داستىخانلارغا توروكلاپ چۇشەتتى. سېۋەت - سېۋەت، لېگەن - لېگەنلەرگە توشقان ئۇجمىلەر سۇپسۇزۇك بۇلاق سۇيىدە چايقاپ يۇيۇلغاندىن كېيىن، جامائەت سورۇن تۇزىشىپ ئولتۇرۇپ، ئاغزىلىرىنى چاكىلدىتىپ يېيىشەتتى. ئۇجمىنى يەپ بولۇشقاندىن كېيىن، ئۇلار يەنە تاماشاغا چۇشۇپ كېتىشەتتى. چەشمە زۇلال، هاي - هاي تېرەك ئەتراپلىرىدا قەمبەر راۋاب، ئۆمەر ساتالار مەشرەپنى تازا قىزىتىشقا باشلىغانىدى. جۇمەخۇن بىرەر يۇزدەك ئادەملەر ئارىسىدا ئۇسسۇل ئويناۋاتاتتى. نەگىلا قارىسا تىقما - تىقماق ئادەم، قىستا - قىستاڭچىلىق، ئويۇن - تاماشا، قىز، چوكانلارنىڭ قاقاهلاپ كۈلۈشلىرى... ئاكىسى ئەنجانبايىنى ئىزدەپ كېلىپ ئۇنى ئويۇنغا تارتتى، باشقا ئاغىنىلىرىمۇ ئۇنى ئۇسسۇلغا چۇشۇشكە خېلى زورلاپ باقتى، لېكىن ئۇ ئۇلار بىلەن كارى بولمىدى. ئاسمانغا قاراپ ئاه! ئۇرۇپ ئولتۇرۇۋەردى. جۇمەخۇن ئۇنىڭغا بىرەدەم تىكىلىپ قاراپ تۇردى. ئىنسانىڭ كۆڭلىنىڭ بەك مەيۇسلىكىنى كۆرۈپ ئۇنىڭغا ئىچى ئاغرىدى. ئۇمۇ تىڭ تىكلاپ يۇرۇپ بۇگۈن ئايشەمگۈلنىڭمۇ كەلمىگەنلىكىنى بىلگەن، نېمە ئۈچۈن كەلمىگەنلىكىنى باشقىلاردىن ئاڭلاپ،

ئىنىسى ئۇچۇن غەم يەپ قالغانىدى. شۇڭا، ئۇنى ئويۇنغا ئارتۇقچە زورلىمىدى.

— بولدى، بولدى. قويۇڭلار، رايىغا بېرىڭلار.

ئۇ يىگىتلەرنى باشلاپ كېتىپ قالدى.

ئەنجانباي كۆڭلى يېرىم - مەيۇس هالدا پۈتىنى سۈغا چىلاپ خېلى ئۇزاققىچە ئولتۇرۇپ قالدى. لېكىن، كۆزىنى مەھەممەتخان باينىڭ قۇمباغدىكى هويلىسى تەرەپتىن ئۇزمىدى. كەچ پېشىندىن كېيىن، كىشىلەر ئاستا - ئاستا تارقاشقا باشلىدى، سورۇنلارمۇ شالاڭلىشىپ قالدى. لېكىن، نەغمە - ناۋالار تېخىمۇ قىزىپ كەتتى. سازەندىلەرنىڭ مۇڭلۇق ئاھاڭغا تەڭكەش قىلىپ چالغان سازلىرى ياشلارنى يەنىلا ئۆزىگە جەلپ قىلماقتا ئىدى. يىگىتلەر ناخشا، سازلارغا تەڭكەش قىلىپ، گۈس - گۈس دەسسەپ ئۇسسۇلغا چۈشۈپ كېتىشتى. لېكىن، بۇ خۇش ئاۋازلىق، يېقىملىق ناخشا، ئۇسسۇللارمۇ ئەنجانبايىنى ئۆزىگە تارتالمىدى. ئۇ ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ بىر تۈپ ئۇجمىگە يامىشىپ چىقتى. شاختا پۈتلىرىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇرۇپ، مۇڭلانغان هالدا ئاۋازىنى بوش چىقىرىپ ناخشا ئېيتىشقا باشلىدى:

هەر شەنبە كېلىپ يەيتتىم،
مەي باغلىغان ئۇجمەڭنى.
يايرىم بىلەن كۆرۈشۈپ،
خۇش قىلاتتىم كۆڭلۈمنى.

خۇمار كۆز مېنىڭ يايرىم،
قەلبىمدە تىل - تۇمارىم.
سېنى تولا كۆرەلمەي،
چىقمىدى دىل خۇمارىم.

شۇ تاپتا ئۇ ھېچنېمىنى سەزمەي ناخشىنى لەرزان ئېيتماقتا ئىدى. شۇڭا، كىشىلەرنىڭ ئۇ چىقىۋالغان ئۇجمىنىڭ ئەتراپىغا توپلىشىۋالغانلىقىنىمۇ سەزمىدى. زاۋال بولغاندىلا ئاندىن ناخشىسىنى توختاتتى. شۇ چاغدىلا ئۆزىگە قاراپ توپلىشىپ تۇرۇشقان جامائەتكە كۆزى چۈشۈپ ئۇجمىدىن سەكرەپلا چۈشتى. ئۇلار بىلەن بىر - بىرلەپ قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ، تىنچ - ئامانلىق سوراشتى. ئاندىن ئۇلار بىلەن خوشلىشىپ، بېشىنى كۆتۈرمەستىن ئۆستەڭ بويلاپ يۇرۇپ كەتتى.

ئايشەمگۈلنىڭ ھېلىقى گەپلىرى ئۇنى ئۆزىگە بەند قىلىۋالغانىدى. ئۇ شۇ تاپتىمۇ يەنىلا شۇ گەپلەرنىڭ تېگى - تەكتىنى ئويلاپ خىيال سۈرۈپ كېتىۋاتاتتى. تۇيۇقسىزلا ئۇنىڭ خىيالىدا بىر نۇر غىل - پال چاقنىغاندەك بولدى - دە، شۇ ھامانلا قەدىمى ئاستا - ئاستا ئاستىلاپ توختاپ قالدى. بىر ھازادىن كېيىن بېشىنى كۆتۈرۈپ ئۆز - ئۆزىگە پىچىرلىدى:

— تاپتىم، «ساقلاپ تۇرماڭ، پۇل تاپمەن دەپ ئىشنى كەينىگە سۈرمەڭ، پۇلنى تويغا ئىشلىتىڭ!» دەپتۇ... ۋاي خۇدايىم، بۇ قىزنىڭ ھوشيارلىقىنى...

توققۇزىنچى باب

تېرەك بوستاندىكى نىكاھ

ئوپال قۇمباغ كەنتى، 1931 ـ يىلى ياز.

باقاخۇن بىلەن توختىخان ئەسلىدە كۆزلۈك ھوسۇللارنى يىغىۋېلىپ، پۈت ـ قوللارنى بوشاتقاندىن كېيىن ئاندىن مەھەممەتخان باينىڭ ئالدىغا قىزى ئايشەمگۈلنى ئۆزلىرىگە كېلىنلىككە سوراپ تەزىمگە بارماقچىدى. شۇ غەم بىلەن ئالدىراش تەييارلىق قىلىشقا كىرىشىپ كېتىشتى، لېكىن مانا مۇشۇنداق ئالدىراش ـ قايناق كۆنلەردە: پالانچى، پوكۇنچىلار مەھەممەتخان باينىڭ ئۆيىگە ئۇنىڭ قىزىنى كېلىنلىككە سوراپ ئەلچى كىرگۈزۈپتىمىش... دېگەندەك مىش ـ مىش گەپلەرنى تولا ئاڭلاپ، كۆڭۈللىرى غەش بولۇپ قېلىشتى.

«بولماپتۇ، بىزمۇ بارايلى. ئايشەمگۈل باشقىلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتسە... ۋاي خۇدايىم! ئۇ چاغدا ئەنجانباي بىلەن ئۇنىڭغا ئۇۋال بولىدۇ! كېيىن ئىچىنى ئۇۋلاپ، لېۋىنى چىشلەپ قالغانىنىڭ پايدىسى يوق. شۇڭا، بۇ توي ئىشى بىلەن بالدۇرراق تۈتىشايلى. مەھەممەتخان باينىڭ ئالدىغا تەزىمگە بارايلى، قىزى ئايشەمگۈلنى كېلىن قىلىۋېلىش ئارزۇيىمىزنى ئىزھار قىلايلى. قىز چوڭ قىلغان ئادەمنىڭمۇ ئۆزىگە چۈشلۈق گېپى بولىدۇ. ھەرقانداق سېپىستىن گەپ، ئاھانەت ـ ھاقارەتلەرنى ئاڭلىساقمۇ مەيلى، چىدايلى، ھەممىگە چىدايلى. ئايشەمگۈل بىزگە كېلىن بولۇپ كىرسىلا، بالىلار مۇرادلىرىغا يەتسىلا، بىز شۇنىڭغا

رازی، شۇنىڭغا خوش. . . » .

ئۇلار شۇنداق مەسلىھەتكە كەلگەندىن كېيىن، ئايشەمگۈلگە چاي ئىچۈرۈشكە بېرىشنىڭ تەييارلىقىغا كىرىشتى. بۇلارنىڭ ئالدىدا ئەلچى كىرگۈزۈپ، مىش ـ مىش گېپى چىققان ھېلىقى كىشىلەرمۇ، بوشاڭ ئادەملەر ئەمەس ئىدى، مېلى بار، ئەمىلى بار كاتتا بايلاردىن ئىدى. ئۇلارنىڭ قايسىسىغا ماقۇل بولدى؟ تېخى بىلىپ بولمايتتى، ئۇلارنىڭ مەيلى قايسىسى بىلەن بولسۇن، ئۇزەڭگە سوقۇشتۇرۇشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ مەيلى، «ئەمەلنى، مال ـ دۇنيانى بېسىپ چۈشىدىغان ئايشەمگۈلنىڭ كۆڭلى بىز تەرەپتە، كۆڭۈلنىڭ ئالدىدا ئەمەل، مال ـ دۇنيا دېگەنلەر نېمىتى؟! ھېچنېمىگە ئەرزىمەيدىغان قۇرۇق نام ـ سۆلەت. بارايلى، بىر ـ بىرىگە تەلپۈنۈۋاتقان ئىككى يۈرەككە ئۇۋال قىلمايلى، مۇرادلىرىغا يەتكۈزەيلى» .

ئۇلار ئالاھىدە داستىخان راسلىدى. «ئىشىمىز ئوڭغا تارتسۇن» دەپ قۇتلۇق كۈنگە جۈمە كۈننى تاللىدى. باقاخۇن دەل شۇ كۈنى جۈمە نامىزىدىن يېنىپ، ئىمام، مەزىن، جامائەتلەر بىلەن بىللە مەھەممەتخان باينىڭ ئۆيىگە باردى. قىزىنى كېلىنلىككە سوراپ تەزىم قىلدى. مەھەممەتخان باي ئوچۇق چىراي قارشى ئالدى، ئوبدان مېھمان قىلدى. لېكىن، «قىزىمىزغا چاي ئىچۈرۈپ قويۇلغان، لەۋزىمىزدىن يېنىۋېلىشقا بولمايدۇ» دەپ ئۇلارنىڭ تەلىپىنى سىلىقلىق بىلەن رەت قىلىۋەتتى. ئۇلار بېشى چۈشكەن ھالدا ئۇلۇغ كىچىك تىنىشىپ قايتىپ كېلىشتى. «ئۆلمىگەن جاندا ئۈمىد بار، بەلكىم بۇ چاغقىچە يۈمشاپ قالغاندۇر، بالىلارنىڭ دەردىگە يېتەر» دېگەن ئۈمىد بىلەن بىر ھەپتىدىن كېيىن يەنە باردى.

— گەپ بىر، قۇلاق ئىككى! باشقىلارغا ماقۇل بولۇپ بولغان، دېسەك يۈزۈڭلارنى كۆتۈرۈپ يەنە كەلدىڭلارمۇ؟ مېنىڭ

سىلەرگە قىز قەرزىم يوق!

بۇنداق ئاھانەتلەر ئۇلارنى قاتتىق بىئارام قىلىۋەتتى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇلار نىيىتىدىن يانمىدى. شۇ تاپتا ئۇلار بالىلىرى ئۈچۈن ھەرقانداق بالا ـ قازاغا يولۇقۇپ قالسىمۇ رازى ئىدى.

— قېنى، بۇدا يەنە بىر قېتىم بېرىپ باقايلى. خۇدايىم كۆڭلىگە ئىنساپ بېرىپ ماقۇل بولۇپ قالسا ئەجەب ئەمەس. ئۇنىمىسا، بۇ ئىشنى خۇدانىڭ ئۆزىگە قويايلى.

مەھەممەتخان باي بۇدا قېتىم ئۇلارنى دەرۋازىدىنمۇ كىرگىلى قويمىدى، قولىنى شىلتىپ ۋارقىرىدى:

— نومۇسنى بىلمەيدىغان قېلىنلار! ماكانسىز، قەلەندەر ـ دىۋانىلەر! ئۆزۈڭلارنىڭ خىلىنى تېپىڭلار!

ئۇلار شۇ ھالدا ئەنە شۇنداق چېكىدىن ئاشقان قاباھەتلىك ئاھانەتلەرنى ئاڭلىسىمۇ، لېكىن ئەنجانبايىنىڭ پەرياد ـ نالىسىگە چىدىمىدى. مەھەممەتخان بايىنىڭ ئالدىغا يەنە بوينىنى قىسىپ ئارقا ـ ئارقىدىن يەتتە قېتىم باردى، لېكىن مەھەممەتخان باي يۇمشىمىدى. نىيىتىدىن يانماي ئۇلارنى تىللاپ، ھاقارەتلەپ ھەيدىۋەتتى. ئاخىر ئۇلار ئىلاجسىز ھالدا بۇ ئىشنى خۇدانىڭ ئۆزىگە تاپشۇرۇشقا مەجبۇر بولۇشتى...

X X X

— ۋاي ـ ۋۇي بۇ نومۇسسىزلارنى، ئۆز ھالىغا باقماي تېخى، بىزنىڭ ئايشەم خېنىمغا كۆز ئالايتىپ يۈرگەنلىكىنى قارىمامدىغان؟! توۋا، ئۇ تېگى پەس، قاپاق نوچى بىزنىڭ خىلىمىزمىدى؟ قىچقىرسا ئېتى بار. تۈتسا سېپى بار كاتتا باي تۇرۇپ، ئەمدىزە، ئادەم تاپالمىغاندەك، ئۆتەپ ـ تېشىپ، ئاشۇ باقىۋاي، توختىخان قەلەندەردەك ماكانسىزلارنى «قۇدام»

دەمدىم! تېگى پەس، ماكانسىز قەلەندەرلەر! لىللا گەپ قىلساق مانا ئالدىمىزدا تۇز تۇرۇپتۇ. ئوغلىنىڭ بەدىنىدە ئەركەك تۈكى بار، ياۋاشنى بوزەك قىلمايدۇ، يامانەك بولمايدۇ. شۇغىنىسى تېگى پەس، ماكانسىز، قەلەندەر ئەۋلادى، بىزنىڭ خىلىمىز ئەمەس!

— دېگەنلىرىڭۇ شۇنداق، ئېپىدىراق يەرگە چىقارساق ئوبدان بولاتتى. شۇغىنىسى ئايشەم خېنىمنىڭ كۆڭلى چۈشۈپ قاپتۇ. قازىنىڭنىڭ قاينىشىغا باق، بالاڭنىڭ ئويناشىغا!...

— چۈشۈپ قاپتۇ؟ قانداق ئىتنىڭ كۆڭلىكەن بۇنداق ئاسان چۈشۈپ قالىدىغان؟! گېپىم - گەپ! تىرىك كۆمۈۋېتىمەنكى، ئۇنداق ماكانسىز سولتەككە قىزىمنى بەرمەيمەن! پىرىغا بېقىپ مۇرىت، ساقالغا بېقىپ بۇرۇت!

— شۇنداق بولسىمۇ ئايشەم خېنىمنىڭ سەمىگە سېلىپ قويساق...

— ياپىرىم، ئۇلۇغ خۇدايىم ئاشۇ بىر پاتمان چاچنىڭ ئورنىغا بىر تال چاچتەك ئەقىل بەرسىچۇ سىلىگە، نېمىشقا سەمىگە سېلىپ يۈرۈيمىز؟ بالا ئۆزىمىزنىڭ، تۇتساق قولىمىزدا، ئاچساق ئالىقىنىمىزدا. يامان يولغا باشلىمايمىز، ئوبدان كۈن كۆرسۇن دەيمىزغۇ؟ يەنە نېمە گەپ، بولدى! ھېتىتى - پىتىتىنى قويايلى، ۋاقتىدا ئىلى قازىنىڭ ئوغلىغا چېتىپ قويۇپ باشنى ساقايتايلى! بەرمىسىمۇ باي ياخشى، يېمىسىمۇ ماي...

— ۋاقتىدا؟

— ھىم، ۋاقتىدا، مۇشۇ چارشەنبە كۈنى، مەن سىلىگە دېدىمغۇ؟ ھە، گەپ بىر، قۇلاق ئىككى. تۇيدۇرمايلا يەڭ ئىچىدە قىلمۇېتەيلى دەپ، بولمىسا بالا ئۇركۈپ كېتىدۇ. پوق يېمەكلىك قىلىپ يۈزىمىزنى سۆرۈن قىلىدۇ، يەنە دېسەم يەنە شۇ گەپ.

— ۋاي خۇدايىمەي، ئالدىراپ قالامدۇق؟ بۇ دېگەن توي تۇرسا، چوڭراق قىلارمىز. تەييارلىق...

— بولدی، بولدی! ئۇلار بىلەن پۇتۇشۇپ بولدۇم. بولمىسا بۇگۈنلا ئۇيانلىق قىلىۋېتەيلى دېگەن. كۆيئوغۇل بولغۇچى ئەھمەتخان تېخى تاغدىن كەلمەپتۇ، ئۆگۈنلۈككە كېلىدىكەن، شۇڭا، چارشەنبىگە توختالدى. ھازىرچە 10 ـ 20 ئادەم ئارىسىدا نىكاھلا قىلدۇرىمىز، ھەشەمەتلىكنى كېيىن، ناغرىسىنىمۇ كېيىن! ئەر ئەمرىگە ئۆتكەندە شەرىئەتمۇ، ھۆكۈمەتمۇ ئىگە بولىدۇ، ھېچ كىشى ھۆرۈ ـ پۆرۈ قىلالمايدۇ. بولمىسا... بولمىسا ھىم... ئۇ دېگەن ئەنجانباي. ھىم. ھەزەر ئەيلەك لۇكچەكتىن، ئىچىدە توڭگۇز قاترايدۇ، چىشىغا تېگىۋەرسەك ھەر جايدا جايلايدۇ، دەيدىغان گەپ بار. ئۇنىڭ قولىدىن ھەر بالا كېلىدۇ. شۇڭا، غىمبىل ـ غوپلا قىلىۋەتسەك باش ساقىيىدۇ. جاھاندا كۆز ـ قۇلاق بولىدىغانلار جىق ئىكەن، ئۇ يەردە كوت ـ كوت، بۇ يەردە مىش ـ مىش، پىتنىڭ ئىچىگە ھېسىپ قويىدىغانلارمۇ بار. تولا ئاڭلاپ بەك زەردىگۆش بولۇپ كەتتىم. ئادەمنىڭ يۈزىنى تۆكۈپ ئاشۇ ماكانسىز سولتەك بىلەن كوتوڭلىشىپ يۈرۈپتىمىش. ھەي ئەقىلسىزلىق! ئۆز قەدرىنى بىلمىگەن نادان. كۆيگەن جۇۋانغا ئات تېزىكى ئاي كۆرۈنۈمىش، ئەمما ماكانسىز لۇكچەكنىڭ نېمىسى ئەرزىگەندۇ بۇ گالۇڭاڭ قىزىمىزغا؟ بۇ گەپلەرنى خېلى بۇرۇنلا ئاڭلىغان، تۇيدۇرماي قىلتاققا چۈشۈرەي دەپ ئۇقمىغان ـ بىلمىگەن بولۇۋېلىپ بېشىمنى ئىچىمگە تىقىپ يۈردۈم. بولمىسا ئاللا بۇرۇن بىر تەرەپ قىلىدىغان گەپتىدە. پۈرسەت بولمىدى، ئەمدى پىچاق سۆڭەككە يەتتى. «ۋاقتى ئۆتكەندە قېلىچىڭنى پوققا چاپ» دېگەن تەمسىل بار. ئەمدى قىلمىساق بولمىدى. بۇگۈن ئۈچمە سەيلىسىگە بارغىلى قويمىساق بوزىرىپ تاتىرىپ كەتتى. ھاممامنىڭ ئۆيىگە بارىمەن دېدى. غەرەز باشقا، «ئات ئايلىخانغا، يول سارىخانغا، قېنى ئارقىسىدىن كەتكەن ئادەم نېمە دەپ كېلىدۇ، ھېلى ئاڭلايمىز تېخى. ئۆزى بىلىپ بولغۇچە نىكاھ قىلدۇرۇپ قويغان

ياخشى، شۇ چاغدا باش ساقىيمدۇ. ھەر ئىشقا پەم قىلمىساق بولمايدۇ. ئۆزى ئۇقمىسۇن. ھەر ئىشقا پەم كېرەك. ئۆتۈككە چەم.

— ئۆتكەن قېتىم ئامبالغا ماقۇل دېگەن بولسىلىمغۇ، شۇ تاپتا مۇشۇ خاپىلىقمۇ يوق. بەگمۇ بولۇپ...

— ماۋۇ خوتۇننى، ئاخۇنۇم ئوقەت كويىدا، قۇشناچىم... ئاپلا ئاغزىمغا نېمىلەر كېلىۋاتىدۇ. ھەي ئەخمەقنىڭ چاي خالتىسى، ئامبالنىڭ غەرىزى قىزىمىزدا ئەمەس، مەندە! ئۇقامسىلە شۇنى! مەندە، مېنى ئىندەككە كەلتۈرۈپ بارغۇ، ھە دەڭلا، يۈرتىغا يۈگەن قىلماقچى. بۇ دېگەن باشتىن - ئاياغ ئوپال... كۆھمقاپتا شامال چىقسا، بۇ يەردە بوران چىقىدۇ. ئوپال مىدىرلىسا، قەشقەر تەۋرەيدۇ. ئوپالنى دەستەك قىلىپ ئۆمۈرلۈك شەھەر سورىماقچى. ئامبالغا قۇدا بولۇپ، ئاستىدا بەگ بولۇپ چۈكۈلدىغچە، بېشىمنى ئېگىز كۆتۈرۈپ يۈرۈيدىغان گادىي بولغىنىم مەك مەرتىۋە ياخشى. ھېلىغۇ قىزىمنى بەرسەك بەگ قىلىدىكەن، ئامبال قىلسىمۇ، پادىشاھ قىلسىمۇ، قىزىمنى ئۇنداق دوزاختا تاشلىمايمەن، ئۇنداق مەنسەپلەرنى قىزىمنىڭ بىر تال چېچىغا تەڭ قىلمايمەن. قىزىمنىڭ بىر تامچە يېشى مېنى گۆر ئازابىغا سالىدۇ. قىزىنى بەگلىككە تېگىشتى، دەيدىغان ئاھانەتنى گۆرۈمگە ئېلىپ كېتىمەنمۇ؟ ئامبالنىڭ ھېلىقى بايۇەتچىسىنى دېمەمدىغان، ئاتىكاچىلىقىنى بۇنىڭ! تەپ تارتماي تېخى ھېلىقى بۆرى قانجۇقىنى كۇشكۇرتۇپ ئايشەم خېنىمنى تالىتىۋاتىدۇ. ئىمانىم قىرىق گەز ئۇچۇپ كەتتى. تۆمۈر ئارىنى پوسسىدە تىقىپ ئۇچەي باغرىنى چۇۋۇۋەتتىم. نېمە بولسام بولاي دەپ توقامنى قارنىمغا ئېلىپ ئەلپازمنى تازا بۇزغانتىم، خۇداغا شۇكرى، ئاتا - بالا ئىككىسى شۇنىڭ بىلەن ئۇجۇقتى.

ھىم، بەگ قىلىمىش تېخى! ھېلىمۇ مەن قايسى بەگ، قازىدىن كەم؟ يامۇلنىڭ كاتتىلىرىمۇ مېنى كۆرسە ئاتتىن

چۈشىدۇ، ئىككى قوللاپ كۆرۈشىدۇ. بۇ يۇرتتا مەن «ھىم» دېمىسەم قايسى بەگ، قايسى قازى مۇشۇكنى پەش، توخۇنى تاخ دېيەلەيدۇ؟! ئىمامىمۇ مەن بارمىغچە نامازنى باشلىمايدۇ، مەن كۆرمىگۈچە يۇرتتىكى خامانلارمۇ ئۇسۇلمايدۇ. مېنى كۆرسە چوڭ ـ كىچىك يولنى بىكارلاپ چەتكە چىقىپ قول باغلاپ تۇرۇشىدۇ. سورۇننىڭ تۆرى مېنىڭ! ماڭا يەنە نېمە لازىمتى؟ قىزىمنىڭ كۆڭلى خوش ئۆتسىلا بولدى، باشقا ھېچنېمىدىن تەمەيىم يوق. خۇداغا بىر جان قەرزىم بار، باشقا غېمىم يوق. زادى قىزىمىز خۇش بولسىلا، كۈنى ئوبدان ئۆتسىلا، مەن نېمە بولۇپ كەتسەممۇ مەيلى، قەلەندەر بولۇپ كەتسەممۇ مەيلى. قەلەندەر بولۇپ كەتسەممۇ پەرۋايىم پەلەك. قىزىم ئازار يەيدىكەن. مەن ھەممىدىن بىزار بولىمەن.

— ھە، ماۋۇ گەپلىرى ئوڭ بولدى. ھېلىقىدەك تاغدىن تاش يۇمىلاتقاندەك ئالىتاغىل گەپلىرى تازا قاملاشمىغانىدى.

— ھىم، قايسى گېپىم قاملاشماپتۇ؟

— ئۆزلىرى دەۋاتىلا، قىزىمىزنىڭ كۆڭلى خۇش بولسىلا بولدى دەپ. ئۇنداق بولسا، قىزىمىزنىڭ كۆڭلى چۈشكەن مەيلى بار ئادەمگە ئۇنى ـ بۇنى دېمەي ماقۇل بولساق بولمامدۇ؟ كۆڭلى خۇش بولمامدۇ؟ ئامبالنىڭغۇ ئوقۇرى ئېگىز قىزىمىزنى خورلايدۇ دېدىلە، مەيلى بار ئادەمنى ياراتمىدىلا، قايسى گەپلىرى راستكەن، بىلمىدىم؟

— ھەي خوتۇن، ئەقىلسىز باشتىن سۈسىز قاپاق ياخشى دەپ قايسى ئۇلۇغ ئەۋلىيا دەپتىكەنتاك. ئەجەبمۇ جايىدا دەپتىكەن. ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىلىسى خىلمىز ئەمەس، لايىقىمىزمۇ ئەمەس. قاراڭلار ئۆز لايىقىمىز بولمىغان بولسا، قىزىمىزنىڭ دولىسى ئاپتاپ كۆرىدۇ، ئۆز بەختىنى تاپالايدۇ، خارلانمايدۇ. ناۋادا ئۇ قاقۇاش ئامبالغا قىزىمىزنى كېلىنلىككە بەرسەك، چېقىل ـ چۇقۇلغا ئۇچراپ قالسا، ئۇلارنىڭ ئوقۇرى

ئېگىز، هاي دېيەلمەيمىز. قىزىمىز گۆر ئازابىدا قالىدۇ! پىلەككە ئالدىنىپ خەمەكسىز قالىمىز. هە، سىلە دېگەن هېلىقى سولتەككە كەلسەك، ئۇمۇ ئەسلا بولمايدۇ! تېگى پەس ئادەملەر. هازىرچە قىزىمىز بەڭۋاش كۆڭۈلنىڭ كەينىگە كىرىپ قىزىغان بىلەن، كېيىنچە خوۋلۇق كۆرمەيدۇ. پەسنىڭ قولىدا پەسلىشىپ كېتىدۇ، شەنىمىزگە داغ چۈشۈرىدۇ. ئات ئوقۇرىغا ئېشەك باغلىساق بولمايدۇ.

ئېلى قازى — بىزنىڭ خىلىمىز، مېلىمىز تەڭ، زېمىنىمىزمۇ تەڭ، يۈز - ئابرۇيىمىز تەڭ. بىزمۇ ئۇلارغا تەڭ كېلەلەيمىز، ئۇلارمۇ بىزدىن قېلىشمايدۇ. بولدى، تالاشمايلى. چېچىلىپ قالدىم. خاپا بولماڭلار، مەن چىقىپ يۇرت ئاقساقاللىرى بىلەن يەنە بىر قېتىم مەسلىھەتلىشىپ كېلەي. تۇيدۇرماي قېلىشنىڭ يولىنى قىلايلى، ئۆزى ئۇقمىسۇن، پەقەت چاندۇرمايلى، چارشەنبە كۈنى خۇپتەن نامىزىدىن يانغان جامائەتنىڭ ئالدىدا نىكاھ قىلىپ ئىشنى پۈتتۈرەيلى. كۈندۈزى قىلساق، پەلىپەتىش گەپكە قېلىپ ئىشىمىز ئىش بولماي قالىدۇ. مەن كەتتىم.

X X X

ئايشەمگۈل چۆچۈپ ئۈزۈم تال بارىڭىنىڭ ئۇ بېشىدىكى تۈۋرۈكنىڭ يېنىغا ئۆتۈپ، ئۆزىنى دالدىغا ئېلىۋېلىشقا ئارانلا ئۈلگۈردى. دادىسى بېشىنى يەردىن ئۈستۈن كۆتۈرمەي، قوللىرىنى كەينىگە تۇتقىنىچە كەشىنى كالاپشىتىپ مېڭىپ چىقىپ كەتتى. خۇداغا شۈكرى، دادىسى ئۇنى كۆرمىدى. ناۋادا ئۇ كۆرۈپ قالغان بولسا ئۇ چاغدا ئايشەمگۈل ئىزا تارتىپ ئۆزىنى قويغىلى يەر تاپالماي قالغان بولاتتى.

دادىسى ئايشەمگۈلگە بەك ئامراق ئىدى. هازىرغىچە ئۇنى

تىللىغانلىقىنى بىلمەيتتى. ئۇمۇ دادىسىغا بەك ئىشىنەتتى. يۇرەكنىڭ يېغىنى يەيدىغان ئاشۇنداق زەھەرلىك گەپلەر بىلەن ئۆزىگە شۇنداق سەت ئاھانەت ـ ھاقارەتلەرنى قىلىشنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەنىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ دادىسىنىڭ ھېلىقى غەيۋەتلىرىنى ئوغرىلىقچە ئاڭلاپ قالدى. شۇڭا، ئۇ دادىسىنىڭ يۈزىگە قاراپ سېلىشتىن ئىزا تارتىپ ئۆزىنى چەتكە ئېلىۋالغانىدى.

ئايشەمگۈل ئىزا ـ ئەلەمگە چىدىمايلا كۆزلىرى لىققىدە ياشقا تولغان ھالدا ئېسەدەپ، مىش ـ مىش يىغلاپ ناله قىلىشقا باشلىدى: «ھە... ي تاش يۈرەك دادا، سىزنىڭ بۇ ھاقارەتلىرىڭىز ماڭا ئەلەم قىلمامدۇ؟! سىز شۇنچە چېچىلىپ خاپا بولغۇدەك مەن زادى نېمە گۇناھ قىپتىمەن؟ ئۇنىڭ بىلەن يەتتە ـ سەككىز قەدەم نېرىدا تۇرۇپ ئانچە ـ مۇنچە مۇڭدىشىپ قالدىم، سىز شۇنچە غەزەپلەنگۈدەك قولۇمنىڭ ئۇچىنىمۇ تۇتقۇزمىدىم! قىزىڭىز سىزنىڭ يۈز ـ ئابرۇيىڭىزنى تۆككۈدەك شۇنچە نومۇسسىزمۇ؟ مال ـ دۇنياسى بىلەن ئۆزىگە تەڭلەشكەن ئادەمگە ياتلىق قىلىنسا، كۆڭلى خۇشال ئۆتەمدىكەن؟ ئىنسانىنىڭ قەدرىر ـ قىممىتى مال ـ دۇنيا بىلەن ئۆلچىنەمدۇ؟ ھازىرچە مال ـ دۇنياسى بىلەن تەڭلىشەلمىسە، كېيىنچە تەڭلىشەتتىغۇ؟! ـ ئايشەمگۈلنىڭ كۆڭلى ـ قازىنىدا سوئاللار قاينىپ كەتتى. قاينىپ ـ قاينىپ ئاخىرىدا دۇملەنگەن قازاننىڭ تۇۋقىمۇ كۆتۈرۈلۈپ تېشىپ كەتتى، ـ ياق دادا، مېنىڭ بەختىم سىز دېگەن يەردە ئەمەس، مەن بەختىمنى ئۆزۈم تاپىمەن. ئەپۇ قىلىڭ. مەن سىزنى ئاخىر رازى قىلىمەن، ھازىرچە خاپا بولىسىڭىزمۇ ئىلاجىم يوق».

«دادام نېمىتىدىن قەتئىي يانمايدىكەن، ئەمدى ئىختىيار ئۆزلىرىدە قالدى. ئەتە (چارشەنبە كۈنى) خۇپتەن نامىزىغا ئەزان تۇۋلانغان چاغدا ھېلىقى سۇڭگۇچتە كۆرۈشەيلى، بۇ يەردىن

يىراقلارغا كېتەيلى» .
ئۇ پاتلانغان سامان قەغەزگە يېزىلغان بۇ خەتنى خىزمەتچى ئايالغا بەردى:
— بەختىخان ئاچا، بۇ خەتنى ئىگىسىگە تاپشۇرغايلا. خەپ، شەپە بولۇپ قالمىسۇن.
— خوپ خېنىم، مەندىن خاتىرجەم بولسىلا، كۆڭۈللىرىنى توق تۇتسىلا، «ئىشقى ئازابىنى ئاسان قىلغۇچىغا دوزاخ ئازابى هارامدۇر» دېگەن نەقىل بار. بۇ ئازابقا هېچنېمە تەڭ كېلەلمەيدۇ خېنىم.

X X X

ئەتىسى چۈشتىن كېيىن، دادىسى سېمىز بىر ئېرىكنى يېتىلەپ كىرىپ هويلىدىكى بىر تۇپ قېرى ئۈجمىگە باغلاپ قويدى. ئېرىكنىڭ دۈمبىسىنى سىلىدى، تۆشىنى تۇتۇپ بېقىپ، دۈمبىسىگە پاقىدە شاپىلاقلاپ قويدى. ئاندىن ئۆرە بولۇپ قويغا يەنە بىر دەم قاراپ قويۇپ دەرۋازا تەرەپكە ماڭدى. ئۇچ - تۆت قەدەم مېڭىپ بىر ئىش ئېسىگە كەلگەندەك تاقىدە توختىدى. كەينىگە ئۆرۈلۈپ ئۇ تۇرغان يان ئۆيگە مۇنداقلا بىر قاراۋېتىپ بېشىنى شىيلىغانىدى، تېخى بۇگۈن كىيگەن بادام دوپپىسى گەدىنىگە سۈرۈلۈپ تۇتۇۋالغۇچە يەرگە چۈشۈپ كەتتى. ئۇ دوپپىنى ئېلىپ چېكىپ - چېكىپ توپىسىنى قېقىۋېتىپ كىيىپلا دالان ئۆيگە كىردى. ئىچكىرىكى ئۆيگە كىرىپ كېتىۋېتىپ يەنە ئۇ تۇرغان ئۆيگە لەپپىدە قاراپ قويدى. ئايشەمگۈلنىڭ قۇلىقى دىڭشىدە بولۇپ ئىچكىرىكى ئۆيگە قۇلاق سالاتتى. دەسلەپتە ئۇلار پىچىرلاشتى بولغاي، هېچنېمىنى ئۇققىلى بولمىدى. كېيىن دادىسىنىڭ: «ياق، ياق، ئۇلگۈرمەيدۇ، ناۋايىدىن ئەكىرەيلى» دېگىنى ئاڭلاندى. دادىسى يەنە چىقىپ كەتتى. هەمراهلىرىدىن

ئايرىلىپ قالغان ئېرىك ئەتراپلىرىغا قورقۇمسىراپ تەلمۈرەتتى، ئۇزۇپ - ئۇزۇپ ئەنسىز مەرەيتتى، مۆڭگۈزسىز تاز بېشىنى ھەدەپ ئۇجمىگە سۈركەيتتى. بىردەمدىن كېيىن مەھەللىدىكى قېرى قاسساپ كىردى. ئېرىكنى يېشىپ يان ئىشىك بىلەن باغقا يېتىلەپ چىقىپ كەتتى.

ئايشەمگۈل بىردەم خىيال سۈرۈپ تۇردى. «مەيلى. نېمە قىلسا قىلمامدۇ. قېنى كۆرىمىز، ۋاقتى كەلسۇن قېنى، ئۇ ئىشكىنى تاقىدى. يالىڭاچلىنىپ يۇيۇندى، چاچلىرىنى تارىدى. تال - تال قىلىپ ئۆرىدى. ساندۇقنى ئاچتى. كۆڭلىگە ياقىدىغان يارىشىملىق قارا ئەتلەس كۆينەكنى كىيدى. قىزىل دۇخاۋىغا يۆگەپ قويغان توپچاق ئالتۇق زىرىنى قۇلىقىغا، ھېلىقى كۆك ياقۇت كۆزلۈك ئۈزۈكنى قولىغا سالدى، ئاق سەدەپ گۈللۈك چازىسىنى قىستى. كىيىم - كېچەكلىرىنى كىچىككىنە بوپا قىلىپ تاڭدى. كەچ كىردى. ئانىسى بىلەن ئىككىسى بىللە ئولتۇرۇپ غىزالاندى. بولۇۋاتقان ئىشلارنى بىلمىگەندەك، كۆرمىگەندەك قىياپەتتە بەخىرامان يۈرۈەردى. دادىسى خىزمەتچىلەرنىڭ بىلىپ قېلىپ شەپە بېرىپ قويۇشىدىن ئەنسىرەپ ئۇلارنى نېرى - نېرى ئىشلارغا بۇيرۇۋەتكەنىدى، ھەتتا ئۇرۇق - تۇغقان، قولۇم - قوشنىلارغىمۇ خەۋەر قىلمىدى. ئۆيىدە پەقەت ئانىسى بىلەن خىزمەتچى ئايال بەختىخانلا ئۇيان - بۇيان پالاقلاپ قازان بىلەن ھەپىلىشۋاتاتتى. كەچ كىردى، قاراڭغۇ چۈشتى. بىردەمدىن كېيىن مەزىنىڭ خۇپتەنگە ئەزان چىللىغىنى ئاڭلاندى. خۇپتەندىن يانسا، ئۇنى ئىلى قازىنىڭ ئوغلى ئەھمەتكە ئوخشاپ قالدى. ياق، ياق! خۇدايىم ساقلىسۇن! ئۆلۈكۈمۇ ئۇنىڭغا خوتۇن بولمايدۇ.

ھويلا تىپتىنچ، ئادەم كۆرۈنمەيتتى. يەنە ساقلاشقا بولمايتتى. بۇ پۇتۇشكەن ۋاقىت دەل ئۆزى ئىدى. ئۇ بوپىنى قولتۇقىغا قىستۇردى. يان ئىشىك بىلەن باغقا كىردى. ئارقىسىغا

قارىدى، ئۆيده چىراغ يېنىپ تۇراتتى. «خوش ئانا» دېدى ـ ده، ئۆكسۈپ يىغلاپ سالدى. ياش تامچىلىرى مەڭزىنى بويلاپ ئاقتى.

«ئاھ قىسمەت! دادامنىڭ جاھىللىقى مېنى مۇشۇ كۈنگە سالدى. مەيلىم بارغا بەرمىدى، مەيلىم يوققا زورلىدى. ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ! مېنىڭ ئۇنىڭدىن باشقا ئىلاجىم بولمىدى. مەنمۇ ئادەم، تورغاي ئەمەس، قەپىسىمده دەرد تۆكۈپ ۋىجىرلاپ ياتمايمەن، پەرۋاز قىلىپ ئۇچمەن، ياشاش يولىنى تاپمەن. كۆڭلۈمنىڭ ئېچىلغىنى، بەختىمنىڭ تېپىلغىنى! تەڭرى پاناھ بولىدۇ. تاغدەك يۆلەنچۈكۈم ئەنجانباي ھەمراھ بولىدۇ».

ئۆزى ئۆيناپ چوڭ بولغان بۇ باغدا نەده ئالما ـ ئانار، نەده ئۈرۈك ـ شاپتۇل، گۈل ـ گىياھ، نەده ئېرىق، قىر بار. ئايشەمگۈل ئوبدان بىلىدۇ، ھەتتا ئوت ـ چۆپلەرمۇ ئۇنىڭغا بەش قولدەك ئايان ئىدى. شۇڭا، ئۇ ھېچ تەمتىرىمەيلا سۈڭگۈچكە يېتىپ باردى. سۈڭگۈچنىڭ ئۇ تەرىپىدىن ناھايىتى پەس ئىسقىرتىش ئاڭلاندى. ئايشەمگۈل «ئاھ، شۇ!» دېدى. يۈرىكى قېپىدىن چىقىپ كەتكۈدەك ئۆيناپ كەتتى. باغدىن چىقىش ئۈچۈن بوپىنى سۈڭگۈچتىن سۈنۈپ بېرەي دەپ ئەمدى قولىنى ئۇزىتىشىغا بىر نېمە ئۇنىڭغا سۈركۈندى، قورقۇنچىدا يۈرىكى قارتلا قىلىپ كەتتى. ئۇ ئېسىگە كېلىپ بولغۇچە بىر ئىت ئالدىغا ئۆتتى، شۇندىلا ئايشەمگۈلنىڭ كۆڭلى ئورنىغا چۈشتى. بۇ ئىت مۇشۇ ھويلىدا تۇغۇلۇپ چوڭ بولغانىدى. ئۇنى پەتۈرۈپ قويمىسا، ئايشەمگۈل نەگىلا بارسا ئەگىشۈالاتتى. چۈشتىن كېيىن ئۇنى تاپالمىدى، تاپالىسىدى باغلاپ قوياتتى. «ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق؟ ئاپلا ياماڭ ۋاقتىدا كاشىلا قىلىدىغان بولدى. مەيلى بوپتۇ، ئەگەشسە ئەگىشۈەرسۇن. بىر يەرلەرگە بارغاندا يېنىپ كېلە»، ئىت قاۋىمىدى، سۈڭگۈچنىڭ ئۇ تەرىپىگە قاراپ خىرقىراپ ـ خىرقىراپ توختاپ قالدى. ئىت ئەنجانبايىنى تونۇپ

قالغاندى.

ئۇلار قاراڭغۇ يار بېشىدىكى غوجا قوندۇق مازارنىڭ بۇلاق بېشىدىكى تېرەك بوستانغا يېتىپ كەلگەندە ئەنجانبايىنىڭ ئاكىسى جۇمەخۇن 20 ـ 30 دەك يىگىتلەر بىلەن ئۇلارنى ساقلاپ تۇرۇشقانىدى، جۇمە مەسچىتنىڭ ئىمامىمۇ ھازىر ئىدى. ئىمام نىكاھ قىلدى. تۇزغا چىلانغان ناننى ئۇلار تەڭلا يېيىشتى. ھەممەيلەن «مۇبارەك بولسۇن» دەپ ئۇلارنى قۇتلۇقلاشتى، بالا ـ ۋاقىلىق بولۇشى، ئىناق ياشاپ، تەڭ ئۆمۈر كۆرۈشى ئۈچۈن دۇئا قىلىشتى. يەنە ئۇزاق تۇرۇشقا بولمايتتى، بۇ يەردىن تېز كەتمىسە كاشىلا چىقاتتى. پەستە تەمبەل ئىككى قىرغىز يىگىت ئوچ ئاتنى تۇتۇپ ساقلاپ تۇراتتى. ئۇلار خوشلاشتى. ئەنجانباي بىلەن ئايشەمگۈل تۇرۇق ئايغىر مىنگەشتى. ئايشەمگۈل ئۇنسىز مىشىلداپ يىغلاۋاتاتتى. لېكىن، ئەنجانبايىنىڭ كارى بولمىدى. ئاتقا قامچا سالدى. ئىت قاۋغىنىچە چېپىپ ئۇلارغا ئەگەشتى. ئات تۇياقلىرىنىڭ تاق ـ تۇق ئاۋازى تۇن قاراڭغۇسىدا خېلى ئۇزۇنغىچە ئاڭلىنىپ تۇردى. بۇ يەردە قالغانلار مەشرەپ ئويناپ تاڭنى ئاتقۇزۇشتى.

ئونىنچى باب

ساز يىگىت

ئوپال قۇمباغ مەھەللىسى، 1931 ـ يىلى ياز.

ئۇلار «كەتكىلى مانا 15 كۈن بولدى» دېگەن كۈنى، 50 ـ 60 تەك يىگىتلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا تاغدىن قايتىپ كېلىشتى. بۇ يىگىتلەرنىڭ ئارىسىدا 20 ـ 30 دەك قىرغىز يىگىتلەرمۇ بار ئىدى. ئايشەمگۈل گۈلدەك ئېچىلىپ، قاش ـ قاپاقلىرى تۇزلىپ، رەڭگى سۇزۇلۇپ، تېخىمۇ سۈمباتلىق، چىرايلىق بولۇپ كەتكەنىدى.

توختىخان ئاتا قۇچىقىنى كەڭ ئېچىپ، ئۇنى چىڭ قۇچاقلاپ قارشى ئالدى، مەڭزىلىرىگە سۆيدى، خۇشاللىقىدا يىغلاپمۇ سالدى. «ھېرىپ كەتتىلە» دەپ قاتمۇقات تاۋار كۆرپىلەرگە يانتۇزۇپ، ئۇنىڭ پۇت، قوللىرىنى سىلاپ ئۇۋلىدى، ئۇستىخانلىرىنى تۇتتى. ئۇنىڭ باش ـ كۆزىنى تولا سىلاپ، تولا تەلمۇرۇپ قاراپ تويمىدى.

باقاخۇنمۇ «ۋاي قىزىم» دەپ پايپېتەك بولۇپ، چۆرگىلەپ يۈرۈپ ئۇنىڭدىن نېرى كېتەلمىدى.

يىگىتلەر ھەۋەسلىنەتتى، زوقلىناتتى، ئايشەمگۈلنىڭ باتۇرلۇقىغا ئاپىرىن ئوقۇيتتى. «قىز دېگەن شۇنداق باتۇر، كېلىشكەن، لەۋەن بولسا. . . . ».

مەيلى كىشىلەر نېمە دەپ غەيۋەت ـ شىكايەت، سۆز ـ چۆچەك قىلىشسۇن، شۇ تاپتا ئەنجانىيانىڭ ئاتا ـ ئانىسى، ئۇرۇق ـ تۇغقان، يار ـ بۇرادەرلىرى ئۇ ئىككىسىنىڭ مۇرادىغا

يەتكەنلىكىدىن خۇشال ئىدى. لېكىن، ئۇلار بۇ خۇشاللىقنىڭ ئاسانغا چۈشمەيدىغانلىقىدىن ئەندىشە قىلاتتى. ئۇلارنى «يا ئۆلۈم، يا كۆرۈم» كۈتۈپ تۇراتتى. ئىلى قازىنىڭ ئوغلى ئەھمەت، جامائەت ئوتتۇرىسىدا «ئەنجانبايىنىڭ قېينىنى ئىچىمەن» دەپ قەسەم ئىچكەنلىكىدىن ئۇلارنىڭمۇ خەۋىرى بار ئىدى.

ئەھمەت ئۇچىغا چىققان بىشەم ئىدى. جېدەل دېسە بېلىنى مىڭ يېردىن باغلايتتى، قولى قىچىشىپ ئىزدەپ سوراپ تاپاتتى. ئۇنىڭمۇ ئۆزىگە - ئوخشاش 20 - 30 دەك گەۋدىلىك، كۈچلۈك، جېدەل خۇمار ئاغىنىلىرى بار ئىدى، خۇددى بىر پادا مالدەك ئۇنىڭ ئارقىسىدىن سوكۇلدۇشۇپ يۈرۈشەتتى، ئۇ «هايت!» دېسىلا مەيلى كىم بولسۇن، باش - كۆز دېمەي سالاتتى، ئۆلۈپ قېلىشى ناكار بولۇشى بىلەن كارى بولمايتتى. بۇ ئىشلار ئۇلار ئۈچۈن ھېچ گەپ ئەمەس ئىدى، خۇددى پاشا - چۈنىلارنى قورۇغانچىلىكىمۇ بىلىنمەيتتى. ئەھمەت: «ھە، ھۇدىسى بولسا ئۆزۈمگە» دەپ مەيدىسىگە مۇشتلاپ ئۇلارغا يەل بېرەتتى. چۈنكى، ئۇنىڭ دادىسى قازى ھەممە ھۆكۈمنى شۇ كېسىدۇ - دە! لېكىن، شۇ تاپتا ئۇ جېدەل قىلسا، ئۇنى ھەرگىز بىشەملىك قىلدى دېگىلى بولمايتتى. زامانلاردىن بېرى بەدىنىدە «ئەركەك تۈكى بار» قايسى ئەركەك ئالىدىغان قىزنىنى بىراۋ ئېلىپ قاچسا چىداپ تۇرالىغان؟ يەنە كېلىپ توي ئاخشىمى؟ تويدا پەشۋا يەپ غۇرۇرى، ئىناۋىتى يەكسان قىلىنغان، يۈزى سۆرۈن بولۇپ بېشىنى كۆتۈرەلمەي قالغان ئەھمەت شۇ كۈنلەردە ھەممە توقامنى قارىنىغا ئېلىپ «يا ئۆلۈم، يا كۆرۈم» گە تەييارلىنىپ بولغانىدى.

«ئەنجانباي بىلەن ئايشەمگۈل يېنىپ كەلدى!» بۇ خەۋەر ئوپاللىقلانى چۆچۈتۈۋەتتى.

— ھە؟!

«ھە؟!» بىلەن تەڭ ئۇلارنىڭ ئاغزىلىرى ئېچىلىپلا قالدى.

خۇددى ئۇلارنىڭ كېلىشى مۇمكىن بولمايدىغاندەك، مۇمكىن بولسىمۇ ھازىر بولمايدىغاندەك غەلىتىلا تويۇلۇپ كەتتى. خېلى بىر ھازادىن كېيىن ئۇلار ئەسلىرىگە كېلىپ ئۆيان - بۇيان قاراشتى - دە، قىلىۋاتقان ئىشىنى تاشلىدى، يەۋاتقان نانلىرىنى قويدى، خۇددى ئۇگىسى بۇزۇلغان ھەرىلەردەك پىتىراپ ئۆي - ئۆيلەرگە چېچىشتى. يېقىندىكىلەرنىڭ قۇلاقلىرىغا كۈسۈلداشتى:

— ئەنجانباي بىلەن ئايشەمگۈل يېنىپ كەپتۇ!

— ھە؟!

يىراقتىكىلەرگە ئاغزىلىرىنى ئۇچلاپ، قوللىرىنى كاناي قىلىپ توۋلاشتى:

— ئەنجانباي بىلەن ئايشەمگۈل يېنىپ كەپتۇ!

— ھە؟!

— . . . . . .

ئاللا كارامەت! بۇ خەۋەر خوتۇنلارغا بولۇپ بەردى. ئۇلار دەسلەپتە چۆچۈپ ھاڭۇبقىپلا قېلىشتى، ئەسلىرىگە كېلىشكەندىن كېيىن «توۋا!» دەپ ياقىلىرىنى چىشلەشسە، بەزىلىرى خۇددى زاۋالدا قالغان قۇشقاچلاردەك جاۋۇلداشتى:

— ۋاي خۇدايىم!

— بۇزۇقلار!

— توۋا!

— بىزنىڭمۇ باللىرىمىز بار!

— كۆڭلىگە ئىنساپ بېرەر!

— خوپ بولدى!

— جايىدا قىلدى!

— مەيلى بارغا بەرمەسە، مۇشۇنداق قىلمايمۇ بولمايدۇ!

— يېگىت ئاشۇنداق ساز بولسا، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن كىم ئەگەشمەيدۇ؟

كەچ كىرگۈچە ئۇلارنىڭ ئاغزى بېسىقمىدى. قاراڭغۇ

چۇشكەندىمۇ يەنە شۇ گەپنى دېيىشىپ، بىردىن - ئىككىدىن تارقاشتى.

ئۇ ئۇنى دېدى، بۇ بۇنى دېدى، ئەڭ ئاخىرىدا يەنىلا «خوپ بولدى» دېگۈچىلەردىن «توۋا» دېگۈچىلەر كۆپ بولدى.

X X X

قىزنىڭ يۈزى نېپىز ئىدى، بېشىنى ئۇستۇن كۆتۈرمەيتتى، قاش كۆتۈرۈپ قارىمايتتى، بېشىدىن رومالنى چۈشۈرمەيتتى. قۇلىقىمۇ يۇمشاق ئىدى، گەپ ئاڭلايتتى، دادىسىنىڭ، ئانىسىنىڭ گېپىنى زادى يىرمايتتى. «ماقۇل، خوپ، ئوبدان» نى بىلەتتى، «ياق» تىن يىراق ئىدى. مانا ئەمدى... مانا ئەمدى ئۇ ئازدى!... ئېزىپ سالدى. ئۇنى ئاشۇ ئالدامچى، ھارامزادە ئازدۇردى، ئىسىق — سۇيۇنتۇ قىلىپ ئۇنىڭغا ئەنجانىلىق ناملىق جىننىي چاپلاشتۇردى، سەۋدايى قىلىپ قويدى، ئەس - ھوشىنى قويمىدى، بېشىنى ئايلاندۇرۇپ يولدىن چىقاردى. شۇنداق، قىزى يولدىن چىقتى، نابۇت بولدى، ئېسىت!... توۋا، توۋا! كۆڭلى چۈشۈپ قاپتىمىش تېخى! ئاشۇ سولتەككە - ھە؟ ئەخمەق قىز! غەلىتىلا ئىش، قىزنىڭ كۆزىگە ئۇ ھارامزەدىنىڭ زادى نېمىسى چىرايلىق كۆرۈنۈپ كەتتىكىنىتاڭ. تىل - تاياقتىن قورقمايدىغان، ئىزا - ئاھانەتكىمۇ پىسەنت قىلمايدىغان، ھەممىدىن، ھەتتا ئاتا - ئانىسىدىنمۇ كەچكۈدەك تەلۈلۈك قىلغۇدەك شۇنچىلىك ئالىي جانابمىدۇ ئۇ ئەنجانىلىق؟ ئۇنىڭ تارتىشقۇدەك يا شۇنچە جىق گۆھىر، ئالتۇن - كۈمۈشى بولمىسا...

توۋا! ئۇنى ئۇ لۇكچەك يا ئۇرماپتۇ، تىللىماپتۇ ياكى زورلىماپتۇ، ئۆزى ئەگىشىپ كېتىپتۇ. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قېچىشقا زادى نېمە مەجبۇر قىلغاندۇ؟! پۇلىمۇ، مېلىمۇ؟ ياكى

يەر ـ زېمىنىمۇ، ئەسلىمۇ؟ ھېچنېمىسى يوق، قۇرۇق سۆلىتىلا بار، شۇ! ئۇنداق سۆلەتنى نېمە قىلغىلى بولىدۇ؟ ئىچكىلى، يېگىلى، كىيگىلى بولامدۇ؟ ئۆلىمەن، كۆيىمەن دەپ توقۇمنى قارىغا ئالغىلى سالغان بۇ كۈچ قىزىغا زادى نەدىن كەلگەن؟ زادى نېمىنىڭ كاساپىتىدىن قىزىنىڭ ئەقلى كوتا، كۆزى قارىغۇ بولۇپ قالدى؟ كۆڭلى چۈشۈپ قالغانلىقىدىن؟! ياپىرىم! بەندىنىڭ ئىشىنى خۇدايىم ئۆزى بىلمىسە...

ئۆز ۋاقتىدا ئۆزىمۇ بەكۈاشلىق قىلىپ، يول تاشاقاپ مېڭىپمۇ سالغان، تاپقان يەردە ئانچە ـ مۇنچە سوقۇپمۇ كېتىۋەرگەن. ئاتا ـ ئانىسى كېيىن ئۆزىمۇ كۆرمىگەن. بىلمىگەن مۇشۇ خوتۇننى ئېلىپ بېرىۋەردى، مانا ھازىرغىچە بىر ئوبدان ئۆتۈۋاتامدۇ؟ كۆڭلى چۈشتى دېگەن شۇ! قىزىدەك كىشىنىڭ كەينىدىن چاپمىغان، سارائلىق قىلمىغان. شۇنداق قىزى سارائلىق قىلدى، تاپتىن چىقتى، ئۇنىڭ يۈزىنى تۆكتى، باش كۆتەرگۈسىز قىلىۋەتتى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇ ئۇنى قاغىمىدى. ئاللادىن قىزىنىڭ ئىنسابىنى تىلىدى. ھېلىقى نومۇسلۇق يولدىن يانسىلا، قىلغىنىغا پۇشايمان قىلسىلا، قېشىغا يېنىپ كەلسىلا، بولدى، ھەممە گۇناھىدىن ئۆتىدۇ، يەنىلا بالدۇرقىدەكلا ئارزۇلۇق بالىسى بولۇپ قېلىۋېرىدۇ. «شۇ چاغدا ئانىسىنىڭ كوت ـ كوت، ۋىت ـ ۋىتىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ، تېخى قىزىم گۆدەكلىك قىلىۋاتىدۇ، بۇ دېگەن ياشلىقتىكى بىرەدەملىك قېنى قىزىغانلىق دەپ ئويلاپتىمەن. بۇنداق بولۇپ كېتىشنى بالدۇرراق بىلگەن بولسامغۇ، ھەي! كۆزۈمنى يۇمۇپلا بوپتۇ، بېشىڭ باش بولسا، پاقالچىقىڭ تاش دەپلا... ھەي ئىسىت! مېنى مۇشۇ كوي، مۇشۇ كۈلپەتكە سالغان ئاشۇ ئەنجانباي! خەپ، خەپ ئەنجانباي! بۇ نومۇسنى قان بىلەن يۇمىسام ھېساب ئەمەس ئەنجانباي!!»

نوموس ـ هەسرەت ئۆز كۆچىنى كۆرسەتتى بولغاي، قىزى قېچىپ كەتكەندىن بېرى مەھەممەتخان باي تالا ـ تۇزگە چىقمىدى، ھەتتا ناماز ئىنمۇ ئۆيدە ئوقۇدى. پەقەت جۇمەنىلا جامائەتنىڭ ئەڭ كەينىدىكى «كىپىش بازىرى» دىلا تۇرۇپ، ھاپىلا ـ شاپىلا ئوقۇپلا يېنىپ چىقتى. ھېچ ئىشقا قولى بارمىدى. يوقلاپ كىرگەنلەر بىلەنمۇ بېشىنى كۆتۈرمەي سوغاقلا كۆرۈشتى. ئاش ـ تاماقتىنمۇ قالدى. تولا سەپرايى ئۆرلەيدىغان، ئاسان چېچىلىدىغان بولۇپ قالدى. ئىش سوراپ كىرگەن يىللىقچى، مەدىكارلاغنىمۇ ھېچ ئېغى بىلەن بېغى يوقلا ۋارقىراپ سالدى، ھەتتا پايپېتەك بولۇپ يېنىدىن كېتەلمەيدىغان ھېلىقى تاماققا، ھېلى چايغا زورلاۋاتقان، ھېلى پۇت، قوللىرىنى تۇتۇپ، ھېلى يەلپۇپ تۇرۇۋاتقان قەدىناسىنمۇ تولا تىللاپ سالدى. دېمىسىمۇ شۇ كۈنلەردە ھەممە ئادەم، ھەتتا ئۆزى تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان مۇشۇ ئۆيمۇ، 30 يىللىق قەدىناس خوتۇنىمۇ ئۇنى ئەيىبلەپ: «ھە، قانداق مەھەممەتخان باي! ئۆزۈڭنى مەن دەيتتىڭ، ھېچ كىشىنى كۆزۈڭگە ئىلمايتتىڭ، شۇنچە چوڭ ئوپالنى ئالمىدىڭدا تۇتالايتتىڭ. ئەمدىزە، قىزىڭ ئانىسىغا ئەگەشكەن تەخىيەڭ ئەنجانباينىڭ ئارقىسىدىن قېچىپ كەتسە، توسۇپمۇ قالالمىدىڭغۇ؟ سەن شۇنداق بالا باققانمىدىڭ، ھالىڭ شۇنچىلىكمىدى؟» دەپ ئاھانەت قىلىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى.

ئۇ كاللىسىغا كىرىۋالغان ئاشۇنداق «ئىلمەك ـ توقۇناق چىگىكلەر» نى يېشەلمەي تۇرغاندا تۇيۇقسىزلا قەيەردىن چىقتى، بىلمىدى. ئېھتىمال باغ تەرەپتىن چىقتى بولغاي، ئۇلارنىڭ ئىتى ئۇنىڭ ئالدىدا پەيدا بولۇپ قالدى ـ دە، ئۇنىڭغا سۇركىلىپ، پۇتلىرىغا ئېسىلىپ ئەركىلەپ كەتتى.

بۇ ئىت، ئايشەمگۈل بىلەن تەڭلا يوقىلىپ كەتكەنىدى. مەھەممەتخان باي ئاستا زوڭ ئولتۇردى. تىلىنى ساڭگىلىتىپ ھاسىراۋاتقان ئىتنىڭ باش ـ كۆزىنى سىلىدى. شۇ چاغقىچە ئۇ

بۇ ئىتنى بۇنداق سىلاپ باقمىغانىدى. ئەركىلەپ، سۈركىلىپ ئالدىدا توغرا يېتىۋالسىمۇ، پۇتىدا ئىتتىرىۋېتىپ ئۆتۈپ كېتەتتى. بۈگۈن... بۈگۈن ئۇنى سېغىنغانىدى، ياق! ئۇنى ئەمەس قىزىنى! قىزى نەدە قالغاندۇ؟ كېلىپ قالدىمۇ يا؟ شۇنداق، كەلگەن ئوخشايدۇ. قىزى كەلمىگەن بولسا، ئىتمۇ كەلمەيتتى. ئەزەلدىن قىزىدىن ئايرىلمايتتى.

— كەپتۇ!

— كەپتۇ! هوي راست ئىت كەپتىغۇ؟

بۇ ئاۋازدىن مەھەممەتخان باي سەل چۆچۈپلا ئارقىسىغا بۇرۇلدى. خوتۇنى ھەيران بولۇپ ئۇنىڭغا قاراپ تۇراتتى،

— كەپتۇ دېسىلە تېخى، كىم كەلدىكىن دەپ چىقىپتىمەن. ئۆزلىرىگە ـ ئۆزلىرى سۆزلەپ.

مەھەممەتخان باينىڭ سەل ئاچچىقى كەلدى. ناۋادا مۇشۇ ئىت كەلمەستە خوتۇنى شۇنداق تەنە قىلغان بولسىدى، تازا تىللايتتى. لېكىن، شۇ تاپتا ئۇ ئۇنى تىللىمىدى. ئۇنىڭغا كۈلۈپ قارىدى:

— ھە، خوتۇن، قىزىمىز يېنىپ كەپتۇ.

— ئايشەمگۈل؟ قېنى ئۇ؟

— ھەي سىلىزە، مۇشۇ ئىت قاچان ئايشەمگۈلدىن ئايرىلغان؟ ئىتنىڭ پەيدا بولغىنى ئايشەمگۈلنىڭ كەلگىنى. ئىتمۇ بىزنى سېغىنىپتۇ، بىز كەلدۇق دەپ خەۋەر قىلغىلى كەپتۇ. شۇ تاپتا ئايشەمگۈل باقىۋاينىڭ ئۆيىدىمىكىن...

دەل شۇ گەپنىڭ ئۈستىگە ئۇلارنىڭ يىللىقچىسى ئابدۇش يۈگۈرۈپ كىرىپ كەلدى. ھاسىراپ تۇرۇپ ئۇلارنىڭ ئالدىدا توختىدى:

— يېنىپ كەلدى، يېنىپ كەلدى.

— كىم يېنىپ كەلدى؟ ئالدىرىماي سۆزلە!

— ھېلىقى ئىككى بۇزۇق.

— قايسى ئىككى بۇزۇق؟
— ئايشەمگۈل بىلەن ئاۋۇ ئەنجانبايچۇ.
مەھەممەتخان باينىڭ جان - پېنى چىقىپ كەتتى.
— هوي كالۋا! كىم بۇزۇقكەن؟! - ئۇ ۋارقىرىغانچە بېرىپ ئابدۇشنىڭ قولىدىكى هاسىسىنى تارتىۋالدى - ده، ئۇنىڭ دۇمبىسىگە كەلتۈرۈپ بىرنى سالدى. مېنىڭ قىزىم بۇزۇقمىكەن؟!
ئابدۇش قورقۇپ بەدەر قاچتى.
— هەممە ئادەم شۇنداق دەۋاتسا.
مەھەممەتخان باينىڭ تېخىمۇ ئاچچىقى كەلدى. ئۇنىڭ قوغلىغانچە سۈرۈپ دەرۋازىدىن چىقىرىۋەتتى. جان - جەهلى بىلەن ۋارقىرىدى:
— ئايشەمگۈل بۇزۇق ئەمەس!!

X X X

كەچتە ئەنجانبايىنى يوقلاپ كەلگەنلەر سەل بېسىقتى. شۇنداقتىمۇ كىرىپ - چىقىۋاتقانلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى. ئىچكىرىكى ئۆيدىن يەنىلا خۇشال كۈلكە - چاقچاقلار ئاڭلىنىپ تۇراتتى. لېكىن، شۇ تاپتا باقاخۇننىڭ كۆڭلى خېلى غەش ئىدى. پېشانىسىنى تۈتۈپ پىشايۋاندا ئولتۇراتتى. بۇ هال توختىخاننىڭ كۆڭلىنى يېرىم قىلدى بولغاي، ئاستىلا مېڭىپ ئېرىنىڭ قېشىغا كەلدى.
— نېمە بولدىلا؟ بالىلار يېنىپ كەلسە خۇشال بولماي تېخى، بۇ يەردە نېمىشقا ئولتۇرۇپ قالدىلا؟ قوپسىلا، ئۆيگە كىرسىلە، مېهمانلار بىلەن ئېچىلىپ، يېيىلىپ كۆڭۈل ئاچسىلا. بۇنداق قىلسىلا مېهمانلارنىڭ كۆڭلىگە كېلىپ قالمامدۇ؟
— ئۇغۇ شۇنداق. بۇگۈنغۇ خۇشال - خۇرام كۆڭۈل

ئاچارمىز، ئەتىگە نېمە كۈنلەرنى كۆرىمىز.
— ئەتىگە خۇدايىمنىڭ بۇيرۇغىنى باردۇ. باشقا كەلسە باتۇر بوپتۇ، دەپتىكەن. بېشىمىزغا كەلگەننى كۆرمەمدۇق. بۇگۈنكى كۈن غەنىيمەت، قويسلايە.
باقاخۇن مىدىرلاپمۇ قويمىدى، پېشانىسىنى تۈتقىنىچە ئولتۇرۇۋەردى، توختىخان كىرىپ - چىقىپ يۈرۈپ يەنە - يەنە زورلىسىمۇ ئورنىدىن تۇرمىدى. «ئۇھ» تارتىپلا قويدى. ئاخىر توختىخان كايىغاندەك قىلىپ ئۇنىڭ يېڭىدىن تارتتى.
— قويسىلايە، بۇ يەردە دەسسەپ سالغان شاپتۇلدەك ئىزىلىپ ئولتۇرماي ئۆيگە كىرسىلە. ئۇنى - بۇنى دېگەچ بولسىمۇ ئولتۇرسىلايە.
باقاخۇن ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ خوتۇنىغا تىكىلدى.
— جېدەلنى پۇلغا سېتىۋالساق.
— پۇلغا؟ قانداق سېتىۋالىمىز؟
— يوللۇقراق قىلساق سېتىۋالغىلى بولامدىكىن دەيمەن.
ئىلى قازىنىڭ ئاغزىنى ياغلىساق. ئىتنى سۆڭەك بىلەن ئۇرسا ھاۋشىمايدۇ. ئايشەمگۈلنىڭ ئاتا - ئانىسىنىڭ ئالدىدىنمۇ ئوبدانراق ئۆتسەك، بىر گەپ بولار. قىز چوڭ قىلغان ئادەمنىڭمۇ ئۆزىگە چۈشلۈق گېپى بولىدۇ، - دە! يۇز - ئابرۇيىنى ئوبدانراق قىلساق تىلىمىز ئوزۇنراق بولىدۇ. شۇغىنىسى قولىمىز قىسقىراق تۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ ئىشنى ئەتىلا تۇگەتمەسەك چوڭ جېدەل چىقىدۇ. جېدەل چىقسىغۇ قورقۇپمۇ كەتمەيمىز، ئۇلارغا تېتىغۇچىلىكىمىز بار، ئۇنداق قىلساق بولمايدۇ. ئىش يوغىنايدۇ. يۇرت - جامائەتنىڭ، ئايشەمگۈلنىڭ ئاتا - ئانىسىنىڭ كۆڭلىنى ئوبدانراق ئالساق خېمىغا يېنىپمۇ قالار. بۇ يەردە جۇمەخۇن بىلەن ئەنجانبايىنىڭ 50 - 60 تەك ئاغىنىلىرى كالتەك - توقماق تەييارلاپ قويۇپتۇ. ئۇ يەردە ئۇلارمۇ بوش تۇرمىغاندۇ. يۇرتتا قان تۆكۈلسە

پۇتمەس ـ تۇگىمەس بالاغا قالمىز، يۇرت ـ جاماەتنىڭ ئالدىدا يەرگە قاراپ قالمىز.

باقاخۇن قاراڭغۇ چۈشۈشى بىلەن قوشقا ياراپ قالغان قارا تورپاقنى يېتىلەپ، ئىككى قىزىل چەكمەننى قولتىقىغا قىستۇرۇپ، «بىسمىللا» بىلەن دەرۋازىدىن چىقىپ كەتتى.

ئايشەمگۈلنىڭ سوۋغا ـ سالام قىلمىسا بولمايدىغان ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى خېلى جىق ئىدى. توختىخان بارماقلىرىنى بىردىن ـ بىردىن بۈكۈپ ساناپ چىقىپ چۆچۈپ كەتتى ـ دە، «ۋاي خۇدايىم!» دەپ سالدى. ئۇنىڭ بوغچىسىدىن ياخشى كۈننىڭ يامىنىغا ئاتاپ قويغان ئىككى كىيىملىك قارا ئەتلەستىن باشقا ھېچ نەرسە چىقمىدى. قالغىنىغا قانداق قىلىدۇ؟ توختىخاننىڭ بېشى قېتىپ تۇراتتى، جۈمەخۇن كىرىپ قالدى. ئۇ ئانىسىنىڭ مۇڭلىنىپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ سەل چۆچۈدى:

— نېمە بولدىلا ئانا؟ مىجەزلىرى يوقمۇ، بىر قىسمىلا تۇرىلىغۇ؟

توختىخان باقاخۇننىڭ دېگەنلىرىنى يېڭىسىغىچە سۆزلىدى ھەم «دادىلىرى راست دەيدۇ» دەپ ئەسكەرتىپمۇ قويدى. جۈمەخۇن ئېغىر ـ بېسىق ئىدى، ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشنى بىلەتتى. ئۇ ئانىسىنىڭ گېپىنى بىلەن بىردەم جىم ئولتۇرۇپ قالدى ـ دە، ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ تالاغا ماڭدى.

— بالام بىر نېمە دېمەملا، قانداق قىلىمىز؟

— مەن بىر يولىنى قىلاي.

لېكىن، قانداق يولىنى قىلىدۇ؟ شۇ تاپتا ئۆزىمۇ بىلمەيتتى. ئۇ ئىشىك ئالدىكى كۆتەكتە ئولتۇرۇپ ئويغا چۆمدى. كىرىۋاتقان ـ چىقىۋاتقانلار ئۇنى ئۇجمىنىڭ دالدىسىدا كۆرەلمىدى.

شۇنداق، بىر ئىلاجى قىلىپ جېدەلنى سېتىۋالايلى، بولمىسا بۇ ئۆينى كۆلپەت باسىدۇ، ئاتا ـ ئانىسىنى داغدا قويىدۇ.

جېدەلنى سېتىۋېلىشنى ئىنىسى بىلىپ قالسا تېخى بولمايدۇ، بىلىپ قالسا بەك بىئارام بولىدۇ، ھەتتا بىز يەنە بوزەك بولامدۇق. باش ئىگەمدۇق دەپ بىر بالا تېرىپ قويۇشى مۇمكىن.

ئۆيدە مەشرەپ قىزىۋاتاتتى. جۇمەخۇنىڭ مەشرەپ بىلەنمۇ كارى بولمىدى. كۆڭلى تارتقان ئاغىنىلىرىنى تالاغا شەرەتلىدى، بىردىن ـ بىردىن مۇڭداشتى.

ئۇلار تەڭلىكتىن قۇتۇلدى. شۇ كۈنى يېرىم كېچىگە قالمايلا كۆڭۈلدىكىدەك 17 كىشىلىك سوۋغات تەقمۇتەق بولدى. بۇنىڭ ئىچىدە شۇ چاغلاردا بازارلاردىمۇ تېپىلمايدىغان دۇخاۋا ـ دۇردۇنلار، ئىسكىلاچ مەسىلەرمۇ بار ئىدى.

X X X

مەھەممەتخان باي قىزىنىڭ يولىغا بىر كېچە تەلمۇردى، كەلسە تۇرۇپ قالمىسۇن دەپ دەرۋازىنى ئۇلۇغ ئېچىپ قويدى. كەلمىدى. مانا كېلە، ھېلى كېلە دەپ ساقلىدى، كەلمىدى. خۇتۇنى بىلەن ھويلىنى ئايلىنىپ يۇرۇپ تاڭنىمۇ ئانقۇزدى، قىزى كەلمىدى. ياق! كېلەلمىدى. تىل ـ تاياق دەشنەمدىن قورقتى. ھەي نادان بالا، دادىسىنىڭ كۆڭلىنى بىلمىدى، كەلمىدى. بالا چىدىغانغا ئاتا ـ ئانا چىدامدۇ؟! شۇنىمۇ بىلمىدى، كەلمىدى. شۇ تاپتا كەلسىمۇ مەيلىدى. كەلمىدى. ئالدىغا ئوبدان چىقاتتى، ھەرگىز قاش كۆتۈرۈپ قارىمايتتى، كەلمىدى. ئىتمۇ تونۇگۇن بىردەم ئەركىلەپلا يوقالدى، ھازىرغىچە پەيدا بولمىدى. بولمىدى، ئۆزۈم باراي. ئۇ شۇلارنى ئويلاپ ئالدىراپلا بامدات نامىزىنى ئوقۇپ تالاغا قاراپ ماڭدى. دەل شۇ چاغدا دەرۋازىنىڭ تېشىدىن بىرىنىڭ كەشىنى سۆرەپ شىپىك ـ شىپىك ماڭغان ئاياغ ئاۋازى ئاڭلاندى. شۇ، شۇ، كەلدى! مەھەممەتخان باي خۇش بولۇپ كەتتى. لېكىن، دەرۋازا ئالدىدا قىزى كۆرۈنمەي، ئىلى

قازى پەيدا بولغاندا كۆڭلى لاكاسسىدە بولۇپ تۇرۇپلا قالدى. داستىخان يېغىشتۇرۇلغاندىن كېيىن ئىلى قازى ئۇنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ تۇرۇپ:

— بۇ ئىشنى قانداق قىلاي دەيلا؟ دەپ سوردى. شۇ تاپتا قازىنىڭ نېمىنى كۆزدە تۇتقانلىقى ئۇنىڭغا ئايدىڭ بولغانلىقتىن ئۇمۇ كېسىپلا جاۋاب بەردى:

— نومۇسنى يۇيمەن!

— نومۇسنى يۇغۇدەك سىلىدىن قانداق سەۋەنلىك سادىر بولدى؟

— قىز چوڭ قىلغان!

— قاچسا قىز قېچىپتۇ، بۇنى سىلىدىن كۆرگىلى بولماس. قىز ئېلىپ قېچىش زامانىلاردىن بىرى بار ئىشقۇ؟ ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇنى ئېلىپ قېچىش دېگىلى بولماس، ئۆزلىرى ئىختىيار قىپتۇ، نىكاھلىنىپتۇ. نىكاھلانغانىكەن، ئەر ئەمرىگە ئۆتتى، دېگەن گەپ. شۇڭا، بىللە كېتىش، يۇرۇش شەرىئەتكە مۇخالىپ ئەمەس! پېشانىگە پۈتۈلگىنى شۇ ئىكەن، تارتماسلىققا چارە يوق، شۇكرى قىلماق لازىم.

قازىنىڭ بۇ گەپلىرى مەھەممەتخان بايىنى گاڭگىرىتىپ قويدى. «توۋا! ماۋۇ قازى نېمە دەيدۇ؟! نېمە بولدى؟ مەن نېمىگە شۇكرى قىلىدىكەنمەن؟ قىزىمنى بۇلاپ قاچقانغا؟! توۋا! بىزگە قۇدا چۈشكەن ئادەم دەل ئۆزى، ئوغۇلنىڭ دادىسىمۇ ئۆزى، ئۆزىگە كېلىن بولغۇچىنى توي ئاخشىمى بىراۋ بۇلاپ كېتىپ، يۈزى سۆرۈن، پوق بولغىنىمۇ ئۆزى. ئۇنداق خولىگەنلەرنىڭ جاجىسىنى بەرمەكتە يوق يەنە تېخى شەرىئەتكە مۇخالىپ كەلمەيدۇ دەيدۇيا بۇ قاپاقۇاش قازى! مېنى سىناۋاتامدۇيا؟»

— سىلىچە...؟

ئىلى قازى مەھەممەتخان بايىنىڭ غەزەپتىن چەكچىيىپ

پارقىراپ كەتكەن كۆزلىرىدىن ئۆزىگە نەپرەتلەنگەنلىكىنى تولۇق چۈشەندى ـ دە، ئۇنىڭدىن ئەيمىنىپ دۈدۈقلىدى:

— مەھەممەتخان باي، مېنى ئۆزلىرى ئوبدان بىلىلا، مەن چوڭ بىر يۈرتنىڭ قازىسى. كىشىلەرنىڭ ئۆلۈش ـ تىرىلىشى مېنىڭ ھۆكۈمۈمگە باغلىق. ھۆكۈمەتمۇ، يۈرت مۆتىۋەرلىرىمۇ مەندىن رازى. مەن شۇنداق قىچقىرسا ئېتىم بار، تۈتسا سېپىم بار بىر ئادەم تۇرسام، مېنىڭ بولغۇسى كېلىنىمنى بىراۋ توي ئاخشىمى بۇلاپ قاچسا، مەن ئىزا تارتمامدىم؟ بۇ سەتچىلىك ئەلەم قىلمامدۇ؟ ئۇنداق ئاسان ئىش يوق! قىلىدۇ، تازا قىلىدۇ! بىزنىڭ ئوغۇلمۇ ئۆزىنى قويىدىغان يەر تاپالماي قالدى. پوق يېمەكلىك قىلىپ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالمىسۇن دەپ يەتتە ـ سەككىز ئاغىنىلىرى بىلەن ئۇنى تاغقا چىقىرىۋەتتىم، كۆڭلى ئارامسىغا چۈشكەندە يېنىپ كېلە. ئۇنىڭغا ئېچىم ئاغرىمامدۇ؟ بالا ئەمەسمۇ؟ نى ئات، نى نومۇس! شۇ تاپتا ئۇ ئەنجانباي دېگەن لۇكچەكنى چاپناپ پۈركۈۋەتسەممۇ دەردىم چىقمايدۇ. تۈتۈشۈپ قالساق ئۇلارمۇ پەشۋا يەيدۇ، بىزمۇ زىيان تارتىمىز. شۇڭا، ئىش تۇگىگەندە كەينىدىن پىچاق ئۇرساق دەپ ئۆزۈمگە ھاي بېرىپ توختاپ قالدىم. ئۇ چاغدا ئۇلار خاتىرجەم بولىدۇ، ھەممىنى ئۇنتۇيدۇ، بىخۇدلىشىدۇ. شۇ چاغدا پەنتۇرۇپ ئارقىسىدىن ۋاقلا قىلىپ پىچاق سالىمىز، تۇيمايلا قالىدۇ. قىزىمىزمۇ ئۆزى يېنىپ كېلىدۇ. ھېچ كىشى بىلمەيلا قالىدۇ. سىلە بىلەن بىزدىن ھېچ كىشى خاپا بولمايدۇ. سىلە يەنە مەھەممەتخان باي، مەن يەنە ئىلى قازى بولۇۋېرىمىز، قانداق؟ ھە، چۈشەنگەن بولسىلا مۇنداق قىلايلى، ئۇلار ئالدىلىرىدىن ئوبدان ئۆتسۇن، جامائەتكە چاي قويسۇن. سىلىمۇ كەڭ قورساقلىق بىلەن كەڭ ـ كۈشادە توي قىلىپ بەرسىلە. ئوغلاق سېلىپ بەرسىلە، جامائەتنىڭ كۆڭلىنى ئۇتماق مۇھىم.

— ياق قازاخۇنۇم، بۇ باشنى قانداق كۆتۈرۈپ يۈرىمەن.

ئۇرۇق ـ تۇغقان، ئەل ـ ئاغىنىلەر تەييارلىنىپ بولدى. ئاشۇ ماكانسىزلارنىڭ تۇخۇمىنى قۇرۇتۇپ، نومۇسۇمنى يۇيىمەن!

— سەۋر قىلسىلا.

— قۇرۇتمىغۇچە سەۋر قىلالمايمەن؟

— قۇرۇتالماي قالالمىكەن دەپ ئەنسىرەيمەن. ئەنجانباي 50 ـ 60 ئادەمنى تەخلەپ قويدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاڭلىشىمچە، كېچە 100 دىن جىقراق قىرغىزلار كەپتىمىش. تەخىر قىلسىلا، ھازىرچە مەن دېگەندەك توينى ئوبدان ئۆتكۈزۈپ بەرسىلە، چاندۇرمىسىلا. ئۆزلىرى دەپ يۈرگەندەك ئۆتۈككە چەم، ئىشقا پەم. پەم قىلايلى. «ياز بارە قىش بار، ئالدىرماڭ ئىش بار» بۇ ئىشنى تويدىن كېيىنلا مەسلىھەتلىشىمىز. بۇنىڭدا ئالدى بىلەن ئايىشەم خېنىمنىڭ كۆڭلىنى ئۇ لۇكچەكتىن سوۋۇتۇش، رايىنى ياندۇرۇش زۆرۈل.

مەھەممەتخان باي ئىندەككە كەلدى. ئۇ بوشۇشۇپ لەسسىدە ئولتۇرۇپ قالدى. شۇندىلا ئېلى قازىنىڭ كۆڭلى دەككە ـ دۈككىدىن توختىدى. ھە، مانا ئەمدى بولدى، جېدەلنى توسۇپ قالدى، پۈتۈن ئوپالنى ساقلاپ قالدى. يۈرىكىگە قولىنى سېلىپ لىللا گەپنى قىلسا، ئۆزىنى ساقلاپ قالدى. ئوپال يەنىلا ئۆزىنىڭ قولىدا بولىدىغان بولدى. بولمىسا... قازىلىقى قولدىن كېتەتتى. ئۇنىڭ قورقىدىغىنىمۇ شۇ ئىدى. مال ـ مۈلكى، زېمىنى، ھەتتا بىرەر بالا ـ چاقىسى بىر نېمە بولۇپ كەتسىمۇ مەيلى، لېكىن، قازىلىقى قولدىن كەتسە بولمايتتى. جېدەل بولۇپ قالسا قازىلىقى غىرتلىنىدە قولدىن چىقىپ كېتىدۇ. ئاللاھۇ ئەكبەر، شۇنىڭ بىلەن ئىش تۈگەيدۇ، شۇنداق! بۇ قېتىم جېدەل چىقسىلا، جېدەلنىڭ بىر بېشى ئۆزى بولۇپ قېلىشى مۇقەررەر. چۈنكى، بۇلانغۇچى دەل ئۆزىگە كېلىن بولغۇچى ـ دە، بۇنىڭغا چىدىغىلى بولمايدۇ، چىدىمىسا قازىلىق قولىدىن كېتىدۇ. چىداي! چىداش كېرەك. ھەي! . . . ھۆكۈمەتمۇ ۋاپاسىز، جېدەلنىڭ بىر بېشىدا

سەن تۇرۇپسەن، ئۆزىمىزنى ساقلاپ قالالمايۋاتساق سەن تۆپىلەپ يەنە بىزگە ئاۋارىچىلىك تېپىپ بېرىپسەن دەپ، مىڭبىر تەمەدە چېچىنى تاراپ يۈرگەنلەردىن بىرسىگە قازىلىقنى تۇنقۇزۇپ قويسا، نېمە دېگىلى بولىدۇ. بېشىڭنى تاشقا ئۇرساڭ بېشىڭ يېرىلىدۇ، زىيان ئۆزەڭگە! شۇڭا، بالا قورساقتا تەۋرەۋاتقاندىلا تۇنجۇقتۇرۇۋەتكەن ياخشى. ھەببەللى بولىدىغان چارە، شۇنداق قىلماي بولمايدۇ. ناۋادا بۇ جېدەلگە ئۆزى چېتىلىپ قالمىسىدى، بۇ جېدەل باشقىلار تەرىپىدىن سادىر بولسىدى، ھەي، ئۇ چاغدا ئاغزىمۇ ياغ، قولىمۇ ياغ، داستىخىنىمۇ ياغ... ھەممىسى ياغ بولاتتى. بىر تۆشۈكنى ئون كۆرسىتىپ پۈخادىن چىققۇچە نەپ ئالاتتى. ئەپسۇس، بۇ قېتىم پەلەك تەتۇر چۆرگىلەپ قالدى. ياق! مەيلى نېمە بولسا بولسۇن، قازىلىقى قولدىن كەتمىسۇن! كىم دەيدۇ قازىغا قازا كەلمەيدۇ، دەپ؟ ۋاقتى كەلگەندە قازىغا قازا كەلسە بېلى سۇنۇپتۇ دېگىنى راست گەپ، زامانىلاردىن بېرى شۇنداق ئىشلار بولغان.

توي، قازىنىڭ دېگىنىدەك بولدى. مەھەممەتخان باي ئەلىمىنى ئىچىگە يۇتتى. مەردلىك قىلغاندەك ئوغلاق سېلىپ بەردى، پەتىسىگە چەكمەن تون، كەشتىلىك چاسا بەلۋاغ قىلدى، ئاتلارنىڭ قۇلىقىغا قىزىل تاۋار باغلاپ «ناماقۇللۇق تويى» غا توي قوشتى. قاراڭغۇ يار بېشىدىكى ساسلىق بۇلاقتا ئوغلاق تارتىشىنى تازا قىزىتىۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن بۇ جېدەل تىنچىغاندەك بولدى. لېكىن، شۇ ئاخشىمىلا مۇھەممەتخان باي ھېلىقى پەنتۇرۇپ ئارقىسىدىن پىچاق ئۇرىدىغان ئىشنى مەسلىھەتلىشىش ئۈچۈن ئىلى قازىنىڭ ئۆيىگە يۈرۈپ كەتتى. شۇ كۈنلەردە مەھەممەتخان باي قىزىنى ئەنجانباينىڭ ئىلكىدىن قۇتقۇزۇش ئۈچۈن ھەر قانداق ئىشنى قىلىشقا تەشنا ئىدى.

ئون بىرىنچى باب

بەتنام

ئوپال، كۇز پەسلى.

ئەنجانباي بۇگۇنمۇ «ئويۇن» لىرىنى كۇندىكىدەك يەنە تاڭ سەھەردىلا باشلىدى. سەكرىدى، يۇگۇردى، ئۆستەڭدىن ئاتلىدى. تاشلارنى تاشلىدى. ئالتە قۇرلۇق قوناقخانا تېمىنىڭ ئۈستىدە پۇتلىرىنى ئاسمانغا قىلىپ قوللىرى بىلەن مېڭىپ ئايلاندى... يەنە دەل شۇ ۋاقىتدا - كۇن چىقىش بىلەن تەڭلا تۇگەتتى. ئاندىن ئۇ ئاپئاق چوتا كۆينىكىنى سالدى. ئۇنىڭ قويغىلى پاكىزەك يەر تاپالماي ئېرىققا يانداشقان يولنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى سۆگەتنىڭ شېخىغا ئىلىپ قويدى. يەنە يېنىپ بۇ تەرەپكە ئۆتۈپ سۇدا راھەتلىنىپ يۇيۇنۇشقا باشلىدى. دەل شۇ چاغدا قوناقلىقتىن پاكارغىنا بىر ئادەم ئۆمىلەپ چىقتى - دە، غىپپىدە ھېلىقى سۆگەتنىڭ دالدىسىغا ئۆتۈپلا ئەنجانبايىنىڭ كۆينىكىنى قولىغا ئالدى. ئالىقىنىدىكى يىلىم سۇيىگە چىلانغان بىر نەچچە تال ئۇزۇن - قىسقا چاچلارنى كۆينەكنىڭ ياقىسى، مەيدىسى، قولتۇقلىرىغا چاپلىدى. بۇنى ئەنجانباي سەزمىدى. قاشقا چىقىپ ئۇيان - بۇيان قارىغاچ بەخرامان ھالدا كۆينەكنى كىيىۋاتقاندا يولنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى قوناقلىق شىلدىرلاپ قالدى، ئۇ ئىتتىكلا شۇ تەرەپكە قارىدى، قوناقلىقتا ھېچ نەرسە كۆرۈنمىدى. ئۇ ئىتلار ئوينىشىۋاتقان ئوخشايدۇ دەپ كارى بولمىدى. ئالدىراپلا كۆينىكىنى كىيدى. ئۇ ئالدىرىمىسا

بولمايتتى. بۇگۈن جۇمە، ئازنىلىق قىلىدىغان خاسىيەتلىك كۈن، ئايشەمگۈلنى بالدۇرراق ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئۆيىگە ئېلىپ بارمىسا بولمايدۇ. پۇخادىن چىققۇچە ئازنىلىق قىلىۋاتقان كېيىن قالسا، ۋاقىت قىسقا بولۇپ قالىدۇ، ئازنىلىق كۆڭۈلدىكىدەك بولماي قالىدۇ.

ئۇ ئۆيىگە كەلگەندە، مەھەممەتخان بايىنىڭ خىزمەتچىسى بەختىخان ئايشەمگۈل بىلەن مۇڭدىشىپ ئولتۇراتتى. بەختىخان سالام ـ سەھەتتىن كېيىن، شەھەردىن مېھمان كېلىدىغانلىقى، ئۆيدە ئادەم يېتىشمىگەنلىكتىن ئايشەمگۈلنىڭ قارىشىپ بېرىشى لازىملىقى، شۇڭا ئۇچ ـ تۆت كۈن تۇرغۇدەك بولۇپ كەلسۇن، دەپ مەھەممەتخان بايىنىڭ ئالاھىدە جېكىلەپ ئۆزىنى ئەۋەتكەنلىكىنى ئېيتتى. ئەنجانباي ماقۇل دەي دېسە بۇ ۋاقىت بەك ئۇزۇن، ھېلىغۇ ئۇچ ـ تۆت كۈنكەن، بىردەم بولسىمۇ بولمايدۇ، ئايشەمگۈل بىردەم بولمىسا، بۇ ئۆي دوزاخ بولىدۇ. تۆت بۇلۇڭ، بىر كۈلۈڭ ئۇنى تۇتۇپ يەيدۇ. ياق دەي دېسە تېخى بولمايتتى، بالا ئەمەسمۇ؟ مۇشۇنداق قاتىلاڭچىلىقتا ئۇچ ـ تۆت كۈن قارىشىپ بېرەلمىسە ئەمگەن سۈتى ھارام بولىدۇ. خەير بوپتۇ، ئۇچ ـ تۆت كۈننى بىر ئامالالاپ ئۆتكۈزۈۋېتەرمەن. ئۇ شۇلارنى ئويلاپ ماقۇل بولدى. ئايشەمگۈلمۇ ئۇنىڭغا چىدىمايتتى، چىدىمىسا تېخى بولمايتتى. ئەنجانبايغۇ مەرد ئادەمنى ماقۇل دەيدۇ. لېكىن، كۆڭلىدە رەنجىپمۇ قالارمۇ، قانداق؟ دەپ ئويلىنىپ تۇرغاندا ئەنجانباي ماقۇل بولدى.

ئايشەمگۈل مىننەتدارلىق بىلەن ئۇنىڭغا تىكىلدى. شۇ چاغدا ئايشەمگۈلنىڭ كۆزى تۇيۇقسىزلا ئەنجانبايىنىڭ مۇرىسىگە چۈشۈپ تۇرۇۋېلا قالدى. ئۇزۇنلا ئىككى ـ ئۇچ تال چاچ ئۇنىڭ مۇرىسىدىن ئارتىلىپ ياقىسىنى بويلاپ چاپلىشىپ تۇراتتى. ئايشەمگۈل چاچنى ئالدى. ئۆزىنىڭ چېچى بىلەن ئۇ چاچنى ئالقىنىغا قويۇپ سىلىشتۇرۇپ كۆرۈپ باققاندى، ئوخشىمىدى. ئۆزىنىڭ چېچى

توم قارا، بۇ لەنىتى چاچ بولسا، سارغۇچ ئىدى.

ئايشەمگۈلنىڭ كۆزلىرى ئاستا ـ ئاستا ئۇنىڭ باش ـ ئايىغىغا يۈگۈرۈپ قولتۇقىغا كەلگەندە يەنە قادىلىپ تۇرۇپلا قالدى. قولتۇقىدىمۇ يەنە ئۇچ ـ تۆت، سارغۇچ چاچ ئۇنىڭ مەيدىسىگە يېقىن چاپلىشىپ قالغانىدى. شۇ ھامان ئايشەمگۈلنىڭ كۆڭلىدىن گۈپپىدە بىر يامان خىيال كەچتى: «ھە، ئىش باشقىچە ئىكەن ـ دە!» ئۇنىڭ كۆزلىرى چەكچەيدى، چىرايى ئۆڭدى، تۇرۇپ ـ تۇرۇپلا تاتىرىپ كەتتى. ئەنجانباي ھەيران بولۇپ سورىدى:

— خېنىم، كۆينەكنى ئاسقۇدىن ئېلىپ بەرگەندەك قىلغان ئىدىلە؟

ئايشەمگۈل سوغۇقلا جاۋاب بەردى:

— شۇنداق. ئاسقۇدىن ئېلىپ بەرگەن. تەكىينىڭ قېشىدا قويمىغان. سەھەردە سىلە چىقىپ كېتىش ۋاقتىدا توپا قونۇپ قالدىمىكىن دەپ پۈدىگەن، سۈرتكەن، داغ بولۇپ قالمىسۇن دەپ سىنچىلاپ قارىغان. ئۆزلىرى كۆردىلىغۇ، بۇ چاچ مېنىڭ چېچىمغا ئوخشىمايدىكەن. باشقا تەكىينىڭ قېشىدا تۇرۇپ قالغان ئوخشايدۇ.

ئەنجانباي بۇ تەنىدىن ئوتتا پۇچىلانغاندەك ئازابلىنىپ كەتتى. تەڭلىكتە نېمە دېيىشنى بىلەلمەي تىترەپ تۇرۇپ دۈدۈقلىدى:

— خېنىم، ئۇنداق دېمىسىلە، شەيتانىڭ كەينىگە كىرىپ ھەر قىسما بولمىغۇر خىيالغا كېلىپ قالمىسلا.

— مەن شەيتانىڭ كەينىگە كىرمىدىم، ئۇ شەيتان سىلىنىڭ كەينىلىرىگە كىرىۋاپتۇ.

— خېنىم، تۆھمەت بولۇپ قالمىسۇن يەنە، بۇنداق غەلىتە گەپنى قىلمىسىلا!

— ياق، تۆھمەت ئەمەس. مەيدىلىرىگە بىرسى بېشىنى

قويمسا، ئەسسە بۇ چاچ نەدىن كېلىدۇ؟

— مەن نەدىن بىلەي.

ئايشەمگۈل ھۆكۈرەپ يىغلاپ سالدى. ھارۇندا كېتىۋېتىپمۇ ئۇنىڭ مىشىلدىشى توختىمىدى. دەرۋازا ئالدىغا كەلگەندە ئىرىقتىكى سۇدا يۈز ـ كۆزىنى يۇيۇۋەتتى. ھېچ ئىش بولمىغاندەك ئۆيگە كىردى. لېكىن سۇ ئۇنىڭ كۆزلىرىدىكى قىزىللىقنى يۇيۇۋېتەلمەيتتى...

X X X

دەل شۇ كۈنى گۈگۈم چۈشۈپ كۆز باغلانغان چاغدا قەشقەر تەرەپتىن قوڭغۇرقىنى جىرىڭلىتىپ كەلگەن ئىككى ئات قوشۇلغان بىر مەپە قىزىل جىلغا كۆۋرۈكىدىن ئۆتۈپلا توختىدى. مەپىدىن بىرسى گەۋدىلىك، يەنە بىرسى زىلۇا، لېكىن ئوخشاشلا سېرىق قالپاق، سېرىق تون كىيگەن ئىككى ئادەم چۈشتى. مەپە شۇ ھامان ئارقىسىغا ياندى. ھېلىقى ئىككى ئادەم ئۈيان ـ بۈيانغا قاراپ تۇراتتى، جىلغا ئىچىدىن بىر ئاتلىق ئادەم ئىككى ئاتنى يېتىلەپ ئۇلارنىڭ قېشىغا كەلدى، ئۇلار ئاتلارغا مىنىپ جىلغا بويلاپ يۇرۇپ كەتتى. چىغىر يوللار بىلەن ئەگرى ـ توقاي ئايلىنىپ يۇرۇپ بىر ھازادا ئىلى قازىنىڭ ھويلىسىغا كەلدى. كۈن چىقىشتىكى ئالاھىدە تەييارلانغان ياسداق كىچىككىنە بىر ئۆيگە كىرىشتى. شۇندىلا ھېلىقىسى زىلۇاراق كەلگەن ئادەم بېشىدىكى سېيرىپ تىكىلگەن سېرىق قالپاقنى ئېلىۋېتىپ، ئۇچىسىدىكى سېرىق چەكمەننىمۇ سېلىۋەتكەنىدى، ئايھاي! ئۇزۇن چاچلىرى تېقىمىغا چۈشكەن، دۇردۇن كۆينەكلىك، قارا دۇخاۋا جىلىتكىلىق زىلۇا ئايالغا ئايلاندى.

بۇ يېڭى شەھەردە «بايتال»، «بەگلىك» نامى بىلەن مەشھۇر بولغان، داڭلىق جالاپ ئايزىم ئىدى. تېخى ئەمدىلا 22 ـ 23

ياشلارغا كىرگىنىگە قارىماي، بوي - تۇرقىنىڭ كېلىشكەنلىكى، رەڭگىنىڭ سۈزۈكلۈكى، خۇلقىنىڭ جەلب قىلارلىقىدىن مەھلىيا بولۇپ خۇددىنى يوقاتقانلار خېلى بار ئىدى. نېمە ئۈچۈندۇر ئۇنىڭ كۆزلىرى خۇنۇك - جانسىز ئىدى. بىر قاراشتا خۇددى دۇغ سۇ يىغىلىپ قالغان تاشنىڭ كامېرىغا، يەنە بىر قاراشقا لەش بېسىپ كەتكەن كونا قۇدۇققا ئوخشايتتى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇنىڭ ئارقىسىدىن سوكۇلدايدىغانلار ئىت چىۋىنىنىڭ قۇرتىدەك كۇندىن - كۈنگە كۆپەيمەكتە ئىدى. ھەتتا ئۇنى ئۆزئارا قىزغىنىپ بىر - بىرىگە پىچاق تىقىدىغانلارمۇ چىقىپ تۇراتتى. ئۇ يېڭى شەھەرگە پەيدا بولۇپ قالغىلى ئۇچ يىلدەك بولغانىدى، لېكىن ئۇنىڭ قەيەرلىك ئىكەنلىكىنى ھېچ كىشى بىلمەيتتى. ئۇنىڭ يۈرتىنى سورىغاندا «يۈرتۇمنىڭ نامىنى بۇلغىمايمەن!» دەپ چورتلا كېسىپ جاۋاب بېرەتتى.

ھېلىقى گەۋدىلىك ئادەم ئىلى قازىنىڭ ئوغلى ئەھمەت ئىدى. ئۇمۇ قالپاقنى ئېلىۋەتتى، چەكمەننى سېلىۋەتتى. يۈز - كۆزىنى سۈرتكەچ سۆز باشلىدى:

— خوش خېنىم. شەھەردە كېلىشكىنىمىزدەك بىر كېچىلىكلىرى 100 تەڭگە بولىدۇ. ئىشنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ بېجىرەلىسىلە، يەنە رازى قىلىمىز. تاڭ ئاتقۇچە ئۆتكەن قېتىملارغا ئوخشاش يەنە بىر - بىرىمىزگە ھەمراھ بولىمىز. ھېلىقى ئىشنى تاڭ بىلەن تەڭ باشلايمىز.

— ئۇ ئۆينى كۆرسىتىپ قويسىلا بولىدۇ.

— ئۇ يەرلىرىدىن خاتىرجەم بولسىلا، ئۆزۈم باشلاپ بارىمەن.

— بۇ توغرۇلۇق شەپە بولۇپ قالمىسۇن، بولمىسا جېنىمغا ۋاي!

— ھازىرمۇ، كېيىنمۇ ھەرگىز شەپە بولمايدۇ. مۇشۇ توغرۇلۇق شەھەردە قۇرئان تۇتۇپ قەسەم قىلىپ بەردىمغۇ؟ شۇ

هېساب. ئىش تۈگىشى هامان هېلىقى بىزنى ئېلىپ كەلگەن مەپە سىلىنى دېگەن جايلىرىغا يەتكۈزۈپ قويىدۇ. قىزىل جىلغىنىڭ ئۇ تەرىپىدە بىرسىنىڭ ئۆيىدە ساقلاپ تۇرۇۋاتىدۇ.

دەل شۇ چاغدا قوي گۆشى كاۋىپىنىڭ مەززىلىك پۇرىقى دىماغقا ئۇرۇلۇپ ئىشىك ئېچىلدى. يوغانلا پەتنۇسقا لىق تىزىلغان كاۋاپنى كۆتۈرۈپ بىرسى كىرىپ كەلدى.

X X X

ئەنجانباي ئادىتى بويىچە تاڭ سەھەردىلا ئورنىدىن تۇردى. كۈندىلىك «ئويۇنلىرى» نى ئويناش ئۈچۈن تالاغا ماڭدى. ئۇ ئىشىكنى شۇنداق ئېچىشىغا بىرسىگە ئۇرۇلۇپ كەتكىلى تاسلا قالدى ـ دە، چۆچۈپلا ئارقىسىغا بىر قەدەم داجىدى. ئۇ شۇنداق قاراپلا تاڭ سەھەرنىڭ غۇۋا يورۇقىدا ئۇنىڭ ئايال ئىكەنلىكىنى بىلدى ـ دە، ھەيران بولۇپ توۋلىدى:

— كىمسەن؟!

ئايال غىلجىڭلىق بىلەن ئەركىلەپ جاۋاب بەردى:

— ۋاي ئەنجانبايكا، مەن بولماي كىم بولاتتى؟ قەدىناس دوستلىرىنى بىلمەس، تونۇماس بولۇۋالمىسىلا يەنە. ئۈيقۇلىرىنى هارام قىلماي دەپ كېچىدىن بىرى ئىشكلىرىنى بېقىپ چىقتىم، ـ ئايال سۆزلىگەچ ئۇنىڭغا سۈركىلىشكە باشلىدى، ـ بەك توڭلاپ كەتتىم، بىر ئىستېپ قويسىلىچۇ. شۇنداق قوش قوۋۇرغۇلۇق يىگىت تۇرۇپ، دەسسەپ سالغان شاپتۇلدەك ئېزىلىپ تۇرىلىغۇ؟ بولسىلا چاقتان. ئۇ شۇنداق دەپلا ئەنجانبايىنىڭ بوينىغا قولىنى سالدى. ئەنجانباي غەزەپ بىلەن ئۇنىڭ مەيدىسىدىن ئىتتىرىۋەتتى. ئايال بۇسۇغىغا پۇتلىشىپ ئوڭدىسىغا يېقىلدى.

— سەن زادى كىم؟ بۇ يەردە نېمە ئىشىڭ بار؟!

— غوجام، بەك تاش يۈرەك ئىكەنلا، سىلىنى دەپ بىر كىچە مۇزلاپ چىقسام ھالىمغا يەتمەكتە يوق، تېخى ئىتتىرىپ يېقىتىۋەتتىلىغۇ؟ ئۆز ۋاقتىدا ۋاي خېنىم ـ جېنىم دەپ ھېلىقى تاتلىق يەرلىرىنى چىشلەپ، سۆيۈپ كەتكەن سىلە ئەمەسمۇ؟ ئەمدىزە مېنى ئۇرغۇدەك بولۇپلا ـ دە؟

ئايالنىڭ ھاياسىز گەپلىرى ئەنجانباينىڭ تېخىمۇ ئاچچىقىنى كەلتۈردى. ئۇ غەزەپ بىلەن ئايالنىڭ گەجگىسىدىن قامالاپ تالاغا سۆرىدى.

— چىق تالاغا! نومۇسسىز جالاپ!

ئايال جېنىنىڭ بارىچە ۋارقىرىدى:

— ۋايجان! ئادەم ئۆلدى! ئادەم بارمۇ؟!

دەل مۇشۇ چاغدا خۇددى مۇشۇنى كۈتۈپ تۇرغاندەك بىر نەچچە ئادەم ھويلىغا بېسىپ كىرىشتى. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئەنجانباي تونۇيدىغانلارمۇ، تونۇمايدىغانلارمۇ، مۇشۇ مەھەللىلىكلەرمۇ، باشقا مەھەللىلىكلەرمۇ بار ئىدى. شۇ ئاردا مەسچىتكە ماڭغان، ئۇيان ـ بۇيان كېتىۋاتقانلارمۇ كىرىشتى. بۇلارنى كۆرۈپ ئايالنىڭ يىغىسى تېخىمۇ، ئەدەپ بېشىنى يەرگە ئۇرۇپ چىقىرغىلى تۇردى:

— ۋاي ئىسىت! بۇ يۈزۈمنى قانداق قىلارمەن! بۇ يۈزۈمنى نەدە قويارمەن! ۋاي بۇ نومۇسنى قانداق قىلاي!! بۇ لۇكچەك مېنى گوللاپ ئېلىپ كېلىپ كېچىچە خوتۇن قىلىپ جېنىمنى قويمىدى. ۋاي قورساقلىرىم! ۋايجان! دېيىشكەن ھەققىمنى بەرمەي تاك ئاتماستا قوغلاپ چىقىرىۋاتىدۇ؟ — ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپلا ئەنجانبايغا ئېسىلدى، — ھەي لۇكچەك، بىر يىلدىن بېرى مېنى نەچچە يۈز قېتىملاپ خوتۇن قىلدىك، بىر قېتىمۇ ھەققىمنى بەرمىدىك! ھۇ، ئىنساپسىز! توختاپ تۇر ئىنساپسىز لۇكچەك! يۈز ـ كۆزۈمنى يۇيۇۋېتىپ سەن نائەھلى بىلەن جامائەت ئوتتۇرىسىدا ھېسابلاشمىسام، خەپ توختاپ تۇر!

ئايال تالاغا چىقىپ كەتتى. بىلمىگەنلەر ئۇنى ئېرىقتا يۇز يۇيۇۋاتىدۇ، دەپ ئويلاشتى. يەنە نېمە بالانى تېرار دەپ دەككە ـ دۈككىگە چۈشۈشتى. ئەنجانباي ھويلىغا پەرەس يىغىلغانلارنىڭ ئىچىدە دادىسى، ئاكىسى، ئانىسىنى كۆرۈپ نومۇستىن ئۆلەيلا دەپ قالدى. شۇ تاپتا ئاسمان يېراق، يەر قاتتىق ئىدى. مۇشۇ ئەھۋالدا نېمە دەپ چۈشەندۈرسىمۇ، ئۇنىڭ گېپىگە ھېچ كىشى ئىشەنمەيتتى. ئايالنىڭ نالىسى ئۇلارنىڭ يۈرىكىنى ئېزىۋەتكەنىدى.

خېلى ئۇزۇن ساقلاشتى. ئايال يېنىپ كىرمىدى. ئۇيان ـ بۇيان ئىزدەشتى، ھېچ يەردە كۆرۈنمىدى.

X X X

شۇ سەتچىلىكتىن كېيىن ئەنجانبايىنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. بىر نەچچە كۈنگىچە ئۆيدىن تالاغا چىقمىدى. ئەل ـ ئاغىنىلىرى يوقلاپ كەلگەنىدى، ئۇلار بىلەنمۇ تۈزۈكرەك ئېچىلىپ ـ يېيىلىپ مۇڭدىشالمىدى، دەردى ـ ئەھۋالىنى تۆكۈپ ئىچ ـ قارنىنى بوشىتالمىدى. «كىشىنىڭ دەردىگە كىشى يەتمەس، ئۇچلانمىغان قوزۇق تامغا ئۆتمەس» دېگەندەك ئۇ ھېلىقى چاچنىڭ گېپىنى قىلغانىدى، ئۇلار پىسخىكىدە كۈلۈپلا قويدى خالاس. ھېلىقى جالاپنىڭ گېپىنى چىقارغاندا قاقاقلاپ كۈلۈشتى. شۇڭا، ئۇنىڭ تازا ئاچچىقى كەلدى. ئېچىلمىدى. ئۇزاتقىلىمۇ چىقمىدى، ھەتتا ئاكىسىنى جۈمەخۇنغا نېمە بولدىكىنىڭ خۇددى ئاشۇ سەت ئىشلار ئۇنىڭدا سادىر بولغاندەك، «ھە قىلسا نېمە بوپتۇ؟! ئوغۇل بالا ساز بولسا، ئاشۇنداق بولىدۇ، ئارقىسىدىن چوكانلار قوغلايدۇ» دەپ يۇرۇپتۇ. ئانىسى بىلەن دادىسى پاييېتەك بولۇپ، ئۇنى ـ بۇنى دەپ ئۇنىڭ كۆڭلىنى ياسىدى. ياسىغاندىمۇ بۇ قېتىم باشقىچىرەك ياسىدى.

ياھەزرەت، مۇنداقمۇ كۆڭۈل ياساش بولامدىغاندۇ؟

بىر كۈنى ئۆيدە لىققىدە ئادەم بار چاغدا دادىسى «بالام، ھېچقىسى يوق. ياشلىقتا بولىدىغان ئىش. كۆڭلۈڭنى بۇزما، ئازمايدىغان ئىنسان يوق» دېدى تېخى. بەللى! بۇ دەل «ئاشۇ سەتچىلىك سەندىن ئۆتۈپتۇ، تۆۋە قىل» دېگەنلىك بولماي نېمە؟ ئانىسى بىلەن دادىسى ئۇنىڭغا ئىشەنمەيۋاتسا، باشقىلارغا نېمە دېگۈلۈك، شۇ تاپتا ئايشەمگۈل خورلۇقتا پۈچىلىنىپ نېمىلەر بولۇپ كەتكەندۇ؟ ئاھ، ئىسىت ئايشەمگۈل! . . .

ئەنجانباي ئەلەمگە چىدىماي توۋلىۋەتتى:

— ئاھ خۇدا! راست ـ يالغاننى پەقەت سەنلا بىلىسەن. ئەي خالايىق! كۆزۈڭلەرنى تۆھمەت تۇمانلىرى توسۇۋالدى! !

ئەنجانبايىنىڭ بۇ نالىسىگە، ھەممىسىنىڭ شۇككىدە جىم بولۇۋېلىشى جاۋاب بولدى.

ئايشەمگۈلنىڭ ئۇنىڭغا بولغان مۇھەببىتى سۇغا چىلاشقان شۇ كۈنلەردە ئەھۋالنى ئۇنىڭغا چۈشەندۈرۈمەن دەپ ئويلاش خۇددى ئۆزىنىڭ شولىسىنى تۇتىمەن دەپ قوغلاش بىلەن باراۋەر ئىدى. ھېلىقى رەزگى چاچنى كۆرۈپ قاتتىق گۇمان بىلەن شۇنچە خاپا بولۇپ كەتكەن ئايشەمگۈل ئەمدىزە، پۈتۈن ئوپالنى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن ھېلىقى رەسۋاچىلىققا ئىشەنمەي قالامدۇ؟ !

ئۇ ئايزىمنى ئىزدەپ تەرەپ ـ تەرەپلەرگە ئادەملەر چاپتى. لېكىن، جاھانىنىڭ ئېتىسى كەڭرى، بۇلۇڭ ـ پۈچقاقلىرى ھېسابسىز ئىكەن، ھېچ يەردىن دېرەكى بولمىدى. ياق! ئۇ ئايزىمنى چوقۇم تاپىدۇ. ئاقنى ـ ئاق، قارىنى ـ قارا قىلىدۇ. ئۇ پەرىشتە ئەمەس، ئاسمانغا چىقىپ كېتەلمەيدۇ. شۇنىڭغىچە تېخى خۇدايىم بۇ بولۇۋاتقان گەپ ـ سۆزلەرنىڭ ھەممىسىنىڭ تۆھمەتلىكىنى ئايشەمگۈلنىڭ دىلىغا سىلىپ يورۇتسا ئەجەب ئەمەس، ھازىرچە تەخىر قىلماق تۇزۇك. ئاھ خۇدا، مەدەت قىلغايسەن! قۇرۇق سۆز ـ قۇرۇق تۆھمەتتىن ساقلاپ،

مۇشكۇللىرىمنى ئاسان قىلغايسەن! خەپ جالاپ! ئاخىر بىر كۈنىغۇ قولۇمغا چۈشەرسەن! خۇدايىمنىڭ قازىنى ئاستا قاينايدۇ، قاينىسا تاشماي قالمايدۇ.

ئۇ شۇلارنى ئويلاپ هازىرچە ئايشەمگۈلنىڭ ئۆيىگە بارمىغان تۇزۇك دەپ قارىدى. هېلىقى ئايالنى ئىزدەپ تەرەپ ـ تەرەپلەردە چېپىپ يۈرگەن ئاغىنىلىرىدىن ئۇچۇر كەلگۈچە بۇ بۇرۇقتۇرمۇقتىن بىزار بولۇپ، ئەلەمگە چىدىماي مىلتىقىنى، قارچىغىسىنى ئېلىپ تاغقا يۈرۈپ كەتتى.

X X X

تىنچىق ئۇنى تەرلىتىۋەتتى. ئاپئاق چوتا كۆينىكىنىڭ دۇمبىسى، مەيدىسى چىلىق ـ چىلىق هۆل بولدى. لېكىن، شۇ تاپتا ئۇ بۇنى تۇيمىدى. ئاۋازىنى بولۇشچە قويۇپ بېرىپ ناخشىسىنى ئېيتىۋەردى. ئۇنىڭ شۇ تاپتىكى ناخشا ئاۋازى، خۇددى كەلكۇن سۇيىنىڭ تاشقىن پەيدا قىلىش ئالدىدىكى قاشقا ئۇرۇلۇشىغا ئوخشاش دولقۇنلۇق ئىدى، بىر كۆتۈرۈلۈپ، بىر پەسلەيتتى. ئۇ ناخشىسىنى ئېيتقانسېرى دەردىگە دەرمان بولىدىغان بىرىگە دەرد تۆكۈپ يېنىكلەپ قالغاندەك، بوغۇزىدا تۇرۇۋالغان تۇگۇن كىچىكلەپ نەپىسىنىڭ سىقىلىشى ئازلىغاندەك بولۇپ قالاتتى.

ئۆز ئىگىسىنىڭ خۇيىنى ئوبدان ئالغان ئات بىر خىل يورغىلاپ، پات ـ پات پۇشقۇرۇپ قويۇپ، خۇددى ئۇنىڭ ناخشىسىغا تەڭكەش قىلغاندەك «تاق ـ تۇق، تاق ـ تۇق» قەدەم تاشلايتتى.

ئۇچۇپ كەتتىڭ جانانىم،
قارلىغاچتەك قانات قېقىپ.

قالدىم ئاھ دەپ ھەسرەتتە،
كۆيگەن قىلدەك تولغىنىپ.

ئايشەمگۈلۈم گۈزىلىم،
سەھەردىكى چولپىنىم.
دىدارىڭنى كۆرۈشكە،
تەشنا بولدى يۈرىكىم...

ئەمدى ناخشا باشقا كۈيگە كۆچتى. بۇ كۈي خۇددى كەلكۈن توختاپ سۇ ئۆز ئېقىنىدا شىر ـ شىر ئاققاندەك لەرزان، مۇڭلۇق ئىدى.

لەۋلىرىڭدە ئاق پىستە،
چېقىشىڭنى كۆرسەمچۇ.
يۈرىكىمنى كۆيدۈرگەن،
بېقىشىڭنى كۆرسەمچۇ.

ئۇنىڭ تاغدا ئۆتكەن كۈنلىرى بىكار كەتتى، پايدىسى بولمىدى. كۆڭلى ـ كۆكسى بوشىمىدى. ئۆتكەن كۆڭۈلسىزلىكلەر خۇددى ئۆزىنىڭ شولىسىدەك ئۇنىڭدىن نېرى بولماي يەنىلا كۆڭلى غەشلىك، پەرىشانلىق بىلەن ئۆتتى.

ئىلگىرى، ئاي ـ ھاي! تاغنىڭ پەيزىنى ئەجەب بەلەن سۈرەتتى... چىگىكلىرى يېشىلىپ، كۆڭلى باشقىچە ئېچىلىپ قالاتتى. بۇلۇتلاردىنمۇ ئېگىز تاغ چوققىلىرىغا ئاسانلا چىقاتتى. بىر ـ بىرىگە يانداش كەتكەن قاتمۇقات ئېگىز ـ ئېگىز تاغلارغا قاراپ بار ئاۋازى بىلەن «ھاي ـ ھاي!» دەپ توۋلايتتى. ئۇ تاغلاردىن خۇددى ھەر بىر تاغ چوققىسىدا بىر ئادەم توۋلىغاندەكلا ئارقىمۇ ـ ئارقا بىر ـ بىرىگە ئۇلىنىپلا چىققان ئەكس سادا

جاراڭلايتتى:

— هاي ـ هاي! هاي ـ هاي! هاي ـ هاي! . . .

بۇ سادالاردىن ئۇركۈپ چىققان ئۇچار قۇشلار ئۇنىڭ ئۇستىدىن قاناتلىرىنى كېرىپ لەرزان ئۇچۇپ ئۆتكەندە، خۇشاللىقتىن ئۇنىڭ كۆڭلى يايراپ كېتەتتى.

بۇ قېتىم، ھەي ئىسىت، كۆڭلى ھېچنېمىنى تارتمىدى. ھەممە نەرسە غەلىتىلا كۆرۈندى. خۇددى بىر نېمە ئېسىپ قويغاندەك پۈت، قولىمۇ ئېغىرلىشىپ كەتتى. تاغقىمۇ خېلى تەستە چىقتى. «هاي ـ هاي!» دەپ توۋلىغانىدى، ئاۋازى ئۆزىنىڭ ئەمەستەك، خۇددى كېسەل ئادەمنىڭ ئاۋازىدەك بوش چىقتى، ئەكس ساداۋ ئۇنداق جاراڭلىق ئەمەس، خۇددى سەل ئۇنلۇكرەك يۆتەلگەندەك غاز ـ غۇز ئاڭلاندى. ئۇچار قۇشلارنىڭ ئۇچۇشىمۇ قاناتلىرىنى لەپىلدەتمەستىن ئەگمەي ئۇچۇشىدەك چىرايلىق ئەمەس، خۇددى بوراندا قالغان قاغىدەك ئېگىز ـ پەس. سايرىشىمۇ خۇددى قاغىنىڭ قاقىلدىشىدەك يېقىمسىز بىلىندى.

بالىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ ئوتلاپ يۈرگەن كىيىكلەر، ئۇزۇپ ـ ئۇزۇپ سايراپ دانلاپ يۈرگەن كەكلىك، قىرغاۋۇللار. . . ئادەتتە ئۇ ھەۋەس بىلەن ئىزدەيدىغان تاغنىڭ ئېگىز ـ ئېگىز قاپتاللىرىدىكى قۇش ئۇۋلىرى. . . بۇلارنىڭ ھېچقايسىسى ئۇنى ئۆزىگە تارتالمىدى. «ياشاسۇن، ئۆمۈر كۆرسۇن، مەندەك بىچارىلەر ئىكەن» دەپ ئۇلارغا چېقىلمىدى. شۇڭا، بىر پاي ئوق ئاتمىدى، قارچىغىمۇ سالمىدى. كۆرگىنى كۆرگەن يەرلەردە قېلىۋەردى. كېچىلىرى ئېتىنى، مىلتىقىنى، قارچىغىسىنى ھەمراھ قىلىپ، ئارچا ـ قارىغايلارنىڭ توۋىدە ياتتى. تاغنىڭ باغرىدىلا كۆرۈنۈپ تۇرغان قىرغىز ئاغىنىلىرىنىڭ ئۆيىگە زورلىسىمۇ، تارتسىمۇ بارمىدى. قىرغىز ئاغىنىلىرى ئۇنى ئوبدان بىلەتتى. ئىلگىرى ھەر كەلگىنىدە نەچچە كۈنگىچە ئوغلاق ـ مەشرەپنى تازا قىزىتىپ، ئۇلارنى

ئوبدان خوش قىلاتتى. چوڭ - كىچىك ھەممىسى بىلەن كۆرۈشەتتى، ئۇزاق - ئۇزاق مۇڭدىشاتتى. شۇڭا، ئۇلار بۇ قېتىم ئۇنىڭدىن خاپا بولمىدى. بېشىغا بىر مۇشكۈللۈك كەپتۇ دەپ كۆڭلى يېرىم بولۇشتى. خالىغانچە ئويناسۇن دەپ ئۆز ھالىغا قويدى. لېكىن، شۇنداق بولسىمۇ ئۇنىڭ قېشىدىن 10 - 20 يىگىت كەم بولمىدى. قولىدىن كېلىشىچە ئۇنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرۈشكە تىرىشتى. ئوغلاق سالدى، مەشرەپ قىلدى، چېلىشتى، قوۋۇز چىلىپ بەردى، ئاتلارنى بەيگىگە سالدى... بۇلارمۇ كار قىلمىدى. ھازىرغىچە ھېلىقى ئايالنىڭ دېرىكى بولمىغاچقا ئەنجانباي يەنىلا خاموش، كۆڭلى پەرىشان يۈرۈەردى. شۇ ئارىلىقتا ئايشەمگۈلنى بەك سېغىنىپ كەتتى، كۆرگۈسى كېلىپ تۇرالمايلا قالدى. ئاخىر 15 كۈن بولدى دېگەندە زادىلا چىدىيالماي يولغا چىقتى.

ئۇ ئالدىرايتتى، ئايشەمگۈل بىلەن بالدۇرراق كۆرۈشۈشنى ئارزۇ قىلاتتى. «ئۇنىڭ بىلەن كۆ رۇشەي، نېمىلا بولمىسۇن ئەھۋالنى ئەينەن دەي. چۈشىنىپ قالا، ماڭا ئىشىنىپ تەگكەن، يەنە ئىشىنە».

ئۇ ئاتقا يەڭگىل قامچا سالدى. ئات خۇددى شۇنى كۈتۈپ تۇرغاندەك سىلىق يورغىغا چېپىشقا چۈشتى. شۇ چېپىشىدا مەھەللىگە كىرىپ كەلدى. دوقمۇشتىكى كۆل بويىغا كەلگەندە ئالدى تەرەپتىن بىر ئايالنىڭ قاتتىق چىرقىرىغان ئاۋازى ئاڭلاندى:

— ۋايجان! ۋايجان! ۋاييەي! ئادەم بارمۇ؟!

ئەنجانباي شۇنداق قاراپلا يولغا يانداش سېلىنغان بىر كونا ئۆي تېمىنىڭ يېنىدىكى ئۇجمىنىڭ بىر تال شېخىغا ئېسىلىپ قالغان بىر ئايالنى كۆردى - دە، يۈرىكى قارتلا قىلىپ كەتتى. ئايالنىڭ پۇتى دەسسىگۈدەك بىر نېمىگە ئىلىنىشالماي ئۇيان - بۇيان پىلتىڭلايتتى. قولى شاختىن سىيرىلىپ چۈشۈپ كەتسىلا

تۇگەشكىنى شۇ! قاتتىق يەرگە چۈشىدۇ. سۆڭەكلىرى چېقىلىپ چۈل - چۈل بولۇپ كېتىدۇ.

ئەنجانباي قارچىغىنى قويۇۋەتتى. ئاتقا قامچا سالدى. بۇ چاققىچە بۇنچە قاتتىق قامچا يېمىگەن ئات غەزەپ بىلەن چاپقانچە چېپىپ ئۇجمىنىڭ تېگىگە كېلىشىگىلا ئايال ئېسىلىپ قالغان ھېلىقى شاخ ژىرىلىپ ئايال بىلەن دەل ئەنجانباينىڭ ئۇستىگە چۈشتى. ئەنجانباينىڭ ئايالىنى كاپلا تۇتۇۋېلىشى بىلەن شاخنىڭ ساغرىسىغا شاققىدە تېگىشىدىن قورقۇپ كەتكەن ئات ئۇلارنى ئېلىپ قاچتى. تىزگىنىنى كۈچەپ تارتسىمۇ كار قىلمىدى. ئۇ شۇ قېچىشىدا چاپقانچە چېچىپ كېتىۋاتقاندا جۇمەدىن يانغان جامائەت ئۇلارنى كۆرۈپ قورقۇنچىدا چىرقىرىشىپ كېتىشتى. بۇ چىرقىراشتىن ئۇركىگەن ئات يولىنى تاشاقاپ چېپىپ بېرىپ مەسچىتىنىڭ تېمىغا ئۇرۇلۇپ، ئالدى پۇتلىرىدا تامنى چاپچىپ ئۇزۇپ - ئۇزۇپ كىشنەپ توختاپ قالدى. ئەنجانباي ئايالىنى كۆتۈرۈپ ئېلىپ يەرگە قويدى. ئايالىنىڭ قورقۇنچىدا پۇت، قولىدا جان قالمىغانىدى. ئۇنى يەرگە قويۇشىغىلا لەسسىدە ئولتۇرۇپ قالدى. ئۆزىنىڭ جامائەتنىڭ ئارىسىدا تۇرغانلىقىنى بىلىپ قوللىرى بىلەن يۈزىنى توسۇۋالدى. ئۇنىڭ ياغلىقى ئاللىقەيرلەردە چۈشۈپ قالغانىدى. جامائەت ھاڭ - تاڭ بولۇشۇپ تۇرۇشاتتى، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا تۇرغان تۇرسۇن موزدۇز ھودۇققانچە مېڭىپ ئايالنىڭ قېشىغا كەلدى:

— سىڭلىم سىلە...؟

ئايال يىغلامسىراپ جاۋاب بەردى:

— سىلە جۇمەگە چىقىپ كەتتىلە، ئىچىم پۇشۇپ، پىلىگە بېرىدىغانغا غازاڭ ئالاي دەپ ئۇجمىگە چىقسام شاخ ژىرىلىپ كەتتى.

تۇرسۇن موزدۇز ئەنجانبايغا ئېگىلىپ تۇرۇپ بەكمۇ تەسىرلەنگەن ھالدا مىننەتدارلىقىنى بىلدۈردى:

— رەھمەت ئىنسىم، خۇدايىم دىللىرىغا سالغاندەك ۋاقتىدا كېلىپ قاپلا. دۇنيالىقتا بىرلا سىڭلىم بار ئىدى، بالا ـ قازادىن قۇتقۇزۇپ قاپلا. خۇدايىم مۇرادلىرىغا يەتكۈزگەي.

تۇرسۇن شۇنداق دېگەچ سىڭلىسىنى يېتىلەپ جامائەت ئارىسىدىن ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

ئەنجانباي ئۇ ئايالنى تونۇمايتتى. قاچان كۆرگەنلىكىنىمۇ ئەسلىيەلمىدى، تۇرسۇن موزدۇزنىڭ ئۇنداق بىر سىڭلىسى بارلىقىنىمۇ ئاڭلىمىغانىدى، جامائەتمۇ بىلمەيتتى. پەقەت تۇرسۇن موزدۇزنىڭ نەچچە يىللار ئىلگىرى شەھەردىن مۇشۇ يەرگە يالغۇزلا كۆچۈپ چىققانلىقىنى ئەسلىيەلەيتتى. تۇرسۇن موزدۇزنىڭ ئۇ سىڭلىسىمۇ تېخى تۇنۇگۈنلا شەھەردىن ئاكىسىنى كۆرۈشكە كەلگەنىدى. ھېچ كىشى بىلەن تونۇشمايتتى.

ئەنجانباي بىر نەچچەيلەن بىلەن كۆرۈشۈپ ھال ـ ئەھۋال سورىشىپ تۇرۇۋاتقاندا بىر بۆلۈك ئادەملەرنىڭ بىر تەرەپكە يىغىلىپ غودۇڭشۇۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ قالدى.

— نەدىكىن بۇنداق ئاسان توغرا كېلىپ قالىدىغان ئىش؟

— قەستەنگە شۇنداق قىلغان.

— سەن قىزىڭنى ئولتۇرغۇزۇۋالساڭ، ماڭا خوتۇن دېگەن جىق دەپ قېينىتىسىغا كۆز ـ كۆز قىلغانلىق.

— مەھەممەتخان باينىڭ تازا ئوغىسى قاينايدىغان بولدى.

— ئايشەم خېنىمغا ئۇۋال بولدى.

ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن بىرسى غىپىپىدە ئايرىلدى، قوناقلىققا كىرىپ غايىب بولدى. بۇنى ھېچ كىشى كۆرمىدى، ئۇلارنىڭ ھېلىقى گەپلىرى ئەنجانباينىڭ غۇرۇرىدە ئاچچىقىنى كەلتۈردى. «توۋا! ياخشىلىقمۇ گۇناھ بولىدىكەن ـ دە!» ئۇ ئەھۋالنى چۈشەندۈرمەكچى بولۇپ ئۇلار تەرەپكە مېڭىۋىدى، ئۇلار ئۇنى كۆرۈپ تارقاپ كېتىشتى. «يا ھەزرەت!» دەپلا، ئۇمۇ تۇرغان جايىدىلا تۇرۇپ قالدى. «ھەي! نادان قېرىنداشلىرىم!

ئۆلۈۋاتقانىنى قۇتۇلدۇرمايدىغان، يېقىلغانىنى يۆلىمەيدىغان ئۇنداق رەزىل ئادەم مەن ئەمەس، مەن ئەنجانباي!» دەپ تازا بىر توۋلىغۇسى كەلدىيۇ، «خەير بوپتۇ. نېمە دېسە دېمەمدۇ. مەن ئۆزۈمگە پاك، ئاللاغا پاك» دەپ ئۆزىنى بېسىۋالدى. ئۇ ئاچچىقىدا ئېرىق بويىدا ئولتۇرۇپلا قالدى. يۇز - كۆزىنى يۇدى. ئات جىم تۇرماي يەر تاتىلاپ، ئۇنىڭ بويۇنلىرىنى پۇراپ ئېسىگە كەلتۈرگەندىلا ئورنىدىن تۇردى. ئۇنىڭغىچە زاۋال بولۇپ قالغانىدى. ئاسماندا قاپقارا بۇلۇتلار لەيلىشىپ يۇرەتتى. ھېلىلا شارقىراپ يامغۇر يېغىپ قېلىش ئېھتىمالى بار ئىدى. ئەسلىدە ئەنجانباي بۇگۈن كەچرەك بولسىمۇ ئايشەمگۈلنى يوقلىماقچى، دەردىنى تۆكۈپ ئۇنى يۇمشاتماقچى، ئاتا - ئانىسىنى ماقۇل قىلىپ ئۇنى ياندۇرۇپ كەلمەكچىدى، ھېلىقى زەھەرلىك گەپلەر ئۇنىڭ زەردىسىنى قاينىتىپ قويىدى. شۇ ئاچچىقىدا ئولتۇرۇپ قالدى. مانا ئەمدى باراي دېسە ئۇلارنىڭ كۆڭلىگە «ھە! مانا ماراپ كەپتۇ. باشقا غەرىزى بولمىسا، قاراڭغۇدا نېمىشقا كېلىدۇ؟» دەپ گۇمان چۈشۈپ قېلىشتىن قورقتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئايشەمگۈلنى يۇمشىتىپ، ئاتا - ئانىسىنى ماقۇل قىلىپ ئۇنى ياندۇرۇپ، كەلگۈچىلىك يولدا يامغۇردا قالسا... خەير بوپتۇ. ئەتىگەنده... ئۇ شۇلارنى ئويلاپ ئۆيىگە ماڭدى.

قارچىغا پېشايۋان تۈۋرۈكىنىڭ قوزىقىدا ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرى چەكچەيگەن، تۈكلىرى ھۇرپەيگەن ھالدا تېپىرلاپ تۇرالماي قالغانىدى. ئۇ ئەنجانبايىنى كۆرۈپ ئۆچۈپلا كېلىپ ئۇنىڭ مۇرىسىگە قوندى، سوزۇپ - سوزۇپ «ۋىك - ۋىك» قىلىپ سايرىدى. ئۇ ئادەتتە ئۇۋغا ئېتىلغان چاغدا ياكى تۈيۇقسىز بىر نېمىدىن ئۈركۈپ كەتكەن چاغلاردا ئەنە شۇنداق سايرايتتى. قارچىغا ئۇنىڭ مۇرىسىدىن يەنە ئۇچتى. ھويلىنى ئۇچ - تۆت قېتىم ئايلاندى، يەنە سوزۇپ - سوزۇپ ئەنسىز سايراپ يەنە ئۇنىڭ دۇمبىسىگە قوندى. ئەنجانباي سەل ھەيران بولدى.

لېكسن، قارچىغا ھېلىقى ئايالنىڭ ۋارقىرىشى، ئۇلارنى ئېلىپ قاچقان، ئاتنى كۆرگەن جامائەتنىڭ چۇرقىرىشىدىن قورقۇپ كېتىپ تېخىچە ئېسىگە كېلەلمىگەن ئوخشايدۇ، دەپ ئويلاپ كارىمۇ بولمىدى. ئۆيگە كىردى، قارچىغىنىسى كارىۋاتنىڭ ئۇدۇلىدىكى ئاسقۇغا قوندۇرۇپ قويدى. ئۆيدىمۇ قارچىغا يەنە تېپىرلاپ، قانات قېقىپ زادىلا جىم بولمىدى، يەنە سوزۇپ - سوزۇپ سايراۋەردى. ئۇ قارچىغىنى خاتىرجەم قىلىش ئۈچۈن ئۇنى سىلىدى، ئىسقىرتىپ ئەركىلەتتى. لېكسن، قارچىغا زادى جىم بولمىدى. بۇ غەلىتە ئەھۋال ئىدى. ئەنجانباي ھېلىي ئوڭلىنىپ قالار دەپ ئۇنىڭغا قاراپ يېتىپ كۆزى ئۇيقۇغا كەتتى. تۇنۇگۈن كېچە تاغ باغرىدىكى قارىغاي تۈۋىدە زادىلا ئۇخلىيالمىغان. بوران چىقىپ بىر كېچە تىنىك ئولتۇرۇپ چىققانىدى. شۇنىڭ دەردىمىكىن مانا ئەمدى ئۇنى غەپلەت ئۇيقۇسى ئىلكىگە ئالدى.

سامانلىقتىن بىر قارا كۆلەڭگە ئاستا سۈغۇرۇلۇپ چىقىپ، تام ياقىلاپ مېڭىپ ئىشكىنىڭ يېنىغا كەلدى. ئىشكىنىڭ تاقاقسىزلىقىنى بىلىپ ئاستا ئىتتىردى. ئىشىك شەپە چىقارماي ئېچىلدى. ئۇ شۇنداق ئۆيگە كىرىشىگىلا قارچىغا ناھايىتى ئەنسىز سايراپ پالاقشىپ كەتتى. بۇنىڭدىن چۆچۈگەن ھېلىقى كۆلەڭگە پالتىنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ ئەنجانبايىنىڭ بېشىنى چەتلەپ كۈچەپلا ئۇردى. لېكسن، پالتا دېگەن نىشانغا تەگمىدى، ئاسقۇغا تەگدى. ئاسقۇنىڭ بىر بېشىدىكى شوينىسى ئۇزۇلۇپ، پالتا ئاسقۇدىكى نەرسە بىلەن قوشۇلۇپلا ئەنجانبايىنىڭ مۇرىسىگە چۈشتى. ئەنجانباي «ۋاي!» دەپ ئورنىدىن تۇرۇپ بولغۇچە ھېلىقى كۆلەڭگە قېچىپ دەرۋازا ئالدىغا بېرىپ بولدى. دەل شۇ چاغدا قاتتىق چېقىلغان چاقماق ھويلىنى يورۇق قىلىۋەتتى. ئەنجانباي ئۇنىڭ ئوچۇق كۆردى. «ئەھمەت!!» دەپ توۋلىدى - دە، ئۇنى قوغلىماقچى بولۇپ ئالدىغا چاپىدى.

لېكىن، ئاغرىق ئازابىدىن بېشى قېيىپ جايىغىلا يىقىلدى.

X X X

ھېلىمۇ ياخشى، خۇدايىم ئۇنى بىر ساقلىدى.

پالتىنىڭ بېشى تەكىيى، كۆرپە، كىگىزلەردىن ئۆتۈپ كارىۋاتنىڭ شىلىنمۇ يېرىۋېتىپتۇ. خۇداغا شۈكرى، كۆرىدىغان كۈنى، يەيدىغان رىزقى بار ئىكەن. ھەر نېمە بولسا ئامان قالدى. پالتىنىڭ پەقەت گىلىلا ئۇنىڭ سول مۈرىسىگىلا تېگىپ، بىسىنىڭ ئىچى تەرەپ ئۇچىلا تاغىقىنىڭ تېرىسىنى كېسىۋەتتى. قېنى جىقراق ئېقىپ كەتتى. تېۋىپ ئۇنىڭ ئومۇرتقىسىنى دەز كەتكەنگە چىقاردى، بىر ئاي داۋالاپ تالا ـ تۈزگە چىققۇدەك قىلىپ قويدى. شۇغىنىسى تېخىچە قولىنى پەسكە چۈشۈرۈپ ماڭالمايدۇ. زىكىلداپ ئاغرىيدۇ، يېگىنىمۇ سالمايدۇ، بوينىغا ئېسىپلا يۈرمىسە بولمايدۇ.

ئەسلىدە دۈشمەننىڭ غەرىزى ئۇنىڭ بوينىنى ئۈزۈۋېتىش ئىكەن، خۇدانىڭ قۇدرىتى ئۇلۇغ ـ دە! دۈشمەن ئۇنىڭ كاللىسىنى ئۈزەلمىدى، مەقسىتىگە يېتەلمىدى. خۇدا ئۇنى خۇددى پاختىنىڭ ئىچىدە ئوتنى ساقلىغاندەك ساقلاپ قالدى. خۇدايىم دۈشمەننىڭ قەستىنى قارچىغىنىڭ كۆڭلىگە سالمىغان بولسا، قارچىغىسى دۈشمەننى قورقۇتۇۋەتمەيتتى، ئۇ چاغدا پالتا ئاسقۇغا تەگمەي ئۇنىڭ كاللىسىغا تېگەتتى، كاللىسى خۇددى پىلىكىدىن ئۈزۈلگەن تاۋۇزدەك دوملاپ چۈشەتتى. دۈشمەنلەر خۇش بولاتتى. ئانىسى، دادىسى، ئايشەمگۈل... ھە، ئايشەمگۈل يىغلاپ قالاتتى، ئۇرۇق ـ تۇغقان، يار ـ بۇرادەرلىرى مۇسىبەتتە بولاتتى.

ئۇ بىر ئاي ياتتى. بەزىدە ھوشسىزلىنىپمۇ قالدى. ئانىسى، دادىسى، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى، ئەل ـ ئاغىنىلىرى ئۇنىڭغا ئىچى

ئاغرىپ، قان يىغلاپ يېنىدىن نېرى كەتمىدى، ئەل ـ جامائەتمۇ كۆندە ئايىغى ئۈزۈلمەي كېلىپ يوقلاپ، ئېسەنلىك سوراپ تۇردى. لېكىن، قېينىتىسى تەرەپتىن... ياق ـ ياق! بىرەرسىمۇ بولسا كېلىپ باقمىدى، ئايشەمگۈلمۇ قارىسىنى كۆرسەتمىدى. ئۇنى ئىزدەپ بارغانلارمۇ ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشەلمىدى. ھەي نادان خوتۇن، بىچارە ئەخمەق، شۇ كۈنلەردە بىرەر قېتىم بولسىمۇ يوقلاپ قويغان بولساڭ، قانچە خۇش بولۇپ كېتەتتىم. يوقلاپ قويغانغا نېمە بولۇپ كېتەتتىڭ؟!

قىزىق ئىش ئاكىسىغا نېمە بولغاندۇ؟ ئۇنى كۆرسىلا ئۆپكىدەك قىزىرىپ ئېسىلىپ كېتىدۇ، يەرگە قارىۋالىدۇ. تۇنۇگۈن ئۇ دەرۋازا ئالدىدا بىرسىگە ۋارقىراۋاتقاندا ئەنجانباي گەپنىڭ ئاخىرىنى ئاڭلاپ قالدى:

— . . . . قىزىتىۋەرسۇن! قارىنىنى بۆسۈۋېتىمەن. ئىنىمغا تىرناقتا توختىغۇدەك قىز ئېلىپ بېرەلمىسەم مەن جۇمەخۇن بولماي كېتەي! گەپنىڭ ئاخىرىغۇ شۇنداق بولدى. بېشىدا نېمە دېگەن بولغىيدى؟ كىمگە قىز ئېلىپ بېرىمەن دەيدىغاندۇ؟ تاشكەنباينى دەمدىغاندۇ؟ ياق، ئۇنىڭ كېلىشىپ قالغان بىر ئوبدان خوتۇنى بار. ئەمىسە كىمنى دەيدۇ؟ توۋا، ئاكىسى خېلى ئېغىر ـ بېسىق، توختالغۇسى بار ئىدى، نېمىگە شۇنچە ئاچچىقى كەلگەندۇ؟ ئەنجانباي نېمە ئىش بولغانلىقىنى سورىۋېدى «ھېچ ئىش» دەپلا بېشىنى كۆتۈرمەي چىقىپ كەتتى. ئاغىنىلىرىنىڭ قاپاقلىرى نېمىشقا غورا يېگەندەك تۇرۇلۇپ كەتتى. ئانىسى، دادىسىنىڭ «ئوھ» تارتىپ يۇرۇشلىرىنى دېمەمدىغان تېخى.

ئەنجانباي ئاشۇنداق گىڭگىڭ خىياللار بىلەن قېينىتىسىنىڭ ئۆيىگە كەلدى. ئۇ بۇگۈن ئايشەمگۈلنى ئېلىپ كەتمەكچى، ھېچبولمىسا ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ، دەرد ـ ئەھۋالىنى ئاڭلىماقچى، ھالىغا يەتمەكچى، ئۆزىمۇ بېشىغا كەلگەن دەرد ـ ئەلەملىرىنى تۆكۈپ، ئۇنىڭ «ياق ئۇنداق ئادەم ئەمەس»

دېگىنىنى ئاڭلىماقچى. ئۇ شۇنداق دەيدۇ، چوقۇم شۇنداق دەيدۇ. بۇ گەپنى ئۇنىڭدىن باشقا يەنە كىم دەيتتى؟! ئۇ ئاشۇ گەپنى دېسە، يۈرىكىنى بېسىپ تۇرغان تاغنى چۆرۈۋەتسە!... ئىلاھىم شۇنداق بولغاي!

ئەنجانبايىنىڭ بۇ يەرگە كېلىدىغانلىقىنى ئۆيىدىكىلەرى بىلمەي قالدى، بىلگەن بولسا «ھەي بولدى، سەن ساقايغاندا بارايلى» دەپ كەلگىلى قويمايتتى. ئۇلار نېمىدىن خاپا بولىدىكىنىتاڭ.

ھېلىقى ئىت ئۇنىڭ پاچىقىغا ئېسىلىپ ئەركىلەپ تۇراتتى. قېينىتىسى چىقتى، ئۇنىڭ بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. نازۇ - نېمەتلەر بىلەن ئوبدان مېھمان قىلدى. لېكىن، ئەنجانبايدىن ھال - ئەھۋال سورىمىدى، پەقەت ئۇنىڭ ئېسىقلىق قولىغا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدىلا قاراپ قويدى، خالاس. ئايشەمگۈلمۇ، قېينانىسىمۇ، خىزمەتچى ئايال بەختىخانمۇ كۆرۈنمىدى. بۇلار نەگە كەتكەندۇ؟ دەپ خىيال قىلىپ ئولتۇراتتى، باغ تەرەپتىكى ھويلىدىن نەغمە - ناۋانىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالدى. مېھمان بار ئوخشايدۇ، ئايشەمگۈلنى بىللە ئېلىپ كەتسەم بمئەپ بولىدىغان ئوخشايدۇ دەپ ئويلاپ ئەتە كەلمەكچى بولۇپ ئورنىدىن تۇردى. قېينانىسى سىلىق - سىپايىلىق بىلەن ئۇنى يەنە ئولتۇرغۇزدى - دە، ئورنىدىن تۇرۇپ قولىنى دۇئاغا كۆتۈردى:

— بالام، مەن سىلىگە دۇئا قىلاي، بىز بىر يىلدەك ئاتا - بالا بولدۇق، ئوبدان ئۆتتۇق، مەن رازى. ئەمدى مەن شۇ بالىنى سىلىدىن تىلەيمەن، خېتىنى بەرسىلە. جاھاندا خوتۇن جىق، سىلىگە خۇدايىم ئوبدان يەردىن بەخت - گۈللىرىنى ئېچىلدۇرۇپ بېرە. بالىنى سىلىدىن تىلەيمەن.

ئەنجانباي بۇ گەپلەرنىڭ ئۆزىگە قىلىنىۋاتقانلىقىغا ئىشەنمەي داڭقېتىپ تۇرۇپلا قالدى، ھاڭ - تاڭ بولۇپ ئەتراپىغا قارىدى.

ئۆيده ئۆزى، قېيناتىسىدىن باشقا ئادەم يوق ئىدى. ئۇ قېيناتىسىنىڭ نېمە دەۋاتقانلىقىنى چۈشەنمەي، چۈشىنىپ تۇرسىمۇ ئىشەنمەي:

— نېمىنىڭ گېپىنى قىلىۋاتىلا؟ ـ دەپ سورىدى.

— قىزىمنىڭ، ئايشەمگۈلنىڭ خېتىنى بەرسىلە دەۋاتىمەن، خېتىنى بەرسىلە.

ئەنجانباي شۇنداللا ئۆزىنىڭ خاتا ئاڭلىمىغانلىقىغا ئىشەندى ـ دە، تويۇقسىزلا بېشىغا كالتەك تەگكەندەك چۆچۈپ كەتتى. چاچراپلا ئورنىدىن تۇردى، لېكىن شۇ ھامان ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ قول باغلاپ تۇرۇپ:

— دادا، غەلىتە گەپ قىلىۋاتىلىغۇ؟ نېمە دېگەنلىرى بۇ؟ ئۇنداق دېمىسىلە، ئۆيمىزنى تۇتۇپ قالايلى. سىلىگە ئۆمۈرلۈك بالا بولۇپ قالاي، — دەپ يالۋۇردى.

— ياق بولمايدۇ، ئايشەمگۈل ئەمدى بارالمايدۇ.

— دادا، بۇ زادى نېمە ئۇچۇن؟ گۇناھىم بولسا تىلەي.

— ئىشتانغا چىققان كۆكۈلگە ئايان. بولدى ئەمدى، بىزنى باش كۆتۈرگۈسىز قىلمۇەتتىلە، ئايشەمگۈلمۇ نومۇس ـ ئەلەمدىن ئۆلەيلا دەپ قالدى. ئۇنىڭ ئەمدى سىلىگە قارايدىغان كۆزى يوق. شۇنداق بولسۇن، گەپ بىر، قۇلاق ئىككى، ۋەسسالام، ئىشىمىز تۇگىدى!

— ئايشەمگۈل...

— بولدى! يەنە نېمە راك ـ راك؟ ـ ئەنجانباي گەپنىڭ ئاخىرىنى دېيەلمىدى، قېيناتىسى گەپنىڭ بېلىگە تېپىپ گەپنى ئۇزۇپ ۋارقىرىدى، — ئايشەمگۈل مېنىڭ قىزىم، مېنىڭ گېپىم گەپ! سېنىڭ ھەققىڭ يوق، چىق ئۆيدىن!

ئەنجانبايىنىڭ ئاچچىقىدا بۇرۇتلىرى لىك ـ لىك تىترەپ كەتتى. ئۇ ئىچكىرىكى ئۆيدىن چىقىۋېتىپ ئايشەمگۈلنى كۆرۈپ قالدى، ئۇ قاتارى ئۆيلەرنىڭ بىرىدىن چىقىپ يەنە بىر ئۆيگە

كىرىپ كېتىۋاتاتتى.

— ئايشەمگۈل.

ئايشەمگۈل تاققىدە توختىدى، كەينىگە قارىدى.

ئەنجانباي تېزلا ئۇنىڭ ئالدىغا قاراپ ماڭدى. شۇ ئاردا ئايشەمگۈلنىڭ ئۇدۇلىدىكى ئۆيدىن بىر قول چىقىپلا ئۇنى سۆرەپ كىرىپ كەتتى. ئەنجانباي دەمبەس قەدەم بىلەن بېرىپ بولغۇچە ئىشىك تاقىلىپ بولدى. ئىتتىرىپ باقتى، ئېچىلمىدى. چېكىپ باقتى، سادا چىقمىدى. ئاخىر بولالماي ئىشكىنى يەڭگىل مۇشتلاپ تۇرۇپ توۋلىدى:

— ئايشەمگۈل، ئايشەمگۈل، ئايشەمگۈل... ئىشىك ئېچىلمىدى، جاۋابمۇ بولمىدى. ئەنجانباي يەنە توۋلاۋەردى، — ئايشەمگۈل، ئىشكىنى ئاچسىلا، بىر ئېغىز بولسىمۇ گېپىمنى ئاڭلىسىلا.

ئىشىك غاچچىدە ئېچىلدى، قېينانىسى بېشىنى چىقاردى:

— ھە، نېمە گەپ؟ ئايشەمگۈلدە نېمە ھەققىڭ بار؟ قىلغۇلۇقنى قىلىپ، يۈزىمىزنى پوق قىلدىڭ، ئىزا تارتماي يەنە نېمە دەپ كەلدىڭ؟، يۈزى يوق پەس، ئائىلى ماكانسىز، رەسۋا!

ئەنجانباي چىداپ تۇرالمىدى. قېينانىسىنى قىستاپلا ئۆتۈپ ئۆيگە كىردى. ئايشەمگۈل گىجىم رومالنى چوڭقۇر سېلىپ يۈزىنى يۆگەپ ئولتۇراتتى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ يىغلاۋاتقانلىقىنى ياكى خىجىل بولۇپ ئولتۇرغانلىقىنى، رەڭگىرويىنىڭ قانداق بولۇپ قالغانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى، پەقەت ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىشلىرىدىن ئازابلىنىۋاتقانلىقىنى بىلگىلى بولاتتى. نېمىگە ئازابلىنىدۇ؟ ئۆزىگە كەلگەن خورلۇققىمۇ ياكى خۇدايىم بۇ ئىشلارنى ئۇنىڭ دىلىغا سالغان بولسا، تۆھمەتلىكىنى بىلىپ ئۇنىڭغا ئېچى ئاغرىپمۇ؟

— ياق ـ ياق! مەن كەتمەيمەن! بۇ جاندىن تويدۇم!

ئايشەمگۈل ئېسەدەپ يىغلاشقا باشلىدى.

— خېنىم، ماڭا ئىشەنسىلە، خۇدا ھەققى ماڭا ئىشەنسىلە. سىلىنىڭ ئاڭلىغان ـ بىلگەنلىرىنىڭ ھەممىسى تۆھمەت! قۇرئان تۇتۇپ قەسەم قىلمەنكى، مەندە ئۇنداق ئىش يوق.

شۇ ئارىدا قېينىناتىسى ھاسىراپ كىرىپ كەلدى:

ھە! سەن تېخى خوتۇن خەقنى بوزەك ئېتىۋاتامسەن؟ مەن گەپنى ئۇزۇپ بولغان! يەنە نېمىگە گىزىرىپ تۇرىسەن؟! چىق ئۆيدىن!

ئۇ شۇنداق دەپلا ئەنجانبايىنىڭ ياقىسىدىن ئېلىپ سۆرەپلا تالاغا ئېلىپ چىقتى. دەل شۇ چاغدا نەغمە ـ ئاۋازى يېقىنلىشىپ، باغ تەرەپتىن 20 ـ 30 دەك لۇكچەكلەر چىقىپ كېلىشتى. ئۇلار ئالىتاغىل ناخشا ئېيتاتتى. ناخشىغا داپ، دۇمباق، چاۋاكلىرىنى تەڭكەش قىلاتتى. ئۇلارنىڭ ئالدىدا ئىلى قازىنىڭ ئوغلى ئەھمەت يەنە بىرسى بىلەن ناخشا ئېيتىپ ئۇسسۇل ئويناپ كېلىپ ئەنجانبايىنىڭ ئالدىنى توستى. باشقىلىرى ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ناخشا ئېيتىپ، داپ ـ دۇمباق، چاۋاكلىرىنى چېلىپ، ئەنجانبايىنى چۆرىدەپ ئوتتۇرىغا ئېلىشتى.

ئەھمەت ناخشا، سازلارغا ماس كەلتۇرۇپ، قوللىرىدىن قاس چىقىرىپ ئۇسسۇلغا چۈشتى. ئۇ ئەنجانبايىنى ئايلىنىپ ئويناتتى. ئايلىنىپ يۈرۈپ ھەر قېتىم ئەنجانبايىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە، ئۇنى مەسخىرە قىلىپ كۆزلىرىنى ھەر قىسما قىلاتتى، ئاغزىنىڭ بىر بۇرجىكىنى مىت ـ موت قىلىپ قويىاتتى، ئالىيىپ تۇرۇپ قېشىنى سەت تاشلايتتى. تۇمشۇقىنى سوزۇپ، بوينىنى قىساتتى.

لۇكچەكلەرنىڭ ئېيتقان ناخشىلىرى مەھەللىنى بىر ئالدى. ئەھمەت ناخشىغا ماس كەلتۇرۇپ، ئەنجانبايىنى ئايلىنىپ ئۇسسۇل ئويناپ ئۇنى مەسخىرە قىلىۋەردى.

ئاخشام كەپتۇ ئاشنام،
يامانلاپ ئېرىدىن.
ئويىنىدىم قانغۇچە،
قۇچاقلاپ بېلىدىن.

ئۇلار ناخشىنىڭ ياندۇرمىسىنى سوزۇپ - سوزۇپ ئېيتاتتى.

ئەنجانباي غەزەپتىن جالاقلاپ تىترەپ كەتتى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ مىلتىڭ يېرىگە پىچاق تىقسا قان چىقمايتتى. خورلۇق ئەلىمى جان - جېنىدىن ئۆتۈپ كەتتى. ئۇ كۆزىنى چەكچەيتىپ ۋارقىرىدى:

— ھەي لالمىلار، بۇ ئۆيدە بۇنداق قالايمىقان توۋلاشقا نېمە ھەددىڭ؟!!

قېينانىسى ئۇنىڭغا قاراپ ۋارقىرىدى:

— تىلىڭنى تارت، لالما ئىت دېگەن سەن! سەندەك ماكانسىزلارنى لالما ئىت دەيدۇ! بۇلار مېنىڭ مېھمانلىرىم!

— دادا، ئۆزلىرىنى بېسىۋېلىپ سۆزلىسىلە، سىلىمۇ بۇ لالما ئىتلارنى بۇ ئۆيگە نېمىشقا ئۆگىتىلا؟! سىلىنىڭ ئۆيدە، سىلىنىڭ ئالدىلىرىدا ئاغزىلىرىدىن پوقنىسى ئاقتۇرۇپ، ئايشەمگۈلنىڭ شەننىنى بۇلغاپ ھاقارەت قىلىۋاتسا نېمىشقا توسمايلا؟! نومۇس قىلمامىلا؟!

— ھە! نومۇس قىلغۇدەك نېمە ئىش قىلىپتىمەن؟! سولامچىلىق قىپتىمەنمۇ؟!

— ئەمىسە بۇ لالمىلار بۇ يەردە نېمىش قىلىدۇ؟!

ئەھمەت ئاغزىنى مايماق، بىر قېشىنى ئۇستۇن، يەنە بىر قېشىنى پەس قىلىپ ۋارقىرىدى:

— ھەي ماكانسىز غالچى!! نېمە ھۆركىرەيسەن؟! نوچى بولساڭ، نوچىلىقىنى بىزگە كۆرسەت! قېنى!

ئۇ قولىنى كەينىگە شىلتىدى. شۇ ھامان ئۇنىڭ لۇكچەكلىرى شارتلا قىلىپ پىچاقلىرىنى چىقىرىشتى. خۇددى ئەنجانباينىڭ كۆزىنىلا قوچۇپ تاشلايدىغاندەك ئەلپازىدا پىچاقلىرىنى دەل ئۇنىڭ كۆزىگىلا تەڭلەپ دېۋەيلەپ كېلىشتى. ئەنجانباي قەدەممۇ قەدەم ئارقىغا چېكىندى. چېكىنىپ ـ چېكىنىپ دەرۋازىدىن چىقىپ يولغا چۇشتى ـ دە، بەدەر قاچتى. ئۇ قورقۇپ قاچمىدى، ياق، ياق! ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس، نومۇس قىلدى! نومۇس كۇچىدىن قاچتى، نومۇستىن! «ئەنجانباي خوتۇنىنى كۇنلەپ قېينىتىسىنىڭ ئۆيىدە جېدەل چىقاردى» دېگەن ئاتاقنا قېلىشتىن قورقتى! . . . ئۇ قېچىۋاتقاندا ئېسىگىگە قولى رومالدىن چىقىپ كەتتى. قولى زىڭڭىدە قىلىپ ئاغرىق مېڭە ـ مېڭىلىرىگە چىقتى. قولىنىڭ ئاغرىقىدا تېزرەك يۇگۇرەلمەي قالدى. ئۇ قېچىپ تۇگمەننىڭ قېشىغا بارغاندا ئەھمەتنىڭ لۇكچەكلىرى ئۇنىڭغا يېتىشىۋالدى. بىرسى ئۇنى پۇتلاپ يىقىتىۋەتتى، قالغانلىرى بىر تەرەپتىن تەپسە، بىر تەرەپتىن مۇشتلاۋەردى، ئۇلارنىڭ ئەلپازىدىن قارىغاندا ئۇلار ئۇنى ئۆلتۇرۇۋېتىشتىن يانمايدىغاندەك، ئەمدى ئەنجانباي چىداپ تۇرالمىدى. ئوڭ قولى بىلەن ئاغرىق قولىنى جەينىكىدىن تۇتۇپ تۇرۇپ، بىر سىلكىنىپلا ئورنىدىن تۇردى. ئالدىغا كەلگەننى بىرلا تېپىپ تىك موللاق چۇشۇرۇۋەردى. ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە ئون نەچچە ئادەم يەر چىشلەشتى. قالغانلىرى قېچىشتى. قېچىۋاتقانلارنىڭ ئىچىدىن ئەھمەتنى قوغلاپ بېرىپ ئۇنىڭ گەدىنىگە كەلتۇرۇپ بىر مۇشت قويۇپ ئۇنى دۇم يىقىتىۋەتتى. ئاچچىقىنى باسالماي ئۇنىڭ ئىككى تاغىقىغا بىر نەچچىنى تىزلىۋەتتى، گەدىنىدىن تۇتۇپ بېشىنى يەرگە ئۇستۇردى. يەنىلا ئاچچىقى بېسىلماي ئۇنى بىر قولى بىلەنلا قامالاپ كۆتۇرۇپ ماڭدى. ئەھمەت چىرقىراپ سالدى:

— ۋايجان! ئادەم ئۆلدى!! ئادەم ئۆلدى!!

ئىلى قازى ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ماڕلاپ كەلگەنىدى. ئوغلىنىڭ ئۆلەر ھالىدىكى چىرقىرىشىنى ئاڭلاپ يۈگۈرۈپ كەلدى. ئۇنىڭغىچە ئەنجانباي ئۇنى تۇڭمەننىڭ غولىسىغا تاشلىۋەتتى.

ئىلى قازى بۇنداق بولارنى ئويلىمىغانىدى. ئۇنىڭچە بولغاندا ئەنجانباي ئەشۇنداق 20 ـ 30 ئادەمنىڭ قولىدىكى بىر سىقىم تۇك ئىدى. ئۇلارنى مۇشۇ ئىشقا يارايدۇ دەپ باققان، ھېلىقى قوشاقنىمۇ ئۆزى توقۇپ بەرگەن، نېمە قىلىشنىمۇ ئۆزى ئۆگەتكەنىدى. بۇنداق رەسۋا بولۇشنى كىم بىلسۇن؟ ئۇ ئەلىمىگە چىدىماي بېرىپلا ئەنجانبايغا ئېسىلدى، تەستەك بىلەن بىرنى سالدى. ئۇ قازى تۇرسا، كىمنى ئۇرسا ئۇرۇۋېرىدۇ. كىم ئۇنىڭغا قول ياندۇرالىغان؟! لېكىن بۇ قېتىمىمۇ ئۇ ئويلىمىغان ئىش يەنە يۈز بەردى، ئەنجانباي ئۇنى تەتۇر مۇشت بىلەن كەلتۇرۇپ بىرنى سالدى. بۇرنى مىجىلدى. بېشى قېيىپ يېقىلىپ چۈشتى.

ئەنجانباي خىرقىرىشىپ ئىنجىقلاپ ياتقانلارغا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا مەنىستەمسىلىك بىلەن شۇنداقلا قاراپ قويدى ـ دە، «ھىم!» دەپ دىمىغىدا مەسخىرىلىك كۈلۈپ قويۇپ تۇڭمەن ئۆستىگىنى بويلاپ يۈرۈپ كەتتى.

ۋەقەدىن خەۋەردار بولغان ئوپاللىقلارنىڭ شاھىت بولۇشچە شۇنىڭدىن كېيىن مەيلى ئاز، مەيلى كۆپ بولسۇن، ئۇنىسى بىلىدىغان ھېچ كىشى ئۇنىڭغا ئوچۇق چېقىلىشقا جۈرئەت قىلالمىغان...

X X X

ئەنجانبايغا كەلگۈلۈك تۆپە ـ تۆپىلەپ كېلىۋەردى...
لۈكچەكلەر بىلەن ئېلىشقاندا جاراھەت قوزغىلىپ

قالغاندى، ئۇ يەنە يېتىپ قالدى. مۇرىسى تاغىقى بىلەن قوشۇلۇپ خۇددى چۇل - چۇل بولۇپ كەتكەندەك ۋىژىلداپ ئاغرىپ، ئۇنى هالسىرىتىپ كەتكۈزدى. رەڭگىمۇ سارغىيىپ كەتتى. ئۇ شۇ هالدا ئۇچ كۈننى ئۆتكۈزدى. تۆتىنچى كۈنىسى نامازىنى بامداتتىن كېيىن هويلىغا ئادەم تولدى. ئەنجانباي خۇش بولۇپ كەتتى. هەر نېمە بولسا جامائەت يوقلاپ كەپتۇ، بېشىغا كۈن چۈشكەندە ئۇنى تاشلىماپتۇ.

ئۇ دادىسىغا يۆلىنىپ ئارانلا ئورنىدىن تۇردى. ئۇلارغا ئىگىلىپ سالام قىلدى. لېكىن، كىرگەنلەر ئۇنىڭدىن ئېسەنلىك سورىمىدى، بېشىنى سەل ئېگىپلا سالام قىلىپ قويغاندەك قىلدى. ئارىدىن بىر يۈز بېشى ئالدىغا چىقتى:

— ياقۇپ باينىڭ ئۇچ قويىنى، بىر كالىسىنى ئوغرى ئاپتۇ. ئوغرىنى تاپايلى دەپ جامائەت مەھەللە - مەھەللىرگە بۆلۈنۈپ ئۆي ئاختۇرۇۋاتىدۇ، شۇ ۋەجىدىن بىزمۇ ئۆي ئاختۇرۇپ نۆۋەت بويىچە سىلىنىڭ ئۆيگە كېلىپ قالدۇق. بىرمۇ ئۆي چالا قالمىدى. خاپا بولمىسىلا، ئۆيلەرنى كۆرۈپ باقساق.

— بولىدۇ، بولىدۇ. ناهايىتى ئوبدان قىلىشىپلا، كۆرۈپ بېقىشسىلا، — دېدى، ئەنجانباي خۇشاللىق بىلەن هېچنېمىدىن خەۋەرسىزلا.

جامائەت ئۆگزىلەرگە چىقىشتى. شاخ - شۇمبىلارنىڭ ئارىسىنى ئاختۇرۇشتى، ئۆيدىكى نەرسىلەرنى ئۇيان - بۇيان يۆتكەپ ئوڭتەي - توڭتەي قىلىۋەتتى. ئۇلار ئىزدىگەن گۆش - پۆش، كاللا - پاقالچاق، تېرە - پېرە دەيدىغان نەرسىلەر چىلىقمىدى. شۇ چاغدا يۈز بېشىنىڭ كۆزى ئۇدۇلدىكى ئۆيگە چۈشتى. بۇ قىشلايدىغان كىچىككىنە ئۆي ئىدى. ئەنجانبايلار باش ئەتىيازدىلا يازلىق ئۆيگە يېنىپ چىققانىدى. هاجىتى بولمىغانلىقتىن شۇ چاغدىلا قۇلۇپ سىلىپ قويۇلغانىدى، ئىككى - ئۈچ ئايدىن بېرى ئۇ ئۆي قۇلۇپ سىلىنغان پېتى

تۇراتتى.

— ئاشۇ ئۆيلا قاپتۇ، — دېدى يۇز بېشى تۇمشۇقى بىلەن ئۇ ئۆينى شەرەتلەپ كۆرسەتتىپ، — ئۇ ئۆيمۇ چالا قالمىسۇن.

— ئەنجانباي ئاچقۇچنى يۇز بېشىغا تەڭلىدى.

— مانا مۇشۇ ئاچقۇچ.

يۇز بېشى ئاچقۇچنى ئالغىلى ئۇنىمىدى:

— ياق، ياق، ئۆزلىرى باشلاپ بەرسىلە.

ئەنجانباي ئىلاجسىز دادىسىغا يۆلىنىپ بېرىپ ئىشكنى ئاچتى. ئۆيگە كىرىشىگىلا گۆشنىڭ گۇپپىدە پۇرىقى ئۇرۇلدى. ئەنجانباي ھەيران قالدى. غەلىتە ئىش، گۆش پۇرايدىغۇ؟! جامائەت ئۇيان ـ بۇيان ئىزدەشتى، ئاخىر ئوچاق ئالدىدا توختاشتى. ئوچاققا كەپلىشىپ قالغان جۇل ـ جۇل قىل تاغارغا كۆزى چۈشۈشتى. پۇراق شۇ تاغاردىن كېلىۋاتاتتى. تارتىپ چىقىرىپ ئاغزىنى ئېچىشتى، ئىچىدىن كالىنىڭ تېرىسى چىقتى. ھەممە ئادەم تىمتاس تۇرۇپ قالدى، بىردەمدىن كېيىن يەنە زۇۋانى ئېچىلدى:

— تېپىلدى، تېپىلدى!

— چىقتى، ئىش قىلىپ چىقتى! بولمىسا ئاۋۇ ئالدىمىكىن، ماۋۇ ئوغرىلىدىمىكىن دەپ ھەممىمىز گۇمانغا قالاتتۇق.

— شۇنداق بولمامدىغان، ئوغرى بىردىن گۇمان قىلسا، ساق ھەممىدىن!

— بۇنداق ئادەم ئەمەس ئىدى.

— ئەمدى... ئىنسانچىلىق...

— بۆرىسى يوق جاڭگال بولماس، ئوغرىسى يوق يۇرت بولماس.

— ۋاي خۇدايىم، توۋا قىلدىم، توۋا!

ئەنجانباي داڭقېتىپ تۇرۇپلا قالدى. بىر ھازادىن كېيىن

هوشىنى تېپىپ مورىنىڭ ئىچىگە قارىدى. مورىنىڭ ئىسلىرى خۇددى بىرسى سۈپۈرۈپ - سىيرىپ چۈشۈرۈۋەتكەندەك ئوچاق بېشىغا تولۇپ كەتكەنىدى. بۇ تاغارنى مورىنىڭ تۆپىسىدىن تاشلىغاندا تاغار بىلەن بىللە سىيرىلىپ چۈشكەن ئىس ئىكەنلىكى ئېنىق ئىدى. بۇنى ھەممە بىلگەنىدى.

— دۇشمەنلىك قىپتۇ، بىرسى موريدىن تاشلاپتۇ. ئەنە قاراڭلار! موريدىن تاشلاپتۇ، دۇشمەنلىك! — دەپ توۋلىدى ئەنجانباي، — ماقۇل، تېرىغۇ مۇشۇ ئۆيدىن چىقىپتۇ، ئويلاپ بېقىڭلار، مەن مۇشۇ ھالىم بىلەن قانداقمۇ كالا ئوغرىلاپ كېلەلەيمەن، ئىمانىڭلار بىلەن بىر نېمە دېمەمسىلەر؟ ھوي مۇسۇلمانلار، لىللا بىر گەپ قىلىڭلار!

يۈز بېشى سەل ضىجىل بولغاندەك قىلىپ ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى:

— ئۇ تەرەپلىرىنى بىز بىلمىدۇق، ئىش قىلىپ تېرە مۇشۇ ئۆيدىن چىقتى. يوقالغان كالا بىر، قوي ئۈچ، بۇنىڭغا ۋاقتى كەلگەندە ئۆزلىرى بىر نېمە دەلا، — ئۇ ئارقىسىغا بۇرۇلدى، — قېنى سىلە ياقۇپباي، تېرىنى كۆرۈپ باقسىلا، كالىنى تونۇۋالسىلا.

ياقۇپباي تېرىنى ئۇيان ئۆرۈپ، بۇيان ئۆرۈپ تازا سىنچىلاپ بىر ھازاغىچە قارىغاندىن كېيىن چوڭ بىرنى تىنىۋالدى:

— بىزنىڭ كالىنىڭ سۆڭگىچىدە ئالىقاندەك يېغىرى بار ئىدى، ئەتىيازدا قوشچىلار تولا سانجىپ يېغىر قىلىۋېتىپتىكەن، بۇنداق ئالىسى يوقتى.

— ھوي ياقۇۋاخۇن، ئەتىيازدا يېغىر بولغانىدى، دەيلا. ھازىر نەۋاق، ھازىر ئورما ئاياغلاشتى نەچچە ئاي ئۆتكەن تۇرسا، يېغىر ساقايماي قالامتى؟ يېغىر ساقايسا ئورنىغا ئاشۇنداق ئاق تۈك ئۇنىدۇ، ئالا بولۇپ قالىدۇ - دېدى بىرسى ئۇنلۇكلا. شۇنىڭ بىلەن ھەممىسىنىڭ ئاغزى تۇۋاقلىنىپ شۈك بولۇپ قېلىشتى.

ئەنجانبايغا چاپلانغان بەتنامىلار ئۆز كۆچىنى كۆرسەتتى! ئايشەمگۈل ئىزا ـ ئاھانەتلەرگە چىدىيالماي كېچە ـ كۈندۈز يىغىدىن باش كۆتۈرەلمىدى، ئورۇقلاپ بىر تېرە، بىر سۆڭەك بولۇپ قالدى.

— ياق، كۆرۈشمەيمەن! ئۇنداق يۈزسىز بىلەن ھەرگىزمۇ ياراشمايمەن! ئۇ ئاشۇ جالاپلارنى چېكىسىگە گۈل قىلىپ قىسۋالسۇن! مېنى شۇنداق خورلامدۇ؟! ئىسىت ئەقىدەم! لېكىن، ئۇ ئوغرى ئەمەس، بۇنىڭغا ئىمانىم كامىل!

يالۋۇرۇش، نەسىھەت قىلىشلارمۇ كار قىلمىدى، ئەلچى بولۇپ بارغانلارنىڭ ھەممىسى ئەنە شۇنداق غەزەپلىك جاۋابلارنى ئېلىپ كېلىپ، يەرگە قارىشىپ تۇرۇپ قېلىشتى.

ئەنجانباي ئىلاجسىز قالدى، «بوپتۇ، ئۇنداق بولسا، ھازىرچە ئاتا ـ ئانىسىنىڭ يېنىدا ئازراق ۋاقىت تۇرۇپ تۇرسۇن. شۇنىڭغىچە ئىشىنىڭ تېگىگە يېتىپمۇ قالار ھەمدە مېنىڭ ئۇنداق ناپاك ئادەم ئەمەسلىكىمنىمۇ بىلىپ قالار». ئۇ شۇ ئۇمىد ـ ئىشەنچ بىلەن ساقلاپ تۇرۇش قارارىغا كەلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۆز كۆڭلىنى تىنچلاندۇرۇش ـ دەردىنى يېنىكلىتىش ئۈچۈن شۇ كۈنلەردە ئەدەپ كەتكەن چېلىشىش سورۇنلىرىغا كىرىپ كەتتى.

شۇ كۈنلەردە بىر نەچچە ئۆيلۈك ئادەملەر بىرلىشىپ تۆت ئوغرىنى تۇتۇۋېلىشتى. بۇ ئوغرىلارنىڭ ئارىسىدىكىسى ياقۇپ قىلتاق دېگەن ئوغرى ھېلىقى ياقۇپ باينىڭ كالا، قويلىرىنى ئۆزىنىڭ ئوغرىلىغانلىقىنى ئىقرار قىلدى. لېكىن، ئەنجانبايىنىڭ ئۆيىنىڭ موريسىدىن ھېلىقى كالا تېرىسىنى كىمنىڭ تاشلىغانلىقىنى سۈرۈشتۈرۈشكە ئادەم چىقمىدى. شۇنداق بولسىمۇ جامائەت غۇلغۇلا قىلىشىپ باشقا بىرسىنىڭ ئۇنىڭغا بەتنام چاپلاش ئۈچۈن قەستەنگىلا شۇنداق قىلغانلىقىنى جەزملەشتۈرۈپ، لېۋىنى چىشلەپ تۇرۇپ قېلىشتى.

ئون ئىككىنچى باب

چىلىشچى

1938 ـ يىلى، هوشۇر ئىيى، جۇمە كۈنى، ئوپال ئىماملىرىم.

مىڭ ـ مىڭ ئادەملەر توپى چەۋەندازلارنىڭ ئوغلاق تارتىشلىرىنى، پالۋانلارنىڭ چىلىشىشلىرىنى تاماشا قىلماقتا... هاۋا ـ جاهان ئىللىغان، قۇرت ـ قوڭغۇزلارمۇ مېڭىپ، سۆگەت چوكانلارمۇ ئىچىلغانىدى. قۇيۇن ئارىلاش شامال چىقىپ غازاڭ ـ غۇزۇڭلارنى ئۇچۇرۇپ، توپىلارنى توزۇتاتتى. توپا ـ چاڭدىن دىماغلار قۇرۇپ، قورۇق يۆتەل تۇتاتتى، چۇشكۇرەتتى. لېكىن، كىشىلەرنىڭ بۇنىڭ بىلەن كارى بولمايتتى، هەۋەس بىلەن ئويۇن كۆرەتتى.

چىلىشچىلار دەسلەپتىلا ئىككى توپقا بۆلۈندى. ئوپاللىق پالۋانلار بىر توپ بولۇپ، بىر تەرەپتە تەييار تۇرۇشتى، باشقا يۇرتتىن كەلگەن پالۋانلار بىرلىشىپ بىر توپ بولۇپ يەنە بىر تەرەپكە ئۆتۈشتى. چىلىشىش سورۇنى قىلىپ ئۇچ تەرىپى ئېگىز دۆڭلۇك، ئوتتۇرىسى تەكشى تۈزلەڭلىك مەيدان تاللانغانىدى. چىلىشىشنى چىلىشىشتا پىشقان، هازىر قېرىپ كۈچىدىن قالغان، بۇرنى مايماق، بىر قولى چولاق، ئوڭ تاغىقى سونۇق، ئاغزىدا چىشى يوق بىر توكۇر بوۋاي باشقۇراتتى. ئۇنىڭ يېنىدا جىدەل قىلغۇچىلارنى ئەدەپلەش ئۈچۈن، كالتەك، چوماقلىرىنى تۇتۇشۇپ بىر نەچچە دوغا تىك تۇرۇشاتتى. بەگلەر بىلەن يۇرت كاتتىلىرى ئاتلارغا مىنىشىپ تۇرۇپ، «هە» «هۇ!» دەپ

ۋارقىراپ چېلىشنىڭ قىزىتماقتا ئىدى. ئۇلارنىڭ ۋارقىراشلىرىنى، چېلىشچىلارنىڭ قارشى تەرەپنى گۇپ - گۇپ يەرگە ئاتقان ئاۋازلىرىنى جامائەتنىڭ ساداسى بېسىپ چۈشمەكتە ئىدى:

— بەللى، بەللى! ئەزىمەت ئىكەن.

— كۆتۈرۈپ ئاتمىسا ھېساب ئەمەس!

— بارىكاللا! يارايسەن!

— ئاۋۇ پاكىز چېلىشچىكەن، چىماق سالمايدىكەن، كۆتۈرۈپ تاشلايدىكەن!

— ئاۋۇ يىگىت يىغمايلا كۆتۈرۈپ ئاتىدىكەن! ئۇنىڭغا ئادەم چىقمايدۇ.

— ماۋۇ بىر نېمە پاسكىنا چېلىشچىكەن، چىماق سالمىدىكەن!

چېلىشىش راسا قىزىدى. چېلىشچى پالۋانلار كۆپ ئىدى. بەش جۈپتىن بولۇپ چۈشەتتى. كەچ كىرىپ قالاي دېگەندىمۇ يەنە بىر مۇنچىسى تېخى نۆۋەت كۈتۈشۈپ تۇرۇشاتتى. دەل شۇ چاغدا بىرسى بەگنىڭ قۇلىقىغا كۈسۈلداپ:

— سايۇاغدىن① بىر پالۋان كەپتۇ، چېلىشىمەن دەپ تەقەززا بولۇۋاتىدۇ، دېدى. بەگ قامچىسىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ شىلتىپ ۋارقىرىدى:

— ھاي، توختاڭلار! . چېلىشچىلار بىر - بىرىنىڭ بەللىرىنى تۇتۇشقان ھالدا چىپچىدە توختىدى، - خالايىق، سايۇاغدىن كەلگەن پالۋاننىڭ چېلىشىشنى كۆرەيلى، قىزىق ئوچاققا تۇتۇرۇق لازىم ئەمەس! قېنى پالۋان مەرھەمەت!

تاماشا كۆرۈۋاتقانلارنىڭ ئارىسىدىن كېلىشكەن، ئوتتۇرا بوي، سىم ساقال، سېمىز، 40 ياش چامىسىدىكى بىر ئادەم

---

① سايباغ — قەشقەر كونا شەھەر ناھىيە بازىرىنىڭ جەنۇبىدىكى 4.1 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى بىر يېزىنىڭ نامى.

ئورنىدىن تۇردى. كۆكسىگە قولىنى ئېلىپ جامائەتكە سالام قىلدى.

ئوپال پالۋانلىرىدىن ياشلا بىر يىگىت مەيدانغا چۇشتى. ئۇ سايۋاغلىق پالۋانىنى پىسەنت قىلمىغاندەك ئۆرەرەك تۇرۇپ ئۇنى كۆتۈرۈپ تۇزلىنىۋاتاتتى، ھېلىقى پالۋان تۇيۇقسىزلا ئۇنىڭ يۇتمىگە ئېلىپلا بېشىدىن ئارتىلدۇرۇپ يەرگە تاشلىۋەتتى. بەگ ئېگەردىن كۆتۈرۈلۈپ «ئاپلا! چاتاق بولدى، بۇ پەلىپەتىش چېلىشىدىغان نېمىكەنغۇ!» دەپ ئەترايقا قارىدى. ئۇنىڭغىچە تۆت يىگىت تەڭلا مەيدانغا كىردى. باشقۇرغۇچى بوۋاي بىردىن - بىردىن چۇشۇشنى بۇيرۇدى. ئىككىنچى قېتىم چۇشكەن يىگىتمۇ خوپ داڭلىق چېلىشچى ئىدى، ئۇ يۇتمىگە ئېلىنىپ يەرگە ئۇرۇلدى، ئۈچىنچى پالۋانمۇ چۇشتى، ئۇنىمۇ ھايت - ھۇيت دېگۈچە يەرگە ئۇردى. شۇنداق قىلىپ ھېلىقى مېھمان ئارقا - ئارقىدىن 25 پالۋاننى توپىغا سىلىدى. ئوپال پالۋانلىرىغا ئەندىشە چۇشتى. بۇ چاغدا ئەنجانباي ئوغلاقچىلار بىلەن ئېلىشىۋاتاتتى. بىر دورغا ئەنجانبايىنى ئىزدەپ كېلىپ، «بېگىم خىجىل بولۇپ قالدى. سايۋاغدىن كەلگەن مېھمان ئادەم قويماي تاشلىۋەتتى، ئادەم چىقىشمىدى» دېدى. ئانجانباي ئوغلاقنى تاشلاپ، ئېتىنى چاپتۇرغانچە چېلىشىش مەيدانغا كەلدى. ئۇ مېھمان ئابدۇللاخان دېگەن پالۋان بىلەن ئېلىشىۋاتاتتى. ئابدۇللاخان ئۇ مېھماننى ئۈچ قېتىم كۆتۈرۈۋالدى. ھەر قېتىم تاشلىغاندا دەسسەپ چۇشتى، يىقىلمىدى. ئاخىر ئۇ ئابدۇللاخاننى «ھو!» دەپلا يۇتمىگە ئېلىپ تاشلىۋەتتى. 27 نى ئاتتى، — دېيىشتى جامائەت.

ئەنجانباي ئاتتىن سەكرەپ چۇشۇپ، توپنى يېرىپ مەيدانغا كىردى. ئابدۇللاخان قالتىس چېلىشچى ئىدى. ئەنجانبايغا يان بولالايتتى.

ئەنجانباي سېرىق يۈك چەكمەن كىيىدى، بېلىگە سەيپۇڭگاھ بەلۋاغ باغلىدى. مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىغا كېلىپ ئۆتۈكنىڭ

قونچىدىكى كۆك ساغرا غىلاپلىق پىچىغىنى ئېلىپ باشقۇرغۇچىغا چۆرۈپ تاشلاپ بەردى. تەرەپ ـ تەرەپتىن كىشىلەر:

— دىققەت قىلسىلا، بۇ پەلىپەتىش چېلىشچىكەن. پەقىشى قىلىپ قويمىسۇن يەنە! ـ دەپ ئەنجانبايىنى ئاگاھلاندۇردى.

ئەنجانباي ئۇ مېھمان بىلەن كۆرۈشتى. ئاندىن تىك تۇرۇپ.

— قېنى مېھمان تۇتۇۋېلىڭ، — دېدى.

مېھمان تەكەللۇپسىزلا قول ئۇزىتىپ ئەنجانبايىنىڭ بىلىدىكى بەلۋاغنى ياندىن تۇتۇپ ئوڭ قولىغا ئۇچ قېتىم ئوراپ توختىدى.

— تۇتۇپ بولدىلىمۇ؟

— تۇتۇپ بولدۇم.

— خوپ. ئەمدى مەن تۇتۇۋالاي.

ئەنجانباي شۇنداق دەپلا بىر قولىدا مېھماننىڭ بەلۋىغىنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى چىگىلگەن يېرىنى، يەنە بىر قولىدا بېقىنىدىن تۇتتى. مېھمان تۇيۇقسىزلا يۇتمىگە ئالماقچى بولۇپ «ھو!» دېيىشىگە ئەنجانباي قولىنى ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتكۈزۈپلا كاپلا تۇتۇپ ئۇنىڭ قورسىقىدىن سىقىۋالغانىدى، مېھمان توغرىسىغا بولۇپ قالدى. ئەنجانباي ئۇنى كۆتۈرۈپ ئاتقانىدى، ئۇ دەسسەپ چۈشتى. ئۇ ئۆزىنى توختىتىپ بولغۇچە يەنە كۆتۈرۈپ ئاتتى، يەنە دەسسەپ چۈشتى. ئاشۇنداق قىلىپ ئەنجانباي ئۇ مېھماننى ئون قېتىم كۆتۈرۈپ ئون قېتىم ئاتتى. ئۇمۇ ئون قېتىم دەسسەپ چۈشتى. يىقىلمىدى. ئەنجانباي ئۇنى 11 ـ قېتىم كۆتۈرۈۋالدى. سىلكىپ مەيدىسىگە ئالدى، ئون نەچچە قېتىم پىرقىرىتىپ ئايلاندۇرۇپ ئاتقانىدى. مېھمان يەنىلا دەسسەپ چۈشتى. ئەنجانبايىنىڭ ئاچچىقى كەلگەن بولسا كېرەك، سىم بۇرۇتلىرى لىك ـ لىك تىترەپ كەتتى، يۈزى قىزىرىپ پوكانىدەك كېسىلدى. ئۇ «ئاللاھۇ ئەكبەر!» دەپ بىرلا توۋلاپ مېھماننى خۇددى دەرەخنى يۇلۇۋالغاندەك گەۋسىدە كۆتۈرۈپلا يەنە مەيدىسىگە ئالدى. جامائەت تېپىرلاپ جايىدا تۇرالماي قالدى. ئەنجانباي مېھماننى

توقماق ئۇرغاندەك پۇتىچە يەرگە ئۇردى، مېھمان «ۋاي!» دەپلا چىرايى تاتىرىپ سوزۇلۇپ يېتىپ قالدى. ئەنجانباي قەددىنى رۇسلاپ مېھمانىنى يۆلەپ ئورنىدىن تۇرغۇزماقچى بولغانىدى، مېھمان «بولالمىدىم» دەپ كۆزىنى يۇمۇۋالدى. يەرگە ئۇرۇلغان زەربىدىن ئۇنىڭ سېرىقئېتى يىرتىلىپ كەتكەنىدى.

ئەنجانباي ئۇنى ئۆيىدە بىر نەچچە كۈن باقتى. ھالىدىن ئوبدان خەۋەر ئالدى، تېۋىپ تەكلىپ قىلىپ كېسىلىنى داۋالاتتى. مېھمان «ئانامنى سېغىنىپ قالدىم، كېتەي» دەپ تۇرۇۋالدى. ئەنجانباي ئىلاجسىز ئۇنى جىغىغا سېلىپ يۇرتىغا ئاپىرىپ قويدى.

شۇنىڭدىن كېيىن ئەنجانباينىڭ نامى تارىلىپ كەتتى. ئۇنى ئىزدەپ كېلىدىغان پالۋانلارنىڭ ئايىغى ئۇزۇلمىدى. ئۇلار ھەرگىزمۇ ئەنجانبايىنى مۇنداقلا كۆرۈشكە كەلمەيتتى، ئۇنىڭ بىلەن بەل تۇتۇشۇپ چېلىشىپ خۇماردىن چىقمىغۇچە پەقەت قايتقىلى ئۇنمايتتى. لېكىن، بىرەرسىمۇ ئۇنى يېقىتالمايتتى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇلار ئەپسۇسلانمايتتى، ئۇنىڭ گۈمپىسىغا قايىل بولاتتى، كۆڭلىدە ئۇنى دوست تۇتۇپ پەخىرلىنەتتى. ئۇنى ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئالاتتى.

X X X

شۇ يىلى ئەتىياز، ئوپال بازىرى.

كۈن ئولتۇرۇشقا ئاز قالغانىدى. ھەزرىتى موللام تېغىنىڭ ئېگىز - پەس چوققىلىرى كەچكى كۈننىڭ سۇس نۇرىدا خۇددى گىل سۈيىدە يۇيۇنغاندەك قىزغۇچ پارقىرايتتى.

ھەزرىتى موللام مەسچىتىدە نامازئەسرىنى ئوقۇپ چىققان ئۇچ ئادەم ھەزرىتى موللام قەبرىسىگە خىلى ئۇزۇنغىچە دۇئا - تىلاۋەت قىلىشتى - دە، پەسكە چۈشۈپ ئالدىراپ بازار تەرەپكە

مېڭىشتى. ئۇلار بازارغا كىرىپ «قايسى ئاشخانىغا كىرسەك بولاركىن» دەپ ئويان - بويان قاراشتى. ئاشخانىلارمۇ خېلى كۆپ ئىدى. لېكىن، ھەممىسىدە تىقما - تىقماق ئادەم، ناغمە - ناۋا قىزىپ كەتكەن، ۋاراق - ۋورۇڭدىن تورۇپ بولمايتتى. ئۇلار قايسى ئاشخانىنىڭ ئالدىغا كەلسە، شۇ ھامان بىر ئادەم ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقاتتى، ئوچۇق چىراي بىلەن سالام - سەھەت قىلىپ ئاشخانىسىغا تەكلىپ قىلاتتى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇلارنىڭ كۆڭلى بۇ ئاشخانىلارغا تارتمىدى. ئۇلار سەپەردە ھېرىپ - ئېچىپ كەلگەنلىكتىن، پۈت - قوللىرىنى ئۇزۇن سۇنۇپ، ئارام خۇدا ھاردۇقىنى چىقىرىپ ئولتۇرغۇدەك ئازادە ئاشخانا ئىزدەيتتى. ئۇلار شۇنداق ئازادە ئاشخانا ئىزدەپ يۈرگەندە ئۇلارنىڭ ئالدى تەرىپىدىن ئېگىز، سىم بورۇت، بادام دوپپىلىق، ئاق خەسە كۆينەكلىك، بېلىنى شايى رومالدا باغلىۋالغان بىر يىگىت بىر نەچچە يىگىتنى ئەگەشتۇرۇپ كېلىپ قالدى. ئۇ يىگىت ھاۋانىڭ ئىسسىق، دىمىق بولۇشىغا قارىماي پۈتىغا ئۆتۈك كىيىۋالغانىدى. ئۆتۈكنىڭ ئوزۇن قونچىدىن پىچاقنىڭ سېپى چىقىپ تورىتتى. ئۇلار ئۇ يىگىتكە قاراپ تورۇپلا قېلىشتى. ئۇ يىگىت ئالدىغا ئۇچرىغانلىكى ئادەملەرگە قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ سالام قىلاتتى. يولنىڭ چېتى بىلەن ماڭاتتى. قېرىلار، خوتۇن - قىزلار، بالىلار ئۇچراپ قالسا، يولنى بىكارلاپ چەتكە چىقىپ بېشىنى ئېگىپ تورىتتى. ئەنە! ئاۋۇ ئېشەككە مىنەلمەي تۇرغان بوۋاينى كۆتۈرۈپلا ئېشەككە مىندۈرۈپ قويدى، يەنە تېخى ئارغامچىدا ئوزەڭگە ئېتىپ پۈتىغا سېلىپمۇ قويدى. ئەنە! لايدا مىلىپ ئوينىۋاتقان كەيمە تاز بىر بالىنىڭ بېشىنى سىلاپ قويدى. ھېچقانداق يىرگەنمىدى.

— ئەجەبمۇ پەزىلەتلىك يىگىت ئىكەنغۇ بۇ؟ - دېدى ھېلىقى ئوچ ئادەمنىڭ ئارىسىدىكى يېشى چوڭراق 45 - ياشلار چامىسىدىكى گەۋدىلىك، ئېگىز، قاڭشارلىق، غولى كەڭ،

كۆرۈنۈشىدىن كۈچ - قۇۋۈەتكە تولغان ئادەم، ئاندىن كېتىۋاتقان بوۋايغا سالام قىلىپ سورىدى:

— ئاتا، ئاۋۇ ئالدىدا كېلىۋاتقان قاۋۇل يىگىت كىم بولىدۇ؟

بوۋاي ئارقىسىغا بۇرۇلدى. كۆزىنى قىسىپ ئۇ كۆرسەتكەن تەرەپكە قارىدى:

— ھە، ئۇ دېگەن ئەنجانباي بولىدۇ. نوچىلارنىڭ نوچىسى، ئاجىزلارنىڭ دوستى.

ھېلىقى ئادەم ئالدىراپ قالدى. ئىككى ھەمراھىنى ئەگەشتۈرۈپ ئەنجانبايىنىڭ ئالدىغا باردى - دە، ئىگىلىپ سالام قىلدى:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم.

— ۋەئەلەيكۈم ئەسسالام.

ئۇلار قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى، ئەھۋاللاشتى. لېكىن، ئەنجانباي بۇ كىشىلەرنىڭ تونۇمىدى، نەدە كۆرگەنلىكىنىمۇ ئېسىگە ئالالمىدى. بۇنى سەزگەن ھېلىقى ئادەم دەرھاللا ئۆزىنى تونۇشتۇردى:

— مېنىڭ ئىسمىم قاسىماخۇن، سەمەنلىك. ئاز - تولا چارۋا - مېلىمنى تاغقا ئېلىپ ماڭغانىدۇق. كەچ بولۇپ قالدى. بازارنىڭ سىرتىدىراق بىر ئۆستى ئوچۇق دەڭگە سولاپ قويدۇق. مەن تەلەيلىك يارالغان ئىكەنمەن، مەن نېمىنى تەلەپ قىلسام خۇدايىم شۇنى بۇيرۇيدۇ. سىلىنىڭ نام - شەرىپىلىرىنى تولا ئاڭلىغانىدىم، دىدارلىرىنى بىر كۆرۈشكە تەقەززا ئىدىم. مانا بۇگۈن خۇدايىم بىزنى كۆرۈشتۇردى، مۇرادىمغا يەتتىم.

ئەنجانباي ناھايىتى خۇش بولۇپ كەتتى. «بۇگۈن بىزنىڭ ئۆيدە بىللە قونايلى، خىزمەتلىرىدە بولاي، گۇناھ - مۇناھ مۇڭدىشايلى» دەپ ئۇلارنى ئۆيىگە باشلاپ ماڭدى. ئۆيىدە ئۇلارنى ئوبدان مېھمان قىلدى. خۇددى كونا قەدىناس دوستلاردەك

كېچىچە مۇڭدىشىپ سىرداشتى. ئايرىلىشقا كۆزى قىيماي تاغقا بىللە چىقتى. تاغدا ئەنجانبايىنىڭ ئاغىنىلىرى، تونۇش - بىلىشلىرى خېلى بار ئىدى. ئاق ئۆي، ئالا ئۆي، قارا ئۆيلەرنىڭ ھەممىسىدە چالا قالماي مېھمان بولۇشتى. بىر ھەپتىدىن كېيىن يەنە بىللە يېنىشتى. سۈلتانباغدىن ئۆتكەندە، نېمە ئۈچۈندۇر ئەنجانبايىنىڭ قورسىقى مۇجۇپ ئاغرىپ زادى بولالمىدى، ئاتتا ئولتۇرغۇدەك ماجالى قالمىدى. رەڭگى تاتىرىپ كەتتى. قاسماخۇن خۇددى كېچىك بالىنى كۆتۈرگەندەك ئەنجانبايىنى لىككىدە ئاتنىڭ ئالدىغا ئېلىپ، قۇچىقىدا كۆتۈرۈپ يېنىپ كەلدى. ئوپالدا چېپىپ يۈرۈپ تېڭىپ تاپتى، دورا ئەكەلدى. بىر ھەپتە ئۆتكەندە ئەنجانباي سەللىمازا ساقايدى. ئەمدى قاسماخۇن ئۇنىمىدى: «بىللە كېتىمىز، بىزنىڭ ئۆيدە بىر نەچچە كۈن بىللە تۇرىمىز» دەپ چىڭ تۇرۇۋالدى. ئاخشىمى قاسماخۇننىڭ ئۆيىدە مۇڭدىشىپ ئولتۇرۇپ ئەنجانباي ئۆزىچە پىسسىكىدە كۈلۈپ سالدى:

— قاسىمكا، مەن سىلىنىڭ بىر گۈمپىلىرىنى سېزىپ قالدىم.

قاسماخۇم ئەجەبلىنىپ سورىدى:

— قانداق گۈمپىدۇ ئۇ مەن ئۆزۈمۇ ئۇقمايدىغان؟

— ئۆتكەن قېتىم مەن ئاغرىپ قالغاندا مېنى خۇددى كىچىك بالىنى كۆتۈرگەندەكلا كۆتۈرۈپ ئاتنىڭ ئالدىغا ئالدىلا. ئادەتتە مېنى ھېچ كىشى ئالدىراپ ئۇنداق ئاسان كۆتۈرەلمەيتتى.

— ھە، مۇنداق دېسىلە. مەندە نەدە گۈمپا بولسۇن. خۇدايىم ماڭا كۈچنى ئايىماي بېرىپتىكەن، لېكىن ئازراقمۇ گۈمپا بەرمەپتىكەن. كۈچۈم ئاز - تولا بار. بىر چاغلاردا بىزنىڭ ئۆيدە بىر موزاي بار ئىدى. تۇغۇلۇپ ئۈچ كۈندىن كېيىن كۈنىدە ئۈچ - تۆت قېتىم كۆتۈرۈپ ئوينىدىم، تاكى ئىككى چىشلىق بولغۇچە كۆتۈرۈپ ئوينىدىم. كېيىن ئۇ تورپاق قورسىقى

ئېسىلىپ ئۆلۈپ قالدى. باشقا كالىلارنى كۆتۈرەلمىدىم.

ئىككىسى خېلى ئۇزۇنغىچە كۈلۈشتى. ئەنجانباي كۈلۈپ تۇرۇپ چاقچاق قىلدى:

— قاسىمكا، پەمىچە ئۇستا چېلىشچىدەك تۇرىلا، بىردەم چېلىشىپ كۆڭۈل ئاچساق قانداق؟

ئۇلار خامانغا چىقىشتى. سۇتتەك ئايدىڭدا بىر - بىرىنىڭ بەللىرىنى تۇتۇشتى. لېكىن، تاڭ ئاتقۇچە بىر - بىرىنى ئالالمىدى. ھېرىپ قالغاندا دەم ئالدى، چاي ئىچىشتى، يەنە ئېلىشتى. خۇددى رەقىبلەردەك بىر - بىرىگە يول قويۇشمىدى. ئاخىر كۈن قىزىلدا ئەنجانباي قاسىماخۇننى چەپ تەرەپ يانپاشقا ئېلىپ يېقىتتى.

بۇ ئويۇن ئۇلارنى قىزىتىپ قويدى. چېلىشىپ ئويناپ كۈننى ئۆتكۈزدى. بىر كۈنى قاسىماخۇن بىر گەپنى كۆتۈرۈپ كىرىپ كەلدى.

— ئەتە دوتەي لەنگىرىدە[1] چوڭ مەرىكە بار ئىكەن، داڭدار ئوغلاقچى، چېلىشچىلار يىغىلىدىكەن. بېرىپ تاماشا قىلىپ كەلمەيلىمۇ؟

ئەتىسى ئەتىگەندە ئۇلار دوتەي لەنگىرىگە قاراپ يولغا چىقتى. كېتىۋېتىپ قاسىماخۇن ئۆز ئەندىشىسىنى ئەنجانبايغا دېدى:

— قارىغاندا بۇگۈن ئېغىر - بېسىق بولمىساق بولغۇدەك. ئاڭلىسام شەھەر - شەھەرلەردىن پالۋانلار كەپتىمىش. تاغدىنمۇ نوچىلار چۈشۈپتۇ دەيدۇ. بىز كۆرمىگەن - بىلمىگەنلەر بىلەن ئۇچرىشىمىز. شەھەردىن شەرمەت، ئۆمەر قارى دېگەن

---

① دوتەي لەڭگىرى — (ھازىرقى لەنگەر يېزىسى) قەشقەر كونا شەھەر ناھىيىسىنىڭ غەربىي شىمال قىسمىغا جايلاشقان بىر يېزىنىڭ نامى. ناھىيە مەركىزى بىلەن بولغان ئارىلىقى 35، 13 كىلومېتىر. 1932 - يىلى قەشقەر دوتىيى ماشاۋۇ بۇ يەردە باغ ياساپ، يار كۈنلىرى بالا - چاقىلىرىنى ئېلىپ كېلىپ يايرىتىپ ئۇتكۈزگەن. شۇنىڭدىن كېيىن خەلق ئامىسى بۇ جايىنى «دوتەي لەڭگىرى» دەپ ئاتاشقا باشلىغان.

پالۋانلارمۇ كەپتۇدەك، بىرەر جېدەل چىقىپ قالسا بىز يالغۇزلۇق قىلمىز.

— جېدەل قىلماسمىز قاسسىمكا، — دېدى ئەنجانباي چىرايلىق بۇرۇتىنى ئويناپ، — ھېچقانداق ئاداۋەتسىز بولمىسا ناۋادا جېدەل قىلسا بوش كەلمەيمىز، گىدىيىۋالسا بىر گەز ئېگىز تۇرىمىز. «ئادەم ئەتكەنگە تەزىم ئەت» دەپتىكەن كونىلار. ئىززىتىنى قىلمىز، ئۇنى بىلمىسە بىزمۇ قاراپ تۇرمايمىز. ئەسكىگە مەردلىك قىلسا «قورقتى» دەيدۇ. نامەرد قولىدا ئازابلانغۇچە، مەرد قولىدا ئۆلگەن ياخشى.

— دۇرۇس گەپ. «ياخشىلىقتىن نام قالىدۇ، يامانلىقتىن ۋاي دات!»

— شۇنداق.

ئادەملەر تەرەپ ـ تەرەپتىن كەلمەكتە. يۇرت كاتتىسى چوڭاخۇننىڭ تۆت چوڭ مېھمانخانىسى پالۋانلار بىلەن توشۇپ كەتتى. ئەنجانبايلار كېلىپ ئۇزۇن ئۆتمەي ئوغلاق باشلاندى. بۇگۇنكى ئوغلاقچىلارمۇ، ئاتلارمۇ خىل ئىدى. ئۇلارنىڭ كۆڭلى ئوغلاق ئويناشنى تارتىپ قالدى. ئۇلار ئەمدى تېخى ئوغلاق تارتىشقا چۈشەيلى دەپ مېڭىپ تۇرۇشىغا ئىككى ئادەم ئۇلارنى ئىزدەپ كېلىپ قالدى. ئۇلار ئۆزلىرىنى تونۇشتۇرۇپ:

— ھەر بىرلىرى بىزنى تونۇشمىسىلا كېرەك، بىز قەشقەر شەھىرىدىن چىقتۇق. سىلىنى بىز كۆپ سورۇنلاردا كۆرگەن، داڭقىلىرىنىمۇ كۆپ ئاڭلىغان. بايا باشقا يەرلەردىن كەلگەنلەرنىڭ گېپىي قۇلىقىمىزغا چۈشۈپ قالدى، ئۇلار ئاغزىغا كەلگەننى كاپشىپ: «ھە، ئەنجانباي كەپتۇ. بۇدا قېتىم تەلپىكىنى قولتۇقىغا قىستۇرۇپ قويمىساق ھېساب ئەمەس» دېيىشۋاتقىنىكەن، ئۆزلىرىنى ئالدىن خەۋەرلەندۇرۇپ قويايلى دەپ كەلگەنىدۇق، — دېيىشتى.

شەھەرلىك پالۋانلار بىلەن تونۇشۇش ئەنجانبايىنىڭ خېلى

بالدۇرلا كۆڭلىگە پۈككەن ئازرۇسى ئىدى. شۇڭا، ئۇلارنىڭ ئۆزىگە قىلغان غەمخورلۇقىغا رەھمەت ئېيتىش ھەم شۇ باھانىدە ئۇلار بىلەن تونۇشۇپ قېلىش ئۈچۈن قاسىماخۇن بىلەن ھېلىقى ئىككى ئادەمگە ئەگىشىپ ئۇلار تۇرۇشلۇق ئورۇنغا كەلدى. شەھەرلىك پالۋانلار ئۇلارنى ئىززەت - ئىكرام بىلەن كۈتۈۋالدى. تۆرگە باشلاپ ھەمداستىخان بولۇشتى، مۇڭدىشىپ سىرداشتى. ئانچىمۇ گەۋدىلىك بولمىغان، لېكىن بوي - تۇرقى كېلىشكەن قارىراق بىر يىگىت ئورنىدىن تۇرۇپ ئاغىنىلىرىگە خىتاب قىلدى. بۇ ئۆمەر قارىۋاي دېگەن باتۇر ئىدى.

— ئاغىنىلەر، بۇگۈن بىز چېلىشىش مەيدانىدا بولمىز. ئەنجانىبايىنىڭ داڭقىنى ھەممىمىز ئاڭلىغان، سورۇنلاردا كۆرگەن. بىزگە يىگىت بەشى بولۇپ بەرسە، ھەممىمىز ئىتائەت قىلساق؟ قانداق؟

ئۇنىڭ ئاغىنىلىرى تۇشمۇ تۇشتىن جاۋاب بېرىشتى:

— بولىدۇ، بولىدۇ! شۇنداق قىلايلى!

لېكىن، بىر كۆزىدىن ئايرىلغان، ئۇستىخانلىق، كۆرۈنۈشىدىن چەپەر بىرسى قېتىلمىغاندەك، بىر نېمىنى ئويلاۋاتقاندەك شوك ئولتۇرۇۋەردى. شۇنداق ئۇ قېتىلمىغانىدى. «ھەر - ھەر پالۋانلار تۇرساق، ئەمدىزە سەھرالىق بىر ئاداش بىزگە باش بولغىنى قانداق» دېگەننى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزۈۋاتاتتى.

ئەنجانباي ئورنىدىن تۇردى. كۆكسىگە قولىنى ئېلىپ خىجىل بولغان ھالدا.

— مەن بىر پىقىر ئادەم، كۆرگەن، بىلگىنىمۇ ئاز. ئۇنىڭ ئۇستىگە يىگىتلەرنىڭ ئىسمىنىمۇ بىلمەيمەن، شۇڭا بىز ئۆمەر دوستۇمغا ئىتائەت قىلساق دېدى.

— بولدى، بولدى، تالاشمايلى. ئەنجانباي بولسۇن!

ئۇلار چېلىشىش مەيدانىغا باردى. چېلىشىش ئەمدى باشلانغانىدى. كۈنچىقىش تەرەپتە ئولتۇرۇشقان بىر توپ

ئادەملەرنىڭ كۆزى ئەتراپتىكى كىشىلەردە ئىدى. ئۇلار كېلىۋاتقانلار قانداق ئادەملەر ئىكەنلىكىنى مۆلچەرلەپ كۆزدىن كەچۈرۈۋاتاتتى.

كۈنپېتىش تەرەپتە ئولتۇرغان شايى شاپاق دوپپا، قارا تۇماق كىيگەنلەر بولسا باشقا جايلاردىن كەلگەنلەر ئىدى. ئۇلار قاۋۇل قورقماس باتۇرلار ئىدى.

قاسماخۇن بېلىگە قىستۇرۇۋالغان سىم قامچىسىنىڭ سېپىنى تۇتۇپ تۇرۇپ كىشىلەرنى كۆزەتمەكتە ئىدى.

— ئەنجانباي، بىز ئوغلاقتا چۈشسەك بىزدىن قورقتى، قاچتى دەيدۇ. چېلىشقا چۈشەيلى «يېتىپ قالغۇچە ئېتىپ قال» دېدى.

— مەنمۇ شۇنداق ئويلايمەن، چېلىشايلى!

چېلىشىش ئاستا ـ ئاستا ئادەتتىكى پالۋانلاردىن داڭدار پالۋانلارغا كۆچۈپ، تېخىمۇ قىزىپ كەتتى. شۇ ئاردا ھېلىقى شايى شاپاق دوپپىلىقلاردىن دىققاق، قارىراق كەلگەن بىرسى ئون نەچچە ئادەمنى تاشلۇۋېتىپ ئۇنلۇك توۋلىدى:

— ۋاقىت خېلى بىر يەرگە بېرىپ قالدى. مەن ئەمدى باشقا ئادەم بىلەن چېلىشمايمەن، پەقەت ئەنجانباي دېگەن بىلەن چېلىشىمەن!

ئەتراپتىكىلەر چۈرقىرىشىپ كېتىشتى:

— نوچى بولسا مەيدانغا چۈشسۇن! كارامىتىنى كۆرسەتسۇن!

بۇ ئوچۇقتىن ـ ئوچۇق زورلۇق ئىدى. شۇڭا، ئەنجانبايىنىڭ ئاچچىقى كەلدى. تۇيىقى قىزىغان ئاتتەك تېپىرلاپ تۇرالماي قالدى. ئۇ ئورنىدىن دەس تۇرۇشىغا قاسماخۇن ئېسىلۋالدى. ئۇ ھېلىقىلارنىڭ ئەلپازىدىن قەستەنگە ئەنجانباي بىلەن جېدەل چىقىرىش غەرىزىنىڭ بارلىقىنى سېزىپ قالغانىدى، بولمىسا، نېمە ئۈچۈن ئۇنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ چېلىشىشقا چۈشۈشكە

زورلايدۇ؟!

— سىلە تەخىر قىلسىلا، ئۇلار بىلەن مەن چېلىشاي. مېنى يېقىتىۋەتسە ئاندىن سىلى چۈشسىلە.

لېكىن، ئەنجانباي ئۇنىمىدى.

— ئۇ كىشى مېنى تەلەپ قىلىۋاتسا، مەن چۈشمەي سىلى چۈشسىلە نامەردلىك بولىدۇ، — ئەنجانباي ئۇ شۇنداق دەپلا قولىنى سىلكىپ مەيدانغا كىرىپ كەتتى.

ئۇ مەيدانغا كىرىپ تۆت تەرەپكە تۆت قېتىم ئېگىلىپ جامائەتكە سالام قىلدى. ئاندىن ھېلىقى يىگىت بىلەن قىزغىن كۆرۈشتى — دە.

— قېنى مەرھەمەت، — دېدى.

— مېنىڭ ئۇچ شەرتىم بار، — دېدى ھېلىقى يىگىت قاپىقىنى تۇرۇپ، — بىرىنچى، كۆتۈرۈپ چېلىشمىمىز، باشقا پەنت قىلساق ھېساب ئەمەس، ئىككىنچى، يېڭىلىپ قالساق جېدەل قىلمايمىز. ئۈچىنچى، قايسىمىز ئاتساق ئۇچ قېتىم چېلىشىپ ئاندىن ئايرىلمىمىز. قانداق بولامدۇ؟

ۋاھ! نېمىدېگەن بەلەن قالتىس شەرتلەر بۇ؟

— خوپ. سىلىنىڭ دېگەنلىرى بويىچە بولسۇن.

ئۇلار تۇتۇشتى. ھېلىقى يىگىت كۈچلۈك، ھىيلىسىمۇ تولا ئىدى. ئەنجانباي ئۇنى ئارقا - ئارقىدىن ئىككى قېتىم ئاتتى. ئۈچىنچى قېتىمدا ئەنجانباي سەل بوشراق كۈچەۋاتاتتى، ھېلىقى يىگىت ئۇنى بىر چۆرۈپلا ئېتىۋەتتى — دە، ۋارقىرىدى:

— مەن ئاتتىم، ئۇتۇق مېنىڭ!

ئۇنىڭ شېرىكلىرى تەڭ چۇرقىراشتى:

— ئۇتۇق سېنىڭ! سەن يەڭدىڭ! — دېدى.

قاسماخۇن چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇپ مەيدانغا چۈشتى:

— ئىككى قېتىم تېگىدە يېتىپ تېخى ئۇتۇق يەنە سىلىنىڭمۇ؟ ئۇنداق نامەرد بولماڭلار! پالۋانمىكىن دېسەم رومال

سالىدىغانلاردىن ئىكەنسىلەر!

ئۇ گەپىنى توگىتىپ بولغۇچە ھېلىقى يىگىتنىڭ ئون نەچچە شېرىكى خەنجەرلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ كېلىپ ئەنجانباي بىلەن قاسىماخۇننى ئارىغا ئېلىۋالدى. ئەنجانباي «توختاڭلار!» دېدى – دە، قورشاۋنى يېرىپ، قىردىكى سۆگەتكە سەكرەپلا چىقىپ توۋلىدى:

— جېدەل قىلمايلى، ئاشۇ مېھماننىڭ دېگىنى ھېساب. مەن يېڭىلدىم!

مېھمانلار ئۇنى قاچىدۇ، دەپ ئويلاپ قالدى بولغاي، شۇ ھامان سۆگەتنى قورشىۋالدى. ئەنجانباينىڭ جۇدۇنى تۇتتى:

— سىلەر، جېدەل قىلماقچىمۇ؟ ياخشىلىقچە ئۆتەيلى، جېدەلدىن پايدا چىقمايدۇ!

— سىلەر قانداق قىلساڭلار، بىزمۇ شۇنداق قىلىمىز! — دېدى مېھمانلاردىن بىرى.

ئەنجانباي سۆگەتتىن سەكرەپ چۈشتى. مېھمانلار، «ھە، مانا بىزنى ئالداپ قويۇپ ئەمدى ھۇجۇمغا ئۆتتى» دە – دەپ ئويلاشتى – دە، خەنجەرلىرىنى تەڭ تەڭلەپ كېلىشتى. بىرسى ئەنجانبايغا قارىتىپ زەردە بىلەن خەنجەر ئۇردى. ئەنجانباي ئۆزىنى سەل يانغا قاچۇرغاندى، خەنجەر ئۇنىڭغا تەگمىدى. خەنجەر ئۇرغان ھېلىقى ئادەم ئۆزىنى توختىتىپ ئالالماي دەلدۇگۇنۇپ ئايلىنىپ كەتتى. ئۇ ئۆزىنى توختىتىپ ئېلىپ يەنە ھۇجۇمغا ئۆتتى. ئۇ خەنجىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ دەل ئەنجانبايىنىڭ گېلىنى قارارلاپ ئۇردى. ئەنجانباي شاققىدە ئۆزىنى بىر يانغا ئېلىپ ئۇنىڭ قولتۇقىغا كەلتۈرۈپ بىرنى تەپتى. خەنجەر ھېلىقى ئادەمنىڭ قولىدىن چاچراپ چىقىپ ئۇنىڭ يېنىدا تۇرغان بىرسىنىڭ يوتىسىغا گاچچىدە سانجىلدى. ئۇ ئادەم «ۋاي!» دەپلا يىقىلدى. ئۇنىڭ شېرىكلىرى پىچاق، كالتەكلىرىنى ئىشقا سېلىپ ئەنجانبايغا ئېتىلدى. ئەنجانباي

ئۆزىنى قاچۇرۇپ ئۇلارنى يېقىن كەلتۈرمىدى. قاسىماخۇن ئۇلارنى سىم قامچىسى بىلەن ۋاقىتسىز ساۋداشقا تۈرغاندا ئۆمەر قارىۋايمۇ چوقمىقىنى كۆتۈرۈپ شەھەرلىك پالۋانلار بىلەن مېھمانلارنى ئۇرۇپ سۈر - توقاي قىلغىلى تۇردى. دەل «ئۆلۈم پىششىقى چىقىدىغان بولدى» دەپ تۈرغاندا قوراللىق ئالتە ئەسكەرنى باشلاپ يامۇلنىڭ يايىسى كېلىپ قالدى. ئۇلارنى كۆرۈپ ھەممىسى خۇددى قاياۋاتقان قازانغا سوغۇق سۇ قۇيغاندەك تۈرغان جايىدا جىممىدە توختاپ قېلىشتى.

يايى گىدەيگەن ھالدا جامائەتكە بىر قۇر ئالىيىپ قاراپ چىقتى، ئاندىن قاسىماخۇننى ئالدىغا چاقىرىپ: «نېمە ئۈچۈن جېدەل قىلىشسەن؟» دەپ سورىدى. قاسىماخۇن تەمكىنلىك بىلەن ئالدىرىماي بولغان ئەھۋالنىڭ ھەممىسىنى بىرمۇ-بىر بايان قىلدى. يايى خۇددى سېغىزخان «كاك - كاك - كاك» قىلىپ سايرىغاندەك سەت قاقاقلاپ كۈلدى:

— ھاھ - ھاھ - ھاھ... بولدى، بولدى. ئالدىنقىسى ھېساب ئەمەس. مەن ئاسانلا ئايرىيمەن، بۇدا قېتىمقىسى ھېساب، قېنى مەيدانغا چۈشۈرۈڭلار!

ئەسلىدە يايى مۇشۇ جېدەلنى باھانە قىلىپ بىرمۇنچە پۇل ئۈندۈرۈپ ئالماقچىدى. لېكىن، ئۇ ئەنجانبايىنىڭ چېلىشىشتىكى داڭقىنى تولا ئاڭلىغان، ئۆزىنىمۇ كۆرگەن، ئەمما چېلىشقىنىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرمىگەنىدى. شۇڭا، ئۇنىڭ چېلىشقىنىنى كۆرۈش ھەۋىسى ئۇستۈن كېلىپ پۇلنىڭ مەيدىدىن كەچتى. ئۇ ئەنجانباي بىلەنھېلقى پالۋاننى يېتىلەپ مەيدانغا ئېلىپ كىردى. بۇلار بىر - بىرىنىڭ خۇيىنى ئوبدان بىلىۋالغانىدى، بوش كەلمەي بىر - بىرىنى خېلى ئۇزۇنغىچە تۈرتۈشتى. تۇيۇقسىزلا ئەنجانباي «ئاللاھۇ ئەكبەر!» دەپلا ھېلىقى مېھمانىنى كۆتۈرۈۋالدى - دە، 10 - 20 قېتىم ئايلاندۇرۇپ يەرگە چالا - بۇلا دەسسەتكەندەك بولۇپ چەپ پۇتى بىلەن ئېلىپ ئاتتى. ھېلىقى مېھمان خۇددى

كۆمەچ ئۆرنىگەندەك گۈپپىدە يېقىلدى. ھېچ كىشى غىدىڭ ـ پىدىڭ قىلالمىدى.

ئۇلار شەھەرلىك پالۋانلار بىلەن بىللە قايتتى. يولدا ئەنجانباي بىلەن يايى مۇڭدىشىپ كەلدى. شۇنىڭدىن باشلاپ يايى ئەنجانبايىنى «ئاغىنەم» دەيدىغان بولۇۋالدى.

X X X

شۇ يىلى ياز.

بۇرۇنقى زامانىدا بىر بۇۋى ئۆتكەنىكەن. ئۇ بىر يېتىم قىزغا خەيرخاھلىق قىلىپ، قاتارغا قوشۇپتۇ. يامانلارنىڭ كۆزىدىن، ھەسەتخورلارنىڭ پىتنىسىدىن ساقلاپتۇ.

بىر سەيشەنبە كۈنى بۇلاڭچىلار ئۇ قىزنى بۇلاشقا كەپتۇ. بۇۋى قىزنى قاچۇرۇۋېتىپ، ئۆزى زەھەر سېلىنغان تۇغۇنچەكنى تۇمارچە قىلىپ قولتۇقىغا قىسىپتۇ ـ دە، قىزنىڭ سىياقىدا ياسىنىپ بۇلاڭچىلارنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ قېچىپتۇ. بۇلاڭچىلار بۇۋىنى قىز دەپ ئويلاپ، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپتۇ. بۇۋى ھېرىپ قېلىپ بىر ئۆڭكۈرگە كىرىۋاپتۇ. بۇلاڭچىلار ئۇنىڭ ئارقىسىدىن تاپ باستۇرۇپ ئۆڭكۈرگە كىرىشىگە، ئۆڭكۈرنىڭ ئىچىدىن بىر ئەجدىھا چىقىپ بۇۋى بىلەن ئۇلارنى قوشۇپلا دەم تارتىپ يەپ كېتىپتۇ. ئەجدىھامۇ زەھەرلىنىپ ئۆلۈپتۇ. ئەسلىدە بۇۋى بۇلاڭچىلارنى ۋاقتى كەلگەندە زەھەرلەپ قويۇپ قېچىپ كەلمەكچىكەن. بۇ دەل ئۇجمە پىششىقى كۈنلەر ئىكەن. قىز ئۆڭكۈرنى ماكان تۇتۇپتۇ. بۇۋىنىڭ قەبرىسىنى قاتۇرۇپتۇ. ھەر سەيشەنبە كۈنى نەزىر ـ چىراغ قىلىپ، ھازا تۇتۇپتۇ. قەبرىنىڭ ئەتراپلىرىغا، يول بويلىرىغا نۇرغۇنلىغان ئۇجمىلەرنى سېلىپ كۆكەرتىپتۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ بۇۋىنىڭ مازارى «بۇۋى ئانام مازارى» دەپ ئاتىلىدىغان ئۇ يەردە كىشىلەر ئۇجمە پىششىقىنىڭ

سەيشەنبە كۈنلىرى ئۇجمە سەيلىسى قىلىپ بۇۋىنى ياد ئېتىدىغان، ھاجەتمەنلەرنىڭ خۇدادىن مەدەت تىلەيدىغان، پالۋانلار يىغىلىپ كۈچ سىنىشىدىغان سورۇن بولۇپ قالغانكەن.

ئەنجانباي يېڭىسارلىق مەسۇم چوڭ بىلەن كۈچ سىنىشىپ ئاغىنە بولۇپ قالدى. مەسۇم چوڭ ئاغىنىدارچىلىق يۈزىسىدىن ئەنجانبايغا ئۆزى ئەتىۋارلاپ - ئارزۇلاپ بېقىپ چوڭ قىلغان ئارغىماق ئېتى بىلەن قىمارىدا ئۇتۇۋالغان بىر خۇرجۇن پۇلنى ھەدىيە قىلدى. دۇشەنبە كۈنى ئۇلار ئىككى خۇرجۇن پۇلنى ئېلىپ، 15 ئاتلىق ئاغىنىلىرى بىلەن بىللە «بۇۋى ئانام» سەيلىسىگە ماڭدى. شۇ كېچىسى شەھەردە قوندى. ئەتىسى ناشتىدىن كېيىن ئاپاق خوجاغا بېرىپ زىيارەت، دۇئا - تەلەپلەردە بولدى. ئاندىن بۇۋى ئانامغا يول ئالدى. ئۇلار قەشقەر شەھىرىنىڭ تۆشۈك دەرۋازىسىدىن كىرىپ كەسكەن يارغا ئۆتكەندە ئەنجانباي ئېتىنى توختىتىپ:

— ئاغىنىلەر، يولنى خاتا بېسىپتۇق. بۇ يول بىلەن ماڭساق ئەلچىخانا، ھېيتگاھلار ئالدىدىكى جامائەتنىڭ ئالدىدىن ئاتلىق ئۆتۈپ سالىدىكەنمىز. ئۇنداق قىلساق سەت بولىدۇ، ئادەمگەرچىلىك بولمايدۇ. چۈشۈپ ماڭساق كەچ قالمىمىز، ئۇلگۈرەلمەيمىز. سېپىل ياقىلاپ ماڭساق بوپتىكەن، — دېدى.

— شۇنداق قىلساقمۇ بولغانكەنۇ، — دېدى مەسۇم چوڭ، - بىراق سېپىل ئايلىنىپ ماڭمىز دېسەك، ئارقىمىزغا يېنىپ يەنە بىر مۇنچە مېڭىشقا توغرا كېلىدىكەن. ئەتىگەندە ئۇ يەرلەردە ئادەملەر ئازراق بولىدۇ، كېتىۋەرمەيلىمۇ.

ئۇلار ھېيتگاھقا كەلگەندە، بۇگۈنكى بۇۋىئانام سەيلىسىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى كۈنىگە بېرىش ئۈچۈن ئۆز شېرىكلىرى بىلەن تەييارلىنىپ كەلگەن خەلىپەت بايۋەتچى ئۇلارنى كۆرۈپ قالدى. چاي ئىچىپ ئولتۇرغان ئۇنىڭ بىر ئاغىنىسى ئۇنى نوقۇپ كۆزىنى ئىشارەت قىلىپ ئەنجانبايىنى كۆرسەتتى.

— بېگىم، بۇگۈن كۆڭۈللىرىدە ئۇ يالاڭتۆش نوچى بىلەن بىر ئېلىشىپ، تۇغۇلغىنىغا بىزار قىلىۋەتكىلىرى بارغۇ دەيمەن، — دېدى.

— ھىم، دېدى خەلىپەت بايۇەتچى پىسەنت قىلمىغاندەك دىمىغىنى قېقىپ، — ئەسلىي كەلمەيتتىم، ئۇنداق تېگى پەس پوچى بىلەن ئېلىشىپ قولۇمنى بۇلغىمايمەن، مەمتىمىن بەگنىڭ گېپىنى يىرالمىدىم.

ئەنجانبايلا ھېيتگاھ ئالدىدا ئاتلىرىدىن چۈشۈشتىي. ئۇچرىغان كىشىلەرنىڭ بەزىلىرى بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى، بەزىلىرى بىلەن سالاملىشىپلا يولىغا كېتىۋەردى. ئەلچىخانىدىن خېلى نېرى ئۆتكەندىلا ئاتلىرىغا مىنىشتىي. ئاتلىرىنى بىر خىل يورغىلىتىپ گۈڭ ـ مۇڭ مۇڭدىشىپ مېڭىشتى. سەمەن يولىغا كەلگەندە خەلىپەت بايۇەتچى ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ يېتىپ كېلىشتى — دە، ئەنجانباي بىلەن سالاملاشتى. بىر دەم بىللە ماڭغان بولدى. بىر كۆڭرۈكتىن ئۆتكەندە «ئالدىرايتتىم» دەپ ئۆزىرخاھلىق ئېيتقان بولۇپ، ئاتلىرىنى چاپتۇرغىنىچە ئەنجانبايلارنى توپا ـ چاڭدا قالدۇرۇپ ئۇزاپ كەتتى. ئەنجانبايىنىڭ ئاچچىقى كەلدى، چىرايى ئۆڭدى. بۇۋى ئانامغا كەلگەندىمۇ كۆڭلى ئېچىلمىدى. بىر شۇملۇقنىي سەزگەندەك غەمكىن يۇردى.

سەيلە قىزىپ كەتكەنىدى. نەغمە ـ ناۋا ياڭرايتتىي. ئېلىپساتالارنىڭ، ئاشپەز ـ ناۋايلارنىڭ، مەددالاھلارنىڭ ۋارقىراش ـ جارقىراشلىرىنى، ئوغلاقچىلارنىڭ «ھايت ـ ھۇيت» لىرىنى چېلىش سورۇنىدىكىلەرنىڭ «باركاللا» لىرى، نەغمە ـ ناۋا ئاۋازلىرى بېسىپ كەتكەنىدى. ئەنجانبايلار كېلىپلا مەغلىداپ كەتكەن ئادەملەر قاينىمىغا چۆكۈپلا كېتىشتى. ئۇلار ئۇيان ـ بۇيان ئايلاندى، دۆڭلۇكنىڭ باغرىدىكى كەڭرى توزلەڭلىكتە بولۇۋاتقان ئوغلاقچىلارنىڭ ماھارەتلىرىنى كۆرۈشتىي. ئەڭ

ئاخىرىدا ئايلىنىپ چېلىش مەيدانىغا كېلىپ قالدى. مەپلەرنىڭ، هارۇنلارنىڭ، ئات ـ ئۇلاغلارنىڭ، دەل ـ دەرەخلەرنىڭ ئۈستىدە ئۆرە تۇرۇۋېلىشقان كىشىلەر قىستىلىشىپ بويۇنلىرىنى سوزۇشقان هالدا چېلىش كۆرۈۋاتاتتى. مەسۇم چوڭ چېلىشنى ئوبدانراق كۆرۈش ئۈچۈن، ئەنجانبايىنىڭ قولىدىن تارتىپ توپنى يېرىپ ئالدىغا ئېلىپ چىقتى. ئۇلار ئەمدى توپنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ تۇرۇشىغا، ئۇلارغا يېقىنلا يەردە توپلىشىپ تۇرۇشقان بىر توپ ئادەم چۈقان كۆتۈرۈشتى:

— خەلپەت بايۋەتچى ئەنجانباي بىلەن سىناشسۇن!

— ئەنجانبايىنى پەقىش قىلسۇن!

— ئامىن! ئامىن! ـ ئامىن!!... چېلىشىۋاتقانلار شىپىدە توختاشتى. هاڭ ـ تاڭ بولۇپ مەيداندىن چىقىپ كېتىشتى. شۇ چاغدا خەلپەت بايۋەتچى يەڭلىرىنى تۇرۇپ، ئىرغاڭلاپ مېڭىپ مەيدانغا كىردى. بېلىنى تۇتۇپ، كۆكرىكىنى كېرىپ توۋلىدى:

— پەقىر، جاماۋەتنىڭ لەۋزىنى ئالىمەن! دېۋانى، ماكانسىز بولسىمۇ مەيلى، ياق دېمەيمەن!

هېلىقىلار يەنە توۋلاشتى:

— ئەنجانباي مەيدانغا چىقسۇن!

— نوچىلىقىنى كۆرسەتسۇن!

— ياكى قۇيرۇقىنى قىسىپ يوقالسۇن!

ئەنجانباي شۇنداق قاراپ ئۇلارنىڭ خەلپەت بايۋەتچىنىڭ يالاقچىلىرى ئىكەنلىكىنى بىلدى. بەدىنىدىكى قانلىرى يۈزىگىلا يىغىلغاندەك قۇلاق تۈۋىگىچە قىزىرىپ كەتتى. خۇددى بىرسى سۆرىگەندەك، ئارقىسىدىن ئىتتىرگەندەك گۈس ـ گۈس مېڭىپ مەيدانغا كىردى. ئۇنىڭ كۆزلىرى قان قۇيۇلغاندەك قىزىرىپ كەتكەنىدى. ئۇ ئالدى بىلەن جاماۋەتكە سالام قىلدى، ئاندىن خەلپەت بايۋەتچىنىڭ شېرىكلىرىگە توۋلىدى:

— مەنمۇ خەلپەت بايۇەتچىنىڭ يۇندىخورلىرىنىڭ لەۋزىنى يەردە قويمايمەن! بايۇەتچى شەلپەر ئىشتان كىيىپ كەلگەن بولسىمۇ ئېلىشىمەن! ھەرگىز يانمايمەن!

— نوچىلىقىنى كۆرسەت!

— ئالدى بىلەن سەن كۆرسەت!

— قانداق كۆرسىتىمەن؟

— قانداق كۆرسىتىمەن دېسەڭ شۇنداق كۆرسەت!

— مۇشتلىشىۋاتىمەن!!

— خوپ!

سورۇن باشقۇرغۇچى جاكارلىدى:

— خالايىق. ھازىر ئىككى پالۋان ئاداۋەتتى بولمىغان ھەم بولمايدىغان كۈچ سىنىشىپ، سىلەرنىڭ كۆڭلۈڭلارنى خۇش قىلىدۇ، مۇشتلىشىدۇ.

جامائەت گۈر - گۈر توۋلاشتى:

— ئامىن! ئامىن! ئامىن!...

— مۇشتلاشقاندا، — دېدى سورۇن باشقۇرغۇچى سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — ھەر ئىككى تەرەپ ئۈچ قېتىمدىن مۇشت ئاتىدۇ، شۇ ئۈچ مۇشتا مەيلى كىم بولسۇن، يېقىلىپ چۈشۈپ ئورنىدىن تۇرالمىسا، شۇ يېڭىلگەن بولىدۇ.

— ئامىن! ئامىن! ئامىن!...

— قېنى ئىككىلىرى قانچە پۇلدىن تىكىشىسىلەر؟ — دېدى سورۇن باشقۇرغۇچى ئەنجانباي بىلەن خەلپەت بايۇەتچىگە قاراپ،

— ئاز بولۇپ قالسا، ھەر بىرلىرىنىڭ سۈپەتلىرىگە ياراشمايدۇ. چاكىنا بولۇپ قالىدۇ.

خەلپەت بايۇەتچى ئەنجانبايغا قاراپ سوغۇقلا ھىجايدى، دىمىغىنى قېقىپ ئۇنلۇك توۋلىدى:

— مەن ئارغىماق ئېتىم بىلەن بىر خۇرجۇن پۇل تىكىمەن. ئەنجانباي پۇل چىقىشتۇرالمىسا، مەن جامائەت ئالدىدا ئۇنى

ئېشەك قىلىپ مىنىپ سازايى قىلىمەن!
سورۇن باشقۇرغۇچى ئەنجانبايدىن سورىدى:
— چىقىشتۇرغۇدەك پۇللىرى بارمۇ؟
ئەنجانباي جاۋاب بېرىش ئۈچۈن ئاغزىنى ئۆمەللىشىگە مەسۇم چوڭ ۋارقىرىدى:
— بار!
— شۇ هامان جامائەت چۇرقىرىشىپ كېتىشتى:
— بار! پۇل بار! مانا بار!
— ئەنجانباينىڭ پۇلى مانا بىزدە بار!
جامائەت ئارىسىدا بىرەر يۈزدەك ئادەم تۇتام ـ تۇتام پۇللارنى ئېگىز تۇتۇپ پۇلاڭلىتىشتى.
ئەنجانباي ئۇلارنىڭ بەزىلىرىنى تونۇدى، بەزىلىرىنى تونۇمىدى. لېكىن، بۇرنى ئېچىشىپ، كۆزلىرى قىزىرىپ ئىككى تامچە ياش مەڭزىگە ئېقىپ چۈشتى. ئۇ قوللىرىنى كۆكسىگە قويۇپ، چوڭقۇر ئېگىلىپ جامائەتكە تەزىم قىلدى، ئاندىن تىترەك ئاۋاز بىلەن ئۇنلۈك توۋلىدى:
— رەھمەت قېرىنداشلىرىم، كۆڭلۈڭلارنى چۈشەندىم، ئۈمىدىڭلارنى ئاقلايمەن! — ئاندىن شاققىدە ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ سورۇن باشقۇرغۇچىغا ئېيتتى، مەنمۇ ئارغىماق ئېتىم بىلەن بىر خۇرجۇن پۇل تىكىمەن! پۇل كەملىسە مۇشۇ مەيداندىلا تولدۇرىمەن!
— ئامىن! ئامىن! ئەنجانبايغا ئامىن! ئامىن!!
ئاتلار كەلتۇرۇلدى. ئادەمنىڭ كۆزىنىڭ يېغىنى يەيدىغان بۇ ئاتلار بىر ـ بىرىدىن خىل ئىدى. تۆكلىرى ۋال ـ ۋۇل پارقىرايتتى، يەر چاپچىپ جىم تۇرمايتتى، كىچىككىنە قۇلاقلىرىنى تىككىدە قىلىپ، كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ ئۇزۇپ ـ ئۇزۇپ كىشنەيتتى. پۇللار سانالدى. خۇددى ئالدىن كېلىشىپ قويغاندەك ئوخشاشلا تەڭ چىقتى. شۇ چاغدا سورۇن باشقۇرغۇچى

يېنىدىن ئالدىن تەييارلاپ قويۇلغان تىل خەتنى چىقىرىپ ئېگىز كۆتۈردى، پۇلاڭلىتىپ تۇرۇپ جامائەتكە كۆرسەتتى.

— جامائەت، ماۋۇ تىل خەت، ئوقۇپ بېرەي. گۇۋاھ بولۇپ قويۇڭلار. ئىككى پالۋان ماقۇل بولسا قول قويسۇن!

«تىل خەت

ئىككىمىز ئۆز ئىختىيارلىقىمىز بىلەن مۇشتلىشىپ كۈچ سىنىشىمىز. ناۋادا قازايى ـ قەدەر يېتىپ ئۆلۈپ كەتسەك ياكى ناكار بولۇپ قالساق ئۆزىمىز ھەم ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىمىز ھېچقانداق دەۋا ـ دەستۇر قىلمايدۇ».

قېنى ئىككىلىرى نېمە دەيلىكىن؟ ھە، باشقا گەپ ـ سۆز بولمىسا مانا مۇشۇ يەرگە قوللىرىنى قويۇشسىلا، — سورۇن باشقۇرغۇچى موللا سۈپەت ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ مۇشۇنداق باشقۇرۇشتىن چۆچىكىگە كىرىدىغان پۇل، يەڭگۈچىنىڭ ئۇتقان پۇلىنىڭ تۆتتىن بىرى بولاتتى. ئۇ ھەجىيىپ تۇرۇپ بەلۋىغىغا قىستۇرۇۋالغان ساپلىق ساپسېرىق مىس دۇۋەت بىلەن موللامچە تۇمىقىغا قىستۇرۇۋالغان قومۇش قەلەمنى ئۇزاتتى. ئەنجانباي بىلەن خەلپەت بايۋەتچى قوللىرىنى قويۇشتى.

— ھە، بولدى، بولدى. ئەمدى چەك تاشلايمىز، چەك كىمگە چىقسا شۇ ئالدىن قول سالمىدۇ، — دېدى باشقۇرغۇچى.

— ياق، دېدى ئەنجانباي، — چەك تاشلىمايلى، نۆۋەتنى خەلپەت بايۋەتچىگە بەردىم.

جامائەت چۇرقىراشتى:

— ئامىن! ئامىن! ئامىن!...

— نۆۋەت خەلپەت بايۋەتچىنىڭ!

سورۇن باشقۇرغۇچى ئۇلارنىڭ پىچاقلىرىنى ئېلىۋالدى.

ئەنجانباي تەمكىن ـ تىك تۇرۇپ دېدى:

— قېنى مەرھەمەت خەلپەت بايۋەتچى.

خەلپەت بايۇەتچى ئايلىنىپ كېلىپ بار كۇچى بىلەن ئەنجانباينىڭ بوينىغا بىر مۇشت ئۇردى. ئەنجانباي دەلدۇگۇنۇپ بىر تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ قالدىيۇ، يەنە شۇ هامان ئورنىدىن تۇردى. خەلپەت بايۇەتچىنىڭ شېرىكلىرى ئاللا - چۇقان كۆتۇردى:

— باركاللا!!

— خەلپەت بايۇەتچىگە ئامىن! ئامىن! ئامىن!!

خەلپەت بايۇەتچى ئىككىنچى مۇشتىنى ئەنجانباينىڭ چېكىسىگە قويدى. ئەنجانباي مىدىر - سىدىرمۇ قىلمىدى، تىك تۇرۇۋەردى. ئۇچىنچى قېتىمدا خەلپەت بايۇەتچى ئارقىسىغا تۆت قەدەم ياندى، مۇشتلىرىنى جۇپلىدى، قوشقارچىلاپ كېلىپ ئەنجانباينىڭ كىندىكىنىڭ سەل ئۇستىگىلا گۇپپىدە قويدى. ئەنجانباي ئالدىغا پۇكۇلۇپ قالدىيۇ، يىقىلمىدى. ئۇنىڭ چىرايى سەل تاتىرىپ قالغانىدى.

سورۇن باشقۇرغۇچى جاكارلىدى:

— ئەمدى نۆۋەت ئەنجانباينىڭ!

— ئامىن! ئەنجانبايغا ئامىن! ئامىن!...

ئەنجانباي جامائەتكە ئېگىلىپ تەزىم قىلدى - دە، خەلپەت بايۇەتچىنى يانپاشلاپ تۇرۇپ ئۇنىڭ قۇلاق تۆۋىگە مۇشت بىر پەشۋا سالدى. خەلپەت بايۇەتچى ئىككى پۇتى ئاسمانغا بولۇپ گۇپپىدە يىقىلدىيۇ، يەنە شۇ هامان بېشىنى كۆتۇردى. لېكىن، ئورنىدىن تۇرالمىدى. كۆز ئالدى قاراڭغۇلىشىپ بېشىنى گۇپپىدە يەرگە قويدى. ئۇنىڭ ئاغزىدىن ئاققان قان يۇڭ چەكمىنىنىڭ ئالدىنى قىپقىزىل بويۇماقتا ئىدى.

سورۇن باشقۇرغۇچى جاكارلىدى:

— ئەنجانباي ئۇتتى!

خالايىق تەۋرەپ كەتتى، قىيقاس - چۇقان كۆتۇرۇلدى:

— ئامىن! ئەنجانبايغا ئامىن! ئامىن!...

— بارىكاللا! !
— مۇبارەك بولسۇن! !
— بەتنىيەتنىڭ قازىنى تۆشۈك! !
سورۇن باشقۇرغۇچى ئاتلارنى يېتىلەپ كېلىپ، تىزگىنلىرىنى ئەنجانبايغا تۇتقۇزدى:
— مۇبارەك بولسۇن! هالال پۇل، هالال مال!
جامائەتمۇ تەكرارلاپ توۋلاشتى:
— مۇبارەك بولسۇن!
ئەنجانباي ئاتلارنى يېتىلەپ ماڭاي دەپ تۇراتتى، جامائەت كۆتە ـ كۆتە قىلىپ ئۇنى خۇددى كىچىك بالىنى كۆتۈرگەندەكلا كۆتۈرۈپ خەلپەت بايۇەتچىنىڭ ئېتىغا مىندۈرۈپ قويدى، ئىككى خۇرجۇن پۇلنى ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ ئېتىغا ئارتىپ تۆشلەپ قويدى.
ئەنجانباي ئاتتا تۇرۇپ، قولىنى كۆكسىگە قويۇپ جامائەتكە تەزىم قىلدى:
— هەر بىرلىرىنىڭ ئالدىدىن ئاتلىق مېڭىپ ئەدەپسىزلىك قىلىپ قالدىم، خاپا بولۇشمىسىلا.
— بەلەن بولدى، تازا ئوبدان بولدى!
— خەير ـ خوش، يول بولسۇن!
ئەنجانباي جامائەتنىڭ قىيقاس ـ چۇقانلىرى ئاستىدا ئاغىنىلىرى بىلەن بىللە شەھەرگە قايتتى. ئۇنىڭ ئېتىنىڭ جۇلاسىغا چىگىلگەن شەلپەر ياغلىقلار قۇياشنىڭ كەچكى نۇرىدا قىپقىزىل جۇلالىنىپ يالتىرايتتى. ئەنجانبايىنىڭ ئاغىنىلىرىنىڭ توپى ئىچىدە قۇم دەرۋازا ساقچى ئەمەلدارى زۇنۇن ئەپەندىمۇ بار ئىدى. بۇلار پاختا بازىرى مەسچىتىنىڭ ئارقىسىدىكى ئالدىدا يوغان بىر تۇپ قاپاق تېرەك سايە تاشلاپ تۇرىدىغان بالىخانىلىق سارايغا كىرىشتى. سارايدا ئوپاللىق ئەل ـ ئەغمىچىلەردىن ئۆمەر ساتار، سەمراخۇنلار سورۇن راسلاپ تۇرۇشقانىدى. كېچىچە مەشرەپ ئويناندى. ئەنجانباي ئۇسسۇلغا چۈشكەندە قاش ـ كۆزىنى

هەر خىل ئوينىتىپ جامائەتنى كۈلدۈرۈپ، تېلىقتۇرۇۋەتتى. ئەتىسى ئاغىنىلىرىنى باشلاپ ھېيتگاھنى، ئاپئاق خوجىنى ئايلاندى. ئىككى خۇرجۇن پۇلنى ئۇچرىغانلىقى يوقسۇل، ئاجىزلارغا سەدىقە قىلىپ تۈگەتتى. بۇنىڭغا ھېچ كىشى ئەجەبلەنمىدى. چۈنكى، ئۇتۇۋالغان پۇللىرىنى ئاشۇنداق سەدىقە قىلىش ئۇنىڭ ئادىتى ئىدى.

X X X

شۇ يىلى كۈز، يەكشەنبە. بوراختاي[1] بازىرى بۇ قېرى قارا سۆگەت خوپ يوغىناپ كەتكەنىدى، ئۇچ ـ تۆت ئادەمنىڭمۇ قۇچىقى يەتمەيتتى. پورلىشىپ كەتكەن كاۋىكىغا بىر ئادەم بىمالال سىغالايتتى. تەرەپ ـ تەرەپلەرگە شاخلاپ كەتكەن قۇچاققا يەتكۈسىز يوغان، باراخسان شاخلىرى ھەيۋە بىلەن بازارغا سايە تاشلاپ تۇراتتى.

ئەنجانباي چاي ئىچكەچ بۇ قېرى سۆگەتكە خېلى ئۇزاققىچە تىكىلىپ ئولتۇرۇپ قالدى. سەيخانىچى چىلىمنى ئۇنىڭغا تۇتقاندىمۇ ئۇنىڭ كۆزى يەنىلا ئاشۇ سۆگەتتە ئىدى. «تېنى پورلىشىپتۇ، شېخى تېخى يەنىلا ياشىرىپ تۇرۇپتۇ. ھەي!... بىچارە سۆگەت، ئىچى كاۋاك ئىكەن، قۇرۇشقا يۈزلىنىپتۇ. بىر دەملىك ھەيۋىسىلا قاپتۇ. ئىسسىت!...» ئۇ شۇ خىيال بىلەن چاي ئىچىپ ئولتۇراتتى، 15 ـ 16 ياشلاردىكى بىر بالا ئۇنى ئىزدەپ كىرىپ كەلدى:

— ئەنجانباي ئاكا، سىلىنى بېگىم ئىزدەۋاتىدۇ.

— بېگىم؟ قايسى بېگىم؟

— مەمتىمىن بېگىم.

---

① بوراختاي ـ ھازىر يۇلاقسۇ دەپ ئاتىلىدۇ قەشقەر كونا شەھىرىنىڭ جەنۇبىدىكى بىر يېزىنىڭ نامى. ناھىيە مەركىزىدىكى 13.5 كىلومېتىر يىراقلىقتا.

مەمتىمىن بەگ بۇ يەرگە ئالۋان سۈيلەپ كەلگەنىدى. ئۆستەك بويىدىكى چايخانىنىڭ ئالدىدىن ئۆتكەندە، تازا ۋاڭ - ۋاڭ قاياق جېدەلنىڭ ئۈستىگە كېلىپ قالدى. 20 - 30 دەك ئادەم ئۆرە - تۆپە بولۇپ مۇشتلىشىۋاتاتتى. پىچاق يېگەن يەنە بىر نەچچىسى ۋايجانلاپ يېتىشاتتى. شۇ تاپتا بۇ جېدەلنى بىسىقتۇرمىسا ئۇنىڭ ئالدىدىلا ئۆلۈم پىششىقى چىقاتتى - دە، ئۇنىڭ يۈزى تۆكۈلەتتى. ئۇ تىللىدى، ۋارقىرىدى... لېكىن ئۇنىڭ جارقىراشلىرى كار قىلمىدى. بەلكى، مۇشتلىشىش تېخىمۇ ئەدەپ كەتتى. ئۇنىڭ تازا ئاچچىقى كەلدى. بىر نەچچە يۈرتنىڭ چوڭ بېگى تۇرۇپزە، مۇشۇ ئالتە توك - توك قەلەندەرلەرنىڭ جېدىلىنى پەس قىلالمىسا - ھە؟!

ئۇ غەزەپ بىلەن قامچىسىنى شىلتىدى. بەش ئاتلىق دورغا ئۇنىڭغا ئەگىشىپ مەيدانغا باستۇرۇپ كىردى - دە، كاللا - مالا دېمەي قامچا بىلەن ۋاقىشتىپ ساۋاشقا چۈشتى. شۇندىلا مۇشتلاش توختىدى. لېكىن خىرقىراشقان، ئىنجىقلاشقان، ھاسىراشقان ئاۋازلار خېلى ئۇزۇنغىچە بېسىقمىدى.

مەمتىمىن بەگ غەزەپ بىلەن سورىدى:

— ھە، نېمە گەپ؟ نېمە بولاشتىڭ؟! ھۇ! ھارام سۈيدۈكلەر!

ئوتتۇرىدىن بىر بوۋاي ئاغزىدىن قانلىرىنى ئېقىتىپ تۇرۇپ ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى:

— نەدىن كەلگەن لالىلارکىن بىلمىدۇق، بىزنىڭ ئەنجانبايىنى «پوستەك نوچى» دەپ كەم سۈندۈرۈۋاتىدۇ، ئادەمنىڭ زەردىسىنى قاينىتىپ.

شۇئان خاپان كاللا، كوسا، بەكمۇ قوقلاق چىراي، بېلى قۇچاققا يەتكۈسىز يوغان بىر ئادەم يېرىم يالىڭاچ ھالدا بەش - ئالتە ئادەمنى ئەگەشتۈرۈپ كېلىپ غاراڭ - غۇرۇڭ ئاۋاز بىلەن بەگكە ۋارقىرىدى:

— ئەنجانباي نوچى بولسا، مەن بىلەن مەيدانغا چۈشسۇن، ھېلى ئاستىمدا چۈجىدەك چۈكۈلدىمسا ھېساب ئەمەس! مەندەك خوجا ئاكسىنىڭ تاپىنىنى ئون يىل يالاپ ئاندىن ئۆزىنى نوچى دېسۇن!

بەگ ئۇنى كۆرۈپ تېنى سىرقىراپ كېتىپ دۈدۈقلىدى:

— ئۆزلىرى. . . ؟

— بىز يېڭىساردىن كەلدۇق، ئىتىم غوجا قاسىم. سىلىنىڭ ئەنجانباي دېگەن پوستەك نوچىلىرى بىلەن كۆرۈشتۇرسىلە.

«غوجا قاسىم؟ ھە، شۇكەن ـ دە! داڭدار مۇشتلاشچى، ئادەم چىقىشماس كۈچتۇڭگۇر، دەپ ئاڭلىغىنىم بىكار ئەمەسكەن — دە! خۇدايىم بەردى. ھىم، دېدى بەگ ئىچىدە، — پۈرسەت دېگەن شۇ! ماۋۇ قارا دۆڭە ئەنجانبايىنى يېڭىپ تازا ئەدىبىنى بېرىپ، يەر بىلەن يەكسان قىلىدىغان بولدى. خۇماردىن چىقىدىغان بولدۇم. ھىم، ئاھ! خۇدا! ئەنجانبايىنىڭ ئەدىپىنى بەرگەيسەن! »

— ئۇنداق بولسا ئوپالغا بارساق، شۇ يەردە خىزمەتلىرىدە بولساق، ئەنجانبايمۇ ھازىر ئوپالدا.

— ياق! ئۇنى مۇشۇ بازاردا دەپ ئاڭلىدۇق.

— ئىزدەڭلار!

ئەنجانباي مەمتىمىن بەگ بىلەن بوراختاي بېگىنىڭ ھويلىسىدا كۆرۈشتى.

— بايا بىر جېدەلنىڭ ئۈستىگە كېلىپ قاپتىمەن، جېدەل سىلە توغرۇلۇق بولۇپتۇ. ئۆستەڭ بويىدىكى چايخانىدا مۇشۇ يۈرتلۇق بىر نەچچە ئادەم سىلىنىڭ بۇ تەرەپكە كەلگەنلىكىگلارنى، باتۇرلۇقتا نامىگلارنىڭ بارلىقىنى ماختىشىپ پەخىرلىنىپ ئولتۇرۇشسا، بۇنى ئاڭلىغان يېڭىساردىن كەلگەن پالۋانلار سىلىنى بىلمىگەنلىكى، تونۇمىغانلىقى ئۈچۈن سىلىنى

سۇندۇرۇپ گەپ قىلىپ ساپتۇ. شۇنىڭ بىلەن جېدەل چىقىپتۇ. مېنىڭمۇ قەۋەت ئاچچىقىم كەلدى. غوجا قاسىم دېگەن بىرسى سىلە بىلەن كۇچ سىنىشىمەن، دەپ تۇرۇۋالدى. تازا ئەدىبىنى بېرىپ قويمامسىلە، قارىغاندا خوپ نوچىدەك تۇرىدۇ. مەجەزىڭلار قانداق؟ ئۇلار ئارماندا قالمىسۇن. بىزنىڭ يۇرتنىڭ يۇزى، بىر تۇتۇشۇپ باقمامسىلە. چۇشمىسەڭلار «قاچتى»، «يېڭىلدى» دەيدۇ.

ئەنجانباي سوغۇقلا كۇلۇپ قويدى:

— ھىم، مېھمان ئۆزى تەلەپ قىلغان تۇرسا، رايىنى قايتۇرساق ئەدەپسىزلىك بولار.

غوجا قاسىم ئۆزىنى «تەڭدىشى يوق پالۋان» دەپ ئاتايتتى. ئەمەلىيەتتىمۇ كىشىلەر ئۇنىڭ يېنىنىڭ يەرگە تەگكەنلىكىنى تېخى كۆرمىگەنىدى، غالىب مۇشتلاشچى ئىكەنلىكىنىلا بىلەتتى. ئۇ ئەسلىدە بۇ تەرەپلەرگە بىر نەچچە شېرىكلىرى بىلەن قىمار قوغلىشىپ كېلىپ قالغان. ئەنجانباي بىلەن تۇتۇشۇش غەرىزى يوق ئىدى. چايخانىدىكى ھېلىقى «سەندەك نوچىلار ئەنجانباينىڭ ئارقىسىدىن ئون يىل ئەگەشسەڭ ئاندىن ئاران ئۇنىڭ چاپىنىنى كۆتۈرگۈدەك بولالايسەن! ھازىر ئۇنى كۆرسەڭلا ئىشتانغا چىقىرىۋېتىسەن!» دېگەن گەپ ئۇنىڭ قېنىنى قىزىتىپ قويغانىدى. «ھىم، — دېدى ئۇ مەيدانغا كېتىۋېتىپ، — مېنى يېڭەلەيدىغان ئادەم تېخى ئانىسىدىن تۇغۇلمىدى».

مەيدانغا ھېلىقى قېرى قارا سۆگەتنىڭ كۇنچىقىش تەرىپىدىكى يايمىچىلار بازىرى تاللانغانىدى. بۇ يەرنى بازارغا كەلگەن مىڭ ـ مىڭ ئادەملەر توپى ئورۇۋېلىپ، قىستا ـ قىستاق تۇرۇشاتتى، كىشىلەر ئالدىغىراق ئۆتۈۋېلىش ئۈچۈن بىر ـ بىرىنى قىستايتتى. ئاتلىق دوغلار ئۇلارنى قامچا بىلەن ساۋاپ ئارقىسىغا يانداۋراتتى.

مەمتىمىن بەگ مەيدانغا ئاتلىق كىرىپ جاكارلىدى:

— جامائەت، هازىر يېڭىساردىن كەلگەن پالۋان غوجا قاسىم بىلەن ئەنجانباي كۆچ سىنىشىدۇ. ئىككى تەرەپتىن كىمدە - كىم غوۋغا قىلسا، ئۆزىگە ئاگاھ بولسۇن، تاناۋى تارتىلىدۇ. يەنە بىرسى، ئىككى تەرەپ بىرلا قېتىم ئېلىشىدۇ. ناۋادا، شۇ بىرلا قېتىمدا بىرسى يەنە بىرسىنى يېڭەلسە، يەڭگۈچى يېڭىلگۈچىنى قانداق قىلىمەن دېسە، شۇنداق قىلسا بولىدۇ. ناۋادا بىرلا قېتىمدا بىر - بىرىنى يېڭەلمىسە، كېيىن قايتا ئېلىشىدۇ.

ئۇلار ئىككىسى مەيداننىڭ ئىككى تەرىپىدىن تەڭلا كىرىپ كېلىشتى، ئەنجانباي ئايلىنىپ يۈرۈپ جامائەتكە سالام بەردى. ئاندىن غوجا قاسىم بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى - دە، كۈلۈپ تۇرۇپ سورىدى:

— خوش مېھمان، قانداق سىنىشىمىز؟

— مۇشتلىشىپ.

— سىلى بىزگە مېھمان، نۆۋەتنى سىلىگە بەردىم. قېنى مەرھەمەت.

تەكەللۇپسىزلا ئارقىسىغا ئىككى قەدەم ياندى. ئىككى مۇشتىنى جۇپلەپ ئېگىز كۆتۈرۈپ چۆرۈپلا ئەنجانبايىنىڭ مەيدىسىگە گۈپپىدە ئۇردى. خېلى - خېلى ئىشلارغا تەۋرىمەيدىغان ئەنجانباي يىقىلىپ چۈشكىلى تاس - تاماس قالدى، دەلدۈگۈنۈپ - دەلدۈگۈنۈپ ئاران - ئاران توختاپ قالدى. جامائەت چۇرقىرىشىپ كېتىشتى:

— ياپىرىم!

— ۋاي خۇدايىم، بىر ساقلىدى!

— بازغاندەك تەگدى!

ئەنجانبايىنىڭ چىرايى سارغىيىپ كەتكەندى. سېرىق سىم بۇرۇتى لىك - لىك تىترەيتتى. ئۇنىڭ ئاچچىقى كەلگەنىدى. ئەمدى نۆۋەت ئۇنىڭغا كەلدى. ئۇمۇ ئارقىسىغا ياندى، تەمكىن كېلىۋېتىپ تەتۇر مۇشت بىلەن تەڭ سەكرەپلا خوجا قاسىمنىڭ

قۇلاق تۇڭگە بىرلا پەشۋا قويدى. ئۇ گۇپپىدە يىقىلدى. ئەنجانباي ئۇنى دەس كۆتۈرۈپ مەيدىسىگە ئالدى ـ دە، تىزلاپ تۇرۇپ ئىرغىتىۋەتتى. ئەنجانباي بولدى قىلىپ ئەمدى يېڭىنى سىپىپ تۇرۇشىغا، رەقىبىنىڭ شېرىكلىرى چوماقلىرىنى كۆتۈرۈپ ئۇنىڭغا ئېتىلدى. لېكىن، دورغىلار توسۇۋالدى. ھايت، ھۇيت دېگۈچە دەڭنىڭ ئۆگزىسىدىكى بادرىلار تاشلىنىپ، ئۇچ ـ تۆت يۇزدەك ئادەم قوراللىنىپ بولدى. بەگ خوجا قاسىمغا قارىغاندى، ئۇ دۇم يېتىۋېلىپ يىغلىغىلى تۇردى:

— ئىسىت، ئۇنتۇردۇم! ئۆمرۇمدە بۇنداق بولمىغانىدىم.

بەگ ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى. خوجا قاسىمغا كۆڭۈل قويماقچى بولۇپ تۇراتتى، كىشىلەرنىڭ غۇلغۇلىسى قۇلىقىغا كىرىپ قالدى.

— دېمىدىمۇ بىزنىڭ ئەنجانبايىنى ھېچ كىشى يېڭەلمەيدۇ، — دەپ!

— يېڭىلمەيدۇ!

— خۇدايىم ساقلايدۇ!

— ئۇنىڭغا بەتنىيەتلىك قىلغانلارمۇ مەقسىتىگە يېتەلمەيدۇ!

بەگ چىشىنى غۇچۇرلاتتى. جامائەتكە ئالىيىپ قاراپ قويۇپ مەيداندىن چىقىپ كەتتى.

X X X

شۇ يىلى كەچكۈز پەيشەنبە. قەشقەر يېڭىشەھەر، ياندۇرما[1] قاسىمباي ئەنجانبايغا «ياندۇرمىدىكى دوسمەت بەگ ھاجى كاتتا مەرىكە قىلىدىكەن، چېلىشىش، ئوغلاق تارتىشىش قاتتىق قىزىيدىكەن. شەھەر ـ شەھەر، يۇرت ـ يۇرتلاردىن كەلگەن

① ياندۇرما — قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيە بازىرىنىڭ شەرقىدىن 15 كىلومېتىر يىراقلىقتا جايلاشقان بىر يېزىنىڭ نامى.

نوچىلار يىغىلىپ بولۇپتىمەن. كۆرۈپ كەلسەك» دېگەن مەزمۇندا خەت ئەۋەتتى. ئەنجانباي چارشەنبە كۈنى ئاخشىمى يېتىپ كەلدى. ئىككىسى يەنە يېرىم كېچىگىچە چىلىشتى. تاڭغا يېقىن ئۇخلاپ قېلىشتى. ئۇلار ئويغانغاندا ئاش ۋاقتى بولۇپ قالغانىدى. ئالدىراپ ئاتنى تويغۇزۇشتى. چالا ـ بۇلا ناشتا قىلىپ يولغا چىقىشتى. ئۇلار يېتىپ كەلگەندە چىلىشىش ئاخىرلىشاي دەپ قالغانىدى. ئوغلاق مەيدانىدىمۇ بىر خىل كۆڭۈلسىزلىك چىقىپ تۇراتتى.

ئۇلار ئاتلىرىنى دەڭجاغا تاپشۇرۇپ ئارىلاپ تاماشا كۆرگەچ چىلىش مەيدانىغا كەلدى. «چىلىشىشتا يېنى يەرگە تەگمەيدىغان پالۋان» سالمەن، بەقەسەم تون، ئۆتۈك، مەخسۇمچە تومۇق كىيىۋالغان، گەۋدىلىك، سېمىز، شاپ بۇرۇت ئادەم ئىدى. شۇ تاپتا ئۇ قېنىغا پاتماي قالغانىدى، ئۇ مەيدانىنى بېشىغا كىيىپ «باتۇر بولساڭ مەيدانغا چىق!» دەپ جېنىنىڭ بارىچەتوۋلايتتى. لېكىن، ئۇنىڭ بىلەن بەل تۇتۇشۇشقا بىرەر ئادەم جۈرئەت قىلىپ چىقمايتتى. ئۇنىڭ يېنىدا ھەربىيچە كۇل رەڭ كىيىم كىيگەن بىر چېرىك ئايلىنىپ يۈرەتتى. يېنىغا ئاسقان قىلىچى يەرگە سوزۇلۇپ تۇراتتى. جامائەت چۈرقىرىشاتتى:

— بۇ سۇ بۇقىسىغا ئادەم بەس كېلەلمەيدۇ!

— يېنى يەرگە تەگمەيدۇ!

— خىزىر نەزەر سالغان ئادەم.

ئەنجانباي بىلەن قاسىم باي ئىككىسى «كېلىپ قۇرۇق كەتمەيلى، تونۇش ـ بىلىشلەر كېلىپ قالغان بولسا، كۆرۈشۈپ كېتەيلى» دەپ جامائەتنى ئارىلاپ ئۇيان ـ بۇيان ماڭدى. لېكىن، بىرەر تونۇش ـ بىلىش ئۇچرىمىدى. شۇ ئاردا ئاقسېرىق، كېلىشكەن بىر يىگىت ئەنجانبايدىن سەل نېرىراقتا توختىدى. ئۇ كېلىپ ياكى ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشمىدى ياكى نېرى كەتمىدى. ئۇنىڭغا كۆلۈمسىرەپ قاراپ ئەگىشىپ يۈردى. لېكىن، بۇنى

ئۇلار ئىككىسى سەزمىدى. ئۇلار ئارىلاپ يۈرگەندە ئۇ بۇلارنى يەنە بىر ئادەم كۆرۈپ قالدى. ئۇ ئۇلارنى تونۇپ قالدى بولغاچ ئۇدۇللا بېرىپ سالىھ پالۋاننىڭ يېنىدا تۇرغان چېرىككە پىچىرلاپ، ئەنجانباي تۇرغان جايىنى قولى بىلەن شەرەتلەپ كۆرسەتتى. چېرىكنىڭ كۆزلىرى يوغان - يوغان ئېچىلدى. ئەتراپقا قاراپ ئۇدۇللاپ ئۇلارنىڭ تۇرغان يېرىگە كېلىپلا توڭلۇق بىلەن:

— ئەنجانباي دېگەنلىرى قايسىلىرى؟ — دەپ سورىدى.

ئەنجانباي ئۇنداق توڭلۇقنى كۆتۈرمەيتتى، توك ئادەمنى كۆرسە جۇدۇنى ئۆرلەيتتى. شۇڭا، خۇددى ئۇنى كۆرمىگەندەك، گېپىنى ئاڭلىمىغاندەك ئۇنچىقمىدى، بەخىرامان بۇرۇتىنى تولغاپ تۇرۇۋەردى. ئۇ «قاسىمكام نېمىشقىمۇ مۇشۇنداق قاملاشمىغان سوغۇق سورۇنغا باشلاپ كەلگەندۇ» دەپ ئويلىدى. قاسىمباي لاپپىدە ئەنجانبايغا قارۇۋېتىپ سەل ئويلاندى - دە، تەمكىنلىك بىلەن.

— ھە، خوش، نېمە گەپ؟ ئەنجانباي دېگەن مۇشۇ كىشى بولىدۇ» دەپ ئۇنى كۆرسەتتى.

قاسىمباينىڭ سۇرلۇك تەمكىنلىكى، ئەنجانبايىنىڭ بەستىلىك قاۋۇل ئۇستىخىنى، سالىھنى كۆزگە ئىلمىغاندەك ئۇنىڭغا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويۇشى چېرىكنى تەمتىرىتىپ قويدى بولغاچ، ئۇ دۇدۇقلىدى:

— سىلىنى قالتىس پالۋان دەپ ئاڭلىغان. ئاۋۇ پالۋاننىكىمۇ يېنى يەرگە تەگمىگەن. «ئېسىلساڭ نارغا ئېسىل، يېقىلساڭ ناردىن يىقىل» دەپتىكەن. بىر چېلىشىپ جامائەتنى خۇرسەند قىلىۋەتسىلە.

— يوقسۇ، بىز چېلىشقىلى كەلمىگەن. تاماشا كۆرگىلى كەلگەن. بىر مۇساپىر، چېلىشمايمىز.

سالىھ بار ئاۋازى بىلەن كۆرەڭلەپ توۋلىدى:

— مەرد بولساڭ مەيدانغا چىق! بولمىسا كۆزۈمدىن يىت!

ئەنجانباي دەپ ئاڭلىغان! قۇرۇق نامى بار ماكانسىز پوچىمىش! «ماكانسىز؟!» يەنە شۇ بەتنام. يەنە شۇ ھاقارەت! «قاچان ئۇنىڭدىن ساقىت بولار بۇ زەھەرلىك تامغا!»

ئەنجانباي ئاچچىقىدا تىترەپ كەتتى. نومۇستىن لېۋىنى چىشلەپ قانىتىۋەتتى.

— شۇنداق. ساق كېتەلمەيدۇ.

ئەنجانباي ئەسلىي بۇگۈن چېلىشماقچى ئەمەس ئىدى. قاسىمبايغا ئەگىشىپ تاماشا كۆرگىلى كەلگەنىدى. ھېلىقى ھاقارەت ئۇنىڭ جان جېنىدىن ئۆتۈپ كەتتى. ئەمدى چىداپ تۇرالمىدى. «ماكانسىز دېگەن تىلنىڭ كۆزۈڭگە كۆرسەتمىسەم خەپ!» ئۇمۇ ئۇنلۇك توۋلىدى:

— بولدى! مەن سالمە پالۋان بىلەن چېلىشىمەن!

ئۇ سالماق قەدەم بىلەن مەيدانغا كىردى. قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ جامائەتكە سالام بەردى. ئاندىن سالمەقا قاراپ:

— قېنى مەرھەمەت، تۇتۇۋېلىڭ، — دەپ قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ تۇرۇپ بەردى. سالمە پەرۋاسىزلارچە بىر تىزىنى ئېگىپ تۇرۇپ قولىنى بەلۋاغقا ئۆتكۈزۈپ تۇرۇپ ئىككىنچى تولغىدى.

نۆۋەت ئەنجانبايغا كەلدى. ئۇ تولغام سالمىدى، ئۇنىڭ يانپىشىدىن بوشلا تۇتتى. سالمغ ئەنجانبايىنى كۆتۈرۈپ يەرگە ئۇرۇشقا تەمشىلىۋىدى، ئەنجانباي ئوڭ قولىنى شاقلا بوشتىپ ئۇنىڭ بەلۋىغىنىڭ كەينىگە چىگىلگەن چىگىككە ئۆتكۈزۈپ «يا ئىلى» دەپلا ئۇنى دەس كۆتۈرۈپ مەيدىسىگە ئالدى ـ دە، تىزىدا ئىتتىرىپ ئىرغىتىپ تاشلىۋەتتى. سالمە خۇددى كۆتەكتەك گۈپپىدە يانتۇ چۈشتى ـ دە، «ۋايجان!» دەپلا ئۇنى ئۆچتى. ئۇنىڭ تولغام سالغان قولى قايرىلىپ سۇنغان، يەرگە چۈشكەن قاتتىق زەربىدىن تىلى چاينالغانىدى. ئاغزىدىن توختىماي قان چىقىۋاتاتتى. ئۇ شۇ ھالدا ھوشىدىن كەتتى. ئۇنىڭغچە قاسىمباي

ئەنجانباينىڭ قولىدىن سۆرەپ ئاتلارنى تاپشۇرۇپ بەرگەن دەڭگە قاراپ ئېلىپ ماڭدى. دەل شۇ چاغدا ئەنجانباينىڭ قېشىدا ئايلىنىپ يۈرگەن ھېلىقى ئاقسېرىق يىگىت ھاسىراپلا ئۇلارنىڭ قېشىغا كەلدى:

— ئۇلگۈرەلمەيمىز. ئاتلار ئەنە، چاققان بولۇشسىلا! — دېدى.

ئەنجانباي شۇنداق قاراپلا خېلى نېرىدا ئۆزلىرىنىڭ ئاتلىرىنى بىر كىچىك بالىنىڭ تۇتۇپ تۇرغانلىقىنى كۆردى. بۇ يىگىت ئەنجانبايىنىڭ كۆزىگە خېلى ئىسسىق كۆرۈندى. لېكىن، ئۇنى تونۇيالمىدى. بۇ بىر چاغلاردا ئۆزى ئوبدان يولغا سېلىپ قويغان ھېلىقى دۇئانى يىگىتنىڭ دەل ئۆزى ئىكەنلىكى ئۇنىڭ ئېسىگىمۇ كەلمىدى. پەقەت رەھمەت دەپلا ئاتقا قامچا ئۇردى.

سالىھنىڭ شېرىكلىرى ئۇنىڭ دەردى بىلەن بولۇپ كەتتى. ئۇلار ئەسلىرىگە كەلگەندە ئەنجانبايىنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمىدى. قوراللىق ئىككى چېرىك سالىھنىڭ ئون شېرىكىنى ئەگەشتۇرۇپ ئۇلارنى قوغلاپ يولغا چۈشتى.

ئەنجانباي ئاتقا مىنىشتە ئۇستا چەۋەندار ئىدى. قاسىمبايمۇ ئونىڭدىن قېلىشمايتتى. بۇلار ئاتلارنى شۇنداق قويۇۋېتىشتىكى، ئاتلارنىڭ تۇياقلىرىدىن چاچرىغان تاش ـ چالمىلار خۇددى سالغۇدا تاش ئاتقاندەك «ۋىڭ ـ ۋىڭ» ئۇچاتتى. ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە قىزىل دەريا سىدىن ئۆتۈپ كەتتى. ئۇلارنى كۆرگەن كىشىلەر «ئوغلاقنى پەتتە قىلغان چېغى» دەپ قاراپ قېلىشتى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ كېلىۋاتقان 12 ئاتلىق ئۇلارغا يېتىشەلمىدى. پەقەت يىراقتىن كەلگەن توپا ـ چاڭنى قارارلاپ مېڭۈەردى.

قاسىمبايىنىڭ ئۆيىدە چۆچۈرە تەييار بولغانىدى. ئۇلار يۇز ـ كۆزلىرىنى يۇيۇپ ئەمدى داستىخانغا ئولتۇرۇشىغا دەرۋازا ئۇرۇلدى، ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرىمۇ ئاڭلاندى. ئەنجانباي دەرۋازىنىڭ شورىسىدىن سىرتقا قارىۋىدى، 12 ئاتلىق ئادەمنىڭ

ئۆينى قورشاپ ئالغانلىقى كۆرۈندى. چېرىكلەر دەرۋازىنىڭ بولۇشىچە ئۇرۇۋەردى، ئەنجانباي سەل ئەنسىرەپ قالدى.

— ئاپلا، جېدەلنىڭ يوغىنى چىقىدىغان بولدى. مەن سىلىگە بالا ـ قازا تېپىپ بەردىم.

— نېمە قورقاتتۇق؟ ـ دېدى قاسىمباي زەردىسى قاينىاپ، — يا ئۆلۈم! يا كۆرۈم! — خۇدايىم بەرگەن جاننى يەنە خۇدايىم ئالىدۇ. جاننى تىكىپ ئېلىشمامدۇق:

ئۇ شۇنداق دەپلا ئەنجانبايىنى باشلاپ ئۆگزىگە چىقتى. ئۇۋۇ مىلتىقىنى ئوقلىدى، ئىككى كەتمەننى يېنىدا قويدى. ئىشىك تاقايدىغان يوغان دەمنىمۇ تامغا يۆلەپ قويدى. ئۇنىڭ 21 ياشلىق قاۋۇل، بەستلىك ئوغلىمۇ تۆمۈر ئارىنى ئېلىپ تەييارلاندى. هويلىنىڭ تېمى يەتتە قۇرلۇق بولۇپ، سىلىق سۇۋالغانىدى. قورشاپ تۈرغانلار بۇ تامدىن يامىشىپ چىقالمايتتى. ئۆگزىدە تۈرۈپ تالادىكى ئەھۋاللارنى ئوچۇق كۆرۈپ تۇرغىلى بولاتتى. ناۋادا ئىشىكنى بۇزۇپ كىرمەكچى بولسا، بىردىن ـ بىردىن ئۇجۇغىلى بولاتتى. قاسىمباي: «بىز نېمە گۇناھ قىلىپتۇق؟! زادى نېمە گۇناھ قىلىپتۇق؟ ئۆلسەك ئۆلىمىزكى، هەرگىز ئۇ ئەبلەخلەرگە باش ئېگىپ ئالدىغا چىقمايمىز» دەپ چىشىنى غۇچۇرلىتاتتى. دەل شۇ پەيتتە ئاتلارنىڭ دۇپۇرلىشىپ چېپىشقان، كىشنەشكەن ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالدى. قاسىمباي شۇنداق قاراپلا خۇش بولۇپ كەتتى:

— ۋاي! تازا بەلەن بولدى. بۇ غالچىلارنىڭ ئەدىپىنى تازا بېرىدىغان بولدۇق. تەلىيىمىز ئوڭدىن كەلدى. تاشمەمەت، ئوسمان غالى، قۇندۇز بايلار كەلدى. ئۇلار تاغدىكى جان دوست ئاغىنىلىرىم. ئەجەب بەلەن بولدى، دەل ۋاقتىدا كەلدى.

قاسىمبايىنىڭ قىرغىز ئاغىنىلىرى دەرۋازا ئالدىدىكى ئادەملەرنىڭ يىرگىنىچلىك تەلەتىنى كۆرۈپ بىرەر پىشكەللىكنى سەزدى بولغاي:

— ۋوي دوستۇم، نېمە ۋۇلدى! جۇلۇڭلەرگە جۇندەمەي قاسىمكامنىڭ ھويلىسىنى قاپسايسىلەر؟ — دەپ سورىدى. چېرىك زەردە بىلەن جاۋاب بەردى:

— ھەي بەدرەڭ، سېنى سوراقچى قويدىمۇ؟ يولۇڭغا ماڭ!

بۇ زەھەرلىك گەپنى ئاڭلاپ قىرغىزلارنىڭ جۇدۇنى ئۆرلىدى. سىم قامچىلىرى بىلەن ئۇلارنى باش ـ كۆز دېمەي راسا ساۋاشقا تۇردى. ئىككى چېرىكنىڭ بېشى يېرىلىپ سەنتۇرۇلۇپ يېقىلدى. باشقىلىرى كىرگىلى تۆشۈك تاپالمىغان چاشقانلاردەك تەرەپ ـ تەرەپلەرگە پىتىراشقا باشلىدى. ئۇنىڭغىچە قاسىمباي بىلەن ئەنجانباي ئېتىلىپ چىقىپ، ئۇلارنى قوغلاپ يۇرۇپ تازا سالدى. بىر چېرىك ۋايجانلاپ يېقىلدى. ئۇ ئەنجانبايىنى سالىھ بىلەن چېلىشىشقا زورلىغان ئەسكەرنىڭ دەل ئۆزى ئىدى. ئەنجانباي ئۇنى يۆلەپ ئورنىدىن تۇرغۇزدى، بېشىنى ئاق ماتا خام بىلەن تېڭىپ قويدى، چاي ئىچۈردى. ئاندىن ئۇنى يۆلەپ ئېتىغا مىندۈرۈپ يولغا سېلىپ قويدى.

ئاخشىمى ئەنجانباي چاي ئىچكەچ ئولتۇرۇپ قاسىمبايدىن سوراپ قالدى:

— قاسىمكا، بىزگە ئاتلارنى تەييارلاپ تۇرغانھېلىقى يىگىت سىلىنىڭ خېلى يېقىن تونۇشلىرى ئوخشايدۇ ـ ھە؟ ھەر قانچە بولسا بىزنى چوڭ بىر بالا ـ قازادىن ساقلاپ قالدى، ئامان قالدۇق.

— ھېلىقى مونچاق قۇلاقلىق يىگىتنى دەملا؟ ۋاي ياقەي، مەن تېخى ئۇنى سىلىنىڭ يېقىن ئاغىنىلىرى ئوخشايدۇ، دەپ ئويلاپ خۇش بولۇپ قاپتىمەن. ئۇ سىلىگە كۆز ئۇزمەي قاراپ تۇرغاندا، كۆزۈم ئۇنىڭ قۇلىقىغا چۈشۈپ قاپتۇ. ئۇ ئاتلارنى دەل ۋاقتىدا ئەكېلىپ قويمىغان بولسازە، مانا كۆرۈڭ تاماشانى! ئۇ چاغدا بىز دەڭگە بېرىپ ئاتلارنى ئەكېلىپ بولغۇچە ئارىلىقتا ئۇ گۈيلار باستۇرۇپ كېلىپ بىز بىلەن تۇتۇشۇپ قېلىشتىن

يانمايتتى. ئۇلارنىڭ ئەلپازىدىن شۇملۇق يېغىپ تۇرىدۇ. ناۋادا تۇتۇشۇپ قالساقلا، ئۆلۈم پىششىقى چىقماي قالمايتتى.

— مونچاق قۇلاقلىق؟

— شۇنداق، مونچاق قۇلاقلىق.

ئەنجانباي ئويلىنىپ ئولتۇرۇپ قالدى. بىر ھازادىن كېيىن تۇيۇقسىزلا ئېسىگە ئالدى.

— شۇ، شۇ ئىكەن ـ دە، ۋاي خۇدايىم، ئەمدى ئېسىمگە كېلىۋاتىدۇ.

— تونۇشىدىكەنلا ـ دە؟

— بىر قېتىملا كۆرۈشكەن. ئۇزاقراق مۇڭدىشالمىغان، ئېغىزغا ئالغۇدەك چوڭ ئىشلارمۇ بولمىغان، بىر يىلدىن ئېشىپتۇ، شۇڭا ئېسىمدىن چىقىپ قاپتۇ. ئەمما زە، ئۇنىڭ ھېلىقى ناخشىلىرى ھېلىمۇ قۇلىقىمنىڭ قېشىدىلا جاراڭلاپ تۇرغاندەك بىلىنىدۇ.

— ۋاھ، قىزىق گەپ ئوخشايدىغۇ؟ ئاڭلاپ باقايلى بىكار ئولتۇرغۇچە. قېنى مەرھەمەت.

بۇ ئىش بۇنىڭدىن بىر يىل ئىلگىرى بولغانىدى. شۇ كۈنى ئەنجانباي ئەتىگەنلىك «ئويۇنلىرى» نى تۈگىتىپ بولۇپ ناشتا قىلىۋېلىش ئۈچۈن بازار تەرەپكە قاراپ ماڭدى.

X X X

بازارنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى چايخانىنىڭ ئالدىدا مەتتىمىن غادىيىپ ئولتۇرۇپ چاي ئىچىۋاتاتتى. ئۇ، دادىسىنىڭ ئورنىغا يېڭىلا بەگ بولغانىدى. شۇڭا، بىر نەچچە ئادەم پايپېتەك بولۇپ ئۇنىڭ خىزمىتىنى قىلىۋاتاتتى. ئەنجانبايىنىڭ ئۇ ھاكاۋۇر بىلەن پەقەتلا خۇشى يوق ئىدى، ئۇنى كۆرسىلا جۇدۇنىسى ئۆرلەيتتى. شۇڭا، ئۇ تاق توختىدى. ئارقىسىغا يېنىپ يولنىڭ

ئۇ تەرىپىدىكى توختى موللام مەزىنىنىڭ چايخانىسىغا كىردى. ئۇ ئەمدىلا بىر پىيالە چاينى قولىغا ئېلىپ تۇرۇشىغلا كوچىنىڭ ئۇ تەرىپىدىن بىر دۇئانى يىگىت ساپايى سوقۇپ كىرىپ كەلدى. قارىغاندا ئۇ 19 ـ 20 ياشلاردا بارەدەك كۆرۈنەتتى، كۆزىنى چالا يۇمۇۋېلىپ چاقپەلەكتەك پىرقىراپ ھۆكمەت ئوقۇيتتى. بىر قولىدا ساپايىسىنى چېلىپ، يەنە بىر قولىنىڭ ئالقىنىنى كەڭ ئېچىپ جامائەتكە تەڭلەيتتى. ساپايى ھالقىلىرىنىڭ شاراق ـ شۇرۇق سوقۇلۇشىغا ئۇنىڭ ھەرىكىتى تەڭكەش ئىدى. ئۇ ھۆكمەت ئوقۇپ، ساپايىنى چېلىپ ئايلىنىپ يۈرۈپ مەتىمىن ئولتۇرغان چايخانىنىڭ ئالدىغا كەلدى:

— ھۇم ئاللا، ھۇم ئاللا! ياھۇ، يامەن ھۇ! مەشرەپ كەچتى جاندىن، بېشىنى قويۇپ ئاستانىلەرگە، رەھمە ئەيلىمەمسەن ئەي نانۋائلار، غېرىب ـ مىسكىن دۇئانىلەرگە. ھەق ـ ھەق ئاللاھۇ، ھەق، ھەق، ھەق! . . .

مەتىمىنىنىڭ بىر ئادىمى ئۇنىڭغا بىر نان بەردى:

— بولدى نېرى كەت! بېگىمنىڭ بېشىنى تولا ئاغرىتمايلا!

دۇئانى يىگىت ساپايىسىنى شاراقشىتىپ چالغاچ ئاستا مېڭىپ توختى موللام مەزىنىنىڭ چايخانىسىنىڭ ئالدىغا كەلدى. جامائەت يىغىلىشقا باشلىدى، بىرەمدىلا چايخانا ئالدى ئادەملەرگە توشۇپ كەتتى. دۇئانى يىگىت پىر ـ پىر چۆرگىلەيتتى، ئۇنىڭ مۇرىسىگە ئېسىۋالغان ئۇزۇن يەنجىسىمۇ خۇددى چاقپەلەكنىڭ قانىتىدەك پىر ـ پىر پىرقىرايتتى. ئۇ ساما قىلىۋېتىپ كىشىلەرنىڭ قولىغا تەلمۈرۈپ قارايتتى. بىر بوۋاي ئۇنىڭغا بىر زاغرا نان تەڭلىدى، ئۇ تەلەپ سۇ بولۇپ كەتكەن پىشانىسى، يۈز ـ كۆزلىرىنى بەلۇبغىنىڭ ئۇچىدا سۈرتتى، ئاندىن ئاستا كېلىپ نانىنى ئىككى قوللاپ ئالدى. باشقىلارمۇ پۇل ـ پۇچەك، نان ـ پان سەدىقە قىلدى. ئۇ قوللىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، ئالقانلىرىنى كەڭ ئېچىپ دۇئا قىلدى:

— ئامىن! خالايىق، خۇدا رىزقىڭلارنى كەم قىلمىغاي، دۇشمەن كۆزىدىن نېرى قىلغاي. ئەي خالايىق، مەندەك يېتىمگە بەرگەن سەدىقەڭلار قىيامەت كۈنىدە بېشىڭلارغا سايىۋەن بولغاي، ئامىن! ...

ئۇ دۇئادىن كېيىن يەنجىسىنى دولىسىغا سېلىپ مېڭىشقا تەمشەلدى. دەل شۇ چاغدا ئەنجانباي كۈلۈمسىرەپ ئورنىدىن تۇردى ـ دە،

— ھەي يىگىت، مەيەرگە كېلىڭ، — دەپ ئۇنى يېنىغا چاقىردى.

ئۇنىڭ ئاۋازى بەكمۇ سىلىق، يېقىملىق ئىدى. چىرايىدا غەمخورلۇق، مېھرىبانلىق چىقىپ تۇراتتى. ئۇ بىر جۈپ نۇرلۇق كۆزىنى ئۇنىڭغا تىكتى. بىر قولىدا سارغۇچ بۇرۇتىنى سىلاپ تۇرۇپ، يەنە بىر قولىنى يىگىتنىڭ مۇرىسىگە قويدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ چىرايىدىن ئۇ يىگىتكە ئىچى ئاغرىۋاتقانلىقى، ئىچىنغانلىقى چىقىپ تۇراتتى. دەل شۇ چاغدا ئۇنىڭ كۆزى دىۋاننىڭ مونچاقلىق قۇلىقىغا چۈشۈپ قالدى.

— نەچچە ياشقا كىرىدىڭىز؟

— ئانامنىڭ دېيىشچە بۇ يىل ئۇجمە پىششىقى كەلسە 19 ياشقا كىرىدىكەنمەن.

— ئاتا ـ ئانىڭىز تىلەمچىلىك قىلىدىغان ئوخشايدۇ ـ ھە؟

— دادام يوق، تاياقتا ئۆلۈپ كەتكەن. باينىڭ ئىككى ئۆكۈزى سوقۇشۇپ قېلىپ، بىرسىنىڭ مۈڭگۈزى چېقىلىپ كەتسە، كالىغا ئوبدان قارىمىدىڭ دەپ ئۇرۇپتىكەن، بىر ئاي يېتىپ ئۆلۈپ كەتتى. ئانام بىز چوڭ بولغۇچە چىقىپتىكەن. ئەمدى بىز چىقىمىز.

— سىلەر نەچچە بالا؟

— بىر قىز، ئىككى ئوغۇل؟

— سىز چوڭمۇ؟

— ياق، بىر ئاكام بار، ئۇمۇ چىقىدۇ.

ئەنجانباينىڭ كۆزلىرىدە غەزەپ ئوتلىرى يانىدى. ئۇ پۈتۈن بەدىنىدىكى قانلارنى خۇددى يۈزىگىلا يىغقاندەك قىزىرىپ كەتتى. «ئۇھ!» دەپ چوڭقۇر ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى ـ دە، ناۋايغا قاراپ.

— ئۇستام، ئاۋۇ تەۋەڭدىكى نانلارنىڭ ھەممىسىنى مۇنۇ بالىنىڭ خالتىسىغا سېلىپ بەرسىلە، — دېدى.

ناۋاي سەل ھەيران بولغاندەك تۇرۇپلا قالدىيۇ، ئەنجانباينىڭ چىرايىغا قاراپ، شۇ ھامانلا نانلارنى جۇپتىن ـ جۇپتىن ساناپ ئۇ يىگىتنىڭ يەنجىسىگە سېلىشقا باشلىدى:

— بىر جۇپ، ئىككى جۇپ، ئۈچ جۇپ... ئون جۇپ... 20 جۇپ... ھە، مانا ساقمۇ ساق 50 جۇپ چىقتى، خالتىمۇ توشتى.

يىگىت ئۆزىگە شۇنچە كۆپ سەدىقە بەرگەن بۇ ئادەمگە ھەيران بولۇپ قاراپ تۇرۇپلا قالدى: «بۇ سېخىي ئادەم كىمدۇ؟ جاھاندا مۇشۇنداق قولى ئوچۇق ئادەممۇ بولىدىكىنا؟ ئون كۈن ساپايى سوقۇپ، كانىيى يىرتىلىپ كەتكۈدەك ۋارقىراپ يىغلاپ كارىكىرىسىمۇ يەنجىنىڭ يېرىمىمۇ توشمايتتى».

ئەنجانباي يىگىتكە يەنە بىردەم تىكىلدى ـ دە، ئۇنىڭ باش ـ ئايىغىغا قاراپ:

— ھەي بىچارە يىگىت، — دېدى ھەسرەتلىك تىنىپ، ئاندىن ئۇچسىدىكى يېڭىلا تىكتۇرگەن قىزىل چەكمەن چاپانىنى سېلىپ، يىگىتكە ئاۋايلاپقىنا كىيدۈرۈپ قويدى. بېشىدىكى كېلىشكەن بادام دوپپىسىمۇ يىگىتنىڭ بېشىغا كىيدۈردى. ئۆزى پەقەت ھېلىقى بادام دوپپا ئىچىدىكى ئاق شاپاق دوپپا بىلەنلا قالدى.

— ھەپ بەللى، ئوبدان ياراشتى، — دېدى ئۇ يىگىتكە سىنچىلاپ قاراپ ، — ئىنىم، يوقسۇزلۇق ھەممە كىمبەغەلنىڭ

بېشىدا بار. شۇنداق، يوقسۇزلۇق تاشتىن قاتتىق. جىگەرلىك بولساقلا يوقسۇزلۇقنى يوقاتقىلى بولىدۇ. ياش ئىكەنسىز، قاۋۇل ئىكەنسىز، رەڭگىڭىزمۇ پاكىز ئىكەن. بۇنىڭدىن كېيىن بۇنداق سەت ئىشنى قىلماڭ. نەدىن بولىسىز؟

— خانئېرىقتىن.

— ھە، مانا، ئوبدانلا يۇرتىڭىزمۇ بار ئىكەن. ئۇنداق قىلماڭ. ئەكېلىڭ ساپايىڭىزنى، — دىۋانى يىگىت ساپايىنى ئىككى قوللاپ ئۇزاتتى. ئەنجانباي ساپايىنى ئۆرۈپ - چۆرۈپ كۆردى — دە، چۆرۈپلا دۇكاننىڭ ئۆگزىسىگە تاشلىۋەتتى، - ئۆيگە بېرىپ ئانىڭىز، ئاكىڭىز بىلەن ئوبدان مەسىلىھەت قىلىڭ. ھۈنەر ئۆگىنىڭ، ئوقەت قىلىڭ، تىلەمچىلىك نومۇس!

يىگىت يەرگە قاراپ تۇرۇپ دۇدۇقلىدى:

— ئاكا، دېگەنلىرىغۇ ناۋاتتىن تاتلىق گەپ بولدى. بىزمۇ شۇنداق قىلايلى دېگەن، ئىككى تەڭگە بىر نېمە قىپتىكەنمىز، شۇنىمۇ «داداڭدىن قالغان قەرز» دەپ تارتىۋالدى. بىر نېمە دېمىسەك بوزەك قىلىدۇ، دەيلى دېسەك كۈچىمىز يەتمەيدۇ، پېشانىگە پۈتۈلگەننى تارتماقتىن باشقا چارە يوقكەن.

— ئىنىم، جاھاندا ئادەمنى بوزەك قىلىدىغانلار ئاز، بوزەك بولىدىغانلار كۆپ، بوزەك بولساق بوزەك قىلىۋېرىدۇ. يۇرتۇڭلاردا سىلەردەك ياشلار كۆپ. ئادەم بوزەك قىلىدىغانلارغا ھەممىڭلار بىرلىشىپ ئۆزۈڭلارنى ئوبدان تونۇتۇپ قويۇڭلار! ئاغىنىلەرنى توپلاڭ، ھەممىڭلار بىرلىشىپ ئېلىشساڭلار ئۇلار سىلەرنى ئۇنداق ئاسان بوزەك قىلالمايدۇ! ھەر ۋاقىت مۇشتۇمنى تۈگۈپ تۇرۇش كېرەك! بىز يەنە كۆرۈشۈپ تۇرايلى.

— خۇدايىم كۆرۈشۈپ تۇرۇشقا نېسىپ قىلار. ئىلاھىم.

يىگىت قايتا - قايتا تەزىم قىلىپ، چايخانا ئالدىغا توپلاشقانلار غۇلغۇلا قىلىشىپ قالدى.

— راست دەيدۇ، توپلاشمىساق ئۇلارغا تېتىغلى بولمايدۇ! ئۇلار غۇلغۇلا قىلىشۇاتقاندا يىراقتىن ھېلىقى دۇئانى يىگىتنىڭ قوشاق قوشۇپ ئېيتقان ناخشا ساداسى ئاڭلىنىشقا باشلىدى.

ئەسكەرلىككە تۇتۇپ كەتتى،
كەمبەغەل ياش - يىگىتلەرنى.
چالا قويماي بۇلاپ كەتتى،
بۇغداي، قوناق ھەم ياغلارنى.

.....

ئون ئۇچىنچى باب

«مېنىڭ ماكانىم ئوپال»

ئوپال، 1942 - يىلى 6 - ئاي، دۈشەنبە.

بۈنكىدىن بىر ئاي ئىلگىرى مەمتىمىن بەگ ئىنىسى ئابلىزنى يېنىغا چاقىرتتى:

— خوش، لەلەڭلەپ نېمە ئىشلارنى قىلىپ يۈرۈيسەن؟ — دېدى ئۇ ئىنىسىگە چەكچىيىپ قاراپ.

ئابلىز سەل چۆچۈدى. ھەيران بولۇپ تۇرۇپلا قالدى. «توۋا شۇ چاغقىچە ئاكىسى ئۇنىڭغا بۈنداق سەت ئالايمايتتى. ئەتىۋارلاپ ئىنىم دەپ ئاغزىدىن چۈشۈرمەيتتى. ئۇنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتىنى قىلىپ، «سىلە... ئۆزلىرى» دەپ سىلىق سۆزلەيتتى، بۈگۈن نېمە بولدىكىنتاڭ! ياكى ھېلىقى تۇل خوتۇننىڭ قىزى سەلىمەكنى ئولۇشكۇن قوناقلىققا تۇتۇۋالغىنىمنى ناۋادا بىرسى كۆرۈپ قالغان بولسا، چېقىشتۇرغانمىدۇ يا؟ ياكى ئۇ پاسكىنا ئۆزى كېلىپ... ياق، ياق، بۇنىڭ كارى چاغلىق. ئىلگىرى ئاكىسى بۈنداق ئىشلارغا كۆزىنىڭ قىرىنمۇ سالمىغان، ئەرز قىلغۇچىلارنىڭ چالمىسىنى سۇغا چىلاشتۇرۇپ قويغان... ياكى قەشقەرگە ئاپىرىپ سېتىپ كېلىشكە ئەۋەتكەن قوتازلار توغرىسىدا ئاكامغا ئەرز قىلغانمىدۇ؟ ياق، ئۇنىڭغا ئۇ ئۇنچىلىك ئاچچىقلانمايدۇ. ئۆتكەن قېتىم ئاشۇ قىرغىزلارنىڭ 20 نەچچە قويىنى كېچىدە ئەكېلىپ قاسساپقا سانقاندا ئاكىسى كۆرۈپ غىڭ قىلمىغان تۇرسا، تۆت قوتازغا نېمە دەيتتى؟ زادى نېمە بولغاندۇ؟ چۈشى بۇزۇلۇپ قالمىسۇن

يەنە. »

— ھېچ ئىش، كەينىلىرىدىن سايىلىرىدەك ئەگىشىپ يۈرۈپ يۈرت سوراشنى ئۆگىنىۋاتىمەن، — دېدى ئابلىز دۇدۇقلاپ.

بەگ ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى:

— ھەي پەمسىز ئىنىم، ئۇ ئىشنى دېمىدىم، ئەنجانباي توغرۇلۇق سوراۋاتىمەن، ئەنجانباي! . . .

— ھە، ئەنجانباي؟

— ھەئە، ئەنجانباي. قارا سىنى، مەن نەچچە يۈرتنىڭ بەگلىرىنىڭ بېگىمەن. سالاي دېسەم قوشۇم، ئالاي دېسەم كۆچۈم بار ئىسمى ـ جىسمىغا لايىق بەگمەن. ھەر ـ ھەر كاتتا يۈرتلارنى ئالىقىنىدا لايدەك مىجىپ تۇتۇپ تۇرالايدىغان ئاشۇنداق سالاپەتلىك بەگلەر مېنىڭ ئالدىمدا چۈجىدەك چۆكۈلداپ، بەزگەكتەك تىترەۋاتقان مۇشۇ زامانىزە، ئاشۇ ئەنجانبايدەك قاپاق نوچىلار مېنى كۆزگە ئىلماي بوينىنى خادىدەك تۇز تۇتۇپ، مەيدىسىنى كېرىپ يۈرۈۋاتسا، كىشىلەرنى يولدىن چىقىرىپ مېنىڭ گېپىمنى ئاڭلىماس قىلىپ قويۇۋاتسا، سەن مېنىڭ ئىنىم تۇرۇپ بۇنىڭ بىلەن كارىڭ بولمايۋاتسا، شۇنىڭغا ئاچچىقىم كېلىۋاتىدۇ.

— مەن. . . مەن. . .

— ھە، بولدى، بولدى، تىلىڭنى تولا چاينap زەردەمنى قاينىتما! ئارتۇقچە گەپ ئېشەككە يۈك. مۇنداق قىل. سەن ئىلاجى قىلىپ ئەنجانبايىنى بىر جېدەلگە تىقىپ قوي، قان تۆكۈلىدىغان، جان چىقىدىغان بولسۇن. ئىشنىڭ پۈتكىنى شۇ! ئۇ چاغدا ئۇنىڭ ئىككى پۇتى بىر ئۆتۈككە تىقىلىدۇ، تۇرمىدە سېسىپ تۇگەيدۇ. ھېچبولمىغاندا بىر نەچچە زامان قۇلىقىمىز تىنچ بولىدۇ. ئابلىز ئۈيان ئويلاپ ـ بۇيان ئويلاپ بىر ھەپتىنى ئۆتكۈزدى. ئاخىر كۆڭلىگە بىر شۇملۇقنى پۈكتى.

بۈگۈنكى بازار تازا قىزىغانىدى. ئادەمنىڭ تولىلىقىدىن ئۈيان ـ بۇيان مېڭىشمۇ تەس ئىدى. ئابلىز تىقما ـ تىقماق

ئادەملەر ئارىسىغا يوغانلا بىر باغدات خورازنى كۆتۈرۈپ كىرىپ كەلدى ـ دە، كانىيى يىرتىلغاندەك ۋارقىرىدى:

— هوي خالايىق، ئاڭلىمىدىم، ئىشتىمىدىم دېمەڭلار، مېنىڭ بۇ خورىزىم نۇرغۇن خورازلارنى پاخشى قىلىپ قاچۇردى، ماختانغانلارنىڭ تاۋۇزنى قولتۇقىدىن چۈشۈرۈۋەتتى. ئاڭلىسام ئەنجانبايىنىڭ ئىنىسى قادىرخانىنىڭ بوز خورىزى بارمىش، شۇ خورىزى بىلەن ماختىنىپ بازارغا پاتماي قاپتۇ. نوچى بولسا، بۇگۈن جامائەت ئوتتۇرىسىدا مېنىڭ خورىزىم بىلەن ئۇنىڭ خورىزى مەيدانغا چۈشسۇن! بۇنىڭدىن قورقسا قىزىل شەلپەر ئىشتان كىيىپ، بازارنى بىر ئايلىنىپ چىقسۇن!

ئۇنىڭ ئەتراپىدا توپلىشىپ تۇرۇشقان بىر نەچچە ساقلاندى تەڭلا چۇرقىراشتى:

— شۇنداق قىلسۇن، شەلپەر ئىشتان كىيسۇن!

— هاھ ـ هاھ... هاھ!...

بۇ گەپ هايال ئۆتمەي قادىرخانىنىڭ قۇلىقىغا يەتتى. ھېلىقى ساقلاندىلار ئۇنى ـ بۇنى دەپ قادىرخانىنى ئېچىتتى ـ دە، ئۇنىڭ ئوغسىنى قاينىتىۋەتتى.

— بولدى، مەيدانغا چۈشتۇم. يېتىپ ئۆلگۈچە ئېتىپ ئۆلگەن ياخشى. لېكىن، قادىرخانىنىڭ توخۇ سوقۇشتۇرۇش نىيىتى بولمىسا خوراز نېمىش قىلسۇن. ئۇ ئاچچىقىدا بىر قويىنى يېتىلىدى ـ دە، توخۇ بازىرى تەرەپكە قاراپ ماڭدى. ئۇ توخۇ بازىرىغا يېقىنلا قالغاندا بىرسى ئۇنىڭ يېڭىدىن تارتتى. ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ قاراپ كۆزلىرىنى چاپاق باسقان ۋېجىك بىر بوۋايغا كۆزى چۈشتى. قادىرخان تۇرۇپلا قېلىپ «نېمە گەپ» دېگەندەك قىلىپ ئۇنىڭغا تىكىلدى.

بوۋاي ئالدىرىماي قولتۇقىدىكى خۇددى چالا يۇڭدالغاندەك بولۇپ قالغان، ئالا ـ پاساق پەيلىرى ئارىسىدىن قىپقىزىل ئەتلىرى كۆرۈنۈپ قالغان كىچىك، كۆرۈمسىز خورازنى ئۇنىڭغا

تەڭلىدى:
— يىگىت، مۇشۇ خورازنى سېلىپ باقسىلا.
قادىرخان بۇ ئۆلۈمجان خورازغا شۇنداق بىر قاراپلا تېرىكتى:
— هوي ئاتا، مېنى مازاق قىلمىغان سىلە قالدىلىمۇ ئەمدى. مۇشۇ هۆپۈپتەك بىر نېمىنى ماڭا تەڭلەپزە، مېنى ئاشۇ خۇمسىنىك ئالدىدا يەرگە قاراتماقچىمۇ سىلە، كۆتۈرسىلە نېرى!
بوۋاي چاپاق كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ ئۇنىڭغا تىكىلدى:
— كىچىك، كۆرۈمسىز كۆرۈۋاتاملا. نادان بولمىسىلا. مالىنىك خۇيىنى ئىگىسى بىلىدۇ، خاتىرجەم بولسىلا. بۇركۈتكە بەرگۈسىز جانۋار، سىلىنى يەرگە قاراتمايدۇ. ئابلىزخان باغدىتنى ئالغان يەردە مەنمۇ بار، سىلىگە سالىمەن دېگەننى ئاڭلاپ، سىلە ئۇچۇن ئەمەس ئەنجانباي ئۇچۇن مۇشۇ خورازنى ئەكەلدىم. قاچان مەيدانغا چۈشىدىكەن دەپ ساقلاپ يۈرگىلى ئۇچ بازار بولۇپ قالدى. سىلە ئەنجانباينىك ئىنىسى بولمىغان بولسىلا تىللاغا ساتمايتتىم. بۇنى ناۋادا يېڭىلسە مۇشۇ توخۇغا يەنە بىر قوي قوشۇپ بېرىمەن، يەڭسە ماڭا ئىككى قوي بېرىلا. ئەنجانباينى دېمىسەم بۇنداق قىلىپمۇ يۈرمەيتتىم.
ئەمدى قادىرخانغا هېچقانداق شەككە ئورۇن قالمىدى، گەپ قىلمايلا قولىدىكى قوينى بوۋايغا بېرىۋەتتى.

X X X

خورازلارنى سوقۇشتۇرۇش ئۇچۇن، ئاختاملىقنىك ئوتتۇرىسىدىكى داڭگال ـ چالمىلىرى يوق كەڭرى بىر ئېتىز تاللاندى. بازاردىن توپلىشىپ چىققان جامائەت قىرنى پاسىل قىلىپ چۆرىدەپ تۇرۇشتى.
خورازلار قۇچاقتا ئىدى. بىر ـ بىرىنى كۆرۈپلا چۆچۈشتى.

خۇددى قارا ياقۇتتەك قاپقارا كۆزلىرى ھېلى چاچراپ چىقىپ كېتىدىغاندەك چەكچىيىشتى، بويۇنلىرى سوزۇلۇپ تىككىدە بولدى. تاجىلىرى شەلپەردەك قىزاردى، ھوقۇقلاپ تېپىرلىدى، تېپىرلاپ - تېپىرلاپ خۇددى بەسلەشكەندە ئىككىلىسى تەڭلا ئۇزۇپ - ئۇزۇپ چىللاشقا باشلىدى. ئۇلارنىڭ ئىگىلىرى بۇرۇتلىرى ئەمدىلا خەت تارتقان كېلىشكەن، تەمبەل يىگىتلەر ئىدى. شۇ تاپتا ئۇلارمۇ تېپىرلاپ تۇرالماي قالدى. كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ بىر - بىرىگە مىختەك قادالدى.

— قېنى قادىر، ئەمىسە گېپىمىز گەپ - ھە؟ — دېدى يوغانلا باغداتنى كۆتۈرۈۋالغان ئابلىز تەئەددىي بىلەن، — قولۇڭدىكى پاختەك ھېلى ئاسمان - تاپان بولغان شەلپەر ئىشتان كىيمەيدىغانسەن؟ نومۇس قىلماي تېخى سارغا يارىمىغان بىر نېمىنى مەيدانغا كۆتۈرۈپ كىرگىنىنى!

— گېپىم گەپ! - دېدى قادىرمۇ بوش كەلمەي قولىدىكى قىزىل خورازنى سىلاپ تۇرۇپ - سېنىڭ ئاۋۇ ھۆپۈپۈڭ پاخشى بولۇپ قالسا، ئەۋرەت لاتاڭنى يۇزۇڭگە يېپىۋالمىغىن جۇمۇ!

— يوغان گەپنى قوي، ھېلى كۆرىمىز نوچىلىقىڭنى! قېنى نېمىنى دو تىكسەن؟

— مەن بىلەن توخۇ سوقۇشتۇرىمەن، دەپ داۋراڭ سالغان سەن، ئۆزۈڭ دە!

— قارا تورپاقنى ئالمەن. داداڭ ساڭا چىچاق توخۇ بېرىشكىمۇ ئۇنمايۋاتسا، تورپاققا چىدامدۇ؟!

— چىدايدۇ، ئەنە ئاۋۇ ئۇجمىگە باغلاپ قويدۇم.

جامائەت گۈرىنىدە قايرىلىپ قادىر كۆرسەتكەن تەرەپكە قاراشتى. دېگەندەك توپتەك سەمرىگەن يوغانلا بىر قارا تورپاق ئالدى پۇتلىرىدا يەر تاتىلاپ توپىنى چاچرىتىپ تۇرۇپ ئۇجمىگە بېشىنى سۇركەۋاتاتتى.

— خوش، ئۆزۈڭچۇ؟ تاغدىن ئوغرىلاپ ئېلىپ كەلگىنىڭ

بارمۇ ياكى داداڭدىن سوراپ بېرەمسەن؟

— ھەم، تېخى، سەنمۇ ئۆزۈڭ دە!

— ئالا ئايغىرىڭنى تىك!

— ئۇخلىماي چۈش كۆرمە! ئۇنداق پاختەكتىن مېڭنى سالساڭمۇ مېنىڭ ئۇ قاراقۇشۇم كۆزىنى مىت قىلمايدۇ. نوچى بولساڭ ئۇتۇۋال. ئايغىر ئەنە ئاۋۇ تامنىڭ قېشىدا.

جامائەت ئۇ كۆرسەتكەن تەرەپكە تەڭلا قاراشتى. دېگەندەك يىراقتىكى سوقما تام قېشىدا بىر ئادەم ئالا ئايغىرنى يېتىلەپ يۈرەتتى. ئايغىر تىنىم تاپماي يەر چاپچىپ توپا توزۇتۇۋاتاتتى، كىچىككىنە قۇلاقلىرىنى دىڭشىدە تۇتۇپ كىشنەپ توختىمايتتى.

— گېپىمىز گەپ ـ ھە؟!

— گەپ، گەپمۇ ئېغىزدىن چىقمدۇ. جانمۇ ئېغىزدىن!

— خوپ!

ئۇلار قوللىرىنى يەرگە پاق ـ پۇق ئۇرۇپ توپىغا سۈركەشتى، ئاندىن بىر ـ بىرىنىڭ قوللىرىنى چىڭ قىسىشتى. بۇ ئۇلارنىڭ ۋەدىلىرىدە تۇرۇش ئۈچۈن قىلغان قەسەملىرى ئىدى.

خوراز لار ئوتتۇرىغا تاشلاندى. دېمىسىمۇ قىزىل خوراز باغداتتىن خېلىلا كىچىك ئىدى. ئۇ باغداتنىڭ قېشىدا خۇددى مىكيانغا ئەگىشىپ يۈرگەن چۈجىگىلا ئوخشايتتى.

خوراز لار خۇددى دانلاۋاتقاندەك بېشىنى تۇمشۇقلىرى يەرگە تەگكۈدەك ئېگىپ بىر ـ بىرىگە ھۇرپەيدى. قاناتلىرىنى پاق ـ پۇق قېقىپ خورزەكلىرىنى خۇددى يەلپۈگۈچتەك ئېچىپ تەككىدە قىلدى ـ دە، غەزەپ بىلەن بىر ـ بىرىگە ئېتىلدى. باغدات ئايلىنىپ بولغۇچە قىزىل خوراز ياندىن كېلىپ ئۇنىڭغا ئىككى ئېتىلىپلا بەدەر قاچتى. جامائەت ئىچىدە غۇلغۇلا باشلاندى.

— قاچتى!

— ياق، بازلاۋاتىدۇ، پەنخودەك قىلىدۇ.

— قاچتى!
— قىزىلنىڭ كارامىتى بارەك.
— باغدات ئېشەكتەك تۇرسا!
— قانچە پۇل تىكسەن؟!
— قارغۇ!....
— كۆزۈڭگە ئىشتان كىيىۋالدىڭما؟
— ئاناڭنى، يان باشماي سۆزلە!
— ھە، ھە، بولدى، بولدى، كىشى ئۇچۇن يېگەن مۇشت، ھونناققا تۇرۇپ قالغان سۆڭەكلىك گۆش!
— خالانىڭ يان ياغىچىمۇ ئۆزى بىلەن بىللە!

قىزىل خوراز قېچىۋەردى، ھېچ توختايدىغاندەك ئەمەس. سوقۇشقۇدەك ئەپتىمۇ يوق، تۇگۈلۈپ قاچقىنى قاچقان. لېكىن، بۇنىڭلىق بىلەن يېڭىلدى دېگىلى بولمايدۇ ـ دە، ۋاك دېسە ھېساب. لېكىن، قاچان ۋاك دەيدۇ؟ بۇنى ھېچ كىشى بىلمەيدۇ. شۇنداق بولسىمۇ جامائەتنىڭ قىزىل خورازدىن كۆڭلى سوۋۇدى، ھامان يېڭىلدۇ دەپ جەزملەشتۇردى. قىزىل خورازنى بوش چاغلىغىلى بولمايدۇ، دەپ بەسلەشكەنلەرمۇ ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ جىمىپ قېلىشتى. پەقەت ھېلىلا بۇ قىزىل خورازنى بىر قويغا تېگىشىپ بەرگەن ھېلىقى بوۋايلا مىدىر ـ مىدىر قىلمىدى، ھېلى كۆرىمىز دېگەندەك خاتىرجەم تۇرۇۋەردى.

شۇ تاپتا قادىر قاتتىق پۇشايمان قىلىۋاتاتتى. بوۋاي ماختاپ بەرسە، ئالدىنىپ بىر قوينى موككىدە ئۇنىڭغا تۇتقۇزۇپ قويغىنى ئۇچۇن ئۆزىنى مىڭنى تىللايتتى. ئاشۇ ئەبگار قېرى ئالدىنى توسۇۋالمىغان بولسا، بۇنىڭدىن ياخشىراق خورازنى بازاردىن ئالاتتى. ئابلىزنىڭ غالىبلارچە ھېلىنى تۇتۇپ ھەجىيىپ كۆز ـ كۆز قىلىپ، ئۆزىنى مەسخىرە قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ تېخىمۇ ئەلەم قىلدى. ئۇنىڭ قادىر بىلەن بۇگۈن توخۇ سوقۇشتۇرىمەن، بۇگۈن مەيدانغا چۇشمىسە قىزىل شەلپەر ئىشتان كىيىپ، بېشىغا

رومال ئارتىپ بازارنى ئايلانسۇن دېگەن گېپى زەردىسىنى قاينىتمىغان بولسا، مۇشۇنداق ھۆپۈپكە ئوخشايدىغان كىچىك خورازنى كۆتۈرۈپ مەيدانغا كىرمەيتتى. ھەي، بوۋاينىڭ داڭلاپ بېرىشىگە ئالدىنىپ ئىشىنىپ كەتتى ـ دە! قېرىشقاندەك ماۋۇ سەت خورازنىڭ! كەكلىكتەك يورغىلاپ قاچقىنىنى! ھەي نەسچىلىك، خەپ بوۋاي! . . .

— ۋوي، دېگەندەك قىزىل خوراز راست پەنخوكەن، ئۇ قېچىۋېتىپ باغداتقا تۈيۈقسىزلا ئېتىلىپ پەشۋا قويدى. يەنە قاچتى، يەنە پەشۋا قويدى. ئاخىر باغدات ھېرىپ توختىدى. لېكىن، دەل شۇ چاغدا قىزىل خوراز ئارقىسىغا يېنىپ بىرلا پەشۋا قويغاندى، ئويلىمىغان يەردە باغداتنىڭ چاڭگىلىغا چۈشۈپ قالدى. باغدات ئۇنى باسماقداپ چوقۇيتتى، چوقۇپ چىشلەپ سىلكىيتتى. قىزىل خورازنىڭ تاجىسى، بوينى قىپقىزىل قانغا بويالدى، لېكىن، ۋاك دېمىدى.

جاماڭەت «ھە، مانا، مانا قىزىلى بولالمىدى، پاخشى بولىدىغان بولدى، قارا تورپاق قولدىن كەتتى» دەپ تۇرۇشقاندا قىزىل خوراز بىرلا سىلكىنىپ باغداتنىڭ چاڭگىلىدىن بوشاندى ـ دە، بەدەر قاچتى. لېكىن، باغداتنىڭ قوغلىغۇدەك مادارى قالمىغاندى. ئۇ تۇمشۇقىنى سوزۇپ دەلدۇگۇنۇپ تۇرۇپ قالدى. دەل شۇ چاغدا قىزىل خوراز ياندىن كېلىپلا ئېتىلدى ـ دە، باغداتنىڭ توم تاجىسىنى بىر نەچچىنى چوقۇپلا قاچتى. باغدات قوغلىيالمىدى، قىزىل خوراز يەنە ئارقىسىغا ياندى. شىددەت بىلەن ئېتىلىپ باغداتنى چوقۇلاۋەردى، ئۇياندىن كېلىپ ئېتىلىپ، بۇياندىن كېلىپ ئېتىلىپ چوقۇپ باغداتنى ھالسىراتتى. شۇنداقتىمۇ باغدات يەنە بوش كەلمىدى، تۇمشۇقىنى سوزۇپ چوقۇپمۇ باقتى. لېكىن، كار قىلمىدى. قىزىل خوراز بىر سەكرەپلا باغداتنىڭ ئوستىگە چىقىۋېلىپ ئۇنىڭ توم تاجىسىنى چىشلەپ، سىلكىشلەۋەردى، ئاخىر باغدات بولالمىدى،

تۇمشۇقىنى يەرگە تىرەپ بىر نەچچە قېتىم «ۋاك ـ ۋاك» دەۋەتتى.

— ۋاھھا! باغدات ۋاك دېدى. پاخشى بولدى، — جامائەت چۇرقىرىشىپ كېتىشتى.

— دېمىدىمما، ئەنە شۇ قىزىل خوراز يېگىدۇ، دەپ.

باغداتنىڭ ۋاك دېيىشى بىلەن تەڭ ئۆزىنىڭ خورىزىنىڭ پاخشى بولغانلىقىدىن قانتىق ئىزا تارتقان ئابلىز بېرىپلا قىزىل خورازنى تېپىۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن جېدەل باشلاندى.

— ھوي چىدىماس، خورىزىمنى نېمىشقا تېپىسەن؟!

— كىم تەپتى؟! ئۆزى پاخشى بولۇپ ۋاك دەيدىغۇ!

— ھەي قارا يۈز، نومۇسسىز ئەبلەخ، شۇنچە كۆپ جامائەت كۆرۈپ تۇرۇۋاتسا، قارا يۈزلۈك قىلىپ يەنە يالغان سۆزلەۋاتىسىنا!

— جۆيلۈمە كىم چىدىماس؟ ئاشۇ پاختەكتىن مۇشۇ قارا قۇش يېگىلەمدۇ؟ سېنىڭ ئۇنداق ئوسۇرۇق گېپىڭگە كىم ئىشىنىدۇ؟!

— ئەنە يېگىلىدىغۇ؟ ۋاك دېدىدىغۇ؟

— سېنىڭ ۋاك دېدى.

— سەن تەپسەڭ ۋاك دېمەمتى ھايۋان!

— كىم تەپتى؟!

قادىر ئەمدى ئۆزىنى تۇتۇپ ئالالمىدى، غەزەپ ئاچچىقى كەلدى.

— ماڭە نېرى، ئايغىر مېنىڭ! — ئۇ جامائەت ئوتتۇرىسىدىن ئات تەرەپكە ماڭدى.

— ئايغىردا ھەققىڭ يوق، ھوي بۇلاڭچى!

ئابلىز بىرلا ئېسىلىپ قادىرنىڭ ئاق كۆينىكىنىڭ ياقىسىنى ۋىرتتىدە يىرتىۋەتتى. قادىر غەزەپ بىلەن بىر مۇشت ئاتتى. ئابلىزنىڭ بۇرنىدىن ئوقتەك قان كەتتى، بىردەمدىلا ئۇنىڭ

كىيىملىرىنىڭ ئالدى قانغا بويالدى.

ئابلىزنىڭ مەقسىتى توخۇ سوقۇشتۇرۇشنى باھانە قىلىپ جېدەل چىقىرىش ئىدى. شۇڭا، ئۇ ئاغىنىلىرى بىلەن مۇنداق كېلىشكەنىدى: ئابلىز قادىرنى يېڭىدۇ (بۇ شەك - شۇبھىسىز). ئاندىن ئۇنىڭ يېغىرىغا تېگىدىغان سەت گەپلەرنى قىلىدۇ (بۇنى يادلاپمۇ بولدى)، زەردىسىنى قاينىتىپ قول سېلىشقا زورلايدۇ. ئۇ قول سالىدىغان چاغدا جامائەت ئىچىدە يوشۇرۇنۇپ تۇرغان ئاغىنىلىرى ئېتىلىپ چىقىپ ئۇنى راسا دۇمبالايدۇ. بىرسى ئالدىن بېرىپ مۇشۇ ئىشنىڭ ئۈستىگە دەل ئۇلگۇرتۇپ ئەنجانباينى گوللاپ ئېلىپ كېلىدۇ.

— قالدىسىغا ئۆزۈم ئىگە دېدى، — ئۇ مەيدىسىگە مۇشتلاپ سىلەرنىڭ كارىڭلار بولمىسۇن.

قالدىسى ئاسان، ئەنجانباي قادىرنى ئاجرىتىۋاتقاندا پەملەپ تۇرۇپ ئۇنىڭ ئۆتۈكىنىڭ قونچىدىكى پىچىقىنى سۇغۇرۇپ ئالىدۇ - دە، كىشىلەرگە سەزدۈرمەيلا ئۆزىنىڭ ئاغىنىلىرىنىڭ بىرسىنىڭ ئۆلىدىغان يېرىگە تىقىۋېتىدۇ. پىچاق ئەنجانباينىڭ بولغانلىقتىن، ھەممە ئادەم ئەنجانباي پىچاق ساپتۇ، دەپ بىلىدۇ. ئەنجانباي تۇرمىدە سېسىپ تۇگەيدۇ.

ئەپسۇس، ئىش تەتۇر كەلدى، تەقدىر ئۇنى ئالدىدى. ئىشنى بۇزغان ئاشۇ داڭدار باغدات، ئىسىت! بىر ئاتقا تېگىشىپ كەلگىنى تېخى! جامائەتنىڭ ئالدىدا قادىرنىڭ قولىدا يېڭىلدى؟ ئاغزى - بۇرنى قان بولدى، رەسۋا بولدى. ئابلىز ئەلەمگە چىدىماي يىغلىۋەتتى.

جېدەل چىقىپتۇ، بېگىمنىڭ ئىنىسى بىلەن ئەنجانباينىڭ ئىنىسى ئۇرۇشۇپ قاپتۇ، دېگەن خەۋەر بىردەمدىلا پۇر كەتتى. جامائەت «ئاقىۋىتى قانداق بولار؟» دەپ شىپ توخۇ سوقۇشتۇرۇش مەيدانىغا چېپىشتى. دېگەندەك ئابلىزنىڭ خەسە كۆينىكى يىرتىلغان، ئاغزى، بۇرنى قان ئىدى. ئۇ كالىدەك

هۆركىرەپ يىغلاۋاتاتتى. قىستا ـ قىستاڭچىلىقتا كىشىلەر بويۇنلىرىنى سوزۇشۇپ ئۇلارغا قارايتتى. قادىر مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىدا قاپىقىنى تۇرۇپ زوڭلا ئولتۇراتتى.

— پوش، پوش، بېگىم كەلدى، يولنى بىكارلاڭلار!

— هاي كۆكەمىلەر، نېرى تۇرۇش! قامچا يەيسەن! يولنى بوشات!

ئوخشاشلا تالالىق شايى شاپاق دوپپا، ئاق كۆينەك كىيگەن ئىككى دورغا مىخلىق چوماقلارنى كۆتۈرۈشكەن هالدا تۇمشۇقى ئۇچلۇق كەشلىرىنى كالاپلىتىپ مېڭىپ، كىشىلەرنى ئۇيان ـ بۇيان ئىتتىرگىلى تۇردى. جامائەت چۆچۈدى، ئالاقزادە بولۇشۇپ يانغا قىستىشىپ ئارىلىقنى بوشاتتى، تارغىنا يول ئېچىلدى. بەگ هەيۋە بىلەن كىرىپ كەلدى. سىم قامچىسىنى كەينىگە تۇتۇپ، قورسىقىنى پومپايتىپ غادايغىنىچە ئەتراپىغا كۆزلىرىنى پال ـ پۇل پارقىرىتىپ قاراپ قويۇپ، كېلىپ ئىنىسىنىڭ ئالدىدا توختىدى. ئۇنىڭ باش ـ ئايىغىغا تازا قارىۋېتىپ ئاغزىنى پۈرۈشتۈردى ـ دە، قادىرغا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ هومايدى. ئاندىن يەنە ئىنىسىگە تىكىلدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ تازا ئاچچىقى كەلگەندى، دورداي كالپۇكلىرى لىك ـ لىك لىكىلدايتتى، قامچا تۇتقان قوللىرى لاغىلداپ تىترەيتتى.

— نېمە بولدۇڭ؟ سۆزلە!

ئابلىز «ماۋۇ قەلەندەر مېنى ئۇرۇۋاتىدۇ» دەپلا پاڭكىدە يىغلىۋەتتى.

— نېمىشقا ئۇرىدىكەن؟ بىر نېمىسىنى ئېلىۋالغانمىدىڭ ئۇ ئۇششۇق كۆكەمىلەرنىڭ؟ دېدەك ئەمگەن ئۇ غالچىلار ئەمدىزە مېنىڭ ئىنىمگە قول سالغۇدەك بوپتىمۇ؟ ۋۇي قادىق! سەن نېمانچە يوغىناپ كەتتىڭ، يۈز ـ خاتىر يوقمۇ؟ هۇ ئۆزىنى بىلمىگەن تىگى پەس!

غەزىپىنى باسالماي لېۋىنى چىشلەپ تۇرغان قادىرنىڭ ئەمدى

چىدىغۇچىلىكى قالمىدى:

— بېگىم، جامائەتتىن سورىسىلا، گۇناھ زادى كىمدە، بىلىپ تۇرۇپ نېمە دېمەملا؟ نېمانچە ئاغزىلىرىنىسى بۇزۇلا؟ بۇ چىدىماس خورازغا سوقۇشتۇرمەن دېگۈچە، تۇخۇمچىلىق قىلسا بولمامدۇ؟

جامائەت ئاغزىلىرىنى تۇتۇشۇپ پىخ - پىچ كۈلۈشۈپ كەتتى.

— گەپتە تازا بابلىدى. چىدىماسلىق قىلغۇچە خوتۇن كىشىدەك توقۇمچىلىق قىلسا بولمامدۇ؟

— بوش كەلمە، ئىتقا كالتەك كېرەك. ئېشەككە سانجىغاق!

پىخ - پىخ كۈلكە بىردىنلا پاراق - پۇرۇق كۈلكىگە ئايلىنىپ مەيدانىنى بىر ئالدى:

— ھاھ - ھاھ! ھاھ - ھاھ!...

— .....

بۇ ۋاراڭ - چۇرۇڭ يېراقتىكىلەرنىمۇ ئۆزىگە تارتتى. ئۇلار پالاقشىپ كېلىپ توپقا قوشۇلدى، قىستا - قىستاڭچىلىق ئەۋجىگە چىقتى. يۇرت ئاقساقاللىرى، يۇز بېشىلەرمۇ پەيدا بولدى. توپ ئىچىدىن بىرسى «ئاپلا، ئەنجانباي ئاكاممۇ كەپتۇ ئەمەسمۇ. بەگ بەك كۆرەڭلەپ كەتمىسە بولاتتى، چاتاق بولىدىغان بولدى. بەگ يوغانلىق قىلغىنىغا بۇرنى - قۇلىقىغچە توپىدىغان بولدى» دېدى. جامائەت ئەنسىزلىك بىلەن ئۇيان - بۇيان قارىدى. دېگەندەك ئەنجانباي كەينىدىرەك تۇراتتى، ئۇنىڭ گەۋدىلىك بەستى كىشىلەردىن بىر غېرىچ ئېگىز كۆرۈنەتتى. ئۇ تەمكىن ئىدى. خۇددى تاماشا كۆرۈۋاتقاندەك بەخىرامان تۇراتتى. كىمدۇر بىرى ئەنجانبايىنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى. ئەنجانباي مىيقىدا كۈلۈپ قويدى. ئۇنىڭ بېشى سەل دوقراق ئىدى. ئالدىغىراق كىيگەن بادام دوپپىسى، ئاق چوتا كۆينىكى ئۇنىڭ بەستىلىك قامىتىگە خوپ ياراشقانىدى.

قادىرنىڭ «تۇخۇمچىلىق قىلسا بولمامدۇ» دېگەن تەنىسى بەگكە خېلى ئەلەم قىلدى بولغاي، ئۆزىنى باسالماي ئىرغاڭلاپ قالدى.

— هوي ۋەتەنسىز، ماكانسىز لالما! نېمەڭگە ئىشىنىپ شۇنچە يوغانلىق قىلىسەن ـ هە؟ ـ بەگ قامچىسىنى كۆتۈردى. قادىرمۇ بوش كەلمىدى كاپىلا ئېسىلىپ قامچىنى تۇتۇۋالدى. ئۆزىنى تۇتۇپ ئالالماي ئاغزىنى قويۇپ بەردى:

— ئاۋۇ قانجۇقۇڭغا گەپ قىلمامسەن! بەگ بولساڭ ئۆزۈڭگە بەگ! مېنىڭ ساڭا قەرزىم يوق ياكى ئالۋاڭنى ئۆكسىتىپ قويدۇممۇ؟! سۈرۈشتۈرۈپ گۇناھ كىمدە بىلىپ بولۇپ ئاندىن گېپىڭ بولسا قىلمامسەن؟!

دورغىلار ھېلى ئادەم يېيدىغاندەك ئەلپاز بىلەن قادىرغا دېۋەيلەپ كەلدى. لېكىن، ئۇلارنىڭ كۆزلىرى ئەنجانبايغا چۈشۈپ قېلىپ، چوماقلىرىنى ئاستا چۈشۈرۈشتى.

جامائەتنىڭ كۆزى ئەنجانبايدا ئىدى. ئۇلار ئىچىدە ئاستا پىچىرلايتتى: «ئاپلا، يامان بولدى. بەگ دېمەيدىغان گەپنى ئاغزىدىن چىقىرىپ سۇ سالدى» دېمىسىمۇ، ئەنجانباي «ماكانسىز»، «ۋەتەنسىز» دېگەن ھاقارەتنى ھەرگىز كۆتۈرمەيتتى. كەچۈرمەيتتى، بۇنداق ھاقارەتنى ئاڭلىغاندا كۆزىگە ھېچ نەرسە كۆرۈنمەيتتى. ھەر قانداق بالا تېرىشتىن يانمايتتى. بۇنداق چاغلاردا ھەر قانداق قارا كۈچ ئۇنى توسۇپ قالالمايتتى. غەزىپى تاشقانلىقتىن «مېنىڭ يېرىگە پىچاق تىقسىمۇ قان چىقمايتتى»، لېكىن شۇ تاپتا ئۇ تەمكىن تۇرغاندەك قىلاتتى، مىدىرلىمىدى، جايىدا تۇرىۋەردى. شۇنداقتىمۇ ئۇنىڭ سارغۇچ بۇرۇتلىرى تىترەپ لىكىلداپ، كۆزلىرى چەكچىيىپ قىزىرىپ كەتكەنىدى.

بەگ غەزەپ بىلەن قامچىسىنى سىلكىشلەپ قادىرنىڭ قولىدىن تارتىۋالدى ـ دە، ئۇنى ئۇرۇش ئۈچۈن يەنە كۆتۈردى.

— هوي ئەبگا قەلەندەر، ئېيتە! سەن كىم، مەن كىم؟!

يېنىدىكى ئىككى دورغىمۇ بەگنىڭ ھەيۋىسىدىن قورقۇپ چوماقلىرىنى كۆتۈرۈپ دېۋىلەپ كەلدى. بەگ قامچىسىنى قادىرنىڭ كۆزىگە شىلتىپ تېخىمۇ ئەدەپ كەتتى.

— سەنلەر دېگەن دېدەك ئەمگەن، قەلەندەرلەر، ۋەتەنسىز، ماكانسىز لالىلار. مېنىڭ ئالىقىنىمدىكى بىر مىجىسىلا تۇگەيدىغان قۇرتلار. تېگى پەسلەر!... بىز دېگەن بارغۇ، ئوبدان بىلىپ قويۇش! ئەجدادلىرىمىزدىن تارتىپ يۈرت سوراپ كەلگەن بەگلەرنىڭ بېگى بولىمىز!!

جامائەت ئارىسىدا غۇلغۇلا باشلاندى:

— ئاپلا يامان بولدى. بەگ بەك ھەددىدىن ئېشىپ كەتتى، دېمەيدىغان گەپنى ئەزۋەيلەپ تىلىنى چاينىۋەردى. ئەمدى بالا تېرىلىدىغان بولدى.

«ۋەتەنسىز»! «ماكانسىز»!، «قەلەندەر»!!

ئۇنىڭ بۇ سۆدا ئېرىمەيدىغان، ئوتتىا كۆيمەيدىغان، پېشانىسىگە بېسىلغان تامغىدەك ئۇنىڭدىن نېرى بولمايدىغان بۇ ھاقارەتلىك نامنى ئاڭلىغانداجان - جېنىدىن ئۆتۈپ، يۈرىكى ئۆرتىنەتتى، ئېچىشاتتى. بۇنداق ھاقارەت مانا مۇشۇ بىر نەچچە مىنۇت ئىچىدىلا بەگنىڭ شۇم ئېغىزىدىن بىر نەچچە قېتىم چىقتى. شۇنداق بولسىمۇ ئەنجانباي بۇ خورلۇققا چىداپ، لېۋىنى چىشلەپ تۇرۇۋەردى. بەگ ھېلى سەۋر قىلار، مانا بولدى قىلا، يۈرت چوڭلىرى توسۇۋالار دەپ شۇنداق كۈتسىمۇ «ھاي» دېگىلى ھېچ كىشى چىقمىدى. ئاخىر ئەنجانباي «بەگ گېپىمنى يەپ يۇمشاپ قالسا ئەجەب ئەمەس. قادىر ئۇچۇن مەن ناماقۇل بولسام توختاپ قالار» دەپ ئويلاپ مەيدانغا قاراپ ماڭدى.

— بېگىم، توختىسىلا، - ئەنجانباي شۇنداق دەپلا جامائەتنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئۆتۈپ بەگنىڭ ئالدىدا توختىدى. قول باغلاپ بېشىنى ئەگدى، - بېگىم، بۇ ئىككى نادان ئۇچۇن مەن

ناماقۇل بولاي، يۇرت جامائەت نەسىھەت قىلايلى، سىلىگە، ئابلىزخانغا چاي قويايلى، گۈناھىدىن ئۆتسىلە، ئاندىن ئىنىسىگە قاراپ ۋارقىرىدى، — قادىق! سەن نېمانچە گەپ ئاڭلىماس بولۇپ كەتتىڭ - ھە! نېمىشقا بېگىم بىلەن تاكاللىشىسەن؟ ئۇ شۇنداق دەپلا قادىرنىڭ يۈزىگە چاڭ - چۇڭ ئىككى تەستەك سالدى، — ھۇ، ئەقىلسىز ھايۋان!

بەگ تېخىمۇ كۆرەڭلىدى:

— يۇندا ئىچىپ چوڭ بولغان ئادەمدە ئەقىل نېمە قىلسۇن؟!

بەگنىڭ بۇ سېسىق گېپىنى بىلەن ئەنجانباي تۇرۇپلا قالدىيۇ، يەنە ئۆزىنى بېسىۋالدى:

— بېگىم، خاپا بولمىسىلا. ، بۇ ھايۋاننى مەن ئادەم قىلاي. لېكىن، بەگ ئەنجانباينىڭ يالۇرۇشلىرىنى پىسەنتىگە ئالمىدى، «ھىم» دەپ ئەنجانبايغا تەتۇر قاراپ قويۇپ توۋلىدى:

— ھىم، ئەنجانباي، قادىر دېسە، ھەددىدىن ئېشىپ يۇرتقا پېتىشمايسەن. ھېچ كىشىنى كۆزۈڭگە ئىلىشمايسەن! قېنى مۇشۇ جامائەت ئالدىدا دەپ بېقىشە! سەنلەر كىم، مەن كىم؟! ھۇ خۇدىنى بىلمىگەن قەلەندەر، ماكانسىزلار!

قەلەندەر! ۋەتەنسىز!! ماكانسىز!!!...

ئەنجانباينىڭ قولىقى ۋاڭلداپ، كاللىسى زىڭىلداپ، يۈرىكى ئېچىشىپ كەتتى، كۆز ئالدى قاراڭغۇلاشتى. بەگنىڭ دورداي كالپۇكلۇك بىر ئاغزى مىڭ بولۇپ ھاقارەتلەپ ماكىلدايتتى:

قەلەندەر! ۋەتەنسىز!! ماكانسىز!!!...

— شۇنداق، — دېدى ئەنجانباي ئۆزىنى ئاران توختىتىپ، بەگكە غەزەپ بىلەن قاراپ، - سەن بەگ، بىز پۇقرا، بۇنىڭدىن تانمايمىز. سەندەك زالىمنىڭ زۇلمىدىن ئاتا - ئانام يۇرتتىن كېتىشكە مەجبۇر بوپتىكەن، بۇنىڭدىنمۇ تانمايمىز.

قەلەندەرچىلىك قىلسىمۇ، ئوغرىلىق قىلماپتىكەن، بۇنىڭدىن سەنمۇ تانالمايسەن! سەن بىلەن تەڭ چوڭ بولدۇم، سېنىمۇ ئوبدان بىلىمەن، جامائەتمۇ سېنى خوپ ئوبدان بىلىدۇ. رېھىم پوقاقنىڭ ئوغلىغۇسەن!! رېھىم ئوغرى دېسە كىم بىلمەيدۇ. بۇنىڭدىن تانالمايدىغانسەن! ياكى ئاسماندىن چۈشكەن پەرىشتەمىدىڭ يا؟! — ئەنجانباينىڭ بارغانسېرى غەزىپى تاشماقتا ئىدى، — ھېچقىسى يوق، مەن ناماقۇل بولاي» دەپ بوينۇمنى ئېگىپ تۇرسام قورقتىي دەپ ئويلىدىڭمۇ؟! نىمانچە كۆرەڭلەيسەن! ئەمدى قىلە گېپىڭنى! سەندەك لەغمەن تاقتاقلار بىلەن سۆزلەشكۈچىلىكىم بار! ھۇ خوتۇنغا ئوسما توشۇيدىغان شوۋچى! شۇنى ئوبدان بىلىپ قوي: مېنىڭ ۋەتىنىم — ماكانىم ئاتا ـ ئانام، ئەجدادلىرىمنىڭ كىندىك قېنى تۆكۈلگەن مۇشۇ ئوپال. مۇشۇ ئوپال ئۈچۈن جان بېرىمەن، مۇشۇ ئوپال ئۈچۈن جان ئالىمەن، قېنى ئېيتە، مەن راست ۋەتەنسىز ئىكەنمەنمۇ، ماكانسىز ئىكەنمەنمۇ؟! سۆزلە ئەي مۇناپىق! مۇشۇ جامائەت ئالدىدا سۆزلە!

ئەنجانباي غەزەپ بىلەن ئۆتۈكىنىڭ قونچىدىن خەنجىرىنى سۇغاردى ـ دە، بەگنىڭ يۈرىكىگە تەڭلىدى. جامائەت قورقىنىدا چۇرقىرىشىپ كەتتى. بەگ قورقىنىدىن سارغىيىپ تاتىرىپ، خۇددى يىگىلەپ قالغان خەمەكتەكلا تۈگۈلۈپ قالدى. لاغ ـ لاغ تېتىرەپ زۇۋانىي تۈتۈلۈپ قالدى. دەل شۇ چاغدا يۇرت ئاقساقاللىرى، يۇز بېشىلەر ئوتتۇرىغا چۈشۈپ نەسىھەت قىلىشتى:

— ئەنجانباي، بېگىم ئىككىلىرى بىللە ئويناپ، بىللە چوڭ بولغان، يۇرتىمىزنىڭ بالىلىرى ھەم چوڭلىرى، خاپا بولۇشمىسلا، پەيللىرىدىن يېنىشسىلا، بىز ناماقۇل بولايلى.

بۇ گەپلەر جامائەتنىڭ ئوغىسىنى قاينىتتى.

— قەلەندەر، ۋەتەنسىز، ماكانسىز، غالچا، دېدەك، يۇندا

ئىچكەن دەپ شۇنچە سەت ھاقارەت قىلسا ھېچ كىشى غىك ـ پىك قىلمايدۇ، ئەمدىزە ئۇنىڭ سورىقىنى قىلغاندا ئارىغا كىرەمدىكەن؟! شەرمەندىلەر!

— بۇنداق ھاقارەتكە كىم چىدايدۇ؟! كۆتۈرسۇن كەشىنى!!

ئەسلىدە ئەنجانباي بۇگۈن توخۇ سوقۇشتۇرۇشنى كۆرمەكچى ئەمەس ئىدى، زۆرۈر بىر ئىش بىلەن ئىنىسى قادىرنى تاشمىلىققا ئەۋەتمەكچىدى. ئىزدەپ ـ سوراپ تاپالمىدى. ئاخىر بىرەيلەن «قادىرخان زۆرۈر ئىش چىقىپ قالدى. ئاكام توخۇ سوقۇشتۇرۇدىغان يەرگە لىپىدە بىر كېلىپ كەتسۇن» دەيدۇ دېدى. كىم بىلسۇن جېدەلنىڭ نەق ئوستىگە كېلىپ قالمىدىغانلىقىنى كېتەي دېسىمۇ پۇتى ئۆزىگە بويسۇنمىدى، مىخلاپ قويغاندەك تۇرۇپلا قالدى. ئۇنىڭ ئوستىگە ھەممە ئادەم ئۇنى كۆرۈپ قالدى. شۇ تاپتا ئەنجانبايىنىڭ كۆزىگە ھېچنېمە كۆرۈنمەيتتى، قۇلىقىغا گەپمۇ كىرمەيتتى. كاللىسىدا پەقەت ھېلىقى گەپلەرلا جاراڭلايتتى:

قەلەندەر! ۋەتەنسىز!! ماكانسىز!!!...

ئەمدى ئۇ ئۆزىنى پەقەتلا تۇتۇپ قالالمىدى. سول قولىدا بەگنىڭ ياقىسىنى تۇتۇپ، ئوڭ قولىدىكى خەنجەرنى ئېگىز كۆتۈردى:

— ئېيت مۇناپىق! مېنىڭ يۈرتۇم بارمۇ، يوق؟ ئېيتە!! بەگ تامدەك تاتىرىپلا قالغاندى، لاغ ـ لاغ تىترەيتتى. يارەەم سورىغاندەك ئەتراپىغا قارايتتى:

— خالايىق، گۇۋاھ بولۇڭلار! مېنى... مەن....

شۇ ئەسنادا ئىككى قېرى يۈز بېشى ياشلىرىنى تۆكۈپ ئەنجانبايىنىڭ پىچاق تۇتقان قولىنى تۇتۇۋالدى:

— جېنىم بالام سەۋر قىلسىلا، بىر قوشۇق قېنىدىن كەچسىلە.

بۇ پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن بەگ بەدەر قاچتى.

ئەنجانباي بۇ ئىككى قېرىنىڭ قولىدىن بوشىنىپ خۇددى ئىتنى قوغلىغاندەك بەگنى سۇرۇپ توپتىن چىقتى. قاسساپ بازىرىغا كەلگەندە ئۇنىڭغا يېتىشىۋالدى... گەدەندىن تۇتۇپ يەرگە ئاتتى:

— ئېيتە، كىم ماكانسىز؟!!

— بىر قوشۇق قېنىمنى تىلەيمەن.

ئەنجانباينىڭ شۇ تاپتىكى ئاچچىقىدا ئۇنداق گەپلەر قۇلىقىغا كىرەمدىغان، خەنجىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ كاناينى چەنلەپ شۇنداق ئۇرۇشىغا كۆچلۈك بىر قول كاپلا ئۇنىڭ قولىنى تۇتۇۋالدى. ئۇ يۇز بېشى ھاشىم ئىدى. ئەنجانباي ئۇنى ئىتتىرىۋېتىپ بولغۇچە بەگ يەنە بەدەر قاچتى. ئەنجانباي قوغلىدى، قوغلاپ قازىخانىنىڭ ئالدىغا بارغاندا ئۇنىڭغا يېتىشىۋالدى. تۇتاي دېگەندە ئۇ قازىخانىنىڭ ئىچىگە ئۆزىنى ئاتتى. قازى ئىشىكنى توسۇۋېلىپ يىغلاپ يالۋۇرۇپ تۇرۇۋالدى:

— جېنىم بالام، ئۇنىڭ بىر قوشۇق قېنىدىن كەچكىن. ھەر قانداق دەردىڭ بولسا مەن ئېلىپ بېرەي.

ئەنجانباي ئۆزىنى كاچاتلاپ:

— جېنىم ئاتا، توسمىسىلا، جېنىمنى تىكتىم، — دەپ ئۆزىمۇ ھۆكۈرەپ يىغلاپ سالدى.

— بالام، ئۆمرۈڭگە دۇئا قىلاي. ھەر ئىش بولسا شەرىئەت بويىچە سورايلى، تەخىر قىل بالام، — قازىنىڭ كۆزلىرى قىزىرىپ ياشلىرى يامغۇردەك تۆكەلدى.

ئەنجانباي ھېچنېمىدىن قورقمايتتى. لېكىن، ئانىسىنىڭ، بوۋاي ـ مومايلارنىڭ، بالىلارنىڭ كۆز يېشىدىن بەك قورقاتتى، ئىچى ئاغرىپ پۈت، قولىدا جان قالمايتتى. ئاپئاق ساقاللىق قازىنىڭ تارىلاپ ئېقىۋاتقان يېشى ئۇنى بوشاشتۇرۇپ لەسسىدە قىلىپ قويدى. قازى قورقۇپ كەتكەنلىكىدىن يىغلىدىمۇ ياكى

بەگكە ئىچى ئاغرىپ يىغلىدىمۇ ۋە ياكى ئۆزىگە يالۋۇرۇپ يۈرىكى ئېرىپ كەتكەنلىكىدىن يىغلىدىمۇ؟ بۇنى ئەنجانباي بىلەلمىدى. ئىش قىلىپ قازىنىڭ يېشى ئۇنى توختاشقا مەجبۇر قىلدى. لېكىن، ئاچچىقىنى باسالماي قولىدىكى خەنجەرنى غەزەپ بىلەن ئاتقانىدى، ئوقيا ئوقىدەك ۋاششىدە بېرىپ قازىخانا ئالدىدىكى قاپاق تېرەككە تىككىدە قادالدى. ئۆزىمۇ زوڭ ئولتۇرۇپ دەرد - ئەلەمگە چىدىماي ھۆكۈرەپ يىغلاپ سالدى. ئۇلارغا ئەگىشىپ يۇگۇرۇپ كېلىشكەن جامائەت بىر تەرەپتىن.

— غوجامىنىڭ غوجىسى بار، چامغۇرنىڭ ئورىسى! جىم تۇرسا بوزەك قىلىدۇ، ئەدىپىنى بەرسە موزايدەك قۇيرۇقىنى خادا قىلىپ قاچىدۇ. خوپ بولدى، ئوبدان ئەدىپىنى يېدى. قىنىغا پاتماي قالغانتى، — دەپ بەگنى قارغىسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئەنجانبايغا ئىچى ئاغرىپ ئۇنىڭغا تەسەللى بەردى:

— خاپا بولمىسلا. ئۆزلىرىنى بېسىۋالسىلا. ئىنتىقام ئالىدىغان پۇرسەتمۇ كېلە. . . .

مۇشۇ پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن بەگ قازىخانىنىڭ ئارقا ئىشىكىدىن چىقىپ قازىنىڭ ئېتىغا مىندى - دە، شەنگەن يامۇلىغا قاراپ يول ئالدى.

X X X

شۇ ئاخشىملا ئوپالنىڭ يۇرت چوڭلىرى ئىلى قازىنىڭ ئۆيىگە جەم بولۇشتى. مەسلىھەتلىشىپ ئەرز يېزىپ شەھەر يامۇلىغا يوللاشتى.

شەھەر يامۇلىغا ئەرز

تەبەيىمىزدىن ئەنجانباي باقىنىڭ ھۆكۈمەتنىڭ ئەمىر -

پەرمانلىرىغا، شەرئەتكە خىلاپ قىلمىشلىرى ھەددى - ھېسابسىز، جىنايىتى چېكىدىن ئاشتى.

بىرىنچىدىن، تەبىئىتى لۇكچەك. داۋاملىق ئادەم ئۇرىدۇ. ئۆتكەن قېتىم 12 ئادەمنى ئۇرۇپ يېقىتىپ ئېغىر زەخمىلەندۇردى، ئۇلارنىڭ ھاياتى ھېلىمۇ خەۋپ ئىچىدە ياتىدۇ. ئەگەر قەبىھلىكى شۇدۇركى، بۇ جەھەلنى نەسىھەت قىلىپ توسۇشقا بارغان مۆتىۋەر قازىمىزغا قول تەگكۈزۈپ قاتتىق ئۇردى، ھۆرمەتلىك قازىمىز ھازىر ئادەم تونۇيالمايدۇ، بىھوش ياتىدۇ. بۇ قېتىم بىر نەچچە يۈرتنىڭ بېگى مەتىمىن بەگنى ئۆلتۈرۈش ئۇچۇن پىچاق كۆتۈرۈپ بېرىپ قوغلىدى، ھازىرغىچە بېگىم يۈرتقا كېلەلمىدى، يۈرت باشقۇرۇشسىز قالدى. ئۇنىڭمۇ ئالدىدا كۆڭۈرۈكنى نېمىشقا ياسىمىدىڭ دەپ ئادەم ئۇرامسەن؟ كۆڭۈرۈككە يېقىن يەردە ئۆي بولۇش گۇناھمىكەن؟ دەپ ھۆكۈمەتنىڭ ئۇچ ئەسكىرىنى ئۇرۇپ باغلاپ قويغان.

ئىككىنچىدىن، تۇغما ئوغرى. تاغدىن مال ئوغرىلاپ بازاردا ساتىدۇ، يۈرتتىن ئوغرىلاپ تاغدا ساتىدۇ. يۈرتىمىزدىن ياقۇپ باينىڭ بىر كالىسى، ئۇچ قويىنى ئوغرىلاپ نەق تۇتۇلدى. ھېچقانداق تاپاۋىتى يوق. لېكىن، پۇلنى سۇدەك خەجلەيدۇ. داۋاملىق قىمار ئويناىدۇ.

ئۇچىنچىدىن، تېگى بۇزۇق، نومۇسسىز ئەبلەخ. خوتۇن قىزلارنى بۇلايدۇ. ئازدۇرۇپ يولدىن چىقىرىدۇ. شۇنىڭ كاساپىتىدىن نۇرغۇن ئۆيلەر بۇزۇلدى، بالىلار يېتىم قالدى. مىسالەن مەھەممەتخان باينىڭ قىزى ئايشەمگۈلنى توي ئاخشىمى بۇلاپ قاچتى. كېيىن كەڭ قورساقلىق قىلىپ نىكاھ قىلىپ قويدۇق. بۇ نومۇسسىز ياخشىلىقنى بىلمەي خوتۇننى خارلىدى. باشقا خوتۇنلارنى ئازدۇرۇپ خوتۇن قىلدى. قېينىتىسى مەھەممەتخان باينى سولامچى دەپ ھاقارەت قىلدى.

تۆتىنچىدىن، يامانلارنى يېنىغا تارتىپ ئادەم توپلاپ سېلىق

تۆلىگىلى ئۇنىمىدى، باشقىلارنىمۇ سېلىق - ئالۋان تۆلىمەسلىككە قۇتراتتى. پەقەت گەپكە كىرگۈزەلمىدۇق. ھېچ كىشىنى كۆزگە ئىلمايدۇ! نەسىھەت قىلساق ئۇنىڭدىن بىر قوشۇق قېنىمىزنى تىلەپ، يالۋۇرۇپ يېلىنمىغىچە زادىلا قۇتۇلالمايمىز. يۇقىرىقى سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن يۇرتلار مالسىمان بولۇپ كەتتى، ھۆكۈمەتنىڭ ئەمىر - پەرمانلىرىنى بەجا كەلتۈرۈشكە ئىلاجسىز قېلىۋاتىمىز. شۇڭا، يۇرتىمىزنىڭ ئامانلىقى ھۆكۈمەتنىڭ، شەرئىتنىڭ ئەمىر - پەرمانلىرىنى قوغداپ قېلىشنى كۆزلەپ، مەزكۇرنى قاتتىق جازالاپ، جامائەتكە ئىبرەت قىلىپ بېرىلىشىنى تەلەپ قىلىمىز».

بۇ ئەرزگە قازى مۆھۈرىنى باستى، 12 مۆتىۋەر قوللىرىنى قويدى. بىر ھەپتىدىن كېيىن ئون ژاندارما ئەسكەر كەلدى. ئۇلار ئەنجانبايىنى باغلاپ ئېلىپ ماڭدى. لېكىن، ئايشەمگۈلنىڭ دادىسى مەھەممەتخان باي ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسۇۋالدى:

— بۇ بەتنىيەت گۇناھكارنىڭ ئايالى - مېنىڭ قىزىم بولىدۇ، ئىبرالاشتۇرۇپ بېرىپ ئاندىن ئېلىپ مېڭىشسىلا.

ژاندارما ئەسكەرلەر گەپ - سۆز سورىمايلا ئەنجانبايغا تىكىلىپ قاراپ تۇرۇپ قېلىشتى.

— بولىدۇ، — دېدى ئەنجانباي جامائەتكە قاراپ تەمكىنلىك بىلەن، — ئەھۋال بۇ دەرىجىگە يەتتى، ھەق - ناھەق، ئاق - قارا ئايرىلمىدى، ئايشەمگۈل خېنىم دۇشمەنلەرنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ كەتتى! مېنىڭ ئامالىم بولمىدى. شۇڭا، بۇگۈندىن باشلاپ ئۇنى تالاق قىلىۋەتتىم! ئەمدى مېنىڭ نىكاھىمدا ئەمەس! ئەرگە تەگسۇن! خۇدايىم ئۇنىڭغا بەخت - تەلەي ئاتا قىلغاي، مۇراد - مەقسىتىگە يەتكۈزگەي.

شۇ تاپتا ئۇنىڭ كۆزلىرى لىققىدە ياشقا تولغانىدى. بۇنى كۆرۈپ جامائەتمۇ ئۆزلىرىنى تۇتۇۋالالماي قېلىشتى، مىشىلداپ يىغلاشقان هالدا ئۇنىڭ بىلەن خوشلاشتى.

— خوش خۇداغا ئامانەت.

— خۇدايىم مۇشكۈلۈڭنى ئاسان قىلغاي!

— ئامىن!

ئون تۆتىنچى باب

مەھبۇس

قۇم دەرۋازا تۇرمىسى 1939 ـ يىلى قىش پەسلى. ئەنجانباي تۇرمىگە قامىلىپ ئۇچ ئايدىن كېيىن تۇنجى قېتىملىق سوراق باشلاندى.

— ئىسمىڭ؟

— ئەنجانباي.

— يۇرتۇڭ؟

— ئوپال قۇمباغلىق.

— نەچچە ياش؟

— 33 ياش.

— كەسپىڭ؟

— دېھقان.

— ھىم، دېھقانمىش تېخى، قانداق دېھقان؟!

— ئۆزۈمىز تېرىپ، ئۆزۈمىز پەرۋىش قىلىپ، ئۆزۈمىز يىغىپ، ئۆزۈمىز ئۆستۈرىدىغان دېھقان.

— ھىم، مۇنداق دە تېخى، سېنىڭ يەنە باشقا كەسپىڭ بارمۇ؟

— يوق.

— خوش ئۇنداق بولسا، چوڭ ـ چوڭ خەجلىشىڭ نەدىن كېلىدۇ؟

— ئىشلەپ تاپىمەن.

— قانداق ئىشلەپ تاپسەن؟
— دېھقانچىلىق، بورداقچىلىق، قاسساپلىق، سودىگەرچىلىك قىلىپ...
— يەنە قىمار ئويناپ؟
— شۇنداق، ئۇنىڭدىنمۇ تاپىمەن. ئۆزۈم ئىزدىمەيمەن. ئىزدەپ كەلسە، پۇلىسى جىق نوچى بولسا ياق دېمەي ئوينايمەن.
— يەنە بار، يەنە بار، خۇپسەنلىك قىلمايلا ھەممىنى سۆزلە!
— يوق.
— يوق دەيسىنا تېخى، ئۇنداق بولسا، بۇ يەرگە نېمىشقا كىرىپ قالدىڭ؟!
— بىلمەيمەن.
— بىلمەيمەن؟ ئوغرىلىق قىلىپ تۇتۇلۇپ، رەسۋا بولۇپ كىرىپ قالغانلىقىڭنى بىلمەيسەن؟!
— مەن ئوغرىلىق قىلمىدىم، ئوغرىلىق قىلىش مەن ئۈچۈن نومۇس! ئۆلۈم!
— ئۇنداق بولسا ئۆيۈڭدىن چىققان كالىنى كىم ئوغرىلىدى؟ قويچۇ؟!
— تۆھمەت! ماڭا قىلىنغان قەست!
— ئاغزىڭغا بېقىپ سۆزلە، ساڭا كىم قەست قىلىپتۇ؟!
— بەگ! قازى! غالچىلىرى!
— ئاغزىڭنى يۇم! تولا ھەددىڭدىن ئاشما! بۇ قەيەر؟!
— گۈندىخانا!
— بىلىپ قوي، بۇ يەر سەندەك ئوغرىلارنى جايلايدىغان جاي! ھىلى جۇمۇ، گەپ ئاڭلىمايدىغان قۇلىقىڭنى يۇلۇپ، پارقىراتقان كۆزۈڭنى ئويۇپ قولۇڭغا تۇتقۇزۇپ قويماي يەنە! ھۇي بېشىم لۈكچەك! ھېلى كالتەك ئاستىدا ئۆلىسەن، تىلىڭ كېسىلىدۇ!
— ھىممەتلىرىگە رەھمەت! توغرا دېدىلە، بۇ جاي ئوغرىنىڭ

شەرىكلىرىنىڭ ئۇۋىسى ئىكەنلىكىنىمۇ، روشەن كۆزلەرنىڭ ئويۇلىدىغانلىقىنىمۇ، لىللا سۆزلەيدىغان تىللارنىڭ كېسىلىدىغانلىقىنىمۇ، بېجىرىم قۇلاقلارنىڭ يۇلۇنىدىغانلىقىنىمۇ ناھايىتى ئوبدان بىلىمەن! گاس، گاچا، كور بولساق بولىدۇ، سەنلەرگە لازىمى شۇ! مېنى مۇشۇ مۇددىئا بىلەن مۇشۇ يەرگە سولىغان! بۇ ئېشەكلەرنىڭ ئادەملەرگە مىنىدىغان جايى، قولۇڭدىن كەلگىنىنى قىل غالچى!

— ئەدەپلەنسۇن!

— خوپ!

ئىككى ئەسكەر شۇ جايدىلا ئەنجانباينىڭ قولىغا كويزا، پۇتىغا ئىشكەن سالدى. تۇنجى سوراق شۇنىڭ بىلەن تۇگىدى. يەنە قاراڭغۇ ئۆيگە سولاندى.

X X X

سوراقچىنىڭ گۇناھكارلارنى ئىقرار قىلدۇرۇشتىكى «خوپ ئەپچىل ئەدەپلەش كارامەتلىرى» بەزىدە خېلى ئوبدانلا ئەسقېتىپمۇ قالاتتى. بۇنداق چاغدا، سوراقچى، فېئودالىزمنىڭ بۇ سادىق غالچىسى ئۆزىنىڭ كارامەتلىرىدىن ھۆزۈرلىنىپ تېرىسىگە سىغماي خىقىلداپ كېتەتتى، تولا خىقىلداپ ئۆزىنى زادى باسالمايتتى. بۇ ئۇنىڭ كۇلكىسى ئىدى. ئۇنىڭ كۇلكىسى، خۇددى تاپ تالاشقان ئىتلارنىڭ بىر ـ بىرىگە خىرقىراپ خىرىس قىلغىنىدەك خىرىلداپ چىقاتتى. خاپان كاللا، باداڭ قورساق، سېمىز گەۋدىسى شۇ تاپتا خۇددى بەئەينى ئۇستىگە قاچا كۆمتۇرۈلگەن، ئورنىدا تۇرالماي دومىلاپ كېتىش ئالدىدا داۋالغۇۋاتقان كۇپكىلا ئوخشاپ قالاتتى.

ئۇ تۇرمىگە سولانغان گۇناھكارلارنى سوراق قىلىشقا ئانچە ئالدىراپ كەتمەيتتى. ئالدى بىلەن ئۇلارنى تۇنجى قېتىملىق

سوراقتا چېكىپ باقاتتى. «توك قوغۇندەك توك - توك قىلىدىغانلىرى» نى گەدەنكەشكە، «پىشقان قوغۇندەك پوك - پوك قىلىدىغانلىرى» نى ياۋاشقا ئايرىيتتى. بۇنداق ياۋاشلار تاراق - تۇرۇق پوپوزا بىلەن ئاسانلا ئەيۇەشكە كېلەتتى. لېكىن، گەدەنكەشلەر ئۇنداق ئاسان تۇتۇق بەرمەيتتى، بويۇنتاۋلىق قىلاتتى. شۇڭا، دوپپىسىنى ئالدىغا قويۇپ، چىلىمنى خورۇلدىتىپ چېكىپ تۇرۇپ، باش قاتۇرىدىغان گەپ! خۇدايىم چىلىمنى ئۇنىڭدىن ئايرىمىسۇن! بولمىسا تۇگەشكىنى شۇ! چىلىمنىڭ ھۇزۇرى بىلەن «ئاجايىپ دانا، كارامەت ئەپچىل ئەدەپلەش چارىلىرى» ئۇنىڭ كاللىسىدا ھازىر بولىدۇ. «ئاشۇ چىلىمنىڭ ئىجادچىسىغا ئانام نەزىرى بولۇپ كەتسۇن ئىلاھىم!»

سوراقچى چىلىم بىلەن مۇڭدىشىپ تازا كۆڭۈللۈك ھۇنەرلەرنى تېپىپ چىقتى. ھاھا! نېمىدېگەن قالتىس! مانا ئالايلۇق، بەزى گەدەنكەش گۇناھكارلار تاياق - توقماقتا مىجىقى چىقىپ كەتسىمۇ ئىقرار قىلغىلى ئۇنىمايدۇ، لېكىنزە، ئاتا - ئانىسى، خوتۇن - بالىلىرىنىڭ كۆزىدىن مىرتلا قىلىپ ئىككى تامچە ياش چىققانلىقىنى كۆردىمۇ، بولدى، ئىشنىڭ پۈتكىنى شۇ! شۇ ھامان مىياۋ مۇشۇكى بولۇپ «خوش - خوش» قا چۈشىدۇ. گۇناھىغا ئىقرار قىلىدۇ. بۇنىڭدىنمۇ بويۇنتاۋلىق قىلىپ ئىقرار قىلمىسا، بۇنىڭ كارى چاغلىق، يەنە ئاسانلا قىلتاقتا چۈشۈرىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن گۇناھكارنىڭ خوتۇنىنى ئىچكىرىكى ئۆيگە سولايدۇ. ئوتتۇرىدىكى ئۆيدە ئۇ خوتۇننىڭ خۇلقى - نازلىرىنى، سۆز ئاھاڭلىرىنى پىششىق ئۆگىنىۋالغان ھەزىلەكلەر تۇرىدۇ. تاشقىرىقى ئۆيدە تۇرغان گۇناھكار بۇنى بىلمەيدۇ. بىردەمدىن كېيىن ئۆيدىن ھەزىلەكلەر ئورۇنلىغان «سۆز ئويۇنى» باشلىنىپ، «ئايالىنىڭ» مىشىلداپ يالۋۇرغان ئاۋازى ئاڭلىنىدۇ:

— ۋاي غوجام، بارنى دېسىلە، ئىقرار قىلسىلا. سەۋەنلىك ئۆتۈلدى، ئەمدى ئىقرار قىلمىسىلا بولمىدى. ئىقرار قىلسىلا قويۇپ بېرىدىكەن، بىللە كېتىدىكەنمىز. بولمىسا يالغۇزلۇققا ئادەم چىدىمايدىكەن، دېسىلە.

بۇنداق چاغدا نەپسى تاقىلداپ كەتكەن جېنى بوشلىرىنىڭ يېلى چىقاتتى ـ دە، لەسسىدە بوشىشىپ قالاتتى. بۇنىڭغىمۇ ئىقرار قىلمىسا «خوتۇنى» نىڭ سۆزىنىڭ ئاخىرىنى ئاڭلايتتى:

— ۋاي بېگىم، ئۇنداق قىلمىسىلا، نامەھرەم بولىدۇ! ۋايجان! ۋاييەي! غوجام ئىقرار قىلسىلا، بولمىدى! تېز بولسىلا! ۋاي بېلىم! بېگىم ـ بېگىم سەل تەخىر قىلسىلا، ئېرىم ھازىر ئىقرار قىلىدۇ. غوجام تېز ئىقرار قىلسىلا، ۋايجان! ئاستىراق! ئۇھ! . . .

«گۇناھكار» تۇرالماي قالىدۇ. «مانا مەن قىلدىم، ئەتتىم» دەپ مەيدىسىگە مۇشتلاپ ئىقرار قىلىدۇ ـ دە، قاراڭغۇ ئۆيگە ئاسانلا سولىنىدۇ. بۇرنىدىن ئېلىنىدى دېگەن شۇ! ئۇنىڭ بۇنىڭدىن باشقا ئىنسان ئەقلى يەتمەيدىغان ئاجايىپ ئىقرار قىلدۇرۇش كارامەتلىرى بار.

ناۋادا بەڭگى گۇناھكار بولسا، تاماكا چەكتۈرمەيدۇ. ئۇنىڭ تازا خۇمارى تۇتۇپ كۆزلىرى قىزىرىپ، يۇمۇلۇپ كەتكەن چاغدا، بەڭگىلەرنى يىغىدۇ. بۇ بەڭگىلەر گۇناھكارنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ راسا خورۇلدىتىپ چېكىشىدۇ. دۇگىلەك ـ دۇگىلەك ئىسلارنى بۇرۇنلىرىدىن ـ ئېغىزلىرىدىن چىقىرىشىپ لەززەتلىنىشىدۇ. ۋاھ، بۇ ھۇنەرمۇ بولىدىكەن. گۇناھكار خۇمارغا چىدىماي ئىقرار بولغان بولىدىكەن.

يەنە تېخى بۇ ھۇنەرنىڭ مۇنداق قىزىقمۇ بار دەڭ.

يۇزى نېپىز گۇناھكار بولسا، ئۇنى ئىقرار قىلدۇرۇش بەكمۇ كۆڭۈللۈك. ئۇرمايدۇ، قىينىمايدۇ. گۇناھكارغا جامائەتنىڭ ئالدىدا مىدە ئېشەكنىڭ كۆتىنى سۆيدۈرىدۇ، ئۇنىمسا بويۇنىدىن

بىسىپ سۆيدۈرىدۇ. يۈزى نېپىز گۈناھكار ئىزا - نومۇس كۈچىدىن «قىلمىدىم» دەپ ئېشەكنىڭ كۆتىنى مەجبۇر سۆيۈشتىن كۆرە، «قىلدىم» دەپ يوقنى بار قىلىپ «ئىقرار» قىلىشنى مىڭ ھەسسە ئەۋزەل بىلىدۇ!

ئىقرار قىلمىغان ئايال گۈناھكارلارنى ئەدەپلەش تېخىمۇ قىزىق. يامان ئوغرى مۇشۇكتىن بىرنى تۈتىدۇ. مۇشۇكنىڭ بېشى بىلەن ئالدى پۇتلىرىنى ئايالنىڭ ئالدى تەرىپىدىكى ئۈنۈڭ ئىشتىنىنىڭ ئىچىگە سولايدۇ - دە، چىڭ باغلاپ، مۇشۇكنىڭ ئىشتاندىن چىقىپ تۇرغان يوتىسى بىلەن پاچاقلىرىغا ۋاقىشتىپ ساۋايدۇ. مۇشۇك ئاغرىققا چىدىمايۋ ئايالنىڭ ئالدىنى تاتىلايدۇ، تالايدۇ، چىشلەپ ۋايجانلىرىنى چىقىرىۋېتىدۇ! ھاھ - ھاھ - ھاھ! قانداق كۆڭۈللۈك - ھە! بۇ چاغدا كۆرۈڭ تاماشانى! ئاغزى مومىيادا يەملىنىپ قالغان ھەر - ھەر، مەن - مەن دېگەن نوچى ئايالارنىڭمۇ ئاغزى ئېچىلمايۋ قالمايدۇ. «غوجام»، «غوجىكام» دەپ تۇمۇچۇقتەك سايراپ «قىلىپ ساپتىمەن» دېمىسە ھېسابۇ ئەمەس! دۇنيادا بۇنىڭدىنمۇ كۆڭۈللۈك تاماشا بولامدىغان. ھاھ - ھاھ - ھاھھا! . . .

دەپ كەلسە بۇنداق ئەپچىل كارامەتلەر ئۇنىڭدا يېتىپ - تېشىپ تۇرۇپتۇ، ناھايىتى نۇرغۇن. «ساڭا بېقىپ مەن، ئىشىككە بېقىپ دەم» ئۇنىڭ «كارامەت ئەپچىل ئەدەپلەش چارىلىرى» بەزىدە كارغا كەلمەي ئۇنى خاپا قىلىپمۇ قويىدۇ. لېكىن، ئۇ كۆڭۈل سوۋۇتمايدۇ. تاياق - توقماقنىڭ كۈچىنى كۆرىستىپ قويىدۇ. «بېھىشتىن چىققان كۆك تاياق، يۈگۈرتىدۇ يالاڭ ئاياغ» دېگەن بىكار گەپ ئەمەس. ئىقرار قىلمىسا «ئاسمان تاپان» قىلىپ ئاسىدۇ، كالتەككە باسىدۇ، قىسىدۇ، مىخلايدۇ، قايناقسۇغا باسىدۇ، شىغىل تاشقا، قىرلىق ياغ - تۆمۈرلەرگە يۈكۈندۈرىدۇ، چېتىنى كېرىدۇ، دولىسىغا، مەيدىسىگە، دۈمبىسىگە، پاچاقلىرىغا ياغاچ قويۇپ «لىڭگىرتاقتاق» ئويناىدۇ،

ئۆگزىدىن ئىتتىرىدۇ، بۇرنىغا لازا سۇيى قۇيىدۇ... ئىشقىلىپ قانداقلا بولمىسۇن، ھەممە ھۇنىرىنى ئىشقا سېلىپ گۇناھكارلارنى ئىقرار قىلدۇرىدۇ.

لېكىن ... ماۋۇ ئەنجانباي دېگىنى ئۇچىغا چىققان گەدەنكەش، خورىكى چوڭ بىر نېمىكەن. قارىغاندا باشقا گۇناھكارلارنى ۋاك دېگۈزگەن ھۇنەرلەر ئۇنىڭغا ئاقمايدىغاندەك. شۇنچە جىق «ھۇنەر» لەرنى ئۆگەتكەن قېينىتىسى بۇنىڭغىمۇ يەنە ئەپچىل ھۇنەردىن بىرنى كۆرسەتسە ئەجەب ئەمەس!

ئۇ شۇ خىيال بىلەن خام بازىرى تەرەپكە بۇرۇلدى. يېنىدا يوغانلا بىر تۇپ قېرى ئۇجمىسى بار دەرۋازىنى يەڭگىل قاقتى.

«خەپ ئەنجانباي، ئەمدى نوچى تىلىڭنى بىر كۆرەي!»

لېكىن، ئەنجانباينىڭ نوچىلىقىنى كۆرۈش ئۇنىڭغا نېسىپ بولمىدى. ئۇچ كۈندىن كېيىن ئۇنىڭ جەسىتى تۇمەن دەريا سىنىڭ كۈنچىقىش تەرەپكە ئەگىپ ئاقىدىغان ئىت پوقى دېگەن جايدىكى توقايدىن چىقتى.

X X X

ئەنجانباي سولانغان قاراڭغۇ ئۆي تۇرمە ئارقا قورۇسىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىكى بۇلۇڭدا ئىدى. ئادەم بېشى ئارانلا پانقۇدەك كىچىككىنە تۇڭلۇكى بىلەن، ئۇدۇلدىكى تامدىكى پەنجىرىسى خۇددى قەپەسكە ئوخشاش بالداقلىق ئىدى. كۈن بىلەن ئايىنىڭ نۇرى ئۇ بالداقلار ئارىسىدىن ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىغا خۇددى كاتەكچە رەختنى يېيىپ قويغاندەكلا يول - يول بولۇپ يورۇق چۈشۈرۇپ تۇراتتى. پەنجىرە ئېگىز ئىدى. ئەنجانباينىڭ قولى ئارانلا يېتەتتى.

مانا ئۇچ ئايدەك بولدى، ئۇ ئېنى بىلەن گېزىنىڭ تايىنى يوق بۇ تامدىن ئۇ تامغىچە ئۇچ چامدام، ماۋۇ تامدىن، ئاۋۇ

تامغىچىمۇ يەنىلا ئۇچ چامدام تۆت چاسا ئۆيدە ياتىدۇ. ئىتتەك تۆگۈلۈپ ياتمىسا، پۇتلىرى تامغا تاقىشىپ قالىدۇ. قولىدىكى كويزا بىلەن پۇتىدىكى ئىشكەل ئۇنىڭغا ھەمراھ، بۇرگە ئازابىدىن يا كېچە، يا كۈندۈزى ئارام يوق. . . كارت ـ كارت قاشلىغان، يۇمىلانغان، تاملارغا سۇركەلگەن. . . بۇ بۇرگىلەرگە يەم بولۇپ، كۈندە ئىككى ۋاخ كۆكۈرۈپ كەتكەن، قاتتىق ـ قۇرۇق پارچە نانلارنى غاجىلاپ يەپ، ئادەپتەك سۇيۇق كور ـ كور ئۇماچلارنى ئىچىپ، جان قىينىماقتىن باشقا ئىلاجى يوق.

شاراق ـ شۇرۇق قىلىپ ئىشىك ئېچىلدى. سۆرۈن تەلەت ئۇچ ئادەم كىرىپ، گەپ ـ سۆزسىزلا ئۇنىڭ كۆزىنى قارا لاتا بىلەن تاڭدى. «يەنە سوراق. . . !» دەپ ئويلىدى ئەنجانباي، دېگەندەك ئۇلار ئۇنى ئىتتىرىپ تالاغا ئېلىپ چىقتى.

«ئاھ، ئەجەب خۇش ياقتىغۇ ساپ ھاۋا، تەنگە داۋا...».

شۇ تاپتا ئۇنىڭ چىگىلىرى يېشىلىپ كەتكەندەك، پۇت ـ قوللىرىنىڭ بېغىشلىرى بوشىشىپ، خۇددى ئۇستىدىن ئېغىر يۈكنى ئېلىۋەتكەندەكلا يەڭگىللەپ قالدى. ئۇلار ئۇنىڭ يېڭىدىن سۆرەپ، ئەگرى ـ توقاي، ئېگىز ـ پەس يەرلەر بىلەن ماڭدۇرۇپ يۈرۈپ ئاخىر قوڭغۇراقسىز مەپىگە چىقاردى. ئاندىن ئۇنىڭ كۆزىنى تاڭغان لاتىنى يېشىۋەتتى. مەپىنىڭ ئالدى ـ ئارقىسىغا، يانلىرىغا قارا مىلەڭزە تارتىلغانلىقتىن سىرتنى كۆرگىلى بولمايتتى. مەپىنىڭ ئىچىمۇ گۆردەك قاپقاراڭغۇ ئىدى. ئات تۇياقلىرىنىڭ تاق ـ تۇق ئاۋازلىرى، مەپىكەشنىڭ ئانقا تارسىلدىتىپ قامچا ئورۇشلىرى، كىشىلەرنىڭ ۋاراڭ ـ چۇرۇڭلىرى، بولقىلارنىڭ بىر خىل رېتىمدا تاڭ ـ تۇڭ، تاڭ ـ تۇڭ ئورۇلۇشلىرى. . . ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

قەشقەر دېگەن مۇشۇنداق شەھەر ـ دە!

مەيلى كېچە، مەيلى كۈندۈز، مەيلى رەستىلىرى، مەيلى بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلىرى. خۇدانىڭ قۇتلۇق كۈنى ۋاز ـ ۋۇز ئادەم

قاينىمى، تاققۇڭ ـ تۇققۇڭ بولقا ـ سەندال ئاۋازى. . . شۇڭا، ئەنجانباي نەگە كېتىپ بارىدۇ، قايسى يول بىلەن مېڭىۋاتىدۇ، بىلەلمىدى. لېكىن، ئۇنىڭغا ئايدىڭكى، ئۇلار ئۇنى سوراققا ئېلىپ كېتىپ بارىدۇ، سوراققا!

ئۇنى ھارۋىدىن چۈشۈرۈپلا كۆزىنى يەنە تېڭىۋەتتى. بىر ھازاغىچە ئۇيان ئايلاندۇرۇپ، بۇيان ماڭدۇرۇپ بىر ئۆيگە ئەكىرگەندىن كېيىن يەنە يېشىۋەتتى.

ئۇ كۆزىنى ئۇۋۇلاپ بىردەم تۇرۇپ قالدى. ئۇدۇلىدىكى سوراقچى ئورنىدا ئولتۇرغان مايمۇننى كۆرۈپ چۆچۈپ كەتتى. «ئوڭۇممۇ، چۈشۈممۇ؟ ياكى لاتىدا چىڭ تېڭىۋەتكەن كۆزلىرىم تېلىپ قالغان بولسا، مايمۇن كۆرۈنۈۋاتامدۇ، نېمە؟». ئۇ كۆزلىرىنى ئۇۋۇلىدى، چىمىلدىتىپ تۇرۇپ يەنە ئۇنىڭغا قارىدى. يەنە شۇ سەت مەخلۇق! يۈز ـ كۆزلىرىنى ساپسېرىق يىرىك ساقال باسقانلىقتىن ھەتتا قۇلاقلىرىمۇ كۆرۈنمەي قالغان، پېشانىسىگە خۇددى يوغانلا پومنى چاپلاپ قويغاندەكلا دوقا ماڭلاي، چار كۆز، پاناق بۇرۇن، خۇددى قوينىڭ تۇمشۇقىدەك ئۇزۇن ئېڭەك، ئورۇق، ۋىجىك بىر مەخلۇق ئۇنىڭغا تىكىلىپ تۇراتتى. دېمىسىمۇ ئۇنىڭ شۇ تۇرقى دەل مايمۇننىڭ ئۆزىگىلا ئوخشايتتى. «خۇدايا توۋا!» ئەنجانباي ئىختىيارسىز ياقىسىنى چىشلەپ سالدى.

— ھە، ئەنجانباي، ياقاڭدىكى پىتلارنى قاساۋاتامسەن؟!

ئۇنىڭ جۇغى كىچىك بولغىنى بىلەن ئاۋازى خۇددى دۇمباق چالغاندەك يوغان بوم ـ بوم چىقاتتى. ئۇنىڭ پۇلتىيىپ چىققان يوغان كۆزلىرى ھېلىلا چاچراپ چىقىپ كېتىدىغاندەك چەكچىيىپ، مىتمۇ قىلماي دەل ئەنجانباينىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە قادالدى.

— شۇنداق، پىت چېقىپ ئارام بەرمەيۋاتىدۇ.

— ھىم، بولدى بەس! ئاغزىڭنى يۇم! — ئۇ لىككىدە

ئورنىدىن تۇرغانىدى، قولتۇقى ئالدىدىكى شىرەگە ئارانلا تەڭلەشتى. ئۇ خۇددى مايمۇننىڭ قوللىرىدەك ئورۇق، ئىنچىكە قوللىرىنى شىلتىپ توۋلىدى، — سەن تېخى ھالىڭغا باقماي بىزنى پىتقا ئوخشىتىۋاتىسىنا! قېنىمىزنى شوربىدىڭ، چاقتىڭ، دېمەكچىمۇ سەن؟! ھۇ بەچچىغەر! ئېيتە، بىز پىتمۇ؟! ھۆكۈمەتنىڭ ئادەملىرى پىتمۇ؟! قىزىل پاچاقتەك يوغان گەپ قىلىسەنغۇ؟! نەدە ئاڭلىدىڭ؟! كىم دېدى ئۇ گەپنى؟! سۆزلە. مېنىڭ ئالدىمدا تەنە گەپ قىلىشقا، ھەددىڭ ھەلەپ يېمەيدۇ سېنىڭ! نوختاڭنى ئالمىسام، ئاچ ئالىقىنىڭنى! — ئۇ ۋارقىراپلا شىرەدە تۇرغان ئۇچ قىرلىق «ئەدەپ تاختىسى» نى قولىغا ئالدى. «ئەدەپ تاختىسى» ئۇيۇپ قالغان قان داغلىرىدا ئالىچىپار بولۇپ قالغانىدى. ئۇ گۇناھكاردىن سورا — سورىمايلا ئالدى بىلەن ئۇرۇپ، باشلىرىنى ئايلاندۇرۇپ ھوش — كاللىسىدىن كەتكۈزۈۋېتىپ ئاندىن سوراق قىلاتتى. بۇ ئۇنىڭ «تۆمۈرچىلىك ھۈنىرى» ئىدى.

تۆمۈرنى قىزىتىپ سوقسا، دېگەن شەكىلگە كەلتۈرگىلى بولىدۇ، گۇناھكارمۇ شۇنداق. ئالدى بىلەن ھوش كاللىسىدىن كەتكۈزۈۋېتىپ ئاندىن سوراق قىلمىسا، ئاسان ئەيۈھشكە كەلمەيدۇ، ھونناقمۇ قىناققا كەلمەيدۇ.

ئەنجانباينىڭ ئىككى يېنىدا تۇرغان ئىككى ئادەم ئۇنىڭ قوللىرىنى قايرىپ، ئالمقانلىرىنى كېرىپ ئاچقۇزۇپ تۇتۇپ تۇردى. سوراقچى «ئەدەپ تاختىسى» نى، خۇددى ئويۇنچۇق ئويىنىغاندەك ئۆزىنىڭ ئالقىنىغا يەڭگىل — يەڭگىل ئۇرۇپ ئەنجانباينىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇنىڭ ئالقىنىدىن چىققان ئاۋاز خۇددى تاختاينى تاختايغا ئۇرغاندەك تاق — تۇق چىقاتتى. ئۇ كۆزلىرىنى خۇددى چاشقاننى كۆرگەن مۈشۈكنىڭ كۆزلىرىدەك پارقىرىتىپ چەكچەيتتى — دە، قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، ئەنجانباينىڭ ئالقىنىغا ئۇرىۋەردى. ئۆينىڭ ئىچى قاق — قۇق

ئاۋازدىن چۆچۈلداپ كەتتى! ئەنجانباينىڭ قوللىرى ۋاژىلداپ ئاغرىپ كۆز ئالدى قاراڭغۇلاشتى. سوراقچى ئۇرۇشتىن توختايدىغاندەك ئەمەس، ئۇنىڭ قولىدىكى تاختاي قالىڭ ـ قوۋۇق، قالىڭ ـ قوۋۇق ئاۋاز چىقىرىپ، ئەنجانباينىڭ ئالىقىنىغا تېگىۋەردى. ئاغرىق ئۇنىڭ جان ـ جېنىدىن ئۆتۈپ كەتتى! ئۇ ئاغرىق ئازابىغا چىدىماي تولغىنىپ تۇرۇپ سوراقچىغا تىكىلدى. سوراقچى ھۆزۈرلانغاندەك كارى يوق، بەخىراماندا تازا كۈچەپ ئۇرۇۋەردى.

شۇ تاپتا ئۇنىڭ بويىنىڭ ئېگىزلىكى، ئەنجانباينىڭ قولتىقىغىمۇ كەلمەيتتى. ئەنجانباي ئاغرىقتا چىداپ تۇرالمىدى، «مەيلى نېمە بولسام بولدۇم» دەپ ئويلىدى ـ دە، ئېڭىشىپ تۇرۇپلا سوراقچىغا كاللا قويدى. «ۋايجان» بىلەن تەڭ سوراقچى شىرەنىڭ تېگىگە تىك موللاق چۈشتى.

ئاللا كارامەت، ماۋۇ ئىشنى! گۇناھكارنىڭ سوراقچىنى ئۇرغانلىقىنى شۇ چاغقىچە كۆرمەكتە يوق، ئاڭلاپمۇ باقمىغان ھېلىقى ئىككى يالاقچى چۆچۈپ، ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ تۇرۇپلا قېلىشتىيۇ، يەنە شۇ ھامان ھوشىنى تېپىپ، ئەنجانباينى باسمالداپ، تېپىپ، مۇشتلاپ ئۇرۇشقا باشلىدى. دەل شۇ چاغدا ياشانغان، ئېگىزغىنە، كەكە ساقال بىر ئادەم كېرىپ كەلدى ـ دە، سوراقچىنى يۆلەپ تۇرغۇزدى، توپىسىنى قاقتى. ئاندىن يان ـ يانلىرىغا قارىۋېتىپ، ئۇنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاشقا باشلىدى. سوراقچىنىڭ چىرايى ئۆڭدى، چېقىر كۆزلىرى يوغان ئېچىلىپ يەنە يۇمۇلدى، شالاڭ بۇرۇتلىرى خۇددى خىرس قىلىۋاتقان مۇشۇكنىڭ بۇرۇتىدەك تىككىدە بولدى. ئۇ شۇ ھالدا ھېلىقى ئادەمنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن بىر ھازا تۇرۇپ كەتتى ـ دە، كۆزىنى يەنە ئېچىپ، ئۇنىڭغا تىكىلدى:

— نېمە، نېمە؟ ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم دېدىڭما؟

— خوش.

سوراقچی یەنە گەپ سوراش ئۇچۇن ئاغزىنى ئۆمەللىۋېدى، ھېلىقى ئادەم شۇ ھامان يېنىچە ئېگىلىپ، قۇلىقىنى ئۇنىڭ ئاغزىغا تۇتتى. ئۇلار پىچىرلاشقاندەك سۆزلەشكەن بولسىمۇ، لېكىن، ئۇلارنىڭ گېپىنى ئۆيدىكىلەرنىڭ ھەممىسىگە ئاڭلاندى.

— ھېلىقى مۇۋەققەت ئامبال؟

— خوش.

— مۇنداق دە تېخى، توۋا بۇ ئىشلارنى، ئۇ شۇنداق دېدى؟

— شۇنداق، قوي، كالا ئوغرىلىغان ئوغرى ياقۇپ قىلتاق دېگەن ئادەم ئىكەن، ئۆزى ئىقرار قىپتۇ. ھېلىقى ئۇرۇش، جېدەل قىلدى دېگەن ئەرزدىكى گەپلەر ئانچە چوڭ ئىشلار ئەمەس، ئادەتتە بولۇپ تۇرىدۇ. پاشا، چىۋىنلار چاقسا، ئادەملەر ئەمەس، بەلكى ھايۋانلارمۇ ئۆزىنى قورۇيدىغۇ؟ شۇنچىلىكلا ئىش ئىكەن. گۇناھسىز ئىكەن، قويۇپ بېرىلسۇن، دەيدۇ.

— ماۋۇ شالتاق ئىشنى، بۇ ئىشتا يالغۇز ئۇنىڭلا گېپى گەپ بولامدۇ؟ يەنە باشقىلارمۇ بارغۇ، ئۇلار نېمە دەيدۇ؟ قېنى كۆرەرمىز.

سوراقچى مەڭدىگەندەك بىر ھازا تۇرۇپلا قالدى. خېلىدىن كېيىن قولىدىكى «ئەدەپ تاختىسى» نى شىرەنىڭ ئۈستىگە پاققىدە تاشلىدى ـ دە، ئەنجانباينىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە بىر قارىۋېتىپ چىقىپ كەتتى.

ئەنجانباينىڭ كۆزى يەنە تېڭىلدى:

شۇ تاپتا كوچىدىكى ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ، تاققۇڭ ـ تۇققۇڭ ئاۋازلار ئۇنىڭ قۇلىقىغا كىرمەيتتى، ئۇ كاللىسىغا كىرىۋالغان خىياللار ئىلكىدە بەند ئىدى.

توۋا! ئادەمنىڭ سەتلىرى سوراقچىلا بولامدۇ، نېمە؟ ئالدىنقى قېتىمقى سوراقچى بوينى يوق قاپاقتەك باداڭ قورساق، ھە، ئۇ بۇگۈن كۆرۈنمەيدىغۇ، نەگە ئۇجۇقتىكىن ئۇ؟ ھىم، بۇ قېتىمقىسى مايمۇندەك ئاۋاق. توۋا! تەڭرى ئاللا شۇنداق

ياراتقان ـ ده. هه، راست. بۇ مايمۇن غەلىتە گەپنى قىلىدىغۇ؟ تېخى مېنى قىزىل پاچاقتەك گەپ قىلىۋاتىسەن، نەدىن ئاڭلىدىڭ، كىم دېدى، دەپ سوراۋاتىدىغۇ؟ قىزىل پاچاق؟ قانداق ئادەمنى قىزىل پاچاق دەيدىغاندۇ؟ ئۆز ۋاقتىدىغۇ، ئەنجان، تاشكەنتلەردە سەرسانلىقتا يۈرگەندە، قىزىل ئارمىيە، قىزىل ھاكىمىيەت دېگەندەك گەپلەرنى ئاڭلىغان، كېيىن دادىسىمۇ تولا دەپ بەرگەن. قىزىل ئارمىيە، يوقسۇللارنىڭ ئارمىيىسىمىش، قىزىل ھاكىمىيەت دېگىنىمىز — يوقسۇللارنىڭ ھۆكۈمىتىمىش. زالىملارنى يوق قىلىپ، ھەممە ئادەمنى باباراۋۇر قىلىمىش. شۇ قىزىل ئارمىيە بىلەن قىزىل ھۆكۈمەتنى قىزىل پاچاق دەمدىغاندۇ يا؟ ئۇ مايمۇن بۇنى قانداق بىلىدىغاندۇ؟ ئۇ قىزىل پاچاقلار نەدىدۇ، كىملەردۇر؟ ھەي ئىسىت! ئۇلارنى تاپالىسام، مېڭە جېنىم بولسىمۇ ھەممىنى شۇلارنىڭ يولىغا ئاتىۋەتسەم. ئۇلۇغ خۇدايىم ئاشۇ قىزىل پاچاقلار بىلەن كۆرۈشۈشكە نەسىپ قىلسا! . . .

ئۇلار زادى نەدە، ئۇلار كىم؟ . . .

ئەتىسى ئۇنىڭ قول، پۇتىدىكى كىشەنلەر ئېلىۋېتىلدى. ئۇنى يوغانلا بىر ئۆيگە ئەكىرىپ يەتتە ـ سەككىز ئادەمنىڭ ئارىسىغا قوشۇۋەتتى. ئۇ بۇ ئىشلارنى ئويلاپ تېگىگە ھېچ يېتەلمىدى.

X X X

شۇ كۈنلەردە ئەنجانباي غەلىتىلا بولۇپ قالدى. گاھىدا خۇددى بىر نېمە ئىزدىگەندەك تۇرمە قورۇسىدا يەردىن ئۈستۈن قارىماي، ئۇيان ـ بۇيان ئايلانسا، گاھىدا تېز مېڭىپ كېتىۋېتىپ، خۇددى بىر نېمىگە ئۇسۇپ سالغاندەك تاپ توختايتتى ـ ده، جايىدا تۇرۇپلا قالاتتى. گاھىدا خۇددى «تاۋكا

ئۇستىدىكى» قىمارۋازلاردەك قورۇنۇڭ ئوتتۇرىسىدا زوڭلا ئولتۇرۇپ ئېڭىكىنى سىلىغىلى تۇرسا، گاھىدا بىر بۇلۇڭغا كىرىۋېلىپ ئېڭىكىنى تىزلىرىغا قويۇاتتى ـ دە، قوللىرى بىلەن پاچاقلىرىنى گىرەلەشتۇرۇپ تۇتقىنىچە خۇددى پۇت، قوللىرى يىغىلىپ قالغان مەجرۇھتەك تۇگۈلۈپ ئولتۇرۇپلا قالاتتى. گاھىدا ناخشىنى ۋاڭشتىپ ئېيتىپ، كەتمەننى غۇلاچلاپ چاپسا، گاھىدا ئاۋازى بارا ـ بارا پەسلەپ، ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ كېتەتتى ـ دە، توپىنى يېنىغىلا تاشلايتتى.

بۇگۈنكى قىلىقىنى دېمەمدىغان، تېخىمۇ قىزىق. بۇ ئىشنى كۆرۈپ بەزىلەر «توۋا» دەپ ياقىلىرىنى چىشلەشسە، يەنە بەزىلەر «دەرد تۇگەشتۇرۇۋەتتى» دەپ ئۇنىڭغا ئىچىنى ئاغرىتىشتى.

دورغىلارنىڭ گۇناھكارلارنى «ئاستا ماڭدىڭ»، «ئاز كۆتۈردىڭ!» دەپ شۇپۇڭ بىلەن تارسىلدىتىپ ساۋاشلىرى، ھەيدەپ ۋارقىراپ ـ جارقىراشلىرى كىشەك توشۇش سۇرئىتىنى تېخىمۇ تىزلەتتى. لېكىن، ئەنجانباينىڭ بۇنىڭ بىلەن كارى بولمىدى. ئۇ قانداقتۇر بىر ناخشىنى دىمىغىدا غىڭشىپ ئېيتقاچ، كىشەكلەرنى بىرىنىڭ ئۇستىگە بىرىنى قويۇپ تەكشى تىزدى، ئاندىن ئارقىسىنى قىلىپ، دۇمبىسىگە ئالدى. كىشەكلەر ئۇنىڭ گەدىنىگە تاقاشتى. بۇ باشقىلار كۆتۈرۈپ ماڭغان كىشەكتىن خېلى كۆپ ئىدى، ئىككى ـ ئۈچنى ئېلىۋەتسىمۇ دورغىلار غىڭ قىلمايتتى. شۇنداق بولسىمۇ، ئۇ بىرەر كىشەكنىمۇ ئېلىۋەتمىدى. بېشىنى ئېگىپ يەردىن ئۇستۇن قارىمايلا، يەنە ھېلىقى ناخشىسىنى غىڭشىپ ئېيتىپ كېتىۋەردى. كىشەكلەرنى قويىدىغان يەرگە ئاز قالغاندا، بېشىنى كۆتۈردى. كىشەكلەرنى قويۇپ يانغانلارنى كۆرۈپ، ئۇمۇ ئارقىسىغا ياندى. كىشەك ئالىدىغان يەرگە بارغاندا، دۇمبىسىدىكى كىشەكلەرنى يەرگە قويدى ـ دە، قۇرۇق قول بېرىپ، توشۇپ بولۇنغان كىشەكلەرنى دۇمبىسىگە ئېلىپ ياندى. بۇنى باشقىلار كۆرۈپ، پاراق ـ پۇرۇق

كۆلۈشۈپ، ئۇنى مازاق قىلىشتى. ئۇ شۇنداق ئېسىگە كەلدى ـ ده، ئۆزىمۇ ئۇلارغا ئەگىشىپ ئاچچىق كۈلۈپ قويدى. چارساقال، دىققاق گۈندىپاي نەقىشلىك، ۋال ـ ۋۇل پارقىراپ تۇرغان يېپىيېڭى دۇتارنى كەينىگە تۇتۇپ تۇرۇپ سۆزلەپلا كەتتى:

— نېمە بولدىلا؟ خامانغا قاتقان كالىدەك باشلىرىنى كۆتۈرمەي پۇشۇلداپلا يۇرۇيلا! ئاھ دەيلا، ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىلا، زادى نېمە بولدى؟

— ناھەق سولىنىپ قالغىنىمغا ئىچىم قايناپدۇ ئاتا. ئويلايمەن. ئويلايمەن. ئويلاپ ھېچ تېگىگە يېتەلمەيمەن. دەردىنىڭ تولىلىقىدىن يۈرەك زەردىپ بولۇپ كەتتىغۇ!

— بەللى ـ بەللى، ئەجەبمۇ تاتلىق گەپ قىلدىلا، ئاغزىلىرىغا ناۋات! سىلىچە ئاۋۇ ئويناپ ـ كۈلۈپ يۈرگەنلەرنىڭ ھەممىسى تۈرمىگە ھەق سولىنىپتىكەن ـ ده؟ شۇنداقمۇ؟ جاھاندا ھەق ـ ناھەقنى ئايرىيدىغان ئىش بولىدىغان بولسا، بۇ بىچارىلەر مۇشۇ تۈرمىگە سولانمايتتى. ئۇلار تۈرمىدىمۇ تاۋاكانى قىزىتىپ ئۆز كۆڭلىنى خۇش قىلىۋاتىدىغۇ؟! مۇشۇنداق قىلغاندا، خاپىلىقنى ئۇنتۇغلى بولىدۇ، كۈنمۇ ھەش ـ پەش دېگۈچە ئۆتۈپ كېتىدۇ. باشقا نېمە ئىلاج؟

— ياق، مەن ئۇنداق قىلالمايمەن.

— قىلسىلا، قىلمىسىلا بولمايدۇ. بولمىسا، بۇ تۈرمىدە يا سىراك بولۇپ قالىلا، يا بولمىسا ئۆلۈپ تۈگەيلا. نېمە قىلىلا تۆت كۈنلۈك ئالەمدە ئۆزلىرىنى قىينىپ، كۈننىڭ سېرىقلىقى ئەۋزەل. جاھاندا ھەق ئىش يوق. ھەممە يەر ئوخشاش، قازانىنىڭ قۇلىقى ھەممە يەردە تۆت. ھەق ـ ناھەق پەقەت گۆردىلا سۈرۈشتۈرۈلىدۇ، گۆردە تەڭسىزلىك يوق. كىم گۇناھنى كۆپ قىلغان بولسا، دوۋزاختا كىرىدۇ، توقماقنىمۇ كۆپ يەيدۇ. مانا، ماڭا قارىسىلا ئۇكام، مەنمۇ ياكى بۇلاڭچىلىق قىلىپ، ئادەم ئۆلتۈرۈپ تۈرمىگە سولىنىپ قالمىغان، خەقنىڭ ئارپىسىنمۇ

خام ئورمىغان. ھاشار ـ مەدىكاردىن قاچسام، تۇتۇۋېلىپ ئەسكەرلىككە تۇتۇپ بەردى، ئەسكەرلىكتىن قاچسام يەنە تۇتۇۋالدى، يەنە قاچسام يەنە تۇتۇۋېلىپ ئاخىر قاراڭغۇ ئۆيگە سولاپ قويدى. جان تاتلىقكەن، كۆن كۆرەي دېدىم. تۇر دېسە تۇردۇم، قىل دېگەننى قىلدىم. ئۆز ۋاقتىدا مەنمۇ جاھانغا پاتماس گاڭگۇك ئىدىم. ئاسماندا قمار بار ئىكەن دېسە، شوتىسى نەدە ئىكەن دەپ يۈگرۈيتتىم. تۇرمىدە تاۋكانى تازا قىزىتتىم. جىق ئۇتۇۋېلىپ تاپقان ـ تەرگەنلىرىمنىڭ ھەممىسىنى گۇندىپايلارغا، خوجايىنلارغا بېرىپ ئۇلارنى رازى قىلىپ تۇردۇم. بەش يىل كۇنۇم شۇنداق ئۆتتى. ئەمدى ئۇچ يىلدەك بولدى، مانا مۇشۇ 40 ـ 50 تەك ئاچقۇچنى تۇتقۇزۇپ گۇندىپاي قىلىپ قويدى. قەسەم قىلىمەنكى، گۇناھكارلارغا پايدام تەگسە تەگدىكى، زىيىنىم تەگمىدى. كۆرۈۋاتىلا، شۇڭا ھەممىسى مېنى ھۆرمەتلەپ ئاتا دەيدىغۇ؟ مانا ماۋۇ دۇتارنى چېلىپ كۆڭۈللىرىنى خوش قىلسىلا. زۇنۇن شۇڭگۇەن ئەۋەتتى. جان كۇندە چېچەكلىمەيدۇ، تۆت كۇنلۇك جاھان بۇ. ھە، يەنە بىر گەپ، تويلۇبولۇك دېگەن يەرگە زاك كولاشقا بارىدىكەنمىز. ئىش ـ كۇشلىرىنى پۈتتۈرۈۋالسىلا، ئۆگۈنلۇككە ماڭماقچى، 40 تەك ئادەم. قىش كىرگەندە يېنىپ كېلىدىغان ئوخشايمىز. دۇتارنى ئېلىۋېلىشنى ئۇنتۇپ قالمىسىلا، چېلىپ بېرىلا.

ئون بەشىنچى باب

تەشنالىق ساداسى

تويلۇبولۇڭ. كېيىنكى باھار پەسلى.

كۈدە - كۆرپىلىرىنى دۇمبىسىگە تېڭىۋالغان 40 «گۇناھكار» قاتارىسىغا تۆتتىن - تۆتتىن تىزىلدى. بەللىرى ئارغامچىلاردا باغلىنىپ، ئالدى - ئارقىسىدىن، يانلىرىدىن بىر - بىرىگە چېتىلدى، ئارغامچىلارنىڭ ئىككى ئۇچى ئالدىدا ماڭىدىغان ئىككى ژاندارما ئەسكەرنىڭ ئاتلىرىنىڭ غانجۇغىسىغا باغلاندى. «گۇناھكارلار» ئۇرۇق - تۇغقان، يار - بۇرادەرلىرىنىڭ دىدارلىرىنى كۆرۈۋېلىش ئۈچۈن، بويۇنلىرىنى سوزۇشۇپ خۇددى تورغا چۈشكەن بېلىقلاردەك ئۇيان - بۇيان تېپىرلايتتى. لېكىن، ئۇلار بىر - بىرىگە چېتىلىپ كەتكەنلىكتىن بىر قەدەممۇ ئۇيان - بۇيان بولالمايتتى. ئالدىدىكى ئىككى ئاتلىق ژاندارما ئەسكەر ماڭسا، ئۇلارمۇ ماڭالايتتى، توختىسا، توختايتتى. ئارقىسىدىن، يان - يانلىرىدىن ئاتلىق دورغىلار، ژاندارمىلار قامچىلىرىنى ئوينىتىپ يالاپ ماڭاتتى. ئۇلارنىڭ شۇ تاپتىكى ھالىتى خۇددى رەھىمسىز پادىچىلار ھەيدەپ ماڭقان بىر قوتان مالغا ئوخشايتتى. تۇرمە دەرۋازىسىنىڭ ئالدىدا خۇددى قىيامەت قايىم بولغاندەك، يىغا - زارى، قىيا - چىيا، داد - پەرياد كۆتۈرۈلدى. سانجاق - سانجاق توپلىشىپ تۇرۇشقان قەشقەر خەلقى ئالا - چۇقان سېلىپ، ئۇرۇق - تۇغقان، يار - بۇرادەرلىرىنى ئىزدەيتتى. ئۇلارنىڭ بىر - بىرىنى تۇۋلاپ

چاقسىزشقان سادالار، قۇم دەرۋازا كوچىسىنى لەرزىگە كەلتۈرۈۋەتتى! لېكىن، ئۇلار بىر - بىرى بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشەلمەيتتى، يېقىنمۇ كېلەلمەيتتى. ناۋادا بىرەرسى قولىنى ئۇزىتىپ سالىدىغان بولسا ياكى سەل يېقىنلىشىپ قالىدىغان بولسىلا، شۇ ھامان دورغىلارنىڭ قامچىلىرى ئۇلارنىڭ باش - كۆز، قوللىرىغا خۇددى يۇڭ ساۋۇغاندەكلا رەھىمسىزلەرچە ۋاق، ۋۇق تېگەتتى. ئەنجانباي ئارقىدىكى قاتاردا ئىدى. شۇ تاپتا ئۇ ئاتا - ئانىسى، ئۇرۇق - تۇغقان، ئەل - ئاغىنىلىرىنى كۆرۈۋېلىشقا تەشنا ئىدى. شۇڭا، تىت - تىت بولۇپ جامائەت ئارىسىغا تەلمۈرۈپ قارايتتى. لېكىن، ئۇلار كۆرۈنمەيتتى. «ئاھ! ئاتا، دىدارىڭنى كۆرسەتكىنە، شۇ تاپتا خۇددى كىچىكىمدە، ھەتتا چوپچوڭلا بولۇپ بۇرۇتۇم خەت تارتقاندىمۇ يەنە، «ئانام بالام، دادام بالام» دەپ ئەركىلىتىپ بېشىمنى سىلىغاندەك يەنە بىر قېتىم سىلاپ قويغىنا.

ئادەتتە دادىسى چېلىشىش، ئات بەيگىسى، مەشرەپ، توي - تۆكۈن، ئۆلۈم - يېتىم سورۇنلىرىدا ئۇنىڭ يېنىدىن نېرى كېتەلمەيتتى، خۇددى سايىسىدەكلا ئەگىشىپ يۈرەتتى، گۆش، نانلارنى بېلىگە تۇگۇپ يۈرۈپ ئۇنى يېيىشكە زورلاپلا تۇراتتى. كېچىلىرى قارا چىراغ نۇرىدا ئۇنىڭغا قاراپ تەلمۈرۈپ ئولتۇرۇپ تاڭنى ئاتقۇزاتتى. «كۆز تەگمىسۇن» دەپ ئىسرىق سېلىپ، موللا - ئاخۇنلارغا دۇئا ئوقۇتۇپ، تۇمار پۈتتۈرۈپ، ئۇنىڭغا پەرۋانىدەك پەرمان بولۇپ، پايپېتەك بولۇپ جان كۆيدۈرۈپ يۈرەتتى. مانا ئەمدى ئۇ يىراقلارغا كېتىدىغان چاغدا نېمىشقا دىدارىنى كۆرسەتمەيدۇ؟ قېنى ئۇنى جانلىرىدىن ئەزىز كۆرىدىغان ئاكىسى، ئىنىلىرى، سىڭلىسى؟ ئاھ! خۇدا، ئۇلارنى بىر كۆرۈۋالسىچۇ كاشكى! ئىسىت! شۇ تاپتا ئاشۇ قىيامەتلىك ئاغىنىلىرى بىلەن بىر كۆرۈشۈۋالسا، ئىككى، ئۈچ ئېغىزدىن چاقچاقلىشىۋالسا. . . ھېچ بولمىسا، شۇنداقلا لىپىدا بىر

قارىشۇالسا. . . كاشكى، ئۇ شۇ خىياللار بىلەن مەيۇسلىنىپ كېتىۋاتقاندا جامائەت ئارىسىدىن تۇيۇقسىزلا ئۇنىڭ ئانىسى قىستىلىپ چىقتى ـ دە، «دادام بالام!» دەپلا ئۇنىڭغا ئۆزىنى ئاتتى. لېكىن، شۇ هامانلا ئۇنىڭ بېشىغا قامچا تەگدى. توختىخانىنىڭ ئاچچىقىسى كەلسە، هەر قانداق بالا ـ قازادىن قورقمايتتى. ئەۋلىيا، ئەزرائىل بولسىمۇ جېنىنى ئالمىنىغا ئېلىپ ئېلىشاتتى، ئۇنىڭ «چىشى يوقۇاس» نامىمۇ شۇنىڭدىن كەلگەنىدى. ئۇ ئۆزىگە قامچا تەڭلەۋاتقان دورغىغا كۆزلىرىنى ئالايتىپ قاراپ، قامچىنى تۇتۇۋېلىپ غەزەپ بىلەن پەسكە سىلكىپ تارتتى. دورغا بېلىكىگە ئۆتكۈزۈۋالغان قامچا سېپىدىكى تاسمىدىن قولىنى چىقىرىپ ئالالماي ئاتتىن موللاق ئېتىپ چۈشتى. توختىخان ئۇنى بىرنى تەپتى ـ دە، ئاغزىنى بۇزۇپ تىللىدى:

— ۋۇي ئىتتىن تۆرەلگەن نەجىس يالاقچى! سەن ئانىدىن تۇغۇلمىغانمۇ؟! ئانىسى بىلەن كۆرۈشسە گۇناھمىكەن؟! سەنمۇ مۇشۇ هالغا چۈشۈپ قالغان بولساڭ، ئاناڭ سەن نەجىسنى، مەن بالامنى باغرىمغا ئالغانىدەك باغرىغا ئالماسمىدى؟!

بۇ غەزەپلىك شىكايەتتىن ژاندارمىلار، دورغىلار سەل سالقىيىپ قېلىشتى. دەل شۇ چاغدا باش نازارەتچى ئېتىنى چاپتۇرۇپ كېلىپ توختىخانىنىڭ دەل بېشىغا قامچا سالدى. ئەنجانىيانىڭ ئاچچىقىدا جان ـ مانى چىقىپ كەتتى! ئۇ غەزەپ بىلەن:

— تارت قولۇڭنى! — دەپ ۋارقىرىدى ـ دە، باش نازارەتچىنىڭ قامچا تۇتقان قولىنى كاپلا تۇتۇۋېلىپ ئامبۇردەك قىسۋالدى.

ئاغرىقتا چىدىمىغان باش نازارەتچى تولغىنىپ كەتتى ـ دە، «ۋاي!» دەپ خودىدى مىياۋغا چۈشكەن مۇشۇك مىياۋلىغاندەكلا

چىرقىراپ سالدى. بۇنى كۆرگەن باشقا دورغا، ژاندارمىلار پالاقلىشىپ كېلىپ، ئەنجانبايغا قوراللىرىنى تەڭلەشتى. دەل شۇ چاغدا توپ ـ توپ جامائەت خۇددى ھاۋا گۈلدۈرلىگەندەك تەڭلا غەزەپلىك ۋارقىراشتى:

— ھاي! ھاي ـ ھاي! !

بۇ غەزەپلىك سادادىن چۆچۈپ كەتكەن ژاندارما، دورغىلار مەڭدەپ ھاڭۋاققىنىچە جاي ـ جايىدا تۇرۇپلا قېلىشتى. قورال كۆتۈرگەن قوللىرىمۇ خۇددى تېنى چىرىپ كەتكەنلىكتىن ژىرىلىپ چۈشكەن دەرەخ شاخلىرىدەك ئاستا ـ ئاستا پەسكە چۈشتى.

كۆزلىرى غەزەپلىك چەكچەيگەن، مۇشتلىرى چىڭ تۇگۈلگەن باقاخۇننىڭ بالىلىرى شۇ تاپتا ئوۋغا تاشلىنىشقا تەييار تۇرغان قاپلانغا ئوخشاش باشلىرىنى كۆتۈرۈپ، مەيدىلىرىنى چىقىرىپ، پۈتلىرىنى كېرىپ تۇرۇشاتتى. ۋاھ! ئەمدىلا تېخى 16 ياشنىڭ قارىسىنى ئالغان ئەزىزنىڭ نوچىلىقىنى دېمەمدىغان! ئۇ پىچىقىنى كەينىگە تۇتۇپ، ھەدەپ ئالدىغا تەۋرەپ ئېتىلىشقا ئىنتىلىۋاتاتتى. قاسىمباي ئاتنىڭ چويۇن ئۇزەڭگۈسىنى يېشۇۋلىپ تاسمىسىنى قولىغا يۆگەۋاتاتتى. شەھەرنىڭ 20 ـ 30 دەك گاڭگۇڭ يىگىتلىرىمۇ پىچاقلىرىنى چىقىرىشىپ: «قېنى، يەنە بىر ئۇرۇپ بېقىشە! كۆرگۈلۈكۈڭنى كۆرسىتىمىز» دېگەن ئەلپازدا ئۇلارغا يەرنىڭ تېگىدىن ھومىيىپ قاراپ، تاشلىنىشقا تەييار تۇرۇشاتتى. شۇ تاپتا ئەنجانبايغا ياكى ئۇنىڭ ئانىسىغا بىرەر قامچا سالمىدىغان بولسىلا، ئۇ چاغدا ئىش تېخىمۇ يوغىناتتى. ئۆزلىرى تاياق ـ توقماقنىڭ ئاستىدا قالاتتى. گۇناھكارلارنىمۇ قاچۇرۇپ قويۇشاتتى. دەل شۇ چاغدا ئاۋۇتاخۇن ئاتا كېلىپ قالدى ـ دە، ژاندارمىلار بىلەن دورغىلارنى ئالدى تەرەپكە ماڭدۇرۇۋەتتى. شۇنداق ئەنجانباي باشقىلار بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشەلمىدى. ئايىم تىللاخان ئاكىسىغا ئېسىلىپ يىغلىدى.

خېلى ئۇزاققىچە ئۇنى قويۇپ بەرمەي ئېسەدەپ يىغلاپ ماڭدى.

قاسىمباي چىرايلىق، ياشلا ئىككىسى تورۇق ئاتنى يېتىلىۋالغانىدى. ئۇ ئەنجانباي بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. توختاشقا بولمايتتى، ياندىشىپ ماڭغاچ گۇڭۇر - گۇڭۇر مۇڭداشتى. ھال - ئەھۋال سوراشتى. باشقىلار بىلەنمۇ كۆرۈشتى. ئۇرۇق - تۇغقانلارنىڭ ئارىسىدا ئىنىسى تاشكەنباي كۆرۈنمەيتتى، ئەنجانباي دادىسىنىڭ كۆزىگە قارىدى.

— دادا، تاشكەنباي كېلەلمىگەن ئوخشايدۇ؟

باقاخۇن ئۇلۇغ - كىچىك تىندى:

— كېلەلمىدى، ئۆيدە بولسىغۇ كېلەتتى، يوق، — ئۇنىڭ بېشى چۈشۈپ كەتتى. ئەنجانباينىڭ كۆڭلى قانداقتۇر بىر شۇملۇقنى سەزگەندەك يۈرىكى قارتلا! قىلىپ قالدى.

— يوق، نەگە كەتتى؟

— ھە. . . ي، بىچارە بالىنىڭ پېشانىسى بەك تەتۇر ئىكەن. ئەسكەرلىككە تۇتۇلۇپ قاپتۇ.

— ئەسكەرلىككە، قاچان؟ ھەي ئىستەي!

— تۆت ئايدەك بولدى. بىر كۈنى ئۇ «ئەنجانباي ئاكامنى سېغىنىپ قالدىم، يوقلاپ كېلەي» دېدى. «ۋاي بېرىپ كۆرۈشۈپ كەلسىلە بالام» دەپتىمىز. ئاردىدىن ئۇچ كۈن ئۆتتى، ھەپتىمۇ ئۆتتى، ئۇ يېنىپ كەلمىدى. ئىزدەپ - سوراپ دېرىكىنى ئالالمىدۇق. ئۇنىڭدىن ئەنسىرەپ تىت - تىت بولۇپ يۈرسەك بىر كۈنى تۇردى رەۋەندى بىزنى ئىزدەپ ئۆيىمىزگە كېلىپ قالدى. ئۇ «تاشكەنبايىنىڭ ئاتۇشتا كۆرۈپ قالدىم، ئەسكەرلىككە تۇتۇلۇپ قاپتۇ» دەپ خەۋەر ئېلىپ كەپتۇ. جۈمەخۇن بىلەن ئابلىزخان «ئۇنى ئاجرىتىپ كېلىمىز» دەپ، ئارقىسىدىن ئاتلىق قوغلاپ كېتىپ، ئۇنىڭغا ئاقسۇدا يېتىشۋاپتۇ. لېكىن، ئۇنى ئاجرىتىۋېلىشنىڭ ئىلاجىنى قىلالماپتۇ، پەقەت بىر دەملا مۇڭدىشالاپتۇ. تاشكەنبايىنىڭ

دېيىشچە، ئۇ سىلە بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن تۇرمىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە، بىر نەچچە ئادەم كېلىپلا ئۇنىڭ باغلاپ يامۇلغا سولىۋاپتۇ. ئالتايغا ئېلىپ مېڭىپتىمىش، قازاقلار بىلەن سوقۇش قىلىشقا ئاپىرىدىكەن. خۇدايىم ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي ئۇ بىچارە بالىنى... ھە... ي! قاچان ئاشنى - ئاش، نانىنى - نان دەپ يېگۈدەك زامان بولار!

باقاخۇننىڭ كۆزلىرىدىن ئاققان ياش بىردەمدىلا ئۇنىڭ ئاق يەكتەكنىڭ ياقىسىنى ھۆل قىلىۋەتتى. باشقىلارمۇ مىشىلدىشىپ يىغلاشماقتا ئىدى. بۇ شۇم خەۋەر ئەنجانبايىنىڭ يۈرىكىنى ئېزىۋەتكەن بولسىمۇ، لېكىن شۇ تاپتا ئۇ ئۆز قايغۇسىنى بىلدۈرۈپ ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى تېخىمۇ زېدە قىلغۇسى كەلمىدى. پەقەت «تاشكەنباي ياش، ئەقىللىق، چاققان، ئۆز كۈنىنى ئۆزى ئېلىپ كېتەلەيدۇ. خۇدايىم بۇيرۇسا، ئۇزاققا قالمايلا يېنىپ كېلىدۇ» دەپ ئۇلارنىڭ كۆڭلىگە ئازراق تەسەللى بېرەلىدى.

«گۇناھكارلار» خۇددى باغلاقتىكى قويلاردەك بىر - بىرىگە چېتىلغان ھالدا باغلىنىپ كوچىلاردىن ئۆتۈشكە باشلىغاندا، زامانىنىڭ زۇلمى، خورلۇقلىرىدىن جاق تويۇپ، يۈرەكلىرى لەختە - لەختە قان بولۇپ كەتكەن باغرى سۇنۇق قەشقەر خەلقى يولىنىڭ ئىككى چېتىدە توپلىشىپ تۇتۇپ، ئۇلارنى يىغا - زارى بىلەن ئۇزىتىپ قويۇشتى.

— خوش، خۇداغا ئامانەت!

— خۇدايىم مۇشكۈلۈڭلارنى ئاسان قىلغاي!

— خۇدايىم ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي!

جامائەت ئۇلارغا ئامانلىق تىلەپ، قوللىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ تۇرۇپ دۇئا قىلىشتى:

ناۋايلار ساۋابلىق ئۇچۇن پەشخۇن - پەشخۇن نانلارنى ئۇلارنىڭ قوللىرىغا تۇتقۇزۇپ قويۇشاتتى. قويۇنلىرىغا تىقىشاتتى. دوغچىلار قاچا - قاچا دوغلارنى ئۇلارغا ئىچكۈزەتتى.

باققاللارمۇ قاراپ تۇرمىدى، يەل - يېمىشلىرىنىڭ ئۇلاردىن ئايمىدى، ھەممىسىگە بولۇشچە ئىلەشتۇرۇپ بەردى. شۇنداق قىلىپ ئۇلار شەھەردىن چىقىپ بولغۇچە، قويۇنلىرى نان - پان، يەل - يېمىشلەر بىلەن توشۇپ كەتتى.

ئۇلار يېڭىشەھەردىن ئۆتتى. ئۇنىڭ ھەيۋەتلىك، ئېگىز سېپىللىرىمۇ كۆرۈنمەي قالدى. تەلۈچۈك دەرياسىدىن ئۆتۈپلا ساسلىققا يېقىن كەلگەندە، ئۇلارنىڭ ئالدى تەرىپىدىن ئاتلىق، ئېشەكلىك، ھارۋىلىق بولۇپ بىرەر يۈزدەك ئادەم داپ - دۇمباق، راۋابلارنى چېلىشىپ، نەغمە - ناۋا بىلەن چىقىپ كەلدى. چىرايلىق ياسىنىشلىرى، خۇشال كۆلكە - چاقچاقلىرىدىن قارىغاندا، ئۇلار كۆڭۈللۈك بىر توي مەرىكىدىن قايتقاندەك قىلاتتى. ئۇلار «گۇناھكارلار» نى كۆرۈپ ئاستا - ئاستا ئاستىلاپ توختاپ قېلىشتى. ئەنجانىلىق شۇنداق قاراپلا ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ئوپاللىق ئىكەنلىكىنى تونۇپ قالدى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئەنجانىلىق بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى، تىنچلىق - ئامانلىق سوراشتى، يەنە بەزىلىرى يىراقتىنلا باشلىرىنى ئېگىپ سالاملاشتى. ئىلى قازىنىڭ ئوغلى ئەخمەت، تۆت - بەشتەك لۈكچەكلەرنىڭ ئارىسىدا خۇددى بەزنى مارىلىغان مۇشۇكتەك كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ ئۇنىڭغا گۆلىيىپ قاراپ تۇراتتى. شۇ ئاردا يۈزىگە گىجىم رومال بىلەن يېپىۋالغان بىر ئايال ئاتتىن لىككىدە چۈشتى - دە، ئۇدۇللا ئەنجانىلىنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇنى كۆرۈپلا ئەنجانىلىنىڭ يۈرىكى قارتلا! قىلىپ قالدى - دە، ئۆزىگە ئارانلا ئاڭلانغۇدەك پەس ئاۋازدا پىچىرلاپ سالدى:

— شۇ، شۇ دەل ئۆزى شۇ! ۋاھ خۇدايىم، ئاھ! ئايشەمگۈل!

ئۇنىڭغىچە ئۇ ئايال يۈزىنى ئېچىۋەتتى - دە، ئۇنىڭغا ئېگىلىپ ئۇنىڭغا سالام قىلدى:

— ئەسسالام.

— ۋەئەلەيكۈم ئەسسالام ئايشەمگۈل خېنىم.

ئۇلارنىڭ ئاۋازلىرى تەتىرەپ چىقىشتى. بىر - بىرىگە تەلمۈرۈپ قاراپ تۇرۇپلا قېلىشتى. ئايشەمگۈل كەمزۇلنىڭ يانچۇقىدىن ئەينەك، تاغاق يۆگىگەن ئاق مونچاقلىق، ئانارگۈلدەك قىپقىزىل ياغلىقىنى چىقىرىپ، ئەنجانبايىنىڭ يۈز - كۆزلىرىنى سۈرتۈشكە باشلىدى. بۇنى كۆرگەن ئەھمەت چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ كېلىپ، ئايشەمگۈلگە ۋارقىرىدى:

— نومۇس قىلسىلا ئايشەمخان! ھايا قىلسىلا! خەلقئالەم ئالدىدا ئىزا!

ئايشەمگۈل غەزەپ بىلەن ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ ئۇنىڭ بېشىغا كېلىشتۇرۇپ ۋاققىدە! بىر قامچا سالدى - دە، ھۆڭرەپ يىغلاپ - ئېسەدەپ تۇرۇپ ئۇنى تىللىدى:

— نومۇسسىز دېگەن سەن! مەن ياكى سېنىڭ نىكاھىڭغا ئۆتۈپ قالغان، سېنىڭ ئىلكىڭدىكى ئادەم بولمىسام، مېنى سىلكىشلەپ تارتقۇشلاشقا نېمە ھەددىڭ؟! كۆزۈمنىڭ سەتى؟! مەن نېمىدىن نومۇس قىلاتتىم؟ ئۆزۈمنىڭ ئېرىدىنمۇ؟ قازىنىڭ ئاشۇ كىچىككىنە بىر پارچە ئىپلاس تالاق خېتىزە، مېنى ئەنجانبايدىن ئاجراشتۇرالامدۇ؟! قېنى قايسىمىزنىڭ رازىلىقىنى ئاپتۇ؟ مېنى تونۇمىغان ئۇنداق شەرىئەتنى مەنمۇ تونۇمايمەن!

قارىشىپ تۇرغانلارنىڭ بەزلىرى «ياپىرىم!» دەپ ياقىلىرىنى چىشلەشسە، يەنە بەزلىرى ھاڭ - تاڭ قېلىپ، ئاغزىلىرىنى كامارەدەك ئېچىشىپلا قالدى. ئايشەمگۈل بۇلار بىلەن كارى بولمىدى. ئاتقا لىككىدە مىندى:

— خوش ئەنجانباي ئاكا، خۇداغا ئامانەت! زامانىنىڭ زۇلمى غالىب كەلدى، مەن بەقۇۋۇل بولۇپ قالدىم! - ئۇ شۇنداق دېدى — دە، ياشلىرىنى يامغۇردەك تۆكۈپ تۇرۇپ ئاتقا قامچا سالدى.

— خوش، خوش ئايشەمگۈل! ئامان بولسىلا! زۇلۇمنىڭ گۆرى كولىنىپ بولدى!

باش نازارەتچىنىڭ ئاچچىقى تېخىچە يانمىغانىدى. پۇت، قوللىرىغا تىترەك ئولىشىپ، چىشلىرى غۇچۇرلايتتى. «يائاللا! بۇ بەدرەڭلەرگە نېمە بولۇپ كەتكەندۇر؟! خۇددى قۇترىغان ھەرىلەرگىلا ئوخشايدىغۇ! شۇنداق بىرسىگە تېگىپ سالدىڭمۇ ـ بولدى! شۇ ھامانلا ھەممىسى تەڭلا چۈۋۈلۈپ چىقىدۇ! ياپىرىم! خۇدا ئۆزى ساقلىسۇن! بالدۇرقى چاغلاردا كوچىلاردىن يۈزلىگەن گۇناھكارلارنى ھەيدەپ ماڭىدىغان بولسا، ئۇلارنىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى نېرىدا تۇرۇپ يىغلىشىپ، قاقشىشىپ قالاتتى، ھەرگىز يېقىنلىشالمايتتى. ناۋادا يېقىنلىشىپ قالىدىغان بولسا، ھاي! دەپلا خۇماردىن چىققۇچە ئۇرسىمۇ ھېچ كىشى غىدىڭ ـ پىدىڭ قىلالمايتتى. كۆڭۈل ئېچىش ئۈچۈن ئاتلارنى بولۇشىغا چاپتۇرۇپ مېڭىپ، كىشىلەرنى دەسسەپ چەيلىۋەتسىمۇ، ئاچچىقى كەلگەندە قامچىسىدىن قان تامغىچە ئۇرسىمۇ، قولى قېچىشقاندا جامائەت سورۇنلىرىغا بۆسۈپ كىرىپ، بىرەرسىنى ئۇرۇپ يېرىم جان قىلىپ قويسىمۇ، ھېچقانداق سوئال ـ سورىقى بولمايتتى، ئۇلار پەقەت لېۋىنى چىشلىشىپ قالاتتى. چىرايلىق خوتۇن ـ قىزلارنى بۇلاپ ماڭسا، ۋارقىراپ ـ جارقىراپ يىغلاپ قالاتتى، خالاس! مەيلى نېمە قىلسا قىلسۇن، قانداقلا بولۇشىدىن قەتئىينەزەر قەشقەر ئۆزىنىڭ ئىدى. خالىغانىنى قىلالايتتى. ئەمدىچۇ؟ مانا ئەمدى يەنە شۇنداق قىلىپ باققىنا، ئانا ـ ماناڭنى كۆزۈڭگە كۆرسىتىدۇ! ھە... ي! مانا ئەمدى زامان ئوخشىماي قالدى! ھېلىقىدەك... «ھە» دېسىلا پېچىقىنى چىقىرىشىدۇ، توپلىشىپ كېلىپ ئۇرۇشىدۇ! مەن نېمە بولدۇم؟ دەپ كۆزىنى ئېچىپ بولغۇچە، ئاقتىمۇ يوق، كۆكتىمۇ يوق! ئۇلارنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمەي قالىدۇ! بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلاردىن تاش ـ

چالمىلار ۋىلك ـ ۋىلك! ئۇچۇپ كېلىپ، كاللا ـ مالىلىنى يارىدۇ! كۆپكۈندۈزدىمۇ يالغۇز تالاغا چىققىلى تېخى بولمايدۇ! بۇگۈنكىدەك بىر گۈناھكارنى ۋە ئۇنىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنى بىر قامچا سالغانغا ھەممىسى تەڭلا تەۋرەپ قوپىدىغان، دورغىلار، گۈناھكارلاردىن تايىاق يەيدىغان تەتۈر ئىش قاچان بولغان؟! ھە. . . . ي! بۇ ناھەقچىلىقنى! ... ھېلىقى بىرسى بىزگە بولۇشۇپ ئىككى ئېغىز گەپ قىلغاندەك قىلىۋېدى، 20ـ 30 دەك ئادەم تەۋرەپ كېلىپلا ئۇنى يالاقچى دەمدۇ، غالچى دەمدۇ، ئىش قىلىپ بىر نېمىلەرنى دېيىشىپ تىللاپ، باسماداپ تۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ قويغىلى تاس ـ تاماس قالدىغۇ؟! قانداق زامانلار بولۇپ كەتتى ـ ھە بۇ؟! ئادەمنىڭ كاللىسىدىن پەقەتلا ئۆتمەيدۇ. ئەقلىمۇ يېتىشمەيدۇ! بالدۇرقىدەك خوش ـ خوش غوجام دەيدىغان زامان نەگە كەتتى؟! ئاھ! شۇ كۈنلەر. . . ! ئىسىت! ئەجەب بولدى ـ دە! ـ باش نازارەتچى ئويلاپ شۇ يەرگە كەلگەندە يۈرتىدا بولغان بەزى ئىشلار ئونىڭ كۆڭلىدىن غىل ـ پاللا ئۆتۈپ قالدى ـ دە، يۈرىكى قارتىشىدە! قىلىپ كەتتى، — ۋۇي شۇنداقمۇ بولۇپ قالارمۇ؟! كومپارتىيە مۇشۇ يەرگىمۇ كېلىپ قالارمۇ؟! توۋا، توۋا! بۇ جاھاننىڭ ۋاپاسىزلىقىنى! بۇ ياۋايىلارنىڭ بالدۇرقىغا ئوخشىمايدىغان قېلىۋاتقانلىقى شۇلارنىڭ شامىلىنىڭ كاساپىتىدىن بولمىسۇن يەنە؟ شۇنداق بولىدىغان بولسىلا ئۆزىنىڭ تۇغىشكىنى شۇ! خۇدايىم ساقلىسۇن، ئۇ ئاپەتلەرنىڭ چاڭگىلىغا چۈشۈپ قېلىشقا نېسىپ قىلمىسۇن! ـ ئونىڭ يۈرىكىنىڭ پوكۇلدىشىنىڭ سەۋەبى بار ئىدى. ئۇ بۇنىڭدىن ئون يىل ئىلگىرى پىڭ لياڭدا[1] كومپارتىيىنىڭ بىر ئالاقچىسىنى تۇتۇپ بېرىپ ئىنئام ئالغان. كېيىنچە خورىكى ئۆسۈپ، ھەددىدىن ئېشىپ قىلمىغان ئەسكىلىكى قالمىغان، قان ـ قەرزگە بۇغۇلغان، ئىنتىقامچىلارنىڭ

① پىڭ لياڭ — گەنسۇ ئۆلكىسىدىكى بىر تاغلىق رايونىنىڭ نامى.

ئۆزىنىڭ پىيىگە چۈشكەنلىكىنى بىلىپ قېلىپ، يۈرتتاتۇرالماي قەشقەرگە كېلىپ يوشۇرۇنۇۋالغانىدى، ـ بولدىلا، زاك پۈلىنى يالغۇز مەنلا ئالامتىم، تۆپىمىزدە تەييارغا ھەييار بولۇپ شۆلگەيلىرىنى ئېقىتىپ تۇرۇۋاتقانلار ئازمىدى! كومپارتىيە كېلىپ بولغۇچە تەنىنىڭ ئىسسىقىدا جاننى ساقلايدىغان بىرەر جاي تېپىۋالغان تۇزۇك. جاھانىنىڭ ئېتى كەڭرى، جان ساقلىغۇدەك جاي بۇ يەردە بولمىسا، يەنە باشقا بىر يەردە بار. يىغىپ قويغان ئالتۇن ـ كۈمۈشلىرىمۇ يېتىپ ئاشىدۇ. «جان بولسا جاھان، ئاش بولسا قازان» پاھ ـ پاھ! بۇ خەقلەرنىڭ تەمسىلىنىڭ خوپ جېنى بار ئىكەن جۇمۇ! ئۇ شۇ خىياللار بىلەن كېتىۋاتقاندا، زۇنۇن ئەپەندى بىلەن قاسىمباي ئاتلىرىنى يورغىلىتىپ كېلىپ ئۇنىڭغا يانداشتى.

X X X

ئۇلار ئۇنىڭغا قاراپ كۈلۈپ تۇرۇپ سالام قىلدى. ئاندىن قاسىمباي كۆك شايى بەلۋىغىدىن ئىككى قۇلاقلىق يامبۇنى چىقىرىپ ئۇنىڭغا تەڭلىدى:

— ئۆزلىرىگە ئازراق بولسىمۇ يوللۇقمىز بار ئىدى. ئاز بولسىمۇ چاي پۈلى بولۇپ قالار، كۆڭلىمىز ئىكەن، ئىلتىپات قىلسىلا.

— قولىمىزنى ياندۇرمىسىلا.

باش نازارەتچى مۇغەمبەرلىك بىلەن كۈلدى:

— سەندە توكان بۇسا كوكمايدۇ، ئۇمايدۇ. كوساكى ئاچ ئەمەيسى، پاڭشىڭ بوسا بولىدى. يەنە كانداك ئىشى بوسا مەن كىلەدى.

ئۇ ئۇيغۇر تىلىغا خېلى چولتا بولسىمۇ، لېكىن دىققەت بىلەن ئاڭلىسا ھەر ھالدا ئۇنىڭ غەرىزىنى تولۇق چۈشەنگىلى

بولاتتى.

— بېگىم، — دېدى زۇنۇن ئەپەندى ئۇنىڭغا قاراپ، — ئۆزلىرىگە مالال كەلمىسە، ئاۋۇ ئادەمنى، — ئۇ قولى بىلەن ئەنجانبايىنى شەرەتلەپ كۆرسەتتى، — بوشىتىۋەتسىلە، ئاندا مىنىۋالسا.

باش نازارەتچىنىڭ چىرايى ئۆڭۈپ كەتتى. خاتا ئاڭلاپ قالدىمۇ ـ نېمە؟ دېگەندەك ئۇلارغا تىكىلىپ قاراپ تۇرۇپلا قالدى.

— ياق، ياق، ئۇنداق كىسا بومايدۇ، بومايدۇ.

— بېگىم، ئىلتىپات قىلسىلا، ئۇ ئادەمگە بىز بورون بولمىز، چاتاق يوق. بىز تونۇشمىساقمۇ سىلىنى ھەرگىز خىجىل قىلمايتتۇق، ئاغىنىدارچىلىق يۈزىسىدىن لەۋزىمىزنى يەيدۇ، دەپ ئىشەنچ قىلىپ دەپ سالدۇق.

شۇ تاپتا نازارەتچى ئاغزىدا «ياق ـ ياق» دېسىمۇ، لېكىن ئىككى قۇلاقلىق ئىككى يامبۇ ئۇنى خېلى ئوبدانلا يۇمشاتقانىدى. جېنىنى ياقىغا ئېلىش ئۈچۈن ئۇنىڭغا مۇشۇنداق كۈمۈش پۇل لازىم بولاتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە زۇنۇن ئەپەندى بىلەن خېلى باردى ـ كەلدىسى بار ئىدى. قاسىمبايمۇ زامانىنىڭ داڭدار بايۋەتچىلىرىدىن بولغانلىقتىن ئۇنىمۇ ئوبدانلا تونۇيتتى. شۇڭا، ئۇ ئۇلارنى «لازىم بولىدىغان ئادەملەر» دەپ ئويلىدى ـ دە، ھېجىيىپ تۇرۇپ سورىدى:

— سەن، يەنە سەن، بۇ ئادەمۇ ئاگىنا؟

— شۇنداق، بىز جان دوست ـ ئاغىنىلەر.

— ئاكا ـ ئۆكىلاردىنمۇ يېقىن.

— سەندە ئاگىنا، يەنە سەندە ئاگىنا، ھە، مەندە ئاگىنا بۇدۇ.

ئۇلارنى ئۆزىتىپ كەلگەنلەر شۇ يەردە توختاپ قېلىشتى. ئەنجانباي تۇرۇق ئاتقا ئاختا قويۇپلا مىنىۋالدى. بىر كۆۋرۈكتىن

ئۆتكەندىن كېيىن نازارەتچىگە يانداشتى:

— بېگىم، ئاۋۇ قېرى توكۇر ئىكەن. ماڭالمايۋاتىدۇ. يولدىن قالىدىغان بولدۇق. ئىجازەت قىلسىلا، ئۇنىسى ئاتقا مىندۈرۈۋالسام.

باش نازارەتچى بېشىنى لىڭشىتىپ ماقۇل بولدى.

ئۇلار شۇ ھالدا ياپچان، يېڭسار، سۆگەت، ئېگىز يەر، قىزىل تاغ، ئاق تالا، سېسىق تىكەن، چىل گۈمبەز قاتارلىق جايلاردىن ئۆتۈپ توققۇزىنچى كۈنى تويلۇبولۇڭغا ساق ـ سالامەت يېتىپ باردى.

شۇنىڭغىچە «گۈناھكارلار» ئەنجانباينىڭ ئېتىغا مىنىش باھانىسىدا باغلاقتىن نۆۋەت بىلەن بىردىن بىردىن بوشىنىپ بولۇشتى. قايتا باغلانماي ئاتقا پات ـ پات ئالمىشىپ مىنىپ ئازادە مېڭىشتى.

X X X

باش نازارەتچى جېنىنى ياقىغا ئېلىش ئۈچۈن تەييارلانمىسا بولمايتتى. شۇڭا، ئۇ ئەتىسىلا شۇ يەردە قالىدىغان گۈندىپاي ئاۋۇت ئاتاغا 40 گۈناھكارنىڭ ئىسمى يېزىلغان بىر ھۆججەتكە «ساق تاپشۇرۇۋالدىم» دەپ قولىنى قويدۇرۇۋالدى.

ھە، بۇ يەردىكى ئىش پۈتتى. ئەمدى قايتىپ بېرىپ جېنىنى بىر ياقىغا ئېلىش ئۈچۈن، ئالتۇن، كۈمۈشلەرنى يىغىپ توپلاپ، بىر ئاخشامدىلا غىپپىدە تىكىۋەتسە بولىدۇ. كومپارتىيىنىڭ قاچان كېلىشىنى بىلگىلى بولمايدۇ، لېكىن ھامان كېلىدۇ! بۇ يەردىن قانچە بالدۇر كەتسە شۇنچە ياخشى، كەينىگە سۈرۈش خەتىرلىك، كاللا كېتىدۇ، چېگرىدىن ئۆتۈپ كەتسىلا بولدى. كومپارتىيە ئۇنى تۇتالمايدۇ.

لېكىن، ئۇ جېنىنى ياقىغا ئالالمىدى. يولدا سوغۇق سۇنى

كۆپ ئىچىۋالغانلىقتىن نەچچە كۈندىن بېرى ئىچىـــى سۇرۇپ بولالماي قالدى. ئاتلىرىمۇ ھېرىپ ھالى قالمىغان، قامچىلاپ تۇرسىمۇ، ئاران چامدايدىغان بولۇپ قالغانـــدى. شۇڭا، ئۇ ئىلاجسىز ھالدا بۇ يەردە يەنە تۆت ـ بەش كۈن يېتىپ قېلىشقا مەجبۇر بولدى. لېكىن، بۇ ئارام ئېلىشتىن ھېچقانداق خوۋلۇق بولمىدى. كومپارتىيە ئەتىلا كېلىپ ئۇنىڭ كانىيـــــنـــى بوغدىغاندەك دەككە ـ دۈككىگە چۈشۈپ يۇرىكى پوكۈلداپ، دېمى سىقىلىپ زادىلا خاتىرجەم بولالمىدى. ئاخىر بولالماي تالاغا چىقتى. بۇ چاغدا كۈن ئولتۇرۇشقا ئاز قالغانىدى. تاغ تەرەپتىن قىيپاش چۈشكەن كۈننىڭ ئۆتكۈر نۇرى ئۇنىڭ كۆزىنى چېقىپ ئاچۇرمىدى. ئۇ كۆزىنى ئۇۋۇلاپ بىر ھازاغىچە تۇرۇپ قالدى. كۆزى تالاغا كۆنگەندىن كېيىن ئەتراپىغا قاراپ بىر قىرغىز بوۋايغا كۆزى چۈشتـــــى. بۇ بوۋاي تۈنۈگۈندىن بېرى مۈشۈ ئەتراپلاردا تىمسىقلاپ بىر نېمىلەرنى قىلىپ يۈرەتتى. ئۇ ئاستا مېڭىپ بوۋاينىڭ قېشىغا كەلدى. «گېپىمگە جاۋاب بېرەلەمدۇ، قانداق؟» دېگەندەك قىلىپ، ئۇنىڭغا بىر قۇر قاراپ چىقتى. ئاندىن تېخىمۇ يېقىنراق كېلىپ ئۇنىڭدىن مۈشۈ چوڭ يولدىن باشقا شەھەرگە بارغىلى بولىدىغان يەنىمۇ يېقىنراق يولنىڭ بار ـ يوقلۇقىنى سورىدى. بوۋاي گەدىنىنى قاشلاۋېتىپ ئۇنـــــڭغا سىنچىلاپ قارىدى. كۆزلىرى مىتىلداپ يۇمۇلۇپ ـ ئېچىلىپ بىر ھازا تۇرۇپ قالدى. كۆزلىرى ئېچىلغاندا پارقىراپ، ئۇنىڭ قاپقارا كۆز قارىچۇقلىرىدىن چاقناپ چىققان نۇرلار نازارەتچىنىڭ يۈرىكىگە غاچچىدە سانجىلغاندەك تۇيۇلۇپ كەتتى ـ دە، ئۇنىڭ تېنى شۇركۈنۈپ تۇرۇپلا قالدى. بوۋاي بىر ھازادىن كېيىن، ھاسىسى بىلەن كۈنپېتىش تەرەپتىكى تاغنـــى كۆرسەتتـــى. نازارەتچى ئۇ كۆرسەتكەن تاغ تەرەپكە قاراۋېتىپ، بوۋاينىڭ چولاق قۇلىقىغا كۆزى چۈشۈپ قالدى. تۆۋەن تەرىپىگە قىيپاش ھالدا ئېقىپ چۈشكەندەك ساڭگىلاپ قالغان بۇ قۇلاق قارىداپ خودىدى

قاراقازان دانچىلىرىنى چاپلاپ قويغاندەكلا، قاپقارا مۇدۇر - چوقۇر بولۇپ كەتكەنىدى.

— بولۇشىغۇ بار، - دېدى بوۋاي كۆزلىرىنى چىملىدىتىپ تۇرۇپ، - ئەنە ئاۋۇ تاغنىڭ ئۇ تەرىپىدە، سۆگەتلىك يول دەيمىز، لېكىن تار. ئېگىز - پەس، چىغىر يول بار. بىزغۇ ئۇ يول بىلەن ئۇچ كۈندىلا شەھەرگە يېتىپ بارالايمىز. ئەمما، ئەمما زە، بېگىمنىڭ ئاتلىرى قانداق قىلاركىن، ماڭالماسمىكىن؟ تاققا كۆنمىگەن ئاتلار - دە.

— سەندە ئات ماڭمدۇ، مەندە ئات ماڭالمايدۇ؟ كاپاكى باشى!

بوۋاي كۈلدى. ئۇ كۈلگەندە كۆزلىرى قىسىلىپ كەتتى. ئۇنىڭ كۆزى قىسىلغان چاغدا، دەل يەنە ھېلىقى نۇر چاقناپ كەتكەندەك بولدى. نازارەتچى يەنە شۇركۈنۈپ كەتتى. ئۇ بوۋاينى تونۇغاندەك، ئۇنىڭ قانداقتۇر بىر ئەزاسى ئۆزىگە تونۇشتەك بىلىندى. لېكىن، ئەسلىگۈسى كەلمىدى: «ۋاي بولدىلا، جاھاندا بۇنداق ئادەملەر ئازمىتى؟ بۇنداق رەزگىلەرنى ئەسلەپ ئولتۇرۇشقا كىمنىڭ چولىسى، دۆتلىكمىنى! ». لېكىن، بۇ «قەبرى رەزگى» كۆرسەتكەن ھېلىقى سۆگەتلىك چىغىر يول ئۇنى قىزىقتۇرۇپ قويدى. باشقىلاردىنمۇ سۈرۈشتە قىلىپ كۆرگەنىدى، راست شۇنداق بىر يولنىڭ بارلىقىنى، لېكىن ئاتلارنىڭ ياندىشىپ ماڭالمايدىغانلىقىنى، بىرىنىڭ كەينىدىن يەنە بىرى تىزىلىپ ماڭسا، ئۆتۈپ كەتكىلى بولىدىغانلىقىنى مەلۇم قىلىشتى. كېچىسى ئۇنىڭ ئۇيقۇسى قاچتى. يەنە ھېلىقى بوۋاي كۆزىگە كىرىۋالدى: «ئۇنى كۆرگەندەك قىلىمەن. شۇنداق، مەن ئۇنى كۆرگەن. قەيەردە كۆرگەن بولغىيدىم؟ ھە... ي! مەيلى كارىم نېمە؟»

ئۇ ئەتىسى ئەتىگەندە، تۆت ژاندارما ئەسكەر بىلەن ئىككى دورغىنى ئەگەشتۈرۈپ يولغا چىقتى. ئۇلار يايلاقلاردىن ئۆتكەندە،

يول خېلى كەڭرى ئىدى، ئاتلارمۇ ياندىشىپ ماڭالايتتى، بىر ـ بىرىدىن يول تالىشىپ سوكۇلدايتتى. لېكىن، يول يۇقىرى ئۆرلەپ، داۋاننىڭ ئوستىگە كۆتۈرۈلگەنسېرى تارىيىپ كەتتى. ئاتلارمۇ بىر ـ بىرىنىڭ كەينىدىن، تىزلىپ يورغىلاپ مېڭىشقا مەجبۇر بولۇشتى.

باش نازارەتچى هەممىنىڭ ئالدىدا كېتىپ باراتتى. ئۇ يەنە هېلىقى بوۋاينى ئەسلەپ قالدى: «بۇ قېرىنى قەيەردە كۆرگەن بولغىيدىم؟ شۇنداق، كۆرگەن، كۆرگەندىمۇ ئۇنداق ـ مۇنداق ئەمەس، ئادەمنىڭ خېلى ئېسىدە قالغۇدەك ئەپچىل كۆرۈشكەن! بولمىسا، بۇ قېرى نېمىشقا مېنىڭ كاللامدىن زادى نېرى كەتمەيدۇ؟! بۇ زادى نېمە ئىش؟»

چۈشكە يېقىن ئۇلارنىڭ ئالدى تەرىپىدە شالاڭ سۆگەتلىك كۆرۈندى. قاقاس تاغقا ئاجايىپ هۆسن قوشۇپ تۇرغان بۇ تۆت تۈپلا تاغ سۆگىتىنىڭ مۇشۇ قاتتىق ـ تاشلىق قاپتالدا ئۆسۈپ، ياشىرىپ تۇرالىغانلىقىدىن ئۇلار هەيران قالدى. نازارەتچىنىڭ خىيالى يەنىلا هېلىقى بوۋايدىلا قالدى. «بۇ قېرى شەهەرلىكتەكقۇ ئەمەس. مېنىڭمۇ بۇ يەرگە تۇنجى قېتىم كېلىشىم، قەيەردە كۆرگەن بولغىيدىم، بۇ زادى كىم؟» سۆگەتلىكتىن ئۆتكەندە يول تېخىمۇ تارىيىپ، مېڭىش تېخىمۇ قىيىنلاشتى. سول تەرىپى هەر يوغان قورامتاشلىق تىك تاغ، ئوڭ تەرىپى يانتو قىيالىق، قارىسا ئادەمنىڭ بېشى قېيىپ، كۆز ئالدى قاراڭغۇلىشىپ كېتىدىغان، تېگى كۆرۈنمەيدىغان چوڭقۇر جىلغا!

«ۋاي خۇدايىم!» باش نازارەتچىنى قورقۇنچتا چىلىق ـ چىلىق سوغۇق تەر باستى. ئۇ ئېچىدە: «مۇشۇنداق خەتەرلىك يولغا سېلىپ قويۇپتۇ!» دەپ بوۋاينى تازا تىللىدى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىكىلەرنىڭ هالىمۇ شۇ تاپتا ئۇنىڭدىن قېلىشمايتتى، ئۇلارنىڭمۇ قورقۇنچتا كۆزلىرى چەكچىيىپلا كەتكەندى. ئۇلارمۇ ئېچىدە «بىزنى يامان يولغا باشلىدى» دەپ باشلىقىدىن خاپا

بولۇشماقتا ئىدى. شۇ تاپتا ناۋادا ئاتلار ئوڭ تەرەپكە سەل - پەللا مۇدۇرۇپ كېتىدىغان بولسىلا، ۋاي خۇدايىم ئۆزى ساقلىسۇن، ئۇ چاغدا ئاللا، كارامەت! ئات - پات بىلەنلا جىلغىغا دومىلاپ چۈشۈپ كېتىشى تۇرغانلا ئىش! ئاتلار پۇشقۇرۇشۇپ ئاستا - ئاستا ئىلگىرىلەۋاتاتتى. نازارەتچى تۇيۇقسىزلا تىزگىنىنى تارتتى، ئات تاپ توختىدى. ئۇ كەينىگە بۇرۇلۇپ ۋارقىرىدى:

— تاپتىم، تاپتىم! شۇ، شۇ! دەل ئۆزى شۇ! ھېلىقى قاچقۇن!

شۇئان تاغلار ئارىسىدا ئۇنىڭ ۋارقىرىغان ئاۋازىنىڭ ئەكس ساداسى ياڭرىدى.

ئۇنىڭ كەينىدىكى ئادەملەر چۆچۈشۈپ، داڭقېتىپ تۇرۇپلا قېلىشتى.

نازارەتچى ئاتنى كەينىگە يانداۋرماقچىدى، لېكىن، بۇ بىر گەز كەڭلىكتىكى تار يولدا ئات قانداقمۇ كەينىگە ئايلىنالىسۇن؟! ئات - ئايلىنالمىسا كەينىگىمۇ يانالمايدۇ - دە، «مەيلى» دەپ تەۋەككۇل قىلىپ ئاتنى كەينىگە ئايلاندۇراي دېسە، جىلغىغا موللاق ئېتىپ چۈشۈپ كېتىشتىن قورقتى. «ۋاي بولدىلا!» دەپ ئۆزىگە ھاي بەردى. تۇتالىسىغۇ تېخى ياخشى، ناۋادا ئۇنى يەنە تۇتالماي قالسا، ۋاقىت زايە بولۇپ كېتىدۇ. نەچچە كۈن قۇرۇق ئاۋارە بولىدۇ! جاننى ياقىغا ئالىدىغان ۋاقىت كەينىگە سۇرۇلۇپ كېتىدۇ. مەيلى كىم تۇتسا، تۇتمامدۇ، ئۇنىڭ نېمە كارى!

بۇ بۇنىڭدىن بەش يىل ئىلگىرىكى ئىش ئىدى. بىر كۈنى ئاخشىمى ئۇنىڭ قېشىغا تولا قېچىپ، تولا تۇتۇلغان، ھەر تۇتۇلغاندا ئۆلگۈچە تاياق يەيدىغان، بۇ قېتىمىمۇ قېچىپ كېتىپ، ئۇچ كۈندىن كېيىن يەنە تۇتۇلۇپ قالغان بىر قىرغىزنى سۆرەپ ئەكىرىشتى. شۇ چاغدا ئادەتتىكى يايلىق مەنسىپىدىكى بۇ خۇنخور «گەپ ئاڭلىمىغان قۇلىقىڭ شۇمۇ؟!» دەپ ئۇنىڭ

قۇلىقىنى تولغاپ تۇتۇپ شارتتىدە كېسىپ تاشلىدى. ئۇنىڭ يۈڭ چاپىنى بىر-دەمدىلا قىپقىزىل قانغا بويالدى، ئۆزىمۇ ھوشسىزلىنىپ يېقىلدى. كېيىن ئۇ يەنە قاچتى، لېكىن زادىلا تۇتۇق بەرمىدى.

باش نازارەتچى شۇ ئىشلارنى ئەسلەپ، ھۆزۈلىنىپ كۈلۈپ كەتتى:

— پاھ - پاھ! شۇ چاغدا ئەجەب بەلەن قىپتىكەنمەن. ھاھ - ھاھ - ھاھھا!... شۇغىنىسى يەنە بىر قۇلىقىنىمۇ قوشۇپ كېسىپ تاشلىغان بولسام بوپتىكەن. ھەي، خەپ - خەپ! ئۆزۈمدىن ئۆتتى - دە، بولمىسا...

دەل شۇ چاغدا تاغنىڭ ئۈستى جالدۇر - جۇلدۇر، جاققۇڭ - جۇققۇڭ بولۇپ كەتتى. ئۇ چۆچۈپ كېتىپ بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىغاندى، قاپتىن يوغان ساپسېرىق بىر تۈلۈم، تاشتىن - تاشقا دىك - دىك سەكرەپ، خۇددى قوڭغۇراقلىق ئات، بەيگىگە چۈشكەندەك جالدۇراڭ - جۇلدۇراڭ ئاۋاز چىقىرىپ، دەل ئۆزىگە قاراپ چۈشۈپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆردى. قورقۇپ كەتكەن نازارەتچى ئۆزىنى ئاتتىن تاشلاپ بولغۇچە، ھېلىقى تۈلۈمچاشقان دەل ئاتنىڭ سول يېنىغىلا چۈشتى - دە، خۇددى توپتەك قاڭقىپ ئۆرلەپ جالدىرلاشقا باشلىدى. بۇنىڭدىن قورقۇپ، ئۇركۈپ كەتكەن ئات مۇدۇرۇپ كەتتى - دە، ئۆزىنى توختىتىپ ئالالماي جىلغىغا چۈشۈپ كەتتى. باشقا ئاتلار ئۇركۈپ ئارقىسىغا يانماقچى بولغاندا ئوخشاشلا جىلغىغا چۈشۈپ كەتتى.

ئاتلاردىن ئۆزىنى تاشلاپ جېنى ئامان قالغان ئىككىسى ژاندارما، بىر دورغا شۇ كۈنى نامازشام ۋاقتىدا جىلغا ئىچىدىن بوينى سۇنۇپ كاللىسى، مىجىلغان باش نازارەتچىنىڭ جەسىتىنى، قورام تاشلار ئارىسىغا كەپلىشىپ قېلىپ، يېرىم جان بولۇپ قالغان ئىككى ژاندارما ئەسكەر بىلەن بىر دورغىنى تېپىشتى. باش نازارەتچىنىڭ جەسىتىدىن 10 - 15 قەدەم نېرىدا

هبلىقى توپتەك چوڭ يەل بېرىلگەن، چوڭ - كىچىك بولۇپ 20 - 30 دەك قوڭغۇراق ئېسىلغان تۇلۇم هبلىمۇ ئۇلارنى قورقۇتۇپ، يەنە هازىرلا توپتەك ئۆرلەپ قاڭقىپ كېلىپلا ئۆزلىرىنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ قويىدىغاندەكلا هەيۋەتلىك داردىيىپ تۇراتتى.

X X X

ئەنجانباي «تويلۇبولۇڭ» دەپ نامىنى ئاڭلىغان بۇ جاي قاقاس، تاقىرباش تاغ باغرىدىكى تاغ قويۇنلىرىغا جايلاشقان چەللىسى چۇڭۇق، تاملىرىنىڭ تۈزۈك تايىنى يوق، ئاران ئالتە - يەتتە ئۆيلۇك كىچىككىنىلا بىر مەھەللە ئىدى.

تاغ باغرىدىكى كەڭرى جىلغىدا، قىشمۇ ياز توختىماي سۇ ئېقىپ تۇراتتى. سۇنىڭ شارقىراشلىرى خېلى يەرلەرگىچە ئاڭلىناتتى. جىلغا بويىدىكى ياپيېشىل چۆپلۈكتە كالا، قوتاز، قوي پادىلىرى، تۆگىلەر ئوتلاپ يۈرەتتى. ئاندا - ساندا كۆزگە چېلىقمىدىغان شالاڭ ئۆسكەن سۆگەت، تېرەكلەر قۇيۇق جىغان، يۇلغۇنلار ئارىسىدا خۇددى مۇشۇ زېمىنىنىڭ يەلپۇگۈچلىرىدەك غۇر - غۇر شامالدا لەرزان ئىرغاڭلايتتى. تاشقورغان يولىنىڭ بويىدىكى هەيۋەتلىك گۈمبەزنىڭ ئەتراپىدا بىر - بىرىگە ياندىشقان تاشلاندۇق قەبرىلەر زاڭ كېنىدا يۇز بەرگەن پاجىئەلەرنىڭ شاهىتلىرى سۈپىتىدە مىسكىن يېتىشاتتى.

گۈناهكارلار ياتىدىغان گەمىلەر جىلغا بويىدا ئىدى، يەردىن بىر گەز كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى. ئىشكىلىرى گەمىلەرنىڭ ئىشكىلىرىگە ئۇدۇل قارىتىپ سېلىنغان تۆت ئېغىز ئۆي يايلار بىلەن دورغىلار ئۈچۈن جابدۇلغاندى. گەمىلەردىن 20 قەدەمچە نېرىدىكى چوڭ گەمە ئاشخانا ئىدى. ئاشخانا بىرلا بولغان بىلەن، قازانلىرى باشقا - باشقا ئىدى. ئاشخانىنىڭ بىرىسىدىكى كىچىك

قازاندا يايى ـ دورغىلار ئۇچۇن پولو دۇملىنىپ گۆش قاينىسا، نېرىسىدىكى چوڭ قازاندا گۇناھكارلار ئۇچۇن چامغۇر بىلەن كور ـ كور ئۇماچ قاينايتتى.

گەمىلەرنىڭ سۈپىلىرىنى ئوڭلاپ، ئاشخانىنىڭ ئوچاقلىرىنى سىلىپ بولغۇچە ئىككى كۈن ئۆتۈپ كەتتى. «ھە، ئەمدى بولدى، زاك كولاشقا چۈشسەك بولىدۇ» دېگەن كۈنىسىلا ئاۋۇت ئاتا ئەنجانباي بىلەن كۆرۈشتى:

— ئىنىم، — دېدى ئۇ كۆتمەك ساقلىنى سىلاپ تۇرۇپ، — مەن بىر ئىشتىن بەك ئەنسىرەيمەن. ئاۋۇ گۈمبەزنىڭ قېشىدىكى قەبرىلەرنى كۆردىلە، ئۇ قەبرىلەرگە مۈشۈ يەردە زاك كولاشتا ئۆلۈپ كەتكەنلەر كۆمۈلگەن. ئىلگىرى بۇ يەرگە زاك كولاش ئۈچۈن نۇرغۇن گۇناھكارلارنى ئەكىلىشەتتى. لېكىن، ئۇلارنىڭ تەڭدىن تولىسى قايتىپ كېتەلمىگەن، ھەر ـ ھەر گۈسمەستەك قاۋۇل ئادەملەر مۈشۈ يەردە جېنىدىن جۈدا بولغان. سۈرۈشتۈرۈپ ئۇقۇشۇمچە، ئۇلارنىڭ بىر قىسمىنىڭ جېنىغا تاغدىن دومىلاپ چۈشكەن تاشلار زامىن بولغان، يەنە بىر قىسىملىرىنى كان بېسىۋالغان. بۇ ئىشلارنىغۇ ھە، پەدەپ تۈگەتكىلى بولار، لېكىنزە ھەممىدىن يامىنى ئاغرىق ـ سىلاق، مۇشۇ ئاغرىق ـ سىلاقتىن ئۆلۈپ كەتكەنلەر جىق. ئۇلار ئاسانلا ئىچىدىن ياداپ ئاجىزلايدۇ. بۇنىڭ ھەممىسى خۇدادىن كەلگەن ئەجەل. ئەجەل شۇنداق، شۇنداق بولسىمۇ دەللەڭ گەپنى قىلساق، قورساقنىڭ ساپاسى يوق، ئىش ئېغىر. ئويلاپ باقسىلا. دوپپىمىزنى ئالدىمىزغا قويۇپ، كۆڭلىمىزنى ئوچۇق ـ يورۇق تۇتۇپ ئويلاپ باقايلى. نېمىشقا بۇ يەرگە كەلگەن يايى ـ دورغىلار سەمرىپ تىقىلىپ كېتىدۇ، بىرسىمۇ ئۆلمەيدۇ، ئەممازە، بېچارە گۇناھكارلار ۋابا تەگكەندەكلا قىرىلىپ كېتىدۇ؟ ئۇنى دەيمىز، بۇنى دەيمىز، بۇنىڭ جان تومۇرى قورساق! ھەي، ئادەم ئىكەنمىز. ئادەملەرنىڭ ئاشۇنداق نابۇت بولۇشىغا چىداپ

تۇرالمايدىكەنمىز، ئىچىمىز ئاغرىيدىكەن. تەمىناتىنىڭ يېقىن ئەتراپىدىكى يېزىلاردىن يەتكۈزۈپ بېرىدىغان بولغان، ئۇلارغا شۇنداق ئۇقتۇرۇلغان. ھەي! شۇ كور - كور سۇيۇق - سىلەك ئۇماچ، قاتتىق - قۇرۇق نانلار بىلەن مۇشۇ تاغ ئارىسىدا قانداق جان ساقلىغىلى بولىدۇ دەيلا؟

ئەنجانباي گاڭگىرىغاندەك ئۇنىڭ كۆزىگە تىكىلدى:

— سىلىچە...

— مېنىڭچە، — دېدى ئاۋۇت ئاتا كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ كەسكىن ھالدا، — خىيىم - خەتەرنىڭ ئالدىنى ئالايلى، قورساقنى ئەستەرلەشنىڭ يولىنى قىلايلى. 40 ئادەم ساق - سالامەت كەلدۇق، يەنە ساق - سالامەت قايتايلى، بۇ ئىشلارنى كۆڭلۈمدە ھوناپ باقتىم، سىلىنى ھۆددىسىدىن چىقالايدۇ، دەپ ئىشەنچ قىلدىم. ئۆزلىرى قانداق قارايلىكىن؟

ئەنجانباي سارغۇچ، ئۆسكىلەك بۇرۇتىنى سىلاپ بىردەم ئولتۇرۇپ كەتتى - دە، بىردىنلا ئورنىدىن تۇرۇپ قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ، — بولىدۇ. بۇ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن مەن چىقاي! ئىشەنگەنلىرىگە رەھمەت. لېكىنزە قۇرۇق قول بىلەن قانداق بولاركىن؟ — دېدى.

— بولدى، بولدى. دېمىسىمۇ شۇنداق، قورۇق قول بىلەن بىر نېمىنى قىلىش تەس. يولىنى مەن قىلاي.

X X X

«ئاۋۇت ئاتا» ئەنجانباي بىلەن خوشلىشىپ چىقىپ، ھېزىم يايىنىڭ قېشىغا كىردى. ئۇ يېشى 40 تىن ھالقىغان، گەۋدىلىك، قارا ساقال، تەمبەل، مىجەزى چۈس ئادەم ئىدى. ئاۋۇت ئاتا بايا ئەنجانبايغا دېگەن ئەندىشىلىرىنى ئۇنىڭغىمۇ دېدى. ئۇمۇ ئاڭلاپ قوشۇمسىنى تۇرۇپ بىر ھازاغىچە ئولتۇرۇپ

قالدى.

— مېنىڭچە، ـ دېدى ئاۋۇت ئاتا تاغ تەرەپلەرنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ، — ئاڭلىشىمچە مۇشۇ ئەتراپلاردا ئوۋلىغىلى بولىدىغان جان ـ جانىۋار خېلى بارمىش، ئوۋلاپ...

— ھى ـ ھى ـ ھىھ، ھىھ، ـ ھېزىم يايى قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى، — شورپا سالساق، گۆش ياغ چاينىساق دېمەكچى ئىكەنلا — دە، بەللى، بەللى ئاۋۇتاخۇن، بەلەن گەپ ئىكەن. بۇ گەپلىرىنى ئاڭلاپ شۇ تاپتا ئاغزىمغا سېرىق سۇ يىغىلىپ كەتتى. بولسا شۇنداق قىلساق بولاتتى. لېكىن، تەقسىر ئۇ گۇناھكارلارنى دەپ مېنىڭ تاغدا ئۆمىلەپ يۈرۈشكە چولام يوق. ھىم!

ئۇ سوغۇققىنا كۈلۈپ دىمىغدا خىڭىلداپ تەتۈر قارىۋالدى.

— ئۇ تەرەپلىرىدىن خاتىرجەم بولسىلا، جانابلىرىنى ھەرگىز مالال قىلمايمىز، — دېدى ئاۋۇت ئاتا تەمكىنلىك بىلەن، — ئۇ ئىشقا ئەنجانباينى سالاي دەيمەن، داڭلىق مەرگەنمىش. مىلتىقلا بەرسەك...

— ئاشۇ گۇناھكارغا مىلتىقنى تۇتقۇزۇپ قويىمدۇق؟! ياپىرىم، — ھېزىم يايى ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرى ھېلى چاچراپ چىقىپ كەتكۈدەك چەكچىيىپ كەتكەندى، — ئاڭلىمىغان گەپنى قىلدىلا. خۇدايىم ساقلىسۇن! سىلىنىڭغۇ ئالدى ـ ئارقىلىرىدا يوق. تەنھا ئادەم. ئەمما مېنىڭ بەش بالام يېتىم قالسا، ئۇلارغا ئۇۋال بولىدۇ. ناۋادا بەك بەرگىلىرى كەلسە، ئۆزلىرىنىڭ تاپانچىسىنى بەرسىلە، ئۇنىڭغا مېنىڭ چىشىم پاتمايدۇ. ئەمما زە، يايىلارنىڭ مىلتىقلىرىنى گۇناھكارغا تۇتقۇزۇشقا مېنىڭ بېشىم كۆتۈرمەيدۇ. سىلە مۇشۇ يەرنىڭ ئىشلىرىنى باشقۇرۇشقا مەسئۇل، مەن گۇناھكارلارنى قاچۇرۇپ قويماسلىققا مەسئۇل. ئۇنداق يوز سۆرۈن بولىدىغان ئىشقا مەنما ماقۇل بولالمايمەن.

ئۇ شۇنداق دەپلا دوكۇلداپ سىرتقا چىقىپ كەتتى. لېكىن، ئاۋۇت ئاتىمۇ بوش كەلمىدى. ئۇنىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ يۈرۈپ، ئۇنى دەپ، بۇنى دەپ ئاخىر ئۇنى ماقۇل قىلدى.

ئەتىسى ئەنجانباي بىر مىلتىق بىلەن پەقەت ئىككى تاللا ئوقنى ئېلىپ ئوۋغا ماڭدى. ئۇنىڭغا بىر يايى بىلەن بىر دورغا ئەگىشىۋالدى. شۇبھىسىزكى ئۇلار ئۇنى بېقىپ چىققانلار ئىدى. شۇڭا، يايى كۆزلىرىنى تەرتتى قىستىغان مۇشۇكنىڭ كۆزىدەك پارقىرىتىپ ئۇنىڭغا يەرنىڭ تېگىدىن قاراپ كېتىۋاتاتتى. ئەنجانباينىڭ ئۇلار بىلەن كارى بولمىدى. جىلغىنى بويلاپ يۈرۈپ كەتتى. يۇلغۇن، جىغانلارنى ئارىلىدى، نەچچە داۋانلاردىن ئاشتى، غىلاڭ تاشلىق كەڭرى سايلىقلاردىن ئۆتتى. كەكلىك، قىرغاۋۇللاردىن باشقا چوڭراق بىر نېمە ئۇچرىمىدى. نېمە قىلىدۇ ئوق زايە قىلىپ، ئىككى تال ئوق بىلەن ئاران ئىككى كەكلىك ئاتقىلى بولىدۇ، ئىككى كەكلىك قانچىلىك نېمىتى؟ يايىلارنىڭ چىشىنىڭ كاۋىكىدىلا قالىدۇ. بىچارە «گۇناھكار» قېرىنداشلىرى لېۋىنى يالماقتىن باشقا چارە يوق.

ئۇ توختىماي ئىلگىرىلەۋەردى. سوغۇق شامال ئۇرۇپ تۇرسىمۇ، پۇتلىرى قاپىرىپ ھېرىپ تالسىمۇ بىردەم ئارام ئالمىدى. ھېلىقى ئىككىسىمۇ ھۆمۈدەپ - ھاسىراپ سۆرۈلۈپ ئۇنىڭدىن كېيىن قالماي پايپاسلاپ كەلمەكتە ئىدى. كۇن چۈشتىن قايرىلغاندا ئۇلار جىلغىنىڭ بويلىرىدا ئولتۇرۇپ نانلىرىنى يېيىشتى، جىلغا سۈيىنى ئوچۇملاپ ئىچىشتى. بىر دۆڭگە چىقىپ يىراقلارغا سىنچىلاپ قارىغاچ ئارام ئالدى. بىر ھازادىن كېيىن ئەنجانباينىڭ كۆزى تۈيۈقسىزلا تاغ باغرىلاپ جىلغا تەرەپكە كېلىۋاتقان كېيىكلەرگە چۈشۈپ قالدى. ئۇ خۇشاللىقىدا ۋاقىراپ تاشلىغىلى تاس - تاماس قالدى. ئۇ ھېلىقى ئىككىسىگە جىم يېتىشنى، بېشىنى كۆتۈرمەسلىكنى تاپىلىدى - دە، دۆڭنىڭ يان باغرىنى بويلاپ، خۇددى مۇشۇكتەك

مەيدىسىنى يەرگە يېقىپ ئۆمىلەپ ماڭدى. ئۇ بىر تاشنىڭ كەينىگە ئۆتتى. كېيىكلەر توّت ئىدى، بىر - بىرىنىڭ ئىزىدىن مېڭىپ قاتارلىشىپ جىلغا تەرەپكە كەلمەكتە ئىدى. ئەنجانباي «بىسمىللا» دەپ ئالدىدىكى كېيىكنى قارىغا ئالدى. ئارىلىق يۇز قەدەمچە قالغاندا ئۆزىنى خىتىپ تۇرۇپ تەپكىنى بېسۇەتتى. گۇم قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ خۇددى تاغۇ تاشلار تەۋرەپ كەتكەندەك قاتتىق ئەكس سادا ياڭراپ كەتتى، سادا چېقىپ بولغۇچە هېلىقى كېيىكمۇ تىك موللاق چۈشۈپ پىلتىڭلاشقا باشلىدى. قالغان كېيىكلەر چۆچۈپ تۇرۇپ قېلىشتىيۇ، يەنە شۇ زامانلا ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ بەدەر قېچىشتى. ئۇنىڭغىچە ئەنجانباي يەنە بىرسىنى قارىغا ئالدى - دە، ئۇنىمۇ تىك موللاق چۈشۈردى.

كۈن ئولتۇراي دەپ قالغاندا ئۇلار ئىككى كېيىكنى كۆتۈرۈشۈپ يېنىپ كېلىشتى. خۇشاللىقتا ئاۋۇت ئاتانىڭ ئاغزى قۇلىقىغا يەتتى. هېزىم يايمۇ خېلى يۇمشاپ قالغاندەك قىلاتتى، ئۇ ئەنجانبايغا سەل ئىگىلىپ سالام قىلىپ قويدى - دە، كېيىكلەرگە قاراپ «پاھ - پاھ! ئوقلارنىڭ جايىغا تەگكىنى، هەر ئىككىسىنىڭ دەل بېشىغىلا - هە!» دەپ ماختاپمۇ قويدى.

X X X

تاغ قاپتاللىرى توغرا كەلگەنلا يەرلەردىن «ئەندىمۇ يوق، گەزدىمۇ يوق» كولىنىپ كەتكەنىدى. بەزىلىرى قۇدۇقتەك تىك، بەزىلىرى ئېرىق - ئۆستەڭلەردەك ئۇستى ئوچۇق، يانتۇ، يەنە بەزىلىرى لەخمىدەك ئۇيۇلۇپ خۇددى سېرىق قۇيرۇق تەشكەن تۆشۈكلەردەك ئەگرى - بۈگرى، ئېگىز - پەس، ئىش قىلىپ قەيەرنىڭ توپىسى قىزغۇچ ياكى كۈل رەڭ بولسىلا، «هە بولدى، مانا مۇشۇ يەردىن زاڭ چېقىدۇ» دەپ قىياس قىلىپلا بۇ يەردىن كولاپ كىرىپ، ئۇ يەردىن تېشىپ چىقىۋەرگەنىدى. توپىلار

تاغدەك ئېگىز دۆۋىلىنىپ كەتكەن بولسىمۇ، كارى بولماي، بېسىۋالارمۇ دېمەي يېنىدىلا يەنە قۇدۇقلار كولىنىپ كەتكەنىدى.

ئەنجانباي بۇنداق جان بىلەن ئوينىشىدىغان يەردە مەھبۇسلارنى ئىشلىتىشكە ئۇنىمىدى. ئۇ ئىككى قەدەمنى بىر چامداپ يۇگۇرۇپ يۇرۇپ «پاينەكۆاش» قاقاس تاغ چوققىلىرىنى، ئالتاغىل قاپتاللىرىنى، يان - باغرىلىرىنى ئارىلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ تاغ تەۋەسى قىزىپ كەتتى. تاشلار، داشقاللار، توپىلارنى توزىتىپ، پەسكە گۇلدۇرلىتىپ دومىلاپ چۇشۇشكە باشلىدى. ئىككى كۇنگىچە تاش، داڭگاللارنىڭ جاق - جۇق، تاق - تۇق ئۇرۇلغان سادالىرى تاغلارنى لەرزىگە كەلتۈرۈپ چاڭ چىقىرىۋەتتى. تاغ ئۇستىدىكى تاش، داڭگاللار تازىلىنىپ بولۇنغاندىن كېيىن، دۆۋە - دۆۋە توپىلىرىمۇ پەسكە سىيرىلدۇرۇلۇپ تۈگىتىلدى.

— ئاغىنىلەر، — دېدى ئەنجانباي ئۆسكىلەك، سارغۇچ بۇرۇتىنى سىلاپ تۇرۇپ، — بىزگە جان لازىم، جانلا بولىدىكەن، بەلنى چىڭ باغلاپ ئوغۇل بالىدەك ئىشلىسەكلا ھەممىنى قىلىپ تۈگىتەلەيمىز. خۇدادىن ئۆمرىمىزنى تىلەيلى، ئۇزاقراق ئۆمۈر كۆرەيلى. شۇڭا، زاكىنى چاشقان تۆشۈكىدەك ئۆڭكۇر كولاپ ئالمايلى، جان بىلەن ئويناشمايلى، ئېرىق - ئۆستەڭ چاپقاندەك ئۇستىدىن كولاپ ئالايلى. خۇدايىم مۇشكۇلمىزنى ئاسان قىلغاي. كاللىمىز سەگەك، كۆزىمىز روشەن، قۇلىقىمىز ئوچۇق، پۇت - قولىمىز چاققان، دىلىمىز يورۇق، كۆڭلىمىز خۇدادا بولسۇن. بولمىسا... بولمىسا ئۇ چاغدا، - ئۇ بۇرۇلۇپ گۇمبەز تەرەپكە تىكىلدى - دە، تۇرۇپلا قالدى: «ئىم، ئاپلا، ئاغزىمدىن كۆپۈرلۈق چىقىپ كەتكىلى تاس - تاماس قالدىغۇ؟ تىلسم قۇرسۇن. توۋا قىلدىم! توۋا! شۇم خىيال، يامان نىيەت، يامان ئىشلارنى قىلىشتىن ساقلىغايسەن، توۋا!» ئۇ ياقىسىنى تۈتۈپ لېۋىنى چىشلەپ جىممىدە تۇرۇپ قالدى. شەكسىزكى،

ئۇنىڭ قەبرىلەرنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ جىم بولۇپ قېلىشى هوشيار بولمىساق، بىزمۇ ئاشۇلارغا ئوخشاش ئۆلۈپ كېتىمىز، دېمەكچى ئىكەنلىكى ئايان ئىدى. لېكىن... ئۇ، ئۇنداق دېمىدى. ياق، ئۇنداق دېمەيتتى! دېيەلمەيتتى!... ئۇنىڭچە بولغاندا، ئاشۇنداق قاملاشمىغان گەپلەر بىلەن ئۇلارغا ئوخشاش كۆڭلى سۇنۇق، قىسمەت دوزىخىدا گۇناهسىز كۆيۈۋاتقان باشپاناهسىز بىچارىلەرنىڭ كۆڭلىنى يېرىم قىلىش - ئۆلۈمگە لايىق گۇناه بولاتتى، - جۇرۇئەتسىزلەر، — دېدى ئۇ بوش ئاۋازدا، - هەممىمىز تەڭ باش قاتۇرايلى، ئامان - ئېسەنلىكىمىز ئۈچۈن يول ئىزدەيلى.

زاك كولاش باشلىنىپ كەتتى. كولىنىۋاتقان ئازگاللار خۇددى ئېرىق - ئۆستەڭلەردەك ئۇستىدىن ئېچىپ كولىنىشقا باشلىدى. تاغ قاپتىلىنى بويلاپ چېپىلىۋاتقان كەتمەن - گۇرجەكلەر قىيپاش چۈشكەن كۈننىڭ قىزغۇچ نۇرىدا ۋال - ۋۇل، پار - پۈر پارقىرايتتى.

X X X

ئەنجانباي تاڭ سەھەردىلا ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. جىلغىغا سەكرەپ چۈشۈپ، مۇزدەك سوغۇق سۇدا هۇزۇرلىنىپ يۇيۇندى، تاهارەت ئېلىپ بامدات نامىزىنى ئوقۇدى. گۈمبەزنىڭ قېشىغا بېرىپ، توپىسى سىيرىلىپ چۈشۈپ كەتكەن قەبرىلەرنىڭ توپىلىرىنى يۆلەپ ئېگىزلەتتى. ئاندىن يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ خەتمە - قۇرئان قىلىپ ئەرۋاهلارغا ئاتاپ دۇئا قىلدى. كۈن چىقىشى بىلەن تەڭ ئۇۋاغا چىقىپ كەتتى. ئەمدى ئۇ ئۇۋاغا چىققاندا ئۇنى نازارەت قىلىپ ئارقىسىدىن ئەگىشىۋالىدىغانلار يوق ئىدى. لېكىن، ئۇنىڭغا بېرىلىدىغان ئوق يەنىلا ئىككى تال ئىدى. مۇشۇ ئىككى تال ئوق بەدىلىگە ئىككى كېيىك كېلىدىغان، بىرسى كەم

بولسا بولمايدىغان بولدى. ئۇنىڭ مەرگەنلىكى ھەممىنى قايىل قىلغانىدى. تاغدا ئەنجانبايىنىڭ ئىلگىرى تونۇشقان خېلى كۆپ قىرغىز ئاغىنىلىرى بار ئىدى. بۇگۈنى ئۇنى ئىككىسى يوقلاپ كەتسە، ئەتىسى، ئۆگۈنى يەنە ئىككى، ئۈچى كېلىپ ئۇنى ئىزدەپ تۇراتتى. ئۇلار ھەر قېتىم كەلگەندە ئۆزلىرى ئوۋلىغان كېيىك ۋە باشقا ئوۋ نېمەتلىرىنى ئالغاچ كېلەتتى، لېكىن بۇنى ژاندارما، دورغىلار بىلىپ قالسا بولمايتتى. ناۋادا بىلىپ قالسا، ئۇ چاغدا «ھە، مانا ئەمەسمۇ، ئەنجانباي، كىشىلەر ئېلىپ كەلگەن كېيىكلەرنى بىزگە ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، ئۇنىڭ ھېسابىغا بىزدىن ئالغان ئوقلارنى يوشۇرۇۋېلىپ ئادەم ئالداپتۇ» دېگەن گۇمان پەيدا بولاتتى. دېمىسىمۇ ئىش دەل شۇنداق ئىدى. شۇڭا، ئۇلار تاغ جىلغىسىنىڭ ئىچكىرىسىدىكى قاراڭغۇ ئۆڭكۈر ئالدىدا ئۇچرىشىدىغان، ئۇلار ئېلىپ كەلگەن كېيىكلەرنى شۇ يەردىلا سويۇپ ئاندىن بۇ تەرەپكە يانداۋرۇپ كېلىدىغان بولۇپ كېلىشكەنىدى. شۇنداق قىلىپ كېيىكلەرنى ئۇنىڭ قىرغىز ئاغىنىلىرى ئوۋلاپ كېلىدىغان، ئوقلارنى ئەنجانباي ساقلاپ قويىدىغان بولۇشتى. بىر كۈنى ئۇ، يىغىلىپ قالغان ئوقلارنى تاھىر ـ زاھىرلارغا بېرىۋېتىپ:

— ئوقلارنى ئوبدان ساقلاپ قويۇڭلار، ۋاقتى كەلگەندە ئوبدان ئەسقاتىدۇ، — دېدى.

— ئەنجانبايكا، — دېدى زاھىر ئوقلارغا ھەۋەس بىلەن قاراپ تۇرۇپ، ـ تېپىلسا مۇشۇنداق ئوق چۇشىدىغان مىلتىقتىن بىرەرنى قولغا چۇشۇرگەن بولساق بەك ياخشى بولاتتى.

— بولىدۇ، سەن دېگەن مىلتىقلار چوقۇم قولغا چۇشىدۇ، — دېدى ئەنجانباي كۈلۈپ تۇرۇپ، — مىلتىق بولمىسا بىز زۇلۇمدىن قۇتۇلالمايمىز!

ئۇلار كەچ كىرگەندە ئاندىن خوشلاشتى. ئەنجانباي ئۇلار قاپقاندا تۇتۇپ ئالغاچ كەلگەن ئىككى كېيىكنى سويۇپ ئۆشنىسىگە

ئارتىپ، جۇغى كىچىك، قىزىل تۇمشۇق، قىزىل پاچاق، تاغ قاغىسىنى بېشىغا قوندۇرۇپ مېڭىپ يېنىپ كەلدى. بۇ تاغ قاغىسى ناھايىتى شوخ ئىدى. ھېلى ئۇنىڭ ئۇ مۇرىسىگە قونۇپ قۇلاقلىرىنى چوقۇسا، ھېلى بۇ مۇرىسىگە لىككىدە ئۆتۈپلا ئۇنىڭ بۇرنىنى تاتىلايتتى. توختىماي «كىشكاك، كىشكاك» ئاۋاز چىقىرىپ سايرايتتى.

شۇ كۈنلەردە پا ـ پا ئاپتاپ، پىژغىرىما ئىسسىق جاننى قىينىغىلى تۇردى. ئاسمان ئەينەكتەك سۈپسۈزۈك، بۇلۇت دىدارى كۆرۈنمەيتتى. ھەتتا «پۇۋ» قىلسىلا ئۇچۇپ كېتىدىغان قۇرۇق غازاڭلارنىمۇ شىرىققىدە مىدىرلىتالمىغىدەك تاغ شامىلىمۇ چىقمىدى. قارقىرام پىژغىرىما ئىسسىقلاردا ئىشلەشكىغۇ ئۇلار كۆنۈپ قالغان، ھېچقىسى يوق، لېكىنزە، يالاڭ ئاياغلارغا بەك ئۇۋال بولدى. ئۇلار تاپانلىرى كۆيۈپ، يەرگە دەسسىيەلمەي شېغىللىقتا خۇددى توشقانلاردەك دىك ـ دىك سەكرەيتتى. ئەڭ يامىنى بۇرنىدىن قان كېتىدىغانلار، ئىچى سۇرۇدىغانلار، بېشى ئاغرىيدىغان، قايىدىغان، قىزىتىپ قالىدىغان... لار كۈندىن ـ كۈنگە كۆپىيىپ كەتتى. شەكسىزكى، ئۇلارغا ئىسسىق ئۆتۈپ كەتكەنىدى. ئاۋۇت ئاتىنىڭ بېشى قاتتى، دورا تېخى يوق، قانداق قىلىش كېرەك؟ بۇ كېسەل كېزىككە ئايلىنىپ كەتسە! ... ئاپلا ئەكبەر، خۇدانىڭ ئۇرغىنى شۇ ـ دە! يايى، دورغا، ژاندارمىلارنىڭ كارى نېمە؟ پەرۋايى پەلەك! نەشىسىنى چېكىپ، قىمىرىنى ئويناپ ئۆز كۆڭلىنى خۇش قىلىپ يۈرگىنى يۈرگەن! ئاۋۇت ئاتانىڭ ئىچى تىتىلايتتى. لېكىن، كېسەللەرنىڭ قانداق قىلسا شىپالىق تاپىدىغانلىقىنى ئۇ بىلمەيتتى. ئاخىر ئۇ باشقا ئىلاج قىلالماي يەنە ئەنجانباي بىلەن كۆرۈشتى. ئۇنىڭغا ئىلاجىنى قىلىپ، بىر تېۋىپ تېپىپ كېلىشنى تاپىلىدى. ئەنجانباي تاغ قاغىسىنى مۇرىسىگە قوندۇرۇۋېلىپ يۈرۈپ كەتتى. ئۇنى ئۇچ كۈن ساقلاشتى.

لېكىن، ئۇ تېخىچە قايتىپ كەلمىدى. شۇ چاغدا ھېزىم يايى زەھەرلىك ھىجايدى:

— قانداق، مەن دېمىدىمۇ، جېنىدىن تويغان ئۇنداق ئادەملەرگە ئىشەنگىلى بولمايدۇ دەپ، مانا ئەمدى جاۋابىنى ئۆزلىرى قىلسىلا.

دەل شۇ چاغدا ئەنجانباي لىققىدە قۇرۇق ئوت ـ خەس قاچىلانغان تاغارنى كۆتۈرۈپ كىرىپ كەلدى. ئۇ تېۋىپ تاپالماپتۇ. ئۇيان چېپىپ، بۇيان قاتراپ يۈرۈپ ئاخىر 90 ياشتىن ھالقىغان بىر دېھقانغا ئۇچراپ قاپتۇ. ئۇ دېھقان، ئۇنىڭغا مۇشۇ بىر تاغار قورۇق ئوت ـ خەسنى بېرىپتۇ. مۇشۇ ئوت ـ خەسنى قاينىتىپ ئىچىپ بەرسە، يەنە ئەتىگىنى، ئاخشىمى سوغۇق سۇغا چۆمۈلۈپ بەرسە، ئىسسىق ئالمايمىش. ناۋادا ئىسسىق ئۆتۈپ كەتكەن بولسىمۇ، مۇشۇ ئوت ـ خەسنى قاينىتىپ ئىچىپ بەرسىلا، كېسىلى شىپالىق تېپىپ ساقىيىپ كېتەرمىش.

مۇشۇ گەپ بويىچە، ئەنجانباي ھېلىقى ئوت ـ خەسلەرنى قاينىتىپ كېسەللەرگە ئىچكۈزۈشكە باشلىدى. مەيلى ساق بولسۇن ياكى كېسەل بولسۇن، ھەممە ئادەمنى ئەتىگىنى، ئاخشىمى جىلغىدىكى سوغۇق سۇغا چۆمۈلدۈردى. دېگەندەك ئۇزاققا قالمايلا كېسەللەر ئاستا ـ ئاستا ساقىيىپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن يەنە ئىسسىق ئۆتۈپ كەتكەنلەر كۆرۈلمىدى. شۇندىلا ئەنجانبايىنىڭ كۆڭلى ئارامىغا چۈشتى. لېكىن، ئۇ يەنىلا ئالدىراش ئىدى. تاڭ سەھەردىلا كىشىلەرنى سۇغا چۆمۈلۈشكە ئېلىپ باراتتى. نامىزىنى ئوقۇپ بولۇپلا ھېلىقى مىسكىن قەبرىلەر ئىچىدە يانقان ئىگە ـ چاقسىز بىچارىلەرنىڭ روھىغا ئاتاپ دۇئا قىلاتتى. ئۇۋدىن يېنىپ كېلىپلا زاك كولىنىۋانقان ئازغاللارنى ئارىلايتتى، تەكشۈرۈپ خەتەرلىكىنى ئالدىنى ئالاتتى. ئۇ مۇشۇنداق ئالدىرىمىسا ئايدا ئىككى قېتىم كېلىدىغان 40 نەچچە ئېشەك كارۋىنىغا يۈكلەشكە

زاك ئۇلگۇرمەيتتى. زاك كاملاپ قالدىغان بولسىلا ئەمەلدارلارنىڭ ئاچچىقى كېلىپ مەھبۇسلارنىڭ تۇرمىدە قامىلىپ ياتىدىغان ۋاقتىنى ئۇزارتىۋېتەتتى، لېكىن مەھبۇسلار بالدۇرراق يورۇق دۇنياغا چىقىشقا، ئاتا ـ ئانا، ئۇرۇق ـ تۇغقان، بالا ـ چاقىلىرى بىلەن جەم بولۇشقا تەقەززا ئىدى. ئۇلارنىڭ قەلبىنى پەقەت شۇلارغا ئوخشاش تۇرمە هاياتىنى بېشىدىن كەچۈرگەن ئادەملەرلا چۈشىنىشكە قادىر ئىدى.

ئەنجانباي ئاخشاملىرى دۇتارنى سازلاپ چېلىپ، ناخشىسىنى لەرزان ئېيتىپ، مەھبۇسلارنىڭ كۆڭلىنى ئاچاتتى. گاھىدا تېخى يېرىم كېچىگىچە مەشرەپمۇ قىلىپ بېرەتتى. سول قېشىنى لىپ ـ لىپ قىلىپ ئويناپ باشقىلارنى كۈلدۈرەتتى. بۇنداق چاغلاردا ژاندارما، دورغىلارمۇ ئۇلارغا قوشۇلۇپ ئۇسسۇلغا چۈشۈپ، ناخشا ئېيتىپ ئىچ ـ پۇشۇقىنى چىقىرىشاتتى، ئەنجانبايىنىڭ تاغ قارغىسى يايى، ژاندارما، مەھبۇس دەپ ئايرىمايتتى، تىنىم تاپماي كىشكاك ـ كىشكاكلاپ سايراپ، هېلى ئۇنىڭ بېشىغا قونۇۋېلىپ قۇلىقىنى چوقۇسا، هېلى بۇنىڭ مۇرىسىگە قونۇۋېلىپ بۇرنىنى تاتىلايتتى. هەممە ئادەم ئۇنىڭغا ئامراق ئىدى. ئۇ بىر چىشلەم، بۇ بىر چىشلەم گۆش تاشلاپ بېرىپ باقاتتى. ئۇ شۇنچە كۆپ ئادەملەر ئارىسىدىن ئەنجانبايىنى ئاسانلا تونۇۋالاتتى. ئەنجانبايىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ قالسىلا سايراپ، ئۇنىڭ قېشىغا ئۇچۇپ كېلەتتى.

X X X

ئاخشىملا سىملىداپ يېغىشقا باشلىغان يامغۇر تاڭ سەھەرگە يېقىن ئۇلغىيىپ، بورانلىق شارقىراتما يامغۇرغا ئايلىنىپ كەتتى. پات ئارىدا هاۋا ئېچىلىدىغاندەك ئەمەس، كۈن پېتىش تەرەپتىن خۇددى خۇمداندىن چىققان تۈتۈندەك تۇرۇلۇپ ـ

تۇرۇلۇپ كەلگەن قاپقارا بۇلۇتلار ئاسماننى قاپلاپ كەتكەنلىكتىن، شۇ تاپتا كۇن ئاش ۋاقتى مەزگىلى بولۇپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن ئالەم - جاھان خۇددى قاپقارا ئىس - تۈتەك ئاستىدا قالغاندەكلا غۇۋالىشىپ قالغانىدى. ئەنجانبايىنىڭ بۇنداق جۇدۇنلۇق ھاۋا بىلەن كارى بولمىدى، ئۇۋغا چىقىش ئۈچۈن ھازىرلاندى. ئاۋۇت ئاتا بۇنى كۆرۈپ ئۇنىڭ ئالدىنى توستى.

— قارىسىلا ئىنىم، بۇگۈن ھاۋانىڭ ئەلپازى بەك ئوسال، خېيىمخەتەر چىقىپ قالمىسۇن. بىر - ئىككى كۈن گۆش يېمىگەنگە بىر نېمە بولۇپ قالماسمىز، بارمىسىلا. بۇنداق بوران - چاپقۇنلۇق يامغۇردا، ھايۋانلارمۇ، ئۇچار - قۇشلارمۇ ئۇۋۇسىغا كىرىۋالىدۇ، تاپقىلى بولمايدۇ.

ئەنجانباي كۈلۈپ قويدى:

— ھەي ئاۋۇتكا، ئوغۇل بالا دېگەن مۇشۇنچىلىك شالدىر - شاخىنەك بوران - چاپقۇندىن قورقۇپ قالسا بولامدۇ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوۋنى ئۇۋۇسىدا ئوۋلاش تېخىمۇ بەك كۆڭۈللۈك بولىدۇ.

ئۇ شۇنداق دەپلا بىر قىل تاغارنىڭ ئىككى بۇرجىكىنى قاتلاپ، بىر - بىرىنىڭ ئىچىگە كىرگۈزۈپ بېشىغا ئولپاقچىلاپ كىيىپلا يۇرۇپ كەتتى. ئالدى تەرىپىدىن قىيپاش ئۇرۇلغان بورانلىق يامغۇر ئۇنىڭ يۈزلىرىگە تارسىلداپ چۈشۈپ كۆزلىرىنى ئاچقىلى قويمايتتى. تاغ باغرى پاتقاق، تېيىلغاق بولۇپ كەتكەنىدى. بوران ئۇنىڭغا ئۇرۇلماقتا، يامغۇر شارقىراپ قۇيۇلماقتا. چىت - چاتقاللار، ئېگىز - ئېگىز تىك قىيالار، ئوڭغۇل - دوڭغۇل، ئېگىز - پەسلىكلەر ئۇنىڭ مېڭىشىغا پۈتلا كاشاك بولۇۋاتاتتى. لېكىن، ئەنجانباي پات - پات توختاپ، ماڭىدىغان يولنى ئوبدان پەرق قىلىۋېلىپ بەخىرامان ھالدا مېڭىۋەردى. ئۇلۇشكۇن ئۇ ئالدىدىكى توقايدا بىر مالچى قىرغىز بىلەن كۆرۈشۈپ قالغانىدى. ئۇ ئۇنىڭغا: «تاھىر - زاھىرلار

سىز بىلەن كۆرۈشمەكچىكەن، مەسلىھەتلىشىدىغان مۇھىم ئىشىمىز بار، ئۇچ كۈندىن كېيىن قارا ئۆڭكۈردە كۆرۈشەيلى دەيدۇ» دەپ كېتىپ قالغانىدى. شۇ گەپ بىلەن ئالدىن پۈتۈشكىنى بويىچە، دەل مانا بۇگۈن ئۇلار بىلەن كۆرۈشمىسە بولمايتتى. شۇڭا، ئۇ شۇنىرغانلىق يامغۇرغا قارىماي ئالدىراپلا يولغا چىققانىدى.

كىيىم ـ كېچەكلىرى چىلىق ـ چىلىق ھۆل بولۇپ كەتكەنىدى. ئەنجانباي ئۆزىنىڭ پەرىزى بويىچە ئالاھازەل چۈش ۋاقتىدا ئۇستىدىن شىرىلداپ يامغۇر سۇيى چۈشۈۋاتقان بىر ئۆڭكۈرنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇ ئەتراپىغا بىر قۇر قارىۋېتىپ ئۆڭكۈرنىڭ ئىچىگە كىردى. ئۆڭكۈرنىڭ ئىچى قاپقاراڭغۇ ئىدى. ھاۋا ئوچۇق كۈنلىرى قىيپاش چۈشكەن كۈن نۇرىدا ئۇنىڭ ئىچىدىكى قورام تاشلارنى، ئېگىز ـ پەسلىكلەرنى ئانچە ـ مۇنچە ئىلغا قىلغىلى بولغان بىلەن، بۇگۈنكىدەك ھاۋا تۇتۇق ـ تۇمانلىق كۈنلەردە، ھېچنېمىنى كۆرگىلى بولمايتتى. شۇڭا زامان ـ زامانلاردىن بېرى «قاراڭغۇ ئۆڭكۈر» دېگەن نامى بىلەن مەشھۇر ئىدى.

ئەنجانباي سىلاپ ـ سىيپاپ يۇرۇپ بىر قورام تاشنى تاپتى ـ دە، ئۇنىڭغا ئولتۇرۇپ مىلتىقىنى قويۇپ تۇرۇشىغا، ئۇنىڭ يېنىدىن بىر نېمە شىپىدە ئۆتۈپ كەتكەندەك بولدى. ئۇ شۇنداق قاراپلا ئۆڭكۈرنىڭ ئاغزىدىن چىقىپ كېتىۋاتقان بىر بۆرىنى كۆرۈپ قالدى ـ دە، يۈرىكى قارتىندە! قىلىپ كەتتى: «ۋاي كاساپەت! مىلتىق دورىسىنىڭ پۈرىقىنى ئېلىپ قورقۇپ قېچىپسەن ـ دە! بولمىسا، تۇيۇقسىز بويۇنغىلا ئېسىلساڭ! . . . ۋاي، خۇدايىم بىر ساقلاپتۇ! » .

ئۇ شۇ خىيال بىلەن دەككە ـ دۈككىدە ئولتۇرغاندا، تالادا ئاتلارنىڭ دۈپۈرلەپ ماڭغان ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالدى. ئەنجانباي لىككىدە ئورنىدىن تۇرۇپ تالاغا چىقتى. باشلىرىغا خۇددى

ئەنجانبايغا ئوخشاشلا قىل تاغارنى ئولپاقچىلاپ كىيىۋالغان گەۋدىلىك ئىككى يىگىت ئاتتىن چۈشتى، بۇلار ئاكا ـ ئۇكا تاھىر، زاھىرلار ئىدى. ئۇلار كۆرۈشۈپ، تىنچلىق ـ ئامانلىق سوراشقاندىن كېيىن، ئۆڭكۈرگە كىرىشتى، ئاتلارنىمۇ ئەكىرىشتى.

— مەن تېخى سىلەرنى كېلەلمەسمىكىن دەپ ئەنسىرەپ تۇراتتىم، — دېدى ئەنجانباي كۈلۈپ تۇرۇپ، — ھاۋا جاھان مۇنداق...

— بۇ گېپىڭ قاملاشمىدى ئاداش، ـ تاھىر ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋەتتى، — قايسى قىرغىز بوران ـ چاپقۇندىن قورقىدۇ دەيسەن؟ بىز ئەسلىدىنلا مۇشۇنداق بوران ـ چاپقۇنلۇق زېمىندا تۇغۇلۇپ، ئۆسۈپ پىشىپ كەتكەن تۇرساق...

زاھىر گەپكە لوقما سالدى:

— لەۋزىمىز، لەۋزە، قىلمىز دېگەننى چوقۇم قىلمىز!

ئۇلار ئۇچ ئاغىنە تەڭلا قاقاقلاپ كۈلۈشتى.

— ئاغىنە، — دېدى تاھىر سۆز باشلاپ، — ئاڭلىساق ئىلى تەرەپلەردە قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە تەييارلىنىۋېتىپتىمىش. سەن ئەنجان، تاشكەنتلەردە كۆرگەندەك يوقسۇللارنىڭ ھۆكۈمىتىنى قۇرىدىكەن. ئورۇسلار تەۋەسىدىن مال قوغلاپ كەلگەن مالچىلار شۇنداق دەيدۇ. ئۇ مالچىلار تېخى سىلىنىڭ جۇڭگونىڭ ئىچكىرى قىسمىدىمۇ يوقسۇللار ئاللىقاچان قوزغالغان، ئۇلارغا كومپارتىيە رەھبەرلىك قىلىدىكەن. دەھشەتلىك سوقۇش بولۇۋېتىپتىمىش، دېدى.

— باركاللا! — دېدى ئەنجانباي خۇشاللىقىدا ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ كېتىپ، — ئەجەب ئوبدان بوپتۇ! ئەزىمەت ئادەملەر ئىكەن. ئۇلار ئۇ مەلئۇنلارنىڭ جاجىسىنى بالدۇرراق بەرگىيدى ئىلاھىم! مۇشۇنداق ئەزىمەتلەرنىڭ چىقىشىنى خۇدايىمدىن كېچە ـ كۈندۈز تىلەيتتىم. ئاھ! ئۇلۇغ خۇدا،

مۇرادىمىزغا يەتكۈزگەيسەن! مەدەت قىلغايسەن! بىزنىمۇ ئادەمدەك ياشاشقا نېسىپ قىلغايسەن! مەن ئەنجاندا كوممۇنىستلارنى كۆرگەن، ئۇلار كارامەت نوچى ئادەملەر جۇمۇ! بىزنىڭمۇ كۈنىمىز تۇغىدىغان بولدى، خۇدايىم بەردى دېگەن شۇ! ئەمدى بىزمۇ شۇك ياتمايلى!

— شۇڭا، دەل بۇگۈن مەسلىھەتلىشۈالايلى، دەپ ساڭا خەۋەر قىلغانىدۇق.

— تاشقورغان تەرەپلەردىمۇ قوزغىلاڭنىڭ شەپىسى بار، دەپ ئاڭلىدۇق.

— بىز ياكى ئىككى تەرەپكە ئۆتۈپ ئۇ يەردىكى قوزغىلاڭچىلارغا قوشۇلۇش ياكى مۇشۇ ئۆز جايىمىزدا تۇرۇپ قوزغىلاڭ قىلىشتا تالاش ـ تارتىش قىلدۇق، لېكىن بىر قارارغا كېلەلمىدۇق.

— بەزىلىرىمىز بۇ يەردە بىزنىڭ ئادەملىرىمىز ئاز، ھۆكۈمەتنىڭ ئەسكەرلىرى كۆپ، ئۇلارغا تەڭ كېلەلمەيمىز، شۇڭا ئىلى تەرەپكە ئۆتۈپ كېتەيلى، دەيمىز، — يەنە بەزىلىرىمىز، ياق، مۇشۇ يەردە قوزغىلايلى. بىر نەچچىمىز باش بولۇپ ئوتتۇرىغا چىقساقلا، باشقىلار بىزگە قوشۇلىدۇ، ئادەملىرىمىز كۆپىيىدۇ دېدۇق. لېكىنزە، قورۇق قول بىلەن بىر نېمە قىلىش تەس. شۇڭا، بىز مەسلىھەتلىشىپ سەندىن ئەقىل سوراشقا كەلدۇق. مەيلى قانداقلا بولسۇن، بىز ئەمدى جىم ياتمايمىز!

— مۇنداق قىلايلى، — دېدى ئەنجانباي بىر ھازا ئويلانغاندىن كېيىن ئېڭىكىنى سىلاپ تۇرۇپ، — مېنىڭچە بۇ جايلارنىڭ تاغ دەريا، ئېگىز ـ پەسلىكلىرى، ئادەملىرى بىزگە بەش قولدەك ئايان. قوزغىلىدىكەنمىز، چوقۇم ئۇرۇش قىلىمىز. «ئۇرۇشنىڭ بىرسى جەڭ، توققۇزى رەڭ» دېگەن ھېكمەتلىك تەمسىل بار. بىزنىڭ شارائىتىمىز ئۇرۇشتا رەڭ

ئىشلىتىپ، دۇشمەننى يوقىتىشقا بەك پايدىلىق. مېنىڭچە ئۆز جايىمىزدىلا قوزغالغىنىمىز تۈزۈك. بىزدە قورال يوق. لېكىن، بىزدە ئۆنى دۇشمەننىڭ قولىدىن تارتىۋالغۇدەك غەيرەت بار.

ئۇلار خېلى ئۇزاق مەسلىھەتلەشتى. بۇ مەسلىھەت بويىچە تاھىر، زاھىرلار يۇرت ئارىلاپ يۈرۈپ تىڭ ـ تىنچلاپ ھەر بىرى يۈزدەك باتۇر، قاۋۇل ئادەملەرنى تېپىش، ئۇلارنىڭ يۈرىكى قانداق سوقىدۇ؟ «چېكىپ بېقىش» ، ئاندىن نوچىلىرىنى تاللاپ تەييار بولۇپ تۇرۇش. بۇلار ئۇ ئىشلارنى پۈتتۈرۈپ بولغۇچە ئارىلىقتا ئەنجانىيمۇ زاڭ كولاۋاتقان مەھبۇسلارنى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە ئۈيۇشتۇرۇش، پۈرسەت كەلگەندە بىر ئاخشامدىلا ژاندارما، يايى، دورغىلارنى گاچچىدە جايلىۋېتىپ قورالغا ئىگە بولۇش. مەسلىھەت پۈتتى، ئۇلار تالاغا چىقىشتى. بۇ چاغدا بوران پەسلەپ، يامغۇر توختاپ، بۇلۇتلارمۇ تارقاپ، ھاۋا ـ جاھان سۈزۈلۈپ قالغانىدى. بۇ ئوچ ئاغىنە ئازگالىلارغا يىغىلىپ قالغان يامغۇر سۈيىدە تاھارەت ئېلىشتى. ئاندىن تاھىر قوينىدىن قۇرئاننى چىقاردى، ئۇلار ئالدىنى قىبلىگە قىلىپ يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ، قۇرئاننىڭ ئوستىگە قوللىرىنى قويۇپ تۇرۇپ قەسەم قىلىشتى: «زۇلۇمنى يوقىتىش ئۈچۈن، ئاللا يولىدا جېنىمىزنى ئاتىدۇق. ناۋادا ئالا كۆڭۈللۈك قىلىپ يولىمىزدىن يېنىۋالساق، بىزنى كاللاموللا ئۇرغاي!» .

X X X

ئەنجانىاي ئىككى كېيىكنى ئۆشنىسىگە ئارتىپ، ناخشىسىنى بولۇشچە ۋاڭشتىپ ئېيتىپ قايتىپ كەلدى. بۇ چاغدا كەچ كىرىپ، زاۋال ۋاقتى بولۇپ قالغانىدى. گەمىلەرنىڭ ئالدىدا بىر مۇنچە ئادەملەر ئۇنىڭ يولىغا قارىشىپ تۇراتتى. ئۇ يېقىنلاپ

كېلىپ، ئۇلارنىڭ ئالدىدىراق تۇرغان دادىسىنى تونۇپ قالدى. دادىسىنىڭ يېنىدا ئاكىسى جۇمەخۇن، ئۇلارنىڭ يانلىرىدا. . . ۋۇي، بۇ ئوپاللىق مەھەممەت ئىمىن ئەخمەت مۇئەللىمغۇ، ئاۋۇ ئادەم مۇشلۇق مامۇت ئاتاۋۇللا مۇئەللىم، ماۋۇ بۇراختايلىق تۇرغۇن تۇرسۇن مۇئەللىم، بەللى، بەللى! يەنە تېخى قونساقلىق مەمتىلى سابىت مۇئەللىم، يايچانلىق سابىت مۇئەللىم، ئاتۇشلۇق ئىبراھىم مۇئەللىم. . . ھەممىسى ئىسسىق چىراي، تونۇش كىشىلەر. . . «ئاھ، ئۇستازلىرىم، دىلىمىزنىڭ چىراغلىرى! . . . . »

ئۇلار قۇچاقلىشىپ، يىغلىشىپ كۆرۈشۈشتى. مۇئەللىملەرنىڭ تاغارمادىن قايتىشى ئىكەن. ئۇلار ئەنجانباي بىلەن كۆرۈشۈپ ئۆتۈپ كېتىش ئۈچۈن بۇ تەرەپكە كېلىۋاتقاندا، خۇددى ئالدىن كېلىشىپ قويغاندەكلا يولدا قەشقەر تەرەپتىن بۇياقتا قاراپ كېلىۋاتقان باقاخۇن بىلەن ئۇچرىشىپ قاپتۇ ـ دە، بۇ يەرگە بىللە كەپتۇ. باقاخۇن ئەنجانبايغا يۈرت ـ مەھەللىدىكى جامائەتنىڭ سالىمىنى يەتكۈزدى. «ئانىلىرى بىلەن ئۆكىلىرى تىنچلىق، ئوبدان تۇرۇۋاتىدۇ» دېدى. لېكىن، تاشكەنباي بىلەن ئايشەمگۈل توغرۇلۇق ھېچنېمە دېمىدى. ئىككى ئاي ئىلگىرى ئانىسى بىلەن دادىسى كەلگەن چاغدىمۇ ئۇلار توغرىسىدا ھېچنېمە دېمىگەن. خۇددى ئۇنىڭ ئۇلارنىڭ خەۋىرىنى ئاڭلاشقا تەقەززا ئىكەنلىكىدىن خەۋەرسىزدەكلا گەپنى ئۇيان ـ بۇيان ئېلىپ قېچىپ، ئولتۇرغان. لېكىن، ئۇ ئۇلارنىڭ مەيۈسلۇك چىقىپ تۇرغان كۆزلىرىدىن بىر شۇملۇقنىڭ يۈز بەرگەنلىكىنى سېزىپ قېلىپ، لېۋىنى چىشلەپ جىممىدە بولۇۋالغانىدى. شۇنداق بولسىمۇ زادى قانداق ئىش سادىر بولغانلىقىنى ئەنجانبايىنىڭ بەكلا بىلگۈسى كېلەتتى. سوراپ بېقىشقا تېخى پېتىنالمىدى. دېمىسىمۇ شۇ كۈنلەردە، تاشكەنبايىنىڭ ئالتايدىكى بىر قېتىملىق سوقۇشۇشتا قازا قىلغانلىقى ھەققىدىكى خەۋەر يېتىپ

كەلگەنلىكتىن ئۇنىڭ ئاتا - ئانىسى، ئۇرۇق - تۇغقان، يۇرت جامائەتلىرى مۇسىبەتلىك ماتەم كۈنلىرىنى ئۆتكۈزۈۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئايشەمگۈلمۇ، مەجبۇرىي ھالدا ئىلى قازىنىڭ ئوغلى ئەھمەتكە ياتلىق قىلىنغانىدى. ئەنجانىاينىڭ ئاتا - ئانىسى بۇ شۇم خەۋەرلەرنى ئۇنىڭ ئاڭلاپ قېلىشىدىن ئەنسىرەيتتى. ناۋادا ئۇ مۇشۇ ئازابلىق كۈنلەردە، يەنە بۇ شۇم خەۋەرلەرنى ئاڭلاپ قالىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا تېخىمۇ بەك ئازابلىنىپ بىر دەردىنىڭ مىڭ بولۇپ كېتىشىدىن ھەزەر ئەيلەپ قالدى. شۇڭا، ئۇلار «كېيىنچە بىر گەپ بولار» دەپ ئۇنىڭدىن يوشۇرۇپ كەلگەنىدى.

— ياھ - ياھ! - دېدى كېيىك سويۇۋاتقان ئادەم ئەجەبلىنىپ، - ماۋۇ كېيىكنىڭ پاچاقلىرى سۈنۈق تۇرىدۇ. ئوق ھەر ئىككىلىسىنىڭ پېشانىسىگە تېگىپتۇ. خۇددى باغلاپ قويۇپ ئاتقاندەكلا.

— ھە، تاغنىڭ چوققىسىدا تۇرۇپتىكەن، قارىغا ئېلىپ ئاتقانىدىم. جىراغا تېك موللاق چۈشۈپ پۇتى سۇنۇپ كېتىپتۇ، — دېدى ئەنجانىاي باشقىلارنىڭ «قاپقاندا تۇتۇلغان كېيىك ئىكەن» دەپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، - بەزىدە مۇشۇنداق ئامەتمۇ كېلىپ قالىدۇ.

— مەرگەنلىكمۇ قالتىس ھۈنەر جۇمۇ، لېكىن ئوقنىڭ مۇشۇنداق دەل جايىغىلا تەككەنلىكى يەنە بىر ئامەتنىڭ يۈزلەنگەنلىكىدىن دېرەك بېرىدۇ، — دېدى ئاۋۇت ئاتا خۇشال ھالدا، — مېنىڭ چەپىە قاپقىم تارتسا، يارىشىدۇ، نەچچە كۈن بولدى مۇشۇ قاپقىم تولا تارتقىلى.

ھەممە ئادەم قوللىرىنى كۆتۈرۈپ دۇئا قىلىشتى:

— ئىنشائاللا! ئىلاھىم دېگەنلىرىدەك بولغاي! خۇدايىم ھەممىمىزگە ئاسايىشلىق بەرگەي، ئامىن!

شورپا قاينىماقتا، يۇلغۇن ياغىچىدا ياسالغان زىخلارغا

ئۆتكۈزۈلگەن كېيىك گۆشى كاۋىپىنىڭ مەززىلىك پۇرىقى ئەتراپلارغا تارقىلىپ تۇراتتى. ئەنجانباي دۇتارنى سازلاپ چېلىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ دۇتارغا تەڭكەش قىلىپ ئېيتقان ناخشىلىرىنىڭ ساداسى سۇتتەك ئايدىڭ دالىدا جىلغىلاردىكى سۇ شارقىراتمىلىرىغا جۇر بولۇپ، قىيا - چوقىلارنىڭ ئۈستىدە جارانلىماقتا. لېكىن، ئۇنىڭ بۇگۈنكى ناخشىلىرى ئىلگىرىكىدەك كىشىلەرنى كۈلدۈرىدىغان، يىغلىتىدىغان، ئەركىلىتىدىغان، مەسخىرە قىلىدىغان ناخشىلىرىغا ئوخشىمايتتى. خوتۇن - قىزلارنى مەھلىيا قىلىدىغان مۇھەببەت ناخشىلىرىمۇ ئەمەس ئىدى، ئۇنىڭ ئەكسىچە ئۇخلىغانىنى ئويغىتىدىغان، ئويغاقلارنى ئويغا سالىدىغان، بەدىنىدە ئەركەك تۈكى بارلارنى ئورنىدىن دەس تۇرۇشقا قوزغايدىغان كۆتۈرەڭگۈ روھلۇق ناخشىلار ئىدى.

نەشىدە ئەقلى بۇلغانغان مەس كاللا يايى، دورغا، ژاندارمىلار ئۇنىڭ يۈرەك ساداسىنى چۈشەنمەيتتى. ئۇلار خۇددى ئۇيقۇسىرىغان ئادەمدەك كىشىلەرگە ئەلەڭ - سەلەڭ قارايتتى. باشقىلار كۈلسە، ئۇلارمۇ ئاغزىنى كالچايتىپ سەت ھىجىيىشاتتى.

ئەنجانبايىنىڭ ئۆزىمۇ بۇگۈن باشقىچە بولۇپ قالغانىدى. كۆزلىرى باشقىچە پارقىراپ قالغان، ئادەمگە تىكىلىپ قارايدىغان، گەپنىمۇ ئايىغاندەك ئاز قىلىدىغان، ئويچان بولۇپ قالغانىدى. لېكىن، ئۇنىڭ شۇ تاپتىكى ناخشىلىرى تويلۇبولۇڭنى زىلزىلىگە كەلتۈرگۈدەك جۇشقۇن، يارقىن جارانلايتتى:

ئۇچقىن قۇرغۇيۇم ئۇچقىن،
پەلەكتۇر سېنىڭ قارارىڭ.
كۆز تەگمەس ئەسلا ساڭا،
خەلقىدۇر تىل - تۇمارىڭ.

ئۇچقىن قۇرغۇيۇم ئۇچقىن،
مەدەت تىلەپ تەڭرىدىن.
چېقىپ تاشلا قەپەسنى،
قالماستا سەن نەپەستىن.

..... ئۇچقىن قۇرغۇيۇم ئۇچقىن،
چىقسۇن مېنىڭ خۇمارىم.
قەلبىمىزدە شاد ئەيلەپ،
كەلسۇن يېڭى زامانىم.

شۇ ئاخشىمى ئەلياتقۇدا شەھەردىن ئىككى چاپارمەن كەلدى. ئەتىسى ئەتىگەندىلا مەھبۇسلار تويلۇبولۇڭ بىلەن خوشلاشتى. ئەنجانباي تاھىر، زاھىرلار بىلەن خوشلىشىشقا ئۇلگۇرەلمەي «ئاپلا» دەپ قالدى. باقاخۇن بىلەن ئوقۇنقۇچىلارمۇ ئۇلار بىلەن بىللە يولغا چىقتى.

ئون ئالتىنچى باب

ئازابلىق كۈنلەر

1944 ـ يىلى، قۇم دەرۋازىسى تۈرمىسى.

مەھبۇسلار تويلۇبولۇڭدىن قايتىپ كەلگىلى مانا ھازىر ئىككى يىلدىن ئاشتى. شۇنىڭدىن بېرى ئۇلار قىش ـ ياز، ئىسسىق ـ سوغۇق، قار ـ يامغۇرلاردا «سېپىل ياماش ئۈچۈن» دۈمبىلىرىدە خام خىش توشۇماقتا ئىدى.

«جاراق ـ جۇرۇق!»، «شاراق ـ شۇرۇق!» قىلغان كىشەنلەرنىڭ يىرگىنچلىك سەت ئاۋازلىرى، ھارۋىلارنىڭ غىچىرلاشلىرى، زەمبىل، كاتتىلارنىڭ غىسىلداشلىرى، مەھبۇسلارنىڭ ئىنجىقلاش، ھاسىراشلىرى، قېقىلىپ ئۇنلۇك ـ ئۇنلۇك يۆتىلىشلىرى... تۇرمە سېپىلىدىن قاڭقىپ ئۆتۈپ، قۇم دەرۋازا ئەتراپىدىكى جامائەتنىڭ يۇرىكىنى ئېزىپ، جېنىنى قاقشىتاتتى. ئۇلار مەھبۇسلارنىڭ بۇ ئېچىنىشلىق ھالىغا ئىچىنى ئاغرىتىپ ئاھ ئۇرۇپ، ئۇلۇغ كىچىك تىنىشاتتى: «ئاھ! خۇدا، بەندىلىرىڭنىڭ مۇشكۈلىنى ئاسان قىلغايسەن!» دېيىشەتتى.

ئەنجانبايىنىڭ پەمچە شۇ كۈنى خىش توشۇۋاتقان مەھبۇسلار 200 دىن كام چىقمايتتى. بېسىلغان خىشلارنىڭ ئېغىرلىقىدىن ھارۋىلارنىڭ چاقلىرى سەت غىچىرلاپ توپىغا پېتىپ قالاتتى. توقۇلما زەمبىللەرنىڭ چۆنقلىرى چۈۋۈلۈپ، كاتتىلارنىڭ بالداقلىرى چىقىپ كېتەتتى. مەھبۇسلار توپا ـ چاڭدىن دىماغلىرى ئېچىشىپ چۈشكۈرەتتى، يۆتىلەتتى. كۆزلىرىمۇ

غۇۋالىشىپ، بىر - بىرىنى تونۇيالمىغۇدەك بولۇپ قېلىشقانىدى. ئۇلار ھاسىراپ، ئىنجىقلاپ قەدىمىنى ئاران - ئارانلا يۆتكەيتتى. شۇنداقتىمۇ دورغىلار قامچىلىرىدىن قارس چىقىرىپ ئۇلارنى خۇددى پادا ھەيدىگەندەكلا قوغلايتتى. زۇلمەتلىك دۇنيانىڭ لەنەت تەككۇر بۇ غالچىلىرى شۇ كۈنلەردە خۇددى غالجىرلىق كېسىلىگە گىرىپتار بولغان ئىتتەك ئوخشاش قۇتراپ كەتكەنىدى. ئۇلار ئاچلىق ھەم ھېرىپ چارچاشتىن ماغدۇرسىزلانغان بۇ بىچارە مەھبۇسلارنى قامچىلاپ تېز - تېزمېڭىشقا زورلايتتى. ناۋادا بىرەرسى دەلدۇگۇنۇپ يېقىلىپ چۈشۈپ، يەنە تىرىشىپ - تىرمىشىپ ئورنىدىن تۇرۇۋاتسىمۇ ۋاقىتتىپ ئۇرۇپ دەسسەيتتى. بۇ دورغىلارنى نەشە خۇمارى ئەنە شۇنداق غالجىرلاشتۇرۇۋەتكەنىدى. ئۇلارغا شۇ كۈنلۈكى ئوچۇن كۆرسىتىپ بېرىلگەن خىش توشۇپ تۈگىتىلسە، بىر چىمدىم نەشە ئىنئام قىلىپ بېرىلەتتى. ئۇلار نەشىنى تولا چېكىپ خوردىلىشىپ كەتكەنىدى. چىرايىدا ئادەم سىياقى قالمىغان، قانسىز زەپىرەڭ، كۆزلىرى خۇنۈك، خۇددى ئەلەسلەردەك مايماق قارايدىغان مەخلۇقلارغا ئايلىنىپ قالغانىدى. شۇڭا، مەھبۇسلار ئۇلاردىن يىرگىنەتتى، رەھىم شەپقەت تىلىمەيتتى. ئۇلارغا قاراپمۇ قويماي جاھىللىق بىلەن ئالدىغا چامدايتتى. «كىشىلەرگە قىلساڭ يامانلىق، ساڭىمۇ يوقتۇر ئامانلىق» دېگەندەك بۇ ھايۋان تەبىئەتلىك دورغىلارغىمۇ ئۆز قىلمىشىغا يارىشا ياخشى كۈن يوق ئىدى. مەھبۇسلارنىڭ ئۇرۇق - تۇغقان، ئەل - ئاغىنىلىرى ئۇلارنىڭ تېگىشلىك جازىسىنى بېرەتتى. بۇلۇڭ - پۇچقاق، كوچا - كوي، قاراڭغۇ كېچىلەردە، مەھبۇسلارنى قىينىغانىنىڭ سازايىمسى قىلىپ، راسا ئەدەپلەپ، «ئاللا - توۋا!» دېگۈزەتتى، «بۇ كىمدۇ؟!» دەپ تونۇپ بولغۇچە ئۇلار غايىب بولاتتى، ئاقتىمۇ - كۆكتىمۇ كۆرۈنمەي قالاتتى. بۇنداق غايىبتىن تاياق يېگەن دورغىلار قاپاقلىرى يېرىلغان، يۈز - كۆزلىرى

كۆكەرگەن، ئېغىز - بۇرۇنلىرى ماكچايغان، چىشلىرى چۈشكەن - سۇنغان، خۇددى كالتەك يېگەن ئىت قويرۇقىنى چاتىرىقىغا قىستۇۋلىپ، تۇمشۇقى يەر دىرەپ قالغاندەك باشلىرى چۈشكەن هالدا پەيدا بولاتتى - دە، مەھبۇسلارغا ئۇنلۇكرەك ۋارقىراشقىمۇ پىتىنالماي، خۇددى سۇغا چۈشۈپ كەتكەن مۇشۇكتەك شۇمشىيىۋالاتتى. نەتىجىدە بۇ «يارىماسلار» قوغلىنىپ، يەنە يېڭىسى يەڭگۈشلىنەتتى. بۇلارنىڭمۇ هەددىدىن ئاشقانلىرى ئوخشاشلا ئەدىبىنى يەپ ئۇزاققا قالمايلا خۇددى پوسسىدە يىلى چىقىپ كەتكەن توپتەك سالپىيىشىپ قالاتتى.

لېكىن، دورغىلارنىڭ هەممىسىمۇ ئۇنداق نائەھلىلەردىن ئەمەس ئىدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە پەقەت جان بېقىش ئۈچۈنلا دورغىلىق قىلىشقا مەجبۇر بولغانلارمۇ بار ئىدى. ئۇلار يېقىن ئەتراپلاردا ئۆزلىرىنى پايلاپ تۇرغان باشلىقلار بولمىسىلا، مەھبۇسلارغا ئىچىنى ئاغرىتقاندەك، ئېچىنغاندەك قىياپەتتە قاراپ قويۇپ، ئۇلاردىن يىراقلاپ كېتەتتى. ناۋادا پايلاپ تۇرغان نازارەتچىلەر بولۇپ قالسا، ۋار - ۋۇر ۋارقىراپ، جارقىراپ قوياتتىيۇ، ئۇرمايتتى.

كىشەن ئۇنىڭ ئوڭ پۇتىنى غاجۇەتكەنىدى. ئوشۇقىنىڭ سەل ئۇستۈنرەك تېگىپ قويۇلغان لاتىنىڭ تېشىغا قان تەپچىپ چىقىپ تۇراتتى. قانغا چاپلاشقان توپا - چاڭلار قىزىل لايغا ئايلىنىپ قەدەمدە بىر دېگۈدەك يەرگە قان ئېقىپ چۈشەتتى. ئۇ ئاقسايتتى. ئوڭ پۇتىنى ئاۋايلاپ سۆرەپ، سول پۇتىنى تېزرەك يۆتكەيتتى. لېكىن، ئۇ قەدىمىنى هەر قېتىم يۆتكىگەندە، خۇدا ئۇرغۇر بۇ كىشەنىنىڭ قالپاقلاپ مىخلانغان ئىككى ئۇچى بىر - بىرىگە تاقىشۇۋلىپ ئۇنىڭ مېڭىشىغا كاشىلا قىلاتتى. شۇنداقتىمۇ ئۇ قەدىمىنى سەل چوڭراق ئېلىپ سالسىلا گەجگىسىدىكى كاتىلغا بېسىلغان خىشنىڭ ئېغىرلىقىدىن دەلدۇگۇنۇپ كېتەتتى - دە، كىشەنىنىڭ ئۇچلىرى بىر - بىرىگە

جاراق - جۇرۇق سوقۇلۇپ كېتىپ توختاپ قالاتتى. كىشەنگە - چېتىلغان ئەخلەت - چاۋرالارنى يىغىۋېلىپ، توپىلارنى توزىتىپ سۆرىلىۋالغان زەنجىر مۇشۇ هامانلا شاراق - شۇرۇق ئۇرۇلاتتى. «جاراق - جۇرۇق. . . » ئاپلا چاتاق بولدى. كىشەننىڭ ئۆچلىرى يەنە سوقۇلۇپ كەتتى. ئۇ دەلدۇگۇنۇپلا گۇپپىدە يىقىلىپ چۈشتى. دۇمبىسىگە بوينىغىچە تىزىلغان خىش، سىيرىلىپ چۈشۈپلا ئۇنىڭ بېشىنى بېسىۋالدى.

ئەنجانباي ئۇنىڭدىن كۆزىنى ئۈزمەي نېرىدىن كېلىۋاتاتتى. ئۇ دۇمبىسىدىكى خىش بېسىلغان كاتىلىنى يەرگە قويدى - دە، يۇگۇرۇپلا ئۇنىڭ قېشىغا كەلدى. تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ، ئۇنىڭ بېشىنى يۆلىدى. يۈز - كۆز، ئېغىز - بۇرۇنلىرىدىكى توپا - چاڭ، قانلارنى سۈرتتى. ئۇ خۇددى ئۇزۇنغا يۇگۇرۇپ هېرىپ، دېمى كېسىلىپ قالغاندەكلا تىنىقى - تىنىقىغا ئۇلگۈرمەي هاسىرايتتى. ئۇ بىر هازادىن كېيىن كۆزىنى ئاچتى. هاسىرىشىمۇ ئاستا - ئاستا پەسلىدى. لېكىن، تولا يۆتىلىپ كۆزلىرىدىن ياش چىقىپ كەتتى.

دەل شۇ چاغدا بىر دورغا خىرقىراپ يېتىپ كەلدى - دە، «تۇر ئورنىڭدىن!» دەپلا ئۇ يىگىتنى قامچىدا ۋاقشىتىپ ئۇرۇشقا باشلىدى. لېكىن، ئۇ يىگىت ئورنىدىن تۇرالمىدى. شۇنداق بولسىمۇ دورغا ئەلپازىدىن يانماي تېخىمۇ ئەدەپ، يەنىلا ئۇ يىگىتنىڭ باش - كۆزلىرىگە ئۇرۇۋەردى. ئەنجانباي ئىلاجسىز هالدا دورغىنىڭ قامچىسىنى كاپىيىدە تۇتۇۋالدى:

— سەۋر قىلسىلا بېگىم، مانا هازىرلا. . .

لېكىن، دورغا ئۇنىڭ گېپىگە قۇلاق سالمىدى، غەزەپ بىلەن قامچىسىنى سىلكىپ تارتىۋېلىپ، «سېنىڭ نېمە كارىڭ؟!» دەپلا ۋاراقسىراپ ئەنجانبايىنىڭ باش - كۆزلىرىگە كۆچەپ ئۇرۇپ كەتتى. ئەنجانباي ئاغرىقتا چىدىماي ئۆزىنى ئۇيان - بۇيان قىلسىمۇ توختىماي يەنە ئۇرۇۋەردى. نەشىدە

ئىمانى بۇلغىنىپ ئادەمگەرچىلىك قېلىپىدىن چىققان بۇ مەخلۇق شۇ تاپتا خۇددى غالجىر ئىتقىلا ئوخشاپ قالغاندى. چىشىنى غۇچۇرلىتىپ، سىم قامچىسىدا ئۇنى ئۇرۇۋېرىپ شايلىلىرى ئېقىپ كەتتى. ئەنجانباي ئەمدى ئۆزىنى زادىلا تۇتۇۋالالماي قالدى! ئۇ غەزەپ بىلەن دورغىنىڭ قامچىسىنى كاپپىدە تۇتۇۋېلىپ سىلكىپىلا تارتىۋالدى ـ دە، قامچىنىڭ سېپىنى تىزلاپلا سۇندۇرۇۋېتىپ دورغىنىڭ يۈزىگە ئاتتى. شۇ ھامان دورغا، ژاندارمىلار ئۇنى ئورۇۋېلىشتى ـ دە، قولىغا كويزا، پۇتىغا كىشەن سېلىپ قويۇپلا، ئىتتىرىپ ئاپىرىپ يەنە ھېلىقى يالغۇز كىشىلىك كامېرغا سولاپ قويدى. يالغۇز كىشىلىك كامېر يېتىشمىگەنلىكى ئۈچۈن ھېلىقى يىگىتنىمۇ شۇ ئاخشىمىلا ئەنجانباي ياتقان كامېرغا سولىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئەنجانباي قايتا خىش توشۇشقا چىقمىدى، سوراققىمۇ ئاپارمىدى. مۇشۇ قاراڭغۇ كامېردا خۇداغا ئاھ ئۇرۇپ، ناله قىلىپ، ھېلىقى يىگىتكە ھەمراھ بولۇپ يېتىۋەردى.

ئۇ يىگىت ئوتتۇرا بوي، قارا قاش، ئاقپىشماق، دوغلاق يۈز ئىدى. 25 ياشلار چامىسىدا كۆرۈنەتتى. ئۇ گەپ قىلمايتتى، پەقەت كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ تورۇسقا قاراپلا ياتاتتى. ئەنجانباي گەپ سورىسا ئۇ «بىلمەيمەن» دېگەندەك بېشىنى ئۇيان ـ بۇيان چايقاپ قويياتتى. سوراققا مېڭىپ چىقىپ كېتەتتى، لېكىن، سوراقتىن يانغاندا ئۆزى ماڭالمىغانلىقى ئۈچۈن ئۇنى ئىككى ژاندارما دارقىرىتىپ سۆرەپ ئەكىرىپ تاشلايتتى. ئۇ بىھوش ھالدا خېلى ئۇزۇنغىچە كۆزىنى ئاچالماي ياتاتتى. ئۇنىڭ بەدىنىدىكى تاياق زەربىسىدىن پەيدا بولغان يارىلار كۈندىن ـ كۈنگە كۆپىيىپ، يوغىناپ، يىرىڭداپ كەتتى. ژاندارما، دورغىلارنىڭ كارى بولمىدى، ئۇ مۇشۇنداق ئېچىنىشلىق ھالدا خېلى ئۇزۇن يېتىپ قالدى. كېيىن ئاۋۇت ئاتا باشلاپ كەلگەن تېۋىپلارنىڭ دورىلىرى ئۇنىڭ يارىلىرىغا شىپا

بولۇپ ساقىيىشقا باشلىدى. لېكىن، تېنى بەكلا ئاجىزلاپ كەتكەنلىكتىن يۆلىمىسە ئورنىدىن تۇرالمايتتى، ئۇيان - بۇيانغىمۇ ماڭالمايتتى. كېيىن گۈندىپايلار، تېۋىپلارنى كىرگىلى قويمىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ كېسىلى تېخىمۇ ئېغىرلىشىپ كەتتى.

ئەنجانباينىڭ ئۇنىڭغا پايپېتەك بولۇپ كۆيۈنۈشىي، ئۇستىخانلىرىنى تۇتۇپ، ئۇۋلاپ ئولتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ بېشىدىن ئۆتكەن ئېچىنىشلىق كەچۈرمىشلىرىنى سۆزلەپ بېرىشى ئۇ يىگىتنى تەسىرلەندۈردى بولغاي، شۇنىڭدىن كېيىن ئەنجانباي گەپ سورىسا، جاۋاب بېرىدىغان، بەزىدە تېخى ئۆزىمۇ ئۇنىڭدىن ئۇنى - بۇنى كوچىلاپ سورايدىغان بولۇپ قالدى. بىر كۈنى ئىككىسى مۇڭدىشىپ ئولتۇرغاندا، ئۇ يىگىت تۇيۇقسىزلا ئۇنىڭدىن سوراپ قالدى:

— تۇرمىدىن چىقسىڭىز نېمە ئىش قىلىسىز؟

— دۇشمەنلىرىمدىن ئىنتىقام ئالىمەن!

— سىزنىڭ دۇشمەنلىرىڭىز كىملەر؟

— كىم بولاتتى، ئاشۇ زومىگەرلەر ھەم ئۇلارنىڭ ئارقا تېرىكى ھۆكۈمەت بولمامدۇ!

— ئۇلاردىن ئىنتىقامىڭىزنى قانداق ئالىسىز؟

— بىرسى ئۇچرىسا بىرنى، ئىككىسى ئۇچرىسا ئىككىنى، ئۇچىنى تېپىۋالسام ئۇچىنى، ئىش قىلىپ دۇشمەنلىرىمنىڭ ھەممىسىنى ئۇجۇقتۇرۇپ تاشلايمەن!

— قانداق ئۇجۇقتۇرىسىز؟

— كۈچۈم، كاللام، كالتەك - توقماق، پىچاق، قىلىچ، مىلتىق بىلەن! شۇ تاپتا «ھايت!» دېسەملا 50 - 60 ئاغىنىلىرىم يېنىمغا ھازىر بولىدۇ. بۇلۇڭ - پۇشقاق، تاغ - دالىلاردا يوشۇرۇنۇپ يۈرۈپ دۇشمەنلىرىمنىڭ ھەممىسىنى يوقىتىپ قىساس ئالىمەن. ناۋادا كۈچىمىز يەتمەي قالسا،

ئاغىنىلىرىمنى باشلاپ ئىلى تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىمەن. شۇغىنىسى بىزگە قورسىقىدا ئۈمىچى بار، كاللىسى سەگەك بىر باشلامچى بولغان بولسا بەك ئوبدان بولاتتى. بىز مەيدانغا چۈشسەكلا، ئۇنداق ئادەمنۇ تېپىلىپ قالمىدۇ، دەپ ئويلاپ قېلىۋاتىمەن. ئىسىت! شۇنداق ئادەم تېپىلسا، مۇرادىمغا يېتەتتىم.

يىگىت ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ جىممىدە ئولتۇرۇپ كەتتى. ئۇلار ئەتىسى يەنە مۇڭدىشىپ قالدى. لېكىن، يىگىتنىڭ ھالى خېلى پەس ئىدى. ئىنجىقلاپ ھاسىرايتتى، گېلى غىزىلداپ، خىرقىراپ تۇرۇپ ئاران ـ ئاران سۆزلەيتتى:

— ئەمدى سىزگە ئىشەندىم، سىزنى چۈشەندىم. قەلبىڭىز پاك ئىكەن. ۋىجدانلىق ئىكەنسىز. ئىنقىلاب قىلىشقا ئىنتىلىدىكەنسىز. شۇنداق، ئازادلىققا ئېرىشىش ئۈچۈن كۈرەش قىلىش، جەڭ قىلىش كېرەك! جەڭ! پەقەت كۈرەش، جەڭلا بىزنى قۇتقۇزۇپ يۇرۇقلۇققا چىقىرالايدۇ. كۈرەش! ئۇنىڭدىن باشقىسى ھەممىسى قورۇق گەپ، ئاقمايدۇ! مەنمۇ ئىنقىلاب قىلىش ئۈچۈن ئىلىدىن بۇ يەرگە كەلگەنىدىم. ئىسىت ـ ئىسىت، مەقسەتكە يېتەلمىدىم! «قوچقار» مېنى سېتىۋەتتى! تۇتۇلۇپ قالدىم. ئەسلىدە بىز ئون ئادەم ئىدۇق. سودىگەر سىياقىدا ياسىنىپ يۇرۇپ ھەربىرىمىز قىلاتتۇق. كىشىلەرنى ئىنقىلاب قىلىشقا قوزغاش ئۈچۈن تەشۋىقات قىلاتتۇق. لېكىن، ئۇلار بىر ـ بىرىمىزنى تونۇمايتتۇق، بىلمەيتتۇق. ھەر قايسىمىز ئۆز ئالدىغا ئايرىم ـ ئايرىم ھەربىرىمىز قىلاتتۇق. بىز پەقەت بىزنى بۇ تەرەپكە ئەۋەتكەن باشلىقىمىزنىلا تونۇيتتۇق. ئۇ ماڭا: «سىلەر ئون ئادەم. ھەممىڭلارنىڭ ئايرىم ـ ئايرىم ۋەزىپىسى بار» دېگەنىدى. جامالىدىن تاشقورغانغا كەتكەنىدى. ئۇنىڭ ئۇ يەرگە كەتكەنلىكىنى مەندىن باشقا ھېچ كىشى، ھەتتا «قوچقار» مۇ بىلمەيتتى. ئون ئادەمنىڭ ئىچىدە مۇشۇ ئۈچىمىزلا بىر ـ بىرىمىزنى تونۇيتتۇق. قوچقار يوقىلىپ كېتىپ ئون كۈندىن

كېيىن مېنى تۇتۇۋېلىشتى «باشقا ئەزالارنى تېپىپ بەر» دەپ كۇندە قىينايدۇ! بىلمەيمەن دېسەم، سادىن سېنى «ھەممىنى بىلىدۇ، تونۇيدۇ» دەيدۇ دەپ مېنى قىيناۋاتىدۇ. ئۇلار ھەتتا سادىننىڭ مەخپى نامى قوچقار ئىكەنلىكىنىمۇ بىلىۋاپتۇ، — تۇن يېرىم بولغانىدى. جىنچىراغ كامېرىنىڭ ئىچىنى غۇۋا يورۇتۇپ تۇراتتى. يىگىت بىر دەم دېمىنى ئېلىۋېلىپ يەنە سۆزلەشكە باشلىدى، — سىز تۇرمىدىن بالدۇرراق چىقىپ كېتىشىنىڭ يولىنى قىلىڭ. جامالىدىننى ئىزدەپ تېپىڭ، ئۇنىڭغا مەن دېگەن ئەھۋاللارنى دوكلات قىلىڭ. باشقىلارنىڭ خەۋەرلەندۇرۇپ قويسۇن، پەخەس بولسۇن. جامالىدىن ئېگىز بويلۇق، قاشقارلىق، گەۋدىلىك ئادەم. سەل ئاقسايدۇ. سىز ماۋۇ تۇگمىنى، ـ ئۇ چاپىنىنىڭ يۇقىرقى بىرىنچى تۇگمىسىنى قولى بىلەن كۆرسەتتى، — كۆرسەتسىڭىز ئۇ سىزگە ئىشىنىدۇ. ئۇنىڭدىمۇ خۇددى مۇشۇ تۇگمىگە ئوپمۇئوخشاش تۇگمىدىن يەنە بىرسى بار. مېنىڭ ئىسمىم تۇرغۇن. تاشقورغاندا يېقىندا قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرۈلىدۇ. شۇ چاغدا ئۇنى تېخىمۇ ئاسان تاپالايسىز. ھە. . . ي ئىسىت ـ ئىسىت! ئاشۇ ئۇلۇغ كۇنلەرنى كۆرەلمەيدىغان بولدۇم. ئاھ! خۇدا. قېنى ئەمىسە تۇگمىنى ئۇزۇۋېلىڭ. بۇ تۇگمە بىزنىڭ بەلگىمىز.

ئەنجانباي ئۇ كۆرسەتكەن تۇگمىنى ئاستا سۆكۈۋالدى. بۇ تۇگمىنىڭ ئارقا تەرىپىدە ناھايىتى ئىنچىكە سىزىلغان تۇگۇلگەن مۇشتنىڭ سۇرىتى بار ئىدى، ئۇ سۇرەتنىڭ ئاستىدا «ئازادلىق» دېگەن خەت بولۇپ، جىنچىراغنىڭ غۇۋا يورۇقىدا سۇس كۆرۈنۈپ تۇراتتى. شۇ ئارىدا چىراغنىڭ يېغى تۇگەپ ئۆچۈپ قالدى. بىر دەمدىن كېيىن يىگىت خارت ـ خارت خارتىلداپ جىمىپ كەتتى. ئەنجانباي ئۇنى ئۇخلاپ قالغان ئوخشايدۇ، دەپ ئويلاپ قالدى. لېكىن، ئەتىسى ئەتىگەندە ئۇنىڭ تىنىقى توختاپ، تېنىنىڭمۇ سوۋۇپ قېتىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپلا چۆچۈپ،

داڭقېتىپ تۇرۇپلا قالدى.

ئارىدىن ئون كۈن ئۆتۈپ كەتتى. بىر كۈنى ئەتىگەنلىكى بىر دورغا ئەنجانبايغا بۇيرۇق قىلدى:

— كۈدە ـ كۆرپىلىرىڭنى يىغىشتۇر!

— ھەممىنى؟

— ئۆزۈڭنىڭكىنىلا!

— نەگە بارىمىز؟

— ھېلى بىلىسەن!

ئەنجانباي گاڭگىراپ قالدى: نېمە ئىش بولغاندۇ؟ مېنى يالغۇز قەيەرگە ئاپىرىدىغاندۇ؟ بۇ يېقىنلاردا بىرەر ئىشنىڭ شەپىسىمۇ بولمىغان، يا ـ ئۇنداق، يا ـ مۇنداق بولمىش دېگەندەك مىش ـ مىش گەپ ـ سۆزلەرنىمۇ ئاڭلىمىغان، ئاۋۇت ئاتامۇ ھېچنىمە دېمىگەنىدى.

ھېلىقى دورغا ئۇنى ئالدىغا سېلىپ دەرۋازا ئالدىغا ئېلىپ چىقتى:

— ھە، ئەمدى بولدى، سىلە بوشاندىلا، ئۆيلىرىگە كەتسىلە بولىدۇ. خوش.

ئەنجانباي تېخىمۇ گاڭگىراپ تۇرۇپلا قالدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ھامان بىر كۈنى تۇرمىدىن بوشىنىپ چىقىدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى. لېكىن، بۇنداق تۇيۇقسىزلا قويۇپ بېرىلىشىنى ئويلىمىغانىدى. ئۇ بىر ھازادىن كېيىن، خۇددى چۆچۈگەندەكلا:

— بېگىم توختىسىلا، ئىجازەت قىلسىلا، مەھبۇسلار بىلەن خوشلىشۋالاي، — دېدى.

— ياق بولمايدۇ، بەلگىلىمە شۇنداق. خۇداغا شۈكرى دەپ يوللىرىغا راۋان بولسىلا، ئادەمگەرچىلىكىنى بىلىسىلە، ئابدۇكېرىمخان مەخسۇمغا، يەنە ئاۋۇ، — ئۇ شەرەتلەپ تام تەرەپنى كۆرسەتتى، — ئاغىنە ـ بۇرادەرلىرىگە سالام ـ رەھمەت دېسىلە بولىدۇ.

ئەنجانباي، دورغا كۆرسەتكەن تام تەرەپكە قاردى، دېگەندەك بىر ياندا زۇنۇن ئەپەندى بىلەن قاسىمباينىڭ ئۇچ ئاتنى يېتىلەپ، ئۇنى ساقلاپ تۇرغانلىقىنى كۆردى. ئۇلار قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى، ھال - ئەھۋال سوراشتى. ئاتلارغا مىنىپ، گۇڭگۇر - مۇڭگۇر مۇڭداشقاچ مېڭىپ، سەمەن تەرەپكە قاراپ يۈرۈپ كەتتى. يول بويىدىكى ئېتىزلىقلاردىكى سارغايغان بۇغداي باشاقلىرى يازنىڭ ئىسسىق غۇر - غۇر شامىلىدا بوشقىنا يەلپۈنەتتى.

ئون يەتتىنچى باب

جامالىدىن، سىز قەيەردە

1945 ـ يىلى ياز پەسلى.

ئەنجانباي تۈرمىدىن چىققان كۈنى قاسىمباينىڭ ئۆيىدە پەقەت بىر كېچىلا قوندى، مۇڭداشتى. لېكىن، ئۇلارنىڭ مۇڭدىشىدىغان يۈرەك سۆزلىرى تېخى تۈگىمەستىنلا تاڭ ئېتىپ قالدى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇ ئەتىگەندىلا ئالدىراش يولغا چىقتى. قاسىمباي زورلىسىمۇ، خاپا بولسىمۇ، يەنە بىر كېچە قونۇپ بېرىشكە زادىلا ئۇنىمىدى، ئۆزرىخاھلىق ئېيتىپ ئاتقا مىنىۋالدى. قاسىمباي ئىلاجسىز قېلىپ، كۆڭلى يېرىم بولغان ھالدا ئۆزىنىڭ بۇ جاھىل ئاغىنىسىنى ئۇزىتىپ قويۇشقا مەجبۇر بولدى.

ئەنجانباي شۇ كۈنى ئاخشىمىلا ئوپالغا كېلىپ بولدى. ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئۆيىدىمۇ بىر كېچە قۇنۇپلا قاق سەھەردىلا ئۇلار بىلەن خوشلاشتى ـ دە، تاشقورغانغا قاراپ يولغا چىقتى. ئاتا ـ ئانىسى خاپا بولۇپ ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇۋالدى:

— ھوي بالام، ئۇنداق قىلما، كەتمە. تۈرمىدە ئۈچ يىلغىچە تازا ئازاب تارتتىڭ، ئەمدى ئۆز ئۆيۈڭدە بىر نەچچە كۈن بولسىمۇ ئارامخۇدا يېتىپ، ئوبدان ئارام ئېلىۋالغىن. ئۇرۇق ـ تۇغقان، ئەل ـ ئاغىنە، تونۇش ـ بىلىشلەر بىلەن كۆرۈشۈۋالغىن، ئۇلار سېنى خوپ سېغىندى.

— تېخى ئاخشاملا كەلدىڭغۇ؟ شۇ تاپتا يەنە كېتىمەن دېسەڭ

تازا قاملاشمايدۇ جۇمۇ.

لېكىن، ئۇنىڭ تۇسۇۋالغانغا توختايدىغان ئۇنداق «ماقۇلچى» ئادەم ئەمەسلىكى هەممىگە ئايان ئىدى. ئۇ ئۇنچە ئاسان ياق دېمەيتتى. لېكىن، ئۇ ياق دېدىمۇ بولدى، هەرگىزمۇ ماقۇلغا كەلتۈرۈشكە بولمايتتى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ ئاشۇنداق جاهىل مىجەزى يەنە قوزغالدى ـ دە، ئاتا ـ ئانىسىغا قاراپ يالۋۇرۇشقا باشلىدى:

— رەهمەت، بولدى. ئەمدى مېنى توسماڭلار. بەك زۇرۇر ئىشىم بار ئىدى.

— ئۇنىڭ ئۇستىگە هاۋا ـ جاهان بەك ئىسسىپ كەتتى. ئېهتىمال كەلكۇن كېلىپ، تاغ يوللىرىنى بۇزۇۋېتىكەن بولسا، ماڭالماي قالارسەنمىكىن، بىزنى ئەنسىرىتىپ.

— خاتىرجەم بولۇڭلار، يول تېپىلدۇ. مېنىڭ ئىسسىقىم بۇنداق ئىسسىقنى بېسىپ چۈشىدۇ، شۇ تاپتا مەن قىزىپ ئوت بولۇپ كۆيۈۋاتىمەن. دوزاخنىڭ ئوتىدىنمۇ قورقمايمەن!

دېگەندەك تاغدىن كەلگەن كەلكۇن سۈيى يوللارنى بۇزۇۋېتىكەنىدى. ئەنجانباي ئۇيان ئايلىنىپ، بۇيان چۆرگىلەپ يۈرۈپ تاغ ـ داۋانلاردىن ئېشىپ، دەريا ـ جىلغىلاردىن كېسىپ ئۆتۈپ، بىر هەپتە يول يۈرۈپ ئاران تەسلىكتە تاشقورغانغا يېتىپ كەلدى ـ دە، جامالىدىننى ئىزدەشكە كىرىشىپ كەتتى.

تاشقورغان قاتمۇقات گىرەلىشىپ كەتكەن، خۇددى تىقما ـ تىقماق بولۇپ چۆرگىلىشىپ يېتىشقان تۆگە پادىلىرىدەك ئېگىز ـ پەس كۆرۈنىدىغان تاغ تىزمىلىرى ئارىسىغا جايلاشقان، بازىرى كىچىك، يۇرت ـ مەھەللىلىرى شالاڭ، لېكىن يايلاقلىرى پايانسىز كەڭرى، توختىمايى سۇ ئېقىپ تۇرىدىغان دەريا ـ جىلغىلىرى خۇددى قان ـ تومۇرلاردەك بىر ـ بىرىگە كىرىشىپ كەتكەن، بوران ـ چاپقۇنلۇق، چاڭ ـ توزانلىق، سوغۇق شامال چىقىپ تۇرىدىغان زېمىن ئىدى.

ئەنجانباي، جامالىدىننى ئىزدەپ بۇ پايانسىز زېمىنىدىكى سەرىقتاش ، قوزغۇن، سار جىلغا، تىزناپ، تاغارما، دەپتەر، كۆكيار، ۋەچە، بەلدىر، قوغۇشلۇق، مەرياك، داتۇك، بۇرۇمسالالارنى ئارىلىدى، ئېگىز تاغلاردىن ئاشتى، چوڭقۇر دەريا، جىرا ـ جىلغىلاردىن ئۆتتى، پايانسىز ياپيلاقلارنى كەزدى. قوي، قوتاز، تېرە، قار لەيلىسى، قانتېمىر، لاچىندانە، مېھرىگىيالار سودىسى قىلغان بولۇۋاتقان كىشىلەرگە سەپسالدى، گەپ ـ سۆزلەرگە قۇلاق سالدى. ھەتتا تۇرغۇننىڭ دېگىنى بويىچە، جامالىدىننىڭ رەڭگىروھىينى سۈرەتلەپ بېرىپ، مۇشۇنداق بىر ئادەمنى كۆرگەن ـ كۆرمىگەنلىكىنى بىلىش ئۈچۈن كىشىلەرنىڭ ئاغزىنى تاتىلاپ باقتى. لېكىن، جامالىدىننىڭ دېرىكىنى زادىلا ئالالمىدى. شۇنداق بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئىسمىنىڭ جامالىدىن ئىكەنلىكىنى، ئىلىدىن بۇ تەرەپكە قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش ئۈچۈن تەييارلىق قىلىشقا كەلگەنلىكىنى ئېغىزدىن چىقىرىشقا ھازىرچە بولمايدىغانلىقى ئەنجانبايغا ناھايىتى ئايان ئىدى: «ياق، ئۇنداق قىلىشتا ھەرگىز بولمايدۇ. ناۋادا شۇنداق قىلىپ سالىدىغان بولسىلا، شۇ كۈنلەردە ئىلى تەرەپتىن بۇ تەرەپلەرگە كەلگەن ئىنقىلابچىلارنى لالما ئىتلاردەك پۈراپ ئىزلەپ يۈرگەن دۈشمەنلەر بىلىپ قالىدۇ!»

بىر كۈنى ئۇ تاشقورغان بازىرىدا كىشىلەرگە سىنچىلاپ يۈرگەندە، ئالدى تەرەپتىن ئون نەچچە ئاتلىق ئەسكەر ئىككى تۆگە ھارۋىسىنى ئالدىغا سېلىپ ھەيدەپ كېلىپ قالدى. ئۇ شۇنداق قاراپلا ھارۋىلارغا لىق ئوۋ مىلتىقلىرى بېسىلغانلىقىنى كۆردى. ئۇ ھارۋىلارنىڭ ئارقىسىدىن يۈز ـ كۆزلىرى يېرىلغان، كۆكەرگەن، بەزىلىرى ئاقسىغان، يەنە بەزىلىرى قوللىرىنى بويۇنلىرىغا ئېسىۋالغان ھالدا 20 ـ 30 دەك ئادەم ئەگىشىپ كېلىۋاتاتتى. ئەنجانباي «بۇ بىچارىلەرگە نېمە بالا ـ قازا كەلگەندۇ؟ مىلتىقلار ئاشۇلارنىڭ ئوخشايدۇ» دەپ ئويلاپ ھەيران

بولۇپ تۇرغاندا، 20 ـ 30 قەدەم نېرىدا ئۇلارغا ئەگىشىپ ئاقساپ كېلىۋاتقان بىر تاجىك بوۋايغا كۆزى چۈشۈپ قالدى. ئەنجانباي ئاستا كېلىپ ئۇ بوۋايغا سالام قىلدى ـ دە، ئۇنىڭ بىلەن ياندىشىپ بىللە ماڭدى. بېشى بىلەن ھارۋىلارنىڭ شەرەتلەپ كۆرسىتىپ: «بۇ نېمە ئىش؟» دەپ سورىدى.

— نېمە ئىش بولاتتى، — دېدى بوۋاي يۈز ـ كۆزلىرىدىكى ياش يۇقىلىرىنى سۈرتكەچ مېڭىۋېتىپ، — تېخىچە ئۇقماپسىز ـ دە، مىلتىقلارنى يىغىۋالمىز، دېدى، بەرمىسەك ئوردى. ئاڭلىساق تېخى ۋەچىدە ئىككى ئادەمنى ئېتىپ تاشلاپتىمىش! لەگزىگە بېرىپ يالۋۇرۇپ باقساق قايتۇرۇپ بېرەرمىكىن، دەپ ئويلاپ ئەگىشىپ كېلىۋاتىمىز. ھە... ي يامان بولدى، بىز ئاشۇ مىلتىققا تايىنىپ ئۇۋچىلىق قىلىپ جان بېقىۋاتساق، — بوۋاي شۇنداق دەپلا يىغلاپ سالدى.

ئەنجانباي چۆچۈپلا جايىدا توختاپ قالدى: «ئاپلا! چاتاق بوپتۇ. دۇشمەنلەر قوزغىلاڭنىڭ شەپىسىنى سېزىپ قاپتۇ! بولمىسا مىلتىقلارنى نېمىشقا يىغىۋالىدۇ؟! بولمىدى، مىلتىق ئىگىلىرىگە دەرھال خەۋەر قىلىش كېرەك!» ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ مىلتىقى بۇلۇڭكۆلدىكى بەگمۇرات دېگەن قىرغىز ئاغىنىسىنىڭ ئۆيىدە ئىدى. ئۇ بۇ مىلتىقنى ھەيدەر بايۇەتچىدىن ئۇتۇۋالغانىدى.

بۇ ئىشنىڭ بولۇپ ئۆتكىنىگە مانا ھازىر بىر نەچچە يىل بولۇپ قالدى، لېكىن بۇ ئىش تاكى ھازىرغىچە ئۇنىڭ ئېسىدىن چىقمىدى. بۇ دەل ئۇ مىلتىق خۇمارلىقىدا ئۇ تەرەپ ـ تەرەپلەرگە قاتىراپ، تۇزۇكرەك بىرەر مىلتىققا ئېرىشەلمەي كۆڭلى يېرىم يۇرگەن چاغلار ئىدى. بۇ قارا قىشنىڭ قەھرىتان سوغۇق كۈنلىرى ئىدى. ئۇستىخانلىق قارىمۇتۇق، كەكە ساقال بىر نوچى يەتتە ـ سەككىزدەك ئادەملەرنى ئەگەشتۇرۇپ ئوپال بازىرىغا كېلىپ قالدى. ئۇ جۇمە نامىزىدىن يېنىپ چىققان جامائەتكە

قاراپ تۇرۇپ ۋارقىراپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— مېنىڭ ئىسمىم ھەيدەر بايۇەتچى، بەگنىڭ ئوغلى بولىمەن. مەن بۇ يەرگە سىلەرنىڭ مەرگەنلىك ماھارىتىڭلارنى كۆرگىلى كەلدىم. ئوپاللىقلار ئۆزلىرىنى قالتىس نوچى مەرگەن ھېسابلايدىكەن دەپ ئاڭلىدىم. نوچىمۇ ياكى پوچىمۇ؟ قېنى بۇگۈن كۆرىمىز! ئاڭلىسام، سىلەرنىڭ ئەنجانباي دېگەن ئادىمىڭلار ئۆزىنى قالتىس مەرگەن ھېسابلاپ، مەيدىسىگە مۇشتلاپ يۈرۈيمىش. مەن ئاشۇ مەرگەننىڭ نوچىلىقىنى كۆرمەكچىمەن.

— شەرتى مۇشۇ مىلتىق بىلەن ئوقنى 20 قەدەم ئارىلىقتىن مىس داچەن پۇلنىڭ تۆشۈكىگە تەگكۈزۈش. ئەگەر دېگەن نىشانغا تەگكۈزەلىسە، مۇشۇ قىممەت باھالىق مىلتىقىمنى ئۇنىڭغا بېرىمەن، ناۋادا تەگكۈزەلمىسە، ئۇنى ئېشەك قىلىپ مىنىپ، مۇشۇ مەسچىت ئالدىدىكى مەيدانىنى تۆت قېتىم ئايلاندۇرىمەن! بۇ، مېنىڭ پۈتۈن ئوپاللىقلارنى ئېشەك قىلىپ مىنگىنىمگە ئوخشاش بولىدۇ! بۇنىڭغىمۇ ياق دېسە ئون كالا سېتىۋالغۇدەك پۇل ئالىمەن. شۇ چاغدا ئوپاللىقلارنىڭ پوچىلىقى ئاشكارىلىنىدۇ، يۈزى تۆكۈلۈپ شەرمەندە بولىدۇ! ناۋادا ياق، بولدى، بىز دېگەن ئاغزىمىزدا شەھەر ئالدىغان، قولىمىزدىن ئىش كەلمەيدىغان، پۇلىمىز يوق، قىزىل شەلپەر ئىشتان كىيمەپ يۈرۈشكە لايىق پوچىلارمىز، مەيدانغا چۈشمەيمىز، يېڭىلگەنگە تەن بېرىپ پۇل تۆلەيمىز، قىزىل شەلپەر ئىشتان كىيمەپ، ئېشەك قىلىپ مىنىشكە رازىمىز دېسەڭلارمۇ مەيلى. قېنى ئىككىسىدىن بىرسىنى تاللاڭلار، ئىختىيار ئۆزۈڭلاردا!

ئوپاللىقلار ھەيران قالدى، بىر ـ بىرىگە قارىشىپ تۇرۇپلا قېلىشتى: بۇ نائەھلىنىڭ گېپىگە قارىغاندا مەيدانغا چۈشمەي پۇل تۆلىسىمۇ قۇتۇلغىلى بولمايدىكەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە يەنە تېخى ئېشەك قىلىپ مىنىشكە رازى بولۇپ تۇرۇپ بېرىدىكەنمىز. ۋاي

خۇدايىم، جاھاندا تېخى مۇنداقمۇ بىشەملىك، رەھىمسىزلىك بولىدىكەنا؟! بوپتۇ، مەيدانغا چۇشسۇن، دەيلى دېسە تېخى بولمايدۇ، ئۇ مىس داچەن پۇلنىڭ تۆشۈكى چاشقاننىڭ كۆزىدەك كىچىككىنە تۇرسا، قەدەم ئارىلىقتىن داچەننىڭ ئۆزىنىمۇ كۆرۈش تەس تۇرسا، ئوقنى ئۇ تۆشۈككە قانداق تەگكۈزگىلى بولىدۇ؟ خۇدالىق جاھان بۇ، ناۋادا ئوقنى تۆشۈككە تەگكۈزەلمەي قالسا، ھەممىمىز ئېشەك دېگەن نام - ئاتاققا قالمىز. ياق، چۇشمىسۇن دېگىلى تېخى بولمايدۇ. پوچى، قورقۇنچاق دېگەن سەت بەتنامغا قېلىپ، شەرمەندە بولىدۇ، يۈزى تۆكۈلىدۇ. بۇ ئوپاللىقلار ئۇچۇن نومۇس! تەگكۈزەلمىدى، دېگەندىن كۆرە، مەيدانغا چۇشكىلى ئۇنمىدى! دېگەن ئاتاققا قالسىمۇ مەيلى، بۇ گۈينەك خورلىشىغا قاراپ تۇرامدۇق؟! تازا ئەدەپلەپ قوغلۇۋېتىش كېرەك!

دەل شۇ چاغدا ئەنجانباي ئوتتۇرىغا چىقتى. ئۇنىڭ غەزەپتىن چىشلىرى غۇچۇرلايتتى، بۇرۇتلىرى لىك - لىك تىترەيتتى. باشقا چاغلار بولىدىغان بولسا، ھاھاي كۆرۈك تاماشانى! ئادەم خورلايدىغان بۇ مۇناپىقنى شۇ تاپتا ئۇ تازا ئەدەپلەپ ئوبدانلا دەككىسىنى بېرىپ، كۆتىگە تېپىپ قوغلۇۋەتكەن بولاتتى. لېكىن، ئۇ بۇ قېتىم ئوپاللىقلارنىڭ يۈز - ئابرۇيىنى كۆزلەپ ئۇنداق قىلمىدى. لېكىن، ئۇنىڭ قولىدىكى مىلتىققا تىكىلىپ قاراپ تۇرۇپ قالدى. ئۇ ئىچىدە: «توختا، بۇ نائەھلىنىڭ يېلىنى چىقىرىپ، يوغانچىلىقىنى كۆزىگە كۆرسىتىپ قويای» دەپ ئويلىدى - دە، خورلۇققا چىداپ، غەزىپىنى بېسىپ، ئۇنىڭ قولىدىن مىلتىقنى ئالدى.

— گېپىڭ ھېساب - ھە؟ — دېدى ئۇنىڭغا تىكىلىپ قاراپ، — يېنىۋالىدىغان بولساڭ، مەنمۇ ساڭا قىزىل شەلپەر ئىشتان كىيدۇرۇمەن. سېنى ئېشەك قىلىپ مىنىپ مۇشۇ مەيدانىنى ئون قېتىم ئايلاندۇرىمەن. يەنە شۇنمۇ بىلىپ

قويغىنكى، ئۇتۇۋالسام، مىلتىقنىمۇ ئالمەن ھەم سېنى تېخى ئېشەك قىلىپ مىنىمەن، مۇشۇ مەيدانىنى ئون قېتىم ئايلاندۇرىمەن. ئۇقتۇڭمۇ؟

ھەيدەر بايۋەتچى مەرگەنلىكتە ئوپاللىقلارنى يەرگە قارىتىش، كۆپ پۇل ئۇتۇۋېلىش ئۈچۈن 20 قەدەم ئارىلىقتىن ئوقنى داچەن پۇلنىڭ تۆشۈكىگە تەككۈزۈشنى شەرت قىلىپ قويغانىدى. ئۇنىڭچە بولغاندا بۇنداق ئۇزۇن ئارىلىقتىن ئۆزىنى مەن - مەن دېگەن ھەرقانداق ئۇستا مەرگەنمۇ تەگكۈزەلمەيتتى. باشقا يۇرتلاردا مۇشۇنداق ئۇسۇل بىلەن كىشىلەرنى خورلاپ، كۆپ پۇللارغا ئېرىشىپ، ئۆز كۆڭلىنى خۇش قىلىپ يۈرگەن چاغلاردا بىرەرمۇ مەرگەن بۇنداق 20 قەدەم ئارىلىقتىن ئەمەس، بەلكى 15 قەدەم ئارىلىقتىنمۇ تەگكۈزەلمەي ئىزا - ئاھانەتكە قېلىپ نۇرغۇن پۇل تۆلەپ كەتكەنىدى. شۇڭا، ئۇ بۈگۈن ھېچقانداق ئىككىلەنمەيلا يۈز تىللاغا ئالغان بۇ مىلتىقنى دوغا تىكتى:

— بولىدۇ! — دېدى ئۇ كىشىلەرنى خورلاش، پۇلغا تەشنا بولغان كۆڭلىنى قاندۇرۇش تەمەسىدە كۆرەڭلىك بىلەن مەيدىسىگە مۇشتلاپ، — گېپىم ھېساب! ئاش - نانىنى ئېغىزىمىزدا يەيمىز، گەپمۇ ئېغىزىمىزدىن چىقىدۇ، لەۋزىمىز - لەۋزە! - ئۇ شۇنداق دەپلا بىر تۇپ سۇۋادان تېرەكنىڭ ئادەم بويى ئېگىزلىكتىكى جايىغا بىر دانە مىس داچەن پۇلنى بىر نەچچە تال مىخ بىلەن چۆرىدەپ مىخلاپ بېكىتتى - دە، يوغان - يوغان چامداپ ئۇ تېرەكتىن 20 قەدەم نېرىغا تاياقتا جىجىلاپ بىر سىزىق سىزدى. ئاندىن ئەنجانبايغا مەنسىتمەسلىك بىلەن قاراپ ئېيتتى، — ئېشەك بولغۇڭىز كەلگەن بولسا، قېنى باشلاڭ! ئارىلىق مانا مۇشۇ.

ئەنجانباي گەپمۇ قىلماي مىلتىقنى قولىغا ئالدى. خېلى ئۇزۇن سىنچىلاپ قاراپ قارىغا ئالدى - دە، «بىسمىللا» دەپ تەپكىنى شاققىدە بېسىۋەتتى. گۇم قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ، ئۇ

تېرەك سەل ـ پەللا لىڭشىغاندەك بولدى. «ۋاي خۇدايىم، خۇدا ئۆزۈڭ مەدەت قىلغايسەن» دەپ ئەنسىرەپ، دەككە ـ دۈككىدە تۇرۇشقان جامائەت شۇ هامانلا گۈرىدە كېلىپ تېرەككە مىخلانغان داچەن پۇلنىڭ تۆشۈكىگە قاراشتى.

پاھ، خۇدايىم مەدەت قىلىپ مۆجىزە يۈز بېرىپتۇ! دېگەندەك ئوق جامائەتنىڭ ئارزۇ قىلغىنىدەكلا ئۇ مىس داچەن پۇلنىڭ دەل تۆشۈكىدىنلا كىرىپ كەتكەنىدى. مىلتىق ئەنجانبايغا قالدى. لېكىن، ئۇ ھەيدەر بايۇەتچىنى ئېشەك قىلىپ مىنمىدى. جامائەت خۇشال بولۇپ، گۈلقەقەلىرى ئېچىلغان هالدا غۇلغۇلا قىلىشىپ قالدى:

— ياق، ئەنجانباي ئۇنداق ئىپلاس ئادەم ئەمەس، ئادەمنى ئۇنداق ئېشەك ئورنىدا كۆرمەيدۇ.

— شۇنداق، ئۇ بىزنى ھەرگىز يەرگە قارىتمايدۇ!

ئۇ شۇنىڭدىن كېيىن يۈرتىدىكى كۆڭۈلسىزلىكلەردىن خالىيراق تۇرۇش ئۈچۈن هېلىقى مىلتىقنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلىپ، تاغلاردا ئوۋ ئوۋلاپ ئۆز كۆڭلىنى خۇش قىلىپ يۈردى. بىر قېتىم بىر ھەپتىدىلا كېيىكتىن بەشنى ئوۋلىدى. بىرىنى بەگمۇراتقا قالدۇرۇپ، قالغىنىنى ئاتا ـ ئانىسىغا ئاپىرىپ بېرىش ئۈچۈن ئاتقا ئارتىپ ئوپالغا قاراپ يولغا چىقتى. لېكىن، ئات بۇ ئېغىر يۈكلەرنى كۆتۈرەلمەي ئىنجىقلاپ قالدى. ئەسلىدە ئۇ ئوۋ ئىشتىياقىدا ئوپالغا بېرىپلا يەنە قايتىپ كەلمەكچىدى. شۇڭا، يۈكنى يەڭگىللىتىش ئۈچۈن، بەزى لازىملىق لاقا ـ لۇقلىرى بىلەن مىلتىقىنىمۇ قالدۇرۇپ قويۇشقا توغرا كەلدى. لېكىن، كىم بىلسۇن؟ ئۇ ئوپالغا كېلىپ تېخى بىر نەچچە كۈن ئۆتە ـ ئۆتمەيلا تۇرمىگە قامىلىپ قالدى. شۇنىڭدىن كېيىن، بەگمۇراتنىڭ ئۆيىگە بارالمىدى. مانا ئەمدى بارمىسا بولمىدى. «كىشىلەر ئەسكەرلەرنىڭ مىلتىق يىغىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تاپسۇن، مىلتىقلىرىنى ئوبدان يوشۇرۇپ قويسۇن. مانا ئەمدى

مىلىتىق تازا ئەسقاتمىدىغان پەيت يېتىپ كەلدى!» .

X X X

ئەنجانباي بۇلۇڭكۆلگە كېلىپلا بەگمۇراتنىڭ ئۆيىگە چۈشتى. ئۇلار كۆرۈشمىگىلى تۆت يىلدىن ئاشقانىدى. بىر - بىرى بىلەن خۇددى بىر تۇغقان ئاكا - ئۇكىلاردەك قۇچاقلىشىپ، يىغلىشىپ كۆرۈشتى، ھال - ئەھۋال سوراشتى. ئەنجانباي تۇرمىنىڭ خۇددى قاباھەتلىك چۈشتەك ئېچىنىشلىق تۇرمۇش ھاياتىنى بايان قىلىپ بەردى. بەگمۇراتنىڭ قىسىق كۆزلىرىدە ياش لىغىرلاپ قالدى:

— سەن بىلەن ئۇزاققىچە كۆرۈشەلمىدىم. ئىز - دېرىكىڭنىمۇ ئالالمىدىم. كېيىن تۇرمىگە قامىلىپ قالغانلىقىڭنى ئاڭلىدىم. قانچە قېتىم سېنى يوقلاپ كېلەي دەپ ئويلىدىم. لېكىن يالغۇزلۇق قىلىپ قالدىم. مەن بېقىۋاتقان مالالارنىڭ ھەممىسى كىشىلەرنىڭ مالىلىرى بولغانلىقىدىن تاشلاپ كېتەلمىدىم. قەشقەرنىمۇ بىلمەيمەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوغلۇم شىغاي ھاشارغا تۇتۇلۇپ قالغىلى بىر يىلدىن ئاشتى، ھازىرغىچە قويۇپ بەرمەي ئىشلىتىۋاتىدۇ. ھەي... ! كۇن ئالماق مۇشكۇللىشىپ كەتتى! خۇدا بۇيرۇپتىكەن، ھەر نېمە بولسا بىز يەنە كۆرۈشتۇق.

— ھاشار؟ بىر يىلغىچە تۇگىمەيدىغان قانداق ھاشار ئىكەن ئۇ؟

— قانداق ھاشار بولاتتى؟ ئەسكەرلەرگە گازارما ياسايدىغان ھاشار بولمامدۇ!

— ئەنجانباي ئاكا، - دېدى شىغاي ئۇنىڭ مىلىتىقىنى سۈرتۈپ ئولتۇرۇپ، — تاشقورغانغا بىرەر زۆرۈر ئىش بىلەن بارغان ئوخشايسىز - ھە؟ بولمىسا تۇرمىدىن بۇگۈنى چىقىپ،

ئەتىسىلا بۇنداق ئالدىراپ ئالمان - تالمان تاشقورغانغا چاپمايتتىڭىز، شۇنداقمۇ؟

— ھەئە، بىر ناتونۇش ئادەمنى ئىزدەپ. ئاڭلىسام ئۇ كاتتا باي سودىگەرمىش، ئۇنىڭ بىلەن شېرىكلىشىپ تىجارەت قىلايمىكىن دەيمەن. شۇغىنىسى ئۇ ئادەمنىڭ ئىسمىنى ئاڭلىغان، لېكىن ئۆزىنى كۆرمىگەن. ئۇنى ئىزدەپ بارمىغان جاي قالمىدى، تاپالمىدىم.

— ھە، مۇنداق دەڭ، بىزنىڭ بۇ تەرەپلەرگىمۇ سودىگەرلەر كېلىپ تۇرىدۇ. سىز ئىزدىگەن ئادەمنى ئۇچرىتىپ قالسىلا مەن سىزگە خەۋەر قىلاي. ئىسمى نېمە ئىكەن ئۇ ئادەمنىڭ؟

— جامالىدىن.

— جامالىدىن؟

— ھەئە، جامالىدىن.

— سودىگەر؟

— شۇنداق، كاتتا سودىگەر.

شىغاي تېڭىرقىغان ھالدا ئەنجانبايىنى بۇرۇن كۆرمىگەندەك، ئۇنىڭ بىلەن تونۇشمايدىغاندەك، ئۇنى خۇددى ھېلىلا كۆرۈۋاتقاندەكلا ئۇنىڭغا سىنچىلاپ قاراپ تۇرۇپ قالدى. بىر ھازادىن كېيىن:

— ئىسىت، سىز ئىزدىگەن ئۇ ئادەمنى مەن كۆرگەن بولسام، سىزگە دەپ بېرەتتىم، كۆرمەپتىكەنمەن، — دەپ بىردەم جىمىپ كەتتى.

— نېمە بولدۇڭ، ئولتۇرۇپلا قالدىڭغۇ؟

— ھەئە، ۋاي ياقەي، سىزنىڭ بۇ مىلتىقىڭىزنى، كارامەت ئوبدان جۇمۇ، مەن ئۇنىڭ بىلەن ھەپىلىشىپ يۈرۈپ خېلى ئۇستا مەرگەن بولۇپ قالدىم. سىزدەك ئوقنى داچەننىڭ تۆشۈكىدىن ئۆتكۈزەلمەسمۇ، ھەر ھالدا كېيىك، بۆرىلەرگە تەگكۈزەلەيدىغان بولۇپ قالدىم.

— بەللى ـ بەللى، تازا ئوبدان بوپتۇ. ئۇستا مەرگەن بولغاندىلا دۇشمەننى ئاسان جايلىغىلى بولىدۇ. مەرگەنلىك ماھارىتىنى كۆرسىتىدىغان پەيت كەلدى. يارايسەن يىگىت.

— پەيت، قانداق پەيت ئۇ؟

— ۋاقتى كەلگەندە بىلىسەن، ئاز قالدى.

شىغاي ئېگىكىنى يۆلەپ بىر ھازا ئولتۇرۇپ كېتىپ تۇيۇقسىزلا كۈلۈپ سالدى:

— ھى ـ ھى ـ ھى... سىزمۇ زە، بوشاڭ ئادەم ئەمەس ئىكەنسىز جۇمۇ. «يا ئۆلۈم، يا كۆرۈم» تىجارىتىگە چۈشىدىغاندەك ئوخشايسىز.

— قانداق دەيسەن؟

— تىجارەتچى دېگەن سودىنىڭلا گېپىنى قىلىدۇ، سىزدەك دۇشمەننى يوقىتىش، مىلتىقلارنى ئوبدان ساقلاش، مەرگەنلىك ماھارىتىنى پۇختىلاش دېگەندەك ئۇنداق جان بىلەن ئوينىشىدىغان گەپلەرنى قىلمايدۇ. ھەي ئەنجانباي ئاكا، قويۇڭا سىزنى، چاندۇرۇپ قويدىڭىز، گېپىڭىزدىن غەرىزىڭىز ئاشكارىلىنىپ قالدى، مېنى ئۇنداق دۆت چاغلىماڭ. لىللا نان تېگىدىغان گەپنى قىلساڭ، سىزنىڭ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش غەرىزىڭىز بار ئىكەن. ھېلىقى جامالىدىن دېگەن ئۇ ئادەمنى چوقۇم تېپىڭ، ئوبدان ئىزلىسەك چوقۇم تېپىلىدۇ.

ئەنجانباي ئالدىرايتتى. ئۇ شۇ ئاخشىمىلا ئاتا ـ بالا ئىككىسىگە تاشقورغاندا كۆرگەن ئەسكەرلەرنىڭ مىلتىق يىغىۋاتقانلىق ئەھۋالىنى يەنە بىر قېتىم سۆزلەپ بەردى. ئاخىردا ئۇ:

— ھۆكۈمەت مۇشۇ يېقىندا تاشقورغاندا بىرەر ئۆزگىرىش بولىدىغانلىقىنى بىلىپ قاپتۇ. بولمىسا ئوۋ مىلتىقلىرىنى نېمىشقا يىغىۋالىدۇ؟! شۇڭا، مىلتىقى بارلارغا دەرھال خەۋەر قىلىڭلار، ئۇلار مىلتىقلىرىنى پۇختا يوشۇرۇپ ئوبدان

ساقلىسۇن، — دەپ تاپىلىدى. ئاندىن ئۆزىنىڭ مىلتىقىنى تېرىگە يۆگەپ قوتاندىكى قىغنىڭ ئاستىغا كۆمدى. ئەتىسى ئەتىگەندە شىغاي كۆرۈنمىدى. ئەنجانباي ئىلاجسىز پەقەت بەگمۇرات بىلەنلا خوشلىشىپ يولغا چىقىپ كەتتى.

X X X

ئالا ئايغىر لەرزان يورغىغا چۈشتى.

ساپ ھاۋالىق، تىپتىنچ، مېھرى ئىسسىق، جانغا راھەت، تەنگە شىپاھلىق بۇ كەڭرى زېمىننىڭ خۇددى تىقما ـ تىقماق قىستىلىشىپ يېتىشقان مال پادىلىرىدەك ئېگىز ـ پەس كۆرۈنىدىغان قاتمۇ قات تاغ ـ داۋانلىرى، بىر ـ بىرىگە ئەگرى ـ بۈگرى تۇتىشىپ كەتكەن دەريا، جىلغا، كۆللىرى، قىشمۇ ياز كۆپكۆك كۆكسىپ تۇرىدىغان قارىغايزارلىقلىرى، شالاڭ مەھەللە، پايانسىز يايلاقلىرى ئۇنىڭغا ئوبدانلا تونۇشلۇق ئىدى. كىچىكىدە ئۇنى دادىسى بۇ جايلارغا تولا ئېلىپ كېلەتتى، تاھىر، زاھىرلار بىلەنمۇ بىللە كېلىپ ئويىنىغانىدى، قۇرامىغا يەتكەندىمۇ نەچچە قېتىم بۇ جايلاردا چېلىشىشلارغا، ئات بەيگىلىرىگە چۈشكەنىدى. شۇنىڭدىن بېرى بۇ جايلار ئۇنى مەپتۇن قىلىپ ئۆزىگە تارتىپلا تۇراتتى. شۇڭا، كۆڭۈلسىزلىكلەرگە يولۇقسا، ئۇ بۇ جايلارغا كېلىپ، خارامۇش ـ غەش كۆڭلىنى ئارام تاپقۇزاتتى. ئاشۇ قاباھەتلىك يىللاردا ئائىلىسى بىلەن يۇرتىدا يۈز بەرگەن كۆڭۈلسىزلىكلەردىن خالىي بولۇش ئۈچۈن، مۇشۇ تاغ ـ داۋان، دەريا ـ جىلغىلار ئارىسىدا ئوڭچىلىق، تىرىكچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئۆز كۆڭلىنى خوش قىلىپ يۈرگەنىدى.

«بۇنىڭدىن كېيىنمۇ مېنىڭ كۆڭلۈم مۇشۇ يەرلەردە يايرايدۇ. ۋاي ـ ۋۇي، بۇ تاغ ـ داۋان جىلغىلارنى، بۆكتۈرمە

قويۇشقا نېمە دېگەن ئەپچىل جايلار بۇ. ئاھ خۇدا، مېنىڭ جامالىدىن بىلەن بالدۇرراق كۆرۈشتۇرگەيسەن! . . . » .

ئەنجانباي بوران، يامغۇرغا قارىماي گەز دەرياسىنىڭ ئېقىن جىلغىلىرىنى بويلاپ مېڭىپ، گەز، ئويتاغ ئاغزى، ئويتاغ، قارا تاش، تاشمىلىق، كاپاتاغ، چالمىرىق، چۇلۇقباشلارنىڭ مەھەللىرىنى ئارىلاپ، يايلاقلارنى كېزىپ يۈرۈپ تونۇش - بىلىشلىرى بىلەن مۇڭداشتى. ئۇلارغا مىلىتسىلىرىنى ئوبدان ساقلاشنى، باشقىلارغىمۇ خەۋەر قىلىپ قويۇشنى تاپىلىدى. ئاندىن ئوپالغا يېنىپ كېلىپ، ئۇرۇق - تۇغقان، ئەل - ئاغىنىلىرى بىلەن جەم بولدى. ئۇلار بىلەن مۇڭدىشىپ تاڭنى ئاتقۇزدى. ئۇلارغىمۇ ئوخشاشلا يەنە شۇ گەپنى تەكرار - تەكرار تاپىلىدى:

— مىلىتسىق لازىم بولىدىغان پەيت كەلدى. ئوبدان ساقلاڭلار. باشقىلارنىمۇ خەۋەرلەندۇرۇپ قويۇڭلار.

ئەنجانباي بۇ قېتىمقى ئوپالدا ئۇزاق تۇرالمىدى. جامالىدىننى تېپىش تەقەززالىقىدا ئىچى تىتىلداپ بولالماي تاشقورغانغا يەنە كەلدى. بۇ ئادەمنى تاشقورغاندا دېگەندى. ئۇنى ئىزدەپ بارمىغان تاغ - داۋانلار، دەريا - جىلغىلار، پايانسىز يايلاق، شالاڭ مەھەللە، بازارلار قالمىدى. لېكىن، ھېچقانداق يەردىن ئۇنىڭ دېرىكى بولمىدى. ياكى قوزغىلاڭنىڭ كىچىككىنە بولسىمۇ بىرەر تاراق - تۇرۇق شەپىسىمۇ بولمىدى. بۇ قېتىم ئۇ ئىلاجسىز ئۇنى ئىسمىنى ئاتاپ ئىزدەشكە مەجبۇر بولدى.

«مەن بىر سودىگەر شېرىكىمنى ئىزدەيتتىم. ئىسمى جامالىدىن، ئاقساپ ماڭىدۇ. مۇشۇ تەرەپلەردە تىجارەت قىلىۋاتىدۇ دەپ ئاڭلىغانىدىم» لېكىن، ئۇ ئالغان جاۋابلارنىڭ ھەممىسى ئوخشاشلا ئۇنىڭ كۆڭلىنى غەش قىلاتتى: «بىلمەيدىكەنمىز» ، « . . . ئاڭلىمىغان» ، « . . . كۆرمىگەن» ، «باشقا جايلاردىن ئىزدەپ بېقىڭ. . . » .

ۋاي خۇدايىم، ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق؟ ئىزدىمىگەن جاي قالمىغان تۇرسا. . . ـ ئۇ بىئارام بولۇپ: «جامالدىن سىز قەيەردە؟!» دەپ ۋارقىرىغۇسى كېلىپ كەتتى. لېكىن، بۇنداق قىلغانلىقى نېمە پايدىسى؟!

ئۇ تاغ ـ داۋانلارنى ئايلىنىپ يۈرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە تۇيۇقسىز بىر خىيال ئۇنىڭ كاللىسىدا پاللىدە چاقنىغاندەك بولدى ـ دە، توختاپ قېلىپ جايىدىلا تۇرۇپ قالدى. بىر ھازا ئويلانغاندىن كېيىن، قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىپ، ئۆسكىلەك بۇرۇتلىرىنى سىلاپ قويدى: «توغرا، شۇنداق قىلىش كېرەك، ئەمدى ئۇ مېنى ئىزدىسۇن. قوزغىلاڭنى ئالدى بىلەن مەن باشلاي، ئۆزۈمنى ئاشكارىلاي. شۇندىلا ئۇ مېنى ئاسان تاپالايدۇ. بۇ ھامان ماڭدىغان يول بۇنىڭدىن باشقا يەنە ياشاش يولى قالمىدى. قوزغىلىش كېرەك، زۇلۇمنى يوقىتىش ئۈچۈن قوزغىلىش كېرەك، قوزغىلىش!. . . قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، مەرد ئوغلانلارنى توپلىغاچ تۇراي!. . . » ئۇ شۇ خىياللار بىلەن سۇباش ئارقىلىق يەنە بۇلۇڭكۆلگە كېلىپ بەگمۇرات بىلەن كۆرۈشتى. بۇ قېتىممۇ شىغاي يەنە كۆرۈنمىدى. ئۇنىسى سورىغانىدى، بەگمۇرات:

— بۈگۈن ئۈچ كۈن بولدى، ئۆيگە كەلمىدى. ئىلگىرىغۇ ھەر كۈنى ئاخشاملىرى ئۆيگە كېلىپ، قونۇپ كېتەتتى. مۇشۇ كۈنلەردە كەلمەيدىغان بولۇۋالدى، نېمە بولدىكىنتاڭ، ھېچ بىلەلمىدىم، — دېدى.

— ئاپلا، چاتاق بولدى. ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشىدىغان زۆرۈر ئىشىم بار ئىدى.

بەگمۇرات ئانتقا مىنىپ ئوغلىنى ئىزدەپ كەتتى. ئۇ شۇ كەتكەنچە قاراڭغۇ چۈشكەندىلا يەنە ئۆزى يالغۇز قايتىپ كەلدى.

— ھاشارچىلارنى قويۇپ بەرگىلى ئۈچ كۈن بولۇپتۇ. نەگە كەتتىكىنتاڭ ئۇ بەكۈڭاش بالا. ھېچ بىلەلمىدىم. تەخىر قىلىڭ.

ئەتىگىچە پەيدا بولۇپ قالار.

1945 - يىلى 8 - ئاينىڭ 11 - كۈنى شەنبە (رامزاننىڭ 2 - كۈنى).

شىغاي كېچىسىمۇ پەيدا بولمىدى. ئەنجانباي ئۇنى ساقلىماي تاڭ سەھەردىلا يولغا چىقتى. ئۇ بەگمۇرات بىلەن خوشلىشىپ:

— تاغا، شىغاي پەيدا بولسا، دەپ قويسىڭىز. ئۇ مۇجى، موغۇل، بوستانتېرەك تەرەپلەرگە بېرىپ تاھىر، زاھىرلارنى ئىزدەپ تاپسۇن. ئۇلار مەن كېلىپ بولغۇچە يارىملىق ئادەملىرىنى باشلاپ كېلىپ، ئويتاغدا مېنى ساقلاپ تۇرسۇن. مىلتىق، قىلىچلىرىنى ئالغاچ كېلىشىنى ئۇنتۇپ قالمىسۇن. مىلتىقلىرىنى! — دەپ تاپىلىدى.

— بۇگۈنكى سەپىرىڭىز قاياقتا؟

— ئوپالغا.

— ئاق يول بولسۇن.

X X X

ئەنجانباي تارىنىڭ داۋانلىرىنى ئايلىنىپ يۇرۇپ بىر ئالا يارلىقتىن ئۆتكەندە، ئالدى تەرىپىدىكى ئەگرى - توقاي چىغىر يولدا يۈك - تاقىلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ پىيادە كېتىشۋاتقان بىر نەچچە ئادەمگە يېتىشۋالدى. ئۇلار بىلەن سالاملىشىپ ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ، ئۇلارنىڭ ھارغىن چىرايىغا، جۇل - جۇل كىيىم - كېچەكلىرىگە كۆزى چۈشۈپ قالدى - دە، يۈرىكى پژژىدە ئېچىشقاندەك بولۇپ كېتىپ شۇ ھامان ئاتتىن چۈشتى. ئاندىن كۈلۈپ تۇرۇپ:

— كېلىڭلار ئاغىنىلەر، يۈك - تاقلارنى ئانقا ئارتايلى، بىردەم بولسىمۇ بىللە ماڭايلى. بۇ يولدا يالغۇز ئادەم زېرىكىپ قالىدىكەن، — دېدى.

يوك ـ تاقلار ئاتقا ئارتىلدى. ئۇلار بىلەن بىللە كېتىۋېتىپ گۈڭگۇر ـ مۇڭگۇر مۇڭدىشتى.

ئۇلار بۇلۇڭكۆلدىكى گازارمىسىنى ياساشقا تۇتۇلغان ھاشارچىلار ئىكەن، ئۇچ ـ تۆت يۈزدەك ئادەم ئەسكەرلەرنىڭ نازارىتىدە بىر يىلدەك ئىشلەپ، ئۇ قارغىش تەككۇر گازارمىنى پۈتتۈرۈپ بولۇپ، ئۆيلىرىگە قايتىش ئۈچۈن كېتىۋېتىپتۇ. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئېگىز بوي، ئۇستىخانلىق، تۇرقىدىن تېخى بالىلىقى چىقىپ تۇرىدىغان بىر يىگىت ئەنجانبايغا تولا سىنچىلاپ قاراپ، ئۇنى تونۇپ قالدى:

— ۋۇي، بۇ ئەنجانباي ئاكام ئىكەنغۇ، تاس ـ تاماس قاپتىمەن سىزنى تونۇماي قالغىلى. مەن كىچىكىمدە سىزنى چىلىش سورۇنلىرىدا تولا كۆرەتتىم. ئۇ چاغدا مەن چىلىش خۇمارى ئىدىم، قەيەردە چىلىش بولسا مەنمۇ شۇ يەرگە چاپاتتىم. كېيىن چىلىشقا قىزىقماس بولۇپ قالدىم، كۆڭلۈمۇ سوۋۇپ كەتتى.

— نېمە ئۈچۈن؟ ـ دەپ سورىدى ئۇنىڭدىن ئەنجانباي ھەيران بولۇپ، ـ يېقىلىپ چۈشۈشتىن قورقتىڭمۇ يا؟

— ياقەي، چىلىشىشتا يېقىلىش ـ يېقتىش تولا گەپ. لېكىن، مەن باشقىلارنى يېقىتىپ يېڭىۋالسامىلا تاياق يەيتتىم. يېقىلىپ بەرمىگەنلىكىمىز ئۈچۈن مەندەك يار ـ يۆلەكى يوق ئادەملەرنى ئۇلارنىڭ ئادەملىرى تولا ئۇرۇپ چىلىش سورۇنلىرىدىن تەزدۈرۈۋەتتى. مەنمۇ بىزار بولۇپ، چىلىش دېسە نېرى قاچىدىغان بولۇۋالدىم.

— ئاتا ـ ئانىڭىز ياكى ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىڭىز...؟

— يوق ـ يوق، ھېچنېمەم يوق. شۇ تاپتا كېتىپ بارىمەن. لېكىن، نەگە بېرىپ، نەدە توختاشنى بىلمەيمەن.

— يۈرتىڭىز؟

— تاشمىلىق، ئىسمىم يولۋاس.

— ئۇنداق بولسا، — دېدى ئەنجانباي ئۇنىڭغا كۆيۈنگەن هالدا، — مېنىڭ قېشىمدا تۇرۇڭ. ماڭا ئىنى بولۇڭ. ماقۇل بولسىڭىز ئىنتايىن خۇشال بولىمەن. ناۋادا كېيىنچە مەندىن زېرىكسىڭىز ئۆزىڭىزنىڭ تاللىشىغا ماقۇل بولىمەن. قانداق ماقۇل بولامسىز؟ بارنى تەڭ يەيمىز.

يولۋاس ئېسەدەپ يىغلاپ سالدى:

— رەھمەت، مېنىڭ مەرتىۋە قوشۇلىمەن. ئەمدى مېنىڭ ئاكام ـ تاغدەك يۆلەنچۇكۇم بار بولدى. ئاھ خۇدا! هىممىتىڭگە هەشقاللا! — ئۇ يىغلاماسىراپ تۇرۇپ ئەنجانبايىنىڭ بوينىغا ئېسىلدى، — رەھمەت ئاكا، ماڭا قىلغان ياخشىلىقىڭىزنى هەرگىز يەردە قويمايمەن.

ئۇلار شۇ هالدا مۇڭدىشىپ كېتىۋاتقاندا، كۈنپېتىش تەرەپتىكى ئېگىز تاغلار ئارقىسىدىن شامال ئارىلاش قاپقارا بۇلۇتلار تۇركۇم ـ تۇركۇملەپ ئېقىپ كېلىشكە باشلىدى.

— ئاپلا، چاتاق بولدى. هاۋانىڭ ئەلپازى يامان تۇرىدۇ، يامغۇردا قالىدىغان بولدۇق.

— ئاۋۇ داۋاننىڭ ئۇ تەرىپىدە بىر كەپە بار ئىدى. ئۇزاق زامانلار بولدى، بۇ تەرەپلەرگە ئۆتمىگىلى، هېلىمۇ بارمىكىن، يولنىڭ بويىدا.

ئۇلا يۈگۈرۈشۈپ، هاسىراپ ـ هۆمۈدەپ ئەمدىلا تېخى كەپىنىڭ ئالدىغا بېرىشىغا شۇرغانلىق يامغۇر خۇددى چىلەكلەپ چاچقاندەك شارىلداپ يېغىشقا باشلىدى. بۇ كەپىنى ئۆز ۋاقتىدا يۇرت مۆتىۋەرلىرى ساۋابلىقنى كۆزلەپ، مۇشۇ چۆل ـ جەزىرىدە بوران ـ چاپقۇن، قار، يامغۇردا قالغانلارنىڭ پاناهلىنىشى ئۈچۈن ئالاهىدە تەييارلىغاندى.

ئۇلار كەپىدە چاي قاينىمىدەك ئولتۇرۇشتى. لېكىن، يامغۇر توختايدىغاندەك ئەمەس، يەنە هاۋا گۈلدۈرلەپ، پال ـ پۇل چاقماق چېقىلىپ تۇراتتى. دەل شۇ چاغدا سىرتتا تۆگىلەرنىڭ

سوزۇپ - سوزۇپ بوزلىغان، كولدۇرمىلارنىڭ كولدۇرۇڭلىغان ئاۋازلىرى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. يولۋاس سىرتقا چىقىپ كېتىپ، تۆت ئاتلىق ئەسكەر، ئون تۆگىنى يېتىلەپ قەشقەر تەرەپتىن چىقىپ كېلىۋاتىدۇ، — دېگەن خەۋەرنى ئېلىپ كىردى.

ھېلىقى ئاۋاز تېخى يېقىنلاشماي تۇرۇپلا بىر ئەسكەر كەينگە بېشىنى تىقىپ كىرىپ كەلدى -دە، ئولتۇرغانلارغا مىلتىقىنى تەڭلەپ تۇرۇپ ۋارقىرىدى:

— كەپىنى بىكار قىلىش! دۆلەت ئارمىيىسىنىڭ يۈك - تاقلىرى كەلدى.

— باشلىق، بىزگە رەھىم قىلسىلا، بىزنىڭ ھەيدەپ چىقارسىلا، سىرتتا يامغۇردا قالىمىز. بۇ كەپىگە يۈك - تاقلارمۇ، سىلەرمۇ، بىزمۇ، ھەممىمىز پاتمىز. يۈك - تاقلارنى بىز ئەكىرىشىپ بېرەيلى، - دېدى يولۋاس ئەسكەرگە يېلىنىپ يالۋۇرۇپ.

— چىقىش دەيمەن! بىز سەندەك رودۇپايلار بىلەن بىللە تۇرىدىغان قەلەندەرلەردىن ئەمەس، تېز بىكارلاش! — ئەسكەر شۇنداق دەپ ۋارقىراپلا يولۋاسنىڭ ياقىسىدىن تارتىپ - سىلكىشلەپ ئۇنى سىرتقا سۈرىدى. ئەنجانباي ئارىغا چۈشۈپ:

— ھاي باشلىق، خاپا بولمىسىلا، — دېيىشىگىلا ھېلىقى ئەسكەر.

— ماڭ ئاناڭنى! — دەپلا مىلتىقىنىڭ پاينىكى بىلەن ئەنجانبايىنىڭ پېشانىسىگە كەلتۈرۈپ بىرنى ئۇرغاندى، ئەنجانباي دەلدۇگۇنۇپ كەتتى ۋە پېشانىسى يېرىلىپ قان جىرغىپ چىقىشقا باشلىدى.

ئەنجانبايىنى بۇ ھالدا كۆرگەن يولۋاس غەزەپ بىلەن ئۇ ئەسكەرنىڭ قۇلاق تۈۋىگە بىر مۈشت ئۇرغانىدى، ئەسكەر ئوڭدىسىغىلا چۈشتى - دە، يېتىپ تۇرۇپلا يولۋاسقا قارىتىپ «پاڭ - پاڭ» ئىككى پاي ئوق ئاتتى. يولۋاس «ۋاي!» دەپلا

مەيدىسىنى تۆتۈپ تامغا يۆلىنىپ تۇرۇپ قالدى. ئەنجانباي ئېتىلىپ بېرىپ ئۇ ئەسكەرنىڭ بوينىغا بىرنى تېپىپلا ئۇنىڭ گېلىغا دەسسەپ تۇرۇپ قولىدىكى مىلتىقنى تارتىۋېلىپ، پاينىكى بىلەن ئۇرۇپ جېنىنى ئالدى.

يولۋاس خارقىراپ تۇرۇپ:

— ئەنجانباي ئاكا، مەن ئۇچۇن ئىنتىقامغۇ ئالدىڭ، لېكىن قاق بالا ـ قازاغا ئۆزۈڭ قالدىڭ، ـ دەپلا جان ئۇزدى.

شۇ ئارىدا سىرتتا ئادەملەرنىڭ بۇ تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتقان ئاياغ ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالدى. يىگىتلەردىن بىرسى كەپىدىن سىرتقا بېشىنى چىقىرىپ قارىلا چۆچۈپ كەتتى:

— ئاپلا چاتاق بولدى، ئىككى ئەسكەر بۇ تەرەپكە يۈگۈرۈپ كېلىۋاتىدۇ.

ئەنجانباي شاققىدە بىر تەرەپكە ئۆتتى ـ دە، مىلتىقنى بەتلەپ تەييار تۇردى. ئۇنىڭغىچە ئىككى ئەسكەر كەپە ئالدىغا كېلىپ بولدى. ئەنجانباي ئۇلارنىمۇ ئىككى پاي ئوق بىلەن جايلىۋەتتى ـ دە، «بۇلار يەنە بار ئوخشايدۇ» دېگەن قىياس بىلەن سىرتقا چىقتى. دېگەندەك بىر ئەسكەرنىڭ ئات چاپتۇرۇپ بۇلۇڭكۆل تەرەپكە قاراپ قېچىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆردى: «ئىم، بۇ مۇناپىق بۇلۇڭكۆلگە بېرىپ ئەسكەر باشلاپ كېلىدىغان بولدى، — بۇ خىيال ئۇنىڭ كاللىسىدىن غىل ـ پال كەچتى ـ دە، شۇ هامان ئېتىغا مىنىپ، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاشقا باشلىدى، — قېنى سېنىڭ بۇلۇڭكۆلگە يېتىپ بارالىغىنىڭنى كۆرەي!» ئۇ ئەسكەرمۇ چەپەر بىر نېمە ئىكەن، قېچىپ كېتىۋېتىپ ئات ئۈستىدە يانتۇ بولۇپ تۇرۇپ، ئەنجانبايغا قارىتىپ ئوق ياغدۇرۇشقا باشلىدى. ئۇ شۇ هالدا قېچىپ ئالدىدىكى تاغنىڭ دوقمىسىغا يېقىنلىشىۋالدى. ئۇ ئاشۇ دوقمىنىڭ ئۇ تەرىپىگە ئۆتۈۋالسىلا، تۈتۈق بەرمەي بۇلۇڭكۆل تەرەپكە ئۆتۈپ كېتەلەيتتى. ئەنجانباي ئۇنى قارىغا ئېلىپ ئىككى

ئوق ئاتقاندى، ئۇ ئەبلەخ ئاتتىن تىك - موللاق چۈشتى. ئەنجانباي ئۇنىڭ قورالىنى ئېلىۋېلىش ئۈچۈن، ئۇنىڭغا يېقىنلاپ كەلدى. دەل شۇ چاغدا ھېلىقى دوقمۇن توساتتىنلا تۇماقلىق، ئاق قالپاقلىق يەتتە - سەككىزدەك ئاتلىق ئادەم قورالليرىنى كۆتۈرۈشكەن ھالدا چېقىپ كەلدى - دە، ئەنجانبايىنى كۆرۈپلا تۇرۇپ قېلىشتى. ئەنجانبايمۇ ئۇلارغا قاراپ جايىدىلا توختىدى. دەل شۇ چاغدا ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن بىرسى:

— ھوي، ئەنجانباي ئاكا! مەن شىغاي، سىز ئىزدىگەن جامالىدىن دېگەن ئاكىمىز مانا مۇشۇ كىشى بولىدۇ! — دەپ توۋلاپ تۇرۇپ يېنىدىكى تۇماقلىق ئادەمنى كۆرسەتتى. ئەنجانباي شۇندىلا ئۇلارغا بەتلەنگەن مىلتىقىنى ئاستا پەسكە چۈشۈردى.

شىغاي كۆرسەتكەن ئۇ ئادەم ئاتتىن چۈشتى. يېنىدىكىلەرنى ئەگەشتۈرۈپ ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىشكە باشلىغانىدى، ئۇ سەگەكلىشىپ ئۇ ئادەمنىڭ تۇرقىغا سەپسالدى: «ئوڭ پۇتىنى سۆرەپ ماڭىدىكەن. دىققەت قىلمىسا ئۇنىڭ ئاقسايدىغانلىقىنىمۇ بىلگىلى بولمايدىكەن. ئۆزىمۇ ئۇستىخانلىق...»

ئۇنىڭغىچە ئۇلار ئەنجانباينىڭ ئالدىغا كېلىپ توختاپ، ئۇنىڭ بىلەن سالاملاشتى. ھېلىقى ئادەم ئەنجانباينىڭ باش - ئايىغىغا قاراپ ئۇنىڭغا بىر قۇر سەپسېلىپ چىققاندىن كېيىن:

— سىز ئەنجانباي بولامسىز؟ — دەپ سورىدى.

— ھەئە.

— نامىڭىزنى ئاڭلىغان. بۇ قېتىم مېنى ئىزدەپتىكەنسىز؟

— شۇنداق، ئىزدىگەن. لېكىن، سىز ئۆزىڭىزنىڭ مەن ئىزدىگەن جامالىدىن ئىكەنلىكىڭىزگە مېنى قانداق ئىشەندۈرىسىز؟

— سىزچۇ؟ سىزمۇ ئۆزىڭىزنىڭ مېنى نېمىشقا ئىزدەيدىغانلىقىڭىزنى قانداق چۈشەندۈرىسىز؟

— ئاۋۋال سىز ئىشەندۈرۈڭ.

— ياق، مېنى سىز ئىزدىگەن، مەن سىزنى ئىزدىمىگەن. شۇڭا، ئالدى بىلەن سىز مېنى نېمە ئۈچۈن ئىزدىگەنلىكىڭىزنى ئېيتىڭ.

ئۇلارنىڭ تالاش ـ تارتىشىغا ئىچى پۇشقان شىغاي گەپكە ئارىلاشتى:

— بولدى، بولدى، تالاشماڭلار. ئەنجانباي ئاكا، ئۆزىڭىزنى بېسىۋېلىڭ. سىز ئىزدىگەن جامالدىن دېگەن ئادەم دەل مۇشۇ كىشى شۇ. ئىشەنسىڭىز بولىدۇ.

— ياق. ئۇنىڭدىكى ئىسپاتنى كۆرسەتمىگۈچە ئىشەنمەيمەن.

— ھەي ئەنجانباي ئاغىنە، — دېدى ئاربىدىن بىرى ئۇنلۈك توۋلاپ، ـ جاھىللىق قىلما. بۇ جامالدىن دېگەن كىشى بىزنىڭ باشلىقىمىز بولىدۇ. سەن ئىزدىگەن ئادەم دەل شۇ. مەندەك تۆز ـ تائام ئۈستىدە قۇرئان تۇتۇپ قەسەم قىلىشقان جان دوست ئاغىنەڭنىڭ گېپىگىمۇ ئىشەنمەمسەن؟

ئەنجانباي شۇنداق قاراپلا ئۇنىڭ بارىن يەلكەنلىك ئابلا موللا دېگەن كونا بۇرادىرى ئىكەنلىكىنى تونۇدى. ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشمىگىلى ئالاھازەل تۆت يىلدىن ئاشقانىدى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇ ئۇنىڭ گېپىگە پەرۋا قىلمىدى:

— ياق، ئىسپاتنى كۆرسەتسۇن.

— ئىسپاتنى؟ سىزگە كىم شۇنداق دەيدۇ مەندە ئىسپات بار دەپ؟

— تۇرغۇن.

— تۇرغۇن؟ — جامالدىن چۆچۈپ كېتىپ ئۇنىڭغا تىكىلىپ قاراپ بىر ھازا تۇرۇپ كەتتى. ئاندىن پەس ئاۋازدا، — ئۇنى قانداق تونۇيسىز، ئۇ ھازىر قەيەردە؟ — دەپ ئاستا سورىدى.

— ئاۋۋال ئىسپاتنى چىقىرىڭ. ئاندىن مەن ھەممىنى سىزگە دەپ بېرىمەن.

— مەندە ئۆزۈمنىڭ نام ـ نىشانەمگە پاكىت بولىدىغان ئۇنداق ئىسپات يوق.

— ئۇنداق دېمەي، يۇقىرىدىن بىرىنچى تۇگمىگىزنى سۆكۈپ ماڭا بېرىڭ.

ئۇ بۇ قېتىم تالاشمىدى، بىردەم ئەنجانبايغا تىكىلىپ قاراپ تۇرۇپ كەتتى، ئاندىن چاپىنىڭ يۇقىرىقى بىرىنچى تۇگمىسىنى سۆكۈپ، ئەنجانبايغا بەردى. بۇ تۇگمىنىڭ ئارقا تەرىپىدە، ناھايىتى ئىنچىكە سىزىلغان، تازا سەپسالمىسا پەرق ئەتكىلىمۇ بولمايدىغان تۇگۈلگەن مۇشتىنىڭ سۇرىتى، ئاستىدا يېڭنە بىلەن جىجىپ يېزىلغان «ئازادلىق» دېگەن خەت بار ئىدى. ئەنجانبايمۇ يانچۇقىدىن خۇددى شۇنىڭغىلا ئوخشايدىغان تۇگمىدىن بىرنى چىقىرىپ، ئىككىسىنى سېلىشتۇرۇپ كۆرگەنىدى، ھەر ئىككىلىسى بىر ـ بىرىگە ئوخشاشلاچىقتى. ئەمدى گۇمانغا ئورۇن قالمىدى! شۇندىلا ئۇلار قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى:

— جامالىدىن!

— ئەنجانباي.

يامغۇر توختاپ، كىيىم ـ كېچەكلەر قۇرۇشقا باشلىدى.

— تۇرغۇن بىلەن سىز قانداق تونۇشقان، ئۇ ھازىر قەيەردە؟

— تۇرمىدە تونۇشقان، ئۇنى قىينىاپ ئۆلتۈرۈۋېتىشتى.

— ئۆلتۈرۈۋېتىشتى؟! ۋاي خۇدايىم، نېمە دەيدىغانسىز! ئۇ شۇنداق زېرەك، ئەقىللىق، پۇختا تۇرسا، بۇ مۇمكىنمۇ؟! ئاھ خۇدا! ئەجەب قاۋۇل يىگىت ئىدى...

— ئۇنىڭغا قوچقار سانقىنلىق قىلىپتۇ! ئالدىدا ئاشۇ سانقۇن ئۆزى ئاشكارىلىنىپ قاپتۇ، سوراققا قىيىن ـ قىستاققا بەرداشلىق بېرەلمەي تۇرغۇننى ئاشكارىلاپ قويۇپتۇ!

— قوچقار؟! ۋاي مۇناپىق. ئۇ مۇناپىقنى بىزنىڭ «مۇشت» تەشكىلاتىمىزغا تۇرغۇن تونۇشتۇرغانىدى. ئاخىر بېرىپ، ئۇ مۇناپىق ئۇنىڭ بېشىنى يەپتۇ. لېكىن، ئۇ پەقەت مەن بىلەن

تۇرغۇنىلا بىلەتتى، لېكىن، مېنىڭ تاشقورغان تەرەپلەرگە كەلگەنلىكىمنى بىلمەيتتى. باشقىلارنى بىلمەيتتى، تونۇمايتتى. بولمىسا ھەممىمىزنىڭ بېشىنى يەيدىكەن! بىزنىڭ بۇ «مۇشت» تەشكىلاتىمىزنىڭ مەقسىتى: — جەنۇبتا قوراللىق قوزغىلاڭ ئۇيۇشتۇرۇش ئىدى. مانا ھازىر مۇشۇ ئىشلارنى بويىچە ئۇيۇشۇۋاتىمىز.

ئەنجانباي كەينىگە بۇرۇلۇپ قاراپ، شىغايغا ئالايدى:

— قويە سېنى، جامالىدىن قېشىڭدا تۇرسا، بىلىپ تۇرۇپمۇ ماڭا دېمەپسەن، قەستەنگە مېنى بىرمۇنچە ئاۋارە قىلىپسەن. قارىغاندا مېنى پايلاقچى ـ ئىشپيونغا ئوخشىتىپ قالغان ئوخشايسەن، شۇنداقمۇ؟

شىغاي كۈلدى:

— ياق ئەنجانباي ئاكا، ئۇنداق ئەمەس. بىز سىرىمىزنى خۇپيانە تۇتماقچى بولمايتتى، جامالىدىن ئاكىمىز بىزگە شۇنداق ئۆگەتكەن. مەن شۇ كۈنى سەھەردىلا جامالىدىن ئاكامنىڭ قېشىغا بېرىپ، سىزنىڭ ھەممە ئەھۋالىڭىزنى ھەم سىزنىڭ ئۇنىڭغا يەتكۈزىدىغان مۇھىم ئىشىڭىزنىڭ بارلىقىنى ئۇنىڭغا خەۋەر قىلدىم. ئۇ كۆرۈشەيلى دېگەنىدى، مەن شۇ ھامان يۈگۈرۈپ كەلسەم، سىز ئاللىقاچانلا كېتىپ قالغان ئىكەنسىز. قوغلاپ يېتىشەلمىدىم، قايسى يول بىلەن ماڭغانلىقىڭىزنىمۇ بىلەلمىدىم. شۇنداقمۇ جامالىدىن ئاكا؟

— شۇنداق، — دېدى جامالىدىن كۈلۈپ تۇرۇپ، — مەن شۇ چاغدىلا سىزگە ئىشەنگەن. قايسى پايلاقچى ـ ئىشپيونلار سىزگە ئوخشاش ئۇنداق «مىللىتىقلارنىڭ ئوبدان ساقلاڭلار، ئەسقاتمىدىغان پەيت كېلىپ قالدى...» دېگەندەك گەپلەرنى قىلمىدۇ. بۇ گەپلەر سىزنىڭ ئىنقىلابقا تەشنالىق بىلەن تەلپۈنۈپ تۇرغان يۈرەك سادالىرىڭىزنىڭ ئىنكاسى.

ئۇلار مۇڭداشقاچ مېڭىپ كەچ بولغاندىلا كەپىگە كېلىشتى.

هاشارچىلار تۆگىلەرنى باغلاپ قويۇپ، يولۇاسنىڭ جەسىتىنى يۇيۇپ، يەرلىكنى كولاپ بولۇپ تەييارلىنىپ تۇرغانلىقىدەن، دەرھال ئۇنىڭ دەپنە نامىزى چۈشۈرۈلۈپ شۇ يەرگە دەپنە قىلىندى. ئاندىن تۆگىلەرگە ئارتىلغان 20 ساندۇق ئىچىدىكى قىلىچ، مىلتىق، تاپانچا، گىرانات، يېنىك پىلىموت، ئوق ـ دورا قاتارلىق غەنىيمەت ئالغان قوراللارنى تەكشۈرۈپ كۆردى.

— يارايسىز، تۇنجى قېتىملىق جەڭدە غەلىبە قىلىپ، شۇنچە كۆپ قورال ـ ياراغلارنى بىزدىن بالدۇر قولغا چۈشۈرۈپسىز، ـ دېدى جامالىدىن ئەنجانباينىڭ مۇرىسىگە يەڭگىل شاپاللاپ، ـ سىزدەك تەرسا مەجەزلىك ئادەمغۇ ئاچچىقى كەلسە ھەر قانداق ئىشنى قىلىشتىن يانمايدۇ. قارىمامسىز، شۇنچە كۆپ ئادەمدىن قورقماي مېنىڭ ئالدىمنى توسۇۋېلىپ، مەندىن ئىسپات تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋالغانلىقىڭىزنى.

— ئادەم باشقا كەلگەندە شۇنداق بولۇپ قالمىكەن، ھە راست، بايا سىز شۇنچە كۆپ قورال ـ ياراغلارنى بىزدىن بالدۇر . . . دېگەندەك قىلدىڭىز، ئەسلىدە سىلەرمۇ؟

— شۇنداق، بىزمۇ ئاشۇ قوراللارنى دەپ بۇ تەرەپكە كەلگەن. يامغۇردا قېلىپ ئۆڭكۈرنىڭ دالدىسىدا تۇرساق، بۇ تەرەپتە ئوق ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالدى. «نېمە بولغاندۇ؟» دەپ ئويلاپ يولغا چىقساق سىز بىلەن ئۇچرىشىپ قالدۇق.

— قوراللارنى دەپ؟ ئۇنداقتا سىلەر بۇ قورال توشۇغانلارنىڭ بۇ يەردىن ئۆتمەنغانلىقىنى بىلمىكەنسىلەر ـ دە؟

— ماۋۇ شەپشەك تايچاق بىلىۋاپتۇ، ـ جامالىدىن ئىڭىكى بىلەن شەرەتلەپ شىغاينى كۆرسەتتى، ـ قانداق بىلىپ قالدىڭ؟ ئەنجانباي ئاكاڭغا دەپ بەرگىنە، ئاڭلاپ قالسۇن.

— مەنغۇ ئۇلارنىڭ گېپىنى تىڭشاشقا بارمىغان، قومۇزۇمنى بىز ياتمىغان گەمىدە ئۇنتۇپ قاپتىكەنمەن، زېرىككەندە ئانچە ـ مۇنچە چېلىپ ئويناپتۇق، ئېلىۋالاي دەپ گەمىگە كىرىپ

قومۇزۇمنى ئىزدەۋېتىپ ئىشىك ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان ئىككى ئەسكەرنىڭ پارىڭى قۇلىقىمغا كىرىپ قالدى. بىرى يەنە بىرىدىن: «بۇ ئامبارنى نېمىشقا بىكارلايدىكەنمىز؟ ياكى يەنە ئەكىرىپ قويىدىغان باشقا بىر نېمە بولمىسا، ئادەمنى هاردۇرۇپ!» دەپ سورىسا، يەنە بىرىنىڭ:

— بارمىش، مۇشۇ ئۇچ - تۆت كۈن ئىچىدە قەشقەردىن خېلى چوڭ قورال - ياراغ كېلىدىكەن. يەنە تېخى نۇرغۇن ئەسكەرلەر كېلىپ بىزگە قوشۇلىدىكەن، — دېگىنىنى ئاڭلاپ قالدىم. شۇغاي ئويناشقاندەك ئەنجانىيغا تىكىلىپ قاراپ قويۇپ كۆزىنى قىسىپ قويۇپ، — مېنىڭ ئاڭلىغىنىم شۇنچىلىكلا گەپلەر ئىدى. ئاشۇ يوقىلاڭ ئىككى ئېغىز گەپ بىلەن مۇشۇ يولنى ساقلاپ تۇرغىلى مانا بۇگۈن ئۇچ كۈن بولۇپ قالدى. بۇنىڭدىن باشقا بۇ تەرەپلەرگە يۈك توشۇيدىغان هارۋىلار ماڭالمىغۇدەك تۇزۇكرەك يولمۇ يوق.

— هەي هارامزادە، — دېدى ئەنجانباي ئۇنىڭ ئەمدىلا خەت تارتىشقا باشلىغان بۇرۇتىنى چىمداپ قويۇپ - بۇ هەرگىز يوقىلاڭ گەپلەر ئەمەس، بەلكى جىڭغا توختايدىغان گەپ!

— خوش، دوستۇم، ئەمدى سىز قانداق قىلماقچى بولۇۋاتىسىز؟ — دەپ سورىدى جامالىدىن ئەنجانبايىنى بىر يانغا تارتىپ، — سىزنىڭمۇ ئويلىغانلىرىڭىز بارىدۇ، كۆڭلىڭىزدىكىنى تارتىنماي دەۋېرىڭ. بۇ يەردە يات ئادەم يوق.

— مەن هاياتىمنى جەڭگە ئاتاپ قويدۇم. قوبۇل قىلسىڭىز سىلەر بىلەن بىرگە جەڭگە قاتنىشىمەن. بولمىسا...

— هە، بولمىسا، بولمىسچۇ؟

— مەنمۇ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، ئۆز ئالدىمغا قوشۇن توپلايمەن. زالىملارغا زەربە بېرىپ، يوقسۇز - ئاجىزلارغا يار - يۆلەك بولىمەن.

— پاھ - پاھ! قالتىس بەلەن گەپ بولدىغۇ بۇ. يارايسىز،

بولىدىغان گەپنى قىلدىڭىز. بىز سىزنى ھەببەللى، دەپ قوبۇل قىلمىز. بىزگە سىزدەك باتۇر ئادەم كېرەك. سىز دېگەن بىزنىڭ ئۆز ئادىمىمىز، ئاللىقاچانلا قوبۇل قىلىنىپ بولدىڭىز. بىز ئەمدى جىم تۇرساق بولمايدۇ. شۇڭا، بىز ئالدى بىلەن قاسىم تاشنى تېپىپ، ئۇنىڭغا ئەھۋالنى دوكلات قىلايلى. بۇنىڭدىن كېيىنكى قىلىدىغان ئىشلىرىمىز توغرىسىدا ئۇنىڭ كۆرسەتمىسىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئاندىن بىر نېمە دېيىشەيلى، سىزچە بولامدۇ؟

— قاسىم تاش، ئۇ كىم؟

— بىزنىڭ مۇشۇ ئەتراپلاردا قوزغىلاڭ ئۇيۇشتۇرۇشقا رەھبەرلىك قىلىدىغان ئادەم.

— سىزنىڭ باشلىقىڭىز؟

— ھەئە. ئۇ كىشى بالدۇر ھاكىم بولغانكەن، كېيىن شېڭ شىسەينىڭ تۇرمىسىدىن قېچىپ چىققان. يۇرەكلىك، قورسىقىدا ئۇمىچى بار، ئوقۇمۇشلۇق ئادەم. تاشقورغاندىكى ئىلىدىن كەلگەن رەھبەرلەرمۇ ئۇنىڭغا خېلى ئىخلاس قىلىدۇ، گەپىنى يىرمايدۇ.

ئۇلار مۇڭدىشىۋاتقاندا، جامالىدىننىڭ ئادەملىرىمۇ جىم تۇرمىدى، ئۆيلىرىگە قايتىپ كېتىۋاتقان ھېلىقى ھاشارچىلار بىلەن مۇڭدىشىپ، ئۆزلىرىنىڭ قوزغىلاڭ قىلىش ئىرادىسىنى بىلدۈرۈشتى. ئۇلارنىڭ بۇ قاتتىق ئىرادىسى جاھاندىن جاق تويغان بۇ ھاشارچىلارغا ياغدەك ياقتى، ئۇلار خودىدى قاراڭغۇ كېچىلەردە يول تاپالماي گاڭگىراپ قالغاندا پاللىدە مەشئەل يېنىپ، يوللار يوپيورۇق يورۇتۇلغاندەك، گويا چاڭقىغان يۇرەك سۇ ئىچىپ تەشنالىقى قانغاندەك شۇنداق تاتلىق ھۇزۇرلىنىپ كېتىشتى ـ دە، شۇئان چۇرقىراشقىلى تۇردى:

— قوزغىلاڭغا مەنمۇ قاتنىشىمەن!

— مەنمۇ!

— پەقەت مۇشۇ يوللا قالدى!

قوزغىلاڭچىلار تۆگىلەرنىڭ كولدۇرمىلىرىنى ئېلىۋېتىشتى ـ دە، ھاۋانىڭ ئېچىلىشىنى ساقلاپ خېلى ئۇزاق تۇرۇپ قېلىشتى. لېكىن، ھاۋا سۇزۇلمىدى، ئاسماندا يەنىلا قاپقارا بۇلۇتلار لەيلىشىپ، پال ـ پۇل چاقماقلار چېقىلىۋەردى. ئەمدى يامغۇردىن قورقۇپ بۇ يەردە يەنە تۇرۇۋېرىشكە تېخى بولمايتتى. بۇ يول ئۇستى تۇرسا، كېچىدە ئادەم ئۆتمەيدۇ دېگىلى بولمايدۇ ـ دە. شۇڭا، ئۇلار سېزىلىپ قالماسلىق ئۈچۈن ئات، تۆگىلەرنى يېتىلەپ، تۇن قاراڭغۇسىدا جىلغىلارنىڭ يانداپ مېڭىپ، تاغ ئارىسىغا كىرىپ كېتىشتى.

ئون سەككىزىنچى باب

قوراللىق قوزغىلاڭ باشلاندى

قوزغىلاڭچىلار ئىككىسى كۈندىن بېرى قاتمۇقات تاغلار ئارىسىدىكى چوڭقۇر، كەڭرى ئۇزۇن جىلغا ئىچىدە يوشۇرۇنۇپ تۇرۇپ، مىلتىق ئېتىشنى مەشىق قىلماقتا ئىدى. لېكىن، بۇ مەشىقتە ئوق ئاۋازىنىڭ دۈشمەنلەرگە ئاڭلىنىپ قېلىشىدىن ھەزەر ئەيلەپ، پەقەت مىلتىقنى يالغان ئوقلاش، دولىغا تاقاش، قارىغا ئېلىش، تەپكىنى بېسىش، مۈشەكنى چېقىرىشلارنى ئۆگىنىش بىلەنلا چەكلەنگەنلىكتىن ئوق چېقىرىشقا بولمايتتى. ئەنجانباي بۇ 40 نەچچە ئادەمگە مىلتىق ئېتىشنى ئۆگەتكەچ يېنىك پىلىموت بىلەن ھەپىلىشىپ ئۆزىنى پۈختىلىماقتا ئىدى. دەل شۇ چاغدا، جىلغىنىڭ ئاياغ تەرىپىدىن ئىككى ئاتلىق ئادەم ئىككى، ئۈچ يۈزدەك قويلارنى ھەيدەپ ئۇلار تەرەپكە چېقىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ بىرى جامالىدىن ئىدى، ئۇ تۇنۇگۈن كەچتە «جاھاننى تىڭ ـ تىڭلاپ كېلەي» دەپ چېقىپ كەتكەنىدى. يەنە بىر ئادەمنى ئۇلاردىن ھېچ كىشى تونۇمىدى. ئۇ ئاق قالپاقلىق، چار ساقىلى مەيدىسىگە چۈشۈپ تۇرىدىغان، ئورۇق ئادەم ئىدى. ئۇ ئاتتىن چۈشمىدى. كۆكسىگە قولىنى قويۇپ، بېشىنى سەل ـ پەللا ئېگىپ ئۇلارغا ئۇنسىزلا سالام قىلدى. ئۇلارنىڭ ئۈستۈاشلىرىغا، قوللىرىدىكى قورال ـ ياراقلىرىغا سىنچىلاپ قاراپ بىردەم تۇردى، ئاندىن ئۆرۈلۈپ يېنىدىكى جامالىدىنغا تىكىلدى. رازى بولغاندەك بېشىنى لىڭشىتىپ پىسسىڭىدە كۈلۈپ قويدى ـ دە،

گەپ ـ سۆز قىلماستىن قويلارنىڭ ئارقىسىدىن كېتىپ قالدى. ئۇ ئادەم ئۇزاپ كەتكەندىن كېيىن، جامالدىن كۆچىلىكنى يېنىغا يىغىپ پەرمان جاكارلىدى:

— كۆچىلىك، قۇلاق سېلىڭلار! بىز ئوتۇن سېتىشقا بارىمىز. ئوتۇننى بولۇڭكۆلگە، نەرخىگە چىقسا شۇ يەردە ساتىمىز، ھەرگىز ئەرزان ساتمايمىز. شۇ يەرگە بارغاندا ئەھۋالغا قارايمىز. مېنىڭ ئىجازىتىمسىز ئوتۇنلارنى سېتىشقا بولمايدۇ! يول ـ يوللارغا بۆلۈنۈپ تارقاق ماڭمىز، ئەتە قاراڭغۇ چۈشكەندە يېتىپ بارىمىز. مەسچىتنىڭ يېنىدا جەم بولىمىز. ناۋادا يولدا بىرەرسى «ئوتۇننى سېتىپ بەرگىن» دەپ تالىشىپ تۇرۇۋالسا «بىر ئۇلاغ ئوتۇننى بىر تاغار ئاشلىققا ساتىمىز» دەڭلار.

ئەنجانباي كۆڭلىدە ھەممىنى چۈشەندى: «ھىم، قوزغىلاڭ باشلاندى! ئەجەبمۇ بەلەن بولدى. ئالدىراپ تاقىتىم تاق بولغانىدى. بىر ھېسابتا ئۇنىڭ ‹ئوتۇن ساتقىلى بارىمىز› دەپ گەپنى ئەگىتىپ دېگىنىمۇ توغرا بولدى. ناۋادا ئۇنداق دېمەي ‹ئەتە قوزغىلاڭنى باشلايمىز› دەپ سالىدىغان بولسا، ئۇنداقتا بۇ گەپ قۇلاقتىن ـ قۇلاققا ئاڭلىنىپ، دۇشمەنلەرگە ھەرىكەت پىلانىمىزنى سەزدۈرۈپ قويىاتتۇق» لېكىن ئۇ كۆڭلىدىكى بۇ گەپلەرنى ھېچ كىشىگە تىنمىدى.

كەچقۇرۇن قورال ـ ياراغلار ئوتۇنلار ئارىسىغا پۇختا يوشۇرۇلۇپ ئاتلارغا ئارتىلدى. مېڭىش ۋاقتىدا جامالدىن ئەنجانبايىنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى:

— ھېلىقى ساقاللىق ئادەم مەن سىزگە گېپىنى قىلىپ بەرگەن قاسىم تاش دېگەن كىشى شۇ بولىدۇ.

— ئەتە كېچىدە قوزغىلاڭنى باشلاشنى ئاشۇ كىشى بۇيرۇدىمۇ؟

— ئۇنىڭغا ئەتە كېچىدە قوزغىلاڭنى ئومۇميۈزلۈك باشلاشنى تاشقورغاندىكى باشلىقلار بۇيرۇپتۇ. بىزنىڭ ۋەزىپىمىز

بۇلۇڭكۆلدىكى دۇشمەنلەرنى يوقىتىش. ۋەزىپە ئېغىر.
— چۈشەندىم.

X X X

ئەتىسى كەچ كۈن ئولتۇرۇپ قاراڭغۇ چۈشكەندە، ئۇلار بىردىن، ئىككىدىن بۇلۇڭكۆلگە كېلىشىپ مەسچىتنىڭ ئالدىغا جەم بولۇشتى ـ دە، ئاتلىرىنى باغلاپ قويۇشۇپ، ئېقىن سۇدا تاھارەت ئالدى. مەسچىتكە كىرىپ خۇپتەن نامىزىنى ئوقۇدى. ئاندىن جامالىدىننىڭ بۇيرۇقىنىڭ كۈتۈپ، دۇرۇت ئوقۇغاچ ئولتۇرۇشتى. شۇ ئاردا گازارما تەرەپتىن سوزۇلۇپ چېلىنغان كاناي ئاۋازى ئاڭلاندى. بۇ ئەسكەرلەرگە ئۇخلاشقا بېرىلگەن سىگنال ئىدى. ئۇلار يەنە بىردەم ساقلاشقاندى، ئاي چىقىپ، ئالەم ـ جاھان يورۇشقا باشلىدى. شۇندىلا جامالىدىن ئورنىدىن دەس تۇردى ـ دە، ئاپتوماتىنى چىڭ تۇتۇپ تۇرۇپ، ئۇنلۇك ـ ئۇنلۇك سۆزلەشكە باشلىدى:

— قوزغىلاڭچى قېرىنداشلار، رەھبەرلىكىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە بۈگۈن كېچە ئاي تۇغقان چاغدا سۇباشى، تاغارما، تاشقورغان بازىرى، بۇلۇڭكۆلدە قوزغىلاڭنى بىرلا ۋاقىتتا تەڭلا باشلاپ، ئۇ جايلاردىكى گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنى يوقىتىش ئۇقتۇرۇلغان. بىزنىڭ ۋەزىپىمىز — بۇلۇڭكۆلنى ئېلىش! مەن شۇ تاپتا تەنتەنىلىك ھالدا شۇنى جاكارلايمەنكى، جەنۇبتىكى ئازاب چەككەن قېرىنداشلارنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن بولىدىغان بۇ قېتىمقى قوراللىق قوزغىلاڭ ھازىر باشلاندى! بۇ ھايات ـ ماماتلىق ئېلىشىش! شۇڭا، جېنىمىزنى تىكىپ دۇشمەننى يوقىتىشىمىز كېرەك! بىز جاسارەتلىك، غەيرەتلىك بولۇپ، دۇشمەنلەر غەپلەت ئۇيقۇسىدا يانقان مۇشۇ پەيتتە ئالدى بىلەن ئېلىپ كەلگەن ئوتۇنلاردا گازارما دەرۋازىسىنى كۆيدۈرۈپ

ئاچمىمىز، ئاندىن گازارما ئىچىگە باستۇرۇپ كىرىپ دۇشمەنلەرنى يوقىتىمىز! يوقاتماي بولمايدۇ! قېنى قېرىنداشلار، مەن بىلەن ئالغا! شەپە چىقارماي مېڭىڭلار!

ئولتۇرۇشقانلار شۇ ھامانلا گۇرىلدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى ـ دە، ئاتلارنىڭ قېشىغا كېلىپ ئوتۇنلارنىڭ ئارىسىغا تىقىپ قويۇشقان قورال ـ ياراقلىرىنى قوللىرىغا ئېلىشتى. دەل شۇ چاغدا يىراقتىن تاقىراقشىپ بۇ تەرەپكە چېپىپ كېلىۋاتقان ئاتنىڭ تۇياق ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالدى. ئۇلار ئۆزلىرىنى دالدىغا ئېلىپ بولغۇچە ئارىلىقتا، ئۇ تەرەپتىكى ئايلانمىنىڭ دوقمۇشىدىن بىر ئادەم ئات چاپتۇرۇپ چىقىپ قېلىپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ كەتتى. لېكىن، ئۇ ئادەم 10 ـ 15 قەدەمدەك نېرىغا بېرىپلا، ئاتنىڭ بېشىنى بۇراپ، شاققىدە ئارقىسىغا يېنىپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا كەلدى ـ دە، ئۇلارغا سىنچىلاپ قاراپ مېڭىپ، جامالىدىننىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى. جامالىدىنمۇ ئۇ ئادەمنى تونۇپ قالدى. ئۇ قاسىم تاشنىڭ خەۋەرچىسى ئىدى.

— جامالىدىن، سىزگە بۇيرۇق! ـ دېدى ئۇ ئاتتىن چۈشمەي تۇرۇپلا، — بىرىنچى، بۇگۈن كېچىدىكى قوزغىلاڭ كېچىكتۇرۇلۇپ، ئەتە ئەتىگەن سائەت ئالتىدە باشلاش قارار قىلىندى. ۋاقىپلانسۇن! ئىككىنچى، بۇلۇڭكۆلدىكى بۇ قېتىم بولىدىغان قوزغىلاڭ ۋاقتىنچە ئەمەلدىن قالدۇرۇلسۇن! ئۈچىنچى، سۇباشى تەرەپتىكى دۇشمەنلەرگە يارىدەمگە كېلىدىغان دۇشمەنلەرنىڭ ئالدىنى توسۇش ئۈچۈن بۇلۇڭكۆلدە ئازراق ئادەم قالدۇرۇپ قويۇپ، قالغانلارنىڭ ھەممىسىنى جامالىدىن دەرھال سۇباشىغا باشلاپ كەلسۇن! بۇيرۇق تامام. دەرھال ئىجرا قىلىنسۇن!

— خوپ!

— جامالىدىن «خوپ!» دەپ ئۆزىنىڭ بۇيرۇقىغا بويسۇنىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن بولسىمۇ، لېكىن گاڭگىرىغاندەك

خېلى ئۇزۇنغىچە تۇرۇپ قالدى. بىر ھازادىن كېيىن ئۇ، ئەنجانبايىنىڭ قېشىغا كېلىپ:

— بايا ھەممىنى ئاڭلىدىڭىز، — دېدى ئۇنىڭغا تىكىلىپ قاراپ، — بىزنىڭ بۇيرۇقتا بويسۇنۇش مەجبۇرىيىتىمىز بار، باشقا ئىلاجىمىز يوق. ئەھۋالدىن قارىغاندا، بىزنىڭ سۇباشىنى ئېلىشىمىز تەسكە توختىغۇدەك. باشلىقلار دۇشمەن كۆپ. گازارمىنىڭ جايلاشقان ئورنىمۇ بىزنىڭ ھۇجۇم قىلىشىمىزغا ئەپسىز، چىقىم كۆپ بولۇپ كېتىدۇ، دەپ ئويلاشقان، قورشاپ يوقىتىشقا كۈچ يېتىشمەيدۇ، دەپ قاراشقان ئوخشايدۇ. بولمىسا، بۇلۇڭكۆلدە بولىدىغان قوزغىلاڭنى ئەمەلدىن قالدۇرمايتتى. بىزنىمۇ ئۇ يەرگە يۆتكىمەيتتى. سىزنىڭچە بىز قانداق قىلساق بولار؟

— مېنىڭمۇ بۇيرۇقتا بويسۇنۇش مەجبۇرىيىتىم بار.

— بەلەن گەپ بولدى. مۇنداق بولسۇن، سىز تاللاپ يەتتە ـ سەككىز ئادەمنى ئېلىپ قېلىپ، دۇشمەنلەرنىڭ سۇباشى تەرەپكە بېرىشىغا يول قويماڭ، بۇ ئىشقا سىز مەسئۇل بولىسىز. قېنى ئادەملەرنى ئۆزىڭىز تاللاڭ.

— بولىدۇ. ئابلا موللا، شىغاي، ئىسمائىل، ھە، يەنە سىز، سىز، يەنە ئاۋۇ يىگىت. . . سىلەر يەتتە ئادەم مەن بىلەن مۇشۇ يەردە قېلىپ ۋەزىپە ئىجرا قىلىسىلەر.

— خوپ!

— شۇنىڭغا دىققەت قىلىڭكى، ئادەملەرنىڭ ھاياتى ھەممىدىن مۇھىم. دۇشمەن كۆپ، ئادەملىرىڭىز ئاز. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ تەرەپتىن سۇباشىغا يارغىلى بولىدىغان چىغىر يوللار كۆپ. دۇشمەنلەرنىڭ قايسى يول بىلەن مېڭىشىنى بىلىۋېلىشىمىز تەس. ۋەزىپە مۇشكۇل، ئەھۋالغا قاراپ ئېھتىيات بىلەن ئىش كۆرۈڭ. خوش، مەن كەتتىم. ئامان بولۇڭ.

— خوش، خۇداغا ئامانەت.

ئەنجانباي ئادەملىرى بىلەن كېڭىشىپ، گازارمىسىغا دەرۋازىسىنى يېراقراق تۇرۇپ كۆزىتىدىغان، ناۋادا دۇشمەنلەر چىقىپ، سۇباشى تەرەپكە قاراپ ماڭىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن سەزدۈرمەي قوغلاپ ماڭىدىغان، تاغ ئارىسىغا كىرگەندە ئايلانما چىغىر يول بىلەن ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئوتتۇپ ئەپلىك جايدا تازا ئوبدان ئەدىپىنى بېرىپ ئالدىنى توسىدىغان بولۇپ پۇتۇشتى. مۇشۇنداق قىلمىسا، سۇباشى تەرەپكە بارغىلى بولمىدىغان چىغىر يوللار كۆپ بولغانلىقتىن دۇشمەنلەرنىڭ قايسى يول بىلەن ماڭىدىغانلىقىنى ئۆزلىرىنىڭ بىلەلمەي قېلىشىدىن ئەنسىرىدى. ھەر بىر يولغا بىردىن ئادەم قويۇلغان ھالەتتىمۇ يەنىلا ئادەم يېتىشمەيتتى. شۇڭا، بۇ چارە ھەممەيلەنگە بولمىدىغاندەك تۇيۇلدى. لېكىن، ئەنجانباي ئورنىدىن تۇرمىدى. ھەتتا مىدىرلاپمۇ قويمىدى. بېشىنى تۇرۇپ خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇپ كەتتى: «ياق، كېڭەشكەن ھېلىقى چارە تازا ئىشەنچلىك ئەمەس. بىزنىڭ ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئۆتۈۋېلىپ، ئۇلارنى پاراكەندە قىلىۋېتىشىمىزدا گەپ يوق. لېكىن زە، قورال تۇتۇپ تېخىچە بىرەر پايمۇ ئوق چىقىرىپ باقمىغان مۇشۇ ئازغىنە ئادەملەر بىلەن شۇنچە كۆپ قوراللىق دۇشمەننى توسۇپ قېلىشنى ئويلاش ـ خام خىيال. بۇنداق قىلساق ئۆزىمىزنى ئۆزىمىز ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىمىز، كۆپ زىيان تارتىمىز. ئۇنداق بولسا ئەمىسە، دۇشمەننى زادى قانداق قىلىپ توسۇپ قالغىلى بولىدۇ؟».

بۇ خىيال ئۇنى خېلى ئۇزۇن قىينىدى. ئۇ تازا كاللا قاتۇرۇۋاتقاندا، بىر خىيال تۇيۇقسىز ئۇنىڭ كاللىسىدىن لىپىدە كەچكەندەك بولدى ـ دە، شۇ ھامان كۆڭلى پاللىدە يورۇپ كېتىپ بىر ھازا تۇرۇپ قالدى. لېكىن، ئۇنىڭ كۆڭلىنى يورۇتقان بۇ خىيالى دۇشمەنلەرنىڭ ئالدىنى توسماقچى بولغان ئالدىنقى ھېلىقى چارىدىنمۇ بەكرەك خەتەرلىك، قارامىلىق ئىدى. شۇنداق

بولسمۇ، ئۇ ئۆزىنى تازا دەڭسەپ كۆرۈپ، مۇشۇنداق قىلىشقا رازى بولدى ـ دە.

— تاپتىم! چارە تېپىلدى! — دېدى ئۇ ئوڑنىدىن چاچراپ تۇرۇپ، — جۇرۇڭلار!

— نەگە بارىمىز؟

— گازارمىغا ھۇجۇم قىلىمىز!

— ئۇنداق ئورۇنلاشتۇرۇلمىغانغۇ؟

— مانا مەن شۇنداق ئورۇنلاشتۇردۇم!

— ۋاي خۇدايىم.

— ئاران مۇشۇ بىر نەچچە ئادەم بىلەنمۇ؟

— دۇشمەنلەرنى قورالسىزلاندۇرالىساقلا، بىرىمىز يۈزگە تېتىمىز!

باشقىلار ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ، ئۇنىڭغا قاراپلا قېلىشتى. لېكىن، ئۇ كۆڭلىدە ئويلىغانلىرىنى ئاغزىدىن چىقارمىدى.

X X X

ئەنجانباينىڭ ئادەملىرى ئۇنىڭ دېگىنى بويىچە ئوتۇن تېڭىپ كەلگەن ئارغامچىلارنىڭ ئۇچلىرىنى بىر ـ بىرىگە چاتتى. ئاندىن بۇ چىگىلگەن ئارغامچىلارنى بىر قاتلىۋېتىپ، بىر ئۇچىدىن باشلاپ بىر گەز ئارىلىقتا بىردىن چىگىپ كاللەك قىلىپ، گازارما تېمىنىڭ مۆلچەردىكى ئېگىزلىكى بىلەن تەڭ قىلدى. قالغان ئىككى غۇلاچتەك كېلىدىغان يەنە بىر ئۇچىنى كاللەك قىلماي، شۇ پېتى قالدۇردى. شۇنىڭغىچە ئەنجانبايمۇ بىر قىل خۇرجۇنىڭ ئىككى يېنىغا ئاز ـ ئازدىن توپا قاچىلاپ، ئۇنىڭ ئىزىمىسىنى ئېتىپ ئۇنى جۇپلەپ تېڭىپ، ئۇنى كۆتۈرۈپ دەڭسەپ باقتى.

ئۇلار گازارمىنىڭ ئارقىسىغا يېتىپ كېلىشكەندە، تۇن يېرىملىشىپ قالغان، ئايمۇ چىققانىدى، بۇ گازارما، ئالاھەزەل

30 ـ 40 موده‌ك كېلىدىغان كەڭرى زېمىننى ئىگىلەپ تۇراتتى. شەھەر سېپىللىرىدەك ئېگىز ھەيۋەتلىك كۆرۈنىدىغان تاملىرى ئىككى قەۋەتلىك ئىدى. ئاستىنقى قەۋىتى قورامتاش، شېغىللار ئارىلاشتۇرۇلۇپ سېلىنغان بولۇپ، تاملىرىنىڭ ئېگىزلىكى تۆت غۇلاچ، كەڭلىكى ئىككى غۇلاچ كېلەتتى. بۇ تاملارنىڭ ئۈستىدە ئىككى ئادەم بىمالال قاتار ياندىشىپ ماڭالايتتى. تامنىڭ ئۈستىنىڭ ئىككى تەرىپى كېسەكلەر بىلەن ئادەم بويى ئېگىزلىكتە ئېگىزلىتىلگەن بولۇپ، ئىككى قەدەمدە بىردىن مىلتىق پاتقۇدەك تۆشۈكلەر ئېچىلغانىدى، تۆت بۇلۇڭدا پەلەمپەيلىك تۆت قوقتىسى بار. بالىخانا تام سېلىنغانىدى. تاملارنىڭ ئىچى، تېشى ئوخشاشلا كۇل رەڭ سۇۋاقالغانلىقتىن، شۇنداقلا بۇ يەر رەھىمسىز ئەسكەرلەرنىڭ تۇرار جايى بولغانلىقتىن بۇ گازارما خۇددى يالماۋۇز ئۇۋىسىدەك ۋەھىمىلىك، دەھشەتلىك كۆرۈنەتتى.

گازارمىنىڭ دەرۋازىسى كۈنچىقىش تەرەپتە ئىدى. ئۈستىدە گومبىدىڭ بايرىقى لەپىلدەپ تۇراتتى. دەرۋازىنىڭ سول تەرىپىدىكى گازارما تېمىغا باشتىن ـ بوي تۇتاشتۇرۇپ سېلىنغان كەڭرى، ئۇزۇنچاق ئېغىل گازارمىنىڭ ئاتخانىسى ئىدى، ئىچىگە بىرەر يۈزدەك ئات سىغاتتى. دەرۋازىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى دېجورنىلار ياتقىغا ياندىپ سېلىنغان زال، ئۆيلەرنى ئەسكەرلەرنىڭ ياتقى، ئاشخانىسى، ئامبىرى قىلىپ ئىشلىتەتتى. گازارمىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى كەڭرى مەيدان مەشىق سەھنىسى ئىدى. بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئەنجانباي سۇرۇشتۇرۇپ ئۈجۈر ـ بۇجۇرغىچە ئوبدان بىلىۋالغانىدى.

ئۇلار يەر بېغىرلاپ ئۆمىلەپ مېڭىپ گازارمىغا يېقىنلاشتى. بىر ئازگالغا كەلگەندە توختاپ ئەتراپقا سىنچىلاپ قارىدى. يىراق ـ يېقىنلاردا ئادەم قارىسى كۆرۈنمىدى. تازا قۇلاق سېلىپ تىڭشاپ باققاندى، گازارمىنىڭ ئىچىدىن ئادەملەرنىڭ پاراڭلاشقان، يۆتەلگەن، كۇلۇشكەن، غىڭشىپ ناخشا ئېيتقان،

ياكى ئۇيان - بۇيان مېڭىشقان ھېچقانداق ئاۋازى ئاڭلانمىدى. دېمەك، شۇ تاپتا ئەسكەرلەر تاتلىق ئۇيقۇغا غەرق بولۇپ كېتىشكەنىدى. پەقەت ئاتخانىدىكى ئاتلارنىڭ ئانچە - مۇنچە پۇشقۇرۇشلىرى، سوزۇپ - سوزۇپ كىشنەشلىرى، يەر تاتىلىغان داراق - دۇرۇقلىرى، يىراق - يىراقلاردا ئېتىلارنىڭ ئارىلاپ - ئارىلاپ ئەنسىز قاۋاشلىرىلا ئاڭلىنىپ قالاتتى.

ئۇلار شەپە چىقارماي ئۆمىلەپ، گازارمىنىڭ تېمىنى بويلاپ مېڭىپ، قوقتىنىڭ يېنىدىن ئايلىنىپ ئۆتۈشكە باشلىدى. دەل شۇ چاغدا قوقتىنىڭ ئىچىدىن بىر ئەسكەر چىقتى - دە، قول چىرىغىنىڭ يورۇقىدا ئەتراپقا سىنچىلاپ قارىغىلى تۇردى. ئېھتىمال بىرەر شەپىنى سېزىپ قالغان بولسا كېرەك، بىر ھازاغىچە ئەتراپنى كۆزىتىپ قاراپ تۇردى. ئەنجانباي چۆچۈپ كېتىپ شۇ ھامان تامنىڭ دالدىسىدا تۇرۇپ، ئۇنى يېنىڭ پىلىموتتا قارىغا ئالدى. لېكىن، ئۇ ئەسكەر يىراقلارغا سەپسېلىپ خېلى ئۇزۇن قاراپ تۇردىيۇ، پەسكە قاراپ تامنىڭ يېنىنىمۇ كۆرۈپ بېقىش ئۈنىڭ ئېسىگە كەلمىدى. ناۋادا ئۇ ئەسكەر شۇ تاپتا ئىكشىپ پەسكە شۇنداقلا قاراپ سالىدىغان بولسىلا، ئاي - ھاي!... ئۇ چاغدا ئۇ مۇشۇنداق يوپيورۇق ئايدىڭ كېچىدە تامغا چاپلىشىپ تۇرغانلارنىڭ ھەممىسىنى ئوچۇقلا كۆرۈۋالغان بولاتتى - دە، ئالاقزاده بولۇپ بېشىنى كۆتۈرۈپ بولغۇچە ئارىلىقتا ئەنجانبايىنىڭ تەپكىنى شاقىدە بېسىشى بىلەن تەڭلا ئۆزىنىڭ بېشىنىمۇ يەيتتى. ئوق ئاۋازىنى ئاڭلىغان دۇشمەنلەرمۇ، قوراللىق قوزغىلاڭنىڭ باشلانغانلىقىنى بىلىپ قېلىپ، ئومۇمىي چوڭ قوزغىلاڭغا تەسىر يېتىشى تۇرغان گەپ ئىدى. ئەنجانبايىنىڭمۇ قورسىقىدا ئويلىغان پىلانلىرى سۇغا چىلىشىپ ئىشنى بۇزۇپ قويماتتى. لېكىن، خۇدايىم ساقلىدى! ھېلىقى ئەسكەر ئەتراپنى خېلى ئۇزاق كۆزەتكەندىن كېيىن يەنە قوقتىغا كىرىپ كەتتى. شۇندىلا ئەنجانبايىنىڭ ئادەملىرى

ئۇستىدىن خۇددى ئېغىر يۈكنى ئېلىۋەتكەندەك يەڭگىللەپ قېلىپ، پۈش - پۈش تىنىشتى. لېكىن، شۇ تاپتا، بۇگۈن كېچىدىكى بۇ سۈپسۈزۈك ئاسمان، ئاپئاق ئايدىك كېچە، پال - پۈل چاقناپ تۇرغان يۇلتۇزلار ئەنجانبايىنىڭ كۆڭلىنى غەش قىلىپ قويدى: «بۇنداق يورۇقلۇق بىز ئۈچۈن پايدىسىز، دۈشمەنلەر بىزنى ئاسانلا كۆرۈپ قالىدۇ. بۇ تەرەپلىرىنى نېمىشقا بالدۇرراق ئويلاشمىغاندىمەن؟ چاتاق بولدى. بەك دۆت ئىكەنمەن، يارىماس ئىكەنمەن!». لېكىن، ئۇ ئارقىغا يانمىدى. ئادەملىرىنى ئەگەشتۈرۈپ، تامنىڭ يېنى بىلەن ئاستا ئۆمىلەپ مېڭىپ ئاتخانىنىڭ كەينىگە ئۆتتى. ئۇ ھېلىقى ئارغامچىنىڭ چىگمەي قالدۇرۇلغان بوش ئۇچىدا، توپا قاچىلانغان جۇرجۇننىڭ قاپ ئوتتۇرىسىدىن چىڭ باغلىدى، يەنە بىر ئۇچىنى ئابلا موللاقا تۇتقۇزدى. ئاندىن خۇرجۇننى كۆتۈرۈپ تازا دەڭسەپ تۇرۇپ كۇچەپلا تامنىڭ ئۇ تەرىپىگە قارىتىپ ئاتقاندى، خۇرجۇن تامدىن ئارتىلىپ ئۇ تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى - دە، تۆۋەنكى قەۋەتنىڭ تېمىغا پولوككىدە چۇشكەنلىكى ئاڭلاندى. شۇ ھامان قورققىنىدىن ھېلىقى ئەسكەر يەنە چىقتى، ئۇ ئاتخانا تەرەپكە بىردەم قاراپ بېقىپ يەنە كىرىپ كەتتى، ئەنجانباي گازارمىنىڭ ئىچىگە بىردەم قۇلاق سېلىپ تىڭشاپ باقتى. لېكىن، گازارمىنىڭ ئىچىدىن ھېچقانداق شەپە - ئاۋاز ئاڭلانمىدى. ئۇ شۇندىلا ئارغامچىنى پەسكە قارىتىپ تارتىشقا باشلىدى. خۇرجۇن ئۇستىگە كۆتۈرۈلۈپ، تامنىڭ گىرۋىكىگە تاقىشىپ ئارغامچىنىڭ ئېغىرلاشقانلىقى بىلىنگەندە، ئارغامچىنى قويۇپ بەردى. خۇرجۇن ئۆز ئېغىرلىقى بىلەن پەسلەپ تۆۋەنكى قەۋەتنىڭ تېمىغا چۇشۇپ ئارغامچا بوشىغاندا، يەنە ئارغامچىنى پەسكە تارتتى. ئۇ شۇ ھالدا ئاشۇنداق خۇرجۇننى ئۇستىگە تارتىپ، يەنە چۇشۇرۈپ، يەنە تارتىپ خۇددى ياغاچ ھەرىدىگەندەك قىل ئارغامچا بىلەن تامنى غىرداپ كېسىشكە باشلىدى. ئۇ تامنى ئاشۇنداق بىردەم

غىردىغاندىن كېيىن توختاپ، ئارغامچىنى تازا كۈچەپ تارتىپ باققاندىدى، خۇرجۇن غىردالغان ئويۇققا كەپلىشىپ قېلىپ بۇ تەرەپكە ئۆتەلمىدى، ئەنجانباي شۇنداللا خاتىرجەم بولۇپ، يېنىك پىلىموتىنى دۈمبىسىگە تاڭدى ـ دە، يېنىدىكىلەرگە پىچىرلىدى:

— مەن شەرەتلىگەن هامان ئۇستىگە چىقىڭلار!

ئۇ شۇنداق دەپلا ئارغامچىغا يامىشىپ بىرەمدىلا گازارما تېمىنىڭ ئۈستىگە چىقىپ بولدى. ئاندىن سىيرىلىپ تۆۋەنكى قەۋەتكە چۈشتى. يېنىك پىلموتىنى تامنىڭ يېنىغا يانتۇ يۆلەپ قويۇپ ئاستا مېڭىپ بېرىپ بۇلۇڭدىكى قوقتىغا يېقىنلاشتى. ئۇنىڭ ئىچىدىكى هېلىقى ئەسكەر يەنىلا قوقتىنىڭ تۆشۈكىدىن سىرتقا قاراپ ئەتراپىنى كۆزىتىۋاتاتتى. ئەنجانباي قوقتىنىڭ ئىچىگە غىپىدە كىردى ـ دە، ئۇ ئەسكەرنىڭ گېلىدىن غىققىدە بوغۇپ تۇرۇپ ئۇنى يەرگە باستى، ئۇ ئاۋازمۇ چىقىرالماي بىرەەم تىرتاڭشىپ جان بەردى. ئەنجانباي قوقتىدىن يېنىپ چىقتى ـ دە، شەپە چىقارماي ئاستا مېڭىپ بېرىپ، ئۇ بۇلۇڭدىكى قوقتىنىڭ ئىچىنى مارلىدى. بۇ يەردىكى ئەسكەر تامغا يۆلىنىپ تاتلىق ئۇيقۇغا كەتكەنىدى. ئەنجانباي بېلىگە باغلىۋالغان ئىنچىكە ئارغامچىنى يېشىپ ئۇنىڭ بوينىنى چىڭ بوغقانىدى، ئۇمۇ غىڭ قىلالماي خارت ـ خۇرت خارتىلداپ ئۆلدى.

ئەمدى دەرۋازا تەرەپتىكى ئىككى قوقتىلا قالغانىدى. لېكىن، ئەنجانبايىنىڭ قىياس قىلىشچە شۇ تاپتا قوقتىكى پوسلارنىڭ نۆۋەت ئالمىشىدىغان ۋاقتى بولۇپ قالغانىدى. ئۇلار چىقىپ بولغۇچە ئۇ ئۆز ئادەملىرىنى پۇختا يوشۇرۇۋالمىسا، ئۇلارنىڭ كۆزىگە چېلىقىپ قېلىشتىن ئەنسىرەيتتى. شۇڭا، ئۇ هازىرچە ئۇ ئىككى قوقتىدىكى ئەسكەرلەر بىلەن كارى بولمىدى. كېلىپلا پەستە ساقلاپ تۇرغان ئادەملىرىنى ئۈستىگە چىقىشقا ئىشارەت قىلدى. ئۇلار شۇ هامانلا ئارغامچىنىڭ كاللىكىنى تۇتۇپ يامىشىپ بىرەمدىلا بىر ـ بىرلەپ ئۇستىگە چىقىپ بولدى ـ دە،

دەرھاللا قوقتىنىڭ يېنىدىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ، تامدىن سىيرىلىپلا ئاتخانىنىڭ ئۆگزىسىگە چۈشتى، ئاندىن ئۇ ئۆگزىدىن ئارغامچا بىلەن يەرگە چۈشتى. شۇ تاپتا پۈتكۈل ئالەم جاھان تىپتىنچ، قورقۇنچلۇق جىمجىتلىققا چۆككەنىدى. پەقەت يىراقلاردىلا توخۇلارنىڭ سوزۇپ چىللاشلىرى ئانچە - مۇنچە ئاڭلىنىپ قالاتتى.

ئاتخانىنىڭ ئىشىكىگە قۇلۇپ سېلىنغانىدى. ئۇلار تۆمۈرچىنىڭ قىسقۇچى بىلەن قاغا تۇمشۇقىنى تولغاپ سۇندۇرۇپ ئىشكىنى ئاچتى - دە، ئاتلارنىڭ ھەممىسىنى بوشىتىۋەتتى. ئاندىن پالاق - پۇلۇق، تاراق - تۇرۇك قىلىپ ئاتلارنى ئۇركىتىپ تالاغا ھەيدىدى. قورقۇپ كەتكەن ئاتلار سەكرىشىپ، چىچاڭشىشىپ، قىستا - قىستاڭ بولۇشقان ھالدا گازارمىنىڭ ھويلىسىغا قېچىپ چىقىشتى - دە، ئەنسىز ئۇزۇپ - ئۇزۇپ كىشنىشىپ، تەرەپ - تەرەپلەرگە گۇلدۇرلىشىپ قالايمىقان چېپىشقا باشلىدى. ئەنجانبايىنىڭ ئادەملىرىمۇ ئاتلارنىڭ ئارقىسىدىنلا تالا چىقىپلا تام ياقىلاپ بېرىپ ئەسكەرلەرنىڭ ياتقىنىنىڭ يېنىدا ئۆزلىرىنى دالدىغا ئېلىشقا ئاران ئۇلگۈردى. ئاتلارنىڭ قورقۇنچلۇق كىشنەشلىرى، تاراق - تۇرۇق، گۇلدۇر - گۇپلىرىدىن چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتكەن ئەسكەرلەر شۇ ھامان ھاڭ - تاڭ بولۇشۇپ، يېرىم - يالىڭاچ، ئىشتانچاق، يالىڭاياغ ھالدا ياتاقلىرىدىن چىقىپ، گاڭگىراپ ئاتلىرىنىڭ قېشىغا چېپىشتى. دەل شۇ چاغدا ئەنجانباي ئادەملىرىگە شەرەتلەپ، كىم - كىملەرنىڭ قايسى ياتاقتا كىرىپ ئەسكەرلەرنىڭ قوراللىرىنى يىغىپ ساقلاپ تۇرۇشنى، ناۋادا ئەسكەرلەر ياتاقلىرىغا قېچىپ كىرىۋالغۇدەك بولسا، ئۇلارنى شۇ ھامان ئۇجۇقتۇرۇۋېتىشنى، ئابلا موللاق بىلەن شىغاينىڭ دەرۋازا باقىدىغان ئەسكەرلەر بىلەن دەرۋازىنىڭ ئىككى يېنىدىكى ئىككى قوقتىدا تۇرۇۋاتقان ئەسكەرلەرنى ئۇجۇقتۇرۇۋېتىشنى تاپىلىدى.

ئەسكەرلەر گاڭگىرىغان ھالدا ئالمان ـ تالمان ئۆز ئاتلىرىنى تېپىپ باغلاپ قويۇش ئۈچۈن ئاتخانىغا يېتىلەپ كىرىپ كېتىشتى. دەل مۇشۇ پەيتىنى كۈتۈپ تۇرغان ئەنجانبايىنىڭ ئادەملىرى، ئۇنىڭ ئىشارىتى بىلەن ھەر كىم ئۆزلىرىگە كۆرسىتىپ بېرىلگەن ئۆيلەرگە ئۆمىلەپ كىرىپ يوشۇرۇنۇشتى. ئەنجانبايمۇ بىر ئادەمنى بىلەن بىللە بايا ئەسكەرلەر ھەممىدىن كۆپ چىققان ئوتتۇرىدىكى زالغا كىرىۋالدى. بۇ زالدا پاخال ئۈستىگە سېلىنغان 10 ـ 15 كىشىلىك ئورۇن ـ كۆرپىلەر قالايمىقان چېچىلىپ تۇراتتى. ئۇدۇلدىكى تامغا مىلتىق، ئاپتومات، قىلىچ، يەنە تېخى بىر پىلىموت قاتارلىق قوراللار يۆلەپ قويۇلغانىدى. ئەنجانباي ئۇدۇلدىكى دېرىنىڭ تەكچىسىگە يېنىك پىلىموتنى توختىتىپ، ئۇنىڭ ئۈچىنى گازارمىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مەيدانغا توغرىلاپ، تەپكىنى شۇنداق باسىلا تاتالاپ ئوق چىققۇدەكلا قىلىپ تەييارلاندى.

— ئىسمائىل، — دېدى ئۇ يېنىدىكى ئادىمىگە قاراپ، — ھېلى بىز دۈشمەنلەرنى ئوققا تۇتقىلى تۇرغاندا، سەن ئۇلارنىڭ قاچقان، يوشۇرۇنۇۋالغان جايلىرىنى ئېنىق كۆرۈۋالغىن. ئۇقتۇڭمۇ؟

— ئۇقتۇم.

شۇ ئارىدا ئاتلىرىنى باغلاپ بولغان ئەسكەرلەر ئاتخانىدىن چىقىشقا باشلىغانىدى، تاپانچا تۇتقان ئىككى ئوفىتسېر ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسۇپ قاتار قىلىپ ھەممىسىنى تىك تۇرغۇزدى ـ دە، ئوفىتسېرلاردىن بىرسى ئۇلارغا قاراپ چىرقىراق ئاۋازدا ۋارقىراپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— تېخى ئاخشاملا ئاڭلىغان خەۋەردە، يېقىندا مۇشۇ ئەتراپقا بىر مۇنچە ئوغرى، بۇلاڭچى، دۇۋانچى، ماكانسىزلار توپلىنىپتىمىش، ئۇلار قوزغىلاڭ قىلماقچىمىش! مانا بۇگۈن ئىشىك بۇزۇلۇپ، ئاتلار قويۇۋېتىلىپتۇ! بۇ جەزمەن ئاشۇ

ئوغرىلارنىڭ بىزنى پاراكەندە قىلىپ قورقۇتۇش ئۈچۈن قىلغان قەستەن بۇزغۇنچىلىقى! ئۇلار كۈندۈزى كۆز بويىپ گازارمىغا كىرىپ يوشۇرۇنۇۋالغان، ئۇلار قېچىپ كېتىشكە تېخى ئۈلگۈرەلمىدى. ئۇلار ھازىر چوقۇم يوشۇرۇنۇپ تۇرۇۋاتىدۇ. شۇڭا، سىلەرگە بۇيرۇق! دەرھاللا قورالسىزلارنى ئېلىپ چىقىپ، ئۇ ئوغرىلارنى ئىزدەڭلار! تاپقان ھامانلا يوقىتىڭلار!

بايا ئەنجانبايىنىڭ كۆڭلىنى غەش قىلغان سۈتتەك ئايدىڭ كېچە مانا ئەمدى ئۇنىڭغا تازا ئوبدان ئەسقاتمىدىغان بولدى. شۇ تاپتا ئۇ ئاق ـ قارا، ئېگىز ـ پەسنىڭ ھەممىسىنى ئوچۇق كۆرەلەيتتى. شۇڭا، ئۇ، دۈشمەن ئوفىتسېرى: «... يوقىتىڭلار!» دېيىشىگىلا، خۇددى ئۆزىگە بېرىلگەن بۇيرۇقتەك شۇ ھامانلا ئۇلارنى يېنىك پىلىموت بىلەن تاتاتلىتىپ قىرىشقا باشلىدى. كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە بولغان مۇشۇ ئازغىنە ۋاقىت ئىچىدە يۈز بەرگەن بۇ تۈيۈقسىز زەربە، دۈشمەنلەرنى قاتتىق ئالاقزادە قىلىۋەتتى، بۇ دەھشەتلىك قىرغىندا قېچىشقا ئۇرۇنغانلىرى ئۇدۇللۇق ئوق يەۋەردى. يەنە بەزىلىرى ھاڭۇبقىپ قېلىپ، قېچىشقىمۇ ھەتتا «ۋاي!» دېيىشكىمۇ ئۈلگۈرەلمەي ئۆز جايىدىلا يەر چىشلىدى.

دەرۋازىنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى قوقتىدىن بىر ئەسكەر بېشىنى شۇنداق چىقىرىشىغىلا شىغاي ئۈنى بىر پاي ئوق بىلەنلا تەك موللاق چۈشۈرۈۋەتتى. ئەمدى پەقەت دەرۋازىنىڭ بۇ تەرىپىدىكى قوقتىدا تۇرۇۋاتقان ئەسكەر بىلەن، دەرۋازىنى ساقلايدىغانلار تۇرىدىغان ئۆيدىكى ئەسكەرلا قالغانىدى. ئەنجانباي زالدىن چىقماي تۇرۇپلا پىلىموتنىڭ ئۇچىنى ھېلىقى ئۆينىڭ دېرىزىسىگە قارىتتى ـ دە، ئۇ ئۆينى بىرەم ئوققا تۇتتى. ئۇ ئۆيدىن ھېچقانداق ساداۋ چىقمىدى. ئەنجانباي ئۇ ئۆيگە قاراپ توۋلىدى:

— ياخشىلىقچە تەسلىم بولۇش! بولمىسا گرانىتا پارتلاپ ئۆلىسەن! تېز بولۇش!

دەرۋازىنىڭ تەرىپىدىكى قوقتىدا تۇرۇۋاتقان ئەسكەرنىڭ قوقتىنىڭ ئىچىدە تۇرۇپ توۋلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى:

— مەن تەسلىم! مەن تەسلىم! مەن تەسلىم! . . .

ئۇ شۇنداق دەپ توۋلىغاچ مىلتىقىنى يەرگە تاشلىدى. ئاندىن ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، لاغ ـ لاغ تىترىگەن هالدا پەسكە چۈشتى. هېلىقى ئۆيدىنمۇ ئىككى ئەسكەر قوللىرىنى كۆتۈرۈشۈپ چىقىشتى. شۇندىلا ئەنجانباي زالدىن چىقىپ پىلىموتنىڭ ئۈچىنى ئۇلارغا قاراتقان هالدا ئۇلارنىڭ ئالدىغا كەلدى. باشقىلارمۇ يوشۇرۇنغان ئۆيلەردىن چىقىشتى. ئۇلار ئۇ ئۇچ ئەسكەرنىڭ قورالىرىنى ئېلىۋېلىپ ئۆزلىرىنى بىر ئۆيگە سولاپ قويدى. گازارمىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مەيداندا ئوفىتسېر، ئەسكەرلەرنىڭ 24 جەسىتى ئوڭتەي ـ توڭتەي ياتاتتى. ئەتراپىنى قاپلىغان قانىنىڭ سېسىق پۇرىقى كۆڭۈلنى ئېلىشتۇراتتى. بۇ چاغدا كۈنچىقىش تەرەپ ئاقىرىپ سۈزۈلۈشكە باشلىغانىدى.

بۇ «تاغ ئىنقىلابى» دىكى 1945 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى (سەيشەنبە، رامزاننىڭ 6 ـ كۈنى) جەنۇبتا باشلانغان قورالىق قوزغىلاڭنىڭ تۇنجى تاڭ سەھىرى ئىدى.

شۇ ئاردا دەرۋازا ئالدىدىكى يولدا ئاتلارنىڭ تاقىراشىپ بۇ تەرەپكە چېپىپ كېلىۋاتقانلىقى ئاڭلىنىپ قالدى. هاي ـ هوي دېگىچە ئۇ ئاتلار دەرۋازا ئالدىدا توختىدى ـ دە، بىرسى دەرۋازىنى بار كۈچى بىلەن تاڭلىدىتىپ ئۇرۇشقا باشلىدى:

— بىز ساقچى، ئىشىكنى ئېچىڭلار! بۇ يېرىم كېچىدە سىلەردە زادى قانداق ئىش يۈز بەردى؟ شۇنى بىلمەكچىمىز! بىز سىلەرگە ياردەم قىلىمىز! ئىشىكنى ئېچىڭلار!

— ياق! ـ دېدى ئەنجانباي تەمكىنلىك بىلەن، — ئىشىكنى ئاچالمايمىز. بىز هازىر مەشىق قىلىۋاتىمىز.

— ئۇنداق بولسا لىيۇ زەنجاڭ ئۆزى چىقىپ، بىزگە جاۋاب قىلسۇن!

— ماقۇل، سەل ساقلاپ تۇرۇڭلار!

ئەنجانباينىڭ يەنە ئاچچىقى كەلدى. قاپىقىنى تۇرۇپ تۇرۇپ يېنىك پىلىموتىنى ئوقلاپ مەيدىسىگە تاقىدى.

— ھە، مانا زەنجاڭ كەلدى!

ئۇنىڭ ئىشارىتى بىلەن ئىككى ئادەم دەرۋازىنىڭ ئىككى قانىتىنى تەڭلا ئېچىۋەتتى. دەرۋازا ئالدىدا گازارمىنىڭ ئېچىگە كۆز تىكىپ، قىلىچلىرىنى يالىڭاچلاپ تۇرغان 20 نەچچە ئاتلىق ساقچى ئۆزلىرىگە پىلىموتنى بەتلەپ تۇرغان ئەنجانبايىنى كۆرۈپلا چۆچۈپ كېتىپ خۇددى شۇ تاپىنىڭ ئۆزىدىلا جاھاندىكى ھەممە ئىنسانىنى چاناپ تاشلىغۇدەك ھەيۋىسى بىلەن قىلىچلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈشتى. لېكىن، بېسىپ كىرىشكە جۈرئەت قىلالماي جايلىرىدا قېتىپ تۇرۇپلا قېلىشتى.

— مانا، مەن زەنجاڭ بولىمەن، — دېدى ئەنجانباي پىلىموتنى ئۇلارغا تەڭلەپ تۇرۇپ، — سىلەرگە رەھمەت! مەن بېرىپ بولغۇچە ئۆزۈڭلار مېنى ئىزدەپ كەپسىلەر، مانا مېنىڭ جاۋابىم مۇشۇ!

— ئۇ شۇنداق دەپلا پىلىموتنى تاتاتلىتىپ سايرىتىپ، ساقچىلارنىڭ ئوستىگە ئوق ياغدۇرۇشقا باشلىدى. ئۇلارنىڭ ئالدىدىكىلىرى ئوق يەپ يىقىلدى، كەينىدىكىلىرى ئالدى - ئارقىسىغا قارىماي بەدەر قاچتى! ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسىمسا بولمايتتى. بولمىسا سۇباشىغا قېچىپ بېرىپ ئۇ يەردىكى دۇشمەنلەرگە قوشۇلۇۋالاتتى. ئەنجانباي بۇ يەردىكى ئىشلارنى يىغىشتۇرۇشقا ئابلا موللاق بىلەن يەنە ئىككى ئادەمنى قالدۇرۇپ قويۇپ ئۆزى قالغانلارنى ئەگەشتۈرۈپ قاچقان ساقچىلارنى قوغلاپ ماڭدى. مېڭىش ۋاقتىدا ئۆزلىرى كەلگۈچە دەرۋازىنىڭ ئاچماسلىقنى تاپىلىدى. ئۇلار دەڭگە بېرىپ ئاتلىرىنى ئېلىپ چىقىپ بولغۇچە ساقچىلار خېلى يىراقتىكى يولنىڭ ئايلانما دوقمىسىغا جايلاشقان ساقچى گازارمىسىنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ

يىراقلاپ كەتكەندى. ئۇلارنى كۆرەلمەسلىكى ئات تۇياقلىرىنىڭ تاقىراقلىغان ئاۋازىنى ئاڭلاشقا بولاتتى.

ئۇلارنى بىر ھازا قوغلىغاندىن كېيىن كۇن چىقتى. يىراقتىن ئۇلار قارا ـ قۇرا بولۇپ كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ئۇلار ئۆزلىرىنى قوغلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى سېزىپ قالدى بولغاي، تېخىمۇ تېز قېچىشقا باشلىدى. ئەنجانباي ئۆز ئادەملىرى بىلەن بىللە شۇنچە تېز قوغلاپ ماڭغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارغا يېتىشەلمىدى. كۇن چۈش بولغاندا ساقچىلار سۇباشىغا يېرىۋالدى. لېكىن، ئۇلار سۇباشى ھەربىي گازارمىسى بىلەن ساقچى گازارمىسىنىڭمۇ قولدىن كەتكەنلىكىنى بىلىپ تويلۇبۇلۇڭ ئارقىلىق چېچەكتى داۋۇنىدىن ئېشىپ قىزىلتاغقا چۈشۈپ كېتىش ئۈچۈن تۆۋەنكى جىلغىنىڭ ئىچى بىلەن پەسكە قاراپ قاچتى. ئەنجانباي ئۇلارنى يەنە داۋاملىق قوغلىماقچىدى. لېكىن، بۇلۇڭكۆلدىن ئەنسىرەپ توختاپ قالدى. ناۋادا باشقا تەرەپتىن باشقا دۇشمەنلەر كېلىپ قېلىپ گازارمىغا ھۇجۇم قىلىدىغان بولسا، ئۇ ھالدا ئۇ يەردە قالغان ئۇچ ئادەم ھەر قانچە قارشىلىق قىلغان بىلەنمۇ يەنىلا تەڭ كېلەلمەي گازارما قولدىن كېتەتتى. ئەنجانباي بىر ھازا ئويلانغاندىن كېيىن، شىغاينىڭ دەرھال سۇباشىغا بېرىشىنى، ئۇ يەردە جامالىدىننى تېپىپ، ئۇنىڭغا بۇلۇڭكۆلدە بولغان ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى تولۇق دوكلات قىلىشنى تاپىلىدى. ئۆزى باشقىلار بىلەن بىللە بۇلۇڭكۆلگە يېنىپ كەلدى.

ئەتىسى پېشىن ۋاقتىدا جامالىدىن 30 ـ 40 تەك ئادەمنى باشلاپ بۇلۇڭكۆلگە كەلدى. ئۇ ئەنجانبايىنى قاسىم تاش بىلەن كۆرۈشتۇرۇش ئۈچۈن بىر ئۆيگە باشلاپ كىردى. قىزىل چەكمەن تونلۇق، قىزىل دوپپىلىق، سالاپەتلىك بىر ئادەم يېزىۋاتقان خېتىنى توختىتىپ قويۇپ ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇنىڭ بىلەن سالاملىشىپلا قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى ـ دە، ئۇلارنى ئولتۇرۇشقا

تەكلىپ قىلدى:

— مەن قاسىم تاش بولىمەن، — دېدى ئۇ ئەنجانبايغا قاراپ تۇرۇپ، — سىزنىڭ نام ـ شەرىپىڭىزنى خېلىى بالدۇرلا ئاڭلىغانىدىم، كۆرۈشۈشكە پۇرسەت بولمىدى، مانا بۈگۈن خۇدايىم بىزنى بىردەم مۇڭداشقىلى نىسىپ قىپتۇ. بۇنىڭغىمۇ شۈكرى. ئاڭلىسام سىز ئۆتكەن قېتىم تۆت دۈشمەننى يوقىتىپ ئون تۆگە قورال ـ ياراغنى غەنىيمەت ئاپسىز، بۇ قورال ـ ياراغلار بۇ قېتىم بىزگە تولىمۇ ئەسقاتتى. بۇ قېتىممۇ بۇلۇڭكۆلدىكى دۈشمەنلەرنى يوقىتىپ بىزنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشتىكى سەۋەنلىكىمىزنىڭ زىيانلىرىنى ناھايىتى ئوبدان تولدۇرۇپسىز. قەتئىي ئىرادە، پىشقان پەم ـ پاراسەت بولمىسا، ھېچقانداق ھەربىي تەلىم ـ تەربىيە كۆرمىگەن بۇ ئازغىنە ئادەم بىلەن مۇشۇنداق چوڭ ئىشلارنىڭ ھۆددىسىدىن چىققىلى بولمايدۇ. سىزگە رەھمەت، ھەممىمىز سىزنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتىڭىزگە، باتۇرلىقىڭىزغا قايىل بولدۇق. بىز سىزگە يەنە بىر ۋەزىپە تاپشۇرماقچى بولۇۋاتىمىز، قېنى نېمە دەيسىز كىن؟

ئەنجانباي شاققىدە ئورنىدىن تۇردى:

— ھەر قانداق ۋەزىپىگە مەن تەييار!

— ئولتۇرۇڭ، ئولتۇرۇڭ، ئولتۇرۇپ ئالدىرىماي مەسلىھەتلىشەيلى. مۇنداق ئىش: بىز ئەتىدىن باشلاپ قوشۇنىمىزنى تەرتىپكە سالماقچىمىز، مۇلچەرىمىزچە بۇنىڭغا بىر ھەپتىدەك ۋاقىت كېتىدۇ. ئاندىن ئويتاغ، ئويتاغ ئاغزى، ئوپال، بوراختاي، تاشمىلىق، توققۇزاق تەرەپلەرگە يۇرۇش قىلماقچىمىز. سىزنىڭ ۋەزىپىڭىز بىز بۇ يەردە قوشۇننىڭ تەرتىپكە سېلىۋاتقان ئارىلىقتا سىز ئاشۇ جايلارغا بېرىپ قوشۇنىمىز ئۈچۈن ئادەم توپلاش. كىشىلەر بىلەن مۇڭدىشىڭ، سىردىشىڭ، مەقسىتىمىزنىڭ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنى

يوقىتىپ، خەلقنى ئازادلىققا، باراۋەرلىككە ئېرىشتۇرۇش ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈڭ، ئۇلارنى بىزگە مايىل قىلىڭ. بىز تېخىمۇ كۆپ ئادەمنىڭ قوللىشىغا موھتاج. ھەربىر كىشىمىز مەخپىي بولسۇن، ئايغاقچىلاردىن ئاگاھ بولۇڭ، ئۇلار ھەربىر كىشىمىزنى سېزىپ قالمىسۇن. ئوقۇمۇشلۇقلاردىن يېنىكىزغا كۆپرەك توپلاشقا تىرىشىڭ. بۇ ئورۇنلاشتۇرۇشقا قېنى سىز نېمە دەيسىز كىن؟

— قاچان ماڭىمەن؟

— قانچە بالدۇر بولسا شۇنچە ياخشى. تاپانچا ئېلىۋېلىشنى ئۇنتۇپ قالماڭ. بۇنىڭدىن كېيىن يەنە ئۇنداق قارامىلىق قىلماڭ.

— ئىلاجى بولمىغاندا. . .

— توغرا دەيسىز، بەزىدە ئىلاجى بولمىغاندا ئاشۇنداق قىلمايمۇ بولمايدۇ، لېكىن ئىمكان بار قارامىلىقتىن ساقلىنىش كېرەك. مەن تېخى سىزنىڭ دۈتار، راۋابنى كېلىشتۇرۇپ چالىدىغانلىقىڭىزنى، ناخشا ـ قوشاقلا ئۇستا ئىكەنلىكىڭىزنىمۇ ئاڭلىدىم. شۇ تاپتا بەكمۇ ئاڭلىغۇم كېلىۋاتىدۇ. شۇغىنىسى پۇرسەت يوق. . .

قاسىم تاش ئۇلارنى ئىشىكنىڭ ئالدىغىچە ئۇزىتىپ چىقتى. ئۇلار ئىشىكتىن سەل يىراقلىغاندا ئەنجانباي پىسسىڭىدە كۈلۈپ سېلىپ، جامالىدىننىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە تىكىلدى:

— تېخى ئۇچ كۈن ئىلگىرىلا سىز ماڭا قاسىم تاش، دەپ كۆرسەتكەن ھېلىقى ئادەم بىلەن بايا بىز كۆرۈشكەن قاسىم تاشنىڭ تۇرقى بىر ـ بىرىگە تازا ئوخشىمايدىكەن. يۈز ـ كۆزلىرى، بۇرۇن ـ قاڭشارلىرىغۇ ئوخشايدىكەن، لېكىن رەڭگىرويى، ساقىلى. . .

جامالىدىن قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى:

— ھېلىقى كۈنى كۆرگەن بومبۇر ساقاللىق ئادەم بىلەن بايا كۆرگەن ئادەمنى سېلىشتۇرۇۋاتامسىز؟ ۋاي ـ ۋۇي، سىزنىڭ،

سىزگە دەپ قويۇشنى ئۇنتۇپ قاپتىمەن ئەمەسمۇ. ئۇ دېگەن يالغان ساقال، يالغان. ئۇ ئادەم ئۆزىنىڭ كوسا ئېچىكىگە ئاشۇنداق بومبۇر ساقالنى چاپلىۋېلىپ بىر يىل كىشىلەرنىڭ پادىسىنى باقتى، ئۆزىنىڭ ئىنقىلابچى ئىكەنلىكىنى پەقەتلا چاندۇرمىدى. قالتىس پەمى بار ئادەم.

ئون توققۇزىنچى باب

ئوغۇل بالا جەڭگە يارالغان

ئەنجانباي ئوپالغا بېرىش ئۈچۈن ئۆزى يالغۇز يولغا چىقتى. ئۇ ئاقتاش تاغلىرى ئارىسىدىكى جىلغىغا يېتىپ كەلگەندە، ئات ھېرىپ قالغاندەك مېڭىشى ئاستىلاپ، ئاغزىدىن ئاپئاق شۆلگەيلىرىنى ئېقىتىپ ھاسىراشقا باشلىدى. ئۇ شۇنداللا بۇ ئاتنىڭ تۇنۇگۈندىن بېرى بىر نەرسە يېمىگەنلىكىنى ئېسىگە ئالدى ـ دە، توختاپ ئاتتىن چۈشتى. يېتىلەپ ئاپىرىپ جىلغا ئىچىدىكى ئوتلاققا قويۇپ بەردى. ئۆزىنىڭمۇ ئۇزۇن يول يۈرگەنلىكىدىن بەل، پۇتلىرى سىرقىراپ قالغانىدى. شۇڭا، ئات قورسىقىنى تويغۇزۇپ بولغۇچە ئارىلىقتا، بىر ئاز ئارام ئېلىۋېلىش ئۈچۈن كىگىز ئورنىدەك كېلىدىغان تۇز، داقىلاڭ يەردە چەكمەن چاپىنىنى بېشىغا قويدى ـ دە، پۈت، قوللىرىنى ئۇزۇن سۇنۇپ، سوزۇلۇپ ياتتى. دەل شۇ چاغدا خۇددى يەرنىڭ تېگىدىن چىققاندەك، ئاتلارنىڭ گۈلدۈرلەپ چېپىشقان تۈياق ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالدى. ئەنجانباي چۆچۈپلا بېشىنى كۆتۈرۈپ تىڭشاپ باقتىدى، ھېلىقى ئاۋاز ئاڭلانمىدى. ئۇ يېتىپ تۇرۇپ قۇلىقىنى يەرگە يېقىپ يەنە تىڭشاپ باقتى. ئۇ ئاۋاز يەنە خۇددى يېنىدىلا بىرەر يۈز ئات مۇشۇ تەرەپكە چېپىشىپ كېلىۋاتقاندەك گۈلدۈرلەپ ئاڭلىنىشقا باشلىدى. لېكىن، ئۇ بۇ ئاۋازلارنىڭ قايسى تەرەپتىن كېلىۋاتقانلىقىنى تازا ئاڭقىرالمىدى. ئېگىز بىر تاغنىڭ چوققىسىغا چىقىپ، يىراقلارغا كۆز تىكىپ ـ سىنچىلاپ

قارىغاندى، كۈنپېتىش تەرەپتىكى تاغلار ئارىسىدىن خۇددى قۇيۇندەك كۆتۈرۈلۈۋاتقان چاڭ ـ توزانلار كۆرۈندى. بىردەمدىن كېيىن ھېلىقى چاڭ ـ توزانلار ئارىسىدا بۇ تەرەپكە قاراپ چېپىپ كېلىۋاتقان بىرمۇنچە ئاتلىقلارنىڭ قارىسى چالا ـ بۇلا كۆرۈنۈشكە باشلىدى. «توۋا! بۇ قانداق بولغىنى؟ تاغ ئارىسىدىكى بۇ تارچۇقلاردا ياكى ئوغلاق تارتىشىش ئويۇنى ئوينىغىلى بولمىسا، شۇنچە كۆپ ئاتلىق ئادەم نېمە ئىش قىلىدىغاندۇ؟ ۋۇي، ئۇلار تېخى مۇشۇ تەرەپكە كېلىۋاتىدىغۇ؟ شۇنچە كۆپ يولۇچى...» ئۇ شۇ خىيال بىلەن ئۇلار تەرەپكە تىكىلىپ قاراۋاتقاندا، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن خېلى بەك يىراقلىقتا يەنە شۇنداق چاڭ ـ توزان كۆتۈرۈلۈپ، بىر مۇنچە ئاتلىقلارنىڭمۇ يەنە مۇشۇ تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتقانلىقى غۇۋا كۆرۈنۈپ قالدى. بىر ئازدىن كېيىن ئالدىدىكىلەر ئەنجانباي تۇرغان تاغقا يېقىنلىشىپ كەلدى. ئۇ شۇنداللا ئاتلىقلارنىڭ كىيىم ـ كېچەكلىرىنى غىل ـ پاللا پەرق قىلالىدى ـ دە، چۆچۈپ كەتتى: گومىنداڭ ئەسكەرلىرى!

دەل شۇ چاغدا ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىكىلەر يېقىنلىشىپ كېلىپ، ئۇلارغا قارىتىپ ئوق ياغدۇرۇشقا باشلىدى. ئەسكەرلەرمۇ ئارقىسىغا قارىتىپ ئوق ئاتقاچ قېچىپ كېلىۋەردى. «پاھ ـ پاھ، بەلەن بوپتۇ. ئۇلارمۇ جىم ياتماپتۇ! دۇشمەنلەرنى قىسماققا ئېلىش دېگەن دەل مۇشۇ. ئوبدان پۇرسەت!» ئۇ شۇ خىيال بىلەن تاغدىن چۈشتى. ئېتىنى يېتىلەپ تاغنىڭ ئارقىسىغا ئاپىرىپ بىر تاشقا باغلاپ قويدى ـ دە، ئاتنىڭ ئوستىدىكى خۇرجۇننى ئۆشنىسىگە ئارتىپلا، ئۇلار ئۆتىدىغان جىلغا بويىدىكى تار چىغىر يولغا تۇتىشىدىغان دوقمىدىكى تاغنىڭ ئوستىگە چىقىۋالدى. ئۇنىڭغىچە دۇشمەنلەرمۇ ئەنجانباي تۇرغان تاغنىڭ دوقمىسىغىلا كېلىپ قالغانىدى. «ۋاي ئىسسىت! شۇ تاپتا پىلىموت بولغان بولسىدى. بۇ ئەبلەخلەرنى تازا قىرىپ خۇماردىن چىقىۋالاتتىم! ئەپسۇس...»

لېكىن، ئۇ ئەپسۇسلىنىپ ئولتۇرۇپ قالمىدى. خۇرجۇندىن ئىككى گىراناتنى چىقىرىپ، پىلتىسىنى تارتىپلا ئارقا - ئارقىدىن ئۇلارنىڭ ئالدىغا تاشلىدى. گىراناتنىڭ گۈمبۈرلىگەن ساداسى تاغ - داۋان، جىلغىلارنى لەرزىگە كەلتۈرۈۋەتتى. بۇ تۈيۇقسىز زەربىدىن چۆچۈپ خۇددىنى يوقاتقان ئەسكەرلەر ئالاقزادىلىكتە گاڭگىرىشىپ ھاڭۇبقىپ توختاپ قېلىشتى. ئاتلارمۇ ئۈركۈپ، قورقۇنچلۇق كىشنىشىپ، ئۆزلىرىنى ئۇياق - بۇياق ئۇرۇشۇپ، قالايمىقانلىشىشىپ كېتىشتى. ئۇلار ھوشىنى تېپىپ بولغۇچە ئەنجانباي ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىغىلا يەنە ئىككى گىرانات تاشلىدى. ئۇنىڭغىچە دۈشمەنلەرنىڭ قوغلاپ كېلىۋاتقانلارمۇ يېقىنلىشىپ كېلىپ قالدى. لېكىن، ئۇلار ئالدىدا قانداق ئىش يۈز بەرگەنلىكىنى ئاڭقىرالماي ھاڭ - تاڭ بولۇشقان ھالدا توختاپ تۇرۇپ قېلىشتى. بۇ ئىككى تاغ ئارىلىقىدىكى تار جىلغا بويىدا ئالدى ئارقىسىدىن تەڭلا قاپسىلىپ قالغان دۈشمەنلەر ھوشىنى تېپىپ گىراناتنىڭ پەقەت بىر جايدىن تاشلىنىۋاتقانلىقىنى، گىراناتنى پەقەت بىرلا ئادەمنىڭ تاشلاۋاتقانلىقىنى سېزىپ قالدى - دە، ئەنجانباي تەرەپكە قارىتىپ ئوق ياغدۇرغاچ جان قايغۇسىدا ئالدىغا قاراپ قاچتى. ئۇلار ئەنجانبايىنىڭ ئۇدۇلىدىن ئۆتۈۋاتقاندا ئالدىدىكى ئەسكەر مىنگەن ئاتقا چېتىلغان يەنە بىر ئاتنىڭ ئوستىگە يۈكلەنگەن پىلىموتقا كۆزى چۈشۈپ قالدى - دە، ئەڭ ئاخىرقى بىر گىراناتنى ھېلىقى ئەسكەر مىنگەن ئاتنىڭ ئالدىغا تاشلىدى. گىرانات پارتلاپ ئۇ ئەسكەر تىك موللاق چۈشتى، ئۇ مىنگەن ئاتمۇ، پىلىموت يۈكلەنگەن ئاتمۇ تەڭلا يېقىلىپ، تىرتاڭشىپ جان تالاشقىلى تۇردى. لېكىن، ئەسكەرلەرنىڭ بۇنىڭ بىلەن كارى بولمىدى، ئوستىدىن ئاتلاپ قېچىپ كېتىۋەردى.

ئۇلار قېچىپ قارىسى كۆزدىن يوقىلىپ بولغۇچە ئەنجانباي ئالمان - تالمان تاغدىن چۈشۈپ پىلىموت يۈكلەنگەن ھېلىقى

ئاتنىڭ قېشىغا كېلىپ بولدى. ئۇ ئات يېرىم جان ھالدا خارتىلداپ جان تالىشۋاتاتتى. ئۇنىڭ يېنىدا ھېلىقى ئەسكەر بىلەن ئۇنىڭ ئېتىنىڭ ئۆلۈكى ياتاتتى. ئەنجانباي جان تالىشۋاتقان ئاتنىڭ ئۇستىدىن بىر پىلىموت بىلەن ئىككى ساندۇق ئوقنى يېشىۋالدى. ئۇ پىلىموتنى قولىغا ئېلىپ ئۇيان - بۇيان ئۆرۈپ تازا ھەۋەس بىلەن كۆرۈۋاتقاندا، ئارقىدىكىلەرمۇ كېلىپ ئون قەدەمدەك نېرىدا توختىدى. ئەنجانباي 70 - 80 دەك ئادەملەرنىڭ ئالدىدىكى گۈسمەستەك يوغان، قىزىل يۈز قىرغىز يىگىتنى تونۇپ قالدى - دە، پىلىموتنى يەرگە قويۇپلا ئۇنىڭ ئالدىغا ماڭدى. ئۇ يىگىتمۇ ئەنجانباينى تونۇپ قېلىپ ئاتتىن سەكرەپلا چۈشتى.

— تاھىر!

— ئەنجانباي!

تۆت يىلدىن بېرى بىر - بىرى بىلەن دىدار كۆرۈشەلمىگەن بۇ جان دوست ئاغىنىلەر بۇ قېتىم ئەنە شۇنداق بىر - بىرىنىڭ ئىسمىنى ئاتىشىپ قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى.

ئۆلگەن، يارىدار بولغان ئاتلار ئارىسىدا سەككىز ئەسكەرنىڭ جەستى ئوكتەي - توكتەي ياتاتتى. تاھىر ئەتراپلارغا بىرەدەم قارىدى، ئاندىن بۇرۇلۇپ ئەنجانباينىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە تىكىلدى:

— ئەنجانباي، ھەمراھلىرىڭىز كۆرۈنمەيدىغۇ؟

— بۇ قېتىم ئۆزۈمگە - ئۆزۈم ھەمراھ بولۇپ يولغا چىققانىدىم.

تاھىر ھەيران قالدى:

— ۋاي خۇدايىم، مۇنداق دەك تېخى، قالتىس قاراملىق قىپسىز جۇمۇ! سىزنىڭ بۇ مەجەزىڭىزنىزە، ئۆزىڭىز يالغۇز شۇنچە كۆپ دۇشمەنگە...

— شۇنداق، مېنىڭ مەجەزىم ئوسال، دۇشمەننى كۆرسەملا قېنىم قىزىپ كېتىپ، ئۆزۈمنى باسالمايى قالىدىكەنمەن. بۇگۈن

سىلەرنى يىراقتىن كۆرۈپلا غەيرىتىم ئۇرغۇپ كەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇنداق ئەپلىك جايىنى تېپىش تەس. پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ... بۇ يەردە دۈشمەنگە ئۇچراپ قېلىش خىيالىمغا پەقەت كەلمەپتىكەن.

— بۇ گېپىڭىزچە بىزنى كۆرمىگەن هالەتتىمۇ يەنىلا ئۆزىڭىزنى تۇتالمايۋ، ئۇلارغا هۇجۇم قىلىۋېرىدىكەنسىز ـ دە؟

— شۇنداق، هۇجۇم قىلاتتىم. كۈچۈم يەتمىگەندە تاغ ئارىسىغا قېچىپ كىرىپ بوي بەرمەيتتىم. مەن جېنىمنى دۈشمەنلەرنى يوقىتىش ئۈچۈنلا ئاتىۋەتكەن، شۇڭا ئۆزۈمنى تۇتۇۋالالمايدىكەن. باشقا ئىلاجىم يوق.

— ئەنجانباي، بۇگۈن بۇ يەردە دىدار كۆرۈشۈۋالدۇق. بىز ئەمدى قايتايلى. بىز دۈشمەنلەرنى قوغلاپ مۇشۇ تاغنىڭ ئۇ تەرىپىگە ئۆتكۈزۈۋېتىشنى نىيەت قىلىپ كەلگەنىدۇق.

— قايتايلى؟ نېمىشقا ياكى ئۇ تەرەپلەردە ئەنسىرەيدىغان بىرەر ئىش بارمىدى؟

— يا‌ق، ئەنسىرىگۈدەك بىرەر ئىشقۇ يوق. موغ، بوستانتېرەكلەردىكى دۈشمەنلەر يوقىتىلدى، گازارمىلار قولىمىزغا چۈشۈپ بولدى. دۈشمەن قولىدىكى قاسىم پەيجاڭ، ئىسمائىل جۇمالارمۇ بىزگە قوشۇلۇپ كۈچىمىزنى تېخىمۇ زورايتتى. زاھىر ئۇ يەردىكى قالدى ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىشقا قالغانىدى. ئۇ ئۇ ئىشلارنىڭ هۆددىسىدىن چىقالايدۇ. شۇنداق بولسىمۇ بۇ يەردە بىز قىلغۇدەك يەنە باشقا ئىش بولمىسا...

— بار ـ بار، بىز قىلغۇدەك ئىش خېلى بار. ئوپال ـ تاشمىلىق، بوراخىتاي، يەنە ـ يەنە نۇرغۇن جايلاردىكى بىچارىلەرنى زۇلۇمدىن قۇتۇلدۇرمىساق بولمايدۇ!

تاھىر جىددىيلەشتى. هېلىقى مۇلايىملىقىدىن ئەسەرمۇ قالمىدى:

— قاچان ئاتلىنىمىز؟

— هازىرلا، شۇ تاپنىڭ ئۆزىدىلا. قانچە بالدۇر بولسا، شۇنچە ياخشى، تەخىر قىلىشقا بولمايدۇ!

تاھىر بىر ھازا ئويلىنىپ تۇرۇپ قالدى:

— ناۋادا ئۇ تەرەپتىكى دۇشمەنلەرگە كۆچمىز يەتمەي قالسا، ئادەملىرىمىز نابۇت بولۇپ...

— يېتىدۇ، ناۋادا يەتمەي قالسىمۇ مەيلى. دۇشمەنلەرنى تازا پاراكەندە قىلىمىز. كۆپ ئادەملەرنى ئويغىتىپ، ئۆز سېپىمىزنى تېخىمۇ بەكرەك كېڭەيتىۋالساق شۇمۇ ھېسساب.

تاھىر قاپقىنى تۇرۇپ ئويلىنىپ بىردەم تۇرۇپ قالدى. ئاندىن ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ ئادەملىرىگە قارىدى:

— يىگىتلەر، قانداق قىلىمىز؟ ئوپالغا بارامدۇق، بارمامدۇق؟

ئۇنىڭ ئادەملىرى بوم، زىل، چىرقىراق ئاۋازلاردا توۋلىشىپ جاۋاب بېرىشتى:

— سەن ماڭساڭ ماڭىمىز، تۇرساڭ تۇرىمىز!

— سەن نېمە دېسەڭ شۇ!

— بىزنى خۇدانىڭ يولىغا باشلا!

ھە، مانا ئەمدى ئوبدان بولدى. بۇ ئىشمۇ جايىدا بېكىتىلدى. ئۇلار مەسلىھەتلىشىپ، ئىككى ئادەمنى بۇلۇڭكۆلگە بېرىپ قاسىم تاش بىلەن جامالىدىنغا بوستانتېرەك، موغ گازارمىلىرىنىڭ ئېلىنغانلىق خەۋىرىنى ھەمدە بۇگۇنكى بۇ يەردە بولۇنغان ئەھۋاللارنى يەتكۈزۈشكە ماڭدۇرۇۋەتتى. يەنە ئىككى ئادەمنى ئۆزلىرىنىڭ ئوپالغا كەتكەنلىكىنى خەۋەر قىلىش ئۈچۈن زاھىرنىڭ قېشىغا بېرىشقا يولغا سېلىۋەتتى. ئاندىن ئۇلار ئوپالغا قاراپ يولغا چىقتى.

X X X

ئۇلار تاڭ سۈزۈلگەندىلا ئوپال بازىرىغا يېتىپ

كېلىشتى ـ دە، بازارنىڭ كۇنپېتىش تەرىپى بىلەن ئايلىنىپ بېرىپ قەشقەر شەھىرىگە بارىدىغان چوڭ يولدىكى قىزىل جىلغا كۆۋرۈكى بويىغا كېلىپ چۈشتى. بۇ كۆۋرۈكنىڭ يانلىرىدىكى چوڭقۇر جىرا ـ جىلغىلار، ئېگىز قىرلىق توسمىلار شەھەرگە قاچىدىغانلارنىڭمۇ ھەم شەھەردىن بۇ تەرەپكە يارەمگە كېلىدىغانلارنىڭمۇ ئالدىنى توسۇشتا يوشۇرۇنۇۋېلىشقا بولىدىغان ئەپلىك تەبىئىي توساق بولالايتتى.

ئۇلار 12 ئادەمنى كۆۋرۈكنىڭ ئىككى قاسنىقىدا يوشۇرۇنۇپ تۇرۇپ، قاچىدىغان ياكى يارەمگە كېلىدىغان دۈشمەنلەرنىڭ ئالدىنى توسۇشقا قالدۇردى. قالغان 60 تەك ئادەم گازارمىنى ئېلىشقا ئاتلاندى. گازارمىنىڭ دەرۋازىسى ناھايىتى چىڭ تاقالغانىدى. ئۇنىڭ ئىچىدىن يەنە بىر ـ بىرىگە يۆلەپ قاتمۇ قات تىزىلغان تاغار ـ تاغار توپا دۆۋىلىرى تام بىلەن تەڭ دۆۋىلىنىپ، دەرۋازىنى چىڭ يۆلەپ تۇرغانلىقتىن ئۇنى سىرتىدىن ئىتتىرىپمۇ، ئۇرۇپ، چېقىپمۇ ئىچىگە كىرەلمەيدىغان قىلىپ تاقاپ تۇراتتى. گازارمىنىڭ ئىككى ئادەم قاتارلىشىپ ماڭسا ئارانلا پاتقۇدەك تار ئارقا ئىشىكىمۇ يەنە ئاشۇنداق توپا قاچىلانغان تاغارلار بىلەن چىڭ دۇملىۋېتىلگەنىدى.

سىپىلنىڭ ئۇستۈنكى قەۋىتىدىكى دۈشمەنلەر سىپىل تۆشۈكلىرىدىن خۇددى قارا يامغۇردەك تاراسلىتىپ ئوق ياغدۇرۇپ، گىراناتلارنى تاشلاپ، ئۇلارنى ئۆزلىرىگە پەقەتلا يېقىن يولاتمىدى. قارامىلىق بىلەن ئالغا ئېتىلىپ بېرىشنىڭمۇ ھېچ ئىلاجى بولمىدى. ئوقلار باش ـ كۆزلىرى، يان باللىرىدىن ۋېشىلداپ ئۆتۈپ ئۇلارنى زادىلا باش كۆتۈرتمىدى. شۇ ئارىدا ئەنجانباي يوقاپ كەتتى. بىر ھازادىن كېيىن ئۇ يەنە ئۇلارنىڭ ئارىسىدا پەيدا بولدى. ئۇنىڭ قولىدا يوغانلا بىر قاپاق زىغىر يېغى تۇراتتى.

— ياغ؟ ئۇنىڭ بىلەن نېمە قىلاي دەيسىز؟

— بۇ ياغ بىلەن گازارمىغا ئوت قويۇپ، دۇشمەنلەرنى سىرتقا قېچىشقا مەجبۇرلايمىز. شۇ چاغدا ئۇلارنى تازا ئوبدان باۋلىغىلى بولىدۇ.

— ياخشى پىلان، قاراڭ سىزنىڭ ئەقلىڭىزنى!

— مۇنداق قىلايلى، گازارمىغا ئوت قويۇشقا مەن بارىمەن، — دېدى ئەنجانباي ئەتراپتىكىلەرگە قاراپ قويۇپ، — مەن گازارمىنىڭ قېشىغا بېرىپ، ئوت قويۇپ بولغۇچە ئارىلىقتا سىلەر ئوق ياغدۇرۇپ، دۇشمەنلەرنى سىپىلدىن باش كۆتۈرگۈزمەي مېنى قوغدايسىلار.

مەسلىھەت پىشتى. تاھىر مەرگەنلەرنىڭ ھەر بىرىگە ئايرىم - ئايرىم سىپىل تۆشۈكلىرىنى كۆرسىتىپ بېرىپ، ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىگە بەلگىلەپ بېرىلگەن تۆشۈكلەردىن دۇشمەنلەرگە زەربە بېرىشنى، باشقىلارنىڭمۇ سىپىل ئۈستىنى داۋاملىق ئوققا تۇتۇپ تۇرۇشنى تاپىلىدى. شۇنىڭغىچە ئەنجانباي ئىككى تاغارغا يېرىم - يېرىمدىن توپا قاچىلاپ، بەش گىرانىتنى قوينىغا سېلىپ تەييارلىنىپ بولدى. ئاندىن تاغارلارنىڭ بىرىنى بېشىغا، يەنە بىرىنى دۇمبىسىگە ئۇزۇنىسىغا ئارتىپ، ياغ قاچىلانغان قاپاقنى قۇچاقلاپ، يەرگە چاپلاشقان ھالدا يەر بېغىرلاپ ئۆمىلەپ سىپىل تەرەپكە يۇرۇپ كەتتى. ئۇ ئانچە يىراقلىماستىنلا شىددەتلىك ئوق يامغۇرى ئارىسىدا قالدى. گىرانىتلارمۇ ئۇنىڭ ئەتراپىدا گۆمبۇرلەپ پارتلاشقا باشلىدى. لېكىن، ئۇ توختىماي يەر بېغىرلاپ ئالدىغا سۇرۇلۇۋەردى. تاغارلاردىكى توپىنىڭ پايدىسى بولدى، بۇ تاغارلارغا نەچچە پاي ئوق تەگكەن بولسىمۇ، لېكىن ئوقلار توپىنى تېشىپ ئۆتەلمىگەنلىكتىن ئەنجانبايغا زىيان - زەخمەت يەتكۈزەلمىدى. ئەنجانباينىڭ ئادەملىرىمۇ بوش كەلمىدى، سىپىل تۆشۈكلىرىگە ئوق ياغدۇرۇپ، گىرانىتلارنى تاشلاپ، دۇشمەنلەرنى خېلى پەسكويغا چۈشۈرۈپ قويدى. بۇ پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن

ئەنجانباي تېز ئىلگىرىلەپ، سېپىلنىڭ يېنىغا بېرىۋالدى ـ دە، سېپىلنى ياقىلاپ ئۆمىلەپ مېڭىپ، گازارمىنىڭ ئىچىدىكى بېدە، سامان، يەم ـ خەشەك ساقلايدىغان ئامبارنىڭ ئارقىسىغا ئۆتتى. بۇ چاغدا ھەر ئىككى تەرەپ بىر ـ بىرىنى تېخىمۇ شىددەت بىلەن ئوققا تۇتۇشقا باشلىدى. لېكىن، ئەنجانباي سېپىلنىڭ يېنىغا بېرىۋالغانلىقتىن ئوقلار ئۇنىڭغا دەخلى قىلالمىدى. ئۇ ئىككى گراناتنى سېپىلنىڭ ئۈستىدىن ئايلاندۇرۇپ ئارقا ـ ئارقىدىن ئامبارنىڭ ئۈستىگە تاشلىغانىدى، گۈمبۈرلەپ پارتلاپ گازارمىنى لەرزىگە كەلتۈرۈۋەتتى. ئارقىدىن ئۇ يەنە ھېلىقى گراناتلار پارتلىغان جاينىڭ ئوڑىنىنى نىشانلاپ گراناتتىن بىرنى تاشلىدى. بۇ قېتىم پارتلاش ئاۋازى ئۆگزىدە ئەمەس، ئۇنىڭ پەس تەرىپىدە ئاڭلاندى. ئۇ ئالدىنقى ئىككى گراناتنىڭ پارتلاپ ئۆگزىنى تېشىۋەتكەنلىكىنى پەملىدى. شۇندىلا ئۇ بېلىگە قىستۇرۇۋالغان بىلەكتەك يوغان كالتەكنى قاپاقتىكى ياغقا چىلىدى، ئاندىن قاپاقنىڭ ئاغزىنى مەھكەم ئەتتى ـ دە، ئامبارنىڭ ئۆگزىسىدىن ئېچىلغان ھېلىقى تۆشۈكنىڭ ئوڑىنىنى مۆلچەرلەپ قاپاقنى چۆرۈپ تاشلىدى، ئارقىدىنلا ياغقا چىلانغان كالتەككە ئوت يېقىپ ئۇنىمۇ قاپاقنىڭ ئۈستىگە تاشلىغانىدى شۇ ھامان ئامبارنىڭ ئىچىدىن لاۋۇلداپ يانغان ئوت ئىس ـ تۈتەك ئارىلاش خۇددى خادا قۇيۇندەك پۇرقۇپ چۆرگىلەپ ئايلىنىپ ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپ چىقتى ـ دە، گازارمىنىڭ ئىچىدە ئاللا ـ چۇقان كۆتۈرۈلدى. سارايسىمىگە چۈشكەن ئەسكەرلەرنىڭ قۇرقۇنچلۇق ۋارقىراشلىرى، ئاتلارنىڭ ئەنسىز سوزۇپ ـ سوزۇپ كىشنىشىپ، تەرەپ ـ تەرەپلەرگە تاقراقلاپ چېپىشلىرى يىراق ـ يىراق مەھەللىلەرگىچە ئاڭلىنىشقا باشلىدى. تاغدىن چۈشكەن ئەزىمەتلەر ئەنجانبايىنىڭ دېگىنى بويىچە گازارمىنىڭ ئىچىگە گرانات تاشلاپ، ئەسكەرلەرنىڭ ئوتنى ئۆچۈرۈۋېلىشىغا ئىمكانىيەت بەرمىدى. ئوت تېخىمۇ ئۇلغىيىپ ئامبارنىڭ

يانلىرىدىكى ياتاقلارغا تۇتاشتى. ئۆگزىلەر گۈلدۇر - گۈپلاپ ئۆرۈلۈپ چۈشۈپ، ئوپال ئاسمىنىنىڭ توپا، چاڭ - توزان ئارىلاشقان خۇددى قارا بۇلۇتتەك قاپقارا ئىس - تۈتەك قاپلىدى. ئەسكەرلەر جان قايغۇسىدا ياتاقلىرىغا كىرىۋالاي دېسە، لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان ئوت، ئوتتىن قېچىپ گازارمىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى سەھنىگە بېرىۋالاي دېسە تېخى، گۈمبۇرلەپ پارتلاۋاتقان گرانات جاننى ئالىدۇ. ئۇلار گرانات بىلەن ئوتنىڭ ئوتتۇرىسىدا تەڭ قاپسىلىپ تازا پاراكەندە بولۇپ كەتتى. ئۇلارغا شۇ تاپتا ئاسمان يېراق، يەر قاتتىق ئىدى. شۇ هالدا كەچ كىردى، گۈگۈمۇ چۈشتى. دەل شۇ چاغدا ئەنجانباي: «ئەمدى دۈشمەنلەرنىڭ قاچىدىغان ۋاقتى بولۇپ قالدى» دېدى - دە، بىر بۆلۈك ئادەملىرىنى ئاتلىرىغا مىنىپ ئۆزى بىلەن بىللە دەرھال قەشقەر يولىنىڭ شىمال تەرىپىگە ئۆتۈپ تەييار بولۇپ تۇرۇشنى بۇيرۇدى. دېگەندەك ئوتقا بەرداشلىق بېرەلمىگەن دۈشمەنلەر قاراڭغۇ چۈشۈشى بىلەنلا توپا قاچىلاپ يۆلەپ قويۇلغان تاغارلارنى ئېلىپ تاشلاپ، دەرۋازىنى ئاچتى - دە، ئاتلىرىغا مىنىشىپ، چېپىپ چىقىپ قەشقەر تەرەپكە قاراپ قاچتى. لېكىن، بىر چەتتە تەييارلىنىپ تۇرغان ئەزىمەتلەرنىڭ تۇيۇقسىزلا شىددەتلىك ئوققا تۇتۇشىغا ئۇچراپ، قورقۇپ كەتكەنلىكتىن گاڭگىراپ قېلىشتى. ئۇلار هوشىنى تېپىپ بولغۇچە، بىر نەچچىسى ئوق يەپ ئاتتىن يېقىلدى. قالغانلىرى ئالمان - تالمانلا ئارقىسىغا يېنىپ، تاشمىلىق تەرەپكە قاراپ قاچتى. ئەنجانباي باشلاپ كەلگەن ئەزىمەتلەر ئۇنىڭ باشلامچىلىقىدا، بۇ كېچىنى دۆلەت بۇلاق، مۈشۈك داراسى، چالما ئېرىق ئەتراپلىرىدا دۈشمەنلەرنى بۇ ياندىن - ئۇيانغا، ئۇياندىن - بۇيانغا قوغلاش بىلەن ئۆتكۈزدى. دۈشمەن ئەسكەرلىرىدىن بىر نەچچىسىنى ئۆلتۈردى، قالغانلىرى چەشتاغدىكى دۈشمەنلەرنىڭ قېشىغا بېرىۋېلىش ئۈچۈن، گەز دەريا سى تەرەپكە قاچتى. دەل شۇ چاغدا گەز دەريا سىنىڭ يۇقىرى

ئېقىنى تەرەپتىن گۈمبۈرلەپ ئېتىلغان ئوق ئاۋازى ئاڭلىنىپ يېقىنلىشىشقا باشلىدى. ئۇ تەرەپتىنمۇ تاغ ئىنقىلابچىلىرىنىڭ باستۇرۇپ كېلىۋاتقانلىقىنى پەملەپ قالغان بۇ ئازغىنە دۈشمەنلەر ھاياتىدىن ئۈمىدىنى ئۈزۈپ، ئۆزلىرىنى ئات ـ پاتلىرى بىلەن بىللە شارقىراپ ئېقىۋاتقان دەريانىڭ تاشلاشتىسى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ كەلگەن ئەنجانباي بىلەن ئۇنىڭ ئادەملىرى تاڭ قاراڭغۇسىدا، ئۇلارنىڭ ئۇ قاشقا ئۆتۈپ كەتكەنلىكى ياكى سۇدا تۆۋەن تەرەپكە ئېقىپ كەتكەنلىكىنى بىلەلمەي قالدى.

تاڭ سۈزۈلدى. كۈنچىقىش تەرەپ قىپقىزىل قىزىرىپ، ئاستا ـ ئاستا ئاقىرىشقا باشلىدى. بىر ھازادىن كېيىن كۈن تاڭ سەھەرنىڭ سالقىن شامىلىنى قوغلاپ كۆلۈپ چىقتى. بۇ دەل 1945 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى (شەنبە) ئىدى.

كۈن چىقىپ ئاز ئۆتمەي، دەريانىڭ ئۇ تەرىپىدىكى قىزىل تاغ چوققىسىدا بىر مۈنچە ئادەملەرنىڭ بۇ تەرەپكە قارىشىپ تۇرغان قارىسى كۆرۈنۈپ قالدى. ئەنجانباي ئۇلارنىڭ ئۆز ئادەملىرى ئىكەنلىكىنى پەملەپ قالدى ـ دە، شۇ ھامان يېنىدىكىلەرگە ئۆزىنى مۈشۈ يەردە ساقلاپ تۇرۇشنى تاپىلاپ قويۇپ، ئۇ تەرەپكە ئۆتۈش ئۈچۈن ئالقا مىنىپ دەريانى كىردى. بۇ دەل كەلكۈن مەزگىلى ئىدى. ئېنى ئىككى ـ ئۈچ چاقىرىمدەك كېلىدىغان شۇنچە كەڭ دەريا ئېقىنىدا شارقىراپ ئات چاپقاندەك تېز سۈرئەتتە ئېقىۋاتقان سۇ بىردەمدىلا ئاتنىڭ ئىگىرى بىلەن تەڭلىشىپ قالدى. ئات گاھ سۇ ئۈزۈپ لەيلەپ، گاھ چۆكۈپ تاشلارغا دوقۇرۇپ يۈرۈپ، ئاخىرى ئۇ قاشقا يېتىپ چىقتى. تاغ چوققىسىدا تۇرغانلارمۇ ئۇنىڭغا قاراپ پەسكە چۈشۈشكە باشلىدى. ئۇلارنىڭ ئالدىدا چۈشۈۋاتقان ئادەم جامالىدىن ئىدى. ئۇ خاپا چىراي كۆرۈنەتتى، ئەنجانباي بىلەنمۇ سوغۇقلا كۆرۈشتى.

— پىلان ئۆزگىرىپ قالغان ئوخشىمامدۇ؟ — دەپ سورىدى ئەنجانباي ئۇلارنىڭ كېلىش سەۋەبىنى بىلەلمەي، — ئۆتكەن كۈنى

پەقەت قوشۇننى تەرتىپكە سېلىش ھەققىدىلا مەسلىھەت بولغاندەك قىلىۋىدى.

جامالىدىن دىمىغىدا سوغۇقلا كۈلدى:

— ھىم، ۋۇي ئاغىنە، بۇنى تېخىچە بىلمەيۋاتامسىز؟ قىزىق گەپ بولدى ـ دە بۇ. ئۆزىڭىزدىن سوراڭ.

ئەنجانباي قانداق ئىش سادىر بولغانلىقىنى بىلەلمەي ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ تۇرۇپلا قالدى:

— مەندىن سەۋەنلىك ئۆتۈلگەن بولسا، جازالىنىشقا مەن رازى، — دېدى ئۇ جامالىدىننىڭ كۆزىگە تىكىلىپ قاراپ تۇرۇپ، ـ لېكىنزە، شۇ تاپتا مەن قانداق سەۋەنلىك سادىر قىلغىنىمنى بىلەلمەي...

— بىلىشىڭىز كېرەك. بىز سىزنى ئوپالغا بېرىپ، كىشىلەر بىلەن سىردىشىپ ئۇلارنى ئويغاتسۇن، كۆپرەك ئادەملەرنى بىزگە مايىل قىلسۇن، قوشۇنىمىزنى كېڭەيتىشكە كۈچ توپلىسۇن، دەپ ئالاھىدە مەخپىي خىزمەت ئىشلەشكە ئەۋەتكەندۇق، لېكىن سىزچۇ؟ سىز باشباشتاقلىق قىلىپ، بۇيرۇقسىزلا ئۆزىڭىز يالغۇز ئاقتاش جىلغىسىدا شۇنچە كۆپ دۇشمەنگە قارامىلىق قىلىپ ھۇجۇم قىلىپسىز، يەنە تېخى بۇنى ئاز دېگەندەك تاھىرنىڭ ئادەملىرىنى باشلاپ كېلىپ ئوپال گازارمىسىنىئېلىشقا ئاتلىنىپسىز. نېمە دېگەن بەكۇاشلىق بۇ! ھەر نېمە بولسا، قانداقلا بولمىسۇن ئازراق بولسىمۇ ئەقلىڭىزنى ئىشقا سېلىپ بىزنى بۇ ئىشتىن خەۋەرلەندۇرۇپسىز. بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ چۆچۈدۇق، ھاياتىڭىزنىڭ خەۋپكە ئۇچراپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، ھەممە ئىشنى توختىتىپ، بۇ تەرەپكە ئاتلىنىشقا مەجبۇر بولدۇق. يول ئۇستىدە ئويتاغ ئاغزىدىكى دۇشمەنلەر ئالدىمىزنى توسۇپ كاشىلا قىلغانىدى، ئۇلارنى سۇرۇپ قوغلاپ كەلسەك، بۇ تەرەپتىن ئوق ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ قالدى. شۇنىڭغا قاراپ، سىزنىڭ چوقۇم مۇشۇ ئەتراپتا سوقۇشۇۋاتقانلىقىڭىزنى

بىلىپ، ئالدىڭىزغا كېلىشىمىز. قانداق، ئەمدىغۇ بىلگەنسىز. پىلاننى كىم بۇزۇپتۇ؟

— مەن، مەن بۇزۇپتىمەن. لېكىن بۇ...

— لېكىن ـ پېكىن دەيدىغان گەپنى قويۇڭ، بىزنىڭ ھەممە ئىشىمىز پىلان بويىچە، بۇيرۇق بىلەن ئىجرا قىلىنىشى كېرەك. بىزنىڭ پەقەت بۇيرۇقنى ئىجرا قىلىش مەجبۇرىيىتىمىزلا بار، ھەرگىز قارامىلىق قىلىشقا بولمايدۇ.

ئەنجانباي كۆڭلىدە «ئۇنداق بەلەن پۇرسەتنى قولدىن بېرىش تېخىمۇ زىيانلىق، مەن ئۇنداق ئەخمەق ئەمەس» دېدىيۇ ئاغزىدىن چىقارمىدى.

— خوپ.

— بىز سىزدىن چوڭ ئۈمىد كۈتمەكتىمىز، خەلقىمىز سىزدەك باتۇرلارغا موھتاج. لېكىن، بۇيرۇقسىز ئىش قىلساق، قارامىلىق قىلساق يامان ئاقىۋەت كېلىپ چىقىدۇ. شۇنىسى سەمىڭىزگە سېلىپ قويايى، سىز يۇقىرىنىڭ بۇيرۇقى بويىچە باتالىيون كوماندىرلىقىغا تەينىلەندىڭىز. سىزنى تەبرىكلەيمەن، مۇبارەك بولسۇن. لېكىنزە، بۇيرۇقسىز ئىش قىلماڭ، قول ئاستىڭىزدىكىلەرمۇ شۇنداق بولسۇن. ئېسىڭىزدە چىڭ ساقلاڭ.

— بۇگۈن يەنە نېمە ئىش قىلىمىز؟

— قاراڭ، قاراڭ سىزنى. كېسىلىڭىز يەنە قوزغالدى. سوراپ نېمە قىلىسىز؟ بۇيرۇق كۈتۈڭ، بۇيرۇق. سىز دەرھال ئوپالغا قايتىڭ. يۈسۈپجان تاشقورغان ئىنقىلابچىلىرىنى باشلاپ ئاقتاش تەرەپ بىلەن مېڭىپ، ئوپالغا كەلمەكچى بولۇپ يولغا چىققانىدى، تىنچلىق بولسا، ئۇلارمۇ بۇ چاققىچە ئوپالغا يېقىنلىشىپ قالغاندۇر. سىز بېرىپ ئۇلارغا ھەمدەم بولۇڭ.

— بىللە بارارمىز؟

— ياق، مەن بارمىساممۇ بولىدۇ. بىز ئەسلىدە سىزنى تېپىپ بولۇپ ئاندىن ئەھۋالغا قاراپ ئىش باشلاش ئۈچۈن، ئىككى

تارماقتا بۆلۈنۈپ يولغا چىققاندۇق. ئەمدى بولدى، ھاجىتى قالمىدى. بىز مۇشۇ يەردە قېلىپ چەشتاغدىكى دۇشمەنلەرنى يوقىتىمىز. ئېغىر قوراللارنى ئېلىپ كەلدۇق. ئادەملىرىمىزمۇ خېلى، چەشتاغنى ئېلىشىمىزدا گەپ يوق.

ئەنجانباي ئوپالغا بېرىش ئۈچۈن يۇرۇپ كەتتى. جامالدىن ئۇنى يەنە شۇنداق سوغۇق چىراي ئۇزىتىپ قويدى. لېكىن، ئۇ ئۇزاپ تاكى ئۇنىڭ قارىسى كۆرۈنگۈچە ئۇنىڭدىن كۆز ئۇزمەي قاراپ تۇرۇپ كەتتى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ مېھىر ـ مۇھەببەتكە تولغان قاپقارا كۆز قارچۇقلىرىدا مەمنۇنلۇق، پەخىرلىنىش، كۆيۈنۈش نۇرلىرى چاقنايتتى.

— يارايسەن دوستۇم. مەنمۇ شۇنداق، دۇشمەننى كۆرسەم قولۇم قىچىشىپ ئۆزۈمنى باسالماي قالىمەن. ئامال يوق، بۇيرۇق شۇنداق.

ئۇ شۇنداق دەپلا نېمە ئۈچۈندۇر ئۆزىچىلا پىخىلداپ كۈلۈپ كەتتى.

X X X

ئالدىنقى كۈنى تاڭ سەھەردە ئەنجانباي تاغ ئىنقىلابچىلىرىنى باشلاپ كەلگەندە يۈرىكى پوك ـ پوك ئوپال ئەمەلدارلىرى ساراسىمىگە چۈشۈپ، جان قايغۇسىدا تەرەپ ـ تەرەپلەرگە پىتىراپ قېچىپ جانلىرىنى ياقىغا ئېلىشتى. لېكىن، كەمبەغەل، ئاجىز ـ بىچارىلەر خۇشاللىققا چۆمۈپ، تەنتەنە قىلىشتى:

— ئەجەبمۇ ئوبدان دەككىسىنى بەردى.

— بالدۇرراق مۇشۇنداق جاجىسىنى بەرگەن بولسا، تېخىمۇ ئوبدان بولاتتى.

— ھېلىمۇ خۇداغا شۈكرى، ئەمدى بىزنىڭمۇ يۆلەنچۈكىمىز

بار بولدى.

لېكىن، كېچىسى كۇنچىقىش تەرەپتىن ئۇزۇلمەي ئېتىلىۋاتقان ئوق ئاۋازلىرىنى ئاڭلاۋېرىپ خەلقنىڭ كۆڭلى يەنە يېرىم بولدى:

— ۋاي خۇدايىم، ئۇلار يەنە سوقۇشۇۋاتىدۇ!

— ئاھ خۇدا! تاغ ئىنقىلابچىلىرىنىڭ ئامان - ئېسەن قىلغايسەن.

— ئەنجانباينى پاناھىڭدا ساقلىغايسەن.

ئۇلار شۇ ھالدا دەككە - دۈككىدە تاڭنى ئاتقۇزۇشتى. ئوق ئاۋازلىرىمۇ ئاڭلانماي قالدى. ئۇلار تاغ ئىنقىلابچىلىرىنىڭ خىيىمخەتەرگە ئۇچراپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، ئۇلارنىڭ يولىغا تەلمۈرۈپ قاراپ تۇرۇشۇۋاتقاندا، كۈنپېتىش تەرەپتە ئاسمان - پەلەك توپا - چاڭ كۆتۈرۈلۈپ قالدى. ئۇلار ھەيران بولۇپ تۇرۇشقاندا يىراقتىن نۇرغۇنلىغان ئاتلىقلارنىڭ قارىسى كۆرۈنۈشكە باشلاندى. بىردەمدىن كېيىن قوراللىرىنى ئېسىشقان، قالپاقلىق، تۇماقلىق، چورۇقلۇق، ئۆتۈكلۈك، جۇۋىلىق، قارا، كۆك، ئالا چاپانلىق، چاچ - ساقاللىرى ئۆسۈك، ياداڭغۇ، لېكىن روھلۇق ئادەملەر ئاتلىرىنى چاپتۇرۇشقان ھالدا «تاغ ئىنقىلابچىلىرى» ناخشىسىنى ياڭرىتىپ ئېيتىپ ئوپال بازىرىغا كىرىپ كېلىشتى:

تاغ ئىنقىلابچىلىرى بىز،
تاغدا ئوبدان جەم بولۇشقان.
زۇلۇمنى يوق قىلىش ئۈچۈن،
ئۈيۈل تاشتەك چىڭ ئۈيۇشقان.

قوزغىلايلى، ئۈيۇشايلى،
بىردەك ئالغا ئاتلىنايلى.

ئەركىن ـ ئازاد ياشاش ئۇچۇن،
زالىملارنى يوق قىلايلى.

قوزغىلىمىز، قۇل بولمايمىز،
ئەمدى ئۇخلاپ جىم ياتمايمىز.
ئۆلسەك شېھىت، قالساق غازى،
ئارقىغا ئەسلا يانمايمىز.

ھۇررا، ھۇررا، ھۇررا!
ھۇررا، ھۇررا، ھۇررا!

ئۇلار شۇ ھالدا بازارنى بىر ئايلىنىپ چىقىشتى. ئاندىن ئۇيۇشما زالىغا كېلىشتى. جامائەت زوقلىنىش، ئەيمىنىش بىلەن ئۇلارغا قارىشاتتى.

تاغ ئىنقىلابچىلىرى ئالدى بىلەن دورغا، ئون بېشىلارنى ئادەملەرنى چاقىرىپ كېلىش ئۇچۇن تەرەپ ـ تەرەپلەرگە ماڭدۇرۇشتى. ئاندىن ئوقۇتقۇچىلارغا تەييار شوئار نۇسخىسىنى تاپشۇرۇپ، كۆپەيتىپ يېزىپ چاپلاشنى جېكىلىدى.

چۇش بولاي دەپ قالدى. ئادەملەرمۇ كېلىشكە باشلىدى. تاغ ئىنقىلابچىلىرىنىڭ قوراللىرى خىل ئىدى. ئۇلار يول ـ يوللاردا، دوقمۇش ـ دوقمۇشلاردا، ئۆگزىلەردە، تاغ چوققىلىرىدا پىلىموت، ئاپتوماتلارنى تۇتۇشقان ھالدا يىراقلارغا كۆز تىكىپ كۆزىتەتتى، ئاتلىق كۆزەتچىلەرمۇ چېپىشىپ يۇرۇشەتتى. ئېتەكتەك كەڭ سامان قەغەزلەرگە يېزىلغان شوئارلار تاملارغا، ئىشىكلەرگە، دەل ـ دەرەخلەرگە چاپلانغاندى. «ياشىسۇن خەلق ئازادلىقى!»، «گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنى يوقىتايلى!»، «ئەزگۈچىلەرنى يوقىتايلى!»، «خەلققە ئەركىنلىك، يەر، سۇ كېرەك!»... دېگەندەك قۇلاققا ياقىدىغان بۇ شوئارلار كىشىلەر

ئورنۇبلىشقانىدى.

چۈش بولغاندا ھەممە ئادەم ئوپال بىرلەشمە ئۈيغۇر ئۈيۈشما زالىغا توپلاندى. يىغىلغان ئادەملەرنىڭ تولىلىقىدىن مەسىلىك كىشىلىك بۇ چوڭ زالدا ئۇلار شۇ تاپتا خۇددى تاغارغا قاچىلانغان چامغۇر - سەۋزىدەك تىقما - تىقماق بولۇپ تۇرۇپ كېتىشكەنىدى. بۇ چاغدا ئەنجانبايمۇ گەز دەريانى بويىدىن يېنىپ ئوپال بازىرىغا كىرىپ كەلدى. ئۇ ئالدى بىلەن تاھىر باشلاپ كەلگەن ئادەملەرنى بازارنىڭ دوقمۇشىدىكى موللا توختى مەزىنىنىڭ ئاشخانىسىدا ئوخشىتىپ ئەتكەن گۆشلۈك پولودا مېھمان قىلدى، ئاندىن ئۇلارنى ئۆزىتىپ قويۇپ تاشمىلىق تەرەپتىن ئاڭلىنىۋاتقان گۇمبۇر - گۇمبۇرلىگەن ئوق ئاۋازلىرىغا قۇلاق سېلىپ بىردەم تىڭشاپ تۇردى - دە، بىر نەچچە ئاغىنىلىرى بىلەن بىللە جامائەت يىغىلغان ئۈيۈشما زالىغا كىرىپ كېلىشتى. دەل شۇ چاغدا ئېگىز بوي، گەۋدىلىك، قاڭشارلىق، ساقال - بۇرۇتلىرى پاكىز قىرىلغان، چىغ يوللۇق بەقەسەم تون، تۇلكە تۇماق كىيگەن قارىمۇتۇق بىر ئادەم سالماق قەدەم تاشلاپ سەھنىگە چىقتى. ئۇ - بۇ قېتىم ئوپالغا چۈشكەن تاغ ئىنقىلابچىلىرىنىڭ باشلىقى يۈسۈپجان دېگەن كىشى ئىدى. ئۇنىڭ كەينىدە ئاپتومات تۇتۇشقان تۆت يىگىت تىك تۇردى. يۈسۈپجان جامائەتكە سالام بەرگەندىن كېيىن ئۇنلۇك - ئۇنلۇك سۆزلەشكە باشلىدى.

جامائەت، بىز ھەممىڭلارغا مەلۇم بولغىنىدەك، تاغدىن چۈشكەن تاغ ئىنقىلابچىلىرى زۇلۇمغا، ئېزىلىشكە قارشى قوزغالغان خەلق ئوغلانلىرى بولىمىز. بىز ئەزگۈچىلەرنى ۋە ئۇلارنىڭ ئارقا تېرىكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنى چوقۇم يوقىتىپ، كەمبەغەللەرنىڭ، ئاجىزلارنىڭ قىساسىنى ئالىمىز. ئەركىن - ئازاد زامان قۇرىمىز، بۇ يولىمىزدىن ھەرگىز يانمايمىز. ئۆلسەك شېھىت، ھايات قالساق غازى، غەلىبە بىزگە

مەنسۇپ! ھازىر بىزنىڭ قورالىمىز خىل، تولۇق. لېكىن، ئادىمىمىز ئازراق، تولۇقلاشقا توغرا كېلىدۇ. بۇ قوشۇنغا كىرىشنى خالىغانلارنى قارشى ئالىمىز، ھەرگىز زورلىمايمىز. ئىختىيار قىلغۇچىلار بولسا، ئالدىغا چىقسۇن. قېنى مەرھەمەت.

زال ئىچى سۇرلۇك جىمجىتلىققا چۆكتى. ئۇ بۇنىڭغا، بۇ ئۇنىڭغا قاراشقىلى تۇردى. دەل شۇ چاغدا بىرسى ئۇنلۇك توۋلىدى:

— مانا مەن بار، مەن قاتنىشىمەن.

جامائەت ئاۋاز چىققان تەرەپكە تەڭ قاراشتى ـ دە، كۆزى ئەنجانبايغا چۈشۈپ ئۇنىڭغا مەمنۇنلۇق بىلەن تىكىلىپ قاراپ قېلىشتى.

ئەنجانباي تېز ـ تېز مېڭىپ ئالدىغا ئۆتۈپ سۇپىنىڭ قېشىغا كەلدى ـ دە، تاغدىن چۈشكەن قوزغىلاڭچىلارغا قاراپ، ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ ئېگىلىپ تۇرۇپ سالام قىلدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم.

جامائەتكە قاراپ تىك تۇرۇشقان قوزغىلاڭچىلارمۇ خۇددى ئۇنىڭغا ئوخشاشلا ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويۇشقان ھالدا ئىگىلىپ تۇرۇپ، ئۇنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئالدى:

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام.

ئەنجانباي تاققىدە سەكرەپ سۇپىغا چىقتى ـ دە، ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ، زالدا تىقىلىپ تىقماق ھالدا ئۆزىگە تىكىلىپ قاراپ تۇرۇشقان جامائەتكە سالام قىلدى:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم.

جامائەتمۇ، زامانىنىڭ بوران ـ چاپقۇنلىرىدا، ئۆز كۆز ئالدىدا تۇرغان ئوپالىنىڭ قارا تېرەكلىرىدەك كۆركەم، مەزمۇت چوڭ بولغان ئۆزىنىڭ بۇ ئوغلانىغا پەخىرلەنگەن، ھاياجانلانغان ھالدا ھۆرمەت بىلەن قاراپ خۇددى قىرائەت قىلغاندەكلا

ئاۋازلىرىنى سوزۇپ چىقىرىپ ئۇنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئالدى:
— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام! ۋەرەھمىتىللاھى ۋەبەرەكاتىھۇ!
جامائەتنىڭ شۇ تاپتىكى سالام ساداسى خۇددى قارا بوراننىڭ ئورمانلىقتىكى گۇركىرىشىدەك گۇركىرەپ چىقىپ، زالنىڭ لەرزىگە كەلتۈرۈۋەتتى. ھەتتا ئۇن يىتىم يىراقلىقتىكى قارا جىلغا، قىزىل جىلغا بويلىرىغىمۇ ئاڭلىنىپ، يەنە شۇنداق بوران گۇركىرىگەندەك ئەكس ساداً ياندۇردى. ئەنجانباي ئۆزىگە تىكىلىپ قاراپ تۇرۇشقان تاغ ئىنقىلابچىلىرىغا، ئاندىن جامائەتكە تېگىرقىغاندەك بىرەدەم قاراپ تۇرۇپ قالدىيۇ، يەنە شۇ ھامانلا ئېسىگە كېلىپ، بۇرۇلۇپ يۈسۈپجانغا قاراپ:
— ئىجازەت بولسا، جامائەتكە دەيدىغان ئىككى كەلىمە سۆزۈم بار ئىدى. دەۋالغان بولسام، — دېدى.
— بولىدۇ، — بولىدۇ، — دېدى يۈسۈپجان كۇلۇپ تۇرۇپ، ـ سۆزلەڭ، بۇ يەردىكى بۈگۈنكى بۇ سورۇن جامائەتنىڭ، شۇنداقلا جەڭگە ئاتلىنىدىغان جامائەت ئوغلانلىرىنىڭ سورۇنى. ھەر قانداق گېپىڭىز بولسا سۆزلەۋېرىڭ، قېنى مەرھەمەت.
ئەنجانباي يەنە جامائەتكە يۈزلەندى ـ دە، كۆكسىنى كېرىپ، قەددىنى تىك تۇتۇپ تۇرۇپ ئۇنلۇك ـ ئۇنلۇك سۆزلەشكە باشلىدى:
— تۇققانلىرىم، ئومۇمىي جامائەت ئەھلى. . . ئالدىڭلاردا دەردىمنى تۆكۈۋالاي، كۆڭلۈمدە بارىنى دەپ پۈخادىن چىقىۋالاي. ئىجازەت قىلغايسىلەر. ھەممىڭلارغا مەلۇم، نامىم ئەنجانباي، تەكتىمىز مۇشۇ ئوپاللىق، مەن ئانامنىڭ قورسىقىغا تۆرىلىپ، تېخى بۇ دۇنياغا كۆز ئاچماي تۇرۇپلا بۇ يۇرتتىن قوغلاندىم. كىشىلەرنىڭ يۇرتىدا مۇساپىرچىلىق، غېرىبلىق، موھتاجلىق ئازابىنى تارتىپ يۈرۈپ، بۇ دۇنياغا كەلدىم. كۆزۈمنى ئېچىپلا دوزاخ بىلەن جەننەتنى تەڭ كۆردۈم. بۇ دۇنيا، بايلارنىڭ

جەننەتى، يوقسۇللارنىڭ دوزىخى ئىكەن. سەۋەبى — ئىچى يامانلىق، شۇملۇق بىلەن تولغان ھۆكۈمەت، ئاشۇ ئاچ كۆز، دىلى زەھەر بىلەن سۇغۇرۇلغان زالىم بايلارنىڭ قولىدا ئىكەن. ھۆكۈمەت شۇلارنىڭ قولىدا بولغانلىقتىن ئۇلار كۈچلۈك ئىكەن. بۆرىگە ئوخشاش ۋەھشىي، ئاچ كۆز ئىكەن. جەننەتنىڭ راھىتىدە ياشايدىكەن. كەمبەغەللەرنىڭ ھېچنېمىسى يوق ئىكەن. قانائەتچان، قويىدەك ياۋاش، ئاجىز ئىكەن، كالىدەك جاپالىق ئىشلەيدىكەن، ئۇلارنىڭ تەقدىرى ئاشۇ ئاچ كۆز، زالىم بايلارنىڭ ئىلكىدە ئىكەن. بايلار ئۇلارنى خالىغانچە بۇلىسمۇ، تالىسمۇ، ئاياغ ـ ئاستى قىلسىمۇ مەيلى ئىكەن، ھېچقانداق سوئال ـ سورىقى بولمايدىكەن. مەن تۇغۇلۇپلا كۆرگىنىم مانا مۇشۇنداق چەكسىز زورلۇق ـ زومبۇرلۇق ئىچىدىكى ۋەھشىي، قاباھەتلىك، زۇلمەتلىك دۇنيا بولدى. ھازىرمۇ ھەممىمىز مۇشۇ جىنايەتكە تولغان، ھەق ـ ناھەق ئاستىن ـ ئۈستۈن بولۇپ كەتكەن ۋەھشىي دۇنياداً جان تالىشىۋاتىمىز. خۇدايىم بەندىلىرىنىڭ ئازابىغا چىدىمايدىكەن، بىراق، خۇدايىمنىڭ قازىنى ئاستا قاينايدىكەن. لېكىن، قاينىسا تاشىدىكەن، ھەرگىز توسۇۋالغىلى بولمايدىكەن. ئورۇسلار تەۋەسىدە ئازاب چەكتىن ئېشىپ كەتكەنلىكتىن، خۇدايىمنىڭ ئەمرى بىلەن يوقسۇللار بىرلىشىپ قوزغىلىپ، بىر تەۋرەپلا زۇلمەتلىك دۇنيانىڭ تۈۋرۈكى بولغان ھۆكۈمەتنى يوقاتتى، ئاچ كۆز، زالىم، قان شورىغۇچى بايلارنى كۆكۈم ـ تالقان قىلىۋەتتى! مەن بۇنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم. ئاڭلىسام ئىچكىرى ئۆلكىلەردىمۇ خۇددى شۇنىڭغا ئوخشاش دەھشەتلىك زۇلۇمغا قارشى قوراللىق قوزغىلاڭ قوزغىلىپتۇ، مۇشۇ كۈنلەردە زۇلۇمنىڭ تۈۋرۈكى بولغان ھۆكۈمەتنىڭ جېنى تۇمشۇقىغا كېلىپ قاپتۇ. مانا ماۋۇ ئالدىمىزدا تۇرغان، — ئۇ ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ سەھنىدە تىك تۇرۇشقان تاغ ئىنقىلابچىلىرىنى كۆرسەتتى، ـ ئەزىمەتلەرمۇ ئاشۇلارغا

ئوخشاشلا، جېنىنى خەلققە، خۇدا يولىغا ئاتاپ تاغدىن چۈشۈپتۇ. بىزمۇ ئەمدى تۇمىقىمىزنى ئالدىمىزغا قويۇپ تۇرۇپ، ئوبدان باش قاتۇرايلى. باشقىلار قىلغاننى بىز نېمىشقا قىلالمايمىز؟! بىز نېمىشقا قوزغالماي، قاچانغىچە كۈرۈك توخۇدەك دوكۇلداپ ئۇۋىمىزنى چۆرگىلەپ يۈرۈيمىز؟! باشقىلار ئاللىقاچانلا ئويغاندى! بىز يەنە قاچانغىچە قىيامەتنىڭ چۈشىنى كۆرۈپ ئۇخلاپ ياتىمىز؟ بىزنىڭ ئۇلاردىن قانداق يېرىمىز كام؟ خۇدايىم «يارىتىشتا مەن ياراتتىم، يارىلىش ئۆزۈڭدىن» دەپتىكەن. شۇڭا، بىزمۇ يارىلىش ئۈچۈن — ئادەمدەك ياشاش ئۈچۈن، ھۆرلۈك - يورۇقلۇق ئۈچۈن، يەر، سۇ ئۈچۈن قوزغىلايلى! بىزگە ياشاش ئۈچۈن ئاش، نان، كۈننىڭ سېرىقى كېرەك! ھەممىمىز بىر ياقىدىن باش، بىر يەڭدىن قول چىقىرىپ، يا ئۆلۈم، يا كۆرۈم دەپ جان تىكىپ ئېلىشىدىغانلا بولساق ئىنشائاللا، خۇدايىم بىزگە مەدەت بېرىپ، مۇراد - مەقسەدلىرىمىزگە يەتكۈزىدۇ. مېكى - مېكى دەپ ئىنجىقلاپ تۇرماي ئورنىمىزدىن دەس تۇرۇپ قوزغىلايلى! پىچاق سۆڭەككە يەتتى! تاقەت قالمىدى! شۇڭا، مەنمۇ جېنىمنى خۇدا يولىغا، خەلقىمىزنىڭ بەخت - سائادىتىگە ئاتىدىم.

جامائەت، ماڭا دۇئا قىلىڭلار! ئەجداتلىرىمىزنىڭ قىساسى ئۈچۈن، ئەۋلاتلىرىمىزنىڭ ئامانلىقى ئۈچۈن، ھۆرلۈك - باراۋەرلىك ئۈچۈن جەڭگە چىقاي! قېنىم يۇرت، جامائەت ئۈچۈن ئاققاي! خۇدايىم ماڭا بۇ يولدا تەۋرەنمەي ماڭغۇدەك قەتئىي ئېتىقاد، دۈشمەنلەرنى يېڭەلىگۈدەك كۈچ - قۇۋەت، شەيتانلار ئازدۇرالمىغۇدەك ئەقىل - پاراسەت، بوينۇمغا قىلىچ چۈشسىمۇ چىرايىم ئۆڭمىگۈدەك، بۇرۇتۇممۇ تەۋرىمىگۈدەك جاسارەت ئاتا قىلغاي! قېنى ئەزىمەتلەر، بەدىنىدە ئەركەك تۈكى بار يىگىتلەر، مەيدانغا چىقىڭلار! ئوغۇل بالا جەڭگە يارالغان! خۇدا، ئارزۇ - ئارمانلىرىمىزنى جامائەتنىڭ دىلىغا سېلىپ، تىلىكىمىزنى

ئىجاۋەت قىلغايسەن! جامائەت، جەڭگە چىقىدىغان ئەزىمەتكەر ئوچۇن دۇئا قىلىڭلار، ئامىن!

ئەنجانباينىڭ كۆڭلىدىكى بۇ جاراڭلىق ـ يارقىن سۆزلىرى جامائەتنىڭ يۈرىكىنى تىترىتىپ، يېغىن مەيدانىنى تېخىمۇ بەك تەۋرىتىۋەتتى. خۇددى لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان ئوتنى تېخىمۇ ئۇلغايتىپ، قاينىۋاتقان قازاننى تاشۇرۇۋەتكەندەك، تۇتاشقان ئوتقا ياغ چېچىپ، ئوننى بىراقلا چوڭ يانغىنىغا ئايلاندۇرۇۋەتكەندەكلا بولدى ـ دە، جامائەت بىردىنلا ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىشلىرىنى، مىشىلداپ، ئېسەدەپ يىغلاشلىرىنى توختىتىپ، ئاللا ـ چۇقان سېلىشىپ دۇئاغا قول كۆتۈرۈشتى:

— ئامىن! ئامىن! ئامىن!

— ئەل ـ جامائەت ئوچۇن جەڭگە ئاتلىنىدىغان ئەزىمەتلەرگە دۇئا قىلايلى!

— مېنى خەتلەپ قويۇڭ، مانا مېنىي! ـ جامائەتنىڭ ئوتتۇرىسىدىن باقاخۇننىڭ خىرقىراپ توۋلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى، — مەنمۇ جەڭگە چىقىمەن! مىلتىق ئاتالايمەن!

جامائەت خۇددى بالدۇر ئوننى كۆرمىگەندەكلا بويۇنلىرىنى سوزۇشۇپ ئونىڭغا قاراپ قېلىشتى. ئۇ چوڭ ـ چوڭ قەدەم تاشلاپ، ئېگىز بويىنى تىك تۇتۇپ، ئالدىرماي مېڭىپ، ئۇدۇللا سەھنىگە چىقتى ـ دە، ئوغلىنىڭ ئوڭ يېنىغا ئۆتۈپ، قول باغلاپ تۇردى.

جامائەت يەنە ئاللا ـ چۇقان كۆتۈرۈشتى:

— بارىكاللا!

— خۇدايىم مۇرادىغا يەتكۈزگەي!

— باقاخۇنغا دۇئا قىلايلى!

جامائەتنىڭ ۋاراڭ ـ چۇرۇڭلىرىنى بىر ئايالنىڭ زىل ئاۋازى بېسىپ چۈشتى:

— مەنمۇ بارىمەن! مېنى خەتلەڭ! دادىسى، بالىسى كەتسە،

مەنزە، بىر كۈلۈك، تۆت بۇلۇڭنى بېقىپ ئۆيدە يالغۇز ئولتۇرامدىم. مېنىڭمۇ بەش ئەزايىم ساق! كىر - قات يۇيالايمەن، ئاش - تاماق ئېتەلەيمەن. باشقا كەلسە باتۇر بوپتۇ! يامىنىغا كەلسە، تېخى قولۇمغا مىلتىق ئالالايمەن! - توختىخان سۆزلىگەچ سەھنىگە چىقىپ، ئوغلىنىڭ سول يېنىغا چىقتى. جامائەتنىڭ تەرەپ - تەرەپتىن:

— توختىخانغا دۇئا قىلايلى! ئامىن! ئامىن، — دەپ توۋلىغان دۇئا سادالىرى زال ئىچىنى چاك كەلتۈرۈۋەتتى. ئارقىدىنلا ئەنجانباينىڭ ئىنىلىرى قادىر بىلەن ئەزىزمۇ: «مەنمۇ بارىمەن، مەنمۇ!» دەپ تەڭ توۋلىشىپ، سەھنىگە چىقىپلا ئۇلارنىڭ ئارقىسىدا تۇرۇشتى. جامائەت ئۇلارنىڭ ئىككىلىسىگە تەڭ دۇئا قىلىش ئۈچۈن «ئامىن - ئامىن!» دەپ ئەمدىلا تېخى قولىنى كۆتۈرۈشىگە قېنى قايناپ تۇرغان ياشلار ئۆزىنى باسالماي قېلىشتى - دە، دۇئانىڭ توختىشىنى كۈتمەستىنلا: «مەن!»، «مەن!»، «مەن!...» دەپ توۋلىشىپ، يەڭلىرىنى تۇرۇشكەن هالدا ئارقا - ئارقىدىن سەھنىگە چىقىشقا باشلىدى:

ئۆزىنى مەلۇم قىلىپ سەھنىگە چىققانلارنىڭ بۇلارنىڭ ئارىسىدا ئوقۇتقۇچىلارمۇ، دېھقان، ئاشپەز، ناۋايىلارمۇ، يۇرت - ماكانىدىن ئايرىلغان غېرىب - مۇساپىرلارمۇ، يىللىقچى - مەدىكارلارمۇ بار ئىدى. شۇ تاپتا: «قېنى يەنە كىم بار؟» دەپ ياشلارنى سەھنىگە چىقىشقا دەۋەت قىلىش، قىزىتىش هاجەتسىز بولۇپ قالغانىدى. ياشلار پالاقشىپ بەس - بەستە سەھنىگە چىقىۋەردى. «ئۆيدىكىلەردىن سوراپ باقاي، نېمە دەيدىكىن» دېگۈچىلەر چىقمىدى. سۇپىنىڭ ئالدى قىستا - قىستاڭچىلىق بولۇپ كەتتى. جامائەت تېخىمۇ قىزىپ قالدى. ئۇلار ئالدىغا چىقىۋالغان ياشلارغا قوللىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، ئاۋازلىرىنى بولۇشچە قويۇپ بېرىپ خۇددى قىرائەت قىلغاندەكلا ئاۋازلىرىنى سوزۇپ - سوزۇپ چىقىرىپ دۇئا قىلىشاتتى:

ئوتتۇرىغا چىقىپ ئۆزىنى مەلۇم قىلمىغانلارنىڭ سەل سىلىككەنلىكىنى بايقاپ قالغان بىر بوۋاي خىرقىراق ئاۋازدا توۋلىدى:

— مەن قېرىپ قالدىم، ئوتتۇرىغا چىقالمىدىم. بىر بايتىلىم بار ئىدى، شۇنى ئاتىدىم. شۇغىنىسى شاشراق. ئۆھھۇ - ئۆھھۇ! - ئۇ يۆتىلىپ كېتىپ، بىر ھازاغىچە مۇكچىيىپ تۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ يۆتىلى توختاپ بولغۇچە ئۇنىڭ يېنىدىكى بىر بوۋاي ئۇنىڭغا چاقچاق قىلدى:

— بەللى - بەللى ئاغىنە، قېرىغانلىقىڭنى تەن ئالماي تېخى، بىر ئاي ئىلگىرىلا قىزچاق خوتۇن ئالدىڭلىغۇ، مانا ئەمدىزە، ئوتتۇرىغا چىقىدىغان چاغدا يېلىڭلا چىقىپ كەتتىمۇ؟ قېرىساقمۇ چاندۇرمايلى جۇمۇ!

جامائەت پاراق - پۇرۇق كۈلۈشۈپ كېتىشتى.

— بەلەن گەپ بولدى. شۇنداق قىلايلى! كۈچىمىز بارلار كۈچىمىزنى، مېلىمىز بارلار مېلىمىزنى چىقىرايلى!

— بولمىدىغان گەپ، بىر ياقىدىن باش، بىر يەڭدىن قول چىقىرىش دېگەن مانا شۇ!

— مەنمۇ بىر ئېتىمنى!، مەنمۇ بىر ئات!

ئۇلارغىمۇ جامائەت دۇئالىرىنى ئايىماي قىلىشتى. جامائەتنىڭ توختىماي قىلغان دۇئالىرىنىڭ مەدىتى، تەشەككۈر بىلدۇرۇپ سالغان چوقان سادالىرىنىڭ دولقۇنىدا، شۇ كۈنى، دەل شۇ مەيداندىلا 70 ئادەم جامائەتنىڭ دۇئالىرىنى ئېلىپ جەڭگە ئاتلىنىش ئۈچۈن ئۆزىنى تىزىملاتتى. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە 40 ئاتنىڭ ئىگىلىرىمۇ تىزىملاندى. بۇنىڭ ئىچىدە يېقىن ئەتراپتىكى قوشنا يېزىلاردىن خەۋەر تېپىپ كەلگەنلەرمۇ بار ئىدى.

جۇمەخۇنمۇ ئۆزىنى تىزىملىتىش ئۈچۈن سەھنىگە چىققانىدى، ئاتا - ئانىسى، ئىنىلىرى «چوچۇرىدەك ئۇششاق يەتتە بالاڭ تۇرسا، ئۇلارغا كىم قارايدۇ؟ بولدى، سەن بالىلىرىڭنى

باق، ئۆيلەرگە قارا» دەپ ئۇنى ئۆزىنى مەلۇم قىلىشقا قويمىدى.

جامائەتكە ئىسسىق چىراي بىلەن كۆز تىكىپ تۇرۇشقان تاغ ئىنقىلابچىلىرىنىڭ باشلىقلىرى باشلىرىنى بىر يەرگە قىلىپ بىر نېمىلەرنى دېيىشتى. ئاردىدىن يىغىن باشقۇرۇۋاتقان يۇسۇپجان ئورنىدىن تۇردى. ئو قولىنى كۆتۈرۈپ، جامائەتنىڭ جىم بولۇشىنى ئىشارە قىلدى. ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ شۇ ھامان توختىدى.

— جامائەت، — دېدى يۇسۇپجان ئۇلار جىم بولۇشقاندىن كېيىن، — بۈگۈن بۇ سورۇندا كۆپچىلىك ئۆزىنىڭ ئويغانلىقىنى نامايان قىلدى. جامائەتكە رەھمەت. شۇنداق، ئەلۋەتتە ئويغىنىش كېرەك، ئويغانغاندىلا ئاندىن جاھالەتنى گۆرگە تىققىلى، زومىگەرلەرنىڭ ھۆكۈمىتىنى يوقاتقىلى، خەلقنى بەخت ـ سائادەتكە ئېرىشتۈرگىلى بولىدۇ. بىز بايا ئەنجانبايىنىڭ باشچىلىقىدا نۇرغۇنلىغان يىگىتلىرىمىزنىڭ ئۆز ھاياتىنى ئاشۇ ئۇلۇغ نىشانغا ئاتىۋەتكەنلىكىنى بىلدۇرۇپ ئوتتۇرىغا چىققانلىقىنى كۆردۇق. بىزدە مانا مۇشۇنداق ئىرادە ـ غەيرەت، روھ بولسىلا، بىز چوقۇم غەلىبە قىلىمىز. بىز ئويغىنايلى، يەنىمۇ ئويغىنايلى! تەل تۆكۈس ئويغىنايلى! ئويغىنىشنىڭ ئۆزى ئاسارەتتىن قۇتۇلۇش، زۇلۇمنى يوقىتىپ، ئازادلىقنى قولغا كەلتۈرۈش، جاھالەتنى يوقىتىش دەرۋازىسىنىڭ ئېچىلغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ! بىزنىڭ يېتەكلەش نىشانىمىز، يېتەكلەش چارە، ئۇسۇللىرىمىز، ئويغانغان، ئۇيۇشقان ـ بىرلىككە كەلگەن كۈچىمىز، زامانغا لايىق قوللىمىز بولسىلا، ئىنشائاللا، بىز چوقۇم غەلىبە قىلىمىز، مەقسەتلىرىمىزگە چوقۇم يېتىمىز.

خوش، جامائەت، ئەمدى بىز سىرتقا چىقىپ، بىزنىڭ خېلى كۆچلۈك قوراللىمىزنىڭ بارلىقىنى، ئۇنىڭ كۈچىنىڭ دۈشمەنلەرنى كۆمپەيكۇم قىلىۋېتىشكە قادىر ئىكەنلىكىنى تاماشا قىلىپ كۆرۈپ باقايلى.

جامائەت ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ قىلىشقان ھالدا قىستىلىشىپ

سىرتقا چىقىشقا باشلىدى. يۈسۈپجان جامائەت ئارىسىدىن نائىب بەگنى ئىزدەپ تاپتى:

— نائىب بەگ، — دېدى يۈسۈپجان ئۇنىڭغا سۆزلۈك قىياپەتتە تىكىلىپ قاراپ، — بىزگە بۇگۈنلا 100 ئات تېپىپ بېرىڭ، ئىشلىتىپ بولۇپلا يەنە ئىگىلىرىگە قايتۇرۇپ بېرىمىز. خاتىرجەم بولۇڭ.

— خوپ باشلىق جانابلىرى. ئامالىنى قىلاي.

— جاناب — پاناب دەيدىغان گەپنى ئەمدى قىلماڭ! ئىسمىمىزنى ئاتىسىڭلا كۇپايە.

— ئوبدان، ئوبدان. كۆڭلىڭىز قېلىپ...

— بىزنىڭ گېپىمىزگىمۇ كۆنۈكۈڭ، تېز مېڭىڭ!

نائىب بەگنىڭ بېشى تازا قاتتى: «100 ئات! ۋاي خۇدايىم! شۇنچە ئاتنى كەچ كىرگىچە نەدىن تاپىمدۇ؟ ئېتى بار بايلار ئاتلىرىنى ئېلىپ قېچىپ كېتىشتى، ئەمدى بالاغا مېنى تاشلاپ قويۇشتى. بېشىم ئىككى تاشنىڭ ئارىسىدا قالدى. ئىككى تاشنىڭ ئارىسىدا قالغان نەرسە چوقۇم ياڭاقتەك چېقىلىدۇ! 100 ئات! ۋاي خۇدايىم! بالدۇرقى چاغلاردىغۇ بۇنچىلىك ئاتلارنىڭ كارى چاغلىق ئىدى. قامچىنى بىرلا شىلتىسام، 100 ئات دېگەن بىر دەمدىلا تەييار بولاتتى. ئەمدى ئۇنداق قىلغىلى بولمايدىغان زامان بولۇپ قالدى. هاي! دەيدىغانلار چىقىپ قالدى، ۋاي خۇدايىم!»

جامائەت ئىنقىلابچىلارنىڭ قوراللىرىنى كۆرۈپ بېقىش قىزغىنلىقىدا، ۋاراڭ — چۇرۇڭ سېلىشىپ، ئۆگزىلىرى كۆيۈپ، گۈمۈرۈلۈپ چۈشكەن گازارما سېپىلىنىڭ ئەتراپلىرىغا توپلاشتى. جامائەت ئارىسىدا ئىنقىلابچىلارنىڭ كارامەت بىر قورالى بار ئىكەن، دېگەن پاراڭ تارقىلىپ، شۇنچە كەڭرى مەيدان بىر دەمدىلا ئادەملەرگە توشۇپ كەتتى. قىستا — قىستاڭچىلىقتا هەتتا بەزىلەر ئۆگزىلەرگە، دەرەخلەرگە چىقىۋېلىشتى — دە، «قېنى —

قېنى؟» دېيىشىپ، بويۇنلىرىنى ئۇيان ـ بۇيان سوزۇشۇپ قاراشقا باشلىدى. دەل شۇ چاغدا ئىككى يىگىت ئالدىدا كىچىك بالىنىڭ بىلىكىچىلىك ـ ئىنچىكە كانىيى بار، ئىكى چاقلىق بىر نېمىنى ئىتتىرىپ، جامائەت ئارىسىغا كىرىپ كەلدى.

— پوش ـ پوش، يولنى بوشىتىڭلار، قورالنى ئۆتكۈزۈڭالايلى.

جامائەت بويۇنلىرىنى سوزۇشۇپ، شۇنداق قاراپلا، داۋرىگى چوڭ ئۇ قورالنىڭ چوڭلۇقى ئارانلا توپا توشۇيدىغان يالغۇز كىشىلىك ياغاچ غالتەكچىلىكلا كېلىدىغان، ئۆزىمۇ خۇددى ئاشۇنداق غالتەككىلا ئوخشايدىغان، ئىككى چاقلىق ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ، غۇلغۇلا قىلىشقىلى تۇردى:

— ئېشەكمۇ بىمالال سۆرەپ ماڭالىغۇدەك ئۇنى.

— بۇ كىچىككىنە ئوقەتنىڭ كۈچى نېمىگە يېتىدىكىنتاڭ؟

شۇ ئارىدا تاغ ئىنقىلابچىلىرىدىن ئىككى يىگىت ھېلىقى «غالتەك ھارۋىغا ئوخشايدىغان» قورالنى سېپىلغا قارىتىپ توغرىلاپ بولدى. يۈسۈپجاننىڭ ئىشارىتى بىلەن زەمبىرەكتىن ئارقا ـ ئارقىدىن گۈمبۈرلەپ ئېتىلغان ئىككى پاي ئوقتا سېپىل گۈمۈرۈلۈپ چۈشۈپ، كالا ھارۋىسى پاتقۇدەك يوغانلا ئىككى تۆشۈك ئېچىلدى. شۇ ھامان جامائەت ئارىسىدا چۈقان كۆتۈرۈلدى:

— پاھ ـ پاھ، نوچىكەنغۇ بۇ قورال!

— قالتىس كۈچى بار ئىكەن!

— شەھەر سېپىلىنىمۇ تېشىۋېتەلەيدىكەن!

— گومىنداڭچىلارنىڭ ئۇۋۇسىنى كۈمپەيكۈم قىلىۋېتەلەيدىكەن!

— ئورۇسلار ياسىغاندەك قىلىدۇ.

كەچ كىرىپ قالدى. كۈن ئوپال تاغلىرىنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ كەتتى. تاغ ئىنقىلابچىلىرىمۇ، تاشمىلىقچا ببرىش ئۈچۈن يولغا

چىقىشتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئوپالدا قوشۇلغان 70 ئادەم، 70 ئاتمۇ بار ئىدى. ئەنجانباي دادىسى بىلەن ئانىسىنىڭ ئۇلار بىلەن بىللە مېڭىشىغا ئۇنىمىدى:

— ھازىر ئەگە بېرىپ، ئەدە تۇرۇشىمىز نامەلۇم، مۇقىم بىر يەرگە ئورۇنلىشىۋالغاندىن كېيىن ئاندىن سىلەرنى يېنىمىزغا ئاپىرىۋالىمىز.

باقاخۇن بىلەن توختىخان ئىلاجسىز قېلىپ قالدى. «دېمىسىمۇ راست، بىز قېرىپ قالدۇق. ئۇلارغا يۈك بولۇپ قالساق بولمايدۇ. بۇنى بالىلار ئاغزىدىن چىقارمىغىنى بىلەن ئەھۋالنى بىز چۈشىنىمىز. خەير بوپتۇ، ھازىرچە تۇرۇپ تۇرايلى، كېيىنچە بىزگىمۇ خۇدايىمنىڭ بۇيرۇغىنى بارىدۇر» دەپ ئويلاشتى ئۇلار ۋە يىغلامسىراپ تۇرۇپ بالىلىرىغا دۇئا قىلدى:

— سىلەرنى خۇدايىمغا تاپشۇردۇق. خۇدايىم مۇراد - مەقسەتلىرىڭلارغا يەتكۈزگەي!

يىگىرمىنچى باب

مەن ئەنجانباي

قەيسەر، ئىرادىلىك ئەزىمەتلەر ماكانلاشقان تۇز تاغ باغرىدىكى بۇ گۈزەل قەدىمىي شەھەر تاشمىلىق قەدىمقى زامانلاردا «تاش بالىق - تاش بىلەن قوپۇرۇلغان شەھەر» نامى بىلەن مەشھۇر ئىدى. زامان - زامانلار ئۆتتى، خانلارنىڭ بەزىلىرى يولدىن ئېزىپ ئالماشتى، يەنە بەزىلىرى بولسا، ھالىدىن كېتىپ تۇگەشتى، لېكىن تاشمىلىق ھېلى ھەم چوڭ بەگلىك نامى بىلەن، ئەتراپىدىكى كىچىك بەگلىكلەرنى باشقۇرۇپ، يەنىلا ئەسلى ھەيۋىسىنى ساقلاپ كەلمەكتە ئىدى.

غەربىي جەنۇبىدىن شەرقىي شىمالىغا قىيپاش سوزۇلغان بۇ يانتۇ زېمىننىڭ غەرب تەرىپىدىكى قىزىل تاغ تىزمىلىرى بىلەن چەشتاغلار خۇددى ئۇلۇغ ئېچىلغان چوڭ دەرۋازىنىڭ ئىككى قانىتىدەك، بىر - بىرىگە نېرىدىن قارىشىپ تۇرۇشاتتى.

سۇيى خۇددى ئانا سۈتىدەك بەرىكەتلىك گەز دەريالىرى ئۆزىنىڭ تارام - تارام، ئەگرى - توقاي ئېقىن - جىلغىلىرى ئارقىلىق تاشمىلىقنىڭ جەنۇبىدىكى تاغ - داۋانلىق يايلاق، ئېگىز - پەس باغ - بوستانلىق، ئېكىنزارلىق زېمىنلىرىنى ئوپالىنىڭ شەرقىي قىسمىدىكى تۈزلەڭ، مۇنبەت زېمىنلىرى بىلەن يېقىن تۇتاشتۇرۇپ تۇرغانلىقتىن، ساپ ھاۋالىق، سېھرىي كۈچكە تولغان بۇ ئىككى كەڭرى زېمىن خۇددى ئانا سۈتىنى تالىشىپ ئېمىشۋاتقان بىر جۈپ قوشكېزەكلەردەك تېخىمۇ

يېقىملىق، گۈزەل، كۆركەم كۆرۈنەتتى.

جامالىدىن قىسىملىرى چەشتاغدىكى دۇشمەنلەر بىلەن راسا بىر كۈن ئېلىشتى. دۇشمەنلەرنىڭ بىر قىسمى ئۆلدى، قالغانلىرى كەچ كىرىشى بىلەن تەڭ گازارمىسىنى تاشلاپ قەشقەر شەھىرى تەرەپكە قاراپ قاچتى. شۇ كۈنى يېرىم كېچىدىن ئۆتكەندە، ئوپالدىن يانغان يۇسۇپجان تاغ ئىنقىلابچىلىرىنى باشلاپ تاشمىلىق بازىرىغا يېتىپ كەلدى. ئەتىسى بۇ يەرمۇ قىزىپ كەتتى. تەرەپ - تەرەپتىن كېلىپ توپلاشقان جامائەتنىڭ تولىلىقىدىن بازاردىكى مەكتەپ سەھنىسى قىستا - قىستاڭچىلىق بولۇپ كەتتى. تاشمىلىق خەلقى بۇ قېتىمىمۇ يەنىلا ئۆز نوچىلىقىنى نامايان قىلدى. شۇ سورۇندىلا ئۆزلىرىنىڭ يەتمىش بەش ئوغلانى بىلەن يۇز ئېتىنى تاغ ئىنقىلابچىلىرىنىڭ قوشۇنىغا تەقدىم قىلىپ تۇتتى. شۇ چاغدا بۇ سەپكە يەنە بىر گۇمانلىق ئىنسانمۇ قىسىلىپ كىرىپ قالدى. ئۇ ئۆزىنىڭ چوماقچىلىرىدىن ئوتتۇز نەچچە ئادەمنى ھەيۋە بىلەن باشلاپ كېلىپ، بۇ سەپكە قاتنىشىشنى تەلەپ قىلغاندا، ھېچ كىمىڭ: «ياق!» دېمىدى. بەلكى، ئۇنىڭ مەيدىسىگە ئۇرۇپ: «يارايسىز»، «باركاللا!» دەپ ئۇنى ماختاشتى. ئۇ ئىنسان تاشمىلىقنىڭ مەنسەپتىن قالدۇرۇلغان بالدۇرقى بېگى زەيدىن بەگ ئىدى. ئۇ بىر يىلدىن بېرى قورساق كۆپۈكىدە چىشىنى غۇچۇرلىتىپ، ئامبالىلاردىن مەدەت - مەنسەپ تەمە قىلىپ، شەھەردە قاتىراپ يۈرگەنىدى.

ئۇنىڭ ئەنە شۇنداق تەنتەنىلىك ھالدا قوبۇل قىلىنىشى ئەنجانبايىنىڭ كۆڭلىنى غەش قىلىپ قويدى.

— بۇ ئادەمنىڭ ئىنقىلاب قىلىش نىيىتى يوق، باشقا غەرىزى بار.

— قانداق غەرەز؟

— يۇقىرى مەنسەپكە، چوڭ بايلىققا ئىگە بولۇش.

— ئۇنداق دېمەڭ، قورساقنى كەڭرەڭ تۇتۇڭ، — دېدى

جامالىدىن قاپىقىنى تۇرگەن ھالدا، — ھەممە ئادەمنىڭ ئىنقىلاب قىلىش ھوقۇقى بولىدۇ.

— بۇمۇ بۇيرۇقمۇ؟

— شۇنداق دەپ چۈشەنسىڭىزمۇ بولىدۇ، — دېدى جامالىدىن ئۇنىڭ گېپىدىكى تەننى چۈشىنىپ پىڭىدە كۈلۈپ سېلىپ، — قاسىم تاشمۇ ئىلگىرى ھاكىم بولغان. تېخى ئۇنىڭدىنمۇ چوڭ ئەمەل تۇتقان ئادەملەر بىزنىڭ باشلىقلىرىمىز ئارىسىدا ئازمۇ؟ ئۇ ئادەم بالدۇر بەگ بولغان بولسا، ئەمدى ئىنقىلابچى بولسا، نېمىشقا بولمايدىكەن؟

— سەگەكرەك بولايلى، دەيمەن.

— بولدى، تەگەشمەيلى. كىم ئۇخلاۋاتىدۇ، كىم سەگەك؟ ۋاقتى كەلگەندە كۆرەيلى.

— ئۇ چاغدا زىياننىڭ ئورنىنى تولدۇرۇۋالغىلى بولمايدۇ!

— تالاشماڭ دەيمەن!

ئۇلارنىڭ پارىڭىنى ئاڭلاپ ئولتۇرغان ئابلا موللا بىر چىمدىم ناسۋالنى ئاغزىغا كاپ ئېتىپ سېلىۋېلىپ، ئورنىدىن دەس تۇرۇپ كەتتى. ئۇنىڭ ئاچچىقى كەلگەندە، ئاسانلا خۇمارى تۇتۇپ قالاتتى ـ دە، ئەنە شۇنداق ناسۋالنى ئاغزىغا كاپ ئېتىپ سېلىۋېلىپ خۇماردىن چىقىپ، ئاچچىقىنى باساتتى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ كىمنىڭ گېپىگە شۇنچە بەك ئاچچىقى كەلگەنلىكىنى بىلىپ بولمايتتى. لېكىن، ئۇنىڭ مال بازىرى تەرەپكە قاراپ كېتىۋېتىپ، ئاۋازىنى بوش چىقىرىپ ئىتتىقان ناخشىسى ئۇلارنى ئويلاندۇرۇپ قويدى. ئۇ بۇ ناخشىنى ئېلگىرىمۇ ئانچە ـ مۇنچە ئېتىپ قوياتتى.

توخۇنى تاخ دېمە، توخۇم تۇغالايدۇ.
مۇشۇكنى پەش دېمە، چاشقان تۇتالايدۇ.
بۇنى كىم بىلمەيدۇ بۇ نادان ـ ئەخمەقلەر،
ئەزىز جاننى قانداق ساقلاپ قالالايدۇ؟

X X X

مەسۇم چوڭ يېڭسارلىق بىر سېركچىنىڭ ئوغلى ئىدى. ئۇستىخانلىق، گەۋدىلىك كەلگەن بۇ قاۋۇل يىگىت پۈتلىرىنى سۆرەپ، ئىككى يېنىغا ئىرغاڭلاپ ماڭىدىغانلىقى ئۈچۈن كالامپايەدەك كۆرۈنەتتى، لېكىن ئۇ چاققان چېلىشچى ئىدى. باشقىلار ئۇنىڭ بېلىنى قورۇپ بولغۇچە ئۇ ئۇلارنى شاققىدە يانپاشقا ئېلىپلا يەرگە تاشلۇۋېتەلەيتتى. تۇزلەڭلىكلەردە توشقانلارنى قوغلاپ تۇتالايتتى، تىك قىيا، ئېگىز تاغ - داۋانلارغا، شوخلىق - تىكەنلىك دەل - دەرەخلەرگە خۇددى يالمانتاقتەك تىز يامىشىپ چىقىپ، كىشىلەرنىڭ كۆزلىرىنى ئالا - چەكمەن قىلۇېتەلەيتتى. ئۇ كىچىكىدىن تارتىپلا دادىسىغا ئەگىشىپ يۈرۈپ، شەھەر، بازارلاردا سېرىكچىلىك قىلىپ، جان بېقىپ كەلگەنىدى. لېكىن، دادىسى ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭ سېرىكچىلىك ھۈنىرى ئاقماي قالدى. ئۇنىڭ يەر - زېمىنى بولمىغانلىقتىن «تۇمىقى بايلارنىڭ زېمىنىغا چۈشۈپ كېتىدىغان» گادايلاردىن ئىدى. شۇڭا، ئۇ ئىلاجسىز بېدىكچىلىك قىلىپ جان ساقلاشقا مەجبۇر بولدى. ئۇ يەردىن ئالغان قوي - كالىلارنى بۇ يەردە، بۇ يەردىن ئالقانلىرىنى يەنە باشقا يەرلەردە سېتىپ، بازار قوغلىشىپ يۈرۈپ بېدىكچىلىك قىلدى. ئازراق تاپان ھەققى چىقسىلا، شۇنىڭغا شۈكرى - قانائەت قىلىپ ئانىسى بىلەن ئۈكىلىرىنى سېرىقتال بولسىمۇ بېقىپ جان ساقلاپ كەلدى.

تاشمىلىقنىڭ مال بازىرى بۈگۈن ئالارمەن - ساتارمەنلەرنىڭ تولىلىقىدىن، قىستا - قىستاڭچىلىق بولۇپ كەتكەن ئۇيان - بۇيان ئۆتۈشمۇ مۈشكۈل بولۇپ قالغانىدى. تېخى بۇرنا كۈنلا تاغ ئىنقىلابچىلىرى جەڭ قىلىپ، بۇ يەرنى ئازادە قىلغانىدى. شۇڭا، پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىشكەن كىشىلەر سودا قىلىش ئۈچۈن،

تەرەپ - تەرەپتىن كېلىشىپ، بازارنى قىزىتىۋەتكەنىدى.
مەسۇم چوڭ ئېلىپ كەلگەن قويلىرىنى چۇشكىچە سېتىپ بولدى. ئەمدى باشقا بازارلاردا سېتىش ئۇچۇن، بۇ بازاردىن ئىككى - ئۇچ كالا سېتىۋالسىلا ئۇنىڭ ئىشى پۇتەتتى. لېكىن، ھاۋا بەك ئىسسىپ كەتكەنلىكتىن ئۇسساپ ئاغزى قۇرۇپ كەتتى. ئۇ بىرەر قاچا قېتىق ئېلىپ ئىچىپ، ئۇسسۇزلۇقىنى قاندۇرۇۋېلىش ئۇچۇن دەرۋازا ئالدىغا چىقتى. قېتىق ساتىدىغانلارنى ئىزلەپ ئۇيان - بۇيان قاراۋاتقاندا بىرسىنىڭ ئۆزىنى چاقىرىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ قالدى:
— مەسۇم چوڭ، ھەي مەسۇم چوڭ!
«ۋۇي، تونۇش ئاۋازغۇ؟» ئۇ ئۆزىنى چاقىرغان ئاۋاز كەلگەن تەرەپكە قارىدى - دە، دەرۋازىنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى كارىۋاتتا ئولتۇرغان ئەنجانىلىنىڭ قولىنى كۆتۇرۇپ ئۆزىنى يېنىغا كېلىشكە چاقىرىۋاتقانلىقىنى كۆردى.
— بۇ يەرگە كەل. بۇ يەرگە، مانا ماۋۇ كارىۋاتتا ئولتۇر ئاغىنە.
بۇ ئىككى قەدىناس ئاغىنىلەر بىر - بىرى بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۇشتى. كارىۋاتتا چاي ئىچكەچ ئولتۇرۇپ بىر - بىرىدىن ھال - ئەھۋال سورىشىپ مۇڭداشتى.
ئەسلىي ئۇلارنىڭ دادىلىرى كونا ئاغىنىلاردىن ئىدى، ھەر قېتىم بىر - بىرىنى يوقلاپ بارغاندا، ئوغۇللىرىنىمۇ بىللە ئالغاچ باراتتى. بۇنداق چاغلاردا ئۇلار خۇشال بولۇشۇپ، بىر - بىرى بىلەن چىلىشاتتى، نېرىغا سەكرىشەتتى، ئېرىقنىڭ ئىككى قېشىغا تەڭ دەسسەپ، ئاتلىمۇچۇق ئويناشاتتى، دەرەخلەرنىڭ ئاچىمىقىدىن تاشلارنى تاشلاپ ئۆتكۇزۇشەتتى، شوتىلارنىڭ بالداقلىرىغا ئېسىلىپ ئۇيان - بۇيان مېڭىشاتتى. ياشلىرى چوڭايغاندىمۇ بىر - بىرى بىلەن نەچچە قېتىملاپ بەل تۇتۇشۇپ چىلىشىشتى، بەيگىلەردە بىللە بولدى، مەشرەپلەردە ئۇسسۇلغا

بىللە چۈشتى. لېكىن، ياش چوڭايغانسېرى ھەر كىم ئۆز ھەلەكچىلىكىدە بولۇپ كېتىپ، ـ دېدى. بارا ـ بارا ئۇلارنىڭ ئۈچرىشىشىمۇ ئازلاپ قالدى. يەتتە ـ سەككىز يىلدىن بېرى ئۇلار بىر ـ بىرى بىلەن ئۈچرىشالمىغانلىقتىن، بىر ـ بىرىنىڭ قەيەردە ئىكەنلىكىنىمۇ بىلىشمەيتتى. شۇڭا، بۈگۈنمۇ ئۇلار بۇ يەردە ئۈچرىشىپ قېلىشنى ئويلاشمىغانىدى.

— تاغ ئىنقىلابچىلىرى قاتارىغا قوشۇلۇپسەن، مەردلەرنىڭ يولىغا مېڭىپسەن، مۇبارەك بولسۇن ئاغىنە، ـ دېدى مەسۇم چوڭ ئەنجانبايغا دوستلۇق ـ ئاغىنىدارچىلىق مېھىر ـ مۇھەببىتىگە تولغان ئىسسىق چىراي بىلەن تىكىلىپ قاراپ، ـ مەن بەك خۇشال بولدۇم، سەندىن پەخىرلىنىمەن.

— خۇشال ـ خۇرام ياشاش ئۈچۈن، ئەۋلادلىرىمىزنىڭ بەختلىك بولۇشى ئۈچۈن ئاللا يولىدا جەڭگە ئاتلاندىم، بۇ يولدا ئۆلۈپ كېتىشكە مەن رازى.

— ئۇنداق دېمە ئاغىنە، خۇدايىم ساقلايدۇ. بۇرادەرلىرىڭ ئارىسىدا كۆڭلۈڭ ئوبدان ئېچىلىپ قالىدۇ.

— سەنمۇ مېنىڭ يېشىمدا بىللە بولغان بولساڭ، مېنىڭ كۆڭلۈم تېخىمۇ بەك ئوبدان ئېچىلىپ قالاتتى.

مەسۇم چوڭ ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىدى:

— شۇنداق بولسىغۇ تازا كۆڭلۈمدىكىدەك بەلەن ئىش بولاتتى. شۇغىنىسى ئانام بىلەن ئۆكىلىرىم...

— خاتىرجەم بول، ئۇلارنىڭ ھالىدىن ھەممىمىز بىللە خەۋەر ئالىمىز.

— مەيلى ئەمىسە، شۇ تاپتا مەنمۇ تازا قىزىپ قالدىم. ناۋادا قوبۇل قىلىنىپ قالساملا، سېنىڭ يېنىڭدا بولۇشقا جان دەپ رازى بولاتتىم.

— بارىكاللا ئاغىنە، ئاجىزلارغا رەھىمدىل، دۇشمەنلەرگە شەپقەتسىز بول!

كەچ كىردى. شۇ ئاردا شىغاي ئۇلارنىڭ يېنىدا پەيدا بولۇپ قالدى:

— ئەنجانباي ئاكا، سىزنى جامالدىن ئاكام چاقىرىۋاتىدۇ، — دېدى.

ئەنجانباي مەكتەپ تەرەپكە كېتىپ، بىر ھازادىن كېيىن قايتىپ كەلدى ۋە ئۆزىنى ساقلاپ ئولتۇرغان مەسۇم چوڭغا شۇنداق دېدى:

— بىز ئەگۈسكە باردىغان بولدۇق. سەن ئۇ تەرەپلەرنىڭ ئەلمى ـ تەلىمىنى ئوبدان بىلىسەن، بىزگە يول باشلاپ بارغىن، بولامدۇ؟

— ئۇ يەرگە بېرىپ نېمىش قىلىمىز؟

— نېمىش قىلاتتۇق، دۇشمەنلەرگە ھۇجۇم قىلىمىز، يوقتىمىز!

— ئۇنداق بولسا، باشلاپ باراي.

ئۇلار شۇ كۇنى كېچىسى ھېلىقى كارىۋاتتا بىللە ئۇخلاشتى. ئەتىسى سەھەردىلا 30 نەچچە ئادەمنى ئەگەشتۇرۇپ، ئەگۈسكە بېرىش ئۈچۈن يولغا چىقتى.

مەسۇم چوڭ ئۇلارنى ئۇ ئۆزى بىلمىدىغان ئېگىز ـ پەس، ئەگرى ـ توقاي چىغىر يوللار بىلەن باشلاپ كەلمەكتە ئىدى. كۆك ئالتا مىنگەن، بېشىغا يېڭىسارچە كەڭ كۆرپىلىك، ئېگىز قىرلىق تۇماق كەيگەن، ئۇچىسىدىكى قىزىل چەكمەن تونىنىڭ تېشىغا، پىياز كۆكى رەڭلىك ـ كۆك پىلاش يېپىنىۋالغان ئەنجانباي سەپ ئالدىدا ئۇنىڭغا ياندىشىپ، يىراقلارغا كۆز تىككەن ھالدا كېتىۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئۇچىسىدىكى كۆك پىلاش غۇر ـ غۇر شامالدا خۇددى توز قانىتىدەك پىلدىر ـ پىلدىر يەلپۇنۇپ تۇراتتى.

ئۇلار بىر دوقمدىن ئايلىنىپ ئۆتكەندە، يىراقتا بىر تۇپ سېدە دەرىخى كۆرۈندى. سېدە دەرىخىنىڭ نېرىسىدىراق يەنە بىر

نەچچە تۈپ كاداك ئۇجمە دەرىخىمۇ بار ئىدى. ئۇلار يېقىنلاپ كەلگەندە، ھېلىقى سېدە دەرىخىنىڭ يېنىدىكى كۆلدىن سۇ ئىچىپ، ئورنىدىن تۇرۇۋاتقان بىر ئادەمگە كۆزى چۈشۈپ قېلىشتى ـ دە، ھەممىسى تەڭ توختاشتى.

ئۇ ئادەمنىڭ ئەنجانباي بىلەن ئۇنىڭ يېنىدىكى بەزى ئادەملەرنى تونۇپ قىلىپ، ھاڭ ـ تاڭ قالغان ھالدا تۇرغان يېرىدىلا ياغاچتەك قېتىپ تۇرۇپلا كەتتى ـ دە، «ئىسم، ئەمدى ئەجىلىم قوشۇپتۇ!» دېگەن قورقۇنچلۇق بىر شۇم خىيال، تۈيۇقسىزلا يۈرىكىنى مۇجۇپ ئۇنى چۆچۈتۈۋەتتى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ بىر جۈپ كۆزى ئەنجانبايغىلا تىكىلگەنىدى. ئۇ قورقۇنچىدا لاغ ـ لاغ تىترەپ، بىردەمدىلا ساماندەك سارغىيىپ كەتتى ـ دە، تۈيۇقسىزلا يولنىڭ بىر چېتىگە ئۆتۈپلا قىبلە تەرەپكە قاراپ تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ دۇرۇت ئوقۇشقا باشلىدى. ئۇنى تونۇمايدىغانلار ئۇنىڭ بۇ قىلىقىنى كۆرۈپ ھاڭ ـ تاڭ قېلىشتى. ئۇ ئالمان ـ تالمان دۇرۇت ئوقۇپ بولدى ـ دە، ئۆمىلەپ بېرىپ، ئەنجانباينىڭ ئېتىنىڭ ئالدى پۇتىنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ يىغلاشقا باشلىدى:

— ئەنجانباي، مەن گۇناھكار، ساڭا كۆپ يامانلىق قىلدىم، قىلغان گۇناھلىرىم ئۈچۈن ئۆلۈمگە لايىق ئادەممەن. توۋا قىلدىم، خۇدا ھەققى، بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچكىن، رەھىم قىل، مەن ... مەن...

ئۇ بۇقۇلداپ يىغلاپ تىزلىنىپ ئولتۇرۇۋەردى. ئەنجانباي ئۇنىڭ بۇ ھالىنى كۆرۈپ ئاستا ئاتتىن چۈشتى. ئۇنى قولتۇقىدىن يۆلەپ، ئورنىدىن تۇرغۇزدى:

— مەھەممەتخان باي ئاكا، — دېدى ئەنجانباي ئۇنىڭغا تىكىلىپ قاراپ، — بۇ نېمە قىلغانلىرى؟ بولدى قويسىلا، كونا ئاداۋەتنى يەنە تەگەشمەيلى. مېنى ئۇنداق نائەھلىي ئادەمگە ئوخشاتمىسىلا. بىلىپ قويسىلا، مەن ئەنجانباي! — بۇ گەپ

بىلەن ئۇ ئادەمنىڭ تىلى تۇتۇلۇپ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى، — مەھەممەتخان باي، مەن تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن بىز كۆرۈشەلمىدۇق، بۈگۈن بۇ يەردە تۇيۇقسىزلا ئۇچرىشىپ قالدۇق. مەن سىلىگە ھەرگىز ئاداۋەت تۇتمايمەن. ئاز بولسىمۇ ماۋۇ پۇلنى يانلىرىغا سېلىپ قويسىلا، لازىم بولىدۇ، — ئۇ بىر تۇتام پۇلنى ئۇ ئادەمنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى، — دەدەم بىلەن ئانام قارا دۆۋىدە تۇرۇۋاتىدۇ. ئۇلارغا مەندىن سالام دېسىلە. دادام سىلىگە بىر ئۇلاغ بېرىدۇ، مىنىپ ئوپالغا كېتىۋالسىلا.

ئۇ ئادەم يۇم - يۇم يىغلاپ، ئەنجانبايغا قايتا - قايتا رەھمەت ئېيتىپ كېتىپ قالدى. ئەنجانبايلار يولىنى يەنە داۋاملاشتۇردى. ئۇ ئادەمنىڭ تەكتىنى ئوبدان بىلىدىغان ئوپال ياشلىرى ئۇ ئادەم توغرىسىدا ئېغىز ئاچماي جىم مېڭىشتى. ئۇلار كۆڭۈللىرىدە: «كونا خامانىنى سورىغانىڭ پايدىسى يوق، سېپىق سامان چىقىدۇ، دان چىقمايدۇ. ئەنجانبايىنىڭ يارىسىغا تۇز سەپكەندەك بولۇپ قالىدۇ، بىئارام بولۇپ قالىدۇ» دەپ ئويلاشتى. لېكىن، ئۇ ئادەمنى تونۇمايدىغانلار بۇ ئىشنىڭ تېگى - تەكتىنى بىلمىگەنلىكتىن كوچىلاپ سوراپ قالدى:

— ئەنجانباي ئاكا، ئۇ ئادەم كىم بولىدۇ؟

— سىزدىن نېمىشقا ئۇنداق بەك قورقىدۇ، خۇددى قان - قەرزى بارەدەك؟...

— ئۇ ئادەم ئوپالنىڭ ئارا ئۆستەك دېگەن يېرىدىن، يۇز بېشى مەمەت قېچىر، يەنى مەھەممەتخان باي دېگەن كىشى بولىدۇ، ماڭا قېينىتا بولغان، — دېدى ئەنجانباي ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ، ئوپالنىڭ بېگى مەمتىمىننىڭ شىرەم تۇغقانلىرىدىن، يۇز - ئابرۇيلۇق باي ئادەم، — ئەنجانباي تۇيۇقسىزلا گېپىنى توختىتىپ، شۇككىدە بولۇپ قالدى. بىز بىرەدەم ماڭغاندىن كېيىن، يېنىدىكىلەرگە بىر قۇر قارىۋېتىپ، ئۇ ئادەم بىلەن ئۆزىنىڭ ئوتتۇرىسىدا يۇز بەرگەن ئېچىنىشلىق ۋەقەلەرنى بايان

قىلىشقا باشلىدى، — مەن ئۇ ئادەمنىڭ قىزى ئايشەم خېنىم بىلەن توختى موللامنىڭ مەكتىپىدە تونۇشقان. ئۇ قىز مەندىن يەتتە ـ سەككىز ياش كىچىك بولسىمۇ، لېكىن ماڭا بەك ئامراق ئىدى، كۆيۈنەتتى. مەنمۇ ئۇنى بىردەم كۆرمىسەم زادىلا چىدىيالمايتتىم. بىز چوڭمۇ بولدۇق. ئۇلار باي، بىز كەمبەغەل ئىدۇق. شۇنداق بولسىمۇ، كۆڭۈلنىڭ قىستىشى بىلەن ئۇلارنىڭ ئۆيىگە بىر نەچچە قېتىم ئەلچى ئەۋەتتۇق، لېكىن ئۇلار بىزنى ياراتمىدى. كەمبەغەل كۆردى. مەن بەك مەيۈسلەندىم...

ئەنجانباي مەھەممەتخان باينىڭ قىزىنى دەپ يەتتە قېتىم ئەلچى كىرگۈزگەنلىكى، ئاخىر ئايشەمگۈل مەجبۇرىي ياتلىق قىلىنىدىغان ئاخشىمى ئۇنى ئېلىپ قاچقانلىقى، بۇ ئەلەمگە چىدىمىغان قېينانىسى يامان نىيەتلىك كىشىلەر بىلەن بىرلىشىپ ئۇنى تۇرمىگە سولاتقانلىقىنى... سۆزلەپ بەردى. ئۇ سۆزىنى شۇنداق ئاخىرلاشتۇردى:

— مەن تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن، ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ دەپ قورقۇپ، مەندىن قېچىپ، يۇرتىنى تاشلاپ، باشقا جايلاردا مۆكۈنۈپ يۈرگەنكەن. «قاچقان تۇتۇلار» دېگەندەك بۇگۈن تار يەردە ئىككى رەقىب تۇيۇقسىز ئۇچرىشىپ قالدۇق.

— رەھىمسىز ئادەمكەن!

— سىزگە شۇنچە كۆپ ئازاب، كۈلپەت سالغان ئادەمدىن نېمىشقا ئىنتىقام ئالمايسىز؟

— ياق، ئۇنداق قىلىشقا بولمايدۇ. بالىغا كۆيۈنۈش ـ گۇناھ ئەمەس. ئۇ پەقەت قىزىغا كۆيۈنگەنلىكىدىنلا ماڭا ئەشۇنداق دۇشمەنلىك قىلغان، قىزى بايلارغا ياتلىق قىلىنسا، بەختلىك يۈز ـ ئابرۇيلۇق بولىدۇ، دەپ ئويلىغان.

X X X

ئۇلار پاتاڭنىڭ يۇقىرى تەرىپىدىكى كەڭرى سايلىقتا يېرىم

كېچىگىچە ئاتلارنى بېقىپ تويغازدى. ئۆزلىرىمۇ كېچىنىڭ غۇر - غۇر شامىلىدا سالقىنداپ ئارام ئېلىۋالدى. ئاندىن ئەگۈسىنىڭ شەملە مەھەللىسىدىكى توختى چوڭ دېگەن بايىنىڭ ئۆيىنى كۆزلەپ يولغا چىقتى. نىشان - ئەشۇ توختى چوڭنىڭ ئۆيىدە تۇرۇۋاتقان 50 نەچچە گومىنداڭ ئەسكىرىنى يوقىتىش ئىدى. ئۇلار تاڭ سەھەر دىلار توختى چوڭنىڭ هويلىسىنى قورشىۋالدى. بۇ هويلا باشقا ئۆي - ئىمارەتلەردىن يىراق، سۆگەتلىك ئارىسىدىكى تۈزلەڭلىكتە بولغانلىقىدىن، ئەتراپىدا يۇرۇۋاتقان ئادەم، هەتتا كالا، قوي، ئىتلارنىمۇ ئوچۇق كۆرگىلى بولاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن گومىنداڭ ئەسكەرلىرى بۇ كەڭرى هويلىنى مۇداپىئەلىنىشكە باب كۆرۈپ، ئۆزلىرىگە گازارما قىلىشقا تاللىۋالغانىدى.

گومىنداڭ ئەسكەرلىرى ئۇلارنى شۇ هامانلا سېزىپ قالدى - دە، ئۆزلىرىنىڭ ئويغاق ئىكەنلىكىنى ئاشكارىلاپ، ئۇلار تەرەپكە قارىتىپ ئوق ياغدۇرۇشقا باشلىدى. لېكىن، بۇنىڭ كارايىتى چاغلىق ئىدى. ئۇلار تاڭ قاراڭغۇسىدا هېچنېمىنى پەرق ئېتەلمىگەنلىكتىن هېچ نەرسىنى نىشانغا ئالالمايتتى. بۇ دەل ئەنجانبايىنىڭ ئويلىغىنىدەك دۇشمەنلەرنى يوقىتىشىنىڭ ئوبدان پەيتى ئىدى. ئۇ شۇ هامانلا مەسۇم چوڭ بىلەن يەنە تۆت ئادەمنى ئۇ هويلىنى يىراقتىن ئايلىنىپ، ئات چاپتۇرۇپ يۇرۇشكە بۇيرۇدى. بۇنداق قىلغاندا ئۇلار دۇشمەنلەرنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتىپ، ئۇلارنى ئازدۇرۇشقا بولاتتى. ئەھۋال ئۇنىڭ ئويلىغىنىدەك بولدى. دۇشمەنلەر مەسۇم چوڭنىڭ يىراقتا ئات چاپتۇرۇپ ئايلىنىپ يۈرگەن ئادەملىرى تەرەپكە قارىتىپ ئوق ياغدۇرۇشقا باشلىدى. بۇ پۇرسەت غەنىيمەت ئىدى. باشقىلار ئەنجانبايىنىڭ بۇيرۇقى بويىچە، يەر بېغىرلاپ ئۆمىلەپ مېڭىپ، هويلا تېمىنىڭ يېنىغا يېرىۋالدى - دە، تەرەپ - تەرەپتىن هويلىنىڭ ئىچىگە قارىتىپ، گرانات تاشلاشتى. لېكىن،

دۇشمەنلەرمۇ بوش كەلمىدى. ئۆزلىرىنىڭ ئالدانغانلىقىنى بىلىپ قېلىپ، دەرھاللا تامنىڭ يانلىرىغا ئوق ياغدۇرۇش ئۈچۈن بۇ تەرەپكە تاشلاندى. لېكىن، ئۇلار كېچىككەنىدى، ھەيۋىسى كارغا كەلمەي قالدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ قارىسىنى قارارلاپ ئانقان ئەنجانباي مەرگەنلىرىنىڭ ئوقىغا ئۇچراپ يىقىلىپ يەر چىشلەۋەردى. گىراناتلارمۇ ئۇلارنىڭ ئۈستىگە تاشلىنىۋەردى.

ئۇلار شۇ ھالدا بىر سائەتتەك سوقۇشتى. تاڭ يورۇدى. دۇشمەنلەرمۇ جىمىقىپ قالدى. ئەنجانبايلار تامنى پارتلىتىپ، ھويلىغا باستۇرۇپ كىرگەندە، ئۇ يەر - بۇ يەردە ئىكراپ يانقان بەش ئالتىدەك ياردار، ئوڭ - تەتۇر يېتىشقان يەتتە - سەككىزدەك ئۆلۈكلەرگە كۆزى چۈشتى. قالغانلىرى كۆرۈنمىدى، دەرۋازا يەنە تاقاقلىق تۇراتتى. بىر ياردار دەرۋازا يېنىدىكى ئۆينى شەرەتلەپ كۆرسىتىپ قويدى. ئۇلار ئۇ ئۆيگە كىرگەنىدى، ئۇ ئۆينىڭ ئارقا تېمىنىڭ تېگىدىن ئېچىلغان ئادەم پاتقۇدەك بىر تۆشۈكنى كۆرۈشتى. بۇ تۆشۈك چوڭقۇرلۇقى ئادەم بويى كېلىدىغان چوڭقۇر ئېرىق ئارقىلىق، ھويلىدىن 20، 30 قەدەم يىراقلىقتىكى بىر زەيكەشلىككە تۇتاشتۇرۇلغانىدى. توپىنىڭ نەملىكىگە قاراپ، بۇ ئېرىقنىڭ تۇنۇگۈن ياكى ئۇلۇشكۇن چېپىلغانلىقىنى قىياس قىلىشقا بولاتتى. دۇشمەنلەر مانا مۇشۇ زەيكەشلىك ئارقىلىق قاچقانىدى. لېكىن، ئۇلار زەيكەشلىكنىڭ باش تەرىپىگە قاراپ قاچتىمۇ ياكى ئاياغ تەرىپىگە قاراپ قاچتىمۇ؟ بىلگىلى بولمىدى. ئەنجانبايىنىڭ ئادەملىرى ئۇ باش - بۇ باشلارغا بېرىپ، خېلى ئۇزاق ئىزلەشتى. لېكىن، قاچقان دۇشمەنلەرنىڭ دېرىكى بولمىدى.

بۇ قېتىمقى جەڭدە، دۇشمەنلەرنىڭ سەككىز ئەسكىرى ئۆلگەن، ئالتە ئەسكىرى ياردار بولغانىدى. ئون بەش مىلتىق، بىر پىلىموت، يەتتە ساندۇق ئوق، بىر ساندۇق گىرانات، ئون ئىككى تاغار ئاق ئون غەنىيمەت ئېلىنىدى. ئەنجانباي ئۇننى شۇ

يەردىكى كەمبەغەللەرگە ئۇلەشتۇرۇپ بەردى. ياردار بولغان ھېلىقى ئالتە ئەسكەرنىمۇ شۇ يەرنىڭ بايلىرىغا تاپشۇرۇپ بېرىپ، ئۇلارنىڭ يارلىرى ساقايغاندا ھەيدىۋېتىشنى تاپىلىدى.

ئەنجانبايلار قايتىپ كېتىش ئۈچۈن يولغا چىقتى. ئەنجانباي سەپنىڭ ئالدىدا گەپ ـ سۆز قىلماي، قاپىقى تۇرۇلگەن ھالدا كېتىۋاتاتتى. نېمە ئۈچۈندۇر، ئۇنىڭ چىرايى مەيۇس، كۆڭلى يېرىمدەك كۆرۈنەتتى.

— نېمە بولدۇڭ، خاپا كۆرۈنسەنغۇ؟ — ئۇنىڭغا ياندىشىپ كېتىۋاتقان مەسۇم چوڭ ئۇنىڭدىن ئاستا سورىدى، — مىجەزىڭ يوقمۇ يا؟

— دۇشمەنلەرنى قاچۇرۇپ قويدۇق. شۇڭا، ئۆز ـ ئۆزۈمگە ئاچچىقىم كېلىۋاتىدۇ، — دېدى ئەنجانباي ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ، — ئۇ يەرگە ئېرىق كولانغانلىقىنى نېمىشقا بالدۇرراق بىلەلمىدۇق؟ تازا قاپاق باش، ياريماس ئىكەنمەن!

— بولدى، كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلما، ھاياتلا بولساق، خۇدايىم بۇيرۇسا، تېخى ئۇنداق دۇشمەنلەردىن نەچچە ھەسسە كۆپ دۇشمەنلەرنى يوقىتىمىز، ئۇلار بىزدىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ.

ئۇلار پاتاقنىڭ كەلگەندە، — مەسۇم چوڭنىڭ تاشمىلىقلىق پالتۇ ئاشپەز دېگەن بىر ئاغىنىسى ئوچراپ قالدى. ئۇ مەسۇم چوڭنى بىر چەتكە تارتىپ:

— سىلەرنى تاشمىلىق يەلكەن بىلەن بارىن يەلكەن ئوتتۇرىسىدىكى يارلىققا سېلىنغان كۆۋرۈكتە بىر مۇنچە گومىنداڭ ئەسكەرلىرى ماراپ تۇرۇۋاتىدۇ. پەخەس بولۇڭلار، — دېدى.

مەسۇم چوڭ بۇ خەۋەرنى شۇ زامانلا ئەنجانبايغا يەتكۈزدى. ئەنجانباي ئويلىنىپ بىر ھازا تۇرۇپ قالدى. ئاندىن ئابلا موللا بىلەن شىغاينى ئۇ تەرەپتىكى ئەھۋاللارنى تىڭ ـ تىڭلاپ كېلىشكە ئەۋەتتى. ئۇ يەردە توختاپ بىرەر سائەتتەك تەييارلىق قىلغاندىن

كېيىن يەنە يولغا چىقتى. بارىن يەلكەنگە كەلگەندىن كېيىن، تىڭ - تىڭلاشقا كەتكەنلەرنىڭ قايتىپ كېلىشىنىڭ ساقلاش ئۇچۇن، يەنە توختاپ قېلىشتى. ئاردىدىن ئۇزاق ئۆتمەي ئۇلار قايتىپ كېلىپ، پالتۇ ئاشپەز دېگەن خەۋەرنىڭ راستلىقىنى ھەم ئۇ يەردىكى گومىندانڭ ئەسكەرلىرىنىڭ ئورۇنلىشىش ئەھۋالىنى دوكلات قىلىشتى، دۇشمەنلەر بارىن يەلكەن بىلەن تاشمىلىق يەلكەن ئوتتۇرىسىدىكى چوڭقۇر يارلىق ئىچىگە يوشۇرۇنۇۋېلىشقانىدى. بۇ يارلىقنىڭ ئىچىدە بۆكتۇرمە قىلىشقا باب كېلىدىغان چوڭقۇر ئۆرەكلەر، ئېگىز - ئېگىز دۆڭلۇكلەر بار ئىدى.

تاغدىن كەلگەن كەلكۇن سۇيى ئېقىپ ئۆتۈپ، كولاپ پەيدا قىلغان، چوڭقۇرلۇقى ئالاھەزەل ئون - ئون غۇلاچتەك، كەڭلىكى يۈز - يۈز ئەللىك قەدەمدەك كېلىدىغان، ھەيۋەتلىك، قورقۇنۇچلۇق بۇ يارلىق تەپ - تەكشى، بىر پۈتۈن يەلكەننى قاپ ئوتتۇرىسىدىن پارچىلاپ، ئۇنى ئىككى بۆلەككە بۆلىۋەتكەنىدى. كۇنچىقىش تەرىپى بارىن يەلكەن، كۇنپېتىش تەرىپى تاشمىلىق يەلكەن دەپ ئاتىلاتتى.

ئەنجانباي قاپقىنى تۇرۇپ يەنە بىر ھازاغىچە ئويلىنىپ تۇرۇپ كەتتى:

— ئەبلەخلەر! — دېدى ئۇ ئويلانغان ھالدا، — ئەگۇستە بىزگە تەڭ كېلەلمەي قاچقانىدى، ئەمدىزە، تېخى بىزنى يارلىق ئىچىدە بابلىماقچى بوپتۇ - دە! ئۇخلاپ چۇش كۆرۇپتۇ! قېنى كىم - كىمنى باپلايدىكىن، ھېلى كۆرىمىز، — ئۇ ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ، ئۆزىگە قاراپ بۇيرۇق كۇتۇپ تۇرغان ئادەملىرىنى بىر قۇر كۆزدىن كەچۇرۇپ چىقتى، — دۇشمەنلەر بىز بىلەن باشقا جايلاردا ئېلىشسا، بىزگە تەڭ كېلەلمەسلىكىدىن قورققان. شۇڭا، ئۇلار بىزنى ئەقلى كوتا، ئۆزلىرىنى قالتىس ئەقىللىق چاغلاپ، بىزگە قاپقان قۇرماقچى بولغان، ئۇلارنىڭ غەرىزى —

بىزنى بۇرنىمىزدىن يېتىلەپ، يارنىڭ ئىچىگە ئالداپ ئېلىپ كىرىش، ئاندىن ئۆزلىرى شاققىدە يارنىڭ ئۈستىگە چىقىۋېلىپلا بىزنى يارنىڭ ئىچىدە ئۇجۇقتۇرۇپ تاشلاش! نېمىدېگەن قالتىس پەم - پاراسەت بۇ! بوپتۇ ئەمىسە، بىزمۇ ئۇلارنىڭ ئويلىغىنىدەك قىلايلى. ئۇنداق قازانغا، مۇنداق چۆمۈچ! ئېگىزدە تۇرۇپ، پەستىكىنى بابلاشنىڭ ئاسانلىقىنى كىم بىلمەيدۇ! كالۋالار، — ئەنجانباي ئالدى بىلەن مەرگەنلەرنى تاللاپ، ئۇلارنىڭ، يارنىڭ يانلىرىدىكى ئېگىزلىكلەردە مۆكۈنۈپ تۇرۇپ، دۈشمەنلەر يارنىڭ ئۈستىگە چىقىشى هامانلا ئۇلارغا ئوت ئېچىشنى، قالغانلارنىڭ گۇرۇپپىلارغا بۆلۈنۈپ، يارنىڭ ئىچىگە تەرەپ - تەرەپتىن باستۇرۇپ كىرىپ، دۈشمەنلەرگە قورشاپ هۇجۇم قىلىشنى ئورۇنلاشتۇردى، — پەخەس بولۇڭلار، ئاتقان ئوقۇڭلار نىشانغا دەل تېگىدىغان بولسۇن، هەممىڭلار ئۆزۈڭلارنى دالدىغا ئېلىپ تۇرۇپ، هۇجۇم قىلىشنى ئۇنتۇپ قالماڭلار. بۇ هەممىدىن بەك مۇهىم! چوقۇم شۇنداق قىلىڭلار، دۈشمەنلەرنى يوشۇرۇنۇپ تۇرۇپ، تۇيۇقسىز مىجىپ تاشلاڭلار.

ئۇلار يارنىڭ ئىچىگە كىرمىسە، دۈشمەنلەرمۇ يارنىڭ ئۈستىگە چىقمايتتى. شۇڭا، ئۇنىڭ ئادەملىرى ئۇنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە، يارنىڭ يانلىرى، باش - ئاياغلىرى تەرىپىدىن يارنىڭ ئىچىدىكى دۈشمەنلەرگە تاشلاندى.

ئەنجانباي سېيىت ئەخمەت بىلەن بىللە يارنىڭ باش تەرىپىدىن هۇجۇمغا ئۆتتى. ئۇ پىلىموتنى يارنىڭ لېۋىگە قۇرۇۋېلىپ، كۆرۈنگەنلا دۈشمەننى ئۇدۇللۇق ئوققا تۇتۇۋەردى. گىرانا تلارنىڭ گۇمبۇرلەپ پارتلاشلىرى، تەرەپ - تەرەپتىن قارا يامغۇردەك ئۇزۇلمەي تا - تاتلاپ ئېتىلىۋاتقان ئوقلارنىڭ ۋاڭ - ۋاڭ ئاۋازلىرى، ئوق - دورىلارنىڭ سېسىق پۇراقلىرى، ئاسمانىنى قاپقارا بۇلۇتتەك قاپلاپ كەتكەن تۇتەك، چاڭ - توزانلار، ئادەملەرنىڭ ۋار - ۋۇر توۋلاشلىرى، ئېچىنىشلىق

چىرقىراشلىرى بىردەمدىلا ئەتراپتىكى مەھەللىلەرنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى. دەل شۇ پەيتتىنى كۆزلەپ تۇرغان گومىنداڭ ئەسكەرلىرى دەرھاللا يارنىڭ ئۈستىگە يامىشىپ چىقىشقا باشلىدى. لېكىن، شۇ هامانلا تەييار تۇرغان مەرگەنلەرنىڭ ئوقىغا ئۇچراپ يارغا موللاق ئېتىپ چۈشۈۋەردى. بۇ قىرغىنچىلىقنى كۆرۈپ هودۇقۇپ كەتكەن باشقا ئەسكەرلەر ئۆزلىرىنى يەنە يارنىڭ ئىچىگە تاشلاپ، تېخىمۇ غالجىرلىشىپ جان تالاشقىلى تۇردى.

يارنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىكى قاپتالنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئۇنگەن بىرنەچچە تۈپ يۇلغۇن باراقسانلاپ، قويۇق ئۆسۈپ كەتكەنىدى. ئۇ يۇلغۇنلۇقنىڭ پەسرەكىدىكى چوڭقۇر بىر ئازگالغا كىرىۋالغان ئىككى ئەسكەر ئازگالنى ئۆزىگە دالدا قىلىۋېلىپ، پىلىموتتىن ئۆزمەي ئوق ياغدۇرۇپ، ئەنجانبايلارنىڭ ئالدىنى توسۇۋالدى. ئۇ ئەسكەرلەر دالدىغا كىرىۋالغانلىقتىن ئوقلار ئۇلارغا تەگمىدى، تاشلانغان گىراناتلار نېرىراقتا چۈشسە، ئۇلار دۈم يېتىۋالدى، ئازگالغا چۈشسە، تۇتۇۋېلىپ، نېرىغا تاشلىۋەتتى. سېپىت ئەخمەت ئۇلارنىڭ ئۈدۈل تەرىپىدىن ئۇجۇقتۇرۇۋېتىش ئۈچۈن، يارنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى قويۇق ئۆسكەن قوناقلىق ئىچىگە كىرىپ كەتكەنىدى. لېكىن، دۈشمەنلەر سېزىپ قېلىپ، ئۇنى ئۆزمەي ئوققا تۇتۇپ، ئۇلارغا يېقىنلاشتۇرمىدى، بۇنى كۆرۈپ، ئەنجانبايىنىڭ تېخىمۇ ئاچچىقى كەلدى، ئۇ غەزەپ بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۇلار تەرەپكە ماڭغانىدى، مەسۇم چوڭ ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇۋالدى، ئۇنىڭ قولىدا ئۆزۈن تىغلىق بىر پىچاق پارقىراپ تۇراتتى:

— ياق، سەن بارما، پىلىموتنىڭ قېشىدا سەن بولمىساڭ بولمايدۇ، — مەسۇم چوڭ شۇنداق دەپلا ئۆمىلەپ مېڭىپ يۇلغۇنلۇقنىڭ ئۈدۈلىغا بېرىۋالدى. ئاندىن ياردىن سىيرىلىپ چۈشۈپ، دۈشمەننىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈۋالدى ۋە يۇلغۇنلۇق ئارىسىدىن ئۆزىنى ئۇلارنىڭ ئۈستىگىلا تاشلىدى، — دە، بىرىنى

بىسۇبلىپلا بوينىغا گاچچىدە پىچاق تىقىۋەتتى. ئۇنىڭغىچە يەنە بىرى مەسۇم چوڭغا ئېسىلغانىدى، ئۇمۇ شۇ ھامانلا ئاچ بېقىنىغا يەپ، يەر چىشلىدى. مەسۇم چوڭمۇ ھېرىپ ـ ھاسىراپ كەتكەنلىكتىن «ئۇھ...» دەپلا ئازگالغا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ قالدى. شۇ ئارىدا سېيىت ئەخمەت ئۇنىڭ يېنىغا يېتىپ كەلدى — دە، ھېلىقى پىلىموتنى تا ـ تاتلىتىپ سايرىتىپ، يېقىن ـ ئەتراپتىكى دۇشمەنلەرنى قىرىپ تاشلىدى.

شۇنىڭ بىلەن ئوق ئاۋازلىرى توختىدى، يارلىقىنىڭ ئىچىمۇ جىمجىتلىققا قالدى، پەقەت ئۇ يەر ـ بۇ يەردە يانقان يارىدار ئەسكەرلەرنىڭ ئىنجىقلاپ ئىڭرىشىرىلا ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئەنجانباي ئۆز ئادەملىرىنى باشلاپ، يارلىقىنىڭ ئىچىنى باشتىن ـ ئاياغقىچە ئاختۇرۇپ چىقتى. لېكىن، ئوڭ ـ تەتۇر يېتىشقان ئۆلۈكلەر بىلەن يارىدارلاردىن باشقا، بىرمۇ ساق ئادەم كۆرۈنمىدى. ئۇلار ئۆلگەن، يارىدار بولغانلارنىڭ شۇنچە كۆپلۈكىگە قاراپ، قېچىپ كەتكەن دۇشمەن ناھايىتى كۆپ بولسا، يەتتە ـ سەككىز دەك بولسا كېرەك، دەپ پەرەز قىلىشتى. لېكىن، ئۇلار قانداق قېچىپ كەتتى؟ ۋە نەگە قېچىپ كەتتى؟ شۇنچە كۆپ ئادەم بەش قولدەك قاتار تۇرۇپ، ئۇلارنى قورشاپ تۇرغان، بىرەرسىنىڭمۇ قېچىپ ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى ھېچكىم بايقىمىغان تۇرسا؟ بۇ زادى نېمە بولغىنى؟ ئەنجانباي يارلىقىنىڭ ئىچى ـ تېشىنى يەنە بىر قېتىم چالا قويماق ئاقتۇرۇپ چىقتى. ئاخىرىدا ئۇلار باش ـ ئايىغى يارلىقىنىڭ باش ـ ئايىغى بىلەن تۇتىشىدىغان، ئۇ باش ـ ئاياغلاردىن خۇددى يېپىق نۇردەك يوغانلا تۆشۈك ئاچقان، ئوتتۇرىسى ئوچۇق، ئۇستىنى لەش، ئوت ـ چۆپ بېسىپ كەتكەن، خۇددى لەخمىگىلا ئوخشايدىغان، چوڭقۇر، ئۇزۇن بىر سۇ يولىنى بايقاپ قېلىشتى. بۇ سۇ يولىنىڭ ئۇستىنى بېسىپ كەتكەن لەش، ئوت ـ چۆپلەر دەسسىلىپ چەيلەنگەندەك، سۇمۇ لېيىپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى.

هه، مانا ئەمدى هەممە ئىش ئايدىڭلاشتى. ئۇلار دەل مۇشۇ سۇ يولى بىلەن قېچىپتۇ!

ئەنجانباي ئادەملىرىنى باشلاپ، سۇ يولىنى بويلاپ مېڭىپ، ئاياغ تەرەپكە باردى. دېگەندەك سۇ يولىنىڭ ئاخىرىدا قۇرۇق يەردە ئاياغ ئىزلىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بۇنىڭدىن مەلۇم بولدىكى، دۇشمەنلەر يەلكەنىڭ ئاياغ تەرىپىگە قاراپ قاچقانىدى. لېكىن، قاراڭغۇ چۈشۈپ قالغانلىقتىن ئەنجانباي دۇشمەنلەرنى قوغلاشنى توختاتتى.

— ۋاي ئىستەي، — دېدى ئەنجانباي كۆڭلى يېرىم بولغان هالدا، — بۇ سۇ يولىنىڭ باش ـ ئايىغىدا مۇشۇنداق بىر تۆشۈكلەرنىڭ بارلىقىنى بالدۇرراق بايقىيالماي، بىر قىسىم دۇشمەننى قاچۇرۇپ قويدۇق ـ دە! لېكىن، بۇگۈن مېنىڭ كۆڭلۈم خېلى خۇش.

— شۇنداق، شۇنداق، شۇ تاپتا سىز باشقىچە خۇشال كۆرۈنۈۋاتىسىز، — دېدى شىغاي ئۇنىڭغا چاقچاق قىلىپ، — مەن سىزنىڭ خۇشال بولغانلىقىڭىزنى پەقەتلا كۆرمەپتىكەنمەن.

— بىز بىرمۇ ئادەمنى چىقىم قىلماي شۇنچە كۆپ دۇشمەننى يوقاتقان تۇرساق، خۇشال بولمامدىم ئەمسە؟

— شۇڭا سىزنى ئەنجانباي، دەيمىز ـ دە، هاھ ـ ها! هاهها!...

يىگىرمە بىرىنچى باب

سىناق

ئايلىنىش تېغى تىزمىلىرى ئۈستىدىكى قىشمۇ ياز دۆۋىلىنىپ تۇرىدىغان قار، مۇزلار ئېرىپ ھاسىل بولغان تارام ـ تارام تاغ سۇلىرى لاي ـ لاتقىلارنى ئېقىتىپ، ئات ئويناق تېغىنىڭ ئېغىزى ئارقىلىق غەربتىن ـ شەرققە پەسلەپ قىيپاش ئاققانلىقتىن ، ياپيېشىل قارىغاي، ئارچىزارلىق قاتمۇ ـ قات تاغلار ئارىسىدا، شاۋقۇنلۇق شارقىراتما، تېپتىنچ كۆل، سۈپسۈزۈك سۇلۇق، كۆپكۆك ئوت ـ چۆپلۈك، سالقىن ھاۋالىق، گۈزەل، مۇنبەت زېمىن ئويتاغ جىلغىسىنى ھاسىل قىلغانىدى. تاغ ئىنقىلابچىلىرى مانا مۇشۇ جىلغا ئىچىدە قەد كۆتۈرگەن تاغلىق يېزا ـ ئويتاغنى مۇستەھكەم قورغان دەپ بىلىپ، شتاب تۇرۇشلۇق جاي قىلىپ تاللىۋالغانىدى. تەنگە شىپا، جانغا راھەت، دىللارغا يورۇقلۇق ئاتا قىلغۇچى خاسىيەتلىك بۇ ئېسىل ماكان شۇ كۈنلەردە تازا قىزىپ كەتكەنىدى. نەچچە كۈنلەردىن بىرى تاغ ـ داۋانلار ئاتلاپ، تەرەپ ـ تەرەپتىن كېلىپ، بۇ يەرگە توپلانغان «تاغ ئىنقىلابچىلىرى ئىنقىلابىنىڭ نىشانى، رىئايە قىلىشقا تېگىشلىك قائىدە ـ نىزاملارنى، قورال ـ ياراغلارنى ئىشلىتىش ئۇسۇللىرى قاتارلىق زۆرۈر ئىلىم ـ بىلىملەرنى ئۆگىنىش ـ ئۆگىتىش بىلەن ئالدىراش بولۇپ كەتتى. لېكىن، شۇ مەزگىلدە كۈچ يېتىشمىگەنلىكتىن تاغ ئىنقىلابچىلىرى تۇتۇپ تۇرۇۋاتقان بەزى جايلار بوشاپ قالدى. بۇنى ئالاقزادىلىككە چۈشكەن گومىنداڭچىلار تېپىلماس پۇرسەت بىلىپ، كۆپلەپ

ئەسكەر چىقىرىپ، ئوپال، تاشمىلىق قاتارلىق نۇرغۇن جايلارنى يەنە بېسىۋالدى. پۇقرالارنى قىينىاپ، ئالۋان ـ ياساق، هاشار ـ مەدىكارلارنى هەسسىلەپ سېلىپ، چىقىلغان. بۇز ۋلغان گازارما ـ ئىستېهكاملىرىنى بىر نەچچە كۈن ئىچىدىلا قايتىدىن ياسىتىپ، لەخمىلەرنى كولىتىپ، پۇختا تەييارلىنىۋالدى ـ دە، ئىنتىقام ئېلىش ئۈچۈن، دەهشەتلىك جەبىر ـ زۇلۇم، ئېچىنىشلىق قىرغىنچىلىقنى باشلىۋەتتى. گومىنداڭچىلارنىڭ پۇقرالارغا بۇنداق دەهشەتلىك زۇلۇم سېلىشى تاغ ئىنقىلابچىلىرىنىڭ تېخىمۇ غەزىپىنى قوزغىدى. شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ نوخلىسىنى ئېلىپ قويۇش تازا زۆرۈر بولۇپ قالغانىدى!

— ئالدى بىلەن تاشمىلىق، چەشتاغدىكى دۇشمەنلەرنىڭ ئەدىبىنى بېرىش كېرەك! — دېدى شتاب باشلىقى يۇسۇپجان شىرە ئۇستىدىكى خەرىتىگە ئېگىلىپ بىر هازا قاراپ تۇرغاندىن كېيىن بېشىنى كۆتۈرۈپ، ـ دۇشمەنلەرنىڭ ئاساسلىق كۈچى شۇ يەرگە توپلانغان، ئۇلارنىڭ تەهدىتى بەك هەددىدىن ئېشىپ كەتتى. شۇڭا، ئۇلارنىڭ يۇرىكىنى تازا بىر مۇجۇپ، ئۆزىمىزنى بىر كۆرسىتىپ قويمىساق بولمىدى. سىزچە بۇ ۋەزىپىنىڭ هۆددىسىدىن كىم چىقالايدۇ؟

— مېنىڭچە، — دېدى جامالىدىن ئويلانغان هالدا، — بۇ قېتىمقى جەڭ ئادەتتىكى پارچە ـ پۇرات جەڭلەرگە ئوخشىمايدۇ، چوڭ كۆلەملىك جەڭ بولىدىغاندەك تۇرىدۇ. شۇڭا، ئوبدانراق ئويلانمىساق بولمايدۇ.

— شۇنداق، تەۋرىنىش پەيدا قىلىدىغان چوڭ كۆلەملىك جەڭ بولىدۇ. شۇڭا، بۇ جەڭگە يۈرەكلىك، جەڭگە ماهىر، كاللىسى سەگەك، چارە ـ تەدبىرلىك، باتۇر بىر ئادەم مەسئۇل بولۇشى كېرەك.

— مېنىڭچە ئەنجانباي بۇ ۋەزىپىنىڭ هۆددىسىدىن چىقۇم

چىقالايدۇ.

— ياق، هازىرچە چوقۇم دېمەيلى، سىناپ باقايلى. شۇنداق بولسىمۇ ئاۋۋال قاسىم تاشتىن يولىورۇق سوراپ، ئاندىن قارار قىلايلى.

X X X

— بايا بىز تاشمىلىق، چەشتاغدىكى دۇشمەنلەرنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى توغرىسىدا تەپسىلىي پاراڭلاشتۇق، — دېدى يۇسۇپجان يىغىنغا قاتناشقانلارغا قاراپ، — ھەممىزنىڭ كۆڭلىدە دۇشمەنلەرنىڭ ئەھۋالى ئايان بولدى، - ئۇ بۇرۇلۇپ ئەنجانبايغا تىكىلدى، — ئەنجانباي، سىز ئۆزىڭىزنىڭ ۋەزىپىسىنى ئوبدان چۈشەندىڭىزغۇ دەيمەن. بۇ قېتىمقى بۇ چوڭ كۆلەملىك جەڭگە قوماندانلىق قىلىش سىزنىڭ زىممىڭىزگە يۈكلەندى. ۋەزىپە ئېغىر ھەم مۇشكۇل ھۆددىسىدىن چىقىش تەس. ئادەم، قورال - ياراغلارنى ئۆزىڭىز تاللايسىز سانى چەكلەنمەيدۇ، قانچىلىك ئالسىڭىز مەيلى. ئىش قىلىپ بىرزادە بار ئادەم، قورال - ياراغلارنىڭ ھەممىسى سىزنىڭ ئىختىيارىڭىزدا بولىدۇ. خوش، ئەمدى قېنى، كۆڭلىڭىزدە ئويلىغان ئۇسۇل - چارىڭىزنى ئوتتۇرىغا قويۇپ باقسىڭىز، ئاڭلاپ مەسلىھەتنى پۇشۇرۇۋالساق.

— مەن پەقەت دۇشمەنلەرنى يوقىتىشنىلا ئويلاۋاتىمەن.

— ئۇغۇ شۇنداق، لېكىن قانداق يوقىتىسىز؟ ئويلىغانلىرىڭىزنى دېمەسىڭىز بولمايدۇ - دە.

— بۇمۇ بۇيرۇقمۇ؟

— ياق، - دېدى يۇسۇپجان جامالىدىنغا قاراپ، كۆزىنى مەنىلىك قىسىپ كۆلۈپ قويۇپ، - بۇ بۇيرۇق ئەمەس. لېكىن، دېمەسىڭىز بولمايدۇ. سىز باتالىيون كوماندىرى، مەسئۇلىيىتىڭىز ئېغىر. سىزمۇ دېسىڭىز، بىزمۇ دېسەك، قول

ئاستىڭىزدىكى ئادەملىرىڭىزمۇ دېسە، ھەممىمىز كۆڭلىمىزدە بارىنى ئوتتۇرىغا قويساق، پىلانىمىز تېخىمۇ مۇكەممەللىشىدۇ، ئىشىمىز ئوڭۇشلۇق بولىدۇ. ئۇسۇل ـ چارىلەر ھەققىدە ھەممىمىزنىڭ قارىشىدا ئورتاقلىق بولسىلا، دۇشمەننى يوقىتىش ئاسان بولىدۇ.

— مېنىڭ. . . . مېنىڭ. . . . مېنىڭ ئويلىغانلىرىم تېخى پىشىپ يېتىلمىدى، ھازىرچە ئوتتۇرىغا قويالمايمەن.

شۇ گەپ بىلەن تەڭ ھەممىسى ئەنجانبايدىن نارازى بولغاندەك، ئۇنىڭغا يەر ئاستىدىن ھومىيىپ قاراپ، «پۇش، پۇش. . . » تىنىپ ئولتۇرۇپ قېلىشتى. شۇنىڭ بىلەن بۇ قېتىمقى ئۇرۇشنى قانداق قىلىش ھەققىدىكى كېڭىشىش يېغىنى توختاپ قالدى. لېكىن، بۇ يېغىننى كەچقۇرۇن يەنە داۋاملىق ئېچىپ، ئۇسۇل ـ چارىلەرنى بېكىتىش قارار قىلىندى. ئۇنىڭغىچە ئەنجانبايىنىڭمۇ تازا ئويلىنىپ پىكرىنى پۇشۇرۇپ بولۇشى ھەمدە يېغىندا پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويىمسا بولمايدىغانلىقى ئۇقتۇرۇلدى.

يېغىن ئەھلى تارقىدى. شۇندىلا ئەنجانباي تاقىدە ئارقىسىغا يېنىپ، يۇسۇپجان بىلەن جامالىدىننىڭ قېشىغا يەنە كىردى:

— مېنىڭ پىكرىم پىشقان، لېكىن بايامقى يېغىندا ئوتتۇرىغا قويسام بولمايتتى.

ئۇلار ھاڭ ـ تاڭ قېلىشتى:

— ھەر قانداق گەپنىڭىز بولسا، ئوتتۇرىغا ئوچۇق قويۇۋەرسىڭىز بولاتتىغۇ؟ ئەنسىرىگۈدەك كىم بار دەيسىز؟

— زادى نېمىدىن ئەنسىرىدىڭىز؟

— ئارىمىزدىكى بەزى ئالا كۆڭۈل ئادەملەردىن ئەنسىرىدىم. ئۇلارنىڭ شۇم ئېغىزلىق قىلىپ بىزنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىمىزنى دۇشمەنلەرگە ئالدىن خەۋەر بېرىپ قويۇشىدىن قورقۇپ قالدىم.

— نېمە دېدىڭىز، غەيرىي گەپ قىلىۋاتىسىزغۇ؟

— قېنى، كۆڭلىڭىزدىكى گەپنى ئوچۇق دەۋېرىڭ، قېشىمىزدا يات ئادەم يوق. ئۇ كىم؟

— زەيدىن، بۇنداق ئادەمنى مۇشۇنداق مۇھىم يېغىنغا قاتناشتۇرماسلىق بولاتتى.

— زەيدىن؟!

— جامالدىن تىرىكتى:

— ۋاي - ۋۇي، سىزنىڭ، نېمانچە گۇمانخور ئادەمسىز؟ قانداق پاكىتىڭىز بار؟! سۆزلەپ بېقىڭا قېنى، ئاڭلاپ باقاي.

— توۋا، توۋا، توۋا قىلدىم!

— ئالدىرماي تۇرۇڭ. سىز ئۇنداق پاكىتقا ئېرىشكەن چاغدا، بۇنداق توۋىدىن نەچچە - نەچچە مىڭنى قىلىڭىزمۇ ھەرگىز ئورنىغا كەلمەيدۇ!

— بولدى، بولدى، تاكاللاشماڭلار، — يۇسۇپجان ئەنجانبايىنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە تىكىلىپ قاراپ، بىر ھازاغىچە ئويلىنىپ تۇرۇپ كەتتى، — كۆڭلىڭىزدىكىنى مۇشۇنداق ئوچۇق - ئاشكارا دېگىنىڭىزگە رەھمەت. سىزنىڭمۇ ئويلىغانلىرىڭىز باردۇ، ئەلۋەتتە. بوپتۇ، بۇ ئىشنى كېيىنچە بىر نېمە دېيىشەيلى. دېمىسىمۇ مۇشۇنداق مۇرەككەپ شارائىتتا، بەزى ئادەملەردىن گۇمانلىنىشقا سىز ھەم بىز - ھەممىمىز ھەقلىقمىز، ھەر ھالدا سەگەك بولماسلىق بولمايدۇ. قورۇپ تۇرماسلىق، پاشا، چۈشىنىلارمۇ ئادەمنى چېقىۋالمىغۇ.

— ئادەمنى بىزار قىلمىغان قورۇق ئەندىشە. ئۇ ئادەمنى مۇشۇنداق مۇھىم يېغىنغا قاتناشتۇرماسلىق بولمايدۇ. ئۇمۇ 50، 60 تەك ئادەمنى باشقۇرۇۋاتىدۇ ئەمەسمۇ؟

— قېنى ئەمىسە ئەنجانباي، خام بولسىمۇ مەيلى، پىلانىڭىزنى دەپ بېقىڭچۇ، ئاڭلاپ باقايلى. بايا دېدىم، يەنە دېسەم يەنە شۇ گەپ، قېشىمىزدا يات ئادەم يوق، ئەنسىرىمەڭ.

— ماڭا پەقەت 30 ئادەم بولسىلا بولدى. قورال -

ياراغلارنىمۇ تاللاپ ئالىمەن.

ئۇلار يەنە ھەيران بولۇپ، بىر ـ بىرىگە قارىشىپ تۇرۇپلا قېلىشتى.

— نېمە، نېمە، 30 ئادەم؟ خاتا ئاڭلاپ قالدىممۇ، قانداق؟ يەنە بىر قېتىم...

— شۇنداق، پەقەت 30 ئادەم بولسىلا كۇپايە.

— مۇنداق دەڭ تېخى، سىز ۋەزىپىنى تېخىچە چۈشەنمىگەن ئوخشايسىز.

— بىز سىزنى رازۋېدكا قىلىشقا ئەۋەتمىز دېمىدۇق. خەنجەر نامى بىلەن مەشھۇر بولغان، قانخور بىر جاللات باشلاپ كەلگەن گومىنداڭنىڭ مىڭ نەچچە يۈز كىشىلىك زور قوشۇنىنى يوقىتىشقا ئەۋەتمىز دەۋاتىمىز، چۈشەندىڭىزمۇ؟!

— ئەخمەقلىق قىلماڭ.

— ياق، بۇ ئەخمەقلىق ئەمەس. ۋەزىپىنى تولۇق چۈشەندىم. ھۆددىسىدىن چىقالايمەن، خاتىرجەم بولۇڭلار. يەر ـ زېمىن ئۆزىمىزنىڭ، تاغ ـ دەريا، ئېرىق ـ ئۆستەڭ، يوللار بىزگە بەش قولدەك ئايان، كىرىدىغان ـ چىقىدىغان تۆشۈكلەرنىمۇ ئوبدان بىلىمىز. ئەنسىرەشنىڭ ھاجىتى يوق. پەقەت ئوتتۇز ئادەم.

ئۇلار شۇ ھالدا كەچ كىرگۈچە پاراڭلاشتى. كۆڭۈللىرى ئېچىلىپ، چاقچاق قىلىشقاچ ئولتۇرۇپ بىللە غىزالىنىشتى. يۈسۈپجان شۇ ئاخشىمىلا زەيدىننى يايلاقلاردا يايلاۋاتقان ئاتلارنى يوقلاپ كېلىش ئۈچۈن مۇجى① دېگەن جايغا ماڭدۇرۇۋەتتى. ئاندىن ئەنجانباي تاللىغان 30 ئادەمنى قىمىز، گۆش، ئارپا نېنى بىلەن مېھمان قىلدى. ئۇلار خوشلىشىپ يولغا چىققاندا تۇن نىسبىي بولۇپ قالغانىدى.

---

① مۇجى ـ ئاقتۇ ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىي شىمالىدىن 130 كىلومېتىر يىراقلىقتا جايلاشقان بىر يېزىنىڭ نامى.

1945 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى (دۈشەنبە)، تاڭ سەھەر.

بۇلۇتلۇق ئاسماندا، شالاڭ يۇلتۇزلار ئاندا ـ ساندا سۇس پىلىلدايتتى. تەننى جۇغۇلدىتىدىغان كۈزنىڭ غۇر ـ غۇر شامىلى يۈز ـ كۆزلەرنى سوغۇق يالايتتى.

يولغا چىقىش ئالدىدا ئەنجانباي ئالدى بىلەن، دۈشمەنلەرنىڭ ئەھۋالىدىن ئۆزىگە ۋاقتى ـ ۋاقتىدا خەۋەر يەتكۈزۈپ تۇرۇش ئۈچۈن، يەتتە ئادەمنى تاللاپ، ئۇلارنى ئۇچ گۇرۇپپىغا بۆلدى. بىرىنچى گۇرۇپپىدىكى ئۇچ ئادەم ھەممىنىڭ ئالدىدا مېڭىش، ئەھۋال سېزىلگەن ھامان ئىككى ئادەم دۈشمەن ئەھۋالىنى داۋاملىق كۆزىتىشكە قېلىپ، يەنە بىر ئادەم دەرھاللا ئوتتۇرىدا مېڭىۋاتقان ئىككىنچى گۇرۇپپىدىكى ئىككى ئادەمگە خەۋەر يەتكۈزۈش، ئوتتۇرىدىكى بۇ ئىككى ئادەمنىڭ بىرى، ئالدىدا ماڭغان ئادەملەرنىڭ ئارقىسىدىن مېڭىپ، دۈشمەن ئەھۋالىنى تىڭ ـ تىڭلاش، يەنە بىرى ئارقىدا مېڭىۋاتقان ئۈچىنچى گۇرۇپپىدىكىلەرگە خەۋەر يەتكۈزۈپ بولۇپ، يەنە ئالدىدا كەتكەن ئادەمگە يېتىشىۋېلىش؛ ئۈچىنچى گۇرۇپپىدىكى بىر ئادەم ئىككىنچى گۇرۇپپىدىكىلەرنىڭ ئارقىسىدىن داۋاملىق مېڭىۋېرىش، يەنە بىرى ئارقىسىغا يېنىپ، ئەھۋالنى ئۆزىگە دوكلات قىلىش. . . . ئەنجانباي مۇشۇنداق زەنجىرسىمان ھالدا دۈشمەنلەرنىڭ ئىزىدىن يوشۇرۇن مېڭىپ، ئۇلارنىڭ يوشۇرۇنغان ئۇۋۇسىنى تېپىپ چىقىشنى بۇيرۇپ ئۇلارنى يولغا سېلىۋەتتى. ئاندىن قالغان ئادەملەرنى باشلاپ، يوشۇرۇن دۈشمەنلەرنىڭ ئۆزلىرىنى سېزىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، تاغ ـ داۋانلار ئارىسىدىكى چىغىر يول، جىلغىلار بىلەن غازاڭ ـ يوپۇرماقلىرى سارغىيىپ تۆكۈلۈشكە باشلىغان دەل ـ دەرەخلەرنىڭ ئارىلىرى، ئوت ـ چۆپلەرنىڭ دالدىلىرى ئارقىلىق ئاتلىرىنى لەرزان يورغىلىتىپ مېڭىپ، تاشمىلىق تەرەپكە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

ئۇلارنىڭ ئالدىغا جىلغىلار ئەتراپىدىكى تۇزلەڭ - ئويمانلاردا، كۇزلۇك بۇغداي تېرىش بىلەن ئالدىراش ئىشلەۋاتقان دېھقانلار، دالا - يايلاقلاردا لەرزان ناخشا ئېيتىپ، مال بېقىۋاتقان پادىچىلار ئاندا - ساندا ئۇچراپ تۇردى.

ئوپال، تاشمىلىق ئەتراپلىرىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان گومىنداڭنىڭ ئېغىر قوراللىرى بىلەن قوراللانغان مىڭ نەچچە يۈز كىشىلىك زور قوشۇنى تاغ ئىنقىلابچىلىرىنى يوقىتىش ئۈچۈن، ئۇلارنى تەرەپ - تەرەپتىن قىستاپ كەلمەكتە ئىدى. ئۇلارنىڭ شۇ كۈنلەردىكى ھالىتى خۇددى غالجىرلاشقان بىر توپ ئىتلارغىلا ئوخشايتتى. تاغ ئىنقىلابچىلىرىنى خۇددى شۇ تاپىنىڭ ئۆزىدىلا، ھاپىدە يۇتۇۋېتىدىغاندەك ئەلپازدا ئاللا - چۇقان سېلىپ، يول - يول، ئۆڭ - ئىمارەت، دەريا، جىلغا، ئېرىق - ئۆستەڭ، تاغ - داۋانلارنى ئىگىلەپ، يالاقچىلارنى توپلاپ، تاغ ئىنقىلابچىلىرى توپلانغان ئويتاغ، بۇلۇڭكۆل، سۇباش، ئاقتاش، مۇجى، تاشقورغانلارنى قورشاۋغا ئېلىش ئۈچۈن ھەيۋە بىلەن ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى.

دۇشمەنلەر تاشمىلىقنى بازا قىلىپ، ئالدىنقى سەپنى چالما ئېرىق، چەشتاغ تەرەپلەرگە قۇردى. چەشتاغ باغرىغا جايلاشقان ئىبراھىم جىغان بىلەن يەنە بىر دېھقانىنىڭ ئورنى بىرنەچچە مولۇقتىن يەرنى ئىگىلىگەن چوڭ - چوڭ ھويلىلىرىنى ئۇستىگە ئىستىھكاملا سېلىنغان چەشتاغ بىلەن زەنجىرسىمان تۇتاشتۇرۇش ئۈچۈن، قاتمۇ - قات تۇتاش، چوڭقۇر لەخمىلەرنى كولاتقۇزدى. ھويلا، تاغلار ئەتراپىدىكى توغراقلىقلارنىڭ ئارىسىغمۇ نۇرغۇن ئەسكەرلەرنى يوشۇردى. گەز دەرياسىنىڭ تارامليرى ئارىلىقىدىكى قىزىل تاغقىمۇ ئىستىھكاملاردىن بىر نەچچىنى سېلىپ، نۇرغۇن ئەسكەرلەرنى تۇرغۇزدى. كېچە - كۈندۈز ئۈزمەي چارلاش ئېلىپ بېرىپ، يىراق - يېقىنلارنى كۆزىتىشنى كۈچەيتتى ھەتتا ئۇلار بەزىدە قىرغاۋۇل، توشقانلار ئوينىشىپ،

ئوت - چۆپلەرنىڭ سەل - پەللا شىلدىرلىغان ئاۋاز چىققان جايلارنىمۇ بىر ھازاغىچە پىلىموت، ھەتتا توپ - زەمبىرەكلەرنىڭ ئوقىغا تۇتۇپ، توپا - چاڭلارنى توزىتىۋېتەتتى. بۇ ئەھۋاللاردىن ئەنجانباينىڭ شۇ ئەتراپتىكى كۆز - قۇلاقلىرى ۋاقتىدىلا خەۋەر بېرىپ تۇرغانلىقتىن، بىر نەچچە كۈندىن بېرى ئۈنىڭ كۆڭلىدە ئۇ جايلاردىكى دۈشمەنلەرنى يوقىتىشنىڭ «ھۈنەرلىرى» پىشىپ قالغانىدى. شۇڭا، قورقمايلا پەقەت 30 لا ئادەم ئېلىۋېلىشنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، باشلىقلارنى ھاڭ - تاڭ قالدۇردى.

كۈن چۈش بولدى. ئۇلار ئىككى تاغنىڭ قوشۇلغان ئايلانما دوقمىسىغا كەلگەندە، كۈنچىقىش تەرەپتىكى تاغنىڭ ئارقىسىدىن بىر ئادەم چاپتۇرۇپ چىقىپ كەلدى. بۇ يېرىم كېچىدىلا رازۋېدكىغا چىقىپ كەتكەن ئۇچىنچى گۇرۇپپىدىكى ئادەم ئىدى. ئۇ ھاسىراپ كېلىپ، ئەنجانباينىڭ ئالدىدا ئاتتىن چۈشۈپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— دۈشمەنلەرنىڭ ئالدىنقى سەپتىكى دېجورنىلىرى چالما ئېرىقتا ئىكەن، ھەممىسى 11 كىشى. قورالىرى خىل، ئاتلىرى سېمىز ئىكەن. ئۇلار بىلەن تۇتۇشۇپ قالغىلى تاس - تاماس قالدۇق. يېراقتا دۈشمەنلەرنىڭ تاراق - تۇرۇقلىرى ئوچۇق ئاڭلىنىپ تۇرىدىكەن. چەشتاغدىكى دۈشمەنلەر، قولچىرىغىي بىلەن قىزىل تاغنىڭ ئەتراپىنى كۆزىتىپ تۇرىدىكەن. ئالدىمىزدا ماڭغان بىرىنچى، ئىككىنچى گۇرۇپپىدىكىلەرنىڭ خەۋىرىنى ئالالمىدۇق، قايسى تەرەپ بىلەن ماڭغانلىقىنىمۇ بىلەلمىدۇق. بىزنىڭ گۇرۇپپىدىكى يەنە بىر ئادەم ئېتىنى گەز دەريا سىنىڭ ياقىسىدىكى قاشىنىڭ يېنىغا يوشۇرۇپ قويۇپ، ئۆزى يالغۇزلا، پىيادە يۇرۇپ، دۈشمەنلەرنى كۆزىتىپ قالدى.

ئەنجانباي دوكلاتنى ئاڭلاپ بولۇپ، ئويلىنىپ بىر ھازاغىچە تۇرۇپ كەتتى.

— ئاپىلا چاتاق بوپتۇ، - دېدى ئۇ ئۇلۇغ كېچىك

تىنىپ، ـ ئۇلار بىرەر پىشكەللىككە يولۇققۇپ قالمىسىلا بولاتتىغۇ ـ ھە. . . ي! ـ ئۇ بۇرۇلۇپ يېنىدىكى قارىمۇتۇق، قارا بۇرۇتلۇق پىلىموتچىك قىرغىز يىگىت دوسمەتكە قاردى، ـ مۇنداق بولسۇن، ئاغىنە، سەن پىلىموتىكنى ئېلىپ، خەۋەر ئېلىپ كەلگەن ماۋۇ دوستۇڭ بىلەن بىللە بارغىن، بولامدۇ؟

— خوپ! ھازىرلا ماڭاي.

— بىرىنچى، ئىككىنچى گۇرۇپپىدىكىلەرنى ئىزدەپ تېپىڭلار. دۇشمەنلەرنى داۋاملىق كۆزىتىڭلار، بىز تەرەپتىن بەلگە ئوقى ئېتىلغان ھامان، ئۇلارنى بىراقلا ئۇجۇقتۇرۇڭلار! خوش سىلەرگە ئاق يول تىلەيمەن. ئۆزۈڭلارغا قاتتىق ئېھتىيات قىلىڭلار! بىزمۇ مېڭىش يۆنىلىشىمىزنى ئۆزگەرتمەسەك بولمىدى.

X X X

ئۇلار چوڭ يولدىن چەتنەپ مېڭىپ، گەز دەرياسىنىڭ ئېقىنلىرىدىن كېچىپ ئۆتتى. قاراڭغۇ چۈشكەندە، تاغ ئارىلاپ يۈرۈپ، قىزىل تاغ تىزمىلىرىنىڭ تارمىقى ـ تۇمشۇق تاغنىڭ ئېگىز چوققىسىغا چىقىپ توختىدى. تۇمشۇق تاغ بىلەن چەشتاغنىڭ ئارىلىقى خېلى يېقىن ئىدى. چەشتاغدىكى دۇشمەنلەرنىڭ تاراق ـ تۇرۇقلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. لېكىن، ئۇلارنىڭ قول چىرىغىنىڭ يورۇقى بۇ تاغقا يېتىپ كېلەلمەيتتى.

ئەنجانباي چەشتاغدىكى دۇشمەن ئىستىھكاملىرىنىڭ ئورنىنى نىشانلاپ ئۇچ پىلىموت بىلەن ئۇچ مىنامیوتنى تۇمشۇق چوققىسىنىڭ دالدىراق جايلىرىغا جايلاشتۇردى. ئاندىن ئادەملىرىگە ئۆزىنى مۇشۇ يەردە ساقلاپ تۇرۇشنى جېكىلىدى. ئۆزى دۇشمەن ئەھۋالىنى كۆزىتىش ئۈچۈن ئىككى ئادەمنى

ئەگەشتۇرۇپ مېڭىپ دەريادىن ئۆتتى. بىر ئازگالدا بىر دەم دۇم يېتىپ ئەتراپنى تەكشىغاندى، ھېچقانداق شەپە ئاڭلانمىدى. شۇندىلا ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، دەريا بويىغا يېقىنلا يەردىكى توختىكام دېگەن بىر دېھقانىنىڭ ھويلىسىنىڭ ئالدىغا كەلدى. ھويلا دەرۋازىسى ئېچىدىن تاقاقلىق ئىدى. ئەنجانباي تامدىن ئارتىلىپ ھويلىغا چۈشتى. ئېچكىرىكى ئۆينىڭ ئىشىكىمۇ تاقاقلىق ئىدى. ئۇ ئۆينىڭ ئىشىكىنى ئاستا چەكتى:

— توختىكا توختىكا، بۇ مەن ئەنجانباي. ئىشىكنى ئاچسىلا.

بۇ تونۇش ئاۋازنى ئاڭلاپ، ئۇ ئادەم چۆچۈپ كەتتى. ئۇ قورقۇپ كەتكەنلىكتىن لاغ - لاغ تىترىگەن ھالدا ئىشىكنى ئاچتى. ئەنجانباي ئۆيگە كىردى. تىنچلىق - ئامانلىق سورىشىپ بولۇپ، ئۇنى دەرۋازىنى ئېچىشقا شەرەتلىدى. ئۇ ئادەم بىر نوگاي سۇنى دەرۋازىنىڭ ئىككى قانىتىنىڭ ئۇلگىچىگىگە قۇيۇپ ئۇنى ھۆل قىلدى. دەرۋازا غىچىرلىماي - شەپسىزلا ئېچىلدى. تالادا ساقلاپ تۇرغان ئىككى ئادەم ئۆيگە كىردى. ئۇلارنىڭ بىرى ئۇ ئادەمنىڭ بىر نەۋرە ئىنىسى ئىدى، ئۇلار بىر - بىرىنى «ئاكا» «ئۇكا» دەپ چاقىرىشىپ، قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. ئۆيگە ئوت يېقىشقا بولمايتتى، دۇشمەنلەر موردىدىن تۇتۇن چىققانلىقىنى كۆرۈپ قالسا، ئۆيگە ئادەم كەلگەنلىكىدىن گۇمان قىلىپ، شۇ ھامانلا باستۇرۇپ كىلەتتى. شۇڭا، چاي قاينىتىشقا ئىلاجى بولماي توختىكام ئادەم ئۇلارنى قېتىق، زاغرا نانلار بىلەن مېھمان قىلدى. ئۇلار نان يېگەچ ئولتۇرۇپ دۇشمەن ئەھۋالى توغرىسىدا مۇڭداشتى.

— شۇ تاپتا، - دېدى توختىكام يىغلامسىراپ تۇرۇپ، — سىلەرنىڭ بۇ ئۆيگە كىرگەنلىكىڭلارنى ئەسكەرلەر بىلىپ قالىدىغان بولسا، ئاھ خۇدا، ئۆزۈڭ بار! مېنى خوتۇن بالىلىرىم بىلەن قوشۇپ ئۆلتۇرۇۋېتىدۇ، ئۆيىمىزگە ئوت قويۇپ

كۆيدۇرۇۋېتىدۇ، ئۇرۇق - تۇغقانلارغىمۇ ئامانلىق بولمايدۇ. ئۇلار مۇشۇ كۈنلەردە بەك ھەددىدىن ئېشىپ كەتتى. تاغ تەرەپتىن كەلگەن، تاغ تەرەپكە ماڭغانلارنى تۇتۇپ سولاۋاتىدۇ. تاغ ئىنقىلابچىلىرىغا قاتنىشىپ قالغانلارنىڭمۇ ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى بىرىنمۇ چالا قويماي تۇتۇپ كەتتى. 10 - 20 ئاتلىق ئەسكەر كوچىمۇ كوچا، ئۆيمۇ ئۆي يۈرۈپ، تاغدىن قانداقلىكى ئادەم چۈشسە، ۋاقتىدا خەۋەر قىلمىغانلارنىڭ كاللىسى ئېلىنىدۇ، دەپ جاكارلىدى. ئۇلارنىڭ ئەسكەرلىرى بەك كۆپ ئىكەن. زادى قانچىلىك؟ بىلگىلى بولمايدۇ. بەزىلەر ئىككى مىڭ دېسە، يەنە بەزىلەر ياق ئۇنىڭدىنمۇ كۆپ دېيىشىدۇ. تۇنۇگۈن يېڭىسار تەرەپتىن 500 دەك ئاتلىق ئەسكەر كەلدى، ئۇنىڭدىن باشقا يەنە قەشقەر تەرەپتىن تۆت ماشىنىدا ئەسكەر كەلدى، ئۇلار كۈندۈزى بۇ يەرلەرگە پاتماي قېلىشىدۇ. كېچىسى گازارمىسىدا ئازراقلا ئەسكەرلىرىنى قالدۇرۇپ قويۇپ، قالغانلىرى غايىب بولۇشىدۇ. قەيەرگە كەتكەنلىكىنى بىلگىلى بولمايدۇ، ئەتىسى تاڭ سەھەردىلا يەنە پەيدا بولۇشىدۇ. ئەمەت بەگنىڭ[1] غالچىلىرىمۇ شۇنداق. كېچىسى تاغقا چىقىپ كېتىدۇ. ئالدىنقى كۈنسى ئۇلارنىڭ گازارمىسىغا ئالۋان ئۇچۇن بىر ھارۋا بېدە، سامان ئېلىپ بارغانىدىم. ئۇلارنىڭ بىر باشلىقى، يېنىدىكىسى يەنە بىر ئەسكەرگە: «بۇ ئازغىنا بېدە، سامان 500 ئاتنىڭ بىر ۋاقلىق يېمەكلىكىگمۇ يەتمەيدۇ! ماڭ، يەنە بېرىپ كەل!» دەپ، ۋارقىراۋاتقانلىقى قۇلىقىمغا كىرىپ قالدى. ئوپال تەرەپكە بىر مۇنچە ئەسكەرلەر كەتتى. تۇنۇگۈن 15 ئاتلىق ئەسكەر چالمائېرىق تەرەپكە كەتكەنىدى، ھازىرغىچە يانمىدى. ئۆيمەز يول ئۇستىدە بولغاندىكىن مۇشۇنداق كەلدى - كەتتىلەرنىسى كۆرۈپ تۇرىدىكەنمىز. بىزگە زادىلا ئارامچىلىق يوق، كۆڭلىمىز

---

① ئەمەت بەگ - تاشمىلىق ھەم ئۇنىڭ ئىتراپىدىكى يېزىلارنىڭ چوڭ بېگى. باندىت، ئازادلىقتىن كېيىن ئۆلۈم جازاسى بېرىلگەن.

دەكىكە - دۇككىدە بولۇپ پاراكەندىچىلىكتە ئۆتۈۋاتاتتۇق، خوتۇن - بالىلىرىمنى باشقا جايلارغا كەتكۈزۈۋېتىپ، ئۆزۈم يالغۇز ئۆينى بېقىپ قالغانىدىم، مانا ئەمدىلىكتە سىلەر كەلدىڭلار، مېنىڭ ئىشىم تۈگەشتى. ئۇلار چوقۇم بىلىپ قالىدۇ. مېنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. شۇڭا، مېنى ئۆزۈڭلار بىلەن بىللە ئېلىپ كېتىڭلار.

ئەنجانباي ئۇنچىقمىدى. ئۇ قولىدىكى ئاپتوماتنى سىلاپ ئولتۇرۇپ، يېنىدىكى بىر ئادىمىگە، ئۆگزىگە چىقىپ ئەتراپنى تىڭ - تىڭلاپ بېقىشنى بۇيرىدى. ئۇ ئادەم بىردەمدىن كېيىن يېنىپ كىرىپ، ئەتراپتا ھېچقانداق شەپىنىڭ يوقلۇقىنى مەلۇم قىلدى. ئەنجانباي ئورنىدىن تۇرۇپ، «توختىكا بىز سەل تۇرۇپ يەنە كېلىمىز» دەپ ئۇنىڭ بىلەن خوشلىشىپ يېنىپ چىقتى.

ئۇ شۇ تاپتا خىيالغا چۆمۈپ، بۇ قېتىمقى جەڭنى قانداق قىلىشنىلا ئويلاۋاتاتتى: «دۇشمەنلەرگە بىراقلا ھۇجۇم قىلساق، بىزنىڭ ئادىمىمىز ئاز، تېخى بولمايدۇ، ئۇلارنى يۇرت ئىچىدە ئېزىقتۇرۇپ ئۇرۇشايلى دېسەك، بۇمۇ بولمايدۇ. يۇرت ئىچىدىكى جامائەت كۆپ زىيانغا ئۇچرايدۇ. دۇشمەنلەرنى ئالداپ سايغا ئېلىپ چىقىشنىڭ ئىمكانىيىتى قانداق بولار؟ ياق، بۇ چارە ئاقمايدۇ. ناۋادا دۇشمەنلەر بۇ قىلتاقتا چۇشمىسە، ئۆزىمىز سايغا چىقىپ قالىمىز - دە... ۋاي خۇدايىم، ئۇ چاغدا بىراقلا تۈگەشكىنىمىز شۇ!»

ئۇ، ئۇيان ئويلاپ - بۇيان ئويلاپ بۇ ئۇچ خىل چارىنىڭ ھېچقايسىسىنى ياراتمىدى. يەنىلا بۇ تەرەپكە كېلىش ۋاقتىدا، كاللىسىدا ئويلاپ قويغان چارە بويىچە، دۇشمەنلەرگە تېگىش قىلىشنى توغرا تاپتى. ئۇ شۇ خىيال بىلەن تۇمشۇق تاغقا يېنىپ كېلىپلا، ئادەملىرىنى بەش گۇرۇپپىغا بۆلدى. قىزىل بەلگە ئوقى ئېتىلغان ھامان ئالدى بىلەن تۇمشۇق تاغدىن مىنامیوت ئېتىپ، چەشتاغدىكى دۇشمەن ئىستىھكاملىرىنى پارتلىتىش، دۇشمەنلەر

بۇ تەرەپكە ئېتىلىپ كەلگەندە، ئۇلارنىڭ ئالدى - ئارقىسىدىن، يانلىرىدىن تەڭلا زەربە بېرىش، داۋاملىق يۆتكىلىپ يۈرۈپ جەڭ قىلىش، . . قاتارلىقلارنى تەپسىلىي چۈشەندۈرۈپ ئورۇنلاشتۇردى.

ئۇلار شۇ هامانلا كۆرسىتىپ بېرىلگەن ئورۇنلارغا كىرىپ كېتىشتى. ئەنجانبايمۇ مەسۇم چوڭ بالەن شاغاينى ئەگەشتۈرۈپ، دەرەخلەر ئارىسى بىلەن مېڭىپ، تاغ باغرىدا ئەتراپنى بىردەم تەڭ - تەڭلاپ توختىدى. دەل شۇ چاغدا چالمائېرىق تەرەپتىن بۇ تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتقان ئاتلارنىڭ تاقراقشىپ ماڭغان تۇياق ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالدى. دۈشمەنلەرمۇ ياكى ئۆز ئادىمىمۇ، - پەرق ئەتكىلى بولمايتتى. ئۇلار ئېرىقنىڭ ئىچى بىلەن ئۆمىلەپ مېڭىپ يول بويىغا كەلدى. بەش ئاتلىق ئەسكەر ئۆتۈپ كەتتى. ئارىدىن هايال ئۆتمەي چالما ئېرىق تەرەپتە ئاپتوماتلارنىڭ تاتاتلاپ ئېتىلغان ئاۋازى ئاڭلاندى. «ئاپلا، رازۋېدكىغا كەتكەنلەر دۈشمەنلەر بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالغان ئوخشايدۇ!» بۇ خىيال ئەنجانبايىنى چۆچۈتۈۋەتتى - دە، ئۇ شۇ هامانلا يېنىدىن تاپانچىسىنى چىقىرىپ، ئاسمانغا قارىتىپ بەلگە ئوقى ئاتتى. قىپقىزىل بەلگە ئوقى كۆك قەھرىگە كۆتۈرۈلدى. شۇ هامان تۈمشۇق تاغدىكىلەر، مىنامیوت بىلەن چەشتاغدىكى دۈشمەن ئىستېهكاملىرىنى شىددەت بىلەن ئوققا تۇتۇشقا باشلىدى. مىنامیوت ئوقلىرىنىڭ چەشتاغ ئۈستىدە گۈمبۈرلىگەن پارتلاش سادالىرى، ئالاقزادە بولغان ئەسكەرلەرنىڭ قىيا - چىيالىرى، پاتپاراقچىلىق بۇ ئەتراپتىكى يېزا، قىشلاق، تاغ، دەريالارنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى. ئەنجانباي ئىككى ئادىمى بىلەن بىللە، توغراقلىق ئارىسىغا كىرىپ يوشۇرۇنۇۋېلىپ جىمجىت تۇرۇۋالدى. بۇ چاغدا تاڭ سەھەر ۋاقتى بولۇپ قالغانىدى. تاڭ سەھەر قاراڭغۇسىدا، ئوقلار خۇددى قىزىل يۇلتۇزدەك چەشتاغ تەرەپكە ئېقىپ، بۇلۇتلۇق ئاسماننى پال -

پۇل، پال - پۇل يۇرۇتۇپ تۇراتتى. ئاردىدىن ھايال ئۆتمەي يول تەرەپتىنمۇ ئۇزۇلمەي ئېتىلىۋاتقان ئوق ئاۋازى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. چەشتاغدىكى دۇشمەنلەر ئۆز دۇشمەنلىرىنى «تۇمشۇق تاغدا ئىكەن» دەپ ئويلاپ، بارلىق كۈچى بىلەن تۇمشۇق تاغنى توپقا تۇتۇشقا باشلىدى. بۇ چاغدا تۇمشۇق تاغدىكىلەر ئۆزلىرىنى دالدىغا ئېلىپ بولغانىدى. تاڭ سۇزۇلۇشكە باشلىدى. غۇۋا يورۇقلۇقتا، بىرەر يۈزدەك دۇشمەن ئەسكىرىنىڭ تاغدىن سىيرىلىپ توغرىلىق تەرەپكە چۈشۈۋاتقانلىقى خىرە - شىرە كۆرۈنۈپ قالدى. دەل شۇ چاغدا، ئۇ تەرەپتە يوشۇرۇنۇپ تۇرغانلار ئۇلارنى پىلموت، ئاپتوماتلار بىلەن ئوققا تۇتۇپ، ئۇدۇللۇق تىك موللاق ئاتقۇزۇۋەردى.

تاڭ سۇزۇلدى. يىراق - يېقىنلاردىكى ئادەملەرنى خېلى ئوچۇق پەرق ئەتكىلى بولغۇدەك يورۇقلۇق چۈشتى. تۆت تەرەپتىن شىددەتلىك ئوققا تۇتۇلغان دۇشمەنلەر گاڭگىرىشىپ قالايمىقانلىشىپ كەتتى. لېكىن، دۇشمەنلەر تەرەپ - تەرەپلەردىن يىغىلىپ كېلىۋەردى. تاغ ئىنقىلابچىلىرىمۇ بوش كەلمىدى، دۇشمەنلەر بۇ تەرەپتىن باستۇرۇپ كەلسە، ئۇلار شاققىدە ئۇ تەرەپكە ئۆتۈۋېلىپ، ئۇ تەرەپتىن كەلسە، بۇ تەرەپكە ئۆتۈۋېلىپ، دۇشمەنلەرنى ئوققا تۇتۇۋەردى. دەل شۇ چاغدا، ئەنجانباي تاغ تەرەپتىن قېچىپ، ئۇلار تۇرغان توغرالىق ئىچىگە كېلىۋاتقان بىر ئەسكەرنى كۆرۈپ قالدى. ئەنجانباي بىلەن مەسۇم چوڭ ئىككىسى ئىككى ياندىن تەڭلا كېلىپ، ئۇنى كاپپىدە تۇتۇۋالدى. ئەنجانباي تاپانچىسىنى ئۇنىڭ پېشانىسىگە تاقىدى:

— بۇگۈنكى بۇ سوقۇشقا قانچىلىك ئەسكەر قاتناشتى؟

— بايا بىز جەڭگە چىقىدىغان چاغدا باشلىق «بىز ھازىر 500 ئادەم جەڭگە چىقمىز. كەچ كىرگۈچە تاغ ئوغرىلىرىنى تامامەن يوقىتىپ بولىمىز» دېگەنىدى.

— ئۇ باشلىقىڭ كىم؟

— تۇەنجاڭ.
— ئىسمى نېمە؟ دەپ سوراۋاتىمەن!
— تۇۋەنجاڭ.
بۇ پاكىتۇش ئەسكەرنىڭ باشلىقىنىڭ ئىسمىنى بىلمەيدىغانلىقى ئەنجانبايغا ئايان بولدى.
— ئۇ باشلىقىڭ ھازىر قەيەردە؟
— ئاۋۇ يەردە، ئۇ ئەسكەر بېشى بىلەن شەرەتلەپ، ئۇلاردىن 200 قەدەم يىراقلىقتىكى يەنە بىر باراقسانلاپ ئۆسكەن توغراقلىق تەرەپنى كۆرسەتتى. ئۇلار شۇ ھامان، ئۇ ئەسكەرنى توغراققا باغلاپ، ئاغزىغا شەپكىسىنى تىقىپ قويدى ـ دە، ئاستا ئۆمىلەپ مېڭىپ، ئۇ كۆرسەتكەن توغراقلىقنىڭ ئارىسىغا كىردى. ھېلىقى ئەسكەرنىڭ دېگىنى راست ئىكەن. ئۇلار توغراقلىق ئارىسىغا كىرگەندە، ئىككى ـ ئۈچ يۈزدەك قىلىچ تۇتقان ئاتلىق ئەسكەرلەرنىڭ ئالدىدا بىر قولىدا قىلىچ، يەنە بىر قولىدا دۇربۇن تۇتقان ھالدا، تۇمشۇق تاغ تەرەپكە قاراپ تۇرغان بىر ئوفىتسېر كۆرۈپ قېلىشتى. ئۇنىڭ يېنىدا بىر بايراقچىسى گومىنداڭ بايرىقىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ تۇراتتى. بۇ ئەنجانباي ئۇچۇن تېپىلغۇسىز بەلەن پۈرسەت ئىدى. ئۇ مەسۇم چوڭنىڭ قولىدىكى بەشئاتار مىلتىقىنى قولىغا ئالدى، يېنىدىكى شىغايغا قاراپ، «سەن بايراقچىنى ئۇجۇقتۇرۇۋەت! مەن ئاۋۇ باشلىقنى!» — دېدى ـ دە، ھېلىقى ئوفىتسېرنى قارىغا ئېلىپ مىلتىقىنىڭ تەپكىسىنى شاققىدە بېسىۋەتتى. شىغايمۇ بايراقچىنى قارىغا ئېلىپ بولغاندى، ئۇمۇ شۇئانلا تەپكىنى «شاققىدە» بېسىۋەتتى. ئۇ ئوفىتسېر بىلەن بايراقچى ئارقا ـ ئارقىدىن ئاتتىن موللاق ئېتىپ يەرگە چۈشتى. دەل شۇ چاغدا بۆكتۇرمىدە تۇرغان ئەنجانبايىنىڭ ئادەملىرىمۇ خۇددى ئۆزلىرىگە بۇيرۇق بېرىلگەندەكلا، ئۇلارنى تەرەپ ـ تەرەپتىن پىلىموت، ئاپتومات، مىلتىقلار بىلەن توختىماي ياغقان يامغۇردەك ئۇزمەي ئوققا تۇتۇپ، گراناتلارنى

تاشلاپ، غەزەپ بىلەن قىرىشقا باشلىدى.

بۇ تۈيۇقسىز زەربىدىن قاتتىق چۆچۈپ كېتىپ، خۇددىنى يوقاتقان دۇشمەنلەر ئۆزلىرىنى خۇددى نەچچە مىڭ ئادەمنىڭ قورشاۋىغا چۈشۈپ قالغاندەك ھېس قىلىپ، قورقۇپ كەتتى - دە، خۇددى ئوۋچىدىن قېچىپ، كىرگىلى تۇشۇك تاپالماي ئۆزىنى ھەر تەرەپكە ئۇرغان توشقانغا ئوخشاش جان قايغۇسىدا ھودۇقۇپ، تەرەپ - تەرەپلەرگە پىتىراپ قېچىشقا باشلىدى. لېكىن، ئۇلار ئۇيانغا قاچسىمۇ، بۇيانغا قاچسىمۇ ياكى ئالدى - ئارقىسىغا قاچسىمۇ، يامغۇردەك يېغىۋاتقان ئوقتىن قۇتۇلالمىدى، ئارقا - ئارقىدىن ئوق يەپ، يىقىلىۋەردى. خۇددىنى يوقاتقانلىقىدىن ئۆزلىرىنى ئوڭشاپ قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتۈشكىمۇ جۇرئەت قىلالماي، ھودۇققان ھالدا تەشۋىشلىنىپ، تېرىم تەرەپكە قاراپ قاچتى. توغراقلىقتىن چىققاندىن كېيىنمۇ يەنە بىر نەچچىسى ئوق يەپ يىقىلدى. ئامان قالغانلىرى ئالدى ئارقىسىغىمۇ قارىماي قېچىپ كېتىۋەردى. بۇ پاجىئەدىن خەۋەر تاپقان چالما ئېرىق، چەشتاغ، قىزىل تاغ تەرەپلەردىكى دۇشمەن ئەسكەرلىرى بىلەن تۇمشۇق تاغقا ھۇجۇم قىلغان دۇشمەن ئەسكەرلىرىمۇ، جان قايغۇسىدا، گازارمىلىرىنى تاشلاپ، ئاقتۇ تەرەپكە قاراپ قېچىپ كېتىشتى.

بۇ قېتىمقى جەڭ چۈشكە يېقىن توختىدى. دۇشمەنلەر 76 ئادىمىنىڭ ئۆلۈكىنى تاشلاپ قاچقانلىقى مەلۇم بولدى، ھەتتا ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ھېلىقى باشلىقىنىڭ ئۆلۈكى بىلەنمۇ كارى بولمىغانىدى. تاغ ئىنقىلابچىلىرىنىڭ ئالدىدا، غەنىيمەت ئېلىنغان ئوتتۇز يەتتە ئات، نۇرغۇن قورال - ياراغ، ئوق - دورىلار قاتارى تىزىلىپ تۇراتتى. لېكىن، ئۆزلىرىدىن چىقىم بولغانلىرىنىڭ سانىمۇ ئۇلارنى چۆچۈتۈپ، كۆڭلىنى بىئارام قىلىۋەتتى بەش ئادەم قۇربان بولغان، 11 ئادەم يارىدار بولغانىدى.

ئۇلار قۇربان بولغانلارغا هازا تۆتۈپ يىغلاشتى. كۆزلىرىدىن تارام ـ تارام ياشلىرى تۆكۈلگەن هالدا، ئۇلارنىڭ نامىزىنى چۈشۈرۈشتى، كۆتۈرۈپ ئاپىرىپ، تۈمشۇق تاغنىڭ ئۈستىگە دەپنە قىلىشتى. ئەنجانبايمۇ ئۆزىنى تۆتۈپ ئالالماي، بىر هازاغىچە بۇقۇلداپ يىغلىدى. خەتمە قۇرئان ئوقۇپ، ئۇلارنىڭ روهىغا ئاتاپ دۇئا قىلدى. ئاندىن ئورنىدىن تۇرۇپ: بۇرادەرلىرىم، مەن سىلەرنىڭ ئالدىڭلاردا شۈنداق قەسەم قىلىمەنكى، بىز سىلەرنىڭ قىساسىڭلارنى چوقۇم ئالىمىز! ناۋادا بىزنىڭ بۇ قەسىمىمىز، تۈزكورلۈق، دىيانەتسىزلىك، نەپسانىيەتچىلىك، قورقۇنچاقلىق.. سەۋەبلىرى تۈپەيلىدىن سۈسلىشىپ قالسا، يېگىنىمىز هارام، كىيگىنىمىز كىپەن، ئۆزىمىز دوزىخىي بولۇپ كەتكەي! دەپ قۇرئان تۈتۈپ قەسەم قىلدى.

شۇ ئاردا چالمائىرىق تەرەپكە رازۇبدكىغا كەتكەنلەردىن بىر نەچچىسى قايتىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ سۆزلىرىگە قارىغاندا، بۇ قېتىمقى رازۇبدكىغا قىلىش كۆڭۈلدىكىدەك ئوبدان بولماي قاپتۇ. ئۇلار چالمائىرىققا يېقىنلاشقاندا، دۈشمەنلەرنىڭ تاغ ئارىسىدا يۇشۇرۇنۇپ تۇرغان 15 ئەسكىرى بىلەن تۈيۇقسىزلا دوقۇرۇشۇپ قاپتۇ. شۇڭا، ئىلاجسىز ئوق چىقىرىشقا مەجبۇر بولۇپتۇ. ئۇلار بىلەن بىر هازاغىچە سوقۇشۇپ، بىر قىسمىنى يوقىتىپ، يەنە بىر قىسمىنى قاچۇرۇپ قويۇپتۇ. قاچقان دۈشمەنلەرنى قوغلاپ كېتىۋاتقاندا تۈزتاغ تەرەپتىكى ① ئاكوپتا تۇرغان 50 نەچچە دۈشمەن ئەسكىرىنىڭ تۈيۇقسىز هۇجۇمىغا ئۇچراپ قاپتۇ. ئۇلار تاغ، جىلغىلارنىڭ ئەپلىك جايلىرىغا ئورۇنلىشىۋېلىپ، پىلىموت دۈشمەنلەرنى تازا قىرىپتۇ. ئۇلار ئالاهازەل بىرەر ئاش پىشىمىي ئېلىشقاندىن كېيىن،

① تۈزتاغ ـ تاشمىلىق يېزىلىق هۆكۈمەت تۇرۇشلۇق جاينىڭ جەنۇبىدىن بەش كىلومېتىر يىراقلىقتىكى تاغ تىزمىلىرىنىڭ نامى.

دۇشمەنلەرنىڭ بىر بۆلىكى ئۆلۈپتۇ، قالغانلىرى دەريا ياقىلاپ، تېرىم تەرەپكە قاراپ قېچىپ كېتىپتۇ. ئۇلار 25 مىلتىق، 50 دانە گرانات ئولجا ئاپتۇ. ئۇلارنىڭ ئاتلىرى قالايمىقان قېچىپ يۈرگەنلىكتىن تۇتالماپتۇ، ئۆزلىرىدىن ئىككىسى ئادەم قۇربان بولۇپتۇ، ئۇلارنى تۇزتاغ باغرىغا دەپنە قىلىپتۇ. بۇ قېتىمقى جەڭدە پىلىموت تازا ئەسقېتىپتۇ. ناۋادا مۇشۇ پىلىموت بولمىغان بولسا، ئۆزلىرىنىڭمۇ ھايات قېلىشى ناتايىن ئىكەن.

ئەنجانباي ئادەملىرىنى باشلاپ، چەشتاغنىڭ ئۈستىگە چىقتى. پارتىلاپ ۋەيران بولغان ئىستىھكام، لەخمىلەرگە، ئوقتەي ـ توقتەي يېتىشقان ئۆلۈكلەرگە بىردەم قاراپ تۇردى. ئۇيان ـ بۇيان ئايلاندى. ئاندىن ئادەملىرىنى يەنە بىر قېتىم كۆزدىن كەچۈرۈپ چىقتى. ئۇنىڭ شۇ تاپتا ئاران 20 نەچچىلا ئادىمى قالغانىدى.

— جۇرۇڭلار، ـ دېدى ئۇ قاپىقىنى تۇرگەن ھالدا، ـ ئەمدى غالچى بەگنى يوقلاپ قويايلى، ئۇنىڭ كۆڭلى يېرىم بولۇپ قالمىسۇن!

غالچى بەگ — ئەمەت شۇ كۈنلەردە بەك ھەددىدىن ئېشىپ كەتكەنىدى. گومىنداڭنىڭ خەل قوراللىرى بىلەن قورالىلاندۇرغان 70 نەچچە يۈندىخور مەرگەننى ئىشقا سېلىپ «تاغ ئوغرىلىرىنىڭ پېيىنى قىرقىش» ئۈچۈن قۇتراپ يۈرەتتى. يول .. يوللارنى قامال قىلىپ، پۇقرالارنىڭ ئاشلىقىنى يىغىۋېلىپ، تاغ ئىنقىلابچىلىرىنىڭ ئوزۇق ـ تۇلۇك مەنبەلىرىنى ئۈزۈپ قويماقتا ئىدى. كېچە ـ كۈندۈز چارلاش ئېلىپ بېرىپ، تاغ ئىنقىلابچىلىرى بىلەن ئازراقلا مۇناسىۋىتى بار ئادەملەرنى تېپىۋالىدىغان بولسا، شۇ ھامان ئۆلتۈرۈپ، ئۆلۈكىنى ئاتقا سۆرىتىپ، مەھەللىمۇ مەھەللە ئايلاندۇرۇپ يۈرۈپ سازايى قىلاتتى. مال ـ مۈلكىنى بۇلاپ، ئۆيلىرىنى كۆيدۈرۈۋېتەتتى. تاغ ئىنقىلابچىلىرى ئارىسىغا ئۆز ئادەملىرىنى ئەۋەتىپ تىك ـ

تىڭلايتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بەزى كۆڭلى قارا ئادەملەرنى تېپىپ ئۆز يېنىغا تارتىش ئۈچۈن، ئۇلارنى چېكىپ باقاتتى. جەڭلەردە تاغ ئىنقىلابچىلىرىنىڭ بۆكتۈرمىلىرىنى تېپىش ئۈچۈن، ئەسكەرلەرنىڭ ئالدىدا ماڭاتتى. شۇڭا، ئۇلارغا ئەنجانباينىڭ غەزىپى قاينىپ تاشقانىدى. لېكىن، بۇ قېتىمۇ ئەمەت بەگنىڭ ئامىتى ئوڭدىن كېلىپ، ئۇنىڭغا تۈتۈق بەرمىدى. ئەنجانباي ئادەملىرىنى باشلاپ ئۇنىڭ تاشمىلىق بازىرىدىكى ئۇۋۇسىغا كەلگەندە، ئۇلارنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمىدى. ئەمەت بەگ خوتۇن ـ بالىلىرى، ئادەملىرىنى باشلاپ، ئاللىقاچانلا قېچىپ كەتكەنىدى.

ئەنجانباي بۇ قېتىمقى جەڭدە غەلىبە قازىنىپ قايتىپ كەلدى. لېكىن، ئۇنىڭ كۆڭلى ئاتا ـ ئانىسىدىن ئەنسىرەپ، غەم ئەندىشىگە تولدى.

— توغرا دېدىڭىز، ـ دېدى يۈسۈپجان ئۇنىڭ ئەندىشىسىنى ئاڭلاپ، ـ دۈشمەنلەر بەك نامەرد، ۋەھشىي. ئۇلارنىڭ سىزدىن ئالالمىغان دەردىنى ئاتا ـ ئانىڭىزدىن ئالمايدۇ دېگىلى بولمايدۇ. ئەھۋال چاتاق، شۇڭا ئاتا ـ ئانىڭىزنى دەرھال مۇشۇ يەرگە ياندۇرۇپ كېلىڭ، بىزگە ئاتا ـ ئانا لازىم. ھەرگىز كېچىكتۈرمەڭ.

بۇ گەپكە جامالىدىنمۇ ئارىلاشتى:

— ئۆزىڭىزگە كۆپرەك ئادەمنى ھەمراھ قىلىۋېلىڭ، سەپىرىڭىز خۇپىيانە بولسۇن، قارامىلىق قىلماڭ. سىزدىن بەك ئەنسىرەيدىغان بولۇپ قالدىم.

X X X

ئەنجانبايىنىڭ 30 ئادەم بىلەن، گومىنداڭنىڭ مىڭ نەچچە يۈز كىشىلىك زور قوشۇنىنى مەغلۇپ قىلىپ قوغلىۋېتىشى، ھەتتا ئۇنىڭ ئۇستىگە بىر ئوفىتسېرنىڭ ئەنجانبايىنىڭ ئوقىدا

ئۆلتۈرۈلۈشى گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنى ئالاقزاده قىلىۋەتتى، باشلىقلىرىنىمۇ چۆچۈتۈپ گاڭگىرىتىۋەتتى. ئۇلار ئىلگىرىمۇ ئەنجانبايىنىڭ نامىنى ئانچە ـ مۇنچە ئاڭلىغان. لېكىن، ئۇنى مەسخىره قىلىپ «مىم، ئۇ سەھرالىق تومپاي قانچىلىك نېمىدى، قورقىدىغان نېمىسى بار؟!» دەپ، دىمىغىدا خىڭىلداپ كۈلۈپ قويۇپ، ئۇنى كۆزگە ئىلماي يۈرگەنىدى. ھېلىقى ئوفىتسېر دەل ئەنه شۇنداق دىمىغىدا خىڭىلداپ، ئۇنى مەسخىره قىلىپ، ھاكاۋۇرلۇق بىلەن مەيدىسىگە مۇشتلاپ يۈرگەنلەرنىڭ بىرى ئىدى. ئۇنىڭ پوچىلىقى ئاخىر ئۆزىنىڭ بېشىغا چىقىپ، باشقىلارنى سارىسىمىگە سېلىۋەتتى. ئۇلار «كۆزگە ئىلمىغان پۇتاق ـ كاللىغا چوماق» دېگەن تەمسىلنىڭ توغرىلىقىغا مانا ئەمدى ئىشىنىپ قالدى. «ئەنجانباي!» دەپ ئاڭلاپ قالىدىغان بولسا، خۇددى ئەزرائىل جېنىنى ئالغىلى كەلگەندەك، چۆچۈپ كېتىدىغان، گېلىدىن تاماق ئۆتمەيدىغان، ھەتتا چۈشىدىمۇ قارا بېسىپ، ئەنجانبايىنىڭ ئۆزىگە قىلىچ تەڭلەۋاتقانلىقىنى كۆرىدىغان ياكى خۇددى سوغۇق سۇ قۇيغاندەكلا ئەندىكىپ ئويغىنىپ ئوتقا تاشلانغاندەك ۋارقىراپ، جۆيلۈپ تۇرۇپ كېتىدىغان، كېچىلىرىمۇ قورقۇپ، تالا ـ تۈزگە يالغۇز چىقالمايدىغان بولۇپ قېلىشتى. شۇ كۈنلەردە گومىنداڭنىڭ ئوپال ئەتراپىدىكى ئەسكەرلىرى ئارىسىدا مۇنداق بىر ھېكايە تارقالدى:

كېچىسى بىر ئەسكەر خالاغا چىقىۋاتسا، ئۇنىڭ كۆزىگە ئەنجانباي كۆرۈنۈپ قاپتۇ. ئۇ قورقۇنچتا ئاستا ئارقىسىغا يېنىپ، ئىشىكنىڭ قېشىغا كەلگەندە ئۇنىڭغا، خالاغا ماڭغان يەنه بىر ئەسكەر ئۇچراپتۇ. ئۇ «ئەنجانباي تۇرىدۇ» دەپ ئۇنىڭغا ئەسكەرتىپ قويماقچى بولۇپتۇ، لېكىن، قورقۇنچتا ئاغزى پەقەت گەپكە كەلمەپتۇ. ھېلىقى ئەسكەرنىڭ كۆزىگىمۇ يەنه شۇ ئەنجانباي كۆرۈنۈپ كېتىپتۇ. ئۇ قورقۇپ كېتىپ: «ئەنجانباي كەپتۇ! ئەنجانباي! ئەنجانبا...ي!» دەپ ۋارقىراپ، گازارمىنى بېشىغا

كىيىپتۇ. ئۇلارنىڭ باشلىقى ئەسكەرلىرىنى باشلاپ چىقىپ قارىسا، ھېلىقى ئەسكەرلەرنىڭ كۆزىگە ئەنجانبايدەك كۆرۈنۈپ كەتكىنى ئادەم ئەمەس، بەلكى، يۇيۇپ قۇرۇتۇش ئۈچۈن ئېسىپ قويۇلغان كىيىم - كېچەكلەر ئىكەن. ئۇلارنىڭ باشلىقى ئاچچىقىدا ھېلىقى ئەسكەرنى چېپىپ تاشلاپتىمىش.

شۇڭا، گومىنداڭچىلار ئەنجانباينىڭ تەھدىتىنى تۈگىتىش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن ئۇنى يوقىتىشنىڭ يولىنى ئىزدەشكە مەجبۇر بولۇشتى.

ئەنجانباي ئاتا - ئانىسىنى ئېلىپ كېلىش ئۈچۈن، ئون ئادەمنى باشلاپ، ناماز شام ۋاقتى بىلەن يولغا چىقتى. ئۇلار ئاتلىرىنى لەرزان يورغىلىتىپ مېڭىپ، ئويتاغ ئاغزى ئارقىلىق تاغ ئارىلاپ يۈرۈپ، جىلغىلىق داۋانلار ئارىسىدىن چىققاندا، يىراقتىن توخۇلارنىڭ سوزۇپ - سوزۇپ چىللاشلىرى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. سۆسەر ئاغزىغا[1] كەلگەندە، ئەنجانباي بىر ئادەمنى جىلغا ئىچى بىلەن مېڭىپ بېرىپ، ئوپال گازارمىسى، سۇسەر بېشى، سۇسەر بېشىنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى دۆڭلەردە تۇرغان دۈشمەن ئەسكەرلىرىنىڭ ئەھۋالىنى چارلاپ كېلىشكە ماڭدۇرۇۋەتتى. قالغانلىرىنى دۆڭ، بۈزرۈكۋارلىرىم. بۇلاق ئاغزى قاتارلىق جايلاردا تەڭ ھەرىكەتكە كېلىپ، دۈشمەنلەرنى ھۇدۇقتۇرۇۋېتىشكە ئورۇنلاشتۇردى. ئۇ يەنە دۈشمەنلەرنى ئازدۇرۇۋېتىش ئۈچۈن، ئوت - خەستە جىلغىنىڭ ئۇ يەر - بۇ يېرىگە - ئوت خەسلەرنى قارا - قۇرا قىلىپ، خۇددى ئادەم بېشى چىقىپ تۇرغاندەك كۆرۈنۈش پەيدا قىلىشنى، ناۋادا ئوق چىقىرىشقا توغرا كېلىپ قالسا، بىرلا جايدا ئەمەس، بەلكى جىلغا ئىچىدە يۈگۈرۈپ يۈرۈپ، ئۇ جاي - بۇ جايلاردىن ئوق ئۈزۈپ، دۈشمەنلەرگە سېپىمىزنىڭ كەڭ، ئادىمىمىزنىڭ كۆپ

---

① سۆسەر ئاغزى - ئوپال يېزىلىق ھۆكۈمەت تۇرۇشلۇق جاينىڭ غەربىدىن ئىككى كىلومېتىر يىراقلىقتىكى بىر كەنتنىڭ نامى.

ئىكەنلىكىنى بىلدۇرۇپ قويۇش لازىملىقىنى ئۇقتۇردى.

— بەلگە ئوقى ئېتىلغان ھامان، — دېدى ئەنجانباي ئاخىرىدا، — ھەر بىر گۇرۇپپا ئىككىدىن ئائقا جىگدە شاخلىرىنى سۆرىتىپ، تەرەپ ـ تەرەپلەرگە چېچىپ يۇرۇپ، توپا ـ چاڭلارنى راسا توزۇتسۇن، ئوتتۇرىدا 30 ـ 40 قەدەمدەك ئارىلىق قالدۇرۇپ چاپسۇن، قالغانلار دۇشمەنلەرنى ئوققا تۇتسۇن. مۇشۇنداق قىلغاندا دۇشمەنلەر قورقۇپ كېتىپ، ساراسىمگە چۈشۈپ قالمدۇ ـ دە، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا مالمانچىلىق يۈز بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن مەقسىتىمىزنى ئەملگە ئاشۇرۇشىمىز ئاسانلىشىدۇ.

ئەنجانباي ئاتا ـ ئانىسىدىن ئەنسىرەپ، ئۆزىنى زادىلا باسالماي قالدى. ئاخىر بولالماي ئائقا مىنىپ، ئۆزى يالغۇز بېرىشقا تەمشەلگەنىدى، شېرىپ مەرگەن ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇۋالدى:

— قارامىلىق قىلمىسىلا، سەل تەخىر قىلسىلا. سىلە كېتىپ قالسىلا، بىزگە كىم قوماندانلىق قىلىدۇ؟ بىزگە كىم ئىگە بولىدۇ؟ ئوتقىمۇ، سۇغىمۇ بىللە كىرەيلى، بېشىمىزغا ھەر قانداق بالايىئاپەت كەلسە تەڭ تارتايلى.

شۇ ئارىدا چارلاشقا كەتكەن يىگىت قايتىپ كەلدى:

— دۆڭدە دۇشمەننىڭ قاراۋۇلى بار ئىكەن. ئۇ يەردىن ئەگىپ ئۆتۈپ، ئۆستەڭنىڭ ئىچى بىلەن ئايلىنىپ بېرىپ قارىسام، گازارمىنىڭ سېپىلىنىڭ ئۇستىدىمۇ قاراۋۇل بار ئىكەن. زادى قانچىلىك ئەسكەر بارلىقىنى بىلەلمىدىم. تاڭ يورۇشقا ئاز قالغانلىقتىن، ئۇزاقراق كۆزىتىشكە ئۇلگۈرەلمىدىم، ـ دېدى ئۇ.

دېمىسىمۇ بۇ چاغدا تاڭ سۈزۈلۈپ، گۈگۈم ۋاقتى بولۇپ قالغانىدى. ھاۋا بۇلۇتسىز، سۈزۈك ئىدى. كۈنچىقىش تەرەپمۇ قىپقىزىل قىزىرىپ، بۇگۈنكى كۈننىڭ ئوچۇق بولىدىغانلىقىدىن

دېرەك بېرىپ تۇراتتى. ئەنجانباي:

— بولدى، ئەمدى ئىشنى باشلايلى، — دېدى ـ دە، ئۇچ ئادەمنى باشلاپ دۆڭدىكى دۇشمەنلەرنىڭ قاراۋۇلخانىسى تەرەپكە قاراپ مېڭىپ كەتتى. قالغانلارمۇ كۆرسىتىپ بېرىلگەن جايلىرىغا بېرىش ئۈچۈن، جىلغىنىڭ ئىچى بىلەن يۈرۈپ كەتتى.

تۇنۇگۈن 200 ئەسكەرنى باشلاپ، قاراڭغۇ چۈشكەندىلا ئوپال بازىرىغا يېتىپ كېلەلىگەن گومىندانڭ ئەسكەرلىرىنىڭ روتا كوماندىرى قارا باتۇر گازارمىغا چۈشۈپلا، توّت ئەسكەرگە دەرھال مەتىمىن بەگنى تېپىپ كېلىشنى بۇيرۇدى. ئۇ ئۇلارنى خېلى ئۇزۇن ساقلىدى. ئىچى پۈشۈپ يېرىم شېشە ھاراقنى ئۆزى تېرىكىپ يالغۇزلا تۇگىتىۋەتتى. ئۇ تۇراتتى، ھېلىقى توّت ئەسكەر ئۇنىڭ ئالدىدا پەيدا بولدى.

— مەتىمىن بەگ ئۆيىدە يوق ئىكەن، تاپالمىدۇق.

— تاپالمىدۇق؟ بۇ قانداق گەپ؟! ماڭا قورۇق گەپ ئەمەس، مەتىمىن بەگ كېرەك! مېڭىش! چاققان بېرىش! ئۆزىنى ئېلىپ كېلەلمىسەڭ، كاللىسىنى ئېلىپ كېلىش! ھۇ نان قېپى، كالۋالار!

يېرىم كېچىدىن ئۆتكەندە ئۇ توّت ئەسكەر مەتىمىن بەگنى باشلاپ ئۇنىڭ ئالدىغا كىرىپ كەلدى. مەتىمىن بەگ كىرىپلا، تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ قاراباتۇرغا تەزىم قىلىشقا باشلىدى:

— گۇناھىمدىن ئۆتسىلە باشلىق، ھەر قايسىلىرىنىڭ يولىغا تەلمۇرۇپ كۆزىمىز تېشىلگۈدەك بولۇپ كەتكەنىدى. ئەمما ـ زە، بۇگۈن كېلىشلىرىدىن بىخەۋەر بولۇپ. . . .

— قويۇڭ ئۇنداق گۇسۇرۇق گەپنى! ـ قاراباتۇر ئۇنىڭ گېپىنى بۆلۈۋەتتى، — قارا‌ڭ سىزنى! — ئۇ تېرىكىپ پۈتىنى يەرگە چېلىپ ۋارقىراشقا باشلىدى، — ھازىر قانداق چاغ؟ شۇنىمۇ بىلمەمسىز؟! شۇ چاغقىچە قەيەرلەردە يۈردىڭىز نېمە ئىش قىلدىڭىز؟ سىزنى تاپالماي مانا ھازىر يېرىم كېچىدىن ئۆتتى،

سىز قانداق بەگ، جاھاندا ھېچ ئىش بولمىغاندەك بىغەم يۈرۈيسىزغۇ؟!

— يوقسۇ جانابلىرى، يوقسۇ، نەگە بارارمەن؟ شۇ كۈنلەردە نەگە بېرىپ، نەدە تۇرۇشۇمنىمۇ بىلمەيۋاتىمەن. ئاھ خۇدا، جان قايغۇسىدا، ئۇ يەر، بۇ يەرلەردە يوشۇرۇنۇپ يۈرۈۋاتىمەن، — دېدى مەمتىمىن بەگ بەزگەكتەك لاغ ـ لاغ تىترىگەن ھالدا، ـ ئەنجانباي بېشىمىزغا بالا بولدى. ئۇنىڭدىن قورقۇپ ئۆيگىمۇ ئوچۇق ـ ئاشكارا بارالمايمەن. بۇگۈن ئۇچ كۈن بولدى، باشقىلارنىڭ ئۆيىدە يېتىپ قوپۇۋاتىمەن. قورقۇنچتا گېلىمدىن تاماق ئۆتمەيدىغان، كۆزۈمگە ئۇيقۇ كەلمەيدىغان بولۇپ قالدى. نەچچە كۈندىن بېرى ھەر قايسىلىرىنىڭ يولىغا تولا قاراپ، كۆزىمىز تېشىلىپ كەتكۈدەك بولۇپ كەتكەنىدى. يىراقتىن ئۆيىمىزنى مارىلاپ بېقىۋاتقانلار بايا ھەر قايسىلىرىنىڭ كەلگەنلىكلىرىنى خەۋەر قىلغانىدى. شۇڭا، ئالدىراپلا ئالدىلىرىغا سالامغا كەلدىم. ھە...ي! ئۇ قارا بالاغا خۇدايىم بەس كەلمىسە، ئىنسان بالىسى تەڭ كېلەلمەيدۇ!

— پوق چاينىما! قورقۇنچاق ئەبلەخ، — دېدى قاراباتۇر غەزەپ بىلەن پۈتىنى يەرگە چېلىپ، — ھىم، ئىنسان بالىسى تەڭ كېلەلمەيمىش تېخى! ئۇقۇپ قوي! ئۇنىڭغا ھەر قايسىڭنىڭ خۇداسىمۇ بەس كېلەلمىسە، مانا مەن ئۇنىڭ جېنىنى ئالىمەن! ۋاي جېنىمەي، ئىنسان بالىسى تەڭ كېلەلمىگۈدەك قانچىلىك بىر نېمىتى ئۇ؟ ئۇنى تىرىك تۇتماي قويمايمەن! ئۇنىڭ گېلىنى مانا مۇشۇنداق غىققىدە بوغىمەن! — ئۇ شۇنداق دەپلا مەمتىمىن بەگنىڭ گېلىنى ئىككى قوللاپ سىقتى، — مانا مۇشۇنداق، ھە، ئەمدىغۇ بىلگەنسەن؟

مەمتىمىن بەگ چۆچۈپ كېتىپ، كۆزلىرى چەكچەيگەن، رەڭگى تامدەك تاتارغان ھالدا، تىلى كالۋالىشىپ كېكەشلىدى:

— ۋايجان، ۋاييەي، جانابلىرى، گۇناھىمدىن كەچىلە،

مەن ئەنجانباي ئەمەس. ئۇنى تۇتقاندا. . . . ئاشۇنداق، خۇدايىم ئۇنىڭ جاجىسىنى بالدۇررراق بەرگەي. . .

— ياق، ياق، قورقما. مەن سېنى ئۆلتۈرمەيمەن، ئەنجانباينى ئۆلتۈرۈمەن.

— شۇنداق، شۇنداق جانابلىرى. ھەممەتلىرىگە بارىكاللا.

— ماڭا قارا بەگ. يۇقىرىدىن ئەنجانباينىڭ ئاتا ـ ئانىسىنى تۇتۇپ كېلىش ھەققىدە بۇيرۇق چۈشتى. بىز ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسىنى تۇتۇپ يېڭىشەھەردىكى ئارمىيە شتابىغا تاپشۇرۇپ بېرىشىمىز كېرەك. شۇنداق قىلغاندا، ئەنجانباي ئاتا ـ ئانىسىنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن، ئۆز ئايىغى بىلەن مېڭىپ كېلىپ، ئالدىمىزدا چوكىلىسىدۇ، تاماشانى شۇ چاغدا كۆرىمىز. ساڭىمۇ بۇنداق پارچە ـ پۇرات بەگلىك ئەسلى باقىۋەندى بولىۋەرمەيدۇ. باشلىقلار سېنى مۇكاپاتلايدىغان بولۇپتۇ، ئامبالىلىق مەنسىپىمۇ سېنى مارىلاپ تۇرۇپتۇ. شۇڭا، سەن چارلىغۇچى ئەسكەرلەرگە يول باشلاپ، پەقەت ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئۆيىنى كۆرسىتىپ قويساڭلا بولىدۇ. چارلىغۇچى ئەسكەرلەر ئۇلارنىڭ ئۆيىدە بار ـ يوقلۇقىنى ئېنىقلاپ بولۇپ كېلىپ، ماڭا دوكلات قىلىدۇ. ئاندىن بىز دەرھاللا ھەممە ئەسكەرلەر بىلەن بېرىپ، ئۇلارنىڭ ئۆيىنى قورشاپ بولۇپ، بىراقلا تۇتۇۋالىمىز. قانداق، ياق دېمەيدىغانسەن؟

— ياق، ياق، ھەرگىز ياق دېمەيمەن. ئۇنداق دېيىش ھەددىم ئەمەس. بېشىم بىلەن باشلاپ بارىمەن ئامان قالىدىغان بولسامىلا. . .

مەمتىمىن بەگ تۆت چارلامچى ئەسكەرنى باشلاپ باقاخۇنىڭ قۇمباغ كەنتىدىكى ئۆيىنى چارلاپ كېلىشكە يۇرۇپ كەتتى. ئۇلار قارا باتۇرنى خېلى ئۇزاق ساقلاتتى. ئاخىرى ئۇ بولالماي ئۇخلاپ قالدى. تاڭ سەھەرگە يېقىن ئۇلار قايتىپ كېلىپ ئۇنى ئويغاتتى:

— مورىسىدىن تۇتۇن چىقىۋاتىدۇ. ئۆيىدە ئادەم بار ئىكەن.

قاراباتۇر شۇ هامان ئادەملىرىنى ئويغىتىپ سەپكە تىزدى. ئۇ خۇشال بولۇپ گۈلقەلىرى ئېچىلغان هالدا، مەمتىمىن بەگنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ مېڭىپ، باقاخۇنىڭ ئۆيىگە يېقىنلاشتى. تەرەپ - تەرەپتىن قورشاپ كېلىپ ئۇ ئۆينى ئارىغا ئالدى. دېگەندەك ئۇ ئۆينىڭ مۇرىسىدىن هېلىمۇ ئىس پۇرقىراپ چىقىپ تۇراتتى. ئۇلار يېقىنلىشىپ كېلىپ، دەرۋازىنىڭ تېشىدىن قۇلۇپلانغانلىقىنى كۆرۈشتى - دە، ئەجەبلىنىپ، تۇرۇپلا قېلىشتى. لېكىن، شۇنداق بولسىمۇ ئۇلار «بىزنى پەنتۇرۇش ئۈچۈن دەرۋازىغا قۇلۇپ سېلىپ قويغان، بولمىسا مورىسىدىن نېمىشقا تۈتۈن چىقىپ تۇرىدۇ؟ ئۆيىدە چوقۇم ئوت قالاپ، تاماق ئېتىۋاتقان گەپ» دەپ ئويلاپ تامدىن ئارتىلىپ ئۆيگە كىرىشتى. ئۆيدە ئادەم كۆرۈنمىدى. ئوچاقتا خۇددى قازان ئاسقاندەكلا ئېسىپ قويۇلغان يوغانلا بىر كۆتەك پۇرقىراپ قاپقارا ئىس چىقىرىپ چالا كۆيۈۋاتاتتى. ئۇلار ئۆگزىگە چىقىپ قازناق، ئېغىل، سامانلىقلارغا كىرىپ، ئادەم تاپالماي چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىشقان هالدا، گازارمىسىغا قايتىپ كېلىشتى. قاراباتۇر گازارمىغا قايتىپ كېلىپلا، مەمتىمىن بەگكە قاراپ، چاڭىلداپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— سىز مېڭىڭ، دەرهال مېڭىڭ، دەرهال ئۇلارنىڭ دېرىكىنى ئېلىڭ. ئۇلارنى قاچۇرۇپ قويماڭ، بىزگە دەرهال خەۋەر قىلىڭ. ئاسمانغا چىقىپ كەتسىمۇ، يەرگە كىرىپ كەتكەن بولسىمۇ، ئۇلارنى تۇتماي قويمايمەن، تۇخۇمىنى قۇرۇتمەن! - ئۇ ئاغزىدىن شالىنى ئېقىتىپ تۇرۇپ سۆزلەۋېتىپ، مەمتىمىن بەگنىڭ ئالدىغا بىر تاپانچا، تۆت مىلتىق، 100 تال ئوق قويدى، - ماۋۇ تاپانچىنى ئۆزىڭىزگە هەمراه قىلىڭ يېنىڭىزدىن ئايرىماڭ. مىلتىقلاردىن ئۈچىنى ئۆزىڭىزگە ئىشەنچلىك، مىلتىق ئىشلىتىشنى ئوبدان بىلىدىغان ئادەملەرگە بېرىپ، ئۆزىڭىزنى مۇهاپىزەت قىلدۇرۇڭ. يەنە بىرىنى ئۆزىڭىز

ئوبدان ساقلاپ قويۇڭ، كېيىن ئەسقېتىپ قالىدۇ. بولۇڭ، چاققان مېڭىڭ، ئەنجانباينىڭ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ دېرىكىنى ئېلىپ، بىزگە دەرھال خەۋەر قىلىڭ. بۇگۈن چۈشكىچە، ئۇلارنى چوقۇم تۇتۇپ، ئېلىپ مېڭىشىمىز كېرەك!

مەمتىمىن بەگ تاپانچىنى قويىنىغا سېلىپ، ئېتىغا مىندى. مىلتىقلارنى ئالدىغا توغرىسىغا قويۇپ يۈرۈپ كەتتى. لېكىن، شۇ تاپتا ئۇنى ۋەھىمە چۈلغۇالغانىدى. سارايسىمگە چۈشۈپ، غەم ئەندىشىدە قالدى. «مېنىڭ ئۇلارنى تۇتۇپ بەرگىنىمنى ئەنجانباي بىلىپ قالىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا... ۋاي خۇدايىم ساقلىسۇن، ئۇ چاغدا پۈتۈن نەسلى ـ ۋەسلىم تۇگىشىدۇ! ئۇنداق قىلىسىمۇ بولمىغان، بۇنداق قىلسامۇ بولمىغان ئاھ خۇدا! ئەجەب قىينالدىغۇ بۇ جان!....»

گەرچە شۇ تاپتا ھاۋا سوغۇق بولسىمۇ، لېكىن، ئۇ قورقۇنچ، ئىلكىدە قالغانلىقتىن، چېكىسىدىن دانىمۇ دانە تەر تامچىلىرى تامچىلاشقا باشلىدى.

ئەنجانباي ئىككى ئادەمنى باشلاپ، سۆسەر جىلغىسىنى ئارقىلىق مېڭىپ، دۆڭدىكى قاراۋۇللارغا يېقىنلاشتى ـ دە، تېرەككە يۆلىنىپ تۇرۇپ، ئۇلارنىڭ بىرسىنى نىشانغا ئېلىپىلا گۇم قىلىپ ئېتىۋەتتى. بۇ بىر پاي ئوق ئۇنىڭ باشقىلارغا «ھەرىكەت باشلانسۇن!» دەپ بەرگەن بەلگىسى ئىدى.

قاراۋۇللارنىڭ يەنە بىرىنى ئۇنىڭ ئادەملىرى مىلتىق بىلەن ئېتىپ ئۇجۇقتۇردى. قالغان ئىككىسى قېچىپ كەتتى.

قاراباتۇرنىڭ كۆزى ئەمدىلا ئۇيقۇغا بېرىشىغا، تۇيۇقسىزلا خۇددى يەرنىڭ تېگىدىن چىققاندەكلا گۇمبا ـ گۇمباڭ ئېتىلغان ئوق ئاۋازى ئاڭلانغاندەك قىلدى ـ دە، ئۇ چۆچۈپلا ئويغىنىپ كەتتى. ئۇ ھودۇقۇپ بېشىنى كۆتۈرۈپ سەل تىڭشاپ باققانىدى، دېگەندەك تەرەپ ـ تەرەپلەردىن قوماچ قورۇغاندەك ۋاراقشىپ ئېتىلىۋاتقان ئوق ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ، ئۇ ھودۇققان ھالدا،

ئالمان ـ تالمان كىيىمىنى چالا كىيىپلا، تالاغا چىقىۋاتقاندا، ئۇنىڭ قېشىغا ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ كىرىۋاتقان بىر ئەسكەر بىلەن دوقۇر ۋۇشۇپ قالدى.

— باشلىق، بىز تاغ ئوغرىلىرىنىڭ قورشاۋىدا قاپتۇق! قورقۇپ كەتتى. لېكىن چاندۇرماي ئۇنىڭدىن سورىدى:

— ھودۇقماي سۆزلە قورقۇنچاق! بىزنى قورشاۋغا ئېلىشقا پېتىنالمىغۇدەك قانچىلىك ئادەملەر ئىكەن ئۇ؟

— بىرەر مىڭدىن ئارتۇق چىقىدۇ.

— ھەي دۆت تاغ ئوغرىلىرىنىڭ ھەممىسىنى قوشقاندىمۇ بىرەر مىڭ چىقمايدۇ قەيەردىن كەپتۇ شۇنچە كۆپ ئادەم؟

— ئىش قىلىپ، ئۇنىڭدىن كام چىقمايدۇ.

قاراباتۇر قورقۇپ تىترەپ كەتتى. تالاغا چىقىپ دۇربۇن بىلەن ئەترايلارغا قاراپ، تەرەپ ـ تەرەپلەردە ئاسمانغا كۆتۈرۈلگەن چاڭ ـ توزانلارنى كۆردى. ھەممە تەرەپلەردە ئۆزۈلمەي ئېتىلىۋاتقان ئوق ئاۋازلىرى، گىراناتلارنىڭ دەھشەتلىك پارتلاشلىرى ئۇنى گاڭگىرتىۋەتتى. ئۇ قورقۇنچتا خۇددىنى يوقىتىپ، ئۆزىنىڭ بۇنداق نەچچە مىڭ كىشىلىك زور قوشۇننىڭ قورشاۋىدا قالغانلىقىدىن چۆچۈپ قورقۇپ كەتتى ـ دە، ئالاقزادە بولغان ھالدا، خۇددى بىرسى گېلىنى غىققىدە بوغۇۋالغاندەك ھاسىراپ تۇرۇپ ۋارقىرىدى:

— چېكىنەيلى! تېز قېچىڭلار!!

ئۇ ئېتىغا مىندى ـ دە، ئاسمانغا قارىتىپ ئىككى پاي ئوق ئېتىپلا، قەشقەر شەھىرى تەرەپكە قاراپ قاچتى، ئۇ قاراۋۇللۇقتا تۇرۇپ ئۆلگەن يەتتە ـ سەككىزدەك ئەسكىرىنىڭ جەسىتى بىلەنمۇ كارى بولمىدى. ئىككى يۈز نەچچە كىشىلىك ئاتلىق ئەسكەرنى باشلاپ، قىزىل جىلغىدىن ئۆتۈپ، غىلاڭ تاشلىق ئۇزۇن سايدا كۆزدىن غايىب بولدى.

مەتىمىن بەگ ئۆيگە كېلىپ، چالا ـ بۇلا ناشتا

قىلدى ـ دە، باقاخۇننىڭ دېرىكىنى قىلىش ئۈچۈن تالاغا قاراپ ماڭدى. دەل شۇ چاغدا، تۈيۈقسىزلا خۇددى قۇلىقىنىڭ قېشىدىلا ئېتىلغاندەكلا ئاڭلانغان گۈمبا ـ گۈمباڭ ئاۋازلىرى ئۇنى چۆچۈتىۋەتتى. شۇ ھامان ئۇنىڭ كۆڭلىدىن: «ئىم! ئەنجانباي يەنە ئادەم باشلاپ كەپتۇ!» دېگەن قورقۇنچلۇق بىر خىيال گۈپپىدە كەچتى ـ دە، قورقۇپ كېتىپ، يۈرىكى پوكۇلداپ ئېگىز ـ پەس سوققىلى تۇردى. تەرەپ ـ تەرەپلەردىن، ئاسمانغا كۆتۈرۈلگەن توپا ـ چاڭلار كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ئۇ قېچىپ كېتىشكە تەمشەلدى. لېكىن، قانداق قېچىپ كېتىشنى بىلەلمەي گاڭگىراپ تۇرۇپ قالدى: ھەممە جايدا ئەنجانبايىنىڭ ئادەملىرى تولۇپ كەتكەن تۇرسا، قانداق قېچىپ كېتەلەيدۇ. تۇتۇلۇپ قالسا، كاللىسى كەتمەمدۇ؟! ئۇ قورقۇنچتا پۈتى كۆيگەن توخۇدەك بىر ئورنىدا جىم تۇرالماي لىكىلداپ مېڭىپ، ئۆيگە كىردى، تالاغا چىقتى يەنە ئۆيگە كىردى. ئاخىر ئۇنىڭ كاللىسىغا بىر ئەقىل كەلدى: «شۇنداق، ئۆيدە تۇرۇۋەرسەم بولمايدىكەن، ئاسانلا تۇتۇلۇپ قالىدىكەنمەن. ئۇنىڭدىن كۆرە جىلغىنىڭ ئىچى بىلەن...» ئۇ شۇ خىيال بىلەن ئېتىغا مىنىشكە تەمشىلىۋاتقاندا، يىراقتىن بۇ تەرەپكە تاقىراقلاپ چېپىپ كېلىۋاتقان ئاتنىڭ تۇياق ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالدى. ئۇ قورقۇنچتا ئاتنى قويۇۋېتىپ، شوتىغا يۈگۈردى. ھېلىدىكى چاسا بەلۋاغ چۈشۈپ قالسىمۇ تۇيمىدى، شوتىدىن ئۆمىلەپ ئۆگزىگە چىقىپلا ئۆزىنى باغقا تاشلىدى. ئۇنىڭغىچە دەرۋازا تاقىلداپ ئۇرۇلۇشقا باشلىدى. قورقۇپ پۈت ـ قولىدا جان قالمىغان مەتمەن بەگ باغقا سۇ كىرىدىغان سۇئۆگۈچكە ئۆمىلەپ باردى. لېكىن، سۇئۆگۈچكە شوخا كەپلىشىپ كەتكەنىدى. ئۇ قاچقىلى تۇشۇڭ تاپالماي تەمتىرەپ يۈرگەندە، دەرۋازا يەنە قېقىلىۋەردى. ئۇ قاچالماي ئاخىر ئۈت ئۈۋىسىنىڭ يېنىغا يوشۇرۇنۇۋېلىشقا مەجبۇر بولدى.

شۇ ئاردا دەرۋازا ئېچىلدى. قادىر دورغا ئېتىنى يېتىلەپ كىرىپ كەلدى. ھويلىدا بەگنىڭ توقۇلۇق ئېتى بوش يۈرەتتى. بەگ كۆرۈنمەيتتى. ئۇ دەرۋازا ئاچقان خىزمەتچىسى ئايالدىن سورىدى:

— بېگىم قېنى؟

— ھازىرلا ھويلىغا چىقىپ كەتكەنىدى.

قادىر دورغا ئۇيان - بۇيان قاراۋېتىپ، شوتىنىڭ تۈۋىگە چۈشۈپ قالغان بەگنىڭ چاسا بەلۋېغىغا كۆزى چۈشۈپ قالدى - دە، ئۆگزىگە بىر قارىۋېتىپ، شۇ ھامانلا شوتا بىلەن ئۆگزىگە چىقىپ، پەس ئاۋازدا توۋلىدى:

— بېگىم، بۇ مەن — قادىر. تېز چىقسىلا، مۇھىم گەپ بار ئىدى.

بەگ ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ، سەنتۈرۈلۈپ مېڭىپ، تامنىڭ تۈۋىگە كەلدى:

— ھە، نېمە گەپ؟

— ئەنجانباي سۆسەر ئاغزى ئارقىلىق نۇرغۇن ئادەملەرنى باشلاپ كېلىپ، گازارما تۆپىسىدىكى ئىستىمكامدا قاراۋۇللۇقتا تۇرۇۋاتقان ئەسكەرلەرنى ئۆلتۈرۈپ، گازارمىغا باستۇرۇپ كىرىپتۇ. روتا كوماندىرى قاراباتۇر قېچىپ كېتىۋېتىپ: «بېگىمگە خەۋەر قىلىپ قوي، جېنىنى ياقىغا ئالسۇن» دېدى.

— ئۇلار قېچىپ كەتتى؟!

— شۇنداق، گازارمىنى تاشلاپ، 200 دەك ئەسكەر بىلەن قېچىپ كەتتى.

— مۇنداق دېگىن تېخى، ئاغزىدا شەھەر ئالىدىغان كارغا كەلمەس ئاق نانچى گۇيلار! ھە، دېگىنە، ئەمدى بىز قانداق قىلىمىز؟

— بېگىم، چاپسان بولسىلا، قارا جىلغىنىڭ ئىچى بىلەن ئىمامىلىرىمغا بارايلى. ئاندىن خانكۆۋرۈك ئارقىلىق شەھەرگە

قاچايلى، بۇ يوللار تىنچلىق.

بەگ ماقۇللۇق بىلدۇرۇپ بېشىنى ئىگىپ قويۇپ، قولىنى ئۇنىڭغا ئۇزاتتى. ئۇ بەگنى قولىدىن تارتىپ، ئۇنى ئۆگزىگە چىقاردى. بەگ شۇ ھامان ئۆيگە كىرىپ، تاپانچا، مىلتىقلارنى سامانلىققا يوشۇردى.

— بېگىم، تاپانچا، مىلتىقلارنى ئېلىۋالايلى. ناۋادا ئۇلار بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالساق، ئۆزىمىزنى قوغداشقا لازىم بولىدۇ.

— ياق، قورال ـ ياراغ بېشىمىزغا بالا بولىدۇ. ئۇلار قولىمىزدا قورال بارلىقىنى كۆرسە، «بىزگە قارشى قورال كۆتۈردى» دەپ ئويلاپ، بىزنى يوق قىلىۋېتىدۇ. قورالسىز تۇتۇلۇپ قالساق، بۇنىڭ كارايىتى چاغلىق، يېلىنىپ ـ يالۋۇرساق قويۇپ بېرىدۇ. مەن ئەنجانباي بىلەن بىللە ئويناپ، بىللە چوڭ بولغان، ئۇنىڭ خۇيىنى ئوبدان بىلىمەن. مەيلى ئۇ قانداق سورۇن بولسۇن، ئۆزىدىن ئاجىز تۇرىدىغانلار بىلەن تۇتۇشمايدۇ، تونۇش ـ بىلىشلەرنىڭ يۈز خاتىرىسىنى قىلىدۇ. ئۇ ئاچچىقى يامان، باتۇر بولغىنى بىلەن كۆڭلى يۇمشاق.

باقاخۇن تۇنۇگۈن كەچ ئىشىك ئالدىدا ئوتۇن يېرىۋاتاتتى. ئۇ يۈز ـ كۆزلىرىدىكى تەرلىرىنى سۈرتۈۋېتىپ، ئۆزىدىن خېلىلا يىراقتىكى كۆۋرۈككە ھاسا تايانغان بىر ئادەمنىڭ چىقىپ كېتىۋاتقانلىقىغا كۆزى چۈشۈپ قالدى. ئۇ ئادەم كۆۋرۈككە چىقىۋېتىپ، خۇددى قانداقتۇر بىر نېمىگە پۈتلىشىپ كەتكەندەك تۇيۇقسىزلا يېقىلىپ چۈشۈپ ئورنىدىن تۇرالمىدى. باقاخۇن يۈگۈرۈپ بېرىپ، ئۇ ئادەمنى يۆلىدى، بۇ باقاخۇننىڭ كونا تونۇشى ـ سېلىم كاساك دېگەن كىشى ئىدى.

— سېلىماخۇن، نېمە بولدى؟ مىجەزلىرى يوق ئوخشىمامدۇ؟

سېلىم كاساك ھاسىراپ تۇرۇپ، كىيىملىرىدىكى توپىلارنى قاققاچ جاۋاب بەردى:

— هەڭە، تىزىم ئىششىپ كەتكەنىدى، بەك ئاغرىپ بولالماي تېڭىپقا كۆرۈنگىلى بارغانىدىم. سىلىنىڭ قىزلىرى ئايىم تىللا خېنىم بىلەن تېڭىپىنىڭ ئۆيىدە كۆرۈشۈپ قالدىم. بالىسى قىزىپ قاپتىكەن. ھالى پەس ئوخشايدۇ.

باقاخۇن ئۇ ئادەمنى ئېتىغا مىندۈرۈپ، ئۆيگە ئاپىرىپ قويدى. ئۇ ئۆيگە يېنىپ كېلىپلا، نەۋرىسىدىن ئەنسىرەپ، تۇرالماي قالدى. ئۇ بايا يارالماي تاشلاپ قويغان ھۆل كۆتەكنى «قوقاسنىڭ تەپتىدە قۇرۇغاچ تۇرسۇن» دەپ ئويلاپ، كۆتۈرۈپ كىرىپلا، ئوچاقنىڭ تۆپىسىگە خۇددى قازان ئاسقاندەكلا ئېسىپ قويدى ـ دە، ئايالى توختىخاننى ئەگەشتۈرۈپ، قىزىنىڭ ئۆيىگە يۈرۈپ كەتتى. ئۇ «ھېلى قايتىپ كېلىمىز» دەپ ئويلىغان بولسىمۇ، لېكىن نەۋرىسىنىڭ قىزىتمىسى بەك ئۆرلەپ كەتكەنلىكتىن، ئۇنىڭدىن ئەنسىرەپ، ۋاقتىدا قايتىپ كېلەلمىدى. ئۇ كۆتەك ئوچاقتىكى قوقاس ئوتنىڭ تەپتىدە ئاستا ئاستا قۇرۇپ، ئوت تۈتىشىپ كۆيۈشكە باشلىدى.

ئەنجانباي ئاتا ـ ئانىسى بىلەن سىڭلىسى ئايىم تىللاخاننىڭ ئۆيىدە كۆرۈشتى. ئۆزىنىڭ كېلىش مۇددىئاسىنى ئۇلارغا چۈشەندۈردى. ئۇلارنى قايىل قىلىپ، شۇ يەردىلا ئىككى ئادەم بىلەن بىللە ئويتاغقا يولغا سېلىۋەتتى. ئاندىن قالغان ئادەملىرى بىلەن بىللە بازار ئايلىنىپ، تاماشا قىلغاچ يۈرۈپ، ئەل ـ ئاغىنىلىرى، تونۇش ـ بىلىشلىرى بىلەن كۆرۈشتى، مۇڭداشتى. كەچ كىرگەندە، 260 نەچچە تۇماق، 10 تاغار نانلارنى نەق پۇلغا سېتىۋېلىپ، ئۆزىمۇ باشقىلارنى باشلاپ ئويتاغقا قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

X X X

ئەنجانباي ئاتا ـ ئانىسىنى ئويتاغقا ياندۇرۇپ كېلىپ،

ئاردىن تېخى ئىككى - ئۈچ كۈن ئۆتە - ئۆتمەيلا، ئۇروش يەنە باشلىنىپ كەتتى. گومىنداڭچىلار خىللانغان مىلك نەچچە يۈز كىشىلىك زور قوشۇن بىلەن، ئارقا - ئارقىدىن ھۇجۇم قوزغاپ، ئوپال، تاشمىلىق قاتارلىق جايلارنى بېسىۋالدى. ئارقىدىنلا تېخىمۇ غالجىرلىشىپ، ئويتاغ ئاغزىنىمۇ بېسىۋالدى - دە، شتاب جايلاشقان ئويتاغقا قىستاپ كەلدى ۋە 10 - ئاينىڭ 20 - كۈنىدىن باشلاپ 27 - كۈنىگىچە، ئارقىمۇ ئارقا ئۇدا ئۈچ قېتىم قورشاپ ھۇجۇم قىلدى. تاغ ئىنقىلابچىلىرى مۇ بوش كەلمىدى، پۈتۈن كۈچىنى توپلاپ مۇداپىئەنى كۈچەيتىپ، شتابنى قوغدىدى. ئەنجانباي تاللانغان 51 مەرگەننى باشلاپ دۈشمەنلەرنىڭ ئارقا سېپىگە ئۆتتى. بۇ قېتىمقى بۇ دەھشەتلىك جەڭدىمۇ ئۇنىڭ «دۈشمەنلەرنىڭ يۈرىكىنى مۇجۇش» ئۇسۇلى خېلى ئوبدان ئەسقېتىپ، ئۆز كۈچىنى كۆرسەتتى. ئۇ ئادەتتە: «گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ ئىككى جان تومۇرى بار، بىرى ئۇلارنىڭ خەل قورال - ياراغلىرى، يەنە بىرى، ئۇلارنىڭ باشلىقلىرى. مۇشۇ ئىككى جان تومۇرىنى كېسىپ تاشلىساقلا، ئۇلارنىڭ يۈرىكى مۇجۇلۇپ تىنىقتىن توختايدۇ، قالغانلىرىنىڭ كارى چاغلىق» دەيتتى. مىنامىيوت، پىلموت، ئاپتومات، مىلتىقلار بىلەن قوراللانغان مەرگەنلەر ئەنجانبايىنىڭ ئۇسۇلى بويىچە تاغ - جىلغا، قىيالارنىڭ ئەپلىك جايلىرىغا يوشۇرۇنۇۋېلىپ، دۈشمەنلەرنىڭ باشلىقلىرى ياكى توپ زەمبىرەك، پىلموتلىرى ئورۇنلاشقان جايلارنى بايقىغان ھامان شىددەتلىك ئوت ئېچىپ، ئۇلارنىڭ خىللانغان ئېغىر قوراللىرىنى كارغا كەلمەس قىلىۋەتتى، دۈشمەننىڭ 20 نەچچە باشلىقىنى يەر چىشلەتتى. تاغ - داۋان ئارىلىرىدا، دەريا، جىلغا بويلىرىدا، شاخ - شۇمبا، شوخىلار سۆرىتىلگەن ئاتلارنى چاپتۇرۇپ يۈرۈپ، توپا، چاڭ - توزانلارنى ئاسمان - پەلەككە كۆتۈرۈپ، دۈشمەنلەرنى ئۆزلىرى قورشاۋغا چۈشۈپ قالغاندەك قورقۇنچقا سېلىپ، ئالاقزادە قىلىۋەتتى. بۇ

قېتىمۇ، دۇشمەنلەرنىڭ ھەيۋىسى كارغا كەلمىدى، ئويتاغنى ئالالمىدى. قاقشاتقۇچ زەربىگە ئۇچراپ، 300 نەچچە ئادىمىنىڭ ئۆلۈكى بىلەن نۇرغۇنلىغان قورال - ياراغ، ئات - ئۇلاغلىرىنى تاشلاپ قېچىپ كېتىشكە مەجبۇر بولۇشتى.

گومىندانڭ ئەسكەرلىرى، بۇنىڭدىن ئىلگىرى بولغان سوقۇشۇشلارنىڭ ھەر بىر قېتىملىقىدا، بەش - ئالتىدەك باشلىقىدىن ئايرىلىپ قالاتتى. بۇ قېتىم بىراقلا 20 نەچچە باشلىقىدىن ئايرىلىپ قالدى! مانا ئەمدى ئۇلارنىڭ باشلىقلىرى جان قايغۇسىدا قورقۇپ، يۇرەكلىك ھالدا جەڭگە چىقىشقا پېتىنالماي، بىر مەھەل دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كېتىپ، جىمجىتلىق قېلىشتى. بۇ تاغ ئىنقىلابچىلىرى ئۈچۈن ئوبدان پۇرسەت بولدى. ئۇلار قوشۇنلارنى تەرتىپسىلەش، تەرتىپكە سېلىش ئىشىنى باشلىۋەتتى. ئەنجانبايمۇ مەرگەنلەرنى مەشىق قىلدۇرۇش بىلەن ئالدىراش بولۇپ كەتتى. مانا مۇشۇنداق قاينام كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئالاقىچى كېلىپ، ئۇنىڭغا يۇقىرىنىڭ بۇيرۇقىنى يەتكۈزدى.

— سىزگە بۇيرۇق! ئادەملىرىڭىزنى باشلاپ دەرھال شتابقا بېرىڭ!

بۇ چاغدا، شتاب تاشقورغانىنىڭ تاغارما دېگەن يېرىگە يۆتكىلىپ كەتكەنىدى. ئۇلار شۇ ئاخشىمىلا يۇرۇپ كەتتى.

گومىندانڭ ئەسكەرلىرىنىڭ باشلىقلىرى جان قايغۇسىدا، خۇددى كالتەك يېگەن ئىت قۇيرۇقىنى قىسىپ، ئۇۋۇسىدا يېتىۋالغاندەك، شۇمشىيىپ يېتىۋالغاندىن كېيىن، يەنە بىر باتۇر ئوتتۇرىغا سەكرەپ چىقتى. ئۇ

«تاغ ئوغرىلىرىنى تەلتۆكۈس يوقىتىمەن! تۇخۇمىنى قۇرۇتىمەن!» دەپ ھەممىنىڭ ئالدىدا مەيدىسىگە مۇشتلىدى. باشقىلارنى «كارغا كەلمەس نان قېپىلار!» دەپ تىللىدى. «تەڭداشسىز قەھرىمان» نامى بىلەن مەشھۇر بولغان، ھېچ

كىشىنى كۆزگە ئىلمايدىغان، خورىكى ئۇستۇن، جاڭ فامىلىلىك بۇ ئوفىتسىر، مۇنتىزىم قوراللانغان بىر پولك ئەسكەرنىڭ باشلاپ، يېڭىسارغا ھەيۋە بىلەن كىرىپ كەلدى. لېكىن، گازارمىدىن چىقماي جىممىدە يېتىۋالدى.

ياق، ئۇ جىم ياتمىدى پەقەت كۆرۈنۈشتىنلا، ئەنە شۇنداق جىممىدە يېتىۋالدى. ئۇنىڭ شۇنداق جىممىدە يېتىۋېلىشى تاغ ئىنقىلابچىلىرىنى بىخودلاشتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ تۈيدۇرماي تورغا چۈشۈرۈپ، بىراقلا يوقىتىش ھىيلىسى ئىدى. ئەسلىدە ئۇ خېلى بالدۇرلا چوڭ - كىچىك يول بويلىرىغا، دوقمۇش - ئاچاللارغا، ئادەم ئايىقى باسمىغان چۆل - جەزىر، جاڭگاللارغا، يۈزلەپ - يۈزلەپ ئەسكەرلىرىنى يوشۇرۇپ قويۇپ، تاغ ئىنقىلابچىلىرىغا تۈيۇقسىز ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن، غالجىرلىق بىلەن قۇتراپ تەييارلانماقتا ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە يەنە تېخى شۇ زامانلاردا ئۇنىڭ يېڭىسار تەۋەسىدە ئەدەپ كەتكەن ئوتۇنچى، پادىچى، تاشچى، سېتىقچى، قېتىقچىسى، مەددىاھ، قەلەندەر... لەر سىياقىدا ياسانغانلارنىڭ ھەممىسى، ئۇنىڭ شۇ چاغدىكى پايلاقچى كۆز - قۇلاقلىرى بار ئىدى. ئۇلار بىر - بىرى بىلەن قارا كۆرۈنۈش ئارىلىق قالدۇرۇپ مېڭىپ، يېڭىسارنىڭ تاغ - داۋانلىرى، پايلاقلىرى، يۇرت - مەھەللىلەر ئارىسىدا، خۇددى تاپ پۇراپ يۈرگەن لالما ئىتلاردەك تىمسىقلاپ، تاغ ئىنقىلابچىلىرىنىڭ ھەرىكىتىنى تىڭ - تىكلايتتى. ئۇلارنىڭ بىرەر شەپىسىنى سەزگەن ھامان، ئارىلىقلىرىدا چارلاپ يۈرگەن يولۇچى سۈرەتلىك ئاتلىق دەستەكچى - ئالاقىچىلارغا خەۋەر قىلىپ، خېلى چوڭ - چوڭ ئىنئاملارغا ئېرىشىپ، شالىلىرىنى ئېقىتىشقان ھالدا، يەنە ئەركىلەپ قۇيرۇقىنى شىپاڭشىتىشقا باشلايتتى.

ھېلىقى تەڭداشسىز قەھرىمان تاغ ئىنقىلابچىلىرىنىڭ ئۆزى ئويلىغاندەك ئۇنداق دۆت ئەمەسلىكىنى بىلمەيتتى. لېكىن،

ئۇنىڭ بۇ «جىم يېتىۋېلىش ھېيلىسى» نىڭ مەقسىتى ئۇلارغا ئاللىقاچانلا ئايان بولغانىدى. ئۇنىڭ بۇ ھېيلىسىنى ھېيلە بىلەن بىتچىت قىلىۋېتىشنى مەسلىھەتلىشىش ئۈچۈن، ئەنجانبايىنى شىتابقا چاقىرتتى.

ئۇنىڭ «جىم يېتىۋېلىش ھېيلىسى» نى، قانداق پەم - پاراسەت بىلەن بىتچىت قىلىۋېتىش ئۈستىدە، تالاش - تارتىش خېلى قىزىدى. ئۇ ئۇنى دېدى بۇ بۇنى دېدى، لېكىن ئۇلارنىڭ كۆرسەتكەن ئۇسۇل - چارىلىرى يەنىلا ئۆز كۆڭۈللىرىگە ياقماي، شۇڭ - شۇڭ بولۇپ ئولتۇرۇپ قېلىشتى.

ئەنجانباي چوڭلارنىڭ ئالدىدا، ئۇلارنىڭ گېپىگە قوشۇق سېلىشنى بىئەپ كۆرۈپ، تالاش - تارتىشلارغا قولاق سالغان ھالدا، جىمجىت ئولتۇرغانىدى. شۇ ئاردا ئۇلار ئونىڭمۇ ئۆز كۆڭلىدە ئويلىغانلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ بېقىشقا قىستاپ تۇرۇۋالدى. شۇنداللا ئۇ، ئورنىدىن تۇردى.

— مېنىڭچە، - دېدى ئۇ شاپ بۇرۇتىنى سلاپ تۇرۇپ - قىرغىتىش چارىسىنى قوللىنىپ باقساق، ئۇۋۇسىغا كىرىۋالغان ھەر قانداق غالجىر ئىت چالما ئېتىپ قىرغىتىلسا، ئاچچىقىدا ئۇۋۇسىدىن چىقىپ، ئادەمگە ئېتىلىدۇ. شۇ تاپتا ئۇ تەڭداشسىز قەھرىمانمۇ خۇددى غالجىر ئىتتەك ئوخشاپ قاپتۇ. بىز ئونىڭغا زەربە بەرسەكلا، ئۇ چوقۇم بىزگە تاشلىنىدۇ. شۇ چاغدا، ئۇنى ئۇجۇقتۇرۇش ئاسانلىشىدۇ. شۇڭا، بىز ئۇنى ئوتتۇرىغا سۆرەپ چىقىرىش ئۈچۈن، مۇشۇنداق ئىتنى قىرغىتىش چارىسىنى قوللىنىپ باقساق.

ئۇنىڭ بۇ چارىسى يەنە بىر مۇنچە تالاش - تارتىشقا سەۋەبچى بولۇپ قالدى. لېكىن، ئۇلار: «ياق بولمايدۇ» دەپ، بىرەر باھانە - سەۋەب كۆرسىتىشكە ئامالسىز قالغانلىقتىن، ئەڭ ئاخىرىدا، بۇ چارىنى «سىناپ كۆرۈش» كە ماقۇل بولۇشتى.

X X X

مەسلىھەت پىشتى. سايىتبەگ بىلەن يۈسۈپجان شتابتا قالدى. جامالىدىن، ئەينىدىن، ئەنجانبايلار بىر قىسىم تاغ ئىنقىلابچىلىرىنى باشلاپ يولغا چىقتى. ئۇلار كۆسەن دەرياسىنى بويلاپ كېچە ـ كۈندۈزلەپ مېڭىپ، 1946 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى (چارشەنبە) تاڭ سەھەردە، خانتېڭرىك جىلغىسىغا يېتىپ كەلدى. ئۇ يەردە توختاپ غىزالاندى. ئاتلىرىنى يايلىتىپ بېقىپ يۈرۈپ، بۇ گۈزەل زېمىننىڭ، ئارچا، قارىغاي، تېرەك، سۆگەتلەر قويۇق ئۆسكەن، قىشمۇ ياز توختىماي سۈپسۈزۈك سۇ ئېقىپ تۇرىدىغان، كۆكئولۇنى مەپتۇن قىلغۇدەك گۈزەل مەنزىرىسىدىن قانغۇچە ھوزۇرلىنىشتى. كىشىلەر بىلەن مۇڭدىشىپ، ئېگىز يەردىكى تاغ ئاغزىدا دۈشمەنلەرنىڭ 300 دەك ئەسكىرى بارلىقىنى بىلمۇالدى. ئۇلار شۇ ئاخشىمىلا يولغا چىقىپ، كېچىسى ئوردۇلۇق جىلغىسىغا[1] يېتىپ كېلىشتى ـ دە، دۈشمەن ئەھۋالىنى چارلاپ كېلىش ئۈچۈن، دەرھال رازۋېدكىلارنى ماڭدۇرۇشتى. ئاندىن دۈشمەنلەر بىلەن ئېلىشىدىغانلار جايلارنىڭ يەر شارائىتىنى بىلىپ بېقىش ئۈچۈن، قاربەگ، جامالىدىن، ئەنجانبايلار ئون ئادەمنى باشلاپ بېرىپ، جىلغىلار ئەتراپىدىكى تاغ ـ داۋانلارنىسى كۆزدىن كەچۈردى. جىلغىلاردىن ئۆتتى. تاغ ـ داۋانلارنى ئارىلىدى.

قاتمۇقات تاغ ـ داۋانلار ئارىسىدىكى بىر ـ بىرىگە خۇددى ئۆمۈچۈك تۇرىدەك قاتار تۇتىشىپ كەتكەن ئەگرى ـ توقاي تارام ـ تارام جىلغىلاردىكى قەۋەت ـ قەۋەت قار، مۇز قاتلاملىرى ئۈستىدە، قار، مۇز پارچىلىرىنى سۆرەپ، غىلدىر ـ شىلدىر ئېقىۋاتقان سۇ تاراملىرى تىزغا چىقاتتىسى. بۇنداق مۇزلۇق

① ئوردۇلۇق جىلغىسى ـ ئاقتۇ ناھىيە قىزىلتۇ يېزىلىق ھۆكۈمەت تۇرۇشلۇق جايىنىڭ غەربىدىن 50 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى بىر جىلغىنىڭ نامى.

جىلغىلاردا، ئاتلار تېيىلىپ كېتىپ ماڭالمايتتى. يانلىرىدىكى تاغ ـ داۋانلارمۇ تىك ھەم ئېگىز ئىدى. ئۇلار تەننى تىترىتىدىغان غۇر ـ غۇر شامالىلىق، قەھرىتان سوغۇققا چىداپ، تاغ ـ داۋان، جىلغىلارنى خېلى ئۇزۇن ئايلاندى. ئاخىرىدا مۇشۇ تۇتاش جىلغىلار ئارىسىدىكى بىرلا جىلغا ئۇلانىسى ئۆزىگە جەلپ قىلىۋالدى. بۇ جىلغىنىڭ ئىچى قۇرۇق ئىدى. خېلى ئۇزۇندىن بېرى سۇ ئاقمىغانلىقتىن توپا ئۆرلەپ تۇراتتى. ئىككى يېنىدىكى قوش تاغلارمۇ، شامال يالاپ، خۇددى كېسىپ تاشلىغاندەك تىكلىشىپ كەتكەنىدى. بۇ تاغلارنىڭ تۇتاشقان ئىككى بېشى، خۇددى كەڭ ئېچىلغان دەرۋازىنىڭ ئىككى قانىتىدەك، ئۇدۇلمۇ ـ ئۇدۇل تىك تۇرۇشاتتى، ئارىلىقمۇ ئارانلا 40 ـ 50 قەدەمچە كېلەتتى، دۇشمەنلەر ئۇلارنى قوغلاپ كەلسە، دەل مانا مۇشۇ جىلغىنىڭ ئىچى بىلەن مېڭىشقا توغرا كېلەتتى. بۇنىڭدىن باشقا ماڭغۇدەك يول يوق ئىدى. ناۋادا باشقا يول بىلەن ئايلىنىپ مېڭىشقا توغرا كەلسە، يەنە توپتوغرا بىر كۈن ماڭغاندىلا، بۇ جىلغىنىڭ ئۇ تەرىپىگە چىققىلى بولاتتى. لېكىن، دۇشمەنلەر ھەرگىز ئۇنداق قىلمايتتى. ناۋادا شۇنداق قىلىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا «تاغ ئوغرىلىرى ئاللىقاچان قېچىپ كېتىپ، تۇتۇق بەرمەيتتى، دۇشمەنلەر بۇنى ناھايىتى ئوبدان چۈشىنەتتى. شۇڭا، دۇشمەنلەر ئۇلارنى قوغلاشتا، پەقەت مۇشۇ قۇرۇق جىلغىنىڭ ئىچى بىلەن مېڭىشقا مەجبۇر بولاتتى. لېكىن، شۇ ھامان ئەنجانباينىڭ كۆڭلىگە گۇمپىدە، بىر خىيال كىرىۋېلىپ، ئۇنى ئويلاندۇرۇپ قويدى. دۇشمەنلەر ئۇنىڭدىن بەك قورقاتتى؛ ئۇنى ئۆزلىرىنىڭ ئەسلى، ۋەسلىنى قۇرۇتىدىغان ئەزرائىلدەك يامان كۆرەتتى. ناۋادا ئۇلار ئۇنىڭ مۇشۇ قوشۇندا بارلىقىنى بىلىپ قالىدىغانلا بولسا، ئۇ چاغدا دۇشمەنلەر ئۇنىڭدىن قورقۇپ، بۇ جىلغا ئىچىگە كىرىشكە پېتىنالماي، ئارقىسىغا يېنىپ، قېچىپ كېتىشى مۇمكىن ئىدى. بۇنى ئەنجانباي خېلى بالدۇرلا چۈشىنىپ

يەتكەنىدى. لېكىن، بۇ ئەھۋالنى شۇ تاپتا ئاغزىدىن چىقىرىش تولىمۇ بىئەپ ئىدى.

ئۇلار قوشۇنلار ساقلاپ تۇرغان جايغا يېنىپ كېلىشتى. ئارىدىن ئانچە ئۇزاق ئۆتمەيلا، چارلاشقا چىققىپ كەتكەن رازۇبدكىلارمۇ قايتىپ كېلىپ، ئۇلارغا ئەھۋالنى دوكلات قىلىشتى:

— دۇشمەنلەر ئېگىز يەردە ئەمەس، سۆگەت دېگەن يەردە ئىكەن. سۆگەتنىڭ يەتتە ـ سەككىز يۇز قەدەمدەك بۇ تەرىپىدە، قاراۋۇللارنىڭ تۇرغانلىقىنى كۆردۇق.

ئۇلار مەسلىھەتلىشىپ، ئادەملەرنى ئۇچ گۇرۇپپىغا بۆلدى. بىرىنچى، ئىككىنچى گۇرۇپپىدىكىلەر قۇرۇق جىلغىنىڭ يانلىرىدىكى تىك تاغلارغا ئورۇنلىشىپ، دۇشمەنلەرگە ئىككى ياندىن تەڭلا زەربە بېرىش، ئۇچىنچى گۇرۇپپىدىكىلەرنىڭ ئادەم سانى ئاز، قوراللىرى يەڭگىل بولۇش، ئۇ بۇلار دۇشمەنلەرنى ئالداپ قۇرۇق جىلغا ئىچىگە ئەگەشتۈرۈپ كىرىپ، ئەگمە يولنىڭ دوقمىغا كەلگەندە، ئارقىسىغا يېنىپ، قوغلاپ كەلگەن دۇشمەنلەرگە ئوق ئېچىش؛

بىرىنچى، ئىككىنچى گۇرۇپپىلارنىڭ بىرىگە جامالىدىن، يەنە بىرىگە قارىيبەگ. ئۇچىنچى گۇرۇپپىغا، ئەنجانباي مەسئۇل بولۇش، ئەينىدىن ئومۇمىيۈزلۈك قوماندانلىق قىلىش قارار قىلىندى.

بۇ قارارغا هەممىسى ماقۇل بولۇشتى. لېكىن، ئەنجانباي بۇرۇتىنى سىلىغان هالدا جىممىدە ئولتۇرۇپ قالدى.

— قارىغاندا سىزنىڭ كۆڭلىڭىزدە يەنە باشقىچە ئوي ـ خىياللىرىڭىز بارەدەك قىلىدۇ، ـ دېدى ئەينىدىن ئۇنىڭغا تىكىلىپ قاراپ، ـ قېنى تارتىنماي ئوتتۇرىغا قويۇپ بېقىڭ، مەسلىھەتلىشەيلى. مەرھەمەت.

— مېنىڭچە، مەن. . . . مەن ئۇچىنچى گۇرۇپپىنىڭ

هەربكتىگە قاتناشمىسام ئوبدان بولمىدىغان ئوخشايدۇ، دەپ ئويلاپ قالدىم، ـ دېدى ئەنجانباي يەنە بۇرۇتىنى سىلىغان هالدا، ـ مەن ئۇچىنچى گۇرۇپپىنىڭ هەربكتىگە قاتناشسام دۇشمەنلەرنى ئالداشقا پايدىسىز بولمىغاندەك قىلىدۇ. بۇ مېنىڭ ئالدىنقى سەپتىكى جەڭدىن ئۆزۈمنى قاچۇرغىنىم ئەمەس، دۇشمەنلەر ناۋادا مېنىڭ مۇشۇ سەپتە ئىكەنلىكىمنى بىلىپ قالىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا. . . . ئۇ چاغدا. . .

باشقىلار هاڭ ـ تاڭ بولۇپ شۇككىدە ئولتۇرۇپ قېلىشتى. بىر هازادىن كېيىن، جامالدىن تۇيۇقسىزلا قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىپ، ئۇنىڭ دولىسىغا شاپىلاقلاپ قويدى:

— بەللى، بەللى، توغرا ئويلاپسىز ئاغىنە. سىز دېمىسىڭىزمۇ مەن كۆڭلىڭىزدىكىنى بىلمۇالدىم. دېمىسىمۇ ئەھۋال هەقىقەتەن سىز ئويلىغاندەك ئاشۇنداق ئاددى. سىز دۇشمەنلەرنى قورقىتىپ، ئالاقزادە قىلىۋەتتىڭىز. سىزدىن ناۋادا دۇشمەنلەر سىزنىڭ مۇشۇ قوشۇندا ئىكەنلىكىڭىزنى بىلىپ قالىدىغان بولسا، سىلەرنى قوغلاپ جىلغا ئىچىگە كىرگىلى ئۇنىماسلىقى مۇمكىن. ئۇ چاغدا سىز ئويلىغاندەك بىزنىڭ دۇشمەنلەرنى تاغارغا سولاپ يوقىتىش پىلانىمىز سۇغا چىلىشىپ يوققا چىقىدۇ. شۇنداققۇ دەيمەن.

— ئېھتىمال.

— شۇنداق، ناهايىتى توغرا ئويلاپسىز. بولدى، سىزنىڭ ئورنىڭىزغا مەن باراي. ضجىل بولماي ئوچۇق ـ ئاشكارا هالدا دېگەن بولسىڭىز تېخىمۇ ئوبدان بولاتتى.

جامالدىننىڭ پىكرىگە باشقىلارمۇ قوشۇلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئەنجانىڭ بىر توپ جەڭچىلەرنى باشلاپ يوشۇرۇنۇپ تۇرۇشنى توغرا تېپىشتى.

بىرىنچى، ئىككىنچى گۇرۇپپىدىكىلەر ئاتلىرىنى تاغنىڭ ئۇ تەرىپىگە يوشۇرۇپ قويۇپ كېلىپلا كۆرسىتىلگەن ئورۇنلىرىغا

ئورۇنلاشتى. جامالىدىن 30 نەچچە ئادەمنى باشلاپ، دۇشمەنلەرنى ئۆزىگە ئەگەشتۈرۈش ئۈچۈن، ئېگىز يەر تەرەپكە قاراپ ماڭدى. قارا قىشنىڭ سوغۇق شامىلى، جەڭچىلەرنىڭ يۈزىنى چېقىپ ئۆتەتتى. لېكىن، ئۇلار سوغۇققا پەرۋا قىلماي سالۋا تۇماقلىرىنى چۆكۈرۈپ كىيىپ، بەللىرىنى چىڭ باغلاپ، ئاتلىرىنى لەززان يورغىلىتىپ مېڭىۋەردى. ئۇلار شۇ ھالدا مېڭىپ ئېگىز يەرگە ئاز قالدا، يىراقتا چاڭ - توزان كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. بىر ئازدىن كېيىن، بۇ تەرەپكە قاراپ، ئات چاپتۇرۇپ كېلىۋاتقان نۇرغۇنلىغان دۇشمەن ئەسكەرلىرى كۆرۈندى. ئۇلارنىڭ قوللىرىدىكى قىلىچلىرى، ئاپتاپتا پال - پۇل پارقىرايتتى. جامالىدىننىڭ ئادەملىرى دۇشمەن ئەسكەرلىرىگە قارىتىپ بىر نەچچە پاي ئوق ئاتتى - دە، ئارقىسىغا يېنىپ بەدەر قاچتى. دۇشمەن ئەسكەرلىرى ئۇلارنىڭ ئادەملىرىنىڭ ئازلىقىنى كۆرۈپ، توختىماي ئوق ياغدۇرۇپ قوغلاپ كېلىۋەردى. ئۇلارمۇ ئارقىسىغا قارىتىپ، ئانچە - مۇنچە ئوق ئېتىپ قويۇپلا قېچىۋەردى. قېچىپ - قېچىپ جامالىدىننىڭ ئادەملىرى ئاخىر قۇرۇق جىلغىنىڭ ئىچىگە كىرىپ قالدى. لېكىن، توختىمىدى. جىلغىنىڭ ئۇ بېشىغا قاراپ قېچىپ كېتىۋەردى. دۇشمەنلەر توختىماي قوغلاپ كېلىپ، جىلغىنىڭ ئاغزىغا يېتىپ كەلگەندىلا ئاندىن توختىدى - دە، بىر قىسمى جىلغىنىڭ ئاغزىدا قېلىپ، قالغانلىرى جىلغىنىڭ ئىچىگە بېسىپ كىرىپ، ئۇلارنى يەنە قوغلاۋەردى. ئالدىدا قېچىپ كېتىۋاتقان جامالىدىننىڭ ئادەملىرى جىلغىنىڭ دوقمۇشىدىكى ئەگمە يولغا كېلىپلا، ئارقىسىغا بۇرۇلدى - دە، ئۆزلىرىنى قوغلاپ كېلىۋاتقان دۇشمەن ئەسكەرلىرىنى ئوققا تۇتۇپ، ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسۇۋالدى. ئۇلار بۇ تۇيۇقسىز زەربىدىن ھودۇقۇپ كېتىپ گاڭگىراپ قېلىشتى - دە، ئۇيان - بۇيانغا قالايمىقان ئوق ئېتىپ، ئالغا ئىلگىرىلىيەلمەي تۇرۇپ قېلىشتى. بۇ ئەھۋالنى بايقاپ قالغان

جىلغىنىڭ بۇ بېشىدىكى دۇشمەن ئەسكەرلىرىنىڭ بىر قىسمى ئۇلارغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن، ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ كېلىپ جىلغىنىڭ ئىچىگە كىرىپ، ئۇلارغا يېتىشىۋالدى ـ دە، ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسۇۋالغان جامالىدىننىڭ ئادەملىرىگە تاشلاندى. دەل شۇ چاغدا، تەرەپ ـ تەرەپلەرگە، دوقمۇش، بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلارغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇلغان مەرگەنلەر ئۇلارنى پىلىموت، مىلتىقلار بىلەن خۇددى قوماچ قورغاندەك ۋاراقشىتىپ ئۈزۈلدۈرمەي ئوققا تۇتۇشقا باشلىدى. گىرانىتلارنىڭ گۈمبا ـ گۈمباڭ پارتلاش سادالىرى تاغ ـ داۋان، جىلغىلارنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى. بۇ چاغدا جىلغىنىڭ بۇ بېشىدا ساقلاپ تۇرغان يەنە بىر قىسىم دۇشمەن ئەسكەرلىرىمۇ قىلىچلىرىنى يالتىڭلاپ، ھەيۋە بىلەن باستۇرۇپ كېلىشكە باشلىدى. دەل مۇشۇنى كۆزلەپ يوشۇرۇنۇپ تۇرۇشقان ئەنجانباينىڭ ئادەملىرى، دەرھال ئاتلىرىغا مىنىپ تەييارلىنىشتى ـ دە، ئۇنىڭ «ئالغا!» دېگەن بۇيرۇقى بىلەن تەڭلا، «ھۇررا» ياڭرىتىپ، دۇشمەنلەر ئۈستىگە تاشلاندى. بۇ قىلىچۋازلىق ئۇرۇشى تېخىمۇ دەھشەتلىك بولدى. «گاچ ـ گۇچ، جالاڭ ـ جۇلاڭ، ۋاق ـ ۋۇق، تاراڭ ـ تۇرۇڭ. . .» سادالار بىلەن ئىنچىقلاش، ئىڭراش، ۋار ـ ۋۇر توۋلاش، ھاسىراش ئاۋازلىرى جىلغىنى قاپلىدى. ئەنجانباي ئوڭ قولىدا قىلىچ، سول قولىدا تاپانچا تۇتقان ھالدا، دۇشمەنلەر بىلەن تەمتىرىمەي، ھودۇقماي ئېلىشتى. يېقىندىكىلىرىنى قىلىچ بىلەن چاپتى يىراقتىكىلىرىنى تاپانچا بىلەن ئاتتى. ئۇ ئەنە شۇنداق قەيسەرلىك بىلەن ئېلىشىۋاتقاندا، ئۇنىڭ كۆزى تۇيۇقسىز ئىككى ئەسكەر بىلەن قىلىچۋازلىق قىلىۋاتقان جامالىدىنغا چۈشۈپ قالدى. جامالىدىن ئىككى ئەسكەر بىلەن جان تىكىپ تۇتۇشۇۋاتقاندا، ئارقىسىدىن يەنە ئىككى ئەسكەر ئۇنىڭغا قىلىچلىرىنى تەڭلەپ كېلىپ قالدى. ئەنجانباي تاپانچا بىلەن ئۇ ئىككىسىنى ئېتىپلا ئاتتىن موللاق

ئانتۇرۇۋەتتى. شۇ ئاردا ئۇ تۈيۇقسىز قارىيبەگدىن ئەنسىرەپ قالدى. ئۇنى ئىزدەپ ئۇيان ـ بۇيان قارىغانىدى، ئۇنىڭ بىر چەتتە تۆت ئەسكەرنىڭ قورشاۋىدا قالغانلىقىنى كۆردى. سەل شۇ چاغدا ئۇنىڭ ئارقىسىدىن دۈشمەن ئوفىتسېرلىرىنىڭ فورمىسىنى كىيگەن سېمىز، گەۋدىلىك بىرى ئۇنىڭغا قىلىچ تەڭلەپ ئېتىلىپ كېلىپ قالدى. ئۇنىڭغىچە ئەنجانباي ئېتىلىپ بېرىپلا ئۇ ئوفىتسېرنىڭ بېقىنىغا قىلىچ تىقىۋەتتى. ئاندىن قارىيبەگنى قورشۇۋالغان ھېلىقى تۆت ئەسكەرنىمۇ ئارقا ـ ئارقىدىن يەر چىشلەتتى. قىلىچۋازلىق مانا مۇشۇنداق تازا قىزىۋاتقاندا، ئۇيان ـ بۇيان قاچقان دۈشمەن ئەسكەرلىرى تاغ ئۈستىدە تۇرغانلارنىڭ ئوققا تۇتۇشىغا ئۇچراۋەردى. كۈن ئولتۇرۇشقا ئاز قالغانىدى. دۈشمەن ئەسكەرلىرىمۇ ئاستا ـ ئاستا شالاڭشىشقا باشلىدى. ئۇلار بەرداشلىق بېرەلمەي، ئۆزلىرىنى ئۇيان ئۇرۇپ، بۇيان ئۇرۇپ، پاتپاراق بولۇپ كېتىشتى. ئاخىرىدا ئارانلا 60 ـ 70 تەك دۈشمەن ئەسكىرى قېچىپ، جېنىنى ياقىغا ئېلىشقا ئاران ئۇلگۈردى. بۇگۈنكى جەڭ غەلىبىلىك ئاياغلاشتى.

ئەتىسى ئەتىگەندە، بۇ قېتىمقى بۇ قۇرۇق جىلغا سوقۇشىدا قازا قىلغان 19 قەھرىمانىنىڭ نامىزى چۈشۈرۈلدى، جەستى تاغ باغرىدىكى كۆپكۆك قارىغايزارلىق ئارىسىغا دەپنە قىلىندى.

X X X

قوزغىلاڭچىلارنىڭ باشلىقلىرى، ھازىرقى ئەھۋالنى تەھلىل قىلىپ، مۇنداق قاراشقا كەلدى:

بۇ قېتىم دۈشمەنلەر يەنە بىر قېتىم قاقشاتقۇچ زەربە يېدى؟ تېخىمۇ چۆچۈپ قاتتىق غەزەپكە كەلدى. يەنە بىر قېتىم مۇشۇنداق قاتتىق زەربە يېسە، ئۇلار غەزىپىگە چىدىمايى، ئۆچ ئېلىش ئۈچۈن چوقۇم زور قوشۇن بىلەن بىزگە ھۇجۇم قىلىدۇ.

شۇڭا، دەرھال يەنە بىر قېتىم زەربە بېرىپ، ئۇلارنى ئۇۋۇسىدىن چىقىرىش لازىم. تۆمۈرنى قىزىقىدا سوقۇش كېرەك!

مۇشۇ پەرەز بويىچە ئۇلار مەسلىھەتلىشىپ، ئەنجانبايىنى 30 ئادەم بىلەن، يېڭىسارغا ماڭدۇرۇشنى قارار قىلىشتى. ئۇلار شۇ ئاخشىمىلا يولغا چىقىشتى. شەپىسىز مېڭىپ، قىزىل تاغدىن ئۆتتى. يولدا بىرەر شەپە سېزىلمىدى. سۆگەتتىكى ئاز قالغاندا، ئۇلارنىڭ ئالدىدا چارلاشقا چىقىپ كەتكەن رازۇبدچىكلاردىن بىرسى يېنىپ كېلىپ، «سۆگەتتىكى دۇشمەن ئەسكەرلىرىنىڭ ھەممىسى يېڭىسارغا قېچىپ كېتىپتۇ» دەپ دوكلات قىلدى.

— ئۇنداق بولسا، — دېدى ئەنجانباي ئۇنىڭغا بۇيرۇق قىلىپ، — سىلەر دەرھال يېڭىسارغا بېرىپ، دۇشمەنلەرنىڭ جايلاشقان ئورنىنى ئېنىقلاڭلار!

ئۇلار يېرىم كېچىدىن ئۆتكەندە، يېڭىسار بازىرىغا يېقىنلا يەردىكى قارا دۆڭگە يېتىپ كەلدى. ئۇ يەردە توختاپ، ئەتراپنى كۆزەتتى. شۇ ئارىدا ھېلىقى ئالدىن چارلاشقا چىقىپ كەتكەن رازۇبدچىكلار قولى باغلانغان، ئاغزىغا لاتا تىقىلغان، ۋىجىككىنە بىر ئەسكەرنى ئالدىغا سېلىپ ئېلىپ كېلىپ:

— ئۇ ئەڭ چەتتە قاراۋۇللۇقتا تۇرۇۋاتقانىكەن، تۇتۇۋالدۇق، — دېدى

ئەنجانباي توڭلۇق قىلماي، ئەسىرنى سىلىقلىق بىلەن سوراق قىلدى:

— ئىسمىڭ نېمە؟

— توختى يورغا.

— نېمىشقا سېنى يورغا دەيدۇ؟

— باشقىلارنىڭ ئىككى كۆنلۈك يولىنى مەن بىر كۈندىلا بېسىپ بولىمەن، ئاتلار ھېرىپ قالسىمۇ، مەن ھېرىپ قالمايمەن، تەڭ يولغا چىقساق مەن ئاتلىقلاردىن بالدۇر بېرىپ بولىمەن. شۇڭا، ئۇلار مېنى يورغا دەپ ئاتىشىدۇ.

— يۈرتۈڭ قەيەر؟
— قاغىلىق.
— قاچان ئەسكەر بولغان؟
— ئەسكەرلىككە تۇتۇلۇپ قالغىلى ئۈچ يىل بولدى.
بۇ ئەسكەر سەل كېكەچلەپ سۆزلەيتتى. ئەنجانباي بۇ تونۇش ئاۋازنى قاچاندۇر بىر چاغلاردا ئاڭلىغاندەك، ئۇنىڭ بىلەن سۆزلەشكەندەك ھېس قىلىۋېدى، لېكىن ئەسلىيەلمىدى. تۈن قاراڭغۇسىدا ئۇنىڭ چىراي شەكلى، رەڭگىرويىنىمۇ تۈزۈك پەرق ئېتەلمىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ بۇ ئىشلارنى ئەسلەپ ئولتۇرۇشقا ۋاقتى يوق ئىدى. ئۇ ئالدىرايتتى.
— سەن مېنى تونۇمسەن؟
— ئاۋازلىرىدىن تونۇپ قالدىم.
— سەن مېنىڭ ئاۋازىمنى قاچان ئاڭلىغان؟
— سىلە مېنى سوئال ـ سوراق قىلغاندا ئاڭلىغان.
— قاچان سوراق قىلغان؟
— يۇ تۇەنجاڭنى ئەنجانباي ئۆلتۈرۈۋەتكەن كۈنى، شۇ كۈنىمۇ، بۇگۈنكىدەك مۇشۇنداق تاڭ سەھەرنىڭ گۈگۈم ۋاقتى ئىدى.
— مېنى كۈندۈزى كۆرسەڭ، تونۇيالامسەن؟
— گەپ قىلسىلا، ئاۋازلىرىدىن تونۇيالايمەن. يەنە بۇرۇتلىرىدىن ئازراق. . . .
ئەنجانباي شۇ چاغدا پاڭقۇش بىلىنگەن بۇ ئەسكەرنىڭ بۇنداق چېچەنلىكىنى ئويلىمىغانىدى. «ياپىرىم، — دېدى ئەنجانباي ئىچىدە، ـ شۇ بىر قېتىملىق، بىردەملىك سوراقتىكى ئاۋازىمنى ئېسىدە ساقلاپ قاپتۇ. قالتىس زېرەك ئىكەن ئەمەسمۇ بۇ؟»
— سەن ئەنجانبايىنى تونۇمسەن؟
— ياق، ئۆزىنى كۆرمىگەن، نامىنى ئاڭلىغان.
— نېمىدەپ ئاڭلىدىڭ؟

— ئۇنى كۆرگەن ئادەمنى سۇر باسىدىكەن، شۇ ھامان ئۆلىدىكەن دەپ ئاڭلىغان.

— يالغان دەپتۇ!

— ياق، ياق، يالغان ئەمەس. بىزنىڭ ھېلىقى يۇ تۇەنجاڭمۇ، ئۇنى دۇربۇندا كۆرۈپتىكەن. بىر پاي غايىب ئوق تېگىپ شۇ ھامان ئۆلۈپتۇ. ھازىرقى باشلىقلىرىمىزمۇ ئۇنىڭدىن بەك قورقىدۇ. ھەتتا ئۇنىڭ نامىنى ئاڭلاپ قالسىمۇ كۆزلىرى چەكچىيىپ، يۈزلىرى تاتىرىپ كېتىدۇ، ئاغزى كامارەڭ ئېچىلىپ قېلىپ، يەۋاتقان تامىقى گېلىدىن ئۆتمەيدۇ.

— ھازىرقى باشلىقىڭ كىم؟

— تەڭداشسىز قەھرىمان ـ جاڭ تۇۋەنجاڭ دېگەن خورىكى ئۇستۇن، پوچى ئادەم. تاغ ئوغرىلىرىنىڭ نەسلىنى قۇرۇتمەن، ئەنجانبايىنى تىرىك تۇتمەن، دەپ مەيدىسىگە مۇشتلاپ يۈرۈيدۇ.

— ئۇ ھازىر قەيەردە؟

— ئۇ بىر ھەپتە ئىلگىرى يېڭىشەھەرگە كەتكەنىدى، ئاخشام يەنە مىڭەڭ ئەسكەرنى باشلاپ كەپتۇ. قۇرۇق جىلغىدىكى پاجىئە ئۇنى سارىڭ قىلىۋېتىپتۇ، ئادەم يەيدىغان يالماۋۇزەڭ چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، يەرنى تېپىپ، ۋارقىراپ ـ جارقىراپ ئالەمنى مالەم قىلىپ يۈرۈيدۇ. ئۇ سېپىلىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىكى ئىشخانىسىدا تۇرىدۇ، ياتقىمۇ شۇ، ئىشخانىسىنىڭ ئۈستىگە بايراق قادىلىق.

— ئۇ يەردە قانچىلىك ئەسكەر بار ئىدى؟

— 500 دەك.

مەن ئەنجانباي بولسەمەن. ماڭ، تېز كەتكىن. سېپىلدىن يىراقراق تۇرغىن، بىز كەتكەندىن كېيىن، «ئەنجانباي كەپتۇ! مەن ئۇنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم!» دەپ جېنىڭنىڭ بارىچە توۋلىغىن!

— سىلە؟ . . . . سىلە ئەنجانباي؟ ۋاي خۇدايىم، ياق، ياق!

هەرگىز كۆردۇم دېمەيمەن، توۋلىمايمەن!

— گېپىمنى ئاڭلا! مېنىڭ دېگىنىم بويىچە قىل!

— خوش - خوش غوجام، شۇنداق قىلاي، ئۇ ئەسكەر كەتتى. ئەنجانباي مەرگەنلىرىگە ئۇ كۆرسەتكەن «تەڭداشسىز قەھرىمان» نىڭ ئىشخانىسى تەرەپنى ئوققا تۇتۇشنى بۇيرۇدى. تۆت مىناميوتتىن تەڭلا ئېتىلغان ئوق سېپىل ئىچىدە گۈمبا - گۈمبا گۈلدۇرلەپ پارتلاپ، يېڭىسارنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى. تاڭ سەھەرنىڭ جىمجىتلىقى بۇزۇلۇپ، كىشىلەرنى چۆچۈتۈۋەتتى. سېپىل ئىچىدە توپا - چاڭ، ئىس - تۈتەك، ئاللا - چۇقان كۆتۈرۈلدى. ئوقلار توختىماي ئېتىلىۋەردى. ئۇلار شۇ ھالدا سېپىل ئىچىنى بىر دەم ئوققا تۇتتى. ئۇنىڭغىچە، تاڭ يورۇشقا باشلىدى. ئۇلار ئوققا تۇتۇشنى توختىتىپ، دەرھال ئارقىسىغا يانىدى.

ئۇلار شۇ ئاخشىمىلا «تەڭداشسىز قەھرىمان» نىڭ نۇرغۇن ئەسكەرلەرنى باشلاپ، سۆگەتكە يېتىپ كەلگەنلىكىدىن خەۋەر تېپىشتى. بۇ ئۇنىڭ بۇ قېتىم بالدۇرقىدەك ئۇنداق «پارچە - پۇرات» ، ئۇرۇشلارنى قىلماي، «ئۆزى باش بولۇپ، بىلىنى چىڭ باغلاپ» مەيدانغا چۈشۈپ، زور قوشۇن بىلەن تاغ ئىنقىلابچىلىرىنى تەلتۆكۈس يوقىتىش ئۈچۈن، كەڭ كۆلەمدە ھۇجۇمغا ئۆتكەنلىكىنىڭ بېشارىتى ئىدى. تاغ ئىنقىلابچىلىرىمۇ ئۇنىڭ دەل مۇشۇنداق قىلىشىنى كۈتۈۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ غەرىزى ئۇنى مانا مۇشۇنداق بۇرنىدىن سۆرەپ، مەيدانغا چۈشۈرۈش، ئاندىن تازا كېلىشتۈرۈپ ئەدەپلەپ، ئۇنىڭ ھەيۋىسىنى سۇندۇرۇش ئىدى، ئۇلار مانا ئەمدى ئۆزلىرىنىڭ تەقەززالىق بىلەن كۈتكەن ئاشۇ مەقسىتىگە يېتىدىغان پەيتنىڭ يېقىنلىشىپ قېلىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىشتى - دە، دەرھال جەڭ ھازىرلىقىغا ئاتلاندى. گۈرۈپ - گۈرۈپىلارغا بۆلۈنۈپ، باشلىقلىرى تەيىنلەندى. ئۇلار بىر - بىرىنى قوغداشقىمۇ، ھۇجۇم قىلىشقىمۇ، ۋاقتى كەلگەندە

چېكىنىشكىمۇ بولمىدىغان، ئەپلىك تاغ ـ داۋان، جىلغىلارغا ئورۇنلاشتى.

ئەنجانباي، ئالدىنقى سەپتە قاراۋۇللۇقتا تۇرۇش ئۈچۈن، تاللانغان 30 مەرگەننى باشلاپ، كېچىلەپ يولغا چىقتى. تاڭ سەھەرگە يېقىن تاغ ئاغزىدىكى ئەتراپى قۇيۇق سۆگەتلىك، يالغۇز ـ يېگانە ئۆيلۈك بىر چارۋىچىنىڭ ئۆيىگە چۈشتى. ئۇچ قوينى نەق پۇلغا سېتىۋېلىپ، سويدى. شورپا پىشتى. ئۇلار شورپىنى ئەمدىلا تېخى قاچىلارغا ئۈسۈش ئۈچۈن تەمشىلىۋاتقاندا، بىراقتىن بىر رازۋېدچىك ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ دوكلات قىلىپ قالدى:

— نۇرغۇنلىغان دۈشمەن ئەسكەرلىرى توپ ـ زەمبىرەك، ئېغىر پىلىموتلىرىنى ئاتلارغا سۆرىتىپ، بۇ تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتىدۇ.

— ئۇ ئەسكەرلەرنىڭ سانى قانچىلىك چىقار، بىلەلىدىڭمۇ؟

— مېنىڭ پەمىمچە بىرەر مىڭدىن كام ئەمەس.

بۇ چاغدا تاڭ سۈزۈلۈپ، كۈنچىقىش تەرەپ سۇس قىزىرىشقا باشلىغانىدى، دېگەندەك دەل شۇ چاغدا، قىزىل تاغ تەرەپتىن توپا، چاڭ ـ توزان كۆتۈرۈلۈپ، بۇ تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتقان ئالدىكى ئاتلىق ئەسكەرلەرنىڭ قارىسى، خىرە ـ شىرە كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ئەنجانباي مەرگەنلەرگە:

— تەييارلىنىڭلار! — دەپ بۇيرۇق بەردى ـ دە، ئۆزى شاخلىرى قويۇق ئۆسكەن بىر تۈپ سۆگەتكە يامىشىپ چىقىپ، دۈربۈن بىلەن دۈشمەنلەر كېلىۋاتقان تەرەپنى كۆزىتىشكە باشلىدى.

مەرگەنلەر مىنامیوتلارنى ئۆگزىلەرگە ئورۇنلاشتۇردى. تەخسىلىك پىلىموتلارنى ئاتلارنىڭ ئۈستىگە ئەپچىللىك بىلەن تېڭىپ، ئېتىشقا تەييارلىنىپ تۇرۇشتى. ئەنجانباي خۇددى قارا بورانىدەك دەھشەت بىلەن باستۇرۇپ كېلىۋاتقان دۈشمەنلەرنى

دۇربۇن بىلەن كۆزىتىۋېتىپ، ئەسكەرلەرنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىدا قارا ئات مىنگەن، سۆلەتلىك، ئالاھىدە فورمىلىق كىيىم كىيگەن بىر ئادەمگە كۆزى چۈشۈپ قالدى. ئۇنىڭ يېنىدا بىر ئاتلىق بايراقچىمۇ بار ئىدى. «شۇ، — دەپ ئويلىدى ئەنجانباي ئىچىدە، — ھېلىقى ئۆزىنى تەڭداشسىز قەھرىمان دەپ ئاتىۋالغان ئەبلەخنىڭ دەل ئۆزى شۇ!».

شۇ ئاردا دۈشمەنلەر يېقىنلاپ كېلىپ، تاغنىڭ بۇ تەرىپىگە ئۆتۈپ توختىدى. ئەمدى ئۇلارنى ئوچۇق كۆرۈشكە بولاتتى، ئارىلىقىمۇ يېقىنلاپ 300 قەدەمدەك قالغانىدى. دېگەندەك دۈشمەنلەر بەكمۇ كۆپ ئىدى. باش - ئاخىرىنمۇ بىلىپ بولمايتتى. ئەنجانباي يېنىدىكى سېيىت ئەخمەتنى شەرەتلەپ، ئۇنىمۇ يەنە بىر تۈپ سۆگەتكە چىقىشقا بۇيرىدى، ئاندىن:

— سەن بايراقچىنى ئات، مەن باشلىقنى ئۇجۇقتۇراي، ئىككىمىز تەڭلا ئوق چىقىرايلى، — دېدى — دە، بەش ئاتار مىلتىق بىلەن ھېلىقى باشلىقنى قارىغا ئالدى.

«تەڭداشسىز قەھرىمان» مۇ دۇربۇندىن بۇ تەرەپنى كۆزىتىۋاتاتتى. ئۇ سۆگەتلىك ئارىسىدىكى ئادەملەرنى بايقاپ قالدى بولغاي، بىر نېمىلەرنى دەپ، قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈردى. ئەمدىلا قىزىرىپ چىققان قۇياش نۇرىدا ئۇنىڭ قولىدىكى قىلىچ ۋال - ۋۇل پارقىراپ كەتتى. ئۇنىڭ «ئالغا» دەپ توۋلىشى بىلەن ئەنجانباي بىلەن سېيىت ئەخمەت ئىككىسىنىڭ، قوراللىرىنىڭ تەپكىلىرىنى بېسىشى تەڭلا كېلىپ قالدى - دە، «گۇم - گۇم!» ئېتىلغان ئىككى پاي ئوقنىڭ ئاۋازى بىلەن تەڭلا، «تەڭداشسىز قەھرىمان» بىلەن بايراقچى ئىككىسى ئاتلاردىن ئارقا - ئارقىدىن يېقىلىپ چۈشۈشتى. شۇ ھامان مەرگەنلەرمۇ دۈشمەنلەرنى مىنامیوت، پىلموت، ئاپتومات، مىلتىقلار بىلەن ئوقتا تۇتۇشقا باشلىدى. مىنامیوت ئوقلىرى دۈشمەنلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا دەھشەتلىك پارتلاپ، توپا - چاڭ - توزان، ئاللا -

چۇقان كۆتۈرۈلدى. بىردەمدىلا دۈشمەن توپ - زەمبىرەكلىرى- نىڭ بىر نەچچىسىنى كاردىن چىقىرىۋەتتى. پۈتۈن ئاپتوماتلارمۇ توختىماي تاتاتلاپ سايراپ، دۈشمەنلەرنى قىرىپ گاڭگىرتىۋەتتى. ھودۇقۇپ كەتكەن دۈشمەنلەر، ئالاقزادا بولۇپ، گاڭگىراشقان ھالدا، قالايمىقان ئوق چىقىرىشقا باشلىدى. لېكىن، ئۇلار ئالغا ئىلگىرىلىيەلمىدى، مەرگەنلەرنىڭ ئانقان ئوقلىرى ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسۇپ قويدى.

ئۇلار شۇ ھالدا، بىر ھازاغچە ئېتىشتى. دۈشمەنلەر ئوققا تۇتۇلۇۋەردى. ئاخىر ئالاقزاده بولۇپ، پاتپاراق بولۇشقان ھالدا، ئۆلۈكلەرنى دەسسەپ - چەيلەپ، بىر - بىرىنى ئىتتىرىشىپ ئارقىسىغا يېنىپ تاغ تەرەپكە قاراپ قېچىشقا باشلىدى. شۇ ھامان ئەنجانباي بۇيرۇق قىلدى:

— ئالغا!

مەرگەنلەر ئاتلىنىپ دۈشمەنلەرنى توختىماي ئوققا تۇتۇپ، قوغلاشقا باشلىدى. بۇ قېتىم ئاتلىق پىلىموتچى مەرگەنلەر ئۆز كارامىتىنى قالتىس كۆرسەتتى. ئات ئۈستىگە ئورنىتىلغان پىلىموتلارنى ئەپچىللىك بىلەن ئىشلىتىپ، ئوقلىرىنى زايە قىلماي دۈشمەنلەرنى قىرىۋەردى. دۈشمەنلەر قېچىپ، تاغنىڭ ئۇ تەرىپىگە ئۆتۈپ كېتىپ، كۆزدىن غايىب بولۇشتى. شۇندىلا ئۇلار قوغلاشنى توختاتتى.

ھېلىقى «تەڭداشسىز قەھرىمان» نىڭ جەسىتى ھېچ يەردە كۆرۈنمىدى. ئەسكەرلەر ئۇنىڭ جەسىتىنى ئىزلىپ قېچىشقانىدى. كېيىن ئاڭلىغان خەۋەرلەرگە قارىغاندا، ئوق ئۇنىڭ ئىككى قېشىنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىدىنلا تېشىپ ئۆتۈپ كەتكەنلىكى مەلۇم بولدى.

ئەنجانباي بۇ قېتىم تولىمۇ خۇشال ئىدى. چۈنكى، ئۆزلىرىدىن بىرەرمۇ ئادەم چىقىم بولمىغان، پەقەت ئىككى ئاتلا ئۆلۈپ كەتكەنىدى. ئۇلار ھېلىقى تەييار شورپىدا قورساقلىرىنى

تويغۇزۇشۇپ، قايتىپ كېتىشتى.

باشلىقلار خۇشال هالدا چاقچاق قىلىپ، ئۇلارنى قارشى ئالدى:

— هەي ئەنجانباي، سىزنىزە، دۇشمەنلەرنى بىزگىمۇ ئازراق قالدۇرماي، هەممىسىنى قوغلىۋېتىپسىز ئەمەسمۇ!

— سىز هەمىشە ئالدىنقى سەپتە، ئات ئويناتىپ يۈرۈپ دۇشمەنلەرنى يوقىتىسىز، بىزنىزە، ئارقا سەپتە مۇشۇنداق ئامۇت قاچىلانغان خۇرجۇندەك ئېڭكىمىزنى يۆلەپ ئولتۇرىمىز.

— هىھ ـ هىھ ـ هىھەي.....

يىگىرمە ئىككىنچى باب

ھالاكەت بۇيرۇقى

1946 - يىلى 3 - ئاينىڭ 20 - كۈنى (چارشەنبە) ئۈچ ۋىلايەت مىللى ئارمىيىسىنىڭ قوماندانلىرى گېنېرال لېيتېنانت ئىسھاقبېك 30 كىشىلىك ھەربىي مەسلىھەتچىلەر ئۆمىكىنى باشلاپ تاشقورغانغا كېلىپ، قوماندانلىق شتابىنى تاغارمىدىن چىلگۈمبەزگە يۆتكىدى. شۇنىڭدىن كېيىن تاغ ئىنقىلابچىلىرىنى رەسمىي مۇنتىزىم قوشۇن قىلىپ قۇرۇپ چىقىشنىڭ تەييارلىق خىزمىتى ئالدىراش باشلىنىپ كەتتى. ئۇلار بىرىگادا، پولك، باتالیون، روتا... لارغا بۆلۈنۈپ، باشلىقلىرى تەيىنلەندى.

گېنېرال لېيتېنانت ئىسھاقبېك 3 - ئاينىڭ 29 - كۈنى ئەنجانبايغا «پودپولكوۋنىك» ئۇنۋانى بېرىلگەن بۇيرۇقنا ئىمزا قويۇپ، ئۇنىڭ مەيدىسىگە مېدال تاقاپ قويدى. ئاندىن ئۇنىڭ ئويتاغ پولكىنىڭ مۇئاۋىن كوماندىرلىقىغا تەيىنلەنگەنلىكىنى ئېلان قىلىپ، ئۇنى تەبرىكلىدى.

ئويتاغ پولكىنىڭ ئالدىنقى سەپ قىسمى ئۈچ باتالیونغا بۆلۈندى. يېڭىدىن تەيىنلەنگەن باتالیون كوماندىرلىرىنىڭ تىزىملىكى ئىچىدە زەيدىن بەگنىڭمۇ ئىسمى بارلىقى ئەنجانبايىنى ھەيران قالدۇردى. ئۇ ئىلگىرى بۇنداق بولۇشنى خىيالىغمۇ كەلتۈرمىگەنىدى، ئۇ ئاچچىقىدا پولك كوماندىرى جامالىدىن بىلەن يەنە تىركىشىپ قالدى:

— قاملاشماپتۇ! ئۇ چوڭ ئەمەلگە ئېرىشىش، كۆپ بايلىققا ئىگە بولۇش تەمەسىدا قوشۇنىمىزغا سۇقۇنۇپ كىرىۋالغان. بۇ

تەرەپلىرىنى باشلىقلار نېمىشقا ئويلاشمىغاندۇ؟

— مەيلى قاملاشسۇن، قاملاشمىسۇن، سىز بىلەن مېنىڭ پەقەت بۇيرۇقنى ئىجرا قىلىش مەجبۇرىيىمىزلا بار، ھەرگىز قارشىلىق قىلىش ھوقۇقىمىز يوق. مېنىڭچە ئۇنى مۇشۇنداق ۋەزىپىگە تەينىلەش ناھايىتى توغرا بولغان، جەمئىيەتتىكى ئاشۇنداق يۇز ـ ئابرۇيلۇق ئادەملەرنى ئۆز تەرىپىمىزگە كۆپرەك جەلپ قىلىپ، سېپىمىزنى كېڭەيتىش مەقسەت قىلىنغان. قاراڭ، بىزنىڭ قايسى باشلىقىمىز ئىلگىرى ئۇنىڭدىن يۇقىرى مەنسەپلەردە بولمىغان؟ ئۇنداق كالتە پەملىك قىلماڭ!

— بۇ گەپچە سىز ئۇنىڭ باتالیون كوماندىرى بولۇشىغا قوشۇلغان ئىكەنسىز ـ دە؟!

— ھەئە، شتابتىكىلەر، مەندىن مەسلىھەت سورىغاندا، ئۇنى مەن كۆرسەتكەن.

— پاھ ـ پاھ، مۇنداق دەڭ تېخى! ئەخمەقلىق، كورلۇق! بۇنداق قىلساق ئاجىز پۇقرالار بىزدىن قاچىدىغان بولۇپ قالمامدۇ؟! بىز نېمە ئۈچۈن ئىنقىلاب قىلۇاتىمىز؟! كىمگە يۆلىنىپ، كىمگە قارشى تۇرۇشنىمۇ بىلمەيدىكەن، غەلىتە ئىشقۇ ـ بۇ؟

جامالدىن قاياپ كەتتى:

— ئەخمەقلىق، كۆزى كورلۇق قىلغان ئادەم دەل سىز ئۆزىڭىز! خۇدايىم كاللىنى پەقەت تۇماق كىيىشكىلا ياراتمىغان، ماڭىدىغان يولنى تېپىپ مېڭىشتا، ئانچە ـ مۇنچە ئىشقا سالسۇن دەپ يارانقان! ھە دېسىلا باشقىلاردىن گۇمان قىلىۋېرىدىكەنسىز، گۇمان ـ ئىماننى قاچۇرىدۇ دېگەننى ئاڭلىمىغانمىدىڭىز؟! بىز گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى كۈرەش قىلىۋاتىمىز! ئىنقىلابچىلارغا يۆلىنىمىز! بۇنداق گۇمانخورلۇق ئادىتىڭىزنى قاچان تاشلايسىز كىنتاڭ!

— گۇمان قىلىدىغان مۇناپىقلار تۇگىگەندە!

— هەددىگىزدىن ئاشماڭ!

— بۇنداق دۆتلىك قىلساق بولمايدۇ، بۇ ئىنقىلابقا، خەلققە مەسئۇل بولمىغانلىق، زىيانكەشلىك قىلغانلىق!

— نېمە، نېمە؟! سىز ئۆزىگىزنى چاغلىماي تېخى، باشلىقلارنى دۆت، ئىنقىلابقا، خەلققە مەسئۇل بولمىدى، زىيانكەشلىك قىلدى، دەپ تىللىغۇدەك بولدىگىزمۇ؟! ئاغزىگىزنى چايقۇۋېتىپ، قاپاق كاللىگىزنى سىلكىۋېتىپ سۆزلەڭ! تىلىگىزغا كۆيدۇرگۈ چىقىپ قالمىسۇن يەنە! نېمە دېگەن بىشەملىك، چوڭچىلىق بۇ! بەك چەكتىن چىقىپ كەتتىگىز هەددىگىزدىن ئاشماڭ! ۋۇ كوماندىر بولۇشقا لاياقىتى يوق كالۋا!!

مۇشۇ جەھەلدىن كېيىن، جامالىدىن ئۇجۇقۇپلا كەتتى. ئەنجانبايغا گەپ ـ سۆز قىلمايدىغان، هەتتا ئەنجانباي سالام قىلسىمۇ، بۇتناپ ئۇنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئالماي كۆرمەسكە سېلىۋالىدىغان، قاپىقىنى تۇرۇپلا كېتىۋېرىدىغان بولۇۋالدى. لېكىن، ئەنجانباي ئۇنىڭ بۇنداق يولسىز قىيىداشلىرى بىلەن كارى بولمىدى. ئادەملىرىنىڭ جەڭ قىلىش ماھارىتىنى ئۆستۇرۇشنىڭلا غېمىدە ئالدىراش بولۇپ كەتتى. ئۇنىڭ ئادەملىرىنىڭ ئارىسىدا، ئۇستا مەرگەنلەر بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ سانى چەكلىكلا ئىدى. پات ئارىدا يەنە 500 دەك مەرگەن يېتىشتۇرۇپ چىقىشنىمۇ كۆڭلىگە پۈكۈپ قويغانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ ئىلگىرىكى جەڭلەردە، ئۆز ئادەملىرىنىڭ قىلىچۋازلىققا ئاجىز ئىكەنلىكىنى هېس قىلىپ قالغانىدى. شۇڭا، ئۇلارنىڭ قىلىچۋازلىق، مەرگەنلىك ماھارەتلىرىنى ئۆستۇرۇش ئۈچۈن، ئۇلارنى داۋاملىق مەشىق قىلدۇرۇش بىلەن ئالدىراش چېپىپ يۈرەتتى.

1946 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى، يەكشەنبە.

باش شتابتا قەشقەر بىلەن يەركەننى ئازاد قىلىش پىلانى

تۇزۇلدى. گېنېرال لېيتېنانت ئىسھاقبېك، ھەربىي مەسلىھەتچىلەردىن ماخمۇت بەگ، ئابدۇراخمان بەگ، باش شتاب باشلىقى قاسىم تاش، يەنە ھاشىم خۇيجاڭ، سايىت بەگ، ئاخۇنجانوۋ، سابىرجان قاتارلىقلارمۇ قاتنىشىپ، بۇ پىلان قايتا ـ قايتا تۇزىتىلدى. تەدبىرلەر بەلگىلىنىپ پىلان مۇقىملاشتۇرۇلدى. بۇ پىلانغا ئاساسەن بۇ قېتىمقى ئۇرۇشقا ئالتە ئاتلىق پولك يەنە بىر مىنامىيوتچىلار پولكى قاتنىشىش قارار قىلىندى. بۇ قىسىملار ئالدى بىلەن يېڭسار، پوسكام، قاغىلىق قاتارلىق جايلارنى ئىشغال قىلىپ يەكەننى قورشاش، يەركەن ئازاد قىلىنغاندىن كېيىن ئاندىن قىزىل تاغ لىنىيىسىدىكى قىسىملار ئۇ جايلارنى ئۆزىگە بازا قىلىپ تۇرۇپ، قەشقەرگە ئاتلىنىش ئويتاغ لىنىيىسىدىكى قىسىملارمۇ ئۇلۇغچات، ئاتۇش، ئاقچى، مارالبېشى، مەكىت قاتارلىق جايلارنى بازا قىلىپ تۇرۇپ قەشقەرگە ئاتلىنىش؛ ئىككى لىنىيەدىكى قىسىملار بىر ـ بىرىگە ماسلىشىپ تەڭ ھۇجۇم قىلىپ قەشقەرنى ئازاد قىلىش. . . . . قاتارلىقلار بەلگىلەندى.

پىلان تۇزۇلدى، تەدبىرلەر بەلگىلەندى، تەييارلىنىش ئۇچۇن بۇيرۇقلار چۈشۈرۇلدى. قىسىملارغا ئايروپىلان ئاتىدىغان زامانىۋى زېنىت توپ، ھەر خىل پىلىموت، تام سېپىللارنى تېشىدىغان چوڭ ـ چوڭ قوراللار، مىنامىيوتلار سەپلەپ بېرىلدى. بۇ قوراللارنى ئىشلىتىشنى مەشق قىلىش ئىشمۇ باشلىنىپ كەتتى. ئارىدىن ئانچە ئۇزاق ئۆتمەيلا ھەممە تەييارلىقلار پۈتۈپ تەق بولدى. جەنۇبىي شىنجاڭدىكى گومىنداڭچىلارنىڭ كۇنى تۇگەشكە ئازلا قالدى. ئەمدى ئۇلارنى ھەممە تەرەپتىن تەڭ قورۇپ، گېلىدىن غىققىدە بوغىدىغان بولسىلا، جېنى تۇمشۇقىغا كېلىپ قالغان ئۇ دۇشمەنلەرنىڭ ئەجىلى توشاتتى. ئىزىلىۋاتقان ئاجىز ـ خار بەندىلەر مۇشۇ ئۇلۇغ كۇننىڭ يېتىپ كېلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۇتمەكتە ئىدى.

تېخى پىشىپ يېتىلمىگەن، غەزەپ ـ نەپرەتكە تولغان تاغ ئىنقىلابچىلىرى بۇنىڭدىن كېيىن، يەنە تېخىمۇ چوڭ غەلىبىلەرنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن جاسارەت، چوڭ ئۈمىد ئىشەنچ، ئېتىقاد بىلەن جاپالىق مەشىق قىلىۋاتقان، گومىنداڭچىلارنىڭ بۇ زېمىنىدىكى دەھشەتلىك زۇلۇمىنىڭ گۆرگە تىقىلىشى قاش بىلەن كىرپىكنىڭ ئارىلىقىدەك يېقىنلىشىپ قالغان، ئۈمىدكە تولغان مۇشۇنداق قاينام تاشقىنلىق كۈنلەردە، ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي بۆلۈمىنى بىلەن گومىنداڭ ئوتتۇرىسىدا 11 ماددىلىق بىتىم تۈزۈلۈپ تاغ ئىنقىلابچىلىرى ئۈچۈن پايدىسىز ئەھۋال يۈزلەندى. ئۇلار بۇنداق بالا ـ قازا خاراكتېرلىك ئەھۋالغا دۇچار بولۇشنى زادىلا ئويلىمىغانىدى.

بۇنداق بالا ـ قازا خاراكتېرلىك ئەھۋالغا ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ھۆكۈمىتى بىلەن گومىنداڭ ئوتتۇرىسىدا 11 ـ ماددىلىق بىتىم تۈزۈلۈپ، تاغ ئىنقىلابچىلىرى، ئۈچۈن پايدىسىز ئەھۋال يۈز بەردى.

X X X

بىر كۈنى جامالىدىن مەشىق مەيدانىغا كېلىپ، ئەنجانبايغا مۇنداق دېدى:

— ئىككىمىزنى شتابقا چاقىرتىپتۇ، تېز كەلسۇن دەپتۇ. قارىغاندا يېڭى بىر گەپ بار ئوخشايدۇ. بۈگۈنلا يولغا چىقايلى.

بۇ جامالىدىننىڭ ئۇلار ئىككىسى ئوتتۇرىسىدا زەيدىن بەگ توغرىلىق ھېلىقى تالاش ـ تارتىش يۈز بېرىپ، جېدەللىشىپ قالغاندىن كېيىن، دەسلەپكى قېتىم ئەنجانبايغا يۈز تۇرانە ھالدا گەپ قىلىشى ئىدى. ئۇلار ئوتتۇرىلىرىدا خۇددى ھېچقانداق كۆڭۈلسىزلىك ـ خاپىلىق يۈز بەرمىگەندەك، گويا كۆڭۈللىرىدىكى غەشلىك ئاللىقاياقلارغا ئۈچۈپ كېتىپ، غايىب بولغاندەك، گۈڭۈر ـ مۈڭۈر مۇڭدىشىپ چىلگۈمبەزگە يېتىپ كېلىشتى. ئۇلار شتابقا كىرىپ كەلگەندە، بۇ يەرگە جەنۇبىي

شىنجاڭ ئىنقىلابىي قوراللىق قىسىملىرىنىڭ بىرىگادا، پولك كوماندىرلىرى، شتاب خادىملىرىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك يىغىلىپ بولۇشقانىدى. نېمە ئۈچۈندۇر ئۇلارنىڭ بەزىلىرى روھسىز - قايغۇلۇق كۆرۈنەتتى ئەپتىدىن خاپىلىق يېغىپ تۇراتتى. سەھنە ئالدىدا گېنېرال لېيتىنانت ئىسھاقبېك ئويغا چۆمگەن ھالدا، بۇرۇتىنى سىلاپ ئولتۇراتتى. بىر ھازادىن كېيىن، ئۇ ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ، جەسۇرانە قىياپەتتە تىك تۇردى - دە، ئوك قولىنى چېكىسىگە ئاپىرىپ، يىغىن ئەھلىگە ھەربىيچە سالام بەردى. ئاندىن ئالدىرىماي دانمۇ دانە قىلىپ سۆزلەشكە باشلىدى. بۇ دەل 1946 - يىلى 6 - ئاينىڭ 13 - كۈنى ئىدى. ئۇ مۇنداق دېدى:

— 1946 - يىلى 6 - ئاينىڭ 6 - كۈنى، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى خەلقىنىڭ ۋەكىللىرى ئوتتۇرىسىدا 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمى ئىمزالاندى. بىزنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئىنقىلابىمىزمۇ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ تەركىبىي قىسمى بولغاچقا، بىزمۇ ئاشۇ بىتىمگە ئىمزا قويغۇچى خەلق ۋەكىللىرىنى ئۆز ۋەكىللىمىز دەپ تونۇيمىز. شۇڭا، بىزمۇ بىتىم ئىچىدە، بىزنىڭ ئىنقىلابىمىزنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى قوراللىق كۈچ ۋاستىسى بىلەن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنى تىنچلىق بىتىمگە ئىمزا قويدۇرۇش، شۇ ئارقىلىق خەلقنىڭ ئۇستىدىكى ئېغىر زۇلۇمنى ئېلىپ تاشلاپ، ئەركىنلىك، باراۋەرلىك، دېموكراتىيىنى قولغا كەلتۈرۈش ئارقىلىق خەلقچىل تۈزۈمنى ئورنىتىش ئىدى. بىز بۇ تارىخىي ۋەزىپىمىزنى ئورۇنلىدۇق. بۇنىڭدىن كېيىن 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمنىڭ قارارىغا ئاساسەن شىنجاڭدا خەلقچىل سىياسەت يۈرگۈزۈلىدۇ. تىنچلىق، باراۋەرلىك ئىشقا ئاشۇرۇلىدۇ. 11 ماددىلىق بىتىمنىڭ شەرتلىرىگە ئاساسەن بىز جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئىنقىلابىي قوراللىق قوشۇنلارنى تاشقورغاننى ئاساس قىلغان ھالدا

بىر پولك قوشۇن قالدۇرۇپ، قالغان قىسىملارنى ئائىلىسىگە قايتۇرمىز. ئائىلىسىگە قايتقان خادىملارنىڭ تىرىشلىكى بىزدە بولىدۇ. زۆرۈر تېپىلغاندا ھامان ئۇلارنى قايتۇرۇپ كېلىپ، سەپكە تىزىمىز. ھەر قايسى لىنىيە، بريگادا، پولكلاردا ئىشلەۋاتقان بىر بۆلۈك ھەربىي، مەمۇرىي خادىملار ھەربىي هازىرلىق كۇرسىدا تەلىم ـ تەربىيە ئالىدۇ، ئۇلار قۇرۇلغۇسى مىللىي ئارمىيىنىڭ غوللۇق كادىرلىرى بولىدۇ. هازىر بىزدىكى قوراللار يېغۇپلىنىپ ئىسكىلاتقا تاپشۇرۇلىدۇ. پولكوۋنىك قاسىم تاش باش قورال ئىسكىلاتىغا مەسئۇل بولۇش بىلەن بىرلىكتە مىللىي ئارمىيە قۇرۇلۇش خىزمىتىنى داۋاملىق ئىشلەيدۇ. بريگادا كوماندىرى لەشكەر ئۆز قىسمىدىن بىر پولك ئەسكەر تاللاپ تاشقورغاننى داۋاملىق ئىشغال قىلىپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا قىسىملار تارقىتىلىدۇ.

ئۇ سۆزلەشتىن توختاپ، يىغىن ئەھلىگە باشتىن ـ ئاياغ بىر قۇر قاراپ چىقتى. تۆۋەندە ئولتۇرغانلار ئولتۇرالماي ئۇيان ـ بۇيان قاراپ قىمىرلىشىۋاتاتتى، ھەتتا بەزىلىرى ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىشكەنىدى. بىر هازادىن كېيىن، يىغىن مەيدانى سەل تىنچلانغاندەك بولۇۋېدى، ئىسھاقبېك سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ھەربىي هازىرلىق كۇرسىدا تەربىيىلىنىش ئۇچۇن قالدۇرۇلىدىغان ئوفىتسېرلارنىڭ ئىسىملىكىنى ئوقۇشقا باشلىدى. بۇ تىزىملىكتە ئەنجانبايىنىڭ ئىسمىمۇ بار ئىدى.

تۇيۇقسىز يىغىن مەيدانىنى ۋارالڭ ـ چۇرۇڭ قاپلاپ كەتتى، ھەتتا بەزىلەر ئورۇنلىرىدىن تۇرىۋېلىپ، قوللىرىنى شىلتىپ ۋارقىراشقا باشلىدى:

— جەنۇبتىكى دۇشمەنلەرنىڭ پۇت ـ قولىنى چۇشەپ بولغان تۇرسۇق، ئۇلارنى يوقاتماي، نېمىشقا قۇيرۇقىمىزنى خادا قىلىپ قاچىدىكەنمىز؟!

— ئۇلار گۆر ئاغزىغا بېرىپ قالغانىدى!

— غەققىدە بوغۇپ تاشلىساقلا تۈگىشەتتى!
— ئەمدى ئۇلار بىزدىن قانلىق قىساس ئالمىدىغان بولدى!
— بۇ ئالجىغانلىق!
— تەسلىم بولغانلىق!
— مەن كەتمەيمەن!
— ئۆلگۈچە جەڭ قىلىمەن!

ئىسھاقبېك ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى چۈشىنەتتى. شۇ تاپتا مۇشۇنداق ۋارقىراپ - جارقىراپ سۆزلەپ، بۇيرۇققا قارشى چىقىۋاتقانلار ئىلگىرىكى شىددەتلىك جەڭلەردە ئۆچمەس تۆھپىلەرنى يارىتقان، لازىم تېپىلغاندا ھاياتىنى تەقدىم قىلىشقا تەييار تۇرىدىغان، ئوتقىمۇ، سۇغىمۇ كىرىشتىن قورقمايدىغان كوماندىرلار بولۇپ، ئۇنىڭ يۈرىكىدە مەڭگۈلۈك ئورۇن ئالغان ئاغىنىلىرى ئىدى. شۇڭا، ئۇلار ئۇنىڭغا مۇشۇنداق قوپاللىق قىلىسىمۇ ئۇ تېرىكمىدى، چېچىلمىدى. سىيلىق سۆزلەپ ئۇلارغا نەسىھەت قىلىشقا باشلىدى:

— بىز ھەربىي، ھەربىيلەر ھەربىي بۇيرۇققا بويسۇنۇشى شەرت. بۇ ئەقەللىي ساۋات. تۆۋەن يۇقىرىنىڭ بۇيرۇقىغا بويسۇنۇشى لازىم. بىز گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن تۈزگەن 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمىگە ئەمەل قىلىشىمىز لازىم. بۇ توختامغا چەت دۆلەت ۋەكىللىرىمۇ ئارىلاشقان، ئەمەلىي ئىجرا سىدا ئۇلارنىڭ كېپىللىكى بار. گومىنداڭ ھۆكۈمىتى كېلىشىمنى ئىجرا قىلىشقا ۋەدە بەرگەن، ئەگەر ئۇلار خىلاپلىق قىلىدىكەن، ئۇ ھالدا ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ ساقلاپ قالغان ئارمىيە بىلەن، خەلقىمىز گومىنداڭنىڭ تىنچلىق بىتىمىگە خىلاپلىق قىلىشىغا ھەرگىز يول قويمايدۇ.

ئۇ سۆزلەشتىن توختاپ، ئۇمىد - ئىشەنچ، مېھىر - مۇھەببەتكە تولغان ئوتلۇق كۆزلىرىنى يىغىن ئەھلىگە تىكىپ، ھارغىن قىياپەتتە بىر پەس تۇرۇپ قالدى. قارىغاندا ئۇنىڭ سۆزى

تۇگىگەندەك قىلاتتى. دەل شۇچاغدا ئەنجانباي ئاستا ئورنىدىن تۇردى، ئىسھاقبەككە ئۇنىڭغا قاراپ تىك تۇرۇپ، ھەربىيچە سالام بەردى. ئاندىن ئۆز كۆڭلىنى بايان قىلىپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— ھۆرمەتلىك گېنېرال، مەن بىزنىڭ دۇشمەنگە باش ئېگىشكە قىستايدىغان ھەر قانداق يولسىز بۇيرۇقنىڭ قوبۇل قىلالمايمەن. مېنى بۇ ئىنقىلابىي سەپكە قاتنىشىشنى بىرسى زورلىمىغان، قىستىمىغان. ئىنسانىيەتنىڭ بېشىغا تۇگىمەس بالا ـ قازا، دەھشەتلىك ـ زۇلۇم، كۇلپەتلىك ئاپەت، چەكسىز شۇملۇقلارنى ياغدۇرۇۋاتقان بىر ئوچۇم ھۆكۇمرانلارنىڭ، مۇشتۇمزورلارنى يوقىتىپ، تەڭلىك باراۋەرلىك ئورنىتىش ئۈچۈن ئەزىز جانلىرىدىن كېچىپ، جاپا ـ مۇشەققەتلەرنى يېڭىپ، جان پىدالىق بىلەن جەڭ قىلىۋاتقان، مەرد، باتۇر ئەزىمەتلەر توپلانغان بۇ شەرەپلىك قوشۇنغا مەن ئۆز ئىختىيارىم ـ ئۆز تەشنالىقىم بىلەن قاتناشقان. مەن مۇشۇنداق بىر ئۇلۇغ قوشۇننىڭ بولۇشىنى ئۆمۇر بويى كۈتكەن، تەشنا بولغان. شۇڭا، بۇ قوشۇننىڭ غەلىبىسى ئۈچۈن، ھاياتىمنى، يۇرىكىمنى ئاتىغان. مانا ئەمدى ئاشۇ 11 ماددىلىق بىتىمنى ئىجرا قىلىش يۈزىسىدىن بىزنىڭ ئۇ ئارزۇ ـ ئارمانلىرىمىز يوققا چىقىۋاتىدۇ. ئىنقىلابىمىزنىڭ مۇشۇنداق يېرىم يولدا توختاپ قېلىشىغا مېنىڭ كۆڭلۈم، يۇرىكىم يول قويمايدۇ! ئۆلۈپ كەتسەم كۆزۈم يۇمۇلمايدۇ! مەن ئۇ مەلئۇنلارنى يوقاتمىغۇچە كۆرەشنى ھەرگىز توختاتمايمەن! يالغۇز قالساممۇ مەيلى، ئاخىرىغىچە ئېلىشىمەن، ئارقىغا ھەرگىز قايتمايمەن. مەن بۇنداق ھالاكەت بۇيرۇقنى قوبۇل قىلالمايمەن! ئەپۇ قىلىشىڭىزنى ئىلتىماس قىلىمەن.

ئەنجانباي ئىسھاقبەككە ھەربىيچە سالام بېرىپ، ئاستا ئورنىغا ئولتۇردى، شۇ تاپتا ئۇنىڭ يوغان بىر جۈپ كۆزى لىققىدە ياشقا تولغاندى. ئۇنى تونۇيدىغانلار ئۇنىڭ كۆزىدىن شۇ چاغقىچە بىرەر تېمىمۇ ياش چىققانلىقىنى بىلمەيتتى. بۇ ئۇنىڭ چوڭ

بولۇپ، قۇرامىغا يەتكەندىن كېيىن، كۆزىدىن تۇنجى قېتىم ياش چىقىشى ئىدى.

ئۇنىڭ «بىشەملىك بىلەن» بۇيرۇقىغا بۇنداق ئوچۇق - ئاشكارا ھالدا قارشى چىقىشى، يىغىن ئەھلىنى ھاڭ - تاڭ قالدۇردى. ئۇلار ئۇنىڭغا ئېغىر جازا بېرىلىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ كۆزلىرى چەكچىيىپ كېتىشتى.

دېمىسىمۇ ھەر قانداق ھەربىي بۇيرۇقىغا بويسۇنۇشى شەرت، قارشى چىقىش مۇمكىن ئەمەس، ھەددىمۇ ئەمەس! بۇيرۇقىغا قارشى چىققانلار ئېغىر جازالىنىدۇ ھەتتا ئۆلۈمگە مەھكۇم قىلىنىدۇ!

ئىسھاقبېك شۇ تاپتا ئوچ ۋىلايەت ئىنقىلابى مىللىي ئارمىيىسىنىڭ ھەم جەنۇبىي شىنجاڭدىكى تاغ ئىنقىلابچىلىرىنىڭ قوماندانى بولۇش سالاھىيىتى بىلەن، ئۇنى ئېتىۋېتىشكىمۇ، قامىۋېتىشكىمۇ پۈتۈنلەي ھوقۇقلۇق ئىدى. لېكىن، ئىنقىلابنىڭ نۇرغۇن بوران - چاپقۇنى، ئوت يالقۇنلىرىدا پىشىپ يېتىلگەن، قەلبىگە يۇكسەك ئىنسانىي تۇيغۇ - ئىنسان باراۋەرلىكى نىشانى مۇجەسسەملەشكەن، ھۆرمەتكە سازاۋەر، پېشقەدەم بۇ گېنېرال ئۇنداق قىلمىدى. ئۇنىڭ ئۆچمەس ئوتلار يالقۇنجاۋاتقان بىر جۈپ نۇرلۇق كۆزلىرى ئەنجانبايغا تىكىلدى.

— پودپولكوۋنىك ئەنجانباي، — دېدى ئىسھاقبېك كۆيۈنگەن ھالدا ئۇنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە قاراپ، — مەن كۆڭلىڭىزنى چۈشىنىمەن. ھەممە ئادەمنىڭ ئىنقىلاب قىلىش ھوقۇقى بولىدۇ. لېكىن، ئىنقىلاب قىلىشتا، قايسى يولدا مېڭىشنى تاللاشنى بىلىش، بۇ بەكمۇ مۇھىم، قېيىن مەسىلە. ھەممىدىن مۇھىمى — ئىنقىلابنىڭ ئېھتىياجىنى كۆزدە تۇتۇشنى بىلىش. مۇشۇ تۇرغانلارنىڭ ھەممىسى سىز دېگەن ئاشۇ ئۇلۇغۋار نىشاننى كۆزلەپ كۈرەشكە ئاتلانغانلار، بىز ئىنقىلابنىڭ ئاشۇ نىشان مەقسەتلىرىنىڭ ئېھتىياجى ئۈچۈن، 11 ماددىلىق بىتىمنى ئىجرا

قىلىۋاتىمىز. دوستۇم، يىراقنى كۆزلىشىڭىزنى، ئىنقىلابنىڭ ئېھتىياجىغا بويسۇنۇشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمەن. بۇ مېنىڭ سىزگە قىلغان بۇيرۇقۇم ئەمەس، بەلكى دوستانە مەسلىھەتىم. بىزنىڭ ئىنقىلابىمىز سىزدەك خەلق ئازادلىقى ئىشلىرى ئۈچۈن ئۆزىنى ئاتىغان ئەزىمەت ـ باتۇرلارغا بەكمۇ ئېھتىياجلىق.

شۇ ئارىدا بىرمۇنچە ئادەملەر ئارىغا ئېلىۋالدى.

— ئۇنداق كالتە پەملىك قىلماڭ، بۇيرۇققا بويسۇنۇڭ.

— بىتىمنى ئىجرا قىلىش ئىنقىلابنىڭ ئېھتىياجى.

— بۇ بىز ئۈچۈن چوڭ سىناق، سىناقتىن ئۆتۈشىمىز كېرەك.

شۇ تاپتا ئۇنى ئارىغا ئېلىۋېلىپ، مۇشۇنداق ئالتاغىل جاۋۇلداپ، ئۇنىڭغا نەسىھەت قىلىۋاتقانلارنىڭ يېنىغى ئۇنىڭدىن چوڭ، ئەمىلىمۇ ئۇنىڭدىن يۇقىرى ـ كاتتا كىشىلەر ئىدى. شۇڭا، ئەنجانباي ئۇلارغا ئۆز كۆڭلىنى ئىزھار قىلىپ جاۋاب بەرمەي، پەشنى قېقىپلا چىقىپ كەتسە ئەدەپسىزلىك قىلغان بولاتتى.

— سىلەرگە رەھمەت، ـ دېدى ئۇ ئۇلارغا تىكىلىپ قاراپ، ـ ماڭا بۇنداق كارغا كەلمەس نەسىھەتلەرنىڭ لازىمى يوق. ئىنقىلابنى يېرىم يولدا توختاتسۇن، گومىنداڭچىلارغا كۆچۈكلەنسۇن دېگەن بۇيرۇقنى ئىجرا قىلالمايمەن سىلەرچە ئىنقىلابنى مۇشۇنداق يېرىم يولدا توختىتىپ قويۇشقا قوشۇلساقلا، ئاندىن ئىنقىلابنىڭ سىنىقىدىن ئۆتكەن بولىدىكەنمىز ـ دە! ياق، ئۇنداق ئەمەس. مەن تېخى ئۆزۈمنى ئىنقىلابنىڭ سىنىقىدىن ئۆتتۈم دېيەلمەيمەن، ئىنقىلابنىڭ مېنى سىنايدىغان ۋاقتى مانا ئەمدى كەلدى. مەن ئىنقىلابىمىزنىڭ بۇنداق ئاستىن ـ ئۈستۈن بولۇپ كېتىشىگە ھەرگىز چىداپ تۇرالمايمەن. ئەپۇ قىلىڭلار، ئەدەپسىزلىك قىلىپ قويدۇم. خۇدايىم مېنى مۇشۇنداق كاج، قارام يارىتىپتىكەن، مېنىڭ

ئىلاجىم يوق.

ئەنجانباينىڭ بۇنداق سوغۇق گەپلىرى ئۇلارنىڭ ئاغزىنى تۇڭاقلاپ قويدى. لېكىن، ئۇلار خاپا بولمىدى. ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتقان، ئېچىنغان ھالدا شۇككىدە بولۇپ قېلىشتى. ئىسھاقبېك بىر چەتتە نېرىراق تۇرۇپ، ئۇلارنىڭ پارىڭىنى ئاڭلاپ تۇرغانىدى، لېكىن ئۇ گەپ ـ سۆز قىلمىدى. ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ، يىغىن مەيدانىدىن چىقىپ كەتتى.

ئىلى تەرەپكە قايتۇرۇپ كېتىدىغانلارنىڭ تىزىملىكىدە جامالىدىننىڭ ئىسمىمۇ بار ئىدى. لېكىن، ئۇ قايتىپ كېتىشكە ئۇنىمىدى. «مەن بۇ يەرگە ئىنقىلاب قىلىش ئۈچۈن كەلگەن، دۈشمەنلەردىن قورقۇپ قېچىپ كەتكىلى كەلمىگەن! ئىنقىلاب غەلىبە قازانمىغۇچە ھەرگىز كەتمەيمەن!» دەپ داۋراڭ سېلىپ، چىڭ تۇرۇۋالدى. شۇ ئاخشىمى ئۇ ئەنجانباي بىلەن مۇڭدىشىپ ئولتۇرۇپ قايناپ كەتتى.

— بۇ گۈيلار نېمىشقا ئۇنداق پوق چاينايدىغاندۇر. ئادەمنىڭ سەپرايىنى ئۆرلىتىپ؟ بىتىمنى ئىجرا قىلمىز، قوشۇننى تارقىتىۋېتىمىز دەپ كاپشىپ كېتىشلىرىنى قارىمامدىغان! ئۇلار ئىنقىلابچىلارنىڭ كۆڭلىنى، ئېزىلىۋاتقان كۈرمىڭلىغان ئاجىز بەندىلەرنىڭ دەرد ئەلىمىنى زادىلا چۈشەنمەيدىكەن! ئاھ ـ خۇدا! ئاققۇزغان قانلىرىمىز زايە بولۇپ كەتتى! شېرىن ئارزۇ ـ ئارمانلىرىمىزنىڭ ھەممىسى يوققا چىقىدىغان بولدى، ھەممىسى تۈگەشتى! ئىسىت ئىسىت، بىزنى ئەمدى نەس باسىدىغان بولدى! ياق ـ ياق! مەيلى نېمە بولسا بولسۇن، مەن يەنىلا جىم ياتمايمەن. سىزدەك باتۇر دوستۇم بىلەن بىللە ئاخىرغىچە جەڭ قىلىمەن. مۇشۇ يەردە ئۆلۈپ كېتىشكە رازىمەنكى، قايتىپ كېتىشكە قارشىمەن. بۈگۈن سىزنى، قالتىس نوچىلىق قىلدىڭىز جۇمۇ، ھەممىسى قورقۇپ، تاڭگازا چىشلىۋالغاندەك جىممىدە ئۇجۇقۇپ ئولتۇرۇۋالسا، سىز باتۇرلۇق بىلەن ئوتتۇرىغا سەكرەپ

چۈشتىڭىز، كۆڭلىڭىزدىكىنى ئوچۇق - ئاشكارا دەپ بۇيرۇقتا قارشى چىقتىڭىز. كۆڭلۈمدە سىزگە مەڭ مەرتىۋە بارىكاللا ئوقۇدۇم. مەن ئەتە ئويتاغقا قايتماقچىمەن، سىزچۇ؟

— يەنە ئازراق ساقلاپ باقايلىمىكىن دەيمەن.

— ساقلاپ نېمىش قىلىمىز؟

— بۇيرۇق بىكار قىلىنىپ قالسا ئەجەپ ئەمەس.

— بەللى - بەللى دوستۇم، سىز نېمىدېگەن نادان ئادەم - ھە. ئۇنداق خام خىيالدا بولماڭ. ئۇنداق بۇيرۇقلار ھەرگىز بىكار قىلىنمايدۇ. چوڭلار قول قويغان تۇرسا، گېنېرالنىڭمۇ ئىلاجى يوق.

— ئۇغۇ شۇنداق، ئۆلمىگەن جاندا ئۈمىد بار دەپتىكەن. خۇدايىم ئۇلارنىڭ كۆڭلىگە ئىنساپ بېرىپ قالسا، ئەجەب ئەمەس.

— بىز قايتىپ بېرىپ بولغۇچە ئارىلىقتا، قىسمىنىڭ تارقىلىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ قېلىۋاتىمەن. شۇڭا، بالدۇرراق بېرىپ، تەۋرىنىپ قېلىشنىڭ ئالدىنى ئالايلى، دەۋاتىمەن.

— ئىككى - ئۈچ كۈن ئىچىدە ئۇنداقمۇ بولۇپ كەتمەس.

— بىر نېمە دېمەك تەس. ھە، راست، سىزنى ئۆيلەپ قويايلىمىكىن دەپ، نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئويلاپ كېلىۋاتاتتىم. كۆڭلىڭىزدە ئويلاپ قويغان بىرەر خېنىم - قىزلار باردۇر؟ بىر ئاخشامدىلا تويۇڭلارنى قىلىۋەتسەك.

— ئۇ ئىشلارنى ئويلاشقا چولا نەدە دەيسىز.

جامالىدىن جىمىپ قالدى. لېكىن، ئۇ، ئۇخلىيالمىدى، تولا ئۇلۇغ، كىچىك تىنىپ، ئاھ ئۇرۇپ، ئاخىر بولالماي ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. تالا - تۈزنى بىر ھازا ئايلاندى. ئۇ يېنىپ كىرگەندە، ئەنجانباي يەنىلا قوللىرىنى بېشىغا قويۇپ، خىيالغا چۆككەن ھالدا يانپاشلاپ ياتاتتى.

نېمە بولدىڭىز؟ خىيالغا پېتىپلا كەتتىڭىزغۇ، قېنى دەپ

بېقىڭا، بىللە باش قاتۇرۇپ باقايلى.

— قورالنىڭ غېمىدە قالدىم، ئۇلار بىتىمنى ئىجرا قىلىمىز دەپ، بىزنى قورالسىزلاندۇرۇپ قويىدىغان ئوخشايدۇ. قورال تاپمىساق بولمىدى.

— شۇنداق ئۇلار پۈت ـ قولىمىزنى چۈشەپ قويماقچى. قانداق تاپىمىز؟

— دۇشمەنلەردىن تارتىۋالىمىز.

— بىلەن گەپ بولدى، باشقا ئىلاج يوق. ھەممىمىزنى غەم ـ قايغۇ بېسىۋالدى. ھەي، دەرد ـ ئەلەم بىزنى تۈگەشتۇرۇۋېتىدىغان بولدى، ياق، مەن توختىمايمەن، ئىنقىلاب غەلىبە قىلغۇچە ئېلىشىمەن. سىزدەك باتۇر دوستلىرىم، يەنە تېخى بىزنى قوللايدىغان كۇرمىكلىغان ئېزىلىۋاتقان قېرىنداشلىرىمىز بار، ھېچنېمىدىن قورقمايمەن. سىزمۇ مەندىن ئۇبدان بىلىسىز، بۇ جەنۇب تەرەپتە ئېزىش ـ ئېزىلىش بەك ئېغىر ئىكەن. ئالۋان ـ ياساق، ھاشار مەدىكارلارنىڭ ھەددىدىن زىيادە كۆپلۈكىدىن يوقسۇللار ھالىدىن كېتىشىپ، جان تالىشىدىكەن. ئاچچىق، تاياق، دەرد ـ ئەلەمدە ئۆلۈپ كەتكەنلەر ھەممە جايلاردا ئۇچراپ تۇرىدىكەن. ئەسكەرلىككە ئادەم تۇتۇش ھەممىدىن بەك ۋەھشىي ئىكەن. قېرى دېمەيدىكەن، كىچىك بالا دېمەيدىكەن، ئىشقىلىپ ئەركەك ئادەم بولسىلا، تاپقان يەردىلا تۇتۇپ، باغلاپ ئەسكەرلىككە ئېلىپ كېتىۋېرىدىكەن. مەن ئىلىدىن يەركەن، قاغىلىقلاردىكى ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىمنى يوقلاش ئۈچۈن، بۇ تەرەپلەرگە ئىككى ـ ئۈچ يىلدا بىرەر قېتىم كېلەتتىم، ھەر قېتىم كەلگىنىمدە ئاشۇنداق دەھشەتلىك زۇلۇملارنى كۆرۈپ چۆچۈپ كېتەتتىم. خۇددى قاباھەتلىك چۈش كۆرۈۋاتقاندەكلا سوغۇق تەرگە چۆمۈپ لاغىلداپ تىترەپ بولالماي قالاتتىم. دۇنيانىڭ بۇنداق تەڭسىز يارالغانلىقىدىن نەپرەتلىنىپ، چىشىم غۇچۇرلاپ كېتەتتى. مەن ئاخىرقى قېتىم يەركەنگە

كەلگەن چېغىمدا، ۋۇي ئۇخلاپ قالدىڭىزمۇ قانداق؟

— ياق، يۇرىكىم ئېچىشىپ ئاغرىۋاتسا قانداقمۇ ئۇيقۇم كەلسۇن؟ سۆزلەۋېرىڭ، قۇلىقىم سىزدە.

— ھە، شۇنداق قىلىپ، مەن ئاخىرقى قېتىم يەركەنگە كەلگەن ۋاقتىمدا مۇنداق بىر پاجىئەگە يولۇقۇپ قېلىپ، تاس - تاماس قالدىم جاندىن ئايرىلىپ قالغىلى. شۇ كۈنى كەچتە بىز يەركەنگە يېتىپ كەلدۇق، كارۋانلار كارۋان سارايدا قالدى. مەن يېزىدىكى تاغامنىڭ ئۆيىگە قاراپ يولغا چىقتىم. بىر ئالا يارلىقتىكى كۆۋرۈكتىن ئۆتۈۋاتسام تۇيۇقسىزلا كۆۋرۈكنىڭ ئىككى يېنىدىن ئىككىدىن تۆت ئەسكەر سەكرەپ چىقىپلا مېنى تۇتۇۋالدى. چۆچۈپ كەتتىم، مەن نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى ئاڭقىرىپ بولغۇچە، ئۇلار قولۇمنى باغلاپ، ئاغزىمنى كۆزۈمنى تېڭىپ بولدى. ئاندىن پىخىلدىشىپ كۇلۇشۇپ مېنى ئېتىرىپ، تېپىپ، ئالدىغا سېلىپ ئېلىپ ماڭدى. نېمە ئىش بولغانلىقىنى، قەيەرگە كېتىۋاتقانلىقىمنى بىلەلمەي ھاڭ - تاڭ قالغان، قورققان ھالدا ئىلاجسىز كېتىۋاتىمەن. يولدا ئانچە - مۇنچە ھارۋىلارنىڭ غىچىلداپ مېڭىشلىرى، ئېشەك، كالىلارنىڭ پۇشقۇرۇشى، پۇشۇلداشلىرى، ئادەملەرنىڭ بوش ئاۋازدا قىلىشقان گەپ - سۆزلىرى قۇلىقىمغا كىرىپ قالىدۇ.

— ۋاي خۇدايىم، ماۋۇ بىچارىمۇ ئەسكەرلىككە تۇتۇلۇپ قاپتۇ ئەمەسمۇ!

— ئەركەكلەر تۇغىشىۋاتىدۇ. ئاسمان يېراق، يەر قاتتىق!

— ئەجەپمۇ قاباھەتلىك زامان بولۇپ كەتتى!

— زامانى ئاخىر بولغان ئوخشايدۇ!

مېنى كۆرگەن كىشىلەرنىڭ يۇقىرىدىكىدەك گەپ - سۆزلىرىدىن ئەسكەرلىككە تۇتۇلغانلىقىمنى بىلىسەممۇ ھېچ ئىشەنگۈم كەلمەيتتى.

ئۇلار مېنى شۇ ھالدا ئىتتىرىپ تېپىپ، ئەگرى - توقاي

كوچىلاردا ئايلاندۇرۇپ يۈرۈپ، ئاخىر ۋراڭ ـ چۇرۇڭلۇق بىر ئۆيگە ئېلىپ كىرگەنىدى، شۇ ھامان ئۇ ئۆينىڭ ئىچىدە كۈلكە كۆتۈرۈلدى ۋە ئۇلار چۈۋۈلدىشىپ سۆزلىشىپ كەتتى:

— بەللى ـ بەللى ماۋۇ گۈيلارنى، بىر كۈن ئىچىدىلا ئادەمدىن بىرنى تۇتۇپ كېلىپ، ۋەزىپىسىنى تۈگىتىپ بولغانلىقىنى قارىمامدىغان! ئامىتى بار ئىكەن جۈمۇ بۇلارنىڭ!

— ئەمدى نۆۋەت ساقى چوقۇر، تاش تاز، ھىلىم قورۇق، توختى چورۇقلارغا كەلدى.

— بىز ئەتە جاڭگال ئېرىق تەرەپلەرگە بارىمىز، ئۇتۇنچىلارنى تۇتماق ئاسان.

— بۇ نۆۋەتمۇ ئۆتكەن قېتىمقىدەك چوكان تۇتۇپ كەلسەك بولمايدۇ جۈمۇ نۆۋەت بىزگە كېلىپ بولغۇچە ئۆلۈپ قالىدىكەن.

— چوكان بولسىمۇ مەيلى، جىقراق تۇتۇپ كەلسە، ئۆلۈپ قالمايدۇ.

— ھاھ ـ ھاھ ـ ھاھھاي.

— بەلەن گەپ قىلدىڭ توقۇناق قارغا!

— ئايالچە ياسىنىۋالغان ئەركەك ئوخشايدۇ ـ دەپ، ئويلاپ ئۇقماي تۇتۇپ كەپتىكەنمىز.

— ئۇنداق چوكانلاردىن بىرەر يۈزنى تۇتۇپ كەلسەڭمۇ ئوخشاش، بەربىر ئەسكەرلىككە ئادەم تۇتۇش ۋەزىپەڭ ئورۇندالغان بولمايدۇ.

ئۇلار قولۇمنى بوشاتىپ، ئاغزىم، كۆزۈمدىكى تېڭىقلارنى ئېلىۋەتتى. كۆزۈمنى ئۇۋۇلىۋېتىپ، ئەتراپىمغا قاراپ يوغانلا بىر زالنىڭ ئىچىدە تۇرغانلىقىمنى كۆردۈم. 40 ـ 50 تەك مەينەت ـ پاسكىنا ئەسكەرلەر ئېغىزلىرىنى كامارەدەك ئېچىشقان ھالدا، ماڭا قارىشىپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى پاناق بۇرۇن بىرى ئالدىمغا كەلدى ـ دە، قولىدىكى كالتەكنى كۆزلىرىمگە تەڭلەپ تۇرۇپ، بىزچە گەپنى چالا ـ بۇلا سۆزلەپ

ماڭا ھەيۋە قىلىشقا باشلىدى:

— ھە، سەنما، ئاۋۇ — ماۋۇ ئوكشاى ئەسكەر. مەنما پەيجاك. مەندە گەپى ئاڭلا، مەندە نېمە دېسەما، سەنما شۇنى قىلا! ياكى دېسە بولمايدۇ. ماۋۇ كىلچى باش ئىھ ئالادۇ، — ئۇ يېنىدىكى قىلىچنى تۇتۇپ كۆرسىتىپ قويدى، — ئۇكۇتما؟ مۇشۇ باشى كاچىدى كېسەدۇ!

مەن شۇندىلا ئۆزۈمنىڭ ئەسكەرلىككە تۇتۇلۇپ، يېڭىشەھەر سېپىلىنىڭ ئىچىگە قامىلىپ قالغانلىقىمنى بىلدىم.

ئەسكەرلەر ھەر كۈنلۈكى چۈشكىچە سالام بېرىش، قاتاردا تۇرۇش، مەشكە دەسسەش، قاراۋۇللۇقتا تۇرۇش، قىلىچۋازلىق، نەيزىۋازلىق، مىلتىق، پىلىموتلارنى ئېتىش، ئىشلىتىش... دېگەندەك مەشقلەرنى قىلاتتى. چۈشتىن كېيىن، قىمار ئويناپتتى، نەشە چېكىشەتتى، مەست بولۇۋېلىپ ئالىتاغىل ۋارقىرىشىپ كۈن ئۆتكۈزۈشەتتى. نۆۋەتلىشىپ قاراۋۇللۇقتا تۇرۇشاتتى. ئەسكەرلىككە ئادەم تۇتۇش ئۈچۈن، دەرۋازىنىڭ سىرتىغا چىققاندا، قاراۋۇللارغا كۆرسىتىپ چىقىدىغان ئىجازەتنامىلەرنى ئېلىپ، چىقىشاتتى. شۇ ھالدا ئايلار ئارقا — ئارقىدىن ئۆتۈۋەردى. لېكىن، قېچىپ كېتىشنىڭ ھېچ ئىلاجى بولمىدى. دەرۋازىلارغا قوش — قوشلاپ قويۇلغان قاراۋۇللار قىلىچلىرىنى يالىڭاچلاپ، خۇددى بۈتتەك قېتىپ تىك تۇرۇپ، ئىجازەتنامىسى يوق ئەسكەرلەرنى سىرتقا چىقىشقا پەقەت قويمايتتى. قارشىلىق قىلغانلارنى باغلاپ سولايتتى ياكى شۇ يەردىلا قىلىچ بىلەن چېپىپ تاشلايتتى. سېپىل ئۈستىدىمۇ 50 — 60 قەدەمدە ئىككىدىن ئەسكەر قاراۋۇللۇقتا تۇرۇشاتتى. تېخى بۇلارنى ئاز دېگەندەك يەنە ئۇلارنىڭ ئارىلىقلىرىدا، قوش — قوشلاپ ئەسكەرلەر چارلاپ يۈرۈشەتتى. شۇ ئارىدا مەنمۇ نۆۋەت بويىچە سېپىل ئۈستىدە قاراۋۇللۇقتا تۇرۇشقا ئىككى قېتىم چىقتىم. دەرۋازىلاردا، يول ئېغىزلىرىدا، كوچىلاردا

تۇرىدىغان قاراۋۇللۇققا مېنى قويمىدى ياكى سىرتلارغا چىقىپ، ئەسكەرلىككە ئادەم تۇتۇپ كېلىش ئۇچۇنمۇ ئەۋەتىشمىدى. ناۋادا مېنىمۇ ئاشۇنداق سىرتلاردىكى قاراۋۇللۇقلارغا قويغان بولسا ياكى ئەسكەرلىككە ئادەم تۇتۇش ئۇچۇن سىرتلارغا چىققىلى قويغان بولسىدى، ئۇ چاغدا ئايھاي، ئاللىقاچانلا قېچىپ كەتكەن بولاتتىم. ئەپسۇس! مەن تەلەيسىز ئىكەنمەن، ئۇلار مېنى ئۇنداق ئىشلارغا سالمىدى. قېچىپ كېتىشىمدىن ئەنسىرەپ تالا ـ تۇزگە چىقارتمىدى. شۇ ئارىدا ئۇلار يەنە تۆت ئادەمنى تۇتۇپ كېلىشتى، بۇلارنىڭ ئىككىلىسىنىڭ يېشى 60 تىن ھالقىغان بوۋاي، يەنە ئىككىسى ئەمدىلا تېخى 14 ـ 15 ياشلارنىڭ قارىسىنى ئالغان بالىلار ئىدى. باشلىق بوۋايلارنىڭ ياراتماي، دەرۋازىدىن چىقىرىۋەتتى، بالىلارنى ماڭا ئوخشاش ئۆزىگە قوشۇۋالدى.

بىر كۈنى ھېلىقى پاناق ئىزۋوت كوماندىرى ئۇچ ئەسكەرگە ئەمدىلا 18 ياشقا كىرگەن يېڭىسارلىق سەمىتەم دېگەن يىگىتنى باشلىق قىلىپ، ئۇنىڭ قولىغا سىرتقا چىقىش ئىجازەتنامىسى ـ قارا سىرلانغان، ئىچىگە خەنزۇچە «ئىجازەت» دېگەن خەت ئويۇلغان ئالىقانچىلىك تاختاينى تۇتقۇزۇپ، نەشە تېپىپ كېلىش ئۇچۇن، بازارغا يولغا سالدى. بۇ يىگىتمۇ 15 يېشىدىلا ئەسكەرلىككە تۇتۇلغانىكەن، ئايىغى چاققان بولغانلىقىدىن مۇشۇنداق يۇگۇر ـ يېتىم ئىشلارنى قىلىپ يۇرۇپ، باشلىقىغا ياراپ قالغانىكەن. كەچقۇرۇن ھېلىقى ئۇچ ئەسكەر تۇخۇمدەك ـ تۇخۇمدەك كاللەك ـ كاللەك نەشىلەرنى كۆتۇرۇپ يېنىپ كېلىشتى. سەمىتەم كۆرۈنمىدى. ئۇلار ئۇنى دەرۋازا ئالدىدا ئىككى ـ ئۇچ ئادەم بىلەن مۇڭدىشىپ قالدى. ھازىرلا كىرىمەن، دېدى دېيىشتى. لېكىن، سەمىتەم قاراڭغۇ چۈشكەندىمۇ، كېچىسىمۇ كەلمىدى، ئەتىسىمۇ پەيدا بولمىدى. ئۇنى ئۆزلىرى بىلەن بىللە ياندۇرۇپ كىرمىگەنلىكى ئۇچۇن، ھېلىقى ئۇچ ئەسكەر ئۆلگۈچە كالتەك يېدى. بىر ھەپتىدىن

كېيىن سەمىتەمنى يېڭىسارنىڭ قىزىل دېگەن يېرىدىن تۇتۇپ كېلىشتى. ھېلىقى ئىزۇۋوت كوماندىرى، ئۇنى ھەممە ئەسكەرنىڭ ئالدىدا يۈكۈندۈرۈپ ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ، تاماكىسىنى يانتۇ چىشلەپ تۇرۇپ قىلىچ بىلەن «گاچ - گۇچ! گاچ - گۇچ» چاناپ پارە - پارە قىلىپ ئۆلتۈرۈۋەتتى! كېسىلگەن كاللا، تەنلەر جان تالىشىپ پىلتىڭلاپ، بىر دەمدىلا ئىككى پارچە كىگىزنىڭ ئورنىدەك يەرنى قىپقىزىل قانغا بويىۋەتتى. ئاچچىقىدا كۆزلىرى قانغا تولغان ئىزۇۋوت كوماندىرى غەزەپ بىلەن ئەسكەرلەرگە ۋارقىرىدى:

— ئاگاھ بولۇش! يەنە كىمدە، كىم قاچىدىكەن ئاقىۋىتى مانا مۇشۇنداق بولىدۇ! كۆرۈشتۈڭمۇ؟!

بىچارە سەمىتەمگە ئىچىمىز ئاغرىپ، ئىچىمىزدە ئاھ ئۇردۇق. يىغلىدۇق، قاقشىدۇق! لېكىن، كاللىمىزنىڭ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ، ئۇنىڭدىن باشقا ھېچقانداق ئىش قىلالمىدۇق.

شۇ دەھشەتلىك پاجىئەدىن كېيىن، ئەسكەرلەر ئۇجۇقۇپلا كېتىشتى، قىمارنى تاشلىدى. قورقۇنچىدا كېچىلىرى چۆچۈپ ئۇخلىيالمايدىغان، قارا بېسىپ جۈيلۈپ، ۋارقىراپ، چىرقىراپ كېتىدىغان، كۈندۈزلىرى ئۆزلىرىنى نەشىگە زورلاپ، مەستلىكتە ئىلەڭ - سىلەڭ بولۇۋلىپ، چىرايلىرى تاپتىراڭغۇ ھالدا، لاغ - لاغ تىترەپ يۈرۈيدىغان بولۇشۇۋالدى.

كېيىن ئاڭلىساق، دەرۋازا ئالدىدا سەمىتەم بىلەن مۇڭداشقانلار ئونىڭ يېقىن ئورۇق - تۇغقانلىرى ئىكەن، ئۇلار ئۇنىڭغا ئانىسىنىڭ كېسىلىنىڭ ئېغىرلىقىنى، سەكراتقا چۈشۈپ قالغانلىقىنى خەۋەر قىلىش ئۈچۈن كەلگەنىكەن. سەمىتەم رۇخسەت سوراپ، باشلىقنىڭ ئىجازىتىنى ئېلىپ، ئاندىن ماڭاي دېسە، باشلىقنىڭ رۇخسەت قىلمايدىغانلىقىنى، ھەتتا بۇنىڭدىن كېيىن دەرۋازىنىڭ سىرتىغىمۇ چىقىشقا يول قويمايدىغانلىقىنى

بىلىپ، ئانىسىنى كۆرۈۋېلىش تەقەززالىقىدا يېڭىسارغا كېتىپتۇ. ئۇ يۈرتىغا بارغان چېغىدا ئانىسى تۇغۇپ كەتكەن، يەرلىكىگىمۇ قويۇلۇپ بولغانىكەن. ئۇ يۈرتىدا يىغلاپ ـ قاقشاپ بىر ـ ئىككى كۈن تۇرۇپ قاپتۇ. ئۇچىنچى كۈنىسى ئانىسىنىڭ نەزىرىگىمۇ قارىماي، قايتىپ كېلىش ئۈچۈن يولغا چىقىپتۇ. ئۇ قايتىپ كېلىپ، قاچقان گۈناھى ئۈچۈن باشلىقتىن ئەپۇ سوراپ، يەنە داۋاملىق ئۈنىڭ خىزمىتىدە بولۇپ، گۈناھىنى يۇماقچى ئىكەن. ئۇ قىزىلدىن ئۆتۈپ ھىمىتىنىڭ سايىلىقىغا كەلگەندە، ئۆزىنى ئىزدەپ چىققان ئاتلىق ئەسكەرلەرگە ئۇچراپ قېلىپ، ئۇلار بىلەن بىللە كەلگەنىكەن. ئەسكەرلەر ھەر قانچە ساداقەتمەن بولسىمۇ، لېكىن بىرەر قېتىم قېچىپ قويسىلا، ئەنەشۇنداق كاللىسى ئېلىنىدىكەن. بۇنداق دەھشەتلىك پاجىئەلەرنى ئىجرا قىلىشقا ھەر قانداق كومانىدىر، ھەتتا ئەسكەرلەرمۇ ھوقۇقلۇق ئىكەن. پەرمان ئاشۇنداق قاتتىق ـ قەبىھ بولغانلىقتىن ئىجرا قىلمىسا بولمايدىكەن، كاللا كېتىدىكەن! قارىمامسىز، كىچىككىنە بىر ئىزۇوت كومانىدىرى بىر ئەسكەرنى ئاشۇنداق ئۆز ئالدىغىلا چېپىپ تاشلىسا، پەرمان شۇنداق دەپ، بۇنىڭ سوئال ـ سورىقى بولمىسا، ئاھ، خۇدا، بۇ جاھان نېمىشقا بۇنداق ياۋۇزلىشىپ كېتىدىغاندۇر؟

— جاھاننى ياۋۇزلار سوراۋاتىدۇ ئەمەسمۇ، شۇڭا جاھانمۇ ئاشۇنداق ياۋۇزلىشىپ كەتتى.

— شۇنى بىلىپ تۇرۇپ بىزنى يەنە ئاشۇ ياۋۇزلارغا باش ئىگىشكە قىستاۋاتقانلىقىنى قارىمامدىغان بۇ خەقنىڭ.

— بۇرنىغا سۇ كىرمەيۋاتىدۇ!

— خەپ ـ خەپ، مۇشۇنداق يولسىزلىق قىلىپ، ئىنقىلابنى تۇغۇشتۇرۇۋېتىدىغان بولدى!

— ياق، ئىنقىلاب تۇغۇشمەيدۇ، خەلق يەنە ئېلىشىدۇ!

— بىر كۈنى كېچىسى، — جامالىدىن يەنە دەردىنى تۆكۈپ

قاياشقا باشلىدى، — پوسكاملىق سىدىق سولاش دېگەن تەمبەل، ئۇستىخانلىق، جىمغۇر يىگىت بىلەن ماڭا سېپىل ئۈستىدە قاراۋۇللۇقتا تۇرۇش نۆۋىتى كېلىپ قالدى. ئىككىمىز بىللە سېپىل ئۈستىگە چىقىپ، بەلگىلەنگەن ئورنىمىزغا كەلدۇق. يېقىن ئەتراپىمىزدا بىزگە ئوخشاش قاراۋۇللۇقتا تۇرۇۋاتقانلار كۆرۈنۈپ تۇراتتى. قاراۋۇللارنى چارلاپ يۈرگەن چارلامچى قاراۋۇللارمۇ قول چىرىغىنى يورۇتۇپ، ئارىلىقلاردا توختىماي مېڭىپ يۈرەتتى.

سىدىق چارلامچى قاراۋۇللار يىراقلىشىپ كېتىشى هامانلا ئۇيان - بۇيان قارىۋېتىپ، كىيىمىنىڭ ئىچىدىن بىلىگە باغلىۋالغان ئۇزۇن ئارغامچىنى چىقاردى - ده، قۇلىقىمغا ئاستا پىچىرلىدى:

— سېپىلدىن چۈشۈۋالساقلا قېچىپ كېتەلەيمىز. سىز ئالدىمدا چۈشۈڭ، مەن كەينىڭىزدىن، — ئۇ شۇنداق دەپلا ئارغامچىنىڭ بىر ئۇچىنى سېپىلنىڭ ئۈستىدىكى قەدەمدە بىر ئېچىلغان تۆۋەننى قارىغا ئېلىش تۆشۈكلىرىنىڭ بىرىگە باغلىدى، — هە، مانا بولدى. چاققان بولۇڭ.

بۇ گەپ ماڭا ياغدەك ياقتى. مەن قېچىپ كېتىشنى ئويلاپ يۈرگەن بولساممۇ، لېكىن بۇنداق ئېگىز سېپىلنىڭ ئۈستىدىن سىيرىلىپ چۈشۈپ قېچىپ كېتىشنى خىيالىمغا كەلتۈرۈپ باقمىغانىدىم. ئۇنىڭ ئۈستىگە بىز بىللە قېچىپ كېتىش توغرۇلۇق ئالدىن مەسلىھەتلىشىۋالمىغانلىقىمىز ئۈچۈن ئۇ ماڭا بۇ گەپنى تۇيۇقسىزلا دېگەندە، مەن چۆچۈپ كېتىپ گاڭگىراپلا قالدىم. قورقۇپ كەتكەنلىكىمدىن هاڭ - تاڭ بولغان هالدا ئۇنىڭغا قاراپ تۇرۇپلا قاپتىمەن.

— بولۇڭ دەيمەن، چاققان بولۇڭ! مىلتىقنى تاشلاڭ هاڭۋاقتى! — ئۇ شۇنداق دەپلا بېقىنىمغا نوقۇدى، — چۈشۈڭ! تازىمۇ بىر سولاش ئادەم ئىكەنسىز!

مەن شۇندىلا ھوشۇمنى يىغدىم، تەۋەككۇل دەپلا ئارغامچىغا ئېسىلىپ پەسكە سىيرىلىپ چۈشۈشكە باشلىدىم. مېنىڭ كەينىمدىنلا ئۇمۇ ئارغامچىغا ئېسىلىپ پەسكە چۈشۈشكە باشلىدى. بىز پەسكە سىيرىلىپ چۈشۈپ سېپىلنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىغا يېقىنلاشقاندا، سېپىل ئۈستىدىكى قاراۋۇللار بىزنى بايقاپ قالدى بولغاي، تۈيۈقسىزلا تاتاتلىتىپ ئۈستىمىزگە يامغۇردەك ئوق ياغدۇرۇشقا باشلىدى. سىدىق «ۋايجان!» دەپ ئىنجىقلاپ، پەسكە چۈشۈپ كەتتى. ئارقىدىنلا مەنمۇ ئوق ئۈزۈۋاتقان ئارغامچىنىڭ بىر ئۇچىنى تۇتقان ھالدا پەسكە چۈشۈپ كېتىپ، يەرگە گۈلۈپپىدە چۈشتۇم ـ دە، ئاغرىق ئازابىدىن شۇ ھامانلا ھوشۇمدىن كېتىپ قالدىم. بىر ئازدىن كېيىن، ھوشۇمغا كەلدىم. بۇرنۇمغا پۇرالغان قانىنىڭ سېسىق ھىدىنى سېزىپ قالدىم، سىدىق يېنىمدىلا يېتىپتۇ. ئۇنى ئاستا سىلاپ باققانىدىم، قولۇمغا شىلىمەك شىلىق ـ شىلىق قان چاپلاشقانلىقىنى بىلىپ چۆچۈپ كەتتىم. ئۇ تىنىقى توختاپ، قېتىپلا قاپتۇ. بۇ يەردە ئۈزاق تۇرۇش خەتەرلىك ئىدى، سېپىل ئۈستىدىكى ئەسكەرلەرغۇ شۇ تاپتا بىزنى ئۆلدى ھېسابلاپ، ئارقىمىزدىن ھەرگىز ئىزدەپ كەلمەيتتى. شۇنداق بولسىمۇ، ناۋادا تاقا ئاتقاندا ئۇلارنىڭ بىرەرسى مېنىڭ تېخى ھايات ئىكەنلىكىمنى سېزىپ قالمىغان بولسا، شۇ ھامانلا مېنى ئېتىپ تاشلايتتى. مەن ئاغرىقتا چىداپ مېڭىش ئۈچۈن تەمشىلىپ باقتىم، لېكىن ئوقا يانپىشىم بەك ئاغرىپ كېتىپ، ئورنۇمدىن زادىلا تۇرالمىدىم. ئاخىر بولالماي سول يانپىشىم بىلەن يېنىچە ئۆمىلەپ مېڭىپ، سېپىل يېنىدىكى خەندەكنىڭ ئۆرۈلۈپ چۈشكەن ـ پۇچۇق بۇلۇڭىدىن ئاران تەسلىكتە چىقىۋالدىم ـ دە، يولدىن ئۆمىلەپ ئۆتۈپ سەيلىككە كىرىۋالدىم. ئاندىن يەنە توختىماي ئاشۇنداق سول يېنىمچە ئۆمىلەپ، قوناقلىقنىڭ ئىچى بىلەن مېڭىپ، ھەزرىتى پىر مەھەللىسىنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىدىن ئېقىپ ئۆتىدىغان بىر

ئۆستەڭنىڭ بويىغا چىقىپ قالدىم.

ئۆستەڭدە لىقمۇ لىق سۇ ئېقىۋاتقانىكەن. ئاستىلا يۇمىلاپ سۇغا كىرىۋالدىم. سۇ مېنى ئېقىتىپ، ئاياغ تەرەپكە ئېلىپ كېتىۋەردى. تۇن قاراڭغۇسىدا ھېچ نەرسىنى پەرق ئېتەلمىدىم، شۇ ھالدا ئېقىپ كېتىۋەردىم. لېكىن، بۇ سۇدا ئېقىپ مېڭىپ، شەھەردىن قانچىلىك يىراقلاپ كەتكەنلىكىمنى زادىلا بىلەلمىدىم. بىر چاغدا بۇ ئۆستەڭدىن ئايرىلىدىغان تۆگمەن ئۆستەڭنىڭ سۇ بۆگىدىغان شارقىراتمىسىدىكى توسانچۇق ياغاچلارغا تاقىشىپ قېلىپ، قاشقا ئۆمىلەپ چىقتىم يېقىن ئەتراپلاردىكى توخۇلارنىڭ سوزۇپ چىللاۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ قالدىم. نەگە بېرىپ، نەدە توختىشىمنى بىلمەي، پەقەت شەھەردىنلا يىراقلىشىپ كېتىۋاتقىنىمنى يەنىلا سول يانپىشىم بىلەن ئۆمىلەپ ئالدىمغا قاراپ كېتىۋەردىم. ئېرىق ـ ئۆستەڭلەر، ئويمان ـ چوڭقۇرلار بىلەن ئۆتتۈم، ئېگىز ـ ئېگىز دۆڭلەردىن دومىلاپ چۈشتۈم، باغ، ھويلا ـ ئارام‌لارنى ئايلاندىم. ئاشۇنداق يېنىچە ئۆمىلەپ يۇرۇپ ئاخىر بىر مازارلىققا چىقىپ قالدىم. دەل شۇ چاغدا يېقىنلا جايدا مەزىنىڭ يېقىملىق ئەزان ئاۋازى ئاڭلاندى. مەن ئاغرىق ئازابىدا بولالماي ئۆزۈمنى تاشلاپ يېتىپ قالدىم. تاڭ يورۇغاندا قارىسام، بىر شام گۆرنىڭ تېمىغا يۆلىنىپ يېتىپتىمەن. بۇ مازارلىق ماڭا تونۇشتەك بىلىندى، بىر ھازاغىچە تازا سەپسېلىپ قاراپ، ئۆزۈمنىڭ چىلتەنلىرىم مازىرىغا كېلىپ قالغانلىقىمنى بىلدىم. ئىلگىرىكى چاغلاردا مەن بۇ تەرەپكە كەلسەملا تاغام مېنىمۇ ئۆزى بىلەن بىللە بۇ مازارلىققا ئېلىپ كېلىپ، ئۇيان ـ بۇيان ئايلاندۇراتتى. ئۇچرىغانلىكى دۇئانى، ئاجىز ـ مەجرۇھلارغا ئاز تولىدىن سەدىقە بېرەتتى، دۇئا ـ تىلاۋەت قىلاتتى. ئاندىن يەنە بىللە قايتىپ كېتەتتۇق. شۇڭا، بۇ مازارلىق ماڭا خېلى تونۇشلۇق ئىدى. قاتتىق ئاغرىق ئازابىدا جايىمدىلا ئىڭراپ يېتىپ كۇننى كەچ قىلدىم. كېچىسى ئوتتەك قىزىپ تەرلەپ كەتتىم.

چالا ئويقۇچىلىقتا بىر نەمسىلەرنى دەپ جۆيلۇپ تاڭنى ئاتقۇزۇپتىمەن. بىر چاغدا بىرى چاپىنىمنى ئاستا - ئاستا تارتىپ مېنى ئويغاتتى. كۆزۈمنى ئېچىپ قارىسام، چار ساقاللىق بىر ئادەم ماڭا قاراپ ئولتۇرۇپتۇ. ئۇ بىر ياغاچ تاۋاق ئايال سۈنى ماڭا تەڭلىدى:

— ئىچىسلە پاكىز سۇ، ھازىرلا بۇلاقتىن ئېلىپ كەلدىم.

مەن بۇ بىر ئايال سۈنى گۇپۇلدىتىپ ئىچىپ تۈگىتىۋەتتىم.

— ئاخشام كەلسەم، مۇشۇ يەردە يېتىپ قاپتىكەنلا، بىر كېچە جۆيلۇپ چىقتىلا، نېمە دېگەنلىكلىرىنى بىلەلمىدىم. ئەسكەرلىكتىن قېچىپ چىقىپلا - ھە؟

مەن چۆچۈپ كەتتىم.

— قانداق بىلىپ قالدىلا؟

— مېنىڭ كۆزۈم ساق. كىيگەن كىيىملىرىدىن بىلدىم، - ئۇ كۆزى بىلەن شەرەتلەپ، مېنىڭ ئۈستۈاشلىرىمنى كۆرسىتىپ قويدى، — بۇنداق سىماۋا رەختتە تىكىلگەن ئەسكەرچە كىيىملەرنى كىم تونۇمايدۇ دەيلا. شۇنداق بولسىمۇ ئەنسىرىمىسىلە، سىلىنى تېخى مەندىن باشقا ھېچ كىشى كۆرمىدى، ناۋادا كۆرۈپ قالغان بولسىمۇ كېرەك يوق. شۇ تاپتا سىلىنىڭ بۇ كىيىملىرىگە قاراپ، ئاق رەختمۇ، قارا رەختمۇ ھېچ كىشى ئايرىيالمايدۇ، قاپقارا لاي بولۇپ كېتىپتۇ مەندەك سىنچىلاپ قاراپ ئولتۇرۇشقا كىمنىڭ چولىسى؟

مەن ئىلاجسىز بېشىمدىن ئۆتكەن ۋەقەلەرنى ئۇنىڭغا سۆزلەپ بەردىم. ئۇ گەپ قىلمايلا مېنى يۆلەپ ھېلىقى ئاغزى ئوچۇق شام گۆرگە ئېلىپ كىردى. بۇ شام گۆرنىڭ ئۈستىنىڭ بۇ تەرىپى يېپىقلىق، لېكىن ئۇ تەرىپىنىڭ ئۈستى ئۆرۈلۈپ چۈشۈپ ئېچىلىپ قالغانىكەن. ئۇ ئادەم مېنى بىر كونا كىگىزنىڭ ئۈستىگە ياتقۇزۇپ، كىيىمىمنى بىر قوللاپ سالدۇرۇشقا باشلىدى. مەن شۇ چاغدىلا ئۇنىڭ ئوڭ قولىنىڭ يوقلۇقىنى

بىلدىم.

— ۋاي خۇدايىمەي، يوتا، كاسلىرىڭىز ئىششىپ كېتىپتۇ، سۆڭگۈچىڭىز چىقىپ كەتكەن ئوخشايدۇ. تۇخۇمدا شاقىداپ قويسا پايدىسى بولىدۇ، — ئۇ شۇنداق دەپلا سىرتقا چىقىپ كەتتى. بىر ھازادىن كېيىن ئىككى تۇخۇمنى كۆتۈرۈپ كىرىپ بىر قاچىغا چاقتى. چاققان تۇخۇملارغا تۇز ئارىلاشتۇرۇپ قوچۇدى. ئاندىن ئۇنى كاسامغا چاپتى. بىر كونا تاغارنىڭ ئىچىدىن كونىراق بىر ماتا كۆينەك، تامبالنى چىقىرىپ ماڭا كىيدۈرۈپ قويدى، — ھە، مانا ئەمدى بولدى. ئەمدى ناشتا قىلىۋالايلى.

بىز تىلەمچىلىكتە چۈشكەن پارچە ـ پۇرات خانلار بىلەن ناشتا قىلىپ بولغاندىن كېيىن، مەن ئۇنىڭدىن سوراپ قالدىم.

— ئاۋۇ قوللىرى نېمە ۋەجىدىن ئۇزۇلۈپ كەتكەن؟

ئۇ ماڭا قاراپ تۇرۇپلا قالدى، بىر ھازاغىچە ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ ئولتۇرۇپلا كەتتى.

— بىر كۈنىسى بەگنىڭ ھويلىسىنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتسام، تۈيۇقسىز ئىككى ئىت ئېتىلىپ چىقىپلا پاقالچىقىمنى چىشلىۋالدى. مەن ئاچچىقىمدا ئۆشنەمدىكى كەتمەن بىلەن ھېلىقى ئىتنى ئۇرۇپ، پاچىقىنى سۈندۈرۈپ قويۇپتىمەن. بەگنىڭ ئوغلى غالچىلىرى بىلەن قوغلاپ كېلىپ مېنى تۈتۈۋالدى، ئىتنى ئۇرغان قولۇڭ مۇشۇمۇ دەپ مېنى باسماداپ تۇرۇپ، پالتا بىلەن چاناپ، قولۇمنى جەينىكىمدىنلا ئۇزۇپ تاشلىۋەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن مەن مۇشۇنداق تىلەمچىلىك كوچىسىغا كىرىپ قالدىم. ھەي، بۇ ئىشلارنىڭ بولۇپ ئۆتكىنىگە 15 يىلدەك بولۇپ قالدى، ئېسىمگە كەلسىلا تەنلىرىم جۇغۇلداپ، چىشلىرىم غۇچۇرلاپ كېتىدۇ.

— نېمە دېگەن ۋەھشىيلىك بۇ؟! ئىتنى ئۇردۇڭ دەپ ئادەمنىڭ قولىنى چاناپ ئۇزۇۋەتسە؟! كېيىنچۇ، كېيىن قانداق بولدى؟

— دادىسىنىڭ ئورنىغا بەگ بولدى، دادىسى بۇگۈنى ئاتتىن يىقىلىپ، بوينى سۇنۇپ ئۆلگەنىدى، ئەتىسىلا ئوغلىنى بەگ قىلىپ تەينىلىدى.

— بۇ ئىشنىڭ كېيىن بىرەر سوئال - سورىقى بولمىدىمۇ؟ ئەرز قىلمىدىلىمۇ؟

— نادان ئىكەنلا، سوئال - سوراقنى ئاشۇلار ئۆزلىرى قىلمىدىغان تۇرسا، بىزنىڭ دەردىمىزگە كىم يېتىدۇ دەيلا. ھە، ھېلىقى تاغلىرىنىڭ ئۆيىنى ئالمەت دېگەن يەرنىڭ توخەستە مەھەللىسىدە دېگەندەك قىلغان ئىدىلە. ئىسمىچۇ، ئىسمى كىم ئىدى؟

— ھاشىم ئاخۇن، ھاشىم مولدۇز دەيدۇ.

بىر ئازدىن كېيىن ئۇ يېنىمغا بىر قاپاق سۇ، پارچە - پۇرات نانلارنى قويۇپ قويدى - دە، يەنجىسىنى مۇرىسىگە ئارتىپ چىقىپ كەتتى. مەن تېخى ئۇنى تىلەمچىلىك قىلىش ئۇچۇن چىقىپ كەتكەن ئوخشايدۇ، دەپ ئويلاپ قاپتىمەن، نەدىكىنى ئۇچ كۇندىن كېيىن ئۇ تاغامنى باشلاپ كەلدى تاغام مېنى كالا ھارۋىسىدا يانقۇزۇپ ئېلىپ ماڭدى. يولدا كېتىۋېتىپ تاغامدىن سوراپ قالدىم.

— تاغا، ھامىت ئاكام سىلە بىلەن بىللە كەلمەپتىغۇ؟

— ۋاي بالام، ئۇ ئۆيدە يوق. ئىككى ئاي بولدى، دەريا كۆۋرۈكىدە ھاشارغا ئىشلەۋاتىدۇ. ئۆيدە بولسىغۇ، سېنىڭ كەلگىنىڭنى ئاڭلاپ قالمىدىغان بولسىلا، شۇ ھامانلا ئالدىڭغا چېپىپ كېلەتتى. ئۇ ساڭا بەك ئامراق جۇمۇ.

دېمىسىمۇ شۇنداق، ئۇ ماڭا بەك ئامراق ئىدى. مەندىن پەقەت بىر ياشلا چوڭ بولسىمۇ، لېكىن كىچىك چېغىمىزدا ئۇ مېنى ھاپاش قىلىپ كۆتۈرۈپ ئويناتاتتى. بىر - بىرىمىز بىلەن چاپلىشىپ يېتىپ بىللە ئۇخلايتتۇق، بىللە ئوينايتتۇق، بىللە سۇغا چۆمۈلەتتۇق. جاڭگالدا بىلە مال باقاتتۇق، قۇملۇقتا بىللە

چېلىشاتتۇق. ئۇ چوڭ بولغاندىن كېيىن كارۋانلارنىڭ ئات، ئېشەكلىرىنى ھەيدەپ، ئىلى تەرەپكە ئىككى - ئۈچ قېتىمدەك بېرىپ، بىزنىڭ ئۆيدە خېلى ئۇزاق تۇرۇپ قايتىپ كەلگەندى. شۇنىڭدىن كېيىن بىز ئىككى - ئۈچ يىلدا بىر قېتىم كۆرۈشۈپ تۇرغاندۇق. مۇشۇ يېقىنلاردا مەن ئۇنى خېلى سېغىنىپ قالغانىدىم، چۈشۈمگىمۇ تولا كىرەتتى.

بىز تاغامنىڭ ئۆيىگە يېقىنلاشقاندا، ئۇ تەرەپتىن يىغا - زار ئاڭلىنىپ قالدى. بىز چۆچۈپ ھاڭ - تاڭ قالدۇق. ئۆيگە كىرىپ قارىساق، غىچچىدە قانغا بويالغان ھامىت ئاكامنىڭ جەسىتىنى سۈيغا ياتقۇزۇپ قويۇپتۇ. دەريانىڭ كۆۋرۈكىنى ياساۋاتقاندا، ئۇنىڭ بېشىغا قاڭ چۈشۈپ كېتىپ، مېڭىسىنى مىجۇەتكەنكەن، تېخى بايىلا ئۇنىڭ جەسىتىنى ئېلىپ كېلىشىپتۇ. بىز يىغلاپ، قاقشاپ، ئۇنىڭ جەسىتىنى يەرلىكىدە قويدۇق، نەزىر - چىراغلىرىنى قىلدۇق. بۇ ئىشلار ئاياغلاشقاندىن كېيىن، تاغام مېنى تېۋىپقا كۆرسەتتى. دېگەندەك سۆڭگىچىم چىقىپ كەتكەنكەن، دورىلارنى بەردى. تېڭىقچى تاڭدى. مۇشۇنداق ئىككى ئاي داۋالانغاندىن كېيىن، پۈتۈمنى سۆرەپ ماڭالىغۇدەك بولۇپ قالدىم. لېكىن شۇنىڭدىن كېيىن، مانا مۇشۇنداق بىر پۈتۈمنى سەل سۆرەپ ئاقساپ ماڭىدىغان، بەزىدە دىققەت قىلماي ئېگىز - پەس مېڭىپ قالسام ياكى ئېرىقلاردىن ئاتلاپ سالسام سۆڭگۈچىم تۈيۇقسىزلا زىڭىدە ئاغرىپ كېتىدىغان كۈنگە قالدىم.

مەندەك بىر قاچقۇن ئەسكەرنىڭ بۇ يەردە ئۇزاقراق تۇرۇپ قېلىشى خەتەرلىك ئىدى. شۇ كۈنلەردە بۇ يەردىمۇ ھۆكۈمەتنىڭ ئاغلاقچىلىرى چېقىمچىلىرى خېلى ئەدەپ كەتكەنىدى. ئۇلار ئەمەل تەمەسىدا لالما ئىتلاردەك سوكۇلداپ، پۇراپ يۈرۈشەتتى. ناۋادا ئۇلار مېنىڭ قاچقۇن ئەسكەر ئىكەنلىكىمنى بىلىپ قالىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا ماڭا، تاغامنىڭ ئائىلىسىگە

چوڭ بالا ـ قازا ياغاتتى. شۇڭا، مەن مېڭىپ تالا ـ تۈزگە چىقالمىغۇدەك بولغاندا، تاغام مېنى كالا ھارۋىسىغا چىقىرىپ، بىر ھەپتە يول مېڭىپ مارالبېشىغا ئاپىرىپ قويدى. بىز يىغلىشىپ خوشلاشتۇق. مەن ئاقساپ، مۇدۇرەپ، يېقىلىپ ـ قوپۇپ يۈرۈپ ئۈچ ئاي بولدى دېگەندە ئارانلا ئىلىغا بېرىۋالدىم. مەن ئىلىغا يېنىپ بېرىپ ئۈچ ئايدىن يىلدىن كېيىن، ئىلى تەۋەسىدە ئىنقىلاب پارتلىدى. مەن ئاتا ـ ئانامنى، خوتۇن ـ بالامنى، ئۆزۈم ـ ماكانىمنى، ئوقۇتقۇچىلىق كەسپىمنى تاشلاپ، ئۆزۈم تەلەپ قىلىپ، ئىنقىلاب قىلىش ئۈچۈن ئاتلىنىپ بۇ تەرەپكە كەلگەنىدىم. لېكىن كۆتمىگەندە، بۇ خەق ساراڭ بولۇپ قالغاندەك بىتىمنى ئىجرا قىلىمىز، دەپ پېشكەللىككە ئۇچراپ، چالمىمىز سۇغا چىلىشىۋاتىدۇ! شۇ تاپتا ئاچچىقىمدا يېرىلىپ ئۆلگۈدەك بولۇپ قالدىم.

ئۇلارنىڭ بىر ـ بىرىگە تۆكىدىغان دەرد ـ ئەلەملىرى تېخى تۈگىمىگەنىدى. ئۇنىڭغىچە تاڭ ئېتىپ قالدى. ئۇلار ئەھۋاللارنى تىڭ ـ تىكلاش ئۈچۈن ئۈيان ـ بۈيانلارنى ئايلاندى، بولۇۋاتقان ئەھۋاللارنى كۆردى. تەرەپ ـ تەرەپلەردە مەجبۇرىي ھالدا قايتۇرىلىۋاتقان توپ ـ توپ كىشىلەر ئۈچراپلا تۇراتتى. ئۇلار بۇقۇلداپ يىغلاشقان ھالدا بىر ـ بىرى بىلەن قۇچاقلىشىپ خوشلىشاتتى:

— خوش، خۇداغا ئامانەت!

— سىلەرنى خۇدايىمغا تاپشۇردۇق.

يەنە بەزى جايلاردا توپ ـ توپ توپلىشىۋالغان كىشىلەر ئاللا ـ چۇقان كۆتۈرۈشۈپ، ۋار ـ ۋۇر توۋلىشاتتى:

— بىزنى ساتتى!

— بىزگە ئۇۋال بولدى!

— بىزنى تىرىك تۇرغۇزۇپ گۆرگە تىقتى!

— كورلار، ئالدامچىلار!

— ئىنساپسىز نائەھلىلەر!
— ۋىجدانسىزلار!
— قايتىپ كەتمەيمىز، جەڭ قىلىمىز!

يۈرەكنى تىترىتىدىغان - ئېزىدىغان بۇ ئېچىنىشلىق پىغان - نالىلەرنى، غەزەپلىك توۋلاشلارنى باش شتابتىكىلەرمۇ ئوچۇق ئاڭلاپ تۇراتتى. لېكىن، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بىتىمگە قارشى كىشىلەرنى بۇنداق غەزەپلىك سادالىرىنى ئاڭلايدىغان، پىغان - نالىلىرىنى تىڭشاپ دەردىگە دەرمان بولىدىغان بىرەر ئادەمنىڭمۇ بولمىغانلىقى كىشىلەرنىڭ ئېچىندۇراتتى. ئۇلار بىر گەپنى تەكرارلاپ كىشىلەرنىڭ ئوغىسىنى قاينىتاتتى:

— بۇيرۇق شۇنداق، بىزدىمۇ ئامال يوق. ئىجرا قىلىش كېرەك!

شۇ جايدىلا توپلىشىپ قاينىشۇاتقان، غوۋغا قىلىشۇاتقان ئادەملەرنىڭ سانى يەتتە - سەككىز يۈزدىن كەم چىقمايتتى. شتابتىن يىراقراق جايلاشقان باشقا قىسىملاردىمۇ مۇشۇنداق غوۋغالارنىڭ چىقىشى تۇرغانلا گەپ ئىدى. جامالدىن بىلەن ئەنجانباي باشلىقلارنىڭ بۇنداق غەزەپلىك پەريادىنى - نالىلەرنى ئاڭلاپ، بۇيرۇقنى ئىجرا قىلىشتىن ۋاز كېچىشىنى ئۈمىد قىلاتتى. شۇڭا، ئۇلار بىلەن بىر نەچچە قېتىم كۆرۈشتى، لېكىن پايدىسى بولمىدى، ئۇلار بىتىمنى جاھىللىق بىلەن ئىجرا قىلماقتا ئىدى.

— بۇيرۇق شۇنداق، بىتىمنى ئىجرا قىلىش كېرەك! قورال - ياراغلارنى يىغىۋېلىش، ئادەملەرنى ئۆز جايلىرىغا قايتۇرۇش كېرەك!

ئەنجانبايلارنىڭ كۆرگەنلىرىنىڭ ھەممىسى ئاشۇ باشلىقلارنىڭ دېگىنىدەك بولۇپ چىقتى. ھەممىلا جايدا قورال - ياراغلار مەجبۇرىي ھالدا يىغىۋېلىنىۋاتقان، ئادەملەرنى كەلگەن جايلىرىغا يېنىپ كېتىشكە قىستاپ توپ - توپى بىلەن

قايتۇرۇۋاتقان قايغۇلۇق ئىشلار ئىدى. ئۇلار بۇنداق ئېچىنىشلىق ئەھۋاللارنى كۆرۈپ چۆچۈدى. تېخىمۇ غەزەپلەندى لېكىن، توسۇپ قېلىشقا قۇربى يەتمىدى. ئاڭلىغان گەپ ـ سۆزلەرمۇ ئوخشاشلا: «ياق دېسەك بولمايدۇ، بۇيرۇققا قارشى چىقىشقا ھەددىمىز ئەمەس! كاللىمىز كېتىشىدىن ئەنسىرەپ قالدۇق. خۇدايىم بىزگىمۇ بىر نېمە دەر. . . . » دېگەندەك ئادەمنىڭ ئوغىسىنى قاينىتىدىغان، كۆڭلىنى غەش قىلىدىغان، مەيۈسلەندۈرىدىغان، ئۈمىدسىزلەندۈرىدىغان، تېتىقسىز گەپلەر ئىدى. ئۇلار ئىلاجسىز غەزەپلەنگەن، كۆڭۈللىرى يېرىم بولغان ھالدا، قايتىپ كېتىش ئۈچۈن يولغا چىقىشتى. شۇ كۈنى سەھەردە ئاسماندىن توپا ياغقانلىقتىن، ئالەم ـ جاھاننى قويۇق توپا ـ تۈمان قاپلاپ كەتكەنىدى. چاڭ ـ توزانىڭ قويۇقلۇقىدىن، ھەتتا ئارىلىقى ئانچە يىراق بولمىغان جايلاردىكى ئادەملەرنىمۇ پەرق ئەتكىلى بولمايتتى.

X X X

ئەنجانبايلار ئويتاغدىكى پولك شتابىغا قايتىپ كەلگەندە، بۇ يەردىكى تاغ ئىنقىلابچىلىرىنىڭ قولىدىكى قورال ـ ياراغلار ئاللىقاچانلا يىغۇۋېلىنىپ يۆتكەپ كېتىلگەن، ئامبارلارمۇ قۇرۇقدىلىنىپ قالغان، ئۇلارنىڭ قولىدا پەقەت قىلىچ، ئازغىنا گىراناتلارلا قالغانىدى. كەچقۇرۇن رەڭگىرويى سۇنۇق ـ چۈشكۈن، تاتىراڭغۇ بىر مۇنچە ئادەملەر يىغىلىپ كېلىپ، ئەنجانباي بىلەن جالالىدىننى ئارىغا ئېلىۋالدى. بۇ ئادەملەرنىڭ شۇ تاپتىكى غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چاقناپ تۇرغان قايغۇلۇق كۆزلىرىدە «بىز ئەمدى قانداق قىلىمىز؟!» دېگەن مەنىدىكى سوئال ـ سوراقلار قاياپ، تېشىپ تۇراتتى. ئەنجانباي ئۇلارغا ھەممە ئادەمنىڭ يىغىلىشىنى ئۇقتۇردى.

— قهرىنداشلار، ئاغىنىلەر، — دېدى ئۇ قاتار تۇرۇشقان ئىنقىلابچىلارغا قاراپ، — 11 ماددىلىق بىتىم تۈپەيلىدىن، جەنۇبتىكى ئىنقىلابىي قوشۇنلىرىمىز چوڭ خەۋپ ـ خەتەرگە دۇچ كېلىپ پارچىلانماقتا، تۇغقانلىرىمىز ئىنقىلابچىلارغا ئۇۋال قىلىنماقتا! مانا كۆرۈپ تۇرۇپسىلەر، قوراللار يىغىۋېلىندى، ئادەملەر تارقالماقتا. زومىگەر، قانخور ئەمەلدارلار يەنە باش كۆتۈرۈۋاتىدۇ. يۇرتىمىزغا قولۇمنى سېلىپ تۇرۇپ، راستچىللىق، ئاق كۆڭۈللۈك بىلەن ئېيتسام 11 بىتىم نېمە ئۈچۈن تۈزۈلدى؟ قانداق زۆرۈرىيەت يۈزىسىدىن شۇنداق قىلىندى؟ مەن بۇنى چۈشەنمەيمەن بۇ تەرەپلىرى ماڭا قاراڭغۇ. لېكىن، بىزنىڭ ئىنقىلابىمىزنىڭ مۇشۇنداق ئاسان ۋەيران بولۇپ كېتىشى ئاشۇ بىتىمدەك گومىنداڭچىلارغا يول قويۇلغانلىقىنىڭ كاساپىتىدىن بولدى، دەپ قارايمەن. شۇڭا، مەنمۇ سىلەرگە ئوخشاشلا ئېچىنىمەن، غەزەپلىنىمەن. قېرىنداشلار، ئاغىنىلەر، بۇ ئىشلار توغرىلىق ئۇلار مەيلى قانداق ئويلاردا بولسۇن، قانداق پەتۋالارنى چىقارغان بولسۇن، ئۇ ئۇلارنىڭ ئۆز ئىشى. لېكىن، بىز كۆرەشنى ـ جەڭنى ئاخىرىغىچە داۋاملاشتۇرۇشىمىز كېرەك. ھايانلىق، باراۋەرلىك ئۈچۈن، ئەۋلادلىرىمىزنىڭ بەخت ـ سائادىتى ئۈچۈن، بىزگە بۇنىڭدىن باشقا تاللايدىغان يول يوق. چىشىمىزنى چىشلەپ، جان تىكىپ ئاخىرىغىچە ئېلىشايلى! تارقىلىپ كەتمەيلى! يېرىم يولدا «ۋاك» دەيدىغان بېلى بوش ـ سولاشلاردىن بولۇپ قالمايلى! تارقىلىپ كېتىش، يۇزسىزلىق قىلىپ ئىنقىلابتىن قېچىش! نومۇس، پەسكەشلىك بولىدۇ. بۇنداق ھەققانىي ئىنقىلابتىن قاچساق، تارقىلىپ كەتسەك، خۇدايىممۇ، پۈقرالارمۇ بىزنى كەچۈرمەيدۇ. بىزگە لەنەت ياغدۇرىدۇ! شۇڭا، بىز تارقىلىپ كەتمەيلى، بەل قويۇۋەتمەي ئاخىرىغىچە كۈرەش قىلايلى! بىزگە خۇدايىم يار ـ يۆلەك بولىدۇ كۈرىشىمىزنى ئېزىلىۋاتقان كۈرمىكلىغان پۈقرالار قوللايدۇ.

ئۇ سۆزىنى تۈگەتكەندە، ئۇنىڭ يۈز ـ كۆزلىرىدىن تەر تامچىلىرى چىپىلداپ تامچىلاشقا باشلىدى. بۇنىڭغا ھېچ كىشى ئەجەبلەنمىدى. چۈنكى، ئۇ غەزەپلەنگەندە مۇشۇنداق قارا تەرگە چۆمۈپ كېتىدىغانلىقىنى ھەممە ئادەم ئوبدان بىلەتتى.

ئۇلار باش شتابتىن يېنىپ كەلگىلى ئەمدىلا تېخى ئۇچ كۈن بولغانىدى، بىر كۈنى ئەتىگەنلىكى ئەنجانباي تۈيۈقسىزلا يەنە بىر شۇم خەۋەرنى ئاڭلاپ چۆچۈپ كەتتى.

— بريگادا كوماندىرى سېيىت بەگ قازا قىپتۇ.

— ھە؟ ۋاي خۇدايىم، بۇ قانداق گەپ؟ ـ ئۇ ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ تۇرۇپلا قالدى. بولۇپ 6 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنىدىكى باش شتابتا ئېچىلغان يىغىندا، ئۇ ئادەم ئۇنىڭ يېنىدىلا ئولتۇرغانىدى. ساغلام كۆرۈنەتتى، رەڭگىرويمۇ شۇنداق ئوبدانلا، ھېچقانداق كېسەللىك ئالامىتى كۆرۈنمەيتتى. پەقەت قاپىقى تۈرۈلگەن، چىرايى ئۆڭگەن ھالدا تاماكىنى ئۈزمەي پۈرقىرىتىپ چېكىپ بىرەر ئېغىزمۇ گەپ ـ سۆز قىلمايلا، ئېغىر ـ ئېغىر تىنىپ، شۇككىدە ئولتۇرغانىدى. تېخى شۇ كۈنىدىكى يىغىندا ئەنجانباي قاينام سۆزلىگەندە ئۇ ئادەم: «بولدى، ئۆزىڭنى تۇتۇۋالىڭ. بۇلارغا سۆزلىگەننىڭ پايدىسى يوق. ۋەزىيەت شۇنداق» دەپ ئۇنىڭغا تەسەللى بەرگەنىدى. لېكىن، ئۇ ئادەمنىڭ شۇ كۈنىدىكى بەزى قىلىقلىرى سەل غەلىتىرەك ئىدى، چىشىنى غۇچۇرلىتاتتى، مۇشتۇمىنى چىڭ تۇتۇپ يوتىسىغا «گۇپ ـ گۇپ» مۇشلايتتى. ئېڭىكىنى تولا سىلاپ، توختىماي ئۆلۈغ، كىچىك تىناتتى. ئادەملەر قاتتىق غەزەپلەنگەندە، ئەلىمىنى ئىچىگە پاتۇرالماي ئاچچىقىدا يېرىلىپ كەتكۈدەك بولۇپ كەتكەن ھاللاردىلا كۆرىلىدىغان بۇنداق تەبىئىي ئالامەتلەر ئەنجانبايغا ئايان ئىدى. لېكىن، ئۇ ئادەمنىڭ بۇنداق تۇيۇقسىزلا ئۆلۈپ كېتىشى، ئۇنىڭغا سەل غەلىتە تۇيۇلدى.

— ۋاي خۇدايىم، بۇ زادى قانداق ئىش؟ بىز كۆرۈشكەندە

ئۇ ئادەم بىر ئوبدانلا تۇراتتىغۇ، ئەمدى تېخى ئارانلار بىر ھەپتە بولغان بولسا، بىرەر ۋەقە يۈز بەرمىگەندۇ؟ جامالدىن بۇ ۋەقەنى ئەنجانبايغا مۇنداق چۈشەندۈردى:

— بىرگادا كوماندىرى سېيىت بەگ يىغىندىن يېنىپ ئۆز شتابىغا قايتىپ بارغىنا، قىسىملاردىكى قورال - ياراغلار ئاللىقاچان يىغىۋېلىنىپ ئېلىپ كېتىلگەن، ئادەملەرمۇ تارقىلىپ كېتىشكە باشلىغانكەن، ئۇ بۇ ئىشلارنى كۆرۈپ چىداپ تۇرالماي، دەرد - ئەلەمدە زەردىگۆش بولۇپ كېتىپ، ئەتىسلا ۋاپات بولۇپ كېتىپتۇ.

— ئىسىت - ئىسىت! رەھمەتلىكنىڭ يانقان يېرى جەننەتتە بولغاي. ئاۋمىن! ئاللاھۇ ئەكبەر، - ئۇلار دۇئادىن كېيىن، بىر ھازاغىچە ئۇلۇغ - كىچىك تىنىشىپ شۇككىدە ئولتۇرۇپ كېتىشتى.

ئەتىسى جامالدىن ئەنجانبايىنى يەنە ئىزدەپ كەلدى:

— ئۆتكەن قېتىمقى چوڭ يىغىندا سىزنىڭ ھەربىي ھازىرلىق كۇرسىدا ئوقۇيدىغانلىقىڭىزنى ئۇقتۇرغانىدى. بالدۇرراق بېرىڭ، ئوقۇغانىڭ پايدىسى كۆپ. بۇ يەردىكى ئىشلاردىن خاتىرجەم بولۇڭ. مەن ئامال قىلىپ قوشۇننى ساقلاپ قېلىشنىڭ يولىنى قىلىمەن.

— بۇيرۇقما بويسۇنمايسىز؟

— قايسى بۇيرۇقما؟

— ئۆتكەن قېتىمقى يىغىندا ئېلان قىلغان قايتۇرۇپ كېتىدىغانلارنىڭ تىزىملىكىدە سىزنىڭ ئىسمىڭىزمۇ بار ئىدىغۇ؟

— ۋاي - ۋۇي قويۇڭە سىزنى، مۇشۇنداق ھەسرەتلىك، قايغۇلۇق چاغلاردىمۇ ئادەمگە چاقچاق قىلىدىكەنسىز، كەتمەيمەن، دەپ نەچچە قېتىم ئېيتتىم. ئاڭلىمىغانمىدىڭىز؟ كەتمەيمەن دېدىم، چوقۇم كەتمەيمەن! سىزمۇ تولا مېنىڭ زەردەمنى قاينىتماڭ. مېنىڭ ئىقبالىم قىلىشىش ھوقۇقۇم بار! ئۇنداق

بۇيرۇقلارغا ئەمدى سامان سېلىپ بېرىدىغان ۋاقىت كەلدى.

ئەنجانباي بەلگىلەنگەن ئورۇن ـ سۇباشىغا يېتىپ بارغاندا، ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئوقۇيدىغان يەنە 300 نەچچە ئوفىتسېرنىڭ ھەممىسى كېلىپ جەم بولۇپ بولغانىدى.

ئەنجانباي سۇباشىغا يېتىپ كېلىپلا، گېنېرال لېيتىنانت ئىسھاقبېكنىڭ ئۆزىنىڭ مەسلىھەتچى، يارداملىشىدىن 30 نەچچىنى ئېلىپ ئىلغا قايتىپ كەتكەنلىكىنى، ئۇ مېڭىش ئالدىدا «بىتىمنىڭ روھى، تەلىپى بويىچە جەنۇبىي شىنجاڭ ئىنقىلابى ئەمدى ئۆز ئىشىنى توختاتسۇن» دەپ بۇيرۇق چۈشۈرگەنلىكىنى، ئاندىن بۇ جايلاردىكى قوماندانلىق شتابىنىڭ ئاخىرقى خىزمەتلىرىگە تاھىر بەگنىڭ مەسئۇل بولىدىغانلىقىنى، قاسىم تاشنىڭ باش مەسلىھەتچى بولۇپ، پۈتۈن قىسىملارنى قايتۇرۇش، قوراللارنى يىغىۋېلىپ باش ئىسكىلاتقا تاپشۇرۇش ئىشلىرىنى ئىشلەيدىغانلىقىنى ئۇقتۇرغانلىقىنى ئاڭلىدى.

ئادەم كۆپ بولسا ئاڭلاپ قالىدىغان گەپ ـ سۆزلەرمۇ شۇنچە كۆپ بولىدىكەن، قۇلاقنا ياقمايدىغان بەزىبىر ئىلمەك ـ توقۇناق، تەتۇر پۇتاق گەپ ـ سۆزلەرنى ئاڭلاپ قېلىشقىمۇ بەزىدە مەجبۇر بولىدىكەن. بۇنداق تاغدىن ـ باغدىن سۆزلەپ، كۆڭلىنى غەش قىلىدىغان ئادەملەر، كۇرستىكىلەرنىڭ ئارىسىدىمۇ خېلى بار ئىدى. ئۇلار بىرىيەرگە جەم بولۇپ قالسىلا، مۇشۇنداق پەلىپەتىش گەپلەرنى قىلىپ سورۇننى قىزىتىۋېتەتتى. لېكىن، ئۇلارنىڭ بۇنداق پەلىپەتىش گەپلىرىنىڭمۇ ئۆزىگە چۈشلۈق ئاساسى بار ئىدى.

— ھەي ـ ھە. . . . ي! مانا ئەمدى بىززە، خۇددى ئىگە ـ چاقسىز يېتىم بالىغىلا ئوخشاپ قالدۇق ـ دە، باشلىقلار كېتىۋېلىپ چاتاق قىلدى.

— ئۇ باشلىقلار كېتىۋالغان بولسا، يەنە يېڭى باشلىقلارمۇ بارغۇ، شۇلار بىزگە ئىگە بولىدۇ.

— ئۇلار بىزگىمۇ، ئىنقىلابقىمۇ ئىگە بولالىغان بولسا ئوبدان بولاتتىغۇ. ئەسلى چاتاق تېخى ئالدىمىزدا ئوخشايدۇ.

— توۋا دېگىنە، ئۇلارنىڭمۇ ئىلاجى يوق - دە، كۆرمەيۋاتامسەن، ئۇلارمۇ مۇشۇ كۈنلەردە خۇددى سۇغا چۈشۈپ كەتكەن مۇشۇكتەكلا شۇمشىيىپ كېتىپتۇغۇ.

— بولدى - بولدى. كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلما، ئۇمىدسىز ئادەم كەلگۈسىدە قۇرۇلىدىغان مىللى ئارمىيەنىڭ غوللۇق كادىرى بولالمايدۇ جۇمۇ.

— ئۇ مىللىي ئارمىيە قاچان قۇرۇلىدىكەن، بىزنىڭ تۈپرىقىمىزنى قۇملار بېسىپ بولغاندىمۇ؟

— قايسى ئادەم بىلەن، نېمە بىلەن قۇرىدىكەن ئۇ مىللىي ئارمىيەنى؟ قوراللار يېغۇزلىنىدى، ئادەملەر تارقىلىپ كەتتى. ھەممىسى قۇرۇق گەپ! خام خىيال!

— غەم قىلما. كەلگۈسىمىز پارلاق.

— ۋاي بولدىلا. تولا چوڭ گەپ قىلمىغىنا. سېنىڭمۇ بۇرناكۇنلا تېخى، ۋاي ئىسىت، بىز ئەمدى تۇغۇشتۇق! قوراللىرىمىزنى يېغۇزالدى، ئادەملىرىمىز تارقىلىپ كېتىۋاتىدۇ. قانداق ئىنقىلاب قىلىمىز؟ دەپ ھۆڭگىرەك ئېيتىپ يېغلىغانلىقىڭنى ھەممە ئادەم كۆرگەن، سېنىڭ يىغاڭدىن ئىچىمىز سىيرىلىپ كەتكەن.

— يالغۇز مەنلا يېغلىدىمۇ؟ باشقىلارمۇ يېغلىدىغۇ، ئەھۋال شۇنداق تۇرسا، يېغلىماي قانداق قىلىمىز؟

— بىزگە ھەربىي تەلىم - تەربىيە بېرىدىغان ئادەملەرنىڭ ھەممىسى كېتىپ بولغان تۇرسا، ئەمدى كىم بىزگە ئۆگىتىدۇ؟ پارچە - پۇرات ئىشلارنى قىلىپ يۈرۈپ ۋاقتىمىز زايە بولۇپ كېتىۋاتىدۇ!

— غەم قىلما، بىزگە خەلق ئۆگىتىدۇ، خەلق بار. ئۆگىنىپ قالىمىز، ئاستا پىشىپ يېتىلىپ قالىمىز.

— ۋۇي ئەنجانباي، نېمە دەۋاتسىز، بىزلەر پىشىپ يېتىپ بولغۇچە، دۇشمەنلەر بىزنى پۈشۈرۈپ يەپ بولىدۇ!

— بىزمۇ جىم تۇرمايمىز، دۇشمەنلەرنىڭ پۈشۈرىدىغان قازانلىرىنى، يەيدىغان، چاينايدىغان چىشلىرىنى چېقىپ تاشلايمىز!

— ۋاي تاڭ، قانداق بولاركىن، ھەممىسى ئالدامچىلىق، ئۆزىمىزنى ئالدايدىغان قۇرۇق گەپلەر! ئاشۇنداق قۇرۇق گەپلەر بىلەن ئۆزىمىزنى ئالداپ، ئاغزىمىزنى تاتلىق ئېتىپ يۈرۈيمىز. ئاھ خۇدا! كەلمەسكە كەتتى ئۇ تاتلىق - شېرىن ئارزۇ - ئارمانلار.....

— خۇدايىم مۇراد - مەقسىتىمىزگە يەتكۈزەر.

— بىز ئۇنداق ئامەتلىك يارالماپتىكەنمىز، پېشانىمىز تەتۇر ئىكەن!

— ....

بۇنداق ئازابلىق كۈنلەر مانا مۇشۇنداق قاقشاش، دەرد - ئەلەملەر بىلەن ئۆتىۋەردى. بۇنىڭغا ئۇلاپلا تەرەپ - تەرەپلەردىن ئېچىنىشلىق شۇم خەۋەرلەرمۇ ئۈزۈلمەي كېلىۋېرىپ، ئۇلارنى تېخىمۇ بەك ئازابلىدى!

— مەن بۇ شۇم خەۋەرنى تېخى بايىلا ئاڭلىدىم، — دېدى مايور سايىت نەزەر بۇقۇلداپ يىغلاپ تۇرۇپ، — بىز قىزىل تاغ لىنىيىسىدىكى بارلىق قىسىملار بۈيرۇق بويىچە 6 - ئاينىڭ 17 - كۈنى (دۈشەنبە) قوشراپقا يىغىلدۇق، يۇقىرىنىڭ 11 بىتىمىنى ئىجرا قىلىش توغرىسىدىكى جىددى بۇيرۇقىنى ئاڭلىدۇق. ئاندىن قورال - ياراغلار يىغىۋېلىندى، بىر نەچچىمىزدىن باشقا قالغان ئادەملەرنىڭ ھەممىسىنىڭ ئۆز يۇرتلىرىغا قايتۇرىلىدىغانلىقى ئۇقتۇرۇلدى. شۇ ھامان ئىنقىلابچىلار ئارىسىدا ئاللا - چۇقان، غوۋغا، يىغا - زار، ۋاراڭ - چۇرۇڭ كۆتۈرۈلۈپ كەتتى! ئۇلار: «قايتمايمىز! جەڭ

قىلمىز!» دەپ شوئارلارنى توۋلاشتى، چۇشەندۈرۈشلەرمۇ كار قىلماي داۋراڭ سېلىۋەردى، ھەتتا باشلىقلىرىمىزنى «يۇزسىز مۇناپىقلار!، ئالدامچىلار! سانقىنلار!» دەپ يۇزىدىن - يۇزىگىلا تىللاشتى. لېكىن، باشلىقلىرىمىز غىدىڭ - پىدىڭ قىلمىدى. بېشىنى پەس ئېگىپ، جىممىدە تۇرۇپ، ئۇلارنىڭ تىل - ھاقارەتلىرىنى ئاڭلىدى، يەنىلا يىغلامسىراپ تۇرۇپ، مەيۇسلەنگەن ھالدا بۇيرۇقنى ئىجرا قىلىۋەردى. شۇ كۈنى پۈتۈن قوشراپ زېمىنىنى قەھر - غەزەپ بىلەن ژار - ژۇر ژارقىراپ توۋلىغان شوئارلار، يىغا - زار سادالىرى زىل - زىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى. لېكىن، پايدىسى بولمىدى. قىسمەت شۇنداق ئىكەن، پېشانىگە پۈتۈلگەننى تارتماقتىن باشقا چارە يوق ئىكەن.

بۇيرۇقنىڭ قاتتىق ئىجرا قىلىنىۋاتقانلىقىدىن غەزەپلەنگەن ئىنقىلابچىلار ئىلاجسىز، پەرىشان بولغان ھالدا قايتىش ئۈچۈن تەييارلىنىشقا باشلىدى. مەنمۇ بۇيرۇق بويىچە بۇ يەردىكى ھەربىي ھازىرلىقلار كۈرسىدا ئۇقۇش ئۈچۈن، شۇ كۈنىلا بۇ تەرەپكە قاراپ يولغا چىققانىدىم. ئۆز يۈرتلىرىغا قايتىپ كېتىدىغانلارمۇ ئەتىسى يولغا چىققانىكەن. يېڭىسار، يەركەن، پوسكام، قاغىلىق، مەكىت تەرەپلەرگە كېتىدىغان بىرەر مېڭدىن ئارتۇقراق ئادەملەر توپلىشىپ بىللە مېڭىشىپتۇ. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا يەنە خوتەن تەرەپكە كېتىدىغان توققۇز ئادەممۇ بار ئىكەن. ئۇلار يولغا چىقىپ، تېخى يېرىم كۈندەك مېڭىپ قوشماق تاغلار ئارىسىدىكى كەڭرى سايلىققا كەلگەندە، ئاسماندا تۇيۇقسىزلا بىرى كۆك، يەنە بىرى قىزىل ئىككى ئايروپىلان پەيدا بولۇپتۇ. كېتىۋاتقانلار ھېچنېمىدىن خەۋەرسىز ھالدا بىخارامان مېڭىۋېرىپتۇ. دەل شۇ چاغدا توختى يورغا دېگەن ئادەمنىڭ تاھارىتى قىستاپ كېتىپ، بىر ئۆڭكۈرنىڭ دالدىسىغا ئولتۇرۇپتۇ. ئايروپىلانلار ئۇلارنىڭ ئۈستىدىن ئىككى - ئۈچ قېتىم ئەگىپ ئايلىنىپ ئۆتۈپتۇ - دە، دەرەخ بويى پەسلەپ، ئۇلارنى بىرى ئالدى تەرەپتىن، يەنە بىرى

ئارقا تەرەپتىن تەڭلا پىلىموت بىلەن ئوققا تۇتۇشقا باشلاپتۇ، بومبىلارنىمۇ تاشلاپتۇ. ئايروپىلانلار ئاشۇنداق پەس ئۇچۇپ، ئايلىنىپ ئەگىپ يۇرۇپ، ئۇلارنى بىر ھازاغىچە ئوققا تۇتۇپ، بومباردىمان قىلىپ، ھەممە ئادەمنى قىرىپ تاشلاپتۇ. ئايروپىلاندىكىلەر «بۇلار ئەمدى تۇگەشتى» دەپ ئويلاپتۇ - دە، ئارقىسىغا يېنىپتۇ. دەل شۇ چاغدا توختى يورغا ئورنىدىن تۇرۇپ، ئەتراپىدا ئۆلۈپ ياتقان، جان تالىشىۋاتقان ئادەملەرگە قاراشقا باشلاپتۇ، بۇنى يىراقلاپ كېتىۋاتقان ئايروپىلاندىكىلەر شۇ ھامانلا بايقاپ قاپتۇ - دە، دەرھال ئەگىپ ئايلىنىپ ئارقىسىغا يېنىپتۇ. ئۇنى ئوققا تۇتۇش ئۈچۈن يېقىنلاپ كەپتۇ. توختى يورغا ئاچچىقىغا چىدىماي، شۇ ھامانلا جۇۋىسىنىڭ ئىچىدىن بىر ئاپتوماتنى چىقىرىپ، پەسلەپ كەلگەن ئايروپىلانغا قارىتىپ غەزەپ بىلەن ئېتىشقا باشلاپتۇ. قىزىل ئايروپىلانغا ئوق تەگكەن - تەگمىگەنلىكىنى بىلەلمەپتۇ. لېكىن، كەينىدىن قاپقارا ئىس چىقىرىپ، تاغنىڭ ئۈ تەرىپىگە ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپتۇ. كۆك ئايروپىلان ئۇنى ئوققا تۇتۇۋېرىپتۇ. يېقىلىپ ياتقانلارنىڭ ئارىسىدا توختى يورغىنىڭ بىر ئاغىنىسى بار ئىكەن، ئۇنىڭ ئىسمى غوجاش ئىكەن، ئۇ ئېغىر يارىلىنىپ يېتىپ قالغانكەن. ئۇ ھوشىغا كېلىپ ئۆمىلەپ توختى يورغىنىڭ قېشىغا كەلگەندە، ئۇ ئاللىقاچانلا ئۆلۈپ قالغانكەن. ئۇ ئۇنىڭ قولىدىكى ئاپتوماتنى ئېلىپ تاغ ئارىسىغا كىرىپ كېتىپتۇ. ئەتىسى كېچىسى قوشراپقا كېلىپ، ئۇ يەردە ئاخىرقى ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىۋاتقان باشلىقلار بىلەن كۆرۈشۈپتۇ. كۆرگەن ئەھۋاللارنى بىرمۇ - بىر بايان قىپتۇ. ئۇلارمۇ ئايروپىلانلارنى كۆرگەن، بومبىلارنىڭ پارتلىغان ئاۋازلىرىنىمۇ ئاڭلىغان، لېكىن بۇنداق پاجىئەنىڭ يۈز بېرىپ قېلىشىنى ئويلىمىغانكەن. ئۇلار شۇ ھامانلا ئاتلىنىپ كەچتە يېتىپ بېرىپتۇ. تاغلار ئارىسىدىكى كەڭرى سايلىققا بېرىپ قارىسا، دېگەندەك ئەھۋال

شۇنداق، قاغا ـ قۇزغۇنلار چوقۇلاۋاتقان بىرەر مىڭدىن ئارتۇق ئادەم جەسەتلىرىنىڭ خۇددى ساينىڭ تېشىدەك كاللا ـ موللاق هالدا يېتىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپتۇ. شۇ كۈنى ئايروپىلانلار ئوققا تۇتۇۋاتقاندا ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن 40 تەك ئادەم قېچىپ قۇتۇلۇپ قالغانىكەن، دەريانىڭ بويىدا يوشۇرۇنۇپ يانقان گومىنداڭ ئەسكەرلىرى ئۇلارنىڭ بىرنىمۇ قالدۇرماي ھەممىسىنى ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ.

ھە، ئەمدى ھېلىقى ئاپتوماتنىڭ گېپىگە كېلەيلى، ئەسلىدە بۇ مۇنداق ئىش ئىكەن. قوراللارنى يىغىۋاتقان چاغدا توختى يورغا بىر ئاپتوماتنى تىقىۋاپتۇ، بۇنى باشقىلار ئالدىراشلىقتا بىلەلمەي قاپتۇ. لېكىن، توختى يورغىنىڭ ئاغىنىسى غوجاش كۆرۈپ قاپتۇ. ئۇ ئەجەبلىنىپ ئۇنىڭدىن سوراپتۇ: «بۇ بىر نېمىنى ئەمدى نېمە قىلىسەن، ئۇرۇش تۈگىگەن تۇرسا؟» «لازىمى بار، مەن قايتىپ كەتسەم ھۆكۈمەت مېنى چوقۇم ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. شۇڭا، جاڭگالغا كىرىپ كېتىپ، مۇشۇ بىر نېمە بىلەن ئوۋچىلىق قىلىپ، جان ساقلايمەن، دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.» توختى يورغا يولغا چىقىش ئالدىدا ئاپتوماتنى دۇمبىسىگە تېڭىپتۇ. ئۇزۇن جۇۋىسىنى كىيىپ تېشىدىن بېلىنى باغلىۋاپتۇ. باشقىلار ھەيران بولۇپ: «ھاۋا ـ جاھان ئادەمنى كۆيدۈرگۈدەك شۇنچە قاتتىق ئىسسىق تۇرسا، يەنە نېمىشقا ئۇنداق جۇۋا كىيىۋالدىڭ؟» دەپ سوراپتۇ. ئۇ: «بىلىم ئاغرىپ ئارام بەرمەيۋاتىدۇ، يولدا ئاۋارە قىلمىسۇن دەپ جۇۋا كىيىۋالدىم» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

ئەنجانباي ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ، ئويلىنىپ تۇرۇپ قالدى: «ئەجابا ئىسمىمۇ، لەقمىمۇ ئوخشىشىپ كېتىدىكىنا؟ جاھاندا ئۇنىڭغا ئوخشاش ئىسمى، لەقمى ئوخشىشىپ كېتىدىغان ئۇنداق ئادەملەرغۇ خېلى بار. لېكىن، قانداق بولۇپ. . . .» ئۇ سايىت نەزەردىن سوراپ قالدى:

— توختى يورغا دېدىڭىزما؟ گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ

ئارىسىدىمۇ مۇشۇنداق توختى يورغا دەيدىغان بىر ئادەم بولىدىغان، ئىسمىمۇ، لەقىمىمۇ ئەجەب ئوخشايدىكەن، قاغىلىقتىن دېگەندەك قىلمۇدى، ئىلگىرى سىز ئۇنى كۆرگەنمىدىڭىز؟

— ھەئە كۆرگەن، مەن بىلەن بىر باتالیوندا ئىدى. ئىلگىرى ئۇ گومىنداڭنىڭ 18 - پولكنىڭ ئەسكىرى ئىكەن، تېخى ئىككى ئاي ئىلگىرىلا قېچىپ كېلىپ بىزگە قوشۇلغان يارىلىق يىگىت ئىدى. ئېھتىمال سىز كۆرگەن ئاشۇ ئادەم مەن گېپىنى قىلغان توختى يورغا دېگەن ئادەمنىڭ دەل ئۆزى بولۇشى مۇمكىن.

سايىست نەزەر يەنە بۇقۇلداپ يىغلاپ تۇرۇپ، قايناپ سۆزلەۋەردى:

— بىز بۇ بىتىمگە كۆپ بەدەل تۆلەپ كەتتۇق. قارىغاندا بۇنىڭدىن كېيىنمۇ يەنە بۇنىڭدىنمۇ ئېغىر بەدەللەرنى تۆلەپ، تۆگىشىپلا كېتىدىغان ئوخشايمىز. ماڭا بىزنى مۇشۇنداق ئېغىر ئاقىۋەتلەرگە مۇپتىلا قىلغان بۇ بىتىمنى تۈزۈشكە يېڭىپ بولمايدىغان بېسىم سەۋەب بولغاندەك، بۇ بىتىمنىڭ تېگىگە يەنە قانداقتۇر بىز بىلىپ بولمايدىغان بىر سىر يوشۇرۇنۇپ تۇرغاندەكلا تۇيۇلۇۋاتىدۇ. لېكىن، بۇ قانداق بېسىم ئىكەنلىكىنى، قەيەردىن كەلگەنلىكىنى مەن زادىلا بىلەلمىدىم. ئېھتىمال بۇنىڭدىن كېيىنمۇ بىزمۇ، سىزمۇ ھەممىمىز ئوخشاشلا بۇ سىرنى مەڭگۈگە بىلەلمەي بۇ جاھاندىن مۇشۇنداقلا ئۆتۈپ كېتىدىغان ئوخشايمىز.

مۇشۇنداق دەھشەتلىك پاجىئەلەر باشقا جايلاردىمۇ يۈز بەرمەكتە ئىدى. يۈرتلىرىغا قايتۇرۇلغان تۈركۈم - تۈركۈم ئىنقىلابچىلارنىڭ يول ئۈستىدىلا ئەنە شۇنداق دەھشەتلىك ھالدا باستۇرۇلغانلىقى، ھەتتا ئۇلارنىڭ ئۆلۈكلىرىنىمۇ چالا قويماي چاناپ قېيما - چىما قىلىۋېتىلگەنلىكى، بەزىلىرىنىڭ ئۆلۈكلىرىنى تاشلىقلاردا ئاتلارغا سۆرىتىپ يۈرۈپ

ئۇستىخانلىرىنى پارە ـ پارە قىلىپ تاشلىغانلىقى، يوللاردا قېچىپ ئامان قالغانلىرىمۇ يەنە تۆتۈلۈپ قېلىپ جادۇغا بېسىپ توغراپ، دەرەخلەرگە مىخلاپ، دارغا ئېسىپ ئۆلتۈرۈلگەنلىكى ھەققىدىكى ئېچىنىشلىق شۇم خەۋەرلەر بۇ يەرگە كۈندە دېگۈدەك تەرەپ ـ تەرەپلەردىن ئۇزۇلمەي كېلىپ تۇراتتى. يۇرت زومىگەرلىرى تېخىمۇ بەك ھەددىدىن ئېشىپ كەتكەنىدى، ئۇلار چوماقچىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ يۇرۇپ، ئۆيىمۇ ئۆي، مەھەللىمۇ مەھەللە، كوچىمۇ كوچا چالا قويماي ئاختۇرۇپ ئىنقىلابچىلارنى ئىزدەيتتى، تۈتۈۋالسا ئۆلتۈرۈپ تاشلايتتى، ھەتتا ئۇلارنىڭ ئايغاقچىلىرى شەھەرمۇ شەھەر قاتىراپ لالما ئىتلاردەك پۇراپ يۇرۇپ ئۆز يۇرتلىرىدىن چىققان ئىنقىلابچىلارنى ئىزدەيتتى، ئۇلارنىڭ دېرىكىنى ئالغان ھامانلا ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىغا چېقىپ قويۇپ ئۆلتۈرگۈزۈۋېتەتتى. يۇرت زومىگەرلىرى چوماقلاپ، پىچاقلاپ، قىلىچلاپ، ئېگىز ھاڭلاردىن تاشلاپ، ئاتلارغا سۆرىتىپ، قورۇق قۇدۇقلارغا تاشلاپ تىرىك كۆمۈپ، دەرەخلەرگە ئېسىپ، دەرەخلەرگە مىخلاپ، ئېتىپ. . . ئۆلتۈرۈۋەتكەنلەرنىڭ سانىمىز ناھايىتى كۆپ ئىدى. ئۇلار تېخىمۇ غالجىرلىشىپ، شۇ قاتاردا ئىنقىلابچىلارنىڭ ئاتا ـ ئانىلىرى، ھەتتا ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنىمۇ ئامان قويمىدى. سازايى قىلىپ ئۆلتۈردى، تۇتقۇن قىلدى، مال ـ مۈلۈكلىرىنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىپ، ئۆي ـ ماكانلىرىنى كۆيدۈرۈپ كۈل قىلىۋەتتى.

بۇ يەرگە جەم بولغان كۇرسانتلارنىڭ ھەممىسى تەرەپ ـ تەرەپلەردىكى قىسىملاردىن تاللانغان غوللۇق كوماندىرلار ئىدى. شۇڭا، ئۇلارغا ئۆز قىسىملىرىدىن يۇرتلىرىغا قايتۇرۇلغان ئىنقىلابچىلارنىڭ دەھشەتلىك ھالدا باستۇرۇلغانلىقى ھەققىدىكى ئېچىنىشلىق خەۋەرلىرى كېلىپلا تۇراتتى. بۇ شۇم خەۋەرلەر ئۇلارنىڭ يۈرىكىنى ئېچىشتۇرۇپ قان ـ زەردەپ قىلىۋەتكەنلىكى ئۈچۈن، بۇ جايىنى كۈندە دېگۈدەك يىغا ـ زار قاپلاپ كەتتى.

X X X

ئەنجانباي بىر كۈنى بىرىگادا كوماندىرى تاھىر بەگنى ئىزدەپ خېلى ئاۋارە بولۇپ قالدى. ئۇنىڭدىن، بۇنىڭدىن سوراپ سۈرۈشتۈرۈپ، ئىزدەپ يۈرۈپ ئاخىرى ئۇنى جىلغا ئىچىدە ئات يۇيۇۋاتقان يېرىدىن ئاران تاپتى. ئىلگىرى ئۇلار بىللە ئوقۇپ، بىللە ئويناپ يۈرۈپ تەڭ چوڭ بولغان كېيىنچە يەنە بىللە ئوۋچىلىق قىلىپ يۈرۈپ ماھارىتىنى تەڭ ئۆستۈرۈپ ھەر ئىككىلىسى ئوخشاشلا ئۇستا مەرگەنلەردىن بولۇپ يېتىشكەن قەدىناس ئاغىنىلەردىن ئىدى. تاغ ئىنقىلابى پارتىلىغاندىن كېيىن تاھىر بەگ بىرىگادا كوماندىرلىقىغا تەيىنلىنىپ، ئۇنىڭ باشلىقى بولۇپ كەلمەكتە ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇلار مەن چوڭ، سەن كىچىك دېمەي ئۇچرىشىپ قالسىلا بالدۇرقىدەكلا ھازىرچە چىلىشىپ، قول قايرىشىپ كۈچ سىنىشىپ، ناخشا ـ ئۆلەڭ ئېيتىپ كۆڭۈللىرىنى ئېچىپ يۈرۈشەتتى. يېقىنقى كۈنلەردىن بۇيانقى 11 بىتىمنىڭ ئېچىنىشلىق بىسىمى تاھىر بەگنىمۇ قاتتىق چۆچۈتۈپ غەزەپلەندۈرۈۋەتكەنىدى. ئىلگىرى سەل قىسىق كۆزلىرى ئويناپ تۇرىدىغان، قىزغۇچ لەۋلىرىدىن پىسىڭ ـ پىسىڭ كۈلكە كەتمەيدىغان خۇش چاقچاق، شوخ بۇ ئادەم مانا ئەمدى تولا چېچىلىدىغان، تېرىككەك، قاپىقىدىن قار يېغىپلا تۇرىدىغان، غەلىتە مىجەزلىك توڭ بىر ئادەمگە ئايلىنىپ قېلىۋاتاتتى، باشقىلاردىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ يۈرىدىغان، بەزىدە تېخى خېلى يېقىن ئادەملىرىنى كۆرسىمۇ، كۆرمەسكە سېلىۋالىدىغان بولۇپ قالدى. پەقەت ئەنجانباي بىلەنلا ئانچە ـ مۇنچە مۇڭدىشىپ قوياتتى، باشقىلار بىلەن كارى بولمايتتى. غەمكىن ـ قايغۇلۇق كۆرۈنەتتى. شۇ تاپتا ئۇ ئەنجانبايىنى كۆرۈپ سەل ئېچىلغاندەك بولدىيۇ، لېكىن شۇ ھامانلا يەنە چىرايى تۇتۇلۇپ كۆزلىرىگە لۆممىدە ياش ئالدى.

— نېمە بولدۇڭ، بەك ياداپلا كېتىپسەنغۇ؟ مەجەزىڭ يوقمۇ؟

— ياق، ـ دېدى تاھىر بەگ ئاتنى يۈيۈۋېتىپ، — نېمە بولغانلىقىم ئۆزۈڭگە ئايان. بىز ئالداندۇق، بىتەم بىزنىڭ بېشىمىزغا چىقتى. ئادەملىرىمىز چېچىلىپ قېرىلىپ تۈگىشىۋاتىدۇ. بىز ئەمدى خەلققە نېمە دەيمىز؟ كىشىلەرنىڭ يۈزىگە قانداق قارايمىز؟ بىزگە ئىشىنىپ ئىنقىلابقا قاتناشقانلارنىڭ ھەممىسىنى بىتەم گۆرگە ئىتتىرىۋەتتى! بىز گومىنداڭچىلارنى يوقىتالمىدۇق، ئەكسىچە گومىنداڭچىلار بىزنى يوقىتىۋەتتى. غەزىپىم قاياپ زادىلا بولالمايۋاتىمەن. ئەمدى بىزگە ئۆلۈۋېلىشتىن باشقا يول قالمىدى.

— نېمە، نېمە؟ ئۇنداق دېمە! بىزگە يەنە يول بار!

— يول، قانداق يول ئۇ؟ ئەمدى بىزدە ھېچقانداق يول قالمىدى. ياكى چەتكە قاچاي دەمسەن؟ ناۋادا شۇنداق خىيالىڭ بولىدىغان بولسا، مۇشۇ تۇرغان جايىڭدىلا مېڭەڭدىن تۇتۇن چىقىرىۋېتىمەن. لېكىن، سېنىڭ گېپ ـ سۆزلىرىڭدىن، ئىش ـ ھەرىكەتلىرىڭدىنغۇ ئۇنداق يامان نىيىتىڭ بارلىقىنىمۇ سېزىۋالمىدىم، ئۇنداق يامان ئويدا بولمايدىغانلىقىڭنىمۇ ئوبدان بىلىمەن. بىزنىڭ يىلتىزىمىز قىرقىلغان، ماڭىدىغان يوللىرىمىز ئېتىلگەن تۇرسا، يەنە يولنىڭ گېپىنى قىلغىنىڭغا قاراپ شۇنداق دەۋاتىمەن. بىز شۇ تاپتا خۇددى يىلتىزى قىرقىلغان دەرەخكىلا ئوخشاپ قالدۇق، يىلتىزى قىرقىلغان دەرەخ ھامان قۇرۇپ تۈگەيدۇ.

— ياق، بىزنىڭ يىلتىزىمىز بار، خەلق بىزنىڭ يىلتىزىمىز.

— نېمە دېمەكچىسەن؟ يەنە ئۆتكەن قېتىملاردىكى گەپلىرىڭنى تەكرارلىماقچى ئوخشىمامسەن؟ داۋاملىق جەڭ قىلايلى دەپ مېنى ئۆز گېپىڭگە كىرگۈزۈش ئۈچۈن يەنە

قىستىماقچىمۇ سەن؟ بولدى قوي، ئەمدى ئۇنداق بىمەنە گەپلىرىڭنى ماڭا قايتا دېگۈچى بولما. ياق مۇمكىن ئەمەس، ئەمدى بىز تۇغەشتۇق.

— شۇنداق، مەن بۇگۈن دەل مۇشۇ ئىشنى مەسلىھەتلىشىش ئۈچۈن، سېنى ئىزدەپ كەلگەنىدىم. دوستۇم، بىزنىڭ پولكىمىز تېخى تارقاپ كەتمىدى. سەن بېلىڭنى قويۇۋەتمە، بىرلىكتە قوشۇننى يەنە كېڭەيتەيلى. دۇشمەنگە ئارام بەرمەيلى. شۇنداق قىلساق خەلق يەنە قوزغىلىدۇ.

— خام خىيال، ھەممىسى ئاقمايدىغان قۇرۇق گەپ. خەلق ئەمدى بىزگە ئىشەنمەيدۇ، بىزگە ھەرگىز ئەگەشمەيدۇ. قوشۇننى كېڭەيتىش مۇمكىن ئەمەس، ھازىرقى ھالىتىنىمۇ ساقلاپ قالغىلى بولمايدۇ. ھازىر ھەممىدىن مۇھىمى ئامال قىلىپ جاننى ساقلاپ قېلىش، پۇرسەت كۈتۈش.

— بىزگە يەنە يارەدەم قىلساڭ بولاتتى.

— دېگىنە قانداق يارەدەم قىلىمەن؟ قولۇمدىن كەلسىلا ئىلاجىنى قىلىمەن.

— ئۆزۈمىزنى قوغداپ تۇرغۇدەك بىرەر تالمۇ قورال ـ يارىغىمىز قالمىدى.

تاھىر بەگ ئاتنىڭ ئۈچىسىنى سىلاپ تۇرۇپ بىر ھازاغىچە ئويلىنىپ تۇرۇپ قالدى.

— ھە، مانا ئەمدى ئېسىمگە كەلدى، ـ دېدى ئۇ ئەنجانبايغا قاراپ، — ئىنقىلاب باشلانغان چاغدا مەن مۇجىدا ئازراق قورالالارنى تاشلاپ قويغاندەك قىلىۋىدىم، قورال ـ يارىغدىن غېمىمىز بولمىغانلىقى ئۈچۈن ئۇ قورالالارنى ئەكىلىۋېلىشمۇ ئېسىمگە كەلمەپتۇ. سانى ئازراق، ئارانلا ئوچ ئاپتومات، ئىككى پىلىموت، يەنە بەش ـ ئالتىدەك مىلتىق، بەش ـ ئالتە قاپتەك ئوق ـ دورا بارلىقى ئېسىمدە، ھازىرچە ئاز بولسىمۇ شۇنى ئەكىلىۋېلىڭلار. ماڭىدىغان چاغدا مەن بىلەن كۆرۈشۈڭلار،

قوراللار بار جاينى ئوبدان دەپ بەرەي. مېنىڭ ھازىرچە ئۇنىڭدىن باشقا ئىلاجىم يوق. لېكىنزە دوستۇم، سەن ئەمدى كاجلىقىڭنى تاشلا. پىنھان جايدا ھاياتىڭنى ساقلاپ پۇرسەت كۈت. ئۇنداق جايلارنى مەن ئوبدان بىلىمەن. ھاياتىڭدىن ئەندىشە قىلمۇاتىمەن. مېنىمۇ ھازىرچە جەڭگە چىقىشقا زورلاۋەرمە، ۋاقتى ئەمەس.

— قىلغان ياردىمىڭگە رەھمەت دوستۇم. سەنمۇ ئەمدى مېنىڭ يولۇمنى توسما!

تاھىر بەگ ئاتنى يېتىلەپ ئاتخانا تەرەپكە كېتىۋېتىپ يەنە غودۇڭشىپ قويدى:

— بولدى سەن ئەمدى بۇ كۇرستىن كەت. پايدىسى قالمىدى. جەنۇبىي شىنجاڭ مىللى ئارمىيىسىنى قۇرۇش پىلانى سۇغا چىلىشىپ تۇگەشكەن تۇرسا، يەنە نېمىنىڭ غوللۇق كادىرى بولماقچىدىڭ؟ ئۆگىتىدىغان ئادەمنىڭمۇ تايىنى يوق. بۇ يەردە ئاسماندىكى غازنىڭ شورپىسىغا نان چىلاپ يەپ يۇرگۇچە تۇرمىغان ياخشى ھاماقەت!

X X X

شۇ كۇنى ئاخشىمى شىغاي ئەنجانبايىنى ئىزدەپ كېلىپ، ئۇنىڭغا ئابلا موللىنىڭ ئۆلۈپ كەتكەنلىكى خەۋىرىنى يەتكۇزدى.

ئابلا موللا ياراملىق رازۋېدچىك ئىدى. لېكىن، ئۇنىڭ رازۋېدچىك ئىكەنلىكىنى پەقەت جامالدىن بىلەن ئەنجانبايلا بىلەتتى. ئادەتتە ئۇ ئىككى كوماندىرنىڭ مەخسۇس خىزمەتچىسى سۈپىتىدە ئۇيان ـ بۇيان چېپىپ يۇرۇپ، يۇگۇر ـ يېتىم ئىشلار بىلەن ئالدىراش يۇرگەندەك كۆرۇنەتتى. ئاغزىغا بىر چىمدىم ناسۋالنى سېلىۋېلىپ گەپ ـ سۆزلەرگە ئارىلاشماي جىممىدە يۇرەتتى. پات ـ پات سودىگەر سىياقىغا كىرىۋېلىپ كالا، قوي، ئاشلىق سودىسى قىلاتتى. بازارلارنى ئارىلاپ يۇرۇپ كىشىلەرگە

چاندۇرماي دۇشمەن ئەھۋالىنى تىكلاشقا ئۇستا ئىدى. يېقىنقى كۈنلەردىن بۇيان زەيدىن بەگنىڭ ئۆزىنىڭ گېپىنى باشقىلارنىڭ ئاڭلاپ قېلىشىدىن ئەنسىرىگەندەك كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ ئۇيان - بۇيان قارىۋېتىپ، ئاندىن ئۇنىڭ - بۇنىڭ قۇلاقلىرىغا كوتۇلداپ يۇرۇشلىرى ئۇنىڭغا غەلىتە تۇيۇلىدىغان بولۇپ قالىدۇ. بىر كۈنى ئۇ گازارمىنىڭ ئىچىنى تازىلاۋاتقاندا بىر ئۆينىڭ ئىچىدىن زەيدىن بەگنىڭ بىرسى بىلەن پەس ئاۋازدا سۆزلىشىۋاتقانلىقى ئۇنىڭ قۇلىقىغا كىرىپ قېلىپ، ئۇنىڭ سەگەكلەشتۇرۇپ قويىدۇ.

— سەنزە، قارىۋاي، خوتۇن، بالاڭنى تازا سېغىنغان ئوخشىمامسەن؟ بالىلارنى كۆرسەڭلا كۆتۈرۈۋالىدىكەنسەن، ئەركىلىتىپ ھالىڭ قالمايدىكەن. ئەركىشىلەرغۇ شۇنداق بولىدۇ، خوتۇن سېغىنىپ قالسىلا بالا ئەركىلىتىدىغان بولۇپ قالىدۇ. ۋۇي قاۋۇز، سەن نېمىشقا ئۇنداق سەت ھېجىيىسەن؟ سەن ئۇنى مازاق قىلىۋاتامسەن تېخى. سەن ھارامزادىمۇ بوشاڭ ئادەم ئەمەس جۇمۇ، خوتۇن - قىزلارنى كۆرسەڭ كۆزلىرىڭ ئويناپ، خۇمارلىشىپ ئېلىشىپلا كېتىدىكەن، يۈرتۇڭلاردا خوتۇن - قىزلار خېلى كەڭرىدۇ؟

— ھەئە، خېلى كەڭرى. قاندىقىنى ئالاي دېسەم ياق دېمەيدۇ، شۇغىنىسى يۈرتقا بېرىشنىڭ ئىلاجى بولمىسا...

— مەنمۇ شۇ تاپتا خوتۇن - بالىلىرىمنىڭ غېمىدىلا قالدىم. ئاڭلىسام ئىنقىلابچىلارنىڭ خوتۇن - بالىلىرى، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى تۇتقۇن قىلىۋېتىپتىمىش. ئۇلاردىن ئەنسىرەپ يۈرىكىم پوك - پوك، بېرىپ يوقلاپ كېلىشنىڭ تېخى ئىلاجى يوق. كاللا كېتىدىغان گەپ. قانداق قىلىشنى بىلەلمەيلا قالدىم، بېشىمنىڭ ئىچىمۇ قېتىپ، تېشىمۇ قېتىپ....

— كاللا كەتمەسلىكنىڭ يولىنى قىلالىساقلا، ئىلاجى تېپىلىپ قالىدۇ.

— قانداق يولىنى قىلىمىز؟

— خۇدايىمدىن تىلەيمىز، خۇدايىم بىزگە باشپاناھ بولىدۇ، يول كۆرسىتىدۇ.

ئۇلار پىچىرلىشىپ بىر نېمىلەرنى دېيىشتى، لېكىن ئابلا موللا ئۇلارنىڭ نېمە دېيىشكەنلىكىنى ئاڭلىيالمايدۇ. بىر ھازادىن كېيىن ئۇلار يېنىپ چىقىدۇ. ئۇ ھېچنېمىنى كۆرمىگەن، ئاڭلىمىغان بولۇۋېلىپ، بەخىرامان ھالدا ئۆز ئىشىنى قىلىۋېرىدۇ، زەيدىن بەگنىڭ ئۆزىگە كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويۇپ ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلىقىنىمۇ تۇيۇپ تۇرىدۇ.

ئابلا موللا ئاڭلىغانلىرىنىڭ ھەممىسىنى جامالىدىنغا دوكلات قىلىدۇ.

— ئۇ ئادەمنىڭ قورسىقىدا جىن بارەك قىلىدۇ. ئۇنداق بولمىسا نېمىشقا قىلغىلى گەپ تاپالمىغاندەك ئۇلارغا ئەنە شۇنداق خوتۇن خەقلەرنىڭلا گېپىنى قىلىدۇ؟ نېمىشقا ساماننىڭ ئاستىدىن سۇ قويۇپ ئۇلارنى يۇرتىغا كېتىشكە قىزىقتۇرىدۇ. يەنە تېخى كاللا كەتمەسلىكنىڭ يولىنى قىلساقلا ئىلاجى تېپىلىدۇ دەيدۇ. كاللا كەتمەسلىكنىڭ يولى ئىككى قولىمىزنى ئېگىز كۆتۈرۈپ دۇشمەنلەرگە باش ئىگىش! ئۇنىڭدىن باشقا يول يوق ئىكەنلىكىنى ھەممە ئادەم بىلىدۇ. مۇشۇنداق تەتۈر پۇتاق گەپ ـ سۆزلەر ئادەمنى غەم ـ ئەندىشىگە سېلىپ قويىدىكەن. پەخەس بولمىساق بولمايدىغان ئوخشايدۇ.

جامالىدىن ئۇنىڭ بۇ دوكلاتىنى ئاڭلاپ بولۇپ قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىدۇ.

— ھەي ئەخمەق. ئۇنىڭ ئۇنداق دېگىنى ئۇلارنى يۇرتىغا قايتىشقا قىزىقتۇرغانلىق ئەمەس ـ چاقچاق گەپ، چاقچاق، ئۇقتۇڭمۇ؟ ئەر كىشىلەر بىر يەرگە جەم بولۇپ قالسىلا ئەنە شۇنداق خوتۇن خەقلەرنىڭ گېپىنى قىلىپ چاقچاق قىلىشىدىغۇ، بۇ بار گەپمۇ؟ سەنمۇزە، بەك گۇمانخور بولۇپ قاپسەن جۇمۇ!

كېيىن ئابلا موللا، جامالىدىننىڭ زەيدىن بەگكە نەسىھەت قىلىپ دېگەن گەپلىرىنىمۇ ئاڭلاپ قالىدۇ.

— سىز دېگەن كوماندىر. بۇنىڭدىن كېيىن باشقىلارغا خوتۇن ـ قىزلار توغرىسىدا ئۇنداق بولمىغۇر چاقچاقلارنى قىلماڭ، بەزىلەر كۆڭلىگىزنى خاتا چۈشىنىپ قالىدىكەن، دىققەت قىلىڭ.

شۇنىڭدىن كېيىن ئابلا موللا، زەيدىن بەگنىڭ ئۆزىگە يەر تېگىدىن ئالىيىپ، ھومىيىپ قارايدىغان، يەنە تېخى قاۋۇز ئالمغاينىگىمۇ ئۆزىگە يىراقتىن سەپسېلىپ قاراپ يۈرۈيدىغان بولۇپ قالغانلىقىنى سېزىپ قالىدۇ. كۆڭلى غەش بولغان ئابلا موللا بۇ ئەھۋاللارنى شۇغايغا سۆزلەپ بېرىدۇ. ئاندىن: «ئەنجانباي بۇ ئىشلاردىن بىخەۋەر. ئۇ بىلىپ قالسا ئوبدان بولاتتى. ئۇنىڭغا دوكلات قىلاي دېسەم ئۇ تەرەپلەرگە بېرىشقا پۇرسەت بولمايۋاتىدۇ. ھە... ي! بىزنىڭ ئىشىمىز چاتاق» دەپ ئۆلۈغ ـ كىچىك تىنىپ كۆزلىرىگە لىققىدە ياش ئالىدۇ.

دەل شۇ كۈنلەردە ئويتاغ پولكىدا ئاشلىق قەھەتچىلىك يۈز بېرىدۇ. ئىنقىلابچىلارنى ئۆز يۇرتلىرىغا قايتۇرۇش بۇيرۇقى ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، يۇقىرىدىن ئۇلارنى ئاشلىق بىلەن تەمىنلەشنى توختىتىپ قويغانلىقى، شۇنداقلا ئەسلىدىلا ئۇلارغا ئاشلىق يەتكۈزۈپ بېرىۋاتقان ئوپال، تاشمىلىق، ئاقتۇ، يېڭىسار تەرەپلەردىكى يېزىلار ئاللىقاچانلا گومىنداڭچىلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كېتىپ، يول ـ يوللار قامال قىلىنغانلىقى تۈپەيلىدىن ئۇلارنىڭ ئاشلىق مەنبەسى ئۈزۈلۈپ قالىدۇ. ئويتاغ پولكىدىكى زاپاس ئاشلىقلارنىڭ ھەممىسى تۈگەپ كېتىپ، يېقىنقى كۈنلەردىن بۇيان ئادەملەر ئاچ ـ توق يۈرۈيدىغان بولۇپ قالىدۇ. جامالىدىن يۈز بەرگەن بۇ ئاشلىق قەھەتچىلىكىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن كۆپ باش قاتۇرىدۇ. لېكىن، ھەل قىلالمايدۇ. ئاخىر ئىلاجسىز قېلىپ ئابلا موللىنى ئاشلىق تېپىپ كېلىش ئۈچۈن

ماڭدۇرۇشقا مەجبۇر بولىدۇ. ئابلا موللا كەتكەندىن كېيىن قاۋۇز ئالغايمۇ كۆرۈنمەي قالىدۇ. ئاردىدىن ئوچ كۈن ئۆتۈپ قاۋۇز پەيدا بولۇپ قالىدۇ. ئاردىدىن يەنە ئوچ كۈن ئۆتكەندە مۇنداق بىر شۇم خەۋەر يېتىپ كېلىدۇ. ئابلا موللا تاشمىلىقتا تونۇش - بىلىشلىرىدىن نەق پۇلغا ئون نەچچە تاغار ئاشلىق سېتىۋالىدۇ. ئاندىن ئۇ ئاشلىقلارنى ئات - ئېشەكلەرگە ئارتىپ، تۆگمەنگە باردىغان بىر قانچە ئادەملەرگە قېتىلىپ يولغا چىقىدۇ. قوش تۆگمەنگە ئاز قالغاندا ئۇ يەردە يوشۇرۇنۇپ تۇرغان گومىنداڭنىڭ 20 نەچچە ئەسكىرىنىڭ تۈيۇقسىز ھۇجۇمىغا ئۇچرايدۇ. ئۇ پەقەت بىرلا ئەسكەرگە پىچاق سېلىپ ئۆلتۈرۈۋېتىشكە ئارانلا ئۈلگۈرىدۇ. لېكىن، ئۆزى تۆتۈلۈپ قالىدۇ. گومىنداڭچىلار ئۇنى بازار كۈنى سازايى قىلىپ بولۇپ ئاندىن ئاتىدىغانلىقىنى جاكارلايدۇ.

مەسۇم چوڭ ئابلا موللىنى قۇتۇلدۇرۇۋالماقچى بولىدۇ. لېكىن، قوراللارنىڭ ھەممىسى ئاللىقاچانلا يىغۇۋلىنىغانلىقتىن ئۇلار ئامالسىز قالىدۇ. شۇڭا، مەسۇم چوڭ ئىلاجسىز ھالدا 20 نەچچە ئادەمنى پەقەت پىچاقلار بىلەنلا قوراللاندۇرۇشقا مەجبۇر بولىدۇ. ئۇلار شەنبە كۈنى، يەنى تاشمىلىقنىڭ بازىرى بولىدىغان كۈندىن بىر كۈن بۇرۇن تاڭ سەھەردىلا يولغا چىقىدۇ. كېچىسى يەلكەن ئەتراپىدا يوشۇرۇنۇپ ياتىدۇ، ئەتىسى ئاتلىرىنى كىشىلەرنىڭ ئېغىللىرىغا يوشۇرۇپ قويۇپ بازارچىلارغا ئارىلىشىۋالىدۇ. گومىنداڭ ئەسكەلىرى بازارغا كىرىدىغان چوڭ - كىچىك يوللارنى، بۇلۇڭ - پۇچقاقلارنى ھەتتا ئۆيلەرنىڭ ئۆگزىلىرىنىمۇ چالا قويماي قورشۇۋلىپ، بازارچىلارنىڭ ئالدىنى توسۇۋالىدۇ. نۆۋەت بويىچە بىردىن - بىردىن تەكشۈرۈپ - ئاختۇرۇپ بولۇپ ئاندىن ئۆتكۈزىدۇ. شۇڭا، دۆۋە - دۆۋىلەك ئادەملەر قىستا - قىستاڭچىلىقتا نۆۋەت كۈتۈپ تۇرۇشقا مەجبۇر بولىدۇ. مەسۇم چوڭ ۋە ئۇلارنىڭ ئادەملىرىگە چۈشكە يېقىن

ئاران نۆۋەت كېلىدۇ. ئۇلار بازارغا كىرىپ مال بازىرىغا يېقىنلاشقاندا، مال بازىرىنىڭ ئىچىدىن گۈم - گۈم ئېتىلغان ئوق ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ قالىدۇ. ئۇلار چۆچۈپ ئۇلاغ بازىرىنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەلگەندە غىچچىدە قانغا بويىلىپ يانقان ئابلا موللىنىڭ جەسىتىگە كۆزى چۈشۈپ قالىدۇ. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ۋاقتىدا ئۇلگۈرۈپ كېلەلمىگەنلىكىدىن ئۆكۈنۈپ ئۆزلىرىنى كاچاتلىشىپ ئىچىدە يىغلىشىدۇ. غەزىپىگە پايلىماي ئۇچ ئەسكەرنى پىچاقلاپ ئۆلتۈرۈۋېتىپ قوراللىرىنى ئېلىۋېلىپلا بەدەر قاچىدۇ. بۇ تۈيۈقسىز زەربىدىن قاتتىق گاڭگىراپ قالغان دۈشمەنلەر هوشىنى يىغىپ بولغۇچە ئۇلار تاملارنىڭ دالدىسى بىلەن قېچىپ خېلى ئۇزاپ كېتىدۇ. شۇ ئاردا ئاتلارنىڭ قېشىدا قالغان ئۇچ ئادەم ئاتلارنى ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئەكىلىپ بولىدۇ. ئۇلار ئاتلارنى مىنىپ ساق - سالامەت، لېكىن ئابلا موللىنى قۇتۇلدۇرالمىغانلىقىغا ئۆكۈنۈپ كۆڭۈللىرى غەمكىن - مەيۈس هالدا قايتىپ كېلىشىدۇ.

شىغاي بەك هېرىپ كەتكەنىدى. ئۇ بۇ ۋەقەنى بايان قىلىپ بولۇپلا كۈش - كۈش تىنىپ ئاستا - ئاستا ئۇيقۇغا كەتتى. ئەنجانباي كېچىچە ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ، ئاھ ئۇرۇپ تاڭنى ئاتقۇزدى. ئۇ ئەتىسى ئەتىگەندە شىغايغا مۇنداق دېدى:

— سەن بېرىپ تاهىر بەگنى ئىزدەپ تاپ. ئۇنىڭغا سېنى مېنىڭ ئەۋەتكەنلىكىمنى دېگىن. ئۇ ئاغىنەم بىزگە ئازراق قورال بەرمەكچى. ئۇ قوراللارنىڭ قەيەردە ئىكەنلىكىنى ئۇ ساڭا دەپ بېرىدۇ، سەن ئۇ قوراللارنى ياندۇرۇپ ئەكىلىپ جامالىدىنغا تاپشۇرۇپ بەرگىن. ئاندىن چاققانراق كېلىپ بۇ ئىشنىڭ نەتىجىسىنى ماڭا خەۋەر قىلغىن. لېكىن پەخەس بولغىن، هېچقانداق ئادەم تۈيۈپ قالمىسۇن.

— خوپ، بەك بەلەن گەپ بولدى، هازىرلا ماڭاي.

ئۇچ كۈندىن كېيىن شىغاي قايتىپ كەلدى.

— ئىككى پىلىموت، ئۈچ ئاپتومات، بەش مىلتىق، يەتتە قاپ ئوق - دورىنى تۆگە ھارۋىسىغا سېلىپ، ئۇستىگە ئوت - خەسلەرنى ئاسمان پەلەك بېسىپ ياندۇرۇپ كەلدىم. جامالىدىن ئاكام خۇشال بولۇپ كەتتى.

— ئوبدان بوپتۇ. بىز يەنىلا قوراللىنىڭ غېمىنى قىلايلى. ساڭا يەنە بىر ۋەزىپە بار. ئاڭلىسام تۇنۇگۈن ھامۇت ھاجى، توختاروف، ئابدۇقادىر، ئالىپ شاھ قاتارلىق بىر نەچچە ئادەم گومىندانىڭ ھۆكۈمىتىگە ۋاكالىتەن بۇ يەرگە كەپتىمىش، ئۇلار بىزدىن گومىندانىڭ ئەسكەرلىرىدىن ئولجا ئالغان قوراللارنى قايتۇرۇۋالماقچى ئىكەن. بۇ بىتىمنىڭ روھىغا ئۇيغۇنمىش. شۇڭا، ئۇلارغا بىر قىسىم قوراللارنى قايتۇرۇپ بېرىدىغان ئوخشايمىز. سەن بېرىپ قورال - ياراغ ئامبىرىنى يېراقتىن كۆزەتكىن، ناۋادا ئاشۇ قورال - ياراغلارنى ئېلىپ كېتىش ئۈچۈن كەلگەن ئات - ئۇلاغ، ھارۋا ياكى ماشىنا قاتارلىق بىر نەرسىلەرنى بايقاپ قالساڭلا ماڭا دەرھال خەۋەر قىلغىن. بۇ قېتىمۇ بەك پەخەس بول، بۇ ئىشىمىزنىمۇ باشقىلار سېزىپ قالمىسۇن، بولمىسا چاتاق چىقىدۇ.

شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىنلا شىغاي ئۈنى ئىزدەپ كەلدى.

— ئۈچ ماشىنا كېلىپ ئامبارنىڭ ئالدىدا توختىدى.

ئۇلار شۇ ھامانلا يولغا چىقىپ، تاڭ سەھەردىلا ئويتاغقا يېتىپ كەلدى. جامالىدىن بىلەن مەسلىھەتلىشىپ مەسۇم چوڭنىڭ باتالیونىدىن 50 ئادەمنى تاللىدى. ئۇلارنى تاھىر بەگ بەرگەن قوراللار ھەم پالتا، كەكە، كەتمەن، ھەربىلەر بىلەن قوراللاندۇرۇپ قاراڭغۇ چۈشۈشى بىلەنلا يولغا چىقتى. تاڭ سۈزۈلگەندە ئويتاغ ئاغزىدىن ئۆتتى. تاغ ئارىلاپ مېڭىپ چۈشكە يېقىن گەز دەرياسىدىن ئايرىلىدىغان تەتۈر ئۆستەڭ بىلەن چالمائېرىق ئارىلىقىدىكى بىر جىلغىنىڭ بويىغا يېتىپ كېلىپ توختىدى. بۇ جىلغا كەڭ ھەم چوڭقۇر ئىدى. سۇ ئىككى قاشقا

لەھەڭ ئۇرۇپ شارقىراپ ئېقىپ تۇراتتى. دەل مۇشۇ جىلغىنىڭ ئۈستىگە سېلىنغان «زاكۇ كۆۋرۈكى» دەپ نام ئالغان بۇ چوڭ كۆۋرۈك جىلغىنى كېسىپ ئۆتىدىغان چوڭ يولنى تۇتاشتۇرۇپ تۇراتتى. بۇنىڭدىن باشقا بۇ يېقىن ئەتراپلاردا ماشىنا ماڭالىغۇدەك تۈزۈكرەك يولمۇ يوق ئىدى.

ئەنجانباي باشلاپ كەلگەن ئادەملىرىنى باشلاپ سۇغا كىرىپ كۆۋرۈكنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى ئىككى قاتار تۈۋرۈكلىرىنى چالا قويماي ھەرىدەپ كېسىۋەتتى، مىخلىرىنى قومۇرۇپ توغرىسىغا قويۇلغان ياغاچلارنى بوشىتىۋەتتى. شۇ تاپتا كۆۋرۈكنىڭ ياغاچلىرى ئۈستىدىن بىرەر ھارۋا ئۆتۈپ قالسىمۇ كۆتۈرەلمىگۈدەك ھالدا لاكاسلاپ ـ لىغىرلاپ قالغانىدى. دەل شۇ چاغدا كۈنچىقىش تەرەپكە چارلاشقا كەتكەن ئادەم ئات چاپتۇرۇپ قايتىپ كېلىپ قالدى.

— ئۈچ ماشىنا كېلىۋاتىدۇ.

شۇ ھامان ئەنجانباينىڭ بىرلا ئىشارىتى بىلەن ھەممە ئادەم دەرھال يوشۇرۇنۇۋېلىشتى. دېگەندەك يىراقتىن توپا ـ چاڭلار كۆتۈرۈلۈپ، ماشىنىلار كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ماشىنىلار يېقىنلاشقان ھامان ھېلىقى چارلامچى ئەنجانباي بەلگە قىلىپ قويغان تاشنىڭ يېنى بىلەن ئاتنى بەخىرامان ھالدا ماڭدۇرۇپ ئاياغ تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى. بۇ ئۇنىڭ ماشىنىدىكىلەرگە «كۆۋرۈك ساق» دەپ قەستەنگە قىلغان بېشارىتى ئىدى. ماشىنىلار توپىلارنى توزىتىپ، بىر ـ بىرىگە 20 ـ 30 قەدەمدەك ئارىلىق قالدۇرغان ھالدا گۈرۈلدەپ كېلىپ كۆۋرۈككە يېقىنلاشقاندا، تىزلىكىنى ئاستىلىتىپ مېڭىۋەردى ـ دە، ئالدىدىكى ماشىنىنىڭ ئالدىنقى چاقلىرى كۆۋرۈك ئۈستىگە چىقىشى ھامان كۆۋرۈك گۈلدۈررىدە ئۆرۈلۈپ چۈشۈپ، ماشىنىنىڭ ئالدى پەسكە، ئارقىسى ئاسمانغا قاڭقايغان ھالدا كەپلىشىپ قالدى. ئارقىدىكى ماشىنىلارمۇ بىر ـ بىرىگە گۇم ـ

گۈم ئۇرۇلۇپ سوقۇلۇپلا توختىدى. شۇ ئاردا ئەنجانباينىڭ ئادەملىرى تەرەپ - تەرەپلەردىن ئېتىلىپ چىقىپ ماشىنىلارغا تاشلاندى - دە، بۇ ھادىسىدىن چۆچۈپ كېتىپ گاڭگىراپ خۇددىنى يوقاتقان دۇشمەن ئەسكەرلىرىنى بىردەمدىلا قورالسىزلاندۇرۇپ قويۇپ، ھاي - ھوي دېگۈچە ئارىلىقتا ھېچقانداق چىقىمسىزلا ماشىنىلارغا پەرەس بېسىلغان زەمبىرەك، توپ، مىنامیوت، پىلىموت، ئاپتومات، مىلتىق قاتارلىق قوراللارنىڭ ھەممىسىنى قولغا چۈشۈرۈپ بولدى. لېكىن، بىرەر تالمۇ ئوق - دورا تېپىلمىدى. بۇ ماشىنىنىڭ ھەر بىرىنى بەش - ئالتىدىن ئەسكەر مۇھاپىزەت قىلىپ كەلگەنىدى. ئۇلارغا چېقىلمىدى، ماشىنىلار بىلەنمۇ كارى بولمىدى. ئۇلار ئوق - دورا بولمىغانلىقتىن كۆڭۈللىرى يېرىم بولغان بولسىمۇ، لېكىن قوراللارنى ئالقا سۆرىتىپ، ئارتىپ ئويتاغقا قايتىپ كېلىشتى.

ئەنجانباي سۇباشىدىكى كۇرسقا قايتىپ كەلگەن كۈنىنىڭ ئەتىسى ئاخشىمى تاھىر بەگ ئۇنى ئىزدەپ كەلدى.

— دوستۇم، — دېدى ئۇ كۆزلىرىگە لىققىدە ياش ئالغان ھالدا ئەنجانباينىڭ قوللىرىنى چىڭ تۇتۇپ تۇرۇپ، — قوشۇنىمىز ھالاك بولدى، بىز ئەمدى تۇگەشتۇق، بىز بۇ يەردە تۇرىۋەرمەي جاننى ياقىغا ئالايلى، يىراقلارغا بىللە كېتەيلى. سېنى تاشلاپ كېتىشكە زادىلا چىدىمىدىم. ئۇنداق قىلما، مېنى قىينىما، مەن بىلەن بىللە كېتىشكە ماقۇل بولغىن.

ئەنجانباي ھەيران قالدى:

— نېمە بولدۇڭ؟ غەلىتىلا بولۇپ قاپسەنغۇ، گەپلىرىڭ تېخىمۇ غەلىتە، تاقۇ - تۇقۇ سۆزلەپ.

— بىز غەلىتە ئەمەس، جاھان غەلىتە. باشقا گەپنى قوي، بىز ئورۇسلار تەۋەسىگە بىللە كېتەيلى. بىزگە مۇشۇنداق قىلىشتىن باشقا ئىلاج قالمىدى. ئورۇسلار تەۋەسىدە جانىنى ساقلاپ قېلىپ، بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىنقىلاب ئۈچۈن

تەييارلىنايلى، بۇ مېنىڭ ئەڭ ئاخىرقى قارارىم، بىللە كېتەيلى. سەندىن بەك ئەنسىرەپ قالدىم.

ئەنجانباي تېخىمۇ بەك ھەيران قالدى:

— ۋۇي، ئالجىپ قاپسەن جۇمۇ. نېمىشقا ئۇنداق سارائدەك بولمىغۇر گەپلەرنى قىلىسەن؟ سەن تېخى ئۆتكەن قېتىم چەتكە قاچىدىغان بولساڭ، مېڭەڭدىن تۇتۇن چىقىرىۋېتىمەن - دەپ، ماڭا قوقاق سالمىغانمىدىڭ؟ ئۇ گەپلىرىڭ ھازىرقىدەكلا ئېسىمدە تۇرۇپتۇ، مانا ئەمدى ئۆزۈڭشۇنداق قاملاشمىغان گەپلەرنى قىلمۇاتسەنغۇ؟ بولدى قوي، ئۇنداق يامان خىياللاردا بولما.

— مەيلى نېمە دېسەڭ دەۋەرگىن، سارائ دېسەڭمۇ مەيلى، ئۆزۈڭنىڭ ئىختىيارى. مەن شۇ چاغدىلا شۇنداق قارارغا كېلىپ بولغان، ئۇ چاغدا نېمە دەيدىكىن دەپ ئويلاپ، سېنىڭ قانداق خىيالدا ئىكەنلىكىڭنى بىلىپ بېقىش ئۈچۈن سېنى چېكىپ سىناپ باققانىدىم.

— بولدى، ئەمدى مېنى سىنىمايلا قوي. مەن ئۆزىمىزنىڭ خەلقىگە، مۇشۇنداق سۆيۈملۈك زېمىنغا مەنسۇپ. مۇشۇ زېمىن ئۈچۈن، خەلقىمىزنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن جەڭ قىلىپ، مۇشۇ زېمىندا ئۆلۈپ كەتسەم رازى. مېنى يەنە قىچقىلىما، ئاۋارە بولما، بۇمۇ مېنىڭ ئەڭ ئاخىرقى قارارىم. سەن ئۇنداق يامان خىيالنى تاشلا، كەتمە، بىللە جەڭ قىلايلى.

— ياق، مەن كەتمىسەم بولمايدۇ، ماڭا جان لازىم. مەن ھەممە تەييارلىقلارنى پۈتتۈرۈپ بولدۇم، كېتىمەن. مەن سەندەك ئەخمەق ئادەمنى زادىلا كۆرمەپتىكەنمەن.

— دوستۇم، ئۇنداق دېمە. مېنىڭچە خەلقىمىز مۇشۇنداق ئېغىر كۈلپەتكە قالغان چاغلاردا ئۇلارنى تاشلاپ كېتىش ئەڭ ئەخمەقلىق بولىدۇ. زېمىنىمىز، خەلقىمىز شۇ تاپتا سەندەك، مەندەك ئادەملەرگە موھتاج، ھەرگىز كەتمە. خەلقىمىزنى، زېمىنىمىزنى ھەرگىز گومىنداڭچىلارغا تاشلاپ بەرمەيلى،

تۇزكور، مۇناپىق ئادەملەردىن بولۇپ قالمايلى. شۇنى بىلىپ قويكى، خەلقىمۇ، زېمىنىمۇ ئۆزىمىزنىڭ، تاشلىۋېتىشكە بولمايدۇ.

— مەنمۇ خەلقىمىزنى، زېمىنىمىزنى تاشلىۋېتىمەن دېمىدىمغۇ، كەتسەم يەنە كېلىمەن، كۈچ توپلاپ كېلىمەن، تاشلىۋەتمەيمەن. بۇ پەقەت ۋاقتىلىق ئىش، شۇنداق قىلىشقا مەجبۇر بولدۇم.

— چەت دۆلەتكە كۆچۈكلانمىساڭمۇ بولىدۇ، كۈچ دېگەن ئۆزىمىزدە بار. كەتمىگىن.

ئۇلار شۇ هالدا يېرىم كۈن مۇڭدىشىپ تاكاللاشتى. لېكىن، بىر - بىرىنى قايىل قىلالمىدى. كەچقۇرۇن ئۇلار بۇ قېتىمقى بۇ كۆرۈشۈشنىڭ ئۆزلىرىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى قېتىمقى ئۇچرىشىشى بولۇپ قالىدىغانلىقىنى كۆڭۈللىرى تۇيغاندەكلا بىر - بىرىگە چىدىمىغان، كۆڭۈللىرى بۇزۇلغان هالدا يىغلىشىپ، قۇچاقلىشىپ تۇرۇپ خوشلىشىشقا مەجبۇر بولۇشتى.

دېگەندەك ئارىدىن بىر هەپتە ئۆتكەندە، بىرىگادا كوماندىرى تاهىر بەگ، هاكىم شىرىپ قاتارلىق ئون نەچچە يۇقىرى دەرىجىلىك هەربىي، مەمۇرىي باشلىقلارنىڭ ئۆزىگە تەۋە خادىملىرى بىلەن ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنى ئېلىپ سوۋېت ئىتتىپاقى تەۋەسىگە ئۆتۈپ كەتكەنلىكى خەۋىرى تارقالدى. شۇنداق قىلىپ جەنۇبىي شىنجاڭ مىللىي ئىنقىلابى قوشۇنىي قوماندان هەم ئاساسلىق ئوفىتسېرلىرىدىن ئايرىلدى.

ئىگە - چاقسىز قالغان كۇرسانتلارمۇ تارقاپ كەتتى. قالغان ئازغىنا ئىنقىلابچىلارمۇ، مۇشۇ كۈنلەردە خۇددى پۇت - قوللىرى كېسىپ تاشلانغان مەجرۇهلارغىلا ئوخشاپ قالدى. تەرەپ - تەرەپلەردىن قانتىق قىيىن - قىستاققا ئېلىنىپ، مېڭىش يوللىرى پۈتۈنلەي كېسىپ تاشلانغان شتاب باشلىقى - هۆرمەتكە سازاۋەر پېشقەدەم ئىنقىلابچى، باش مەسلىهەتچى قاسىم تاش ئامالسىزلىقتىن 1946 - يىلى 9 - ئاينىڭ ئاخىرىدا قۇرۇق نامىلا

قالغان جەنۇبىي شىنجاڭ ئىنقىلابىي قوراللىق قوشۇنلىرى قوماندانلىق شتابىنىڭ تارقالغانلىقىنى جاكارلاشقا مەجبۇر بولدى. شۇنىڭ بىلەن «تاغ ئىنقىلابچىلىرى» نامى بىلەن دۇنياغا مەشھۇر بولغان، گومىنداڭچىلارنىڭ يۇرىكىنى تىترىتىپ ئۇلارنى ئۆلۈم گىردابىغا مەھكۇم قىلىشقا يول ئاچقان جەنۇبىي شىنجاڭ مىللىي ئىنقىلابىي قوشۇنلىرى تۇغقىشكەندەك بولدى.

ئەنجانباي شۇ كۇنى ئاخشىمىلا ئالدىراپ يۇرۇپ قاسىم تاشنى ئىزدىدى. ئاخىر ئۇنى بىر ئۆينىڭ ئىچىدىن ئاران تاپتى. ئۇ قوللىرىنى كەينىگە تۇتقان ھالدا تام تەرەپكە قاراپ جىممىدە تۇراتتى. ئۇ، ئەنجانبايىنىڭ كىرگىنىنى تۇيۇپ تۇرسىمۇ يەنىلا تام تەرەپكە قاراپ تۇرىۋەردى.

— سالام شتاب باشلىقى، — دېدى ئەنجانباي قاسىم تاشقا ھەربىيچە سالام بېرىپ تۇرۇپ مەن ئويتاغ پولكىدىكى بارلىق ئىنقىلابچىلارنىڭ ئىلتىماسىنى دوكلات قىلىش ئۈچۈن قېشىڭىزغا كەلگەنىدىم، قوبۇل قىلىشىڭىزنى ئىلتىماس قىلىمەن.

شۇنداىلا قاسىم تاش ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ «نېمە گەپ؟» دېگەندەك ئەنجانبايىنىڭ كۆزىگە تەلمۇرۇپ قاراپ تۇرۇپلا قالدى. ئەنجانباي ئۇنىڭ چىراي - تۇرقىنى كۆرۈپلا چۆچۈپ كەتتى ئۇ خۇددى نەچچە يىل كېسەل ئازابىنى تارتقان ئادەمدەك جۇدەپ - ئورۇقلاپ كەتكەن، كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ، ياغاقلىرى چىقىپ قالغان، چىراي شەكلىمۇ سارغىيىپ كېتىپ تونۇغۇسىزلا بولۇپ قالغانىدى.

— پولكىمىزدىكى بارلىق ئىنقىلابچىلار سىزنىڭ بىزگە يەنە داۋاملىق قوماندانلىق قىلىپ تۇرۇپ بېرىشىڭىزنى ئىلتىماس قىلىدۇ.

قاسىم تاش يەنىلا تام تەرەپكە قاراپ تۇرۇپ بېشىنى چايقىدى.

— بۇنىڭغا مېنىڭ ئىلاجىم يوق، مۇمكىن ئەمەس. بىز

بۇنىڭدىن كېيىن يەنە كۆرۈشەلمەيمىز.

— يەنە بىر ئىلتىماسىمىز، سىز بىزنىڭ پولكىمىزنى ئۆز قولىڭىز بىلەن قۇرۇپ راۋاجلاندۇرغانىدىڭىز. ئەمدىلىكتە ئۆزىمىزنىمۇ قوغداپ قالالىغۇدەك تۈزۈك قورالىمىزمۇ قالمىدى. 700 نەچچە ئىنقىلابچىنىڭ ھاياتى خەۋپ ئىچىدە تۇرۇۋاتىدۇ. بىزگە ئازراق قورال ـ ياراغ يارەدەم قىلىپ، بىزنى قۇتۇلدۇرۇۋېلىشىڭىزنى ئىلتىماس قىلىمىز.

قاسىم تاش يەنىلا تام تەرەپكە قاراپ جىممىدە تۇرۇپ ئويلىنىپ قالدى. بىر ھازادىن كېيىن، يانچۇقىدىن بىر تۇتام ئاچقۇچنى شاراقشىتىپ چىقىرىپ ئەنجانىيغا تەڭلىدى.

— مەڭ، ئېلىڭ. لېكىن، مەن سىزگە ئاچقۇچنى بەرمىدىم سىزمۇ مېنى كۆرمىدىڭىز، ئۇقتىڭىزمۇ؟

— ئۇقتۇم، مەنمۇ ئاچقۇچنى ئالمىدىم. سىزنىمۇ كۆرمىدىم. رەھمەت سىزگە.

ئەنجانىلىق ئۇنىڭغا يەنە ھەربىيچە سالام بېرىپ چىقىپ كەتتى.

ئۇچ كۈندىن كېيىن ئويتاغ پولكىدىن 300 نەچچە ئادەم سۈباشىغا يېتىپ كەلدى. ئۇلار ئامبارلاردا قالغان ئازغىنە قورال ـ ياراغ، ئوق ـ دورىلار چالا قويماي يىغىشتۇرۇپ ئالدى. بۇ قورال ـ ياراغ، ئوق ـ دورىلار ئازراق بولسىمۇ لېكىن بۇ ئۇلارغا قىلىنغان چوڭ مەدەت ئىدى. ئۇلار خۇشال ھالدا سەپكە تىزىلدى. سەپنىڭ ئالدىدا ئەنجانىلىق ماڭدى، قورالارنى كۆتۈرۈشۈپ ئايلىنىپ مېڭىپ، قاسىم تاش تۇرىدىغان شتابنىڭ ئالدىغا كەلگەندە خۇددى چوڭ پارات مۇنبىرىنىڭ ئالدىدىن ئۆتكەندە، پارات قوبۇل قىلغان قوماندانغا سالام بەرگەندەك ھەممىسى تەڭلا ئوڭ قوللىرىنى شاپىلدە چېكىسىگە قويۇپ شتاب تەرەپكە قاراپ، «تاغ ئىنقىلابچىلىرى بىز» دېگەن مارشنى ياڭرىتىپ ئېيتقان ھالدا ماس قەدەم تاشلاپ، مېڭىپ، ئويتاغ

تەرەپكە قاراپ يۇرۇپ كەتتى.

تاغ ئىنقىلابچىلىرى بىز،
تاغدا ئوبدان جەم بولۇشقان.
زۇلۇمنى يوق قىلىش ئۈچۈن،
ئۈيۇلتاشتەك چىڭ ئۈيۇشقان.
ھۇررا، ھۇررا، ھۇررا!
ھۇررا، ھۇررا، ھۇررا!

يىگىرمە ئۇچىنچى باب

قاپقان

ئەنجانباي سۇباشىدىكى ھەربىي تەلىم - تەربىيە كۇرسىنى تاشلاپ ئويتاغ پولك شتابىغا قايتىپ كەلدى بۇ كۇنلەردە يېزا - بازارلاردىكى زومىگەر - باندىتلار تاغ ئىنقىلابچىلىرىنى تۇگەشتى دەپ ئويلاپ يەنە بەك ھەددىدىن ئېشىپ كەتكەنىدى. ئۇلار تاغ ئىنقىلابچىلىرىنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى تۇتقان جايىدىلا دەرەخلەرگە ئاساتتى، كالتەكلەپ ئۇرۇپ قىينايتتى. پۇت، قوللىرىنى ئۇرۇپ سۇندۇرۇۋېتەتتى، قۇلاقلىرىنى كېسىپ، كۆزلىرىگە پىچاق تىقىۋەتتى، مال - مۇلۇكلىرىنى بۇلاپ، ئۆي - ماكانلىرىنى كۆيدۇرەتتى. ئۇلار مانا مۇشۇنداق غالجىرلىق بىلەن ئۆچ ئېلىپ، نۇرغۇن ئادەملەرنى كاردىن چىقىرىپ مەڭگۇلۇك مېيىپ مەجرۇھلارغا ئايلاندۇرۇپ قويغانىدى. ھەتتا بەزىلىرىنى ئۆزلىرىگە ئۆمۇرلۇك قۇل قىلىۋالدى.

ئەنجانباي تەرەپ - تەرەپلەردىن ئارقىمۇ ئارقا كېلىۋاتقان بۇنداق ئېچىنىشلىق شۇم خەۋەرلەرنى ئاڭلاۋېرىپ، زادىلا چىداپ تۇرالمىدى. ئاخىر ئاچچىقىدا بولالماي ئادەمنى ئەگەشتۇرۇپ يۇرۇپ كېچىلىرى يۇرتلارنى ئارىلىدى. قىلمىشى چېكىدىن ئاشقان زومىگەر - باندىتلارنى كېلىشتۇرۇپ ئەدەپلەپ ئۇجۇقتۇردى، ئالتۇن - كۇمۇشلىرىنى تارتىۋېلىپ شتابقا تاپشۇرۇپ بەردى، بەزى باي بەگلەرگە نەسىھەت قىلدى، تۆۋە قىلغانلىرىغا كەڭچىلىك قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئەتراپلاردىكى يېزىلاردا بىر مەزگىل جىمجىتلىق ھۆكۇم سۇردى. بىر قىسىم

زومىگەر - باندىتلار ياۋاشلىشىپ جىممىدە يېتىۋېلىشتى، يەنە بەزىلىرى قورقۇنچىدا كېچىلىرى ئۆيلىرىدە ياتالماي قۇيرىقىنى خادا قىلىپ قېچىپ كېتىشتى. ئادەملەرنى قېيىن - قىستاققا ئېلىپ ئۆچ ئېلىش تۈگىدى، ئالۋان - ياساقلارمۇ خېلى بەك ئازلاپ قالدى. لېكىن بۇ پەقەت ۋاقىتلىق تىنچلىق ئىدى. ئۇلارنىڭ يۆلەنچۈكى - گومىنداڭچىلارنى يوقاتمىغۇچە خەلق تەلتۆكۈس ئازادلىققا ئېرىشىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. بۇنىڭ ئۈچۈن ئىنقىلابچىلارغا قورال - ياراغ، ئوق - دورىلار لازىم ئىدى، بۇ نەرسىلەر بولمىسا گومىنداڭچىلارنى يوقاتقىلى بولمايتتى، ھەتتا ئۆزلىرىنىمۇ ساقلاپ قالالمايتتى. بولۇپمۇ ئوق - دورىلارنىڭ كەملىكى شۇ تاپتا ئۇلارنى تازا قىينىماقتا ئىدى. قاسىم تاش ئۇلارغا نۇرغۇنلىغان قورال - ياراغلارنى بەردى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلار گومىنداڭچىلار ئىچىدىكى بەزى ئادەملەردىنمۇ خۇپىيانە ھالدا خېلى كۆپ قورال - ياراغلارنى قىممەت باھادا ئالتۇن - كۈمۈشلەرگە سېتىۋالدى، يەنە تېخى يۇرتلىرىغا مەجبۇرىي ھالدا قايتۇرۇلغان بەزى ئىنقىلابچىلارنىڭ يوشۇرۇپ قويغان قورال - ياراغلىرىنىمۇ يىغىۋالدى، گومىنداڭ ئەسكەرلىرىدىنمۇ خېلى كۆپ قورال - ياراغلارنى غەنىيمەت ئېلىۋالدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ قورال - ياراغلىرى تولۇقلىنىپ قالدى. لېكىن، ئوق - دورىلارنىڭ كەملىكى ئۇلارنىڭ بېشىنى تازا قاتۇردى. قورال - ياراغلار ھەر قانچە خىل بولسىمۇ لېكىن ئوق - دورىسى بولمىسا، ئۇنىڭ ھېچقانداق رولى بولمايدۇ - دە، ئەنجانباي ئىلاجسىزلىقتىن ئادەملىرىنى قىلىچ، ئوۋ مىلتىقى بىلەن قوراللاندۇرۇپ، مەشق قىلىشنى كۈچەيتتى. قۇيمىچىلار ئوۋ مىلتىقلىرى ئۈچۈن قوغۇشۇن ئوقلىرىنى قۇيۇشقا باشلىدى.

كۈن ئەمدىلا قىزىرىپ چىقىشقا باشلىغانىدى. ئاسمان سۈپسۈزۈك، بۇلۇت دىدارى كۆرۈنمەيتتى. كۈز كۈنلىرىنىڭ

غـۇر ـ غۇر سوغۇق شامىلى تەننى سەل شۇركۈندۈرۈپ تۇراتتى. دەل شۇ چاغدا ئوپال بازىرىنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى بىر تار كوچىدىن يۈز ـ كۆز، ئىگىزلىرىنى قويۇق چار ساقال باسقان ئورۇق، ئېگىز بويلۇق، كونا تۇماقنى كۆزىگىچە چۆكۈرۈپ كىيىۋالغان، يەنجىسىنى ئۆشنىسىگە ئارتىۋالغان، كونا ئالا جەنـدە ـ چاپانلىق، هاسا تايىنىۋالغان بىر دىۋانى ئەتراپلارغا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا سىنچىلاپ قارىغان هالدا بازارغا كىرىپ كەلدى. ئۇ شۇ هالدا پۈتلىرىنى ئاران سۆرەپ ئىنجىقلاپ مېڭىپ قادىر ئاخۇن ئاشپەزنىڭ دۇكىنىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى ـ دە، ئىككى قولىنى دۇئاغا كۆتۈردى:

— هەق ئىللاللا، خـۇدا دۆلەتلىرىنى ئۇستۇن قىلغاي، بالا ـ چاقىلىرىنى ئامان قىلغاي، بالا ـ قازادىن ساقلىغاي. سەدىقە بالا ـ قازانى يەيدۇ، تۆبە گۇناهنى! ئاتىغانلىرىنى سەدىقە قىلغايلا. ئاۋمىن.

قادىر ئاخۇن ئوتتۇرا قاچا لەغمەننى كۆتۈرۈپ چىقىپ دىۋانىغا بەردى. يېنىپ كىرىپ كېتىۋېتىپ ئۇنىڭغا تىكىلىپ قاراپ قويدى، لېكىن ئۇنى تونۇيالمىدى. دىۋانى قېلىنلىق قىلىپ يەنە سوراپ سالدى:

— ئۇستام مانىتا تېخى پىشمىدىمۇ؟

قادىر ئاخۇن بۇ دىۋانىنىڭ ئاۋازى خېلى تونۇشتەك بىلىندى. لېكىن، بۇ ئاۋازنى قاچان، قەيەردە ئاڭلىغانلىقىنى دەماللىققا ئەسلىيەلمەي ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ، هەيران بولغان هالدا بۇ دىۋانىغا يەنە تىكىلىپ قارىدى. ئۇ ئالدىرايتتى. شۇڭا:

— مانتىنىڭ پىشىشىغا خېلى هايلى بار، — دېدى ـ دە، ئۆزىنىڭ بۇ قەدىناس ئاغىنىسىنى تونۇيالماي ئالدىراپلا ئاشخانىسىغا كىرىپ كەتتى.

«تولا كېلىدىغان دىۋانىلەرنىڭ بىرەرسىنىڭ ئاۋازى قۇلىقىمغا سىڭىپ قالغان ئوخشايدۇ» دەپ ئويلاپ، ئۇ دىۋانى

بىلەن كارى بولمىدى. دېمىسىمۇ شۇ كۈنلەردە بۇ سېخىي يۇرتتا دۇئانى ـ قەلەندەرلەر ئەدەپ كەتكەنىدى. ھېلىقى دۇئانى توپلىق يەردە تامغا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ قالدى. شۇ ئاردا تۆت ئەسكەر كېلىپ قادىرئاخۇننىڭ دۇكىنىدىن لىقمۇلىق مانتا بېسىلغان ئىككى تەۋەڭنى كۆتۈرۈشۈپ ئېلىپ كەتتى. بىر ھازادىن كېيىن ئۇ ئەسكەرلەر يەنە كەلدى.

— ئۇستام، قالغان مانتىلارمۇ تەييار بولغاندۇ؟ ئالدىراپ قالدۇق.

— سەل تەخىر قىلىشسىلا، ھازىرلا پىشىدۇ. خام مانتا قورساقنى ئاغرىتىپ قويىدۇ. ۋۇي ھېلىقى مانتىلار يەتمىدىمۇ؟ ھەربىر تەۋەڭگە يۈزدىن ساناپ سالغانىدىم.

— بالدۇرغۇ ئىككى تەۋەڭ مانتا يېتىپ ئېشىپمۇ قالاتتى، مانا ئەمدى ئون تەۋەڭ مانتىمۇ ئاران ئىككىدىن يېتىدىغان ئوخشايدۇ. باشقا دۇكانلاردىنمۇ ئۇقۇشۇپ قويدۇق.

دۇئانى ئاستا ئورنىدىن تۇردى، تىلەمچىلىك قىلىپ يۈرۈپ بازارنىڭ سىرتىغا چىقتى.

دۇئانى سىياقىدا ياسىنۇئالغان بۇ كىشى ئويتاغ پولكىنىڭ مەسلىھەتچىسى خوجا ئابدۇراخمان ئىدى. ئۇ توغراق بېشى مەھەللىسىدىكى خوتۇن، بالا ـ چاقىلىرىنى يوقلىغاچ ئەتراپتىكى دۇشمەنلەرنىڭ ئەھۋالىنى تېڭ ـ تېكلاپ بېقىش ئۈچۈن بۇ تەرەپلەرگە كەلگەنىدى. ئۇ ئوپالدىن ئايرىلىپ ئۇچىنچى كۈنى ئاخشىمى ئويتاغدىكى پولك شتابىغا قايتىپ كەلدى ـ دە، كۆرگەن، ئاڭلىغان ئەھۋاللىرىنى باشلىقلارغا دوكلات قىلدى:

— تاشمىلىق بازىرىغا كىرەلمىدىم، بازارنى دۇشمەنلەر قاتتىق چېڭ ساقلاۋېتىپتۇ. بازارنىڭ ئەتراپلىرىنى ئەسكەرلەر بىلەن ئەمەت بەگنىڭ چوماقچىلىرى كېچە ـ كۈندۈز خۇددى ئىتنىڭ قۇرتلىرىدەك قىمىلدىشىپ يۈرۈپ چارلاپ يۈرۈشىدىكەن، ئۆتكەن كەچكەنلەرنىڭ كىيىملىرىنى سالدۇرۇپ تەكشۈرىدىكەن.

تونۇمايدىغان ياكى باشقا جايلاردىن كېلىپ قالغان ئادەملەرنى تۇتۇپ قامايدىكەن. مەن ئامالسىز ئارقامغا ياندىم. يۇرتقا بېرىپ ئۆيدە بىر ئاخشام بولدۇم. يېرىم كېچىدە يولغا چىقىپ ئەتىسى كۇنچىقىش بىلەن تەڭ ئوپال بازىرىغا يېتىپ كەلدىم. قادىر ئاخۇن ئۇستامنىڭ دۇكىنىدا ئەسكەرلەرنىڭ مانتا گېپىنى قىلىشىدىن ئۇ يەردىكى دۇشمەنلەرنىڭ سانىنى پەرەز قىلىپ بىلىۋالدىم. بىر تەۋەڭگە يۇزدىن مانتا تىزىلىدىكەن، ئۇنداقتا ئون تەۋەڭگە مەڭ مانتا تىزىلغان بولىدۇ. «ھەر بىر ئادەمگە ئارانلا ئىككىدىن يېتىدۇ» دېگىنىگە قارىغاندا ئېنىقكى ئۇ يەردە 500 دىن ئارتۇق دۇشمەن بار دېگەن گەپ.

ئويتاغ پولكىنىڭ باشلىقلىرى خوجا ئابدۇراخمانىڭ دوكلاتىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، خېلى ئۇزاق تالاش ـ تارتىش قىلىشتى، بۇ «ئوق ـ دورىلارنى غەملىۋېلىشنىڭ ئوبدان پۇرستى، دۇشمەن ئەسكەرلىرى تولا يۆتكىلىپ تۇرىدۇ. ئۇلار يۆتكىلىپ كەتسە بۇ پۇرسەت قولدىن كېتىدۇ» دەپ قاراشتى. ئۇ ئۇنى دەپ، بۇ بۇنى دەپ ئەڭ ئاخىرىدا ئازراق بولسىمۇ ئوق ـ دورا غەملىۋېلىش مەقسىتىدە ئوپالدىكى دۇشمەن ئەسكەرلىرىگە ھۇجۇم قىلىش قارارىغا كېلىشتى ـ دە، دەرھال تەييارلىق قىلىشقا كىرىشىپ كېتىشتى. دەل شۇ كۇنى كەچقۇرۇن زەيدىن بىر مۇنچە ئادەملەرنىڭ ئالدىدا قاۋۇز ئالغايغا بۇيرۇق قىلدى:

— قاۋۇز① سەن، مۇجمغا بېرىپ ئاتلارنى يوقلاپ كەلگىن. بايتاللارنىڭ تايلايدىغان ۋاقتى بولۇپ قالدى. نەچچىسى تايلىدى، كۆرۈپ باق.

مۇجى ئويتاغنىڭ كۇنپېتىش تەرىپىگە توغرا كېلەتتى.

---

① قاۋۇز ـ ساتقىن. يۇرتىمىزنىڭ نام ـ نىشانىنى ئۆزىمۇ بىلمەيدۇ. «كەلداخۇن» نامى بار. مەسۇم چوڭ ئۇنى تۇتۇۋېلىپ سوراق قىلغاندا، ئۇ ئۆز قىلمىشلىرىنى، كۆرگەن ـ بىلگەن ئەھۋاللارنى ئۆز ئاغزى بىلەن ئىقرار قىلغان. كېيىن قېچىپ كېتىپ تېپىلمىغان.

لېكسن، قاۋۇز ئالىغاي بىر داۋاندىن ئايلىنىپ ئۆتۈپلا ئوڭغا بۇرۇلدى ـ دە، جىلغىنىڭ ئىچى بىلەن مېڭىپ كۈنچىقىش تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى. ئەتىسى ئاخشىمى قاراڭغۇ چۈشكەندە چەشتاغ گازارمىسىدىكى رازۋېدچىك ئىگەمبەردى غىپپىدىلا[1] جامالىدىننىڭ قېشىغا كىرىپ كەلدى. ئۇلار بىر هازاغىچە خۇپىيانە هالدا مۇڭداشتى.

ئىگەمبەردى تاشمىلىقنىڭ قارا دۆۋە مەھەللىسىدىكى ئىمىن مەرگەننىڭ ئوغلى ئىدى. چەشتاغ گازارمىسىدىكى گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ ئات باققۇچىسى بولۇپ يۈرۈۋاتقان بۇ ئادەم دۇتار، راۋابلارنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ چېلىپ، ئەسكەرلەرنى ئۆزىگە جەلپ قىلىۋالغانىدى. بۇنىڭدىن تۆت ئاي ئىلگىرى زەيدىن ئۇنى جامالىدىنغا تونۇشتۇردى. «سەزگۈر، ئاغزى چىڭ، دىلى يۇمشاق، چىقىشقاق، ئايىغى چاققان، رازۋېدچىك بولۇشقا باب كېلىدۇ» دەپ تازا ماختىدى. بۇنداق ماختاشلارنى ئاڭلاپ جامالىدىننىڭ يۈرىكى ئېرىپ كەتتى ـ دە، شۇ هامان بۇ سىناملىغان ئادەمنى رازۋېدچىك قىلىپ تەينىلىدى. بۇ ئىشنى پەقەت جامالىدىن بىلەن ئۇ ئىككىسى بىلىشەتتى، هەتتا ئەنجانبايمۇ بىلمەيتتى.

جامالىدىن ئىگەمبەردى بىلەن خۇپىيانە مۇڭداشقان كۈنى ئاخشىمىلا ناهايىتى خۇشال هالدا ئەنجانباي بىلەن كۆرۈشتى.

— پىلانىمىز ئۆزگىرىپ قالدى.

— قايسى پىلاننى دەيسىز؟

— ئوپالدىكى دۈشمەنلەرگە هۇجۇم قىلىدىغان هېلىقى پىلاننى دەيمەن. بايا كۆڭۈلدىكىدەك ئوبدان بىر خەۋەرگە ئېرىشتىم، هەقىقەتەن ئاسان ئېرىشكىلى بولمايدىغان قالتىس ياخشى خەۋەر ئىكەن. تاشمىلىق ـ چەشتاغدىكى گومىنداڭ

---

① ئىگەمبەردى ـ ئىنقىلابنىڭ خائىنى. ئۇ مۇشۇ سەۋەبتىن 1952 ـ يىلى 20 ـ يىللىق مۇددەتلىك قاماق جازاسىغا هۆكۈم قىلىنغان.

ئەسكەرلىرى يېڭىسار تەرەپكە كېتىپتۇ، گازارمىدا پەقەت 30 نەچچىدەكلا ئەسكەر قاپتۇ. ئامبارلىردا كۆپ قورال ـ ياراغ، ئوق ـ دورىلار بار ئىكەن. بۇ بىز ئۈچۈن تېپىلغۇسىز ئوبدان پۇرسەت، پۇرسەت غەنىيمەت، بۇ پۇرسەتنى قولدىن بەرمەيلى.

— ياق، بۇ خەۋەر ئىشەنچلىك ئەمەس. گومىنداڭ ئەسكەرلىرى نېمىشقا يېڭىسار تەرەپكە كېتىدۇ؟ ئۇ تەرەپلەردىكى ئىنقىلابچىلار ئاللىقاچانلا تارقىلىپ كېتىپ توغەشكەن تۇرسا؟ بولمايدۇ، بۇ خەۋەرنىڭ راست ـ يالغانلىقىنى يەنە بىر قېتىم تەكشۈرۈپ بولۇپ، ئاندىن كېيىن بىر نېمە دەيلى، ئالدىنىپ قالمايلى.

— راست ـ يالغانلىقىنى تەكشۈرەيلى، دەمسىز؟ بۇ نېمە دېگىنىڭىز؟ ئىشەنمەيۋاتامسىز؟ ۋۇي ئاغىنە، نېمە بولدىڭىز. بىز يەنە بىر قېتىم تەكشۈرۈمىز دەپ ئەركىكى بىلەن چىشىسىنى ئايرىپ بولغۇچە پۇرسەت قولدىن كەتمەمدۇ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە ناۋادا دۈشمەنلەر بىزنىڭ ھەرىكىتىمىزنى سېزىپ قالسىچۇ؟ ئۇ چاغدا بىز ئۇلارنىڭ قىلتىقىغا دەسسەپ سالمامدۇق؟

— سىز بۇ خەۋەرنى قانداق ئۇقۇپ قالدىڭىز؟

— ئۆزىمىزنىڭ رازۋېدچىكى ئىگەمبەردى يەتكۈزدى. ھە، راست، سىزگە دەپ قويۇشنى ئۇنتۇپ قاپتىمەن. سىز تېخى ئۇنىڭ ئۆزىمىزنىڭ رازۋېدچىك ئىكەنلىكىنى ئۇقمايسىز. مەن ئۇنى رازۋېدچىك قىلىپ تەينىلىگەندە، سىز كۈرستا تەلىم ئېلىۋاتاتتىڭىز. شۇڭا، سىز بىلەن مەسلىھەتلىشىلمىگەنىدىم.

— مەيلى ئۇ كىم بولسا بولسۇن، بۇنىڭ كارى چاغلىق. ئەمما، مەن بۇ خەۋەرنىڭ راستلىقىغا ئىشەنمەيمەن، گۇمان قىلىمەن. سەگەك بولايلى.

جامالدىن تېرىكتى:

— گۇمانخورلۇق كېسىلىڭىزنى تاشلاڭ! بۇ خەۋەرنىڭ راستلىقىغا يۈزدە يۈز ئىشىنىڭ! دوستلۇقىمىزنىڭ يۈز خاتىرىسى

ئۇچۇن بىرەر قېتىم بولسىمۇ مېنىڭ گېپىمنى ئاڭلاپ قويۇڭ!
— بۇ بۇيرۇقمۇ؟
— شۇنداق. لېكىن، سىز باشتىن - ئاياغقىچە ئەنجانباي - دە، ئاچچىقىڭىز كەلسە ھەتتا مېنىڭ بۇيرۇقىمنىمۇ «پوش» دېمەيلا نېرى - بىرى قىلىۋېتىپ ئۆزىڭىز بىلگەننى قىلىشتىن يانمايسىز، بۇ تەرەپلىرىڭىز ماڭا ئايان. شۇنداق بولسىمۇ مەن سىزدىن خاپا بولمايمەن. لېكىن، بۇ قېتىم مېنىڭ بۇيرۇقۇمنى قوبۇل قىلىشىڭىزغا موھتاجمەن.
— مەن بۇنداق تېگى - تەكتى قاراڭغۇ، ئېغى بىلەن بېغىنىڭ تايىنى يوق ئىشقا قارامليق قىلىشتىن قورقىمەن. ئادەملىرىمىزنىڭ ھاياتىدىن، ئىنقىلابىمىزنىڭ نابۇت بولۇپ كېتىشىدىن ئەنسىرەيمەن. ماڭا بۇ ئىشنىڭ تېگىدە قانداقتۇر يەنە بىر ئىش بارەك، بىزگە جىن چاپلاشقاندەكلا تۇيۇلۇۋاتىدۇ.
— قانداق جىن ئىكەن ئۇ؟
— بىلمەيمەن. بۇ ئىشنىڭ تېگى - تەكتىنى ئېنىقلاپ باقايلى.
— ياق بولمايدۇ، پۈرسەت قولدىن كېتمىدۇ. بولۇپتۇ، سىز قورققان بولسىڭىز مۇشۇ يەردە قېلىڭ. مەن بارىمەن.
— مەن سىلەرنى دۇشمەنلەرگە تاشلاپ بېرىپ بۇ يەردە قاراپ تۇرالمايمەن.
— ھەببەللى، مانا بۇ گېپىڭىز جايىدا بولدى. شۇڭا سىز بىزنىڭ دوستىمىز - دە.
جامالىدىن شۇ كۈنى يېرىم كېچىدىن ئۆتكەندە قىسمىدىكى ھەممە كوماندىرلارنى شىتابقا يىغدى.
— مەن ھازىر يېڭى بۇيرۇقنى جاكارلايمەن، — دېدى ئۇ كۆزلىرىنى چەكچەيتكەن ھالدا ھەممە ئادەمگە بىر قۇر سەپسېلىپ چىققاندىن كېيىن ئۇنلۇك ئاۋازدا، — دىققەت قىلىپ ئاڭلاڭلار!
بۇيرۇق: بۇگۈن كەچ كىرگۈچە قىسمىدىكى بارلىق جەڭچىلەرنىڭ تاشمىلىق، چەشتاغلاردىكى دۇشمەنلەرنى يوقىتىش

تەييارلىقلىرى پۈتتۈرۈپ بولۇنسۇن. قاراڭغۇ چۈشكەن هامان، قىسىم ئۇچ بۆلەككە بۆلۈنۈپ يولغا چىقىپ، ئەتە تاڭ سۈزۈلۈشتىن بۇرۇن هەر قايسى بۆلەكلەر ئۆزلىرىگە بەلگىلەنگەن ئورۇنلارغا يېتىپ بېرىپ بولۇنسۇن. بىرىنچى بۆلەككە ئەنجانباي قوماندانلىق قىلىپ، تاشمىلىق، چەشتاغلاردىكى قەشقەر شەھىرى تەرەپكە قاچىدىغان هەم قەشقەر شەھىرى تەرەپتىن بۇ تەرەپتىكى دۈشمەنلەرگە يارىدەم بېرىشكە بىلىدىغان دۈشمەنلەرنىڭ ئالدىنى توسۇپ يوقاتسۇن! ئىككىنچى بۆلەككە زەيدىن بەگ قوماندانلىق قىلسۇن، بارلىق ئېغىر قوراللار بىلەن قوراللىنىپ، چەشتاغ گازارمىسىغا ئۇدۇلدىن هۇجۇم قىلىپ دۈشمەنلەرنى يوقاتسۇن. ئۈچىنچى بۆلەككە خوجا ئاۋدۇراخمان قوماندانلىق قىلىپ، تاشمىلىق، چەشتاغ تەرەپلەردىن قاچىدىغان هەم يېڭىسار تەرەپتىن بۇ تەرەپتىكى دۈشمەنلەرگە يارىدەم بېرىش ئۈچۈن كېلىدىغان دۈشمەنلەرنىڭ ئالدىنى توسۇپ يوقاتسۇن! بۈيرۇق تامام. شۇ بويىچە ئىجرا قىلىنسۇن. تالاش ـ تارتىش قىلىشقا، كەينىگە سۇرۇشكە يول قويۇلمايدۇ! خىلاپلىق قىلغۇچىلار ئېتىپ تاشلانسۇن!

يېغىن توگىدى. بۇنداق كەسكىن بۈيرۇقنىڭ ئاڭلاپ هەممىسى جىممىدە بولۇشۇپ، ئېغىر ـ ئېغىر تىنىشقان هالدا تارقىلىپ كېتىشتى. لېكىن، ئەنجانباينىڭ جايىدىلا قىمىر قىلماي ئۆزىگە تىكىلىپ قاراپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ جامالىدىننىڭ سەپرايى ئۆرلىدى.

— سىزنىڭ يەنە دەيدىغان باشقا گەپ ـ سۆزلىرىڭىز بار ئوخشىمامدۇ؟ خوش، قېنى دەڭ، يېڭى گەپ بولسا تارتىنماي دەۋېرىڭ. لېكىن، كونا خامانىنى يەنە سورىماڭ.

— زەيدىننى ئۇنداق هالقىلىق مۇهىم ئورۇنغا قويۇش خاتا بولدى.

— ئەنسىرىمەڭ، مەن ئۇنىڭ بىلەن بىللە بولىمەن. هەر قانداق ئېغىز ـ پەس ئىشلارنىڭ يۈز بېرىشىگە يول قويمايمەن.

خاتىرجەم بولۇڭ.

— يەنە بىر ئىشنى سەمىڭزگە سېلىپ قويۇشنى زۆرۈر تاپتىم، كۆڭۈل بۆلۈپ قويۇڭ. ئابلا موللىنىڭ ئۆلۈپ كېتىشىدە چوقۇم زەيدىننىڭ قولى بار.

جامالىدىن ھەيران بولۇپ كۆزلىرى چەكچىيىپلا كەتتى.

— كىشىلەرگە تۆھمەت قىلماڭ! دەلىل ـ ئىسپاتىڭزنى كۆرسىتىڭ.

— ئابلا موللا ئۇنىڭ بەزى گەپ ـ سۆز، ھەرىكەتلىرىنى سىزگە دوكلات قىلىپتۇ، سىز تۇز كۆڭۈللۈك بىلەن زەيدىنگە نەسىھەت قىلىپسىز. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئابلا موللىنىڭ پېيىغا چۈشۈپتۇ. كېيىن ئابلا موللا ئاشلىققا ماڭغاندا سىزنىڭ قېلىپ ئۇنى ئەمەت بەگكە چېقىپ قويۇپتۇ. ئۇنىڭ ئەمەت بەگ بىلەن تىلى ـ دىلى بىر بولمىسا، نېمىشقا شۇنچە ئاسانلا ئۇنىڭغا چېقىپ قويالايدۇ؟

— بۇ گېپىڭىز دەلىل ـ پاكىت بولالمايدۇ، بۇ پەقەت سىزنىڭ گۇمانىڭىز. شۇنداق بولسىمۇ بۇ قېتىمقى جەڭدە ئۇنى يەنە بىر قېتىم سىناپ باقايلى. جەڭ تۈگىگەندىن كېيىن، بۇ توغرۇلۇق ئىككىمىز بىرلىكتە تەكشۈرۈش ئېلىپ بارايلى. ھازىر پۇرسەت يوق.

— ئاھ خۇدا، ئۇ مۇناپىق ئاخىر بىزنىڭ بېشىمىزنى يەيدىغان بولدى!

جامالىدىن غەزەپ بىلەن ئەنجانىيىنى سىلكىشلىۋەتتى.

— جۆيلۇمەڭ! يەنە دېسە يەنە شۇ گەپ! ئۆزىڭىزنىڭلا گېپىنى يورغىلىتىۋېرىدىكەنسىز ئۇنداق بولمىغۇر خىياللارنى قىلماڭ! سىزنىڭ ھازىرقى ۋەزىپىڭىز مېنىڭ بۇيرۇقىمنى ئىجرا قىلىش! ئۇقتىڭىزمۇ؟! قالدى گەپلەرنى كېيىن بىر نېمە دېيىشەيلى.

بۇ ئىككىسىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى قېتىمقى تاكاللىشىشى بولۇپ قالىدىغانلىقىنى جامالىدىن خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەنىدى. شۇ

كۈنى ئەتىگەندە قاۋۇز ئالىغاي پايتىمىسىنىڭ تېگىدىن قېلىن قاتلانغان بىر پارچە خەتنى چىقىرىپ زەيدىنگە بەردى. زەيدىن باشقىلارنىڭ كۆرۈپ قېلىشىدىن قورقۇپ خەتنى دەرھال قوينىغا سېلىپلا ئاتخانىغا كىردى. قاۋۇز ئالىغاينى ئىشىكتە كۆزەتچىلىككە قويۇپ، خەتنى ئوقۇشقا باشلىدى.

«ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم زەيدىن بېگىم

جانابلىرى بىر نەچچە قېتىم خەت ئالاقە، ئادەم ئەۋەتىپ، ئۆزلىرىنىڭ تاغدىن يېنىپ چۈشۈش توغرىسىدا پاك كۆڭۈللىرىدىكى ئارزۇ - ئىستەكلىرىنى ئىزھار قىلىپ، ماڭا يوللىغان سەمىمىي سالاملىرىدىن ۋاقىپلاندىم. سىلىنىڭ مۇشۇ دانا يۈرەك سۆزلىرى، سەمىمىيەتلىرىدىن ئۆزلىرىنىڭ ھېلىمۇ پىرقىمىزگە، ھۆكۈمىتىمىزگە سادىق - ساداقەتمەن، ۋاپادار، ئالىيجاناب ئادەم ئىكەنلىكلىرى ئايان بولۇپ تۇرۇپتۇ. ھىممەتلىرىگە - ئىرادىلىرىگە بارىكاللا! خۇدايىم مۇراد - مەقسەتلىرىگە يەتكۈزگەي.

بېگىم، ئەسلىدە بىزنىڭ تىلىمىز، دىلىمىز، دىنىي ئېتىقادىمىز، مەقسەت - مۇددىئالىرىمىز، ياتىدىغان تۇپرىقىمىز بىردۇر. قېنىمىزنى ئۇ تاغ ئوغرىلىرىنىڭ قېنى بىلەن مىڭ يىل بىرگە قايناتسىمۇ ھەرگىز قېتىلمايدۇ، بۇ تەرەپلىرى ئۆزلىرىمىز ئاياندۇر. جانابلىرىنىڭ ئەسلىدە ئۇ ۋەھشىي، يىرگىنىشلىك تاغ ئوغرىلىرىغا قوشۇلۇپ كېتىدىغان ھېچقانداق مەقسەت - مۇددىئالىرىنىڭ يوق ئىكەنلىكىمۇ ماڭا بەش قولدەك ئاياندۇر. لېكىن، ئىككىمىزنىڭ چوڭ بەگلىكنى تالىشىپ قېلىش يۈزىسىدىن ئارىمىزغا سوغۇقچىلىق - ئاداۋەت، ئۆچمەنلىك ئۇرۇقلىرى چېچىلىپ قالدى. مەن زاماننىڭ ئازدۇرۇشى بىلەن ئۆزۈمنى قالتىس چوڭ چاغلاپ، نەپسىمگە چوغ تارتىپ كۆپرەك قاترىغانلىقىمدىن چوڭ بەگلىك مەنسىپى ماڭا، نائىب بەگلىك

ئۆزلىرىگە بېرىلىپ قالدى. شۇ ۋەجدىن سىلە ئېزىپ، ماڭا قىيىدىغان ھېسابتا تاغ ئوغرىلىرىغا قوشۇلۇپ قالدىلا. بۇنىڭ ئۈچۈن كۆپ ئەپسۇسلىنىمەن، جانابلىرىغا ئۆزرىخاھلىق بىلدۇرىمەن، مەندىن ناماقۇل، ئۇ خاپىلىقلارنى كۆڭۈللىرىدىن كۆتۈرۈۋەتكەيلا. شۇڭا، سىلە ئاشۇ قىممەتلىك ئىرادە - نىيەتلىرى بويىچە قايتىپ كەلسىلا، بىز ناھايىتى خۇشال بولىمىز، ئىككى قولىمىزنى كۆكسىمىزگە قويۇپ ئالدىلىرىغا تەزىمگە چىقىمىز. لېكىن، مەن شۇ تاپتا ئۆزۈمنىڭ سىلىگە بولغان سەمىمىي ساداقىتىم، ۋاپادارلىقىمنى ئىزھار قىلىش، دوستلۇق بۇرچۇمنى ئادا قىلىش يۈزىسىدىن قوماندانلارنىڭ ئۆزلىرىگە قىلغان پەرمانىنى سەمىلىرىگە سېلىپ قويۇشنى زۆرۈر تاپتىم. قوماندانلار ئۆزلىرىگە شۇنداق پەرمان قىلدىلارکى، مەزكۇر كىشى تاغدىن مۇنداقلا ئۆزى يالغۇز ھالدا يېنىپ چۈشسە، بۇنىڭ ھېچقانداق ئەھمىيىتى - قىممىتى بولمايدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن تاغ ئوغرىلىرىنى پاك - پاكىز يوقىتىش، ئەنجانباينى تىرىك ياكى ئۆلۈكىنى بولسىمۇ قولغا چۈشۈرۈشنىڭ ھەممە ھازىرلىقلىرىنى ھازىرلىسۇن. ۋاقتى - سائىتى كەلگەندە ئىچىدىن ھەم تېشىدىن تەڭلا قول سېلىپ ئۈجۈقتۇرۇلسۇن! بۇ جەريانىدا كۆپرەك تۆھپە قوشۇش ئۈچۈن مەزكۇرغا ئاگاھلاندۇرۇش پەرمانى چۈشۈرۈلسۇن!

بېگىم، پەرمان بىز ئۈچۈن بەرھەقتۇر، ھەرگىز باش تارتمىغايلا. شۇڭا، ھازىرچە ئەنجانباينىڭ چىشىغا تېگىپ قويۇشتىن ساقلانغايلا. ئۇنىڭ غەرىزىنى بىلىۋېلىپ، بىزگە ۋاقتى - قارارىدا مەلۇم قىلىپ تۇرغايلا، بىخەستىلىك قىلىپ چاندۇرۇپ قويۇشتىن ھەزەر ئەيلىگەيلا.

بېگىم، بىزنىڭ تاغ ئوغرىلىرىنى ھەم ئۇلارنىڭ باشلىقى ئەنجانباينى يوقىتىپ خاترجەم ئۇخلىيالايدىغان، تاتىلارنىڭ تەمىنى تېتىپ يېيەلەيدىغان، قامچىلىرىمىزنىڭ كۈچىدىن يەنە بالدۇرقىدەكلا ھۆزۈرلىنالايدىغان، بەگلىكىمىزنىڭ ھۆكۈمىنى

خاتىرجەم سۈرەلەيدىغان ھۈزۈر - ھالاۋەتلىك كۈنلىرىمىزنىڭ يېتىپ كېلىشىگە ئاز كۈنلا قالدى. بىز مۇشۇ بىسەرەمجان كۈنلەردە تاغ ئوغرىلىرىنىڭ ئۇرۇق - ئەۋلاد، جەمەتلىرىنى تۈگەتمەكچىمىز. شۇ قاتاردا سىلىنىڭ ئائىلىگىمۇ تەڭ تېگىش قىلىنمىسا، تاغ ئوغرىلىرىدا سىلىنى ھۆكۈمەتنىڭ ئادىمى ئىكەن دېگەن گۇمان پەيدا بولۇشى مۇقەررەردۇر. بىز سىلىنىڭ ئائىلىنى ساقلاپ قېلىش ھەم سىلىگە بولىدىغان گۇماندىن خالىي بولۇش يۈزىسىدىن، ئۇلارنى خۇپيانە ھالدا يۆتكەپ ئىشەنچلىك جايغا جايلاشتۇردۇق، بىزدىن قورقۇپ قېچىپ كەتتى دېگەن گەپنى تارقاتتۇق. تەئەللۇقاتلىرىنىمۇ ئوبدان ساقلاپ قويدۇق، خاتىرجەم بولغايلا. مەن قۇرئان تۈتۈپ شۇنداق قەسەم قىلمەنكى، ئەمدى بىز ئىككىمىزنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئادەۋەت - ئۆچمەنلىك ئۇرۇقلىرى قايتا چېچىلمايدۇ. بىز يەنە بالدۇرقىدەكلا ئاكا - ئۇكىدەك ئىناق ئۆتىمىز. بۇنىڭغا ئىمانىم كامىلدۇر.

بېگىم، يۇرتىمىزنىڭ بەگلىكى يەنىلا ئۆزلىرىنى تەقەززالىق بىلەن ساقلاپ تۇرۇۋاتىدۇ، يۇرتىمىز، ھۆكۈمىتىمىز ئۆزلىرىنىڭ ئىلتىپاتىغا موھتاجدۇر قوبۇل قىلغايلا. ھۆكۈمەت يەنە ئۆزلىرىگە ئۇنىڭدىنمۇ چوڭراق ئەمەللەرنى ئىنئام قىلىپ بېرىشكە ھازىر ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ نۇرغۇن قېتىم ۋەدىلەرنى بەردى. لېكىن، بۇ ئۆزلىرىنىڭ بۇ قېتىمقى تاغ ئوغرىلىرىنى ھەم ئۇلارنىڭ باشلىقى ئەنجانبايىنى يوقىتىشتا يارانقان تۆھپىلىرىنىڭ ئاز - كۆپلۈكى، چوڭ - كىچىكلىكىگە قاراپ بەلگىلىنىدىكەن، ئەسلىدە تۈتۈشنى ئۈمىد قىلمەن. بۇ بەك مۇھىمدۇر. بېگىم، يېقىندا قوماندانلار «ئەنجەنبايىنى تىرىك تۇتقان ياكى يوقاتقانلارغا چوڭ بەگلىك مەنسىپى بېرىلىپ، يۈز سەر ئالتۇن ئىنئام قىلىنسۇن» دەپ يەنە بىر قېتىم پەرمان چۈشۈرگەنىدى. بىز شۇ پەرمانغا بىنائەن تەۋەلىكىمىزدىكى سەككىز كىچىك بەگلىكتىن 120 سەر ئالتۇننى يىغىپ تەقلەپ قويدۇق. بۇ مەنسەپ بىلەن ئالتۇنلارمۇ ئۆزلىرىنىڭ قوبۇل

قىلىشلىرىغا تەقەززادۇر. يەنە بىر گەپ، ئۆتكەن قېتىم سىلە هېلىقى ناسىۋال چېكىدىغان ئابلا دېگەن ئوغرىنى بىزگە دەل ۋاقتىدا خەۋەر قىلغان ئىكەنلا، بىر ئادەمنى زىيان تارتساقمۇ هەر هالدا ئۇنى ئاسانلا تۇتۇۋالدۇق. ئۇ تۇزكور بىزگە باش ئېگىپ خىزمىتىمىزدە بولۇشقا ئۇنىمىغانلىقتىن سازايى قىلىنىپ، بېشىنى يەپ تۈگەشتى. هىممەتلىرىگە تەشەككۇر. يەنە ئاشۇنداق بىزنىڭ ئەهۋالىمىزنى تىڭ - تىڭلايدىغان ئوغرىلارغا بەكمۇ سەگەك بولغايلا، سەزگەن هامان بىزگە مەلۇم قىلغايلا.

يەنە شۇنىڭدىن ۋاقىپ بولغايلىكى، ئالدىنقى كۈنى ئۆزلىرى يەتكۈزگەن مەلۇماتقا بىنائەن هەممە ئوق - دورىلارنى تەق قىلىپ قويدۇق. ئېلىپ كېتىش ۋاقتىنى بىزگە ئالدىن ۋاقىپلاندۇرۇپ قويغايلا. پۇرسەت غەنىيمەتتۇر.

هۆرمەت بىلەن: ئەمەت بەگ»[1]

زەيدىن خەتنى ئوقۇپ بولۇپ گازارمىدىن چىقىپ، ئۇدۇلدىكى بىر ئۆيگە كىردى. ئالاهازەل ئىككى ئاش پىشىمى

---

① بۇ خەت قولغا مۇنداق چۈشكەن:

ئەنجانباينىڭ پاجىئەلىك هالدا قازا قىلىشى، قالدۇق تاغ ئىنقىلابچىلىرىنى قاتتىق چۆچۈتۈۋېتىدۇ. ئېچىندۇرىدۇ، غەزەپ - نەپرەت ئوتلىرىدا يۈرەكلىرى كۆيۈپ ئۆرتىنىدۇ. ئۇ قازا قىلغىلى ئون كۈن بولغان كۈنى كېچىسى، ئۇنىڭ قىساسىنى ئېلىش ئۈچۈن، مەسۇم چوڭ بىلەن شىغاي ئىككىسى ئون ئادەمنى باشلاپ بېرىپ، زەيدىن بەگنىڭ ئۆيىگە تۇيۇقسىزلا باستۇرۇپ كىرىدۇ. ئەپسۇسكى، زەيدىن بەگ ئۇلارنىڭ شەپىسىنى سېزىپ قالغانلىقى ئۈچۈن ئالمان - تالمانلا قېچىپ كېتىپ تۇتۇلماي قالىدۇ. شۇ چاغدا ئۆچ ئالغۇچىلارنىڭ ئارىسىدىكى بىر ئادەمنىڭ كۆزى قوزۇققا ئىلىقلىق تۇرغان زەيدىن بەگنىڭ يېڭىسارچە كەڭ كىزىكلىك قارا كۆرپە تۇمىقىغا چۈشۈپ قالىدۇ - دە، دەرهال ئېلىپلا بېشىغا كىيىۋالىدۇ. سەهەردە گەز دەرياسىدىن كېچىپ ئۆتۈۋاتقاندا ئات تۇيۇقسىزلا تاشقا پۇتلىشىپ مۈدۈرۈپ كېتىپ ئۈستىدىكى ئادەم بىلەن قوشۇلۇپلا سۇغا يېقىلىپ چۈشىدۇ. ئۇ ئادەمنىڭ بېشىدىكى هېلىقى تۇماقمۇ سىلكىنىپ كېتىپ سۇغا چۈشۈپ كېتىدۇ. ئۇ ئادەم تۇماقنى سۈزۈۋېلىپ ئاپتاپتا قۇرۇتۇش ئۈچۈن ئىچىنى تېشىغا ئۆرۈۋاتقاندا تۇماق كېزىكىنىڭ قېتىدىن ئەمەت بەگنىڭ، زەيدىن بەگكە ئەۋەتكەن خېتى چىقىپ قالىدۇ. ئۇ ئادەم خەت تونۇيالمىغانلىقتىن بۇ خەتنى خوجا ئابدۇراخمانغا تاپشۇرۇپ بېرىدۇ. پېشقەدەم زىيالىي خوجا ئابدۇراخمان پاتلانغان سارغۇچ سامان قەغەزگە يېزىلغان بۇ ئۇزۇن خەتنى ئوقۇپ كۆرۈپ، ساقلاپ قويۇش ئۈچۈن كىچىك بىر ساپال كوزىنىڭ ئىچىگە سېلىپ تامنىڭ ئۇلىغا كۆمۈپ قويىدۇ.

ۋاقىت سەرپ قىلىپ ئەمەت بەگكە جاۋاب خەت يازدى. ئىككى ئادەمنى تەيىنلەپ بۇ خەتنى ئەمەت بەگكە ماڭدۇرۇۋەتتى. ئاندىن ئۆز تەرىپىگە تارتىپ بولغان ئىشەنچلىك ئادەملىرىگە ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا ۋەزىپە تاپشۇردى. ئۇلارنىڭ ئەتە بولىدىغان ئۇرۇشتا ئۆزلىرى يېنىدا تۇرۇشقا بەلگىلەنگەن ئەنجانبايىنىڭ ئادەملىرىگە ئاگاھ بولۇشنى، ناۋادا ئۇلار، ئۇنىڭ بۇيرۇقىغا قارشىلىق قىلسا شۇ ھامانلا ئۇجۇقتۇرۇۋېتىشنى تاپىلىدى.

قاراڭغۇ چۈشتى. ھەر قايسى بۆلەكلەر جامالىدىننىڭ بۇيرۇقى بويىچە ئۆز نىشانلىرىغا قاراپ يۈرۈپ كېتىشتى.

يىگىرمە تۆتىنچى باب

خائىن

1946 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى پەيشەنبە.

ئۇلار تۈن قاراڭغۇسىدا يول يۈرۈپ ئويتاغ ئاغزىنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى قاتمۇقات تاغلار ئارىسىغا كېلىگەندە بىر ـ بىرى بىلەن ئۈن ـ تىنسىزلا خوشلىشىپ ئۈچ ئاچا يولغا بۆلۈنۈپ يۈرۈپ كېتىشتى. خوجا ئابدۇراخمان 200 نەچچە ئادەم بىلەن يېڭىسار يولىنى توسۇش ئۈچۈن ئۈچۈن پىلال يېزىسى تەرەپكە، ئەنجانباي قەشقەر شەھىرى يولىنى توسۇش ئۈچۈن قىرىق مەرگەننى باشلاپ گەز دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنى ـ تىرىم تەرەپكە قاراپ يۈرۈپ كەتتى. جامالىدىن چەشتاغقا ئۈدۈل تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن خىللانغان ئېغىر قوراللار بىلەن 300 نەچچە ئادەمنى باشلاپ، گەز دەرياسىنى بويلاپ مېڭىپ يېرىم كېچىدىن ئۆتكەندە چالمائېرىق تەۋەسىگە يېتىپ كەلدى. تۇنۇگۈن ئاخشاملا كۈنپېتىش تەرەپتىن ۋىشىلداپ سوققىلى تۇرغان شامال بۇلۇتلارنى كۈنچىقىش تەرەپكە سۈرۈۋەتكەنىدى. سۈپسۈزۈك ئاسماندا قۇيۇق يۇلتۇزلار ۋىل ـ ۋىل چاقناپ تۇراتتى. ئاي ئولتۇرغانىدى. ئەتراپ تىپتىنچ. پەقەت گەز دەرياسى سۈيىنىڭ كېچە جىمجىتلىقىنى بۇزۇپ، تاشتىن ـ تاشقا ئۇرۇلۇپ ئېقىۋاتقان شوخ، شاۋقۇنلۇق ئاۋازى بىلەن يىراق يىراقلاردا ئىتلارنىڭ ئاندا ـ ساندا قاۋاشلىرى، توخۇلارنىڭ سوزۇپ ـ سوزۇپ چىللاشلىرىلا ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

ئۇلار بۇگۈنكى ئۇرۇشنىڭ قاچان تۈگەيدىغانلىقىنى بىلمەيتتى. شۇڭا، ئاتلارنى تويغۇزۇۋېلىش، ئۆزلىرىمۇ ناشتا قىلىۋېلىش ئۈچۈن جايىدىلا توختاشتى. چەشتاغ ئەتراپىنى چارلاشقا كەتكەن رازۋېدچىكلار قايتىپ كېلىشتى. ئۇلار چەشتاغقا يېقىن بېرىپ، ئايلىنىپ يۈرۈپ گازارما ئەتراپىنى خېلى ئۇزاق كۆزىتىپتۇ، ھەتتا گازارما ئەتراپىدىكى ئۇزۇنسىغا، توغرىسىغا تۈتاشتۇرۇلغان - چوڭقۇر كولانغان كېسىمشە ئاكوپلارنىمۇ خېلى يېقىن يەردە تۇرۇپ كۆزىتىپتۇ. ئات، ئادەم كۆرۈنمەپتۇ ياكى بىرەر تاراق - تۇرۇق ئاۋازىنىمۇ ئاڭلىماپتۇ. باشقا ھېچقانداق ئەھۋال سېزىلمەپتۇ. پەقەت ئېگىز ئىستېھكام ئۈستىدە پوستتا تۇرغان ئىككى - ئۈچتەك ئەسكەرنىلا كۆرەلەپتۇ. قارىغاندا گازارمىدىكى ئەسكەرلەرنىڭ ھەممىسى تاتلىق ئۇخلاۋاتقان ئوخشايدۇ.

تاڭ سەھەرنىڭ جىمجىتلىقى جامالىدىنغا غەلىتىلا تۇيۇلۇپ كەتتى - دە، شۇ ھامانلا ئۇنىڭ كۆڭلىگە گۈپپىدە گۇمان چۈشۈپ بىر ھازاغىچە ئويلىنىپ تۇرۇپ قالدى: «نېمە دېگەن قورقۇنچلۇق جىمجىتلىق بۇ؟ خۇددى جاھاندا ھاياتلىق توختاپ قالغاندەكلا، شەپسىز، ئۈن - تىنسىز، ھەتتا كېچىچە توختىماي گۈركىرەپ چىققان شامالدىنمۇ شۇ تاپتا ئەسەرمۇ قالمىغان. ناۋادا دۈشمەنلەر بىزنى تۇيۇپ قالغان بولسا، يوشۇرۇنۇپ تۇرۇۋېلىپ قەستەنگە مانا شۇنداق جىمجىتلىقنى پەيدا قىلىش ئارقىلىق بىزنى بىخۇدلاشتۇرۇپ قاپقانغا دەسسەتمەكچىمىدۇ يا؟ دۈشمەنلەر يوشۇرۇن، بىز ئاشكارا! — ئۇنىڭ بېشى قاتتى. ئۇ گويا يۈلتۈزلاردىن مەدەت تىلىگەندەك پاكىز قىرىلغان ئېگىكىنىسى سىلىغان ھالدا ئاسمانغا تىكىلدى. ئالا - بۇلا بۇلۇتلار ئارىسىدا پال - پۈل چاقناپ تۇرغان يۈلتۈزلارغا قاراپ ئۇلۇغ كېچىك تىندى. تۇيۇقسىز ئۇنىڭ خىيالى چاقناپ تۇرغان ئاشۇ يۈلتۈزلاردەك پىلىلداشقا باشلاپ، خۇددى تۇمان تارقاپ، ھاۋا -

جاهان ئېچىلىپ قالغاندەك كاللىسىغا كىرىۋالغان بايامقى قورقۇنچلۇق گۇمانلارمۇ ئاستا - ئاستا تۇگەپ كۆڭلى پاللىدە يورۇپ كەتتى. ئۆزىنى چىرماپ قىينىغان چىگىكلەرمۇ يېشىلىپ كەتكەندەكلا خېلى ئازادىلىشىپ قالدى، — شۇنداق دۇشمەنلەرنى غەپلەت بېسىپتۇ، غەپلەت باسقان جايلارلا شۇنداق مۇشۇنداق جىمجىت بولىدۇ. توغرا! ناھايىتى توغرا!»

ئۇ خۇشال ھالدا زەيدىن بەگنىڭ مۇرىسىگە ئۇرۇپ قويدى.

— بەللى، بەللى زەيدىن، يارايسىز جۇمۇ. سىزنىڭ دېگىنىڭىز توغرا چىقتى. بىز دەل ۋاقتىدا ئۇلگۈرۈپ كەپتۇق. شۇ تاپتا دۇشمەنلەر تازا غەپلەت ئۇيقۇسىدا...

— ياق، ياق، ئۆزلىرى دانا، ھەممىنى ئالدىن بىلەلەيلا، شۇڭا مۇشۇنداق ئاقىلانە تەدبىرنى قوللاندىلا. ناۋادا ئۇ كۆڭلى قارا ئەنجانباينىڭ گېپىگە كىرگەن بولسىلا بۇ قېتىم بۇ تەرەپكىمۇ كېلەلمەيتتۇق، نەچچە ۋاقىتتىن بۇيان تەقەززالىق بىلەن كۈتكەن مۇنداق بەلەن پۈرسەت قولىمىزغا كەلمەيتتى، ھەممىدىن قورۇق قالاتتۇق. ئۇ كۆڭلى قارا ئادەمدىن پەخەس بولسىلا، نىيىتى بۇزۇق، ئۇنىڭ غەرىزى سىلىنىڭ ئۇستىلىرىگە چىقىۋېلىش.

— ياق، ئۇ ئادەمنى ئۇنداق دېسەك بولمايدۇ، ئۇنىڭغا ئۇۋال بولىدۇ. ئۇ دېگەن باشتىن - بوي ئەنجانباي، ئەقىل - پاراسەتلىك، باتۇر ئادەم. مېنىڭ ئۇستىمدە تۇرۇشقىمۇ لايىقەتلىك، قابىلىيەتلىك. مەنمۇ شۇنداق بولۇشنى ئۈمىد قىلاتتىم، لېكىن ئورۇنلاشتۇرۇش ئاشۇنداق تەتۇر بولۇپ قالدى. بۇنىڭغا بىر نېمە دېگىلى بولمايدۇ. شۇغىنىسى ئۇ كاجراق، كاللىسىدىن ئۆتمىگەن ئىشنى كاللىسى كەتسىمۇ ھەرگىز قىلغىلى ئۇنمايدۇ. بۇمۇ بىر ھېسابتا باتۇرلۇقنىڭ بىر ئالاھىدە ئىپادىسى. ئەسلىدە ئۇ بىزنىڭ بۇ قېتىمقى بۇ تەرەپكە يۇرۇش قىلىشىمىزغا ئۇنىمىغان، قەتئىي قارشى چىققانىدى. لېكىن، مەن چىڭ تۇرۇۋالدىم. ئۇ بىزدىن ئەنسىرەپ قالدى، بىزنى

دۇشمەنلەرگە تاشلاپ بېرىپ ئۆزى بىر چەتتە قاراپ تۇرۇشقا ئۇنىڭ يۈرىكى چىدىمىدى. شۇڭا، بىزنى قوغداپ قېلىش ئۈچۈنلا بۇ تەرەپكە بىز بىلەن بىللە كېلىشكە مەجبۇر بولدى. ناۋادا ئۇ بىز بىلەن بىللە كېلىشكە ئۇنىمىسا، ئۇ چاغدا ھەي، ئۆزىمىزلا كېلىشكە مەجبۇر بولاتتۇق.

— ۋاي ـ ۋۇي، بۇ تازا غەلىتىلا گەپ بولدىغۇ، سىلە ئۇنىڭغا بۇيرۇق قىلىشقا تولۇق ھوقۇقلۇق تۇرسىلا. ھەربىي قانۇن ـ قائىدە بويىچە بۇيرۇقنى بويسۇنمىغان ئۇنداق ئادەمنىڭ كاللىسىدىن تۇتۇن چىقىرىۋەتمەي تازا. . .

— ھاي ـ ھاي، بولدى قىلىڭ، ئۆپكىڭىزنى بېسىۋېلىڭ. بۇيرۇق؟ ھىم، قىزىق گەپ قىلىدىكەنسىز. گېنېرال لېيتىنانت ئىسھاقبېكنىڭ بۇيرۇقىنى قوبۇل قىلمىغان ئادەمزە، مېنىڭ بۇيرۇقۇمنى توغرا تاپمىسا قوبۇل قىلاتتىمۇ؟ شۇ چاغدا ئىسھاقبېك ئۇنى ئېتىۋېتىشكىمۇ، قامىۋېتىشكىمۇ ھوقۇقلۇق ئىدى، لېكىن ئۇ ئادەم ئۇنداق قىلمىدى، «دوستۇم» دەپ چىرايلىق نەسىھەت قىلدى. بۇ نېمە ئۈچۈن؟ بۇ ئۇنىڭ ياراملىق ئادەملەرنىڭ قەدىر ـ قىممىتىنى بىلگەنلىكى!

— لېكىن، ئۇ ئادەم ئاخىر بىر كۈنى سىلىنىڭ، بىزنىڭ — ھەممىمىزنىڭ بېشىنى يەيدۇ، ئۇنىڭ نېمىتى شۇنداق بۇزۇق.

جامالىدىننىڭ ئاچچىقى كەلدى، زەيدىنگە چەكچىيىپ قاراپ تۇرۇپ ۋارقىرىدى:

— تولا پوق چاينىماڭ، تىلىڭىزغا كۆيدۇرگۇ چىقىدۇ! ئۇ ئۇنداق مۇناپىق ئادەم ئەمەس!

— شۇنداق، شۇنداق. قالتىس دانا ئادەم ئىكەنلا، ئاتىدارچىلىق قىلغانلىرىغا ھەشقاللا. ئەمدى ماڭايلى، ئاتلارمۇ تويدى، بىزمۇ ناشتا قىلىۋالدۇق. تاڭ يورۇپ قالسا، دۇشمەنلەر بىزنى كۆرۈپ قالىدۇ. بۇنداق تېپىلغۇسىز پۇرسەت قولدىن

كىيىدۇ.

— ھەببەللى، مانا ماۋۇ گەپلىرىڭىز جايىدا. بۇنىڭدىن كېيىن ھېلىقىدەك پىتنە - پاسات تېرىيدىغان گەپلەرنى يەنە قىلىپ سالسىڭىز مەن ئەمدى ھەرگىز يۇز - خاتىر قىلمايمەن. ئاگاھ بولۇڭ!

— خوپ.

— ماڭايلى.

ئىككى - ئۈچ كۈن ئىلگىرى توختىماي - ئۈدا بىر ھەپتە ياغقان يامغۇر گەز دەريانسىنىڭ سۈيىنى خوپ ئۈلغايتىۋەتكەنىدى. ئىلگىرىكى چاغلاردا بۇنداق كۈز ئايلىرىدا گەز دەريانسىنىڭ سۈيى ئازلاپ كېتىپ، خېلى چوڭقۇر ئېقىنلىرىدىمۇ سۇ تىزغىمۇ چىقمايتتى. لېكىن، بۇگۈن سۇ ئۇلارنى خېلى ئاۋارە قىلدى. دەريانىڭ سۇ يېيىلىپ تەكشى تىنچ ئاقىدىغان ئېقىنلىرىدىمۇ ئاتلارنىڭ قورسىقى سۇغا چىلىشىپ قالدى. ئۇلار ئېغىر قورال - ياراغلارنى ئاتلارغا سۆرىتىپ، ئىتتىرىپ يۇرۇپ ئاران تەسلىكتە دەريادىن ئۆتۈۋېلىشتى.

بۇ چاغدا تاڭ يورۇپ، كۈن خېلى ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ قالغانىدى. ئارىلاپ - ئارىلاپ كۈز ئايلىرىنىڭ غۇر - غۇر سوغۇق شامىلى چىقىپ تۇراتتى. چارلاشقا كەتكەن رازۋېدچىكلار يەنە: «دۇشمەنلەر ئاز ئىكەن. چەشتاغ تەرەپتە ئاران 20 - 30 دەكلا ئەسكەر تۇرىدۇ» دېگەن گۇمانلىق خەۋەرنى يەتكۈزۈشتى. جامالدىن يەنە دېلىغۇل بولۇپ قالدى: «باشقا دۇشمەنلەر يوشۇرۇنۇۋالغان بولسا، رازۋېدچىكلىرىمىز ئۇلارنى سېزەلمەي قالدىمۇ يا؟» ياق - ياق ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس. دۇشمەنلەر بىزنىڭ كېلىشىمىزنى بىلمەيدىغان تۇرسا، ئۇلار يەنە نېمىشقا يوشۇرۇنۇۋالىدىكەن؟ ۋۇي! ماڭا نېمە بولغاندۇ؟ ماڭا گۇمانخورلۇق جىنى چاپلىشىپ قالدىمۇ نېمە؟ بوپتۇ، قېنى يەنە بىر دەم تەخىر قىلىپ باقايلى. ناۋادا دۇشمەنلەر يوشۇرۇنۇپ

يەرنىڭ ئاستىغا كىرىۋالغان بولسىمۇ ئۇ يەردە ئۇزاق تۇرالمايدۇ، ئۇزاققا قالمايلا ئاشكارىلىنىدۇ».

ئۇلار دۇشمەنلەرنىڭ ئاشكارىلىنىشىنى كۈتۈپ خېلى ئۇزاق ساقلاشتى. لېكىن، دۇشمەن تەرەپ يەنىلا جىمجىت ئىدى. ئۇلار تەقەززا بولۇپ ئاتلىنىشقا تەييارلاندى. دەل شۇ چاغدا تۈيۈقسىزلا قاشىبىشى مەھەللىسىنىڭ ئاياغ تەرىپىدىن ئارقا - ئارقىدىن ئىككى قېتىم تاپانچا ئېتىلغان ئاۋاز ئاڭلىنىپ قالدى. ئۇلار ھەيران بولۇپ تۇراتتى، چەشتاغ تەرەپتىن بۇ تەرەپكە قارىتىپ ئېتىلغان مىلتىق ئاۋازى ئاڭلاندى. ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەيلا شۇ چەشتاغ تەرەپتىن يەنە بىر پاي ئوق ئېتىلدى. يەنە بىر ھازادىن كېيىن يەنە شۇ چەشتاغ تەرەپتە بومبا پارتلىغان گۈلدۇرلەش ئاۋازى ئاڭلىنىپ، تاشمىلىق ئەتراپىدىكى يەر - زېمىنىنى لەرزىگە كەلتۈرۈۋەتتى - دە، توپا - چاڭ، ئىس - تۈتەكلەرنىڭ ئاسمانغا پۈرقىراپ كۆتۈرۈلگەنلىكى كۆرۈندى. جامالىدىنلا تېخىمۇ ھەيران بولۇپ تۇرۇپ قېلىشتى. جامالىدىن كۆڭلىدە: «دۇشمەنلەر ئارىسىدىمۇ بىزگە ماسلىشىدىغان ئادەم بار ئوخشايدۇ» دەپ ئويلاپ خوش بولۇپ كەتتى. لېكىن، ئوق ياكى پارتلاش ئاۋازى قايتا ئاڭلانمىدى.

ئۇلار تولا ئۇزاق ساقلاپ، ئىچى تىتىلداپ، تاقىتى - تاق بولغان ھالدا چەشتاغقا يېقىنلاپ بېرىپ، دۇشمەن گازارمىسى ئوچۇق كۆرۈنۈشكە باشلىغاندىلا ئاندىن توختاشتى. شۇنىڭغىچە دۇشمەنلەر خۇددى ئۇنىڭدىن خەۋەرسىز دەك تىپىرنىچ ئۆتتى، بىرەر ئادەممۇ كۆرۈنمىدى. ھېلىقى ئوق ئاۋازى بىلەن بومبىنىڭ گۈمبۈرلىگەن پارتلاش ئاۋازىدىن باشقا ئادەملەرنىڭ ئاۋازى ياكى بىرەر تاراق - تۇرۇقنىڭ شەپىسىمۇ ئاڭلانمىدى، ھەتتا يىراق، يېقىنلاردىكى ئېتىلارنىڭ قاۋاشلىرىمۇ جىمىپ قالدى.

جامالىدىن ئادەملىرىگە «تەييارلان!» دەپ بۇيرۇق بەرگەندى، شۇ ھامان پىلىموت، مىنامیوت، توپ -

زەمبىرەكلەر دۇشمەنلەرنىڭ گازارمىسىنى ئوققا تۇتۇش ئۈچۈن توغرىلاندى. زەيدىن بەگ دۇشمەنلەر سېپىگە زەربە بېرىشكە تەييارلىنىپ تۇرۇشقان ئەتراپىدىكى ئادەملەر توپى ئارىسىغا سىنچىلاپ قاراشقا باشلىدى. ئۇ ساختىلىق قىلىپ ئۆز تەرىپىگە قارىتىۋالغان، ئەمەل، بايلىق تەمەسىدا ئەقلى بۇلغىنىپ خۇدىنى يوقاتقان، قۇرئان تۇتۇپ قەسەم بېرىشكەن، سادىق غالچىلىرىنىڭ شۇ تاپتا ھەر قايسىسى ئۆزلىرىگە كۆرسىتىپ، بەلگىلەپبېرىلگەن نىشان ئۈنىڭ ئادەملەر بىلەن پىلىموت، مىناميوت، توپ ـ زەمبىرەكلەرنىڭ قېشىدا بۇيرۇقىنى كۈتۈپ تۇرۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ئۈنىڭ زەھەرلىك يۈرىكى يايراپ كەتتى. جامالىدىن قىزىل توپلىق ئېگىز دۆڭنىڭ ئۈستىدە تۇرۇپ دۇربۇن بىلەن دۇشمەن تەرەپنىڭ ئەھۋالىنى كۆزىتىۋاتاتتى. زەيدىن خۇشال ھالدا ئۈنىڭ قېشىغا چىقتى ـ دە، قول سىلىشتىن ئىلگىرى ئۈنى گەپتە تازا چېقىۋېلىپ، يۈزىنى تۆكۈۋېتىپ، پۇخادىن چىقىۋېلىش ئۈچۈن، قەستەنگىلا ئۈنىڭدىن مۇنداقلا سوراپ قويدى:

— ئەسكەرلەر كۆپ ئەمەستۇ؟

— ھېچقانداق ئادەم كۆرۈنمەيدىغۇ، — دېدى جامالىدىن دۇربۇن بىلەن دۇشمەن تەرەپكە كۆز ئۈزمەي قاراپ تۇرۇپ، — ئويلىغىنىمدەك بولۇۋاتىدۇ. دۇشمەنلەرنىڭ شۇ چاغقىچە بىزنى تۇيمىغىنىغا قارىغاندا ئۇلارنى راستىنلا غەپلەت بېسىپتۇ. ھۇجۇمنى باشلايلى.

— ھۇجۇمنى باشلايلى دەۋاتامسىز؟ بەللى، بەللى! قالتىس نوچى بولۇپ كېتىپسىز جۇمۇ! شۇ تاپتا مۇشۇنداقلا ھۇجۇم باشلاشتىن قورقمامسىز؟ ئۇرۇشنىڭ بىرى جەڭ، توققۇزى رەڭ، دېگەن دانا ھۆكۈمدىن خەۋىرىڭىز يوق ئىكەن ـ دە؟

جامالىدىن چۆچۈپ كەتتى، ھەتتا ئۆزىنىڭ قۇلىقىغىمۇ ئىشەنمەيلا قالدى. چۈنكى، زەيدىن بەگ ئۇنىڭغا ھېچقاچان سىزلەپ گەپ قىلغان ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇنىڭ

سۆزلىرىدە تەنە بىلىنىپ تۇراتتى. بۇ ئادەمنىڭ خۇيى - پەيلى بۇگۈن باشقىچىرەك تۇرىدىغۇ. يەنە تېخى ئۇرۇشنىڭ بىرسى جەڭ، توققۇزى رەڭ دەپ ۋاتىلداپ كەتكەنلىكىدىن ئايلىناي! ھە، راست، بۇ ئۇنىڭ نېمە دېگىنىدۇ؟! غەلىتە گەپ! كۆڭلىدە خۇددى جىن باردەكلا! ئۇ بۇرۇلۇپ ئاچچىقلانغان ھالدا زەيدىنگە تىكىلدى:

— نېمە بولدىڭىز؟ جەڭگە چۈشۈش ئالدىدىمۇ مۇشۇنداق كۆڭۈلنى غەش قىلمىدىغان بىمەنە چاقچاق قىلامسىز؟! دېمىسىڭىزمۇ ئۇرۇشنىڭ توققۇزى رەڭ! ئۇنداق بولسا، قېنى مەرھەمەت، مۇشۇ ئۇرۇشنى تېخىمۇ ئوبدان قىلىش ئۈچۈن قانداق رەڭدازلىق تەكلىپىڭىز بولسا، دەرھال ئوتتۇرىغا قويۇڭ، مەسلىھەتلىشىپ باقايلى. بولمىسا ئۇنداق ئادەمنىڭ سەپرايىنى ئۆرلىتىدىغان چاقچاقنى قىلماڭ! تىلىڭىز توتۇلۇپ قالىدۇ. ئاڭلاپ قويۇڭ: مەن ھېچنېمىدىن قورقمايمەن! پەقەت ئالا كۆڭۈل، ئىككى يۈزلىمە مۇناپىقلاردىن قورقىمەن!

زەيدىن، ئۇنىڭغا قاراپ سوغۇقلا كۈلدى:

— ھىم بولدى، بولدى، تولا چېچىلماڭ. ئاچچىقىڭىز خوپ يامان ئىكەن جۇمۇ سىزنىڭ، — ئۇ كەينىگە تۇتۇپ تۇرغان تاپانچىسىنى جامالىدىننىڭ پىشانىسىگىلا تەڭلىدى، — مانا ماۋۇ نەرسىدىنمۇ قورقمامسىز؟! مېنىڭ تەكلىپىم دەل مانا مۇشۇ. ئۇ شۇنداق دەپلا ئارقا - ئارقىدىن ئۈچ پاي ئوق چىقىرىۋەتتى - ھە، مانا ئەمدى ئوبدان بولدى. سىزنىڭ زۇۋانىڭىز بالدۇرلا تۇتۇلدى!

جامالىدىن يۇرىكىنى قاماللاپ مۇجۇپ تۇتقان ھالدا ئۇيان - بۇيان تولغىنىپ، سوزۇلۇپ - چوجىلىپ تۇرۇپ «ئاھ، ئەنجانباي! . . . » دېدى - دە، دۆڭدىن دومىلاپ پەسكە چۈشۈپ كەتتى. دۆڭنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى يان باغىردا جامالىدىننىڭ مۇھاپىزەتچىسى سادىن مەرگەن ئۇنىڭ ئېتىنى تۇتۇپ تۇرغانىدى.

ئوق ئاۋازى ئۇنى چۆچۈتۈۋەتتى، ئۇ شۇنداق قاراپلا جامالىدىننىڭ مەيدىسىنى مۇجۇپ تولغىنىۋاتقانلىقىنى، زەيدىننىڭ تاپانچە تۇتۇپ تۇرۇپ بىر نېمىلەرنى دەۋاتقانلىقىنى كۆردى ـ دە، ئاپتوماتنى ئۇنىڭغا توغرىلىدى. لېكىن، ئۇ كېچىككەنىدى، ئۇ تەپكىنى بېسىپ بولغۇچە، پايلاپ تۇرغان بىرى ئۇنىمۇ ئۆچ پاي ئوق بىلەن ئېتىپ تاشلىدى.

زەيدىن ئۆز غالچىلىرى بىلەن ئالدىن ـ ئالا خۇپيانە ھالدا كېلىشىپ قويغانىدى. ئۇلار ئۇ ئاتقان ئوق ئاۋازىنى ئاڭلىغان ھامان ئۆز نىشانلىرىنى ئاپتوماتلار بىلەن تاتاتلىتىپ شىددەتلىك ھالدا ئوققا تۇتۇشقا باشلىدى. دەل شۇ چاغدىلا نەچچە يۈزلىگەن گومىنداڭ ئەسكەرلىرى خۇددى يەردىن ئۆنۈپ چىققانىدەك تەرەپ ـ تەرەپلەردىكى ئۆتۈشمە ئاكوپلاردىن تۆيۈقسىزلا سەكرەپ چىقىپلا قىيقاس ـ چۇقان سېلىشىپ باستۇرۇپ كېلىشتى ـ دە، ھودۇقۇپ، تەمتىرەپ قېلىشقان جامالىدىننىڭ ئادەملىرىگە تاشلاندى. ئارقىدىنلا تاشمىلىق تەرەپتىنمۇ ئالاھىدە خىل قوراللار بىلەن قوراللانغان ئەمەت بەگنىڭ 70 نەچچە ئاتلىق مەرگەن باندىتلىرى «قىر! ، چاپ!» دەپ ۋارقىرىشىپ كېلىپ ئۇلارنىڭ سېپىگە قوشۇلدى ـ دە، بۇ دەھشەتلىك قىرغىنچىلىقنى تېخىمۇ ئەۋجىگە چىقىرىۋەتتى. پىلىموت، مىلتىق، ئاپتوماتلاردىن ئېتىلغان ئوقلارنىڭ ئاۋازلىرى، گىراناتلارنىڭ دەھشەتلىك پارتلاشلىرى، قىلىچلارنىڭ ۋال ـ ۋۇل پارقىراپ بىر ـ بىرىگە «جاق ـ جۇق!» ئۇرۇلۇشلىرى، ۋارقىراشلار، ئېچىنىشلىق ئىنجىقلاش، قىرقىراش ـ چىرقىراش. . . سادالىرى، خۇددى قارا قۇيۇندەك ئاسمانغا كۆتۈرۈلگەن توپا ـ چاڭ، ئىس ـ تۈتەكلەر بىردەمدىلا تاشمىلىق ئەتراپىنى لەرزىگە كەلتۈرۈۋەتتى.

ئىچى ـ تېشىدىن تەڭلا بېرىلگەن زەربە جامالىدىننىڭ ئادەملىرىنى ناھايىتى تېزلا ھالسىرىتىۋەتتى. ئۇلار تۈركۈم ـ تۈركۈملەپ ئۆلۈپ، يارىلىنىپ بارغانسېرى ئازلاپ كېتىۋەردى.

شۇنداق بولسىمۇ ئۇلار بوش كەلمىدى. قەھر ـ غەزەپ بىلەن ئېلىشىپ دۇشمەنلەرگە زادىلا باش ئەگمىدى. ھەتتا ئۆزلىرىدىكى ئازغىنا ئوق ـ دورىلار تۈگەپ كېتىپ، قوراللىرى كارغا كەلمەي قالغان ئەھۋال ئاستىدىمۇ، پىچاقلىرىنى ئىشلىتىپ، قورام تاشلارنى ئېتىپ، مۇشتلاپ، قوشقارچىلاپ كاللا قويۇپ يۇرۇپ نۇرغۇنلىغان دۇشمەنلەرنى يەر چىشلەتتى. لېكىن، ئۇلارنىڭ كۈچى يەنىلا دۇشمەنلەرگە يەتمىدى. دۇشمەن ئەسكەرلىرىنىڭ سانى ئۆزلىرىدىن يەتتە ـ سەككىز ھەسسە ئارتۇق، قوراللىرى بولغاچقا تەڭ كېلەلمەي ئاخىر ھايات قالغان 38 ئادەم قورشاۋنى بۆسۈپ چىقىپ ئويتاغ تەرەپكە قاراپ قېچىپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى. ئەمەت بەگنىڭ باندىتلىرى بىلەن بىر قىسىم ئەسكەرلەر ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ كېتىشتى.

بۇ قېتىمقى دەھشەتلىك قىرغىنچىلىقتا دۇشمەنلەر غەلىبە قىلدى، لېكىن ئۇلارنىڭ پولك كوماندىرى بۇنىڭدىن رازى بولمىدى. ئۇنىڭمۇ ئەسكەرلىرى خېلى ئۆلگەنىدى. بولۇپمۇ ئۆزلىرىدىن يەتتە ـ سەككىز ھەسسىدەك ئاز بولغان بۇ بىر ئوچۇم «تەلۈە» لەردىن بىرەرسىنىڭمۇ تەسلىم بولمىغانلىقى ئۇنىڭ غەزىپىنى كەلتۈردى. ئۇلارغا بۇنداق جاسارەت ـ قۇدرەتلىك كۈچ قەيەردىن كەلگەندۇ؟!

X X X

خوجا ئابدۇراخمان باشلاپ ماڭغان ئادەملەر تۇن قاراڭغۇسىدا تاشمىلىق تەۋەسىدىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ تاڭ يورۇغاندىلا كەڭرى بىر تۈزلەڭلىك ئارىلىقىدىكى جىلغا بويىغا يېتىپ بېرىپ كېلىپ توختىدى. ئۆتۈشمە يوللارغا يانداشقان بۇ جىلغا كەڭرى ھەم چوڭقۇر ئىدى. ئىچىدىكى ئەگرى ـ توقاي كىچىك تاراملاردا ئازغىنا ساقىندى سۇلار شىرقىراپ ئېقىپ تۇراتتى. ئانچە ـ مۇنچە

ئېگىز ـ پەس، كىچىك ـ كىچىك دۆڭلۈكلەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا بۇ جىلغا خېلى تەكشى تۈزلەڭلىك ئىدى. تاغ ـ داۋانلار يىراق بولغانلىقتىن مەيلى ئۇ تەرەپ ياكى بۇ تەرەپتىن كېلىدىغان دۇشمەنلەرنى خېلى يىراقتىنلا ئاسانلا كۆرۈۋېلىشقا بولاتتى. شۇڭا، ئۇلار بۇ جىلغىنى دۇشمەنلەرگە تۇيۇقسىزلا زەربە بېرىشكە بولىدىغان ئۆزلىرى ئۈچۈن ئەپلىك قورغان دەپ ھېسابلىدى ـ دە، شۇ ھامانلا جىلغىنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇنۇۋېلىشتى. كۈن چىقتى. ئەتراپ جىمجىت، ھېچقانداق تاراق ـ تۇرۇقنىڭ شەپسىمۇ يوق، پەقەت يىراقلاردا ئىتلارنىڭ غەزەپلىك قاۋاشلىرى، ئارىلاپ ـ ئارىلاپ قوي ـ ئۆچكىلەرنىڭ سوزۇپ ـ سوزۇپ مەرەشلىرى، ئادەملەرنىڭ بىر ـ بىرىنى توۋلاشلىرىلا بوشقىنا ئاڭلىنىپ قالاتتى.

خوجا ئابدۇراخمان باشلاپ ماڭغان ئادەملەر جىلغىدىكى سۇيى قاتتىق ـ قۇرۇق نانلار بىلەن بەخىرامان ناشتا قىلىۋېلىشتى. ئاندىن دۇشمەن كېلىش ئېھتىمالى بولغان يوللارغا كۆز تىكىپ ئۇزاق ساقلاشتى. لېكىن، ئۇ تەرەپ ياكى بۇ تەرەپتىن كېلىدىغان ئادەم دىدارى كۆرۈنمىدى. ئادەتتە بۇ يولدا مېڭىپ، ئۇيان ـ بۇيان ئۆتۈشۈپ تۇرىدىغانلارنىڭ ئايىغى ئۇزۇلمەيتتى. كىشىلەر بۇ يولدا ئەسكەرلەرنىڭ بۇلاڭ ـ تالاڭلىرىغا تولا ئۇچراپ قورقۇپ كەتكەنلىكتىن يولۇچىلار ئازلاپ كېتىپ، بۇ يول يېقىنقى كۈنلەردىن بىرى چۆللىشىپ قالغانىدى. چۈشكە يېقىن چەشتاغ تەرەپتە بومبىلارنىڭ پارتلىغان ئاۋازى، ئاندىن ئاردىن ئانچە ئۇزاق ئۆتمەي گۈمبا ـ گۈمبا ئاۋازى ئاڭلاندى. ئۇلار قېچىپ كېلىدىغان دۇشمەنلەرنىڭ ئالدىنى توسۇپ يوقىتىش ئۈچۈن تەييارلىنىپ تۇرۇشتى. دېگەندەك ئاردىن ئۇزاق ئۆتمەيلا تاشمىلىق تەرەپتىن بىرەر يۈزدەك ئاتلىق ئەسكەرلەرنىڭ بۇ تەرەپكە قاراپ چېپىپ كېلىۋاتقانلىقى كۆرۈندى. بۇنداق كۆپ ئەسكەرلەرنىڭ قېچىپ كېلىشى ئۇلارغا غەلىتىلا تۇيۇلۇپ كەتتى.

— بۇ قانداق بولغىنى، چەشتاغ، تاشمىلىق تەرەپلەردە دۇشمەنلەرنىڭ پەقەت 40 ـ 50 دەكلا ئەسكىرىنىڭ بارلىقى خەۋەر قىلىنغان ئىدىغۇ؟!

— ئۇنداق بولسا، شۇنچە كۆپ ئەسكەر قانداق پەيدا بولۇپ قالىدۇ؟!

— بىز ئالدانغان ئوخشايمىز! ئاپلا!

— شۇنداق، بىز ئالدىنىپتۇق! ئۇلار بۇ تەرەپكە قېچىپ ئەمەس، ھۇجۇم قىلىپ بىزنى ئۇجۇقتۇرۇش ئۈچۈن كەپتۇ!

— مەيلى، كەلسە كەلسۇن، ئۇلاردىن قورقمايمىز! بىزنىڭ ئادىمىمىز ئۇلاردىن كۆپ! ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلار تۈزلەڭدە ـ ئوچۇق ئاشكارا، جىلغا قوغدىنىشقا بولىدىغان ئەپلىك قورغان!

— كېلىشە! ئۆلگۈسى كەلگەن گۈيلار!!

شۇ ئاردا دۇشمەنلەر يېقىنلاپ كېلىپ قالدى. خوجا ئابدۇراخمانىڭ ئادەملىرى ئوقلارنىڭ نىشانغا تەگمەي زايە بولۇپ كېتىشىدىن ئەندىشە قىلىپ ئۇلارنىڭ تېخىمۇ يېقىنراق كېلىشىنى كۈتۈشتى. لېكىن دۇشمەنلەر يېقىنلاشمىدى. يىراقتىلا توختاپ، زەمبىرەك، مىنامیوتلىرىنى ئەتراپلىرىكى كىچىك ـ كىچىك دۆڭلەرنىڭ ئۈستىگە ئېلىپ چىقىپ توختىتىشتى.

دېمەك، خوجا ئابدۇراخمانىڭ پەرەزلىرى توغرا بولۇپ چىقتى. ئۇلار ئالدانغانىدى. ئۇلارنىڭ جىلغا ئىچىگە يوشۇرۇنۇپ تۇرغانلىقىنى دۇشمەنلەرنىڭ ئالدىنئالا بىلىدىغانلىقى كۆڭۈللىرىگە ئايان بولدى. ئۇلار ئەسلىدە دۇشمەنلەر مۇشۇ جىلغىنى بويلاپ ماڭىدۇ دەپ پەرەز قىلىشقانىدى. دېمىسىمۇ جىلغا بويلاپ ئۇزۇنغا سوزۇلغان بۇ يول، ئەگرى ـ توقاي، ئېگىز ـ پەس، توپلىق بولسىمۇ، لېكىن خېلى كەڭ ـ كەڭرى ئىدى، . يېقىن ئەتراپدا ئۇنىڭدىن باشقا يەنە ئۇدۇل مېڭىشقا بولىدىغان تۈزۈكرەك ئازادە يولمۇ يوق ئىدى. دۇشمەنلەر دەل مۇشۇ ئەھۋاللارنى نەزەردە تۇتۇپ، ئۆزلىرىنى خۇددى تۆگىنىڭ

بۇرنىدىن يېتىلگەندەك يېتىلەپ بۇ يەرگە باشلاپ كېلىپ جىلغىنىڭ ئىچىگە سولاپتۇ، دېيىغا ئۇسسۇل ئويناتىپ قاپقانغا دەسسىتىپتۇ!

لېكىن، ئابدۇراخمانىنىڭ ئادەملىرى ھوش - كاللىسىنى تاپقاندا بەكلا كېچىككەنىدى. شۇ تاپتا دۇشمەنلەرنىڭ ئېغىر قوراللىرى دەل ئۇلارنىڭ ئۇستىگىلا توغرىلىنىپ بولغانىدى. لېكىن، ئۇلاردىكى دۇشمەنلەرنىڭ ئېغىر قوراللىرىغا تاقابىل تۇرالمىغۇدەك ئېغىر قوراللارنىڭ ھەممىسى زەيدىنگە قالدۇرۇلغانىدى. ئۇنداق يىراق جايلارغا پەقەت مىلتىقلارنىڭلا ئوقلىرى يېتىپ بارالايتتى. ئۇلار ئىلاجسىز ھالدا جىلغىنىڭ قىرلىرىنى ئۆزلىرىگە دالدا قىلىپ، ئۆزلىرىدىكى بار - يوق 20 - 30 تالدەك مىلتىقلار بىلەن دۇشمەنلەرنى قارىغا ئېلىپ تۇرۇشقا مەجبۇر بولۇشتى. دەل شۇ چاغدا دۇشمەنلەر ئۇلارنىڭ ئۇستىگە گۇمبا - گۇمبا ئوق ياغدۇرۇپ بىردەمدىلا بىر مۇنچە ئادەمنىڭ جېنىغا زامىن بولۇشتى! ئۇلارمۇ دۇشمەنلەرنى نىشانلاپ مىلتىقلىرىنى ئىشقا سېلىشتى، لېكىن ئۇلارنىڭ يىراق ئارىلىقتىن ئاتقان ئوقلىرى دۇشمەنلەرگە تەگمىدى. دۇشمەنلەرنىڭ مىنامىيوت، زەمبىرەك ئوتلىرى تېخىمۇ ئەدەپ، دەل ئۇلارنىڭ ئۇستىگە ئارقا - ئارقىدىن چۇشۇپ گۇمبۇرلەپ پارتلاۋەردى.

ئەنجانباينىڭ ئىنىسى قادىر مۇئەللىم ئويتاغ پولكى زەربىدارلار ئىزۇوتىنىڭ كوماندىرى ئىدى. گىراناتلارنى يىراقتا ھەم دەل جايىغىلا تاشلاشقا ماھىر ئىدى. ئۇ ئۇچ ئادەمنى باشلاپ ئېرىقلارنىڭ ئىچى، قىرلارنىڭ دالدىسى، شالاڭ ئۆسكەن ئوت - چۆپلەرنىڭ ئارىسى بىلەن ئۆملەپ يەر بېغىرلاپ مېڭىپ دۇشمەنلەر تەرەپكە يۇرۇپ كەتتى. بىر ھازادىن كېيىن ئۇ تەرەپتە گىراناتلارنىڭ ئارقا - ئارقىدىن گۇمبۇرلىگەن ئاۋازلىرى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. ئارقىدىن ھايال ئۆتمەيلا پىلىموتلارنىڭ

تاتالىغان ئاۋازلىرى بىلەن گراناتلارنىڭمۇ پارتلاپ گۈمبۈرلىگەن ئاۋازلىرى خېلى ئۇزاققىچە ئاڭلىنىپ تۇردى. خوجا ئابدۇراخمان ئۇلارنىڭ ئۇ تەرەپكە بېرىپ دۇشمەنلەرنىڭ ئېغىر قوراللىرىنى ۋەيران قىلىۋېتىش تەلىپىگە ماقۇل بولغانلىقىغا پۇشايمان قىلىپ قالدى. شۇ ئاردا ئۇ تەرەپتىكى ئوق ئاۋازلىرى جىمىپ قالدى. ئۇ قادىرلاردىن ئەنسىرەپ ئىچى تىتىلداپ تۇرغاندا قادىر ئۆزى يالغۇزلا قايتىپ كەلدى. ئۇلار گراناتلار بىلەن دۇشمەنلەرنىڭ ئىككى زەمبىرىكىنى پارتلىتىپ كاردىن چىقارغان. لېكىن، دۇشمەن ئۇلارنى پىلىموت بىلەن توختىماي ئوققا تۇتۇپ ئۇچ ئادەمىدىن ئايرىلغانىدى.

ئۇلار قايغۇرۇپ تۇرۇشقاندا دۇشمەنلەر مىنامیوت، زەمبىرەكلەر بىلەن ئۇلارنى يەنە ئوققا تۇتۇشقا باشلىدى، دەل شۇ چاغدا ئۇلار تۇيۇقسىزلا ئارقا تەرىپىدىنمۇ شىددەتلىك ئوققا تۇتۇلۇپ كەتتى، ئۇلار جىلغىنىڭ ئۇ تەرىپىدىنمۇ نەچچە يۈزلىگەن دۇشمەنلەرنىڭ خۇددى قارا بورانىدەكلا باستۇرۇپ كېلىپ ئۇزلىرىگە تاشلانغانلىقىنى كۆرۈشتى ـ دە، ھودۇقۇپ ھاڭ ـ تاڭ قېلىشتى. شۇندىلا ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئىككى ئوتتۇرىدا قاپسىلىپ قالغانلىقىنى بىلىپ تېخىمۇ چۆچۈپ كېتىشتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە دۇشمەنلەر ئۇلاردىن نەچچە ھەسسە كۆپ، قوراللىرىمۇ خېلى ئىدى دۇشمەنلەر ئېگىزدە، ئۇلار پەستە، ئېگىزدە تۇرۇپ پەستىكىلەرنى نىشانغا ئېلىش ئاسان، گراناتلارمۇ دەل جايىغىلا چۈشىدۇ.

شۇنداق بولسىمۇ خوجا ئابدۇراخمانىنىڭ ئادەملىرى ئىككى تەرەپتىكى دۇشمەنلەرگە تەڭلا ئوت ئېچىپ بىر ھازاغىچە جان تىكىپ ئېلىشتى. دۇشمەنلەرمۇ پەسكە چۈشمىدى. ئېگىزدىكى ئەپلىك جايلاردا يوشۇرۇنۇپ تۇرۇپ تەرەپ ـ تەرەپلەردىن ئۇلارنى توختىماي ئوققا تۇتۇۋەردى. خوجا ئابدۇراخمانىنىڭ ئادەملىرى تۇڭەشكىلى تۇردى. ئۇلاردىكى ئازغىنە ئوق ـ دورىلارمۇ تۈگەي دەپ قالدى. ئۇلار ئامالسىز قېلىپ، جىلغىنىڭ باش تەرىپىگە

قاراپ قېچىشقا مەجبۇر بولۇشتى. لېكىن، ئۇلار جىلغىنىڭ باش تەرىپىگە قاراپ قېچىپ تېخى 50 ـ 60 قەدەمدەك ماڭغانىدا ـ ماڭمايلا ئالدى تەرەپتە يوشۇرۇنۇۋېلىپ ئۇلارنىڭ پايلاپ تۇرۇشقان دۇشمەنلەرنىڭ تۈيۇقسىزلا شىددەتلىك ئوققا تۇتۇشىغا ئۇچراپ، نۇرغۇنلىرى قىرىلىپ كەتتى، ئۇلار ھودۇققان ھالدا كەينىگە يېنىپ جىلغىنىڭ ئاياغ تەرىپىگە قاراپ قاچتى. لېكىن، ئۇلار قېچىپ جىلغىنىڭ ئۇ بېشىغا يېتىپ بېرىشقا ئاز قالغاندا، ئۇ تەرەپتىنمۇ يوشۇرۇنۇپ تۇرغان دۇشمەنلەرنىڭ تۈيۇقسىزلا شىددەتلىك ھۇجۇمىغا ئۇچراپ نۇرغۇنلىغان ئادەملىرىدىن ئايرىلىپ قالدى. مانا ئەمدى ئىككى يانغىمۇ قاچالمايدىغان، ئالدى ـ ئارقىسىغىمۇ يانالمايدىغان ھالغا چۈشۈپ قالدى، ئۇلار خۇددى قەپەسكە سولانغان قۇشقىلا ئوخشاپ قالدى. ئۇلار شۇ تاپتا قوللىرىنى كۆتۈرۈپ دۇشمەنلەرگە ئەل بولسىلا ھايات قېلىشى مۇمكىن ئىدى. لېكىن، ئۇلارنىڭ پاك كۆڭۈللىرى بۇنداق نومۇسسىزلىقنى راۋا كۆرمىدى. يەنىلا جان تىكىپ ئېلىشىپ، ئاخىر جىلغىنىڭ باش تەرىپىدىن ئارانلا 29 ئادەم قورشاۋنى بۆسۈپ چىقىپ، ئويتاغ ئاغزى تەرەپكە قاراپ قېچىپ كېتەلىدى.

كېيىنكى چاغلاردا شۇ قېتىمقى دەھشەتلىك پاجىئەنىڭ شاھىتى بولغان بۇ جىلغىنىڭ خېلى ئۇزۇن يىللارغىچە «شېھىت جىلغا» دېگەن نام بىلەن ئاتىلىپ قېلىشى ئاشۇ دەھشەتلىك قىرغىنچىلىقنىڭ خەلق كۆڭلىدە ساقلىنىپ قالغان ئۆچمەس دەلىل ـ ئىسپاتى ئىدى.

يىگىرمە بەشىنچى باب

شۇم خەت

— بۇ چىملىق ئەجەبمۇ بەك چىرايلىق بولۇپ كېتىپتۇ — هە؟

— خۇددى مەرۋايىت دانچىلىرى ئۇنۇپ چىققاندەكلا!

سېخىي تەبىئەتنىڭ چەكسىز ھىممىتى، كارامىتىنى نامايان قىلغاندەك ئىلگىرى چۆللىشىپ كەتكەن بۇ چىملىق شۇ تاپتا كۆز چاقنىغىدەك گۈزەللىشىپ كەتكەنىدى. كېچىدىن شەبنەم چۈشكەنىدى، ئۇچەت — بۇچەتلىرى كۆرۈنمەيدىغان بۇ كەڭرى چىملىق ئەتىگەنكى كۈننىڭ قىيپاش نۇرىدا خۇددى پايانسىز ياپيېشىل مەرۋايىت پايانداز دەك ۋالىلدايتتى. شۇ تاپتا بالىلارنىڭ قاپقارا كۆزلىرى ئاسلىرىغا مۆلدۈرلەپ تەلپۈنۈۋاتقان كەپتەر باچكىلىرىنىڭ كۆزىدەك لىپ — لىپ ئويناپ، چىملىقنىڭ ئۇچەت — بۇچەتلىرىگىچە تويماي تەلمۈرۈپ قارايتتى، قارىغانسېرى، قارىغۇسى كېلەتتى. خۇددى مەرۋايىتلار دۇنياسىدا كېزىپ يۈرگەندەك كۆزلىرى قامىشىپ، دىللىرى يايرايتتى. ئويمانقتەك كىچىككىنە يۈمراق ئېغىزلىرىمۇ خۇددى تولا سايراپ ھالىدىن كەتكەن كاككۇكنىڭ ئاغزىدەك ئېچىلىپلا قالغانىدى.

ئۇلار شۇ ھالدا ئېشەكلەرنىڭ نۇقتىلىرىنى تۇتقىنىچە، ئۆزلىرىنى ئۇنتۇپ، كۆزلىرىنى چىملىدىتىپ بىر ھازاغىچە چىملىقتا قاراپ تۇرۇپلا قېلىشتى.

ئېشەكلەرنىڭ قارنى ئاچ ئىدى. تولا تېپىرلاپ،

تۇمشۇقلىرىنى ئويان - بۇيان سوزۇپ، بالىلارنى سۆرىگىلى تۇردى. شۇندىلا ئۇلار ئەسلىرىگە كېلىشتى - دە، ئېشەكلەرنىڭ پۇتلىرىنى چېتىپ قويۇۋېتىشتى.

ئەتراپتا ئولتۇرغۇدەك قۇرۇقراق يەرمۇ كۆرۈنمەيتتى. ھەممە يەر ئوخشاشلا شور ئۆرلەپ تۇرغان زەيلىك ئىدى. شۇڭا، بالىلار پۇتلىرى تېلىپ كەتسىمۇچىملىققا تىكىلگىنىچە ئۆرە تۇرىۋەردى تاكى كۈننىڭ كۆتۈرۈلۈشى بىلەن، كۆزنى چاقنىتىدىغان ھېلىقى مەرۋايىتتەك شەبنەم دانچىلىرى ئاستا - ئاستا پارغا ئايلىنىپ تۆگىگۈچە قاراپ تۇرۇشتى.

ئەمدى يەنە قاراپ تۇرۇۋېرىشنىڭ ھېچقانداق قىزىقى قالمىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلارمۇ ئۆرە تۇرىۋېرىپ ھېرىپ كەتتى، ئۇيقۇسى كېلىپ كۆزلىرى ئېچىشتى. «ئاھ، شۇ تاپتا بەلەن قۇملۇق بولسا ھۇزۇرلىنىپ ئۇخلىۋالسا، تازا بەلەن بولاتتى - دە!» ئۇلار قۇرۇقراق يەر ئىزدەپ ئەتراپقا قاراشتى. لېكىن، ھەممە يەر يەنە شۇنداق ئوخشاشلا زەي ئۆرلەپ تۇرغان چىملىق ئىدى. ئېرىق بويىدىكى كۆك قۇملۇققىمۇ غىچىدە خوخا، يانتاقلار ئۇنۇپ كەتكەنلىكتىن ئولتۇرۇشقىمۇ بولمايتتى. ئۇلار ئىلاجسىز يېراقلارغا تىكىلدى. كۈنچىقىش تەرەپتىكى ئېگىزلىكتە بىر گۈمبەز كۆرۈندى. ئۇ گۈمبەزنىڭ ئۈستىدىكى ھاۋا بوشلۇقىدا بىر لاچىن ئەگىپ ئۇچۇپ يۈرەتتى. بالىلار ئەنە ئاشۇ گۈمبەزگە قاراپ يۈگۈرۈشتى. بۇ تۈز تاغ مازىرىم گۈمبىزى ئىدى.

X X X

گۈمبەزنىڭ تاملىرى كونىراپ، سۇۋاقلىرىمۇ چۈشۈپ كەتكەنىدى. شورلىرىدىن ئېچىدىكى قەبرە ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. گۈمبەزنىڭ ئالدىدا ئاللىقاچان ئۆرۈلۈپ چۈشكەن،

ئۇستىنى يانتاق، خوخا، چىغ بەسسەپ كەتكەن بىر نەچچە تاشلاندۇق، مىسكىن قەبرىلەر بىر - بىرىگە يانداشقان ھالدا مۇڭلىنىپ يېتىشاتتى. كۆڭۈلنى غەش قىلمىدىغان بۇ كۆڭۈلسىز قەبرىلەرگە بالىلارنىڭ ئۇزاقراق قارىغۇسى كەلمىدى، گۈمبەزنىڭ ئىچىنى كۆرگۈسى كەلدى. ئۇلار پالاقشىپ كېلىپ گۈمبەزنىڭ ئىچىگە قەدىمىنى شۇنداق قويۇشىغىلا، ئۇلاردىن ئۇركىگەن بىر توپ كەپتەر گۈمبەز ئىچىدىن تۆيۈقسىزلا ئۇچۇپ چىقىپ ئۇلارنى چۆچۈتۈۋەتتى، بالىلارنىڭ قورقۇنچىدا كۆزلىرى ئالا چەكمەن بولۇپ چەكچىيىپلا قالدى. گۈمبەز ئىچىدىكى قەبرە كەپتەر مايالىرىدا ئالا پاساق بولۇپ كەتكەنىدى. قانداقتۇر بىر خىل چىرىندىنىڭ ئاچچىق پۇرىقى دىماغىنى ئېچىشتۇراتتى. بالىلار تۆشۈك تاملارغا، قەبرىنىڭ تۆت چاسا سۇپىسىغا، سۇپىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئاستى كىچىك، ئۇستى چوڭ يۇمىلاق قەبرە بېشىغا بىردەم قاراپ تۇرۇشتى - دە، يېنىپ چىقىشتى. گۈمبەزنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ، قىيالىقتا ئۆسكەن بىر تۈپ جىغاننىڭ يېنىدىكى كۆك قۇملۇققا كېلىشتى. بۇ يەردىن چىملىقمۇ، چىملىقتا ئوتلاۋاتقان ئېشەكلەرمۇ، ئەتراپتىكى ئېگىز - پەسلىكلەرمۇ ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بالىلار مۇشۇ قۇملۇقتا قوللىرى بىلەن ئىڭەكلىرىنى يۆلەپ، قورساقلىرىنى قۇمغا يېقىپ دۇم يېتىپ، ئەتراپنى تاماشا قىلىشقا باشلىدى. سىڭلىسىنىڭ كۆزلىرى تۆيۈقسىزلا ئويناپ كەتتى:

ئاكا ئاۋۇ تاغقا قارىغىنا.

— چەشتاغنى دەمسەن؟

— چەشتاغ؟

— ھەئە، چەشتاغ. تاغام «كۈنچىقىش تەرەپتىكىسى چەشتاغ، كۈنپېتىش تەرەپتىكىسى تۇمشۇق تاغ، چەشتاغدا لەگزىدىن چىققان ئەسكەرلەر بار، يېقىن بېرىپ قالماڭلار! تۇمشۇق تاغدا ئەنجانبايلار بار. قورقماڭلار!» دېگەن ئىدىغۇ؟

بىر دەمدىلا ئۇنتۇپ قاپسەن ـ دە، ! ھە، چەشتاغ نېمە بوپتۇ، سوراپ قالدىڭغۇ؟

— ئەنە قارا، خۇددى تۈگۈلۈپ تۇرغان چاشقانغىلا ئوخشايدىكەن.

— چاشقانغا؟

— ھە ئە، چاشقانغىلا. ئوبداق قارىغىنا.

— راست ئىكەن، دېگەندەك چاشقانغىلا ئوخشايدىكەن، قىزىق!

بالىلار بىر ـ بىرىگە قاراپ قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىشتى. ئۇلارنىڭ زىل كۈلكىسىدىن ئۇركىگەن توپ ـ توپ قۇشقاچلار چىغانلىقتىن پۇر ـ پۇر ئۇچۇپ چىقىشتى. شۇئان بالىلارنىڭ ساددا كۆڭلىدىن «تۈمشۇق تاغ نېمىگە ئوخشايدىغاندۇ؟» دېگەن خىيال كەچتى ـ دە، ئىككىلىسى تەڭلا بۇرۇلۇپ، كۈنپېتىش تەرەپكە قاراشتى.

— ئاكا، ـ دېدى سىڭلىسى مىلىققىدە كۈلۈپ سېلىپ، ـ ئەمدى سەن دەپ باققىنا تۈمشۇق تاغ زادى نېمىگە ئوخشايدىكەن؟

— ھە ـ ھە، توختا ـ توختا ـ ھە، مانا ھازىرلا، ھە قېنى ـ قېنى، ۋاھھاي! مانا تاپتىم، تاپتىم! بىزنىڭ ئۆيدىكى ئالا مۇشۇككىلا ئوخشايدىكەن. ئۇ مۇشۇك چاشقانغا تاشلىنىدىغان چاغدا، ئەنە قارا، ھە، ئەنە شۇنداق تۈگىلىپ غۇژمەككىدە بولۇۋالىدۇ. ئەنە قارا، تېخى سوزۇلۇپ تۇرغاق قۇيرۇقىمۇ بار ئىكەن! ۋاي خۇدايىمەي!

— ھاھھاي... مۆشۈك بىر سەكرەپلا چاشقانغا تاشلانسا!

— كانىيىدىن غاپپىدە ئېلىپ بوغسا!

— غىققىدە!

— پاھ ـ پاھ، ئۇ چاغدا كۆرۈڭ تاماشانى!

— ئەنجانباي ئاكام چوقۇم شۇنداق قىلىدۇ، دۇشمەننى پەملەپ تۇرۇپ غاپپىدە بوغىدۇ!

— كېكىردىكىدىن!
— ھەئە، كېكىردىكىدىن!
— ئاكا، سەن ئەنجانباي ئاكامنى كۆرگەنمۇ؟
— كۆرمەمدىغان، بۇلتۇر سىلىم سۆلەتنىڭ كىچىك ئوغلى سۇلايمان سۆلەت، مەن بىلەن چېلىشىپ مېنى بېسىۋالدى، ئاچچىقىمدا يىغلاپ ساپتىمەن. دەل شۇ چاغدا يولدا كېتىۋاتقان ئېگىز بويلۇق بىر ئادەم توختاپ ئاتتىن چۈشتى، يېنىمغا كېلىپ مېنى يۆلىدى، ئۈستى ـ بېشىمدىكى توپىنى قاقتى، يېشىمنى سۈرتتى. «ئوغۇل بالا يېقىلسا يىغلىمايدىغان، ئورنىدىن دەس تۇرۇپ يەنە ئېلىشىدىغان! بولمىسا ئوغۇل بالا بولالمايدۇ! پەزىلىخانەدەك بولۇپ قالىدۇ!» دەپ قويۇپلا يۈرۈپ كەتتى.
— نېمە، نېمە، پەزىلىخانەدەك؟
— ھەئە، پەزىلىخانەدەك.
— ۋىيىيەي!... بۇ... بۇ نېمە دېگىنى...؟
— ھەي دۆت! بۇ دېگىنىچۇ، مېنى قىز بالا بولۇپ قالسەن دېگىنى، يېپىدىن ـ يېڭىسىگىچە سوراپ نېمە قىلسەن؟
— ۋاي خۇدايىم، قىزىق گەپ.
ئۇلار بىر ـ بىرىگە قاراپ كۆز قىسىشىپ تاتلىققىنا كۈلۈشتى.
— شۇ چاغدا، ـ ئاكىسى سۆزىنى يەنە داۋاملاشتۇردى، — ئۇ ئادەمنىڭ ئۆتۈكىنىڭ قونچىدىن ئىككى پىچاقنىڭ سېپى چىقىپ تۇرغانلىقىنى كۆرگەنىدىم. كېيىن ئۇقسام ئۇ كىشى بىزنىڭ قادىر مۇئەللىمنىڭ ئاكىسى ئەنجانباي دېگەن كىشى ئىكەن، يېنىدا قوشلاپ پىچاق ساقلايدىكەن. قادىر مۇئەللىم ھازىر ئاشۇ ئەنجانباي دېگەن ئاكىسىنىڭ قېشىدا ئىكەن، ئۇمۇ قوشلاپ تاپانچا ئاسىدىكەن.
— ۋۇي ئاكا، كۆزۈڭ يۇمۇلۇۋاتىدىغۇ. ئۇيقۇڭ كەلدى؟
— ئەنجانباي ئاكامنىڭ ئەزىز دەيدىغان يەنە بىر ئىنىسىمۇ

بارمىش، قالتىس نوچمىش، ئاكىسىغا بەك ئامراق ئىكەن. ئۇنىڭ يېنىدىن ئايرىلماي يۈرۈيمىش. مەندىن ئاران تۆت ياشلاپ چوڭ ئىكەن.

— ۋىيەي تۆت ياش چوڭ بولسا نېمە بوپتۇ؟ غەلىتە گەپ قىلمىسەنغۇ؟

— چوڭلارنىڭ گېپىگە قارىغاندا ئوغۇل بالا جەڭگە يارالغانمىش. مەنمۇ ئوغۇل بالا، پۇخادىن چىققۇدەك گۈمبا ـ گۈمباڭ سوقۇشۇپ، ئوغۇل بالىدەك بېشىمنى ئېگىز كۆتۈرۈپ يۈرسەم دەيمەن. ئەنجانباي ئاكام: «توخۇنى تاخ، مۇشۇكنى پەش» دەپ ئۆيدە كۈلۈڭ كولاپ تۇرۇۋېرىش ئوغۇل بالىنىڭ ئىشى ئەمەس دەپتىمىش. مەنمۇ كەتسەم، ئەنجانباي ئاكامنىڭ توپىغا قوشۇلسام دەپ ئويلاۋاتىمەن. ئولتۇرسام، قويسام شۇنىلا خىيال قىلىمەن، شۇ چۈشىنىلا كۆرىمەن. كەتكۈم كېلىپ زادىلا تۇرالمايۋاتىمەن.

— سەن؟ ۋاي خۇدايىمەي، مۇنداق دېگىن تېخى.

— لېكىنزە، تاغام بىلىپ قالمىسۇن، بىلىپ قالسا مېنى «كىچىك» دەپ ھەرگىزمۇ بارغىلى قويمايدۇ. ئۇقتۇڭمۇ؟ ھە، ئۇققان بولساڭ بولدى. بىر كۈنسى ئېپىنى تېپىپ غىپىدە. . . .

ئاكىسىنىڭ بۇ تاتلىق گەپلىرى سىڭلىسىغا بەك يېقىپ كەتتى. ئۇ خۇشاللىقىدا ئاكىسىغا مەسلىكى كېلىپ، ئۇنىڭغا قاراپ ئەركىلىگەندەك بىر كۆزىنى قىسىپ مىلىقىدە كۈلگەندى، ئۇنىڭ ئانارىدەك قىپقىزىل، توغاچتەك يۇپيۇمىلاق ئىككى مەڭزىدە، خۇددى ئانار ئۇرۇقى دانچىسىنىڭ ئىزىدەك كىچىككىنە ئىككى زىناق پەيدا بولدى:

— خۇدايىم بۇيرۇسا. . . ۋۇي ئاكا! شۇ تاپتازە، تازا ئۇيقۇڭ كەپتۇ ـ دە، كۆزلىرىڭ قىزىرىپ كېتىپتۇ.

— كەلمەمدىغان، سېنىغۇ تاغام قۇچىقىغا ئېلىپ ئۇخلىتىپ

كەلدى. مەن پەقەت كۆز يۇمالمىدىم، ئېشەكتىن يىقىلىپ چۈشۈپ كېتىشتىن قورقتۇم. بارما دېسە ئۇنىمىدىكى، يىغاڭغا چىدىماي ئېلىۋالدۇق. بولمىسا تاغامنىڭ قوچىقىدا مەن ئۇخلايتتىم.

— ھە، مەن بىللە كەلسەم يامان بوپتۇمۇ؟ پايدام تەگدىغۇ؟ بولمىسا، مۇشۇ چۆلدە ئېشەكلەرنى ئۆزۈڭ يالغۇز باقاتتىڭ. ئەتىچۇ، ھە، دەپتۇر، ئەتە تېخى تۆز ساتقىلى توققۇزاققىمۇ بىللە بارىمەن. ماڭمۇ دەپتەر ـ قەلەم ئېلىپ بېرىدۇ. ئىككىمىز قادىر مۇئەللىمدە بىللە ئوقۇيمىز، ھە، ئاكا؟

ئاكىسىدىن جاۋاب بولمىدى، پەقەت يەڭگىل پۇشۇلدىغىنىلا ئاڭلاندى. سىڭلىسى بۇرۇلۇپ ئۇنىڭغا قارىدى. ئاكىسىنىڭ بېشىنى بىلەكلىرىگە قويۇپ ئۇخلاپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ جىم بولدى. ئۇ ئاكىسىغا قاراپ بىردەم ئولتۇردى. ئىچى پۇشۇپ ئورنىدىن تۇرغانىدى، ئۇنىڭدىن 10 ـ 15 قەدەم نېرىدىكى بىر تۇپ جىغاننىڭ شاخلىرى لىڭشىپ، قۇشقاچلار پۇر ـ پۇر ئۇچۇپ چىقىشتى. ئۇ قۇيرۇقلىرىنى شىپاڭشتىپ پاشا، چۈنلەرنى قورۇپ، بېشىنى كۆتۈرمەي ئوتلاۋاتقان ئېشەكلەرگە قارىدى. يىراقتىن خۇددى تۆگە لوكىسىدەك ئېگىز ـ پەس كۆرۈنىدىغان تاغ چوققىلىرىغا، ئانچە ـ مۇنچە يانتاق، قامىقى ئۆسكەن تاشلىق سايلىقلارغا، كۆپكۆك چىملىقلارغا تىكىلدى. ئېگىز قىيالىقتىن تاكى چىملىققىچە تۇتاش ئۆسكەن باراقسان جىغانلىققا كۆزى چۈشكەندە ئۇنىڭ كۆڭلى يايراپ كەتتى: ئاشۇ قىپقىزىل جىغان مۇنچاقلىرىنى يىپقا ئۆتكۈزۈپ تىزىق ـ تىزىق مارجان قىلىپ بوينىغا ئېسىۋالسا، ئاي ـ ھاي! . . . تازا چىرايلىق يارىشاتتى. ئاداشلىرىغىمۇ ئالغاچ كەتسە، ھەممىسى بويۇنلىرىغا ئاشۇنداق قىپقىزىل مارجانلارنى ئېسىپ بىللە ئويناسا. . . ئاھ، تازا كۆڭۈلدىكىدەك بولاتتى ـ دە! ئۇنىڭ كۆڭلى ئاشۇ جىغانلىقنى تارتىپ زادىلا تۇرالماي قالدى. لېكىن، شۇ ھامانلا كۆڭلىگە

گۈپپىدە قورقۇنچ چۈشۈپ قەدىمىنى توختاتتى. ئۇ ئوغرىلارنى «كۈندۈزى بۈكلۈكلەردە يوشۇرۇنۇپ يېتىپ، كېچىسى ئوغرىلىق قىلىدۇ» دەپ ئاڭلىغانىدى. «ناۋادا ئاشۇنداق يوشۇرۇنۇپ ياتقان ئوغرىلارغا ئۇچراپ قالسا! . . . ياكى تېخى جىن ئالۋاستى! . . . ۋاي خۇدايىمەي! . . . توختا، ئاكام ئويغانسۇن! ئاكىسى يېنىدا بولسىلا ئۇ ھېچنېمىدىن قورقمايدۇ! ئاكىسى ھېلى ئويغىنىدۇ. جىق ـ جىق جىغان مۈنچىقى ئۈزۈپ كېلىدۇ.

ئۇ ئىلاجسىز ئاكىسىنىڭ قېشىغا يېنىپ كەلدى. ئولتۇرۇۋېتىپ جىغانلىقتىن چىقىۋاتقان ئىككى ئادەمگە كۆزى چۈشۈپ قالدى ـ دە، چۆچۈپ كەتتى. ئۇلار ئۇدۇللا مۇشۇ تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتاتتى. تېز ـ تېز مېڭىشىدىن ئالدىراشتەك قىلاتتى، بىر نېمىدىن ئەنسىرىگەندەك، ئۇيان ـ بۇيانلارغا ئالاڭ ـ بۇلاڭ قارايتتى. ئۇلار ھېلىقى تاشلاندۇق قەبرىلەردىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ، ئۇدۇللا گۇمبەزنىڭ ئىچىگە كىرىپ كېتىشتى. قىزچاق قورقۇنچىدا دەككە ـ دۈككىگە چۈشتى ـ دە، ئاكىسىنى ئاستا ـ ئاستا سىلكىپ ئويغاتتى:

— ئاكا ـ ئاكا! كۆزۈڭنى ئاچقىنا!

ئاكىسى ئاران ئويغاندى. كۆزىنى ئۇۋۇلاپ تۇرۇپ غودۇڭشىدى:

— ئەجەبمۇزە سېنى، بىردەم ئۇخلىغىلى قويساڭچۇ! نېمە بولدى؟

سىڭلىسى ئاكىسىنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى:

— گۇمبەزنىڭ ئىچىگە ئىككى ئادەم كىرىپ كەتتى. ئوغرى ئوخشايدۇ!

— كارىڭ نېمە؟! بىزدە ئوغرىلىغۇدەك بىر نېمە بولمىسا!

— ئېشەك! . . .

— ئېشەك؟! ـ ئاكىسى سەگەكلەشتى. كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ سىڭلىسىغا تىكىلدى، — ئاپلا، بولماپتۇ! جۇرە، بېرىپ

ئېشەكلەرنى جىغانلىققا ئەكىرىپ يوشۇرۇپ قويايلى، بولمىسا ئوغرىلار بىزنى كېچىك چاغلاپ بوزەك قىلىدۇ. ياخشىمۇ مادا ئېشەكلەر بولۇپ قالغىنى. ناۋادا ئېشەكلىرىمىز ھاڭگا ئېشەكلەر بولۇپ قالغان بولسىزە، كۆرۈڭ تاماشانى! تولا ھاڭراپ ئالەمنى مالەم قىلىپ، ئوغرىلارغا «مانا مەن» دەپ ئۆزىنى كۆرسىتىپ قويماتتى ـ ئاكىسى قەدىمىنى شىپىدە توختاتتى. ئاغزىنىڭ سىكلىسىنىڭ قۇلىقىغا تېخىمۇ يېقىن قىلىپ يەنە پىچىرلىدى، ـ ئۇلار راستىنلا ئوغرى بولسا، ئوغرىلىغان نەرسىلىرىنى گۇمبەزگە يوشۇرغىلى كىردىمۇ تېخى. جۇرە، كۆرۈپ باقايلى. ئوغرىلارنى تونۇپ قويساق پايدىسى بار. چوڭلارغا دەپ قويىمىز، پەخەس بولمىز. ئۇلارنى كۆرۈۋېلىپ ئاندىن بارساقمۇ ئېشەكلەرنى يوشۇرۇپ قويۇشقا ئۇلگۇرىمىز.

ئۇلار يەنە ئارقىسىغا ياندى. پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ شەپە چىقارماي مېڭىپ گۇمبەزنىڭ كەينىگە ئۆتتى. دەل شۇ چاغدا گۇمبەزنىڭ ئىچىدىن ئاچچىق، سېسىق پۇراق چىقىپ، بالىلارنىڭ كانايلىرىنى ئېچىشتۇرۇۋەتتى. ناۋادا قوللىرى بىلەن ئېغىزلىرىنى چىڭ تۇتۇۋالمىغان بولسا، يۆتىلىپ كەتكەن بولاتتى.

گۇمبەزنىڭ ئىچىدىن بىرنىڭ يۆتىلىپ ـ قاقىلىپ، غارىڭ ـ غۇرۇڭ ئاۋازدا غۇدۇڭشىغانلىقى ئاڭلاندى:

— ياپىرىم، ئەجەبمۇ كۆچلۈك ئىكەنغۇ كاساپەت! ئۆپكەمگە كەتتى. نەشە دېگەن مانا مۇشۇنداق بولسا.

يەنە بىرنىڭ پىخىلداپ ـ خىرقىراپ كۈلگىنى ئاڭلاندى:

— يەركەننىڭ دېسىلە، يۇرەكنىڭ بېغىشىغا تېگىدۇ.

مۇشۇنداق خالىي جايىنى تاپالمايي يېنىمدا ساقلاپ يۈرگىلى تۆت ئاي بولدى. بىر سودىگەردىن ئالدۇرۇۋالغانىدىم. ئەنجانباي بىلىپ قالمىدىغان بولسا، خۇدايىم ساقلىسۇن ئۇنىڭ غەزىپىدىن! كاللامنى ئالمىسىمۇ، لېكىن «ۋاي دات!» دېگۈزىۋېتىدۇ! ئۇ

گەدەنكەش نەشە دېگەن بۇ بىر نېمىگە ئەجەبمۇ ئۆچ ئىكەن. نەشە خۇددى ئانىسىنى بوغۇپ ئۆلتۈرۈۋېتىدىغاندەكلا قىلىپ كېتىدۇ. ھېلىمۇ خۇداغا شۈكرى، بۇ مازار بۈگۈن بىزگە ئوبدان پاناھ بولدى، خۇماردىن چىقىۋالىدىغان بولدۇق.

— ھىم، ناۋادا زەيدىن بەگنىڭ دېگىنىدەك بولۇپ، ئىش ئوڭغا تارتىدىغان بولسا، مانا ـ ھە... كۆرۈڭ كارامەتنى! ئۇ چاغدا، ھىم... ئەنجانىبايىنىڭ ئۆزى «ۋاي دات!» دەيدىغان بولىدۇ! خوش، سىلىگە قايسى يۈرتنىڭ باۋجاڭلىقىنى بېرىدىغان بولدى؟

— تېرىمنىڭ، ئۆزلىرىگىچۇ؟

— تاشقورغان دېگەن مەھەللىنىڭ لېكىنزە، گېپى گەپ بولارمىكىن. قۇرئان تۇتۇپ قەسەمنىغۇ ئوبدان قىلدى. بولمىسا...

— ۋاي جېنىمەي، تەلپەكتەك كىچىككىنە مەھەللىنىڭ؟

— شۇنداق، كىچىكلىكىغۇ دېگەندەك بەك كىچىك. شۇنداق بولسىمۇ، قۇشقاچنىڭ گۆشىمۇ گۆش، تۆگىنىڭ گۆشىمۇ گۆش ـ دە!

— گېپى گەپ بولىدۇ، زەيدىن بەگ بالدۇرمۇ شۇنچە چوڭ كاتتا يۈرت تاشمىلىقنىڭ بېگى ئىدىغۇ؟ بولىدۇ. بولىدىغاندەك تۇرىدۇ. بۇ ئىشلارنى زەيدىن بەگ ئاللاقاچانلا ئەمەت بەگلەر بىلەن يەڭ ئىچىدە خۇپيانە پۈتۈشۈپ بولغان. خەتنى ئەمەت بەگكە ساق تەگكۈزسەكلا بولغىنى. باۋجاڭلىقتىن غەم قىلىش ھاجەت ئەمەس. خوش، خۇماردىنمۇ بەلەن چىقىۋالدۇق. بولدى. ئەمدى ماڭايلى. ئەمدى تۇغىشىڭ ئەنجانباي! ئۆلۈكۈڭنى ئوغلاق قىلىپ ئوينايدىغان بولدۇق ئەنجانباي!...

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ بالىلار چۆچۈپ كېتىشتى! «ۋۇي، بۇلار ئەنجانباي ئاكامغا ئوراپ كولايدىغان يامان ئادەملەر ئىكەنغۇ؟! مۇناپىقلار! تېخى ئاللا قانداق بىر خەتنىڭ گېپىنى

قىلىۋاتىدۇ» .

بالىلار تامنىڭ شورىسىدىن گۈمبەزنىڭ ئىچىگە تىكىلدى. بۇ چاغدا ئۇلاردىن دوكراق بىرى گۈمبەزدىن ئېڭىشىپ چىقىپ كېتىۋاتاتتى ئالاگەدەن يەنە بىرىمۇ مېڭىش ئۈچۈن تەمشىلىپ، قەبرە سۈپىسىدا سۆرىلىپ تۇرغان سىماۋا بەلۋاغقا قولىنىى ئۇزىتىۋاتاتتى. ئۇ بەلۋاغقا نەشىدە خۇمارلىشىپ كەتكەن ئىلىشاڭغۇ كۆزلىرى بىلەن ئەلەڭ ـ سەلەڭ قارىدى، ئاندىن بەلۋاغقا يۇقۇپ قالغان توپىنى قېقىۋېتىش ئۈچۈن كىرىلىپ ئەسنەپ تۇرۇپ بەلۋاغنى يېنىغا قارتىپ بىر نەچچە قېتىم سىلكىدى. ئاخىرقى قېتىم سىلكىشىدە بەلۋاغنىڭ ئۇچىدىكى تۇگۇنچەكتىن قاتلاقلىق بىر قەغەز يەرگە چۈشۈپ كەتتى. بۇنى ئالاگەدەن سەزمەي بېلىنى ئالدىرىماي باغلاپ، گۈمبەزدىن چىقىپ كەتتى. دوك بىلەن ئالاگەدەن پەسكە چۈشۈپ پۈسۈرلاپ مېڭىپ ئالدىراپ جىغانلىققا كىرىپ كېتىشتى.

ئۇلارنىڭ قارىسى يېتكەندىن كېيىن، بالىلار پالاقشىپ گۈمبەزگە كىرىشتى. دەل شۇ چاغدا ھېلىقى شاخلىرى لېڭشىپ كەتكەن جىغاننىڭ يېنىدىن يۇزلىرىنى شالاڭ ساقال باسقان كۆك كۆز بىر ئادەم ئۆمىلەپ ئاستا كېلىپ گۈمبەزنىڭ تۆشۈكلىرىدىن ئۇنىڭ ئىچىگە قاراشقا باشلىدى. كىيىملىرى ژەيرانە، چاچ ـ ساقاللىرى ئۆسۈپ كەتكەن، ئەپتى قورقۇنچلۇق بۇ ئادەم بىر يىلدىن بېرى ئەسكەرلىككە تۇتۇلۇپ قېلىشتىن قېچىپ، قىشمۇ ياز مۇشۇ تۇز تاغ مازىرىم ئەتراپىنى ماكان تۇتۇپ، چىملىق، جىغانلىقلاردا قاپقان قۇرۇپ ئوۋ ئوۋلاپ جان بېقىپ يۈرگەن قاسىم قاپپاش ئىدى. يالغۇزلۇقتا ئادەم خۇمارلىقى تۇتۇپ يۈرگەن بۇ ئادەمگە بالىلارنىڭ ھېلىقى شوخ، تاتلىق گەپ ـ سۆزلىرى بەك يېقىپ كەتتى. ئۇ بالىلارنىڭ سۆزلىرىنى تېخىمۇ ھەۋەس بىلەن قۇلاق سېلىپ تىڭشاشقا باشلىدى.

بالىلار ھېلىقى نەشەكەشلەر تاشلاپ چىقىپ كەتكەن سېغىز

چىلىمنى بىرەم ئويناشتى. كېيىن ھېلىقى چۇشۇپ قالغان قەغەزگە كۆزى چۈشۈپ قېلىپ، قېتىنى ئېچىپ قارىغانىدى، پاتلىغان سامان قەغەزگە يوغان ـ يوغان، دانمۇ دانە يېزىلغان خەت بولۇپ چىقتى.

— ئاكا، ئوقۇيالامسەن؟

— نېمە دەيدىغانسەن، تۆت يىلغىچە قادىر مۇئەللىم مېنى پادا باققىلى سالمىدى، ئوقۇتتى، خەت ئۆگەتتى، شۇنمۇ گەپمۇ؟ نېمىشقا ئوقۇيالمايدىكەن؟

— ئەمىسە ئوقۇپ باققىنا، ئاڭلاپ باقاي، قېنى قانچىلىك بىلىسەن.

— ۋۇي توختىغىنا، ھېلىقى گۈيلار دېگەن خەت شۇ بولۇپ قالمىسۇن يەنە!

ئاكىسى خەتنى دۇدۇقلىماي ئوقۇشقا باشلىدى:

«ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئەمەت بېگىم

جانابلىرىنىڭ بىر نەچچە قېتىملىق مەكتۇبلىرىدا قەيت قىلىنغىنىدەك بىزنىڭ بازىرىمىزمۇ، مازىرىمىزمۇ، قىبلىمىزمۇ، تىلىمىزمۇ بىردۇر. بۇ تۆت كۈنلۈك ئالەمدە تالىشىدىغان ھېچنېمىمىز يوقتۇر. مېنىڭ ئەسلىدە بۇ تاغلىق ئوغرىلارغا قوشۇلۇش غەرىزىم، مۇددىئايىم بولمىغان، تەقدىر ـ قىسمەتتىن بەگلىك سىلىدىن ماڭا ئۆتتى. لېكىن، جامائەت ـ يۇرت خەلقى ماڭا تازا ئىتائەت قىلمىدى، يەنىلا سىلىنىڭ دېگەنلىرى ھېساب بولدى، تۆرگە يەنىلا سىلىنى باشلىدى. شەيتانىنىڭ ۋەسۋەسىسىدە بۇ كېلىشمەسلىكلەرنى سىلىدىن كۆردۈم، خاپا بولدۇم، شۇ ۋەجىدىن قىيداپ مالىلىرىمنى يوقلايمەن دېگەننى باھانە قىلىپ تاغقا چىقىپ كەتتىم. ئەپسۇس، كۆپتىن كۆپ ئەپسۇس! كېيىن تاغدىن يېنىپ چۈشەي دېگەندە،

يوللار توسۇلۇپ قالدى. پادا - پادا قوي، كالا، ئات، تۆگە، قوتازلارنى ساقلاپ قېلىش، شۇنداقلا ئالتۇن - كۈمۈش غەملەپ جاھانسازلىق قىلىشقا ھازىرلىنىش، ۋاقتى - سائىتى كەلگەندە، بۇ تاغلىق ئاسىي ئوغرىلارنى ئىچىدىن ئۇرۇپ، يۇرتنىڭ، ھۆكۈمەتنىڭ ئىنئامىغا ئېرىشىش غەرىزىدە ئوغرىلارنىڭ توپىغا قوشۇلۇشقا مەجبۇر بولدۇم. ئاغزىدىن كىرىپ بۇرنىدىن چىقتىم. تۆگىنى دەپ ئۆچكىنى تاشلاپ بېرىپ، يۇرتقا، ھۆكۈمەتكە ئاز - تولا زىيان سالغاندەكمۇ قىلدىم. شۇنىڭ بىلەن ئوغرىلارنىڭ ئىشەنچىسىگە ئىگە بولدۇم، كوماندىر بولۇپ قالدىم. ئەپسۇس، ھېچقانداق ئالتۇن - كۈمۈش يىغالمىدىم.

ئەنجانباي دېگەن بۇ ئۆكتەم - قىزىل پاچاق بايلارغا ئۆچ، كەمبەغەل - يالاڭتۆشلەرگە ئامراق ئىكەن، غەنىيمەتلەرنى يالاڭتۆشلەرگىلا بېرىدىكەن. غەنىيمەتلەرنى يوشۇرغانىنى بىلىپ قالسا ياكى ئۆز ئالدىغا زورلۇق بىلەن غەنىيمەت توپلىسا ۋە ياكى كىشىلەرنىڭ خوتۇن - قىزلىرىغا چېقىلىپ قويسا، يۇز - خاتىر قىلماي ئۆز قولى بىلەن چېپىپ تاشلايدىكەن. بېگىم، مەن ئۆزۈم بۇلارنىڭ ئىچىدە يۈرگىنىم بىلەن كۆڭلۈم يەنىلا سىلەردە بولدى. بالدۇرلا يېنىپ چۈشمەكچىدىم، لېكىن ھۆكۈمەتنىڭ مېنى «ئاسىيلىق قىلدى، يۇز ئۆرىدى» دەپ ئەيىبلەپ قېلىشىدىن، بېشىمنىڭ ئېلىنىپ كېتىشىدىن قورقتۇم. سىلىنىڭ خەۋەر قىلىشلىرىچە ھۆكۈمەت ماڭا يەنە ئىشىنىدىكەن، بالا - چاقىلىرىم، ئۆي - زېمىنلىرىمدىن ئوبدان خەۋەر ئاپتۇ. بەگلىك يەنىلا ماڭا ساقلاپ تۇرۇپتۇ. ھۆكۈمەت سىلىنى ئارىغا سېلىپ ماڭا كۆپ نەسىھەتلەرنى قىلدى، نەچچە نۆۋەت خەت - نامە ئەۋەتتىلە. مەنمۇ جاۋابەن شۇنداق قىلدىم. بىزنىڭ يەڭ ئىچىدە خۇپىيانە پۈتۈشكىنىمىز دەك، ھۆكۈمەتنىڭ ھەم جانابلىرىنىڭ مەندىن كۆتكەن ئۈمىدلىرىنى ئاقلايدىغان، مېنىڭ گۇناھىمنى يۇيىدىغان، بېشىمىزدىكى بالايىئاپەتنى يوقىتىدىغان كۈن - دەل

ئەتە بولىدۇ. كەمىنىلىرى ھەممىنى تەق قىلىپ قويدۇم. دەل ئەتە قول سالماق زۆرۈردۇر، تەخىرسىزدۇر. قالغان زۆرۈر چارىلەرنى ھۆكۈمەت بىلەن كېڭىشىپ قىلغايلا. ئەھۋال مۇنداق:

جانابلىرى، تاغ ئوغرىلىرى ئىنىدەككە كەلدى! پىقىرلىرى، جانابلىرىنىڭ كۆرسەتمىسىگە بىنائەن ئۇلارنى چەشتاغقا ھۇجۇم قىلىشقا كۆندۈردۇم، ھۇجۇم ئەتە (جۈمە كۈنى) باشلىنىدىغان بولدى. ئورۇنلاشتۇرۇش مۇنداق: (1) 400 ئادەم چەشتاغ ئۇدۇلىدىن ھۇجۇم قىلىش. بۇلار 12 پىلىموت ۋە ئۇنىڭدىن باشقا مىنامیوت، توپ ـ زەمبىرەك قاتارلىق ئېغىر قوراللار بىلەن قوراللىنىش، بۇنىڭغا مەن مەسئۇل بولۇش؛ (2) 300 ئادەم يېڭىسار يولىنى توسۇش، بۇنىڭغا خوجا ئابدۇراخمان مەسئۇل بولۇش؛ (3) تاللانغان 40 مەرگەن تىرىم تەرەپكە بېرىپ، قەشقەر يولىنى توسۇش، بۇنىڭغا ئەنجانىلىق مەسئۇل بولۇش قاتارلىق ۋەزىپىلەر بەلگىلەندى ھەمدە بۇگۈن ئاخشاملا (پەيشەنبە كۈنى) ئەلياتقۇدا يولغا چىقىش قارار قىلىندى. كەمىنىلىرى جانابلىرىدىن پەرمان بولمىغۇچە مىدىر ـ سىدىر قىلمايدۇ.

جانابلىرى، ئەنجانىلىقلار ئۇجۇقتۇرىدىغان پەيت كەلدى. پۇرسەت غەنىمەتتۇر!

ھۆرمەت بىلەن: زەيدىن بەگ

تارىخى ھىجرىيە 1366 ـ يىلى. رامزاننىڭ 12 ـ كۈنى (پەيشەنبە)»

بالىلارنىڭ يۇمران چىرايلىرى ئۆڭدى، مەڭزىلىرىدىكى قىزىللىق يوقىلىپ سارغىيىشقا باشلىدى، لەۋلىرىنى چىشلىدى، كۆزلىرىدىن ئوت يېنىپ، چەكچىيىشكەن ھالدا بىر ـ بىرىگە قارىشىپلا قالدى. شۇ تاپتا ئۇلار ھەممىنى چۈشەنگەندى: «زەيدىن بەگ خائىن ئىكەن، سانقىن ئىكەن، ئەنجانىلىق ئاكىنىڭ قوشۇنىغا يامان نىيەت بىلەن كۆز بويىپ ـ سۇقۇنۇپ كىرىۋالغان

دۇشمەن ئىكەن! ئەنجانباي ئاكام بۇنى تېخى بىلمەيدىكەن، ئەنجانباي ئاكاملار ھازىر قىل ئۇستىدە قاپتۇ! بۇ شۇم خەت ئەمەت بەگنىڭ قولىغا تېگىپ قالسىلا، ئەنجانباي ئاكام دۇشمەنلىڭ قاپقىنىغا دەسسەپ سالىدىكەن! ئۇ چاغدا ئاچ كۆز بايلار، زومىگەرلەر يەنە كەمبەغەل - ئاجىزلارنى بوزەك قىلىدۇ. لەگزىمۇ يوقالمايدۇ، دادىسىمۇ ئەسكەرلىكتىن مەگگۇ قۇتۇلالمايدۇ! ئۆزلىرى باش - پاناھسىز قالىدۇ.

ئاكىسى سىڭلىسىنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە تىكىلدى:

— سانىيە، سەن ئېشەكلەرنى بېقىپ تۇرغىن، مەن بۇ شۇم خەتنى ئەنجانباي ئاكامغا دەرھال ئاپىرىپ بېرەي. تاغامنىڭ كېلىدىغان ۋاقتى بولۇپ قالدى. قورقايدىغانسەن؟

— يەتكۈزۈپ بېرەلەمسەن؟ تىرىم دېگەن نەدە؟

— ھىم، گېپىڭنى قارا. مەن دېگەن ئوغۇل بالا! كېچىدە بىز تىرىمدىن ئۆتكەن چاغدا، سەن تاغامنىڭ قۇچىقىدا ئۇخلاپ قالغانسىدىڭ.

— مەنغۇ تىرىم دەپ ئاڭلىغان، لېكىن كۆرمىگەن. ماڭ، تېز ماڭ!

— مەندىن ئەنسىرىمە، مەن تىرىمدىن ئۇدۇللا ئۆيگە كېتىمەن.

دەل شۇ چاغدا تالادىن ئادەملەرنىڭ پوسورلىشىپ ماڭغان ئاياغ شەپىسى ئاڭلىنىپ قالدى. بالىلار چۆچۈپ كېتىشتى. لېكىن، شۇ ھامانلا ئۇلارنىڭ كۆڭلىگە گۈپپىدە «ھېلىقىسى ئىككىسى بولۇپ قالمىسۇن!» دېگەن گۇمان چۈشتى - دە، خەتنى ئالمان - تالمان بىر تۆشۈككە تىقىشقا ئارانلا ئۇلگۈردى. ئۇنىڭغىچە دېگەندەك ھېلىقى ئىككى ئادەم ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ كىرىپ كېلىشتى - دە، بالىلارنى كۆرۈپ ھاڭ - تاڭ قېلىشتى. شۇبھىسىزكى، ئۇلار ھېلىقى خەتنى ئىزدەپ كېلىشكەنىدى. ئۇلار تېزلا ئېسىگە كېلىشتى - دە، كۆزلىرىنى ئالاڭ - بۇلاڭ

قىلىشىپ، گەپ - سۆزسىزلا گۈمبەزنىڭ ئىچىگە سىنچىلاپ قاراشقا باشلىدى. يەرنىمۇ ئالا قويماي تاتىلاپ توپىلارنى توزىتىۋەتتى، قەبرىنى سىلاپ - سىيپاپ نەچچىنى چۆرگىلىۋەتتى، لېكىن ھېچ نەرسە تاپالمىدى. شۇ چاغدا ئالا گەدەن غودۇڭشىدى:

— ھە... ي، — دېدى ئۇ ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ، ئاھ ئۇرۇپ، — بىزنى نەس باسىدىغان بولدى. كېچىدە ئۇخلىماي ماڭغان بولساق، ئۇ خەتنى بۇگۈن سەھەردىلا ئەمەت بېگىمنىڭ قولىغا ساق تاپشۇرۇپ بېرىپ بولاتتۇق. سىلىمۇزە، بىردەم ئارام ئالايلى دەپ...

— ھە، نېمە بولدى؟ — دېدى دوك ئۇنىڭ دەككىسىنى بېرىپ، — شۇ چاغدا سىلىگىمۇ تازا خۇشياقتىغۇ! ئاغزىمدىن چىقتى، ساقلىمغا ياماشتى، دېگەندەكلا مېنىڭ بىردەم ئارام ئالايلى دېگەن گېپىم ئاغزىمدىن چىقىپ بولغۇچە موك يېتىپ خورەككە چۈشۈپ كەتتىلە. كۆتىلىرىگە مىڭنى تەپسىمۇ تۇيماي تاڭ سەھەرگىچە ئۇخلىۋالدىلا. مانا ئەمدىزە، ئېشەككە كۈچۈك يەتمىسە، ئۇر توقۇمنى دېگەندەك ھەممە گۇناھىنى ماڭا دۆڭگەپ كايىغانلىرى نېمىسى؟

— ئارام ئالماي ماڭساق ئۇخلاپ قالمايتتۇق، مانا ئەمدى...

ئۇلار ئالاقزادە بولۇشقان ھالدا بىر - بىرىگە ۋارقىرىشىپ كېتىشتى. ئاخىرىدا ئۇلار ئاچچىقىدا يەنە بالىلارغا چەكچىيىشتى - دە، ئىككىسى تەڭلا ئىككى بالىنى كاپىيدە تۇتۇۋالدى. ئالاگەدەن شالىنى چاچرىتىپ تۇرۇپ، ئۇلارغا دوق قىلىپ ۋارقىرىدى:

— ھەي نان قېپىلار، بۇ يەردە نېمە ئىش قىلىشىسەن؟

— ئېشەك باقمىز.

— ھە، ئېشەك باقمىز؟ مۇشۇ گۈمبەزنىڭ ئىچىدە؟!

— ياق، ئېشەكلەر چىملىقتا ئوتلاۋاتىدۇ، بىز ئوينىغىلى كىرگەن.

ئۇلار ئىككىسى ئالدىرايتتى. خەتنى ۋاقتىدا تاپشۇرالمىسا، باۋجاڭلىق مەنسىپى قولدىن كېتىپ، تەييار ئامەتتىن قورۇق قالاتتى. كاللىلىرىدىن ئايرىلىپ قېلىشلىرىمۇ مۇمكىن ئىدى تېخى. دوك بالىلارنىڭ بۇرنىغا مۇشتۇمىنى تەڭلەپ تۇرۇپ سورىدى:

— خەت قېنى؟!

— خەت، نېمە خەت؟ ۋاي خۇدايىمەي! بىز خەت بىلمەيمىز. مەكتەپتە ئوقۇمىغان.

— ھەي شۇم! مۇنداق بىر تاختا قەغەزگە يېزىلغان خەت!

— ۋاي تاڭەي، بىزگە بىر كىشى ئۇنداق خەت بەرمىدى.

— بىز كۆرمىسەك نېمە بىلىمىز؟

ئۇلارنىڭ سوئال ـ سوراق بىلەن، بالىلاردىن خەتنى ئالالمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتتى ـ دە، بالىلارنىڭ كىيىم ـ كېچەكلىرىنىڭ ئەستەرلىرىنى، يانچۇقلىرىنى چالا قويماي ئاختۇرۇپ چىقتى. ئاختۇرمىغان دوپپىلىرىنىڭ ئىچى، چاچلىرىنىڭ ئارىسىمۇ قالمىدى، ھەتتا ئىزا تارتماي، بالىلارنىڭ ئۇنىمىغىنىغىمۇ قويماي، ئۇلارنىڭ ئىشتانلىرىنىڭ لىپىزلىرىنىمۇ، ئاغلىرىنىمۇ ئاختۇردى، لېكىن خەت چىقمىدى. ئۇلار ئىلاجسىز يەنە يەرنى تاتىلاشتۇرۇپ ئىزدەۋاتقاندا، دوكنىڭ كۆزى تۆيۈقسىزلا، خەتنى تىقىپ قويغان ھېلىقى تۆشۈككە چۈشۈپ قالدى، ئۇ تۆشۈكتىن قەغەزنىڭ ئۇچى چىقىپ قالغانىدى. ئۇ چاچراپلا ئونىدىن تۇرۇپ، ئۇ قەغەزنى سۇغۇرۇپ ئالدى ـ دە، قېتىنى ئېچىپ كۆرۈپ خۇشاللىقىدا توۋلىۋەتتى:

— مانا، مانا! خەت تېپىلدى، يەيدىغان رىزقىمىز، كۆرىدىغان كۈنىمىز بار ئىكەن! ئۇلۇغ خۇدايىم بىزنىمۇ پاناھىدا ساقلاپتۇ.

ئۇ خەتنى قاتلاپلا چەكمەن چاپىنىنىڭ ئىچ يانچۇقىغا سالدى. بالىلارنىڭ چىرايلىرى ئۆڭۈپ كەتتى، لېكىن ھېچنېمىنى بىلمىگەندەك، كۆرمىگەندەك قىياپەتتە جىم تۇرۇۋالدى. ئالاگەدەن چىشلىرىنى غۇچۇرلاتتى ـ دە، بالىلارنىڭ بويۇنلىرىنى قاماپ تۇتۇپ، ئۇلارنىڭ باشلىرىنى بىر ـ بىرىگە سوقۇشتۇرۇۋېتىپ ئاندىن سورىدى:

— ئېيتىشە، بۇ خەتنى نېمىشقا يوشۇرۇپ قويۇشتۇڭ؟ سورىساق كۆرمىدۇق دېيىشىسەن تېخى بىزنى يولدىن قويۇپ.

— تاغام ناسۇال يۆگىسۇن دەپ مەن تىقىپ قويغان، ئاكام كۆرمىگەن.

— ھە، ھەي سىكە باش! ئەمىسە نېمىشقا كۆرمىدىم دەيسەن؟!

— ئۇرامدىكىن دەپ قورقۇپ.

ئۇلار ئۇنىڭ گېپىگە چۈم پۈتتى. شۇنداق بولسىمۇ بالىلارنى ئۇرۇپ، تىللاپ ئاچچىقىنى ئازراق چىقىرۋېلىشتى ـ دە، ئالدىراپ پالاقشىپ سىرتقا مېڭىشتى. بالىلار تېخى ئۇھ دېيىشكىمۇ ئۇلگۈرمىگەندى، ئۇلار يەنە پالاقلاپ يېنىپ كىرىشتى:

— بىزنى بىر مۇنچە يولدىن قويۇشتۇڭ، گۇناھلىرىڭ ئۈچۈن بىزنى ئېشەكلىرىڭدە ئاپىرىپ قويۇش! چىملىقتىلا مىنىپ كېتىۋەرسەكمۇ بولۇۋېرەتتى. لېكىن، غالچى ئىشلىتىشنىڭ ھۇزۇرىنى تېتىپ پۇخادىن چىقايلى، كۆڭلىمىزنى خۇش قىلايلى دېيىشىپ قالدۇق.

بالىلارنىڭ كۆڭلىدە يەنە ئازراق ئۇمىد ئۇچقۇنى پەيدا بولدى. بەلەن گەپ بولدى، يولدا ئىلاجىنى قىلىپ خەتنى ئېلىۋالسا، ئەجەب ئەمەس، ناۋادا خەتنى ئېلىۋالالمىسا!... ھە، بولدى، بۇنىڭمۇ كارايىتى چاغلىق! خەتتىكى ھەممە گەپ ـ سۆزلەر ئېسىدىغۇ! ئەنجانباي ئاكىسى ئەھۋالنى ئۇقسا، سانقىنىنى

جازالايدۇ، لەكزىدىكىلەرنى يوقىتىدۇ، دادىسىنى ئەسكەرلىكتىن قۇتۇلدۇرىدۇ. . .

X X X

ئىككى مادا ئېشەك بىر خىل يورغىلاپ ماڭاتتى، ئۇستىدىكى ئادەملەرنى كۆتۈرەلمىگەندەك پات - پات ئىنجىقلايتتى، مۇدۇرەيتتى. لېكىن، ئۇ ئىككىسىنىڭ بۇنىڭ بىلەن كارى بولمايتتى. قوپال ئۆتۈكلىرىنىڭ ئاپقۇتى بىلەن ئېشەكلەرنىڭ قورساقلىرىغا گۇس - گۇس نىقتايتتى. «تېز، تېز هايداش» دەپ بالىلارنى ئالدىراتتى. بالىلار ئېشەكلەرنىڭ ئارقىسىدىن سوكۇلدايتتى، هېرىپ، تەرلەپ كەتسىمۇ كېيىن قالمايتتى. ئاۋۇ ئىككىسىدىن قورقۇپ، ئېشەكلەرنىڭ پاچاقلىرىغا ئانچە - مۇنچە ئۇرۇپمۇ قويۇاتتى. كۆڭلىدە بولسا خەتنى تارتىۋېلىشنىڭ ياكى بولمىسا ئىپىنى تېپىپ قېچىپ كېتىشنىڭ يولىنى ئىزدەيتتى.

«ياق، ياق! قېچىپ كەتسەك بولمايدىكەن، پۈرسەت قولدىن كېتىدىكەن، چاتاق بولىدىكەن. ئەنە چەشتاغ، يېقىنلاپ قاپتىمىز، يەنە بىردەم ماڭساقلا بارىمىز. قېچىپ بېرىپ ئەنجانباي ئاكىغا خەۋەر قىلىپ بولغۇچە بۇ مۇناپىقلار ئاللىقاچانلا چەشتاغقا يېتىپ بېرىپ ئۇ شۇم خەتنى ئەمەت بەگنىڭ قولىغا تەگكۈزۈپ بولمامدۇ؟ ياق، قېچىشقا بولمايدۇ! ياكى بىر ئامال قىلىپ ئۇ شۇم خەتنى تارتىۋېلىش، ياكى. . . ياكى بولمىسا. . . هە، شۇنداق! بۇ مۇناپىقلارنىڭ پۇتلىرىنى چېقىۋېتىپ ماڭالماس قىلىپ قويۇش، ئاندىن ئەنجانباي ئاكىغا خەۋەر قىلىش. . . هەببەللى! ئىشنىڭ ئوڭى دەل مانا مۇشۇ! شۇ تاپتا ئۇ ئىككىسىگە بىزنىڭ كۈچىمىز يەتسە ئىدى، شۇ يەردىلا جايلىۋېتىپ، ئۇ شۇم خەتنى تارتىۋالاتتۇق. قادىر مۇئەللىمنىڭ دەپ بېرىشچە ئىلگىرى سادىر دېگەن بىر پالۋان ئۆتكەنكەن، ئۇ 15 يېشىدا ئۆزى يالغۇز

بەش ـ ئالتە چېرىكنى ئۇرۇپ يېقىتىپ تاشلاپتىكەن. ئەپسۇس. . . خۇدايىم ئۇنىڭغا ئۇنداق كۈچ ئاتا قىلماپتۇ. 13 ياشقا كىرگەن تۇرۇپمۇ، ماۋۇ ئىككىسىگە كۈچى يەتمىسە! سىڭلىسى تېخى كىچىك، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ دېگەن بەربىر قىز بالا ـ دە، ياق، ياق! قورقسا بولمايدۇ! مەن دېگەن ئوغۇل بالا، ئامالىنى قىلىپ بۇ گۈيلارنى جايلىۋېتىش كېرەك!»

ئۇلار كىچىكرەك بىر ئېرىقتىن ئۆتۈپ، جىغانلىققا كىرىشتى. جىغانلار بەكمۇ قويۇق ئۆسكەنلىكتىن ماڭغۇدەك بىرەر چىغىر يولمۇ چىقمىدى. ئىلاجسىز جىغانلارنى ئارىلاپ ئايلىنىپ مېڭىشقا مەجبۇر بولۇشتى. جىغان شوخلىرى بالىلارنىڭ يۈمران يۇز ـ كۆزلىرىنى تاتىلايتتى، كىيىملىرىنى يىرتاتتى، يالاڭ ئاياغ پۇتلىرىغا سانچىلىپ قانىتاتتى. لېكىن، ئۇلار «ۋاي!» دېمەيتتى. چىشىنى چىشلەپ چىداپ مېڭىۋەردى. شۇ تاپتا ئۇلار قاچاقچى بولسىدى، جىغانلىقنىڭ ئىچىدە يېتىۋالسىلا بولاتتى. ئۇلار ئىزدەپمۇ تاپالمايتتى. لېكىن، بالىلار ئۇنداق قىلمىدى، يەنىلا ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ مېڭىۋەردى. ئۇلار شۇ هالدا بىر هازاغىچە مېڭىشقاندىن كېيىن جىغانلىقتىن ئارانلا چىقىشتى.

دەل ـ دەرەخلەرنىڭ، ئېگىز ئۆسكەن ئوت ـ چۆپ، جىغانلارنىڭ دالدىسى بىلەن مېڭىپ، ئۇلارغا ئەگىشىپ كېلىۋاتقان قاسىم قاپباش شۇندىلا قەدىمىنى ئاستا ـ ئاستا توختاتتى. ئۇ بايامقى گەپ ـ سۆزلەرنىڭ هەممىسىنى ئاڭلىغانىدى. يەنە باشقا سۆزلەرنىمۇ ئاڭلاش ئۈچۈن ئۇلارغا ئەگىشىۋالغانىدى. لېكىن، ئالدىدىكى كەڭرى ئوچۇقچىلىقتا باشقىلارنىڭ ئۆزىنى كۆرۈپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، ئارقىسىغا ياندى، كەينىگە پات ـ پات قاراپ قويۇپ مېڭىپ، جىغانلىققا كىرىپ كەتتى.

ئوچۇقچىلىققا كىرگەندىن كېيىن ئالا گەدەنگە زۇۋان

كىردى. ئۇ بالىلارنى گەپكە سېلىپ كولدۇرلىتىپ ئۆز كۆڭلىنى خۇش قىلىش ئۈچۈن كەينىگە قايرىلىپ قاراپ بالىلارنى مەسخىرە قىلىپ بىر كۆزىنى قىسىپ قويدى:

— هوي، سېنىڭ ئىسمىڭ نېمە؟

— سايىم.

— ئاۋۇ سىكە باشىنىڭچۇ؟

— سىڭلىمنىڭ ئېتى سانىيە.

— كىمنىڭ بالىلىرى سىلەر؟

— سېيىت ئەسكەرنىڭ.

— نېمە، نېمە؟! سېيىت ئەسكەر...؟ هوي شۇمتەك! يەنە «هە» دەيسەنغۇ؟ قۇمرۇقلۇق؟!

— ياق، قۇمئېرىقلىق مۇئەللىم قۇمئېرىق دەپ ئۆگەتكەن.

— ئاغزىمنى غېرىچلىما ساقال تاغىقى! قۇمرۇق - قۇمئېرىق ئوخشاش گەپ، ئىككى سەككىز ئون ئالتە. ماۋۇ هارامزادىنى، يەنە يالغان گەپ قىلىۋاتىسەنغۇ؟ سېيىت ئەسكەر دېگەن لەقەبلىك ئەسكەر تۇرسا، ئۇنىڭ يەنە تېخى ئېشىكى بارمىش. هەي كالۋا، بىزنى يەنە ئالدايمىز دېمە. جاهاندىكى ئەسكەرلەرنىڭ قاندىقى لەقەبلىك باقالايدۇ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە قۇمرۇق دېگەن يۇرت جاهانىنىڭ ئاۋۇ تۇرىدە قالغان تۇرسا، ئاشۇ بىر كۈنلۈك يىراق يەردىنزە مۇشۇ چىملىققا ئېشەك باققىلى كېلىشەمسەن؟ موما تۇۋىگە دان چۈشمەيدىغان بۇنداق يالغان گەپلىرىڭنى گۆردىكى ئۆلۈكلەر ئاڭلىسىمۇ، ئاچچىقىدا كۆتۈگە نەچچىنى تېپىدۇ!

— ياق، تاغام بىلەن بىللە تۇزغا كەلگەن، تاغام تۇز كولىغىلى كەتكەن.

— هىم، مۇنداق دېگىن تېخى. مەن تېخى سەن شۇمتەكلەرنى مۇشۇ قاشىپشىلىق بىرەر تونۇش - بىلىشىنىڭ بالىلىرى بولۇپ قالمىغىيدى دەپ ئەنسىرەپ قاپتىمەن. هايدا تېز

هارامدىن بولغان هارامزادىلەر!

دوكقىمۇ جان كىرىپ قالدى. ئۇ خېلىدىن بېرى تۇمشۇقىنى ئالا يوللۇق چاپىنىنىڭ ياقىسىغا تىقىۋېلىپ ئېشەكتە خۇددى مۇگدەپ ئولتۇرغاندەك تۇگىلىپ ئولتۇرغانىدى. ئۇ تۇيۇقسىز كەينىگە بۇرۇلۇپ ئالا گەدەنگە قاراپ ھەجايدى ـ دە، غاراڭ ـ غۇرۇڭ ئاۋازدا ئالىتاغىل توۋلاپ ناخشا ئېيتىشقا باشلىدى:

تاقلاپ سەكرىدۇق قاشقا،
قاشتىكى سۇزۇك تاشقا.
ئامەت قۇشى قونسۇن دەپ،
ئالتۇندەك بىزنىڭ باشقا.

— بەللى، بەللى ھېزىماخۇن، بىزنىڭ تىلىكىمىزنى بىرەدىلا قوشاققا قېتىپ بولۇپلا، خېلى كارامەتلىرى بار جۇمۇ سىلىنىڭ. خۇدا بۇيرۇسا، ئۇ ئامەت قۇشىمۇ بېشىمىزغا قونىدىغان ئوخشايدۇ، ئىش قىلىپ ئاز قالدى.

— ئۆزلىرىمۇ بىر ھىممەت قىلسىلا، تۆۋ ـ تۆكۈن، ئويۇن ـ مەشرەپتىن قالمايتتىلە. بۇ قوتۇر ئېشەكلەرمۇ مىسىلداپ مېڭىپ ئادەمنىڭ ئىچىنى پۇشۇرۇۋېتتى. قېنى ئەمىسە يولنى قىسقارتايلى.

— بولىدۇ، پېقىر قوشاققا ئانچە ئۇستا ئەمەس، شۇنداق بولسىمۇ كۆڭۈللىرى. تەييار غەزەلدىن بىرنى قاملاشمىسىمۇ ئوقۇپ بېرەي.

سەن ئاتلىق، مەن پىيادە،
بىللە يۈرسەك مەيلىمۇ.
سەن تۆرەدە، مەن پەگادا،
بىللە تۇرساق مەيلىمۇ.

دوك خۇشاللىقىدا چاۋاك چېلىۋەتتى:

— مانا، مانا! دېمىدىمۇ قورساقتا ھۇنەر تولا دەپ، تازا قامىلىشىپتۇ. شۇنداق، شۇنداق! ئاتلىق بىلەن پىيادە ھەرگىز بىللە ماڭالمايدۇ، ئاتلىق ئېشىپ كېتىدۇ، پىيادە كېيىن قالىدۇ. بىزگىمۇ ئاتقا مىنىش راۋا كېلىدۇ، ئەمدى ئاتقا مىنىمىز. ئېشەكنى ھايداشمامسەن! بولۇشە تېز — تېز! ھاڭۋېقىشماي!!

X X X

ئۇلار خېلى كەڭ بىر ئۆستەڭدىن ئۆتۈشتى. يىراقتىكى دەل — دەرەخلەر ئارىسىدا ئاندا — ساندا ئۆيلىرى كۆرۈنۈپ تۇرغان قاشىبىشى مەھەللىسىدىن ئايلىنىپ مېڭىپ بىر چىغىر يولغا چىقىشتى. بۇ چىغىر يول بىلەن چەشتاغقا بارغىلى بولاتتى. ئەنە، چەشتاغنىڭ خۇددى مۇشتۇمدەك چىقىپ تۇرغان كىچىك — كىچىك چوققىلىرى، قاپتاللىرىدىكى ئالتاغىل ئېگىز — پەسلىكلەر، تاغنىڭ ئايلانما دوققىلىرىكىسى قولتۇقلار كۆرۈنۈپلا قالدى. ئالدىدىكى چىملىقتىن ئۆتسىلا، ئۇدۇل چەشتاغقا چىققىلىسى بولىدۇ. بۇلارنى قوغلىۋېتىپ ھېلىقى شۇم خەتنى ئېلىپ كېتىدۇ!

سايىم تىت — تىت بولۇپ كەتتى. ئاچچىقىدا لەۋلىرىنى، قوللىرىنى چىشلەپ قانىتىۋەتتى. پۈتلىرىمۇ كالامپايلىشىپ خۇددى ئۆزىنىڭ ئەمەستەك ئۇيان — بۇيان مۇدرەيتتى، دەلدۇگىنەتتى. چېكىسىدىن توختىماي تەر تامچىلايتتى. «زادى بولمىسا، ئۇ خۇدا ئۇرغۇرلارنىڭ كاللىسىغا تاش بىلەن سېلىش كېرەك! شۇندىلا بۇلارنى ئايلاندۇرۇپ ھوشىدىن كەتكۈزۈۋېتىپ، خەتنى ئېلىپ قاچقىلى، قۇتۇلغىلى بولىدۇ. توغرا، شۇنداق قىلىش كېرەك! يوغان تاش بىلەن!...»

ئەمدى سايمىنىڭ كۆڭلى خېلى ئارامغا چۈشتى. روھلىنىپ تېز - تېز مېڭىشقا باشلىدى. سىڭلىسىنىڭ ھالىمۇ شۇ تاپتا ئاكىسىدىن قېلىشمايتتى. تىت - تىت بولاتتى، قوشۇمىسىنى تۇرۇپ لەۋلىرىنى چىشلەيتتى، كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ چەشتاغ تەرەپكە قارايتتى. پات - پات بېشىدىكى سېرىق خام ياغلىقىنى تۈزەشتۈرەتتى. «قانداق قىلىمىز؟» دېگەندەك ئاكىسىنىڭ كۆزىنىڭ ئۇچىگە قارايتتى. سايىم ئەتراپىغا تەلپۈنۈپ قاراپ تاش ئىزدەيتتى. قېرىشقاندەك تۇخۇمدەك، مۇشتۇمدەك كىچىك - كىچىك تاشلار تولا ئۇچرايتتى، ئۇ ئىزدىگەن قوش مۇشتەك يوغان تاشلار كۆرۈنمەيتتى. «شۇ تاپتا ئۇنىڭ بەختىگە يوغان تاش ئۇچرىسا، ئۇ ئىككىسىنىڭ كاللىسىغا كەلتۈرۈپ سالسا!...» ئۇ شۇ خىيال بىلەن كېتىۋاتقاندا، ئۇلارنىڭ ئالدىغا خۇددى خۇدايىم ئۇنىڭ تەلىپىنى ئىجابەت قىلغاندەك ئىككى قېشىنى بۈككىدە ئوت - چۆپ بېسىپ كەتكەن خېلى چوڭلا بىر كۆتۈرمە ئېرىق ئۇچراپ قالدى. ئۇلار يان بېغىرلاپ مېڭىپ كۆتۈرمە ئېرىقنىڭ قىرىغا چىقىشىغىلا، سايىمنىڭ كۆزى 20 - 30 قەدەم نېرىدىكى ئېرىقنىڭ خۇددى جەينەكتەك چىقىپ تۇرغان دوقمۇشىدىكى تىك قىياغا چۈشۈپ قالدى. بۇ تىك قىيانىڭ چوڭقۇرلۇقى ئالاھازەل ئېگىز ئۆسكەن سۇۋادان تېرەكنىڭ ئېگىزلىكىدىنمۇ چوڭقۇرراق كېلەتتى. ئېرىقنىڭ توقايدىكى دوققىسىنىڭ توپىسى قىياغا سىيرىلىپ چۈشۈپ كېتىپ، تولا يار ئېلىپ كېتىشتىن بىزار بولغان دېھقانلار توپىنى توختىتىش ئۈچۈن، قورام تاشلار بىلەن قاش ياسىغانىدى. ئۇ قورام تاشلارنىڭ بەزىلىرى بوشىشىپ، بىر نېمە شۇنداق تېگىپ كەتسىلا خۇددى ھازىرلا دومىلاپ پەسكە چۈشۈپ كېتىدىغاندەك ساڭگىلىشىپ قالغانىدى. چىغىر يول دەل مۇشۇ قاشنىڭ ئۇستىدىن ئۆتەتتى. قاشنىڭ ئۇستىدىكى چىغىر يول بەك تار بولغانلىقتىن ئېشەكلەر ھەرگىز ياندىشىپ ماڭالمايتتى، بىرىنىڭ

كەينىدىن يەنە بىرى ماڭمىسا يولغا پاتمايتتى. ئارقىسىغىمۇ يانالمايتتى. مۇدۇرۇپ كەتسىلا ئۇ تىك قىيالىققا تىك موللاق ئېتىپ چۈشۈپ كېتەتتى. سايىم خۇشاللىقىدىن ۋارقىرىۋېتىشكە تاس قالدى: «ھەببەللى، ئۇ مۇناپىقلارنى دەل مانا مۇشۇ قىيالىققا غۇلىتىۋېتىش كېرەك! ئۇلارنى ئۇجۇقتۇرۇشتا بۇنىڭدىنمۇ ئوبدان جاينى ئىزدەپ تاپالمايسەن. بول سايىم، چاپسان بول! خۇدايىم ساڭا مەدەت قىپتۇ. مۇشۇ يەردىلا جايلىۋەت! ئاپلا، بۇ گۇيلار ئېشەكتىن چۈشۈۋالمىغىدى!

سايىم ئۇ يول بويىدىن ئىككى تۈپ يانتاقنى يۇلۇپ ئالدى ـ دە، بىر تۈپىنى سىڭلىسىغا بېرىپ، كۆزى بىلەن ئىملاپ كەينىدىكى ئېشەكنىڭ قۇيرىقىنىڭ تېگىگە قىستۇرۇشنى كۆرسەتتى. «ئېشەكلەرنىڭ قۇيرۇقىنىڭ تېگىگە يانتاق قىستۇرۇلسا، ئېشەك ئاغرىققا چىدىماي تازا چىچاڭلايدۇ ـ دە، ئاۋۇ گۇيلار ئېشەكتە چىڭ ئولتۇرالماي قالىدۇ. دەل شۇ چاغدا بىرلا ئىتتىرسە، ئايھاي، كۆرۈڭ تاماشانى». لېكىن سايىم، بۇ خىيالىدىن شۇئانلا ياندى، قولىدىكى يانتاقنىمۇ تاشلىدى: «ياق! ئۇنداق قىلسا ماۋۇ گۇيلار چۆچۈپ كېتىپ ئېشەكتىن سەكرەپ چۈشۈۋالسا، ئۇ چاغدا ئۇلارنى قانداق غۇلاتقىلى بولىدۇ؟ ئارزۇ ـ ئارمانلىرى بىكار بولۇپ كەتمەمدۇ؟ توختا، ئېشەكلەرمۇ، ئاۋۇ گۇيلارمۇ بەخىرامان كېتىۋاتقاندا، تۇيۇقسىزلا جايلاش كېرەك. ئىسىت، بىچارە ئېشەكلەر».

شۇ ئەسنادا ئۇلار قىيانىڭ دەل تىك يېرىگە كېلىپ قالدى. سايىم كۆزى بىلەن ئىملاپ، سىڭلىسىنىڭ نېرى تۇرۇشىنى ئىشارەت قىلدى ـ دە، ئۆزى دوك مىنگەن ئارقىدىكى ئېشەكنىڭ ئوڭ يېنىغا ئۆتتى. دوك ئېشەكتە مۇكچىيىپ ئولتۇرۇپ ئۇيان ـ بۇيانغا قاراپ بەخۇدۇك كېتىۋاتاتتى. سايىم ئېشەككە يېقىن يانداشتى ـ دە، پۇتىنى قىرغا تىرەپ، ئۇنى كۈچەپلا ئىتتىرگەنىدى، ئېشەك ئۆزنى توختىتالمىدى، مۇدۇرۇپلا دوك

بىلەن بىللە دومىلاپلا قىياغا چۈشۈپ كەتتى. دوك «ۋاي!» دېيىشكە ئارانلا ئۈلگۈردى. لېكىن، ئۇ كېچىككەنىدى. گۈلدۇر - گۈلۈپ بىلەن تەك دوكنىك «ۋاي!...» دەپ ۋارقىرىشىدىن ئالا گەدەن چۆچۈپلا كەينىگە بۇرۇلۇپ قاراپ بولغۇچە سايىم ئۇ مىنگەن ئېشەكنىڭمۇ يېنىغا ئۆتۈپ بولدى - دە، ئۇنىمۇ ئېشەك بىلەن شۇنداق غۇلىتۈېتىپ شۇ ھامانلا ناھايىتى چاققانلىق بىلەن يول ياقىسىدىكى تاشلارنى پەسكە قارىتىپ دومىلىتۈەردى. سانىيەمۇ بوش كەلمىدى، كۈچى يەتكەن تاشلارنى پەسكە قارىتىپ تاشلاۋەردى. تاشلانغان بۇ قورام تاشلار قىيادىكى تاشلارغا ئۇرۇلۇپ - سوقۇلۇپ، بىرى ئون، يۈز بولۇپ پەسكە چۈشۈۋەردى. ئۇلار شۇ ھالدا ئالاھازەل بىر ئارغامچى بويى ئۇزۇنلۇقتىكى يەرگە تىزىلغان تاشلارنى غۇلىتىپ تۈگەتتى. ئۇزلىرىمۇ ھېرىپ ھالىدىن كەتتى، قوللىرى قانىدى، تەرلەپ سۇ - سۇ بولۇپ كەتتى. تاشلارنىڭ «شاراق - شۇرۇق، تاق - تۇق» ئۇرۇلغان ساداسى بىسلىغاندىن كېيىن ئۇلار پەسكە قارىدى. لېكىن، توپا - چاڭ كۆتۈرۈلۈپ تۈرغانلىقتىن ھېچنېمىنى پەرق قىلالمىدى. ئاخىر سايىم بېرىپ، قىيانىڭ ئۇ تەرىپىدىكى يانتۇلۇقتىن پەسكە چۈشتى. ئېشەكلەر تاش - شېغىللارنىڭ ئاستىغا كۆمۈلۈپ قالغانىدى، پەقەت پاچاقلىرى، قۇيرۇقلىرىلا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ھېلىقى ئىككىسىنىڭ بىرى تاش - شېغىللارنىڭ ئاستىدا كۆمۈلۈپ قالغان بولۇپ، بىر پۇتى بىلەن چەكمەن چاپىنىنىڭ پېشىلا چىقىپ تۇراتتى. يەنە بىرىنىڭ بېشى يوغانلا بىر قورام تاشنىڭ ئاستىدا قالغانىدى، بۇ دەل ھېلىقى دوك ئىدى. سايىم ئۇنىڭ يانچۇقىدىن ھېلىقى شۇم خەتنى سۇغۇرۇپ ئېلىپ كەلگەن يېرى بىلەن ئارقىسىغا يېنىپ سىگىلىسىنىڭ يېنىغا كەلدى. سىگىلىسى تېخىچە يوغانلا بىر تاشنى تۈتۈپ ئولتۇرۇۋلا قالغانىدى.

— مانا خەت، چاققان ماڭايلى!

دەل شۇ چاغدا پەستىن «پاك ـ پۇك!» ئېتىلغان ئىككى پاي ئوق ئاۋازى چىقتى ـ دە، سايىم ۋايجانلاپ قاشقا يېقىلدى، ئاغرىق ئازابىدا تولغىنىپ چىرقىراپ يىغلاپ كەتتى. ئۇنىڭ تىزىدىن قان چىقىۋاتاتتى. يەنە ئېتىلغان ئىككى پاي ئوق بالىلارنىڭ يانلىرىدىن ۋىششىدە ئۆتۈپ كەتتى. ئۇلار چۆچۈپلا پەسكە قارىغانىدى، ئالاگەدەننىڭ تاپانچىسىنى ئۇستى تەرەپكە قارىتىپ بەتلەپ، يېنىچە ئۆمىلىگەن ھالدا قىيالىقتىن چىقىۋاتقانلىقىغا كۆزى چۈشۈپ قالدى. بالىلار ئەسكەرلەرنىڭ تاپانچىلىرىنى يانلىرىغا ئېسىپ يۈرۈيدىغانلىقىنى كۆرگەن، لېكىن بۇ ئىككى ئەسكەرنىڭ قويۇنلىرىدا تاپانچا بارلىقىنى خىيالىغا پەقەتلا كەلتۈرمىگەنىدى. شۇڭا، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ دۆتلىكىگە ئاچچىقى كېلىپ تاتىرىپ، بوزىرىپ كەتتى: «ئاھ خۇدا، بىزنى نېمىشقا بۇنداق كور يارىتقانسەن؟»

سايىم ھەر قانچە قىلىپمۇ ئورنىدىن تۇرالمىدى. ئۇنىڭ بىر تىزى چېقىلىپ كەتكەنىدى. ئۇ لېۋىنى چىشلەپ، سىكىلسىغا تىكىلدى. سانىيە يىغلامسىراپ ئاكىسىغا قولىنى ئۇزاتتى:

— ئاكا! مەن سېنى ھاپاش قىلاي، چاققان كېتەيلى!

— ياق، مېنى كۆتۈرەلمەيسەن، خەتنى ئاپىرىپ بېرەلەمسەن؟

— سەنچۇ؟

— مەندىن ئەنسىرىمە، جىغانلىققا كىرىۋالمەن. تاغامنىڭ كېلىدىغان ۋاقتى بولۇپ قالدى. بىللە كېتىمەن.

سانىيە ئاكىسىغا بەك ئامراق ئىدى. ئۇنى مۇشۇ ھالدا يالغۇز تاشلاپ كېتىشكە زادى چىدىمايتتى. لېكىن، شۇ تاپتا تالىشىپ ئولتۇرۇشنىڭ ئورۇنسىزلىقىنى ئۇ تازا ئوبدان بىلەتتى:

— تىرىم نەدە؟

— ئالدىمىزدىكى چىملىقنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئېرىقنى بويلاپ ماڭساڭ، تاشلىق سايلىققا چىقىسەن، سايلىقنىڭ

كۈنچىقىش تەرىپىدە ھارۋا يولى بار. شۇ يول بىلەن ئۈدۈل ماڭساڭ چۈشكىچە تىرىمغا يېتىپ بارالايسەن.

— ئەكە خەتنى.

سايىم خەتنى ئۇزاتتى. ئۇنىڭ قولى لاغ ـ لاغ تىترەيتتى. سانىيە خەتنى تىترەپ تۇرغان قوللىرى بىلەن يانچۇقىغا سالدى.

— ئەنجانباي ئاكامنىڭ ئادەملىرىنى تېپىپ، خەتنى ھەممىدىن ئېگىز ئادەمگە بەرسەڭ بولىدۇ. ئەنجانباي ئاكامنىڭ بويى ھەممىدىن ئېگىز، ناۋادا بىرەر پالاكەتكە ئۇچراپ قالساڭ خەتنى قانداق قىلىسەن؟

— يىرتىپ تاشلايمەن. خەتتىكى گەپلەرنىڭ ھەممىسى ئېسىمدە، شۇ گەپلەرنى ئەنجانباي ئاكامغا دەپ بېرىمەن.

سايىم مەمنۇن بولۇپ بېشىنى لىڭشىتتى:

— ماڭ سىڭلىم، چاققان ماڭ! ئەنجانباي ئاكام قاپقانغا دەسسەپ سالمىسۇن!

سانىيە ئاكىسىغا كۆزى قىيمىغان ھالدا، ئارقىسىغا قاراپ، قاراپ قويۇپ يۈرۈپ كەتتى. سېرىق ياغلىقى، ئۇنىڭ قەدىمگە تەڭكەش بولغاندەك لىك ـ لىك لىكىلداپ، ئاپتاپتا پال ـ پۇل تاۋلىناتتى. بۇ چاغدا ئالاگەدەن قىيالىقتىن چىقالماي يول ئىزدەش بىلەن ئاۋارە ئىدى. سايىمۇ سىڭلىسىنىڭ ئارقىسىدىن، ئۇنىڭ قارىسىغا قاراپ يېنىچە ئاستا ـ ئاستا ئۆمىلەشكە باشلىدى. . . .

X X X

— پەيجاڭ، پەيجاڭ، ھوي پەيجاڭ! ۋاي ـ ۋۇي قاراڭ سىزنى، خىيال سۈرۈپلا كېتىپسىزغۇ؟ نېمىنى ئويلاۋاتىسىز؟ ئاۋۇنىڭغا قاراڭا، ئەنە ئاۋۇ چىملىقنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ھېلىقى بىز ئۆتكەن ئېرىقتا بىر نېمىنىڭ قارىسى كۆرۈنۈۋاتىدۇ،

تۇلكىدەك قىلىدۇ. دۇربۇندا قاراپ بېقىڭا.

— نېمىنى خىيال قىلاتتىم؟ توپىلاڭچىلارنىڭ نەسلىنى قۇرۇتۇشنىڭ ھۆزۈرىنى سۈرۈۋاتىمەن، قېنى قايسى؟ ھە، ھېلىقى قۇرۇق ئېرىق؟ ھېلى تېخى بىز تەكشۈرۈپ ئۆتكەندە بىر نېمە كۆرۈنمىگەنغۇ؟ قېرىغاندىزە كۆزۈڭنىڭ خۇنى قېچىپتۇ. سېرىق يانتاقمۇ كۆزۈڭگە تۇلكىدەك كۆرۈنگەن ئوخشايدۇ. خەير بوپتۇ كۆڭلۈڭ قالمىسۇن، قاراپ باقاي، ـ پەيجاڭ دۇربۇننى كۆزىگە يېقىن تۇتۇپ يىراقتا قىرلىرى چالا ـ بۇلا كۆرۈنۈپ تۇرغان ئېرىققا تىكىلدى. شۇ ھامان ئۇنىڭ كۆزلىرى پارقىراپ، خۇددى بىر نەرسىگە ھومايغاندەك ئالىيىپ كەتتى ـ دە، دىمىغىدا سوغۇققىنا كۇلدى، — ھىم، ئەكېلە مىلتىقنى، ئارىلىقى بەك يىراق ئىكەن، تاپانچامدا تەگكۈزەلمەي قالماي يەنە.

— ھە، قانداق، تۇلكىمىكەن؟

— شۇنداقتەك قىلىدۇ.

پەيجاڭ نىشانىنى قارىغا ئېلىش ئۈچۈن، سول كۆزىنى قىسقانىدى. ئاغزىمۇ دەل شۇ تەرەپكە مايماق ئېچىلىپ، يانداكى تاماق چىشى خۇددى ياۋا تۇڭگۇزنىڭ مەگىنىدەك ھىڭىدە ئۆسۈپ چىقىپلا قالدى. ئۇ تاماق چىشىنى غۇچۇرلىتىپ تۇرۇپ، مىلتىقنىڭ تەپكىسىنى چاققىدە بېسىۋەتتى.

پەيجاڭ ئېرىق تەرەپكە بىرەم تىكىلىپ تۇرۇپ، دۇربۇننى يەنە كۆزىگە تۇتتى ـ دە، خۇشاللىقىدا توۋلىۋەتتى:

— ۋاھھاي، تېگىپتۇ، جايىغا تەگكۈزۈپتىمەن. يارايدەكەنمەن! ھاھھاھ، ھاھ!

— شۇڭا، سىزنى ئالاھىدە ئەسكەر دەيدۇ ـ دە، ئۇزاقتىن بېرى تۇنجاڭنىڭ يېنىدا تۇرۇشىڭىزمۇ ھەرگىز بىكار ئەمەس. كارغا كېلىدىغانلىقىڭىزدىن ـ دە! ھە، ئاۋۇ تۇلكىنى بېرىپ ئەكېلەيمۇ؟ تېرىسى تۆت سەر قېقىۋېلىشقا ياراپ قالار.

— ياق، ئۇنىڭ تېرىسىنى ساتقىلى بولمايدۇ، قىز بالا

ئىكەن. قارىغا ئېلىش ماھارىتىمنى سىناپ باقتىم. جايىدا ئىكەن. ۋۇي، ئەنە تېپىرلاۋاتىدۇ، كىيىمىنى يىرتىۋاتىدۇ!

— بالا؟ ۋاي خۇدايىمەي، نېمە داۋاتىسىز؟ جۆيلۈگەندەك گەپ قىلىسىزغۇ؟ سىزگە جىن چاپلاشقان ئوخشايدۇ. توۋا دەڭ، توۋا. چاقچاق قىلىۋاتامسىز ئادەمنى قورقۇتۇپ؟

— چاقچاق؟ ھەي سېيىت، تولا ھەددىدىن ئاشما! ھوشۇڭنى تاپ. ئەينەك تاپالمىساڭ بارغۇ! ھەدەپ تۇر، خالاڭدىكى سۇيدۇككە قاراپ ئۆز شولاڭنى تازا ئوبدان كۆرۈپ باققىنا، قانداقراق ئىكەنسەن، خۇددى چۈن ئولىشۋالغان تېزەككىلا ئوخشايسەن. يەنە تېخى چاقچاق دەيسەن، چاقچاقنىڭ نېمە گۇناھى بار ئىكەن ساڭا قىلىپ؟ ئادەم تېپىلمىغاندەك ياكى سەن مېنىڭ خىلىمىمدىڭ؟ ھىم! سەن كىم؟ بالا دېگەندىكىن بالا!

— ئىسىت، بېچارە بالىنى قارىغا ئالغىچە، ئاۋۇ جىغانلىقتىكى قاغىلارنى قارىغا ئېلىپ، ماھارىتىڭنى سىناپ باقسىڭىز بولماسمىدى؟ ئىسىت، ئىسىت، سېپى ئۆزىدىن شۇمپەن ئىكەنسىز، يالماۋۇزدىنمۇ بەتتەر يالماۋۇز ئىكەنسىز!!

پەيجاڭ كۆزىدىن دۇربۇننى ئالماي تۇرۇپلا توۋلىدى:

— ھەي سېيىت، بىز بۇ يەرگە قاغا ئېتىشقا كەلگەنمۇ؟! ئەنجانبايلارنى ئوجۇقتۇرۇش، توپىلاڭچىلارنىڭ نەسلىنى، ئۇرۇقىنى تۈگەل قۇرۇتۇش ئۈچۈن كەلگەنغۇ؟

— ۋاي ـ ۋۇي، پەيجاڭ، قاراڭا سىزنى، مېنى ئوبدان بىلىسىز، مەن ھېچنېمىنى بىلمەيدىغان قارا تۇرك ئادەممەن. توپىلاڭچى ـ پوپىلاڭچى دېگەنلەر كىم؟ بىلمەيمەن. بىر بالىنمۇ توپىلاڭچى دەۋاتىسىز، چاققا چورۇق ئاسقاندەك قاملاشمىغان گەپلەرنى قىلىپ، ئادەمنىڭ بېشىنى قايدۇرماي، ئېيتىڭە زادى بالىدا نېمە گۇناھ، ئۇ ئەنجانباي ئەمەسقۇ، بالىغۇ؟!

— بالىدا نېمە گۇناھ؟ — پەيجاڭ ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ سېيىتقا چەكچەيدى، — ھەي كالۋا، راستلا تېگى ـ تېكىدىن

ئەقىلسىز ئىكەنسەن. ئەسلىدىنغۇ ھەر قايسىڭ تېگى ـ تەكتىدىن پەس خەق. 20 يىل ئەسكەر بوپسەن، ئۇنىڭ قولىدىن، بۇنىڭ قولىغا ئۆتۈپسەن، شۇنداق بولسىمۇ تا ھازىرغىچىلىك بېدە ـ سامان توغراش بىلەن، ئات ئېغىلىنى تازىلاشتىن باشقىسىغا يارىمايدىكەنسەن. بىلىپ قوي، نەچچە ئەنجانىيىنى يوقاتقاندىن كۆرە، ئاشۇنداق شۇمتەكتىن بىرنى يوقتىتىش مىڭ ئەلا، ئاشۇ شۇمتەك چوڭ بولسا، ئۇنداق ئەنجانىيدىن نەچچىنى تۇغىدۇ! بىرى ئون، ئونى يۈز، يۈزى مىڭ بولىدۇ! ئەنجانىيلارنى پاك ـ پاكىز يوقتىتىش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن ئۇلارنىڭ نەسلىنى قۇرۇتۇش كېرەك، شۇنداق قىلغاندىلا كۆڭۈلمۇ تىنىدۇ، شۇڭا مەن ئېپى بولسىلا جايلىۋېتىپ قولۇمنىڭ قىچىقىنى باسىمەن.

شۇ ئارىدا چىمىلقىنىڭ ئۇ تەرىپىدىن ئىككى ئادەمنىڭ ئېرىقنى بويلاپ، كۆنچىقىش تەرەپكە قاراپ ئۆمىلەپ كېلىۋاتقانلىقى غۇۋا كۆرۈنۈپ قالدى. پەيجاڭ دەرھال دۇربۇن بىلەن شۇ تەرەپكە تىكىلدى. ئۇ ئىككىسىنىڭ ئارىلىقى 10 ـ 15 قەدەمدەك كېلەتتى، نېمە ئۈچۈندۇر ھەر ئىككىلىسى يېنىچە ئۆمىلەيتتى. ئارقىسىدىكى پات ـ پات بېشىنى كۆتۈرەتتى، قوللىرىنى پۇلاڭلىتاتتى. ئۇ قولىنى يەنە بىر قېتىم پۇلاڭلىتىۋېدى، ئۇنىڭ قولىدىكى تاپانچىسى پاللىدە كۆرۈنۈپ قالدى. پەيجاڭ چۆچۈپ كەتتى، كۆزىگە تۇتۇپ تۇرغان دۇربۇنمۇ قولىدىن چىقىپ كېتىپ بوينىدا ساڭگىلاپ قالدى: «ئىم، ئەنجانىيىنىڭ ئادەملىرى! . . . » ، — ئۇ بەلگە ئوقى ئېتىپ ئاكوپتىكىلەرگە خەۋەر قىلىش ئۈچۈن، تاپانچىسىنى ئەمدى كۆتۈرۈشىگە ھېلىقى ئۆمىلەپ كېلىۋاتقانلار تەرەپتىن «تاق، تۇق» ئېتىلغان ئىككى پاي ئوقنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالدى. پەيجاڭ ئالمان ـ تالمان يەنە دۇربۇن بىلەن شۇ تەرەپكە قارىغانىدى، ھېلىقى ئالدىدىكىسىنىڭ تولغىنىپ تېپىرلاۋاتقانلىقى كۆرۈندى ، — نېمە ئىش بولغاندۇ؟ ھە، چوقۇم شۇنداق! ...

ئالدىدا ئۆمىلەپ كېلىۋاتقان ئادەم تەسلىم بولۇپ بىز تەرەپكە قاچقان، ئارقىسىدىكى قوغلاپ كېلىپ ئۇنى ئاتقان، بولمىسا ئۆزىنىڭ ئادىمىنى ئۆزى ئاتقان نەدە بار؟ تېخى بۇرنىمىزنىڭ ئۇچىدىلا ـ ھە، ئەبلەخ! قېنى سېنىڭ ئەنجانباينىڭ يېنىغا بارغىنىڭنى بىر كۆرەي!» ئۇ شۇنداق ئويلاپلا ھېلىقى ئارقىدىكى ئادەمنى قارىغا ئېلىپلا ئېتىۋەتتى. پەيجاڭ: «قوغلاپ كەلگەنلەر يەنە بولۇپ قالمىسۇن» دېگەن خىيالدا دۇربۇن بىلەن چىملىنقىنىڭ چېت ـ چەتلىرىگىچە تىكىلىپ قارىدى، دېگەندەك جىغانلىقىنىڭ خېلى بۇ تەرىپىدىراق ھېلىقى ئىككىسى ئادەم تەرەپكە قاراپ يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقان ئېگىز بويلۇق يەنە بىر ئادەمگە كۆزى چۈشۈپ قالدى. پەيجاڭ ئۇنمۇ قارىغا ئالدى. لېكىن ئېتىشقا ئۇلگۈرەلمىدى، ئۇ تەپكىنى بېسىپ بولغۇچە سېيىت ئۇنىڭ قولىنى ئىتتىرىۋەتتى:

— توختاڭ! ئاتماڭ، ئاتماڭ! ئۇ مېنىڭ ئىنىمدەك قىلىدۇ!

— جۆيۈلمە! ئۇلار ئەنجانباينىڭ ئادەملىرى!

— ياق، ياق، توختاپ تۇرۇڭ، مەن بېرىپ باقاي!

سېيىت ئۆزلىرى مۆكۈنۈپ تۇرغان ئاكوپتىن سەكرەپ چىقتى ـ دە، ھېلىقى ئادەم تەرەپكە قاراپ يۈگۈردى.

— سېيىت، توختا! توختىمىساڭ ئاتىمەن!!

لېكىن سېيىت توختىمىدى. يۈگۈرۈپ كېتىۋەردى.

پەيجاڭ ئۇنى قارىغا ئالدىيۇ ئاتمىدى. كۆڭلىدە «قېنى قېچىپ باققىنا، ئوقنىڭ ساڭا يېتەلمىگىنىنى بىر كۆرەي!» دەپ ئويلىدى ـ دە، دىمىغىدا سوغۇققىنا كۈلۈپ قويۇپ، ھېلىقى يۈگۈرۈپ كېتىۋاتقان ئادەمنى قارىغا ئېلىپلا تەپكىنى بېسىۋەتتى! سېيىت چۆچۈپلا توختىدى. ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ ئۇنىڭغا قاراپلا تۇرۇپ قالدى ـ دە، قولىنى ئۇنىڭغا قارىتىپ سىلكىپ، ۋارقىراپ بىر نېمىلەرنى دەپلا يەنە ئالدىغا قاراپ يۈگۈرۈپ

كېتىۋەردى. پەيجاڭ چىشىنى غۇچۇرلىتىپ: «قېنى ئۇ نېمە ئىش قىلىدىكىن» دەپ ئويلاپ، دۇربۇننى كۆزىگە تۇتۇپ ئۇنىڭغا قاراپ تۇرىۋەردى. شۇ تاپتا ئۇ قاچىدىغانلا بولسا، ئۇ ئۇنىڭ ئوقىدىن ھەرگىزمۇ قېچىپ قۇتۇلالمايتتى. ئەنە، سېيىت ھېلىقى ئېگىز ئادەمنىڭ قېشىغا يېتىپ باردى. ئۆزىنىڭ بېشىنى ئىككى قوللاپ تۇتۇپ قېتىپ تۇرۇپ كەتتى، ئاندىن يۇكۇنۇپ ئولتۇردى. بىر ھازادىن كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ، ھېلىقى ئۆمىلىشىپ ماڭغان ئىككىسىنىڭ قېشىغا باردى. ئارقىسىدىكىسىنى بىر نەچچىنى تەپتى، ئالدىدىكىسىنى قۇچىقىغا ئالدى، مەيدىسىگە ياقتىسى، مەڭزىگە سۆيدى، ئاندىن ئۇنى كۆتۈرۈپ ھېلىقى كېيىن كەلگەن ئېگىز بويلۇق ئادەمنىڭ قېشىغا ئېلىپ كەلدى. ئۇنىڭ يېنىغا ياتقۇزدى. ئە نە ئۇ ئورنىدىن تۇردى. يۈگۈرۈپ، يىقىلىپ قويۇپ ئاران تەستە ئېرىقنىڭ ئىچىدىكى ھېلىقى قىزچاقنىڭ قېشىغا بېرىپ، ئۆزىنى ئۇنىڭغا تاشلىدى، قۇچىقىغا ئالدى، مەيدىسىگە يېقىپ چىڭ قۇچاقلىدى. بىر ھازادىن كېيىن ئۇنىمۇ كۆتۈرۈپ ئاپىرىپ يەنە ھېلىقى ئېگىز بويلۇق ئادەمنىڭ قېشىغا ياتقۇزدى. ئاشۇ ئىشلار بولۇۋاتقاندا پەيجاڭ دۇربۇننى كۆزىدىن ئالماي، سېيىتنىڭ ھەرىكىتىگە قاراپ تۇرىۋەردى، قارىغانسېرى ئۇنىڭ ئەقلى تېخىمۇ ھەيران بولاتتى: «ئۇ كۆزۈمنى بويىاپ قېچىپ كەتمەكچى بولۇپ باقسۇنچۇ قېنى» لېكىن سېيىت قاچمىدى، بىر ھازادىن كېيىن قايتىپ كەلدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى چەكچەيگەن، رەڭگى تاتىرىپ تونۇغۇسىز بولۇپ كەتكەنىدى. لاغ ـ لاغ تىترەيتتى، دەلدۇگۇنەتتى. بىر قولىدا غىچچىدە قان يۇقىسى كېيىملەرنى يەنە بىر قولىدا بولسا، بىر تۇتام قەغەزنى سىقىمداپ چىڭ تۇتۇۋالغانىدى. پەيجاڭ ئۇنىڭ بۇ قورقۇنچلۇق ئەپتىدىن چۆچۈپ ئارقىسىغا بىر قەدەم داجىدى، لېكىن تاپانچىسىنى يېنىغا تۇتۇپ چاندۇرماي سورىدى:

— ھە، قولۇڭدىكى نېمە قەغەز ئۇ، نەدىن تاپتىڭ؟

— قىزىم. . . قىزىم. . . .
— هە ـ هە؟ نېمە دېدىڭ، قىزىم دېدىڭما؟
— قىزىم. . .
— توۋا، هە، هېلىقى بېشىدا سېرىق ياغلىقى بار؟ ۋاي خۇدايىمەي!
— ئېرىقنىڭ ئىچىدە ئۆمىلەپ ماڭسا، ئاپتاپتا كۆزۈم چاقناپ، سېرىق ياغلىقى، سېرىق تۇلكىدەك كۆرۈنۈپ، ... ئۇ سېيىت ئۆزىنىڭ بېشىغا ئۆزى ئۇراتتى، — ئېسەدەپ يىغلاپ، تىلى تۇزۇكرەك گەپكىمۇ كەلمەي قالغانىدى، — ۋاي ئىسىت بالىلىرىم! يۇرەك پارىلىرىم! دادا هالاۋىتى نېسىپ بولمىغان بالىلىرىم! بېشىڭلارنى يېدىم بالىلىرىم! ئاھ قېرىنداشىم! خۇدا، مەندەك مۇناپىق بەندىنى نېمىشقا ياراتقان بولغىيدىڭ؟!
پەيجاڭ يەنە گەپ كوچىلاپ سوراۋەردى:
— باشقىلىرىچۇ؟ تونۇدىڭمۇ؟
— يەنە بىرىمۇ مېنىڭ بالام ئىكەن، قولىدا تاپانچىسى بار ئادەمنى تونۇمىدىم. ئىنىم. . . ۋاي ئىسىت!!. . .
— هە، مۇنداق دېگىن تېخى. ئۇنداقتا. . . ۋاي تولا يىغلاپ كۆڭلۇمنى ئېلىشتۇرمىغىنا! ئۇنداقتا ئىنىڭمۇ، بالىلىرىڭمۇ ئېزىپتۇ ـ دە! ئەنجانىيانىڭ تاپىنىنى يالاپ، پايلاقچىلىقىنى قىلىپ، بىزنىڭ ئىشىمىزنى تىڭ ـ تىڭلاپ يۇرۇپتۇ؟ شۇنداقمۇ؟ ۋاي؟ ياق دەيسەنغۇ تېخى، ئۇلار تۇمشۇق تاغ تەرىپىدىن كەلدىغۇ؟ ئۇتداق بولمىسا، ئۇلار ئۇ تەرەپتە نېمە ئىش قىلىدۇ؟! بوپتۇ، بوپتۇ دەيلى. ئۇلارنىڭ ئۆز گۇناهى ئۆزىگە، بۇنىڭ هېسابىنى سەندىن ئالمايمىز. هە راست، بالىلىرىڭنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ كەلگەن هېلىقى ئادەم زادى كىم بولغىيدى ـ ئۇ، ئۇيان ـ بۇيان ئايلىنىشقا باشلىدى، ـ زادى كىم؟ تونۇيالماپسەن ـ دە! ناۋادا ئۇ ئەنجانىيانىڭ ئادىمى بولسا، ئۆزىنىڭ يالاقچىلىقىنى قىلىپ يۇرگەن بالىلارنى نېمىشقا ئاتىدۇ؟ ئۇمۇ تۇمشۇق تاغ تەرىپىدىن

كەلدىغۇ؟ بىزنىڭ ئۆز ئادەمىمىز بولۇپ قالمىسۇن يەنە؟ پەيجاڭ جايىدا تاپ توختىدى. بىر نېمىنى ئويلىغاندەك قاپقىنى تۇرۇپ تۇرۇپ كەتتى. بىر ھازادىن كېيىن ئېسىگە تۈيۈقسىزلا بىر ئىش كەلگەندەك، شاققىدە ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ سېيىتقا تىكىلدى. ئۇنىڭغا گەپ قىلىش ئۈچۈن ئاغزىنى ئۆمەللىدىيۇ، كۆزى تۈيۈقسىزلا سېيىتنىڭ قولىدىكى قەغەزگە چۈشۈپ قېلىپ، ئاغزىنى ئاچقىنىچە ئۇ قەغەزگە تىكىلىپ قاراپ جەمئىدە تۇرۇپ كەتتى. لېكىن، شۇ ھامان قولىنى شارتىدە ئۇنىڭغا ئۇزاتتى.

— ئەكىلە قولۇڭدىكى قەغەزنى، قىزىمنىڭ قولىدا ئىكەن دېدىڭغۇ؟ ئۇ بۇ يەرگە بۇ قەغەزدە لەگلەك ئېتىپ ئوينىغىلى كەلمىگەندۇ ھەرقاچان! شۇنداقمۇ؟ — ئۇ تاپانچىسىنىڭ ئۈچىدا شەپكىسىنى گەدىنىگە سۈرۈپ قويدى.

ئۇ قەغەز يىرتىلىپ، مىجىلىپ پارچە ـ پارچە بۇلۇپ كەتكەنىدى، لېكىن تىزىپ جاي ـ جايىغا كەلتۈرۈلسە، ھەر ھالدا ئوقۇغىلى بولاتتى. پەيجاڭ سېيىتنىڭ ئەگەشتۈرۈپ، ئۇلاردىن 15 ـ 20 قەدەم نېرىدىكى تاغ قاپتىلىدىكى ئاكوپتا خېلىدىن بېرى ئۆزلىرىنىڭ گەپ ـ سۆزلىرىنى ئوچۇق ئاڭلاپ، ھەيران بولۇپ قاراپ تۇرۇشقان ئەسكەرلەرنىڭ قېشىغا ئېلىپ چىقتى.

— قېنى قايسىڭلار خەت ئوقۇيالايسىلەر؟ ماۋۇ خەتنى ئوقۇپ بېقىڭلار! — دېدى پەيجاڭ بۈيرۇق تەلەپپۇزدا، — تېز، تېز! بىزنىڭ ئىچىمىزدىكى بىزگە ئاسىيلىق قىلمۇاتقان بىرەرسىگە يېزىلغان خەت بولۇپ قالمىسۇن يەنە، شۇنداق تۇزكورلارنى تاپالمايۇاتاتتۇق.

— مەن ئوقۇپ باقاي، — دېدى ئاردىدىن بىرى، ئۇ پەيجاڭنىڭ ماقۇللۇقىنى ئالمايلا شاققىدە تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ، يىرتىلغان قەغەزلەرنى يەرگە يايدى. ئاندىن ئۇنى ئۇ يەرگە، بۇنى بۇ يەرگە تىزدى، — ھە، مانا بولدى. ئەمدى ئوقۇساق بولىدۇ.

هېلىقى ئەسكەر خەتنىسى دۇدۇقلاپ - دۇدۇقلاپ ئوقۇپ تۇگەتتى. پەيجاڭنىڭ قارىمۇتۇق چىرايى ئۆزگىرىپ تېخىمۇ قارىداپ كەتتى. ئۇ قىسماق كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، يېنىدىكى ئىككى ئەسكەرگە بۇيرۇق قىلدى:

— بۇ بەك مۇھىم خەت ئىكەن، ئىككىڭلار ئاتقا مىنىپ بېرىپ دەرھال ئەمەت بېگىمگە تاپشۇرۇڭلار! ئەمەت بېگىم ھازىر بازاردا، تېز بېرىڭلار.

ئەسكەرلەر خەتنى ئېلىپ يۇرۇپ كەتتى. پەيجاڭ ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ سېپىتكە تىكىلدى.

— مەيلى نېمە بولسا بولسۇن، سەنزە ئاشۇ خەتنى ئېلىپ كېلىپ، چوڭ خىزمەت كۆرسەتتىڭ جۇمۇ! ئالاھىدە ئىنئامغا لايىق خىزمەت كۆرسەتتىڭ، مەرتىۋەڭمۇ ئۆسىدىغان بولدى.

سېپىت غەزەپتىن كۆكۆرۈپ كەتكەنىدى. چىشلىرى غۇچۇرلايتتى. ئورا كۆزلىرى چەكچىيىپ، پۇلتىيىپ چىققانىدى.

— خەت بىلمىگەننىڭ كاساپىتى، كور ئىكەنمەن. شۇم خەت ئىكەنلىكىنى بىلمەپتىمەن! ھەي قانخور! بىلىپ قوي: ناۋادا مەن ئۇ شۇم خەتنى ئوقۇيالايدىغان بولسام، بالىلىرىم ئۇچۇن ئۆزۈم ئاللىقاچانلا ئەنجانباينىڭ قولىغا تەككۈزۈپ بولغان بولاتتىم! ئۇ شۇم خەت قىزىمنىڭ قولىدا ئىكەن. قىزىم بالدۇرمۇ پارچە - پۇرات قەغەزلەردە كېپىنەك تۇگۇپ ئويناشقا ئامراق ئىدى. بۇ قەغەزنىمۇ ئاشۇنداق ئۇنى - بۇنى تۇگۇپ ئويناشقا ئېلىۋالغان ئوخشايدۇ دەپ ئويلاپ قاپتىمەن! سەندىن ھەم ئۆزۈمدىن بالىلىرىمنىڭ، ئىنىمنىڭ قىساسىنى ئېلىش تەقەززالىقىدا خۇدۇمنى يوقىتىپ قويۇپتىمەن. قىساس ئېلىپ گۇناھىمنى يۇيىمەن دەپ كېلىپ، گۇناھ ئۇستىگە يەنە تۆپە - تۆپىلەپ گۇناھ قىلدىم! شۇم خەت ئىكەنلىكىنى نېمە بىلەي! ئىسىت، ئىسىت! دوزاخ ئوتىدا مىڭ يىل كۆيسەمۇ، ساقىت بولمىغۇدەك چوڭ

گۇناھ قىلدىم! سەنمۇ، مەنمۇ ئوخشاشلا دوزاخقا لايىق چوڭ گۇناھ قىلدۇق!

پەيجاڭمۇ غەزەپتىن چويۇندەك قارىداپ كەتكەنىدى.

— شۇنداقمۇ تېخى، ئۇنداق بولسا، ماڭ! ئۆزۈڭ ئۇدۇللا دوزاخقا كىر! ـ ئۇ تاپانچىسىنى سېيىتقا تەڭلىدى. لېكىن، ئۇ تەپكىنى بېسىپ بولغۇچە سېيىت ئېتىلىپ كېلىپ ئۇنى چىڭ قۇچاقلىۋالدى ـ دە، غەزەپ بىلەن توۋلىدى:

— ياق، ياق، بىز دوزاخقا بىللە كىرىمىز، بىللە!

ئۇ شۇنداق دەپ ۋارقىراپلا، چىملىقتىلا بىر ـ بىرىگە چېتىپ تەييارلىۋالغان بېلىدىكى ئىككى گراناتنىڭ يىپلىرىنى تەڭلا تارتىۋەتتى. يالغۇز پەيجاڭلا ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ يانلىرىدىكى ئەسكەرلەرمۇ قېچىشقا ئۇلگۇرەلمىدى. گۇلدۇرلىگەن پارتلاش ساداسىدىن چەشتاغ زىلزىلىگە كەلدى. بۇ شۇ كۇنكى قىرغىنچىلىقنىڭ باشلىنىشى ئىدى. بۇ چاغدا كۇن نۇرى چەشتاغ باغرىغا چۈشۈپ تۇراتتى...

يىگىرمە ئالتىنچى باب

پاجىئە

1946 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى، جۈمە.

ئەنجانباي تۆن قاراڭغۇسىدا 40 مەرگەننى باشلاپ توختىماي ئىلگىرىلىدى. ئۇلار گەز دەريا‌سى ئېقىنىنى بويلاپ مېڭىپ تىرىم مەھەللىسىنى ئايلىنىپ ئۆتتى. غىلاڭ تاشلىق كەڭرى سايلىققا چىقىپ توختاپ، ئالدى تەرەپنى تىڭ ـ تىنىڭلاشقا كەتكەن رازۇبدچىكلارنى ساقلىدى. ئۇلار تۆنۈگۈن ئاخشاملا تۆت ئېشەككە تۇز ئارتىپ، تۇزچى سىياقىدا ياسىنىپ، مۇشۇ تەرەپلەرگە يۈرۈپ كەتكەنىدى. رازۇبدچىكلار ئۇلارنى ئۇزاق ساقلاتمىدى. ئاتلار يەملىرىنى يەپ بولغۇچە ئارىلىقتا قايتىپ كېلىپ، ئۆزلىرىنىڭ يېڭى ئېرىق تەۋەسىگىچە يېتىپ بارغانلىقىنى، ئۇ تەرەپلەردە يوشۇرۇنۇپ تۇرغان گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ بار ـ يوقلۇقىنى بايقىيالمىغانلىقىنى، ئۇنىڭدىن باشقا يەنە بىرەر غەيرىي ئەھۋاللارنىڭمۇ يوقلۇقىنى مەلۇم قىلىشتى.

ئۇلار كەڭرى سايلىقنى كېسىپ ئۆتتى. تاڭ سەھەردىلا قويۇق توغراقلىقلار ئارىسىدىكى بىر تاشلاندۇق ـ خارابە هويلىغا يېتىپ كېلىپ يوشۇرۇنۇۋېلىشتى. كۈن چىقتى، ئاش ۋاقتىمۇ بولۇپ قالدى. ئۇلار سەۋرچانلىق بىلەن دۇشمەنلەرنى ساقلىدى. لېكىن، شۇ چاغقىچە ئەتراپ جىمجىت ئىدى. ئۇ تەرەپ ياكى بۇ تەرەپلەردىن كېلىدىغان دۇشمەنلەرنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمىدى. چۈش بولۇشقا ئاز قالغاندىلا چەشتاغ تەرەپتىن يەر ـ زېمىنىنى

لەرزىگە كەلتۇرگۈدەك گۈمبۇرلىگەن پارتلاش ئاۋازلىرى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. ئۇلار ئۇ تەرەپتىن قېچىپ كېلىپ، شەھەر تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىدىغان دۇشمەنلەرنى توسۇپ يوقىتىش ئۈچۈن تەييارلىنىپ تۇرۇشتى. لېكىن، ئەھۋال ئويلىغاندەك چىقمىدى. دەل ئۇنىڭ تەتۇرىسىچە قەشقەر شەھىرى تەرەپتىن بۇ تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتقان ماشىنىلارنىڭ گۈركىرىگەن ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ قالدى. ئۇلار شۇ ھامانلا ئاتلىرىنى ھويلىنىڭ ئىچىگە باغلاپ قويۇشۇپ يوشۇرۇنۇۋېلىشتى. ئارىدىن ئانچە ئۇزاق ۋاقىت ئۆتمەيلا 50 ـ 60 دەك ئاتلىق ساقچىلارنىڭ ئارىسىدا بۇ تەرەپكە قاراپ لىققىدە ئەسكەر بېسىپ كېلىۋاتقان ئۇچ ماشىنا كۆرۈندى. شەك ـ شۇبھىسىزكى، بۇ تاشمىلىق، چەشتاغ تەرەپلەردىكى دۇشمەنلەرگە ياردەم بېرىش ئۈچۈن شەھەردىن چىققان ئەسكەرلەر ئىدى. ماشىنىلار يېقىنلاپ كەلگۈچە ئۇلار جەممىدە يېتىۋېلىشتى. ماشىنىلار دەل ئۇدۇلغا كېلىشى ھامانلا ئۇلار تۇيۇقسىزلا گىراناتلارنى تاشلاپ پارتلىتىپ، پىلىموت، ئاپتومات، مىلتىقلار بىلەن تاتاتلىتىپ ئوق ياغدۇرۇپ دۇشمەنلەرنى راسا قىرىشقا باشلىدى. ئالدىدىكى ماشىنىنىڭ چاقلىرى پارتلاپ كېتىپ خۇددى ھېلىلا ئۆرۈلۈپ كېتىدىغاندەكلا بىر يانغا يانتۇ بولۇپ قالدى. ئۇ ماشىنىدىكى ئوفىتسىر چۆچۈپ كېتىپ، قورقۇنچىدا كابىنكىدىن بېشىنى شۇنداق چىقىرىشىغىلا سېيىت ئەخمەت نىشانلاپ ئاتقان ئوق دەل ئۇنىڭ چېكىسىدىن بىر تۆشۈك ئېچىۋەتتى. باشلىقسىز قېلىپ ھودۇقۇپ كەتكەن ئەسكەرلەر ماشىنىلارنىڭ دالدىسىغا ئۆتۈۋېلىپ، ئۇلارغا قارىتىپ قالايمىقان ئوق ياغدۇرۇشقا باشلىدى. ساقچىلارمۇ ئۇلارغا قوشۇلۇپ بىللە ھۇجۇمغا ئۆتتى. مۇشۇ پۇرسەتتە ئارقىدىكى ئىككى ماشىنا ئارقىسىغا بۇرۇلۇپلا شەھەر تەرەپكە قېچىپ كېتىۋالدى. لېكىن پارتلاپ كاردىن چىققان بۇ ماشىنىدىن چۈشكەن ئەسكەرلەر بىلەن ساقچىلار ئەنجانبايىنىڭ مەرگەنلىرىنىڭ ئوقىدىن قېچىپ

قۇتۇلالمىدى، ئوق تېگىپ ئارقا - ئارقىدىن يىقىلىۋەردى. ئۇلار شۇ ھالدا بىر ھازاغىچە ئېلىشقاندىن كېيىن دۇشمەنلەر بەرداشلىق بېرەلمەي نۇرغۇنلىغان ئۆلۈكلىرى بىلەن قورال، ئوق - دورىلارنى تاشلاپ شەھەر تەرەپكە قاراپ قېچىپ كەتتى. ئەنجانباينىڭ مەرگەنلىرى ئۇلارنى تاكى گەز دەريا سىنىڭ كۆۋرۈكىگىچە باردى. لېكىن، ئەنجانباي ئارقا تەرەپتىن ئەنسىرەپ قېلىپ ئادەملىرىنى توختىتىۋالدى. ئۇلار يېنىپ كېلىپ دۇشمەنلەر تاشلاپ قاچقان قورال - ياراغ، ئوق - دورىلارنى يىغىۋالدى. ھېلىقى چاقلىرى كاردىن چىقىپ ماڭالماي قالغان ماشىنىنى ئوت قويۇپ كۆيدۈرۈۋەتتى. دەل شۇ چاغدا تاشمىلىق تەرەپتىن بىر ئادەمنىڭ ئۇلار تەرەپكە ئات چاپتۇرۇپ كېلىۋاتقانلىقى كۆرۈنۈپ قالدى. ئۇلار ھەيران بولۇپ تۇرغاندا ئات تاقىراقلاپ چېپىپ كېلىپ ئۇلارنىڭ قېشىدىلا توختىدى. ئاتتىن شىغاي ئاستا سىيرىلىپلا چۈشتى - دە، بەكلا ھالسىزلىنىپ كەتكەنلىكىدىن ئۆرە بولالماي ئولتۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ سول مۇرىسىدىن تېخىچە قان توختىماي چىقىپ تۇراتتى. ئەنجانباي چۆچۈپ ئۇنى يۆلۈۋالدى. ئۇنىڭ كۆڭلى شۇ ھامانلا قانداقتۇر بىر شۇملۇقنى سەزگەندەك بولدى. لېكىن، ئۇ شىغايدىن گەپ - سۆز سورىمىدى. ئۇنىڭ سول مۇرىسىنىڭ سەل پەسرەكىدىن قىلىچ تىلىپ شىلىۋەتكەنىدى. ئەنجانباي ئۇ يەرنى ئاق ماتاخام بىلەن ئالدىرىماي، پاكىز سۇرتتى، ئاندىن خۇددى ناسۇۋال قاپىقىغىلا ئوخشايدىغان، چوڭلۇقمۇ كىچىك بالىنىڭ مۇشتۇمچىلىك كېلىدىغان كىچىك، سارغۇچ قاپاقتىن خۇددى ناسۇۋالغىلا ئوخشايدىغان سەل قارامتۇل، يۇمشاق سوقۇلغان دورىنى تۆكۈپ جاراھەتكە چاپتى، تېشىدىن ئاق ماتاخام بىلەن تېڭىۋەتتى. ئۇ تۇرمىگە تاشلىنىپ، زاك كانلىرىدا ئىشلەپ يۈرگەن ئېغىر كۈنلەردىن بېرى مۇشۇنداق ئاق ماتاخام بىلەن دورا قاچىلانغان ھېلىقى كىچىك قاپاقنى ھەمىشە يېنىدىن ئايرىماي

يۇرەتتى. شۇنىڭدىن بۇيان مانا مۇشۇنداق ئادەتتىكى جاراھەتلەرنى دەل ۋاقتىدىلا داۋالاپ تېخىپ قوياتتى.

— ھە، مانا ئەمدى بولدى. ئۇزاققا قالمايلا، ساقىيىپ قالىسەن، — ئۇ شىغاينىڭ قولىنى سىلىغان ھالدا ئۇنىڭدىن ئاستا سورىدى، — قېنى دوستۇم، مانا ئەمدى دېگىنە، قانداق پالاكەتلەرگە يولۇققتۇڭلار؟ ئالدىرىماي سۆزلە.

شىغاي ئاغرىق ئازابىدا چىشلىرىنى كىرىشتۈرۈپ، كۆزلىرىنى چىڭ يۇمۇۋالغانىدى. ئۇ كۆزىنى ئاستا ئاچتى. ئەنجانبايغا قاراپ بۇقۇلداپ يىغلامسىراپ، بۇگۈن ئۆزلىرى يۇلۇققان پاجىئەنىڭ ئېچىنىشلىق ئاقىۋەتلىرىنى بايان قىلىشقا باشلىدى:

— ئەنجانباي ئاكا، — دېدى ئۇ ئۇنىڭ قولىنى چىڭ تۇتۇپ تۇرۇپ، — مەن سىلەرنى ئاگاھلاندۇرۇپ قويۇش ئۈچۈن كەلدىم. سىلەر تاشمىلىق، چەشتاغ تەرەپلەرگە زادى بارماڭلار، ئۇ تەرەپلەردە دۈشمەنلەر ھەددى ـ ھېسابسىز كۆپ ئىكەن، قىرىلىپ تۈگىشىپ كېتىسىلەر! باشقا تەرەپلەرگە كېتەيلى.

شىغاي ئۇ ئۆكسۈپ يىغلاپ سېلىپ سۆزلىيەلمەي قالدى. ئەنجانباينىڭ چىرايى ئۆڭۈپ تاتىرىپلا كەتتى. ئۇ تاقەتسىزلەنگەن ھالدا يەنە سورىدى:

— باشقىلار زادى قانداق بولدى؟ تېزرەك دېسەڭچۇ، ئىچىمنى سىقماي!

— ماقۇل، — دېدى شىغاي يىغلامسىراپ تۇرۇپ، — بىز چەشتاغ تەرەپكە يېقىنلاپ بېرىشىمىزغىلا زەيدىن دېگەن مۇناپىق جامالىدىن ئاكامنى ئېتىپ تاشلىدى! بۇنى مەن ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم. ئۇ مۇناپىقنىڭ ئارىمىزدىكى خائىنلىرىمۇ ئاز ئەمەس ئىكەن. ئوق ئاۋازى بىلەن تەڭلا ئۇلار يوشۇرۇنۇپ تۇرغان مىڭلىغان دۈشمەنلەرنىڭ بىلەن بىللە بىزگە تەڭلا تاشلاندى. بىزنىڭ ئازغىنە ئادەملىرىمىز قۇتۇلۇپ چىقىپ ئويتاغ تەرەپكە

قېچىپ كېتەلمىدى. لېكىن، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن يەنە نۇرغۇنلىغان دۈشمەنلەر قوغلاپ كەتتى، شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ ھالى قانداق بولغانلىقىنى بىلمەيمەن. قېچىپ كەتكەن ئاشۇ ئازغىنە ئادەملەر بولسىمۇ ئامان قالسا، ئوبدان بولاتتى. ھەي ئىسىت، ئىسىت! مەن تېخى بۇ تەرەپكە كېلىۋېتىپ يول بويىلىرىدا نۇرغۇنلىغان دۈشمەنلەرنىڭ يوشۇرۇنۇۋالغانلىقىنى بايقاپ قالدىم.

— ئەنجانباينىڭ ئادەملىرى جەمئىدە تۇرۇشۇپ ھەممىنى ئاڭلىدى، ھەممىنى چۈشەندى. . . ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىشىپ، «ئاھ!» ئۇرۇپ، خىت ـ خوت قىلىشىپ، ئۇنسىز مىشىلداپ يىغلاشتى. ئاخىرىدا ئۆزلىرىنى باسالماي تۇيۇقسىزلا بىر ـ بىرىگە ئېسىلىشقان ھالدا ھۆڭگىرەپ يىغلاپ سېلىشتى. ئەنجانباي ئاچچىقىدا لېۋىنى چىشلەپ قانىتىۋەتتى. رەڭگى تاتىرىپ ـ بوزىرىپ، سارغۇچ بۇرۇتلىرىمۇ لىك ـ لىك تىترەپ كەتتى. ئۇ شۇ تاپتا ناۋادا شىغاينىڭ دېگىنىدەك قىلىپ، ئادەملىرىنى ئاياغ تەرەپتىكى ئارىلىق يوللار بىلەن باشلاپ مېڭىپ ئۇلۇغچات تەۋەسىگە ئۆتۈپ كەتسىلا ھەممىسىنىڭ ئامان قالىدىغانلىقلىرىغا ئىشىنەتتى. لېكىن ئۇ ئۇنداق قىلمىدى، ئۇنىڭ ئىنسانىي قەلبى، پاك ۋىجدان غورۇرى ئۇنى ئۇنداق قىلىشقا يول قويمىدى. ئۇ مۇشتۇمىنى چىڭ تۈگدى!

— بۇرادەرلەر، — دېدى ئۇ بوغۇق ئاۋازدا سەل خىرقىراپ تۇرۇپ، — بىز ھاياتىمىزنى خەلقنىڭ ئازادلىقى ـ ھۆرلۈكى ئۈچۈن ئاتىۋەتكەن. بايا ئاڭلىدىڭلار، بىزگە ئوخشاش ئۆزلىرىنىڭ ھاياتىنى خەلقىمىزنىڭ بەخت ـ ساائادىتى ئۈچۈن ئاتىۋەتكەن قەھرىمانلىرىمىزنى قەرىپ يوقىتىۋېتىش ئۈچۈن دۈشمەنلەر ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ كېتىپتۇ! ئۇلار بىلەن كارىمىز بولماي جېنىمىزنى ياقىغا ئېلىش بىز ئۈچۈن دوزاخقا لايىق گۇناھ بولىدۇ! ئۇلارنى قۇتقۇزۇپ قالايلى! ئۇلۇپ تۈگىشىپ كەتسەكمۇ مەيلى، ھاياتىمىز بەدىلىگە ئۇلارنى

قۇتقۇزۇپ قالساقلا ئاللامۇ رازى بولـــدۇ، بەندىلەرمۇ رازى بولىدۇ. بىزمۇ ئۆزىمىزدىن رازى بولۇشقا ھەقلىق بولمىز. بۇرادەرلىرىم، جان - جىگەرلىرىم، بۇگۈن ئۇلۇغ جۇمە كۈنى، ھەممە بەندىلەر جەم بولۇپ خۇشال - خورام ھالدا كـۆڭـۈل ئاچىدىغان - ئازاد كۈن، ھەتتا دوزاخ ئوتـــدا كۆيۈۋاتقان گۇناھكارلارنىڭمۇ جازاسى توختىتىلىدىغان خاسىيەتلىك كۈن. شۇڭا، مۇشۇ ھەممە ئىنسان ئازاد بولىدىغان بۇ ئۇلۇغ كۈندە ئازاپتا قالغان قېرىنداشلىرىمىزنى قۇتقۇزۇش يولـــدا ئۆلۈپ كەتسەك شېھىت بولىمىز. مەن ئۇلار ئۈچۈن مۇشۇ ئۇلۇغ كۈندە شېھىت بولۇپ كېتىشكە رازى! ناۋادا مېنىڭ بىلەن بـــلله بېرىشنى خالىمايدىغانلار بولسا، مۇشۇ يەردە قېلىپ قالساڭلار بولىدۇ. مەن سىلەردىن رەنجىمەيمەن. چىرايلىق يولغا سېلىپ قويىمەن. خەير - خوش ئامان بولۇڭلار. خۇدايىم سىلەرنى ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي!

ئۇ سۆزىنى تۈگىتىپلا، شىغاينى ئۇنىڭ بىر قىرغـــز ئاغىنىسىگە تاپشۇرۇپ بەردى، ئۇنىڭغا شىغاينى ئاياغ يول بىلەن ئاۋايلاپ ئاپىرىپ ئويتاغقا يەتكۈزۈپ قويۇشنى، ئۇ ساقىيىپ بولغۇچە ھالىدىن ئوبدان خەۋەر ئېلىشنى تاپىلىدى. ئاندىن ئۇلار قۇچاقلىشىپ خوشلاشتى. ھەر ئىككىلىسىنىڭ كۆڭۈللىرى يېرىم بولۇپ كۆزلىرى لىققىدە ياشقا تولدى. ئەنجانباي ئۇلارنى يولغا سېلىۋەتكەندىن كېيىن ئات ئىگىرىنىڭ ئۈستىگە پىلىموتنى ھەر ۋاقىت ئېتىشقا تەييارلا قىلىپ تاڭدى - دە، ئاپتوماتنى بوينىغا ئېسىپ لىككىدە ئاتقا مىنىپ يۇرۇپ كەتتى. لېكىن، بىرمۇ ئادەم ئايرىلىپ قالمىدى. ھەممىسى تەڭلا قوزغىلىپ ئەگىشـــىپ مېڭىشتى.

X X X

ئەنجانباي تاشمىلىق، چەشتاغ تەرەپلەردىكـــى دۇشمەنلەر

بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالسا دۇشمەنلەر بىلەن تۇتۇشۇپ قالاتتى ـ ده، ئالدى تەرەپ توسۇلۇپ قېلىپ، ئويتاغ تەرەپكە قاراپ قېچىپ كەتكەن بۇرادەرلىرىنى قوتقۇزۇپ قېلىش ئۈچۈن دەل ۋاقتىدىلا ئۇلگۇرۇپ بارالمايتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ، مەرگەنلىرىنىڭ ماھارىتىگە، باتۇرلۇقىغا قاتتىق ئىشەنسىمۇ، لېكىن ئوق ـ دورىلارنىڭ كەملىكى ئۇنىڭ بېشىنى قاتۇراتتى. شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ ھەر بىرىدە ئارانلا 10 ـ 15 تالدىنلا ئوق قالغانىدى. ناۋادا ئۇلار شۇنچە كۆپ دۇشمەنلەر بىلەن توقۇنۇشۇپ قالىدىغان بولسا، بۇ ئوق ـ دورىلار بىلەن دۇشمەنلەرگە تەڭ كەلگىلى بولمايتتى. شۇڭا ئۇ مەرگەنلىرىنى باشلاپ ئاياغ يول بىلەن ئايلىنىپ ئۆتۈپ، گەز دەرياسىنىڭ كۇنپېتىش تەرىپىدىكى ئېقىنلىرىنى بويلاپ مېڭىپ چالما ئېرىق تەۋەسىگە يېتىپ كەلدى. ئۇلار ئالدىراپ بۇ تەرەپكە قاراپ كېلىۋېتىپ، يول بويى ئادەملەرنىڭ ئاۋازلىرىغا، تاراق ـ تۇرۇق شەپىلەرگە قۇلاق سالدى. ئېرىق ـ ئۆستەڭ، دەريا، جىلغىلارنىڭ ئىچىلىرى ئېگىز ـ پەس دۆڭلۇكلەر، ھويلا ـ ئارام، بۇلۇڭ ـ پۇشقاقلارنىڭ دالدىلىرى، ئوت ـ چۆپ، يىكەن ـ قۇمۇشلارنىڭ ئارىلىرى. . . ئارقىلىق مۆكۈنۈپ يۇرۇپ ئۇيان ـ بۇيان قېچىۋاتقان ئادەملەرگە ئوبدان سەپسېلىپ قاراپ ماڭدى. لېكىن، ئۆز ئادەملىرىدىن بىرەرىنمۇ ئۇچرىتالمىدى. ئەتراپلاردا يەنىلا قويۇق ئوق ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. لېكىن، بۇ ئوقلارنى قايسى تەرەپنىڭ ئاتقانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى. پەقەت كۇنچىقىش تەرەپتىكى ئېگىز ـ پەس كۆرۈنگەن دۆڭلۇكلەرنىڭ ئەتراپلىرىلا خېلى جىمجىتتەك بىلىندى. ئاشۇ دۆڭلۇكلەرنى ئارلاپ ماڭسا، ئويتاغ تەرەپكە ئاسانراق ئۆتۈپ كەتكىلى بولاتتى. ئۇلار ئەتراپلارنى كۆزەتكەن ھالدا بىر جىلغىنىڭ ئىچى بىلەن مېڭىپ دۆڭلۇكلەرگە يېقىنلاشتى. دۆڭلۇكلەرنىڭ ئەتراپلىرى يەنىلا جىمجىت ئىدى، ھېچقانداق شەپمۇ ئاڭلانمايتتى. شۇنداق بولسىمۇ ئەنجانباي ئۇ تەرەپلەردىن

يەنىلا خاتىرجەم بولالماي، ئىككى رازۋېدچىكنى دۆڭلۈكلەرنى چارلاپ كېلىش ئۈچۈن ئەۋەتتى. رازۋېدچىكلار ئۆمىلەپ يەر بېغىرلاپ مېڭىپ يۈرۈپ كەتتى. بىر ھازادىن كېيىن ئۇلار قايتىپ كېلىپ دوكلات قىلىشتى:

— يىراقتىكى دۈشمەنلەرنىڭ بىزنى كۆرۈپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ دۆڭلۈكلەرنىڭ ئۈستىگە چىقمىدۇق. چىقىشىمىزنىڭمۇ ھاجىتى يوق ئىكەن، ناۋادا ئۇ دۆڭلەرنىڭ ئۈستىدە ئادەم بولمىغان بولسا، مۈشۈ جايدا تۇرۇپمۇ ئوچۇق كۆرگىلى بولمىدىكەن. دۆڭلەرنىڭ ئەتراپلىرىنى چارلاپ تەكشۈردۇق، ئادەم كۆرۈنمىدى.

ئۇلارنىڭ دېگەنلىرىگە ئىشىنىشكە بولاتتى. دېمىسىمۇ شۇ تاپتا ئاشۇ قىزغۇچ كۆرۈنگەن تاقىر دۆڭلۈكلەرنىڭ ئۈستى ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. لېكىن، شۇنداق بولسىمۇ ئۇلار باشقا تەرەپلەردىن ئەندىشە قىلغان ھالدا شېغىل ئارىلاش قىزىل توپىلىق ئېگىز بىر دۆڭنىڭ يان باغرىدىن ئايلىنىپ ئۆتۈشكە باشلىدى. دەل شۇ چاغدا ئۇلارنىڭ كېلىشىنى پايلاپ ئەتىگەندىن بېرى دۆڭنىڭ ئۈستىدە يوشۇرۇنۇپ يېتىشقان دۈشمەنلەر خۇددى ئۇۋىسى بۇزۇلغان قۇرت - قوڭغۇزلاردەك لۆمىشىپ ئۆمىلەپ چىقىشتى - دە، ئېگىزدە تۇرۇۋېلىپ ئۇلارنى تەرەپ - تەرەپلەردىن شىددەتلىك ئوققا تۇتتى. ئۇلار چۆچۈپ كېتىپ ھاڭ - تاڭ قالغان ھالدا ئۆزلىرىنى دالدىلارغا ئېلىشۇېلىشقا ئارانلا ئۇلگۈردى. گىراناتلارنىڭ ئارقا - ئارقىدىن گۈمبۈرلەپ پارتلاشلىرى، پىلىموت، ئاپتوماتلارنىڭ توختىماي تاتاتلاشلىرى، مىلتىقلارنىڭ گۈم - گۈم ئېتىلىشلىرى ئەتراپنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى. چاڭ - توزانلار خۇددى خادا قۇيۇندەكلا پۈرقۈپ ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپ، بىردەمدىل ئەتراپنى قويۇق توپا - تۇمان قاپلاپ كەتتى. توپا - تۇمانلارنىڭ قېلىنلىقىدىن ھەتتا ئادەملەرمۇ بىر - بىرىنى كۆرەلمەي قېلىشتى. دەل مۇشۇ پۇرسەتنى

غەنىيمەت بىلگەن مەرگەنلەر پىلىموتچىلارنىڭ تۇرۇشلۇق جايلىرىغا بېرىپ ئۇلارغا تەڭلا ئوق ياغدۇرۇشقا باشلىدى. شۇ ھامان بىر نەچچە پىلىموت ئېتىشتىن توختاپ جىمىپ قېلىشتى.

لېكىن، ئەنجانبايلار ئۇچۇن ئوقلارنى تېجەپ يىراقتىكى دۇشمەنلەرگە زەربە بېرىش ئۇچۇن ساقلاپ قويۇش بەكمۇ زۆرۇر ئىدى. شۇڭا، ئەنجانباي ئازغىنە مەرگەنلەرنى ئۆز جايلىرىدا تۇرۇپ، دۇشمەنلەرنى داۋاملىق ئوققا تۇتۇپ تۇرۇشقا قالدۇردى. قالغانلارنى قىلىچلار بىلەن قوراللاندۇردى ـ دە، ئۆزى باشلاپ، يېقىن ئەتراپتىكى دۇشمەنلەرگە زەربە بېرىش ئۇچۇن ئاتلاندى. قويۇق توپا ـ تۇمانلار ئۇلارغا ئوبدان دالدا بولدى. ئۇلار دۇشمەنلەرگە تۇيدۇرماي دۆڭلەرنى ئايلىنىپ يۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئارقا تەرىپىگە ئۆتۇۋالدى.

ئۇلار دۇشمەنلەرگە قىلىچ كۆتۇرۇپ ھۇجۇمغا ئۆتتى. دۇشمەنلەر نېمە ۋەقە بولغانلىقىنى بىلىپ بولغۇچە بىرمۇنچە دۇشمەننىڭ تېنىنى جۇدا قىلىشقا ئۇلگۇردى. بۇ تۇيۇقسىز زەربىدىن گاڭگىراپ قېلىشقان دۇشمەنلەر جان قايغۇسىدا نۇرغۇنلىغان ئۆلۈكلىرىنى تاشلاپ، تاشمىلىق تەرەپكە قاراپ قېچىشقا مەجبۇر بولۇشتى. مەرگەنلەر خېلى كۆپ قورال ـ ياراغلار، ئوق ـ دورىلارنى غەنىيمەت ئالدى. يولمۇ ئېچىلدى. لېكىن ئۇلارمۇ ئالتە ئادىمىدىن ئايرىلىپ قالدى! . . .

ئۇلار قايغۇرۇشقان ھالدا قۇربان بولغان بۇرادەرلىرىنى دۆڭنىڭ يان باغرىغا دەپنە قىلىشتى. ئاندىن غەزەپلىرى قاينىاپ ـ تاشقان ھالدا يەنىلا قېچىپ كەتكەن بۇرادەرلىرىنى قوتقۇزۇش ئۇچۇن ئويتاغ تەرەپكە قاراپ ئالغا ئاتلاندى. لېكىن، ئۇلار شۇ تاپتا ئۆزلىرىنىڭ قاتمۇ قات قورشاۋدا قالغانلىقىنى تېخىچە بىلمەيتتى. دۇشمەنلەر ئەتىگەندىلا زەيدىنىڭ ئادەملىرى ئارقىلىق ئەنجانبايىنىڭ تىرىم تەرەپكە ئۆتۇپ كەتكەنلىكىدىن خەۋەر تېپىشقانىدى. ئۇلار، ئەنجانبايىنىڭ قورشاۋىنى بۆسۇپ

چىقىپ ئويناۋاتقان تەرەپكە قېچىپ كەتكەن ئادەملەرنىڭ قوشۇلۇش ئۈچۈن مۇشۇ تەرەپكە كېلىشىنى پەرەز قىلىشىپ بۇ يەردە بىر قىسىم كۈچىنى يوشۇرۇپ قويغانىدى. دېگەندەك ئۇ بۇرادەرلىرىنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن ئۆز رازىلىقى ـ ئۆز ئايىغى بىلەن مېڭىپ كېلىپ، دۇشمەن قۇرغان قاپقانغا دەسسەپ سالدى!

X X X

ئەنجانباي مەرگەنلىرىنى باشلاپ گەز دەرياسىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىكى شاۋقۇنلۇق ئېقىنىنى بويلاپ مېڭىپ ئاق چالما تەرەپتىكى غىلاڭ تاشلىق، كەڭرى، قاقاس سايلىققا چىقىپ قېلىشتى. دەل شۇ چاغدا جىلغىلار ئارىسىدا يوشۇرۇنۇپ تۇرۇشقان دۇشمەنلەر ئۇلارنى تەرەپ ـ تەرەپتىن توپ ـ زەمبىرەك، پىلىموت، مىلتىق، گرانالار بىلەن تۇيۇقسىزلا شىددەتلىك ئوققا تۇتۇشتى. ئۇلار تۇيۇقسىز زەربىدىن چۆچۈپ كېتىپ دەرھال بۇرۇلۇپلا ئارقىسىغا ياندى. لېكىن، ئارقا تەرەپتىنمۇ شىددەتلىك ھۇجۇمغا ئۇچراپ يامغۇردەك توختىماي يېغىۋاتقان ئوقلارغا دۇچار بولۇشتى. خۇددى ھاۋا گۈلدۇرلىگەندەك قورقۇنچلۇق، قۇلاقنى پاكى قىلىۋېتىدىغاندەك دەھشەتلىك پارتلاش سادالىرى تاغ، دالىلارنى لەرزىگە كەلتۈرۈپ، قارا قۇيۇندەك تولغىنىپ ئاسمانغا كۆتۈرۈلگەن قويۇق توپا ـ تۇمانلار ئەتراپىنى قاپلاپ جاھاننى خۇددى گۇگۇم ۋاقتىدەكلا قورشاۋغا چۈشۈپ قالغانلىقىنى بىلدى. ئەتراپلاردىكى دالدىلىنىشقا بولىدىغان جايلارنى دۇشمەنلەر ئىگىلەپ بولغاچقا ئۇلار يوشۇرۇنۇۋېلىشقا ئامالسىز قالدى. ئۇلار شۇ تاپتا خۇددى قەپەسكە سولىنىپ قالغان يولۋاسلاردەك تېپىرلاپ ئۆزلىرىنى ئۇيان ـ بۇيان ئۇرۇشقا مەجبۇر بولۇپ قېلىشتى. دۇشمەنلەرنىڭ غەرىزى ئۇلارنى دەل مانا مۇشۇنداق تەرەپ ـ تەرەپتىن ۋېرىلداپ

يېغىۋاتقان ئوق يامغۇرلىرى ئاستىغا ئېلىپ قىيناپ، تەسلىم بولۇشقا قىستاش ئىدى. لېكىن، ئەنجانباينىڭ يېنىدىكى بۇ مەرگەنلەر دۇشمەنلەر بىلەن جان تىكىپ ئېلىشىپ تۇرۇپ ئۆلۈپ كېتىشكە رازى ئىدىكى، ھەرگىزمۇ ئۆز جانلىرىنى قۇتۇلدۇرۇۋېلىش ئۈچۈن ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن قول كۆتۈرۈپ تەسلىم بولمىدىغان، ئۆز رازىلىقى بىلەن باش ئېگمىدىغان ئۇنداق بېلى بوش، ئادەملەردىن ئەمەس ئىدى.

— تەييارلىنىڭلار! — دېدى ئەنجانباي مەرگەنلەرگە پەس ئاۋازدا بۇيرۇق قىلىپ، — ئەتراپىمىزدىكى دۇشمەنلەرگە تەڭلا ھۇجۇم قىلىپ، قامالدىن بۆسۈپ چىقايلى! بىر نەچچىمىز ئالدىمىز تەرەپتىكى دۇشمەنلەرنى قىرىپ يول ئېچىپ ماڭايلى، قالغانلار يان تەرەپلەر بىلەن ئارقىمىزدىكى دۇشمەنلەرگە ئوت ئېچىپ مېڭىڭلار. ئېسىڭلاردا بولسۇن، ئوقلارنى تېجەپ ئاتايلى. ئاتلىنىڭلار! ـ ئاردىدىن كۆپ ئۆتمەي شۇنداق دەپلا ئات ئىگىرىنىڭ ئۈستىگە ئېتىشقا ھازىرلاپ پۇختا تېڭىپ قويۇلغان پىلىموتقا ئېڭىشتى ـ دە، دۇشمەنلەرنى تاتالتىپ قىرغان ھالدا ئات چاپتۇرۇپ ئالدىغا ئېتىلدى. باشقا مەرگەنلەرمۇ ئارقا ھەم يان تەرەپلىرىدىكى دۇشمەنلەرنى نىشانلاپ ئوققا تۇتۇپ، ئۇنىڭ بىلەن تەڭلا ئالغا ئاتلاندى. دۇشمەنلەر ئۇلارنى تەرەپ ـ تەرەپتىن تېخىمۇ شىددەتلىك ئوققا تۇتۇپ يوللارنى توسۇۋالدى. لېكىن، ئۇلار توختىمىدى. دۇشمەنلەرنىڭ ئوت توچكىلىرىنى نىشانلاپ ئوققا تۇتۇپ ئالغا ئىلگىرىلەپ مېڭىۋەردى. شۇنداق بولسىمۇ، ئۇلارنى قورشىۋالغان دۇشمەنلەر ھېسابسىز كۆپ ئىدى. مەرگەنلەر نىشانلاپ تۇرۇپ ئاتقان ئوقلار دالدىلارغا يوشۇرۇنۇپ تۇرۇشقان دۇشمەنلەرگە تەگمىدى. ئەكسىچە دۇشمەنلەر يامغۇردەك ئوق ياغدۇرۇپ ئەنجانباينىڭ ئوچۇقچىلىقتا قالغان مەرگەنلىرىنى ئارقا ـ ئارقىدىن ئاتلاردىن تىك موللاق چۈشۈرۈشكە باشلىدى. شۇنداق بولسىمۇ ھايات قالغانلار

دۇشمەنلەرنى نىشانلاپ ئېتىپ توختىماي ئىلگىرىلەۋەردى. ۋە هايات قالغانلار هازادىن كېيىن دۇشمەنلەرنى ئارقىغا قالدۇرۇپ ئاخىرى جىغان بەلگە يېقىنلىشىۋالدى. بۇ چاغدا كەچ كىرىپ، كۈن پاسىر تاغلىرىنىڭ كەينىگە قىيسايغانىدى. توپا ـ تۇمانلىق ئاسماندا چالا ـ بۇلا ئاق بۇلۇتلا لەيلىشىپ يۈرەتتى. ئەنجانباي مەرگەنلىرىگە كۆز يۈگۈرتۈپ ئارانلا 28 ئادەمى قالغانلىقىنى بىلدى. دەل شۇ چۇغدا ئويتاغ ئاغزى تەرەپتىن توپا ـ تۇمان كۆتۈرۈلدى. ئاردىدىن كۆپ ئۆتمەي نۇرغۇنلىغان ئەتلەس ئەسكەرلەرنىڭ ئات چاپتۇرۇپ كېلىۋاتقانلىقى كۆرۈنۈپ قالدى. بۇ چاغدا ئارقىدىكى دۇشمەنلەرمۇ قوغلاپ كېلىپ ئۇلارغا يېقىنلىشىپ قالغانىدى. دۇشمەنلەر ئىككى ياندىن قىستاپ كېلىشكە باشلىدى. ئاردىدىن كۆپ ئۆتمەي ئەنجانبايلارنىڭ ئەتراپلىرىنى دۇشمەن ئەسكەرلىرى قاتمۇ قات قورشىۋالدى. ئەھۋال تولىمۇ خەتەرلىك ئىدى. ئەنجانباي شۇنداق جىددىي پەيتتە بىر ئەقىل تاپتى. چىرايى ئۆڭگەن هالدا يېنىدىكى مەسۇم چوڭغا بۇيرۇق قىلدى:

— بىز ئۇچ ئادەم بۇ يەردە قېلىپ سىلەرنى قوغدايمىز. سەن قالغان ئادەملەرنى باشلاپ، ئاۋۇ سول تەرەپتىكى جىلغىنىڭ ئىچى بىلەن مېڭىپ قېچىپ كەتكىن!

لېكىن مەسۇم چوڭ ئۇنىمىدى:

— ياق! ئۆلسەكمۇ، هايات قالساقمۇ بىللە بولىمىز!

ئەنجانبايىنىڭ ئاچچىقى كېلىپ ئۇنىڭغا ۋارقىرىدى:

— مەن ساڭا ئەڭ ئاخىرقى قېتىم بۇيرۇق قىلىۋاتىمەن! ئۆتۈنۈپ قالاي! دېگىنىم بويىچە ئىجرا قىل! تالىشىپ تۇرۇشقا پۇرسەت يوق! خوش، خوداغا ئامانەت، ئامان بولۇڭلار! ئاتلان! سىيىت ئەخمەت، بۇرهان، سىلەر ئىككىڭلار مەن بىلەن بىللە قېلىڭلار!

مەسۇم چوڭ ئىلاجسىز مەرگەنلەردىكى بىر بۆلۈك ئوق،

گىراناتلار بىلەن ئىككى پىلىموت، بىر ئاپتوماتنى ئەنجانبايلارغا قالدۇرۇپ كۆزىگە لىققىدە ياش ئالغان ھالدا ئۇنىڭ بىلەن خوشلىشىشقا مەجبۇر بولدى ـ دە، دۇشمەنلەرنىڭ شىددەتلىك ئوققا تۇتۇشىغا قارىماي 20 نەچچە مەرگەنلەرنى باشلاپ يۇرۇپ كەتتى. لېكىن، 18 ياشلىق قاۋۇل يىگىت ئەزىز «سېنىڭ يېنىڭدا قالىمەن!» دەپ كاجلىق قىلىپ ئۇلار بىلەن بىللە كېتىشكە ئۇنىماي، ئەنجانبايىنىڭ يېنىدا قالدى. ئۇ ئەنجانبايىنىڭ سىڭلىسى ئايىم تىللاخانىنىڭ ئوغلى ئىدى. ئەنجانباي ئۇنىڭغا كىچىكىدىن تارتىپلا بەك ئامراق بولغانلىقتىن ئۆزىگە ئەگەشتۇرۇپ يۇرۇپ ئوينىتىپ چوڭ قىلغان، ئەزىز ئۇنىڭغا ئەگىشىپ «تاغ ئىنقىلابى» غا قاتناشقاندىن كېيىنمۇ يەنە ئۇنى چىڭ تۇتۇپ يارىملىق ئوسىنا پىلىموتچىك قىلىپ يېتىشتۇرۇپ چىققانىدى. ئۇمۇ ئەنجانبايىنىڭ سىزىقىدىن چىقمايتتى. لېكىن، بۇ قېتىم ئۇ ئۇنىڭ گېپىگە قۇلاق سالمىدى. ئەنجانبايىنىڭ يېلىنىپ ـ يالۋۇرۇپ قىلغان شۇنچە كۆپ نەسىھەتلىرىمۇ ئۇنىڭغا كار قىلمىدى. يەنىلا «كەتمەيمەن! سەن بىلەن بىللە بولىمەن!» دەپ چىڭ تۇرۇۋالدى. ئەنجانباي ئاچچىقىدا ئۇنىڭغا ئىككى شاپىلاق سېلىۋەتتى. ئەزىز تاغىسىغا چىدىماي يىغلامسىرغان ھالدا ئېتىغا مىنىپ، دۇشمەنلەرنىڭ ئوق يامغۇرلىرى ئوستىدا كېتىشكە مەجبۇر بولدى. ئالدىدا ماڭغانلار خېلى ئۇزاپ كەتكەنىدى. ئۇ ئېتىنى چاپتۇرۇپ مېڭىپ ئۇلارغا يېتىشۇۋلىشقا ئاز قالغاندا ئۇنىڭ ئېتىغا ئوق تەگدى. لېكىن، ئۇنىڭ ئالدىدا كېتىۋاتقانلار بۇنى سەزمەي ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ مېڭىۋەردى. بۇ چاغدا سېيىت ئەخمەت بىلەن بۇرھان ئىككىسى دۇشمەنلەرنى ئوققا تۇتۇپ، ئۇلارنىڭ يولىنى توسۇپ تۇرغانىدى. ئەنجانباي ئەزىزنى ئۇرۇپ سالغىنىغا پۇشايمان قىلىپ، كۆڭلى غەش بولغان، يۇرىكى ئېچىشقان ھالدا دۇشمەنلەرنى ئوققا تۇتۇشقا باشلىدى.

دەل شۇ چاغدا ئەزىزنىڭ: «ئەنجانباي ئاكا!» دەپ توۋلىغان

ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالدى. ئەنجانباي چۆچۈپلا ئۇ كەتكەن تەرەپكە قاردى. ئۇ يەنە: — ئەنجانباي ئاكا ـ ئەنجانباي ئاكا! — دەپ ئىككى قېتىم توۋلىدى. ئەنجانباي ئۇنىڭدىن ئەنسىرەپ يەر بېغىرلاپ ئۆمىلەپ مېڭىپ ئۇنىڭ قېشىغا يېتىپ باردى. ئۇنىڭ ئىككى پۇتى ئات ئاستىدا بېسىلىپ قېلىپ تولغىشىپ كەتكەنىدى. دۇشمەنلەرمۇ ئەنجانبايىنى چاقىرغانلىقىنى ئاڭلىدى. ئەنجانبايىنىڭ ئۇنى يۆلەپ ياندۇرۇپ كېلىۋاتقانلىقىنىمۇ دۇربۇندا كۆرۈپ تۇردى.

يۇقىرى مەنسەپ، كۆپ ئالتۇن ـ تىللا تەمەسىدە خۇددىنى يوقاتقان دۇشمەنلەر ئەنجانبايىنى تىرىك تۇتۇۋېلىش غەرىزىدە بىر ـ بىرىدىن قىزغىنىشىپ، شالىلىرىنى ئېقىتىشقان هالدا ئۇلار تەرەپكە قاراپ قىستاپ كېلىشكە باشلىدى. ئەنجانبايلارمۇ بوش كەلمىدى، ئالدىدىكىلەرنى ئۇدۇللۇق نىشانغا ئېلىپ ئوققا تۇتۇپ، دۇشمەنلەرنى ئۆزلىرىگە يېقىنلاشتۇرمىدى.

دۇشمەنلەرنىڭ غەرىزى ئەنجانبايىنى تىرىك تۇتۇۋېلىش ئىدى. شۇڭا، ئۇلار يىراقتا تۇرۇپ ۋارقىراپ ـ جارقىراپ قۇرۇق هەيۋە قىلىپ، قەستەنگىلا ئۇلارنىڭ ئەتراپلىرىنىلا ئوققا تۇتاتتى. مۇشۇنداق قىلىش ئارقىلىق ئۇلارنى هالسىرىتىپ ئوقلىرى تۈگىگەن هامان باستۇرۇپ كېلىپ تۇتۇۋالماقچىدى. دۇشمەنلەرنىڭ بۇ غەرىزى ئەنجانبايلارغا ئايان بولغانلىقتىن يېقىنلاشقانلىرىنى ئېتىۋەردى. دۇشمەنلەر توختىسا، ئۇلارمۇ جىم بولۇۋالدى. ئۇلار شۇ هالدا دۇشمەنلەرنى بىر هازاغىچە توسۇپ تۇردى. بۇ چاغدا مەسۇم چوڭ باشلاپ كەتكەن ئادەملەر قورشاۋدىن چىقىپ خېلى يىراقلاپ كەتكەنىدى. ئەنجانباي قورشاۋدىن بۆسۈپ چىقىپ كېتىش ئۈچۈن مەرگەنلەرگە بايا مەسۇم چوڭ ئادەملەرنى باشلاپ مېڭىپ كەتكەن جىلغا تەرەپنى شەرەتلەپ كۆرسەتتى. ئۇلار ئۇنىڭ غەرىزىنى چۈشىنىپ دەرهال ئاتلىرىغا مىنىشتى ـ دە، ئۆزلىرى پاناهلىنىپ تۇرغان دۆڭنىڭ

ئارقىسىدىكى چوڭ ئازگالدىن چىقىپ پىلىموت، ئاپتوماتلار بىلەن ئەتراپتىكى دۇشمەنلەرنى ئوققا تۇتقان ھالدا ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ مېڭىپ جىلغىغا يېقىنلىشىۋالدى. دۇشمەنلەر ئۇلارنى شىددەتلىك ئوققا تۇتۇشقا باشلىدى. ئىككى ئادەمنىڭ ئېتىغا ئوق تېگىپ تىك موللاق چۈشتى. ئەنجانباينىڭ ئېتىمۇ كاردىن چىقتى. بۇ ئات تۇنۇگۈن ئاخشامدىن بېرى ئەنجانباي بىلەن پىلىموتنى كۆتۈرۈپ توختىماي چېپىپ يۈرگەنلىكتىن ھېرىپ ھالى قالمىغان. ئۇنىڭ ئۈستىگە مانا ئەمدى ئەنجانباي، ئەزىزنىمۇ ئارقىسىغا مىنگەشتۈرۈۋالغاندى. بۇنداق ئېغىر يۈكنى كۆتۈرۈلمىگەن ئات، جىلغىنىڭ ئاغزىدىلا بىر كىچىككىنە تاشقا پۇتلىشىپ يىقىلىپ چۈشتى. ئەزىزنىڭ پۇتى تولغىشىپ كەتكەنلىكىدىن يۆلۈۋالسىمۇ يەنىلا دەلدۇگۇنىپ كېتىپ تۇزۈكرەك ماڭالمايتتى. شۇڭا، ئەنجانباي ئىلاجسىز ھالدا ئۇنى باراقسانلاپ ئۆسكەن تىكەنلىك سۈزگەنلەر ئارىسىغا يوشۇرۇپ قويۇشقا مەجبۇر بولدى ھەمدە ئۇنىڭغا قايتا ـ قايتا تاپىلىدى:

— مۇشۇ سۈزگەنلىك ئارىسىدا جىم يېتىۋالساڭ، دۇشمەنلەر سېنى كۆرەلمەيدۇ. دۇشمەنلەر كەتكەندىن كېيىن ئاندىن چىقىپ كەت.

ئاندىن ئۇ ئىككى مەرگەن بىلەن بىللە قوغلاپ كېلىۋاتقان دۇشمەنلەرنى ئوققا تۇتقاچ جىلغىنىڭ ئىچى بىلەن مېڭىپ، ئالدى تەرەپتىكى تاغنىڭ يېنىغا بېرىۋالدى. ئۇلار مۇشۇ تاغنىڭ ئۇ تەرىپىگە ئۆتۈۋالسىلا دۇشمەنلەرگە تۇتۇق بەرمەيتتى. لېكىن، ئۇلار تاغقا يامىشىپ چىقىۋاتقاندا دۇشمەنلەر تاغ قاپتاللىرىنى شىددەتلىك ئوققا تۇتۇپ، ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسۇۋالدى. دەل شۇ چاغدا سېيىت ئەخمەتنىڭ بىر پاي ئوقنى ئالىقىنىغا ئېلىپ تىكىلىپ قاراپ قويۇپ تۆش يانچۇقىغا سېلىۋاتقانلىقىغا ئەنجانبايىنىڭ كۆزى چۈشۈپ قالدى ـ دە، ئەجەبلىنىپ ئۇنىڭدىن سورىدى:

— نېمىشقا ئۇنداق قىلىسەن؟
ئۇ پىسسىڭڭىدە كۈلۈپ قويۇپ جاۋاب بەردى.
— ئۆزۈمگە ئاتاپ قويدۇم. دۈشمەنلەرنىڭ قولىغا تىرىك چۈشۈپ قالغاندىن ئۆلگەن ياخشى. سەنمۇ...
— ياق، مەن ئۇنداق ئەخمەق ئەمەس، — دېدى ئەنجانبايمۇ پىسسىڭڭىدە كۈلۈپ قويۇپ، — ئۆزۈمنىڭ ئوقىدا ئۆزۈمنى ئۆلتۈرمەيمەن. ئاشۇ بىر پاي ئوقتا دۈشمەنلەردىن بىرنى ئېتىپ ئۆلتۈرۈۋەتسەم، خەلقنىڭ دۈشمەنلىرىدىن بىرسى ئازلايدۇ. دۈشمەنلەر قولىدا ئۆلۈپ كەتسەم مەيلى، پەرۋايىم پەلەك. شۇغىنىسى تېخىمۇ كۆپ دۈشمەنلەرنى ئۆلتۈرەلمىگەنلىكىمدىن ئەپسۇسلىنىمەن!
ئۇلارنىڭ كۆڭۈللىرى شۇ تاپتا ئۆزلىرىنىڭ ئۆلۈمىنىڭ يېقىنلىشىپ قالغانلىقىنى تۇيۇپ تۇراتتى. لېكىن، ئۇلار بۇ خەۋپنى سەزمىگەندەك كۈلۈشۈپ تۇرۇپ مۇڭدىشىۋاتاتتى. سېيىت ئەخمەت ئوقنى يەنە ئاپتوماتقا سېلىپ قويدى. ئۇلار تاغ قاپتاللىرىدىكى ئېگىز - پەس دالدىلارنىڭ كەينىگە يوشۇرۇنۇپ تۇرۇپ تەرەپ - تەرەپلەردىن ئۆزلىرىگە يېقىنلىشىپ كېلىپ قالغان دۈشمەنلەرنى شىددەتلىك ئوققا تۇتۇشقا باشلىدى.

X X

ئۇلاردىن 20 - 30 قەدەملا يىراقلىقتىكى تاغ چوققىسىدا قورام تاشلار ئارىسىغا يوشۇرۇنۇۋالغان مەمەت قىرغىز، بولۇۋاتقان بۇ دەھشەتلىك قىرغىنچىلىقنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ تۇردى. «يارايسىلەر بىچارە ئەزىمەتلەر!» دېدى ئۇ ئىچىدە. لېكىن، ئۇلارنىڭ ئەمدى ھايات قالمايدىغانلىقىنى ئويلاپ ئېچىنغان ھالدا كۆزلىرىگە لىققىدە ياش ئالدى. ئۇ بايا مەسۇم چوڭ بىلەن بىللە كېتىۋاتقاندا ئۇنىڭ ئېتىغىمۇ ئوق تېگىپ

يېقىلىپ چۈشكەنىدى. مەسۇم چوڭلار كۆرمەي قېلىشتى. ئۇ ئۇلارغا يېتىشەلمەي ئوقلاردىن ئۆزىنى دالدىغا ئېلىپ يۈرۈپ مېڭىشقا يول تاپالماي ئىلاجسىز ھالدا مۇشۇ تاغنىڭ چوققىسىغا چىقىپ قالغانىدى.

ئۇنىڭمۇ شۇ تاپتا دۇشمەنلەرنى تازا قىرغۇسى كەلدى. ئەپسۇسكى، ئۇنىڭ مىلتىقىدا بىر پايمۇ ئوق قالمىغانىدى. مەمەت تاغدىن سىيرىلىپ چۈشۈپ ئەنجانبايلارغا يارەدەم بېرىشكىمۇ ئامالسىز ئىدى. ناۋادا تاغ قاپتىلىدىلا ئۆزىگە دۇشمەننىڭ ئوقى تېگىپ كېتىپ ئۆلۈپ كەتسە، ئۇلارغا ھېچقانداق پايدىسى تەگمەيتتى. ئۇنىڭ ئىچى تىتىلداپ كەتتى. ئاخىر بولالماي ئادەم باشلاپ كېلىپ ئۇلارنى قۇتۇلدۇرۇش قارارىغا كەلدى. ئۇ شۇ مەقسەتتە ئاسمانغان كۆتۈرۈلگەن توپا ـ تۇمانىنىڭ قويۇقلۇقىدىن پايدىلىنىپ، تاغنىڭ ئۇ تەرىپىگە قاراپ سىيرىلىپ چۈشۈشكە باشلىدى. ئۇ پەسكە چۈشۈپلا ئۆمىلەپ قوپۇپ يۈگۈردى. جىلغىنىڭ ئىچىدە ئالدى پۇتلىرى چېتىپ قويۇلغان بىر ئاتقا ئۇچراپ قالدى. ئۇ ئاتقا مىنىپلا بولۇشچە چاپتۇرۇپ ئويتاغ ئاغزىغا كەلدى.

يېڭىسارنىڭ ئەگۈس يېزىسىدىن كەلگەن بۇ داڭدار مەرگەن ئۆزىنىڭ بۇ يەردىمۇ بىر قېتىملىق دەھشەتلىك پاجىئەنىڭ شاھىدى بولۇپ قېلىشىنى ئەسلا خىيالىغا كەلتۈرمىگەنىدى، ئۇ بىر جۈپ قوشماق تاغلارنىڭ ئاغزىدىن چىقىشىغا بۇ تەرەپكە قاراپ ئات چاپتۇرۇپ گۆلدۈرلىشىپ كېلىۋاتقان قادىر مۇئەللىمنىڭ ئادەملىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. قادىر مۇئەللىم ئەتىگەندىن بىرى ئارقا تەرەپكە ئۆتۈۋېلىپ قوغلاپ كېلىۋاتقان دۇشمەنلەرنى تاغلارنى ئايلىنىپ يۈرۈپ ئازدۇرۇپ، يېقىنلىشىپ قالغانلىرىنى ئوققا تۇتۇپ قىرىپ، قېچىپ يۈرگەن ئۆز ئادەملىرىنى قوغداپ كېلىۋاتاتتى. ئۇ دۇشمەنلەرگە دەل ۋاقتىدا زەربە بېرەلمەي قېلىشىدىن ئەنسىرەيتتى. تېز ئېتىش ئۇچۇن يېنىدىكى

گىراناتلارنىڭ ھەممىسىنىڭ پىلتىلىرىنى چىقىرىپ ھازىرلاپ قويغانىدى. ئۇ، مەمەتنىڭ يىغلامسىراپ تۇرۇپ قىلغان بايانلىرىدىن ئاكىسىنىڭ ئۆلۈم ئالدىدا دۇشمەنلەر بىلەن جان تىكىپ ئېلىشىۋاتقانلىقىنى، شۇ تاپتا ئۇنىڭ ھاياتى خەۋپ ئىچىدە قالغانلىقىنى بىلىپ، كاللىسى پىرىدە قايغاندەك بولدى ـ دە، كۆز ئالدى قاراڭغۇلىشىپ، ئۇ ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ ئادەملەرگە بۇيرۇق قىلدى:

— يۈرۈڭلار، ئۇلارنى قوتقۇزۇپ قالايلى!

— ئۇ شۇنداق دەپلا ئېتىنى چاپتۇرۇپ، ھەممىسىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپلا يۈرۈپ كەتتى. ئات چېپىپ كېتىۋاتقاندا ھېلىقى گىراناتلارنىڭ پىلتىسى ئۇنىڭ دۇلىسىدا سىلكىنىۋېرىپ پەسلەپ قالغان ئاپتوماتنىڭ تەپكىسىگە ئاستا ـ ئاستا يۆگىشىپ قالدى، لېكىن ئۇ، بۇنى سەزمەي ئاتنى چاپتۇرۇپ مېڭىۋەردى. بۆكتۇبەشى دېگەن جايغا يېقىنلاپ كەلگەندە تۈيۈقسىزلا ئويلىمىغان دەھشەتلىك پاجىئە يۈز بەردى. ئۇ ئاپتوماتنى يۈقىرىراق قىلىش ئۈچۈن، يېنىغا شۇنداق سۈرۈشتۈرگىلا گىراناتلارنىڭ پىلتىسى تارتىلىپ كەتتى. گىرانات پارتلاپ تاغ، جىلغىلارنى لەرزىگە كەلتۈردى. قادىر ھاياتىدىن ئايرىلدى. ئۇ شۇ چاغدا ئاران 25 ياشقا كىرگەنىدى. ياردار بولغانلارمۇ قوغلاپ كەلگەن دۇشمەنلەرگە يەم بولدى.

X X X

مەرگەنلەر پىلىموت، ئاپتوماتلار بىلەن يېقىنلىشىپ قالغان دۇشمەنلەرنى ئۇدۇللۇق ئوققا تۇتۇپ پەسكە دومىلىتىۋەردى، دۇشمەنلەرمۇ توختىماي پىلىموت، زەمبىرەكلەر بىلەن ئۇلارنى ئوققا تۇتۇپ تۇرۇپ يېقىنلاپ كېلىۋەردى. ئۇلار شۇ ھالدا بىر ھازاغىچە ئېلىشتى. ئاخىر ئەنجانباينىڭ پىلىموتىدا ئوق

قالمىدى. دەل شۇ چاغدا سىيىت ئەخمەت بىلەن بۇرھانلار ئېتىشۇاتقان تەرەپلەرمۇ تۈيۈقسىزلا جىمىپ قالدى. ئەنجانبايئاك يۇرىكى بىر شۇملۇقنى سەزگەندەك «قارت!» قىلدى ـ دە، ئۇ بۇرۇلۇپ ئۇلار تەرەپكە قارىدى. بۇ چاغدا گۈگۈم چۈشەي دەپ قالغانىدى. ئەنجانباي ئۇلارنىڭ قىپقىزىل قان ئىچىدە ئوڭدىسىغا ياتقانلىقىنى كۆرۈپلا چۆچۈپ كەتتى. ئۇ تېز ـ تېز ئۆمىلەپ ئۇلارنىڭ قېشىغا كەلدى. ئۇلار تىنىقتىن توختىغانىدى. ئۇ كۆزلىرىگە لىققىدە ياش ئالغان ھالدا ئۇلارنىڭ يۈز كۆزىنى سىلاپ، كۆزلىرىنى يۇمدۇرۇپ قويدى. ئۇلارنىڭمۇ ئوقلىرى تۈگىگەنىدى، يانلىرىدا پەقەت بەش ـ ئالتىلا گىرانات تۇراتتى. ئەنجانباي ئۇ گىراناتلارنى يىغىشتۇرۇپ ئېلىپ يەنە ئۆز جايىغا يېنىپ كەلدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ تاپانچىسىدىمۇ ئازلا ئوق قالغانىدى.

دۈشمەنلەر، ئەنجانباي يوشۇرۇنۇۋالغان تاغ قاپتىلىنى توپ ـ زەمبىرەكلەر بىلەن شىددەتلىك ھالدا ئوققا تۇتۇشنى بىردەمدۇ توختاتمىدى. تاغ پارچىلىرى گۈمۈرۈلۈپ چۈشۈپ قاپتال ئەتراپىدىكى ئازگاللارنى توشقۇزۇۋەتتى.

ئەنجانباي چاك ـ توزاندىن پايدىلىنىپ تاغنىڭ ئۇ تەرىپىگە ئۆتۈۋېلىش ئۈچۈن تاغقا يامىشىپ چىقىشقا باشلىدى. مانا ئۇ تاغنىڭ ئۈستىگە يېقىنلىشىپ قالدى، بىر تۈپ يۇلغۇن كۆتىكىگە ئېسىلىپ تۇرۇپ بىر پۈتىنى تاغنىڭ ئۈستىگە قويۇۋالدى. لېكىن، شۇ چاغدا دۈشمەن ئەسكەرلىرى ئارقا ـ ئارقىدىن ئاتقان ئىككى پاي ئوق دەل ئەنجانبايئاك ئوك دولىسىغا تېگىپ تاغقىنى چېقىۋەتتى. ئۇ ئاغرىق ئازابىدا يۇلغۇن كۆتىكىنى تۇتۇپ تۇرالماي يەنە بايا ئۆزى يوشۇرۇنۇۋالغان تاغ قاپتىلىدىكى ئازگالغا دومىلاپ چۈشۈپ ھوشىدىن كەتتى.

X X X

باقاخۇن تۇنۇگۇن ئويناغنىڭ كۇنچىقىش تەرىپىدىكى ئېگىز بىر دۆڭنىڭ ئۈستىدە ئوغۇللىرىنىڭ يولىغا تەلمۈرۈپ قاراپ ساق بىر كۇننى ئۆتكۈزدى. ئۇلاردىن ئەنسىرەپ كېچىسىمۇ ئۇيقە كىرىپ كەتمىدى. بەل، پۇتلىرى تېلىپ كەتسە، ئانچە ـ مۇنچە ئولتۇرۇپ ئارام ئېلىۋالدى. توختىخان ئېلىپ كەلگەن تاتاملارنى ئۇنىڭ زورلىشى بىلەن چالا ـ بۇلا يەپ يەنە ئالىقانلىرىنى پېشانىسىگە يانتۇ قويۇپ سايىۋەن قىلغان ھالدا يىراقلارغا تەلپۈنۇپ قاراپ تۇرىۋەردى. لېكىن، ئۇلار ھازىرغىچە قايتىپ كەلمىدى ياكى بىرەر خەۋىرىمۇ بولمىدى. ئوغۇللىرىنىڭ ئەھۋالىنى بىلىدىغانلارنىڭ ھەممىسى ئۇرۇشقا كەتكەنىدى.

مانا بۈگۈنمۇ كۈن چۈشتىن قايرىلدى. لېكىن، ئوغۇللىرىدىن تېخىغىچە دېرەك يوق. دېرەك يوق. ئۇ ئۇلاردىن ئەنسىرەپ، ئىچى تىتىلداپ تۇرالمايلا قالدى. دەل شۇ چاغدا ئويتاغ ئاغزى تەرەپتىن كىشىلەرنىڭ يىغا ـ زارىسى ئاڭلىنىپ قالدى. باقاخۇن چۆچۈپلا ئۇلار تەرەپكە قاراپ تۇرۇپلا قالدى. ھايال ئۆتمەيلا 20 ـ 30 دەك ئادەمنىڭ ئىككى ئات ھارۋىسىنى ئارىلىرىغا ئېلىپ يىغلاشقان، قاقشاشقان ھالدا بۇ تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆردى. باقاخۇن ھاڭ ـ تاڭ قېلىپ، دۆڭدىن چۈشۈپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا باردى. ھارۋىلارنىڭ ئەتراپىدىكى كىشىلەر ئارىسىدا خوجا ئابدۇراخمان بىلەن مەسۇم چوڭمۇ تۇراتتى. ئۇلار باقاخۇنغا ئېسىلىپ، چاپلىشىپ تۇرۇپ تېخىمۇ بەكرەك ھۆڭگىرەپ يىغلاشقا باشلىدى. باقاخۇننىڭ كۆڭلى بىر شۇملۇقنى سەزدى. يۈرىكى «قارتلا» قىلىپ ئالدىدىكى ھارۋىنىڭ قېشىغا كەلدى. كىگىزگە يۆگەلگەن جەسەتنى ئېچىپ كۆرۈپلا چۆچۈپ كېتىپ توۋلىۋەتتى.

— قادىرەم! ئوغلۇم! ـ ئاندىن ئۇ دەلدۇگۇنۇپ بېرىپلا يەنە

بىر ھارۋىدىكى كىگىزگە يۆگەلگەن جەسەتنىمۇ ئېچىپ كۆردى. ئۇ بۇ بېشى كېسىۋېلىنغان جەسەتنىمۇ تونۇدى ـ ده، ئېچىنىشلىق ھالدا تېخىمۇ قاتتىق ۋارقىرىۋەتتى: ئەنجانباي. . . ! مېنىڭ ئوغۇللىرىم! . . . شۇڭقارلىرىم! . . . ئىسىت. . . !

تۇيۇقسىزلا ئۇنىڭ يۈرىكى غاچچىدە پىچاق تىققاندەك مۇجۇپ قاتتىق ئاغرىپ كەتتى ـ ده، كۆزلىرى چەكچىيىپ تۇرۇپلا قالدى. ھايال ئۆتمەيلا رەڭگى تاتىرىپ كېتىپ، مەيدىسىنى قامالاپ مۇجۇپ تۇنقان ھالدا يېقىلىپ چۈشتى. خارقىراپ تىنىپلا بۇ ئالەم بىلەن كۆزلىرى يۇمۇلمايلا خوشلاشتى.

يىگىرمە يەتتىنچى باب

ئەنجانباينىڭ كاللىسى

گومىنداڭچىلار ئازگالدا جان ئۈزگەن ئەنجانباينىڭ كاللىسىنى كېسىۋېلىپ مىلتىق نەيزىسىنىڭ ئۈچىغا ئۆتكۈزۈپ، قاتارى تۇرۇشقان ئەسكەرلەرنىڭ ئالدىغا ئېلىپ چىقتى. ئۇلار خۇشاللىقتا ۋارقىرىشىپ - جارقىرىشىپ، قاقاقلاپ كۈلۈشەتتى، كاللىنى خۇددى بايراقتەك هەممىنىڭ ئالدىدا ئېگىز كۆتۈرگەن هالدا هەيۋە بىلەن چەشتاغقا قايتىپ كېلىپ گازارمىسىنىڭ ئالدىغا ئاستى. بۇ قېتىمقى ئەنجانبايىنى يوقىتىش ئۇرۇشىدا ئەمەت بەگنى ئالاهىدە خىزمەت كۆرسەتكەنلىكى ئۈچۈن ئەتىسى يۇرت - يۇرتلاردىن كېلىپ يىغىلغان بەگلەرنىڭ ئالدىدا ئەمەت بەككە نۇرغۇن ئالتۇن، تىللا ئىنئام قىلدى، ئەمىلىنىمۇ ئۆستۇرۈپ بەگلەرنىڭ بېگى قىلىپ تەينىلىدى. ئۇنىڭ ئوغلى ئەزىزنىمۇ بەگلىككە كۆتۈردى. بىر شەرەپ تاختىسىنى ئۇنىڭ تاشمىلىق رازىكا مەھەللىسىدىكى پېشايۋانلىق هويلىسىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا ئاستى. بىر هەربىي ئەمەلدار: «سازايى قىلىپ، بىزگە قارشى چىققانلارنىڭ يۈرىكىنى مۇجۇپ تازا ئوبدان ئەدىپىنى بېرىڭلار!» دەپ ئەنجانبايىنىڭ كاللىسىنى ئەمەت بەگنىڭ ئالدىغا تاشلاپ بەردى. ئەمەت بەگ شۇ سورۇندىلا ئۇ كاللىنى «گۇپ - گۇپ!» تېپىپ يۇمىلىتىپ تۇرۇپ، ئوپالنىڭ نائىب بېگى تۇردى ئۆمەرگە غەزەپ بىلەن ۋارقىردى.

— سىلەر - ئوپالنىڭ كاتتا بايلىرى، ئۆزۈڭلارنى بەكمۇ

قالتىس، چوڭ چاغلايسىلەر، ھالىڭلارغا باقماي تېخى ئۆز ۋاقتىدا چوڭ بەگلىكنى تالىشىپ قىلمىغان ـ ئەتمىگىنىڭلار قالمىغانىدى، پەيلىڭلارنىڭ يامانلىقىدىن ھەتتا خوتۇن ـ بالاڭلارنىمۇ ئۇستەككە سېلىشتىن يانمىغان ئىدىڭلار، لېكىن تەقدىر ـ پېشانە شۇنداق ئىكەن. چوڭ بەگلىك سىلەرگە نېسىپ بولماي قالدى. بۇ قېتىم سىلەرنى تېخىمۇ ئوبدان بىلىپ قويدۇق. تېشىڭلار پال ـ پال، ئىچىڭلار غال ـ غال، كارغا كەلمەس ـ ياررماس بىر نېمىلەر ئىكەنسىلەر، يۇرت سوراشنىمۇ بىلمەيدىكەنسىلەر! يۇرتۇڭلاردىن بىر تەلۈە گاداي بالاخورلۇق قىلىپ، قېنىغا پاتماي، ئاللانىڭ بەرگىنىگە شۈكرى ـ قانائەت قىلماي، بەتنىيەتلىك قىلىپ، جاھاننى ئاستىن ـ ئۈستۈن قىلۈېتىش ئۈچۈن ئۆزىگە ئوخشاش تۇزكور گادايلارنى باشلاپ چىقىپ ئالتوپىلاڭ كۆتۈردى، بالايىئاپەت ياغدۇرۇپ پىرقىمىزگە سادىق نۇرغۇنلىغان كاتتا ئەربابلىرىمىزنىڭ جېنىغا زامىن بولدى، ھۆكۈمەتنىڭ ئەمىر ـ پەرمانلىرىنى ئۆتمەس ـ لاتا قىلىپ قويدى. لېكىن، سىلەر بۇ كۆڭلى قارا مەلئۇن بالايىئاپەت تېرىغاندا «ھاي!» دەپ توسۇپ قېلىشقا جۈرئەت قىلالمىدىڭلار، قورقۇنچىدا خۇددى قۇيرۇقىنىڭ ئاستىغا يانتاق قىستۇرۇلغان ئېشەكتەك چىچاڭشىپ تەرەپ ـ تەرەپلەرگە پىتىراپ قېچىپ كېتىشتىڭلار! يۇزىمىزنى تۆكتۈڭلار! شۇڭا، بۇ بالاخور تېخىمۇ ھەددىدىن ئېشىپ كەتتى. بىز، سىلەرنى دورىمىدۇق. سىلەر جان قايغۇسىدا تەرەپ ـ تەرەپلەردە قېچىپ يۈرگەن چاغلاردا بىز بىردەمىمۇ جىم ياتمىدۇق، جان تىكىپ ئۇ نائەھلى بىلەن جەڭ قىلدۇق. ئاللا بىزگە مەدەت قىلدى، ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرى بىلەن تەڭ تەۋرەپ، ئۇنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ مانا مۇشۇنداق توڭ تېرەكتەك قاتۇرۇپ قويدۇق. سىلەر بۇ يالماۋۇزنىڭ كاللىسىنى ئوپالغا ئاپىرىپ سازايى قىلىڭلار! پىرقىمىزگە قارشى چىققان بارلىق تۇزكورلارغا ئىبرەت قىلىڭلار! ئۇلارنىڭ توۋا

قىلدۇرۇڭلار.

تۇردى ئۆمەر، تاشمىلىق ئەتراپلىرىدىكى يۇرتلارنىڭ بەگلىرى توپلانغان بۇ كاتتا سورۇندا ئەمەت بەگنىڭ ئوپالىنىڭ ئاقساقاللىرىغا قىلغان ئەنە شۇنداق سەت ھاقارەت - ئاھانەتلىرىنى جىممىدە قول باغلاپ تۇرۇپ ئاڭلىدى. ئاندىن لاغ - لاغ تىترىگەن ھالدا ئەنجانباينىڭ كاللىسىنى توۋرىغا سېلىپ ئاتنىڭ ئالدىغا ئالدى. ئەمەت بەگ قوشۇپ قويغان ئون ئەسكەر بىلەن ئون قوراللىق باندىتنىڭ ھەمراھلىقىدا «بىسمىللا!» دەپ يولغا چىقتى. يول ئۇستىدە ئۆزى بىلىدىغان ئايەتلەرنى پىچىرلاپ ئوقۇپ ئەتراپلىرىغا «سۇپ - سۇپ!» دەپ ئۈرۈپ مېڭىپ، تۇن نىسپىدە ئوپال بازىرىغا كەلدى - دە، شۇ كېچىسىلا چۇپۇر تانىدا خۇددى خامانغا قېتىلغان كاللارنىڭ تۇمشۇقىغا سېلىنىدىغان كۆشۈك سېۋەتكە ئوخشايدىغان بىر تور خالتا توقۇپ چىقىپ، ئۇنىڭغا كاللىنى سالدى. ئەتىسى ئەتىگەندىلا ئۇنى ئوپال ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ كۇنىپېتىش تەرىپىدىكى بىر تۇپ سۇۋادان تېرەككە ئاستى. بۇ تېرەكنىڭ ئەتراپى تازا قىستا - قىستاڭ بازار بولىدىغان كەڭ مەيدان ئىدى. ھەممە ئادەم بۇ كاللىنى ئوچۇق كۆرەلەيتتى. لېكىن، بۇ كاللىنى مۇشۇنداقلا بىر تور خالتىدا ئېسىپ قويۇش ئوپال گازارمىسىنىڭ باشلىقى ئەيساغا ياقمىدى:

— ھەي بېگىم، بۇنداق قىلغانلىرى قاملاشماپتۇ، بۇ مەلئۇننىڭ كاللىسى بۇنداق تۇم ئارغامچىدا توقۇلغان تور خالتىدا تۇرسا، ئۇنىڭ شۇم تەلەتىنى كىشىلەر ئوچۇق كۆرەلمەيدۇ.

— ئۇ شۇنداق دەپ ھېلىقى تېرەكنىڭ شاخ پۇتاقلىرىنى ھەممىسىنى چالا قويماي كەستۇرۇۋېتىپ، ئېگىزلىكى ئادەمنىڭ قولى يەتكۈدەك يېرىنى شىلىپ تۇزلەتتى. بۇ شىلىپ تۇزلەنگەن جايىنىڭ پەس تەرىپىگە بۇرمىلىق ئۇشكىدە بىر تۆشۈك ئاچتۇرۇپ، بۇ تۆشۈككە بىر ئۇچى ئۇچلانغان تاختاينى قېقىپ كىرگۈزدى. ئاندىن ئۇ ئۆز قولى بىلەن ئۇ تاختاينىڭ ئۇستىگە

كاللىنى تېرەككە چاپلاپ توختاتتى ـ دە، كاللىنىڭ ئىككى قۇلىقىنى ئارقىسىغا تارتىپ قايرىپ ئىككى تەرەپتىن چىڭ مىخلىۋەتتى. ئەيسا ئۆزىنىڭ بۇ قىلىقىدىن مەمنۇن بولۇپ، بېلىنى ئىككى قوللاپ تۇتقان ھالدا قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى:

— ھەببەللى، مانا ئەمدى ئوبدان بولدى. ھۆكۈمەتكە قارشى چىققانلارنىڭ مانا مۇشۇنداق ئاقىۋەتكە قالىدىغانلىقىنى ھەممە ئادەم ئوچۇق كۆرەلەيدىغان، يۈرىكى تازا مۇجۇلىدىغان بولدى.

X X X

ئىككى قۇلىقىدىن تېرەككە مىخلاپ ئېسىلغان ئەنجانباينىڭ كاللىسىنىڭ ئىككى يېنىدا ئىككىدىن تۆت ئەسكەر قوراللىرىنى جامائەتكە بەتلىگەن ھالدا گىدىيىپ تىك تۇرۇشاتتى. بىر توپ قوراللىق ئەسكەر جۇپ ـ جۇپ بولۇۋېلىپ جامائەت ئارىسىدا چارلاپ يۈرۈشەتتى. ئۇلار بىرەر كىمنىڭ ئەنجانباينىڭ ياخشى گېپىنى قىلغىنىنى ئاڭلاپ قالسىلا شۇ كىشىنى مىلتىقىنىڭ پاينىكى بىلەن ئۇراتتى، تېپەتتى. مەيداننىڭ ئەتراپىدىكى ئۆيلەرنىڭ ئۆگزىلىرىدە، دوقمۇشلاردا ئەسكەرلەر بىلەن ساقچىلار، پىلىموت، ئاپتومات، مىلتىقلىرىنى بەتلىشىپ ئورنى ئالاھەزەل يۈز مودەك كېلىدىغان كەڭرى مەيداننىڭ چىقىش ئېغىزلىرىنى قامال قىلىپ توسۇپ تۇرۇشاتتى. شۇنچە كەڭرى مەيدانغا سىغمىغاي تىقما ـ تىقماق بولۇپ كېتىشكەن جامائەت ئارىسىدا تولا سۆزلەپ ئاۋازى پۈتۈپ كەتكەن دورغىلار يورغىلاپ يۈرۈپ، تۇنىكە كاناي بىلەن كارکىراپ ۋارقىرىشاتتى:

— ئاللانىڭ يولىغا، پىرقىمىزگە قارشى چىققانلارنى تۇپ يىلتىزىدىن يوقىتىش ـ بىز مۇسۇلمانلارنىڭ پەرزى ھەم قەرزىدۇر!.

— ئەي مۇسۇلمان بەندىلەر ئاگاھ بولۇڭلار! كىمكى

تۇزكورلۇق - هارام نىيەتلىك قىلىپ، پىرقىمىزگە قارشى چىقسا، ئەنە ئاۋۇ ئەنجانبايدەك كاللىسى ئېلىنىپ سازايى قىلىنىدۇ! تېنى ئىت، قاغا - قوزغۇنلارغا يەم بولىدۇ! مال - مۈلكى مۇسادىرە قىلىنىدۇ! ئۇرۇق - ئەۋلادى چالما - كېسەك قىلىنىدۇ! خوتۇن قىزلىرى تالاق قىلىنىپ شوپاڭخانىلارغا تاشلاپ بېرىلىدۇ! . . . ئاگاھ بولۇڭلار! ئاللانىڭ بەرگىنىگە، ھۆكۈمەتنىڭ ئىلتىپاتىغا شۈكرى - قانائەت قىلىڭلار! پىتنە - پاسات تېرىماڭلار! مۆمىن بەندە بولۇڭلار! دوزىخىي بولۇپ قالماڭلار! . . .

ئەنجانبايىنىڭ سازايى قىلىنىۋاتقان كاللىسىنىڭ ئالدىدىن قىستا - قىستاڭ ھالدا ئۆتۈشۈۋاتقان جامائەت ئۈنىڭ قانلار چاپلىشىپ ئۆيۈشۈپ قالغان يۈزلىرىنى، قىلىچ بىلەن چاناپ + بەلگىسى چىقىرىپ قويۇلغان سوزۇنچاق ئوڭ مەڭزىنى، چالا يۇمۇلغان قوي كۆزلىرىنى، ھەرە، چۈشىلەر گىژىلدىشىپ قونۇۋالغان قۇلاق، بۇرۇنلىرىنى كۆرۈپ، ئىچىدە خۇداغا نالە قىلىپ يىغلىشاتتى. پۇتلىرى خۇددى ئۆزىنىڭ ئەمەستەك كالامپايلىشىپ - دەلدۇگۇنۇپ كېتىشەتتى ئىچىدە ئۈنىڭ روھىغا ئاتاپ دۇئا قىلىشاتاتتى. شۇ ئارىدا تاماكىسىنى توغرىسىغا چىشلىۋالغان، ئېگىز بويلۇق بىر كوماندىر ئىككى يانغا ئىرغاڭلاپ - لەلەڭشىپ مېڭىپ ئەنجانبايىنىڭ كاللىسىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختاپ، چاپاق كۆزلىرىنى قىسىپ كاللىغا بىر ھازاغىچە قاراپ تۇرۇپ كەتتى. ئاندىن ئارقىسىغا بۇرۇلۇپلا جامائەتكە قاراپ ھەجىيىپ قويدى، كېيىن ئۆزىنىڭ چېكىۋاتقان تاماكىسىنى دەرەختىكى كاللىنىڭ ئاغزىغا قىستۇرۇپ قويۇپ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى:

— ھاھ - ھاھ - ھاھ! خۇماردىن چىقىۋېلىڭ نوچى! ھە، مانا ئەمدى ياراشتى! ۋۇ، يۈزۈڭگە يەنە ئازراق گۈل - چېچەكلەر چېكىپ قويۇلسا، تېخىمۇ يارىشىدىغان ئوخشايدۇ. ئۇ شۇنداق

دېدى ـ دە، خەنجەر بىلەن كاللىنىڭ يۈز ـ كۆزلىرىنى ئۇيان ـ بۇيان غىرداپ، ئوڭ ـ تەتۈر كېسىشكە باشلىدى.

دەل شۇ چاغدا جامائەت ئارىسىدىن بىر ئايالنىڭ غەزەپ بىلەن ۋارقىرىغان ناله ـ پىغانلىق پەريادى ئاڭلاندى:

— قولۇڭنى تارت ھەي مۇناپىق، زەھەرخەندە ئىپلاس!

كىشىلەر ئاۋاز چىققان تەرەپكە تەڭلا قاراشتى. ئېگىز بويلۇق، زىلۋا بىر ئايالنى كۆرۈپ ئاھ ئۇرۇپ، داڭقېتىپ تۇرۇپلا قېلىشتى. بۇ ئايال ئەنجانبايىنىڭ سىڭلىسى ئايىم تىللاخان ئىدى. ئۇنىڭغىچە ئۇ ئايال ھۆڭگىرەپ يىغلىغان، پەريات چېكىپ ناله قىلغان ھالدا كىشىلەرنىڭ ئارىسىدا قىستىلىپ يۈرۈپ ئالدىغا ئۆتۈپ بولدى ـ دە، ھېلىقى كوماندىرنىڭ كۆزلىرىگە قوللىرىنى تەڭلەپ تۇرۇپ ئۇنى تىللاشقا باشلىدى:

— ھەي ئىتقا يەم بولغۇر مۇناپىق، جاللات! ئاكامنى ئۆلتۈرۈشتىڭ، بېشىنى كېسىۋېلىپ سازايى قىلىشتىڭ! مۇشۇنداق قەبىھ ـ ياۋۇزلۇقلىرىڭ يېتىشمىدىمۇ؟! ئۇنىڭ يۈزىنى يەنە نېمىشقا يېغىر قىلىسەن؟! ۋۇي ئىتتىن تۆرەلگەن ھارامىلىق! قىلغان، ئەتكەن ياۋۇزلۇق، شۇملۇق قىلمىشلىرىڭ يەنە يېتىشمىگەن بولسا، مانا مېنى ئۆلتۈر، مېنى!

ئۇنىڭ شۇ تاپتىكى ئەلپازى بەكمۇ قورقۇنچلۇق ئىدى. غەزەپتىن چىشلىرى غۇچۇرلايتتى، چىرايى تامدەك تاتىرىپ كەتكەن، مۇشتلىرى تاشتەك تۈگۈلگەن، تولا يىغلاپ قان قۇيغاندەكلا قىزىرىپ كەتكەن قىپقىزىل كۆزلىرى كوماندىرغا مىختەك قادالغانىدى. ئۇنىڭ شۇ تاپتىكى بۇ جەسۇر قىياپىتى خۇددى ئۆز دۈشمىنىگە تاشلىنىشقا تەييار تۇرغان قاپلاننىڭ ئۆزىگىلا ئوخشايتتى.

كوماندىر قورقۇنچىدا ئارقىسىغا ئىككى قەدەم داجىيىپ كەتتى ـ دە، ئالمان ـ تالمانلا تاپانچىسىنى چىقىرىپ ئايىم تىللاخاننىڭ دەل پېشانىسىگىلا تەڭلىدى:

— سېنىڭمۇ ئاكاڭغا ئوخشاش ئۆلگۈڭ كەلدىمۇ؟ مالىڭ، كىرىپ كەت!

لېكىن، ئايىم تىللا خان ئارقىسىغا يانمىدى.

— ياق، كەتمەيمەن! ئاكامنىڭ يۈزىنى يەنە زېدە قىلىشقا يول قويمايمەن!

جامائەتمۇ چىداپ تۇرالمىدى، قىيقاس ـ چۇقان كۆتۈرۈپ ۋارقىراپ كېتىشتى:

— قانخور! جاللات!

— قانغا ـ قان ئالىمىز! جانغا ـ جان ئالىمىز!

— يا ئۆلۈم! يا كۆرۈم!

جامائەتنىڭ بۇ غەزەپلىك ساداسى ئەتراپىنى زىلزىلىگە سېلىۋەتتى. بۇنىڭدىن چۆچۈپ كەتكەن تەرەپ ـ تەرەپلەردىكى ئەسكەرلەر شۇ هامانلا كۆزلىرىنى چەكچەيتكەن هالدا قوراللىرىنى جامائەتكە قارىتىپ بەتلەپ، خۇددى هازىرلا ئوق ياغدۇرىدىغان ئەلپازدا تەھدىت سېلىپ هەيۋە قىلىشتى. شۇنداللا يۈرىكى جايىغا چۈشكەن هېلىقى كوماندىر غەزەپ بىلەن ئايىم تىللاخانغا تىكىلدى:

— قانداق؟ ئەمدىغۇ كىرىپ كېتەرسەن؟! كىرىپ كەتمىسەڭ مانا ئەمسە!

لېكىن، ئۇ تەپكىنى بېسىپ بولغۇچە ئەيسا ئۇنىڭ قولىنى ئىتتىرىۋەتتى ـ دە، ئاچچىقى بىلەن ئۇنىڭغا ئالايدى:

— خا لېيەنجاڭ، نېمە قىلغىنىڭىز بۇ؟ ئۆچۈۋاتقان ئوتنى پۈۋلەپ يەنە يانداۋرماقچىمۇسىز؟! شۇ تاپتا مۇشۇ مەيدانغىلا ئون نەچچە مىڭ ئادەمنىڭ توپلانغانلىقىنى كۆرمەيۋاتامسىز؟! پەخەس بولۇڭ! چوڭ غوۋغا چىقسا مالىمانچىلىقنى بېسىقتۇرالمايلى قالمايلى يەنە!

ئۇنىڭغىچە ئىككى ئەسكەر ئايىم تىللاخاننى دارقىرىتىپ سۆرەپ ئوپال شەرئى مەھكىمىسى تەرەپكە ئېلىپ كەتتى. ئۇنىڭ،

«ئاكا» دەپ توۋلىغان يىغانلىق، ھەسرەتلىك نالىسى جامائەت ئەھلىنىڭ يۈرەكلىرىنى ئېزىپ يىغلىتىۋەتتى...

كەچ كىردى. شۇندىلا جامائەتنىڭ تارقىلىشىغا ئىجازەت بېرىلدى. ئەسكەرلەر كاللىنى گازارمىغا ئېلىپ كېتىش ئۈچۈن، ئۇنى سىلكىپ تارتقۇشلىغانىدى قۇلاق سىختىن چىقماي يىرتىلىپ كەتتى.

ئەتىسى ئەسكەرلەر كاللىنى چىغ كۆلىدا توقۇلغان كاجۇۋغا سېلىپ ۋاگىراپ - جاگىراشقان ھالدا يەنە سازايى قىلدى. بۇگۈنمۇ ھەيدەپ - زورلاپ ئېلىپ كېلىنگەن ئادەملەر يەنىلا تۇنۇگۈنكىگە ئوخشاشلا ناھايىتى كۆپ ئىدى. كۈن چۈش بولغاندا جامائەت ئارىسىغا مونچاق قۇلاقلىق، ياشلا بىر دېۋانى قوشۇلدى. ئۇ يىغلاپ كۆزلىرى قىزارغان ھالدا مۇڭلۇق، پىغانلىق قوشاقلىرىغا ساپايىسىنى شاراقشتىپ تەڭكەش قىلىپ چېلىپ، كاللىنىڭ ئەتراپىدا پەرۋانىدەك ئايلىنىپ يۈردى. ئۇنىڭ قوشاقلىرىغا تەڭكەش قىلىپ چالغان ساپايىسىنىڭ جاراڭلىق سادالىرى ئوپال بازىرىدىكى كىشىلەرنىڭ يۈرەك تارىسىنى تىترىتىۋەتتى.

ئازابتا ئۆتتى بۇ كۈنلەر، يا ئاللاھ،
قاپلاپ جاھاننى زۇلۇملار، يا ئاللاھ،
سەلدەك ئاقتى قىزىل قانلار يا ئاللاھ،
ئۆلۈپ ياش، قېرى ئوغلانلار، يا ئاللاھ،

ئالا ئاتقا سەكرەپ مىنىپ، يا ئاللاھ،
چۈشتۇڭ جەڭگە غەزەپلىنىپ، يا ئاللاھ،
قىردىڭ دۈشمەننى جان تىكىپ، يا ئاللاھ،
كېچە ھەم كۈندۈز قان كېچىپ، يا ئاللاھ،

يانمىدىڭ ھەق يول دەپ جەڭدىن، يا ئاللاھ،
ئايرىلساڭمۇ ئەزىز جاندىن، يا ئاللاھ،

بىز رازى، ئاللاھ رازى سەندىن، يا ئاللاھ،
ماڭمىز سەن ماڭغان يولدىن، يا ئاللاھ. . .
ھۇم ئاللاھ، ھۇم
ھۇم - ھۇم - ھۇم - ھۇم. . .

ئۇ دۇئانى ئەتىسىمۇ يەنە پەيدا بولدى. يەنىلا كاللىنىڭ ئەتراپىدا ئايلىنىپ، توقۇغان قوشاقلىرىغا ساپايىسىنى تەڭكەش قىلىپ چېلىپ يۇرۇپ كۇننى كەچ قىلدى. كاللا تۆت كۇندىن كېيىن ئوپالدىن يۆتكەپ كېتىلدى. توققۇزاق قەشقەر يېڭىشەھەر، يېڭىسار، يەكەن تەرەپلەرگىمۇ ئاپىرىپ سازايى قىلىنغان كۇنلەردىمۇ ئۇ دۇئانە شۇ يەرلەردە پەيدا بولۇپ، يەنىلا كاللىنىڭ ئەتراپىدىن نېرى كەتمىدى. ئۇنىڭ بۇ قىلىقلىرىدىن ھېچ كىشى گۇمانلانمىدى. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ كاللا قەشقەر شەھىرىگە ئېلىپ كېلىنىپ، قۇم دەرۋازا تۇرمىسى ئالدىدىكى دوقمۇغا ئېسىپ قويۇلۇپ يەنە سازايى قىلىندى. بۇ يەردىمۇ ئوخشاشلا ئادەملەر قىمىلدايتتى. توپ - توپ، ئەسكەرلەر ئۇلارنى ئورۇۋېلىشقانىدى. ھېلىقى دۇئانى يەنىلا ساپايىسىنى شاراقشتىپ چېلىپ، قوشاق قوشۇپ ناخشا ئېيتىپ ئايلىنىپ يۇرەتتى. ئۇچىنچى كۇنى كەچتە ئەسكەرلەر كاللىنى گازارمىغا ئېلىپ كېتىۋاتقاندا ئۇلاردىن بىرىنىڭ «بۇ كاللىنى ئەتە ئاقسۇغا ئاپىرىپ يەنە سازايى قىلىدىكەن» دېگەن گېپىنى دۇئانە ئاڭلاپ قالدى. بۇ گەپ راست چىقتى. ئەنجانباينىڭ كاللىسى ئاقسۇغىمۇ ئېلىپ بېرىلىپ كوچىلارنى ئايلاندۇرۇپ يۇرۇپ سازايى قىلىندى. بۇ يەردىمۇ ئەسكەرلەر بىلەن ژاندارمىلار كاللىنى قاراڭغۇ چۈشۈپ كىشىلەر ئۆيلىرىگە كېتىشكەندىن كېيىنلا كاللىنى گازارمىسىغا ئېلىپ كېتىشەتتى.

مانا بۇگۇن بۇ كاللىنى ئاقسۇغا ئېلىپ كېلىپ مۇشۇنداق سازايى قىلىنىۋاتقان بەش كۇن بولۇپ قالغانىدى. قاراڭغۇ

چۈشتى. كوچىلاردىكى ئادەملەرمۇ شالاڭلاپ قالدى. لېكىن، كاللىنى گازارمىغا ئېلىپ كېتىشكە تېخى بالدۇر ئىدى. بەلگىلىمە بويىچە يەنە ئىككى سائەتتىن ساقلىمىسا بولمايتتى. شۇڭا، ئەتىگەندىن باشلاپ ھازىرغىچە كاللا ئېسىلغان خادىنى مۇرىلىرىدە كۆتۈرۈپ، كوچىمۇ كوچا ئايلىنىپ يۈرۈپ ھېرىپ ھالى قالمىغان تۆت ئەسكەر بىر كوچىنىڭ ئاغزىغا كېلىپ تامغا يۆلىنىپ ئولتۇرۇشتى. شۇ ئاردا ئۇلارنىڭ قېشىدا بىر دۇڭانى پەيدا بولدى ـ دە، يەتتە سەككىز قەدەم يىراقلىقتىكى بىر تۈپ سۆگەتكە يۆلىنىپ ئولتۇردى. ئاردىدىن سەل ئۆتۈپ ئەسكەرلەرنىڭ بۇرنىغا نەشىنىڭ سېسىق ـ خۇمارلىق پۇرىقى ئۇرۇلدى. ئۇلار ئۇيان ـ بۇيان قاراپ ھېلىقى دۇڭانىنىڭ پۇرقىرىتىپ ئىس چىقىرىپ، تازا ھۇزۇرلىنىپ نەشە چېكىۋاتقانلىقىغا كۆزى چۈشۈپ قالدى. تولا نەشە چېكىپ خوردىلىشىپ كەتكەن بۇ ئەسكەرلەرنىڭ شۇ ھامان نەشە خۇمارى تۇتۇپ بىر ـ بىرىگە قاراشقىلى تۇردى. ئاردىدىن بىرى ئاخىر ئۆزىنى تۇتۇۋالالمايۋورنىدىن تۇرۇپ دۇڭانىنىڭ قېشىغا كەلدى ـ دە،

— بەك خۇمارلىق نەشە چېكىدىكەنسەنغۇ، ئادەمنىڭ گېلىنى قىچىشتۇرۇپ، — دېدى.

لېكىن، دۇڭانىنىڭ ئۇنىڭ بىلەن كارى بولمىدى، ھېچنېمىدىن خەۋەرسىزدەك بەخىرامان ھالدا يەنە پۇرقىرىتىپ ئىس چىقىرىپ نەشىسىنى چېكىپ ئولتۇرىۋەردى. ئەسكەر ئالدىراپ قالدى.

— ھەي، مەن ساڭا گەپ قىلىۋاتىمەن، — دېدى ئەسكەر ئۇنى بوش تېپىپ تۇرۇپ، — بىزمۇ خۇماردىن چىقىۋالايلى!

— پۇلى بەك قىممەت.

— ھەي، بىز ساڭا ئوخشاش تىلەمچىلىك قىلمايمىز، قىممەت بولسىمۇ مەيلى، سېنى رازى قىلالايمىز. قورقما، بىزدە

پۇل بار.

دىۋانى چوڭلۇقى توخۇ تۇخۇمىدەك كېلىدىغان ئىككىسى كاللەك نەشە بىلەن چىلىمنى ئەسكەرگە بەردى:

— بوپتۇ ئەمىسە، چېكىپ بېقىڭلار، يارىمىسا، پۇلىنى بەرمىسەڭلارمۇ مەيلى.

ئەسكەرلەر نەشىنى ھۇزۇرلىنىپ چېكىشكە باشلىدى. نەشىگە ئارىلاشتۇرۇلغان ئۇخلىتىش دورىسى شۇ ھامانلا ئۆز كارامىتىنى كۆرسىتىپ بىرەمدىلا ئۇلارنى ئۇخلىتىپ قويدى. دىۋانى شۇ ھامانلا خادىغا ئېسىلغان كاجىۋۇدىكى كاللىنى ئېلىپ يەنجىسىگە سالدى ـ دە، دەرھال قەشقەر تەرەپكە چاپتى. ئۇ كوچىلارنى ئارىلاپ يۈگۈرۈپ مېڭىپ، دەريا كۆۋرۈكىگە ئازلا قالغاندا پەس تەرەپتىكى چوڭ يولدىن ئىككىسى ئەسكەر ئات چاپتۇرۇپ كۆۋرۈك تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى. ھايال ئۆتمەيلا ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىنمۇ يەنە نۇرغۇنلىغان پىيادە ئەسكەرلەرنىڭ شۇ تەرەپكە قاراپ كېتىۋاتقانلىقى كۆرۈنۈپ قالدى.

دىۋانى كۆۋرۈك بېشىغا كېلىپ نۇرغۇن ئەسكەرلەرنىڭ كۆرۈپ چۆچۈپ توختاپ قالدى. ئۇ ئەسكەرلەر كۆۋرۈكتىن ئۆتۈۋاتقان ئادەملەرنىڭ قويۇنلىرىنى ئات ـ ئۇلاغ، ھارۋىلارنىڭ ئۈستى ـ ئاستىلىرىنى، ئۇنىڭغا بېسىلغان ئوت ـ خەس، بىدە ـ سامانلارنى، ھەتتا خۇرجۇن، تاغارلارنى، چالا قويماي بىر ـ بىرلەپ ئاختۇرۇپ تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋاتاتتى. شۇ ھامان دىۋانىنىڭ كۆڭلىگە گۇمان چۈشتى: «ئىم بولماپتۇ، دۈشمەنلەر بىلىپ قاپتۇ!»

دەريادىن كېچىپ ئۆتۈپ كېتىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. كەلكۈن پەسلى ئۆتۈپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن دەريادىكى سۇ يەنىلا ئۇلۇغ ئىدى، دەرياغا پاتماي ھېلىلا تېشىپ كەتكۈدەك ئەلپازدا يانلىرىغا چايقىلىپ، مەۋج ئۇرۇپ ئېقىۋاتاتتى. دىۋانى ئىلاجسىز ھالدا ئارقىسىغا ياندى، تار كوچىلارنى ئايلىنىپ يۈرۈپ

شەھەردىن چىقتى ـ دە، ئاقسۇنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

X X X

ئوۋچى شۇ كۈنلەردە 60 نەچچە يىلدىن بۇيان ئۆزىنىڭ، ئۇنىڭمۇ ئالدىدا دادىسىنىڭ ئۆمۈرلۈك ھاجىتىدىن چىققان ـ قاچانلا بارسا تەييار تۇرىدىغان، چۆل ـ جاڭگاھلاردىكى گەمە، ساتما، ئورۇن ـ كۆرپە، قازان ـ چۆگۈن، قاچا ـ قۇچا... دېگەندەك ئۆزىگە دائىم لازىمى بولىدىغان قەدىناس ھەمراھلىرى بىلەن خوشلاشماقتا ئىدى. خوشلىشىش نۆۋىتى مانا بۇگۈن بۇ گەمىگە كەلدى. گەمىنىڭ شاخ ـ شۇمبىلاردا يېپىلغان، ئىسلاشقان، تورلاشقان قاپقارا تام ـ تورۇسلىرى، توغراق شېخىدا ياسىۋالغان چاپچىپىدىكى كونىراپ، يىرتىلىپ مازلىرى چىقىپ قالغان، توپا ـ چاڭ باسقان ئورۇن ـ كۆرپىلىرى، بۇلۇڭدىكى مايماق ـ سايماق، يېرىق، پۇچۇق قاچا ـ قۇچا، قازان ـ چۆگۈنلىرى شۇ تاپتا خۇددى ئۇنىڭغا تەلمۈرۈپ قاراپ: «ھاي! بىزنى تاشلاپ كەتمە!» دەپ يالۇرۇۋاتقاندەك، بويىنى قىسىلىپ قالغان ئىگە ـ جاقسىز يېتىم ـ يېسىرلاردەك مەيۈس كۆرۈنۈپ كەتتى ـ دە، يۈرىكى پىژىزىدە ئېچىشىپ كۆزىگە ئىختىيارسىزلا ياش ئالدى، ئۇ نەرسىلەرگە ئېچىنغان ـ چىدىمىغان ھالدا بىر ھازاغىچە قاراپ تۇرۇپ قېلىپ، ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىدى: «ئىلاجىم يوق. مانا ئەمدى سىلەرنىمۇ تاشلاپ كېتىدىغان بولدۇم. خەير خوش. خۇدايىمغا تاپشۇردۇم».

ئۇ بۇنىڭ ئالدىدىمۇ، خۇددى مۇشۇنىڭغا ئوخشاشلا مۇشۇنداق لازىملىق نەرسىلىرىنىڭ ھەممىسى تەل گەمە، ساتمىلاردىن نەچچە ـ نەچچىسىنى ئاشۇ چۆل ـ جاڭگاللارغا تاشلىۋېتىپ كەلگەنىدى. كۆتۈرۈپ كېتىشكە كۈچى يەتمىسە، ئۇنى خۇدايىمغا

تاپشۇرۇپ، تاشلىۋېتىپ كېتىشتىن باشقا ئىلاجى يوق - دە! شۇ تاپتا ئەنە ئاۋۇ ئىككى پېيىغا لىققىدە يېمەكلىك قاچىلانغان خۇرجۇن، مىلتىق، قارچىغا، يوغان بىر قاپاق سۇ... ۋاي خۇدايىمەي، يەنە تېخى دادىسىدىن قالغان تەۋەررۈك ماۋۇ پالتا، كەكە، جۇۋا. لارمۇ بار. بۇلارنى ئېلىپ كەتمىسە تېخى بولمايدۇ، يولدا لازىمى بولىدۇ. بۇنداق گەپمە، ساتمىلاردىن تېخى ئالدىدا يەنە خېلى بار. خۇدا خالىسا، ئۆزى بىلىدىغان جايلار بىلەن ئوچ - تۆت كۈن ماڭسىلا، دالدىراق، سۇغا، يۇرت - مەھەللىلەرگە يېقىنراق دۆڭلەرنىڭ قاپتاللىرىدا، قۇچاقلا يەتمەيدىغان يوغان - يوغان توغراقلارنىڭ ئاچماقلىرىدا... دادىسى بىلەن ئۆزى بىر - بىرلەپ كولىغان، ياسىغان مۇشۇنداق ئورۇن - كۆرپە، قازان - چۆگۈن، قاچا - قۇچا... لاقا - لۇقىلىرى تەل گەمە ياكى ساتمىلاردىن بىرەرسى ئۇچراپ تۇرىدۇ. تولا كېلىپ - كېتىپ ئايلىنىپ يۈرگەنلىكتىن بۇ جايلار ئۆزىگە بەكمۇ تونۇشلۇق، ئۇلارنىمۇ خۇدايىمغا تاپشۇرۇپ تاشلاپ كېتىدۇ. مۇشۇ كۈنلەردە ئوغلى يېنىدا بولسىغۇ بەزى نەرسىلەرنىمۇ ئېلىپ كەتكىلى بولاتتى، ئۆزىمۇ بۇنچە ئاۋارە بولۇپمۇ كەتمەيتتى. لېكىن، ئۇنى شۇ كۈنگىچە بۇ تەرەپلەرگە بىرەر قېتىممۇ ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ كەلمىدى. «ئاناڭ يالغۇز قالىدۇ، تېنى ئاجىز، قارىمىساڭ بولمايدۇ» دەپ ئۇنى كەلگىلى قويمىدى. خەير بوپتۇ، كىم بىلىدۇ، بەلكىم بۇ نەرسىلەرمۇ بىر كۈنى بولمىسا، بىر كۈنى ئۆزىگە ئوخشاش مۇشۇنداق چۆل - جاڭگاللاردا ماكان قىلىشنى نىيەت قىلىپ، مۇشۇ مازارنى پاناھ تارتىپ كېلىپ قالغان بىرەر مۇساپىرغا نېسىپ بولۇپ ھاجەتتىدىن چىقىپ قالسا، ئەجەب ئەمەس. شۇنداق بولسا ساۋاب بولىدۇ، يىللاردىن بۇيان قىلغان ئەجرى زايە كەتمەيدۇ.

ئەسلىدە ئۇ ئۇلارنى تاشلاپ كەتمەيتتى. لېكىن، ئەمدى

كەتمەيمۇ بولمىدى. يېقىنقى يىللاردىن بېرى بېشى قېيىپ، كۆز ئالدى قاراڭغۇلىشىۋالمىدىغان، كۆڭلى ئېلىشىدىغان، يۈرىكى تولا پۇلاڭشىيدىغان، دېمى تۇتىلىدىغان بولۇۋالدى، پۈت قولىنىڭمۇ مادارى قالمىدى. ھېلىمۇ خۇداغا شۈكرى، ئاتا ـ ئانسى ئۇنىڭغا دۇئا قىپتىكەن، خۇدايىم ئۇنىڭغا ئۇزۇن ئۆمۈر ئاتا قىلدى، 80 ياشقا كىرىپ قالدى. ئۆمرىنىڭ ساناقلىقلا كۈنلىرى قالغانلىقى ئۆزىگە ئايان بولۇۋاتقان مۇشۇ كۈنلەردە تەنىنىڭ ئىسقىدا يۈرتىغا كېتىۋالمىسا، ناۋادا بەندىچىلىك قىلىپ، كۆزى تۇيۇقسىز يۇمۇلۇپ قالسا، ئۇ چاغدا جەستى مۇشۇ چۆل ـ جاڭگالدا قالىدۇ، ئاتا ـ ئانىسىنىڭ يېنىدا ياتالماي قالىدۇ. بولدى كېتىۋالاي. ۋاقتىدىراق يۈرتقا بېرىۋالاي. مۇشۇ پەدىدە ئۇ گەپمە، بۇ ساتمىلار بىلەن خوشلىشىپ ماڭىدىغان بولسا، يەنە ئىككى ئايدا يۈرتقا ئارانلا يېتىپ بارالايدۇ. شۇ تاپتا قەدىناس خوتۇنىمۇ، ئوغلى، كېلىنى، نەۋرىلىرىمۇ ئۇنىڭ يولىغا قاراپ تەقەززا بولۇۋاتقاندۇ. ھە. . . ي، ئۇلارنى كۆرمىگىلى بىر يىل بولاي دەپ قاپتۇ ئەمەسمۇ، نېمە بولۇپ كەتكەندۇ ئۇ بىچارىلەر؟ ئېھتىمال ئۇلار ئۇنى ئىزدىگەندۇ، ئىزدىسىمۇ ئېتىكى كەڭرى بۇ جاڭگالدا ئۇنى تاپالمىغاندۇ. خۇدايىمغا ئامانەت، ماڭاي . . . ئۇ شۇ خىياللار بىلەن گەمىدىن چىقتى. بۇ گەمە، مازار جايلاشقان ئېگىز دۆڭنىڭ قاپتىلىدا ئىدى، ئالدى كۈنچىقىش تەرەپكە قارايتتى.

بۇ مازار «ئىمام پاشا» دېگەن مۇقەددەس نام بىلەن مەشھۇر ئىدى. ئۇ دەريا قولتۇقىدىكى ئېگىز دۆڭلۈكتە، ئالا ـ يېشىل تۇغ ـ ئەلەملەر باغلانغان تۇغ شادىلىرى، قېرىلىقتىن قوۋزاقلىرى، ھەتتا شاخلىرىمۇ قۇرۇپ، چۈرۈپ چۈشۈپ كەتكەن، تېنى چاك ـ چاك يېرىلغان، قۇچاق يەتكۈسىز يوغان ـ يوغان، چوماق توغراقلار ئارىسىدا خۇددى جەڭگاھتىكى سەركەردىدەك ھەيۋەتلىك ـ سۈرلۈك كۆرۈنەتتى. پەستىكى

كەڭرى، چېتى دەريانا تۇتاشقان مۇنبەت تۈزلەڭلىكتە، قۇيۇق، ئارىلاش ئۆسكەن توغراق، جىغانلار ئۇنى خۇددى سان ـ ساناقسىز لەشكەرلەردەك ئوراپ تۇراتتى.

ھەيۋەتلىك ئاقسۇ دەرياسى بۇ ئۇلۇغ مازاردىن ئەيمەنگەندەك، دەل شۇ يەردە شاۋقۇنىنى پەسلىتىپ، ئۇنى يىراقتىن ئايلىنىپ، ئاندىن يەنە كۈنچىقىش تەرەپكە قايرىلىپ ئاقاتتى.

سارغايغان يوپۇرماقلار شۇ تاپتىكى كۈز كۈنىنىڭ قىيپاش چۈشكەن شەپىقىدە، خۇددى ئالتۇندەك ساپسېرىق تاۋلىنىپ ۋالىلدايتتى.

ئۇ بۇ يەرگە دەسلەپتە كەلگەن چاغدىمۇ يوپۇرماقلار خۇددى مانا مۇشۇنداق سارغايغان دەل كۈز پەسلى ئىدى. مانا ئەمدى يەنە، دەل شۇنداق يوپۇرماقلار سارغايغان كۈز پەسلىدە، ئۇزۇن يىللاردىن بېرى ئۆزىگە باشپاناھ بولغان، خۇدايىم مۇشۇنداق ساپ ھاۋالىق، مۇنبەت يارانقان ئاسمىنى كەڭرى بۇ زېمىنديكى ھەيۋەتلىك، چىرايلىق ئۆسكەن دەل ـ دەرەخ، گۈل ـ گىياھلار بىلەن خوشلىشىۋاتىدۇ «خەير ـ خوش، سىلەرنىمۇ خۇدايىمغا تاپشۇردۇم».

ئەسلىدە، ئانىسى قازا قىلىپ كەتمىگەن بولسا، ئۇ بۇ جاڭگالغا كېلىپ قالمىغانمۇ بولاتتى. ئانىسى قازا قىلغاندا، ئۇ تېخى يەتتە ياشقىمۇ كىرمىگەنىدى. دادىسى «بالام ئۆگەي ئانىنىڭ قولىدا قالمىسۇن» دەپ قايتا ئۆيلەنمىدى. چۈنكى، دادىسى ئۆز ۋاقتىدا ئۆگەي ئانىنىڭ قولىدا تارتقان دەرد ـ ئەلەم، ئازابلىرىغا چىدىمايى، ئۆيدىن قېچىپ چىققان، تىلەمچىلىك قىلىپ يۈرۈپ چوڭ بولغانىكەن، قۇرامىغا يەتكەن چاغدىمۇ، كىچىكىدە تارتقان ھېلىقى ئازابلارنى ئۈنتالمىغان بىر كۈنى ئاشۇنداق يالماۋۇز ئۆگەي ئانا ھەققىدە گەپ تېشىلىپ قالغان بىر سورۇندا، ئۇ ئاچچىقىغا پايلىماي: «ناۋادا مېنىڭ بالامۇ ئانىسىدىن يېتىم قېلىپ ئاشۇنداق يامان كۈنگە قالىدىغان بولسا، ئۇنى ھەرگىزمۇ

ئۆگەي ئانىنىڭ قولىغا قالدۇرمايمەن. بۇنى بالىلىرىمدىن بالىلىرىغا قالدىغان ۋەسىيەت قىلىمەن!» دەپ قۇرئان تۇتۇپ قەسەم قىلىپ، ئاغزىنى ئۇشۇتۇپ سالغانىكەن. شۇڭا، دادىسى ئۇنى تېخى كىچىك دەپ ھامماچىسىغا تاشلاپ بېرىپ يەنە جاڭگالغا كېتىپ قالغانىكەن. ئارىلىقتا ئىككى ئۈچ ئايدا بىرەر قېتىم كېلىپ، كېتىپ يوقلاپ تۇرۇپتىكەن. ئۇ 15 ياشقا كىرگەندىلا ئاندىن دادىسى ئۇنىمۇ ئەگەشتۇرۇپ جاڭگالغا بىللە ئېلىپ كەلگەنىدى. ئۇ ئىشلار ھىلىمۇ ئۇنىڭ غۇۋا ئېسىدە، نەچچە - نەچچە كۈن يول يۈرۈپ ئاران تەسلىكتە بۇ تەرەپلەرگە كېلەلىگەنىدى. ئۇنىڭ بۇ جاڭگالغا كېلىپ قالغىنىمۇ بىر ھېسابتا ئوبدان بولغانىكەن. ھېچ كىشىگە ھاجىتى چۈشمىدى، قېقىندى - سوقۇندى بولمىدى، ئالۋان - ياساقتىن خالىي بولدى. ئەسكەرلىككە تۇتۇلۇپ قالمىدى. ئۆزى بەگ، ئۆزى خان بولۇپ، ھايۋانلارنىڭ ئىزىنى، قۇشلارنىڭ سايرىشىنى قوغلىشىپ كۈننى كۆڭۈللۈك - خاتىرجەم ئۆتكۈزدى. شۇغىنىسى يالغۇزلۇق - تەنھالىق ئۇنى تازا قىينىدى. خوتۇن - بالىلىرىنى قايتۇرۇپ كېلەي دېسە، ئۇلارنىڭ بۇ چۆل - جاڭگالغا كۆنەلمەسلىكىدىن قورقتى. ئۆزى كېتەي دېسە، دادىسىنىڭ ئىزى قالغان، ئۆزىنىڭمۇ كۆڭلى چۈشۈپ قالغان بۇ جايلارنىڭ مېھرىدىن كېچەلمىدى، لىللا گەپنى قىلسا، دادىسىنىڭ ئىزى ئۆچۈپ كېتىشتىن ئەنسىرىدى. مانا - مانا، ئەتە، ئۆگۈن.. دەپ كۈنلەرنى ئۆتكۈزۈۋېرىپ، يېشى 80 دىن ھالقىپ قالاي دەپ قالدى.

— كىكاك، كىكاك!، كىكاك!... قىرغاۋۇلنىڭ تۇيۇقسىز، ئۇزۇلدۇرمەي، ئەنسىز سايرىشى ئاڭلاندى - دە، ئۇنىڭ خىيالىلىرى بۆلۈنۈپ كەتتى. جىغانلار ئارىسىدىن ئۆچۈپ چىققان بىر جۈپ قىرغاۋۇل خۇددى بىر نېمىدىن ئۈركىگەندەكلا ئۇزۇلدۇرمەي كىكاكلاپ سايراپ، ئۇن يېتىمى يىراقلىقتىكى

شالاڭ قومۇشلۇق ئارىسىدىكى دۆڭلۇكنىڭ ئۇ تەرىپىگە ئۆتۈپ كەتتى. ئوۋچى قىرغاۋۇللار ئۇچۇپ چىققان جىغانلىق تەرەپكە تىكىلىپ قارىدى. ئۇنىڭ قولىدىكى قارچىغىنىڭ خۇددى قارا مەرۋايىت دانچىلىرىدەك قاپقارا كۆز قارىچۇقلىرىمۇ خۇددى ھېلىلا چاچراپ چىقىپ كېتىدىغاندەكلا چەكچىيىپ كەتتى ـ دە، ئۇچۇش ئۇچۇن قاناتلىرىنى قاقتى. لېكىن، ئوۋچى ئۇنىڭ پاچىقىدىكى تاسما باغنى چىڭ تۇتۇۋېلىپ قويۇپ بەرمىدى. قارچىغا تېپىرلاپ ـ تېپىرلاپ جىم بولۇپ قالدى. ئارىدىن ئانچە ئۇزاق ۋاقىت ئۆتمەي خېلىلا يېقىنلا يەردىن قىرغاۋۇللار يەنە شۇنداق ئەنسىز سايرىشىپ ئۇچۇپ چىقىشتى. شەكسىزكى، قىرغاۋۇللار قانداقتۇر بىرنېمىدىن ئۇركىگەنىدى.

«تۈلكە؟ ۋاي خۇدايىمەي ئۆزى كەپتۇ ـ دە، جانۋارنىڭ ئەجىلى توشۇپتۇ. ھە... ي! يولغا چىقىدىغان چاغدىزە، بوپتۇ، بىرەر تېرە دېگەن ئۇنچىۋالا ئېغىرلىق قىلىپمۇ كەتمەس، ـ ئوۋچى مىلتىقنى قولىغا ئالدى. ئۇ ئادەتتە تۈزلەڭلىكتە قارچىغىسىنى، چاتقاللىقلاردا بولسا، مىلتىقنىسى ئىشقا سالاتتى، ـ ۋۇي كاساپەت، ئەمەستەك قىلىدىغۇ؟ كاساپەت توغراق...»

دېگەندەك قىرغاۋۇللار ئۇچۇپ چىققان ھېلىقى جىغانلىقنىڭ خېلى بېرىسىدىكى توغراق شاخلىرى لىڭشىپ قالدى ـ دە، شاخلارنى قايرىپ يۇرۇپ بىر ئادەم چىقىپ كەلدى. ئۇ ئادەم پۇتلىرىنى ئاران سۆرەپ ماڭاتتى، دەلدۇگىنەتتى. شۇنداق بولسىمۇ، ئۇ توغراقنا ئېسىلىپ، بۇ توغراقنا يۆلىنىپ يۇرۇپ ئاخىر مازارغا يېقىنلاشتى. دۆڭگە چىقىۋېتىپ يېقىلدى، يەنە قوپتى. لېكىن، بولالمىدى بولغاي، ماڭالماي، جايىغىلا دۈم چۈشتى. بىر ھازادىن كېيىن ئۇ يەنە بېشىنى كۆتۈردى، بىر قوللاپ ئۆمىلەپ دۆڭگە چىقىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ ھاسىرىشى، ئىنجىقلىشى ئوۋچىنا ئاڭلاندى. شۇندىلا ئۇ مىلتىقنى توغراقنا

يۆلەپ قويۇپ، قارچىغىنى شاخقا باغلىدى. پەسكە چۈشۈپ ھېلىقى ئادەمنىڭ قېشىغا كەلدى. ئۇ دۇملا ياتاتتى. تىنىقى تىنىقىغا ئۇلگۈرمەي ھاسرايتتى. ئۆشنىسىگە دۈانىلارنىڭ يەنجىسىنى ئارتۇالغانىدى. يەنجىنىڭ دۇمبىسىدىكى بىر پېيى يەردە سۆرۈلۈپ تۇراتتى، ئالدى تەرىپىدىكى يەنە بىر پېيىنى چىڭ قۇچاقلۇۋالغانىدى. «بىچارە دۈانى، — دەپ ئويلىدى ئۇچى ئېچىنىپ، ـ تىلەپ تاپقان ئۇ نەرسىلىرىڭگە كىممۇ كۆز قىرىنى سالار؟»

ئۇچى ئۇنى ئۆرۈپ ئوڭدا قىلدى. ئۇ رەڭگى تاتارغان، كالپۇكلىرى گەز باغلاپ كەتكەن، يۈزىنى قويۇق سېرىق ساقال باسقان، ياپياشلا تەمبەل يىگىت ئىدى.

ئۇچى ئۇنىڭ چېكىسىگە قولىنى قويدى ـ دە، يەنە شۇ ھامان تارتۇالدى: «ۋاي خۇدايىم، قىزىپ كېتىپتۇ!» ئۇنىڭ چېكىسىدىن ئوت چىقاتتى. ئۇچى ئۇنىڭ بېشىنى يۆلىدى.

— سۇ... ـ بۇ زەئىپ ئاۋاز ئۇچىغا ئاران ئاڭلاندى.

ئۇچى يۈگۈرۈپلا دۆڭگە چىقتى. يولدا ئىچىشكە ئېلىۋالغان قاپقارا كىچىككىنە مىس چۆگۈندىن ھېلى قاينىتقان سۇنى ياغاچ تاۋاققا قۇيدى. ئاندىن ئالدىراپ چۈشۈپ سۇنى دۈانىنىڭ ئاغزىغا تۇتتى. ئۇ بىر قاچا سۇنى بىردەمدىلا غۇرتۇلدىتىپ ئىچىپ بولدى، ـ دە «ئۇھ!» دەپلا سوزۇلۇپ يېتىپ قالدى. ئۇچى ئۇنى يۆلىدى. لېكىن ئۇ ئۆرە بولالمىدى. ئۇچىنىڭ ئۇنى كۆتۈرۈپ مېڭىشقا كۈچى يەتمىدى. ئاخىر بولالماي ئۇنىڭ بېلىدىن سۆرەپ دۆڭگە ئېلىپ چىقتى. ھېلىلا خوشلىشىپ چىققان ھېلىقى گەمىگە ئېلىپ كىرىپ يانقۇزدى. شۇ چاغدىمۇ ئۇ يەنجىسىنى زادىلا قويۇپ بەرمىدى. ئۇ كۆينەكسىز يالىڭاچ تېنىگە نىمكەش بولغان سېرىق چەكمەن چاپان كىيىۋالغانىدى. ئۇچى ئۇنىڭغا يەنە سۇ ئىچۈردى. ئۇ بىردەمدىلا ئۇخلاپ قالدى.

كېچىچە جۆيلۈپ چىقتى. لېكىن ئۇنىڭ نېمە دېگەنلىكىنى

ئۇققىلى بولمىدى. قارا چىراغمۇ ئۆچمىدى، ئۇۋچىمۇ ئۇخلىمىدى، ئۇنىڭ چېكىسىنى ئۇۋلىدى، پات - پات سۇ ئىچۈردى. ماتا بەلۋېغىنى ھۆل قىلىپ ئۇنىڭ چېكىسىگە قويدى، دۇرۇت ئوقۇپ ھۇرىدى. ئۇۋچى ئاشۇنداق پايپېتەك بولۇپ تاڭنى ئاتقۇزدى. تاڭ سەھەردىلا تاھارەت ئېلىپ بامدات نامىزىنى ئوقۇدى. ھېلىقى ياغاچ تاۋاققا ئازراق سۇ قۇيۇپ، ئۇ سۇغا «ياسىن» نى ئۇرۇپ ئوقۇدى، ئاندىن دۇئانىڭ بېشىنى يۆلەپ ئۇ «ياسىن سۇيى» نى ئۇنىڭغا ئىچۈردى.

بىر ھازادىن كېيىن، بۇ «ياسىن سۇيى» ئۆز كارامىتىنى كۆرسەتكەندەك دۇئانى كۆزىنى سەل ئاچتى، گەپ قىلىش ئۇچۇن ئاغزىنى ئۆمەللىدىيۇ، لېكىن دېمى تۇتۇلۇپ، يۆتىلىپ كېتىپ گەپ قىلالمىدى. ئۇ ھاسىرايتتى، مەيدىسى غىژىلدايتتى. بىر نېمىلەرنى دەپ پىچىرلايتتى، چۇشكە يېقىن ئۇ سەل ياخشىلىنىپ قالغاندەك بولدى. تېخىچە قۇچاقلاپ ياتقان يەنجىسىگە يېرىم - ياتا ئېچىلغان خۇنۇك كۆزلىرىنى تىكتى - دە، بىر نېمىلەرنى دەپ پىچىرلاشقا باشلىدى. ئۇۋچى قۇلىقىنى ئۇنىڭ ئاغزىغا يېقىن قىلدى.

— باق... باقى... ئەسكەر... نە - نەشە، مە - مەس... كاللىسىنى... كاللىسىنى... نى ئوغرىلاپ قاچتىم. يوللاردا توساق جىقكەن، ئۆتەلمىدىم. يۇرت - مەھەللىلەردە دۇئانىلەرنىمۇ توسىدىكەن. خۇرجۇنلىرىنىمۇ ئاختۇرىدىكەن. ئاۋات، كەلپىن، مارالبېشى... ماڭاي دەپ... ئۇنىڭ ئۇنى پەسلەپ جىمىپ قالدى. يەنە ھوشىدىن كەتتى بولغاي، كۆزىنىمۇ ئاچالمىدى، ئاۋازىمۇ چىقمىدى. بىر ھازادىن كېيىن ئۇ يەنە پىچىرلىدى، - مەن بولالمىدىم... كاللىسىنى قەشقەر... قەشقەرگە...

— كاللىسىنى؟! ۋاي خۇدايىم! نېمىنىڭ كاللىسى؟ قېنى؟

. . . —

ئۇنىڭدىن جاۋاب بولمىدى. ئوۋچى ھاڭ ـ تاڭ قىلىپ، بىر ھازاغىچە گاڭگىراپ تۇرۇپ قالدى. كاللا، نېمىنىڭ كاللىسى ئۇنىڭ كۆزى يەنجىگە چۈشتى ـ دە، شۇ ھامانلا ئۇنىڭ كۆڭلىگە «مۇشۇ يەنجىنىڭ ئىچىدە بىر نېمىنىڭ كاللىسى بار ئوخشايدۇ» دېگەن خىيال غىل ـ پاللا كېچىپلا ئۇنىڭ بىر پېيىدىكى نەرسىلەرنى تۆكتى. ئۇنىڭدىن ئۇ تىلەمچىلىك قىلىپ تاپقان پارچە ـ پارچە نانلار، يەل ـ يېمىشلەر چىقتى. يەنە بىر پېيىدىكى بىر نېمە قاتتىقراق، چوڭراق ئىدى. ئۇنىمۇ تۆككەنىدى، ئاپئاق ماتا كۆينەككە يۆگەلگەن بىر نەرسە يەرگە دومىلاپ چۈشتى. ئوۋچى كۆينەكنى يېشىپ كۆرۈپلا چۆچۈپ كېتىپ توۋلىۋەتتى:

— ئاھ خۇدا! ! ـ ئۇ قورقۇنچىدا داجىپ كەينىگە مېڭىپ گەمىدىن قېچىپ چىقتى.

. . . بوينىدىن قىيپاشراق كېسىلگەن دوققىراق كاللا، كانىيىدىن چىقىپ قالغان بىر غېرىچىتەك قىزىل كېكىردەك، كېسىپ قىيما ـ چىيما قىلىۋېتىلگەن يۈز ـ كۆزلەر، ئۆسكىلەك، سارغۇچ بۇرۇتلىرىدىكى، سوقىراق يۈزلىرىدىكى، ئۇزۇن ـ ئۇزۇن، يىرىك قاش ـ كىرپىكلىرىدىكى، يىرتىلغان سالپاڭراق قۇلاقلىرىدىكى قېتىپ كەتكەن قان داغلىرى! . . . ئاھ خۇدا! نېمە دەھشەت بۇ؟ !

ئوۋچى قورقۇنچىدا دىر ـ دىر تىترەپ قانداقتۇر بىر ئايەتنى ئوقۇدى. كۆزلىرىنى چەكچەيتكىنىچە خۇددى مازاردىن مەدەت تىلىگەندەك دۆڭنىڭ ئۈستىگە تەلمۈرۈپ قاراپ تۇرۇپ كەتتى. شۇ تاپتا بۇ چۆل ـ جاڭگالدا ئۆزىگە ھەمراھ بولغۇدەك بىرەر ئادەم بولسىچۇ كاشكى!

ئۇ پۈت قوللىرى دىر ـ دىر تىترىگەن ھالدا يەنە گەمىگە يېنىپ كىردى. جان تەلپىزى قىلىۋاتقان دۈشمىنىڭ قېشىدا

تىزلىنىپ ئولتۇردى. قۇلىقىنى ئاغزىغا يېقىن قىلىپ ئۇنلۇك - ئۇنلۇك سورىدى:

— كىمنىڭ كاللىسى؟ كىم شۇنداق قىلدى؟!

دۇئانى سەل قىمىرلىغاندەك قىلدى. قاش - قاپاقلىرىنى لىپىلدىتىپ، ئاغزىنى ئاران - ئاران ئۆمەللەپ: «ئەن... ئەن... ئەنجان.....» دېگەن گەپلەرنىلا دېيەلدى، باشقا گەپ قىلالمىدى. ئوڭچى ھەيران قالدى: ئەنجان؟ توۋا! ئەنجان دېگەن تاغنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى بىر شەھەر دەپ ئاڭلىغۇبدىم، بىر ئايدا ئاران بارغىلى بولىدۇ دېيىشكەنىدى! بۇ قانداق گەپ؟!

دۇئانى خۇددى بەزگىكى تۇتقان ئادەمدەك تىترەشكە باشلىدى. مەيدىسىنىڭ غىزىلدىشىمۇ ئەدەپ قالدى. ئوڭچى ئۇنىڭ كۆزىنىڭ جىيىكىنى يىرىپ قارىدى. ئۇنىڭ كۆز قارىقى تارتىلىپ كەتكەنىدى. ئوڭچى ئۇنىڭغا ياسىن سۇيى ئىچۈردى. لېكىن، سۇ ئۇنىڭ گېلىدىن ئۆتمىدى. جاۋغايلىرىدىن يالاپ ئېقىپ چۈشتى. تۇيۇقسىزلا خارتىلداپ، بوشقىنا سىلكىنىدى - دە، جىممىدە بولۇپ قالدى.

— ئەلھۆكمۇللا، — ئوڭچى دۇئاغا قولىنى كۆتۈردى، — قالۇئىننا ئىلەيھى ۋەئىننا راجىئۇن...

ئوڭچى ئۇنىڭ يۈز - كۆزى، قاش - قاپاقلىرىنى سىلاپ، ئۇۋۇلاپ ئاران تەستە كۆزىنى يۇمدۇردى. ماتا بەلۋېغىنى يىرتىپ ئېڭىكىنى قاتتى، ئىككى ئانا پۇتىنى چاتتى. ئاندىن بىر يۈدۈم ئوت - خەسنى دەريانا ئاپىرىپ پاكىز يۇيۇپ كېلىپ جەسەت بىلەن كاللىنى ئۇنىڭ ئۈستىگە قويدى. چۆگۈن بىلەن قاپاقتا دەريادىن نەچچە قېتىم سۇ توشۇپ كېلىپ ئىسسىتىپ، ئۇلارنى پاكىز يۇيۇپ تازىلىدى. كەچ كىرگەندە ئۆزى يالغۇز ئۇلارنىڭ نامىزىنى چۈشۈرۈپ، دۇئىنىڭ كۇنپېتىش تەرەپ قاپتىلىدىكى بىر تۇپ توغراقنىڭ يېنىغا دەپنە قىلدى. تۇپراق بېشىدا، ئۇچ كېچە - كۈندۈز خەتمە - قۇرئان ئوقۇدى.

ئوۋچى بىر ئاي جاڭگال كېزىپ يۈرۈپ، يىلدا ئاران بىرەر قېتىم يوقلاپ بارالايدىغان شاياردىكى ئۆزىنىڭ يۇرتىغا يېتىپ كەلدى. ئۈچ كۈندىن كېيىن، ئاشۇ ئىمام پاشا دېگەن مازارغا دەپنە قىلىنغان ھېلىقى ئىككى ئادەمنىڭ نەزىرىسىنى قىلدى. نەزىرگە كەلگەن جامائەتكە نەزىرىسى بېرىلىۋاتقان ئۇ ئىككى ئادەمنى قانداق كۆرگەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى. شۇنىڭدىن كېيىن ئارىلىقتا بىرەر يىل ئۆتۈپ، ئۇ ئاغرىپ يېتىپ قالدى. گۈپسەردەك ئىششىپ كېتىپ، شىپالىق تاپالماي سەكراتقا چۈشۈپ قالدى. ئۇنىڭ بىلەن ۋىدالىشىش ئۈچۈن كىرگەن جامائەتكە بۇنىڭدىن بىر يىل ئىلگىرى نەزىرىسى قىلىنغان ھېلىقى ئىككى ئادەمنىڭ گېپىنى يەنە تەكرارلاپ سۆزلەپ بەردى. ئاخىرىدا مۇنداق ۋەسىيەت قىلىپ جان ئۈزدى:

ئۇ يەرگە كۆمۈلگەنلەر سىلەرنىڭمۇ، بىزنىڭمۇ قېرىندىشىمىز بولىدۇ. لېكىن، مەن ئۇلارنىڭ قەيەرلىك ئىكەنلىكىنىمۇ بىلمەيمەن. بۇرۇن كۆرمىگەن، ئىسمىنىمۇ ئاڭلىمىغان، ھازىرمۇ بىلمەيمەن. شۇڭا ھەسرەتلىنىمەن. ئۇ ئىش بولغىلى مانا شۇ تاپتا توپتوغرا بىر يىلدىن ئاشتى. لېكىن، ھازىرغىچە ئۇلارنىڭ ئېز ـ دېرىكى قىلىنمىدى. ياكى قىلىنغان بولسىمۇ، مەن بىلمەي قالدىممىكىنتاڭ. مەن ئىسمىنى بىلەلمىگەن ئۇ دىۋانى تەنسىز بىر ئادەمنىڭ كاللىسىنى «... ئەنجان...» دەپ جان ئۈزگەنىدى. ھە، ئۇ يەنە تېخى قانداقتۇر «... كاللىسىنى... ساق... ساق... لا... ئەسكەرلەرنى نەشە... مەس... تو... توساق... جىقكەن... ئۆتەلمىدىم. ئاۋات... كەلپىن... مارالىبېشى... ماڭاي دەپ...» دېگەندەك گەپ ـ سۆزلەرنىمۇ قىلىۋېدى. ئۇنىڭ بۇ باش ـ ئاخىر يوق تاققا ـ تۇققۇ گەپ ـ سۆزلىرىدىن، ئۇ كاللىنى ئەنجانلىق ئادەمنىڭ كاللىسى ئوخشايدۇ، بۇ كاللىنى ساقلاۋاتقان ئەسكەرلەرنى بۇ دىۋانى نەشە بىلەن مەس قىلىپ قويۇپ كاللىنى ئېلىپ قېچىپتۇ. ۋە

قەشقەرگە ئېلىپ كەتمەكچى بولۇپتۇ. يولدا توساق جىق ئىكەن، قەشقەرگە ئۈدۈل ماڭالماي ئاۋات، كەلپىن، مارالبېشى ئارقىلىق كەتمەكچى بولغان ئوخشايدۇ دەپ خىيالەن قىياس قىلغانىدىم. ئەمما زە، ئەسكەرلەر ئۇ كاللىنى نېمىشقا ساقلايدۇ؟ ئۇ دىۋانى ئۇ كاللىنى نېمىشقا ئېلىپ قاچىدۇ؟ زادىلا زەنىمگە ئالالمىدىم، ھېلىمۇ ھەم بىلمەيمەن. ئىسسىت، ئىسسىت!... ئۇلار خۇدايىم بەرگەن ئادەملەر ئىكەن. ئاشۇنداق ئۇلۇغ مازارلاردا يېتىشقا نېسىپ بولدى. خۇدايىم ئۇلارغا جەننەت ئاتا قىلغاي! ئامىن! ھە، ئۇ دىۋانىنىڭ بىر قۇلىقى مۇنچاقلىق ئىكەن، ئۇنىڭ شۇ قىياپىتىلا ئېسىمدە قاپتۇ. جاھاندا دىۋانىغا يات جاي يوق. شۇڭا، ئۇنىڭ ماڭمايدىغان يولى، كىرمەيدىغان ئۆيى بولمايدۇ. كۆپ ھاللاردا مازارلاردا يېتىپ قوپىدۇ. خۇدايىم ئۇ دىۋانىنىڭ كۆڭلىگە ساپتىكەن، ئۇنىڭمۇ كۆڭلى ئاشۇ مازارنى تارتىپتىكەن. دېمىسىمۇ ئىگە - جاقسىز يېتىم - يېسىرلار، خۇدايىمنىڭ ئاجىز بەندىلىرى ئاشۇنداق مازارلارنى ماكان قىلىدۇ. ئۇنداق يەرلەردە كۆڭلى توق بەخىرامان ئۇخلاۋېرىدۇ. مازارلارنىڭ ئۇلۇغلىقىدىن ئوغرى - قاراقچىلار، ئۇلار ھەتتا جىن - ئالۋاستىلارنىڭمۇ تېنى ئەيمىنىپ سۇر باسىدۇ. تەقسىراتقا كېتىشتىن قورقۇپ، مازارلاردا پاناھلانغانلارغا ھەرگىزمۇ چېقىلمايدۇ. شۇڭا، نىيىتى ساپ غېرىب - غۇرۇلار مازارلاردا پاناھلىنىدۇ. زامان - زامانلاردىن شۇنداق. خوش، ئەمدى ئاڭلاپ قېلىڭلار! بۇ مازار ئاقسۇنىڭ قاراتال يېزىسى تەۋەسىدىكى دەريانىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدە، بېرىپ يوقلاپ تۇرۇڭلار، دۇئا - تىلاۋەت قىلىڭلار، ساۋاب بولىدۇ. شۇنى ئەستە چىڭ تۇتۇڭلاركى، ئاشۇنداق ئۇلۇغ مازارلاردا يېتىش ھەممىلا ئادەمگە نېسىپ بولمۇرمەيدۇ، پەقەت خۇدايىمنىڭ نەزىرى چۈشكەن خىزىردەك ئاشۇنداق ئۇلۇغ ئادەملەرگىلا نېسىپ بولىدۇ.

مەسئۇل مۇھەررىرى: مەمتىمىن شىپە
مەسئۇل كوررېكتور: ھەجەرگۈل ئوسمان
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ

SUB Göttingen 7
219 008 574
2006 A 2274

ئەنجانباي

(رومان)

نۇر روزى

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى №348)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسى تارقىتىلدى
ش ئۇ ئا ر پارتىيە مەكتىپى باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
ئۆلچىمى: 1/32,850×1168؛ باسما تاۋاق: 19.5
2003- يىل 1- ئاي 1 - نەشرى
2003- يىل 1- ئاي 1 - بېسىلىشى
تىراژى: 4000 — 1
ISBN7 — 228 — 07633 — 8/K.1064
باھاسى: 25.00 يۈەن